॥ श्री वीतरागाय नमः ॥

जैनाचार्य-जैनधर्मदिवाकर-पूज्य-श्रीघासीलाल-व्रतिविरचितया-

अगारधर्मसञ्जीवन्याख्यया व्याख्यया समलङ्कृतं

श्री उपासकदशाङ्गसूत्रम्

卐

॥ मङ्गलाचरणम् ॥

श्रीसिद्धराज स्थिरसिद्धिराज्य-
प्रद गत सिद्धिगति विशुद्धम्।
निरञ्जन शाश्वतसौधमध्ये,
विराजमान सतत नमामि ॥१॥

नम्रीभूतपुरन्दरादिमुकुटभ्राजन्मणिच्छायया,
चित्रानन्दकरी सदा भगवतो यस्याङ्घ्रिलक्ष्मी परा।
सद्विज्ञाननिरन्तसिन्धुलहरीमग्ना स्वकर्मक्षय,
कृत्वाऽनन्तसुखस्य धाम भविन प्रापु श्रये तं जिनम् ॥२॥

संसारसिन्धुसन्तापावर्त्तसपतितान् जनान्।
त्राता योऽनुपमस्तस्मै वीराय महते नम ॥ ३ ॥

श्रीसुधर्मा महावीर,-लब्धरत्नोज्ज्वलो गणी।
निबबन्ध तदुक्तार्थं, नमस्तस्मै दयालवे ॥ ४ ॥

अथैतत्करुणालब्ध,-विवेकामृतबिन्दुना।
उपासकदशाव्याख्या, घासीलालेन तन्यते ॥ ५ ॥

इह खलु भगवत्तीर्थङ्करोपदिष्टमर्थरूपमागममुपादाय गणधरा सूत्ररूपेण जग्रन्थु। उक्तञ्च—

"अत्थ भासइ अरिहा, सुत्त गथति गणहरा णिउणा" इत्यादि।

૩ સ્વ કેશવલાલ મુળજીભાઈના ધર્મપત્ની અમરતબાઈના
સ્મરણાર્થે હા ભાઈલાલ કેશવલાલ શાહ ૨૫૧
૪ શાહ ન્યાલચંદ હરખચંદ ૨૫૧
૫ શાહ વાડીલાલ હરખચંદ ૨૫૧
૬ શ્રી સ્થા જૈન સંઘ ૩૦૧

સુવઈ

૧ સાવળા શામજી હીરજી તરફથી સદાનંદી જૈન મુનિશ્રી છોટાલાલજી
મહારાજના ઉપદેશથી સુવઈ સ્થા જૈન સંઘ જ્ઞાનભંડારને ભેટ ૨૫૧

સજેલી

૨ શાહ લુણાજી ગુલાબચંદભાઈ ૨૫૧
૧ શ્રી સ્થા જૈન સંઘ હા શાહ પ્રેમચંદ હનીચંદ ૨૫૧

સોજત

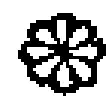
૧ અ સૌ ધીસીબેન લાલચંદજી મહેતા (ફતેહનગર સંઘને ભેટ) ૩૫૧

હારીજ

૧ શાહ અમુલખ મુળજીભાઈ હા પ્રકાશચંદ્ર અમુલખભાઈ ૩૦૧
૨ સ્વ બેન ચંદ્રકાતાના સ્મરણાર્થે હા શાહ અમુલખ મુળજીભાઈ ૩૦૧

હાટીના માળીયા

૧ શેઠ ગોપાલજી મીઠાભાઈ ૨૫૦
૨ શ્રીમતી આનંદગૌરી ભગવાનદાસના સ્મરણાર્થે
હા તેમના નાનાબેન અ સૌ મંજુલાબેન ભગવાનદાસ ગાંધી ૨૫૧

તા. ૨૦-૫-૬૧ સુધીના મેમ્બરોની સંખ્યા

૧૪ આદ્ય મુરબ્બીશ્રી
૨૪ મુરબ્બીશ્રી
૯૬ સહાયક મેમ્બરો
૫૮૧ લાઈફ મેમ્બરો
૫૭ બીજા કેલાસના જુના મેમ્બરો

૭૭૨

દરેક દાતાઓનો સમિતિ તરફથી આભાર માનુ છુ

લી સેવક,

રાજકોટ તા ૨૦-૫-૬૧ સાકરચંદ ભાઈચંદ શેઠ

મંત્રી,

अयमत्रानुयोगशब्दार्थः—(१) युज्यते=सम्बध्यते भगवदुक्तार्थेन सहेति योगः कथनलक्षणो व्यापारः, अनुरूपोऽनुकूलो वा योगः-अनुयोगः। भगवद्ज्ञापितार्थतो न्यूनाधिकविपरीतभाववैलक्षण्यमीषदपि गणधरोक्तसूत्रेषु नास्तीति भगवदुक्तार्थानुरूपः प्रतिपादनलक्षणो व्यापारोऽनुयोग इति निष्कर्षः।

(२) अथवा-अनु=पश्चात् योजनं=सूत्रेण सह सम्बन्धनम्=अर्थानुरूपप्रतिपादनम् अनुयोगः।

ये बत्तीस सूत्र चार अनुयोगों मे विभक्त (बटे हुए) हे अतः पहले-पहल पाठकों के विशेष ज्ञान के लिए अनुयोगो का और अनुयोग के भेदों का व्याख्यान करते है—

अनुयोग का अर्थ

(१) भगवान्ने जो तत्त्व कहा है उस के साथ कथन के सम्बन्ध होने को योग कहते है। और जो अनु अर्थात् अनुकूल सम्बन्ध हो उसे अनुयोग कहते है। तात्पर्य यह है कि भगवान्ने तत्त्वोका जैसा उपदेश दिया था वैसाही उपदेश गणधरप्रणीत सूत्रो मे ह। गणधरो ने तत्त्वों के उस स्वरूप मे न कमी की है न अधिकता की है और न उसके तात्पर्य मे ही अन्तर पडने दिया है, इस लिए वह अनुयोग कहलाता है।

(२) अनु अर्थात् पश्चात्, योग अर्थात् सूत्र के साथ सम्बन्ध करना-अनुयोग है। इस व्युत्पत्ति का यह अर्थ हुआ कि अर्थ के अनुकूल प्रतिपादन करनेको अनुयोग कहते है।

એ બત્રીસ સૂત્રો ચાર અનુયોગમા વહેચાએલા છે એટલે સૌથી પહેલા વાચકોના વશેષ જ્ઞાન માટે અનુયોગોનું તથા અનુયોગના ભેદોનુ વ્યાખ્યાન કરવાની આવશ્યકતા છે

અનુયોગનો અર્થ

(૧) ભગવાને જે તત્ત્વ કહ્યુ છે, તેની સાથે કથનનો સબધ થાય તે યોગ કહેવાય છે, અને જે અનુ અર્થાત્ અનુકૂળ સબધ હોય તે અનુયોગ કહેવાય છે તાત્પર્ય એ છે કે ભગવાને તત્વોનો જેવો ઉપદેશ આપ્યો હતો, તેવોજ ઉપદેશ ગણધર-પ્રણીત સૂત્રોમા રહેલો છે ગણધરોએ તત્વોના એ સ્વરૂપમા નથી કાઇ ન્યૂનતા કરી કે નથી કાઇ અધિકતા કરી, તેમજ તેના તાત્પર્યમા પણ કશુ અતર પડવા દીધુ નથી, તેથીજ તે અનુયોગ કહેવાય છે

(૨) અનુ એટલે પશ્ચાત, યોગ એટલે સૂત્રની સાથે સબધ કરવો એ પ્રમાણે અનુયોગ શબ્દ સિદ્ધ થાય છે આ રીતે વ્યુત્પત્તિની દૃષ્ટિએ તેનો અર્થ એ થયો કે અનુકૂલ પ્રતિપાદન કરવુ તેને અનુયોગ કહે છે

तत्र पूर्वापरविरोधरहितानि स्वतःप्रमाणभूतानि द्वात्रिंशत्सूत्राणि सम्प्रति समुपलभ्यन्ते, तत्राऽऽचाराङ्गादीन्येकादशाङ्गसूत्राणि (११), औपपातिकादीनि द्वादशोपाङ्गसूत्राणि (१२), नन्द्यादीनि चत्वारि मूलसूत्राणि (४), बृहत्कल्पादीनि चत्वारि छेदसूत्राणि (४), आवश्यकसूत्रमेकं (१) चेति [३२]।

एतानि च सूत्राणि चतुर्विधेऽनुयोगे प्रविभक्तानीति तावद् विनेयबुद्धिवैशद्याय सभेदमनुयोगं निवेदयामः—

हिन्दी–भाषानुवाद

तीर्थंकर भगवानने अर्थागमका उपदेश किया था। गणधरोंने उस आगमको सूत्ररूपमे गूँथा (सकलन किया) है। कहा भी है—

'अर्हन्त अर्थागम का उपदेश देते हैं और निपुण गणधर उसे सूत्ररूपमे गूथ देते है।' इत्यादि।

आजकल, पूर्वापर विरोध से रहित स्वत प्रमाणभूत बत्तीस सूत्र उपलब्ध है, आचाराग आदि ग्यारह अग※ (११) औपपातिक आदि बारह उपाग (१२) नन्दी आदि चार मूलसूत्र (४) बृहत्कल्प आदि चार छेद सूत्र (४) और एक आवश्यक सूत्र (१) [३२]

ગુજરાતી ભાષાનુવાદ

તીર્થંકર ભગવાને મૂળ અર્થાગમનો ઉપદેશ કર્યો હતો એ આગમને ગણધરોએ સૂત્ર રૂપમા ગૂથ્યા (સકલિત કર્યા) છે કહ્યુ છે કે–"અર્હન્ત અર્થાગમનો ઉપદેશ કરે છે અને નિપુણ ગણધર તેને સૂત્રના રૂપમા ગૂથી દે છે" ઇત્યાદિ

આજકાલ પૂર્વાપરવિરોધથી રહિત તથા સ્વત પ્રમાણભૂત એવા બત્રીસ સૂત્ર ઉપલબ્ધ થાય છે–આચારાગ આદિ અગીઆર અગ* (૧૧), ઔપપાતિક આદિ ૧૨ ઉપાગ (૧૨), નન્દી આદિ ચાર મૂળ સૂત્રો (૪), બૃહત્કલ્પ આદિ ચાર છેદ સૂત્રો (૪) અને એક આવશ્યક સૂત્ર (૧) એ બત્રીસ થયા

(१)–यद्यपि प्रवचन द्वादशाङ्ग तथाऽपि दृष्टिवादसूत्ररूपस्य द्वादशस्याङ्गस्याऽनुपलभ्यमानतयाऽङ्गसूत्राण्येकादशेत्युक्तम्।

※यों तो प्रवचन के बारह अग है किन्तु बारहवा दृष्टिवाद अग आजकल उपलब्ध नहीं हैं इसीसे यहाँ अग ग्यारह ही कहे हैं।

*પ્રવચનના તો ૧૨ અગ છે, પરન્તુ બારમુ દૃષ્ટિવાદ અગ આજકાલ મળતુ નથી, તેથી અહીં ૧૧ જ અગ કહ્યા છે

(६) अनु-भगवदुक्तार्थेन सह योगः=कथनम् अनुयोगः। इह साहित्यं चाविरोधित्वरूपानुकूलत्वमेव।

(७) अनु=परिपाट्या-तीर्थङ्करपरम्परारीतिमनुसृत्य योगः=कथनम् अनुयोगः।

अनुशब्दस्य-सादृश्य, लक्षण, वीप्सा, इत्थम्भाव, सह, परिपाटी, एतेऽर्थाः शब्दकल्पद्रुमे प्रदर्शिताः।

यद्वा—प्राकृतभाषानिबद्धस्य 'अणुओग' शब्दस्य 'अनुयोग' 'अणुयोग' इत्युभयं संस्कृतं भवति, तत्र प्रथमो व्याख्यातः, द्वितीयो व्याख्यायते—

१ साहित्य-सहितत्वम्।

शारीरिक मानसिक क्लेश पहुँचाना चाहिए, न परिताप उपजाना चाहिए, और न प्राणोंसे मुक्त करना चाहिए" वैसा ही योग अर्थात् कथन करना अनुयोग है।

(३) अनु-भगवान् द्वारा प्रतिपादित अर्थ के साथ योग-कथन करना अनुयोग है। यहां 'साथ' का अर्थ अविरोधी अर्थात भगवान् के कथन के अनुकूल, यह समझना चाहिए।

(७) अनु-तीर्थंकरो की परम्परा की रीति के अनुसार योग कथन करने-को अनुयोग कहते है।

'शब्दकल्पद्रुम' कोष मे 'अनु' शब्द के यहाँ बताये हुए सादृश्य, लक्षण, वीप्सा, इत्यम्भाव, सह और पारिपाटीरूप अर्थों का उल्लेख है।

प्राकृत भाषामे 'अणुजो (ओ) ग' शब्द है। इस के संस्कृत भाषा मे दो रूप बनते हैं-एक 'अनुयोग' दुसरा 'अणुयोग'। इनमें

શારીરિક-માનસિક ક્લેશ પહોંચાડવો ન જોઈએ પરિતાપ ઉપજાવવો ન જોઈએ, અને પ્રાણથી મુક્ત કરવા ન જોઈએ, "-એવો યોગ અર્થાત્ કથન કરવું તે અનુયોગ છે

(૬) અનુ-ભગવાન્ દ્વારા પ્રતિપાદિત અર્થની સાથે યોગ-કથન કરવું તે અનુયોગ છે અહીં 'સાથે' નો અર્થ અવિરોધી અર્થાત્ ભગવાનના કથનને અનુકળ એમ સમજવું જોઈએ

(૭) અનુ-તીર્થંકરોની પરંપરાની રીતિને અનુસરીને યોગ-કથન કરવું, તેને અનુયોગ કહે છે

'શબ્દકલ્પદ્રુમ' કોષમાં 'અનુ' શબ્દના અહીં બતાવેલા સાદૃશ્ય, લક્ષણ, વીપ્સા, ઇત્થંભાવ, સહ અને પરિપાટી રૂપ અર્થોનો ઉલ્લેખ છે

પ્રાકૃત ભાષામાં 'અણુજો-(ઓ)ગ' શબ્દ છે સંસ્કૃત ભાષામાં તેના બે રૂપ

(३) भगवदुपदिष्टमर्थम् अनु=लक्ष्यीकृत्य योगः=कथनम् अनुयोगः।

(४) अनु=भगवदुपदिष्टमर्थमर्थं प्रति योगः=कथनम् अनुयोगः। एकमप्यर्थम परित्यज्य कथनमित्यर्थः। जीवादिसकलपदार्थानामनेकान्तरूपेण निरूपणमिति भावः

(५) अनु=इत्थम्भावेन भगवदुक्तार्थप्रकारेण-"सव्वे पाणा सव्वे भूया सव्वे जीवा सव्वे सत्ता ण हन्तव्वा, ण अज्जावेयव्वा, ण परिघेतव्वा ण परितावेयव्वा, ण किलामेयव्वा ण उवद्दवेयव्वा" इत्यादिरूपेण योगः =कथनम्-अनुयोगः।

१ छाया-सर्वे प्राणाः, सर्वे भूताः, सर्वे जीवाः, सर्वे सत्त्वाः, न हन्तव्याः, नाज्ञापयितव्याः, न परिग्रहीतव्याः, न परितापयितव्याः, न क्लामयितव्याः, नोपद्रोतव्याः।

(३) भगवान् अर्हन्त द्वारा कथित अर्थ का अनु-ख्याल रखकर, योग अर्थात् कथन करना सो अनुयोग है।

(४) अनु अर्थात् भगवान् के बताए हुए प्रत्येक अर्थ का, योग अर्थात् कथन करना अनुयोग है। इस का तात्पर्य यह है कि भगवान्ने जितने पदार्थों का उपदेश दिया है उनमे से एक को भी न छोडकर जीवादि समस्त पदार्थों का अनेकान्त रूप से कथन करना अनुयोग कहलाता है।

(५) अनु अर्थात् भगवान्ने जैसा तत्त्व प्रतिपादन किया है कि-"समस्त प्राणियों को, समस्त भूतों को, समस्त जीवों को और समस्त सत्त्वों को न मारना चाहिए, न दण्ड कशादि से ताडना चाहिए, न दास दासी के समान बलात्कारसे पकडना चाहिए, न

(૩) ભગવાન્ અર્હન્ત દ્વારા કથિત અર્થનો અનુ-ખ્યાલ રાખીને, યોગ અર્થાત કથન કરવુ, તે અનુયોગ છે

(૪) અનુ અર્થાત્ ભગવાને દર્શાવેલા પ્રત્યેક અર્થનો યોગ અર્થાત્ કથન કરવુતે અનુયોગ છે એનુ તાત્પર્ય એ છે કે ભગવાને જેટલા પદાર્થોનો ઉપદેશ આપ્યો છે તેમાથી એક પણ પદાર્થને છોડયા વિના જીવાદિ સમસ્ત પદાર્થોનુ અનેકાન્ત રૂપે કથન કરવુ એ અનુયોગ કહેવાય છે

(૫) અનુ અર્થાત્ ભગવાને તત્ત્વનુ જેવુ પ્રતિપાદન કર્યુ છે કે-"સમસ્ત પ્રાણિઓને, સમસ્ત ભૂતોને, સમસ્ત જીવોને અને સમસ્ત સત્ત્વો મારવા ન જોઇએ તેમને દંડ આદિથી તાડન ન કરવુ જોઈએ, દાસ-દાસીની પેઠે તેમને પકડવા ન જોઇએ

यास्थी एव महान्तः, एकैकेन भगवदुक्तार्थेन बहुतरसूत्राणा मम्बन्धादिति। अथवा-(१) अन=अर्हता, नु =प्रस्तुत.-कथितः-अनु', अनोः=अर्हन्प्रस्तुतार्थस्य योगो यत्र सोऽनुयाग भगवदुपदिष्टजीवाजीवादिनवतत्त्वप्रतिपादक इत्यर्थ'।

(२) अस्य=अनन्तस्य जीवाद्यवस्थितानन्तधर्मस्य नुः=निर्णेता योग =कथनम् अनुयोग ।

निकाल कर यदि फैला दिया जाय तो वह इतना विस्तृत हो जायगा कि एक की तो बात ही क्या अनेक सन्दूक उससे बध सकते हैं। क्या वह सन्दूक उस कपडे से बडा है? नहीं। इसी प्रकार सूत्र की अपेक्षा अर्थ ही विशाल होता है, क्योंकि सर्वज्ञ कथित एक-एक अर्थके साथ बहुतेरे सूत्रों का सबन्ध होता है।

अनुयोग शब्द के और भी अनेक प्रकार से अर्थ होते हैं। जैसे—

(१) अ—	अर्हन्तद्वारा	जो भगवदुपदिष्ट अर्थ का ही कथन करे।
नु—	कथित [अर्थकी]	
योग—	विद्यमानता होना	
(२) अ—	अनन्त अर्थात् जीवादिमे पाये जानेवाले अनन्त धर्मों	जिस कथनसे जीवादि के अनन्त धर्मों का निर्णय किया गया हो।
नु—	का निर्णय करनेवाला	
योग—	कथन	

फेलववामा आवे तो ते એટલુ વિસ્તૃત થઇ જશે કે એક તો શુ પણ એવી અનેક પેટીઓ એ વસ્ત્ર વડે બાધી લઇ શકાય, તો શુ એ પેટી એ વસ્ત્રથી મોટી છે એમ કહેવાય? ના એવીજ રીતે સૂત્રની અપેક્ષાએ અર્થજ વિશાળ થાય છે, કારણકે સર્વજ્ઞકથિત એક એક અર્થની સાથે અનેક સૂત્રોનો સબધ રહેલો હોય છે

અનુયોગ શબ્દના બીજા પણ અનેક પ્રકારના અર્થો થાય છે, જેવા કે—

(૧) अ-અર્હન્ત દ્વારા नु-કથિત (અર્થની) योग-વિદ્યમાનતા હોવી	જે, ભગવાને ઉપદેશેલા અર્થનુજ કથન કરે
(૨) अ-અનન્ત અર્થાત્ જીવાદિમા માલૂમ પડતા અનત ધર્મોનો नु- નિર્ણય કરનારૂ योग-કથન	જે કથનથી જીવાદિના અનત ધર્મોનો નિર્ણય કરવામા આવ્યો હોય

(१) अणुना=समीपेन भगवदुक्तार्थसामीप्येन योगः=सम्बन्धो यस्य सः अणुयोगः। इह सामीप्य चानुवादस्वरूपम्।

(२) अणुना=स्वल्पेन=स्वल्पावयवेन सूत्रेण बृहतोऽर्थस्य योगोऽणुयोगः। शङ्का—ननु कथ स्वल्पावयव सूत्र यत्र बृहतोऽर्थस्य समावेशो मन्यते। यत्र हि मञ्जूषाया बहूनि वस्त्रादीनि निधीयन्ते न तस्या वस्त्राद्यपेक्षयाऽणुत्व युज्यत, इति चेन्मैवम् ,

समाधानम्—यथा मञ्जूषानिहितैकवसनमुपादाय प्रसारितेन तेनैवाऽनेका मञ्जूषा वन्धनीया॰ परिदृश्यन्ते, कुत॰ पुनस्तस्या वस्त्रापेक्षया बृहत्त्व, तथैव सूत्रापेक्ष

से पहले 'अनुयोग' शब्द का सात प्रकारसे व्याख्यान किया है। अब दूसरे 'अणुयोग' शब्द का व्याख्यान करते हैं—

(१) भगवत्कथित अर्थ के सामीप्य से योग—जिस का सम्बन्ध हो उसे अणुयोग कहते हे। यहाँ सामीप्य का अर्थ अनुवाद है अर्थात् भगवान्ने जो तत्त्व कथन किया है उसी को पुन कहना अणुयोग है।

(२) अणु अल्प अवयव वाले (सक्षिप्त) सूत्र द्वारा विस्तृत अर्थ का योग होजाना अणुयोग है।

शङ्का—जिस सन्दूक (पेटी) मे बहुतसे वस्त्र आदि पदार्थ रखेजाते ह, वह उन पदार्थो से छोटा नहीं हो सकता। इसी प्रकार जिस सूत्रमे विस्तृत अर्थ भरा हो वह सूत्र कैसे छोटा (सक्षिप्त) हो सकता है?।

समाधान—ऐसा न कहिए।सन्दूक मे रखे हुए एक वस्त्र को बाहर

બને છે એક अनुयोग અને બીજો अणुयोग એમાના પહેલા अनुयोग શબ્દનુ સાત પ્રકાર વ્યાખ્યાન કર્યુ છે હવે બીજા अणुयोग શબ્દનુ વ્યાખ્યાન કરીએ છીએ –

(૧) ભગવાને કહેલા અર્થના સામીપ્યથી યોગ—સ બ ધ) જેનો હોય તેને અણુયોગ કહે છે અહી સામીપ્ય નો અર્થ અનુવાદ છે, અર્થાત્ ભગવાને જે તત્ત્વ કહ્યુ છે તેને પુન કહેવુ ત અણુયોગ કહેવાય છે

(૨) અણુ—અલ્પ અવયવવાળા (સ ક્ષિપ્ત, સૂત્ર દ્વારા વિસ્તૃત અર્થને યોગ થવો તે અણુયોગ છે

શ કા—જે પેટીમા ઘણા વસ્ત્ર આદિ પદાર્થો રાખવામા આવે છે, તે, તે પદાર્થોથી નાની હોઇ શકતી નથી એ પ્રમાણે જે સૂત્રમા વિસ્તૃત અર્થ ભર્યો હોય, તે સૂત્ર કેવી રીતે અલ્પ—નાનો (સ ક્ષિપ્ત) હોઇ શકે ?

સમાધાન—એમ ન કહો. પેટીમા રાખેલા એક વસ્ત્રને બહાર કાઢીને જો

यादर्थो एव महान्तः, एकैकेन भगवदुक्तार्थेन बहुतरसूत्राणां सम्बन्धादिति। अथवा-(१) अन=अर्हता, नुः=प्रस्तुत -कथितः-अनुः, अनोः=अर्हत्प्रस्तुतार्थस्य योगो यत्र सोऽनुयोगः भगवदुपदिष्टजीवाजीवादिनवतत्त्वप्रतिपादक इत्यर्थः।

(२) अस्य=अनन्तस्य जीवाद्यवस्थितानन्तधर्मस्य नुः=निर्णेता योग =कथनम् अनुयोगः।

निकाल कर यदि फैला दिया जाय तो वह इतना विस्तृत हो जायगा कि एक की तो बात ही क्या अनेक सन्दूक उससे बंध सकते हैं। क्या वह सन्दूक उस कपडे से बडा है? नहीं। इसी प्रकार सूत्र की अपेक्षा अर्थ ही विशाल होता है, क्योंकि सर्वज्ञ कथित एक-एक अर्थके साथ बहुतेरे सूत्रों का सबन्ध होता है।

अनुयोग शब्द के और भी अनेक प्रकार से अर्थ होते हैं। जैसे—

(१) अ— अर्हन्तद्वारा नु— कथित [अर्थकी] योग— विद्यमानता होना	जो भगवदुपदिष्ट अर्थ का ही कथन करे।
(२) अ— अनन्त अर्थात् जीवादिमे पाये जानेवाले अनन्त धर्मों नु— का निर्णय करनेवाला योग—कथन	जिस कथनसे जीवादि के अनन्त धर्मों का निर्णय किया गया हो।

ફેલવવામા આવે તો તે એટલુ વિસ્તૃત થઇ જશે કે એક તો શુ પણ એવી અનેક પેટીઓ એ વસ્ત્ર વડે બાધી લઇ શકાય, તો શુ એ પેટી એ વસ્ત્રથી મોટી છે એમ કહેવાય? ના એવીજ રીતે સૂત્રની અપેક્ષાએ અર્થજ વિશાળ થાય છે, કારણકે સર્વજ્ઞકથિત એક એક અર્થની સાથે અનેક સૂત્રોનો સબધ રહેલો હોય છે

અનુયોગ શબ્દના બીજા પણ અનેક પ્રકારના અર્થો થાય છે, જેવા કે—

(૧) અ-અર્હન્ત દ્વારા નુ-કથિત (અર્થની) યોગ-વિદ્યમાનતા હોવી	જે, ભગવાને ઉપદેશેલા અર્થનુજ કથન કરે
(૨) અ-અનન્ત અર્થાત્ જીવાદિમા માલૂમ પડતા અનત ધર્મોનો નુ- નિર્ણય કરનારૂ યોગ-કથન	જે કથનથી જીવાદિના અનત ધર્મોનો નિર્ણય કરવામા આવ્યો હોય

(३) अस्य=अनुकम्पायाः=जीवरक्षाया नुः=स्तुतिः-कीर्त्तनं यत्र सः अनु'=प्रवचन, तस्य योगः=आख्यानम्-अनुयोगः।

अयमनुयोगश्चतुर्धा-(१) चरणकरणानुयोगः, (२) धर्मकथानुयोगः, (३) गणितानुयोगः, (४) द्रव्यानुयोगः।

अथ (१) चरणकरणानुयोगो व्याख्यायते–

चर्यते=गम्यते प्राप्यते भवोदधेः परं कूलं चतुर्दशगुणस्थानात्मकस्थास्वरूपमनेनेति चरण-मूलगुणरूपम्। यद्वा-चरण=व्रतादि, तच्च सप्ततिसंख्यकम्, उक्तञ्च–

(३) अ—अनुकम्पा (जीवरक्षा) की जिसमें
नु—स्तुति की गई हो उसे अनु अर्थात् प्रवचन कहते हैं। उस अनु-प्रवचन-का
योग—कथन करना, अनुयोग कहलाता है। यह अनुयोग चार प्रकार का है—

(१) चरणकरणानुयोग (२) धर्मकथानुयोग
(३) गणितानुयोग (४) द्रव्यानुयोग।

(१) चरणकरणानुयोग

जिससे संसाररूपी समुद्र का दूसरा किनारा अर्थात् चौदहवाँ गुणस्थान प्राप्त हो उसे चरण (मूलगुण) कहते हैं। व्रत आदिको भी चरण कहते हैं। वह सत्तर (७०) प्रकार का है। कहा भी है।

(૩) અ-અનુકંપા (જીવરક્ષા) ની જેમાં
નુ-સ્તુતિ કરવામાં આવી હોય, તેને અનુ અર્થાત્ પ્રવચન કહે છે, એ અનુ-પ્રવચન-નું
યોગ-કથન કરવું, તે અનુયોગ કહેવાય છે
આ અનુયોગ ચાર પ્રકારનો છે —

[૧] ચરણકરણાનુયોગ [૨] ધર્મકથાનુયોગ
[૩] ગણિતાનુયોગ [૪] દ્રવ્યાનુયોગ

(૧) ચરણકરણાનુયોગ

જેના વડે સંસાર રૂપી સમુદ્રનો બીજો (સામો) કિનારો અર્થાત્ ચૌદમું ગુણસ્થાન પ્રાપ્ત થાય, તેને ચરણ (મૂલગુણ) કહે છે વ્રત આદિને પણ ચરણ કહે છે તે સીત્તેર પ્રકારનો છે, જેવો કે—

मूलम्–"[५] वय [१०] समणधम्म [१७] संजम, [१०] वेयावच्चं च [९] बंभगुत्तीओ ।
[३] णाणाइतियं [१२] तव [४] कोहनिग्गहाई चरणमेयं ॥१॥" इति ॥

छाया—"व्रत-श्रमणधर्मसंयम-वैयावृत्त्यं च ब्रह्मगुप्तयः ।
ज्ञानादित्रिकं तपः क्रोधनिग्रहादि चरणमेतत् ॥ १ ॥" इति ।

क्रियते चरणस्य पुष्टिरनेनेति करणम्–उत्तरगुणरूपम्, यद्वा करणं=पिण्डविशुद्ध्यादि, एतदपि सप्ततिसङ्ख्यकम् । उक्तञ्च—

"[४] पिंडविसोही [५] समिई, [१२] भावण [१२] पडिमा य [५] इंदियनिरोहो ।
[२५] पडिलेहण [३] गुत्तीओ, [४] अभिग्गहा चेव [७०] करणं तु ॥१॥" इति ।

छाया—"पिण्डविशुद्धिः, समितिः, भावना, प्रतिमा च इन्द्रियनिरोधः ।
प्रतिलेखना गुप्तयः, अभिग्रहाश्चैव करणं तु ॥ १ ॥" इति ।

तयोरनुयोगः=भगवदुक्तार्थानुरूपं प्रतिपादनमिति चरणकरणानुयोगः ।

("५व्रत, १०श्रमणधर्म, १७संयम, १०वैयावृत्त्य, (वेयावच्च) ९ब्रह्मचर्यकी वाड, ३सम्यग्ज्ञान-दर्शन-चारित्र, १२तप, ४क्रोध-मान-माया-लोभका निग्रह । यह सत्तर प्रकार का चरण है"।

चरण की जो पुष्टि करे उसको अर्थात् उत्तर गुण को करण कहते हैं। पिण्डविशुद्धि आदि भी करण कहलाते हैं, वे भी सत्तर प्रकार के है। कहा है—

"४ पिण्डविशुद्धि, ५ समिति, १२ भावना १२ पडिमा, ५ इन्द्रिय-निग्रह, २५ पडिलेहण, ३ गुप्तियाँ, ४ अभिग्रह । ये करण के सत्तर ७० भेद हैं"

जिसमे भगवान के कथन के अनुसार इन दोनों चरण और करण-का प्रतिपादन किया जाता है वह चरणकरणानुयोग है।

"५ व्रत, १० श्रमणधर्म, १७ संयम, १० वैयावृत्त्य (वेयावच्च), ९ ब्रह्मचर्यनीवाड, ३ सम्यग् ज्ञान-दर्शन-चारित्र, १२ तप, ४ क्रोध,-मान-माया-लोभनो निग्रह ओ सीत्तेर प्रकारनो चरण छे"

चरणुनी जे पुष्टि करे ते करण कहेवाय छे, अर्थात उत्तरगुण कहेवाय छे पिंडशुद्धि आदि पण करण कहेवाय छे तेना पण सीत्तेर प्रकार छे, जेवा के—

"४ पिंडविशुद्धि ५ समिति, १२ भावना, १२ पडिमा ५ इंद्रियनिग्रह, २५ पडिलेहण, ३ गुप्तियो, ४ अभिग्रह ओ प्रमाणे करणना ७० भेदो छे"

जेमा भगवानना कथनने अनुसरीने ओ बेउ-चरण अने करण-नु प्रतिपादन करवामा आवे छे, ते चरण-करणानुयोग छे

(३) अम्य=अनुकम्पायाः=जीवरक्षाया नुः=स्तुति.-कीर्त्तन यत्र सः अनु'= प्रवचन, तस्य योगः=आख्यानम्-अनुयोगः।

अयमनुयोगश्चतुर्धा-(१) चरणकरणानुयोग', (२) धर्मकथानुयोगः, (३) गणितानुयोगः, (४) द्रव्यानुयोगः।

अथ (१) चरणकरणानुयोगो व्याख्यायते-

चर्यते=गम्यते प्राप्यते भवोदधेः पर कूल चतुर्दशगुणस्थानावस्थास्वरूपमनेनेति चरण-मूलगुणरूपम्। यद्वा-चरण=व्रतादि, तच्च सप्ततिसख्यकम्, उक्तञ्च—

(३) अ—अनुकम्पा (जीवरक्षा) की जिसमे
नु—स्तुति की गई हो उसे अनु अर्थात् प्रवचन कहते हैं। उस अनु-प्रवचन-का
योग—कथन करना, अनुयोग कहलाता है। यह अनुयोग चार प्रकार का है—

(१) चरणकरणानुयोग (२) धर्मकथानुयोग
(३) गणितानुयोग (४) द्रव्यानुयोग।

(१) चरणकरणानुयोग

जिससे ससाररूपी समुद्र का दूसरा किनारा अर्थात् चौदहवाँ गुणस्थान प्राप्त हो उसे चरण (मूलगुण) कहते हैं। व्रत आदिको भी चरण कहते ह। वह सत्तर (७०) प्रकार का है। कहा भी है।

(૩) અ-અનુકપા (જીવરક્ષા) ની, જેમા
નુ-સ્તુતિ કરવામા આવી હોય, તેને અનુ અર્થાત્ પ્રવચન કહે છે, એ અનુ-પ્રવચન-નુ
યોગ-કથન કરવુ, તે અનુયોગ કહેવાય છે
આ અનુયોગ ચાર પ્રકારનો છે —

[૧] ચરણકરણાનુયોગ [૨] ધર્મકથાનુયોગ
[૩] ગણિતાનુયોગ [૪] દ્રવ્યાનુયોગ

(૧) ચરણકરણાનુયોગ

જેના વડે સસાર રૂપી સમુદ્રનો બીજો (સામો) કિનારો અર્થાત્ ચૌદમુ ગુણસ્થાન પ્રાપ્ત થાય, તેને ચરણ (મૂલગુણ) કહે છે વ્રત આદિને પણ ચરણ કહે છે તે સીત્તેર પ્રકારનો છે, જેવો કે—

"दयादानक्षमाद्येषु, धर्माङ्गेषु प्रतिष्ठिता ।
धर्मोपादेयतागर्भा बुधैर्धर्मकथोच्यते ॥१॥ इति" ।

धर्मकथाया अनुयोगः धर्मकथानुयोगः, अत्र ज्ञाताधर्मकथाङ्गसूत्रम्, उपासकदशाङ्गसूत्रम्, अन्तकृद्दशाङ्गसूत्रम्, अनुत्तरोपपातिकदशाङ्गसूत्रम्, विपाकसूत्र चैतानि पञ्चाऽङ्गसूत्राणि ५ औपपातिकसूत्र, राजप्रश्नीयसूत्र, निरयावलिकादीनि पञ्चेति मिलित्वा सप्तोपाङ्गसूत्राणि ७, उत्तराध्ययन–मूलसूत्र चेति सकलसङ्कलनया त्रयोदशसूत्राणि सन्ति ।

अथ (३) गणितानुयोगोऽभिधीयते–

गणितस्यानुयोग गणितानुयोगः, गणित–सख्यान विषयीकृत्य भगवदुक्तार्थागमानुरूप गणधराणा कथनलक्षणो व्यापार इत्यर्थः । तत्र जम्बूद्वीपप्रज्ञप्तिः, चन्द्रप्रज्ञप्तिः, सूर्यप्रज्ञप्तिश्चेत्युपाङ्गसूत्रत्रितयम् ॥

"जो कथन दया दान क्षमा आदि धर्मके मुख्य अगोमे व्याप्त हो और जिसमे धर्मकी उपादेयता छिपी हो उसे विद्वान् धर्मकथा कहते है।"

धर्मकथा के अनुयोगको धर्मकथानुयोग कहते है। ज्ञाताधर्मकथाग, २उपासकदशाग, ३अन्तकृद्दशाग, ४अनुत्तरोपपातिकदशाग और ५विपाकसूत्र, ये पाँच अगसूत्र, ६औपपातिकसूत्र, ७राजप्रश्नीयसूत्र, और १२निरयावलिका आदि पाँच सूत्र मिल कर सात उपागसूत्र, तथा १३ उत्तराध्ययन मूलसूत्र, ये सब तेरह सूत्र धर्मकथानुयोगमें है।

(३) गणितानुयोग

गणित के विषयमे भगवान्ने जिस अर्थागमका प्रतिपादन किया है और उसके अनुसार गणधरोने जो कथन किया है उसीको गणि-

---

"જે કથન દયા દાન ક્ષમા આદિ ધર્મના મુખ્ય અગોમા વ્યાપ્ત હોય અને જેમા ધર્મની ઉપાદેયતા છુપાઈ રહી હોય, તેને વિદ્વાનો ધર્મકથા કહે છે,'

ધર્મકથાના અનુયોગને ધર્મકથાનુયોગ કહે છે જ્ઞાતાધર્મકથાગ (૧), ઉપાસકદશાગ (૨), અન્તકૃદ્દશાગ (૩), અનુત્તરોપપાતિકદશાગ (૪) અને વિપાકસૂત્ર (૫), એ પાચ અગસૂત્ર, ઔપપાતિક સૂત્ર (૬) રાજપ્રશ્નીય સૂત્ર (૭) અને નિરયાવલિકા આદિ પાચ સૂત્ર (૧૨) મળીને સાત ઉત્તરાધ્યયન મૂલસૂત્ર, (૧૩) એ તેર સૂત્રો ધર્મકથાનુયોગમા આવે છે

(૩) ગણિતાનુયોગ

ગણિતના વિષયમા ભગવાને જે અર્થાગમનુ પ્રતિપાદન કર્યું છે અને તેને અનુસરીને ગણધારોએ જે કથન કર્યું છે, તેને ગણિતાનુયોગ કહે છે ગણિતાનુ-

अत्राऽऽचाराङ्गसूत्र प्रश्नव्याकरणसूत्र चेति द्वे अङ्गसूत्रे, दशवैकालिक-मूलसूत्रम् १, बृहत्कल्पादीनि चत्वारि छेदसूत्राणि ४, आवश्यकसूत्र १ चेत्यष्टौ सूत्राणि यो यानि। प्राधान्यतश्चरणकरणबोधकतयैतेषा चरणकरणानुयोगत्व सिध्यति।

चतुर्ष्वनुयोगभेदेषु चरणकरणानुयोगस्यैव प्राधान्यम्, इतरेषात्वेतत्परिपोषकतया तदङ्गत्वसिद्धेः, यथा-अगुरुवर्त्तिकाया तदाश्रयीभूतवशदलशलाकाद्यपेक्षयाऽगुरुद्रव्यस्यैव प्राधान्यम्।

अथ (२) धर्मकथानुयोग प्रस्तूयते

दुर्गतौ प्रपतन्त सत्त्वसङ्घात धारयतीति धर्मः, तस्य कथन=कथा धर्मकथा=धर्मदेशनादिलक्षणवाक्यप्रबन्धरूपा। उक्तश्च—

इस अनुयोगमे आठ सूत्र है-(१) आचारागसूत्र, (२) प्रश्नव्याकरण सूत्र, (३) दशवैकालिक सूत्र, (७) बृहत्कल्प आदि चार छेदसूत्र, (८) आवश्यकसूत्र। इन आठों सूत्रोमे मुख्यरूपसे चरण और करणका वर्णन है इसलिए ये चरणकरणानुयोगमे है।

जैसे अगरबत्ती (धूपकी बत्ती) के साथ उसकी आधारभूत वासकी एक खपच (सलाका) भी होती है पर मुख्यता अगरबत्तीकी ही है, उसी प्रकार इन चारों अनुयोगोंमे इस चरणकरणानुयोगकी मुख्यता हे। शेष तीन अनुयोग इसीके पोषक है अत इसके ही अग हैं।

(२) धर्मकथानुयोग

दुर्गतिमे गिरते हुए जीवो को 'जो, धारे (उठावे) उसे धर्म कहते है, धर्मके कथन करनेको धर्मकथा कहते है। कहा भी है-

---

આ અનુયોગમા આઠ સૂત્ર છે-(૧) આચારાગ સૂત્ર, (૨) પ્રશ્નવ્યાકરણ સૂત્ર, (૩) દશવૈકાલિક સૂત્ર (૭) બૃહત્કલ્પ આદિ ચાર છેદસૂત્ર, (૮) આવશ્યકસૂત્ર આ આઠે સૂત્રોમા મુખ્યત્વે કરીને ચરણ અને કરણનું વર્ણન છે જેથી તે ચરણકરણાનુયોગમા આવે છે

જેમ અગરબત્તી ી સાથે તેની આધારભૂત એક વાસની સળી પણ હોય છે, પણ મુખ્યતા તો અગરબત્તીની જ છે, તેમ આ ચારે અનુયોગોમા આ ચરણકરણાનુયોગનીજ મુખ્યતા છે બાકીના ત્રણ અનુયોગ તેના પોષક છે, તેથી તેનાજ અગરૂપ છે

(૨) ધર્મકથાનુયોગ

દુર્ગતિમા પડતા જીવોને જે ધારણ-ધારણ કરી રાખીને-ઉચે ધરી રાખે (પડવા ન દે), તેને ધર્મ કહે છે ધર્મનું કથન કરવું, તે ધર્મકથા કહેવાય છે કહ્યુ છે કે—

(२) सूत्रकृताङ्गम्-अत्र लोकालोकस्वरूपप्रतिपादनपूर्वक क्रियावादिप्रभृतीना सक्षेपतो मतनिराकरणम् ।

(३) स्थानाङ्गम्-अत्राखिलपदार्थाना दशसु स्थानेषु स्थापनम् ।

(४) समवायङ्गम्-अत्र जीवाजीवादितत्तत्सख्याविशिष्टपदार्थप्ररूपणम् ।

(५) भगवतीसूत्रम्-अत्र जीवाजीवलोकालोक-स्वसमय-परसमयादिविषये षट्त्रिंशत्सहस्र (३६०००) प्रश्नवाक्याना समाधानम् । अस्यैव सूत्रस्य विवाहप्रज्ञप्तिस्तथा व्याख्याप्रज्ञप्तिरपि नामान्तरम् ।

(६) ज्ञाताधर्मकथाङ्गसूत्रम्-अत्राऽऽख्यायिकादिवर्णनम् ।

---

(२) सूत्रकृताग-मे जीवादिके स्वरूपका प्रतिपादनपूर्वक तीनसौ तिरसठ (३६३) एकान्तक्रियावादी आदिको उनके मतका सक्षेपसे खण्डन करके स्वसमयमें स्थापन किया है।

(३) स्थानाग-मे आत्मादि पदार्थोंको दस स्थानोंमे स्थापित किया है।

(४) समवायाग-मे जीव अजीव आदिका स्वरूप और एकसख्यक आदि पदार्थोंका निरूपण है ।

(५) भगवती-सूत्र-मे जीव, अजीव, लोक, अलोक, स्वसमय, परसमय, आदि के विषयमें छत्तीस हजार प्रश्नोका समाधान किया गया है। भगवती-सूत्रका विवाहप्रज्ञप्ति तथा व्याख्याप्रज्ञप्ति भी नाम है।

(६) ज्ञाताधर्मकथाग-में विविध-धार्मिक शिक्षाप्रद कथाओका वर्णन है।

---

(२) सूत्रकृताग—એમા જીવાદિના સ્વરૂપના પ્રતિપાદનપૂર્વક ત્રણસોને ત્રેસઠ (૩૬૩) એકાન્તક્રિયાવાદી આદિને—તેમના મતના સક્ષિપ્ત ખડનપૂર્વક સ્વસમયમા સ્થાપન કર્યા છે

(૩) સ્થાનાગ— મા આત્માદી પદાર્થોને દસ સ્થાનોમા સ્થાપિત કર્યા છે

(૪) સમવાયાગ— મા જીવ અજીવ આદિનુ સ્વરૂપ એકસખ્યક આદિ પદાર્થોનુ નિરૂપણ છે

(૫) ભગવતી સૂત્ર- એમા જીવ, અજીવ લોક, અલોક, સ્વસમય, પરસમય, આદિ વિષયોના છત્રીસ હજાર પ્રશ્નોનુ સમાધાન કરવામા આવ્યુ છે ભગવતી સૂત્રના વિવાહપ્રજ્ઞપ્તિ અને વ્યાખ્યાપ્રજ્ઞપ્તિ એવા પણ નામો છે

(૬) જ્ઞાતાધર્મકથાગ—એમા વિવિધ ધાર્મિક શિક્ષાપ્રદ કથાઓનુ વર્ણન છે

(४) द्रव्यानुयोगे तु-सूत्रकृताङ्गसूत्र, स्थानाङ्गसूत्र, समवायाङ्गसूत्र, भगवती-सूत्र चेति चत्वार्यङ्गसूत्राणि ४, जीवाजीवाभिगमसूत्र, प्रज्ञापनासूत्र चेति द्वे उपाङ्ग-सूत्रे २, नन्दिसूत्रम् , अनुयोगद्वारसूत्र चेति द्वे मूलसूत्रे चेति योगतोऽष्टौ सूत्राणि।

अथ प्रसङ्गवशात्सक्षेपेण द्वात्रिंशत्सूत्रविषयमुपदर्शयामः-

अङ्गसूत्राणि (११)

(१) आचाराङ्गसूत्रम्-अत्र श्रमणनिर्ग्रन्थानामाचारगोचरादिप्रतिपादनम् ।

तानुयोग कहते हैं। गणितानुयोग मे तीन उपाग सूत्र हैं-एक जम्बूद्वीप प्रज्ञप्ति, दूसरी चन्द्रप्रज्ञप्ति और तीसरा सूर्यप्रज्ञप्ति। गौणरूपसे अगादिकोंमे भी इसका वर्णन पाया जाता है।

(४) द्रव्यानुयोग

जिसमे जीव आदि छह द्रव्योंका अथवा नव पदार्थोंका तथा उनके ज्ञानादिगुणोंका विवेचन भगवान् के अर्थागमके अनुसार हो उसे द्रव्यानुयोग कहते हैं। द्रव्यानुयोगमे सूत्रकृतांग, स्थानाग, समवायाग और भगवतीसूत्र, ये चार अग है, जीवाजीवाभिगमसूत्र और प्रज्ञापनासूत्र, ये दो उपाग हैं, नन्दिसूत्र, अनुयोगद्वार सूत्र, ये दो मूलसूत्र हैं। इस प्रकार द्रव्यानुयोगमें मुख्यतया आठ सूत्र हैं।

अब यहाँ प्रसगवश सक्षेपसे बत्तीस सूत्रोंका विषय कहते है-

(ग्यारह अग)

(१) आचारागसूत्र-इसमें श्रमण निर्ग्रन्थोंका आचार-गोचर बताया गया है।

યોગના ત્રણ ઉપાગ સૂત્રો છે-એક જમ્બૂદ્વિપપ્રજ્ઞપ્તિ, બીજુ ચદ્રપ્રજ્ઞપ્તિ, અને ત્રીજુ સૂર્યપ્રજ્ઞપ્તિ ગૌણ રૂપે અ ગાદિમા પણ એનુ વર્ણન માલૂમ પડે છે

૪ દ્રવ્યાનુયોગ

જેમા જીવ આદિ છ દ્રવ્યોનુ અથવા નવ પદાર્થોનુ તથા તેના જ્ઞાનાદિ ગુણોનુ વિવેચન ભગવાનના અર્થાગમ અનુસાર હોય તેને દ્રવ્યાનુયોગ કહે છે દ્રવ્યાનુયોગમા સૂત્રકૃતાગ સ્થાનાગ સમવાયાગ અને ભગવતીસૂત્ર એ ચાર અ ગો છે, જીવા-જીવાભિગમસૂત્ર અને પ્રજ્ઞાપનાસૂત્ર એ બે ઉપાગો છે નન્દિસૂત્ર, અનુયોગદ્વાર સૂત્ર એ બે મૂલસૂત્ર છે એ પ્રમાણે દ્રવ્યાનુયોગમા મુખ્યત્વે કરીને આઠ સૂત્રો છે

હવે અહી પ્રસ ગવશ સ ક્ષેપમા બત્રીસ સૂત્રોના વિષયો કહીએ છીએ

અગીઆર અ ગ

(૧) આચારાગ સૂત્ર-એમા-શ્રાવણ નિગ્ર થોનો આચાર-ગોચર દર્શાવ્યો છે

(२) सूत्रकृताङ्गम्–अत्र लोकालोकस्वरूपप्रतिपादनपूर्वक क्रियावादिप्रभृतीनां सक्षेपतो मतनिराकरणम् ।

(३) स्थानाङ्गम्–अत्राखिलपदार्थाना दशसु स्थानेषु स्थापनम् ।

(४) समवायङ्गम्–अत्र जीवाजीवादितत्तत्सख्याविशिष्टपदार्थप्ररूपणम् ।

(५) भगवतीसूत्रम्–अत्र जीवाजीवलोकालोक–स्वसमय–परसमयादिविषये षट्त्रिंशत्सहस्र (३६०००) प्रश्नवाक्यानां समाधानम् । अस्यैव सूत्रस्य विवाह-प्रज्ञप्तिस्तथा व्याख्याप्रज्ञप्तिरपि नामान्तरम् ।

(६) ज्ञाताधर्मकथाङ्गसूत्रम्–अत्राऽऽख्यायिकादिवर्णनम् ।

---

(२) सूत्रकृताग–मे जीवादिके स्वरूपका प्रतिपादनपूर्वक तीनसौ तिरसठ (३६३) एकान्तक्रियावादी आदिको उनके मतका सक्षेपसे खण्डन करके स्वसमयमें स्थापन किया है।

(३) स्थानाग–मे आत्मादि पदार्थों को दस स्थानोंमे स्थापित किया है।

(४) समवायाग–मे जीव अजीव आदिका स्वरूप और एकसख्यक आदि पदार्थोंका निरूपण है ।

(५) भगवती–सूत्र–मे जीव, अजीव, लोक, अलोक, स्वसमय, परमसमय, आदि के विषयमें छत्तीस हजार प्रश्नोका समाधान किया गया है । भगवती–सूत्रका विवाहप्रज्ञप्ति तथा व्याख्याप्रज्ञप्ति भी नाम हैं।

(६) ज्ञाताधर्मकथाग–में विविध–धार्मिक शिक्षाप्रद कथाओका वर्णन है ।

---

(२) સૂત્રકૃતાગ–એમા જીવાદિના સ્વરૂપના પ્રતિપાદનપૂર્વક ત્રણસોને ત્રેસઠ (૩૬૩) એકાન્તક્રિયાવાદી આદિને–તેમના મતના સક્ષિપ્ત ખડનપૂર્વક સ્વસમયમા સ્થાપન કર્યા છે

(૩) સ્થાનાગ– મા આત્માદી પદાર્થોને દસ સ્થાનોમા સ્થાપિત કર્યા છે

(૪) સમવાયાગ– મા જીવ અજીવ આદિનુ સ્વરૂપ એકસખ્યક આદિ પદાર્થોનું નિરૂપણ છે

(૫) ભગવતી સૂત્ર– એમા જીવ, અજીવ લોક, અલોક, સ્વસમય, પરસમય, આદિ વિષયોના છત્રીસ હજાર પ્રશ્નોનું સમાધાન કરવામા આવ્યુ છે ભગવતી સૂત્રના વિવાહપ્રજ્ઞપ્તિ અને વ્યાખ્યાપ્રજ્ઞપ્તિ એવા પણ નામો છે

(૬) જ્ઞાતાધર્મકથાગ—એમા વિવિધ ધાર્મિક શિક્ષાપ્રદ કથાઓનું વર્ણન છે

(७) उपासकदशाङ्गसूत्रम्-अत्राऽऽनन्दादीना दशाना श्रमणोपासकाना-मितिवृत्तप्रसङ्गेन श्रावकधर्मनिरूपणम् ।

(८) अन्तकृद्दशाङ्गसूत्रम-अत्र गौतमादीना महर्षीणा पद्मावतीप्रमुखाणा महासतीना च शिवान्तानि सुकृतानि प्रकटितानि ।

(९) अनुत्तरोपपातिकदशाङ्गसूत्रम्-अत्र जालिमुख्यानामृषीणा विजया-द्यनुत्तरविमानपञ्चकप्राप्तिवर्णनम् ।

(१०) प्रश्नव्याकरणसूत्रम्-अत्राङ्गुष्ठादिप्रश्नविद्याप्ररूपणम्, आस्रवपञ्चक-संवरपञ्चक-प्ररूपण चासीत्, परन्तु पञ्चमारकोद्भवाना पुष्टालम्बनप्रतिसेवित्व मवेक्ष्य पूर्वाचार्यैः प्रथमाश समुत्तारित इति तत्र द्वितीय एवाशो लभ्यते ।

---

(७) उपासकदशाग-मे आनन्द आदि दस श्रावकोके इतिहासके प्रसगसे श्रावक धर्मका व्याख्यान किया गया है ।

(८) अन्तकृद्दशाग-मे गौतम आदि महान् ऋषियोके तथा पद्मा-वती आदि महासतियोके मोक्षगमन पर्यन्त कार्योंका वर्णन है ।

(९)अनुत्तरोपपातिक दशाग-मे जालि आदि ऋषियोंके विजय आदि पॉच अनुत्तर विमानोकी प्राप्तिका कथन है ।

(१०) प्रश्नव्याकरणसूत्र-मे अगुष्ठादि प्रश्नविद्याका निरूपण तथा आस्रवपचक और सवरपचकका निरूपण था परन्तु पाँचवे आरे के जीवोंको अधीरपनेसे पुष्टाऽऽलम्बनके प्रतिसेवी समझ कर पहला अश निकाल दिया गया है । आजकल दूसराअश ही उपलब्ध है ।

---

(७) ઉપાસકદશાગ—મા આનદ આદિ દસ શ્રાવકોના ઇતિહાસના પ્રસગો દ્વારા ધર્મનુ વ્યાખ્યાન કરવામા આવ્યુ છે

(૮) અતકૃદ્દશાગ—મા ગૌતમ આદિ મહાન ઋષિઓના પદ્માવતી આદિ મહાસતીઓના મોક્ષગમન સુધીના કાર્યોનુ વર્ણન છે

(૯) અનુત્તરોપપાતિકદશાગ—મા જાલિ આદિ ઋષિઓના વિજય આદિ પાચ અનુત્તર વિમાનોની પ્રાપ્તિનુ કથન છે

(૧૦) પ્રશ્નવ્યાકરણસૂત્ર-મા અગુષ્ઠાદિ પ્રશ્નવિદ્યાનુ નિરૂપણ તથા આસ્રવ-પચક અને સવરપચકનુ નિરૂપણ હતુ, પરન્તુ પાચમા આરાના જીવોને અધીરપણાથી પુષ્ટાલમ્બનના પ્રતિસેવી સમજીને તેમાનો પહેલો ભાગ કાઢી નાખવામા આવ્યો છે હાલમા બીજો ભાગજ ઉપલબ્ધ થાય છે

(११) विपाकसूत्रम्-अत्र मृगापुत्र-सुबाहुप्रभृतीनां दुःखविपाकः सुखविपाकश्च प्रदर्शितः।

उपाङ्गसूत्राणि (१२)

(१) औपपातिकसूत्रम्-इदमाचाराङ्गस्योपाङ्गम्, अत्र नारकोत्पादवैचित्र्यवर्णनम्।

(२) राजप्रश्नीयम्-इदं सूत्रकृताङ्गोपाङ्गम्, अत्र प्रदेशिनाम्ना नृपेणाऽक्रियावादिमतमाश्रित्य कृतानां तज्जीवतच्छरीरविषयप्रश्नानां समाधानम्। सूत्रकृताङ्गप्रकटितमक्रियावादिमतखण्डनप्रकारमालम्ब्यैव तत्समाधानकरणेनास्मिन् सूत्रे सूत्रकृताङ्गगतविशेषप्रकटनात्सूत्रकृताङ्गोपाङ्गत्वम्।

---

(११) विपाकसूत्र—मे मृगापुत्र आदिका दुःखविपाक और सुबाहुकुमार आदिका सुखविपाक दर्शाया गया है।

(बारह उपाङ्गसूत्र)

(१) औपपातिक सूत्र—यह आचारागका उपाग है और इसमे नारकोके उत्पादकी विचित्रताएँ बताई गई है।

(२) राजप्रश्नीय सूत्र-यह सूत्रकृतागका उपाग है। राजा प्रदेशीने अक्रियावादियोके मतका आश्रय लेकर केशी श्रमणसे तज्जीवतच्छरीर विषयक बहुतेरे प्रश्न किये थे। उन सबका इसमे समाधान किया गया है। जिस ढंगसे सूत्रकृतागमे अक्रियावादियोके मतका खडन है प्राय. उसी ढँगसे इसमे राजा प्रदेशीके प्रश्नोंका समाधान है किन्तु इसमें कुछ विशेषता है, इस कारण यह सूत्रकृतागका उपाग है।

---

(११) વિપાકસૂત્ર-મા મૃગાપુત્ર આદિનો દુ ખવિપાક અને સુબાહુકુમાર આદિનો સુખવિપાક દર્શાવવામા આવ્યો છે

બાર ઉપાગ સૂત્રો

(૧) ઔપપાતિક સૂત્ર-આ આચારાગનુ ઉપાગ છે અને તેના નારકી જીવોના ઉત્પાદનની વિચિત્રતાઓ બતાવવામા આવી છે

(૨) રાજપ્રશ્નીય સૂત્ર-આ સૂત્રકૃતાગનુ ઉપાગ છે પ્રદેશી રાજાએ અક્રિયાવદીઓના મતનો આશ્રય લઇને કેશી શ્રમણને તજ્જીવ-તચ્છરીર વિષેના પ્રશ્નો પૂછયા હતા, એ બધાનું એમા સમાધાન કરવામા આવ્યુ છે જે પ્રકારે સૂત્રકૃતાગમા અક્રિયાવાદીઓના મતનુ ખડન કરવામા આવ્યુ છે, તે પ્રકારે આમા રાજા પ્રદેશીના પ્રશ્નોનુ સમાધાન કરવામા આવ્યુ છે, પરન્તુ આમા કાંઇક વિશેષતા છે, તે કારણથી આ સૂત્રકૃતાગનુ ઉપાગ છે

(३) जीवाजीवाभिगमसूत्रम्-इदं स्थानाङ्गस्योपाङ्गम् । अत्र जीवाजीव तत्त्वप्ररूपणम् ।

(४) प्रज्ञापनासूत्रम्-इदं समवायाङ्गोपाङ्गम् । षट्त्रिंशता पदैर्जीवाजीव भावनिरूपणम् ।

(५) जम्बूद्वीपप्रज्ञप्ति -इयं भगवतीसूत्रस्योपाङ्गम् । जम्बूद्वीप-वर्ष-वर्षधर-नदी-ह्रदादीनां स्वरूपवर्णनम् तथाऽऽदिजिनजन्मोत्सवचक्रवर्तिदिग्विजयादीनां वर्णनम् ।

(६) सूर्यप्रज्ञप्तिः-इयं ज्ञाताधर्मकथाङ्गस्योपाङ्गम् । अत्र सूर्यचन्द्रविचार-प्रतिपादम् ।

(७) चन्द्रप्रज्ञप्ति इयमुपासकदशाङ्गस्योपाङ्गम्। अत्रापि सूर्यप्रज्ञप्तिवत्सूर्य

---

(३) जीवाजीवाभिगमसूत्र—यह स्थानांगका उपांग है। इसमें जीव अजीव आदि तत्त्वोंका निरूपण है।

(४) प्रज्ञापनासूत्र—यह समवायांगका उपांग है। इसमें छत्तीस पदों द्वारा जीव अजीवके भावोंका कथन है।

(५) जम्बूद्वीपप्रज्ञप्ति-यह भगवतीसूत्रका उपांग है इसमें जम्बूद्वीप, भरत आदि वर्ष, वर्षधर (हिमवत आदि पर्वत), नदी, ह्रद आदिका वर्णन है। भगवान् आदिनाथ के जन्मोत्सवका तथा चक्रवर्ती के दिग्विजयका वर्णन है।

(६) सूर्यप्रज्ञप्ति—यह ज्ञाताधर्मकथांग का उपांग है। इसमें सूर्य और चन्द्रमा सम्बन्धी विचार किया गया है।

(७) चन्द्रप्रज्ञप्ति—यह उपासकदशांगका उपांग है। इसमेंभी सूर्य-

---

(૩) જીવાજીવાભિગમસૂત્ર—આ સ્થાનાગનુ ઉપાગ છે એમા જીવ અજીવ આદિ તત્ત્વોનુ નિરૂપણ છે

(૪) પ્રજ્ઞાપનાસૂત્ર—આ સમવાયાગનુ ઉપાગ છે એમા છત્રીસપદોદ્વારા જીવ અજીવના ભાવોનુ કથન છે

(૫) જમ્બૂદ્વીપ પ્રજ્ઞપ્તિ—આ ભગવતીસૂત્રનુ ઉપાગ છે એમા જમ્બૂદ્વીપ, ભરત આદિ વર્ષ, વર્ષધર (હિમવત આદિ પર્વત), નદી, હ્રદ આદિનુ વર્ણન છે ભગવાન્ આદિનાથના જન્મોત્સવનુ તથા ચક્રવર્તીના દિગ્વિજયનુ વર્ણન છે

(૬) સૂર્યપ્રજ્ઞપ્તિ—આ જ્ઞાતાધર્મકથાગનુ ઉપાગ છે એમા સૂર્ય અને ચદ્રમા સબધી વિચાર કરવામા આવ્યો છે

(૭) ચદ્રપ્રજ્ઞપ્તિ—એ ઉપાસકદશાગનુ ઉપાગ છે એમા પણ સૂર્યપ્રજ્ઞપ્તિની

चन्द्रविचारप्रतिपादनम्। शब्दतोऽर्थतश्च ततो नातिभेदः, किन्त्वत्र मुख्यतश्चन्द्रविचार मस्टीकृत । केचित्तु 'इयमङ्गबाह्यप्रकीर्णस्वरूपा नोपाङ्गपदे विलसती' त्याहुः।

(८) निरयावलिका-अस्योपाङ्गस्य कल्पिकेति नामान्तरम्। एषा चान्तकृद्दशाङ्गोपाङ्गम्। एतस्मादुपाङ्गादारभ्य वृष्णिदशोपाङ्गपर्यन्तेषु पञ्चसूपाङ्गेष्वावलिका प्रविष्टादिनरकावासानां प्रसङ्गतस्तद्गामिना नरतिरश्चां वर्णनम्।

(९) कल्पावतंसिका-इयमनुत्तरोपपातिकदशाङ्गस्योपाङ्गम्।

(१०) पुष्पिका-इदमुपाङ्गं प्रश्नव्याकरणसूत्रस्य।

(११) पुष्पचूलिका-इदमुपाङ्गं विपाकसूत्रस्य।

प्रज्ञप्तिकी भाँति चन्द्रमा और सूर्यसम्बन्धी कथन है इन दोनोंमें शब्द और अर्थका अधिक भेद नहीं है। किन्तु चन्द्रप्रज्ञप्तिमे चन्द्रमा सम्बन्धी विचार मुख्य है। किसीके मतसे यह अगबाह्य प्रकीर्णक सूत्र है, उपांग नहीं।

[८] निरयावलिका—इस उपागको कल्पिका भी कहते हैं। यह अन्तकृद्दशागका उपांग है। इस उपांगसे लेकर वृष्णिदशोपाग तक पाँच उपागोंमे आवलिकाप्रविष्ट आदि नरकावासोका प्रसग है और उनमें जानेवाले मनुष्यों तथा तिर्यचोका भी वर्णन है।

(९) कल्पावतंसिका—यह अनुत्तरोपपातिकदशागका उपाग है।

(१०) पुष्पिका—यह प्रश्नव्याकरणसूत्रका उपाग है।

(११) पुष्पिचूलिका—यह विपाकसूत्रका उपाँग है।

પેઠે ચદ્રમા તથા સૂર્ય સબધી કથન છે એ બેઉમા શબ્દો અને અર્થોનો વધારે તફાવત નથી પરતુ ચદ્રપ્રજ્ઞપ્તિમા ચદ્રમા સબધી વિચાર મુખ્ય છે કોઇ-કોઈના મતાનુસાર આ અગબાહ્ય પ્રકીર્ણક સૂત્ર છે ઉપાગ નથી

(૮) નિરયાવલિ—આ ઉપાગને કલ્પિકા પણ કહે છે આ અતકૃદ્દશાગનુ ઉપાગ છે આ ઉપાગથી લઈને વૃષ્ણિદશોપાગ સુધીના પાચ ઉપાગોમા આવલિકા-પ્રવિષ્ટ આદિ નરકાવાસોનો પ્રસગ છે અને તેમા જનારા મનુષ્યો તથા તિર્યચોનુ પણ વર્ણન છે

(૯) કલ્પાવતસિકા—આ અનુત્તરોપપાતિક શાગનુ ઉપાગ છે

(૧૦) પુષ્પિકા—આ પ્રશ્નવ્યાકરણ સૂત્રનુ ઉપાગ છે

(૧૧) પુષ્પચૂલિકા—આ વિપાકસૂત્રનુ ઉપાગ છે

(३) जीवाजीवाभिगमसूत्रम्-इदं स्थानाङ्गस्योपाङ्गम् । अत्र जीवाजीव-तत्त्वप्ररूपणम् ।

(४) प्रज्ञापनासूत्रम्-इदं समवायाङ्गोपाङ्गम् । षट्त्रिंशता पदैर्जीवाजीव भावनिरूपणम् ।

(५) जम्बूद्वीपप्रज्ञप्ति'-इयं भगवतीसूत्रस्योपाङ्गम् । जम्बूद्वीप-भरत-वर्षधर-नदी-ह्रदादीनां स्वरूपवर्णनम् तथाऽऽदिजिनजन्मोत्सवचक्रवर्तिदिग्विजयादीनां वर्णनम् ।

(६) सूर्यप्रज्ञप्तिः-इयं ज्ञाताधर्मकथाङ्गस्योपाङ्गम् । अत्र सूर्यचन्द्रविचार-प्रतिपादनम् ।

(७) चन्द्रप्रज्ञप्ति' इयमुपासकदशाङ्गस्योपाङ्गम् । अत्रापि सूर्यप्रज्ञप्तिवत्सूर्य

---

(३) जीवाजीवाभिगमसूत्र—यह स्थानांगका उपांग है । इसमें जीव अजीव आदि तत्त्वोंका निरूपण है ।

(४) प्रज्ञापनासूत्र—यह समवायांगका उपांग है । इसमें छत्तीस पदों द्वारा जीव अजीवके भावोंका कथन है ।

(५) जम्बूद्वीपप्रज्ञप्ति-यह भगवतीसूत्रका उपांग है इसमें जम्बूद्वीप, भरत आदि वर्ष, वर्षधर (हिमवन आदि पर्वत), नदी, ह्रद आदिका वर्णन है । भगवान् आदिनाथ के जन्मोत्सवका तथा चक्रवर्त्ती के दिग्विजयका वर्णन है ।

(६) सूर्यप्रज्ञप्ति—यह ज्ञाताधर्मकथांग का उपांग है । इसमें सूर्य और चन्द्रमा सम्बन्धी विचार किया गया है ।

(७) चन्द्रप्रज्ञप्ति—यह उपासकदशांगका उपांग है । इसमेंभी सूर्य-

---

(૩) જીવાજીવાભિગમસૂત્ર—આ સ્થાનાંગનું ઉપાંગ છે એમાં જીવ અજીવ આદિ તત્ત્વોનું નિરૂપણ છે

(૪) પ્રજ્ઞાપનાસૂત્ર—આ સમવાયાંગનું ઉપાંગ છે એમાં છત્રીસપદોદ્વારા જીવ અજીવના ભાવોનું કથન છે

(૫) જમ્બૂદ્વીપ પ્રજ્ઞપ્તિ—આ ભગવતીસૂત્રનું ઉપાંગ છે એમાં જમ્બૂદ્વીપ, ભરત આદિ વર્ષ, વર્ષધર (હિમવત આદિ પર્વત), નદી, હ્રદ આદિનું વર્ણન છે ભગવાન્ આદિનાથના જન્મોત્સવનું તથા ચક્રવર્તીના દિગ્વિજયનું વર્ણન છે

(૬) સૂર્યપ્રજ્ઞપ્તિ—આ જ્ઞાતાધર્મકથાંગનું ઉપાંગ છે એમાં સૂર્ય અને ચંદ્રમા સંબંધી વિચાર કરવામાં આવ્યો છે

(૭) ચંદ્રપ્રજ્ઞપ્તિ—એ ઉપાસકદશાંગનું ઉપાંગ છે એમાં પણ સૂર્યપ્રજ્ઞપ્તિની

चन्द्रविचारप्रतिपादनम्। शब्दतोऽर्थतश्च ततो नातिभेदः, किन्त्वत्र मुख्यतश्चन्द्रविचार प्रस्टीकृतः। केचित्तु 'इयमङ्गबाह्यप्रकीर्णकरूपा नोपाङ्गपदे विलसती' त्याहुः।

(८) निरयावलिका–अस्योपाङ्गस्य कल्पिकेति नामान्तरम्। एषा चान्तकृद्दशाङ्गोपाङ्गम्। एतस्मादुपाङ्गादारभ्य वृष्णिदशोपाङ्गपर्यन्तेषु पञ्चसूपाङ्गेष्वावलिकाप्रविष्टादिनरकावासानां प्रसङ्गतस्तद्गामिनां नरतिरश्चां वर्णनम्।

(९) कल्पावतंसिका–इयमनुत्तरोपपातिकदशाङ्गस्योपाङ्गम्।

(१०) पुष्पिका–इदमुपाङ्गं प्रश्नव्याकरणसूत्रस्य।

(११) पुष्पचूलिका–इदमुपाङ्गं विपाकसूत्रस्य।

प्रज्ञप्तिकी भाँति चन्द्रमा और सूर्यसम्बन्धी कथन है इन दोनोंमें शब्द और अर्थका अधिक भेद नहीं है। किन्तु चन्द्रप्रज्ञप्तिमें चन्द्रमा सम्बन्धी विचार मुख्य है। किसीके मतसे यह अगबाह्य प्रकीर्णक सूत्र है, उपाग नहीं।

[८] निरयावलिका—इस उपागको कल्पिका भी कहते हैं। यह अन्तकृद्दशागका उपांग है। इस उपांगसे लेकर वृष्णिदशोपाग तक पाँच उपांगोमे आवलिकाप्रविष्ट आदि नरकावासोका प्रसग है और उनमें जानेवाले मनुष्यों तथा तिर्यचोंका भी वर्णन है।

(९) कल्पावतंसिका—यह अनुत्तरोपपातिकदशागका उपाग है।

(१०) पुष्पिका—यह प्रश्नव्याकरणसूत्रका उपाग है।

(११) पुष्पिचूलिका—यह विपाकसूत्रका उपाँग है।

પેઠે ચદ્રમા તથા સૂર્ય સબધી કથન છે એ બેઉમા શબ્દો અને અર્થોનો વધારે તફાવત નથી પરતુ ચદ્રપ્રજ્ઞપ્તિમા ચદ્રમા સબધી વિચાર મુખ્ય છે કોઇ–કોઈના મતાનુસાર આ અગબાહ્ય પ્રકીર્ણક સૂત્ર છે ઉપાગ નથી

(૮) નિરયાવલિ—આ ઉપાગને કલ્પિકા પણ કહે છે આ અતકૃદ્દશાગનુ ઉપાગ છે આ ઉપાગથી લઈને વૃષ્ણિદશોપાગ સુધીના પાચ ઉપાગોમા આવલિકા-પ્રવિષ્ટ આદિ નરકાવાસોનો પ્રસગ છે અને તેમા જનારા મનુષ્યો તથા તિર્યચોનુ પણ વર્ણન છે

(૯) કલ્પાવતસિકા—આ અનુત્તરોપપાતિકદશાગનુ ઉપાગ છે

(૧૦) પુષ્પિકા—આ પ્રશ્નવ્યાકરણ સૂત્રનુ ઉપાગ છે

(૧૧) પુષ્પચૂલિકા—આ વિપાકસૂત્રનુ ઉપાગ છે

(१२) वृष्णिदशा-इदमुपाङ्ग दृष्टिवादाङ्गस्य। अस्योपाङ्गस्य 'वह्निदशा' इति नामान्तरम्।

इमानि निरयावलिकादिनि पञ्चोपाङ्गानि निरयावलिकाशब्देनाप्यभिधीयन्ते।

मूलसूत्राणि (४)

(१) नन्दिसूत्रम्-अत्र ज्ञानपञ्चक-तद्भेदवर्णनम्।

(२) अनुयोगद्वारसूत्रम्-अत्रोपक्रमादिनिरूपणम्।

(३) दशवैकालिकसूत्रम्-अत्र हिंसासयमतपोरूपाणा साधुधर्माणा निरूपणम्।

(४) उत्तराध्ययनसूत्रम्-इह विनयश्रुतादिप्रतिपादनम्।

छेदसूत्राणि (४]

(१) बृहत्कल्पसूत्रम्-अत्र मूलगुणापराधप्रायश्चित्तानामुत्तरगुणापराधप्रायश्चित्ताना च निरूपणम्।

---

(१२) वृष्णिदशा— यह दृष्टिवादका उपाग है। इसका दूसरा नाम 'वह्निदशा' भी है।

इन निरयावलिका आदि पाँचों उपागोको एक 'निरयावलिका' शब्दसे भी कहते है।

(चार मूलसूत्र)

(१) नन्दिसूत्र—इसमें पॉच ज्ञानोका और उनके भेद-प्रभेद आदिका वर्णन है।

(२) अनुयोगद्वारसूत्र—इसमें उपक्रम आदिका विवेचन है।

(३) दशवैकालिकसूत्र-इसमे अहिंसा सयम और तप रूप साधुके धर्मोका कथन है।

(४) उत्तराध्ययनसूत्र-इसमे विनयश्रुत आदिकी प्ररूपणा है।

---

(१२) વૃષ્ણિદશા—આ દૃષ્ટિવાદનુ ઉપાગ છે એનુ બીજુ નામ 'વહ્નિદશા' પણ છે

આ નિરયાવલિકા આદિ પાચે ઉપાગોને એક 'નિરયાવલિકા' શબ્દથી પણ ઓળખવામા આવે છે

ચાર મૂલસૂત્ર

(૧) નન્દિસૂત્ર—એમા પાચ જ્ઞાનનુ અને તેના ભેદ-પ્રભેદ આદિનુ વર્ણન છે

(૨) અનુયોગદ્વારસૂત્ર—એમા ઉપક્રમ આદિનુ વિવેચન છે

(૩) દશવૈકાલિકસૂત્ર—એમા અહિંસા, સયમ અને તપ રૂપી સાધુધર્મોનુ કથન છે

(૪) ઉત્તરાધ્યયનસૂત્ર—એમા વિનયશ્રુત આદિની પ્રરૂપણા છે

(२) व्यवहारसूत्रम्-इह बृहत्कल्पोक्तप्रायश्चित्ताना दानविधिरालोचना-विधिश्च निरूपितः।

(३) निशीथसूत्रम्-आचाराङ्गस्य पञ्चमचूलायामुक्तो विषयोऽत्रापि निरूपितः।

(४) दशाश्रुतस्कन्धसूत्रम्-अत्र प्रत्याख्यानपूर्वतः समुद्धृतानामसमाधि-स्थानादीना निरूपणम्।

इतरावयवावनाय यथतो विषादिसदूषिताङ्गुल्यादिशरीरभागच्छेदनमिव पूर्वपर्यायांशे दूषिते सति तस्यावच्छेदोऽवशिष्टपर्यायरक्षानिमित्त करणीय इति चतुर्भिरेभिः सूत्रै' प्रतिपाद्यतेऽत इमानि छेदसूत्राणि निगद्यन्ते।

(चार छेदसूत्र)

(१) बृहत्कल्पसूत्र—इसमे साधुके मूलगुणों और उत्तरगुणोंमें लगे-हुए दोषोंके प्रायश्चित्त बतलाए गए हैं।

(२) व्यवहारसूत्र—इसमे बृहत्कल्पमे वर्णन किये हुए प्रायश्चित्तोंके देने और आलोचना करनेकी विधि बताई गई है।

(३) निशीथसूत्र—इसमे उसी विषयका प्ररूपण है, जो आचारांगकी पाँचवी चूलामे है।

(४) दशाश्रुतस्कन्धसूत्र—इसमे प्रत्याख्याननामक पूर्वसे उद्धृत किये हुए समाधिस्थान आदिका निरूपण है।

दूसरे अवयवोंकी रक्षाके लिए जैसे विष आदिसे दूषित अंगुली आदि शरीरके अवयवोंको काट डालना आवश्यक होताहै। उसी प्रकार

ચાર છેદસૂત્ર.

(૧) બૃહત્કલ્પસૂત્ર—એમા સાધુના મૂળગુણો તથા ઉત્તરગુણોમા લાગેલા દોષોનુ પ્રાયશ્ચિત્ત દર્શાવ્યુ છે

(૨) વ્યવહારસૂત્ર—એમા બૃહત્કલ્પમા વર્ણવેલા પ્રાયશ્ચિત્તો આપવાની અને આલોચના કરવાની વિધિ બતાવવામા આવી છે

(૩) નિશીથસુત્ર—એમા આચારાંગની પાંચમી ચૂલામા આવેલા વિષયનુ પ્રરૂપણુ છે

(૪) દશાશ્રુતસ્કંધસુત્ર—એમા પ્રત્યાખ્યાન નામક પૂર્વથી ઉદ્ધૃત કરેલા સમાધિસ્થાન આદિનુ નિરૂપણ છે,

શરીરના બીજા અવયવોના રક્ષણને માટે જેમ વિષાદિથી દૂષિત આંગળી આદિ અવયવોના કાપી નાખવાની જરૂર પડે છે, તે પ્રમાણે પૂર્વપર્યાયરૂપ અંશ જો

(१२) वृष्णिदशा-इदमुपाङ्ग दृष्टिवादाङ्गस्य । अस्योपाङ्गस्य 'वह्निदशा' इति नामान्तरम् ।

इमानि निरयावलिकादिनि पञ्चोपाङ्गानि निरयावलिकाशब्देनाप्यभिधीयन्ते ।

मूलसूत्राणि (४)

(१) नन्दिसूत्रम्-अत्र ज्ञानपञ्चक-तद्भेदवर्णनम् ।

(२) अनुयोगद्वारसूत्रम्-अत्रोपक्रमादिनिरूपणम् ।

(३) दशवैकालिकसूत्रम्-अत्र हिंसासयमतपोरूपाणा साधुधर्माणा निरूपणम् ।

(४) उत्तराध्ययनसूत्रम्-इह विनयश्रुतादिप्रतिपादनम् ।

छेदसूत्राणि (४]

(१) बृहत्कल्पसूत्रम्-अत्र मूलगुणापराधप्रायश्चित्तानामुत्तरगुणापराधप्रायश्चित्ताना च निरूपणम् ।

---

(१२) वृष्णिदशा— यह दृष्टिवादका उपाग है। इसका दूसरा नाम 'वह्निदशा' भी है।

इन निरयावलिका आदि पाँचों उपागोंको एक 'निरयावलिका' शब्दसे भी कहते है।

(चार मूलसूत्र)

(१) नन्दिसूत्र —इसमें पॉच ज्ञानोंका और उनके भेद-प्रभेद आदिका वर्णन है ।

(२) अनुयोगद्वारसूत्र—इसमे उपक्रम आदिका विवेचन है ।

(३) दशवैकालिकसूत्र-इसमे अहिंसा सयम और तप रूप साधुके धर्मोका कथन है।

(४) उत्तराध्ययनसूत्र-इसमें विनयश्रुत आदिकी प्ररूपणा है ।

---

(૧૨) વૃષ્ણિદશા—આ દૃષ્ટિવાદનુ ઉપાગ છે એનુ બીજુ નામ 'વહ્નિદશા' પણ છે

આ નિરયાવલિકા આદિ પાચે ઉપાગોને એક 'નિરયાવલિકા' શબ્દથી પણ ઓળખવામા આવે છે

ચાર મૂલસૂત્ર

(૧) નન્દિસૂત્ર—એમા પાચ જ્ઞાનનુ અને તેના ભેદ-પ્રભેદ આદિનુ વર્ણન છે

(૨) અનુયોગદ્વારસૂત્ર—એમા ઉપક્રમ આદિનુ વિવેચન છે

(૩) દશવૈકાલિકસૂત્ર—એમા અહિંસા, સયમ અને તપ રૂપી સાધુધર્મોનુ કથન છે

(૪) ઉત્તરાધ્યયનસૂત્ર—એમા વિનયશ્રુત આદિની પ્રરૂપણા છે

"[1] जह य परिहीणकम्मा सिद्धा सिद्धालयमुविंति, तमेव धम्मं दुविहं आइक्खइ, तंजहा-अगारधम्मं, अणगारधम्मं च। अणगारधम्मो ताव इह खलु सव्वओ सव्वत्ताए मुंडे भवित्ता अगाराओ अणगारियं पव्वयइ, सव्वाओ पाणाइवायाओ वेरमणं, सव्वाओ मुसावायाओ वेरमणं, सव्वाओ अदिन्नादाणाओ वेरमणं, सव्वाओ मेहुणाओ वेरमणं, सव्वाओ परिग्गहाओ वेरमणं, सव्वाओ राइभोयणाओ वेरमणं, अयमाउसो! अणगारसामइए धम्मे पण्णत्ते। एयस्स धम्मस्स सिक्खाए उवट्ठिए निग्गंथे वा निग्गंथी वा विहरमाणे आणाए आराहए भवइ।

१ छाया-यथा च परिहीणकर्माणः सिद्धाः सिद्धालयमुपयन्ति, तमेव धर्मं द्विविधमाख्याति, तद्यथा-अगारधर्मः, अनगारधर्मश्च। अनगारधर्मस्तावदिह खलु सर्वतः सर्वतया मुण्डो भूत्वा, अगाराद् अनगारतां प्रव्रजति, सर्वस्मात् प्राणातिपाताद् विरमणम् (१) सर्वस्मान्मृषावादाद् विरमणम्, (२) सर्वस्माददत्तादानाद् विरमणम्, (३) सर्वस्मान्मैथुनाद् विरमणम्, (४) सर्वस्मात्परिग्रहाद् विरमणम्, (५) सर्वस्माद् रात्रिभोजनाद् विरमणम्, (६) अयमायुष्मन्! अनगारसामयिको धर्मः प्रज्ञप्तः। एतस्य धर्मस्य शिक्षायामुपस्थितो निर्ग्रन्थो वा निर्ग्रन्थी वा विहरन् आज्ञाया आराधको भवति।

"जिससे समस्त कर्मोंको खपाकर सिद्ध भगवान् सिद्ध गतिको प्राप्त होते है वह धर्म दो प्रकारका है-(१) अगारधर्म (२) अनगार धर्म।

(२) सम्पूर्ण रूपसे (द्रव्य-भावसे) मुण्डित होकर गृहका त्याग कर अनगार-(साधु) पनेको प्राप्त होना,-समस्त प्रकारके प्राणातिपातसे विरत हो जाना, सर्व प्रकारके मृषावादसे विरत हो जाना, सब प्रकारके अदत्तादानसे विरत हो जाना, सब तरहके मैथुनोंसे विरत हो जाना, समस्त परिग्रहसे विरत हो जाना, समस्त रात्रिभोजनसे विरत हो जाना

' જે વડે સમસ્ત કર્મોને ખપાવીને સિદ્ધ ભગવાન સિદ્ધગતિને પામે છે, તે ધર્મ બે પ્રકારના છે (૧) અગારધર્મ, (૨) અનગારધર્મ

(૨) સંપૂર્ણરૂપે (દ્રવ્ય-ભાવથી) મુંડિત થઇને ગૃહનો ત્યાગ કરીને અનગાર (સાધુ)પણાને પ્રાપ્ત થવું—સર્વ પ્રકારના પ્રાણાતિપાતથી વિરત થવું, સર્વ પ્રકારના મૃષાવાદથી વિરત થવું, સર્વ પ્રકારના અદત્તાદાનથી વિરત થવું, સર્વ પ્રકારના મૈથુનોથી વિરત થવું, સમસ્ત પરિગ્રહથી વિરત થવું, સમસ્ત રાત્રિભોજનથી વિરત

मूलसूत्रम् (१)

(१) आवश्यकसूत्रम्-अत्र श्रमणश्रावकादीनामुभयकालावश्यकरणीयक्रियाकलापनिरूपणम् ।

अथेह द्वादशाङ्गात्मके प्रवचने चतुर्विधगतिपरिभ्रमणलब्धानेकविधदुःखजालकरालदावानलसन्तप्यमानमानसानां भव्यानां भव्याय भगवता सुधारसाऽपारपारावारसमानानन्तसुखधामनयनधर्मो धर्मोऽभिदधे । स चानगारधर्मागारधर्मभेदेन द्विविधः । उक्तं चौपपातिकसूत्रे-

---

पूर्वपर्यायरूप अंश यदि दूषित हो जाय तो बाकी बची हुई पर्यायकी रक्षाके लिए उसको छेद देना ही आवश्यक है। इन चार सूत्रोमें इसी विषयका वर्णन है, अतः ये 'छेदसूत्र' कहलाते हैं।

(एक आवश्यकसूत्र)

(१) आवश्यकसूत्र—इसमें साधु और श्रावकोंकी उभयकाल (प्रातः और साय-काल) में अवश्य की जाने योग्य क्रियाओं (आवश्यकों) का वर्णन है।

कर्मोदयके कारण जीव चार गतिरूप संसारमें भ्रमण करते हैं और उससे नाना दुःखोंके तीव्र दावानलसे संतप्त होते हैं। ऐसे जीवोंके हितके लिए भगवानने द्वादशांग रूप प्रवचनमें धर्मका उपदेश दिया है। वह धर्म अमृत-रसके समुद्रकी तरह अनन्त सुखके स्थानमें (मोक्षमें) पहुँचानेवाला है। वह धर्म दो प्रकारका है-(१) अनगारधर्म (२) अगार धर्म-गृहस्थ धर्म। औपपातिक सूत्रमें कहा है—

દૂષિત થઇ જાય તો બાકી રહેલી પર્યાયના રક્ષણને માટે તે (પૂર્વપર્યાય)ને કાપી નાખવી એ જરૂરનું છે આ ચાર સૂત્રોમા એ વિષયનું વર્ણન છે, તેથી તેને છેદસૂત્ર કહેવામા આવે છે

એક આવશ્યક સૂત્ર

(૧) આવશ્યક સૂત્ર—એમા સાધુ અને શ્રાવકોની બેઉ કાળે (સવાર અને સાંજે) અવશ્ય કરવા યોગ્ય ક્રિયાઓ (આવશ્યકો) નું વર્ણન છે

કર્મના ઉદયે કરીને જીવ ચારગતિરૂપ સંસારમા ભ્રમણ કરે છે, અને તેથી વિવિધ દુઃખોના તીવ્ર દાવાનળથી સંતપ્ત થાય છે એવા જીવોના હિતને માટે ભગવાને દ્વાદશાંગ રૂપ પ્રવચનમા ધર્મનો ઉપદેશ આપ્યો છે તે ધર્મ અમૃતરસના સમુદ્રના જેવો અનંત સુખના સ્થાનમા (મોક્ષમા) પહોંચાડનારો છે તે ધર્મ બે પ્રકારનો છે (૧) અનગારધર્મ, (૨) અગારધર્મ—ગૃહસ્થ ધર્મ ઔપપાતિક સૂત્રમા કહ્યું છે કે—

यिकम्, देशावकाशिकम्, पौषधोपवासः, अतिथिसंविभागः, अपश्चिम-मारणान्तिक-सलेखनाजोषणाऽऽराधना। अयमायुष्मन्! अगारसामयिको धर्मः प्रज्ञप्तः, एतस्य धर्मस्य शिक्षायामुपस्थितः श्रमणोपासको वा श्रमणोपासिका वा विहरन् आज्ञाया आराधको भवति" ॥ इति।

तत्र ज्ञाताधर्मकथानामके षष्ठेऽङ्गे विविधज्ञानधर्मकथासार्थसार्थेन चित्रित भिक्षाचराचरणीय श्रुतचारित्रात्मकमनगारधर्मं प्रतिबोधयन् भगवान् सकलविरति-सम्पद्विभूषिताः संयता निरस्तसमस्तभवक्लेशे पुनरागमनावकाशेऽनन्तसुखास्पदे मोक्षपदे विलसन्तीत्यमुमर्थं समर्थयामास।

ओंमे जानेकी मर्यादा करना, (३) उपभोग-परिभोगका परिमाण करना।

चार शिक्षाव्रत ये हैं- (१) समायिक, (२) देशावकाशिक दिशा ओंमें अवान्तर मर्यादा करना, (३) पौषधोपवास (पोसा) करना, (४) अतिथिसंविभाग अन्तिम मारणान्तिक सलेखना, झूसणा, आराधना।

हे आयुष्मन्! यह अगार धर्म है और जो श्रमणोपासक या श्रमणोपासिका इस धर्मका पालन करते (हुए विचरते) हैं वे जिनेन्द्र भगवान्की आज्ञाके आराधक हैं।"

ज्ञाताधर्मकथांग नामक छट्ठे अंगमे अनेक प्रकारकी ज्ञान और धर्मकी कथाओं द्वारा चित्रित किए हुए साधुओंके श्रुत-चारित्र रूप धर्मको समझाते हुए भगवानने यही प्ररूपणा की है कि सकलविरति रूपी सम्पत्तिसे शोभायमान संयत (साधु) ही ऐसे मोक्ष पदको प्राप्त करते हैं कि जहाँ न सांसारिक दुःखोंका लवलेश है, न जहाँसे फिर

ચાર શિક્ષાવ્રત આ પ્રમાણે (૧) સામાયિક (૨) દેશાવકાશિક (દિશાઓમાં અવાન્તર મર્યાદા કરવી), (૩) પૌષધોપવાસ (પોસો) કરવો, (૪) અતિથિસંવિભાગ અન્તિમ-મારણાન્તિક-સંલેખના, ઝૂસણા, આરાધના

હે આયુષ્મન્! એ અગાર ધર્મ છે, અને જે શ્રમણોપાસક અથવા શ્રમણોપાસિકા એ ધર્મનું પાલન કરે છે (કરતા વિચરે છે), તે જિનેન્દ્ર ભગવાન્‌ની આજ્ઞાના આરાધક છે

જ્ઞાતાધર્મકથાંગ નામના છઠ્ઠા અંગમાં અનેક પ્રકારની જ્ઞાન અને ધર્મની કથાઓ દ્વારા ચિત્રિત કરેલા સાધુઓના શ્રુત-ચારિત્રરૂપ ધર્મને સમજાવતા ભગવાને એવી પ્રરૂપણા કરી છે કે સકલવિરતિરૂપી સમ્પત્તિથી શોભાયમાન સંયત (સાધુ)જ એવા મોક્ષપદને પ્રાપ્ત કરે છે, કે જ્યાં સાંસારિક દુઃખોનો

[1] अगारधम्मं दुवालसविहं आइक्खइ, तंजहा-पंच अणुव्वयाइं, तिण्णि गुणव्वयाइं, चत्तारि सिक्खावयाइं। पंच अणुव्वयाइं, तंजहा-थूलाओ पाणाइवायाओ वेरमणं, थूलाओ मुसावायाओ वेरमणं, थूलाओ अदिन्नादाणाओ वेरमणं, सदारसंतोसे, इच्छापरिमाणे। तिण्णि गुणव्वयाइं, तंजहा-अणत्थदंडवेरमणं, दिसिव्वयं, उवभोगपरिभोगपरिमाणं। चत्तारि सिक्खावयाइं, तंजहा-सामाइयं, देसावगासियं, पोसहोववासे, अतिहिसंविभागे, अपच्छिम मारणंतिय-संलेहणा-झूसणा-राहणा, अयमाउसो! अगारसामइए धम्मे पण्णत्ते, एयस्स धम्मस्स सिक्खाए उवट्ठिए समणोवासए वा समणोवासिया वा विहरमाणे आणाए आराहए भवइ" इति।

१ छाया-अगारधर्मं द्वादशविधमाख्याति, तद्यथा-पञ्चाणुव्रतानि, त्रीणि गुणव्रतानि, चत्वारि शिक्षाव्रतानि। पञ्चाणुव्रतानि, तद्यथा स्थूलात्प्राणातिपाताद्विरमणम्, स्थूलान्मृषावादाद्विरमणम्, स्थूलाददत्तादानाद्विरमणम्, स्वदारसन्तोष., इच्छापरिमाणम्। त्रीणि गुणव्रतानि, तद्यथा-अनर्थदण्डविरमणम्, दिग्व्रतम्, उपभोगपरिभोगपरिमाणम्। चत्वारि शिक्षाव्रतानि, तद्यथा-सामा-

अनगार धर्म है। हे आयुष्मन्! इस धर्मका पालन करनेवाले निर्ग्रन्थ और निर्ग्रन्थी (आर्यिका) भगवान्की आज्ञाके आराधक होते हे।

(१) अगार धर्म भगवान्ने बारह प्रकारका कहा है। वह इस प्रकारसे है-पाँच अणुव्रत, तीन गुणव्रत और चार शिक्षाव्रत। पाँच अणुव्रत ये हैं-(१) स्थूल प्राणातिपातसे विरमण, (२) स्थूल मृषावादसे विरमण, (३) स्थूल अदत्तादानसे विरमण, (४) स्वदारसन्तोष, (५) इच्छाका परिमाण कर लेना।

तीन गुणव्रत ये है-(१) अनर्थदण्डका त्याग करना, (२) दिशा-

થયુ એ અનગારધર્મ છે હે આયુષ્મન્! આ ધર્મનુ પાલન કરનારા નિર્ગ્રંથ અને નિર્ગ્રંથીઓ (આર્યાઓ) ભગવાનની આજ્ઞાના આરાધક છે

(૧) અગારધર્મ ભગવાને બાર પ્રકારનો કહ્યો છે, તે આ પ્રમાણે—પાચ અણુવ્રત, ત્રણ ગુણવ્રત અને ચાર શિક્ષાવ્રત

પાચ અણુવ્રત આ પ્રમાણે—(૧) સ્થૂલ પ્રાણાતિપાતથી વિરમણ, (૨) સ્થૂલ મૃષાવાદથી વિરમણ (૩) સ્થૂલ અદત્તાદાનથી વિરમણ, ( ) સ્વદારસંતોષ, (૫) ઇચ્છાપરિમાણ

ત્રણ ગુણવ્રત આ પ્રમાણે-(૧) અનર્થ દંડનો ત્યાગ કરવો, (૨) દિશાઓમા જવા મર્યાદા કરવી, (૩) ઉપભોગ-પરિભોગની મર્યાદા કરવી

स्तीति, कलाना=समयादीना समूह इति वा काल:[1]। वस्तुतस्तु वट्टणालक्खणो[2] कालो' इति भगवद्वचनात् कलयति=नवजीर्णादिरूपतया प्रवर्त्तयति वस्तुपर्यायमिति कालस्तस्मिन । तस्मिन्=हीयमानलक्षणे समये=सम्=सम्यक् अयते=गच्छतीति समयो-ऽवसरस्तस्मिन ।

अथ समयप्ररूपणां व्याचष्टे, तथाहि—

प्रयोगज्ञश्छेको दक्षो जवन॰ कर्मपारगो बलतारुण्यादिविशिष्टगुणोपेतस्तन्तुवायदारक पटशाटिकादिक गृहीत्वाऽतित्वरितमेकहस्तप्रमाणित युगपदिव स्फाटयति, तत्र सख्याततन्तूना समुदय-समिति-समागमेन पटादिर्निष्पद्यते, तेषु च

कलाओं (समयों) के समूहको काल कहते हैं, किन्तु भगवानने निश्चय-कालका वर्त्तनारूप लक्षण कहा है। अर्थात् जो द्रव्यकी पर्यायोंको नयी पुरानी करता है वही निश्चय काल है।

जो सम्यक् प्रकारसे चला जा रहा है-बीत रहा है उसे समय कहते हैं।

समयकी प्ररूपणा इस प्रकार है—

प्रयोगका जानकर, कामको पूरा कर डालनेवाला, बलवान जवान और अत्यन्त निपुण ततुवाय (जुलाहे) का लडका वस्त्र या साड़ी आदिको पकड कर इतना जल्दी फाड डालता कि देखनेवालोंको ऐसा प्रतीत होता है मानो सारा का सारा कपडा एकही साथ फाड डाला है, किन्तु ऐसा नहीं होता। सख्यात तन्तुओंसे कपडा बनता है और जब

સમૂહને કાળ કહે છે, પરન્તુ ભગવાને નિશ્ચય-કાળનુ વર્તનારૂપ લક્ષણ કહ્યુ છે અર્થાત્-જે દ્રવ્યની પર્યાયોને નવી જુની કરે છે તે નિશ્ચયકાલ છે

જે સમ્યક્ પ્રકારે ચાલી રહ્યો છે, તેને સમય કહે છે

સમયની પ્રરૂપણા આ પ્રમાણે છે –

પ્રયોજનો જાણકાર, કામને પૂરૂ કરી નાખનાર, બળવાન, જુવાન અને અત્યત નિપુણ વણકરનો છોકરો વસ્ત્ર યા સાડી આદિને પકડીને એટલી ઉતાવળથી ફાડી નાખે કે જોનારાઓને એમ જ પ્રતીત થાય કે આખુ ને આખુ કપડુ એકી સાથે ફાડી નાખ્યુ છે, પરતુ એમ થતુ નથી સખ્યાત તતુઓનુ કપડુ બને છે,

१ 'तस्य समूह" इत्यण्, एव च "काकाना समूह काकम्, बकाना समूहो बाक" मित्यादाविव नपुसकत्वस्यौचित्येऽपि रूढे शिष्टप्रयोगाच्च लोकत पुस्त्वम्, तथाचोक्तम्-"लिङ्गमशिष्य लोकाश्रयत्वाल्लिङ्गस्य" इति ।

२ 'वर्त्तनालक्षण काल' इतिच्छाया ।

ये तु खलु सकलविरतिसाधनाऽक्षमा भवाटवीभ्रमणवेलाकलितसन्तापकलाप व्याकुलितात्मानो भव्यास्तेषामुपकारायाऽगारधर्मं बोधयितुमनेकश्रमणोपासक चारित्रचित्रणपुरस्सरमिदमुपासकदशाख्य सप्तमाङ्ग मितन्वन्नाह-'तेण कालेण' इत्यादि ।

(मूलम्)-तेण कालेणं तेण समएणं चपा नाम नयरी होत्था, वण्णओ । पुण्णभद्दे चेइए, वण्णओ ॥ १ ॥

(छाया)-तस्मिन् काले तस्मिन समये चम्पा नाम नगरी आसीत्, वर्णकः । पूर्णभद्रश्चैत्यः, वर्णकः । ॥१॥

(टीका) तस्मिन्=चतुर्थारकलक्षणे कोणिकभूपशासनात्मके, काले=कलयन्ति- 'मासोऽय संवत्सरोऽय'-मित्यादिरूपेण निश्चिन्वन्ति तत्त्वज्ञायमिति, कलन= सख्यान ' पाक्षिकोऽय मासिकोऽय '-मित्यादिरूपेण निरूपण कालः, सोऽस्मि-

लौटना पडता है और जो अनन्त सुखोंका धाम है, । किन्तु जो सकल विरतिकी साधना करनेमे समर्थ नही है और ससाररूपी विकट अट वीमे भ्रमण करनेरूप नाना कष्टोसे छट-पटा रहा हैं, उन भव्य प्राणि योके उपकारके लिए श्रावक धर्मको समझानेके उद्देश्यसे अनेक श्राव- कोंके चरित्रोंका चित्रण करते हुए भगवान् उपासकदशानामक यह सातवॉ अग प्रारभ करते है- 'तेण कालेण' इत्यादि ।

महीना, वर्ष आदि रूपसे जिसका कलन (निश्चय) तत्त्वज्ञाना करते हैं उसे काल कहते है । अथवा 'यह पखवाडेका है, महीनेका है' इस प्रकारके कलन (गिनती-सख्या) को काल कहते हैं। अथवा

લેશ માત્ર નથી, જ્યાથી ફરી જન્મ લેવો પડતો નથી, અને જે અનત સુખોનુ ધામ છે પરન્તુ જેઓ સકલવિરતિની સાધના કરવામા સમર્થ નથી, અને સસારરૂપી વિકટ અટવી (વન)મા ભ્રમણ કરવા રૂપ વિવિધ કષ્ટોમાં તરફડી રહ્યા છે, એ ભવ્ય પ્રાણીઓના ઉપકારને માટે શ્રાવકધર્મ સમજાવવાના ઉદ્દેશ્યથી અનેક શ્રાવકોના ચરિત્રનુ ચિત્રણ કરતા 'ઉપાસકદશા' નામક આ સાતમા અગનો પ્રારભ કરે છે -'તેણ કાલેણ' ઇત્યાદિ

૧ મહિનો વર્ષ, આદિ રૂપે જેનુ કલન (નિશ્ચય) તત્ત્વજ્ઞો કરે છે તેને 'કાલ કહેવાય છ અથવા 'આ પખવાડીયાનુ છે,' 'આ મહિનાનુ છે, એ પ્રમાણે કલન (ગણત્રી-સખ્ય)ને કાળ કહેવામા આવે છે, અથવા કલાઓ (સમયો) ના

पक्ष्मत्रोटनं न सम्भवतीति प्रत्येकमुपरितनपक्ष्मसु योऽनन्तपरमाणूना विशिष्टाकार-परिणतिरूपः संघातः, तादृशानन्तसंघातानां यः समुदयस्तादृशानन्तसमुदयानां या समितिस्तादृशीनामनन्तसमितीनां समागमेनैकस्य वस्तुनः सम्पादनाय मिलित्वो-परितनपक्ष्म (पटशाटिकादे) सम्पद्यते, तस्यैतस्योपरितनपक्ष्मणश्छेदने यावत् कालो लगति तस्यात्यन्त सूक्ष्मोंऽशः 'समय' इत्युच्यते, इत्थमत्र तात्पर्यम्-स्फाटकपुरुष-प्रयत्नस्याऽचिन्त्यशक्तिमत्वेन प्रतिसमयमनन्तपरमाणुसंघातानां छेदनं भवितुमर्हति,

संख्यात-संख्यात पक्ष्म (रुँए) हैं। उन रुँओंमेंभी ऊपरका रुँआँ पहले छिदता है तब कहीं उसके नीचेका रुँआ छिदता है। अनन्त परमाणु-ओंकी विशिष्ट प्रकारकी परिणति (एक साथ मिलजाने) को संघात कहते हैं। ऐसे अनन्त संघातोंका एक समुदय होता है। अनन्त समु-दयोंकी एक समिति होती है और ऐसी अनन्त समितियाँ जब संगठित होती हे तब कहीं जाकर एक वस्तुका ऊपरका एक रुआँ बनता है। इन सबका छेदन क्रमशः होता है। अर्थात् तन्तुके पहले रुँए [की पहली समितिके पहले समुदयके पहले संघात] के छेदनमें जितना समय लगता है उसका भी अत्यन्तही सूक्ष्म अंश समय कहलाता है।

मतलब यह है कि फाडनेवाले मे अचिन्त्य शक्ति होनेके कारण प्रतिसमय अनन्त परमाणुओं के संघातो का छेदन हो सकता है, किन्तु उन सब संघातो को एक स्थूलतर संघात कहा जाता है। ऐसे स्थूलतर

એ રૂવામા પણ ઉપરના રૂવા પહેલા છેદાય છે ત્યાર પછી તેની નીચેના રૂવા છેદાય છે અનંત પરમાણુઓની વિશિષ્ટ પ્રકારની પરિણતિ (એક સાથે ભળી જવુ તે) ને સંઘાત કહે છે એવા અનંત સંઘાતોનો એક સમુદય થાય છે અનંત સમુદયોની એક સમિતિ થાય છે, અને એવી અનંત સમિતિઓ જ્યારે સંગઠિત થાય છે, ત્યારે એક વસ્તુનું ઉપરનું રૂવુ બને છે એ બધાનું છેદન ક્રમશ થાય છે અર્થાત્ તંતુના પહેલા રૂવા(ની પહેલી સમિતિના પહેલા સમુદયના પહેલા સંઘાત)નું છેદન થવામા જેટલો સમય લાગે છે, તેનો પણ અત્યંત સૂક્ષ્મ અંશ એ સમય કહેવાય છે

તાત્પર્ય એ છે કે વસ્ત્ર ફાડનારમા અચિંત્ય શક્તિ હોવાને કારણે પ્રતિ-સમયે અનંત પરમાણુઓના સંઘાતોનુ છેદન થઈ શકે છે, પરંતુ એ બધા સંઘાતોને એક સ્થૂલ સંઘાત કહેવામા આવે છે, એવા સ્થૂલતર સંઘાત એક

तन्तुपूपरितनतन्तुच्छेदमन्तरेण तदधोऽधःस्थिततन्तुच्छेदासम्भवात्परस्परमस्त्येव तन्तुच्छेदे कालभेदः, यथा-शत कमलाना पत्राणि कश्चित् सुदृढो निपुणः सूच्यादिना विध्यति, तत्राऽऽपाततो लाघवाद् युगपद्वेधनस्य प्रतीतावपि वस्तुतो न युगपद्वेधनं किन्तु क्रमेणैव, यथा वा-अद्यत्वे तारयन्त्रमेकत्र स्पर्शनादाताड्यमान युगपदिव क्रोशसहस्रमुल्लङ्घयत् प्रतिभाति, वस्तुतस्तु सूक्ष्मतमः क्रमस्तत्रापि वर्त्तत एवेति, तथा च प्रकृते प्रतितन्त्वपि सख्यातपक्ष्मणा सत्त्वेन प्रथमपक्ष्मत्रोटन विना तदपरापर-

तक ऊपरके तन्तु न फटे तबतक नीचेके तन्तु फट नही सकते, अतः कपडेके फटनेमे कालका भेद अवश्य होता है। जैसे एक दूसरेसे सटे हुए कमलके सौ पत्तोंको कोई निपुण और बलवान् व्यक्ति एक दम सुई आदिसे छेद देता हैं उससमय भी सहसा ऐसा प्रतीत होता है कि सौ पत्ते साथ ही छिद गए है, परन्तु यह भी भ्रम ही है, क्योंकि जिस समय पहला पत्ता छिदा था उस समय दूसरा नहीं छिदा, और जब दूसरा छिदा तब तीसरा नही छिदा था, अत. वास्तवमें सब पत्तोंका छेदन क्रमशः हुआ है। *अथवा जैसे-आजकल तार-घर या स्टेशन* आदिमे एक जगह तार खटखटाते ही हजारों कोस तक वह एकही समयमे चला गया प्रतीत होता है, किन्तु वहाँभी सूक्ष्म क्रम अवश्य है। इसी प्रकार कपडेके विषयमेभी समझिए। (यह तो कहही चुके हैं कि कपडा सख्यात तन्तुओसे बना है किन्तु) एक एक तन्तुमेभी स-

અને જ્યાસુધી ઉપરના તતુઓ ન તૂટે ત્યા સુધી નીચેના તતુઓ તૂટી શકતા નથી એથી કપડુ ફાટવામા કાળનો ભેદ અવશ્ય થાય છે જેમ એક બીજાને ચેટી રહેલી કમળની સો પાદડીઓને કોઇ નિપુણ અને બલવાન વ્યકિત એકદમ સોય આદિથી છેદી નાખે છે, તે વખતે પણ સહસા એમ જ પ્રતીત થાય છે કે સોએ પાદડી એકી સાથે છેદાઇ ગઇ છે, પરતુ એ પણ ભ્રમ જ છે, કારણ કે જે સમયે પહેલી પાદડી છેદાઇ હતી તે સમયે બીજી પાદડી છેદાઇ નહોતી, અને જ્યારે બીજી છેદાઇ હતી ત્યારે ત્રીજી છેદાઇ નહોતી તેથી વસ્તુત બધી પાદડીઓનુ છેદન ક્રમશ થયું છે અથવા જેમ આજકાલ ટેલીગ્રાફિક ઓફીસ વગેરેમા એક જગ્યાએ તાર ખટખટાવતાજ હજારો કોસ દૂર સુધી તે અવાજ એકજ સમયે ચાલ્યો ગયો એમ પ્રતીત થાય છે, પરન્તુ તેમા સૂક્ષ્મ ક્રમ અવશ્ય હોય છે એજ પ્રમાણે કપડાની બાબતમા પણ સમજવુ (એ તો કહેવામા આવ્યુ છે કે કપડુ સખ્યાત તતુઓનુ બનેલુ છે, પરન્તુ) એક એક તતુમા પણ સખ્યાત-સખ્યાત પક્ષ્મ (રૂવા) છે

पर्वताश्च, तद्वदचलत्वादुन्नतत्वाच्च प्रासादादयोऽपि, ते सन्ति यस्या सा, इति निरुक्तिः। यद्वा—

"पुण्यपापक्रियाविज्ञै,-र्दयादानप्रवर्त्तकैः, ।
कलाकलापकुशलै', सर्ववर्णै. समाकुलम् ॥
भाषाभिर्विविधाभिश्च युक्त नगरमुच्यते ॥"

इत्युक्तलक्षणा नगरी। 'नकरी' इति-छायापक्षे तु न विद्यते कर:=गोमहिष्यादीनामष्टादशविधो राजग्राह्यो भागो (जकात) यत्र सेत्यर्थः, अकरत्। वर्णकः= वर्णन ज्ञातव्य इति शेष.। तद्यथा—

जो न गमन करे उसे नग कहते ह अर्थात् वृक्ष और पर्वत। परन्तु प्रासाद (महल) आदि भी वृक्ष और पर्वतोंकी तरह ऊँचे और अचल होते हैं इस लिए उन्हें भी नग कहते है। ये नग (प्रासाद आदि) जिसमे पाए जाएँ उसे नगरी कहते हे।

अथवा—"पुण्य और पाप की क्रियाओ के ज्ञाता, दया और दान की प्रवृत्ति करनेवाले, विविध कलाओ मे कुशल पुरुष, तथा चारो वर्ण वाले जिसमे निवास करते हों और जिसमे भाँति-भाँतिकी भाषाएँ बोली जाती हों उसे नगर कहते हैं॥" यही लक्षण नगरी का है।

'नयरी' शब्द की छाया 'नकरी' भी हो सकती है। नकरी का अर्थ यह है कि जिस मे गाय भैस आदि पर अठारह प्रकारका कर (जकात) न लगता हो।

જે ગમન ન કરે તેને નગ કહે છે, એટલે કે વૃક્ષ અને પર્વત પરન્તુ પ્રાસાદ (મહેલ) આદિ પણ વૃક્ષ અને પર્વતોની પેઠે ઉચા તથા અચલ હોય છે તેથી તેને પણ નગ કહેવામા આવે છે એ નગ (પ્રાસાદ આદિ) જેમા હોય છે તે નગરી કહેવાય છે

અથવા, "પુણ્ય અને પાપની ક્રિયાઓના જ્ઞાતા, દયા અને દાનની પ્રવૃત્તિ કરનારા, વિવિધ કલાઓમા કુશળ પુરૂષો, તથા ચારે વર્ણવાળાઓ જેમા નિવાસ કરતા હોય અને જેમા ભાત-ભાતની ભાષાઓ બોલાતી હોય, તેને નગર કહે છે" એજ લક્ષણ નગરીનુ છે 'નયરી' શબ્દની છાયા 'નકરી' પણ થઈ શકે છે નકરીનો અર્થ એ છે કે જેમા ગાય ભેસ આદિ ઉપર અઢાર પ્રકારનો કર અથવા જકાત ન લેવાતી હોય

---

१ 'नगपांसुपाण्डुभ्यो र' इति वार्त्तिकेन 'नग' शब्दान्मत्वर्थीयो र' प्रत्ययस्तत. 'षिद्गौरादिभ्यश्च' इति ङीप्।

एव च सत्येऽस्मिन् समये यावन्तः सघाताश्छिद्यन्ते तैरनन्तैः सघातैः स्थूलतर एक एव सघातो निष्पद्यते, एतादृशाश्च स्थूलतरा' सघाता एकैकस्मिन् पक्ष्मण्य सख्याता एव भवन्ति नत्वनन्ता इति तेषा क्रमेण छेदने, असख्यातसमये-ष्वेवोपरितनपक्ष्मच्छेदो भवतीत्येकस्य पक्ष्मणश्छेदने यावान् कालो व्यत्येति तदसख्याततमोऽशः समयः ।

इत्येव चोक्तरूपस्य समयशब्दार्थस्य सत्त्वेऽपि प्रकृते तादृशेऽतिसूक्ष्मे समये चम्पानगर्याः सद्भावस्य, आर्यसुधर्मस्वामिनोऽवतरणस्य चाऽसम्भवादत्र समयपद लक्षणया हीयमानत्वबोधक, ततश्च 'तस्मिन् काले तस्मिन् समये' इत्यस्य 'चतुर्थारके हीयमाने' इत्यर्थोऽत एव 'समये' इत्यस्य न वैयर्थ्यमिति सूक्ष्मदृशाऽवधार्यम् ।

चम्पा=एतन्नामिका नाम=प्रसिद्धा नगरी=न गच्छतीति नगा =वृक्षाः

सघात एक-एक रुँए में असख्यात होते हैं, अनन्त नहीं, अत उन्हें क्रम से छेदने पर असख्यात समयों मे ही एक रुँए का छेदन होता है, अतः एक रुँए के छेदने मे जितना काल लगता है उसका असख्यातवाँ हिस्सा एक समय कहलाता है ।

यद्यपि 'समय' शब्दका यही अर्थ है तथापि इतने सूक्ष्मतम अश में चम्पा नगरी का अस्तित्व और आर्यसुधर्मा स्वामी का पधारना नहीं हो सकता अत यहाँ 'समय' शब्द का अर्थ 'हीयमान' रूप लेना चाहिए, वह समय शब्द यहाँ व्यर्थ नहीं है । अस्तु ।

उस काल अर्थात् चौथे आरे मे, जबकि महाराज कोणिक का राज्य था और उस हीयमानरूप समयमें चम्पा नाम की प्रसिद्ध नगरी थी ।

એક રુવામા અસ ખ્યાત હોય છે, અનત નહિ, તેથી એ સઘાતાને ક્રમશ, છેદવા જતા અસખ્યાત સમયોમાજ એક રૂવાનુ છેદન થાય છે તેથી એક રૂવાના છેદનમા જેટલો કાળ લાગે છે, તેનો અસખ્યાતમો ભાગ એક સમય કહેવાય છે

જો કે સમય શબ્દનો અર્થ આ પ્રમાણે છે, તોપણ એટલા સૂક્ષ્મતમ અશમા ચપા નગરીનુ અસ્તિત્વ અને આર્ય સુધર્મા સ્વામીનુ પધારવુ થઈ શકતુ નથી, તેથી અહી 'સમય' શબ્દનો અર્થ હીયમાન રૂપ લેવો જોઈએ, તે સમય શબ્દ અહી વ્યર્થ નથી

એ કાળે અર્થાત ચોથા આરામા જ્યારે મહારાજ કોણિકનુ રાજ્ય હતુ અને એ હીયમાનરૂપ સમયમા ચપા નામની પ્રસિદ્ધ નગરી હતી

श्रवणाल्लब्धार्थाः, अर्थावधारणाद्गृहीतार्थाः, सांशयिकार्थप्रश्नकरणात्पृष्टार्थाः, प्रश्नार्थाभिगमनादभिगृहीतार्थाः, इत्थम्भूतस्यार्थस्योपलम्भाद्विनिश्चितार्थाः, निर्ग्रन्थ-प्रवचनतो विबुधैरप्यनतिभेद्या, अस्थिमज्जानुगतजिनप्रेमाण. सन्तः पुत्रकलत्रादीन् प्रत्यपि-"जैवातृका.! इदमेव निर्ग्रन्थप्रवचन परमार्थ' शेषोऽनर्थ', यदपि च धनधान्यपुत्रकनककान्तानन्नुप्राज्यराज्यविलासादिक तदपि क्षण-भङ्गुरतया, परिणामनीरसतया, निर्ग्रन्थप्रवचनपथकण्टकतया च परि-हरणीयमेव, कपायकलुपिताऽऽशयो हि नैहिको नाप्यामुष्मिक इत्युभय लोकपरिभ्रष्टः कष्टपरिणामोऽनुशोचति, न च स्वप्नेऽपि कल्पतेऽल्पी यसेऽपि श्रेयसे, तन्मृतमनु, गृहद्वारमात्रमुपयान्तीं रमणीं, चितास्थली-

काक्षा और जुगुप्सा (दुगुछा) रहित, अर्थ के श्रवण करनेसे लब्धार्थ, अर्थ की धारणा करनेसे गृहीतार्थ, सन्दिग्ध विषय मे प्रश्न करने से पृष्टार्थ, पूछे हुए अर्थ को समझ लेनेसे अभिगृहीतार्थ, 'इत्थम्भूत' (यह अर्थ ऐसा ही है) अर्थ को जान लेनेके कारण विनिश्चितार्थ, और देवताओं द्वारा भी निर्ग्रन्थ-प्रवचनसे चलायमान न होनेवाले थे। उनकी हड्डी-हड्डी और मिंजी-मिंजी मे जिन भगवानका प्रेम रमा हुआ था। वे अपने पुत्र और पत्नी आदिको भी ऐसा समझाते थे—

"जैवातृक! यह निर्ग्रन्थ प्रवचन ही परमार्थ है, शेष सब अनर्थ है। धन-धान्य, सुत-सुवर्ण, पत्नी-परिवार प्राज्य-राज्य, यह सब क्षणभगुर है, परिणाममें दुखदाई है और निर्ग्रन्थ प्रवचन के पथका कण्टक है, इसलिए यह त्यागने योग्य है। जो कपायों से कलुपित हृदय

ધરના ભારણા પુના રાખનારા, નિર્ગ્રન્થ પ્રવચનમા શકા કાક્ષા અને જુગુપ્સા (દુગુછા)થી રહિત, અર્થનુ શ્રવણુ કરવાથી લબ્ધાર્થ, અર્થની ધારણા કરવાથી ગૃહીતાર્થ, સદિગ્ધ વિષયમા પ્રશ્ન કરવાથી પૃષ્ટાર્થ, પૂછેલા અર્થને સમજી લેવાથી અભિગૃહીતાર્થ, इत्थभूत અર્થને જાણી લેવાને કારણે વિનિશ્ચિતાર્થ, અને દેવતાઓ દ્વારા પણ નિર્ગ્રન્થ-પ્રવચનથી ચલાયમાન ન થાય તેવા હતા એમના હાડેહાડમા અને મજ્જાએ મજ્જામા જિન ભગવાનનો પ્રેમ રમણ થઈ રહેલો હતો તેઓ પોતાના પુત્ર અને પત્ની આદિને પણ એમ સમજાવતા હતા—

હે આયુષ્યમતો ! એ નિર્ગ્રન્થ પ્રવચન જ પરમાર્થ છે, બાકી બધો અનર્થ છે ધન-ધાન્ય, સુત-સુવર્ણ, પત્ની-પરિવાર, પ્રાજ્ય-રાજ્ય, એ બધુ ક્ષણભગુર છે, પરિણામે દુખદાયી છે અને નિર્ગ્રન્થ-પ્રવચનના પથના કટકો છે, તેથી એ બધુ ત્યજવાયોગ્ય છે કષાયોથી કલુષિત જે હૃદય છે તે નથી અહીંનુ કે નથી તહીંનુ-એક

आसीदसख्यातद्वीपसमुद्रान्तःस्थितस्य लक्षयोजनविततस्य जम्बूद्वीपस्य दक्षिण भरतमध्यस्थे अङ्गनामनि जनपदे नियमितप्राणिमात्रानुकम्पा चम्पाऽभिधाना नगरी।

यदुक्तत्राश्च श्रावकाः अभिगतजीवाजीवा उपलब्धपुण्यपापाः, आस्रवसंवर निर्जराक्रियाधिकरणबन्धमोक्षकुशलाः, देवादिसाहाय्यनिरपेक्षतया निजनिजकर्त्तव्य-मात्राधीनत्वेनादीनमनोभावाः, वृद्धिजीविकादिकलान्तरव्यापारतयाऽऽयोगप्रयोग-सम्प्रवृत्ताश्चोरचाटलम्पटादीनामभावेनाऽऽत्मशौर्यौदार्यातिशयेन वा निर्भयाः, दानाय सततमुद्घाटितकपाटगृहद्वाराः निर्ग्रन्थप्रवचने निश्शङ्किता , निर्विचिकित्साः, अर्थ-

चम्पा नगरी का वर्णन इस प्रकार है—

मध्य लोक में असख्यात द्वीप समुद्र हैं। उन सब के बीच में एक लाख योजन विस्तार वाला मध्य जम्बूद्वीप है। जम्बूद्वीप के दक्षिण भरत मे अग नामक देश है। उस देश मे नियम से प्राणीमात्र पर अनुकम्पा करनेवाली चम्पा नाम की नगरी थी।

वहाँ के श्रावक जीव-अजीव तत्त्व के ज्ञाता, पुण्य-पाप को जानने वाले, आस्रव सवर निर्जरा क्रिया अधिकरण बन्ध मोक्ष मे कुशल, देवादि की सहायता की पर्वाह न करके अपने कर्त्तव्य मे जुटे रहने के कारण अदीन मन वाले, वृद्धिजीविका आदि कलान्तर व्यापार वाले होने से लेन-देन मे प्रवृत्त, चोर चाट लम्पट आदि का अभाव होने के कारण अथवा अपनी शूरता उदारता आदिकी अधिकता के कारण निर्भय, तथा दान देने के लिए सदा किवाड खुले रखनेवाले, निर्ग्रन्थ प्रवचनमें शका

ચપાનગરીનુ વર્ણન આ પ્રમાણે છે

મધ્ય લોકમા અસખ્યાત દ્વીપસમુદ્ર છે એ બધાની વચ્ચે એક લાખ યોજનના વિસ્તારવાળો જબૂદ્વીપ છે જબૂ દ્વીપના દક્ષિણ ભારતમા અગ નામને દેશ છે એ દેશમા નિયમપૂર્વક પ્રાણીમાત્ર પર અનુકપા ધારણ કરનારી ચપા નામની નગરી હતી

ત્યાના શ્રાવકો જીવ-અજીવ તત્ત્વના જ્ઞાતા, પુણ્ય-પાપના જાણવાવાળા, આસ્રવ સવર નિર્જરા ક્રિયા અધિકરણ બધ મોક્ષમા કુશળ દેવાદિની સહાયતાની પરવા કર્યા વિના પોતાના કર્તવ્યોમા લાગી રહેવાને કારણે અદીન મનવાળા, વૃદ્ધિજીવિકા આદિ કલાતર વ્યાપારવાળા હોવાને કારણે લેવા-દેવામા પ્રવૃત્ત ચોર ચાડિયા, લપટ આદિના અભાવને કારણે અથવા પોતાની શૂરવીરતા, ઉદારતા આદિની અધિકતાને કારણે નિર્ભય, દાન દેવાને માટે સદા પોતાના

तानि च—च्यवन(गर्भ)—जन्म-दीक्षा-केवलज्ञान-निर्वाणाख्यानि, तत्र (१)च्यवनस्य मासो ज्येष्ठः,पक्षो वदि (बहुलः),तिथिर्नवमी,नक्षत्रं शतभिषक्,राशिःकुम्भः,वेला चार्द्धरात्रः, च्यवनं च प्राणतदशमदेवलोकतः। (२) जन्म च जया वसुराजाभ्या मातापितृभ्यां, तस्य (जन्मनः) मासः फाल्गुनः, पक्षो वदि (बहुलः), तिथिश्चतुर्दशी, नक्षत्रादिकं गर्भोक्तमेव, गोत्रं चैतस्य भगवतः काश्यपं, वंश इक्ष्वाकुः। (३) दीक्षाया मासादिर्जन्मोक्त एव, दीक्षाया वेला दिवसस्य चतुर्थः प्रहरः, दीक्षाग्रहणस्थलं विहारवनीपस्याशोकतरोस्तलम्। (४) केवलज्ञानप्राप्तेः स्थानं पाटलिवृक्षस्याधस्तात्, वेला च पूर्वाह्णः, छद्मस्थावस्थायां कालो नव मासाः,

पाँचों कल्याणक हुए थे। वे ये हैं-(१) गर्भ (२) जन्म (३) दीक्षा (४) केवलज्ञान (५) मोक्ष। गर्भ (च्यवन) जेठ वदी नवमीको, शतभिषक् नक्षत्र, कुम्भ राशिमें अर्ध रात्रिके समय दशवें देवलोक प्राणतसे हुआ था।

(२) जया माता और वसुराज पितासे जन्म हुआ था। फागुन वदी चतुर्दशी के दिन उक्त नक्षत्र और राशिमें हुआ था। भगवान् का गोत्र काश्यप और वंश इक्ष्वाकु था।

(३) दीक्षा कल्याणक का मास, तिथि वही फागुन वदी चतुर्दशी थी। दिन के चौथे पहरमें दीक्षा ली थी। विहार-वनीपकके (वाटिका) अशोक वृक्ष का तल दीक्षास्थान है।

(४) पाटलि वृक्षके नीचे केवल ज्ञान प्राप्त हुआ। पूर्वाह्णका समय था। छद्मस्थ अवस्था नौ मास रही जोडने से आपही मालूम हो जायगा।

કલ્યાણ થયા હતા એ કલ્યાણકો આ પ્રમાણે – (૧) ગર્ભ, (૨) જન્મ (૩) દીક્ષા, (૪) કેવલજ્ઞાન, (૫) મોક્ષ

(૧) ગર્ભ, (ચ્યવન), જેઠ વદ નોમને દિવસે, શતભિષક્ નક્ષત્ર, કુંભ રાશિમા, અર્ધ રાત્રિને સમયે દસમા દેવલોક (પ્રાણત)માથી થયો હતો

(૨) જયા માતા અને વસુરાજ પિતાથી જન્મ થયો હતો ફાગણ વદ ચૌદશને દિવસે ઉક્ત નક્ષત્ર અને રાશિમા જન્મ થયો હતો ભગવાનનુ ગોત્ર કાશ્યપ અને વંશ ઇક્ષ્વાકુ હતો.

(૩) દીક્ષા કલ્યાણકના માસ, તિથિ, ફાગણ વદ ચૌદશના હતા દિવસના ચોથા પહોરમા દીક્ષા લીધી હતી વિહાર—વનીપકના અશોક વૃક્ષનુ તળ દીક્ષાસ્થાન હતુ

(૪) પાટલિ વૃક્ષની નીચે કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત થયુ હતુ પૂર્વાહ્ણનો સમય હતો છદ્મસ્થ અવસ્થા નવમાસ રહી, તે મેળ મેળવવાથી માલૂમ પડી આવશે.

मात्रमुपगच्छतः पुत्रादींश्च सर्वथा असाराननुभूय भवोद्भूतप्रभूतभीति-निरासायाऽनवरतमाश्रयणीय" मित्यादिकमनिशमुपदिशन्तोऽभयदान सुपात्र-दान-म्रियमाणप्राणिप्राणपरित्राणपरायणाः, शीलव्रत-गुणव्रतविरमणपरिपूर्णाः, अष्टमी-चतुर्दशी-पाक्षिक-पोषधोपवासकरणशीलाः पौरुष्यादिप्रत्याख्यानप्रसिता आढ्या यावदपरिभूता श्रमणोपासका व्यद्योतिषत ।

यत्र च श्रीवासुपूज्यस्य भगवतो द्वादशतीर्थङ्करस्य समभूवन् पञ्च कल्याणानि,

है वह न इधरका है न उधरका है-दोनों लोकोसे भ्रष्ट है, उसे स्वप्नमें भी जरासा श्रेय प्राप्त नहीं होनेका । अतः मृत्यु होनेके बाद घरकी देहली तक साथ देनेवाली स्त्री और चिता तक साथ चलनेवाले पुत्रोंकी निस्सारताका अनुभव करो और संसारसे उत्पन्न हुए भीषण भयको दूर करनेके लिए उसी निर्ग्रन्थ प्रवचनका आश्रय लो ।"

वे श्रावक अभयदान, सुपात्रदान और मरते हुए जीवको बचानेमें सदा तत्पर रहते थे, शीलव्रत, गुणव्रत और वैराग्यसे युक्त थे, अष्टमी चतुर्दशी पक्खीको पोषधोपवास (पोसा) किया करते थे, 'पोरसी' आदिका प्रत्याख्यान करते थे, और आढ्य यावत् अपरिभूत थे ।

यह वही चम्पा नगरी है जिसमें बारहवें तीर्थंकर श्रीवासुपूज्य के

લોકથી ભ્રષ્ટ છે, તેથી સ્વપ્નમા પણ જરાએ શ્રેય પ્રાપ્ત થવાનું નથી તેથી મૃત્યુ થયા પછી ઘરની ડેહેલી સુધી સાથ કરનારી સ્ત્રી અને ચિતા સુધી સાથ કરનારા પુત્રોની નિસ્સારતાનો અનુભવ કરો અને સંસારથી ઉત્પન્ન થયેલા ભીષણ ભયને દૂર કરવાને માટે એ નિર્ગ્રન્થ-પ્રવચનનો આશ્રય લ્યો "

એ શ્રાવકો અભયદાન, સુપાત્રદાન અને મરતા જીવોને બચાવવામા સદા તત્પર રહેતા હતા, શીલવ્રત, ગુણવ્રત અને વૈરાગ્યથી યુક્ત હતા, આઠમ ચૌદશ પાખીના પોષધોપવાસ (પોસા) કરનારા હતા, પોરસી આદિના પ્રત્યાખ્યાન કરનારા હતા અને * આઢ્યથી માંડી અપરિભૂત હતા

એવી એ ચંપાનગરી છે, જેમા બારમા તીર્થંકર શ્રી વાસુપૂજ્યના પાંચે

१ 'आढ्य' से 'अपरिभूत' तक के शब्दोंका स्पष्टार्थ पाठकगण आगे आनेवाले आनन्द श्रावकके वर्णनमें देख लेवें ।

* 'આઢ્ય'થી 'અપરિભૂત' સુધીના શબ્દોનો સ્પષ્ટાર્થ વાચકોએ આગળ આવનારા આનંદ શ્રાવકના વર્ણનમાંથી વાંચી લેવો

स्यस्थजयकीर्त्तिमुनीश्वरोपदिष्टेनाऽऽचामाम्लनाम्ना व्रतेनाऽऽस्थितेन सपद्येव समजनि सकलोपद्रवनिवृत्तिः, तद्वृत्तान्तो यथा–

" विसिट्ठप्पहाववओ भगवओ दुवालसतित्थयरस्स देवाहिदेवस्स सिरिवासुपुज्जस्स तिहुयणवंडिसवंसपरंपराए भद्दवसुणाम राया हवीअ। सो य एगया अतदचंदधवलाए रत्तीए सपरियारसामंतचक्कोवेओ अट्टालियाए उवविसंतो गगणगणे चंदाइसोहं पासमाणो अहेसि। अकाडम्मि एव तारापडणमालोक्क तद्दिट्ठंतेण संसारासारयामोधारंतो झत्ति वेरग्गं पत्तो।

एतच्छाया चैवम्–

" विशिष्टप्रभाववतो भगवतो द्वादशतीर्थंकरस्य देवाधिदेवस्य श्रीवासुपूज्यस्य त्रिभुवनावतंसवंशपरम्परायां भद्रवसुर्नाम राजा बभूव। स चैकदाऽतन्द्रचन्द्रधवलायां रात्रौ सपरिवारसामन्तचक्रोपेतोऽट्टालिकायामुपविशन् गगनाङ्गणे चन्द्रादिशोभां पश्यन्नासीत्, अकाण्ड एव तारापतनमालोक्य तद्दृष्टान्तेन संसारासारतामवधारयन् झटिति वैराग्यं प्राप्तः।

मांस में विराजमान जयकीर्त्ति मुनिके बताए हुए आयंबिल नामक व्रत के करने से वह (उपसर्ग) शीघ्र नष्ट हो गया, उसका वृत्तान्त इस प्रकार है–

"विशेष प्रभावशाली बारहवे तीर्थंकर देवाधिदेव भगवान् वासुपूज्यकी तीनों लोकोंमें श्रेष्ठ वंशपरंपरामें भद्रवसु नामक एक राजा हो गया है। वह राजा किसी समय चन्द्रमाके स्वच्छ प्रकाश से प्रकाशमान रात्रिमें अपने सामन्त तथा परिवारके लोगोंके साथ छत पर बैठा हुआ चन्द्रमाकी शोभा निरख रहा था। देखते–देखते असमयमें ही एक तारा टूट गया। राजाको इस उदाहरणसे संसारकी असारताका भान हुआ और वह तत्काल विरक्त हो गया।

कीर्ति मुनिએ બતાવેલુ આયંબિલનામનું વ્રત કરવાથી એ ઉપસર્ગ શીઘ્ર નષ્ટ થઈ ગયો હતો. એનો વૃત્તાંત આ પ્રમાણે છે–

વિશેષ પ્રભાવશાલી બારમા તિર્થંકર દેવાધિદેવ ભગવાન્ વાસુપૂજ્યની ત્રણ લોકમા શ્રેષ્ઠ વંશપરંપરામા ભદ્રવસુ નામનો એક રાજા થઈ ગયો છે એ રાજા એક સમયે ચંદ્રમાના સ્વચ્છ પ્રકાશથી પ્રકાશમાન રાત્રિમા પોતાના સામંતો તથા પરિવારના માણસો સાથે છત પર બેસીને ચંદ્રમાની શોભા જોઈ રહ્યો હતો તે જોતા અસમયમા જ એક તારો તૂટી પડયો રાજાને એ ઉદાહરણથી સંસારની અસારતાનું ભાન થયુ અને તે તત્કાળ વિરક્ત થઇ ગયો

सङ्कलनया स्वयमनुभवनीयः। (५) निर्वाणकल्याणं चाऽऽषाढसुदिचतुर्दश्या अपराह्णे नक्षत्रादय इहापि मागुक्ता एवेति।

याम-यासीनाश्च सर्वार्थसिद्धे मुहूर्त्ते समुत्थाय नमस्कारमन्त्रपाठपूर्वकं नियमचतुर्दशकं मनोरथत्रिकं विचिन्त्य स्वस्वशरीरकृत्यनिवृत्ता मातापितृप्रभृतिविनयोत्तरं गुरुसदेशमासाद्य 'तिक्खुत्तो' पाठेन कृतसविधिगुरुवन्दनास्तद्वदनान्माङ्गलिकं व्याख्यानं चाऽऽकर्णयन्ति स्म समयप्रतिपालका बालका अपि।

यस्यां च विशिष्टप्रभाववतो द्वादशतीर्थङ्करस्य देवाधिदेवस्य श्रीवासुपूज्यस्य त्रिभुवनावतंसवंशपरम्परायां जाते बृहद्वसौ नरपतौ शासति कदाचन दैवोपघातसंजातमरकमहोपद्रवद्रुतानां सर्वेषां नागरिकाणां सनृपाणां तत्रैव तद्वर्षीयचातुर्मा

(५) निर्वाण-कल्याणक अषाढ सुदी चतुर्दशी के अपराह्ण समयमें हुआ। नक्षत्र आदि पूर्वोक्त ही थे।

वहा सिद्धान्तके अनुगमन करनेवाले बालक सर्वार्थसिद्ध मुहूर्त्तमें उठ कर 'णमोक्कार' मन्त्रका, पाठ करके चौदह नियमों और तीन मनोरथोंका चिन्तवन करके शारीरिक कृत्य से निवृत्त होकर माता-पिता आदि बडोका विनय करनेके बाद गुरुओंके पास आकर 'तिक्खुत्तो' के पाठ से उन्हें वन्दना करते थे, और उनके मुखसे मांगलिक तथा व्याख्यान सुनते थे।

जिस नगरीमे विशिष्ट प्रभाववाले बारहवें तीर्थंकर देवाधिदेव श्री वासुपूज्य भगवानके पवित्र वंशपरंपरामे उत्पन्न बृहद्वसु नामक राजाके राज्यमें एक समय देवकृत मरकीका उपसर्ग हुआ था, उस समय चातु-

(૫) નિર્વાણ-કલ્યાણ અષાઢ સુદી ચૌદશના મધ્યાહ્ન પછીના (અપરાહ્ણ) સમયમા થયુ નક્ષત્રાદિ પૂર્વ જણાવ્યા તે પ્રમાણે હતા,

ત્યા સિદ્ધાતનુ અનુગમન કરનારા બાળકો સર્વાર્થસિદ્ધ મુહૂર્તમાં ઉઠીને 'ણુમોક્કાર' મંત્રનો પાઠ કરી ચૌદ નિયમો અને ત્રણ મનોરથનું ચિંતન કરી શારીરિક કૃત્યથી નિવૃત્ત થઈ માતા-પિતા આદિ વડીલોનો વિનય કર્યા પછી ગુરૂઓની પાસે આવી 'તિક્ખુત્તો'ના પાઠથી તેમને વંદન કરતા હતા, અને એમના મુખથી માગલિક તથા વ્યાખ્યાન સાભળતા હતા

એ નગરીમા વિશિષ્ટ પ્રભાવવાળા બારમા તીર્થંકર દેવાધિદેવ શ્રી વાસુપૂજ્ય ભગવાનના પવિત્ર વંશપરંપરામા ઉત્પન્ન થયેલા બૃહદ્વસુ નામના રાજાના રાજ્યમા એક વખત દેવકૃત મરકીનો ઉપસર્ગ થયો હતો, તે વખતે ચાતુર્માસમા વિરાજમાન જ્યે-

अह रण्णो वुड्ढवसुणो सहाययाए सदलबल त नयरिं अहिकरिउ समागयम्मि चंदवसुम्मि तप्पुण्णप्पहावेण पणट्ठाऽपराजियत्थसत्ती सपरिवारो सो पिहुकित्ती राया संगामे पराजेऊण णायपरिब्भट्ठो पयापरिपंथी पसुमारं मारिओ पंचत्तं गच्छीअ। चंदवसू य निक्कटयं तीसे नयरीए सासणं करेउमाढवीअ अह णिसम्म चिरस्स मित्तस्स वावादणेण अइरुट्ठो धरणिंददेवो वावादणनियाणं चंपाहीसमोगच्च सीयतेओबलेण तीए चंपाए मरगाइउवसग्गं विकुणमाणो तण्णयरीवासिणो जणे अईवोवद्दुयव, जब्भयेण सव्वे एव

अथ राज्ञो वृद्धवसोः सहायतया सदलबल तां नगरीमधिकर्तुं समागते चन्द्रवसौ तत्पुण्यप्रभावेन प्रणष्टापराजितास्त्रशक्तिः सपरिवारः स पृथुकीर्त्ती राजा सङ्ग्रामे पराजित्य न्यायपरिभ्रष्टः प्रजापरिपन्थी पशुमार मारितः पञ्चत्वमगात्। चन्द्रवसुश्च निष्कण्टक तस्या नगर्या शासन कर्तुमारेभे।

अथ निशम्य चिरस्य मित्रस्य व्यापादनेनातिरुष्टो धरणेन्द्रदेवो व्यापादननिदान चम्पाधीशमवगत्य स्वीयतेजोबलेन तस्या चम्पाया मरकाद्युपसर्गं विकुर्वाणस्तन्नगरीवासिनो जनानतीवोपद्रुतवान्, यद्भयेन तन्नगरीस्थाः 'हा हतोऽस्मि, गता

चन्द्रवसु राजा वृद्धवसुकी सहायता लेकर नगरी पर अधिकार जमानेके लिए दलबलके साथ चल दिया। चन्द्रवसु बडा पुण्यात्मा था। उसके पुण्यके प्रभावसे पृथुकीर्त्तिके अपराजित अस्त्रकी सारी शक्ति नष्ट हो गई। वह युद्धमें हार गया। प्रजाका दुश्मन, न्यायसे भ्रष्ट पृथुकीर्तिको पशुओंकीसी मार मारी गई कि मार खाते-खाते उसका दम निकल गया। चन्द्रवसुने उस नगरी पर निष्कटक राज्य-शासन करना आरभ कर दिया।

धरणेन्द्र देव अपने चिरकालीन सखाकी मृत्युसे अति क्रोधित हो गया। उसने चपाके राजा को ही मित्रकी मृत्युका कारण समझा इस लिए चपामें महामारीकी बीमारी फैला दी। प्रजामें त्राहि-त्राहि मच

ચદ્રવસુ રાજા બૃહદ્વસુની સહાય લઇને સેના નગરી પર અધિકાર જમાડવા લાવ-લશ્કરની સાથે ચાલી નીકળ્યો. ચદ્રવસુ ભારે પુણ્યાત્મા હતો. તેના પુણ્યના પ્રભાવથી પૃથુકીર્તિના અપરાજિત અસ્ત્રની બધી શકિત નષ્ટ થઇ ગઇ તે યુદ્ધમા હારી ગયો. પ્રજાના દુશ્મન અને ન્યાયથી ભ્રષ્ટ પૃથુકીર્તિને પશુઓની પેઠે માર મારવામા આવ્યો અને માર ખાતા ખાતા-તેનો દમ નીકળી ગયો. ચદ્રવસુએ એ નગરી પર નિષ્કટક રાજ્યશાસન આરભ કરી દીધો.

ધરણેન્દ્રદેવ પોતાના લાંબા સમયના મિત્રનો મૃત્યુ જાણી ક્રોધની આગથી બળવા લાગ્યા. તેણે ચપાના રાજાનેજ મિત્રના મૃત્યુનો કારણ માન્યો, તેથી ચપામા

अह कहपि राईमइग्राहिऊण जाए पभाए जिट्ठपुत्तस्स वहुत्रसवे रज्जभार, कणिट्ठस्स भाउस्स चदवसवे य सिंधुदेसट्ठिय सिद्धानाम नयरीं दाऊण सय दिक्ख घेत्तूण तव तविउ गओ।

सिद्धाणयरीए य पुव्वओ पिहुकित्तिणाम णरवई भद्दवसुणा णगरीरक्खट्ठ तत्थ निउत्तो आसी, जस्स पुव्वभवमित्तेण धरणिंददेवेण पसज्ज अपराजियणामगमत्थ दिण्ण, जस्स पभावेण अमू पिहुकित्ती सया विजयवमहेसि।

अथ कथञ्चिद्रात्रिमतिवाह्य जाते प्रभाते ज्येष्ठपुत्राय वृहद्वसवे राज्यभार, कनिष्ठाय भ्रात्रे चन्द्रवसवे च सिन्धुदेशस्था सिद्धा नाम नगरीं दत्त्वा स्वय च दीक्षा गृहीत्वा क्वचन तपस्तप्तु गत'।

सिद्धानगर्या च पूर्वतः पृथुकीर्तिनामा नृपतिर्भद्रवसुना नगरीरक्षार्थं तत्र नियुक्त आसीत्, यस्मै निजेन पूर्वभवमित्रेण धरणेन्द्रदेवेन प्रसद्याऽपराजितनामकमस्त्र दत्तम्, यस्य प्रभावेणासौ पृथुकीर्तिः सदा विजयवानासीत्।

उसने किसी तरह रात बिताई, और ज्योंही प्रातःकाल हुआ कि अपने बडे लडके बृहद्वसुको राज्य सोंप दिया, तथा अपने छोटे भाई चन्द्रवसुको सिन्धु देशकी सिद्धा नामक नगरी देदी। स्वय दीक्षा ग्रहण कर कहीं तपस्या करने चला गया।

सिद्धा नामक नगरीका राज्य पहेलेसे ही भद्रवसुने उसकी रक्षाके लिए पृथुकीर्त्तिको सोंप रखा था। पृथुकीर्त्तिके पूर्वभव के मित्र धरणेन्द्र देवने उस पर प्रसन्न होकर उसे अपराजित नामक एक अस्त्र दिया था। उस दिव्य अस्त्र के प्रभावसे पृथुकीर्त्ति सदा विजयी रहताथा–कभी किसीसे नही हारता था।

तेणे કોઈ પણ રીતે રાત વીતાડી, અને પ્રાત કાળ થયો કે તુરત તેણે પોતાના મોટા પુત્ર બૃહદ્વસુને રાજ્ય સોપી દીધુ તથા પોતાના નાનાભાઈ ચન્દ્રવસુને સિંધુ દેશની સિદ્ધા નામની નગરી આપી દીધી પછી પોતે દીક્ષા લઈને ક્યાંક તપસ્યા કરવા ચાલ્યો ગયો.

સિદ્ધા નામની નગરીનું રાજ્ય પહેલેથીજ ભદ્રવસુએ તેના રક્ષણ માટે પૃથુકીર્તિને સોપી દીધુ હતુ પૃથુકીર્તિના પૂર્વભવના મિત્ર ધરણેન્દ્રદેવે તેના પર પ્રસન્ન થઈને તેને અપરાજિત નામનુ એક અસ્ત્ર આપ્યુ હતુ એ દિવ્ય અસ્ત્રના પ્રભાવથી પૃથુકીર્તિ સદા વિજયી રહેતો હતો કોઈવાર કોઈથી હારતો નહિ

जओ–"तवोत्ति अहियासए" इच्चाइणा "भिक्खाणवत्तीए सओ एव तवो सिद्धमिय विचिंतिऊण मुणी छुहापरीसह सम्म सहेइ" इय भगवतो उवदेसीअ। इच्चेव सीसे सिक्खतो सयपि छुहापरिसह जयमाणो चत्तारिवि घाइयकम्माइ विणासिऊण केवलणाण पत्तव।

अह केवलमहोच्छवम्मि नहदुदुभिणायाइणा तत्थ समागय देवगण विजाणिऊण 'कहमिह आगया अज्ज देवा?' इय पुट्ठेण सामतेण केवलिवुत्त त वुत्तो।

भिक्षाया अभावे? यतः "तवोत्ति आहियासए" इत्यादिना, "भिक्षाऽनवाप्तौ स्वत एव तपः सिद्धमिति विचिन्त्य मुनिः क्षुधापरिषह सम्यक् सहते" इति भगवानुपदिदेशेत्येव शिष्यान् शिक्षयन् स्वयमपि क्षुधापरिषह जयन् चत्वार्यपि घातिककर्माणि विनाश्य केवलज्ञान माप्तवान्।

अथ केवलमहोत्सवे नभोदुन्दुभिनादादिना तत्र समागत देवगण विज्ञाय 'कथमिहागता अद्य देवाः?' इति पृष्टेन सामन्तेन केवलिवृत्तान्तमुक्तो निजनगरी

भी गृहस्थ उसमें नहीं था। आखिर शिष्योंको खाली उपाश्रयमें लौट आना पडा। आचार्यजी बोले–हे आयुष्मन्! भिक्षाका लाभ नहीं हुआ तो चिन्ताकी क्या बात है? "तवोत्ति अहियासए" अर्थात् यदि भिक्षाका लाभ नहीं हुआ तो आपही तपस्या हो गई। इस प्रकार आचार्य महाराजका उपदेश सुनकर साधु तथा स्वय आचार्य महाराज क्षुधा–परीषहको सहन करते हैं। इस प्रकार परीषह को जीतते जीतते आचार्य महाराज के चारों घन–घातिया कर्म नष्ट हो गए और उन्हें केवलज्ञानकी प्राप्ति हुई।

केवलज्ञानका महोत्सव हुआ आकाशमें दुन्दुभी वजी। राजा वृहद्वसुने दुन्दुभीका वजना सुनकर देवताओंका आना जान लिया। उसने

નગરીમા પધાર્યા, પરતુ નગરી સૂની હતી એક પણ ગૃહસ્થ નગરમા નહોતો છેવટે શિષ્યોને ગોચરી લીધા વગર ઉપાશ્રયમા પાછા ફરવુ પડયુ આચાર્યે કહ્યુ હે આયુષ્મન્ ભિક્ષા ન મળી, તો તેમા ચિતા જેવુ શુ છે? 'तवोत्ति अहियासए' અર્થાત્ જો ભિક્ષા ન મળી તો આપોઆપ તપસ્યા થઇ ગઇ એ પ્રમાણે આચાર્ય મહારાજનો ઉપદેશ સાભળીને સાધુઓ ક્ષુધા–પરીષહને સહન કરે છે આચાર્ય મહારાજ પણ પોતે પરીષહને સહન કરે છે અહીતે પરીષહને જીતતા–જીતતા તેમના ઘનઘાતી ચારે કર્મ નષ્ટ થઇ ગયા અને તેમને કેવલજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થઇ

કેવલજ્ઞાનનો મહોત્સવ થયો, આકાશમા દુદુભિ બજવા લાગ્યો રાજા બહદ્વસુએ દુદુભિનો અવાજ સાભળીને દેવતાઓ આવ્યા હોવાનુ જાણી લીધુ

तन्नयरिट्ठा-" हा हओम्हि, गया मह वधवा, हा देव ! किं कुणेमि, कहिं गच्छेमि, को मज्झ सरण " इय सोराहोडणमुहे अक्कोसता णयरीओ पवलज्ज जहोगास स स अप्पाणमारविखउमिओ तओ अवहरीअ । सहपरिवारो सपरिच्छओ रायावि बुह-वसू सभभम णयरिं अवहाय तब्बाहिर वसीअ ।

तीए य चपाए णाणालद्धिमतस्स जयकित्तिणामस्स आयरिस्स मुणिगणपरिवुडस्स चाउम्मासमहेसि। तस्स सीसगणो अन्नया भिक्खाए नयरीमज्झ गओ। गिहत्थाभावेण अपत्तभिक्खो ठाणयमु वासिओ, तया आयरिओ आह-भो आउसता ! का चिन्ता भिक्खाए अभावे ?

मे बान्धवाः, हा दैव ! किं करोमि, क गच्छामि, को मे शरण'-मिति सोरस्ताडनमुचरा क्रोशन्तो नगरीत-मपलाय्य यथाऽवकाश स्व स्वमात्मानमा रक्षितुमि तस्ततोऽगच्छन् । सहपरीवार. सपरिच्छदश्च राजाऽपि बृहद्वसु ससम्भ्रम नगरीमपहाय तद्बहिरुवास।

तस्या च चम्पाया नानलब्धिमतो जयकीर्त्तिनाम्न आचार्यस्य मुनिगणपरिवृतस्य चातुर्मास्यमासीत् । तस्य शिष्यगणोऽन्यदा भिक्षायै नगरीमध्य गतो गृहस्था भावेनाऽप्राप्तभिक्षः स्थानकमुपाश्रितस्तदाऽऽचार्य आह भो आयुष्मन्त. ! का चिन्ता

गई। उसके डरके मारे लोग चिल्लाने लगे-'हाय ! मरे ! बन्धु-जन चल बसे ! हायरे भाग्य ! ! क्या करें, कहाँ जाएँ, किसका सहारालें ?' इस प्रकार चिल्लाते-बिलबिलाते हुए नगरीके लोग, इधर-उधर जहाँ जिसका सींग समाया वहीं अपनी-अपनी जान बचानेके लिए भाग गये !

राजा बृहद्वसु भी अपने कुटुंबी तथा अन्य परिच्छदों के साथ नगरी छोडकर बाहर आ बसा ।

विविध लब्धियोंके धारक अनेक साधुओंसे युक्त जयकीर्ति नामक आचार्यका चौमासा उस वर्ष चम्पा नगरीमें ही था। एक बार आचार्यजी के शिष्य गोचरिके लिऐ नगरीमें पधारे, परन्तु नगरी सूनी थी-एक

મહામારીની બિમારી ફેલાવી દીધી પ્રજામા 'ત્રાહિ-ત્રાહિ' પોકાર પડવા લાગ્યો મરકીના ડરથી લોકો પોકાર કરવા લાગ્યા – 'હાય ! મુઆ ! બધુજનો ચાલ્યા ગયા હાયરે ભાગ્ય ! શુ કરવુ ? કયા જવુ ? કોનો આશ્રય લેવો ?' એ પ્રમાણે પોકાર અને વિલાપ કરતા નગરીના લોકો અહીં-તહીં, જ્યા જેને ફાવ્યુ તેમ પોત-પોતાનો જીવ બચાવવાને નાસી ગયા

રાજા બૃહદ્વસુ પણ પોતાના કુટુબીઓ તથા બીજા પરિવાર સાથે નગરી છોડીને બહાર જઈ વસ્યો

વિવિધ લબ્ધિઓના ધારક અનેક સાધુઓથી યુક્ત જયકીર્તિ નામક આચાર્યનું ચોમાસુ એ વર્ષે ચપાનગરીમા જ હતુ એક વાર આચાર્યના શિષ્યો ગોચરીને માટે

राया पुच्छीय-" भगव ! किंलक्खण आयंबिलं तव ? " त्ति । भगवतो वदीअ-"विगइरहियाण ओयणभज्जियचणगाइयाण लुक्खअन्नाण अचित्तम्मि उदगे पक्खिप्प एगासणट्ठेण सइ भोयणमायंबिलं णाम तवो वुच्चइ, तहा य वुत्त-

'विगइरहियस्स ओयण,-भज्जियचणगाइलुक्खअन्नस्स ।

खित्ता जले अचित्ते, खाणं आयंबिलं जाण ॥' इति ।

"तमिणमेव तवं झाणं य सुवेमाविणीए आसिणकिण्हट्ठमीए सव्वेहिं चेव पुरजणेहिं कराविह सयं च कुणेह जइ मरगोवसग्गप्पसममभिकखसि" त्ति

राजाऽपृच्छत्-'भगवन् ! किंलक्षणमाचामाम्लं तपः ?' इति, भगवानवादीत्-विकृतिरहितानामोदन-भर्जितचणकादीनां रूक्षान्नानामचित्तउदके प्रक्षिप्यैकासनस्थेन सकृद्भोजनमाचामाम्लं नाम तप उच्यते। तथा चोक्तम्-

" विकृतिरहितानामोदन-भर्जितचणकादिरूक्षान्नानाम् ।

क्षिप्त्वा जले अचित्ते खादनमाचामाम्लं जानीहि " इति ।

" तदिदमेव तपो ध्यानं च श्वोभाविन्यामाश्विनकृष्णाष्टम्यां सर्वैरेव पुरजनैः कारय स्वयं च कुरु यदि मरकोपसर्गप्रशममभिकाङ्क्षसी" ति राजानमाभाष्य

स्मरण करता है, उसके मरी आदि उपसर्ग-जन्य समस्त रोग शीघ्र ही शान्त हो जाते है ।

राजाने पूछा-भगवान् ! आंबिल तप किस प्रकारका होता है ?

भगवान्ने उत्तर दिया-विगयरहित चावल या भुंजे हुए चना आदि रूखे-सुखे अन्नको अचित्त जलमें डालकर एक आसनसे दिनमें एकबार आहार करना-खाना-आँबिल तप कहलाता है । कहा भी है—

" विगयरहित चावल या भुजे हुए चने आदि रूखे-सुखे अन्नको अचित्त जलमे डाल कर एक बार खाना आँबिल व्रत समझना चाहिए ॥ "

કરી ભગવાન્ વાસુપૂજ્યનુ સ્મરણ કરે છે તેના મરકી આદિ ઉપસર્ગજન્ય બધા રોગો શીઘ્ર શાન્ત થઈ જાય છે

રાજાએ પૂછ્યુ ભગવન્ ! આબીલ તપ કેવા પ્રકારનો હોય છે ?

ભગવાને ઉત્તર આપ્યો- વિગયરહિત ચોખા અથવા સેકેલા ચણા આદિ લુખા-સૂકા અન્નને અચિત્ત જળમા નાખી એક આસને દિવસમા એકવાર આહાર કરવો-ખાવુ, એ આબીલતપ કહેવાય છે કહ્યુ છે કે-

" વિગય રહિત ચોખા અથવા સેકલા ચણા આદિ લુખા-સૂકા અન્નને અચિત્ત જળમા નાખી એકવાર ખાવુ, તેને આબીલ વ્રત સમજવુ જોઇએ "

णियणयरीमरगप्पसमकामो राया वुहव्वसू सपरिवारसामंतो तत्थ अहिपच्चुइऊण भगवंतस्स धम्मदेसणं आसुच्च णियणयरीवट्टमाणमरगसंकडप्पसमोवाय भगवंतं पुच्छीअ,

भगवंतो वदीअ—"जो भव्वो आसिणकिण्हट्ठमीए आयंविलं णाम तवं चरइ, जो य पमज्जियाए भूमिं समज्जिय आसणम्मि पुव्वाहिमुहो उत्तराहिमुहो वा समुवविस्स सदोरगं मुहवत्थियं मुहोवरिं बंधिऊण संजइंदिओ भगवंतं वासुपुज्जं सुमरइ तस्स सव्वे एव मरगादओ उवसग्गिया रोगा आसु उवसामंति" त्ति।

मरकप्रशमकामो राजा बृहद्वसुः सपरिवारसामन्तस्तत्रागत्य भगवतो धर्मदेशनामाश्रुत्य निजनगरीवर्त्तमानमरकसङ्कटप्रशमोपाय भगवन्तमपृच्छत्, भगवानवदत्—"यो भव्य आश्विनकृष्णाष्टम्यामाचामाम्लं नाम तपश्चरति, यश्च प्रमार्जिकया भूमिं सम्मार्ज्याऽऽसने पूर्वाभिमुख उत्तराभिमुखो वा समुपविश्य सदोरकमुखवस्त्रिकां मुखोपरि बद्ध्वा संयतेन्द्रियो भगवन्तं वासुपूज्यं स्मरति तस्य सर्व एव मरकादय औपसर्गिका रोगा आशूपशाम्यन्ती "ति।

सामन्तसे पूछा 'आज यहाँ देवता क्यों आये है ?' । सामन्तने केवलीका सब वृत्तान्त सुनाया। नगरीमें शान्तिका अभिलाषी राजा परिवार और सामन्तोंके साथ केवली भगवान्के पास आया। उसने धर्मदेशना सुनकर नगरीमे फैली महामारीकी बीमारी शान्त होनेका उपाय भगवान्से पूछा।

भगवान्ने फरमाया—जो भव्य जीव आश्विन कृष्णा अष्टमीके दिन आबिल नामक तपस्या करता है, और जो पूजणी से भूमि पूजकर पूर्व या उत्तर दिशाकी ओर मुँह करके बैठ कर तथा डोरा सहित मुखवस्त्रिका मुँह पर बाँध कर, अपनी इन्द्रियोंको वशमें करके भगवान् वासुपूज्यका

તેણે સામંતને પૂછયું કે 'આજે અહીં દેવતાઓ કેમ આવ્યા છે?' સામંતે કેવલીનો બધો વૃત્તાંત રાજાને સંભળાવ્યો નગરીમાં શાન્તિ થાય તેવી અભિલાષા વાળો રાજા પરિવાર અને સામન્તોની સાથે કેવલી ભગવાનની પાસે આવ્યો. તેણે ધર્મદેશના સાંભળીને નગરીમાં ફેલાયેલી મહામારીની બિમારી શાન્ત થવાનો ઉપાય ભગવાનને પૂછયો.

ભગવાને કહ્યું—જે ભવ્ય જીવ આસો વદ આઠમને દિવસે આબીલ નામની તપસ્યા કરે છે, અને જે પૂંજણીથી જમીન પૂંજીને પૂર્વ અથવા ઉત્તર દિશા તરફ મોઢું કરી બેસીને તથા દોરા સાથે મુખવસ્ત્રિકા મુખ પર બાંધી-પોતાની ઇંદ્રિયોને વશ

जैनिकानमस्कारावलिरुभयोः कालयोः सामायिकप्रतिक्रमणं कुर्वाणा नियमेन भगवन्तमर्हन्तं सन्ततमनुस्मरन्त्यासीत्।

अथैतदीयरूपलावण्यशीलयौवनादिसमस्तशस्तगुणलुब्धबुद्धिरदूरगो धनार्जनागतोऽपि सोपधिजिनधर्मध्वजी प्रत्यहं यथासमयं, तथा सदोरकमुखवस्त्रिकानिबद्धमुखः सप्रमार्जनीकः सामायिकप्रतिक्रमणादिगुरुवन्दनान्ताः क्रियाः कर्तुमारभत यथा तदीयतदानीतनाऽऽचारमात्रपरिमोहितः-

" कुल-धण-वय-विज्जा,-धम्म-सील-स्सरूव,

इय हवइ गुणाण जस्स सत्ताण जोओ।

सयलगुणवरिट्ठा रूवलावण्णपुण्णा,

सविहि वियरणिज्जा तस्स ताएण कन्ना " ॥ १ ॥

" कुल-धन-वयो-विद्या-धर्म-शील-स्वरूपम्,

इति भवति गुणानां यस्य सप्तानां योगः।

सकलगुणवरिष्ठा रूपलावण्यपूर्णा,

सविधि वितरणीया तस्मै तातेन कन्या " ॥ इतिच्छाया।

वह मुखपर डोरासहित मुखवस्त्रिका बाँधकर, और पूजणी लेकर नमस्कारपूर्वक दोनों समय-सुबह-साम सामायिक प्रतिक्रमण करती थी और अर्हन्त भगवान्‌का सदा स्मरण किया करती थी।

एक समय एक पथिक (मुसाफर) उसके रूप लावण्य शील और यौवन आदि समस्त सद्‌गुणों पर मोहित हो गया। यद्यपि वह धन कमानेके लिए आया था, तो भी आडंबर करकेधर्मकी नाक बन बैठा। वह प्रतिदिन यथाकाल, तथा डोरासहित मुखवस्त्रिका मुँह पर बाँधकर पूजणीसहित सामायिक प्रतिक्रमण आदि गुरुवन्दना तककी समस्त क्रियाएँ करने लगा। नीतिमें कहा है—

"जो वर, कुल धन, वय, विद्या, धर्म, शील, सुन्दरता, इन सात

मुखवस्त्रिका બાધી, અને પૂજણી લઇ નમસ્કારપૂર્વક બેઉ સમયસવાર—સાંજ સામાયિક પ્રતિક્રમણ કરતી હતી અને અર્હન્ત ભગવાનનુ સદા સ્મરણ કર્યા કરતી હતી

એક વખતે એક મુસાફર તેના રૂપ લાવણ્ય શીલ અને યૌવન આદિ સદ્‌ગુણો પર મોહિત થઇ ગયો જોકે તે ધન કમાવાને માટે આવ્યો હતો, તો પણ આડંબર કરીને ધર્મના નાક જેવો બની બેઠો તે રોજ યથાકાળે દોરા સહિત મુખવસ્ત્રિકા મુખપર બાધીને પૂજણી સાથે સામાયક પ્રતિક્રમણ આદિ ગુરૂવંદના સુધીની બધી ક્રિયાઓ કરવા લાગ્યો. નીતિમા કહ્યુ છે કે—'જે વર કુળ, ધન, વય, વિદ્યા, ધર્મ, શીલ, સુંદરતા એ સાત

रायाणमाभासिऊण केवली कालक्कमेण सिद्धगइं गओ रन्ना य केवलिनिद्देसेण तं वयं कयं जणवए कारियं च। तव्वयस्स पभावेण सज्जो पसंतसयलुवद्दवो दुयमेव सकुडुंबसामंतो सपोरजणो धम्माणुरागरत्तो राया तं णयरीं जहपुव्वमहिचिट्ठीअ" इति।

केवली कालक्रमेण सिद्धगतिं गतः, राज्ञा च केवलिनिर्देशेन तद्व्रतं स्वयं कृतं जनपदे कारितं च। तद्व्रतस्य प्रभावेण झटिति प्रशान्तसकलोपद्रवो द्रुतमेव सपौरजनो धर्मानुरागरक्तो राजा तां नगरीं यथापूर्वमधितष्ठौ"।

यामधिष्ठितस्यातिप्रतिष्ठितस्य श्रेष्ठिजिनदासस्य सुभद्रा नाम्नी जिनधर्मपरायणाऽऽसीदसीमसौन्दर्यसारमयी तनया, या हि सदोरकमुखवस्त्रिकानिबद्धमुखी सप्रमा

यदि महामारीके उपसर्गकी शान्ति चाहते हो तो यही आंबिल तप और ध्यान, कल आनेवाली आश्विन वदि अष्टमीको समस्त नगरी निवासियों से कराओ और तुम स्वयभी करो। केवली भगवान् राजासे इतना कह कर कालक्रमसे मोक्ष पधार गए। राजाने केवली भगवानकी आज्ञानुसार उक्त व्रत स्वयं किया और जनतासे भी करवाया।

इस व्रतके प्रभावसे समस्त उपद्रव शीघ्र दूर हो गया और राजा कुटुम्बीजनों, सामन्तों तथा नगर–निवासियोंके साथ धर्मका अनुरागी होकर पहलेकी तरह चम्पा नगरीमें निवास करने लगा।

यह वही चंपा है जिसमें निवास करनेवाले प्रतिष्ठित सेठ जिनदासकी सुभद्रा नामक अनुपम सुन्दरी और जिनधर्मपरायण पुत्री थी।

જો મહામારીના ઉપસર્ગની શાન્તિ ઈચ્છતા હો તો એ આબીલ તપ અને ધ્યાન, કાલે આવતી આસો વદ આઠમે બધા નગરનિવાસીઓ પાસે કરાવો, અને તમે પોતે પણ કરો કેવલી ભગવાન્ રાજાને એ પ્રમાણે કહીને કાલક્રમે મોક્ષે પધાર્યા

રાજાએ કેવલી ભગવાનની આજ્ઞાનુસાર એ વ્રત પોતે કર્યું અને જનતા પાસે પણ કરાવ્યુ

એ વ્રતના પ્રભાવથી બધો ઉપદ્રવ શીઘ્ર દૂર થઇ ગયો, અને રાજા કુટુંબીજનો સામન્તો તથા નગરનિવાસીઓ સાથે ધર્મનો અનુરાગી થઇ પહેલાની પેઠે ચંપા નગરીમાં નિવાસ કરવા લાગ્યો

આ એ ચંપાનગરી છે જેમાં નિવાસ કરનારા પ્રતિષ્ઠિત શેઠ જિનદાસની સુભદ્રા નામની અનુપમ સુંદરી અને જિનધર્મપરાયણ પુત્રી હતી તે મુખપર દોરા સાથે

जैनिक्ानमम्कारावलिरुभयोः कालयोः सामायिकप्रतिक्रमण कुर्वाणा नियमेन भगवन्तमर्हन्त सन्ततमनुस्मरन्त्यासीत् ।

अथेदमीयरूपलावण्यशीलयौवनादिसमस्तशस्तगुणलुब्धबुद्धिरद् वगो धनार्जनागतोऽपि सोपधिर्जिनधर्मभ्वजी प्रत्यह यथासमय, तथा सदोरकमुखवस्त्रिकानिवद्धमुख' सप्रमार्जनीक सामायिकप्रतिक्रमणादिगुरुवन्दनान्ताः क्रिया कर्तुमारभत यथा तदीयतदानींतनाऽऽचारमात्रपरिमोहितः-

" कुल-धण-वय-विज्ञा,-धम्म-मील-स्सरूव,
इय हवर गुणाण जस्स सत्ताण जोओ ।
सयलगुणवरिट्ठा रूवलावण्णपुण्णा,
सविहि वियरणिज्जा तस्स ताएण कन्ना " ॥ १ ॥

" कुल-धन-वयो-विद्या-धर्म-शील-स्वरूपम्,
इति भवति गुणाना यस्य सप्ताना योग. ।
सकलगुणवरिष्ठा रूपलावण्यपूर्णा,
सविधि वितरणीया तस्मै तातेन कन्या " ॥ इतिच्छाया ।

वह मुखपर डोरासहित मुखवस्त्रिका बाँधकर, और पूजणी लेकर नमस्कारपूर्वक दोनों समय-सुबह-साम सामायिक प्रतिक्रमण करती थी और अर्हन्त भगवान्का सदा स्मरण किया करती थी ।

एक समय एक पथिक (मुसाफर) उसके रूप लावण्य शील और यौवन आदि समस्त सद्‌गुणो पर मोहित हो गया । यद्यपि वह धन कमानेके लिए आया था, तो भी आडम्बर करकेधर्मकी नाक बन बैठा । वह प्रतिदिन यथाकाल, तथा डोरासहित मुखवस्त्रिका मुँह पर बाँधकर पूजणीसहित सामायिक प्रतिक्रमण आदि गुरुवन्दना तककी समस्त क्रियाएँ करने लगा । नीतिमें कहा है—

"जो वर, कुल धन, वय, विद्या, धर्म, शील, सुन्दरता, इन सात

મુખવસ્ત્રિકા બાધી, અને પૂજણી લઇ નમસ્કારપૂર્વક બેઉ સમયસવાર-સાજ સામાયિક પ્રતિક્રમણ કરતી હતી અને અર્હન્ત ભગવાનનુ સદા સ્મરણ કર્યા કરતી હતી

એક વખતે એક મુસાફર તેના રૂપ લાવણ્ય શીલ અને યૌવન આદિ સદ્‌ગુણો પર મોહિત થઇ ગયો જોકે તે ધન કમાવાને માટે આવ્યો હતો, તો પણ આડબર કરીને ધર્મના નાક જેવો બની બેઠો તે રોજ યથાકાળે દોરા સહિત મુખવસ્ત્રિકા મુખપર બાધીને પૂજણી સાથે સામાયક પ્રતિક્રમણ આદિ ગુરુવદના સુધીની બધી ક્રિયાઓ કરવા લાગ્યો નીતિમા કહ્યુ છે કે-'જે વર કુળ, ધન, વય, વિદ્યા, ધર્મ, શીલ, સુદરતા એ સાત

इति भाक्तनीं वैवाहिकनीतिपद्धतिं विस्मृत्य स नीतिचतुरोऽपि जिनदासस्त-
दीयबाहिरङ्गजैनधर्मोड्डामराऽऽडम्बरोड्डीनचित्तवृत्तिरप्रकटकपटजिनधर्मधारिणे वस्तुतो
बौद्धाय, अन्तरङ्गोल्लसदसद्वादध्वस्तबुद्धिवैभवाय मिथ्यावादापनीताऽऽत्ममहिम्ने
यथार्थनाम्ने बुद्धदासाय सहजातसर्वभद्रां तां सुभद्रां परिणयनविधिना द्राक् प्रदाय
नैकविधरत्नसुवर्णहीरकादिभूषादासीदासाऽऽसन-यानादिभिस्तथा, प्रमार्जन्या, सदोर
कमुखवस्त्रिकया च समलङ्कृतां यथाकुलव्यवहारं ससम्मानं श्वशुरालयं प्रेषितवान्।

गुणो से युक्त हो, उस वरको पिता समस्त गुणोंसे युक्त रूप और
लावण्य (सौन्दर्य) से भरपूर कन्या देवे ॥१॥"

लेकिन उसके इस आडम्बरपूर्ण आचरणसे जिनदास उस पर
मोहित होगए। उन्होंने विवाहकी पुरानी चाल भुला दी। वह उसके
दिखाऊ धर्मात्मापनसे आकृष्ट होगए। उन्हें नहीं मालूम था कि
बुद्धदास कपट कर रहा है। उन्होने उसे जैनधर्मका अनुयायी समझ
लिया। वह वास्तवमें बौद्ध, स्याद्वादसे शून्यहृदय, बुद्धिहीन, मिथ्या
वादसे आत्म-गौरवको नष्ट करनेवाले और यथानाम तथागुणवाले
उस बुद्धदासको ही जिनदासने अपनी, स्वभावसे भद्रा सुभद्रा पुत्री
विवाह-विधिसे शीघ्र प्रदान करदी और विविध प्रकारके रत्न, सुवर्ण,
हीरे आदिके आभूषण, दास, दासी, आसन, यान आदि, तथा पूजणी,
डोरासहित मुखवस्त्रिकासे शोभायमान करके कुलकी रीतिके अनुसार
सम्मानके साथ ससुराल भेज दी।

ગુણોથી યુક્ત હોય તે વરને પિતા બધા ગુણોથી યુક્ત રૂપ અને લાવણ્યથી ભરપૂર
કન્યા આપે"

પરન્તુ તેના આ આડમ્બરપૂર્ણ આચરણથી જિનદાસ તેના પર મોહિત થઇ
ગયો, તેથી તે લગ્નની જૂની ચાલ-રીતિ ભૂલી ગયો, ને તેના આડમ્બરી ધર્માત્મા-
પણાથી આકર્ષાઇ ગયો તેને ખબર નહોતી કે બુદ્ધદાસ કપટ કરી રહ્યો છે તેણે તેને
જૈનધર્મનો અનુયાયી માની લીધો વસ્તુત બૌદ્ધ, સ્યાદ્વાદથી શૂન્યહૃદય, બુદ્ધિહીન,
મિથ્યાવાદથી આત્મગૌરવને નષ્ટ કરનાર અને યથાનામ તથા ગુણવાળાએ બુદ્ધદાસનેજ
જિનદાસે પોતાની સ્વભાવથી ભદ્રા એવી સુભદ્રા નામની પુત્રીને લગ્નવિધિથી શીઘ્ર
પરણાવી દીધી, અને વિવિધ પ્રકારના રત્નો સુવર્ણ, હીરા આદિના આભૂષણો, દાસ-દાસી,
આસન, વાહન આદિ, તથા પૂજણી દોરાસહિત મુખવસ્ત્રિકાથી શોભાયમાન કરીને
કુળની રીતિને અનુસાર સન્માનપૂર્વક સાસરે મોકલી દીધી

अथ श्वशुरालयमागताऽपि जन्मसिद्धा सामायिकप्रतिक्रमणादिक्रिया नात्याक्षीत्, यदुक्तम्—

"सा तत्थवि सामाइय,-पडिक्कमणमुभयकालणियमेण।
रक्ख जीवस्साभय,-सुपत्तदाणाइय च कुणइम्ह ॥" इति।

"सा तत्रापि सामायिक-प्रतिक्रमणमुभयकालनियमेन।
रक्षा जीवस्याभय-सुपात्रदानादिक च करोति स्म।" इतिच्छाया।

तथा चोक्तम्—

"ते धन्ना जिअलोए, जे जिण-धम्म कुणति पच्चक्ख।
धन्नाणवि ते धन्ना, कुणति देसतरगया वि ॥" इति।

"ते धन्या जीवलोके, ये जिनधर्मं कुर्वन्ति प्रत्यक्षम्।
धन्यानामपि ते धन्याः, कुर्वन्ति देशान्तरगता अपि ॥" इतिच्छाया।

अथ सदाचारिणीमपि वस्तुत उभयकुलतारिणीमपि च निजकुलविरुद्धाचारिणी मत्वा—"पुत्रि! नैव स्वकुलपारम्पर्यागत कर्तव्य तन्मा त्यार्षीस्त्वमेव"—मिति

सुभद्रा ससुराल आनेपर भी जन्म-सिद्ध सामायिक-प्रतिक्रमण आदि क्रिया पूर्ववत् करती थी। कहा भी है—

"वह वहाँ पर भी सामायिक प्रतिक्रमण उभय काल नियम-पूर्वक करती थी, और जीवरक्षा, अभयदान तथा सुपात्रदान भी करती थी॥१॥"

और भी कहा है—

"*लोकमे वे धन्य है जो जिन धर्मका पालन करते है किन्तु वे धन्योंमें* भी धन्य हैं जो विदेश मे जाकर भी धर्मका पालन करते है ॥१॥"

सुभद्रा की सासूने समझा कि सुभद्रा यद्यपि सदाचारिणी है और वास्तवमे उभय-कुल तारिणी भी है तथापि अपने कुलसे विरुद्ध आचरण करती है। वह बोली—"बेटी! अपने घरमें बुद्ध-देवकी उपासना

સુભદ્રા સાસરે આવ્યા પછી પણ જન્મસિદ્ધ સામાયિક—પ્રતિક્રમણ આદિ ક્રિયા પૂર્વવત્ કરતી હતી કહ્યુ છે કે—

'તે ત્યા પણ સામાયિક—પ્રતિક્રમણ ઉભયકાળ નિયમપૂર્વક કરતી હતી, અને જીવરક્ષા, અભયદાન તથા સુપાત્રદાન પણ કરતી હતી" એમ પણ કહ્યુ છે કે—

"લોકમા તેઓ ધન્ય છે કે જેઓ જિનધર્મનુ પાલન કરે છે, પરન્તુ તેઓ ધન્યોમા પણ ધન્ય છે કે જેઓ વિદેશ ગયા છતા પણ ધર્મનુ પાલન કરે છે"

સુભદ્રાની સાસુએ એમ માન્યુ કે જો કે સુભદ્રા સદાચારિણી છે અને વસ્તુત ઉભયકુલતારિણી છે, તો પણ પોતાના કુળથી વિરૂદ્ધ આચરણ કરે છે તેણે કહ્યુ,

इति प्रोक्तनीं वैवाहिकनीतिपद्धतिं विस्मृत्य स नीतिचतुरोऽपि जिनदासस्तदीयबहिरङ्गजैनधर्मोद्दामराऽऽडम्बरोद्धीनचित्तवृत्तिरप्रकटकपटजिनधर्मधारिणे वस्तुतो बौद्धाय, अन्तरङ्गोल्लसदसद्वाद'त्वबुद्धिविभवाय मिथ्यावादापनीताऽऽत्ममहिम्ने यथार्थनाम्ने बुद्धदासाय सहजातसर्वभद्रां तां सुभद्रां परिणयनविधिना द्राक् प्रदाय नैकविधरत्नसुवर्णहीरकादिभूषादासीदासाऽऽसन-यानादिपोतुकै, प्रमार्जन्या, सदोरकमुखवस्त्रिकया च समलङ्कृतां यथाकुलव्यवहारं ससम्मानं श्वशुरालयं प्रेषितवान्।

गुणों से युक्त हो, उस वरको पिता समस्त गुणोंसे युक्त रूप और लावण्य (सौन्दर्य) से भरपूर कन्या देवे ॥१॥"

लेकिन उसके इस आडम्बरपूर्ण आचरणसे जिनदास उस पर मोहित होगए। उन्होंने विवाहकी पुरानी चाल भुला दी। वह उसके दिखाऊ धर्मात्मापनसे आकृष्ट होगए। उन्हें नहीं मालूम था कि बुद्धदास कपट कर रहा है। उन्होंने उसे जैनधर्मका अनुयायी समझ लिया। वह वास्तवमें बौद्ध, स्याद्वादसे शून्यहृदय, बुद्धिहीन, मिथ्यावादसे आत्म-गौरवको नष्ट करनेवाले और यथानाम तथागुणवाले उस बुद्धदासको ही जिनदासने अपनी, स्वभावसे भद्रा सुभद्रा पुत्री विवाह-विधिसे शीघ्र प्रदान करदी और विविध प्रकारके रत्न, सुवर्ण, हीरे आदिके आभूषण, दास, दासी, आसन, यान आदि, तथा पूजणी, डोरासहित मुखवस्त्रिकासे शोभायमान करके कुलकी रीतिके अनुसार सम्मानके साथ ससुराल भेज दी।

गुणोथी युक्त होय ते वरने पिता बधा गुणोथी युक्त रूप अने लावण्यथी भरपूर कन्या आपे"

પરન્તુ તેના આ આડમ્બર-પૂર્ણ આચરણથી જિનદાસ તેના પર મોહિત થઈ ગયો, તેથી તે લગ્નની જૂની ચાલ-રીતિ ભૂલી ગયો, ને તેના આડમ્બરી ધર્માત્માપણાથી આકર્ષાઈ ગયો. તેને ખબર નહોતી કે બુદ્ધદાસ કપટ કરી રહ્યો છે તેણે તેને જૈનધર્મનો અનુયાયી માની લીધો. વસ્તુતઃ બૌદ્ધ, સ્યાદ્વાદથી શૂન્યહૃદય, બુદ્ધિહીન, મિથ્યાવાદથી આત્મગૌરવને નષ્ટ કરનાર અને યથાનામ તથા ગુણવાળા એ બુદ્ધદાસનેજ જિનદાસે પોતાની સ્વભાવથી ભદ્રા એવી સુભદ્રા નામની પુત્રીને લગ્નવિધિથી શીઘ્ર પરણાવી દીધી, અને વિવિધ પ્રકારના રત્નો, સુવર્ણ, હીરા આદિના આભૂષણો, દાસ-દાસી, આસન, વાહન આદિ, તથા પૂંજણી દોરાસહિત મુખવસ્ત્રિકાથી શોભાયમાન કરીને કુળની રીતિને અનુસાર સન્માનપૂર્વક સાસરે મોકલી દીધી

तिलकं तस्य मुनेर्ललाटे संलग्नम्, तदवलोक्य प्राप्तावसरतया प्रकुपिता तदीयश्वश्रूर्निजमात्मज-बुद्धदासमाहूयाऽवोचत्-'पश्येय कुलटैवमाचर्यकुलं कलङ्कितवती-' ति श्रुत्वैतत्सा निरङ्का सुभद्रा कायोत्सर्गाय ध्यानमग्निताऽभवत्, तदनु तदीयभक्तिप्रसन्नया शासनदेव्या 'समापय कायोत्सर्गं श्वस्तेऽसौ कलङ्कोऽपयाते-'ति प्रतिबोध्यमाना कायोत्सर्गव्यापाराद्व्यरंसीत्।

अथ जाते प्रभाते दैवात्कृतबहुप्रयत्नेनापि द्वारपालेन नगरद्वारकपाटमनुद्घाटनीयमालोक्य सर्वे विसिस्मियिरे। समाकर्णि कर्णाकर्णि राज्ञा जितशत्रुणाऽपि

बस, उसने बडी चतुराईसे जीभके द्वारा वह निकाल दिया। उस समय दोनोंके मस्तक भिड गये थे इसलिए सुभद्राके ललाटमे लगा हुआ तिलक मुनिके ललाटमे भी लग गया। सासूको मन-चाहा मौका मिल गया। उसने कुपित होकर अपने लडकेको बुलाया और कहा-'देख इस कुलटाने यह करतूत करके कुल कलंकित किया है'। सुभद्राने जब यह सुना तो वह शान्तिके साथ कायोत्सर्ग करनेके लिए ध्यान धरकर बैठ गई। शासनदेवी सुभद्राकी भक्ति से प्रसन्न होकर प्रगट हुई और बोली-'बस, कायोत्सर्ग रहने दो, तुम्हारे ऊपर लगा हुआ कलंक कल दूर हो जायगा'। शाशनदेवीके द्वारा प्रतिबोधित होने पर सुभद्राने कायोत्सर्ग पार दिया।

प्रभात हुआ। द्वारपाल नगरके फाटक खोलने गया। मगर अचानक यह क्या हो गया? द्वारपालके लाख प्रयत्न करने पर भी फाटक हिले तक नहीं। सब लोग आश्चर्य-चकित हो गए। राजा जितशत्रुके

આંખમાનું કણું પોતાની જીભ વડે કાઢી નાખ્યું, એ વખતે બેઉના મસ્તક પરસ્પર અડકી ગયા હતા, તેથી સુભદ્રાના કપાળમાનો ચાંદલો મુનિના કપાળને ચોટી ગયો. સાસુને મરજી મુજબની તક મળી ગઈ તેણે ક્રુદ્ધ થઈને પુત્રને બોલાવ્યો અને કહ્યું "જો, આ કુલટાએ આવું કરતૂત કરીને કુળને કલંકિત કર્યું છે" સુભદ્રાએ જ્યારે વાત સાંભળી ત્યારે તે શાન્તિપૂર્વક કાયોત્સર્ગ કરવાને માટે ધ્યાન ધરીને બેસી ગઈ શાસનદેવી સુભદ્રાની ભક્તિથી પ્રસન્ન થઈને પ્રકટ થઈ અને બોલી 'બસ કાયોત્સર્ગ રહેવા દે, તારી ઉપર લાગેલું કલંક કાલે દૂર થઈ જશે,' શાસનદેવી દ્વારા પ્રતિબોધિત થતાં સુભદ્રાએ કાયોત્સર્ગ પાર્યો

પ્રભાત થયું દ્વારપાળ નગરનો દરવાજો ઉઘાડવા આવ્યો, પણ અચાનક આ શું થઈ ગયું ? દ્વારપાળના લાખો પ્રયત્નો છતાં પણ દરવાજો જરાએ ખસક્યો પણ નહીં ! બધા લોકો આશ્ચર્યચકિત થઈ ગયા રાજા જીતશત્રુને કાને એ વાત પહોંચી,

श्वश्वा प्रतिबोधिता मायाविनो निजपत्युः सर्वमेव कापट्यमवगत्य 'दैवगत्या अघटितघटनायां जातायामपि स्वधर्मो न हापनीयः' इति निश्चिन्वाना लोकयात्रां गमयन्त्यासीत्। इदमीया श्वश्रूर्यद्यपि कुलविरुद्धाऽऽचरणान्मनसा सुभद्रायै क्रुध्यति स्म तथापि निष्कारणं किञ्चिदपवक्तुमक्षमा क्षमान्वितेव तूष्णीकामास्ते स्म।

अथैकदा कश्चनैको महान् जिनकल्पी मुनिर्गोचरीं ग्रहीतुं तद्गृहमागतस्तमवलोक्य सुभद्रा यदा तस्मै भिक्षां दातुमुपेता तदैकां क्षुद्रशर्करां तस्य मुनेश्चक्षुषि प्रविष्टां चक्षुःशक्त्युपघातिकां समीक्ष्य 'प्रतिकारो विधेय एवे' ति च निश्चित्य चातुर्येण जिह्वया तन्नेत्रात्तामपनीतवती, किन्तु मिथो मुखसम्बन्धेन सुभद्राललाटफलकावस्थित

होती है, तुम भी उन्हींकी उपासना किया करो।" जब सासने उसे यह प्रतिबोध दिया तो वह अपने पतिका सारा कपट-पूर्ण रहस्य समझ गई। उसने निश्चय किया-"देव-गतिसे यह अनहोनी भवितव्यता हो गई है तो भी अपने धर्मका त्याग नहीं करना चाहिए।" इस प्रकार निश्चय करके वह अपना समय व्यतीत करने लगी। अपने कुलसे विरुद्ध आचरण देख कर सास, यद्यपि सुभद्रा पर कुढ़ती थी तथापि वह किसी कारण विना कुछ कर नही सकती थी, इसलिए वह चुप-चाप रही।

एक समय की बात है-एक महान् जिनकल्पी मुनि गोचरी के लिए सुभद्राके घर पधारे। वह ज्योंही भिक्षा देनेके लिए समीप आई त्योंही उसने देखा कि-मुनिराजके नेत्रमें रजकण पड गया है। उससे नेत्रको हानि पहुँच सकती थी। सोचा-उपाय अवश्य करना चाहिए।

"પુત્રી ! આપણા ઘરમા બુદ્ધદેવની ઉપાસના થાય છે, માટે તુ પણ તેમનીજ ઉપાસના કર્યા કર" જ્યારે સાસુએ તેને એ પ્રમાણે કહ્યુ ત્યારે તે પોતાના પતિનુ બધુ કપટ પૂર્ણ રહસ્ય સમજી ગઇ તેણે નિશ્ચય કર્યો કે 'દૈવગતિથી આ ન થવી જોઇતી ભાવતવ્યતા થઈ છે, તો પણ મારે મારા ધર્મનો ત્યાગ ન કરવો જોઇએ" એ પ્રમાણે નિશ્ચય કરીને તે પોતાનો સમય વ્યતીત કરવા લાગી પોતાના કુળથી વિરૂદ્ધ આચરણ જોઇને તેની સાસુ જોકે સુભદ્રા ઉપર ચીઢાતી હતી, તો પણ તે કોઇ કારણ વિના કશુ કહી શકતી નહોતી, તેથી તે ચૂપ રહી

એક વાર એક મહાન જિનકલ્પી મુનિ ગોચરીને માટે સુભદ્રાને ઘેર પધાર્યા તે જ્યા ભિક્ષા આપવાને માટે મુનિની સમીપે આવી, ત્યા તેણે જોયુ કે મુનિની આખમા કાંઇ રજ-કણ પડયુ છે, તેથી એમની આખને ઇજા થવાનો સભવ છે તેણે વિચાર્યું કે-તેનો કાંઈ ઉપાય જરૂર કરવો જોઇએ સુભદ્રાએ ચતુરાઇથી મુનિની

अथऽऽकाशवाचा शासनदेव्याऽभ्यधायि- या काचित्सुभद्रातोऽन्यासती वर्त्तते तयाऽवशिष्ट द्वारमुद्घाटनीय-' मिति, किन्तु सुभद्रामन्तरेण न कयाचिदितरया कपाटमुद्घाटयितुमशक्यत, ततो-'धन्याऽसि पतिव्रते! शीलशालिनि! भद्रङ्करि! सुभद्रे!' इत्यादिभि र्ध्वनिभिर्गगनमण्डलममण्डि। देवैश्च शीलमहिमैवमगीयत—

(मालिनी)

"कुणसि दुयमकम्हा सील! सप्प सुमालं,
विसममियमहग्गिं सीयलं सीहमेण।
अलमहियगिराए ज तवालंबगाणं,
सिरणिहिअणिएसा णिच्चमग्गे वयंपि॥" इति।

"करोषि द्रुतमकस्मात् शील! सर्पं सुमालाम्।
विषममृतमथाग्निं शीतलं सिंहमेणम्॥
अलमधिकगिरा यत्तवाऽऽलम्बकानां,
शिरोनिहितनिदेशा नित्यमग्रे वयमपि॥" इतिच्छाया।

पश्चात् शासन-देवीने आकाशवाणीमें फिर कहा-"सुभद्रा के सिवाय और कोई सती हो तो वह चौथा दरवाजा खोले।" लेकिन सुभद्राके अतिरिक्त एक भी स्त्री दरवाजा न खोल सकी। तब-"हे सुभद्रा! हे शीलवती पतिव्रता! तू धन्य है! धन्य है! की ध्वनिसे आकाश-मडल गूंज उठा। देवताओंने शीलकी इस प्रकार स्तुति की—

"हे शील! तुम अनायास ही सर्पको माला, विषको अमृत, अग्निको शीतल और शेरको हरिण बना देते हो। अधिक क्या कहें जो तुम्हारा आलंबन लेते हैं उनकी आज्ञा हम लोग (देवता) भी शिरोधार्य करते हैं।"

પછી શાસનદેવીએ આકાશવાણીમા ફરીથી કહ્યુ "સુભદ્રા સિવાય બીજી કોઈ સતી હોય તો તે ચોથો દરવાજો ઉઘાડે" પરંતુ સુભદ્રા સિવાય એક પણ સ્ત્રી દરવાજો ન ઉઘાડી શકી ત્યારે "હે સુભદ્રા! હે શીલવતી પતિવ્રતા! તને ધન્ય છે, ધન્ય છે! એવા ધ્વનિથી આકાશમંડળ ગુંજી ઉઠ્યુ દેવતાઓએ શીલની સ્તુતી આ પ્રમાણે કરી —

"હે શીલ! તુ અનાયાસેજ સર્પને માળા, વિષને અમૃત, અગ્નિને શીતલ અને સિંહને હરિણ બનાવી દે છે વધારે શુ કહીએ? જેઓ તારૂ આલબન લે છે, તેમની આજ્ઞા અમે લોકો (દેવતાઓ) પણ શિરોધાર્ય કરીએ છીએ

वृत्तान्तोऽसौ । ततश्च तदानीमकस्मात् "यदि काचित्पतिव्रता शीलवती योषिदाम- सूत्रेण कूपाच्चितउनाऽप आहृत्य कपाट सिञ्चेत्तदैतदुद्घाटःस्यान्नेतरथे-"त्याश शवागुदचरत्, ता निशम्य तथाऽऽचरितु समागतासु सतीम्मन्यासु नद्दीषु निष्फ- लासु सुभद्रा श्वश्रू प्रार्थयत-'मातरहमेतज्जलमपहर्त्तुमाज्ञापनीया' इति, श्वश्रूा च- 'मा कलङ्कि मुहुरस्माकमुज्ज्वल कुल-मिति प्रत्यषिध्यत ।

तदनु शीलमहिम्ना-'शीलपालिनि! प्रतिव्रते ! सुभद्रे ! भद्र ते भूया,-दपहर त्व तथा जलमभिषिच्य चोद्घाटय कपाट'-मित्याकाशवच' श्रुत्वा सा तथाऽऽम सूत्रसम्बद्धतितउना कूपाज्जलमादाय यदैव कपाटमभिषिषेच तदैव द्वारत्रयमुदघाटि।

पास भी कानोकान खबर पहुँची । उसी समय आकाशवाणी हुई— "यदि कोई पतिव्रता, शीलवती स्त्री कच्चे धागेसे चालनीमे पानी निकाल कर सींचे तो फाटक खुल सकते है अन्यथा नही ।" आकाश- वाणी सुन कर अपनेको सती समझने वाली बहुतेरी ओरते आई, मगर सब निष्फल हुई । तब सुभद्राने अपनी साससे जल निकाल कर फाटक सीचने की आज्ञा मागी । सास बोली-' हमारे पवित्र कुलको फिर कलक न लगा ' और रोक दिया ।

इसके बाद शीलके प्रभावसे फिर यह आकाशवाणी हुई-" हे शीलवती पतिव्रता सुभद्रा ! तू जल खींच और सीचकर फाटक खोल ।" इस आकाशवाणीको सुनकर सुभद्राने कच्चे धागेमें बधी हुई चालनीसे जल निकालकर ज्योंही फाटक पर छिडका त्योंही नगरके तीन द्वार खुल गए।

એ વખતે આકાશવાણી થઈ "જો કોઈ પતિવ્રતા શીલવતી સ્ત્રી કાચા સૂતરના તાંત ણાથી ચાળણીમા પાણી કાઢીને સીચે તો દરવાજો ઉઘડી શકશે, અ યથા નહીં" આકાશવાણી સાભળીને પોતાને સતી સમજનારી અનેક સ્ત્રિઓ આવી પણ બધી નિષ્ફળ થઈ, ત્યારે સુભદ્રાએ સાસુ પાસે આજ્ઞા માગી કે "મને કુવામાથી જળ કાઢીને દર વાજા પર છાટવા દો" સાસુ બોલી અમારા પવિત્ર કુળને ફરીથી કલક ન લગાડ" અને તેણે સુભદ્રાને જવા ન દીધી

ત્યારબાદ શીલના પ્રભાવથી ફરીથી એવી આકાશવાણી થઈ કે "હે શીલવતી પતિવ્રતા સુભદ્રા ! તુ જળ ખેચીને દરવાજાને છાટ !" આ આકાશવાણી સાભળીને સુભદ્રાએ કાચા સૂતરે બાધેલી ચાળણીથી કુવામાથી જળ કાઢ્યુ અને જ્યા તેણે તે જળ દરવાજાપર છાટ્યુ ત્યા તો સહસા નગરના ત્રણે દરવાજા ઉઘડી ગયા !

अथऽऽकाशवाचा शासनदेव्याऽभ्यधायि- या काचित्सुभद्रातोऽन्यासती वर्त्तते तयाऽवशिष्ट द्वारमुद्घाटनीय-' मिति, किन्तु सुभद्रामन्तरेण न कयाचिदितरया कपाटमुद्घाटयितुमशक्यत, ततो-'धन्याऽसि पतिव्रते ! शीलशालिनि ! भद्रङ्करि ! सुभद्रे !' इत्यादिभि-र्ध्वनिभिर्गगनमण्डलममण्डि । देवैश्च शीलमहिमैवमगीयत—

(मालिनी)

" कुणसि दुयमकम्हा सील ! सप्प सुमाल,
विसमम्मियमहग्गिं सीयल सीहमेण ।
अलमहियगिराए ज तवालंबगाण,
सिरणिहिअणिएसा णिच्चमग्गे वयपि ॥" इति ।

" करोषि द्रुतमकस्मात् शील ! सर्पं सुमालाम् ।
विषममृतमथाग्निं शीतलं सिंहमेणम् ॥
अलमधिकगिरा यत्तवाऽऽलम्बकाना,
शिरोनिहितनिदेशा नित्यमग्रे वयमपि ॥ " इतिच्छाया ।

पश्चात् शासन-देवीने आकाशवाणीमें फिर कहा-"सुभद्रा के सिवाय और कोई सती हो तो वह चौथा दरवाजा खोले । " लेकिन सुभद्राके अतिरिक्त एक भी स्त्री दरवाजा न खोल सकी । तब-"हे सुभद्रा ! हे शीलवती पतिव्रता ! तू धन्य है ! धन्य है ! की ध्वनिसे आकाश-मडल गूंज उठा । देवताओंने शीलकी इस प्रकार स्तुति की—

"हे शील ! तुम अनायास ही सर्पको माला, विषको अमृत, अग्निको शीतल और शेरको हरिण बना देते हो । अधिक क्या कहें जो तुम्हारा आलंबन लेते है उनकी आज्ञा हम लोग (देवता) भी शिरोधार्य करते हैं । "

પછી શાસનદેવીએ આકાશવાણીમા ફરીથી કહ્યુ "સુભદ્રા સિવાય બીજી કોઈ સતી હોય તો તે ચોથો દરવાજો ઉઘાડે" પરતુ સુભદ્રા સિવાય એક પણ સ્ત્રી દરવાજો ન ઉઘાડી શકી ત્યારે " હે સુભદ્રા ! હે શીલવતી પતિવ્રતા ! તને ધન્ય છે, ધન્ય છે ! એવા ધ્વનિથી આકાશમડળ ગુજી ઉઠ્યુ દેવતાઓએ શીલની સ્તુતી આ પ્રમાણે કરી —

"હે શીલ ! તુ અનાયાસેજ સર્પને માળા, વિષને અમૃત, અગ્નિને શીતલ અને સિહને હરિણ બનાવી દે છે વધારે શુ કહીએ ? જેઓ તારૂ આલબન લે છે તેમની આજ્ઞા અમે લોકો (દેવતાઓ) પણ શિરોધાર્ય કરીએ છીએ

वृत्तान्तोऽसौ । ततश्च तदानीमकस्मात् "यदि काचित्पतिव्रता शीलवती योषिदाम सुत्रेण कृपात्तितउनाऽप आहृत्य कपाट सिञ्चेत्तदैतदुद्घाटःस्यान्नेतरथे-"त्यागा शवागुदचरत्, ता निशम्य तथाऽऽचरितु समागतासु सतीम्मन्यासु नहीषु निष्फलासु सुभद्रा श्वश्रू प्रार्थयत-'मातरहमेतज्जलमपहर्तुमाज्ञापनीया' इति, श्वश्रूवा च-'मा कलङ्कि मुहुरस्माकमुज्ज्वल कुल-मिति प्रत्यषिध्यत ।

तदनु शीलमहिम्ना-'शीलपालिनि! प्रतिव्रते ! सुभद्रे ! भद्र ते भूया,-दपहर तथा जलमभिषिच्य चोद्घाटय कपाट'-मित्याकाशवच' श्रुत्वा सा तथाऽऽम सूत्रसम्बद्धतितउना कूपाज्जलमादाय यदैव कपाटमभिषिषेच तदैव द्वारत्रयमुद्घाटि।

पास भी कानोकान खबर पहुँची । उसी समय आकाशवाणी हुई—"यदि कोई पतिव्रता, शीलवती स्त्री कच्चे धागेसे चालनीमें पानी निकाल कर सींचे तो फाटक खुल सकते हैं अन्यथा नहीं।" आकाशवाणी सुन कर अपनेको सती समझने वाली बहुतेरी ओरतें आईं, मगर सब निष्फल हुईं। तब सुभद्राने अपनी साससे जल निकाल कर फाटक सींचने की आज्ञा मागी। सास बोली-' हमारे पवित्र कुलको फिर कलक न लगा ' और रोक दिया।

इसके बाद शीलके प्रभावसे फिर यह आकाशवाणी हुई-"हे शीलवती पतिव्रता सुभद्रा! तू जल खींच और सींचकर फाटक खोल।" इस आकाशवाणीको सुनकर सुभद्राने कच्चे धागेमें बंधी हुई चालनीसे जल निकालकर ज्योंही फाटक पर छिडका त्योंही नगरके तीन द्वार खुल गए।

એ વખતે આકાશવાણી થઇ "જો કોઇ પતિવ્રતા શીલવતી સ્ત્રી કાચા સૂતના તાંતણાથી ચાળણીમા પાણી કાઢીને સીંચે તો દરવાજો ઉઘડી શકશે, અન્યથા નહીં" આકાશવાણી સાભળીને પોતાને સતી સમજનારી અનેક સ્ત્રિઓ આવી પણ બધી નિષ્ફળ થઇ, ત્યારે સુભદ્રાએ સાસુ પાસે આજ્ઞા માગી કે "મને કુવામાથી જળ કાઢીને દરવાજા પર છાટવા દો" સાસુ બોલી અમારા પવિત્ર કુળને ફરીથી કલક ન લગાડ" અને તેણે સુભદ્રાને જવા ન દીધી

ત્યારબાદ શીલના પ્રભાવથી ફરીથી એવી આકાશવાણી થઇ કે "હે શીલવતી પતિવ્રતા સુભદ્રા ! તુ જળ ખેચીને દરવાજાને છાંટ !" આ આકાશવાણી સાભળીને સુભદ્રાએ કાચા સૂતરે બાધેલી ચાળણીથી કુવામાથી જળ કાઢ્યુ અને જ્યા તેણે તે જળ દરવાજાપર છાંટ્યુ ત્યા તો સહસા નગરના ત્રણે દરવાજા ઉઘડી ગયા !

अथऽऽकाशवाचा शासनदेव्याऽभ्यधायि– या काचित्सुभद्रातोऽन्यासती वर्त्तते तयाऽवशिष्ट द्वारमुद्घाटनीय–' मिति, किन्तु सुभद्रामन्तरेण न कयाचिदितरया कपाटमुद्घाटयितुमशक्यत, ततो–'धन्याऽसि प्रतिव्रते ! शीलशालिनि ! भद्रङ्करि ! सुभद्रे !' इत्यादिभि र्ध्वनिभिर्गगनमण्डलममण्डि । देवैश्च शीलमहिमैवमगीयत—

(मालिनी)

"कुणसि झुयमकम्हा सील ! सप्प सुमालं,
विसममियमहग्गि सीयलं सीहमेणं ।
अलमहियगिराए जं तवालंबगाणं,
सिरणिहियणिएसा णिच्चमग्गे वयंपि ॥" इति ।

"करोपि द्रुतमकस्मात् शील ! सर्पं सुमालाम् ।
विषममृतमथाग्निं शीतलं सिंहमेणम् ॥
अलमधिकगिरा यत्त्वाऽऽलम्बकाना,
शिरोनिहितनिदेशा नित्यमग्रे वयमपि ॥" इतिच्छाया ।

पश्चात् शासन–देवीने आकाशवाणीमें फिर कहा–"सुभद्रा के सिवाय और कोई सती हो तो वह चौथा दरवाजा खोले ।" लेकिन सुभद्राके अतिरिक्त एक भी स्त्री दरवाजा न खोल सकी । तब–"हे सुभद्रा ! हे शीलवती पतिव्रता ! तू धन्य है ! धन्य है ! की ध्वनिसे आकाश–मडल गूंज उठा । देवताओने शीलकी इस प्रकार स्तुति की—

"हे शील ! तुम अनायास ही सर्पको माला, विषको अमृत, अग्निको शीतल और शेरको हरिण बना देते हो । अधिक क्या कहे जो तुम्हारा आलम्बन लेते है उनकी आज्ञा हम लोग (देवता) भी शिरोधार्य करते हैं ।"

પછી શાસનદેવીએ આકાશવાણીમા ફરીથી કહ્યુ "સુભદ્રા સિવાય બીજી કોઈ સતી હોય તો તે ચોથો દરવાજો ઉઘાડે" પરતુ સુભદ્રા સિવાય એક પણ સ્ત્રી દરવાજો ન ઉઘાડી શકી ત્યારે "હે સુભદ્રા ! હે શીલવતી પતિવ્રતા ! તને ધન્ય છે, ધન્ય છે ! એવા ધ્વનિથી આકાશમડળ ગુજી ઉઠ્યુ દેવતાઓએ શીલની સ્તુતી આ પ્રમાણે કરી —

"હે શીલ ! તુ અનાયાસેજ સર્પને માળા, વિષને અમૃત, અગ્નિને શીતલ અને સિંહને હરિણ બનાવી દે છે વધારે શુ કહીએ ? જેઓ તારૂ આલબન લે છે તેમની આજ્ઞા અમે લોકો (દેવતાઓ) પણ શિરોધાર્ય કરીએ છીએ

यस्या च श्रेणिकसुतोऽशोकचन्द्रनामा कूणिकाऽपराभिधानः पितृ॰ शोकाद्राजगृहमपहाय निजराजधानीमकार्षीत् । सुदर्शनः श्रेष्ठी च स्वीयशीलप्रभावेन शूल सिंहासन व्यधत्त ।

चतुर्दशपूर्वधरः शय्यम्भवः स्वामी च यामध्यास्य श्रुतज्ञानबलेन 'मनक'-नाम्नो निजपुत्रस्याऽऽयुः षण्मासमात्रावशेष परिज्ञाय-'कथमय षण्मासपरिशिष्टेनाऽऽयुषादुष्पार प्रवचन-सागर कार्त्स्न्येन पारयेत्'-दिति कारुण्यरसाऽऽप्लुतस्तदध्ययनसौकर्याय पञ्चमाऽऽरस्थाना भव्यजीवाना परमोपकाराय च पूर्वेभ्यो निस्सार्य दशाध्ययनीस्वरूप दशवैकालिक नाम सूत्र व्यरीरचत् ।

यह वही चपा नगरी है, जिसमें निवास करनेवाले महाराज श्रेणिक के सुपुत्र अशोकचन्द्र-अपर नाम कूणिक-ने पितृशोकके कारण राजगृह को त्यागकर इसे राजधानी बनाया था। और सेठ सुदर्शनने अपने शीलके प्रभाव से शूली को सिंहासन बना दिया था। चौदह पूर्वधारी शय्यभव स्वामीने श्रुतज्ञानके बलसे, मनक नामक पुत्रकी छः महीने की आयु शेष समझ कर और इन्ही छ महीनोमे अपार आगम-सागर को पार करनेके लिए, सरलतापूर्वक अध्ययन करनेके निमित्त, और पाचवे आरे के भव्य जीवोंके भी हितार्थ पूर्वोंसे छाँट-छाँट कर दश अध्ययनोंका दशवैकालिक सूत्र बनाया था ।

આ એજ ચપા નગરી છે, જેમા નિવાસ કરનારા મહારાજ શ્રેણિકના સુપુત્ર અશોકચદ્ર અથવા કૂણિકે પિતૃશોકને કારણે રાજગૃહ નગરનો ત્યાગ કરીને તેને રાજધાની બનાવી હતી, અને શેઠ સુદર્શને પોતાના શીલના પ્રભાવથી શૂળીને સિંહાસન બનાવી દીધુ હતુ ચૌદ-પૂર્વ ધારી શય્યભવ સ્વામીએ શ્રુતજ્ઞાનના બળથી મનક નામના પુત્રનુ છ માસનુ આયુષ્ય બાકી રહ્યુ સમજીને "આ બાલક છ માસમા અપાર આગમ-સાગરને કેવી રીતે પાર કરી શકશે" આવી કરૂણાથી તેને સરલતાપૂર્વક અધ્યયન કરવાને અર્થે, અને પાચમા આરાના ભવ્ય જીવોના પણ હિતાર્થે, *પૂર્વોમાથી તારણ કરીને દશ અધ્યયનોનુ દશવૈકાલિક સૂત્ર બનાવ્યુ હતુ

१ आत्मप्रवादनाम्न पूर्वत षड्जीवनिकाध्ययनम् । कर्मप्रवादत पिण्डैषणाऽध्ययनम् । सत्यप्रवादतो वाक्यशुद्धिनामकमध्ययनम् । प्रत्याख्यानपूर्वस्य तृतीयाद्वस्तुनोऽवशिष्टान्यध्ययनानि निबद्धानि ।

१ 'आत्मप्रवाद' नामक पूर्वसे 'षड्जीवनिका' अध्ययन 'कर्मप्रवाद' पूर्वसे

* 'આત્માપ્રવાદ' નામના પૂર્વમાથી ષડ્જીવનિકા અધ્યયન, 'કર્મપ્રવા પૂર્વમાથી

यस्या च वीरो भगवान् "मुखोपरि सदोरकमुखवस्त्रिकाबन्धनपुरस्सर सविधि सामायिकाऽऽचरणेनाऽनन्ताना कर्मणा निर्जरा भवती"-त्युपदिदेश राज्ञे कूणिकाय

यस्या च मेघदत्तनामा श्रेष्ठी साधुवेषनिन्दया मृत्वा मातङ्गपुत्रता प्राप्य क्षयादिरोगषोडशकाऽऽक्रान्तो मुनिमालोक्य लब्धजातिस्मृतिर्दीक्षा गृहीत्वा मोक्षगतिं गत'।

या चाधितिष्ठन् राजा कूणिकः कदाचन प्रभातवातसिषेविषया यानाधिरूढो बहिर्भ्राम्यन् क्वचन बहुभिर्वधकै' सचतुश्चरणबन्ध भूमौ विनिपात्य निर्दयतया खड्गमादाय सकरुणमाक्रोशन्तमनाथ कातरेक्षणमजमेक च्यमान निरीक्ष्य

जिस नगरीमें भगवान् महावीरने-' डोरा सहित मुखवस्त्रिका बाँध कर विधि-पूर्वक सामायिक करने से अनन्त कर्मोंकी निर्जरा होती है ' ऐसा उपदेश महाराज कूणिक को दिया था। और मेघदत्त सेठ साधुवेषकी निन्दा करनेसे चाडालका पुत्र हुआ था और क्षय आदि सोलह रोगोसे एकही साथ आक्रान्त हो गया था। पश्चात् मुनिको देखकर, जातिस्मरण ज्ञान प्राप्त कर और दीक्षा ग्रहण करके मोक्ष गया था।

उसी चपामें रहनेवाले महाराज कूणिक एकवार प्रात कालीन वायु का सेवन करनेको सवारी पर सवार हो बाहर निकले थे। एक जगह बहुतसे कसाई एक बकरेके चारो पैर बाध जमीन पर गीरा कर बडी

જે નગરીમા ભગવાન મહાવીરે 'દોરાસહિત મુખવસ્ત્રિકા બાધીને વિધિપૂર્વક સામાયિક કરવાથી અનન્ત કર્મોની નિર્જરા થાય છે' એવો ઉપદેશ મહારાજ કૂણિકને આપ્યો હતો, અને મેઘદત્ત શેઠ સાધુવેષની નિંદા કરવાથી ચાડાલનો પુત્ર થયો હતો, અને ક્ષય આદિ સોળ રોગથી એકી સાથે આક્રાન્ત થયો હતો, પછી મુનિને જોઈને જાતિસ્મરણ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી તથા દીક્ષા ગ્રહણ કરી મોક્ષે ગયો હતો

એ ચપામા રહેતા મહારાજ કૂણિક એકવાર પ્રાત કાળના વાયુનુ સેવન કરવાને ઘોડા પર સવાર થઈ બહાર નીકળ્યા હતા એક સ્થળે કેટલાક કસાઈઓ એક બકરાને ચારે પગે બાધી જમીન પર પટકી બહુ નિર્દયતાથી તેને મારી રહ્યા હતા બિચારો

'पिंडैषणा' अध्ययन 'सत्यप्रवाद' पूर्वसे 'वाक्यशुद्धि' नामक अध्ययन निकाला और 'प्रत्याख्यान' पूर्वकी तीसरी वस्तुसे बाकीसे सब अध्ययन निकाले गये

'પિંડૈષણા' અધ્યયન 'સત્યપ્રવા ' પૂર્વમાથી 'વાક્યશુદ્ધિ' નામનુ અધ્યયન કાઢવામા આવ્યુ, અને 'પ્રત્યાખ્યાન' પૂર્વની ત્રીજી વસ્તુમાથી બાકીના બધા અધ્યયનો કાઢવામા આવ્યા

मद्रक्षु निपुन्धचेतास्तानुचित दण्डयित्वा करुणारुणाल्यो राज्ये राजगृहे पव वत्सर्वत्रामारीमुद्घोष्य दीनजीवानरक्षत् ।

अयमेव चम्पाया वर्णको नाम, इतोऽधिकजिज्ञासुभिरौपपातिके करणेद स्यात्रलोकनीयम् ।

'पुण्णभद्दे' इति, पूर्णभद्रो = दक्षिणयक्षनिकायाधिपतिस्तत्स्वामित्वात्तन्नामकम् , चैत्यम्=परितो नानाकुसुमलतामतानहरितभरितोद्यानविलसित स्थानम् । 'वण्णओ' इति वर्णकः=एतद्वर्णन विस्तरभयादिहानुपन्यस्तमप्यौपपातिकसूत्रतोऽवगन्तव्यम् । तत्रेति शेष' ॥ १ ॥

निर्दयता के साथ उसे मार रहे थे। बेचारा बकरा करुण आक्रोश कर रहा था और कायर दृष्टिसे देख रहा था। महाराज तो यह दृश्य देख कर अत्यन्त क्षुब्ध हुए और उन्होंने कसाइयोंको उचित दन्ड दिया। उन्होंने राजगृहमे और समस्त राज्यमे घोषणा कराकर दीन-हीन प्राणियोंकी रक्षा की थी।

यही चपाका वर्णन है। विशेष जिज्ञासुओंको औपपातिक सूत्रमें अच्छी तरह देख लेना चाहिए।

इस चपा नगरी मे पूर्णभद्र नामक चैत्य था। पूर्णभद्र दक्षिण यक्ष निकाय का स्वामी है। वही इस चैत्यका स्वामी था, इसलिए इस चैत्य का नाम भी पूर्णभद्र पड गया था। चारों ओर विविध प्रकारके फूलों और वेलोंसे हरे भरे उद्यानसे शोभित स्थानको चैत्य कहते हे। इस चैत्यका वर्णन विस्तार-भयसे यहाँ नहीं करते अत औपपातिक सूत्रसे समझ लेना चाहिए ॥ १ ॥

બકરો કરૂણાજનક ચીસો નાખતો હતો અને ભયભીત દૃષ્ટિથી જોઈ રહ્યો હતો મહારાજ તો એ દૃશ્ય જોઇને અત્યત ક્ષુબ્ધ થઈ ગયા અને તેમણે કસાઈઓને વાજબી શિક્ષા કરી તેમણે રાજગૃહમા અને આખા રાજ્યમા ઘોષણા કરાવીને દીન-હીન પ્રાણીઓનુ રક્ષણ કર્યું હતુ

આ ચપાનુ વર્ણન છે વિશેષ જિજ્ઞાસુઓએ ઔપપાતિક સૂત્રમા સમ્યક્ પ્રકારે જોઇ લેવુ

એ ચપા નગરીમા પૂર્ણભદ્ર નામનુ ચૈત્ય હતુ પૂર્ણભદ્ર દક્ષિણ યક્ષનિકાયનો સ્વામી છે તે આ ચૈત્યનો સ્વામી હતો, તેથી તે ચૈત્યનુ નામ પણ પૂર્ણભદ્ર પડી ગયુ હતુ ચારે બાજુએ વિવિધ પ્રકારના ફૂલો અને વેલીઓવાળા લીલા છમ ઉદ્યાનથી શોભિત સ્થાનને ચૈત્ય કહે છે તેથી તે પણ ઔપપાતિક સૂત્રમાથી સમજી લેવું ॥ ૧ ॥

(मूलम्)—तेण कालेण तेण समएण अज्जसुहम्मे समोसरिए जाव जंबू पज्जुवासमाणे एव वयासी—जइण भंते ! समणेणं भगवया महावीरेण जाव सपत्तेण छट्ठस्स अगस्स नायाधम्मकहाण अयमट्ठे पण्णत्ते। सत्तमस्स ण भंते ! अंगस्स उवासगदसाणं समणेण जाव सपत्तेणं के अट्ठे पण्णत्ते ?। एवं खलु जबू ! समणेण जाव सपत्तेण सत्तमस्स अगस्स उवासगदसाण दस अज्झयणा पण्णत्ता तजहा—

"आणदे १ कामदेवे २ य, गाहावइ-चुलणीपिया ३। सुरादेवे ४ चुल्लसयए ५, गाहावइ—कुडकोलिए ६। सद्दालपुत्ते ७ महासयए ८ नदिणीपिता ९ सालिहीपिया १०।

जइ ण भते ! समणेणं जाव सपत्तेणं सत्तमस्स अगस्स उवासगदसाणं दस अज्झयणा पण्णत्ता ! पढमस्स णं भते ! समणेण जाव सपत्तेणं के अट्ठे पण्णत्ते ॥ सू २॥

छाया—तस्मिन् काले तस्मिन् समये आर्यसुधर्मा समवसृतः यावत् जम्बू. पर्युपासीन एवमवादीत्—यदि खलु भदन्त ! श्रमणेन भगवता महावीरेण यावत्सम्प्राप्तेन षष्ठस्य अङ्गस्य–ज्ञाताधर्मकथानामयमर्थः प्रज्ञप्तः। सप्तमस्य खलु भदन्त ! अङ्गस्य

'तेणं कालेण' इत्यादि सूत्र ॥ २ ॥

(मूलका अर्थ)

उस काल और उस समयमे आर्य सुधर्मास्वामी (चपामे) पधारे। जम्बूस्वामीने उनकी पर्युपासना करके कहा "भगवन् ! (यावत्) मुक्तिको प्राप्त श्रमण भगवान् महावीरने छठे ज्ञाताधर्मकथागका यह अर्थ फर-

'तेण कालेण०' ઈત્યાદિ સૂત્ર ॥ ૨ ॥

મૂળનો અર્થ

એ કાલે અને એ સમયે આર્ય સુધર્માસ્વામી (ચપાનગરીમા) પધાર્યા જબૂસ્વામીએ તેમની પર્યુપાસના કરીને કહ્યુ "ભગવન્ ! (યાવત્) મુક્તિને પ્રાપ્ત થએલા શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીરે છઠા જ્ઞાતાધર્મકથાગનો એ અર્થ દર્શાવ્યો છે, પરતુ

मङ्क्षु विक्षुब्धचेतास्तानुचितं दण्डयित्वा करुणावरुणालयो राज्ये राजगृहे च सर्वत्रामारीमुद्घोष्य दीनजीवानरक्षत् ।

अयमेव चम्पाया वर्णको नाम, इतोऽधिकजिज्ञासुभिरौपपातिके कणेहत्यावलोकनीयम् ।

'पुण्णभद्दे' इति, पूर्णभद्रो = दक्षिणयक्षनिकायाधिपतिस्तत्स्वामित्वात्तन्नामकम् , चैत्यम्=परितो नानाकुसुमलतामतानहरितभरितोद्यानविलसित स्थानम् । 'वण्णओ' इति वर्णकः=एतद्वर्णन विस्तरभयादिहानुपन्यस्तमप्यौपपातिकसूत्रतोऽवगन्तव्यम् । तत्रेति शेषः ॥ १ ॥

निर्दयता के साथ उसे मार रहे थे। बेचारा बकरा करुण आक्रोश कर रहा था और कायर दृष्टिसे देख रहा था। महाराज तो यह दृश्य देख कर अत्यन्त क्षुब्ध हुए और उन्होंने कसाइयोंको उचित दन्ड दिया। उन्होने राजगृहमें और समस्त राज्यमे घोषणा कराकर दीन-हीन प्राणियोंकी रक्षा की थी।

यही चपाका वर्णन है। विशेष जिज्ञासुओंको औपपातिक सूत्रमें अच्छी तरह देख लेना चाहिए।

इस चपा नगरी मे पूर्णभद्र नामक चैत्य था। पूर्णभद्र दक्षिण यक्ष-निकाय का स्वामी है। वही इस चैत्यका स्वामी था, इसलिए इस चैत्य का नाम भी पूर्णभद्र पड गया था। चारों ओर विविध प्रकारके फूलों और बेलोंसे हरे भरे उद्यानसे शोभित स्थानको चैत्य कहते है। इस चैत्यका वर्णन विस्तार-भयसे यहाँ नहीं करते अत औपपातिक सूत्रसे समझ लेना चाहिए ॥ १ ॥

બકરો કરૂણાજનક ચીસો નાખતો હતો અને ભયભીત દૃષ્ટિથી જોઈ રહ્યો હતો મહારાજ તો એ દૃશ્ય જોઈને અત્યત ક્ષુબ્ધ થઈ ગયા અને તેમણે કસાઈઓને વાજબી શિક્ષા કરી તેમણે રાજગૃહમા અને આખા રાજ્યમા ઘોષણા કરાવીને દીન-હીન પ્રાણીઓનુ રક્ષણ કર્યું હતુ

આ ચપાનુ વર્ણન છે વિશેષ જિજ્ઞાસુઓએ ઔપપાતિક સૂત્રમા સમ્યક્ પ્રકારે જોઇ લેવુ

એ ચપા નગરીમા પૂર્ણભદ્ર નામનુ ચૈત્ય હતુ પૂર્ણભદ્ર દક્ષિણ યક્ષનિકાયનો સ્વામી છે તે આ ચૈત્યનો સ્વામી હતો, તેથી તે ચૈત્યનુ નામ પણ પૂર્ણભદ્ર પડી ગયુ—હતુ ચારે બાજુએ વિવિધ પ્રકારના ફૂલો અને વેલીઓવાળા લીલા છમ ઉદ્યાનથી શોભિત સ્થાનને ચૈત્ય કહે છે તેથી તે પણ ઔપપાતિક સૂત્રમાથી સમજી લેવુ ॥ ૧ ॥

(मूलम्)—तेण कालेण तेण समएण अज्जसुहम्मे समोसरिए जाव जम्बू पज्जुवासमाणे एव वयासी—जइण भंते! समणेणं भगवया महावीरेण जाव सपत्तेण छट्ठस्स अंगस्स नायाधम्मकहाण अयमट्ठे पण्णत्ते। सत्तमस्स णं भंते! अंगस्स उवासगदसाणं समणेण जाव सपत्तेणं के अट्ठे पण्णत्ते ?। एवं खलु जम्बू! समणेण जाव सपत्तेण सत्तमस्स अगस्स उवासगदसाणं दस अज्झयणा पण्णत्ता तजहा—

"आणदे १ कामदेवे २ य, गाहावइ-चुलणीपिया ३ । सुरादेवे ४ चुल्लसयए ५, गाहावइ—कुडकोलिए ६ । सद्दालपुत्ते ७ महासयए ८ नदिणीपिता ९ सालिहीपिया १० ।

जइ णं भते! समणेणं जाव सपत्तेणं सत्तमस्स अगस्स उवासगदसाणं दस अज्झयणा पण्णत्ता! पढमस्स ण भते! समणेण जाव संपत्तेणं के अट्ठे पण्णत्ते ॥ सू २ ॥

छाया—तस्मिन् काले तस्मिन् समये आर्यसुधर्मा समवसृतः यावत् जम्बूः पर्युपासीनः एवमवादीत्—यदि खलु भदन्त! श्रमणेन भगवता महावीरेण यावत्सम्प्राप्तेन षष्ठस्य अङ्गस्य—ज्ञाताधर्मकथानामयमर्थः प्रज्ञप्तः। सप्तमस्य खलु भदन्त! अङ्गस्य

'तेणं कालेण' इत्यादि सूत्र ॥ २ ॥

(मूलका अर्थ)

उस काल और उस समयमे आर्य सुधर्मास्वामी (चपामे) पधारे। जम्बूस्वामीने उनकी पर्युपासना करके कहा "भगवन्! (यावत्) मुक्तिको प्राप्त श्रमण भगवान् महावीरने छठे ज्ञाताधर्मकथागका यह अर्थ फर-

'तेण काळेण०' ईत्यादि सूत्र ॥ २ ॥

મૂળનો અર્થ

એ કાલે અને એ સમયે આર્ય સુધર્માસ્વામી (ચંપાનગરીમાં) પધાર્યા જમ્બૂ સ્વામીએ તેમની પર્યુપાસના કરીને કહ્યુ "ભગવન્! (યાવત્) મુક્તિને પ્રાપ્ત થએલા શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીરે છઠા જ્ઞાતાધર્મકથાંગનો એ અર્થ દર્શાવ્યો છે, પરંતુ

उपासकदशाना श्रमणेन यावत् समाप्तेन कः अर्थः प्रज्ञप्तः ? । एवं खलु जम्बूः! श्रमणेन यावत् समाप्तेन सप्तमस्य अङ्गस्य उपासकदशाना दश अध्ययनानि प्रज्ञप्तानि, तद्यथा—

"आनन्दः (१) कामदेवश्च (२), गाथापति-चुलनीपिता (३) सुरादेवः (४) क्षुद्रशतकः (५) गाथापति कुण्डकौलिकः (६) सद्दालपुत्रः (७) महाशतकः (८) नन्दिनीपिता (९) शालेयिकापिता (१०) ॥ "

यदि खलु भदन्त ! श्रमणेन यावत् सम्प्राप्तेन सप्तमस्य अङ्गस्य उपासकदशाना दश अध्ययनानि प्रज्ञप्तानि। प्रथमस्य खलु भदन्त! श्रमणेन यावत् सम्प्राप्तेन कः अर्थः प्रज्ञप्तः? ॥ २ ॥

माया है। किन्तु हे भगवान्! उन (यावत्) मुक्तिको प्राप्त श्रमण भगवान् महावीरने सातवें उपासक दशांगका क्या अर्थ निरूपण किया है?" आर्य सुधर्मास्वामी बोले-हे जम्बू ? मुक्तिको प्राप्त उन श्रमण भगवान् महावीरने सातवें अग उपासकदशाके दश अध्ययन प्रतिपादन किये हैं, वे इस प्रकार हैं—(१) आनन्द, (२) कामदेव, (३) गाथापति चुलनीपिता, (४) सुरादेव, (५) क्षुद्रशतक, (६) गाथापति कुण्डकौलिक, (७) सद्दालपुत्र, (८) महाशतक, (९) नन्दिनीपिता, (१०) शालेयिकापिता।

जम्बूस्वामीने कहा-भगवन्! यदि मुक्तिको प्राप्त श्रमण भगवान् महावीरने सातवें अग उपासकदशाके दश अध्ययन निरूपण किये है तो हे भगवन्! उन श्रमण भगवान् महावीरने प्रथम अध्ययनका क्या अर्थ निरूपण किया है? ॥ २ ॥

હે ભગવન્! એ (યાવત) મુકિતને પ્રાપ્ત થએલા શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીરે સાતમા ઉપાસકદશાગનો શો અર્થ નિરૂપણ કર્યો છે?' આર્યસુધર્માસ્વામી બોલ્યા—હે જમ્બૂ! (યાવત્) મુકિતને પામેલા એ શ્રમણ ભગવન્ મહાવીરે સાતમા અગ ઉપાસક દશાના દશ અધ્યયનો પ્રતિપાદન કર્યા છે, તે આ પ્રમાણે —(૧) આનન્દ, (૨) કામદેવ, (૩) ગાથાપતિ–ચુલનીપિતા, (૪) સુરાદેવ, (૫) ક્ષુદ્રશતક, (૬) ગાથાપતિ કુણ્ડકૌલિક, (૭) સદ્દાલપુત્ર, (૮) મહાશતક, (૯) નન્દિનીપિતા, (૧૦) શાલેયિકાપિતા

જમ્બૂ સ્વામીએ કહ્યુ કે ભગવન્! જો મુકિતને પામેલા મહાવીરે સાતમા અગ ઉપાસકદશાના દસ અધ્યયન નિરૂપણ કર્યા છે, તો હે ભગવન્ એ શ્રમણ ભગવાન મહાવીરે પ્રથમ અધ્યયનનો કેવો અર્થ નિરૂપ્યો છે? (૨)

(टीका)-'तेण कालेण तेण समएण इति व्याख्यातपूर्वम्। 'अज्ज' इति-अर्यते=प्राप्यते यथाभिलषिततत्त्वजिज्ञासुभिरित्यर्य आर्यो वा स्वामीत्यर्थः, यद्वा समस्तेभ्यो हेयधर्मेभ्य आरात्=पृथक् यायते=प्राप्यतेऽर्थाद्गुणैरिति, अथवा विषय-दारुकर्त्तकत्वेनाऽऽरासादृश्यादारा=रत्नत्रय, तद्याति=प्राप्नोतीति निरुक्तवृत्त्याऽऽ-कारलोपे कृते आर्यः सर्वथा सकलकल्मषराशिकलुषितवृत्तिरहित इत्यर्थः, तथा चोक्तम्-

"अज्जइ भविहिं आरा,-जाइज्जइ हेअधम्मओ जो वा ।
रयणत्तयरूव वा, आर जाइत्ति अज्ज इय वुत्तो" ॥ इति ॥
३-"अर्यते भविभि', आरात्-यायते हेयधर्मतो यो वा ।
रत्नत्रयरूप वा, आर यातीति आर्य इत्युक्त ॥१॥" इति-छाया

टीकाका अर्थ-'अज्ज' शब्दकी छाया 'अर्य' और 'आर्य' दोनो प्रकार होती है। यथार्थ तत्त्वके जिज्ञासुओं द्वारा जो प्राप्त किया जाता है उसे 'अर्य' कहते हैं। और 'आर्य' का अर्थ स्वामी है। अथवा जो त्यागने योग्य समस्त धर्मोंसे पृथक् अर्थात् गुणोंके द्वारा जो प्राप्त हो उसे 'आर्य' कहते हैं। अथवा पांच इन्द्रियोंके विषयरूपी काष्टको काट डालनेवाले 'आरा'के समान रत्नत्रय है, और उस रत्नत्रय की जिन्ह प्राप्ति हो गई हो उन्हें 'आर्य' कहते हैं। तात्पर्य यह कि जिनकी वृत्ति पूर्णरूप से निर्दोष हो उन्हें आर्य' कहते हैं। कहा भी है —"अज्जइ भविहिं" इत्यादि। इसका अर्थ ऊपरके समान ही है।

टीकानो अर्थ-'अज्ज' शब्दनी छाया 'अर्य' अने 'आर्य' એમ બે પ્રકારની થાય છે યથાર્થ તત્ત્વના જિજ્ઞાસુઓ દ્વારા જે પ્રાપ્ત કરવામા આવે છે, તેને 'अर्य' કહે છે અને 'आर्य' નો અર્થ સ્વામી છે અથવા જે ત્યાગવા યોગ્ય બધા ધર્મોથી પૃથક્ અર્થાત ગુણોદ્વારા જે પ્રાપ્ત થાય તેને આર્ય કહે છે અથવા પાચ ઇન્દ્રિયોના વિષયરૂપી કાષ્ઠને કાપી નાખનારા 'આરા' ના જેવા જે ત્રણ રત્નો છે, તે રત્નોની જેમને પ્રાપ્ત થઇ છે તેને 'આર્ય' કહે છે તાત્પર્ય એ છે કે જેની વૃત્તિ પૂર્ણરૂપે નિર્દોષ હોય તેને 'આર્ય' કહે છે કહ્યુ છે કે 'अज्जइ भविहिं 'ઇત્યાદિ એ ગાથાનો અર્થ ઉપરની પેઠે જ છે

१ "ऋ-गतौ" अस्मात् 'अर्य स्वामि-वैश्ययो- रिति यत्, पक्षे-'ऋहलोर्ण्यत्' इति ण्यत्।

२-तदुक्तम्-"वर्णागमो वर्णविपर्ययश्च, द्वौ चापरौ वर्ण-विकारनाशौ धातो-स्तदर्थातिशयेन योगस्तदुच्यते पञ्चविध निरुक्तम् ॥" इति

भयदान्तः स एव भदन्त इति वा, किंवा भान्ति=दीप्यन्ते=समुल्लसन्ति स्वस्व विषयेष्विति भानि=इन्द्रियाणि, तानि दान्तानि येन स एव भदन्तः यद्वा भाति=सम्यग्ज्ञानदर्शनचारित्रैर्दीप्यत इति भान्तः स एव भदन्तः।

एवं यथामति व्युत्पत्त्यन्तरेष्वपि निरुक्तोक्तशाकटायनादिप्रतिपादितरीत्या साधनप्रक्रिया बोद्धव्या, हे भगवन्! इत्यर्थः। यदि श्रमणेन=श्राम्यति-तपस्यतीति श्रमणस्तेन-सार्द्धद्वादशवर्षाणि घोरतपश्चरणाच्छ्रमण इति प्रसिद्धि लब्धवता, यद्वा "श्रमणेन, शमनेन, समनसा, समणेन" इत्येतेषां प्राकृते 'समणेण' इति रूप

होता हो, (५) जिन्होंने भय उत्पन्न करनेवाले भोगोंका अन्त कर दिया हो, (६) जिन्होंने भयको जीत लिया हो, (७) जिन्होंने इन्द्रियों पर विजय प्राप्त कर ली हो, अथवा (८) जो सम्यग्ज्ञान सम्यग्दर्शन और सम्यक् चारित्रसे देदीप्यमान हो उन्हें भदन्त कहते हैं।

इन व्युत्पत्तियोंके अतिरिक्त निरुक्त और शाकटायन आदिमें बताई हुई रीतियोंके अनुसार और और व्युत्पत्तियों द्वाराभी 'भदन्त' का अर्थ कर लेना चाहिए।

जो तपस्या करते है उन्हें श्रमण कहते हे। भगवान महावीरने साढे बारह वर्ष पर्यन्त तीव्र तपश्चरण किया था, इस कारण वे 'श्रमण' विशेषणसे प्रसिद्ध हुए है। प्राकृतमे 'समणेण' पद है। इसकी संस्कृत छाया 'श्रमणेन' 'शमनेन' 'समनसा' और 'समणेन' होती है।

કરનારા ભાગોનો અંત કરી નાખ્યો હોય, (૬) જેમણે ભયને જીતી લીધો હોય, (૭) જેમણે ઇંદ્રિયો પર વિજય પ્રાપ્ત કરી લીધો હોય, અથવા (૮) જે સમ્યગ્દર્શન, અને સમ્યક્ ચારિત્રથી દેદીપ્યમાન હોય તેમને 'ભદન્ત' કહે છે.

આ વ્યુત્પત્તિઓ ઉપરાંત, નિરૂકત અને શાકટાયન આદિમાં બતાવેલી રીતિઓને અનુસરીને બીજી જૂદી વ્યુત્પત્તિઓદ્વારા પણ ભદન્તનો અર્થ કરી લેવો.

જે તપસ્યા કરે છે તેમને શ્રમણ' કહે છે ભગવાન્ મહાવીરે સાડા બાર વર્ષ સુધી તીવ્ર તપશ્ચર્યા કરી હતી, તેથી તે 'શ્રમણ' વિશેષણથી સુપ્રસિદ્ધ થયા હતા. પ્રાકૃતમાં समणेण પદ છે તેની સંસ્કૃત છાયા श्रमणेन शमनेन, समनसा, અને समणेन થાય છે એમાંથી 'શ્રમણ'ની વ્યાખ્યા ઉપર કરવામાં આવી

६ निष्ठान्तस्य परनिपात आहिताग्न्यादिपाठात्, यलोपह्रस्वौ पृषोदरादिपाठकृतौ।
७ निष्ठान्तपरनिपातःप्राग्वत्, पृषोदरादित्वादाकारस्य ह्रस्वः। ८ 'भा दीप्तौ' अस्मादौणादिकोऽन्तप्रत्ययः, सिद्धिः पृषोदरादिपाठादेव।

भवति, तत्र प्रथमकल्पो व्याख्यातपूर्वः, कल्पान्तरव्याख्या यथा-शमयति=प्रवचनामृतोपदेशेन शान्तिं नयति भविजीवानिति शमनस्तेन, समान=स्वपरेषु तुल्य मनो यस्य, यद्वा सम्=सम्यगानयति=रत्नत्रयदानेन जीवयति-अर्थाज्जागरयति प्रसुप्तमात्मानं यः स समनास्तेन, अथवा सम्=सम्यक् अणति=प्रवचनमुपदिशतीति, सम्यगण्यते प्रवचनमुपदिश्यतेऽनेनेति वा समणस्तेन, भगवता=भगः=ज्ञान=सकलपदार्थविषयक (१), माहात्म्यम्=अनुपम-महनीयमहिमसम्पन्नत्व (२), यशः=विविधानुकूलप्रतिकूल परीषहोपसर्गसहनसमुद्भूता जगद्रक्षणप्रज्ञासमुत्था वा कीर्तिः (३),

इनमेंसे 'श्रमण' की व्याख्या ऊपर की जा चुकी है। जो प्रवचनरूप पीयूष की वर्षा (उपदेश) करके भव्य जीवोंको शान्ति प्राप्त कराता है। जो स्व और पर के ऊपर समान मन (भाव) रखता है अथवा रत्नत्रयका उपदेश देकर [प्रमाद आदिसे मूर्छित] आत्माको सावधान-जागृत करता है उसे 'समनस्' कहते हैं। जो प्रवचनका सम्यक् प्रकारसे उपदेश देता है उसे 'समण' कहते हैं।

'भगव'-भगवान्-पदमें जो 'भग' शब्द है उसके अनेक अर्थ होते हैं। वे इस प्रकार है—

भग-(१) ज्ञान-तीन लोक और तीन काल संबन्धी समस्त पदार्थों को जानना।

(२) माहात्म्य-अनुपम और महनीय महिमासे युक्त होना।

(३) यश-अनुकूल प्रतिकूल परीषहों और उपसर्गोंको सहनेसे, तथा संसारके प्रत्येक प्राणीकी रक्षा करनेकी प्रज्ञा

છે જે પ્રવચનરૂપી અમૃતની વૃષ્ટિ (ઉપદેશ કરીને ભવ્ય જીવોને શાન્તિ પમાડે છે, તેને 'શમન' કહે છે જે પોતા પર અને બીજા પર સમાન મન (ભાવ) રાખે છે અથવા રત્નત્રયનો ઉપદેશ આપીને (પ્રમાદ આદિથી મૂછિત) આત્માને સાવધાન-જાગૃત કરે છે, એને 'મમનસ્' કહે છે, જે સમ્યક્ પ્રકારે પ્રવચનનો ઉપદેશ આપેછે તેને 'સમણ' કહે છે

'ભગવ -ભગવાન્-પદમા જે 'ભગ' શબ્દ છે, તેના અનેક અર્થ થાય છે, તે આ પ્રમાણે—

ભગ— (૧) જ્ઞાન-ત્રણ લોક અને ત્રણ કાળ સબધી બધા પદાર્થોને જાણવા તે
(૨) માહાત્મ્ય-અનુપમ અને મહનીય મહિમાથી યુકત થવુ તે
(૩) યશ-અનુકૂળ-પ્રતિકૂળ પરિષહો અને ઉપસર્ગો સહેવાથી તથા સસારના પ્રત્યેક પ્રાણીની રક્ષા કરવાની પ્રજ્ઞા (ભાવના) થી ઉત્પન્ન થનારી કીર્તિ

१ द्वितीयस्मिन् 'समना.' इति पक्षे ह्रस्व पृषोदरादित्वात् ।

भयदान्तः स एव भदन्त इति वा, किंवा भान्ति=दीप्यन्ते=समुल्लसन्ति स्वस्व विषयेष्विति भानि=इन्द्रियाणि, तानि दान्तानि येन स एव भदन्तः यद्वा भाति=सम्यग्ज्ञानदर्शनचारित्रैर्दीप्यत इति भान्तः स एव भदन्तः।

एवं यथामति व्युत्पत्त्यन्तरेष्वपि निरुक्तोक्तशाकटायनादिप्रतिपादितरीत्या साधनप्रक्रिया बोद्धव्या, हे भगवन्! इत्यर्थः। यदि श्रमणेन=श्राम्यति-तपस्यतीति श्रमणस्तेन-सार्द्धद्वादशवर्षाणि घोरतपश्चरणाच्छ्रमण इति प्रसिद्धिं लब्धवता, यद्वा "श्रमणेन, शमनेन, समनसा, समणेन" इत्येतेषां प्राकृते 'समणेण' इति रूप

होता हो, (५) जिन्होंने भय उत्पन्न करनेवाले भोगोंका अन्त कर दिया हो, (६) जिन्होंने भयको जीत लिया हो, (७) जिन्होंने इन्द्रियों पर विजय प्राप्त कर ली हो, अथवा (८) जो सम्यग्ज्ञान सम्यग्दर्शन और सम्यक् चारित्रसे देदीप्यमान हों उन्हें भदन्त कहते हैं।

इन व्युत्पत्तियोंके अतिरिक्त निरुक्त और शाकटायन आदिमें बताई हुई रीतियोंके अनुसार और और व्युत्पत्तियों द्वाराभी 'भदन्त' का अर्थ कर लेना चाहिए।

जो तपस्या करते हैं उन्हें श्रमण कहते हैं। भगवान महावीरने साढे बारह वर्ष पर्यन्त तीव्र तपश्चरण किया था, इस कारण वे 'श्रमण' विशेषणसे प्रसिद्ध हुए हैं। प्राकृतमें 'समणेण' पद है। इसकी संस्कृत छाया 'श्रमणेन' 'शमनेन' 'समनसा' और 'समणेन' होती है।

કરનારા ભાગોનો અંત કરી નાખ્યો હોય, (૬) જેમણે ભયને જીતી લીધો હોય, (૭) જેમણે ઇંદ્રિયો પર વિજય પ્રાપ્ત કરી લીધો હોય, અથવા (૮) જે સમ્યગ્દર્શન, અને સમ્યક્ ચારિત્રથી દેદીપ્યમાન હોય તેમને 'ભદન્ત' કહે છે.

આ વ્યુત્પત્તિઓ ઉપરાંત, નિરૂક્ત અને શાકટાયન આદિમાં બતાવેલી રીતિઓને અનુસરીને બીજી જૂદી વ્યુત્પત્તિઓદ્વારા પણ ભદન્તનો અર્થ કરી લેવો.

જે તપસ્યા કરે છે તેમને શ્રમણ' કહે છે ભગવાન્ મહાવીરે સાડા બાર વર્ષ સુધી તીવ્ર તપશ્ચર્યા કરી હતી, તેથી તે 'શ્રમણ' વિશેષણથી સુપ્રસિદ્ધ થયા હતા પ્રાકૃતમાં સમણેણ પદ છે તેની સંસ્કૃત છાયા શ્રમણેન શમનેન, સમનસા, અને સમણેન થાય છે એમાંથી 'શ્રમણ'ની વ્યાખ્યા ઉપર કરવામાં આવી

६ निष्ठान्तस्य परनिपात आहिताग्न्यादिपाठात्, यल्लोपह्रस्वौ पृषोदरादिपाठकृतौ।
७ निष्ठान्तपरनिपात प्राग्वत्, पृषोदरादित्वादाकारस्य ह्रस्व। ८ 'भा दीप्तौ' अस्मादौणादिकोऽन्तप्रत्यय., सिद्धि. पृषोदरादिपाठादेव।

पराक्रमते मोक्षानुष्ठाने इति वीरः, यद्वा वि=विशेषेण ईरयति=प्रक्षिपति घनघाति-कर्मपटलरूपमरजरमिति, वि=विशेषेण ईरयति=प्रेरयति संयमाद्यनुष्ठाने प्राणिन इति वा वीरः, महाँश्चासौ वीरश्च तेन श्रीवर्धमानस्वामिनेत्यर्थः। यावत्=साकल्ये-नेत्यर्थः, एतेन-"आइगरेण तित्थयरेण सयसंबुद्धेण पुरिसुत्तमेण पुरिससीहेण पुरिसवरपुंडरीएण पुरिसवरगंधहत्थिणा लोगुत्तमेण लोगनाहेण लोगहिएण लोग-पईवेण लोगपज्जोयगरेण अभयदएण चक्खुदयेण मग्गदयेण सरणदएण जीवदएण बोहिदएण धम्मदएण धम्मदेसिएण धम्मनायगेण धम्मसारहिणा धम्मवरचाउरंत चक्कवट्टिणा" इत्यादिविशेषणसंग्रहो बोद्धव्यः। एषां पदानां व्याख्यानं च मत्कृता-

मोक्षके अनुष्ठान (साधना) में जो पराक्रम करता है अथवा जो चार घन घातिया कर्मरूपी रज (कूडा कचरा) हटा देता है, अथवा जो प्राणियोंको संयम आदिके अनुष्ठानमें विशेषरूपसे प्रेरित करता है, उसे 'वीर' कहते हैं। जो वीरोंमें भी वीर अर्थात् महान् वीर हो उसे 'महावीर' कहते हैं, अर्थात् वर्धमान स्वामी।

'जाव' (यावत्) शब्दसे-'आइगरेणं, तित्थयरेण, सयसंबुद्धेण, पुरिसुत्तमेण' पुरिससीहेण, पुरिसवरपुंडरीएण, पुरिसवरगंधहत्थिणा, लोगुत्तमेण, लोगनाहेण, लोगहियेणं, लोगपईवेण, लोगपज्जोयगरेण, अभयदयेण, चक्खुदयेणं, मग्गदयेण, सरणदयेण, जीवदयेण, बोहिदयेण, धम्मदयेण, धम्मदेसिएण, धम्मनायगेण, धम्मसारहिणा, धम्मवरचाउरंत-चक्कवट्टिणा' इत्यादि विशेषणोंका संग्रह समझना चाहिए। इन पदोंका

મોક્ષના અનુષ્ઠાન (સાધના) માં જે પરાક્રમ કરે છે, અથવા જે ચાર ઘનઘાતી કર્મરૂપ રજ (કચરા) ને હઠાવી દે છે, અથવા જે પ્રાણીઓને સંયમાદિ અનુષ્ઠાનમાં વિશેષ રૂપે પ્રેરિત કરે છે, તેને 'વીર' કહે છે જે વીરોમાં વીર અર્થાત્ મહાન્ વીર હોય તેને 'મહાવીર' કહે છે, અર્થાત વર્ધમાન સ્વામી

'જાવ' (યાવત) શબ્દ થી 'आइगरेणं, तित्थयरेणं, सयसंबुद्धेण पुरिसुत्तमेण, पुरिससीहेण, पुरिसवरगंधहत्थिणा लोगुत्तमेण, लोगनाहेण, अभयदयेण, चक्खुदयेणं, मग्गदयेण, सरणदयेण, जीवदयेण, बोहिदयेण, धम्मदएण, धम्मदेसियेण, धम्मनायगेण, धम्मसारहिणा धम्मवरचाउरंतचक्कवट्टिणा'

२-, 'वीर विक्रान्तौ' अस्मात्पचाद्यच्।

३-४-व्युत्सर्गकात् 'ईर गतौ कम्पने च' इत्यस्मात् 'ईर क्षेपे' इत्य-स्माद्वा धातोः पचाद्यच्।

वैराग्य=क्रोधादिकषायनिग्रहलक्षणम् (४), मुक्तिः=सकलकर्मक्षयलक्षणो मोक्ष' (५), रूप=सुरासुरनरनिकरहृदयहारि सौन्दर्यं (६), वीर्यम्=अन्तरायान्तजन्यमनन्त सामर्थ्य (७), श्री'=घातिकर्मपटलविघटनजनितानन्तचतुष्टयलक्ष्मीः (८), धर्मः =अपवर्गद्वारकपाटोद्घाटनसाधन श्रुतादिरूपो यथाख्यातचारित्ररूपो वा (९), ऐश्वर्यं=त्रैलोक्याधिपत्य (१०) चाऽस्याऽस्तीति भगवान, तेन, महावीरेण=वीरयति=

(भावना) से उत्पन्न होनेवाली कीर्त्ति ।

(४) वैराग्य-क्रोध आदि कषायोंको जीतना ।

(५) मुक्ति-समस्त कर्मोंका अत्यन्त क्षय हो जाना ।

(६) रूप-सुर-असुर-और नरके 'मनको' हरने वाली सुन्दरता।

(७) वीर्य-अन्तराय कर्मके नाश होनेसे उत्पन्न होनेवाला अनन्त सामर्थ्य ।

(८) श्री-चार घन घातिया कर्मोंके क्षयसे उत्पन्न होनेवाली अनन्तचतुष्टयरूप लक्ष्मी ।

(९) धर्म-मुक्तिरूपी द्वारके किवाड खोलने वाला श्रुतरूप और यथाख्यातचारित्ररूप धर्म ।

(१०) ऐश्वर्य-तीन लोकका स्वामीपन ।

ये अर्थ जिसमें पाये जाते हैं उसे भगवान् कहते हैं ।

(४) વૈરાગ્ય–ક્રોધ આદિ કષયોને જીતવા તે

(૫) મુક્તિ–બધા કર્મોનો અત્યત ક્ષય થઇ જવો તે

(૬) રૂપ–સુર અસુર અને નરના મનને હરનારી સુદરતા

(૭) વીર્ય–અતરાય કર્મનો નાશ થવાથી ઉત્પન્ન થતુ અનત સામર્થ્ય

(૮) શ્રી–ચાર ધનઘાતી કર્મોના ક્ષયથી ઉત્પન્ન થનારી અનત ચતુષ્ટય રૂપી લક્ષ્મી

(૯) ધર્મ–મુક્તિરૂપી દરવાજાના કમાડ ઉઘાડનાર શ્રુતરૂપ અને યથાખ્યાત ચારિત્રરૂપ ધર્મ

(૧૦) ઐશ્વર્ય–ધર્મ ત્રણ લોકનુ સ્વામીપણુ

એ અર્થો જેનામા હોય છે તેને ભગવાન કહે છે

१ 'भग' शब्दात् तदस्यास्त्यस्मिन्निति मतुप्, अय च मतुप्प्रत्ययस्तेऽत्र नित्ययोगे, तथोक्तम् "भूम-निन्दा-प्रशसासु नित्ययोगेऽतिशायने । सबन्धेऽस्तिविवक्षाया, भवन्ति मतुबादय ॥ इति स्पष्टमिद मनोरमा-शब्दरत्नयो· ।

दक्षिणजङ्घास्थानीय स्थानाङ्गम् (३), वामजङ्घास्थानीय समवायाङ्गम् (४) दक्षिणोरुस्थानीय भगवतीसूत्रम् (५), वामोरुस्थानीय ज्ञाताधर्मकथाङ्गम् (६) दक्षिणपार्श्वस्थानीयमुपासकदशाङ्गम् (७), वामपार्श्वस्थानीयमन्तकृदङ्गम् (८), दक्षिणबाहुस्थानीयमनुत्तरोपपातिकम् (९), वामबाहुस्थानीय प्रश्नव्याकरणम् (१०) ग्रीवास्थानीय विपाकसूत्रम् (११), मस्तकस्थानीय दृष्टिवादनामाङ्गम् (१२)।

इत्येतेपु द्वादशस्वङ्गेषु पष्ठ ज्ञाताधर्मकथाङ्ग, तस्य-तत्सम्बन्धिनीनामित्यर्थः। ज्ञाताधर्मस्थाना=दुर्गतौ प्रपततो जन्तून धारयति=दुर्गतेरुद्धृत्य शुभे स्थाने स्थापयतीति धर्म'-इहामुत्र च सुखसाधक इति यावत्, तस्य तत्प्रधाना वा कथाः= देशनादिलक्षणवाक्यप्रबन्धरूपाः, ज्ञातानि=उदाहरणानि तानि प्रधानानि यासु

ताग बाय पैरके समान (२), तीसरा स्थानाग दाहिनी पिंडी के समान (३), चौथा समवायाग बाई पिंडी के समान (४), पाँचवाँ भगवती अग दाहिनी जघाके समान (५), छठा ज्ञाताधर्मकथाग बाई जाघके समान (६), सातवा उपासकदशाग दाहिने पसवाडेके समान (७), आठवाँ अन्तकृद्दशाग बाये पसवाडेके समान (८), नौवाँ औपपातिक-अग दाहिनी भुजाके समान(९), दसवाँ प्रश्नव्याकरण-अग बाई भुजाके समान (१०), ग्यारहवाँ विपाक सूत्र ग्रीवाके समान(११), और बारहवाँ दृष्टिवाद सिरके समान(१२) है।

दुर्गति मे गिरते हुए प्राणियों को जो आश्रय दे, अथवा दुर्गति मे पडे हुए जीवोंका उद्धार करके जो शुभ स्थानमें धारण करे उसे 'धर्म' कहते है। जिन कथाओ मे धर्मकी प्रधानता रहती है उन्हें 'धर्मकथा' कहते है। ज्ञातका अर्थ उदाहरण है, अतः उदाहरणो की

कृताग डाबा पगनी समान, त्रीजु (३) स्थानाग जमणी पीडी समान, चोथु (४) समवायाग डाबी पीडी समान, पाचमु (५) भगवती अग जमणी जाग समान, (६) ज्ञाताधर्मकथाग डाबी जाग समान, सातमु (७) उपासकदशाग जमणा पडखा समान, आठमु (८) अतकृद्दशाग डाबा पडखा समान, नवमु (९) औपपातिक अग जमणी भुजा समान, दसमु (१०)प्रश्नव्याकरण अग डाबी भुजा समान, अगीआरमु (११) विपाकसूत्र गरदन समान अने बारमु (१२) दृष्टिवाद मस्तक समान छे

दुर्गतिमा पडता प्राणीओने जे आश्रय आपे अथवा दुर्गतिमा पडेला जीवोने उद्धार करीने जे शुभ स्थानमा धारण करे तेने 'धर्म' कहे छे जे कथाओमा धर्मनी प्रधानता होय छे तेने 'धर्म कथा' कहे छे 'ज्ञाता'नो अर्थ उदाहरण छे

यामावश्यकसूत्रस्य मुनितोषणीटीकाया द्रष्टव्यम्। सम्प्राप्तेन=निखिलानि कर्माणि क्षपयित्वा सिद्धगतिं गतेनेत्यर्थः। षष्ठस्य=षण्णां पूरणं षष्ठं तस्य, अङ्गस्य= अज्यते=व्यक्तीभवति दीप्यते प्राप्यते वा भगवदुक्तोऽर्थो यैरित्यङ्गानि, तानि चेह द्वादश, तथाहि-तथा पुरुषस्य द्वौ चरणौ, द्वे जङ्घे, द्वावूरू, द्वौ गात्रार्द्धौ, द्वौ बाहू, ग्रीवा, शिरश्चेत्येतैर्द्वादशभिरङ्गैरभिव्यक्तिर्दीप्तिरुपलब्धिश्च भवति तथाऽत्र श्रुतरूपस्य परमपुरुषस्य सन्त्याचारादीनि द्वादशाङ्गानि तत्र—

दक्षिणचरणस्थानीयमाचाराङ्गम् (१), वामचरणस्थानीयं सूत्रकृताङ्गम् (२),

[हिन्दी] व्याख्यान मेरी रची हुई आवश्यकसूत्रकी मुनितोषिणी टीका [के अर्थ] मे देखना चाहिए।

समस्त कर्मोंको क्षय करके जो सिद्धि गतिको प्राप्त हुए हैं।

जिनके द्वारा भगवानका निरूपण किया हुआ अर्थ प्रगट या प्राप्त होता है उसे अंग कहते हैं। वे अंग बारह हैं। जैसे पुरुषके-दो पैर, दो पिंडी, दो जाँघे, दो पसवाडे, दो भुजाएँ, एक ग्रीवा (गर्दन) और एक सिर, इन बारह अंगोंसे उसकी अभिव्यक्ति (प्रगटपन) दीप्ति (प्रकाश) और उपलब्धि (प्राप्ति) होती है, इसीप्रकार श्रुतरूपी महापुरुषके आचारांग आदि बारह अंग हैं।

इनमेंसे पहला आचारांग दाहिने पैरके समान (१), दूसरा सूत्रकृ

ઇત્યાદિ વિશેષણોનો સંગ્રહ સમજવો એ પદોનું (ગુજરાતી) વ્યાખ્યાન મારી રચેલી 'આવશ્યક સૂત્ર' ની મુનિતોષિણી ટીકા (ના અર્થ)મા જોઈ લેવું

બધા કર્મોનો ક્ષય કરીને જે સિદ્ધિગતિને પ્રાપ્ત થયા છે

જેના દ્વારા, ભગવાને નિરૂપેલો અર્થ, પ્રકટ અથવા પ્રાપ્ત થાય છે તેને 'અંગ' કહે છે તે અંગ બાર છે જેમ પુરૂષની-બે પગ, બે પિંડી બે જાંગ, બે પડખા, બે ભુજાઓ, એક ગરદન અને એક મસ્તક એમ બાર અંગોથી અભિવ્યક્તિ (પ્રકટપણું), દીપ્તિ (પ્રકાશ) અને ઉપલબ્ધિ (પ્રાપ્તિ) થાય છે, તેમ શ્રુતરૂપી મહાપુરુષના પણ આચારાંગ આદિ બાર અંગો છે

એમાનું પહેલું (૧) આચારાંગ જમણા પગની સમાન, બીજું (૨) સૂત્ર-

१-'षष्' शब्दात् 'तस्य पूरणे डट्' इति डट्, ततश्च तस्मिन् 'षट्कतिपयचतुरां थुक्' इति थुगागमः।

२-अञ्जू धातोः 'करणाधिकरणयोश्च' इति घञ्, 'चजोः कु०' इति कुत्वम्।

दशाध्ययनात्मकमित्य ध्ययनबाहुल्यतात्पर्याद्दशा इति बहुवचनम्, यद्वोपासकसम्बन्धिनीना धर्मदशाना वर्णनाद्दशा इति, तासामुपासकदशानाम्, 'समणेण जाव सपत्तण' व्याख्यातानीमानि, कः 'अट्ठे पण्णत्ते इति पदद्वयमपि प्राग् व्याख्यातमेव। एव जम्बूस्वामिना सविनय पृष्टो महामुनिः सुधर्मा स्वामी प्राह-'एव' इत्यादिना-एवम्=अनुपदम् वक्ष्यमाणप्रकारेण 'खलु' इति, अय शब्दः सस्कृत-प्राकृतयो. समानोऽव्ययोऽत्र शिष्यानुनये, निश्चये, वाक्यालङ्कारे वा, जम्बू =हे जम्बूः! 'समणेण जाव सपत्तेण सत्तमस्स अगस्स उवासगदसाण' व्याख्यातेय पदपदी, दश 'अज्झ०' इति, अधीयन्ते=विनयादिक्रमेण गुरुसमीपे पठ्यन्त इति, अधीयन्ते=परिज्ञायन्ते जीवादयोऽर्था यैरिति, अधि=अधिक मर्यादयेति यावत् अयन=तीर्थकरगण धरप्ररूपितानामर्थाना प्रापण येभ्य इति, अधीयन्ते=सर्वतोभावेन मोक्षार्थ स्मर्यन्ते भव्यैरिति, अधीयते=मोक्षार्थ यथाविधि गुरुसकाशात्पठन्ति शिष्या

शास्त्रको उपासकदशा कहते है। इसमे दस अध्ययन है। इन बहुतसे अध्ययनोके कारण ही इस शास्त्र को 'दशा' ऐसी बहुवचन वाली सज्ञा दीगई है। अथवा उपासकोंकी धार्मिक दशाओ (अवस्थाओं) का इसमें वर्णन किया गया है अत. 'दशा' कहते है।

जो विनय आदिके क्रमसे पढे जाते है, अथवा जिनसे जीव आदि पदार्थोंका ज्ञान होता है, या तीर्थङ्कर गणधर महाराज आदि द्वारा प्ररूपित अर्थकी जिससे प्राप्ति होती है, या जिनको भव्य जीव मुक्तिकी कामनापूर्वक पठन करते है, या जिनको शिष्य-समुदाय गुरुजीके समीप मोक्षके लिए विधिपूर्वक पढते है उन्हें अध्ययन कहते है। इस सूत्रमें ऐसे दस अध्ययन हैं—

માટે એવા શાસ્ત્રને 'ઉપાસકદશા' કહે છે આમા દસ અધ્યયન છે એ ઘણા અધ્યયનોને કારણે જ આ શાસ્ત્રને 'दशा' એની બહુવચનવાળી સજ્ઞા આપવામાં આવી છે અથવા ઉપાસકોની ધાર્મિક દશાઓ (અવસ્થાઓ)નુ આમા વર્ણન કર્યું છે, તેથી 'दशा' કહે છે

જે વિનય આદિના ક્રમથી જણાય છે, અથવા જેનાથી જીવ આદિ પદાર્થોનું જ્ઞાન થાય છે અથવા તીર્થંકર ગણધર મહારાજ આદિ દ્વારા પ્રરૂપિત અર્થની જેનાથી પ્રાપ્તિ થાય છે અથવા જેને ભવ્ય જીવ મુક્તિની કામનાપૂર્વક પઠન કરે છે અથવા જેને શિષ્યસમુદાય ગુરૂદેવની સમીપે મોક્ષને અર્થે વિધિપૂર્વક ભણે છે તેને અધ્યયન કહે છે આ સૂત્રમા એવા દસ અધ્યયનો છે -

तथाभूता॰, यद्वा ज्ञातानि= प्रथमश्रुतस्कन्धोक्तान्येकोनविंशतिसङ्ख्यकान्यध्ययनानि, धर्मकथा=द्वितीयस्कन्धोक्ता धर्मदेशनालक्षणवाक्यप्रबन्धरूपा यासु पद्धतिषु ता ज्ञाताधर्मकथास्तासाम्। अयम्=अनुपद प्रागुक्तस्वरूप 'इदमस्तु सन्निकृष्टे' इत्यादिन्यायात्। अर्थ्यते=प्रार्थ्यते, यद्वा अर्यते=प्राप्यते मोक्षकाङ्क्षिभिरित्यर्थः =शब्दसमुदायात्मकवाक्यतात्पर्यविषयीभूतः, प्रज्ञप्तः=प्ररूपितः, यद्वा प्रज्ञापितः= सदेवमनुष्यपरिषदि स्वयमुपदिष्टः। सप्तमस्य 'ण'=खल्वर्थे पूर्ववद्वाक्यालङ्कारे वा, भदन्त ! व्याख्यातपूर्वोऽसौ भदन्तशब्दः, अङ्गस्य=प्रागुक्तप्रकारस्य 'उवे'- ति उपासकाः=साधूनां सेवकाः, अत्र उपासकाश्चोपासिकाश्चेत्येकशेषेण श्रावकश्राविका इत्यर्थस्तेषां दशाः=तदीयाणुव्रतादिक्रियासमुदायोपनिबद्धं शास्त्रं तच्च प्रकृते

जिसमे प्रधानता हो उसे 'ज्ञाताधर्मकथा' कहते हैं। अथवा सातवें अगके प्रथम श्रुतस्कन्ध में कथित उन्नीस अध्ययनोको 'ज्ञाता' कहते है और दूसरे श्रुतस्कन्ध में जो कथानक हैं उन्हें 'धर्मकथा' कहते है। इस प्रकार दोनों श्रुतस्कन्धोंके समुदायका 'ज्ञाताधर्मकथा' नाम है। (इसके अर्थ का भगवान्ने निरूपण किया)।

साधुओं की उपासना (सेवा) करनेवाले उपासक श्रावक कहलाते हैं। यहाँ यद्यपि 'उपासक' पद है तथापि एकशेष समाससे उपासिका (श्राविका) काभी ग्रहण होता है। उस उपासक [और उपासिका] की दशा अर्थात् अणुव्रत आदि प्रतिपादन करने के लिए रचे हुए

એટલે જેમા ઉદાહરણોની પ્રધાનતા હોય, તેને 'જ્ઞાતા-ધર્મકથા' કહે છે અથવા સાતમા અગના પ્રથમ શ્રુતસ્કન્ધમા કહેલા ઓગણીસ અધ્યયનોને 'જ્ઞાત' કહે છે, અને બીજા શ્રુતસ્કધમા જે કથાનક છે, તેને 'ધર્મકથા' કહે છે એ પ્રમાણે બેઉ શ્રુતસ્કધોના સમુદાયનુ 'જ્ઞાતાધર્મકથા' એવુ નામ છે (એનો અર્થ ભગવાને નિરૂપ્યો છે)

સાધુઓની ઉપાસના (સેવા) કરનારા ઉપાસક કહેવાય છે અહીં જોકે ઉપાસક પદ છે, તો પણ એકશેષ સમાસથી ઉપાસિકા (શ્રાવિકા) શબ્દનુ પણ ગ્રહણ થાય છે એ ઉપાસક (અને ઉપાસિકા)ની દશા અર્થાત અણુવ્રત આદિ પ્રતિપાદન કરવાને

१ पृषोदरादिगणपाठाद्दीर्घः।

२–'अर्थ उपयाचायाम्' इत्यस्माद्बाहुलकात्कर्मणि घञ्।

३ 'ऋ गतौ' अस्मात् औणादिक कर्मणि थम्, गुण।

४–उपासते=सेवन्त इत्युपासका, कर्तरि ण्वुल्।

५–एकशेषश्च 'पुमान् स्त्रिया' इत्यनेन।

रस्स वहिया उत्तरपुरत्थिमे दिसीभाए दूइपलासए नामं चेइए। तत्थ णं वाणियगामे नयरे जियसत्तूराया होत्था वण्णओ। तत्थ णं वाणियगामे आणदे नाम गाहावई परिवसइ, अड्ढे जाव अपरिभूए ॥ ३ ॥

छाया-एव खलु जम्बूः? तस्मिन् काले तस्मिन् समये वाणिजग्राम नाम नगरमासीत्, वर्णकः। तस्माद्वाणिजग्रामान्नगराद्बहिरुत्तरपौरस्त्ये दिग्भागे दूतिपलाशक नाम चैत्यम्। तत्र खलु वाणिजग्रामे नगरे जितशत्रू राजाऽभवत् वर्णकः। तत्र खलु वाणिजग्रामे आनन्दो नाम गाथापति परिवसति, आढ्यो यावत् अपरिभूतः॥३॥

टीका-'एव खलु जम्बू.! तेण कालेण तेण समएण' व्याख्यातेय सप्तपदी। 'वाणिये-' ति वाणिजाना वैश्यानां व्यापारकुशलानामिति यावत्, ग्राम इति

आर्य सुधर्मा स्वामी 'एव' इत्यादि कहकर उत्तर देते है—

(मूल का अर्थ)

हेजम्बू! उस काल और उस समय मे वाणिजग्राम नामक नगर था। (वर्णक-उसका वर्णन अन्य स्थानसे समझ लेना) उस वाणिज ग्राम नगर के बाहर, उत्तर पूर्व दिशा के भाग (ईशान-कोण) में दूतिपलाशक नाम चैत्य था। उस वाणिजग्राम नगर मे जितशत्रु राजा था। (वर्णक-राजा का वर्णन अन्य स्थानसे समझ लेना) उस वाणिजग्राम नगर मे आनन्द नामक गाथापति निवास करता था। वह आढय (सपन्न) और (यावत्) अपरिभूत (माननीय) था।

(टीका का अर्थ)

हेजम्बू! उस कालमे और उस समयमे वाणिज-ग्राम नामक नगर

આર્ય સુધર્મા સ્વામી ઉત્તર આપે છે- 'एव' ઇત્યાદિ

મૂળનો અર્થ-હે જમ્બૂ! તે કાળે અને તે સમયે વાણિજગ્રામ નામનું નગર હતુ (વર્ણક-એનુ વર્ણન અન્ય સ્થાનેથી સમજવુ) એ વણિજગ્રામ નગરની બહાર ઉત્તર-પૂર્વ દિશાના ભાગમા (ઇશાન કોણમા) દૂતિપલાશક નામનું ચૈત્ય હતુ એ વણિજગ્રામ નગરમા જિતશત્રૂ નામે રાજા હતો (વર્ણક-રાજાનું વર્ણન અન્ય સ્થાનેથી સમજી લેવુ) એ વણિજગ્રામ નગરમા આનદ નામે ગાથાપતિ નિવાસ કરતો હતો તે આઢય (સપન્ન) અને (યાવત્) અપરિભૂત (માનનીય) હતો

ટીકાનો અર્થ

હે જમ્બૂ! તે કાળે અને તે સમયે વણિજગ્રામ નામે નગર હતુ ષષ્ઠી તત્પુરૂષ સમાસથી વાણિજો અર્થાત વશ્યોનુ ગ્રામ-વાણિજગ્રામ કહેવાય છે પરતુ

यानीति वा अध्ययनानि, प्रज्ञप्तानि, प्राग्व्याख्यातः प्रज्ञप्तपदार्थः, तद्यथा=तदेव दर्श्यते "आनन्दः (१), कामदेवः (२), गाथापति-चुलनीपिता (३) सुरादेव, (४), क्षुद्रशतकः (५), गाथापति कुण्डकौलिकः (६), सद्दालपुत्रः (७), महाशतक, (८), नन्दिनीपिता (९), शालेयिका पिता (१०)। एतन्नामकानि तानि दशाध्ययनानीति सम्बन्धः।

अथ सुधर्मस्वामिनोक्तं सर्वमर्थं हृदि निधाय क्वचिद्विषये सदिहानो जम्बूस्वामी पुनः पृच्छति 'यदि खलु भदन्त! श्रमणेन यावत्सम्प्राप्तेन सप्तमस्य अङ्गस्य उपासक दशाना दश अध्ययनानि प्रज्ञप्तानि, प्रथमस्य खलु भदन्त! श्रमणेन यावत् सम्प्राप्तेन कः अर्थः प्रज्ञप्तः ?' इति, प्रथमस्येति=अध्ययनस्येति गम्यम्, परिशिष्टानि प्रागेव व्याख्यातानि ॥ २ ॥

उत्तरयति सुधर्मा स्वामी-'एव' इत्यादि,—

मूलम्-एव खलु जबू! तेणं कालेणं तेणं समएणं वाणियगामे नाम नयरे होत्था, वण्णओ। तस्स वाणियगामस्स नय-

"(१) आनन्द, (२) कामदेव, (३) गाथापति-चुलनीपिता, (४) सुरादेव, (५) क्षुद्रशतक, (६) गाथापति कुण्डकोलिक, (७) सद्दालपुत्र, (८) महाशतक, (९) नदिनीपिता, (१०) शालेयिकापिता।"

आर्य सुधर्मा स्वामी के उत्तर दे देने पर भी किसी बातमे जिज्ञासा होनेसे श्री जम्बूस्वामीने फिर पूछा—भगवन्! यदि श्रमण भगवान् महावीरने सातवें अग (उपासकदशा)के दस अध्ययनों का निरूपण किया है तो उनमेसे प्रथम अध्ययनका क्या अर्थ निरूपित किया है? ॥२॥

'१ આનદ, (२) કામદેવ, (३) ગાથાપતિ-ચુલનીપિતા, (४) સુરાદેવ (५) क्षुद्रशतક (६) ગાથાપતિ કુડકોલિક, (७) સદ્દાલપુત્ર, (८) મહાશતક, (९) નદિનીપિતા (१०) શાલેયિકાપિતા

આર્ય સુધર્મા સ્વામીએ ઉત્તર આપ્યા પછી પણ કોઈ વાતમા જિજ્ઞાસા રહેવાથી શ્રી જબૂસ્વામીએ ફરીથી પૂછયુ "ભગવન્! જો શ્રમણ ભગવાન મહાવીરે સાતમા અગ (ઉપાસકદશા)મા દસ અધ્યયનો નિરૂપ્યા છે, તો તેમાના પ્રથમ અધ્યયનનો કેવો અર્થ નિરૂપ્યો છે!" (२)

१–अधिपूर्वकात् इङ्धातो, इक्धातो, अय्धातो, 'ईट, किट, कटी' इत्यत्र प्रश्लिष्टात् 'ई' धातोर्वा करणाधिकरणयोर्बाहुलकात् कर्मणि च ल्युट् प्रत्यय।

रस्स वहिया उत्तरपुरत्थिमे दिसीभाए दूइपलासए नामं चेइए। तत्थ णं वाणियगामे नयरे जियसत्तूराया होत्था वण्णओ। तत्थ णं वाणियगामे आणंदे नाम गाहावई परिवसइ, अड्डे जाव अपरिभूए ॥ ३ ॥

छाया–एव खलु जम्बूः? तस्मिन् काले तस्मिन् समये वाणिजग्राम नाम नगरमासीत्, वर्णकः। तस्माद्वाणिजग्रामान्नगराद्बहिरुत्तरपौरस्त्ये दिग्भागे दूतिपलाशक नाम चैत्यम्। तत्र खलु वाणिजग्रामे नगरे जितशत्रू राजाऽभवत् वर्णकः। तत्र खलु वाणिजग्रामे आनन्दो नाम गाथापतिः परिवसति, आढ्यो यावत् अपरिभूतः॥३॥

टीका–'एव खलु जम्बू'! तेण कालेण तेण समएण' व्याख्यातेय सप्तपदी। 'वाणिये–' ति वाणिजाना वैश्यानां व्यापारकुशलानामिति यावत्, ग्राम इति

आर्य सुधर्मा स्वामी 'एव' इत्यादि कहकर उत्तर देते है—

(मूल का अर्थ)

हेजम्बू! उस काल और उस समय मे वाणिजग्राम नामक नगर था। (वर्णक–उसका वर्णन अन्य स्थानसे समझ लेना) उस वाणिजग्राम नगर के बाहर, उत्तर पूर्व दिशा के भाग (ईशान–कोण) मे दूतिपलाशक नाम चैत्य था। उस वाणिजग्राम नगर मे जितशत्रु राजा था। (वर्णक–राजा का वर्णन अन्य स्थानसे समझ लेना) उस वाणिजग्राम नगर मे आनन्द नामक गाथापति निवास करता था। वह आढ्य (सपन्न) और (यावत्) अपरिभूत (माननीय) था।

(टीका का अर्थ)

हेजम्बू! उस कालमे और उस समयमे वाणिज–ग्राम नामक नगर

આર્ય સુધર્મા સ્વામી ઉત્તર આપે છે– 'एव' ઇત્યાદિ

મૂળનો અર્થ–હે જમ્બૂ! તે કાળે અને તે સમયે વાણિજગ્રામ નામનું નગર હતુ (વર્ણક–એનુ વર્ણન અન્ય સ્થાનેથી સમજવુ) એ વણિજગ્રામ નગરની બહાર ઉત્તર–પૂર્વ દિશાના ભાગમા (ઈશાન કોણમા) દ્યુતિપલાશક નામનું ચૈત્ય હતુ એ વણિજગ્રામ નગરમા જિતશત્રૂ નામે રાજા હતો (વર્ણક–રાજાનું વર્ણન અન્ય સ્થાનેથી સમજી લેવુ) એ વણિજગ્રામ નગરમા આનદ નામે ગાથાપતિ નિવાસ કરતે હતો તે આઢ્ય (સપન્ન) અને (યાવત્) અપરિભૂત (માનનીય) હતો.

ટીકાનો અર્થ

હે જમ્બૂ! તે કાળે અને તે સમયે વણિજગ્રામ નામે નગર હતુ ષષ્ઠી તત્પુરૂષ સમાસથી વાણિજો અર્થાત વૈશ્યોનુ ગ્રામ–વાણિજગ્રામ કહેવાય છે પરતુ

षष्ठीतत्पुरुषसमासे वाणिजग्रामः, वस्तुतस्तु 'वाणिजग्राम'-पदस्य नगरविशेषणत्वा द्वाणिजानां=व्यापारिणां ग्रामः=सङ्घो यस्मिन्निति व्यधिकरणबहुव्रीहिणा वाणिज-ग्राममिति नपुंसकं विज्ञेयमिति वयम्। नाम=प्रसिद्धं नगरम्। एतद्व्याख्यानं च प्रागुक्तनगरीशब्दे द्रष्टव्यम्, अभवत्। 'वर्णकः' इति, एतद्वर्णनमपि प्रागुक्तचम्पा वर्णनवदेव केवल'स्त्रीलिङ्गनगरीविशेषणस्थलेषु नपुंसकलिङ्ग नगरविशेषणतयौचित्या दवगन्तव्यमित्येव विशेषः। 'तस्स वाणियगामस्स नयरस्स' इत्यत्र बहिर्योगे पञ्चम्या[1] औचित्येऽपि प्राकृतव्युत्पत्तेर्वैचित्र्यात्सम्बन्धसामान्ये वा षष्ठी। बहिरित्य व्ययं बाह्यऽर्थे, नगराद्बहिः, कुत्रेति जिज्ञासायामाह—उत्तरपौरस्त्य इति, उत्तरशब्द उत्तरदिशः, पुरःशब्दश्चात्र पूर्वदिशो वाचकस्तथाच—उत्तरश्च पुरश्चेत्युत्तरपुरस्तत्र भव

था। षष्ठीतत्पुरुष समाससे वाणिजों अर्थात् वैश्यों व्यापारियोंका ग्राम वाणिज-ग्राम कहलाता है। किन्तु यहां वाणिज-ग्राम, नगरका विशेषण है इसलिए व्यधिकरण-बहुव्रीहि-समाससे उसका असली अर्थ यह है— जिसमे वाणिजो (व्यापारियों) का ग्राम-समूह-रहे उसे वाणिज ग्राम कहते हैं, यह हमारा मत है। इस नाम का नगर था। नगर शब्द की व्याख्या पहले 'नगरी शब्दमें कर चुके हैं। इसका वर्णन भी चम्पा नगरीके समान ही है। विशेषता सिर्फ यह है कि 'नगरी' के विशेषण स्त्रीलिंग कहे गए हैं, पर नगर के नपुसकलिंग [और हिन्दीमें नपुसकलिग नही होता अत एव पुलिंग] समझने चाहिए। उस वाणिजग्राम नगर के बाहर उत्तर— पूर्व दिशा के

અહીં વાણિજ—ગ્રામ એ નગરનુ વિશેષણ છે, તેથી વ્યધિકરણ—બહુવ્રીહિ સમાસથી એનો ખરો અર્થ એ છે કે—જેમા વાણિજો (વ્યાપારીઓ)નો ગ્રામ સમૂહ રહે, તેને વાણિજગ્રામ કહે છે એવો અમારો મત છે એ નામનુ નગર હતુ 'નગર' શબ્દની વ્યાખ્યા પહેલા 'નગરી' શબ્દમા કરી ગયા છીએ એનુ વર્ણન પણ ચમ્પા નગરીના જેવુ જ છે વિશેષતા માત્ર એ છે કે 'નગરી'ના વિશેષણો નારી જાતીમા કહ્યા છે, પરતુ નાન્યતર જાતિ (નપુસક લિ)નો શબ્દ છે [અને હિંદીમા નપુસક લિગ નહિ હોવાથી નરજાતિમા એ શબ્દ વપરાય છે એટલે [ગુજરાતીમા] તેને માટે નાન્યતર જાતિના વિશેષણો વાપર્યા છે એ વણિજગ્રામ નગરની બહાર ઉત્તર

१—पञ्चम्या औचित्य तु 'अप परि-बहिरञ्चव पञ्चम्या' इत्यनेन 'बहि'—शब्दयोगे पञ्चम्यन्तसमासविधानसामर्थ्याद्'बहिर्योगे पञ्चमी'-ति भाष्यकृत्कल्पनात्।

उत्तरपौरस्त्यः, यद्वा पुर शब्दोऽग्रवाचक एव, ततश्च पुरोऽग्रे भवा पौरस्त्या=पूर्वदिक्, उत्तरस्या, पौरस्त्यायाः (पूर्वस्या) श्च दिशोऽन्तराल उत्तर पौरस्त्यस्तस्मिन् दिग्भागे=दिशो भागो दिग्भागस्तस्मिन्, दूतिपलाशक नाम चैत्यम्=उद्यानमस्तीति शेष। इहैव च भगवतो महावीरस्य समवसरणवृत्तान्तनिरूपणमनुपद भविष्यतीत्यत एतदुपात्ततत्रेति ध्यातव्यम्। तत्र खलु वणिजग्रामे नगरे जितशत्रू राजाऽभवद्। वर्णको=वर्णन कर्त्तव्यमिति भाव.। तत्र खलु वणिजग्रामे आनन्दो नाम गाथापतिः =गीयते=स्तूयते लोकैर्धन धान्य समृद्ध्यादियुक्ततयेति, यद्वा गाधते=धन धान्य-पशुवश समुन्नत्यादिना 'अहो! धन्यमिद सकलसमृद्धिसम्पन्न गृह' मित्येव प्रशसितत्वात्प्रतिष्ठिता भवतीति गाथा=प्रशस्ततम गृह, तस्या. पति.=अध्यक्षः सः तथा क्षेत्रवस्तु हिरण्य पशुदास पौरुष-समलङ्कृत. सद्गृहस्थ इत्यर्थः, परिवसति=नित्य

भागमे अर्थात् ईशान-कोणमे दूतिपलाशक नाम उद्यान था। इसी उद्यानमें भगवान महावीर स्वामी के समवसरण का वृत्तान्त इससे आगे बताया जायगा, इस कारण यहाँ इस उद्यान का उल्लेख किया गया है। उस वाणिज-ग्राम नगरमें जितशत्रु राजा था। उसका वर्णन अन्य स्थानसे समझना चाहिए। उस वाणिज-ग्राममें आनन्द नामक गाथापति रहता था। धन-धान्य और समृद्धिसे युक्त होने के कारण लोग जिसकी प्रशसा करते है उसे गाथापति कहते है। अथवा धन-धान्य और पशु-वश की समुन्नतिसे 'अहो! यह घर सब प्रकारकी समृद्धिसे भरा-पूरा है' इस प्रकार प्रशसित होनेसे जो प्रतिष्ठायुक्त हो वह गाथा (प्रतिष्ठित घर) और उसके अध्यक्षको

-પૂર્વ દિશાના ભાગમા અર્થાત ઇશાન કોણમા દૂતિપલાશક નામે ઉદ્યાન હતુ એ ભગવાન મહાવીર સ્વામીના સમવસરણનો વૃત્તાંત આગળ આપવામા આવશે, તેથી અહીં એ ઉદ્યાનનો ઉલ્લેખ કરવામા આવ્યો છે એ વણિજગ્રામ નગરમાં જિતશત્રુ રાજા હતો તેનુ વર્ણન અન્ય સ્થાનેથી જાણી લેવુ એ વણિજગ્રામમાં આનદ નામનો ગાથાપતિ હતો ધન-ધાન્ય સમૃદ્ધિથી યુકત હોવાને કારણે લોકો જેની પ્રશસા કરે છે તેને ગાથાપતિ કહે છે અથવા ધન-ધાન્ય અને પશુવશની સમુન્નતિથી "અહો! આ ઘર સર્વ પ્રકારની સમૃદ્ધિથી ભરપૂર છે" એવી રીતે પ્રશસિત થવાને લીધે જે પ્રતિષ્ઠાયુકત હોય, તે ગાથા (પ્રતિષ્ઠિત ઘર) અને તેનો જે પતિ-અધ્યક્ષ તેને ગાથાપતિ કહે છે તાત્પર્ય એ છે

२- 'दक्षिणापश्चात्पुरसस्त्यक्' इति पुर.शब्दात्त्यक्।
३-अत्र 'दिङ्नामान्यन्तराले' इत्यनेने बहुव्रीहि।

सर्वतोभावेन वा निवसति स्मेति शेषः। आढ्यः=महान् ऋद्ध्यादिपूर्णो वा। 'जाव' यावत्-'अड्ढे' इत्यारभ्य 'अपरिभूए' इत्येतत्पर्यन्तोक्तसमस्तविशेषणविशिष्ट इत्यर्थस्तेन-'दित्ते विच्छिण्णविउल-भवण सयणासण-जाण-वाहणाइण्णे बहुधण बहुजायरूवरयए आओगपओगसपउत्ते विच्छड्डियविउलभत्तपाणे बहुदासीदासगोमहिसगवेलयप्पभूए बहुजणस्स' इत्येषा समन्वयः कर्त्तव्यः।

एतच्छाया च-दीप्तो विस्तीर्ण विपुल भवन शयनाशन-यान वाहनाऽऽकीर्णो बहुधनबहुजातरूपरजत आयोग-प्रयोगसम्प्रयुक्तो विच्छर्दितविपुलभक्तपानो बहुदासगोमहिषगवेलकप्रभूतो बहुजनस्य' शब्द इति, तत्र-दीप्त=उज्ज्वलो दर्पितो वा, विस्तीर्णानि=विस्तृतानि विपुलानि=बहूनि भवनानि=गृहाः, शयनानि=शय्या आसनानि=पीठकादीनि, यानानि=गाडीप्रभृतीनि, वाहनानि=हयाद यस्तैराकीर्णः=व्याप्त' समुपेतो वा, बहु= विपुल, धन=गणिमप्रभृति यस्य स बहुधनः, बहु=विपुल जातरूप=सुवर्ण, रजत= रूप्य यस्य स बहुजातरूपरजतः, बहुधनश्चासौ बहुजातरूपरजतश्चेति बहुधनबहुजातरूपरजत., आ=समन्ताद् योजन=द्विगुणादिलाभार्थ रूप्यादीनामधमर्णादिभ्यो नियोजनमायोगस्तस्य, प्र=प्रकर्षेण योजनम्=उपायचिन्तन, प्रयोग , यद्वा आयोगेन =द्विगुणादिलिप्सया प्रयोग.,=अधमर्णाना सन्निधे द्रव्यस्य वितरणमायोग प्रयोग , स सम्प्रयुक्तः=प्रवर्त्तितो येन, तस्मिन् वा सम्प्रयुक्त =सलग्नो य. स आयोग प्रयोग सम्प्रयुक्तः

गाथापति कहते है। तात्पर्य यह है कि क्षेत्र, वास्तु, हिरण्य, पशु, दास, पौरुष आदिसे शोभित गृहस्थको गाथापति कहते हैं। वह आनन्द गाथापति विशाल समृद्धिसे युक्त था। 'जाव' शब्द से 'आढ्य' से लेकर 'अपरिभूत' पर्यन्त समस्त विशेषण जोडने चाहिए। अर्थात् तेजस्वी, विस्तृत और विपुल भवन, शयन (शय्या), आसन (तख्त आदि) यान (गाडी आदि) वाहन (घोडे आदि) से युक्त बहुत धन (गणिम-रूपये पैसे आदि) वाला, बहुत सोने वाला, बहुत चादी वाला, तथा नीतिपूर्वक व्यापारसे धन कमाने वाला था। जिसके यहा भोजन

કે-ક્ષેત્ર, વાસ્તુ, સોનું, પશુ, દાસ, પૌરૂષ (પરાક્રમ) આદિથી શોભિત ગૃહસ્થને ગાથાપતિ કહે છે એ આનંદ ગાથાપતિ વિશાળ સમૃદ્ધિથી યુક્ત હતો. 'જાવ' શબ્દથી 'આઢ્ય'થી લઈ 'અપરિભૂત' સુધીના બધા વિશેષણો જોડવા, અર્થાત તેજસ્વી, વિસ્તૃત અને વિપુલ (મોટું) ભવન શયન, આસન (તખ્ત વગેરે), યાન' (ગાડી વગેરે) વાહન (ઘોડા વગેરે) થી યુક્ત, ઘણા ધન (ગણિમ રૂપિયા પૈસા વગેરે) વાળો, ઘણા સોનાવાળો, ઘણા રૂપાવાળો, તથા નીતિયુક્ત વેપારથી ધન કમાનારો હતો તેને ત્યા ભોજન થઈ ગયા બાદ પણ ઘણું

=नीत्या द्रव्योपार्जनप्रवृत्त इत्यर्थः। भक्तं च पानं च भक्तपाने' विपुले च ते भक्तपाने विपुलभक्तपानः, वि=विशेषेण छर्दिते=भोजनावशिष्टे भक्तपाने यस्य स विच्छर्दितविपुलभक्तपानः दास्यश्च दासाश्च गावश्च महिषाश्च गवेलका (उरभ्रा) श्चेति दासीदासगोमहिषगवेलकास्ते प्रशस्ताश्च ते दासीदासगोमहिषगवेलका इति बहुदासीदासगोमहिषगवेलकास्ते प्रभूताः=प्रचुरा यस्य स बहुदासीदासगोमहिषगवेलकप्रभूता, अत्र गवादिपदं स्त्रीगव्यादीनामप्युपलक्षकं; यद्वा गोपदस्य स्त्रीपुंगवयोरविशेषेण वाचकत्वादविरोध एव, महिष गवेलकशब्दयोश्च 'पुमान् स्त्रिया' इत्येकशेषान्महिष्यादीनामपि ग्रहणम्। बहुजनस्येति जातिविवक्षयैकवचनं सम्बन्धसामान्ये च षष्ठी, तेन 'बहुजनै' रित्यर्थो बोध्यः, अत्र 'अपी' त्यस्याध्याहाराद्बहुजनैरपीति तत्त्वम् 'अपरिभूतः=पराभवरहितः, यद्वा क्तप्रत्ययार्थस्याविवक्षितत्वादपरिभवनीय–बहुजनैरपि पराभवितुमशक्य इत्यर्थः। एपूक्तविशेषणेषु "अड्ढे दित्ते, अपरिभूए" एभिस्त्रिभिर्विशेषणैरानन्द–गाथापतौ प्रदीपदृष्टान्तोऽभिप्रेतस्तथाहि–यथा प्रदीपस्तैल–वर्त्तिभ्यां शिखया च सपक्षो निर्वाते स्थाने सुरक्षितः

कर लेने के बाद भी बहुत अन्न पान बचता था, अर्थात् इस उदार बुद्धि से पाक बनाया जाता था कि सब परिवारके जीम जाने पर बचे हुए अन्नादिसे अनेक गरीबों का पोषण होता था, जिसके घर में बहुत दास दासी गाय बैल भैंसें पाडे उरभ्र (बकरे बकरी गाडरे) आदि थे। बहुत, से मनुष्य भी उस (आनन्द गाथापति) का पराभव नहीं कर सकते थे, अर्थात् वह बडा शक्तिशाली और माननीय था।

'आढय दीप्त और अपरिभूत' इन तीन विशेषणोंसे आनन्द गाथापतिमें दीपकका दृष्टान्त अभिप्रेत है। वह इस प्रकार-जैसे दीपक, तेल बत्ती और शिखा(लौ)से युक्त होकर वायुरहित स्थानमें सुरक्षित रहकर

અન્ન–પાન વધતુ હતુ, અર્થાત્ એટલી ઉદારતાથી રસોઈ કરવામા આવતી હતી કે બધો પરિવાર જમી રહ્યા પછી પણ ઘણી રસોઇ વધતી હતી અને તેમાથી અનેક ગરીબોનુ પોષણ થતુ હતુ તેના ઘરમા ઘણા દાસ દાસી, ગાય, બળદ ભેંશ પાડા, ઉરભ્ર (બકરા, બકરી, ગાડર) વગેરે હતા ઘણા માણુસો પણ તેનો, (આનદ ગાથા પતિનો) પરાભવ કરી શકતા નહીં, અર્થાત્ તે ઘણો શકિતશાલી અને માનનીય હતો

'આઢય, દીપ્ત અને અપરિભૂત' એ ત્રણ વિશેષણોથી આનદ ગાથાપતિમા દીપકનુ દૃષ્ટાત અભિપ્રેત છે, તે આ પ્રમાણે,—જેમ દીપક, તેલ, દીવેટ અને શિખા (જ્યોત)થી યુકત થઇને વાયુરહિત સ્થાનમા સુરક્ષિત રહી પ્રકાશિત થાય છે

१ 'विभाषा सुपो बहुच् पुरस्तात्तु' इत्यनेन बहुच्प्रत्ययः पूर्वप्रयुक्तः।

सर्वतोभावेन वा निवमति स्मेति शेषः। आढ्यः=महान् ऋद्ध्यादिपूर्णो वा। 'जाव' यावत्-'अड्ढे' इत्यारभ्य 'अपरिभूए' इत्येतत्पर्यन्तोक्तसमस्तविशेषणविशिष्ट इत्यर्थस्तेन-'दित्ते वित्थिण्णविउल-भवण सयणासण-जाण-वाहणाइण्णे बहुधण बहुजायरूव रयए आओगपओगसंपउत्ते विच्छड्डियविउलभत्तपाणे बहुदासीदासगोमहिसगवेलयप्पभूए बहुजणस्स' इत्येषा समन्वयः कर्त्तव्यः।

एतच्छाया च-दीप्तो विस्तीर्ण विपुल भवन शयनाशन यान वाहनाऽऽकीर्णो बहुधनबहुजातरूपरजत आयोग-प्रयोगसम्प्रयुक्तो विच्छर्दितविपुलभक्तपानो बहुदासगोमहिषगवेलकप्रभूतो बहुजनस्य' शङ्कट इति, तत्र-दीप्तः=उज्ज्वलो दर्पितो वा, विस्तीर्णानि=विस्तृतानि विपुलानि=बहूनि भवनानि=गृहाः, शयनानि=शय्या आसनानि=पीठकादीनि, यानानि=गाडीप्रभृतीनि, वाहनानि=हयादयस्तैराकीर्णः=व्याप्तः समुपेतो वा, बहु= विपुलं, धन=गणिमप्रभृति यस्य स बहुधनः, बहु=विपुलं जातरूपं=सुवर्णं, रजतं= रूप्यं यस्य स बहुजातरूपरजतः, बहुधनश्चासौ बहुजातरूपरजतश्चेति बहुधनबहुजातरूपरजतः, आ=समन्ताद् योजनं=द्विगुणादिलाभार्थं रूप्यादीनामधमर्णादिभ्यो नियोजनमायोगस्तस्य, प्र=प्रकर्षेण योजनम्=उपायचिन्तनं, प्रयोगः, यद्वा आयोगेन =द्विगुणादिलिप्सया प्रयोगः,=अधमर्णानां सविधे द्रव्यस्य वितरणमायोग प्रयोगः, स सम्प्रयुक्तः=प्रवर्तितो येन, तस्मिन् वा सम्प्रयुक्तः=संलग्नो यः स आयोग प्रयोग सम्प्रयुक्तः

गाथापति कहते हैं। तात्पर्य यह है कि क्षेत्र, वास्तु, हिरण्य, पशु, दास, पौरुष आदिसे शोभित गृहस्थको गाथापति कहते हैं। वह आनन्द गाथापति विशाल समृद्धिसे युक्त था। 'जाव' शब्द से 'आढ्य' से लेकर 'अपरिभूत' पर्यन्त समस्त विशेषण जोडने चाहिए। अर्थात् तेजस्वी, विस्तृत और विपुल भवन, शयन (शय्या), आसन (तख्त आदि) यान (गाडी आदि) वाहन (घोडे आदि) से युक्त बहुत धन (गणिम-रूपये पैसे आदि) वाला, बहुत सोने वाला, बहुत चांदी वाला, तथा नीतिपूर्वक व्यापारसे धन कमाने वाला था। जिसके यहां भोजन

કે-ક્ષેત્ર, વાસ્તુ, સોનુ, પશુ, દાસ, પૌરૂષ (પરાક્રમ) આદિથી શોભિત ગૃહસ્થને ગાથાપતિ કહે છે એ આનંદ ગાથાપતિ વિશાળ સમૃદ્ધિથી યુક્ત હતો. 'જાવ' શબ્દથી 'આઢ્ય'થી લઈ 'અપરિભૂત' સુધીના બધા વિશેષણો જોડવા, અર્થાત્ તેજસ્વી, વિસ્તૃત અને વિપુલ (મોટું) ભવન, શયન, આસન (તખ્ત વગેરે), યાન (ગાડી વગેરે) વાહન (ઘોડા વગેરે) થી યુક્ત, ઘણા ધન (ગણિમ રૂપિયા પૈસા વગેરે) વાળો, ઘણા સોનાવાળો, ઘણા રૂપાવાળો, તથા નીતિયુક્ત વેપારથી ધન કમાનારો હતો તેને ત્યાં ભોજન થઈ ગયા બાદ પણ ઘણું

=नीत्या द्रव्योपार्जनप्रवृत्त इत्यर्थः भक्त च पान च भक्तपाने' विपुले च ते भक्तपाने विपुलभक्तपानः, वि=विशेषेण छर्दिते=भोजनावशिष्टे भक्तपाने यस्य स विच्छर्दितविपुलभक्तपानः दास्यश्च दासाश्च गावश्च महिषाश्च गवेलका (उरभ्रा) श्चेति दासीदासगोमहिषगवेलकास्ते प्रशस्ताश्च ते दासीदासगोमहिषगवेलका इति बहु दासीदासगोमहिषगवेलकास्ते प्रभूताः=प्रचुरा यस्य स बहुदासीदासगोमहिषगवेलकप्रभूता, अत्र गवादिपद स्त्रीगव्यादीनामप्युपलक्षक, यद्वा गोपदस्य स्त्रीपुंसयोरविशेषेण वाचकत्वादविरोध एव, महिष गवेलकशब्दयोश्च 'पुमान् स्त्रिया' इत्येकशेषान्महिष्यादीनामपि ग्रहणम्। बहुजनस्येति जातिविवक्षयैकवचन सवन्धसामान्ये च षष्ठी, तेन 'बहुजनै' रित्यर्थो बोध्य', अत्र 'अपी' त्यस्याध्याहाराद्बहुजनैरपीति तत्त्वम् 'अपरिभूतः=पराभवरहितः, यद्वा क्तप्रत्ययार्थस्याविवक्षितत्वादपरिभवनीयः-बहुजनैरपि पराभवितुमशक्य इत्यर्थः। एपूक्तविशेषणेषु "अड्ढे दित्ते, अपरिभूए" एभिस्त्रिभिर्विशेषणैरानन्द-गाथापतौ प्रदीपदृष्टान्तोऽभिप्रेतस्तथाहि-यथा प्रदीपस्तैल-वर्तिभ्या शिखया च सपन्नो निर्वाते स्थाने सुरक्षित.

कर लेने के बाद भी बहुत अन्न पान बचता था, अर्थात् इस उदार बुद्धि से पाक बनाया जाता था कि सब परिवारके जीम जाने पर बचे हुए अन्नादिसे अनेक गरीबों का पोषण होता था, जिसके घर में बहुत दास दासी गाय बैल भैंसें पाडे उरभ्र (बकरे बकरी गाडरे) आदि थे। बहुत, से मनुष्य भी उस (आनन्द गाथापति) का पराभव नहीं कर सकते थे, अर्थात वह बडा शक्तिशाली और माननीय था।

'आढय दीप्त और अपरिभूत' इन तीन विशेषणोंसे आनन्द गाथापतिमें दीपकका दृष्टान्त अभिप्रेत है। वह इस प्रकार-जैसे दीपक, तेल बत्ती और शिखा(लौ)से युक्त होकर वायुरहित स्थानमें सुरक्षित रहकर

અન્ન-પાન વધતુ હતુ, અર્થાત્ એટલી ઉદારતાથી રસોઈ કરવામા આવતી હતી કે બધો પરિવાર જમી રહ્યા પછી પણ ઘણી રસોઇ વધતી હતી અને તેમાથી અનેક ગરીબોનુ પોષણ થતુ હતુ તેના ઘરમા ઘણા દાસ દાસી, ગાય, બળદ ભેંશ પાડા, ઉરભ્ર (બકરા, બકરી, ગાડર) વગેરે હતા ઘણા માણસો પણ તેનો, (આનદ ગાથાપતિનો) પરાભવ કરી શકતા નહીં, અર્થાત્ તે ઘણો શકિતશાલી અને માનનીય હતો.

'આઢય, દીપ્ત અને અપરિભૂત' એ ત્રણ વિશેષણોથી આનદ ગાથાપતિમા દીપકનુ દૃષ્ટાત અભિપ્રેત છે, તે આ પ્રમાણે,—જેમ દીપક, તેલ, દીવેટ અને શિખા (જ્યોત)થી યુકત થઇને વાયુરહિત સ્થાનમા સુરક્ષિત રહી પ્રકાશિત થાય છે

१ 'विभाषा सुपो बहुच् पुरस्तात्तु' इत्यनेन बहुच्प्रत्ययः पूर्वप्रयुक्तः।

प्रकाशमासादयति, एवमयमपि[1] तैल-वर्त्ति स्थानीयया आढ्यताऽपरपर्यायाद्धर्या, शिखा-स्थानीययोदारता-गम्भीरतादिरूपया दीप्त्या च सपन्नो निर्वातस्थान-स्थानीयया सदाचारमर्यादापालनादिरूपयाऽपरिभूततया च सपन्न समुज्ज्वलतीति हेतुताऽवच्छेदकधर्मस्याऽऽढ्यता-दीप्त्यपरिभूतत्वत्रितयनिष्ठस्यैकस्य सत्त्वान्न तृणारणिमणिन्यायेन प्रत्यक्षानुमानाऽऽगमशब्देषु प्रामाण्यमिव प्रत्येकं हेतुता प्रदीपवदेव ॥ ३ ॥

मूलम्—तस्स ण आणंदस्स गाहावइस्स चत्तारि हिरण्णकोडीओ निहाणपउत्ताओ, चत्तारि हिरण्णकोडीओ वुड्ढिपउत्ताओ, चत्तारि हिरण्णकोडीओ पवित्थरपउत्ताओ, चत्तार वया दसगोसाहस्सिएण वएण होत्था ॥ ४ ॥

छाया तस्य खलु आनन्दस्य गाथापतेश्चतस्रो हिरण्यकोटयो निधानप्रयुक्ताः,

---

प्रकाशित होता है, वैसे ही आनन्द गाथापति, तेल और वत्तीके समान आढयता अर्थात् ऋद्धिसे, शिखा की जगह उदारता गभीरता आदिसे और दीप्तिसे युक्त होकर, वायुरहित स्थानके समान मर्यादाका पालन आदिरूप सदाचार से तथ पराभवरहितपनसे सयुक्त होकर तेजस्विता धारण करता था। अत आढयता दीप्ति और अपरिभूतता, इन तीनोंमें रहनेवाला हेतुताऽवच्छेदक धर्म एक है, इस कारण तृणारणिमणि न्याय से प्रत्यक्ष, अनुमान और आगम शब्दोंमें प्रमाणताके समान प्रत्येक (सिर्फ आढयता, सिर्फ दीप्त, या केवल अपरिभूतता) को हेतु नहीं मानना चाहिए ॥ ३ ॥

તેમ આનદ ગાથાપતિ, તેલ અને દીવેટની પેઠે આઢયતા અર્થાત્ ઋદ્ધિથી, શિખાની જગ્યાએ ઉદારતા ગભીરતા આદિથી, અને દીપ્તિથી યુક્ત થઈને વાયુરહિત સ્થાનની સમાન મર્યાદાના પાલન આદિરૂપ સદાચારથી તથા પરાભવરહિતપણે અપરિભૂતતા, એ ત્રણેમા રહેલો હેતુતાવચ્છેદક ધર્મ એક છે તે કારણથી તૃણારણિમણિ ન્યાયે પ્રત્યક્ષ, અનુમાન અને આગમ શબ્દોમા પ્રમાણતાની પેઠે પ્રત્યેકને (માત્ર આઢયતા, માત્ર દીપ્તિ અથવા કેવળ અપરિભૂતતા—એ એકને) હેતુ માનવો નહીં ॥ ૩ ॥

—१=अयम्=आनन्दगाथापति ।

चतस्रो हिरण्यकोटयो वृद्धिप्रयुक्ताः, चतस्रो हिरण्यकोटयः प्रविस्तरप्रयुक्ताः, चत्वारो व्रजाः दशगोसाहस्रिकेण व्रजेनाऽऽसन् ॥४॥

टीका-'तस्ये'ति तस्य=वर्णितप्रकारस्य खलु-निश्चये वाक्यालङ्कारे वा, आनन्दस्य=एतन्नाम्नो गाथापतेः चतस्रः=चतुःसङ्ख्योपेताः, हिरण्यकोटयः=हिरण्यानि=दीनाराणि तेषां कोटयः=सङ्ख्याविशेषतया प्रसिद्धाः, दीनारकोटिचतुष्टयमिति यावत् निधानप्रयुक्ताः=निधाने=कोषादौ निक्षेपणे प्रयुक्ताः=नियुक्ता अर्थात्तेनैव गाथापतिना, एवमग्रेऽपि सम्बन्धः कार्यः। वृद्धिप्रयुक्ता इति, वृद्धिः=धनवर्धनेच्छया द्रविणप्रयोगस्तदर्थं प्रयुक्ताः, शेषं पूर्ववत्। प्रविस्तरः=गृहोपकरणं तस्मै प्रयुक्ताः। दशगोसाहस्रिकेणेति, गवां दशसहस्रसङ्ख्यकेन व्रजेन चत्वारो गोव्रजाः, चत्वारिंशत्सहस्राणि गाव इति तात्पर्यार्थः, अभवन्=आसन् ॥ ४ ॥

मूलम्-से णं आणंदे गाहावई बहूणं राईसर जाव सत्थवाहाणं बहूसु कज्जेसु य कारणेसु य मंतेसु य कुडुंबेसु य गुज्झेसु य रहस्सेसु य निच्छएसु य ववहारेसु य आपुच्छणिज्जे पडिपुच्छणिज्जे सयस्सवि य णं कुडुंबस्स मेढी, पमाणं, आहारे, आलंबणं, चक्खू, मेढीभूए जाव सव्वकज्जवड्ढावए यावि होत्था ॥५॥

(मूल और टीका का अर्थ)

'तस्स णं' इत्यादि। उस आनन्द गाथापतिके चार करोड दीनारे[1] खजानेमें रखी थीं, चार करोड दीनारे व्यापारमें लगी थीं, चार करोड दीनारे गृहसंबन्धी सामानमें लगी थी और दस दस हजार गायोंके चार गोकुल थे अर्थात् आनन्द गाथापतिके बारह करोड दीनारें और चालीस हजार गोवर्गके पशुओंकी संख्या थी ॥ ४ ॥

(મૂળ અને ટીકાનો અર્થ) तस्स णं ઇત્યાદિ—

એ આનંદ ગાથાપતિને ચાર કરોડ દીનારો[1] ખજાનામાં હતી, ચાર કરોડ દીનારો તેણે વેપારમાં રોકી હતી, ચાર કરોડ દીનારો ઘરસામગ્રીમાં રોકી હતી અને દસ-દસ હજાર ગાયોના ચાર ગોકુલો હતા, અર્થાત્ આનંદ ગાથાપતિ પાસે બાર કરોડ દીનારો અને ચાલીસ હજાર ગોવર્ગના પશુઓની સંખ્યા હતી ॥ ૪ ॥

१ दीनार-उसवक्तका एक सोने का सिक्का।

૧ દીનાર—એ વખતે એ પ્રકારનો સોનાનો સિક્કો હતો.

छाया-स खलु आनन्दो गाथापती राजेश्वर-यावत्सार्थवाहाना बहुषु कार्येषु च कारणेषु च मन्त्रेषु च कुटुम्बेषु च गुह्येषु च रहस्येषु च निश्चयेषु च व्यवहारेषु च आपृच्छनीयः, परिप्रच्छनीयः, स्वस्यापि च खलु कुटुम्बस्य मेढी , प्रमाण,-माधारः, आलम्बन, चक्षु मेधिभूतो, यावत्सर्वकार्यवर्द्धकश्चाऽप्यभवत् ॥ ५ ॥

टीका-'स' इति-राजेश्वर-यावदिति, अत्र 'जाव' शब्देन-तलवर माडम्बिय कोडुम्बिय इब्भ-सेट्ठि सेणावइ'' इत्येषा सग्रहस्तेन राजेश्वर तलवर-मण्डविक-(माडम्बिक) कौटुम्बिकेभ्य श्रेष्ठि सेनापति सार्थवाहानामितिसग्रन्थ., तत्र राजानो =माण्डलिका नरपतय , ईश्वरा. ऐश्वर्यसम्पन्ना', तलवरा.=सन्तुष्टभूपाल दत्तपट्ट-

मूलका अर्थ-'से ण आणदे' इत्यादि ।

वह आनन्द गाथापति, राजा ईश्वर यावत् सार्थवाहोंके द्वारा बहुतसे कार्योमे, कारणो (उपायों) मे, मन्त्र (सलाह) में, कुटुम्बोमे, गुह्योमें, रहस्योमे, निश्चयोमे और व्यवहारोंमे एकवार पूछा जाता था, बार बार पूछा जाता था। और वह अपने कुटुम्बका भी मेधि, प्रमाण, आधार, आलम्बन, चक्षु, मेधिभूत यावत् समस्त कार्योंको बढानेवाला था ॥५॥

टीका का अर्थ

मूलमे राईसर' के आगेके 'जाव' शब्दसे राजा ईश्वर, तलवर, माण्डविक या माडम्बिक, कौटुम्बिक, इभ्य, श्रेष्ठी, सेनापति और सार्थवाह, का ग्रहण होता है। माण्डलिक नरेशको राजा और एश्वर्य वालोंको ईश्वर कहते हैं। राजा सन्तुष्ट होकर जिन्हे पट्टबध देता है वे राजाके समान पट्टबन्धसे विभूषित लोग तलवर कहलाते है। जो वस्ती

ભૂલનો અર્થ-से ण आणदे ઇત્યાદિ

એ આનદ ગાથાપતિને, રાજા ઇશ્વર યાવત સાર્થવાહો તરફથી ઘણા કાર્યોમા, કારણો (ઉપાયો)મા, મત્ર (સલાહ)મા, કુટુબોમા, ગુહ્યોમા, રહસ્યોમા, નિશ્ચયોમા અને વ્યવહારોમા એકવાર પૂછવામા આવતુ હતુ, વારવાર પણ પૂછવામા આવતુ હતુ અને તે પોતાના કુટુબનો પણ મેધિ, પ્રમાણ, આધાર, આલબન ચક્ષુ, મેધિભૂત, યાવત બધા કાર્યોને આગળ વધારનારો હતો (૫)

ટીકાનો અથ-મૂળમા 'રાઇસર' પછી 'જાવ' શબ્દથી 'રાજા, ઇશ્વર, તલવર, માડવિક અથવા માડબિક, કૌટુમ્બિક, ઇભ્ય, શ્રેષ્ઠી, સેનાપતિ અને સાર્થવાહ એટલા શબ્દોનુ ગ્રહણ થાય છે માડલિક નરેશને રાજા અને ઐશ્વર્યવાળાઓને ઇશ્વર કહે છે રાજા સતુષ્ટ થઇને જેને પટ્ટબધ આપે છે તે રાજાઓના જેવા પટ્ટબધથી વિભૂષિત લોકો તલવર કહેવાય છે જેની વસ્તી છિન્ન ભિન્ન હોય તેને

वन्यपरिभूषितराजकल्पाः, माण्डविकाः=छिन्नभिन्नजनाश्रयविशेषो मण्डवस्तत्राधिकृताः, 'माडम्बिका' इतिच्छायापक्षे तु ग्रामपञ्चशतीपतय इत्यर्थः, यद्वा सार्द्धक्रोशद्वयपरिमितप्रान्तरैर्विच्छिद्य विच्छिद्य स्थितानां ग्रामाणामधिपतयः, कौटुम्बिकाः=कुटुम्बभरणे तत्पराः, यद्वा बहुकुटुम्बप्रतिपालकाः, इभ्याः=इभो हस्ती तत्प्रमाणं द्रव्यमर्हन्तीति' तथा ते च जघन्यमध्यमोत्कृष्टभेदात्त्रिप्रकारास्तत्र-हस्तिपरिमित-मणि-मुक्ता प्रवाल सुवर्ण रजतादिद्रव्यराशिस्वामिनो जघन्याः, हस्तिपरिमितवज्र-मणि माणिक्यराशिस्वामिनो मध्यमाः, हस्तिपरिमितकेवलवज्रराशिस्वामिन उत्कृष्टा

छिन्न-भिन्न हो उसे मण्डव और उसके अधिकारीको माण्डविक कहते हैं। 'माडंबिय' की छाया यदि माडम्बिक की जाय तो माडम्बिकका 'पाँच सौ गाँवों का स्वामी, अर्थ होता है। अथवा ढाई-ढाई कोसकी दूरी पर जो अलग-अलग गाँव बसे हों उनके स्वामी को माडम्बिक कहते हैं। जो कुटुम्बका पालन-पोषण करते हैं या जिनके द्वारा बहुतसे कुटुम्बों का पालन होता है उन्हें कौटुम्बिक कहते हैं। इभ का अर्थ है हाथी, और हाथी के बराबर द्रव्य जिसके पास हो उसे इभ्य कहते हैं। जघन्य, मध्यम और उत्कृष्ट के भेदसे इभ्य तीन प्रकार के हैं। जो हाथीके बराबर मणि, मुक्ता, प्रवाल (मूँगा), सोना, चाँदी आदी द्रव्य-राशिके स्वामी हों वे जघन्य इभ्य हैं। जो हाथी के बराबर हीरा और माणिककी राशिके स्वामी हों वे मध्यम इभ्य हैं। जो हाथीके बराबर केवल हीरोंकी राशिके स्वामी हों वे उत्कृष्ट इभ्य हैं। लक्ष्मीकी

મડવ અને તેના અધિકારીને માડાવક કહે છે 'માડંબિય'ની છાયા જો 'માડમ્બિક' કરવામાં આવે તો 'માડમ્બિક'નો અર્થ 'પાંચસો ગામનો ધણી' એવો અર્થ થાય છે અથવા અઢી-અઢી ગાઉને અંતરે જે જૂદા-જૂદા ગામો વસ્યા હોય તેના ધણીને માડમ્બિક કહે છે જે કુટુમ્બોનું પાલન-પોષણ કરે છે અથવા જેની દ્વારા ઘણા કુટુંબોનું પાલન થાય છે, તેને કૌટુમ્બિક કહે છે, 'ઇભ' નો અર્થ 'હાથી' છે, અને હાથીના જેટલું દ્રવ્ય જેની પાસે હોય, તેને ઇભ્ય કહે છે જઘન્ય, મધ્યમ અને ઉત્કૃષ્ટના ભેદે કરીને ઇભ્ય ત્રણ પ્રકારના છે હાથીની બરાબર મણિ, મોતી, પરવાળા, સોનું, ચાંદી આદિ દ્રવ્યના ઢગલાના જે સ્વામી તેઓ, જઘન્ય ઇભ્ય છે હાથીની બરાબર હીરા અને માણેકના ઢગલાના જે સ્વામી હોય તેઓ મધ્યમ ઇભ્ય છે હાથીની બરાબર કેવળ હીરાના ઢગલાના જે સ્વામી હોય તેઓ ઉત્કૃષ્ટ ઇભ્ય છે જેમની ઉપર લક્ષ્મીની

श्रेष्ठिनो =लक्ष्मीकृपाकटाक्षमत्यक्षलक्ष्यमाण-द्रविणलक्ष-लक्षणविलक्षणहिरण्यपट्टसमलङ्कृतमूर्धानो नगरप्रधानव्यवहर्त्तारः, सेनापतयः=चतुरङ्गसेनानायकाः, सार्थवाहाः=गणिम धरिम मेय परिच्छेद्य रूपक्रेय विक्रेयवस्तुजातमादाय लाभेच्छया देशान्तराणि व्रजता सार्थं वाहयन्ति=योग-क्षेमाभ्यां परिपालयन्तीति, दीनजनोपकाराय मूलधनं दत्त्वा तान् समर्द्धयन्तीति तथा, तत्र गणिमम्=एक द्वि त्रि-चतुरादिसंख्या क्रमेण गणयित्वा यद्दीयते, यथा नालिकेर पूगीफल-कदलीफलादिकम्, धरिम=तुला सूत्रेणोत्तोल्य यद्दीयते, यथा व्रीहि यव लवण सितादि, मेय=शराव लघुभाण्डादिनो-

जिस पर पूरी-पूरी कृपा हो और उस कृपाकोरके कारण जिनके लाखोंके खजाने हों तथा जिनके सर पर उन्हींको सूचित करने वाला चांदीका विलक्षण पट्ट शोभायमान हो रहा हो, जो नगर के प्रधान व्यापारी हो उन्हे श्रेष्ठी कहते है। चतुरग सेनाके स्वामीको सेनापति कहते हैं। जो गणिम, धरिम, मेय और परिच्छेद्य रूप खरीदने-वेचने योग्य वस्तुओ को लेकर नफाके लिए देशान्तर जानेवालेको साथ ले जाते हैं, योग (नयी वस्तु की प्राप्ति) और क्षेम (प्राप्त वस्तु की रक्षा के द्वारा उनका पालन करते है, गरीबोंकी भलाईके लिए उन्हें पूँजी देकर व्यापार द्वारा धनवान् बनाते है उन्हें सार्थवाह कहते हैं। एक, दो, तीन, चार आदि सख्याके हिसाब से जिनका लेन-देन होता है उसे गणिम कहते हैं, जैसे-नारियल, सुपारी, केला आदि। तराजू पर तोल कर जिसका लेन-देन हो उसे धरिम कहते हैं, जैसे धान,

પૂરેપૂરી કૃપા હોય અને એ કૃપાને કારણે જેમની પાસે લાખોનો ખજાનો હોય, તથા જેમને માથે તેનુ સૂચન કરનારો ચાંદીનો વિલક્ષણ પટ્ટ શોભાયમાન થઈ રહ્યો હોય, જે નગરના મુખ્ય વ્યાપારી હોય, તેને શ્રેષ્ઠી કહે છે ચતુરંગ સેનાના સ્વામીને સેનાપતિ કહે છે ગણિમ ધરિમ મેય અને પરિચ્છેદ્ય રૂપ ખરીદવા-વેચવા યોગ્ય વસ્તુઓ લઈને નફાને માટે દેશાંતર જનારાઓને જે સાથે લઈ જાય છે યોગ (નવી વસ્તુની પ્રાપ્તિ) અને ક્ષેમ (પ્રાપ્ત વસ્તુનું રક્ષણ) ની દ્વારા તેમનુ પાલન કરે છે ગરીબોના ભલા માટે તેમને પૂંજી આપીને વેપાર દ્વારા ધનવાન બનાવે છે, તેમને સાર્થવાહ કહે છે એક, બે ત્રણ, ચાર આદિ સખ્યાના હિસાબે જેની લેણ-દેણ થાય છે તેને ગણિમ કહે છે, જેમકે નાળીએર, સોપારી ઇત્યાદિ ત્રાજવાથી તોલીને જેની લેણ-દેણ કરવામા આવે છે તેને ધરિમ કહે છે, જેમકે ધાન્ય જવ, મીઠુ, સાકર ઇત્યાદિ

१ अलब्धस्य लाभो योग, लब्धस्य परिपालन क्षेम.।

त्तोल्य यद्दीयते, यथा दुग्ध घृत तैल प्रभृति, परिच्छेद्य च प्रत्यक्षतो निकषादिपरीक्षया यद्दीयते, यथा मणि मुक्ता प्रवालाऽऽभरणादि। 'सार्थवाहाना'–मित्यत्र 'कृत्याना कर्त्तरि वे' ति कर्त्तरि षष्ठी, अग्रेतनस्य 'आमन्त्रणीय परिप्रच्छनीयः' इत्यनीयरप्रत्ययस्य योगात्, ततश्च राजभिरीश्वरैस्तलवरैर्माडम्बिकैः (माण्डविकै) कौटुम्बिकैरिभ्यैः श्रेष्ठिभि' सेनापतिभिः सार्थवाहैश्चेत्येव व्याख्यातव्यम्। बहुषु=प्रचुरेषु, अस्य सर्वैरेव सप्तम्यन्तै. सम्बन्ध । कार्येषु=कर्त्तव्येषु प्रयोजनेष्विति यावत्, कारणेषु=कार्यजातसम्पादकहेतुषु। मन्त्रेषु=कर्त्तव्यनिश्चयार्थं गुप्तविचारेषु। कुटुम्बेषु–बान्धवेषु। गुह्येषु=लज्जया गोपनीयेषु व्यवहारेषु। रहस्येषु=रहसि=एकान्ते भवा रहस्यास्तेषु प्रच्छन्नव्यवहारेष्विति यावत्। निश्चयेषु–पूर्णनिर्णयेषु। व्यवहारेषु=व्यवहारप्रष्टव्येषु यद्वा बान्धवादिसमाचरितलोकविपरीतादिक्रियाप्रायश्चित्तेषु, विषयसप्तम्या 'एतेषु विषये' इत्यर्थ'। आ=ईषत् सकृदिति यावत्, प्रच्छनीय

जौ, नमक, शक्कर आदि। सरावा छोटे वर्तन आदिसे नाप कर जिसका लेन–देन होता है उसे मेय कहते हैं, जैसे दूध घी तैल आदि। सामने कसौटी आदि पर परीक्षा करके जिसका लेन–देन होता है उसे परिच्छेद्य कहते हैं, जैसे मणि, मोती, मूगा गहना आदि।

आनन्द गाथापति, इन राजा, ईश्वर आदिके द्वारा बहुतसे कार्यों में, कार्य को सिद्ध करनेके उपायो में, कर्त्तव्यको निश्चित करनेके गुप्त विचारों में, बाधवों में, लज्जाके कारण गुप्त रखेजानेवाले विषयो में, एकान्त में होनेवाले कार्यों में, पूर्ण निश्चयों मे, व्यवहार के लिए पूछेजाने योग्य कार्यों में, अथवा बान्धवों द्वारा किये गये लोकाचारसे विपरीत कार्योंके प्रायश्चित्तों (दडों)में, अर्थात् उल्लिखित सब मामलोमें एकबार

પાલી કે પવાલુ જેવા માપના વાસણથી માપીને જેની લેણ–દેણ કરવામા આવે છે તેને મેય કહે છે, જેમકે દૂધ, ઘી, તેલ વગેરે કસોટી આદિથી પરીક્ષા કરીને જેની લેણદેણ કરવામા આવે છે તેને પરિચ્છેદ્ય કહે છે, જેમકે મણિ, મોતી, પરવાળા, ઘરેણુ વગેરે

આનદ ગાથાપતિને, એ રાજા, ઈશ્વર આદિ તરફથી ઘણા કાર્યોમા, કાર્યોને સિદ્ધ કરવા માટેના ઉપાયોમા, કર્તવ્યને નિશ્ચિત કરવાના ગુપ્ત વિચારોમા, બાધવોમા, લજ્જાને કારણે ગુપ્ત રાખવામા આવતા વિષયોમા, એકાતમા કરવામા આવતા કાર્યોમા, પૂર્ણ નિશ્ચયોમા, વ્યહારને માટે પૂછવા યોગ્ય કાર્યોમા, અથવા બાધવો તરફથી કરવામા આવતા લોકાચારથી વિપરીત કાર્યોના પ્રાયશ્ચિત્તો (દડો)માં

=प्रष्टव्यः, परि=सर्वतोभावेन अमकृदिति यावत् प्रच्छनीयः=प्रष्टव्य 'होत्था'= आसीदित्यग्रेतनेनसम्बन्धः। आह ननु कार्यकारणयोरन्यतरस्यैवोपादानेनेतरान्यथानुपपत्त्याऽऽक्षेपाद्बोध' मिष्येदिति 'कार्येषु' 'कारणेषु' इत्युभयोपादानमकिञ्चित्करमिति तदत्यन्तमसत्, यत कश्चित् केवल कार्यसम्बन्ध एव प्रश्न करोति यथा, भो'! मया किं धन्धम विधेय ? किं राजादिसेवा कर्त्तव्या उत क्रयविक्रयादिव्यवहारः कर्त्तव्य ? इत्यादि, कश्चिच्च केवल कारणसम्बन्ध एव प्रश्न करोति यथा किं भो०! मया केन विधिना राजादिसेवा कर्त्तव्या? केन वा विधिना क्रयविक्रयादिव्यवहार॰ कर्त्तव्य ? इत्यादीति सर्वजनप्रसिद्धमिदम्।

और बार-बार पूछा जाता था-इन सब बातों में राजा आदि समस्त बड़े-बड़े आदमी आनन्दकी सम्मति लेते थे।

शका-कार्य और कारण, इन दोनोंमेंसे एकका ग्रहण करनेसे ही दोनोंका बोध हो जाता है, क्योंकि कारणके बिना कार्य नहीं होता और बिना कार्यके कारणोंका अन्वेषण करनेकी आवश्यकता नही है फिर मूल-पाठ मे 'कार्यों मे' 'कारणो में, इस प्रकार दोनोंका पृथक्-पृथक् गिनाना वृथा है।

समाधान—यह कथन बिलकुल ठीक नही। क्योंकि कोई-कोई केवल कार्यके विषय मे ही प्रश्न करता है, जैसे-'महाशय! मुझे क्या धधा करना चाहिए! राजा आदि की नौकरी करूँ या लेन-देन (व्यापार) करू?' इत्यादि। कोई-कोई केवल कारणके विषयमे ही पूछता है, जैसे-'क्यों जी, मैं राजा आदि की सेवा किस प्रकार करूँ? अथवा लेन-देन का व्यवहार किस ढँग से करूँ' इत्यादि बातें ससारप्रसिद्ध है।

અર્થાત્ એવા બધા પ્રકરણોમા એક વાર તથા વારવાર પૂછવામા આવતુ હતુ.—એ બધી વાતોમા રાજા વગેરે મોટા માણસો પણ આનદની સમતિ લેતા હતા

શકા—કાર્ય અને કારણ એ બેઉમાથી એકનુ ગ્રહણ કરવાથી જ બેઉનો બોધ થઇ જાય છે, કારણ કે કારણ વિના કાર્ય થતુ નથી, અને કાર્ય વિના કારણનુ શોધન કરવાની જરૂર હોતી નથી તો પછી મૂળ પાઠમા 'કાર્યોમા' 'કારણોમા' એ પ્રમાણે બેઉને જૂદા જૂદા ગણાવવા એ વૃથા છે

સમાધાન—એ કથન બીલકુલ બરાબર નથી, કારણ કે કોઇ કેવળ કાર્યની બાબતમા જ પ્રશ્ન કરે છે, જેમકે—મહાશય! મારે કયો ધધો કરવો જોઇએ? રાજા વગેરેની નોકરી કરૂ કે લેણદેણ (વેપાર) કરૂ? વગેરે કોઇ કેવળ કારણની બાબતમા જ પૂછે છે—જેમકે,—'કેમ ભાઇ! હુ રાજા આદિની સેવા કેવી રીતે કરૂ? અથવા લેણદેણનો વ્યવહાર કેવી રીતે કરૂ?, એ બધી વાતો જગતમા જાણીતી છે

नन्वेवमपि–"मन्त्रेषु, गुह्येषु, रहस्येषु" इत्येषां त्रयाणामपि विशेषणानामेकार्थकत्वात्पृथगुपादानमनुचितमिति चेत्तत्र प्रश्न एवानुचितो विशेषणानामेषां मिथो भिन्नार्थकत्वात्तथाहि–देशहितचिन्तार्थं राज्यादिहितचिन्तार्थं वैकान्तविचारो मन्त्रः, परस्त्रीगमनादिरूपनिकृष्टगृहच्छिद्रप्रतीकारचिन्तनार्थमेकान्तविचारो गुह्यम्, भ्रूणहत्यादिरूपनिकृष्टतमगृहच्छिद्रप्रतीकारचिन्तनार्थमेकान्तविचारो रहस्यमिति तेजस्तिमिरवद्गगन-पातालवच्चैषामत्यन्तमन्तरमस्तीति। इह सर्वे चकाराः समुच्चयार्थाः।

शङ्का—अच्छा, मान लिया' कार्य-कारण के विषयमें अलग-अलग प्रश्न हो सकते है, पर 'मन्त्रोंमें, गुह्योंमें, रहस्योंमें,' इन तीन विशेषणोंको ग्रहण करना तो अनुचित ही है, क्योंकि इनका एक ही अर्थ है।

समाधान — भाई! तीनों विशेषणों का अर्थ जुदा-जुदा है, इसलिए तुम्हारा प्रश्न ही अनुचित है, तीनोंका अलग-अलग करना अनुचित नहीं है। देखो—देश अथवा राज्यका हित सोचनेके लिए एकान्तमें जो विचार किया जाता है उसे मन्त्र कहते हैं। परस्त्रीगमन आदि घर के कलंकको दूर करनेके लिए एकान्त मे किये जाने वाले विचार को गुह्य कहते है, भ्रूणहत्या आदि घरके कलंकों को दूर करनेके लिए एकान्तमे किये जाने वाले परामर्शको रहस्य कहते है। इस प्रकार तीनों विशेषणो मे प्रकाश अन्धकार अथवा आकाश-पाताल जितना महान् अन्तर है। मूल-पाठमे जितने 'च' है वे सब समुच्चयके बोधक हैं।

શંકા—ભાઈ, માની લીધું કે કાર્ય-કારણની બાબતમાં જૂદા જૂદા પ્રશ્નો થઈ શકે છે, પરન્તુ 'મન્ત્રોમાં ગુહ્યોમાં, રહસ્યોમાં,' એ ત્રણ વિશેષણોને ગ્રહણ કરવા એ તો અનુચિત જ છે, કારણ કે તેનો અર્થ એક જ થાય છે

સમાધાન—ભાઈ! એ ત્રણે વિશેષણોના અર્થો જૂદા જૂદા છે, તેથી તમારો પ્રશ્ન જ અનુચિત છે ત્રણેને જૂદા જૂદા કહેવા અનુચિત નથી જુઓ, દેશ અથવા રાજ્યનું હિત વિચારવાને માટે એકાંતમાં જે વિચાર કરવામાં આવે છે, તેને મંત્ર કહે છે પરસ્ત્રીગમન આદિ ઘરના કલંકો દૂર કરવાને માટે એકાંતમાં કરવામાં આવતા વિચારને ગુહ્ય કહે છે ભ્રૂણહત્યા આદિ ઘરના કલંકોને દૂર કરવાને માટે એકાંતમાં કરવામાં આવતા પરામર્શને રહસ્ય કહે છ એ પ્રમાણે ત્રણે વિશેષણોમાં પ્રકાશ અંધકાર અથવા આકાશ પાતાળ જેટલું મહાન્ અંતર છે મૂળ પાઠમાં જેટલા 'च' તે છે બધા સમુચ્ચયના બોધક છે

प्रोक्तविशेषणविशिष्टतया सर्वेषां महामान्यत्वं परमविश्वासभूमित्वं विशालबुद्धिशालित्वं यथोचितसम्मतिप्रदत्वं चास्य व्यक्तीकृतमिति विभावयन्तु विद्वांसः।

स्वस्यापि=स्वकीयस्यापि चो=विषयान्तरपरिग्रहार्थः। खलु=निश्चयेन, कुटुम्बस्य=परिवारजनस्य, मेधिः=व्रीहि यव गोधूमादिमर्दनार्थं खले निखाय स्थापितो दार्वादिमय पशुबन्धनस्तम्भो यत्र पङ्क्तिशो बद्धा बलीवर्दादयो व्रीह्यादिमर्दनाय परितो भ्राम्यन्ति तत्सादृश्यादयमपि मेधिः, अर्थादेतदवलम्बेनैव सर्वस्यापि कुटुम्बस्यावस्थानमिति। कुटुम्बस्यापीत्यत्रापिशब्दबलाद्य केवल स्वकुटुम्बस्यैवापि तु सर्वस्यापि

इन सब विशेषणोंसे सूत्रकारने यह प्रकट किया है कि आनन्द गाथापतिको सभी लोग मानते थे, वह अत्यन्त विश्वास-पात्र था, विशाल बुद्धिशाली था और सबको उचित सम्मति देता था।

धान, जो, गेहू आदि की दाय करने (लाटा-दाने-निकालने) के लिए गढ़ा खोद कर एक लकडी आदिका स्तम्भ गाडा जाता है। उसके चारो ओर एक पक्तिमें लाखको कुचलनेके लिए बैल आदि घूमते हैं उस स्तम्भको मेधि-मेढी-कहते है। बैल आदि उस समय उसीपर निर्भर रहते है। यदि वह स्तम्भ न हो तो कोई बैल कही चला जाय कोई कही-सब व्यवस्था भग हो जाय। गाथापति आनन्द अपने कुटुम्बकी मेधि-मेढीके समान थे, अर्थात् कुटुम्ब उन्ही के सहारे था—वे ही उसके व्यवस्थापक थे। मूल-पाठमें 'वि' (अपि) शब्द है, उसका तात्पर्य यह है कि वें केवल कुटुम्बके ही आश्रय न थे वरन्

એ બધા વિશેષણો વડે સૂત્રકારે એમ પ્રકટ કર્યું છે કે આનંદ ગાથાપતિને બધા લોકો માનતા હતા, તે અત્યંત વિશ્વાસપાત્ર હતો, વિશાળ બુદ્ધિથી યુક્ત હતો અને બધાને વાજબી જ સલાહ-સંમતિ આપતો હતો.

ધાન્ય, જવ, ઘઉં વગેરેને કણુસલામાંથી છૂટા કરવાને એક ખાડો ખોદી તેમાં એક લાકડાનો ખાંભો ખોડવામાં આવે છે અને પછી તેની ચારે બાજુએ એક સાથે કણુસલાને કચરવા માટે બળદ વગેરે ફર્યા કરે છે, એ ખાંભાને મેધિ કહે છે બળદ વગેરે એ વખતે એ ખાંભાને આધારે જ ફર્યા કરે છે જો એ ખાંભો ન હોય તો એક બળદ એક બાજુએ ચાલ્યો જાય અને બીજો બીજી બાજુએ ફરે, એ રીતે વ્યવસ્થાભંગ થઈ જાય ગાથાપતિ આનંદ પોતાના કુટુંબની મેધિ મધ્યસ્થ સ્થંભ જેવો હતો, અર્થાત્ કુટુંબ એને આધારે હતું, તેજ કુટુંબનો વ્યવસ્થાપક હતો મૂળ પાઠમાં वि (अपि) શબ્દ છે, તેનું

१ प्राकृतके समान हिन्दीमें भी मेधिका अर्थ मेढी है।

जनस्येत्यत्र ऽ यमेवमग्रेऽपि। प्रमाणम्=प्रत्यक्षादिप्रमाणवद्धेयोपादेयप्रवृत्तिनिवृत्तिरूपतया संशयराहित्येन पदार्थमात्रपरिच्छेद (प्रत्याय)कः। आधारः=आधारवत्सर्वेषामाश्रयभूत। आलम्बन=रज्जुस्तम्भादिवद्विपदावटपतज्जनोद्धारकतयाऽवलम्बनम्। ननु कोऽनयोर्भेद? इति चेत्, यमधिष्ठाय जन उन्नतिं गच्छति स्वरूपावस्थो वा वर्त्तते स आधार', यदवलम्बनेन च विपदो विनिवर्त्तते तदालम्बनमिति भेद गृहाण।

समस्त लोगोंके भी आधार थे, जैसाकि ऊपर बताया जा चुका है। आगे जहाँ-जहाँ 'वि' (अपि-भी) आया है वहा सर्वत्र यही तात्पर्य समझना चाहिए।

आनन्द गाथापति अपने कुटुम्बके भी प्रमाण थे। अर्थात् जैसे प्रत्यक्ष अनुमान आदि प्रमाण सदेह आदिको दूर करके हेय (त्यागने योग्य) पदार्थों से निवृत्ति और उपादेय (ग्रहण करने योग्य) पदार्थों में प्रवृत्ति कराते हुए पदार्थोंको जनाते हैं, उसी प्रकार आनन्द भी अपने कुटुम्बियोंको बताते थे कि अमुक कार्य करने योग्य है, अमुक कार्य करने योग्य नहीं है, यह पदार्थ ग्राह्य है, यह अग्राह्य है।

आनन्द अपने कुटुम्बके भी आधार (आश्रय)थे, तथा आलम्बन थे, अर्थात् विपत्तिमें पड़ने वाले मनुष्यको रस्सी या स्तभ के समान सहारे थे।

शका—आधार और आलम्बन में क्या अन्तर है?

समाधान—जिस आश्रयके कारण मनुष्य उन्नति करता है या

તાત્પર્ય એ છે કે તે કેવળ કુટુબના જ આધાર-રૂપ નહોતો, પરતુ બધા લોકોના પણ આશ્રરૂપ હતો, કે જેમ ઉપર દર્શાવવામા આવેલ છે આગળ પણ જ્યા જ્યા વિ (अपी પણ) આવ્યો છે, ત્યા ત્યા બધે એજ તાત્પર્ય સમજવાનુ છે

આનદ ગાથાપતિ પોતાના કુટુબના પણ પ્રમાણ રૂપ હતો, અર્થાત્ જેમ પ્રત્યક્ષ અનુમાન આદિ પ્રમાણ સદેહ આદિને દૂર કરીને હેય (ત્યજવાયોગ્ય) પદાર્થોથી નિવૃત્તિ અને ઉપાદેય (ગ્રહણ કરવાયોગ્ય) પદાર્થોમા પ્રવૃત્તિ કરાવતા તે પદાર્થોને દર્શાવે છે, તેમ આનદ પણ પોતાના કુટુબીઓને બતાવતો હતો કે-અમુક કાર્ય કરવુ યોગ્ય છે, અમુક કાર્ય કરવુ યોગ્ય નથી, અમુક પદાર્થ ગ્રાહ્ય છે અમુક પદાર્થ અગ્રાહ્ય છે, ઈત્યાદિ

આનદ પોતાના કુટુબનો પણ આધાર (આશ્રય) હતો, તથા આલબન હતો, અર્થાત્ વિપત્તિમા પડેલા મનુષ્યને દોરડુ અથવા થાભલાના જેવા આધાર રૂપ હતો

શકા—આધાર અને આલબનમા શુ અતર છે

સમાધાન—જે અશ્રયને કારણે મનુષ્ય ઉન્નતિ કરે છે, અથવા જેવો ને તેવો

चक्षुः=पश्यत्यनेनेति चक्षुः=नेत्र तद्वत्सर्वेषां सकलार्थप्रदर्शकः यदुक्तम् "मेधिः प्रमाण, माधारः, आलम्बन, चक्षु" रिति, तदेव स्पष्टप्रतिपत्तये औपम्यवाचि भूत शब्दसम्मेलनेन पुनरावर्त्तयति 'मेधीभूतः' इत्यादि, यावदिति यावच्छब्देन "पमाण भूए आहारभूए आलंवणभूए चक्खुभूए" इत्येषां सग्रहो वो यस्तत्र-'प्रमाणभूतः, आधारभूतः, आलम्बनभूत', चक्षुर्भूतः' इति च्छाया, पौनरुक्त्यवारण तु मेधिरर्थान्मेधीभूतो मेधिसदृश इति यावत्, प्रमाणमर्थात् प्रमाणभूतः प्रमाणसदृश इतियावत्, आधारोऽर्थादाधारभूत आधारतुल्य इति यावत, आलम्बनमर्थादालम्बनभूत आलम्बनसदृश इति यावत्, चक्षुरर्थाच्चक्षुर्भूतः-चक्षुःसदृश इति यावदि त्ति रीत्या समन्वयाद्भवतीति सूक्ष्मचक्षुपाऽवेक्षणीयम्। च=किञ्च सर्वकार्यवर्द्धकः=सर्वेषां कार्याणां सम्पादकोऽपि, आसीत्=अभूत् ॥५॥

जैसा का तैसा-जहां का तहां-बना रहता है उसे आधार कहते हैं, और जिस निमित्त से मनुष्य विपत्ति से बचता है उसे आलम्बन कहते है। यह इन दोनोंमे अन्तर है।

आनन्द अपने कुटुम्ब के चक्षु थे, अर्थात् जैसे चक्षु मार्गको प्रकाशित करता है वैसे ही आनन्द, कुटुम्बियोंके भी समस्त अर्थों के प्रदर्शक (सन्मार्गदर्शक) थे।

दूसरी वार मेधीभूत आदि विशेषण स्पष्ट बोध के लिए दिए है। 'जाव' शब्दसे प्रमाणभूत, आधारभूत, आलम्बनभूत, चक्षुर्भूत, इनका संग्रह होता है। यहां स्पष्टता के लिए 'भूत' शब्द अधिक दिया है। इनका तात्पर्य यह है कि आनन्द मेढी अर्थात् मेढीके सदृश थे, प्रमाण अर्थात् प्रमाणके सदृश थे, आधार अर्थात् आधारके सदृश थे,

તે જ્યા ન ત્યા બની રહે છે તેને આધાર અને જે નિમિત્તથી મનુષ્ય વિપત્તિમાથી બચે છે તેને આલબન કહે છે એ બેઉમા આટલુ અતર છે

આનદ પોતાના કુટુમ્બના ચક્ષુરૂપ હતો, અર્થાત જેમ ચક્ષુ માર્ગને પ્રકાશિત કરે છે તેમ આનદ સ્વકુટુબીઓના પણ બધા અર્થોનો પ્રકાશક (સન્માર્ગદર્શક હતો

બીજી વાર મેધીભૂત આદિ વિશેષણ સ્પષ્ટ બોધને માટે આપેલા છે 'જાવ' શબ્દથી પ્રમાણભૂત અધારભૂત, આલબનભૂત, ચક્ષુર્ભૂત, એ બધાનો સગ્રહ થાય છે અહી સ્પષ્ટતાને માટે 'ભૂત' શબ્દ વધારે આપ્યો છે એનુ તાત્પર્ય એ છે કે આનદ મેધિ અર્થાત મેધિની સમાન હતો પ્રમાણ અર્થાત પ્રમાણની સમાન હતો, આધાર

मूलम्—तस्स णं आणंदस्स गाहावइस्स सिवानंदा नामं भारिया होत्था, अहीण—जाव—सुरूवा। आणंदस्स गाहावइस्स इट्ठा, आणंदेणं गाहावइणा सद्धिं अणुरत्ता अविरत्ता इट्ठा सद्दा जाव पंचविहे माणुस्सए कामभोए पच्चणुब्भवमाणी विहरइ ॥ ६ ॥

छाया—तस्य खलु आनन्दस्य गाथापतेः शिवानन्दा नाम भार्याऽऽसीत्। अहीन यावत् सुरूपा, आनन्दस्य गाथापतेरिष्टा, आनन्देन गाथापतिना सार्द्धमनुरक्ता, अविरक्ता, इष्टा, शब्द यावत्पञ्चविधान् मानुष्यान् कामभोगान् प्रत्यनुभवन्ती विहरति ॥६॥

टीका—'तस्ये'ति, तस्येत्यादि गाथापतेरित्यन्ता व्याख्यातपूर्वाः, 'शिवे'ति शान्तस्वभावतयाऽऽनन्दस्वभावतया च शिवानन्देत्यन्वर्थसञ्ज्ञावतीत्यभिप्रायः,

---

आलम्बन अर्थात् आलम्बनके सदृश थे और चक्षु अर्थात् चक्षुके सदृश थे। आनन्द समस्त कार्यों के सम्पादन करनेवाले भी थे ॥५॥

मूलका अर्थ—'तस्स णं' इत्यादि ॥६॥

पूर्वोक्त आनन्द गाथापति की शिवानन्दा नामकी पत्नी थी। वह अहीन यावत् सुन्दरी थी। आनन्द गाथापतिको वह इष्ट (प्रिय) थी और वह आनन्द गाथापतिमे अनुरक्त थी, तथा आनन्द के मनोनुकूल व्यवहार करनेवाली थी। शब्द यावत् पाच प्रकारके मनुष्य–सम्बन्धी कामभोगोको भोगती हुई (विचरती रहती) थी ॥६॥

टीकाका अर्थ—

आनन्द गाथापति की शिवानन्दा पत्नी थी। वह शान्त स्वभाववाली

અર્થાત્ આધારની સમાન હતો, આલંબન અર્થાત્ આલંબનની સમાન હતો અને ચક્ષુ અર્થાત ચક્ષુની સમાન હતો. આનંદ બધા કાર્યોનું સંપાદન કરનારો પણ હતો. (૫)

મૂળનો અર્થ—' तस्स ण ' ઇત્યાદિ (૬)

પૂર્વોકત આનંદ ગાથાપતિની શિવાનંદા નામની પત્ની હતી તે અહીન યાવત સુંદરી હતી આનંદ ગાથાપતિને તે પ્રિય હતી અને તે આનંદ ગાથાપતિમાં અનુરકત હતી અને પતિને મનોનુકૂલ વ્યવહાર કરનારી હતી શબ્દ–યાવત પાંચ પ્રકારના મનુષ્ય સંબંધી કામભોગોને ભોગવતી તે વિચરતી હતી (૬)

ટીકાનો અર્થ

આનંદ ગાથાપતિની શિવાનંદા પત્નીહતી તે શાંતસ્વભાવવાળી અને

भार्या=भरणीया स्त्रीति यावत्, 'अहीन यावं'दिति, अत्र यावच्छब्दबलेन 'अहीण पंचिंदियसरीरा लक्खणवंजणगुणोववेया माणुम्माणप्पमाणपडिपुण्णसुजायसव्वंग सुन्दरंगा ससिसोमाकारा कंता पियदंसणा सुरूवा' इत्येवं विशेषणानामन्यत्रोक्तानां समन्वयो बोद्धव्यस्तत्र'-अहीनपञ्चेन्द्रियशरीरा लक्षणव्यञ्जनगुणोपपेता मानोन्मान प्रमाणपरिपूर्णसुजातसर्वाङ्गसुन्दराङ्गा शशिसौम्याकारा कान्ता प्रियदर्शना सुरूपा' इति च्छाया। अथैतानि विशेषणानि प्रतिपदं व्याचक्ष्महे—अहीनानि=लक्षण-स्वरूपाभ्यां परिपूर्णानि पञ्च इन्द्रियाणि यस्मिँस्तादृशं शरीरं यस्याः सा अहीनपञ्चेन्द्रियशरीरा स्वस्वविषयग्रहणसमर्थपूर्णाकारचक्षुरादीन्द्रियविशिष्टेत्यर्थः, 'लक्षणे'-ति लक्ष्यन्ते =चिह्न्यन्ते यैस्तानि लक्षणानि=स्त्रीचिह्नानि हस्तस्थविद्या धन जीवित रेखारूपाणि

और आनन्द स्वभाववाली थी, इसलिए वह 'यथानाम-तथागुणवाली' थी। 'अहीन' के आगे जो 'जाव' शब्द है उससे इतना संग्रह किया है—"अहीणपंचिंदियसरीरा लक्खणवंजणगुणोववेया, माणुम्माणप्पमाणपडिपुण्णसुजायसव्वंगसुंदरंगा, ससिसोमाकारा, कंता, पियदंसणा, सुरूवा।"। ये विशेषण अन्यत्र कहे गये हैं, अत एव इन्होंका यहां संग्रह है, इनका अर्थ—

अहीणपंचिंदियसरीरा—लक्षण और स्वरूप से परिपूर्ण (पूरी) पांच इन्द्रियाँ सहित शरीरवाली थी अर्थात् जिसकी चक्षु आदि पाँचों इन्द्रियां अपना अपना विषय ग्रहण करनेमें पूर्ण सावधान तथा यथायोग्य आकारवाली थी।

लक्खणवंजणगुणोववेया—जिनके द्वारा पहिचान होती है उन्हें लक्षण (चिह्न) कहते है, अथवा हाथ आदि मे बनी हुई विद्या, तथा धन, जीवन आदिकी रेखाओंको लक्षण कहते हैं। जिनके द्वारा अभिव्यक्ति

આનંદ સ્વભાવવાળી હતી, તેથી તે 'યથાનામ-તથાગુણ' હતી 'અહીન' પછી જે 'જાવ યાવત્ શબ્દ છે તેથી આટલા શબ્દોનો સંગ્રહ કર્યો છે – अहीणपंचिंदियसरीरा लक्खणवंजणगुणोववेया माणुम्माणपमाणपडिपुण्णसुजायसव्वंगसुंदरंगा, ससिसोमाकारा कंता पियदंसणा सुरूवा એ વિશેષણો અન્યત્ર કહેલા છે તેથી તેનો જ અહીં સંગ્રહ છે અર્થ –

अहीणपंचिंदियसरीरा–લક્ષણ અને સ્વરૂપથી પરિપૂર્ણ પાંચ ઇંદ્રિયો સહિત શરીરવાળી હતી અર્થાત્ જેની આંખો વગેરે પાંચે ઇંદ્રિયો પોતપોતાનો વિષય ગ્રહણ કરવામાં પૂર્ણ સાધન તથા યથાયોગ્ય આકારવાળી હતી

लक्खणवंजणगुणोववेया–જેની દ્વારા પિછાણ થાય છે તેને લક્ષણ (ચિન્હ) કહે છે, અથવા હાથ વગેરેમાંની વિદ્યા ધન જીવન આદિની રેખાઓને લક્ષણ

वा, व्यज्यन्ते यैस्तानि व्यञ्जनानि=तिलकालकादीनि, गुणा -सौशील्य पातिव्रत्यादयो,-यद्वा पूर्वोक्तप्रकारैर्लक्षणैर्व्यज्यन्ते इति लक्षणव्यञ्जनास्ते च ते गुणाः, अथवा प्रोक्तस्वरूपाणा लक्षणव्यञ्जनाना ये गुणास्तैः, उपपेता=समन्विता, अत्र 'उप' 'अप' इत्युपसर्गयो. शकन्ध्वादित्वात्पररूपम् । हस्तस्थप्रधानरेखालक्षणानि यथा—

"जस्स हवइ बहुरेहो, हत्थो अहवा रहियसयलरेहो । सो अप्पाऊ अहणो, तहा दुही लक्खणन्नु णिद्दिट्ठो ॥१॥ एगेगगुलिमज्झे, होई पणवीस वच्छर आऊ । जाणह जीवियरेह, जा य कणिट्ठगुलीमूला ॥२॥ करहाओ धणरेहा, अणिवत्ता तहेव पिउरेहा । एया सव्वा पुण्णा, हवंति चे आउ गोत्त धण लाहो ॥३॥ इति ।

एतच्छाया च—"यस्य भवति बहुरेखो, हस्तोऽथवा रहित सकलरेखः । सोऽल्पायुरधनस्तथा दु खी लक्षणज्ञनिर्दिष्ट. ॥१॥

(प्रकटपन) होती है उन तिल और मस आदिको व्यञ्जन कहते है । सुशीलता पतिव्रता आदि गुण हैं । इन तीनोंसे जो स्त्री युक्त हो उसे 'लक्षणव्यञ्जनगुणोपपेता' कहते हैं । या लक्षणोंके द्वारा व्यक्त होनेवाले गुणोंको लक्षणव्यञ्जनगुण कहते हैं, और इनसे युक्त स्त्री को 'लक्षण-व्यञ्जनगुणोपपेता' कहते हैं। अथवा पूर्वोक्त लक्षणों और व्यञ्जनोंके गुणोंको लक्षणव्यञ्जनगुण कहते हैं, और इनसे युक्त स्त्री को 'लक्षणव्यञ्जनगुणोपपेता' कहते है ।

हाथ की प्रधान-प्रधान रेखाओं के लक्षण इस प्रकार है—

जिसके हाथ मे बहुत रेखाए हों या बिलकुल रेखाएँ न हों वह अल्प आयुवाला, निर्धन और दु.खी होता है, ऐसा लक्षणके जानने वालोंने कहा है ॥१॥

કહે છે જેની દ્વારા અભિવ્યક્તિ (પ્રકટતા) થાય છે તે તલ અને મસા આદિને વ્યજન કહે છે સુશીલતા, પાતિવ્રત્ય આદિ ગુણો છે એ ત્રણેથી યુકત જે સ્ત્રી હોય તેને 'લક્ષણવ્યજનગુણોપપેતા' કહે છે અથવા લક્ષણોદ્વારા વ્યકત થનારા ગુણોને લક્ષણ-વ્યજન-ગુણ કહે છે, અને તેથી યુકત સ્ત્રીને લક્ષણવ્યજનગુણો-પપેતા' કહે છે અથવા પૂર્વોકત લક્ષણો અને વ્યજનોના ગુણોને લક્ષણવ્યજનગુણ કહે છે અને તેથી યુકત સ્ત્રીને 'લક્ષણવ્યજનગુણોપપેતા' કહે છે

હાથની મુખ્ય મુખ્ય રેખાઓના લક્ષણ આ પ્રમાણે છે—

"જેના હાથમા ઘણી રેખાઓ હોય યા બીલકુલ રેખાઓ ન હોય તે અલ્પઆયુવાળો, નિર્ધન અને દુ ખી થાય છે એમ લક્ષણના જાણનારા વિદ્વાનોએ કહ્યુ છે

---

१ बाहुलकात्कर्मणि ल्युट् ।

एकैकाङ्गुलीमध्ये, भवति पञ्चविंशतिवत्सरमायुः। जानीत जीवितरेखा, या च कनिष्ठाङ्गुलीमूलात् ॥२॥ करभाद्धनरेखा, मणिबन्धा, त्तथैव पितृरेखा। एताः सर्वाः पूर्णा भवन्ति चेदायुर्गोत्रधनलाभः ॥३॥ इति।

'माने'-ति, मीयते-परिच्छिद्यते पदार्थोऽनेनेति मान, तुलाङ्गुली प्रस्थादिना तोलन, यद्वा-जलादिपरिपूर्णकुण्डादिप्रविष्टे पुरुषादौ यदा द्रोणपरिमित जलादि निस्सरति तदा स पुरुषादिर्मानवानुच्यते तदेव, उन्मानम्=ऊर्ध्व मान, यद्वा अर्द्ध

जो रेखा कनिष्ठ अगुलीके मूलसे निकली है वह जीवन (आयु) की रेखा है। एक-एक अगुली मे पचीस-पचीस वर्ष की आयु होती है—अर्थात् यदि आयुकी रेखा एक अगुली तक है तो पचीस वर्षकी आयु, दो अगुलियों तक हो तो पचास वर्षकी आयु, इसी हिसाब से आगे समझना चाहिए ॥२॥

धन की रेखा करभ[1] (गुद्दे) से निकलती है, और मणिबन्धसे पितृरेखा फूटती है। यदि ये सब रेखाएँ पूर्ण हों तो आयु, गोत्र और धन का लाभ होता है ३॥॥"

माणुम्माणप्पमाणपडिपुण्णसुजायसव्वगसुदरगा—जिसके द्वारा पदार्थ मापा जाय उसे मान कहते हैं अर्थात् तराजू, उगली, सेर, छटाक आदिके द्वारा तोलना। अथवा कोई पुरुष आदि जलसे लबालब भरे हुए कुड आदिमे घुसे और उसके घुसनेसे यदि एक द्रोण (परिमाण विशेष) जल बाहर निकले तो उस पुरुष आदिको मानवान् (मानसे युक्त) कहते

(१) જે રેખા ટચલી આગળીના મૂળથી નીકળે છે તે આયુષ્યની રેખા છે એક-એક આગળીમા ૨૫-૨૫ વર્ષનું આયુષ્ય હોય છે, અર્થાત્ જો આયુષરેખા એક આગળી સુધી હોય છે તો પચીસ વર્ષનુ આયુષ્ય, બે આગળી સુધી હોય તો પચાસ વર્ષનુ આયુ ય એ હિસાબે આગળ સમજી લેવુ (૨)

ધનની રેખા ૧કરભથી નીકળે છે અને મણિબધમાથી પિતૃરેખા ફૂટે છે જો એ બધી રેખાઓ પૂર્ણ હોય તો આયુષ્ય, ગોત્ર અને ધનનો લાભ થાય છે (૩)"

माणुम्माणपमाणपडिपुण्णसुजायस व्वगसुदरगा—જેની દ્વારા કોઈ પદાર્થને માપવામા આવે તેને માન કહે છે, અર્થાત્-ત્રાજવુ, આગળી, શેર, નવટાક, આદિ દ્વારા તોલવુ, અથવા કોઇ પુરૂષ આદિ જળથી ભરપૂર ભરેલા કુડ આદિમા પેસે અને તેના પેસવાથી જો એક દ્રોણ (પરિમાણવિશેષ) જળ બહાર નીકળી જાય તો એ પુરૂષ આદિને માનવાન્ (માનથી યુક્ત) કહે છે

१. मणि बधसे लेकर कनिष्ठिका पर्यंत हाथके बाह्य भागको 'करभ' कहते हैं ॥

૧ મણિબધથી લઈને ટચલી આગળી સુધીના હાથના બહારના ભાગને કરભ કહે છે

भाररूपः परिमाणविशेष', प्रमाण=सर्वतो मान, यद्वा निजाङ्गुलीभिरष्टोत्तरशताङ्गुलिपरिमितोऽन्नाय', इत्थ च–मान चोन्मान च प्रमाण चेत्येपा द्वन्द्वे मानोन्मानप्रमाणानि, तैः प्रतिपूर्णानि=सम्पन्नानि अत एव सुजातानि=यथोचितावयवसन्निवेशवन्ति, सर्वाणि=समस्तानि अङ्गानि=अज्यते–व्यज्यते प्राणी यैस्तानि मस्तकादारभ्य चरणान्तानि यस्मिँस्तत्, अत एव सुन्दरमङ्ग वपुर्यस्या सा तथोक्ता, 'शशी ति शशो विद्यते लक्ष्मतयाऽस्येति शशी=चन्द्रस्तद्वत्=सौम्यो=रमणीय आकार =स्वरूप यस्या सा, कान्ता=कमनीया, 'प्रिये'–ति प्रिय=दर्शकजनमनोह्लादक दर्श-

हैं। मान शब्दसे यहा इसीका ग्रहण करना चाहिए। मानसे अधिकको, अथवा अर्ध भार (एक परिमाण) को उन्मान कहते है। सर्वतोमानको अथवा अपनी उगलीसे एकसौ आठ उगली उचाईको प्रमाण कहते है। इन मान, उन्मान और प्रमाणसे युक्त होनेके कारण यथायोग्य अवयवोंकी रचनावाला समस्त अग सुन्दर कहलाता है। ऐसा सुन्दर शरीर जिस स्त्री का हो उसे 'मनोन्मानप्रमाणप्रतिपूर्णसुजातसर्वांगसुन्दरा' कहते है। जिसके द्वारा प्राणी व्यक्त होता है— किसी शकल (आकृति) के रूप मे दिखाई देता है उसे–अर्थात् पैरोंसे लेकर मस्तक तकके अवयवो को अग (शरीर) कहते है।

ससिसोमाकारा—शश (खरगोश) जिसका चिन्ह हो उसे शशी (चन्द्रमा) कहते हैं। चन्द्रमाके समान रमणीय जिस स्त्री का स्वरूप हो उसे 'शशिसौम्याकारा' कहते है।

कता—जो कमनीय (सुन्दरी) हो उस स्त्री को 'कांता' कहतेहैं।

માન શબ્દથી અહીં એ અર્થ ગ્રહણ કરવાનો છે માનથી અધિક હોય તેને અથવા અર્ધભાર (એક પરિમાણ)ને ઉન્માન કહે છે સર્વતોમાનને અથવા પોતાની આગળી ૧૦૮ આગળી ઉચાઇને પ્રમાણ કહે છે એ માન, ઉન્માન, અને પ્રમાણથી યુકત હોવાને કારણ યથાયોગ્ય અવયવોની રચનાવાળુ આખુ અગ સુદર કહેવાય છે એવુ સુદર શરીર જે સ્ત્રીનું હોય તેને 'માનોન્માન પ્રમાણપ્રતિપૂર્ણસુજાતસર્વાગસુદરા' કહે છે જેની દ્વારા પ્રાણી વ્યકત થતો હોય-કોઇ આકૃતિના રૂપમા દેખાતો હોય તેને–અર્થાત્ પગથી માડીને મસ્તક સુધીના અવયવોને અગ (શરીર) કહે છે

સસિસોમાકારા શશ (સસલુ) જેનુ ચિન્હ હોય તેને શશી (ચદ્રમા) કહે છે ચદ્રમાના જેવુ રમણીય જે સ્ત્રીનુ સ્વરૂપ હોય તેને શશિસૌમ્યાકારા કહે છે

કતા જે કમનીય (સુદરી) હોય તે સ્ત્રીને કાતા કહે છે

एकैकाङ्गुलीमध्ये, भवति पञ्चविंशतिर्वत्सरमायुः। जानीत जीवितरेखा, या च कनिष्ठाङ्गुलीमूलात् ॥२॥ करभाद्धनरेखा, मणिबन्धात्, तथैव पितृरेखा। एताः सर्वाः पूर्णा भवन्ति चेदायुर्गोत्र धनलाभः ॥३॥ इति।

'माने'-ति, मीयते-परिच्छिद्यते पदार्थोऽनेनेति मान, तुलाङ्गुली प्रस्थादिना तोलन, यद्वा-जलादिपरिपूर्णकुण्डादिप्रविष्टे पुरुषादौ यदा द्रोणपरिमित जलादि निस्सरति तदा स पुरुषादिर्मानवानुच्यते तदेव, उन्मानम्=ऊर्ध्व मान, यद्वा अर्द्ध

जो रेखा कनिष्ठ अगुलीके मूलसे निकली है वह जीवन (आयु) की रेखा है। एक-एक अगुली में पचीस-पचीस वर्ष की आयु होती है—अर्थात् यदि आयुकी रेखा एक अगुली तक है तो पचीस वर्षकी आयु, दो अगुलियां तक हो तो पचास वर्षकी आयु, इसी हिसाब से आगे समझना चाहिए ॥२॥

धन की रेखा करभ[1] (गुदे) से निकलती है, और मणिबन्धसे पितृरेखा फूटती है। यदि ये सब रेखाएँ पूर्ण हों तो आयु, गोत्र और धन का लाभ होता है ३॥॥"

माणुम्माणप्पमाणपडिपुण्णसुजायसव्वगसुदरगा—जिसके द्वारा पदार्थ मापा जाय उसे मान कहते है अर्थात् तराजू, उगली, सेर, छटाक आदिके द्वारा तोलना। अथवा कोई पुरुष आदि जलसे लबालब भरे हुए कुड आदिमे घुसे और उसके घुसनेसे यदि एक द्रोण (परिमाण विशेष) जल बाहर निकले तो उस पुरुष आदिको मानवान् (मानसे युक्त) कहते

(१) જે રેખા ટચલી આગળીના મૂળથી નીકળે છે તે આયુષ્યની રેખા છે એક-એક આગળીમા ૨૫-૨૫ વર્ષનું આયુષ્ય હોય છે, અર્થાત્ જો આયુષરેખા એક આગળી સુધી હોય છે તો પચીસ વર્ષનુ આયુષ્ય, બે આગળી સુધી હોય તો પચાસ વર્ષનુ આયુષ્ય એ હિસાબે આગળ સમજી લેવુ (૨)

ધનની રેખા ૧કરભથી નીકળે છે અને મણિબધમાથી પિતૃરેખા ફૂટે છે જો એ બધી રેખાઓ પૂર્ણ હોય તો આયુષ્ય, ગોત્ર અને ધનનો લાભ થાય છે (૩)"

माणुम्माणपमाणपडिपुण्णसुजायसव्वगसुदरगा—જેની દ્વારા કોઈ પદાર્થને માપવામા આવે તેને માન કહે છે, અર્થાત-ત્રાજવુ, આગળી, શેર, નવટાંક, આદિ દ્વારા તોલવુ, અથવા કોઈ પુરૂષ આદિ જળથી ભરપૂર ભરેલા કુડ આદિમા પેસે અને તેના પેસવાથી જો એક દ્રોણ (પરિમાણવિશેષ) જળ બહાર નીકળી જાય તો એ પુરૂષ આદિને માનવાન્ (માનથી યુક્ત) કહે છે

१. मणि बधसे लेकर कनिष्ठिका पर्यंत हाथके बाह्य भागको 'करभ' कहते हैं॥

૧ મણિબધથી લઇને ટચલી આગળી સુધીના હાથના બહારના ભાગને કરભ કહે છે

भाररूपः परिमाणविशेषः, प्रमाण=सर्वतो मान, यद्वा निजाङ्गुलीभिरष्टोत्तरशताङ्गुलि-परिमितोच्छ्राय', इत्थ च–मान चोन्मान च प्रमाण चेत्येषा द्वन्द्वे मानोन्मानप्रमाणानि, तै. प्रतिपूर्णानि=सम्पन्नानि अत एव सुजातानि=यथोचितावयवसन्निवेशवन्ति, सर्वाणि=सकलानि अङ्गानि=अज्यते–व्यज्यते प्राणी यैस्तानि मस्तकादारभ्य चरणान्तानि यस्मिँस्तत्, अत एव सुन्दरमङ्ग वपुर्यस्याः सा तथोक्ता, 'शशी ति शशो विद्यते लक्ष्मतयाऽस्येति शशी==चन्द्रस्तद्वत्=सौम्यो=रमणीय आकार =स्वरूप यस्या सा, कान्ता=कमनीया, 'प्रिये'–ति प्रिय=दर्शकजनमनोह्लादक दर्श-

हैं। मान शब्दसे यहा इसीका ग्रहण करना चाहिए। मानसे अधिकको, अथवा अर्ध भार (एक परिमाण) को उन्मान कहते है। सर्वतोमानको अथवा अपनी उगलीसे एकसौ आठ उगली उचाईको प्रमाण कहते है। इन मान, उन्मान और प्रमाणसे युक्त होनेके कारण यथायोग्य अवयवोकी रचनावाला समस्त अग सुन्दर कहलाता है। ऐसा सुन्दर शरीर जिस स्त्री का हो उसे 'मनोन्मानप्रमाणप्रतिपूर्ण-सुजातसर्वांगसुन्दरा' कहते है। जिसके द्वारा प्राणी व्यक्त होता है— किसी शकल (आकृति) के रूप मे दिखाई देता है उसे–अर्थात् पैरोसे लेकर मस्तक तकके अवयवों को अग (शरीर) कहते है।

ससिसोमाकारा—शश (खरगोश) जिसका चिन्ह हो उसे शशी (चन्द्रमा) कहते है। चन्द्रमाके समान रमणीय जिस स्त्री का स्वरूप हो उसे 'शशिसौम्याकारा' कहते है।

कता—जो कमनीय (सुन्दरी) हो उस स्त्री को 'कांता' कहतेहै।

માન શબ્દથી અહી એ અર્થ ગ્રહણ કરવાનો છે માનથી અધિક હોય તેને અથવા અર્ધભાર (એક પરિમાણ)ને ઉન્માન કહે છે સર્વતોમાનને અથવા પોતાની આગળી ૧૦૮ આગળી ઉચાઇને પ્રમાણ કહે છે એ માન, ઉન્માન, અને પ્રમાણથી યુકત હોવાને કારણ યથાયોગ્ય અવયવોના રચનાવાળુ આખુ અગ સુદર કહેવાય છે એવુ સુદર શરીર જે સ્ત્રીનુ હોય તેને 'માનોન્માન પ્રમાણપ્રતિપૂર્ણસુજાતસર્વાગસુદરા' કહે છે જેની દ્વારા પ્રાણી વ્યકત થતો હોય-કોઇ આકૃતિના રૂપમા દેખાતો હોય તેને–અર્થાત્ પગથી માડીને મસ્તક સુધીના અવયવોને અગ (શરીર) કહે છે

ससिसेमाकारा શશ (સસલુ) જેનુ ચિન્હ હોય તેને શશી (ચદ્રમા) કહે છે ચદ્રમાના જેવુ રમણીય જે સ્ત્રીનુ સ્વરૂપ હોય તેને શશિસૌમ્યાકારા કહે છે

कता જે કમનીય (સુદરી) હોય તે સ્ત્રીને કાતા કહે છે

नमवलोकन यस्या सा प्रियदर्शना, यत्तु दर्शन=रूपमिति व्याख्यात तत्पूर्वोत्तरो पात्तविशेषणपौनरुक्त्यापत्त्या हेयमेव। यत एव विशेषणविशिष्टाऽत एव सुरूपा= सर्वातिशायिरूपलावण्यवती, रूपेण लावण्यस्याप्युपलक्षितत्वात् आनन्दस्य 'गाथे' ति-प्राग्व्याख्यातप्रकारस्य इष्टा=अभिलषणीय मनोऽनुकूलव्यवहर्त्रीत्वाद्वल्लभा आनन्देन गाथापतिना सार्द्धं=सह, अनुरक्ता=सातिशयस्नेहपूर्णा, तदुक्तम्—

"घरकम्मवावडा जा, सव्वसिणेह-प्पवड्ढणी दक्खा।
छाया विव भत्तणुगा, अणुरत्ता, सा समक्खाया॥" इति।

एतच्छाया च-

"गृहकर्मव्यापृता या, सर्वस्नेहप्रवर्द्धनी दक्षा।
छायेव भर्त्रनुगा अनुरक्ता सा समाख्याता॥" इति।

पियदसणा—जिसकी दृष्टि (चितवन-अवलोकन) दर्शकोंके मन दर्शन की व्याख्या 'रूप' करना ठीक नहीं, क्योंकि ऐसा करनेसे पुनरुक्ति दोष आता है, अर्थात् आगेके विशेषणमें और इसमें कुछ भेद नहीं रहता।

सुरूवा—श्रेष्ठ रूप और लावण्य वालीको 'सुरूपा' कहते हैं। शिवानन्दा पूर्वोक्त समस्त प्रशस्त गुणोंवाली अत एव 'सुरूपा' थी वह आनन्द की इच्छा के अनुकूल वर्त्ताव करती थी इसलिए उसकी वल्लभा (प्रिय) थी। वह आनन्द में अनुरक्त (अत्यन्तस्नेहवाली) थी।

कहा भी है-"जो स्त्री घरके काम-काज मे लगी रहती है, सबका स्नेह बढाने वाली होती है, चतुर होती है, परछाईकी नाई पतिकी अनुगामिनी होती है, वह 'अनुरक्ता' कही गई है॥१॥"

पियदसणा—જેનુ દર્શન (અવલોકન) જોનારાઓના મનમા આહ્લાદ ઉત્પન્ન કરતુ હોય તે સ્રીને પ્રિયદર્શના કહે છે દર્શનની વ્યાખ્યા 'રૂપ' કરવી એ બરાબર નથી કારણ કે તેમ કરવાથી પુનરૂકિતદોષ આવે અર્થાત્- આગળના વિશેષણમા અને આમા કાઈ ભેદ રહે નહિ

सुरूवा-શ્રેષ્ઠ રૂપ અને લાવણ્યવાળી સ્રીને સુરૂપા કહે છે શિવાનદા પૂર્વોકત બધા પ્રશસ્ત ગુણોવાળી હોઇ સુરૂપા હતી

તે આનદની ઈચ્છાને અનુકૂળ વર્તાવ કરતી હતી તેથી તેની વલ્લભા (પ્યારી) હતી તે આનદમા અનુરકત (અત્યત સ્નેહવાળી) હતી કહ્યુ છે કે-

"જે સ્રી ઘરના કામકાજમા લાગી રહે છે બધાનો સ્નેહ વધારનારી હોય છે, ચતુર હોય છે, પડછાયાની પેઠે પતિની અનુગામિની હોય છે તેને અનુરકતા કહેવામા આવે છે"

अविरक्ता=प्रातिकूल्य गतेऽपि पत्यौ स्वयं सदा प्रसन्नवदना, तदप्युक्तम्—

"पडिऊलेवि य भत्तरि, किंचिवि रुट्ठा ण जा हवइ जा उ।
मिउभासिणी य णिच्च, सा अविरत्तत्ति णिदिट्ठा ॥" इति ।

एतच्छाया च–

"प्रतिकूलेऽपि च भर्त्तरि, किञ्चिदपि रुष्टा न या भवति या तु।
मृदुभाषिणी च नित्य, सा अविरक्तेति निर्दिष्टा ॥" इति ।

इष्टा=इन्द्रियमनःप्रमोदकर्त्री, शब्द यावत्पञ्चविधानिति,–शब्द रूप गन्ध रस-स्पर्शात्मकान् पञ्चविधान्=पञ्च विधाः=प्रकारा येषा तान्, मानुष्यान्=मनुष्याणामिमे मानुष्यास्तान् मनुष्यसम्बन्धिन इति यावत् कामभोगान्=काम्यन्ते–अभिलष्यन्त इति कामाः=शब्दरूपलक्षणाः, भुज्यन्ते=सेव्यन्तेऽर्थात्सुखानुभवविषयीक्रियन्त इति भोगाः, कामाश्च भोगाश्च कामभोगाः, यद्वा काम इच्छा तदनुकूला भोगाः कामभोगाः=यथेच्छ भोगास्तान् प्रति=प्रत्येक प्रतिदिन वा अनुभवन्ती=उपभुञ्जाना विहरति ॥ ६ ॥

मूलम्—तस्स ण वाणिय-गामस्स वहिया उत्तरपुरत्थिमे दिसी-भाए एत्थ ण कोल्लाए नाम सन्निवेसे होत्था। रिद्ध-त्थिमिय-जाव-

---

वह अविरक्त थी–अर्थात् पति यदि प्रतिकूल होजाय तो भी मुह नहीं फुलाती थी–प्रसन्नमुख रहती थी। वह भी कहा है–'पडिऊले वि य' इत्यादि।

'पतिके प्रतिकूल होजाने पर भी जो स्त्री कभी जरा भी रोप नहीं करती और सदा मधुर वाणी बोलती है वह 'अविरक्ता' कही गई है।'

शिवानन्दा अनुरक्त थी अविरक्त थी और इन्द्रिय-मन को आनन्द देने वाली थी। वह शब्द रूप गन्ध रस और स्पर्श, इन पाचों मनुष्यसम्बन्धी भोगोंको भोगती हुई विचरती (रहती) थी ॥६॥

તે અવિરકત હતી અર્થાત પતિ જો કદાચ પ્રતિકૂળ થઈ જાય તો પણ મ્હો ચડાવતી નહિ અને સદા પ્રસન્નમુખ રહેતી હતી કહ્યુ છે કે—'पडिऊले वि य' ઈત્યાદિ

'પતિ પ્રતિકૂળ થાય તો પણ જે સ્ત્રી કદી જરા પણ રોષ કરતી નથી અને સદા મધુર વાણી બોલે છે તેને અવિરકતા કહે છે

અને સદા મધુર પ્રિય વાણી બોલે છે તેને અવિરકતા કહે છે" (૨)

શિવાનદા અનુરકત હતી, અવિરકત હતી અને ઇદ્રિય-મન ને આનદ આપનારી સ્ત્રી હતી તે શબ્દ, રૂપ, ગધ રસ અને સ્પર્શ, એ પાચે મનુષ્ય-સબધી ભોગોને ભોગવતી વિચરતા હતી (૬)

नमवलोकन यस्या सा प्रियदर्शना, यत्तु दर्शन=रूपमिति व्याख्यात तत्पूर्वोत्तरो पात्तविशेषणपौनरुक्त्यापत्त्या हेयमेव। यत एव विशेषणविशिष्टाऽत एव सुरूपा= सर्वातिशायिरूपलावण्यवती, रूपेण लावण्यस्याप्युपलक्षितत्वात् आनन्दस्य 'गाथे' ति–प्राग्व्याख्यातप्रकारस्य इष्टा=अभिलषणीय मनोऽनुकूलव्यवहर्त्रीत्वाद्वल्लभा आनन्देन गाथापतिना सार्द्ध=सह, अनुरक्ता=सातिशयस्नेहपूर्णा, तदुक्तम्—

"घरकम्मवावडा जा, सव्वसिणेह-प्पवड्ढणी दक्खा।
छाया विव भत्तणुगा, अणुरत्ता, सा समक्खाया॥" इति।

एतच्छाया च–

"गृहकर्मव्यापृता या, सर्वस्नेहप्रवर्द्धनी दक्षा।
छायेव भर्त्रनुगा अनुरक्ता सा समाख्याता॥" इति।

पियदसणा—जिसकी दृष्टि (चितवन–अवलोकन) दर्शकोंके मन दर्शन की व्याख्या 'रूप' करना ठीक नहीं, क्योंकि ऐसा करनेसे पुनरुक्ति दोप आता है, अर्थात् आगेके विशेषणमें और इसमें कुछ भेद नहीं रहता।

सुरूवा—श्रेष्ठ रूप और लावण्य वालीको 'सुरूपा' कहते हैं। शिवानन्दा पूर्वोक्त समस्त प्रशस्त गुणोंवाली अत एव 'सुरूपा' थी वह आनन्द की इच्छा के अनुकूल वर्त्ताव करती थी इसलिए उसकी वल्लभा (प्रिय) थी। वह आनन्द में अनुरक्त (अत्यन्तस्नेहवाली) थी।

कहा भी है–"जो स्त्री घरके काम–काज में लगी रहती है, सबका स्नेह बढाने वाली होती है, चतुर होती है, परछाईकी नाईं पतिकी अनुगामिनी होती है, वह 'अनुरक्ता' कही गई है॥१॥"

पियदसणा—જેનુ દર્શન (અવલોકન) જોનારાઓના મનમા આહ્‌લાદ ઉત્પન્ન કરતુ હોય તે સ્રીને પ્રિયદર્શના કહે છે દર્શનની વ્યાખ્યા 'રૂપ' કરવી એ બરાબર નથી કારણ કે તેમ કરવાથી પુનરૂક્તિદોષ આવે અર્થાત્- આગળના વિશેષણમા અને આમા કાઈ ભેદ રહે નહિ

सुरूवा–શ્રેષ્ઠ રૂપ અને લાવણ્યવાળી સ્રીને સુરૂપા કહે છે શિવાનદા પૂર્વોક્ત બધા પ્રશસ્ત ગુણોવાળી હોઇ સુરૂપા હતી

તે આનદની ઈચ્છાને અનુકૂળ વર્તાવ કરતી હતી તેથી તેની વલ્લભા (પ્યારી) હતી તે આનદમા અનુરકત (અત્યત સ્નેહવાળી) હતી કહ્યુ છે કે–

"જે સ્રી ઘરના કામકાજમા લાગી રહે છે બધાનો સ્નેહ વધારનારી હોય છે, ચતુર હોય છે, પડછાયાની પેઠે પતિની અનુગામિની હોય છે તેને અનુરકતા કહેવામા આવે છે"

इति सर्वतन्त्रसम्मतत्वात्, ततच 'तस्मात्खलु वाणिजग्रामाद् बहि पूर्वक्रान्ते उत्तर पौरस्त्ये दिग्भागे' इत्येव समन्वितोऽर्थः, खलु=लोकप्रसिद्धः, प्रसिद्धश्च व्यक्त-सुधर्मणोर्गणधरयोर्जन्मस्थानत्वाद्वीरजिनेन्द्रेणेहस्थस्यैव बहुलब्राह्मणस्य गृहात्प्रथम-भिक्षोपलम्भेश्च, कोल्लाको नाम=कोल्लाक इत्येतन्नामकः सन्निवेशः=सन्निविशन्ति निवास कुर्वन्ति जना यस्मिन् स ग्रामविशेष इति यावत्, अभवत्=आसीत्। ऋद्ध-स्तिमितयाव'दिति अत्र यावच्छब्दबलेन'ऋद्धस्तिमितसमृद्धे'-त्याद्यौपपातिकसूत्रोक्तः क्रमो ऽवसेयः, इयाँस्तु विशेषः—यत्तत्र नगरीवर्णनतात्पर्येण स्त्रीलिङ्गतयोक्तानि विशे-

आए हुए में'। इदम्, एतत् और अदस्' शब्द प्रक्रान्त, प्रसिद्ध और अनुभूत अर्थ के वाचक हैं, इस बातको सभी ग्रन्थ मानते हैं। इसलिए वाणिजग्राम नगरसे बहार प्रक्रान्त अर्थात् पूर्वप्रकरण निर्दिष्ट ईशान कोणमें लोकप्रसिद्ध कोल्लाक नामक सन्निवेश (ग्राम) था। खलु का अर्थ है 'लोक-प्रसिद्ध'। कोल्लाक सन्निवेश लोकप्रसिद्ध इसलिए था कि यही व्यक्त और सुधर्मा गणधर का जन्म स्थान था, और भगवान् महावीर स्वामी को इसीमें रहनेवाले बहुल ब्राह्मणके घरसे पहले-पहल भिक्षालाभ हुआ था। 'जाव' शब्द 'ऋद्धसे, स्तिमित और समृद्ध' इत्यादिका औपपातिक सूत्र में कहा हुआ क्रम यहाँ समझना चाहिए। विशेषता केवल इतनीसी है कि वहा नगरी का वर्णन होने से इन विशेषणोंका स्त्रीलिंगमें

વાચક છે, એ વાતને બધા ગ્રથો× માને છે તેથી વાણિજ્ય ગ્રામ નગરની બહાર, પ્રક્રાન્ત અર્થાત્ પૂર્વપ્રકરણ નિર્દિષ્ટ ઇશાનકોણમા લોકપ્રસિદ્ધ કોલ્લાક નામે એક સુદર સન્નિવેશ (ગ્રામ) હતો ખલુ' નો અર્થ 'લોકપ્રસિદ્ધ' છે કોલ્લાક સન્નિવેશ લોકપ્રસિદ્ધ એટલા માટે હતો કે એ વ્યક્ત સ્વામી અને સુધર્મા સ્વામી ગણધરનુ જન્મસ્થાન હતુ, અને ભગવાન્ શ્રી મહાવીર સ્વામીને, ત્યા રહેનારા બહુલ બ્રાહ્મણના ઘેરથી પહેલવહેલો ભિક્ષાલાભ થયો હતો 'જાવ' શબ્દથી 'ઋદ્ધ, સ્તિમિત અને સમૃદ્ધ' ઇત્યાદિનો ઔપપાતિક સૂત્રોમા કહેલો ક્રમ અહી સમજવો આમા વિશેષતા કેવળ એટલી જ છે કે ત્યા નગરીનું વર્ણન હોવાથી એ વિશેષણોનો નારીજાતિમા ઉપયોગ કરવામા આવ્યો

१–सर्व–' एतच जिज्ञासुभि' काव्यप्रकाशस्य सप्तमे समुल्लासे, साहित्यदर्पणस्य च सप्तमे परिच्छेदे, रसगङ्गाधरादौ च मनोहत्याऽवलोकनीयम् ॥

१ जिज्ञासुओं को यह विषय काव्यप्रकाश के सातवें समुल्लासमें साहित्य-दर्पणके सातवें परिच्छेदमें रसगगाधर आदि ग्रन्थोमें सावधानीसे देखना चाहिए॥

× જિજ્ઞાસુઓએ આ વિષય 'કાવ્યપ્રકાશ'ના સાતમા સમુલ્લાસમા, સાહિત્યદર્પણના સાતમા પરિચ્છેદમા અને રસગગાધર આદિ ગ્રંથોમા સાવધાનતાથી જોઇ લેવો.

पासादीए दरिसणिज्जे अभिरूवे पडिरूवे ॥ ७ ॥ तत्थ णं कोल्लाए सन्निवेसे आणंदस्स गाहावइस्स बहुए मित्तणाइणियगसयणसंबंधिपरिजणे परिवसइ, अड्ढे-जाव अपरिभूए ॥ ८ ॥

छाया तस्मात्खलु वाणिजग्रामाद् बहिरुत्तरपौरस्त्ये दिग्भागेऽत्र खलु कोल्लाको नाम सन्निवेशोऽभवत् । ऋद्ध स्तिमित यावत्प्रासादीयो दर्शनीयोऽभिरूप प्रतिरूपः ॥७॥ तत्र खलु कोल्लाके सन्निवेशे आनन्दस्य गाथापतेर्बहुको मित्र ज्ञाति निजक स्वजन सम्बन्धिपरिजनः परिवसति आढ्यो यावदपरिभूतः ॥८॥

टीका—'तस्मा–' दित्यारभ्य 'दिग्भागे'–इत्यन्तो व्याख्यातपूर्वः, अत्र=अस्मिन् काले, यद्वा पूर्वप्रक्रान्ते इत्यर्थः, इदमेतददः–शब्दा प्रक्रान्तप्रसिद्धानुभूतार्थका

(मूलका अर्थ)

'तस्स ण वाणियगामस्स' इत्यादि ॥ ७ । ८ ॥ उस वाणिजग्राम नगरके बाहर उत्तर पूर्वके दिग्भाग (ईशान कोण) में कोल्लाक नामक सन्निवेश था। वह ऋद्ध, स्तिमित, यावत् प्रासादीय, दर्शनीय अभिरूप और प्रतिरूप था। उस कोल्लाक सन्निवेशमें आनन्द गाथापतिके बहुतसे मित्र, ज्ञाति (जाति), निजक, स्वजन, सम्बन्धी और परिजन निवास करते थे। वे आढय यावत् अपरिभूत थे ॥ ७।८ ॥

(टीकाका अर्थ)

'तस्स' से लेकर 'दिसीभाए' तक पदों का व्याख्यान पहले किया जा चुका है। एत्थ' (अत्र) का अर्थ है 'इस समय में' अथवा 'पूर्व प्रकरणसे

મૂળનો અર્થ

तस्स ण वाणियगामस्स ઈત્યાદિ (૭-૮)

તે વાણિજ ગ્રામ નગરની બહાર ઉત્તર–પૂર્વના દિગ્ભાગ (ઈશાન કોણ)મા કોલ્લાક નામે સન્નિવેશ હતો તે ઋદ્ધ, સ્તિમિત, યાવત્ પ્રાસાદીય, દર્શનીય અભિરૂપ, અને પ્રતિરૂપ-ઘણોજ સુંદર હતો. તે કોલ્લાક સન્નિવેશમા આનંદ ગાથાપતિના ઘણા મિત્રો જ્ઞાતિ (જાતિ), નિજક, સ્વજન, સંબંધી અને પરિજનો નિવાસ કરતા હતા, તેઓ આઢય યાવત્ અપરિભૂત હતા (૭-૮)

ટીકાનો અર્થ

'तस्स' થી માંડીને 'दिसीभाए' સુધીના પદોનું વ્યાખ્યાન પહેલા કરવામા આવ્યુ છે एत्थ (अत्र)નો અર્થ છે 'આ સમયમા' અથવા 'પૂર્વ પ્રકરણથી આવેલામા, इदम्, एतत् અને अदस् શબ્દ પ્રક્રાન્ત, પ્રસિદ્ધ અને અનુભૂત અર્થના

मित्रं=सखा सर्वदा निर्व्यभिचारिहितोपदेष्टेत्यर्थ., ज्ञातिः=समानाचारविचारसंयुक्त-स्वजातिवर्ग', निजकः=मातापितापुत्रकलत्रादि , स्वजनः=भ्रातृ-पितृव्य-मातुलादि., सम्बन्धी=श्वशुर जामातृ स्यालादिः, परिजनोऽमात्य भृत्य दास दास्यादिः मित्रादिपरिजनान्तस्य कर्मधारय , जात्यभिप्रायेण चैकवचनम् । मित्रादीना लक्षणमुक्तञ्च-

"मित्त सयेगरूव, हियमुवदिसइ प्पिय च वितणोइ । तुल्लायारवियारी, सजाइवग्गो य सम्मया णाई ॥१॥ माया पिउ पुत्ताई, णियगो, सयगो पिउव्व भायाई। सबधी ससुराई, दासाई, परिजणो णेओ ॥ २ ॥" इति ।

एतच्छाया च-"मित्र सदैकरूप हितमुपदिशति प्रिय च वितनोति । तुल्याचारविचारी, स्वजातिवर्गश्च सम्मता ज्ञातिः ॥१॥ माता-पितृ पुत्रादिर्निजकः, स्वजनः पितृव्यभ्रात्रादिः। सबन्धी श्वशुरादिर्दासादि परिजनो ज्ञेय. ॥२॥" इति ॥८॥

सदा सर्वदा एकान्त हितका उपदेश देनेवाले सखाको मित्र कहते हैं। समान आचार विचार वाले जाति समूहको ज्ञाति कहते हैं, माता, पिता, पुत्र, कलत्र प्रभृतिको निजक कहते हैं। भाई, काका, मामा, आदिको स्वजन कहते हैं। ससुर, जमाई (दामाद), साले, बहनोई आदिको सम्बन्धी कहते है। मन्त्री, नौकर, दास, दासी आदिको परिजन कहते है। मित्र आदिके लक्षणोंके विषय में और भी कहा है—

"मित्र वह है जो सदा हितकी बात बताता है और सदा हित ही करता है। समान आचार विचार वाले स्वजातिवर्गको ज्ञाति, माता पिता पुत्र आदिको निजक, काका भाई आदिको स्वजन, ससुर आदि-को सम्बन्धी और दास आदिको परिजन कहते हैं ॥१-२॥"

सदा—सर्वदा એકાંતહિતનો ઉપદેશ આપનાર સખને મિત્ર કહે છે સમાન આચાર—વિચારવાળા જાતિ—સમૂહને જ્ઞાતિ કહે છે માતા, પિતા પુત્ર કલત્ર વગેરેને નિજક કહે છે, ભાઈ કાકા, મામા, આદિને સ્વજન કહે છે સસરા, જમાઈ સાળા, બનેવી વગેરેને સબંધી કહે છે મંત્રી નોકર, દાસ, દાસી વગેરેને પરિજન કહે છે મિત્ર આદિના લક્ષણો વિષે કહ્યું છે કે—

"મિત્ર એ છે કે જે સદા હિતની વાત બતાવે છે અને સદા હિત જ કરે છે સમાન આચાર-વિચારવાળા સ્વજાતિવર્ગને જ્ઞાતિ, માતા પિતા પુત્ર પુત્રી આદિને નિજક, કાકા ભાઈ આદિને સ્વજન, સસરો સાળો આદિને સબંધી અને દાસ આદિને પરિજન કહે છે (૧-૨)

पणानीह सन्निवेशवर्णनतात्पर्येण पुंल्लिङ्गतया योज्यानीति । तत्र—ऋद्धः=धनभवन पौरजनैः सातिशय वृद्धिमुपगतः, स्तिमितः=चाट-तस्कर दुर्वृत्त महासाहसिक डमरादिसमुत्थमभयसम्बन्धशून्यः, समृद्धः=धनधान्यादिसम्पन्नः, शिष्टानि विशेषणानि त्वौपपातिकसूत्रव्याख्यातो व्याख्येयार्थानि । प्रासादीयः=प्रसादो—मनःप्रसन्नता तस्मै हितः, यद्वा प्रसादश्चित्तानन्दः प्रयोजनमस्य स तथा, दर्शनीय=दर्शनाय हितो, यद्वा द्रष्टुं योग्यः, अभिरूपः=अभिमत रूप यस्य स मनोज्ञ इत्यर्थः, अतएव प्रति रूपः=प्रति=विशिष्टमसाधारणमिति यावत्, रूप यस्य सः ॥७॥

'तत्र खलु कोल्लाके सन्निवेशे आनन्दस्य गाथापते'—रित्यन्तः पाठो निगद व्याख्यात । 'बहि'—ति—बहुरेव बहुकः, स्वार्थे कः प्रचुर इत्यर्थ, 'मित्रे'—ति

व्यवहार किया गया है पर यहां सन्निवेशका वर्णन है अत॰ पुलिंग समझना चाहिए। धन जन भवन आदिसे जो अत्यन्त वृद्धिको प्राप्त हो उसे ऋद्ध कहते हैं। चाट (कपटी), चोर दुराचारी, महासाहसिक और डमर (राजविप्लव) आदिके भयसे जो सर्वथा रहित हो उसे स्तिमित कहते हैं। जो धन धान्यसे युक्त हो उसे समृद्ध कहते हैं। शेष विशेषणोंकी व्याख्या औपपातिक सूत्रकी टीकासे जाननी चाहिए। जिससे मनको प्रसन्नता प्राप्त हो उसे प्रासादीय कहते है। जिसे देखनेमे आनन्द आता हो—जो देखने योग्य हो उसे दर्शनीय कहते है। जो मनोज्ञ हो उसे अभिरूप और जो एकदम असाधारण—अनुपम सुन्दर हो उसे प्रतिरूप कहते हैं। तात्पर्य यह है कि कोल्लाक सन्निवेश उस समय, क्या धन जनमे, क्या सदाचारमें, क्या सुन्दरता मे खूब ही बढ़ा-चढ़ा था ॥७॥

છે, પણ અહીં સન્નિવેશનું વર્ણન છે તેથી ન જાતિ સમજવાની છે ધન જન ભવન આદિથી જે અત્યંત વૃદ્ધિને પ્રાપ્ત હોય તેને ઋદ્ધ કહે છે કપટી, ચોર, દુરાચારી, દુષ્ટ હિંસક મહાસાહસિક અને ડમર-બંડ (રાજવિપ્લવ) આદિના ભયથી જે સર્વથા રહિત હોય તેને સ્તિમિત કહે છે બાકીના વિશેષણોની વ્યાખ્યા ઔપપાતિક સૂત્રની પીયૂષવર્ષિણી ટીકામાથી જાણી લેવી, જેથી મનને પ્રસન્નતા પ્રાપ્ત થાય, તેને પ્રાસાદીય કહે છે જેને જોવામા આનદ મળે ને જોવા યોગ્ય હોય તેને દર્શનીય કહે છે જે મનોજ્ઞ હોય તેને અભિરૂપ અને જે એકદમ અસાધારણ-અનુપમ સુદર હોય તેને પ્રતિરૂપ કહે છે તાત્પર્ય એ છે કે કોલ્લાક સન્નિવેશ એ સમયે, ધન-જનમા, સદાચારમા, સુદરતામા ખૂબ જ આગળ વધેલો હતો (૭)

त्पदेन स्थानविशेष एव पर्यवसीयते, तन्निर्गमनं चाऽजीवत्वेन निष्क्रियत्वादत्यन्तमसम्भवि तथाऽप्याधाराधेययोः- (स्थान-स्थानिनोः)-रभेदोपचारात्परिषत्स्थितानां सर्वेषां निर्गमनतात्पर्येणैतादृशप्रयोगाणां लोकतोऽपि प्रसिद्धेरदोषस्तथा च भवति वक्ता-'परिषदेयं वार्ताऽनुमोदिते'-त्यादि। इयं च परिषत्त्रिप्रकारा-'ज्ञा, अज्ञा, दुर्विदग्धा चे'-ति, तत्र कुत्सितमताऽस्पृष्टचित्ता गुणदोषविवेके हंसीसन्निभा च सामान्यस्यापि वक्तुर्वक्तव्यसारमन्तःप्रविश्याशेषतो ग्रहीतुं समर्थेति यावत्, एतादृशी ज्ञा, ईषज्ज्ञानसम्पर्कवती ज्ञापरिषत्तो विभिन्नस्वभावा किन्तु सुखोपदेशनीया

यद्यपि किसी स्थानका ही बोध होता है और स्थान अजीव होनेके कारण निष्क्रिय है अत एव वह निकल नहीं सकता, तथापि यहाँ स्थान और स्थानमें रहने वाले अर्थात् आधार और आधेयमें उपचार से अभेद है इसलिए परिषद्में उपस्थित सब व्यक्तियोंके निकलने का अभिप्राय है। लोकमें भी स्थानको परिषद् नहीं कहते किन्तु स्थान-विशेषमें इकट्ठे हुए व्यक्तिओंको परिषद् कहते हैं, इसलिए यह कथन निर्दोष है। लोकमें कहते हैं—'परिषद्ने इस प्रस्तावका अनुमोदन किया है' आदि।

परिषद् तीन तरह की है—(१) ज्ञा, (२) अज्ञा (३) दुर्विदग्धा। जिसके चित्तमें निन्दनीय मतका स्पर्श तक न हो, जो गुण-दोषका विचार करने में हंसिनी जैसी हो, और साधारण वक्ताके भी वक्तव्य (कथन) के सार को गंभीर विचार करके पूरी तरह ग्रहण करनेमें समर्थ हो वह ज्ञा (समझदार) परिषद् कहलाती हैं। जो थोडे ज्ञान-

થાય, છે અને સ્થાન અજીવ હોવાથી નિષ્ક્રિય છે, તેથી તે નીકળી શકતુ નથી, તો પણ અહીં સ્થાન અને સ્થાનમા રહેનારા અર્થાત્ આધાર આધેયમા ઉપચારથી અભેદ છે, તેથી પરિષદ્મા એકઠી થએલી બધી વ્યક્તિઓના નીકળવાનો અભિપ્રાય છે લોકોમા પણ સ્થાનને પરિષદ્ કહેવામા આવતી નથી, પરન્તુ સ્થાનવિશેષમા એકઠી થયેલી વ્યક્તિઓને પરિષદ્ કહે છે તેથી આ કથન નિર્દોષ છે લોકોમા કહેવાય છે કે-"પરિષદે આ ઠરાવને અનુમોદન આપ્યુ છે" વગેરે.

પરિષદ્ ત્રણ પ્રકારની છે (૧) જ્ઞા, (૨) અજ્ઞા, (૩) દુર્વિદગ્ધા જેના ચિત્તમા નિંદનીય મતનો સ્પર્શ સુદ્ધા ન હોય, જે ગુણ-દોષનો વિચાર કરવામા હંસી જેવી હોય અને સાધારણ વક્તાના પણ કથનના સારને ગભીર વિચાર કરીને પૂરી રીતે ગ્રહણ કરવામા સમર્થ હોય તે જ્ઞા (સમજદાર)

मूलम्—तेणं कालेणं तेणं समएणं समणे भगवं महावीरे जाव समोसरिए। परिसा निग्गया। कूणिए राया जहा तहा जियसत्तू निग्गच्छइ। निग्गच्छित्ता जाव पज्जुवासइ ॥ ९ ॥

छाया—तस्मिन् काले तस्मिन् समये श्रमणो भगवान् महावीरो यावत्समवसृतः। परिषन्निर्गता, कूणिको राजा यथा तथा जितशत्रुनिर्गच्छति। निर्गत्य यावद् पर्युपास्ते ॥ ९ ॥

टीका—'तस्मि' न्निति—'तस्मिन् काले तस्मिन् समये श्रमणो भगवान् महावीरो यावत्समवसृतः' एषा व्याख्या प्राग्वद्बोध्या। 'परी'-ति परि=सर्वतोभावेन सीदन्ति=उपविशन्ति गच्छन्ति वा जना यस्यां सा परिषत्=सभा, यद्यपि परिष

कोल्लाक सन्निवेशमें आनन्द गाथापतिके बहुतसे मित्र आदि निवास करते थे। वे सब आढ्य दीप्त आदि पूर्वोक्त विशेषणोंसे विशिष्ट थे ॥८॥

मूल का अर्थ 'तेण कालेण' इत्यादि ॥९॥

उस काल उस समयमें श्रमण भगवान् महावीर पधारे। परिषद् (सभा) निकली, राजा कूणिक की तरह जितशत्रु राजा निकला। निकल कर यावत् पर्युपासना की ॥ ९ ॥

(टीकाका अर्थ) 'समणे भगव महावीरे जाव समोसरिए' इन पदोंका अर्थ पहले की तरह समझना चाहिए। मनुष्य चारों ओर से जिसमें उपस्थित होते हैं या जाते हैं उसे परिषत् (सभा) कहते हैं। 'परिषद्' शब्दसे

१—(पूर्वोक्त) देखो आनन्दके विशेषण।

કોલ્લાક સન્નિવેશમાં આનંદ ગાથાપતિના ઘણા મિત્રો વગેરે વસતા હતા તે બધા આઢ્ય દીપ્ત આદિ પૂર્વોક્ત* વિશેષણોથી વિશિષ્ટ હતા. (૮)

મૂળનો અર્થ—तेण कालेण ઇત્યાદિ (૯)

એ કાળ એ સમયે શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીર પધાર્યા પરિષદ્ (સભા) નીકળી રાજા કૂણિકની પેઠે જિતશત્રૂ રાજા નીકળ્યા. નીકળીને યાવત પર્યુપાસના કરી (૯)

ટીકાનો અર્થ

'समणे भगव महावीरे जाव समोसरिए' એ પદોનો અર્થ પહેલાની પેઠે સમજવો. જેમાં ચારે બાજુએથી મનુષ્યો એકઠા થાય છે અથવા જાય છે તેને પરિષત (સભા) કહે છે 'પરિષદ્' શબ્દથી જો કે કોઈ સ્થાનનો જ બોધ

* જુઓ આનંદના વિશેષણો

प्रोक्ता त्रिप्रकाराऽप्येपा पुनर्द्विविधा—लौकिकी लोकोत्तरा चेति, तत्र लौकिकी-राष्ट्र देश सङ्घ-जाति कुल नगर-ग्रामादिहिताहितचिन्तनार्थमायोजिता, लोकोत्तरा तु केवल श्रुत चारित्रादिधर्मश्रवणमननोपेता, तदप्युक्तम्—

"जा रट्ठाइ-हियट्ठ, विहिया सा लोईया मया परिसा।
लोगुत्तरिया उ पुणो, सुयचारित्ताइचच्चिया हवइ ॥" इति।

एतच्छाया च—

"या राष्ट्रादिहितार्थं विहिता सा लौकिकी मता परिपत्।
लोकोत्तरा तु पुनः, श्रुतचारित्रादिचर्चिता भवति ॥" इति।

अत्र च लोकोत्तराया एव परिपदो ग्रहण प्रकरणादिति विस्तरभयाद्विरम्यते।

है। अज्ञा परिपद् भी प्रायः ऐसी होती है, पर दुर्विदग्धा परिपद् लाख उपाय करने पर भी नहीं समझती ॥१॥"

यह उल्लिखित तीन प्रकारकी परिपद् भी प्रत्येक दो प्रकार की है—(१) लौकिकी और (२) लोकोत्तरा, जिस परिपद्की योजना राष्ट्र, देश (प्रान्त), सघ, जाति, कुल, नगर, ग्राम आदिके हित-अहित पर विचार करनेके लिए की गई हो वह लौकिकी परिपद् है। जिसमें केवल श्रुतधर्म और चारित्र-धर्म का श्रवण वा मनन होता हो वह लोकोत्तर-परिपद् है। सो भी कहा है—

"जो राष्ट्र आदिके हितके लिए की गई हो वह परिपद् लौकिकी मानी गई ह और जो श्रुत चरित्र धर्मके निमित्त हो वह लोकोत्तरा है ॥१॥" प्रकरणका अनुसरण करते हुए यहा लोकोत्तर परिपद् ग्रहण करना चाहिए। विस्तारके डरसे इस विपयको समाप्त करते है।

પરિપદ્ પણ પ્રાય આવીજ હોય છે, પરતુ દુર્વિગ્ધા પરિપદ્ લાખ ઉપાય કર્યે પણ સમજતી નથી" (૧)

એ પ્રમાણે ત્રણ પ્રકારની પરિષદ્ પણ પુન પ્રત્યેક બે પ્રકારની છે –(૧) લૌકિકી અને (૨) લોકોત્તરા, જે પરિપદ્‌ની યોજના રાષ્ટ્ર, દેશ (પ્રાત), સઘ જાતિ, કુલ, નગર, ગ્રામ આદિના હિત–અહિત નજરથી વિચાર કરવા માટે કરવામા આવી હોય તે લૌકિકી પરિપદ્ છે જેમા કેવળ શ્રુતધર્મ અને ચારિત્ર્યધર્મનુ શ્રવણ યા મનન થતુ હોય તે લોકોત્તરા પરિપદ છે કહ્યુ છે કે–

"જે રાષ્ટ્રઆદિના હિતને માટે કરવામા આવી હોય, તે પરિપદ લૌકિકી મનાય છે અને જે શ્રુત–ચરિત્ર ધર્મને માટે પરિપદ હોય તે લોકોત્તરા મનાય છે" (૧) પ્રકરણનુ અનુસરણ કરતા અહી લોકોત્તર–પરિષદ્ ગ્રહણ કરવી જોઇએ વિસ્તારભયથી આ વિષયને સમાપ્ત કરીએ છીએ

अज्ञा, मिथ्याऽहङ्कारगर्विता यतस्ततः परिमितानि पदवाक्यान्यादायमादायमपि वि-
ज्ञम्मन्या विज्ञसमाजतर्जिताऽपि निस्त्रपा लोके निजयोग्यता रूयापयितु चित्कृत्य
सर्वतोऽग्रवादिनी सर्वेष्वपि विषयेषु पल्लवमात्रग्राहिणी किमपि मनाक् पृष्टा पवन
परिपूर्णा भस्त्रेव निःश्वसन्ती समुचितमपि परोपदेशमभिमोनादनास्वादयन्ती च
दुर्विदग्धा, तदुक्तम्—

"अकिलेस उवदिस्सा निक्कवडा हवइ जाणिया परिसा।
अण्णावि एवमेवा,-णुवदिस्सा दुव्विअड्डा उ ॥१॥" इति।

एतच्छाया च—

"अक्लेशमुपदेश्या, निष्कपटा भवति ज्ञा परिषत्।
अज्ञाऽप्येवमेवानुपदेश्या दुर्विदग्धा तु ॥ १ ॥" इति।

वाली हो, ज्ञा परिषत् से भिन्न स्वभाव वाली किन्तु सहज ही उपदेश मान लेने वाली हो वह अज्ञा परिषत् है। जो मिथ्या अहकारसे गर्वित हो, इधर- उधर के थोडे-बहुत पद-वाक्योंको रटकर अपनेको बृहस्पतिका अवतार समझती हो, विद्वानों द्वारा तिरस्कृत होने पर भी जिसे लज्जा न आति हो, ससार में अपनी योग्यताका ढिढोरा पीटनेके लिए सबसे पहले चिल्ला-चिल्ला कर बोलती हो, प्रत्येक विषय मे पल्लवमात्रग्राहिणी (ऊपरी पडिताईवाली) हो, कोई जरासी बात पूछे तो हवासे भरी हुई भस्त्रा (धँवण) की भाति साँसें लेने लगे, घमडकी मारी दूसरे के हितकारी उपदेशको भी ग्रहण न करती हो वह दुर्विदग्धा परिषत् है। कहा भी है—

"ज्ञा परिषद् सहज ही उपदेश मानने वाली और निष्कपट होती

પરિષદ કહેવાય છે જે થોડા જ્ઞાન વાળી હોય, જ્ઞા પરિષદ્‌થી ભિન્ન સ્વભાવવાળી પરન્તુ સહજમા ઉપદેશ માની લે તેવી હોય, તે અના પરિષદ્ કહેવાય છે જે મિથ્યા અહકારથી ગર્વિત હોય, અહીં તહીંના થોડા-ઘણા પદ શ્લોક વાકયને બોલી બતાવીને પોતાને બૃહસ્પતિનો અવતાર સમજતી હોય, વિદ્વાનોથી તિરસ્કૃત થયા છતા પણ જેને જરા પણ લાજ ન આવતી હોય, જગતમા પોતાની યોગ્યતાનો ઢઢેરો પીટાવવાને માટે સૌની પહેલા બૂમાબૂમ કરીને બોલતી હોય, પ્રત્યેક વિષયમા પલ્લવમાત્રગ્રાહિણી (ઉપર-ઉપરની પડિતાઈવાળી) હોય, કોઈ થોડીક વાત પૂછે તો હવાથી ભરેલી ધમણની પેઠે શ્વાસ લેવા લાગી જાય, ઘમડની મારી બીજાઓના હિતકારી ઉપદેશને પણ ગ્રહણ ન કરે, તે દુર્વિદગ્ધા પરિષદ્ કહેવાય છે કહ્યુ છે કે –

"જ્ઞા પરિષદ્ સહજમા ઉપદેશ માનનારી અને નિષ્કપટી હોય છે અજ્ઞા

शैलामालाप्रभृतीना व्युत्सर्जनया=परित्यागेन, अचित्ताना=वस्त्राभरणादीनाम्, अव्युत्सर्जनया=अपरित्यागेन, 'एके'ति-एकमात्रमर्थादस्यूत यच्छाटक तस्य य उत्तरासङ्गः=भाषानिरवद्यत्वार्थं मुखोपरि स्थापन, तस्य करणमाचरण तेन, चक्षुःस्पर्शे =भगवद्दर्शने जाते, सति सप्तमीयम्, अञ्जलिप्रग्रहेण=अञ्जलिबन्धनेन, मनसः= चित्तस्य एकत्रीकरणेन-स्थिरीकरणेन, येनैव=यस्मिन्नेव 'दिग्भागे' इति शेषः, श्रमणो भगवान् महावीरः, अत्र 'अस्ती'त्यध्याहार्यम्, तेनैव=तस्मिन्नेव दिग्भागे उपागच्छति=समीपमायाति, उपागत्य=समीपमागत्य त्रिकृत्वः=त्रिवारम् आदक्षिण=निजमुखस्य दक्षिणभागतः सम्पुटितमञ्जलिमारभ्य प्रदक्षिण=परिभ्रान्त-परिवर्तित-करोति, कृत्वा=तथा प्रदक्षिणीकृत्य वन्दते=स्तौति स्तुतिश्च-

"अद्य प्रभो ! त्रिभुवनेश ! मदीयमेतद्,
यात जनुः सफलता तव दर्शनेन ।

आदि) द्रव्योंको त्याग कर (२) अचित्त (वस्त्र आभूषण आदि) द्रव्यों को न त्याग कर, (३) एकशाटिक (बिगर साधेका पूरा एक वस्त्र) का उत्तरासग करके अर्थात् भाषाकी निरवद्यता के लिए एक मात्र वस्त्र को मुख पर रख कर, (४) भगवान्के दृष्टिगोचर होते ही अजली बाध कर, (५) मन को स्थिर करके। जिस ओर श्रमण भगवान् महावीर थे उस ओर गया। वहा जाकर तीन बार अपने मुखके दाहिने भागसे आरभ करके प्रदिक्षणाएँ की। प्रदक्षिणाएँ करके स्तुति की, नमस्कार किया। राजा जितशत्रुने श्रमण भगवान् महावीर की इस प्रकार स्तुति की थी —

દ્રવ્યોને ત્યજીને, (૨) અચિત્ત (વસ્ત્ર આભૂષણુ આદિ) દ્રવ્યોને ત્યજ્યા વિના, (૩) એકશાટિક (વગર સાધાનુ માત્ર એક વસ્ત્ર)નો ઉત્તરાસગ કરીને, અર્થાત્ નિરવદ્યતાને માટે એક માત્ર વસ્ત્રને મુખપર રાખીને (૪) ભગવાન્ દૃષ્ટિએ પડતા જ અજલિ બાધીને (હાથ જોડીને), (૫) મનને સ્થિર કરીને, જે બાજુએ શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીર હતા તે બાજુએ તે ગયો ત્યા જઈને ત્રણ વાર પોતાના મુખના જમણા ભાગથી આરભીને પ્રદક્ષિણાઓ કરી પ્રદક્ષિણાઓ કરીને સ્તુતિ કરી, નમસ્કાર કર્યા રાજા જિતશત્રુએ શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીરની આ પ્રમાણે સ્તુતિ કરી હતી

१ अत्र मर्यादार्थकोऽभिविध्यर्थको वा आङ्, तद्योगे च द्वितीया, तेन दक्षिण=दक्षिणभाग मर्यादीकृत्याभिव्याप्य वेत्यर्थस्तत्फलितमेवाऽऽह- 'निजे' —त्यादिना ।

निर्गता=निरगच्छत्। कूणिको राजा यथेति, यथा तथा शब्दावौपम्यवाचिनौ, तेन कूणिको राजेव जितशत्रुर्निर्गच्छतीति वाक्यार्थसमन्वयो विज्ञेयः। निर्गत्य यावदिति, अत्र यावच्छब्देन-"समणं भगवं महावीरं पंचविहेणं अभिगमेणं अभिगच्छति, तंजहा-अचित्ताणं दव्वाणं विउसरणयाए, अचित्ताणं दव्वाणं अविउसरणयाए, एगसाडियउत्तरासंगकरणेणं, चक्खुप्फासेअंजलिपग्गहेणं, मणसोएगत्तीकरणेणं, जेणेव समणे भगवं महावीरे तेणेव उवागच्छति, उवागच्छित्ता समणं भगवं महावीरं तिक्खुत्तो आयाहिणं पयाहिणं करेति करित्ता वंदइ णमंसइ, वंदित्ता णमंसित्ता समणस्स भगवओ महावीरस्स णच्चासन्ने णाइदूरे सुस्सूसमाणे णमंसमाणे पंजलिउडे अभिमुहे विणएणं" इत्येतानि सगृह्यन्ते। एतच्छाया च-"श्रमणं भगवन्तं महावीरं पञ्चविधेनाभिगमेनाभिगच्छति, तद्यथा सचित्तानां द्रव्याणां व्युत्सर्जनया, अचित्तानां द्रव्याणामव्युत्सर्जनया, एकशाटकोत्तरासङ्गकरणेन, चक्षुःस्पर्शेऽञ्जलिप्रग्रहेण, मनस एकत्रीकरणेन, येनैव श्रमणो भगवान् महावीरस्तेनैवोपागच्छति, उपागत्य श्रमणं भगवन्तं महावीरं त्रिकृत्व आदक्षिणं प्रदक्षिणं करोति कृत्वा वन्दते नमस्यति, वन्दित्वा नमस्यित्वा श्रमणस्य भगवतो महावीरस्य नात्यासन्ने नातिदूरे शुश्रूषमाणो नमस्यन् प्राञ्जलिपुटोऽभिमुखो विनयेन" इति, एषा च 'पर्युपास्ते' इत्यग्रेतनेन सम्बन्धः, तत्र 'श्रमणं भगवन्तं महावीर'-मिति पदत्रयार्थः प्रागेव व्याख्यातः, कर्मत्वं त्वग्रेतन्या अभिगमनक्रियाया योगेन, 'पंचे'-ति-पञ्च विधा=प्रकारा यस्य स पञ्चविधस्तेन, अभिगमेन=मर्यादया अभिगच्छति=आभिमुख्येनोपसर्पति, तद्यथा=तदेव पञ्चविधमभिगमं दर्शयति-सचित्तानां=ताम्बू

वह परिषद् निकली। जैसे कूणिक राजा निकला था वैसेही, अर्थात् कूणिक राजा जिस राजसी ठाट-बाट से भगवान्को वंदन करने के लिए निकला उसी तरह-जितशत्रु राजा भी निकला। 'निग्गच्छित्ता' के आगे 'जाव' शब्द से उससे इतना संग्रह होता है--"(वह) श्रमण भगवान् महावीरके निकट पांच प्रकार का अभिगम (मर्यादा) करके गया, वह इस प्रकार—(१) सचित्त (पान, इलायची, माला

એ પરિષદ્ નીકળી જેવી રીતે અર્થાત્ જેવા ઠાઠમાઠથી કૂણિક મહારાજા ભગવાનને વંદન કરવા જવાને માટે નીકળ્યો તેવા જ ઠાઠમાઠથી જિતશત્રુ રાજા પણ નીકળ્યો. 'निग्गच्छित्ता' શબ્દની પછી જે 'जाव' શબ્દ છે તેથી આટલો સંગ્રહ થાય છે -"(તે) શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીરની પાસે પાંચ પ્રકારનો અભિ ગમ (મર્યાદા) કરીને ગયો, તે આ પ્રમાણે -(૧) સચિત્ત (પાન ઇલાયચી, માલા આદિ)

अद्यापि तावक पदाम्बुजपोतमेत-
मासाद्य हृद्यमखिलेश ! भवाम्बुराशिम् ।
गोवत्सपादमिव कर्त्तुमहं समर्थो,
नाथ ! त्वदीयकरुणाविनिवृत्तकर्मा ॥३॥" इति ।

इत्युक्तप्रकारा। नमस्यति=प्रणमति, वन्दित्वेत्यादयः स्पष्टार्थाः, नात्यासन्न=नातिनिकटे, नातिदूरे=नात्यन्त विप्रकृष्टे, अवग्रहभूमिं परिहाय समुचिते स्थाने स्थित इत्यर्थः, अत्यासन्नातिदूरयोरुभयोरप्याशातनादिहेतुत्वादिति भाव । शुश्रूषमाणः=प्रवचन श्रोतुमिच्छन्, नमस्यन्=मुहुर्मुहुः प्रणमन् प्राञ्जलिपुटः=प्रकृष्ट प्रबद्ध वाऽञ्जलिपुट यस्य सः, यद्वा-अञ्जलिपुट प्रगतः-सर्वथा सविधि बद्धाञ्जलिरित्यर्थः, अभिमुख.=सम्मुखः, विनयेन=नम्रतया पर्युपास्ते=यथाविधि सेवते ।

तेरे चरण-जहाज, आज पानेसे ईश !'
बछडेके खुरके, समान है भव-वारीश ।
कर्मोंको मैं शीघ्र, दूर अब कर पाऊँगा,
मुक्ति-लाभ कर पुन ,-लौट कर क्यों आऊँगा ? ॥
नाथ ! मनोहर पद-युगल, तब तक नित मनमें रहे ।
जब तक इनका दास यह, परम मुक्ति पदको गहें ॥"॥३॥इति

स्तुति और नमस्कार करके श्रमण भगवान् महावीरसे न अधिक नजदीक और न अधिक दूर शुश्रूषा (प्रवचन सुनने की इच्छा) करता हुआ, नमस्कार करता हुआ, अजलि बाधे हुए सामने विनय पूर्वक पर्युपासना (सेवा) करने लगा ।

તારા ચરણજહાજ હુ પામ્યો હુ આ ટાણે
આ ભવસાગર માનુ નાનુ ખાબોચિયુ જાણે
કર્મોને હુ શીઘ્ર વિદારી નાખીશ આજે,
મુકિત પામીને પછી ફરી હુ આવુ શાને !
નાથ મનોહર પદ-યુગલ, ત્યા સુધી મુજ મનમા રહે,
જ્યા સુધી આ દીન દાસ એ પરમ મુકિતપદને ગ્રહે ॥ ૩ ॥

સ્તુતિ અને નમસ્કાર કરીને શ્રમણ ભગવાન મહાવીરથી ન બહુ નજીક અને બહુ દૂર શુશ્રુષા (પ્રવચન સાભળવાની ઈચ્છા) કરતા, નમસ્કાર કરતા, અજલિ બાધીને સામે વિનયપૂર્વક પર્યુપાસના (સેવા) કરવા લાગ્યો

धन्योऽस्मि देव ! भवदाननचन्द्रनिर्य-
दाश्चर्यकारि-वचनामृतपानभाग् यः ॥१॥
विन्दन् प्रभो ! भवदुदारपदारविन्द,-
निःष्यन्दमानमकरन्दचय मनोऽलिः
आनन्दवृन्दमधुना मम याति यत्तद् ,
वक्तु न शक्तिरथ कोऽस्तु तव स्तवस्तु ॥२॥

"तीन लोक के नाथ, देव ! दर्शन पा तेरा,
आज हुआ यह जन्म, सफल भगवान् ! है मेरा।
आस्य सुधानिधि-निर्गत, पावन परम मनोहर,
विस्मयकर उपदेश,-सुधा पीनेका अवसर ॥
नाथ ! आज मुझको मिला, इसीलिए मैं धन्य हूँ।
भाग्यवान कृतकृत्य मैं, और अहीन अनन्य हूँ ॥ १ ॥
तव उदार पादार,-विन्दके रजको स्वामी !
लेने में मम मन,-मिलिन्द है अतिशय कामी।
उससे जो आनन्द मुझे मिलता है भारी,
उसके वर्णनमें भी, मेरी वाणी हारी ॥
नाथ ! वाक्‌ असमर्थ है, उसके वर्णनमें कहो।
किस प्रकार स्तुति करू? नही सूझता कुछ अहो ॥ २ ॥

હે ત્રિલોકના નાથ ! પામીને દર્શન તારૂં,
સફળ થયું ભગવાન્, આજ જીવતર મારૂં,
તવ મુખ ક્ષીરસમુદ્ર થકી શુભ પરમ મનોહર,
વિસ્મયકર ઉપદેશ-સુધા પીવાનો અવસર,
મળ્યો આજ મુજને પ્રભુ ! માનું જીવન ધન્ય છુ,
ફળ્યા મનોરથ માહરા ભાગ્યવાન હું અનન્ય છુ ॥ ૧ ॥
તવ ઉદાર પાદારવિંદની રજ હે સ્વામી !
ગ્રહવાને મમ મન-મધુપ છે અતિશય કામી,
જે નિરવધિ આનંદ મળે છે મુજને તેથી,
વર્ણન તેનું શકું કરી નહી આ મુખેથી
નાથ ! વૈખરી વાણી તે, વર્ણવવા અસમર્થ છે,
નવ સૂઝે કયમ હું સ્તવું, સ્વામી પરમ સમર્થને ॥ ૨ ॥

चित्येन दुस्साहसाऽऽचरणरूपत्वात्, दृश्यते हि लोकेऽपि यद्वस्तु यदन्तिकमप्यानेतु न कल्पते तत्तस्मै साक्षात्सुतरामकल्प्य, नहि शास्त्रदूषितत्वेन दूरीकृतमद्यसेवन' केनचिद्भक्त्योपहृत मद्यमनवद्यमिद मदर्थमिति कश्चिदपि विपश्चित्सम्मनुते । ननु-'यथा समवसरणे देवाः पुष्पाणि वर्षन्ति तथा वयमपि भगवत. कल्पितमूर्तेरुपरि पुष्पादीन्युपकल्पयामः" इति चेत्तदयुक्त देवकर्तृकपुष्पवर्षणादेरचित्तत्वयोगेन दृष्टान्तवैषम्यात् । अथ वयमपि न सचित्तानि किन्त्वचित्तान्येव द्रव्याणि भगवते भक्तिभावोद्रेकेणोपहराम इति ब्रू चे, तर्हि यूयमेव पृष्टा निष्पक्षपात क्षणमाकुञ्चि-

व्यवहारमे भी यही बात देखी जाती है कि जो वस्तु जिसके पास भी लाना अकल्प्य है वह उसके लिए साक्षात् तो स्वय ही अकल्पनीय है। जिसने शराबको शास्त्रसे निषिद्ध समझ कर आज त्याग कर दिया हो वही किसी भक्त द्वारा, भक्तिपूर्वक लाई हुई शराब को निर्दोष समझ कर स्वीकार कर ले, एसा कोई विवेकी नही है।

शका—जैसे समवसरण में देवता पुष्पोंकी वर्षा करते हैं, वैसे हम भी भगवान्‌की कल्पित मूर्ति पर पुष्प आदि चढाते हैं।

समाधान—यह कथन अनुचित है। देवताओं द्वारा की जानेवाली पुष्पवर्षा अचित्त होने के कारण आपका उदाहरण विषम है।

शका--हम लोग भी सचित्त नही किन्तु अचित्त द्रव्य भगवान्‌को भक्ति-भावके साथ अर्पण करें तो क्या हरज है?

समाधान--यदि आप यह कहते हैं तो पक्षपातकी बात को छोड़

પડે છે કે જે વસ્તુ જેની પાસે લાવવી અકલ્પ્ય છે, તે વસ્તુ તેને પોતાને માટે કેવળ તો અકલ્પનીયજ છે જેણે દારૂને શાસ્ત્રથી નિષિદ્ધ સમજીને ત્યજી દીધો હોય તે કોઇ ભક્તે ભક્તિપૂર્વક તેની પાસે આણેલો દારૂ નિર્દોષ સમજીને સ્વીકારી લે, એવો ત્યાગી કોઇ વિવેકી હોઇ શકે નહિ

શકા—જેવી રીતે સમવસરણમા દેવતાઓ પુષ્પની વૃષ્ટિ કરે છે, તેવી રીતે અમે પણ ભગવાનની કલ્પિત મૂર્તિ પર પુષ્પ આદિ ચડાવીએ છીએ

સમાધાન—એ કથન અનુચિત છે દેવતાઓએ કરેલી પુષ્પવૃષ્ટિ અચિત્ત હોવાને કારણે આપનુ ઉદાહરણ વિષમ છે

શકા—અમે પણ સચિત્ત નહિ તો અચિત્ત દ્રવ્ય ભગવાનને ભક્તિ ભાવથી અર્પણ કરીએ તો શો વાધો છે?

સમાધાન—જો આપ એમ કહો છો તો પક્ષપાતની વાત છોડીને, આખો

अभिगमविचारः ।

एतेन प्रघट्टकसमुदायेन वीतरागस्य अरूपिणो भगवतोऽर्हतो मूर्ति परिकल्प्य तदुद्देशेन साक्षाद्भगवत्प्रतिषिद्ध-सचित्तपुष्पजलैलालवलीताम्बूलदलफलमालाद्राक्षेक्षु धूपादिसमर्पणं दूरापास्तम्, विहरमाणतावस्थायामपि यस्य केवलमभिमुखमाजिगमिषन् राजाऽपि जितशत्रुः पञ्चविधाभिगमसंपादनेन निरवशेषं सचित्तद्रव्याणि व्युत्ससर्ज, तस्य परित्यक्तसमस्तविषयासङ्गस्य प्रवचनपीयूषाऽऽसाराभिवर्षणेन भविजीवान् प्रत्यपि सचित्तवस्तूनि त्यागिसदेशमानेतु प्रतिषेधतः सिद्धगतिं गतस्य वीतरागस्य कल्पितायां मूर्त्तेरुपरि साक्षात्सचित्तवस्तुजातोपढौकनस्याऽत्यन्तमनौ

'अभिगमन' पर विचार

इस सग्रह से वीतराग अरूपी अर्हन्त भगवान् की मूर्ति बनाकर उस (भगवान्) के लिए साक्षात् भगवान् द्वारा निषिद्ध सचित्त पुष्प, जल, इलायची, लवली (लताविशेष), ताम्बूल, पत्ता फल, माला, दाख, ईख, धूप आदि समर्पण करना तो स्वय ही निषिद्ध हो गया। जब भगवान् स्वय विहार कर रहे थे, उस समय भी उनके सामने जाते हुए राजा जितशत्रु ने पाच प्रकार की मर्यादा धारण करके समस्त सचित्त द्रव्योंका त्याग कर दिया था, क्योंकि सब विषयोंके त्यागी भगवान्ने उपदेश रूपी पीयूष (अमृत) की मूसल धार वर्षा करके भव्य जीवोंको भी सचित्त वस्तुएँ त्यागी जनोंके पास लानेका भी निषेध किया था, फिर मुक्तिको प्राप्त वीतरागकी कल्पित मूर्ति पर साक्षात् सचित्त पदार्थ चढाना अति साहसका और अनुचित काम है। लोक

'અભિગમ' પર વિચાર

આ સગ્રહથી વીતરાગ અરૂપી અર્હન્ત ભગવાનની મૂર્તિ બનાવીને તે (ભગવાન)ને માટે સાક્ષાત ભગવાન દ્વારા નિષિદ્ધ, સચિત્ત, પુષ્પ, જળ, ઇલાયચી, લવલી (લતાવિશેષ), તાબૂલ, પાન, ફળ, માળા, દ્રાક્ષ, ધૂપ આદિ સમર્પણ કરવા તે સ્વય જ નિષિદ્ધ થઇ ગયુ જ્યારે ભગવાન પોતે વિહાર કરી રહ્યા હતા, ત્યારે પણ તેમની સામે જતા રાજા જિતશત્રુએ પાચ પ્રકારની મર્યાદા ધારણ કરીને બધા સચિત્ત દ્રવ્યોનો ત્યાગ કર્યો હતો, કારણ કે સર્વ વિષયોના ત્યાગી ભગવાને ઉપદેશરૂપી અમૃતની મૂશળધાર વૃષ્ટિ કરીને ભવ્ય જીવોને પણ સચિત્ત વસ્તુઓ, ત્યાગી જનોની પાસે લાવવાનો નિષેધ કર્યો હતો, તો પછી મુક્તિ પામેલા વીતરાગની કલ્પિત મૂર્તિપર સાક્ષાત્ સચિત્ત પદાર્થો ચઢાવવા એ અતિસાહસનુ અને અનુચિત કામ છે લોકવ્યવહારમા પણ એમ જ માલુમ

मूलम्—तए णं से आणंदे गाहावई इमीसे कहाए लद्धट्ठे समाणे, "एवं खलु समणे जाव विहरइ, तं महप्फलं गच्छामि णं जाव पज्जुवासामि" एवं संपेहेइ, संपेहित्ता ण्हाए, सुद्धप्पावेसाइं मंगल्लाइं वत्थाइं पवरपरिहिए अप्पमहग्घाभरणालंकियसरीरे सयाओ गिहाओ पडिनिक्खमइ, पडिनिक्खमित्ता सकोरेंटमल्लदामेणं छत्तेणं धरिज्जमाणेणं मणुस्सवग्गुरापरिक्खित्ते पायविहारचारेणं वाणियगामं नयरं मज्झं-मज्झेणं निगच्छइ, निगच्छित्ता जेणामेव दूइपलासे चेइए, जेणेव समणे भगवं महावीरे तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छित्ता तिक्खुत्तो आयाहिणं पयाहिणं करेइ, करित्ता वंदइ नमंसइ जाव पज्जुवासइ ॥ १० ॥

छाया—ततः खलु स आनन्दो गाथापतिरस्या कथाया' लब्धार्थः' सन्,—"एवं खलु श्रमणो यावद्विहरति, तन्महत्फलं गच्छामि खलु यावत्पर्युपासे' एवं संप्रेक्षते,

---

"जो परमत्यागी वीतरागकी सावद्य पूजा करता है।
वह अविवेकी बहुत काल तक संसार में भटकता है ॥१॥"

अतः कपोलकल्पित इस अत्यन्त निस्सार कथन को रहने दीजिए ॥सू०॥९॥

मूल का अर्थ–'तए णं से आणंदे' इत्यादि ॥१०॥

जब आनन्द गाथापतिको ज्ञात हुआ कि राजा जितशत्रु भगवान्की पर्युपासना कर रहा है तब उसने इस बातको समझ कर सोचा–श्रमण भगवान् महावीर यावत् विचर रहे हैं अर्थात् समवसृत

"જે પરમત્યાગી વીતરાગની સાવદ્ય પૂજા કરે છે
તે અવિવેકી ઘણા કાલ સુધી સંસારમાં ભટકે છે"

માટે તે અત્યંત નિઃસાર અને કપોલકલ્પિત કથનને રહેવા દો. (સૂ ૯)

મૂલનો અર્થ— तए ण से आणंदे ઇત્યાદિ (૧૦)

જ્યારે આનંદ ગાથાપતિને ખબર પડી કે રાજા જિતશત્રુ ભગવાનની પર્યુપાસના કરી રહ્યો છે, ત્યારે તેણે મનમાં એ પ્રમાણે વિચાર્યું 'શ્રમણ ભગવાન મહાવીર

तपर्क्ष्मचक्षुष मेक्षायोगेन सूक्ष्मेक्षिकया समीक्ष त्र–यदि कश्चनोपासको भक्तिरसाऽऽप्लुतोऽमलेनाऽचित्तेन जलेन स्नपयित्वा अचित्तगन्धाऽऽदिभिर्युष्मान समर्चयेत्, स्वयमभ्याहृत्याचित्तानि भक्तपानादीनि वा युष्मभ्यमुपकल्पयेत्तत्किमेवंविधया तदीयभक्त्या यूय (त्यागिनः) प्रसत्स्यथे ? ति, नो चेद्द्वैपम्ये वीजाभाव', यूय चैवंविधानि सचित्तान्यचित्तानि वा द्रव्याणि स्वार्थमकल्पितानि मन्यध्वे, यश्च सिद्धगतिं गतः परमत्यागी वीतरागो भगवाँस्तदर्थं च कल्पितान्यनुमोदयध्वे, इत्यहो ! युष्माक व्यामोहविजृम्भणम्। उक्तञ्च–

"जो सावज्ज सपज्ज, कुणइ महाचाइवीयरागस्स।
सो भम्मइ ससारे, दीह काल जहा जाओ ॥१॥" इति।

एतच्छाया च—

"य. सावद्यसपर्यां करोति महात्यागिवीतरागस्य।
स भ्राम्यति ससारे, दीर्घ काल यथा जात. ॥ १ ॥" इति।

तत्कृत कपोलकल्पितानल्पासारजल्पितेन ॥ ९ ॥

कर, नेत्रोंको जरा देर मूँद कर, बुद्धिमत्ताके साथ सूक्ष्म–दृष्टिसे विचार कीजिए यदि कोई भक्त, भक्तिके रस मे डूबा हुआ, निर्मल अचित्त जल से स्नान कराकर आपको अचित्त गन्ध आदि से पूजे, और स्वय लाए हुए अचित्त भक्त–पान आदि देवे तो क्या उस भक्तकी इस प्रकारकी भक्ति से आप (त्यागी) प्रसन्न होंगे? यदि कहो–नही, तो फिर यह दोनों बातें समान ही हुई। आप इस प्रकारके सचित्त और अचित्त पदार्थोंको अपने लिये अकल्पनीय मानते हैं, और जो भगवान मुक्ति लाभ कर चुके है, परम त्यागी है, वीतराग है, उनके लिए उन पदार्थोंकी कल्पनीय विषयक अनुमोदना करते हो !! वाह ! आपकी इस व्यामोह–विडम्बना को। कहा भी है—

જરા બધ કરીને, બુદ્ધિમત્તાની સાથે સૂક્ષ્મદષ્ટિથી વિચાર કરો કે–જો કોઇ ભક્ત ભક્તિ રસમા ડુબી જઇને નિર્મળ અચિત્ત જળથી સ્નાન કરાવીને આપને અચિત્ત ગધ આદિથી પૂજે, અને પોતે આણેલા અચિત્ત ભોજન–પાન આદિ આપે, તો શુ એ ભક્તની એ પ્રકારની ભક્તિથી આપ (ત્યાગી) પ્રસન્ન થશો ? જો ના કહો, તો પછી એ બેઉ વાત સરખી જ થઇ આપ આ પ્રકારના સચિત્ત અને અચિત્ત પદાર્થોને પોતાને માટે કલ્પનીય માનો છો, અને જે ભગવાન મુક્તિલાભ કરી ગયા છે, પરમત્યાગી છે, વીતરાગ છે, એવા ભગવાનને માટે તે પદાર્થોની કલ્પનીયવિષયક અનુમોદના કરો છો !!! વાહ ! આપના એ વ્યામોહ–વિડબનાને ધન્ય છે, કહ્યુ છે કે—

अस्या=दूतिपलाशे भगवत्समवसरणस्वरूपाया कथाया=वार्त्तायाम् ''इमीसे कहाए' इत्यत्र 'द्वितीया-तृतीययोःसप्तमी' (हैम०८।३।१३५) इतिसूत्रबलात्तृतीयास्थाने सप्तमी, तेन 'अनया कथया' इत्यर्थः, लब्धार्थः=लब्ध.=दूतादिमुखात्प्राप्तः अर्थः=भगवदागमनरूपः आशयो येन तादृश. सन् एवम्=इत्थ समेक्षते= पर्यालोचयति, एव कथम् ? इति जिज्ञासायामाह–'एव खलु' इति, एव=वक्ष्यमाणरीत्या, खलु=निश्चयेन श्रमणः, व्याख्यातः श्रमण शब्दार्थः, 'याव'–दिति-अत्र 'जाव' शब्देन भगव महावीरे आइगरे तित्थयरे' इत्यारभ्य–'सपाविउकामे इत्यन्तानि, पुव्वाणुपुव्विं चरमाणे गामाणुगाम दूइज्ज माणे इह हव्वमागए इह सपत्ते इह समोसढे इहेव वाणियगामस्स नयरस्स वाहिं-दूइपलासए चेइए अहापडिरूव उग्गह उगिण्हित्ता सजमेण तवसा अप्पाण भावे-माणे' इत्यन्तानि च विशेषणानि सगृह्यन्ते, तत्र 'सपाविउकामे' इत्यन्ताना छाया व्याख्या च श्रमणावश्यकसूत्रस्य मुनीतोपणी टीकाया मत्कृताया द्रष्टव्या, इतरेषा छाया च–'पूर्वानुपूर्वी चरन् ग्रामानुग्राम द्रवन् इह हव्यमागतः इह समाप्तः, इह समवसृतः, इहैव वाणिजग्रामे नगरे वहिर्दूतिपलाशके चैत्ये यथाप्रतिरूपमवग्रहम वगृह्य सयमेन तपसा आत्मान भावयन्' इति व्याख्या तु–पूर्वानुपूर्वी=यथाक्रम, यद्वा पूर्वेषा=पूर्वतीर्थकराणा या आनुपूर्वी परिपाटी मर्यादेति यावत्, ता चरन्= आचरन् परिपालयन्नित्यर्थ, ग्रामानुग्रामम्=एक ग्राममनु=पश्चाद् यो ग्रामस्तम्, अर्थादनुक्रमेण ग्रामाद्ग्रामान्तर द्रवन्=विहरन्, इह=अत्र, हव्यम्=अकस्मात्, 'हव्य' मित्यय शब्दोऽद्यापि मगधे 'अक्स्मा'–दर्थे प्रसिद्ध', आगत.=समन्ताद्विहृत्योप-स्थित, न केवलमिहागत एव किन्तु इह समाप्त.=यथावसरमवस्थातुमिमामेव नग

बात का आशय दूत आदि से समझ कर वह ऐसा विचार करने लगा–

"इस प्रकार श्रमण भगवान् महावीर, आदिकर–धर्मकी आदि करने वाले, तिर्थकर–साधु साध्वी श्रावक श्राविका रूप चार तीर्थ के करने वाले, इत्यादि यावत् सिद्धिगति नामके स्थानको प्राप्त होनेवाले पूर्व तीर्थङ्करोंकी परिपाटीका परिपालन करते हुए क्रमश' एकके बाद दूसरे ग्राममें विचरते हुए अकस्मात् ही इस नगरके बाहर दूतिपलाश चैत्य

દૂત આદિથી સમજીને તે એમ વિચાર કરવા લાગ્યો કે "આ પ્રમાણે શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીર, આદિકર–ધર્મની આદિ કરનારા, તીર્થંકર–સાધુ–સાધ્વી શ્રાવક શ્રાવિકારૂપ તીર્થના કરનારા, ઇત્યાદિ યાવત્ સિદ્ધિગતિ નામના સ્થાનને પ્રાપ્ત થનારા, પૂર્વ તીર્થંકરોની પરિપાટીનુ પરિપાલન કરતા, ક્રમશ એક પછી બીજા ગામમા વિચરતા, અકસ્માત્ જ આ નગરની બહાર દૂતિપલાશ ચૈત્યમા પધાર્યા છે, એટલુ જ નહિ, પણ ત્યા તેઓશ્રી બિરાજ્યા પણ

समेक्ष्य स्नातः शुद्धात्मा वेश्यानि (शुद्धप्रवेश्यानि) मङ्गल्यानि वस्त्राणि प्रवरपरिहितः अल्पमहार्घाऽऽभरणालङ्कृतशरीरः स्वकतो गृहत' प्रतिनिष्क्रामति प्रतिनिष्क्रम्य सकोरण्टमाल्यदाम्ना छत्रेण ध्रियमाणेन मनुष्यवागुरापरिक्षिप्तः पादविहारचारेण वाणिजग्राम नगर मध्य मध्येन निर्गच्छति, निर्गत्य यत्रैव दूतिपलाश चैत्य, यत्रैव श्रमणो भगवान महावीरस्तत्रैवोपागच्छति, उपागत्य त्रिकृत्व आदक्षिण प्रदक्षिण करोति, कृत्वा वन्दते नमस्यति यावत्पर्युपास्ते १०

टीका-'तए ण से' इत्यादि। ततः='जितशत्रुणा राज्ञा भगवत्पर्युपासन क्रियते' इति वार्ताश्रवणानन्तर, खलु=प्रसिद्ध', सः=पूर्ववर्णितस्वरूपः आनन्दो गाथापति',

---

हुए हैं, यह महान् फल-प्रद है, अत. मैं जाऊँ यावत् पर्युपासना (सेवा) करू। इस प्रकार विचार कर स्नान करके, शुद्ध और सभाके योग्य मागलिक वस्त्र धारण करके, अल्प किन्तु बहुमूल्य भूषणासे शरीरको भूषित करके अपने घरसे निकला। निकल कर कोरट (हजारा)के पुष्पोंकी मालासे युक्त, दास आदि द्वारा लगाए हुए छत्रसे सहित, जनसमुदायसे घिरा हुआ वह (आनन्द) पैदल चलते-चलते वणिजग्रामके बीचो-बीच होकर निकला। निकल कर जहाँ दूतिपलाश चैत्य था और (उसमें) जहा श्रमण भगवान् महावीर थे वही आया। आकर तीन बार अपने मुखके दाहिने भागसे आरभ करके प्रदक्षिणापूर्वक वन्दना नमस्कार यावत् पर्युपासना (सेवा) की॥१०॥

टीकाका अर्थ-जब आनन्द गाथापतिने राजा जितशत्रुकी पर्युपासना करनेकी बात सुनी तब दूतिपलाश चैत्यमे भगवानके पधारनेकी

યાવત વિચરી રહ્યા છે, અર્થાત સમવસૃત થયા છે, એ મહાન ફળપ્રદ છે, માટે હું જઉં યાવત પર્યુપાસના (સેવા) કરૂં' એ પ્રમાણે વિચારીને, સ્નાન કરીને, શુદ્ધ અને સભાને યોગ્ય માગલિક વસ્ત્ર ધારણ કરીને, અલ્પ પરન્તુ મૂલ્યવાન ભૂષણોથી શરીરને ભૂષિત કરીને પોતાના ઘેરથી નીકળ્યો નીકળીને કુરંટના પુષ્પોની માળાથી યુકત, દાસ આદિએ ધરેલા છત્ર સહિત જનસમુદાયથી ઘેરાએલો આનદ પગે ચાલતો ચાલતો વાણિજગ્રામની વચ્ચોવચ્ચ થઇને નીકળ્યો નીકળીને જ્યા દૂતિપલાશ ચૈત્ય હતુ અને (તેમા) જ્યા શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીર હતા ત્યા તે આવ્યો આવીને ત્રણવાર પોતાના મુખના જમણા ભાગથી આરભીને પ્રદક્ષિણાપૂર્વક વદના નમસ્કાર યાવત પર્યુપાસના (સેવા) કરી (૧૦)

ટીકાનો અર્થ-જ્યારે આનદ ગાથાપતિએ રાજા જિતશત્રુની પર્યુપાસના કરવાની વાત સાભળી ત્યારે દૂતિપલાશ ચૈત્યમા ભગવાન્ પધાર્યા હોવાની વાતનો આશય

शब्देन-"समण भगव महावीर वदामि नमसामि सक्कारेमि सम्माणेमि कल्लाणं मगल देवय चेइय विणएण" इत्येषा सग्रहो बोद्धव्यः, तेषा च 'पज्जुवासामि' इत्यनेनाग्रेतनेन समन्वयः। एतच्छाया च 'श्रमण भगवन्त महावीर वन्दे नमस्यामि कल्याण मङ्गल दैवत चैत्य विनयेन' इति, तत्र श्रमणादयो नमस्यामीत्यन्ताः शब्दा व्याख्यातपूर्वा, सत्कारयामि=अभ्युत्थानादिनिरवद्यक्रियासम्पादनेनाऽऽराधयामि, सम्मानयामि=मनोयोगपूर्वकमर्हदुचितवाक्यप्रयोगादिनाऽऽराधयामि, कल्याण=कर्मबद्धसकलोपाधिव्याधिबाधाविधुरत्वात=कल्यो=मोक्षस्तम्,आ=समन्तात् नयति=प्रापयतीति ज्ञानादिरत्नत्रयलक्षणमोक्षमार्गोपदेशदानद्वारा भविजनान्, कल्यान्=जन्मजरादिरोगमुक्तान् आणयति=धातूनामनेकार्थत्वात्सपादयतीति वा कल्याणस्तम्, मङ्गल=सकलहितप्रापकत्वाच्छुभमय, यद्वा मा गालयति=भवाब्धेस्तारयतीति मङ्गलः, अथवा मङ्गते=अजरामरत्वगुणेन भविजनान् भूषयतीति मङ्गो= मोक्षस्त लाति=आदत्त इति मङ्गलस्तम्, दैवतम्=आराध्यदेवस्वरूपम्, अत्र देवतैव दैवतमिति स्वार्थेऽण् चैत्य=चित्ते भव तदस्यास्तीति, यद्वा चिति=विशिष्टज्ञान

अर्थात्--'श्रमण भगवान् महावीरको वन्दना नमस्कार करूँ, अभ्युत्थान (उठना) आदि निरवद्य क्रियाएँ करके सत्कार करूँ, मनोयोग-पूर्वक अर्हन्त भगवान्‌के योग्य वाक्य-प्रयोग आदि द्वारा सम्मान करूँ, कर्मजन्य समस्त उपाधियों-व्याधियों-बाधाओंसे रहित होनेसे कल्य (मोक्ष) को प्राप्त कराने वाले, अथवा ज्ञानादि रत्नत्रयरूप मोक्ष-मार्गका उपदेश देकर ससारी जीवोंको जन्म जरा आदि रोगों से मुक्त करने वाले (कल्लाण) कल्याणरूप,समस्त हित-रूप होनेसे या ससार सागर से पार उतारनेवाले होनेसे अथवा अजरता अमरता आदि गुणोंसे भूषित करनेवाले मोक्षको देनेवाले होनेसे (मगल) मगलरूप, (देवय)-

'યાવત' અર્થાત્- શ્રમણ ભગવાન મહાવીરને વદના નમસ્કાર કરૂ, અભ્યુત્થાન આદિ નિરવદ્ય ક્રિયાઓ કરીને સત્કાર કરૂ, મનોયોગપૂર્વક અર્હન્ત ભગવાનનુ યોગ્ય વાક્યપ્રયોગ આદિ વડે સમાન કરૂ, કર્મજન્ય બધી ઉપાધિઓ, વ્યાધિઓ, પીડાઓથી રહિત હોઇને મોક્ષને પ્રાપ્ત કરાવનાર, અથવા જ્ઞાનાદિ-રત્નત્રયરૂપ મોક્ષમાર્ગનો ઉપદેશ આપીને સસારી જીવોને જન્મ જરા આદિ રોગોથી મુક્ત કરનાર -(કલ્લાણ) કલ્યાણરૂપ, સમસ્ત હિતરૂપ હોવાથી સસાર સાગરથી પાર ઉતારનાર હોવાથી અથવા અજરતા અમરતા આદિ ગુણોથી ભૂષિત કરનાર-મોક્ષને

१ चैत्यशब्दात् 'अर्श आदिभ्योऽच्' इति पा० सूत्रेण मत्वर्थीयोऽच्प्रत्ययस्ततः प्ययत्र्। २ चिती सञ्ज्ञाने' इत्यस्मात् 'स्त्रियां क्तिन्' इति क्तिन् प्रत्ययस्ततः प्ययत्र्।

रीमधिगतवान्, इह=इहैवेत्यर्थः, समवसृत'=सदेवमनुष्यपरिषदि भव्यानुपदेष्टु समुपस्थित', कुत्र समवसृतः ? इति जिज्ञासायामाह–इहैव वाणिजग्रामे नगरे, नगरेऽपि कुत्रे! त्याह–बहिरिति बाह्ये इत्यर्थः, ननु बाह्येऽपि कुत्र ? इत्याह–दूतिपलाशके चैत्ये इति, यथाप्रतिरूप=यथासंयमिकल्पम्, अवग्रहम्=आवासार्थमुद्यानपालस्याऽऽज्ञाम् अवगृह्य=आदाय संयमेन=सप्तदशविधेन तपसा=द्वादशविधेन आत्मानं भावयन्=वासयन् संयोजयन्निति यावदिति, एवं सन् किं करोती ? त्याह–विहरति =विराजते। तत्=तस्मात्, महत्=विशाल,फलं=शुभपरिणामलक्षणम्, अत्र 'अत एव' इति शेष', गच्छामि=उपसर्पामि 'ण' खलु=निश्चयेन यावदिति अत्र 'जाव'

में पधारे है, इतना ही नही वहा विराजे (ठहरे) भी हैं और देव मनुष्योंकी परिषद् में भव्य जीवों को उपदेश देनेके लिए समवसृत हुए (समोसरे) हैं। संयमियोकी मर्यादाके अनुसार उद्यानपालसे निवास करनेकी आज्ञा लेकर, सत्रह प्रकारके संयम और बारह प्रकारके तपसे आत्माको भाते हुए विराजमान हैं। अत. उस प्रकारके अरिहन्त भगवान्‌के नाम गोत्र सुननेसे भी महा फल होना है, तो फिर उनके सामने जानेकी तथा वन्दन नमस्कार वार्तालाप और सेवा करने की तो बात ही क्या? इसलिए मै भी (वहा) जाऊँ और 'यावत्'

છે, અને દેવ મનુષ્યોની પરિષદ્‌મા ભવ્ય જીવોને ઉપદેશ આપવાને માટે સમવસૃત થયા (સમોસર્યા) છે સંયમીઓની મર્યાદાને અનુસરીને ઉદ્યાનપાલ પાસેથી નિવાસ કરવાની આજ્ઞા લઈને, સત્તર પ્રકારના સંયમ અને બાર પ્રકારના તપથી આત્માને ભાવતા બિરાજમાન છે એ પ્રકારના અરિહંત ભગવાનના નામ-ગોત્ર સાભળવાથી પણુ મહાફળ થાય છે તો પછી તેમની સમક્ષ જવાનો અને વંદન-નમસ્કાર–વાર્તાલાપ અને સેવા કરવાની તો વાતજ શી? માટે હુ પણુ ત્યા જાઉ અને

१–संयमिकल्पमपरित्यज्येत्यर्थ। 'यथाप्रतिरूप–'मित्यत्र 'यथाऽसादृश्ये' इति यथार्थे 'अव्यय विभक्ती'ति वाऽव्ययीभाव।

२–इह 'महप्फल' इत्यतोऽग्रे–'खलु तहारूवाण अरिहंताण भगवंताण णाम गोयस्सवि सवणयाए किमग पुण अभिगमण वंदण णमंसण पडिपुच्छण पज्जुवासणयाए एकस्सवि आरियस्स सुवयणस्स सवणयाए किमंग पुण विउलस्स अट्ठस्स गहणयाए, त०' इति पाठ क्वचिदुपलभ्यते तत्र–'खलु तथारूपाणामर्हतां भगवतां नाम गोत्रस्यापि श्रवणतया किमङ्ग पुनरभिगमन वन्दन-नमस्यन प्रतिप्रच्छन पर्युपासनेनैकस्यापि आर्यस्य धार्मिकस्य सुवचनस्य श्रवणतया किमङ्ग पुनर्विपुलस्यार्थस्य ग्रहणतया, तत्' इति च्छाया, व्याख्या तु स्वयमूहनीया।

क्रूपच्छत्रोपलक्षित इत्यर्थः,मनुष्यवागुरापरिक्षिप्तः=मनुष्याणा वागुरया=समुदायेन परिक्षिप्त.=सर्वतोव्याप्तः, पादविहारचारेण=पादाभ्या यो विहारो=विहरण तद्रूपो यश्चार'=सचरण तेन पादचारेणेत्यर्थः, वाणिजग्राम=वाणिजग्रामस्य, म यम ध्येन=म यभागतः । शिष्टा निगदव्याख्याता. ॥ १० ॥

मूलम्–तए णं समणे भगव महावीरे आणदस्स गाहावइस्स, तीसे य महइ-महालियाए परिसाए जाव धम्मकहा । परिसा पडिगया, राया य गए ॥ ११ ॥

छाया–तत खलु श्रमणो भगवान् महावीर आनन्दाय गाथापतये तस्या च महातिमहत्या परिषदि यावद्धर्मकथा । परिषत् प्रतिगता, राजा च गत' ॥११॥

से घिरा हुआ, पैदल, वाणिजग्राम नगरके बीचो-बीच होकर निकला। निकलकर दूतिपलाश चैत्यकी ओर, जहा भगवान् विराजमान थे वहा आया। आकर प्रदक्षिणा आदि पूर्वोक्त सब विधि की और पर्युपासना (सेवा) करने लगा। ॥ १० ॥

मूलका अर्थ—'तए ण समणे' इत्यादि ॥ ११ ॥

इसके बाद श्रमण भगवान् महावीर ने, आनन्द गाथापतिके लिए उस अतिविशाल परिषद् मे (यावत्) धर्मकथा की। परिषद् लौट गई राजा भी लौट गया ॥ ११ ॥

જનસમુદાયથી ઘેરાયલો, પગપાળો, વાણિજગ્રામ નગરની વચ્ચે થઇને નીકળ્યો. નીકળીને દૂતિપલાશ ચૈત્યની તરફ જ્યા ભગવાન્ બિરાજમાન હતા ત્યા તે આવ્યો આવીને પ્રદક્ષિણા આદિ પૂર્વોકત બધો વિધિ કર્યો અને પર્યુપાસના (સેવા) કરવા લાગ્યો (૧૦)

મૂળનો અર્થ-तए ण समणे ઇત્યાદિ (૧૧) ત્યારબાદ શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીરે આનદ ગાથાપતિને માટે એ અતિ વિશાળ પરિષદ્મા (યાવત્) ધર્મકથા કહી પરિષદ્ પાછી ફરી અને રાજા પણ પાછો ફર્યો (૧૧)

---

१ अत्र 'एनपा द्वितीया' इति षष्ठ्यर्थे द्वितीया । ननु 'एनबन्यतरस्यामदूरे पञ्चम्या' इत्यत्र पूर्वसूत्रात् 'उत्तराधरदक्षिणात्' इत्यनुवृत्तेर्मध्यशब्दादेनब् दुर्लभ इति चेत्सत्य किन्तु मतान्तरे पूर्वसूत्राननुवृत्तेर्दिक्शब्दमात्रादेनप्प्रवृत्तिस्तदुक्त सिद्धान्तकौमुद्याम्–'इह केचिदुत्तरादीननुवर्त्य दिक्छब्दमात्रादेनपमाहु —पूर्वेण- ग्रामम्, अपरेण ग्रामम्' इति ।

तया युक्तमिति सर्वथाविशिष्टज्ञानवन्तमित्यर्थः, एतद्व्याख्या च सविस्तरमग्रे वक्ष्यते, विनयेन=प्रतिपत्तिविशेषेण पर्युपासे=सेवे, एवम्=अनयोक्तरीत्या समेक्षते=पर्यालोचयति, समेक्ष्य=पर्यालोच्य स्नातः=कृतस्नानः, शुद्धात्मा=निर्मलान्तःकरणः, वेश्यानि= प्रवेशयोग्यानीत्यर्थ. । 'शुद्धप्रवेश्यानि' इतिच्छायापक्षे तु शुद्धानि च तानि प्रवेश्यानि=प्रवेश योग्यानीत्यर्थः, 'पावेसाइ' इत्यत्र दीर्घस्त्वार्षत्वात्, मङ्गलानि=शुभसूचकानि, वस्त्राणि=वासांसि प्रवरपरिहितः=प्रवरमुत्कृष्टं यथा स्यात्तथा यथोचितमिति यावत् परिहितः=परिहितवान् वसान इति यावत्, यद्वा प्राकृते 'पवर' इति लुप्तद्वितीयाबहुवचनान्त तस्य प्रवराणि श्रेष्ठानीत्यर्थः, अत्र क्त' प्रत्ययो बाहुलकात्कर्तरि,अल्पमहार्घाभरणालङ्कृतशरीर =अल्पानि=स्तोकभारवन्ति, महार्घाणि=बहुमूल्यानि यानि आभरणानि=भूषणानि तैरलंकृत=भूषित शरीर यस्य येन वा सः, स्वस्तः=स्वकीयात्, गृहतः=गृहात् प्रतिनिष्क्रामति= निर्गच्छति, प्रतिनिष्क्रम्य=निर्गत्य, सकुरण्टमाल्यदाम्ना=सकुरण्टानि पीतवर्णकुरण्टमञ्जरू ('हजारा' इति प्रसिद्ध) पुष्पयुक्तानि माल्यदामानि=माला यत्र तेन, छत्रेण=आतपत्रेण,ध्रियमाणेन=भृत्यकरतो गृह्यमाणेन, अत्रोपलक्षणे तृतीया,तस्माद्-

आराध्यदेव और*(चेइय) विशिष्ट ज्ञानवान् (भगवान्) की मै विनय पूर्वक पर्युपासना (सेवा) करूँ।"

गाथापति आनन्दने इस प्रकार का विचार किया। विचार करने के बाद उसने स्नान किया और निर्मल अन्त.करण होकर उसने सभा मे पहनने योग्य शुद्ध, यथोचित मगल-सूचक वस्त्र धारण किए। थोडे भार वाले किन्तु बहुतमूल्य भूषणोंसे शरीरको भूषित किया और अपने गृहसे निकला। निकल कर कुरण्ट (हजारा) के फूलोंकी माला सहित और नौकरके हाथ मे थमे हुए छत्रसे युक्त होकर, जन समुदाय

આપવવાળા હોવાથી (મગલ) મગલરૂપ, (દેવય) આરાધ્ય દેવ અને (ચેઇય)* વિશિષ્ટ જ્ઞાનવાન્ (ભગવાન) ની હુ વિનયપૂર્વક પર્યુપાસના (સેવા) કરૂ"

ગાથાપતિ આનદે આ પ્રમાણે વિચાર કર્યો પછી તેણે સ્નાન કર્યું અને અત કરણને નિર્મળ કરીને તેણે સભામા પહેરવા યોગ્ય શુદ્ધ, યથોચિત મગળ સૂચક વસ્ત્રો ધારણ કર્યા થોડા ભારવાળા પરન્તુ મૂલ્યવાન્ ભૂષણોથી તેણે શરીરને ભૂષિત કર્યું અને પછી તે પોતાને ઘેરથી નીકળ્યો નીકળીને કુરટના ફૂલની માલા સહિત અને નોકરના હાથમા ધારણ કરાયલા છત્રથી યુક્ત થઇ,

१ 'तत्र साधु'-रिति यत्प्रत्यय ।

*चैत्य' शब्दकी विस्तृत व्याख्या आगे-(अन्नउत्थियपरिग्गहियाइ अरिहतचेइयाइ वा) इसकी व्याख्यामें की जायगी।

* ચૈત્ય શબ્દની વિસ્તૃત વ્યાખ્યા આગળ (अन्नउत्थियपरिग्गहियाइ अरिहतचेइयाइ वा) એની વ્યાખ્યામાં કરવામા આવશે

धर्मकथा

"अत्थि लोए, अत्थि अलोए। एव जीवा, अजीवा, बधे, मोक्खे, पुण्णे,

एतच्छाया च–

"अस्ति लोकः, अस्त्यलोकः। एव जीवाः, अजीवाः, बन्धः, मोक्षः, पुण्य,

एतद्व्याख्या चैवम्—अस्ति=वर्त्तते लोकः=लोक्यते य सः। ननु कोऽय लोकपदार्थः? किं येन केनचिद् यः कश्चिदेको ग्रामोऽवलोकितस्तावानेव लोकः? मैवम्, अपरेण ततोऽप्यधिकग्रामदर्शनात्। किं तर्हि यावद्ग्रामादिकमस्माभिरवलोक्यते तावानेव लोकः?, नहि, अनन्तज्ञानसपन्नेन सर्वज्ञेन यो विलोक्यते लोक इत्याशयात्। नन्वेतेनाऽलोकस्यापि लोकत्वमसङ्गस्तस्यापि सर्वज्ञेनावलोकितत्वात्,

कथा' पद दिया है। औपपातिक सूत्रमें ❀धर्मकथाका वर्णन इस प्रकार है—

धर्मकथा

लोक है। जो अवलोकन किया जाय उसे लोक कहते है।

शका—'लोक' पदका क्या अर्थ है? यदि किसीने कोई एक गाव का अवलोकन किया (देखा) तो क्या उतना ही लोक है?

समाधान—ऐसा न कहो। क्योंकि दूसरा उससे भी अधिक ग्राम देखता है।

शका—तो क्या जितने गाव आदि हम लोग देखते है उतना ही लोक है?

समाधान—नहीं। कहनेका तात्पर्य यह है कि अनन्तज्ञानवान् भगवान् सर्वज्ञ द्वारा जो देखा जाता है वह लोक है।

*ધર્મકથાનુ વર્ણન ઔપપાતિક સૂત્રમા આ પ્રમાણે છે

ધર્મકથા

લોક છે જે અવલોકી શકાય તેને લોક કહે છે

શકા—લોક' પદનો અર્થ શો? જો કોઈએ કોઈ એક ગામને અવલોક્યુ (જોયુ) તો શુ એટલો જ લોક છે?

સમાધાન—એમ ન કહો, કેમકે બીજો એનાથી પણ વધારે ગામો જુએ છે

શકા—તો શુ જેટલા ગામ આદિ આપણે જોઈએ છીએ તેવડોજ લોક છે?

❀धर्मकथा सस्कृतटीकामें देख लेवें।

*ધર્મકથા સસ્કૃત ટીકામા જોઈ લેવી

टीका-'तए णं समणे' इत्यादि। ततः=तदनन्तरं 'तए' शब्दस्य प्राकृते 'ततः' इत्यर्थकाव्ययत्वात्, खल्वादयः स्पष्टा व्याख्याताश्च। तस्याः=प्राग्वर्णित स्वरूपाया, महातिमहत्याम्=अतिविशालायां परिषदि=सभायाम्। 'याव' दिति, अत्र 'जाव' शब्दवाच्यानि 'मज्झगए विचित्तं धम्ममाइक्खइ जहा जीवा बज्झंति मुच्चंति जह य संकिलिस्संति' इत्येतानि पदानि, तेषां छाया च-मध्यगतो विचित्रं धर्ममाख्याति यथा जीवा बध्यन्ते मुच्यन्ते यथा च संक्लिश्यन्ते' इति, तत्र विचित्रम् =अद्भुतं धर्मं=प्राग्व्याख्यातस्वरूपम् 'आख्याति=सत्यमुपदिशति, कथं सम्यग्' इति शङ्कायामाह-'यथे'ति यथा=येन प्रकारेण जीवा बध्यन्ते, यथा मुच्यन्ते यथा च संक्लिश्यन्ते=महद्भिर्दुःखैः परिपीड्यन्ते तथेत्यर्थः। ननु कतिविधोऽसौ धर्मः किंस्वरूपश्च यं भगवानुपदिशती इति, यद्वा ननु कीदृशी सा धर्मकथा या भगवतोपदिष्टे? ति जिज्ञासायामौपपातिकतो विस्तरेण धर्मव्याख्याऽवगन्तव्येति संकेतयितुमाह-, धर्मकथे'-ति, परिषत्=उपस्थितजनसमुदायः, प्रतिगता=प्रत्यावृत्ता, राजा चेत्यादि, स्पष्टं। इह धर्मकथा चौपपातिकसूत्रतो ज्ञातव्येत्यर्थः, तथाहि--

टीकाका अर्थ—तदनन्तर उस अतिविशाल परिषद्के बीचमें भगवान् ने अद्भुत (अलौकिक-अश्रुतपूर्व) सम्यक् उपदेश दिया। वह सम्यक् कैसे था? सो कहते हैं—जिस प्रकार जीव कर्मोंसे बंधते हैं, जिस प्रकार मुक्त होते हैं और जिस प्रकार संक्लेश पाते हैं। भगवान्ने यह सब यथार्थ निरूपण किया इसलिए उनका उपदेश सम्यक् था।

जिसका भगवान् उपदेश देते हैं वह धर्म कितने प्रकार का है? उसका क्या स्वरूप है?, अथवा भगवान् द्वारा उपदिष्ट धर्मकथा किस प्रकार की है? इन जिज्ञासाओंका विस्तारपूर्वक समाधान औपपातिक सूत्रसे समझना चाहिए। इसी बातका संकेत करनेके लिए मूलमें 'धर्म

ટીકાનો અર્થ- પછી એ અતિ વિશાળ પરિષદ્‌ની વચ્ચે ભગવાને અદ્‌ભુત (અલૌકિક- અશ્રુતપૂર્વ) સમ્યક્ ઉપદેશ આપ્યો. તે ઉપદેશ સમ્યક્ શા માટે હતો? તો કહે છે જે પ્રકારે જીવો કર્મોથી બંધાય છે, જે પ્રકારે મુક્ત થાય છે અને જે પ્રકારે સંક્લેશ પામે છે, તે બધું ભગવાને યથાર્થ નિરૂપણ કર્યું તેથી તેમનો ઉપદેશ સમ્યક્ હતો.

ભગવાન જેનો ઉપદેશ આપે છે તે ધર્મ કેટલા પ્રકારનો છે? એનું કેવું સ્વરૂપ છે? અથવા ભગવાને ઉપદેશેલી ધર્મકથા કેવા પ્રકારની છે? એ જિજ્ઞાસાઓનું વિસ્તારપૂર્વક સમાધાન ઔપપાતિક સૂત્રથી સમજી લેવું એ વાતનો સંકેત કરવાને માટે જ મૂળમાં **ધર્મકથા** પદ આપેલું છે,

प्रमाणाभावत्, इन्द्रियाऽगोचरे चार्थे मनःप्रवृत्तेः कदाऽप्यसम्भवादिति तु नाऽऽशङ्कनीयम्, इन्द्रिय नोऽन्द्रिय विषयत्वाभावमात्रदर्शनेन तदस्तित्वनिराकरणस्याशक्यवक्तव्यत्वात्, अन्यथा मृताना प्रपितामहादीनामप्यभावप्रसक्ते, एवं च यथा 'आसन् प्रपितामहादयोऽस्मदादिशरीराणामन्यथाऽनुपपन्नत्वात्' इत्यनुमानेन प्रपितामहादीनामस्तित्व साध्यते तथा लोकास्तित्वसिद्धेरप्यनिवार्यत्वात्, तथाहि-लोक सप्रतिपक्ष, व्युत्पत्तिमच्छुद्धपदाभिधेयत्वात्, यो हि व्युत्पत्तिमच्छुद्धपदाभिधेयः

मानते है इसलिए वह इन्द्रियोंसे नहीं जाना जा सकता। अतः अलोक को सिद्ध करने वाला कोई प्रमाण नहीं है। रहा मन, सो बाह्य वस्तुमें मन की प्रवृत्ति तब होती है जब इन्द्रियों द्वारा पदार्थको जान लिया जाय, अलोक जब इन्द्रियों द्वारा नहीं जाना जा सकता तो मन द्वारा भी नहीं जाना जा सकता, फिर आप अलोक कैसे मानते है?

समाधान—यह शका ठीक नहीं है। इन्द्रिय और मनके द्वारा न जान सकनेके कारण अलोकके अस्तित्वका खडन नहीं किया जा सकता। नहीं तो मृत पितामह, प्रपितामह, वृद्ध प्रपितामह आदिका भी अभाव मानना पडेगा, क्योंकि उन्हें भी इन्द्रियोंसे नहीं जान सकते, और जब इन्द्रियों द्वारा नहीं जान सकते तो आपके ही कथनानुसार मनसे भी नहीं जान सकते। किन्तु जैसे पितामह आदिका अस्तित्व इस अनुमानसे सिद्ध किया जाता है कि-'पितामह आदि थे, क्योंकी उनके विना हमारा शरीर उत्पन्न नहीं हो सकता।' इसी प्रकार "लोक

જાણી શકાતો નથી માટે અલોકને સિદ્ધ કરનારૂ કોઈ પ્રમાણ નથી બાકી રહ્યુ મન, પણ બાહ્ય વસ્તુમા મનની પ્રવૃત્તિ ત્યારેજ થાય છે કે જ્યારે ઈંદ્રિયો દ્વારા પદાર્થને જાણી લેવામા આવે, અલોકને જ્યારે ઇંદ્રિયો દ્વારા નથી જાણી શકાતો, તો મનદ્વારા પણ નથી જાણી શકાતો, તો પછી અલોક કેવી રીતે માનો છો?

સમાધાન—આ શકા બરાબર નથી ઇંદ્રિય અને મનની દ્વારા ન જાણી શકવાને કારણે અલોકના અસ્તિત્વનુ ખડન કરી શકાતુ નથી, નહિ તો મરણ પામેલા દાદા, વડદાદા આદિનો પણ અભાવ માનવો પડશે, કારણ કે તેમને પણ ઈંદ્રિયોથી નથી જાણી શકાતા, તો આપના કથનાનુસાર મનથી પણ નથી જાણી શકાતા, પરન્તુ જેમ દાદા આદિનુ અસ્તિત્વ એવા અનુમાનથી સિદ્ધ કરવામા આવે છે કે 'દાદા આદિ પૂર્વે હતા, કારણ કે તેમના વિના અમારૂ શરીર ઉત્પન્ન થઇ શકત નહિ,' તેમ "લોક સપ્રતિપક્ષ છે, કારણ કે

तथा चाऽलोकोऽपि लोकः प्रसज्येतेति चेन्न, यतो लोक्यते धर्मास्तिकायाद्याधारभूतआकाशविशेषो यः स लोक इति हृदयम्। स च कटितटोभयपार्श्वतो निहितहस्तद्वयो विस्फारितपादयुगलोऽवस्थितः पुरुष इव नृत्यद्भैरवोपासकाऽऽकृतिको वा ऊर्ध्वाधस्तिर्यग्भेदभिन्नश्चतुर्दशरज्जुपरिमिताऽसङ्ख्यातप्रदेशात्मक आकाशविशेषः।

अलोकः=लोकविपरीतः। नन्वस्तु लोको जीवपुद्गलादीनामनाधारतयाऽवस्थानासंभवात्, अलोकस्तु कथं? तस्याऽमूर्त्तत्वेनेन्द्रियागोचरतयाऽस्तित्वसाधक

शंका—तब तो अलोक भी लोक हो गया! क्योंकि सर्वज्ञ भगवान् उसे भी देखते हैं।

समाधान—नहीं। धर्मास्तिकाय आदिका आधार भूत जो आकाश विशेष सर्वज्ञ द्वारा देखा जाता है वह लोक है। हमारे कथनका यही तात्पर्य है।

वह लोक, दोनो हाथ कमर पर रखकर, तथा पैर फैलाकर खडे हुए पुरुष के समान, अथवा नाचते हुए भैरव के उपासक (भोपा) की आकृतिके समान है। ऊर्ध्व, मध्य और अध के भेद से उसके तीन भेद हैं। चौदह रज्जु प्रमाण वाला तथा असख्यातप्रदेशी है।

अलोक, लोकसे विपरीत है।

शंका—जीव पुद्गल आदि विना आधारके नही रह सकते, इस कारण उनका आधारभूत लोक तो हो सकता है, परन्तु अलोक का अस्तित्व नही स्वीकार किया जा सकता, क्योंकि उसे आप अमूर्त्त

શંકા—ત્યારે તો અલોક પણ લોક થઇ ગયો! કારણ કે સર્વજ્ઞ ભગવાન્ તેને પણ જુએ છે

સમાધાન—નહી, ધર્માસ્તિકાય આદિના આધારભૂત જે આકાશવિશેષને સર્વજ્ઞ દેખે છે તે લોક છે અમારા કથનનુ એજ તાત્પર્ય છે

એ લોક બેઉ હાથ કમર પર રાખીને તથા પગ પસારીને ઉભેલા પુરૂષની સમાન અથવા નાચતા ભૈરવના ઉપાસક (ભુવા)ની આકૃતિની સમાન છે ઉર્ધ્વ, મધ્ય અને અધ (નીચેના)ના ભેદથી તેના ત્રણ ભેદ છે ચૌદ રજ્જુ પ્રમાણવાળો તથા અસખ્યાત પ્રદેશી છે અલોક, લોકથી વિપરીત છે

શંકા—જીવ પુદ્ગલ આદિ આધાર વિના રહી શકતા નથી, એટલે કારણ એનો આધારભૂત લોક તો હોઇ શકે છે, પરતુ અલોકનુ અસ્તિત્વ સ્વીકારી શકાતુ નથી, કારણ કે તેને આપ અમૂર્ત માનો છો, તેથી તો ઇંદ્રિયોથી

जीवाः=अजीवन् , जीवन्ति, जीविष्यन्ति चेति तथा, ससारित्व सिद्धत्वावस्थाद्वयेऽप्युपयोगवन्त इत्यर्थः, 'जीवो उवओगलक्खणो, इति वचनात् । एतद्विवरण च मत्कृतात्तत्त्वप्रदीपादवगन्तव्यम् अजीवाः=जीवविपरीतस्वरूपाः=धर्माधर्माऽऽकाशपुद्गलास्तिकायाद्धासमयलक्षणाः । बन्धः=बध्यते=परतन्त्रीक्रियत आत्मा येन सः, अभीष्टस्थानप्राप्ति गतिप्रतिरोधलक्षणो जीव कर्मणोरयोगोलकवह्न्योरिव तादात्म्यापत्तिलक्षणो वा। मोक्षः=मोचनम्=आत्मनः पृथग्भवन, तच्च द्रव्यतो भावतश्च, तत्र द्रव्यतो निगडादितः, भावतो ज्ञानावरणीयाद्यष्टविधकर्मपाशतः। पुण्य-[१]पुणति=

जो जीवित था, जीवित है और जीवित रहेगा, वह जीव है, अर्थात् ससार अवस्था और मुक्त अवस्था दोनो अवस्थाओंमें (सदा-सर्वदा) जो उपयोग से युक्त रहे उसे जीव कहते है। कहा भी है--"जीव, उपयोगस्वभाववाला है।" इत्यादि जीवतत्त्वका विशेष कथन मेरे बनाए हुए 'तत्त्वप्रदीप' ग्रन्थ मे देखना चाहिए।

जीवसे विपरीत स्वभाववाला अजीव है, धर्मास्तिकाय, अधर्मास्तिकाय, आकाशास्तिकाय, पुद्गलास्तिकाय तथा काल, ये सब अजीव हैं।

जिसके द्वारा परतन्त्र हो जाय-बँध जाय उसे बध कहते है। अथवा अभीष्ट स्थान पर पहुँचने मे बाधा पहुँचानेवाला, लोहेके गोले और अग्निके समान आत्मा और कर्मको एकमेक करदेनेवाला बध है।

आत्मा का मुक्त (स्वतन्त्र) हो जाना मोक्ष है। वह दो प्रकारका है--(१) द्रव्यसे और (२) भाव से। बेडी आदिसे छूट जाना द्रव्य मोक्ष है

જે જીવિત હતો, જીવિત છે અને જીવિત રહેશે, તે જીવ છે, અર્થાત્ સસાર અવસ્થા અને મુકત અવસ્થા-બેઉ અવસ્થાઓમા (સદા સર્વદા) જે ઉપયોગથી યુકત રહે તેને જીવ કહે છે કહ્યુ છે કે-"જીવ, ઉપયોગ સ્વભાવવાળો છે" ઇત્યાદિ જીવતત્વનું વિશેષ કથન મારા બનાવેલા 'તત્વપ્રદીપ' ગ્રથમા જોઇ લેવુ

જીવથી વિપરીત સ્વભાવવાળો અજીવ છે,-ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય આકાશાસ્તિકાય પુદ્ગલાસ્તિકાય તથા કાલ એ બધા અજીવ છે

જેની દ્વારા પરતત્ર થઈ જાય-બધાય-તેને બધ કહે છે અથવા અભીષ્ટ સ્થાનપર પહોચવામા બધા પહોચાડનાર, લોઢાના ગોળા અને અગ્નિની સમાન આત્મા અને કર્મને એકમેક કરી દેનાર બધ છે

આત્માનુ મુકત-સ્વતત્ર-થઈ જવુ એ મોક્ષ છે તે બે પ્રકારનો છે, (૧) દ્રવ્યથી, અને (૨) ભાવથી બેડી વગેરેથી છૂટી જવુ તે દ્રવ્યમોક્ષ છે અને

१—'पुण कर्मणि शुभे च' इति धातो रूपमिदम्।

स समतिपक्ष एव भवति यथा घटः, यश्च लोकप्रतिपक्षः स एव सकेतोऽलोकः अस्तित्ववत एव प्रविपक्षित्वादिति ।

सप्रतिपक्ष है क्योंकि वह व्युत्पत्तिवाले शुद्ध पदका वाच्य है, जो व्युत्पत्तिवाले शुद्ध पदका वाच्य होता है वह सप्रतिपक्ष होता है, जैसे घट।" और लोकका प्रतिपक्ष सत्तावान् अलोक ही है, क्योंकि प्रतिपक्ष वही होता है जिसमें सत्ता पाई जाती है। तात्पर्य यह है कि 'लोक' शब्दकी 'लोक्यते इति लोकः' ऐसी व्युत्पत्ति है। इसलिए यह 'लोक' शब्द व्युत्पत्तिवाला है। तथा 'लोक' शब्दमें समास नहीं है— अनेक पदोंको मिलानेसे 'लोक' शब्द नही बना है किन्तु वह स्वतन्त्र एक शब्द है, इसलिए वह शुद्ध (एकही) पद है। ऐसा नियम है कि जो पदार्थ व्युत्पत्तिवाले शुद्ध पद का वाच्य होता है, उसका प्रतिपक्ष अर्थात् विरोधी (उलटा) भी अवश्य होता है, जैसे घटका विरोधी अघट (घटसे भिन्न तत्सदृश अन्य) पदार्थ भी अवश्य है। इस सर्व-सम्मत नियमके अनुसार लोकका विरोधी भी तत्सदृश कोई पदार्थ अवश्य होना चाहिए। बस, उसका जो विरोधी और उसके सदृश-आकाशविशेष-है वही अलोक है। वह अलोक भी अस्तित्ववान् है, क्योंकि व्युत्पत्तिवाले शुद्ध पदका विरोधी अस्तित्ववान् होता है। इस प्रकार अलोक सिद्ध होता है।

તે વ્યુત્પત્તિવાળા શુદ્ધ પદનો વાચ્ય છે જે વ્યુત્પત્તિવાળા શુદ્ધ પદનો વાચ્ય હોય છે તે સપ્રતિપક્ષ હોય છે, જેમ કે ઘટ" અને લોકનો પ્રતિપક્ષ સત્તાવાન અલોકજ છે, કારણ કે પ્રતિપક્ષ એજ હોય છે કે જેનામા સત્તા રહેલી હોય છે તાત્પર્ય એ છે કે 'લોક' શબ્દની લોક્યતે इति लोकः' એવી વ્યુત્પત્તિ છે તે માટે એ 'લોક' શબ્દ વ્યુત્પત્તિવાળો છે વળી 'લોક' શબ્દમા સમાસ નથી-અનેક પદોને મેળવીને 'લોક' શબ્દ બનવ્યો નથી પરતુ તે સ્વતન્ત્ર એક શબ્દ છે તે માટે તે શુદ્ધ એકજ પદ છે એવો નિયમ છે કે જે પદાર્થ વ્યુત્પત્તિવાળા શુદ્ધ પદનો વાચ્ય હોય છે, તેનો પ્રતિપક્ષ અર્થાત્ વિરોધી (ઉલટો) પણ અવશ્ય હોય છે, જેમ કે ઘટનો વિરોધી અઘટ (ઘટથી ભિન્ન તેના જેવો બીજો કોઈ પદાર્થ પણ અવશ્ય છે, આ સર્વસમત નિયમાનુસાર લોકનો વિરોધી પણ તેના જેવો કોઈ પદાર્થ અવશ્ય હોવો જોઈએ બસ, એનો જે વિરોધી અને એના જેવો-આકાશવિશેષ-છે તે જ અલોક છે તે અલોક પણ અસ્તિત્વવાન્ છે, કારણ કે વ્યુત્પત્તિવાળા શુદ્ધ પદનો વિરોધી અસ્તિત્વવાન્ હોય છે એ પ્રમાણે અલોક સિદ્ધ થાય છે

च श्रमणसूत्रटीकायां मुनितोषण्यां द्रष्टव्यः। आस्रवः=आ=समन्तात् स्रवति= प्रविशत्यर्थादात्मनि ज्ञानावरणीयाद्यष्टविधं कर्म येन सः आश्रव इतिच्छायापक्षे तु आश्रीयते=समुपार्ज्यते कर्म येन स इति व्याख्याभेदोऽवगन्तव्यः, सर्वथा जीव-तडागे कर्मसलिलप्रवेशाय नालिकारूप इति यावत्। संवरः=संव्रियते=निरुध्यते आस्रवत्कर्म येन सः, एष च द्रव्यभावभेदाभ्यां द्विविधः, तत्र द्रव्यतस्तथाविध-द्रव्येण (चिक्कणमृदादिना) सलिलोपरि तरण्यादेरनवरतप्रविशन्नीराणां विवराणां पिधानम्, भावतः समितिगुप्तिप्रभृतिभिरात्मतरण्यां क्षरत्कर्मजलानां स्थगनम्, प्रकरणादिह भावसंवरस्यैव ग्रहणं बोध्यम्। वेदना=वेदन-स्वाभाव्यादुदीरणा

चौथे अध्ययनमें देखना चाहिए। और पाप तत्त्व का कथन श्रमण-सूत्रकी 'मुनितोषिणी' टीकामें देखना चाहिए।

जिसके द्वारा ज्ञानावरण आदि आठ प्रकारके कर्म आत्मामें सब ओरसे प्रवेश करते हैं उसे आस्रव कहते हैं। 'आस्रवे' की छाया यदि 'आश्रव' की जाय तो उसका तात्पर्य यह है कि जिसके द्वारा कर्मोंका उपार्जन हो उसे आस्रव कहते हैं। तात्पर्य यह है कि जीवरूपी तालाब में कर्मरूपी जलके प्रवेशके लिए जो नालीके समान हो वह आस्रव है।

जिसके द्वारा आए हुए कर्म रुक जायँ उसे संवर कहते हैं। यह दो प्रकारका है--(१) द्रव्यसंवर और (२) भावसंवर। चिकनी मिट्टी आदि द्वारा नौका आदिके उन छिद्रोंका बन्द हो जाना जिनसे सदा जल प्रविष्ट होता रहता है, द्रव्यसंवर है। आत्मारूपी नौकामें आने (चूने) वाले कर्मोंका समिति गुप्ति आदिके द्वारा रुक जाना भावसंवर है यहां भावसंवरका ही प्रकरण है अतः उसीका ग्रहण समझना चाहिए।

लेवु, अने पाप तत्वनुं कथन श्रमणसूत्रनी 'मुनितोषणी' टीकामां जोई लेवुं

જેની દ્વારા જ્ઞાનાવરણાદિ આઠ પ્રકારના કર્મ આત્મામાં બધી બાજુએથી પ્રવેશ કરે છે તેને આસ્રવ કહે છે 'आस्रवे' ની છાયા જો 'आश्रव' કરવામાં આવે તો તેનું તાત્પર્ય એ છે કે જેની દ્વારા કર્મોનું ઉપાર્જન થાય તેને આસ્રવ કહે છે તાત્પર્ય એ છે કે જીવરૂપી તળાવણાં કર્મરૂપી જળના પ્રવેશને માટે જે નળીની સમાન થાય તે આસ્રવ છે

જેની દ્વાર, આવેલા કર્મો રોકાઈ જાય તેને સંવર કહે છે એ બે પ્રકારનો છે (૧) દ્રવ્યસંવર અને (૨) ભાવસંવર ચીકણી માટી આદિ દ્વારા નાવ આદિના છિદ્રનું બંધ થઈ જવું કે જે છિદ્રદ્વારા હંમેશા જળ અંદર દાખલ થતું રહેતું હોય તે દ્રવ્યસંવર છે આત્મારૂપી નાવમાં આવનારાં કર્મોનું સમિતિ ગુપ્તિ આદિ દ્વારા રોકાઈ જવું તે ભાવસંવર છે, અહીં ભાવસંવરનું જ પ્રકરણ છે, માટે તેનું ગ્રહણ સમજવું

[धर्मकथामूलम्]

पावे, आसवे, संवरे, वेयणा, णिज्जरा, अरिहंता, चक्कवट्टी, बलदेवा, वासुदेवा,

[धर्मकथाछाया]

पापम्, आश्रवः, संवरः, वेदना, निर्जरा, अर्हन्तः, चक्रवर्तिनः, बलदेवाः, वासुदेवाः,

शुभयति, यद्वा पुनाति=पवित्रीकरोत्यात्मानमिति, पूयते=पवित्रीक्रियते आत्माऽनेनेति वा तत्, संसारपारावारोत्तरणतरणिभूतमिति भावः। पापं=पातयति=शुभपरिणामाद् ध्वंसयत्यात्मानमिति, यद्वा पाति=रक्षत्यात्मनोऽशुभं स्थानमिति तद्, आत्ममालिन्यकारणमित्यर्थः। बन्धाद् पुण्यान्तानां त्रयाणां व्याख्याविस्तरस्तु मत्कृतायां दशवैकालिकटीकायामाचारमणिमञ्जूषायां चतुर्थेऽध्ययने, पापपदार्थस्य

और ज्ञानावरण आदि आठ कर्मोंसे छूट जाना भाव-मोक्ष है।

जो भलाई करे, अथवा आत्माको पवित्र बनावे वह पुण्य है। अथवा जिसके निमित्तसे आत्मा पवित्र हो, उसे पुण्य कहते हैं। तात्पर्य यह है कि पुण्य, संसाररूपी समुद्र से पार उतरनेके लिए तरणि (नौका) के समान है।

जो आत्माको शुभ परिणामोंसे दूर कर देता है वह पाप है। अथवा जो आत्माके अशुभ स्थान (परिणाम) की रक्षा करता है वह पाप है, तात्पर्य यह कि जो आत्मामें मलिनता उत्पन्न करनेका कारण हो वह पाप है।

बन्धसे लेकर पुण्य पर्यन्त तीन तत्त्वोंका विस्तारपूर्वक कथन मेरी बनाई हुई दशवैकालिकसूत्रकी 'आचारमणिमञ्जूषा' नामकी टीकाके

જ્ઞાનાવરણ આદિ આઠ કર્મોથી છૂટી જવું એ ભાવમોક્ષ છે.

જે ભલું કરે અથવા આત્માને પવિત્ર બનાવે તે પુણ્ય છે. અથવા જેના નિમિત્તથી આત્મા પવિત્ર થાય તેને પુણ્ય કહે છે. તાત્પર્ય એ છે કે-પુણ્ય સંસારરૂપી સમુદ્રથી પાર ઉતરવાને માટે તરણિ (નાવ) ની સમાન છે.

જે આત્માને શુભ પરિણામોથી દૂર કરી નાખે તે પાપ છે. અથવા જે આત્માને અશુભ સ્થાન (પરિણામ)ની રક્ષા કરે છે તે પાપ. તાત્પર્ય એ છે કે જે આત્મામાં મલિનતા ઉત્પન્ન કરવાનું કારણ છે તે પાપ છે.

બંધથી લઈને પુણ્ય સુધીના ત્રણ તત્વોનું વિસ્તારપૂર્વક કથન મારી બનાવેલી દશવૈકાલિક સૂત્રની 'આચારમણિમંજુષા' નામની ટીકાના ચોથા અધ્યયનમાં જોઈ

२ 'पूञ् पवने' इति धातो रूपमिदम्।

[धर्मकथामूलम्]

णरगा, णेरइया, तिरिक्खजोणिया, तिरिक्खजोणिणीओ, माया, पिया, रिसओ,

[धर्मकथाछाया]

नरका , नैरयिकाः, तिर्यग्योनिकाः, तिर्यग्योनयः (स्त्रिय ,),माता, पिता, ऋषयः,

अर्हन्तः=अर्हन्ति सिद्धिपद ये ते, एतद्विस्तरव्याख्या च मत्कृताया श्रमणसूत्रस्य मुनितोपण्या टीकाया कणेहत्यावलोकनीया । चक्रवर्त्तिन'=षट्खण्ड-भरतस्वामिनो भरतादयो द्वादश । बलदेवाः प्रसिद्ध' । वासुदेवा.=त्रिखण्ड-भरतेश्वर प्रसिद्धा' । नरका=नरान् कायन्ति=यातनाप्रदानद्वारा शब्दयन्तीति, यद्वा यातनामापन्ना नराः कायन्ति=शब्दायन्ते यत्र तादृशा. पापिना यातनास्थान-विशेषा रत्नप्रभादिलक्षणाः । नैरयिकाः=निर्गतः अय.=शुभफल येभ्यस्ते निर-यास्तत्र भवा नरकनिवासिन इत्यर्थ. । तिर्यग्योनिका =तिर्यग्योनिभवाः=देवमनु-

जो सिद्धि पद प्राप्त करनेको अर्ह (योग्य) हो गये है वे अर्हन्त है। 'अर्हन्त' की विस्तृत व्याख्या मेरी बनाई हुई श्रमणसूत्रकी मुनितोपणी टीकामें देख लेना चाहिए।

जो छ खण्ड वाले भरत क्षेत्रके पूर्ण स्वामी हों वे चक्रवर्त्ती है। भरत आदि बारह चक्रवर्त्ती [इस अवसर्पिणी कालके] है। बलदेव प्रसिद्ध है भरत क्षेत्रके तीन खण्डोके स्वामीको वासुदेव कहते है।

विविध प्रकारकी यातनाएँ देकर जीवोंसे जो चिल्लाहट (हाहाकार) मचवाते है, अथवा यातनाओंको प्राप्त जीव जहा हाहाकार मचाते हैं, वह नरक है। अर्थात् पापी जीवोकी यातनाओंके स्थान–रत्नप्रभा आदि को नरक कहते हैं।

જે સિદ્ધિપદ પ્રાપ્ત કરવાને અર્હ (યોગ્ય) થઇ ગયા છે તે અર્હન્ત છે 'અર્હન્ત' ની વિસ્તૃત વ્યાખ્યા મારી બનાવેલી શ્રમણસૂત્રની 'મુનિતોષણી' ટીકામા પૂર્ણ રીતે જોઇ લેવી

જે છ ખડવાળા ભરત ક્ષેત્રના પૂર્ણ સ્વામી હોય તે ચક્રવર્તી છે ભરત આદિ બાર ચક્રવર્તી (આ અવસર્પિણી કાળના) છે બળદેવ પ્રસિદ્ધ છે ભરતક્ષેત્રના ત્રણ ખંડોના સ્વામીને વાસુદેવ કહે છે

વિવિધ પ્રકારની યાતનાઓ આપીને જીવો પાસે જે કકળાટ (હાહાકાર) કરાવે છે, અથવા યાતાનાઓ પામેલા જીવો જયા હાહાકાર મચાવે છે, તે નરક છે અર્થાત્ પાપી જીવોની યાતનાઓના સ્થાન રત્નપ્રભા આદિને નરક કહે છે

कृत्वा वा य उदयावलिकामनुप्रविष्टस्य कर्मणोऽनुभवस्वरूपेति यावत्, सुख-दुःखानुभवस्वभावा वेद्यन्तेऽनयेति वेदनेति केचित्, इय च विपाकौदयिकी-प्रदेशौदयिक्याभ्युपगमिक्यौपक्रमिक्यादिभेदादनेकप्रकारेत्यन्यत्रविस्तर । नर्जरा= निःशेषेण जरणमर्थाद्देशत आत्मप्रदेशात्कर्मणा परिशटनम्, अयमेव मोक्ष निर्जरयोभेदः, मोक्षो हि सर्वत एव कर्मणा परिशटनमुच्यते नतु देशत इति ।

आबाधा कालकी स्थिति पूर्ण करके, अथवा उदीरणा करके, उदयमें आये हुए कर्मोंका अनुभव करना ❀वेदना है। किसी आचार्यके मतसे सुख, दुःख, अनुभव और स्वभाव जिसके द्वारा वेदे (भोगे) जाएँ वह वेदना है ।यह विपाकौदयिकी, प्रदेशौदयिकी, आभ्युपगमिकी, औपक्रमिकी आदि अनेक प्रकारकी है। इसका विस्तार अन्य ग्रन्थोंसे जान लेना चाहिए।

एक देशसे अर्थात् कुछ कर्मोंका आत्मासे क्षीण हो जाना निर्जरा है। निर्जरा और मोक्षमे यही भेद है कि-कुछ कर्मोंका क्षीण होना निर्जरा है और समस्त कर्मोंका क्षीण हो जाना मोक्ष है।

આબાધાકાલની સ્થિતિ પૂર્ણ કરીને અથવા ઉદીરણા કરીને, ઉદયમા આવેલા કર્મોનો અનુભવ કરવો એ વેદના* છે કોઇ આચાર્યના મતાનુસાર સુખ, દુ ખ, અનુભવ અને સ્વભાવ જેની દ્વારા વેદાય (ભોગવાય) તે વેદના છે એ વેદના વિપાકૌદયિકી, પ્રદેશૌદયિકી, અભ્યુપગમિકી, ઓપક્રમિકી આદિ અનેક પ્રકારની છે એનો વિસ્તાર અન્ય ગ્રથોમા જોઇ લેવો

એક દેશથી અર્થાત કોઇ કર્મોનુ આત્માથી ક્ષીણ થઇ જવુ તે નિર્જરા છે. નિર્જરા અને મોક્ષમા એટલો ભેદ છે કે-કેટલાક કર્મોનુ ક્ષીણ થવુ એ નિર્જરા છે અને બધા કર્મોનુ ક્ષીણ થવુ એ મોક્ષ છે

❀कर्मका उदय दो प्रकारसे होता है।-(१)आबाधाकाल (बध होनेके पश्चात् और उदय होनेसे पूर्व तक का समय) पूरा होने पर स्वय ही कर्म उदयमें आता है। (२) आबाधाकालकी स्थिति पूर्ण होनेसे पहले ही तीव्र तपश्चरण आदि निमित्तोंसे कर्म उदयमें आ जाता है उसे 'उदीहरणा' कहते हैं।

+ કર્મોનો ઉદય બે પ્રકારે થાય છે (૧) આબાધાકાલ (બધ થયા પછી અને ઉદય થયા પૂર્વ સુધીનો સમય) પૂરો થતા કર્મ પોતે જ ઉદયમા આવે છે (૨) આબાધાકાલની સ્થિતિ પૂર્ણ થયા પહેલા જ તીવ્ર તપશ્ચરણ આદિ નિમિત્તોથી કર્મ ઉદયમા આવે છે, તેને ઉદીરણા કહે છે

[धर्मकथामूलम्]

मुसावाए, अदिण्णादाणे, मेहुणे, परिग्गहे। अत्थि कोहे, माणे, माया,

[धर्मकथाछाया]

पातः, मृषावादः, अदत्तदान, मैथुन, परिग्रहः। अस्ति-क्रोधः, मान, माया,

त्याऽगच्छन् लोकाग्रमिति, तथा चरमशरीरतस्तृतीयभागन्यूना जघन्यतोऽष्टाङ्गुलाधिकरत्निप्रमाणाः, मध्यमतश्चतुर्हस्ताधिकषोडशरत्निप्रमाणाः, उत्कृष्टतो द्वात्रिंशदङ्गुलसमधिकत्रयस्त्रिशदुत्तरशतत्रयधनुः-परिमिताः । परिनिर्वाण=निःशेषतः सकलकर्मक्षयजन्यमात्यन्तिक सुखम् । परिनिर्वृताः=अपुनरावृत्त्या सकलसन्तापकलापपरिवर्जिता' ।

प्राणातिपातः=प्राणाः=उच्छ्वास नि'श्वासादयस्तेषामतिपातः=प्राणिभ्यो. वियोजनः प्राणिहिंसनमिति यावत्, तदुक्तम्—

"पञ्चेन्द्रियाणि त्रिविध बल च,
उच्छ्वासनिःश्वासमथान्यदायुः ।
प्राणा दशैते भगवद्भिरुक्ता-,
स्तेषा वियोजीकरण तु हिंसा ॥१॥" इति

रहित होकर जो लोकके अग्र भागमे प्राप्त हो चुके है उन्हे सिद्ध कहते है। वे सिद्ध चरम शरीरसे तृतीयभाग-हीन, जघन्य एकहाथआठ अगुल अधिक एक रत्नि अवगाहनावाले, तथा उत्कृष्ट बत्तीस अगुल अधिक तीनसौ तेतीस धनुष अवगाहनावाले होते है। समस्त कर्मोके सर्वथा क्षयसे उत्पन्न होनेवाले आत्यान्तिक सुखको परिनिर्वाण कहते है। पुनरागमनसे तथा ससार सम्बन्धी समस्त सतापके समूहसे रहित जो हों उन्हे परिनिवृत कहते है ॥

उच्छ्वास निःश्वास आदि प्राणोका अतिपात-प्राणीसे वियोग करना-प्राणातिपात या हिसा है। कहा भी है-

ભાગને પ્રાપ્ત થઇ ચૂકયા છે તેને સિદ્ધ કહે છે એ સિદ્ધ ચરમ શરીરથી તૃતીય ભાગહીન, જઘન્ય આઠ આગળ અધિક એક રત્નિ અવગાહનાવાળા, તથા ઉત્કૃષ્ટ બત્રીસ આગળ અધિક ત્રણસો તેત્રીસ ધનુષ અવગાહનાવાળા હોય છે બધા કર્મોના સર્વથા ક્ષયથી ઉત્પન્ન આત્યન્તિક સુખને પરિનિર્વાણ કહે છે પુનરાગમનથી તથા સસારસબધી બધા સતાપના સમૂહથી રહિત જે હોય તેને પરિનિર્વૃત કહે છે

ઉચ્છ્વાસ નિશ્વાસ આદિ પ્રણોને અતિપાત-પ્રાણીથી વિયોગ કરવો એ, પ્રાણાતિપાત અથવા હિંસા છે કહ્યુ છે કે—

[धर्मकथामूलम्]

देवा, देवलोया, सिद्धी, सिद्धा, परिणिव्वाण, परिणिव्वुया, अत्थि पाणाइवाए,

[धर्मकथाछाया]

देवाः, देवलोकाः, सिद्धि सिद्धाः, परिनिर्वाण, परिनिर्वृताः, । अस्ति-प्राणाति

व्यनारकव्यतिरिक्ता एकेन्द्रियादयः। तिर्यग्योनयः=तिर्यक्स्त्रीत्वेन प्रसिद्धाः। मात्रादयोऽपि प्रसिद्धा एव। ऋषयः=ऋषन्ति=पश्यन्ति षड्जीवनिकायमात्मतुल्यमिति, ऋषन्ति=गच्छन्ति मोक्षमार्गमिति तथा। देवाः=दीव्यन्ति=पुण्यजनितामलौकिकीं क्रीडामनुभवन्तीति तथा भवनपत्यादय इत्यर्थः। देवलोकाः=देवानामुक्तप्रकाराणां लोकाः=स्थानानि सौधर्मादीनि। सिद्धिः=सिध्यन्ति=निष्ठितार्था भवन्ति यस्यां सा। सिद्धाः=असिध्यन्=कृतकृत्या अभवन्निति, यद्वा असेधन्=अपुनरा-

जिनमेंसे शुभ फल निकल गया हो उन्हें 'निरय' और निरयोंमें उत्पन्न होने वाले जीवोंको नैरयिक (नारकी) कहते हैं।

देव मनुष्य और नारकसे भिन्न-एकेन्द्रिय आदि जीवोंको तिर्यग्योनिक (तिर्यंच) कहते हैं। जो तिर्यंच स्त्री हो वह तिर्यग्योनि है।

माता और पिता प्रसिद्ध हैं। जो षड्जीवनिकायको आत्माके समान मानते हैं, अथवा जो मोक्षमार्गमें [विशेष] प्रवृत्ति करते हैं उन्हें ऋषि कहते हैं। पुण्यसे प्राप्त होनेवाली अलौकिक क्रीडाको भोगनेवाले भवनपति आदि, देव (देवता) कहलाते हैं। देवोंके सौधर्म ऐशान आदि स्थानोंको देवलोक कहते हैं।

जिसे प्राप्त करके सिद्ध (कृतकृत्य) होते हैं उसे सिद्धि कहते हैं। जो कृतकृत्य हो चुके हैं उन्हें सिद्ध कहते हैं, अथवा पुनरागमनसे

જેઓમાથી શુભ ફળ નીકળી ગયુ હોય તેને 'નિરય' અને નિરયોમા ઉત્પન્ન થનારા જીવોને નૈરયિક (નારકી) કહે છે

દેવ મનુષ્ય અને નારકથી ભિન્ન-એકેન્દ્રિય આદિ જીવોને તિર્યગ્યોનિક (તિર્યંચ) કહે છે જે તિર્યંચ સ્ત્રી હોય તે તિર્યગ્યોનિ છે

માત અને પિતા પ્રસિદ્ધ છે જેઓ ષડ્જીવનિકાયને આત્માની સમાન માને છે, અથવા જેઓ મોક્ષમાર્ગમા (વિશેષ) પ્રવૃત્તિ કરે છે, તેમને ઋષિ કહે છે પુણ્યથી પ્રાપ્ત થનારી અલૌકિક ક્રીડાને ભોગવનારા ભવનપતિ આદિ દેવ (દેવતા) કહેવાય છે દેવોના સૌધર્મ એશાન આદિ સ્થાનોને દેવલોક કહે છે

જેને પ્રાપ્ત કરીને સિદ્ધ (કૃતકૃત્ય) થાય છે તેને સિદ્ધિ કહે છે જેઓ કૃતકૃત્ય થઈ ચૂક્યા છે તેને સિદ્ધ કહે છે, અથવા પુનરાગમનથી રહિત થઇને જે લોકોના અગ્ર

माया=मायामोहनीयो जीवस्य वञ्चनपरिणतिविशेषः-स्वपरव्यामोहोत्पादकमाचरणमिति यावत्। लोभः=लोभप्रकृत्युदयवशाद्द्रव्याद्यभिलाषलक्षणो जीवस्य परिणामविशेषः 'याव'-दिति अत्रत्येन 'जाव'-शब्देन-"रागे, दोसे, कलहे, अब्भक्खाणे, पेसुण्णे, परपरिवाए, रई, अरई, माया मोसे, मिच्छादंसणसल्ले" एषा सङ्ग्रहो बोद्धव्यस्तत्र-'रागो, द्वेषः, कलहः, अभ्याख्यान पैशुन्य, परपरिवादो, रतिररतिर्मायामृषा मिथ्यादर्शनशल्यमितिच्छाया। एतद्व्याख्या च-रागः=रज्यत आत्माऽनेनेति,-पुत्रकलत्राद्यभिष्वङ्गपरिणामविशेषः, स च यद्यपि द्विविधः प्रशस्तोऽप्रशस्तश्च, तत्र प्रशस्तो देवगुरुधर्मविषयकः, अनुकम्पादानादिविषयकश्च, अप्रशस्तस्तु कलत्रादिविषयकः, तथाचोक्तम्—

उदयसे उत्पन्न होनेवाले वञ्चना (ठगाई) रूप आत्माके परिणामको माया कहते है, अर्थात् स्व परमें व्यामोह पैदा करनेवाला आत्माका आचरणविशेष माया कहलाती है। लोभ प्रकृतिके उदयसे होनेवाले द्रव्य आदिकी अभिलाषारूप आत्मपरिणामको लोभ कहते हैं।

यहा जो 'जाव' (यावत्) शब्द है उससे राग, द्वेष, कलह, अभ्याख्यान, पैशुन्य, परपरिवाद, रति अरति, माया मृषा मिथ्यादर्शन-शल्यका ग्रहण करना चाहिए।

आत्मा जिससे रक्त-अनुरञ्जित हो वह राग है अर्थात् आत्माके मूर्च्छारूपी परिणामको राग कहते हैं। राग दो प्रकारका है—एक प्रशस्त दूसरा अप्रशस्त, देव, गुरु, धर्मके विषयमे अथवा अनुकम्पा-दान आदिके विषयमे होनेवाला राग प्रशस्त राग है, और स्त्रीआदिविषयक राग अप्रशस्त राग है। कहा भी है—

परिणामने माया कहे छे, अर्थात् स्व-परमा व्यामोह पेदा करनारा आत्माना आचरणविशेषने माया कहे छे लोभप्रकृतिना उदयथी थनारा द्रव्य आदिनी अभिलाषारूप आत्मपरिणामने लोभ कहे छे

અહી જે 'જાવ' (યાવત્) શબ્દ છે, તેથી રાગ, દ્વેષ કલહ, અભ્યાખ્યાન, પૈશુન્ય, પરપરિવાદ રતિ-અરતિ, માયા-મૃષા, મિથ્યાદર્શનશલ્યનુ ગ્રહણ કરવુ

આત્મા જેનાથી રક્ત-અનુરંજિત થાય, તે રાગ છે અર્થાત્ આત્માના મૂર્છારૂપ પરિણામને રાગ કહે છે રાગ બે પ્રકારનો છે એક પ્રશસ્ત અને બીજો અપ્રશસ્ત દેવ ગુરુ ધર્મના વિષયમા અથવા અનુકંપા-દાન આદિના વિષયમા થતો રાગ પ્રશસ્ત રાગ છે, અને સ્ત્રી આદિ વિષયક રાગ અપ્રશસ્ત રાગ છે, કહ્યુ છે કે—

मृषावादः=मृषा=मिथ्या वादः=वदनमसद्भूतार्थसंभाषणमिति यावत्। अदत्तादानम्=न दत्तमदत्तं=देव गुरु भूप गाथापति-साधर्मिकैरननुज्ञातं तस्याऽऽदानं= ग्रहणम्। मैथुनम्=मिथुनेन=स्त्रीपुंसाभ्यां निर्वृत्तं कर्म कामक्रीडेत्यर्थः। परिग्रहः =परि सर्वतोभावेन गृह्यते=जन्मजरामरणादिदुःखैर्गृह्यते आत्माऽनेनेति, यद्वा परिगृह्यते=सम्मूर्च्छं स्वीक्रियते इति। क्रोधः=क्रोधमोहनीयप्रकृत्युदयेन स्वपरचित्तविकृतिजनक आत्मनः परिणामविशेषः। मानः=स्वापेक्षयाऽन्यं हीनं मन्यते जनो येन सः, मानमोहनीयोदयसमुत्थोऽन्यहीनतामननलक्षण आत्मनः परिणतिविशेषः।

"पांच इन्द्रियाँ, तीन बल, (मन, वचन, काय), उच्छ्वास-निःश्वास (श्वासोच्छ्वास) और आयु, ये भगवान्ने दस प्राण निरूपण किये है, और इनका वियोग करना हिंसा कहा है ॥१॥"

असत्य भाषण करनेको मृषावाद कहते हैं। देव, गुरु, राजा, गाथापति और साधर्मीकी आज्ञा विना किसी वस्तुको ग्रहण करना अदत्ताऽऽदान है। मिथुन (स्त्री-पुरुष) द्वारा किये जाने वाले कर्मको अर्थात् काम क्रीडाको मैथुन कहते हैं। जिसके द्वारा आत्मा, जन्म जरा मरण आदिके दुःखोसे गृहीत (युक्त) की जाती है अथवा ममतारूप परिणामोंसे ग्रहण किया जाता है उसे परिग्रह कहते हैं।

क्रोधमोहनीय कर्मके उदयसे स्व और परके चित्तमे विकार करने वाले आत्माके परिणाम विशेषको क्रोध कहते हैं। जिसके होनेसे मनुष्य, दूसरेको अपनेसे हीन मानता है, उस मान-मोहनीयके उदयसे उत्पन्न होनेवाले परिणाम विशेषको मान कहते है। माया मोहनीयके

"પાચ ઇંદ્રિયો, ત્રણ બળ (મન, વચન, કાય) ઉચ્છ્વાસ-નિશ્વાસ (શ્વાસોચ્છ્વાસ) અને આયુ, એ પ્રમાણે દસ પ્રાણ ભગવાને નિરૂપ્યા છે, અને એનો વિયોગ કરવો તેને હિંસા કહી છે" (૧)

અસત્ય ભાષણ કરવુ તેને મૃષાવાદ કહ્યો છે દેવ, ગુરૂ, રાજા ગાથાપતિ અને સાધર્મીની આજ્ઞા વિના કોઈ વસ્તુને ગ્રહણ કરવી તે અદત્તાદાન છે મિથુન (સ્ત્રી-પુરૂષ) દ્વારા કરાતા કર્મને અર્થાત્ કામક્રીડાને મૈથુન કહે છે જેના દ્વારા આત્માને, જન્મ જરા મરણ આદિના દુઃખોથી ગૃહીત (યુક્ત) કરવામા આવે છે અથવા મમતારૂપ પરિણામોથી ગ્રહણ કરવામા આવે છે તેને પરિગ્રહ કહે છે

ક્રોધ-મોહનીય કર્મના ઉદયથી સ્વ અને પરના ચિત્તમાં વિકાર કરનારા આત્માના પરિણામવિશેષને ક્રોધ કહે છે જેને લીધે મનુષ્ય બીજાને પોતા કરતા હીન-તુચ્છ માને છે, તે માનમોહનીયના ઉદયથી ઉત્પન્ન થનારા પરિણામવિશેષને માન કહે છે માયા-મોહનીયના ઉદયથી ઉત્પન્ન થનારા વચના (ઠગાઇ) રૂપ આત્માના

[धर्मकथामूलम्]

लोभे जाव मिच्छादंसणसल्ले। अत्थि पाणाइवायवेरमणे, जाव मिच्छादंसणसल्लविवेगे।

[धर्मकथाछाया]

लोभो यावन्मिथ्यादर्शनशल्यम्। अस्ति-प्राणातिपातविरमणं यावन्मिथ्यादर्शन

रतिः=रतिविपरीता-संयमविषयकोऽनभिलाप इति यावत्। वस्तुतस्तु 'अरतिरति' इत्येकं पदं, ततश्चाऽरतिः=मोहोदयाच्चित्तोद्वेगस्तत्परिणामो, रतिर्विषयाभिरुचिरित्यर्थः। मायामृषा=मायया सह मृषेति, यद्वा माया च मृषा चेति तथा, सकपटमिथ्याभाषणमित्यर्थः। मिथ्यादर्शनशल्यं=मिथ्यादर्शनमेव शल्यमिति, यद्वा मिथ्यादर्शनं शल्यमिवेति तथा, शल्यं हि शराग्रादि दुःखदं भवति तद्वन्मिथ्यादर्शनमिति भावः। प्राणातिपातविरमणं-प्राणातिपातात्प्रागुक्तरूपाद् विरमणं=सम्यग्ज्ञानश्रद्धानपूर्वकं विनिवृत्तिः। 'याव'-दिति-अत्र यावच्छब्दसंगृहीता -मृषावादादत्तादानमैथुनपरिग्रहक्रोधमानमायालोभरागद्वेषकलहाभ्याख्यानपैशुन्यपरपरि-

आदि विषयक अभिलाषा न होनेको अरति कहते हैं। वास्तवमें 'अरतिरति' यह एक ही पद है। इसलिए मोहके उदयसे होनेवाले चित्तके उद्वेगको अरति और विषयोंमें होनेवाली रुचिको रति कहते हैं। मायासहित मृषा, अथवा माया और मृषको अर्थात् कपट-पूर्वक असत्य भाषण करने को मायामृषा कहते हैं। मिथ्यादर्शन रूप शल्य को मिथ्यादर्शनशल्य कहते हैं। तीरकी नोक आदि शल्य जैसे दुःख-दायी होता है उसी प्रकार मिथ्यादर्शन भी दुःखदायी है इसीसे मिथ्या-दर्शनको शल्य कहा है॥

सम्यग्ज्ञान और सम्यक् श्रद्धानपूर्वक पूर्वोक्त प्राणातिपातका त्याग करना प्राणातिपातविरमण है,

ન હોવી તેને અરતિ કહે છે વસ્તુત 'અરતિ રતિ' એક જ પદ છે તેથી મોહના ઉદયથી થતા ચિત્તના ઉદ્વેગને અરતિ અને વિષયોમા થતી રૂચિને રતિ કહે છે માયાસહિત મૃષા અથવા માયા અને મૃષાને અર્થાત્ત્ કપટપૂર્વક અસત્ય ભાષણને માયામૃષા કહે છે મિથ્યાદર્શન રૂપ શલ્યને મિથ્યાદર્શનશલ્ય કહે છે તીરની અણિ શલ્ય જેમ દુ ખદાયી હોય, તેમ મિથ્યાદર્શન પણ દુ ખદાયી છે તેથી મિથ્યાદર્શનને શલ્ય કહ્યુ છે

સમ્યગ્જ્ઞાન અને સમ્યક્ શ્રદ્ધાનપૂર્વક પૂર્વોકત પ્રાણાતિપાતનો ત્યાગ કરવો એ પ્રાણાતિપાતવિરમણ છે

અહીંના 'જાવ' (યાવત્) શબ્દથી-મૃષાવાદ, અદત્તાદાન, મૈથુન, પરિગ્રહ,

"राओ दुहा पसत्थाऽ-पसत्थ-भेएहिं सत्थणिद्दिट्ठो।
पढमो देवाइगओ, बीओ थी-आइविसओ य ॥१॥" इति।
एतच्छाया च--
"रागो द्विधाप्रशस्ताऽप्रशस्त-भेदाभ्यां शास्त्रनिर्दिष्टः।
प्रथमो देवादिगतो, द्वितीयः स्त्र्यादिविषयश्च ॥ १ ॥" इति।

किन्तु प्रकरणाद्द्वेषसाहचर्याच्चात्र स्त्र्यादिविषयस्यैव रागस्य ग्रहणं विवक्षितम्। द्वेषः=द्वेषणम्=आत्मनोऽप्रीतिलक्षणः परिणामः। कलहः=कलं-आनन्दं हन्तीति तथा वाचिकद्वन्द्वमित्यर्थः। अभ्याख्यानं=समक्षमसद्दोषाऽऽरोपणम्। पैशुन्यं-पिशुनभावः-परगुणासहिष्णुतया तद्दोषोद्घाटनम्। परपरिवादः-परेषां परिवदनं-काक्वादिभिर्दोषाविष्करणम्। रतिः=रमणं-विषयाभिरुचिरित्यर्थः। अ-

"शास्त्रमें दो प्रकारके रागका कथन किया गया है—एक प्रशस्त, दूसरा अप्रशस्त। देव आदि विषयक प्रशस्त और स्त्रीआदि विषयक अप्रशस्त राग है ॥१॥"

लेकिन इन दोनों भेदोंमेसे प्रकरणवश और द्वेष के साथ कहने के कारण स्त्रीआदि विषयक अप्रशस्त रागका ही यहां ग्रहण समझना चाहिए।

आत्माके अप्रीतिरूप परिणामको द्वेष कहते हैं। कल (आनन्द) की जो ह=हत्या (नाश) करे उस वाग्युद्धको कलह कहते हैं। खुल्लमखुल्ला झूठा दोष लगाना अभ्याख्यान है। दूसरे के गुणोंको न सह सकनेके कारण उसके दोष प्रगट करना पैशुन्य है। काकु (वक्रोक्ति) अर्थात् टेढी बोली आदिके द्वारा दूसरोके दोष ढूंढना परपरिवाद है। विषयसम्बन्धी अभिरुचिको रति कहते हैं। संयम-

"શાસ્ત્રમાં બે પ્રકારનો રાગ કહ્યો છે એક પ્રશસ્ત અને બીજો અપ્રશસ્ત દેવ આદિ વિષયક પ્રશસ્ત અને સ્ત્રીઆદિ વિષયક અપ્રશસ્ત રાગ છે" (૧)

પરંતુ એ બેઉ ભેદોમાંથી પ્રકરણવશ અને દ્વેષની સાથે રહેવાને કારણે સ્ત્રીઆદિ વિષયક અપ્રશસ્ત રાગનું જ અહીં ગ્રહણ કરવાનું છે

આત્માના અપ્રીતિરૂપ પરિણામને દ્વેષ કહે છે કલ (આનંદ)ની જે હ=હત્યા (નાશ) કરે તે વાગ્યુદ્ધને કલહ કહે છે ખુલ્લી રીતે જૂઠો દોષ લગાડવો તે અભ્યાખ્યાન છે બીજાના ગુણો ન સહી શકવાને કારણે એના દોષ પ્રકટ કરવા તે પૈશુન્ય છે કાકુ (વક્રોકિત) અર્થાત્ કટાક્ષકથન આદિ દ્વારા બીજાઓનો દોષ શોધવો એ પરપરિવાદ છે વિષયસંબંધી અભિરૂચિને રતિ કહે છે સંયમ આદિ વિષયક અભિલાષા

[धर्मकथामूलम्]

सुचिण्णफला भवन्ति, दुच्चिण्णा कम्मा दुच्चिण्णफला भवति। फुसइ पुण्णपावे। पच्चायति जीवा। सफले कल्लाण पावए।

[धर्मकथाछाया]

सुचीर्णानि कर्माणि सुचीर्णफलानि भवन्ति, दुश्चीर्णानि कर्म्माणि दुश्चीर्णफलानि भवन्ति स्पृशति पुण्य-पापे। प्रत्याया(य)न्ति जीवा। सफले कल्याण पापके।

जीवोऽजीवत्वेऽजीव.' इत्यादि। सर्वं नास्तीति–' अजीवत्वेऽजीवोऽपटत्वेऽपट. ' इत्येवरूपो भावो नास्तिभावस्तम्। सुचीर्णानि=सु–प्रशस्ततया सपादितानि, कर्माणि=दानादीनि, सुचीर्णफलानि=सुचीर्ण फल येषा तानि–सुचरितमूलकत्वात्पुण्यकर्मबन्धादिफलवन्तीत्यर्थ। दुश्चीर्णानि–कुत्सितानीत्यर्थः, दुश्चीर्णफलानि=कुत्सितफलवन्ति। स्पृशति=बध्नाति। के? इत्याह–पुण्य-पापे इति, पुण्य च पाप चेति ते अर्थाच्छुभतदितरक्रियाभिस्तत्र शुभक्रियाभि. पुण्यमशुभक्रियाभिश्च पाप बध्नातीति यथासख्य समन्वयो विज्ञेय।

ननु जीवस्य शरीरेण सहैव नाशात्कः पुण्य पापे स्पृशतीति चेत्तत्राह-प्रत्या इति प्रत्यायान्ति=पुनरुद्भवन्ति जीवा =प्राणिन, सर्व एव जीवा मृत्वा मृत्वा पुनरुत्पद्यन्ते न तु भस्मान्तमेव सर्वमिति भावः एतेन—

होने पर अजीव है' इत्यादि। अजीवत्वे अजीव, अपटत्वेऽपटः' इस प्रकारके भावको नास्तिभाव कहते हैं।

प्रशस्त रूपसे सपादित कर्म अर्थात् दान आदि शुभकर्म शुभ फल देनेवाले होते हैं और दुष्कर्म दुष्फल देनेवाले होते हैं। शुभक्रियाओंसे पुण्य बधता है और अशुभक्रियाओसे पापकर्म बधता है।

शका—शरीरके साथ जीवका भी नाश हो जाता हैं, फिर पुण्य–पापका कौन बाधता है?

समाधान–समस्त जीव पुन–पुन जन्म–मरण करते हैं,

'अजीवत्वे अजीव अपटत्वे–अपट એ પ્રકારના ભાવને નાસ્તિભાવ કહે છે

પ્રશસ્તરૂપ સંપાદિત કર્મ અર્થાત્ દાન આદિ શુભકર્મ શુભફળ દેનારા હોય છે અને દુષ્કર્મ દુષ્ફળ દેનારા હોય છે શુભક્રિયાઓથી પુણ્ય બંધાય છે અને અશુભક્રિયાઓ પાપકર્મ બંધાય છે

શંકા—શરીરની સાથે જીવનો પણ નાશ થઈ જાય છે, તો પછી પુણ્યપાપ કોણ બાંધે છે?

સમાધાન—બધા જીવો પુન પુન જન્મ મરણ કરે છે, શરીરની સાથે

[धर्मकथामूलम्]

सव्व अत्थिभाव अत्थित्ति वयति, सव्व णत्थिभाव णत्थित्ति वयति, सुचिण्णा कम्मा

[धर्मकथामूलम्]

शल्यविवेकः । सर्वमस्तिभावमस्तीति वदति, सर्वं नास्तिभाव नास्तीति वदति ।

वादरत्यरतिमायामृषापर्यन्तास्तथाच 'मृषावादादीनारभ्ये'-ति यावच्छब्दार्थः, मिथ्यादर्शनशल्यविवेकः= मिथ्यादर्शनशल्यात्प्रागुक्तलक्षणाद्विवेकः= पृथग्भवनम् एव च यावच्छब्दद्योतितेभ्यो मृषावादादिभ्यो मिथ्यादर्शनशल्याच्च पृथग्भवनमिति फलति। 'सर्वे'=ति-सर्वं=सकलम्, अस्तिभाव=सत्तारूपक्रियासहितो भावो वस्तुसत्त्व-,जीवोऽस्त्य-जीवोऽस्ति पुण्यमस्ति पापमस्ति' इत्यादिरूपेण वस्तु यथार्थस्वरूपनिरूपणमिति यावत्, तम्-'अस्ति' इति कृत्वा वदति-यथा 'जीवत्वे

यहाके 'जाव' (यावत्) शब्दसे मृषावाद, अदत्तादान, मैथुन, परिग्रह, क्रोध, मान, माया, लोभ, राग, द्वेष, कलह, अभ्याख्यान, पैशुन्य, परपरिवाद, रत्यरति, मायामृषा पर्यन्त सगृहीत हैं, इसलिए 'जाव' शब्द का अर्थ है—'मृषावाद आदिसे आरभ करके मिथ्या दर्शनरूप पूर्वोक्त शल्यसे पृथक् होना' उसका त्याग करना मिथ्या-दर्शनशल्यविवेक है। इस प्रकार 'यावत्' शब्दसे गृहीत मृषावाद आदिसे तथा मिथ्यादर्शनशल्यसे पृथक् होना, यह अर्थ निकलता है।

सत्तारूप क्रियासे सहित भावको वस्तुसत्त्व कहते हैं अर्थात् "जीव है, अजीव है, पुण्य है, पाप है" इत्यादिरूपसे वस्तुके यथार्थ स्वरूपका निरूपण करना अस्तिभाव कहलाता है। इस 'अस्ति' की अपेक्षा ही कहा जाता है कि—'जीवत्व होने पर जीव है, अजीवत्व

ક્રોધ, માન, માયા, લોભ રાગ, દ્વેષ કલહ, અભ્યાખ્યાન, પૈશુન્ય, પરપરિવાદ, રત્યરતિ, માયા-મૃષા, સુધીનો સંગ્રહ કરેલો છે તેથી 'જાવ' શબ્દનો અર્થ આ પ્રમાણે છે– "મૃષાવાદ આદિથી લઈને મિથ્યાદર્શનરૂપ પૂર્વોક્ત શલ્યથી પૃથક્ (જૂદા) થવું" તેનો ત્યાગ કરવો-મિથ્યાદર્શન શલ્યવિવેક છે એ પ્રમાણે 'યાવત' શબ્દથી ગૃહીત મૃષાવાદ આદિથી તથા મિથ્યાદર્શનશલ્યથી પૃથક્ થવું (રહિત થવું) એ અર્થ નીકળે છે

સત્તારૂપ ક્રિયાથી સહિત ભાવને વસ્તુસત્ત્વ કહે છે અર્થાત્-'જીવ છે અજીવ છે, પુણ્ય છે પાપ છે" ઇત્યાદિ રૂપે વસ્તુના યથાર્થ સ્વરૂપનું નિરૂપણ કરવું એ અસ્તિભાવ કહેવાય છે આ 'અસ્તિ'ની અપેક્ષાએ જ કહેવાય છે કે "જીવત્વ હોવાથી જીવ છે, અજીવત્વ હોવાથી અજીવ છે" ઇત્યાદિ

चार्वाक-नास्तिक मतविचार।

चार्वाकः-यत्तु-"विलक्षणधर्माणां नानौपधीनामेकत्र मेलनेन विलक्षणगुणोत्पत्तिवद्, यद्वा दधिगोमयादिसमुदायाद्भूमिष्ठादचेतनाच्चेतनो वृश्चिकादिरिव,धातकीपुष्पगुडजलादिसमुदायान्मद्यादिवच्च पृथिव्यादिभूतपञ्चकाज्जीवश्चेतनपर्यायः प्रतिशरीरमभिनवोऽभिनवो जायत एव, नतु-एको जीवो जन्मभेदेन नानाशरीरमाविशति,न च वाच्यम्-'येषामवयवे शक्तिर्नास्ति तेषां समुदायेऽपि सा न,यथैका सिकता तैलदानाऽसमर्थेति कृत्वा तत्समुदाय. खारीसहस्रपरिमितोप्यसमर्थ' मिति न्यायेन

चार्वाक-(नास्तिक) मत-विचार।

चार्वाक—जैसे भिन्न भिन्न गुणवाली अनेक ओपधियोंको इकट्ठा कर देनेसे एक विलक्षण ही गुण उत्पन्न हो जाता है, अथवा जमीन पर पडे हुए दही और गोबर आदिके अचेतन समूहसे चेतन-बिच्छू आदि की उत्पत्ति हो जाती है, अथवा धातकी पुष्प, गुड और जल आदिके सयोगसे मद्य बन जाता है, वैसे ही पृथ्वी, जल, अग्नि, वायु और आकाश इन पाच भूतोंसे प्रत्येक शरीरमे नया नया चेतन पर्याय (चैतन्य) उत्पन्न हो जाता है, किन्तु एकही आत्मा नाना शरीरोंमें नही प्रवेश करता है।

तथा—"जिन पदार्थोंके एक अवयवमे जो शक्ति नही होती वह शक्ति उन्हे मिलाने पर भी उत्पन्न नही हो सकती। जैसे वालूके एक कणमे तेल देने की शक्ति नही है, इस कारण उसका समूह हजार खारी भी तेल देनेमें असमर्थ ही हे। इस न्यायसे जब कि

ચાર્વાક (નાસ્તિક) મત-વિચાર

ચાર્વાક—જેમ ભિન્ન ભિન્ન ગુણવાળી અનેક ઔષધિઓને એકઠી કરવાથી એક વિલક્ષણ જ ગુણ ઉત્પન્ન થાય છે, અથવા જમીન પર પડેલા દહીં અને છાણ આદિના અચેતન સમૂહથી ચેતન-વીછી આદિની ઉત્પત્તિ થાય છે, અથવા ધાતકીપુષ્પ ગોળ અને જળ આદિના સયોગથી મદ્ય-દારૂ બને છે, તેમજ પૃથ્વી, જળ, અગ્નિ, વાયુ અને આકાશ એ પાચ ભૂતોથી પ્રત્યેક શરીરમા નવા નવા ચેતનપર્યાય (ચૈતન્ય) ઉત્પન્ન થાય છે, પરન્તુ એક જ આત્મા જૂદા જૂદા શરીરોમા પ્રવેશ કરતો નથી

તેમજ, "જે પદાર્થોના એક અવયવમા જે શક્તિ નથી હોતી, તે શક્તિ એમના મિશ્રણથી પણ ઉત્પન્ન નથી થઇ શકતી જેમ વેળુના એક કણમા તેલ આપવાની શક્તિ નથી, તેથી વેળુની હજાર ખાડીનો સમૂહ પણ તેલ આપવા અસમર્થ

"यावज्जीवेत्सुखं जीवेद् ऋणं कृत्वा घृतं पिबेत् ।
भस्मीभूतस्य देहस्य, पुनरागमनं कुतः ॥ १ ॥
तं तमाचरताऽऽनन्द, स्वच्छन्दं यं यमिच्छथ ।
आत्मा देहादिसंघातात्पृथक् कोऽपि न तात्त्विकः ॥ २ ॥
स्याच्चैतन्यं तु संघात,-धर्मो नानौषधादिवत् ।"

इत्यादि चार्वाकमतमपास्तम्, इन्द्रिय प्राणापाननिमेषोन्मेषजीवनादिमत्त्वेभ्यः सुखित्वदुःखित्वाभ्यां च शिशुशरीरस्यापि शरीरान्तरपूर्वकत्वेन स्वप्नादिदृष्टान्तेन च जीर्णपटत्यागपूर्वकनूतनपटग्रहणन्यायेन च पुनर्जन्मनो निर्विवादसिद्धत्वात् ।

शरीरके साथ नष्ट नहीं हो जाते । इस कथनसे चार्वाकका यह मत खण्डित हो जाता है कि—"जब तक जीना है, सुखसे जिये (गाठमें पैसा न हो तो) ऋण लेकर भी घी पिये । क्योंकि इस देहकी जब खाक हो जायगी तो वापस आना कैसे होगा ॥ १ ॥ जिसकी जैसी इच्छा हो वह वैसाही स्वच्छन्दतापूर्वक आनन्दके साथ आचरण करे। देह आदिके संघातसे जुदा कोई तात्त्विक आत्मा नहीं है॥२॥

जैसे अनेक औषधोंके मिलने से एक विशिष्ट गुणवाला पदार्थ तैयार हो जाता हैं उसी प्रकार पृथिवी जल आदिके संघातसे चैतन्य बन जाता है ॥"

इन्द्रिय, प्राण, अपान, निमेष, उन्मेष, जीवन आदि गुणोंसे, सुख-दुःखयुक्तपनेसे, शिशुका भी शरीर किसी अन्य शरीरसे ही उत्पन्न होता है, इससे स्वप्न आदिके दृष्टान्तसे और जीर्ण वस्त्रको त्याग कर नया वस्त्र धारण करनेके न्यायसे निर्विवाद पुनर्जन्म सिद्ध है।

નષ્ટ થતા નથી આ કથનથી ચાર્વાકનો એ મત ખંડિત થાય છે કે-"જ્યાં સુધી જીવવું છે, ત્યાં સુધી સુખે જીવો, (ગાંઠે પૈસા ન હોય તો) દેવું કરીને પણ ઘી પીઓ, કારણકે આ દેહની જ્યારે ભસ્મ થઈ જશે તો પછી પાછા આવવાનું કેવી રીતે બનશે ? (૧) જેની જેવી ઈચ્છા થાય તેમ તેણે સ્વચ્છંદતાપૂર્વક આનંદથી આચરણ કરવું દેહ આદિથી જૂદો કોઈ તાત્ત્વિક આત્મા જ નથી (૨) જેમ અનેક ઔષધોના મિશ્રણથી એક વિશિષ્ટ ગુણવાળો પદાર્થ તૈયાર થાય છે પૃથિવી તેમ જળ આદિના મિશ્રણથી ચૈતન્ય બની જાય છે (૩)"

ઇન્દ્રિય, પ્રાણ અપાન, નિમેષ, ઉન્મેષ જીવન આદિ ગુણોથી, સુખદુઃખયુક્તપણાથી, બાળકનું પણ શરીર કોઈ અન્ય શરીરથી જ ઉત્પન્ન થાય છે, તેથી સ્વપ્નઆદિના દૃષ્ટાન્તથી અને જીર્ણ વસ્ત્રને ત્યજીને નવું વસ્ત્ર ધારણ કરવાના ન્યાયથી નિર્વિવાદ પુનર્જન્મ સિદ્ધ થાય છે

नोपलभ्यते चेन्नास्त्येव शशाश्वादिविपाणवत्, न च मृतशरीरे वायु तेजसोरसत्त्व
दव्यभिचार इति वाच्यम्, नलिकादिद्वारकफुत्कारादितः पवनदाने वह्निसयोजने
जातेऽपि तत्र चैतन्यानुपलम्भस्यैव प्रत्यक्षसिद्धत्वात्, विशिष्टवायु-तेजसोस्तदा
मसत्त्वाददोप इति चेदागतो मदीयः पन्थाः-वैशिष्ट्य हि भूतपञ्चकव्यतिरिक्तस्य
ऽऽत्मन एव सभवति नेतरस्येति । किञ्च-वास्यादिकरणाना लोके छिदादिक्रि
मति कर्त्तारमन्तरेणाकिञ्चित्करत्वस्येवेन्द्रियरूपाणामपि करणाना शयनासनभोजन

तो अवश्य उपलब्ध होता, किन्तु उपलब्ध होता नही, इस कारण
उसका वहा अभाव ही सिद्ध होता है, जैसे खरगोश वा अश्वके सींग
"मृतशरीरमे वायु और तेज विद्यमान नही रहते इसलिए चैतन्य
भी विद्यमान नही रहता, अतएव आपका दिया हुआ दोष ठीक नही
तो यह कथन भी ठीक नही, क्योंकि नलीके द्वारा या फुक मारक
वायुका प्रवेश करा देनेसे और अग्निका भी सयोग करा देने
चैतन्यकी उपलब्धि नही होती, यह बात प्रत्यक्ष सिद्ध है। यदि य
कहो कि-"विशिष्ट वायु और तेजका उसमे अभाव रहता है इसलि
मुर्देमें चैतन्य नही पाया जाता" तब तो हमारा ही मत सिद्ध हुआ
क्योंकि आप जो विशिष्टता कहते हैं वह पाच भूतोंसे भिन्न आत्माकी
ही हो सकती है, अन्यकी अर्थात् भूतोंकी नही, क्योंकि भूत तो
मौजूद ही है।

दूसरी बात यह है कि जैसे कर्त्ता (वढई) के विना वसूला आदि

ઉપલબ્ધ થાત, પરન્તુ ઉપલબ્ધ થતુ નથી તેથી તેનો ત્યા અભાવ જ સિદ્ધ થાય
છે, સસલા યા ઘોડાના શિંગડાની પેઠે

મુડદામા વાયુ અને તેજ વિદ્યમાન હોતુ નથી તેથી ચૈતન્ય પણ વિદ્યમાન
હોતુ નથી તેથી આપે બતાવેલો દોષ બરાબર નથી" એ કથન પણ બરાબર નથી
કારણકે નળી દ્વારા યા ફૂક મારીને વાયુનો પ્રવેશ કરાવવાથી અને અગ્નિનો પણ
સયોગ કરાવવાથી ચૈતન્યની ઉપલબ્ધિ નથી થતી, એ વાત પ્રત્યક્ષ સિદ્ધ છે જો
એમ કહો કે—"વિશિષ્ટ વાયુ અને તેજનો તેમા અભાવ છે, તેથી મુડદામા ચૈતન્ય
માલુમ પડતુ નથી" તેથી તો અમારો જ મત સિદ્ધ થયો, કારણ કે આપ જે
વિશિષ્ટતા કહો છો, તે પચ ભૂતોથી જૂદી આત્માની જ હોઈ શકે છે, બીજા કશાની
અર્થાત્ ભૂતોની નહિ, કારણકે ભૂત તો મોજૂદ જ છે

બીજી વાત એ છે કે-જેમ કર્તા (ક્રિયા કરનારા-સુથાર) વિના વાસલો કે

पृथिव्यादे' प्रत्येक चैतन्यानुपलब्धेस्तत्समुदायेऽपि तदनुपलम्भ एवेति, विपरीत दृष्टान्तस्यापि प्रत्यक्षत उपलम्भात्तथाहि–एकस्मिँस्तिलस्तैलदाने समर्थस्तत्समुदायश्च खारीशतपरिमितोपि समर्थएवेति प्रत्येकमपि पृथिव्यादौ सदेव निगूढ चैतन्य समुदाये कल्प्यते 'प्रत्येकानतिरिक्तः समुदायः' इति न्यायादिति नास्तिकाः "-तदज्ञान विजृम्भितमात्रम्, दृष्टान्त–दार्ष्टान्तिकयोर्वैषम्यात चैतन्यस्य पृथिव्यादिभूतपञ्चक-धर्मत्वे मृतशरीरेऽपि तदुपलम्भप्रसङ्गाद्भूतत्वस्य तत्रापि तदवस्थत्वात् प्रत्युत मृतशरीरदृष्टान्तेन पृथिव्यादौ चैतन्यानुपलब्धेरेव द्रढीयस्तमत्वात्, यदि स्यादुपलभ्येत,

अलग अलग पृथ्वी आदि भूतोंमें चैतन्य उपलब्ध नहीं होता तो उनके समुदायमे भी वह उपलब्ध नहीं हो सकता।" यह कथन भी ठीक नहीं है, क्योंकि इससे विपरीत दृष्टान्त भी प्रत्यक्षसे देखा जाता है, वह इस प्रकार कि–जैसे एक तिलमें तेल देनेकी शक्ति है, अतएव उसके समुदाय सौ खारीमें भी तेल देनेकी शक्ति है। इसीप्रकार प्रत्येक पृथ्वी आदि भूतमें चैतन्य अव्यक्त रूपसे मौजूद रहता है, वही (चैतन्य) उनके समुदायमे व्यक्त हो जाता है, ऐसी हमारी मान्यता है।

यह कथन नास्तिकोंके अज्ञानका फल है। क्योकि दृष्टान्त और दार्ष्टान्तिक की समानता नहीं है। यदि चैतन्यको पृथिवी आदि पाच भूतोका धर्म मान लिया जाय तो मृतशरीर (मुर्दे) मे भी चैतन्य मानना पडेगा, क्योंकि शव (मृतक)मे भी भूतोंके गुण विद्यमान रहते हैं, लेकिन इससे सर्वथा विपरीत, मृतशरीरके दृष्टान्तसे पृथिवी आदिमें चैतन्यकी गैरमौजूदगीका ही निश्चय होता है। यदि मृतशरीरमें चैतन्य होता

છે, તે ન્યાયે જો અલગ અલગ પૃથ્વી આદિ ભૂતોમા ચૈતન્ય ઉપલબ્ધ થતુ નથી, તો તેના સમૂહમા પણ એ ઉપલબ્ધ થઈ શકતુ નથી," આ કથન પણ બરાબર નથી, કારણકે એથી વિપરીત દૃષ્ટાન્ત પણ પ્રત્યક્ષ જોવામા આવે છે, તે એ પ્રમાણે કે જેમ એક તલમા તેલ આપવાની શક્તિ છે તેથી તેના સો ખાડીના સમૂહમા પણ તેલ આપવાની શકિત છે, તે પ્રમાણે પ્રત્યેક પૃથ્વી આદિ ભૂતમા ચૈતન્ય અવ્યકતરૂપે મોજૂદ રહે છે એજ (ચતન્ય) એના સમૂહમા વ્યકત થઇ જાય છે એવી અમારી માન્યતા છે

આ કથન નાસ્તિકોના આજ્ઞાનનુ ફળ છે, કારણ કે દૃષ્ટાન્ત અને દાર્ષ્ટાન્તિકની સમાનતા નથી જો ચતન્યને પૃથિવી આ પાચ ભૂતોનો ધર્મ માનવામા આવે તો મૃત શરીર (મુડદા)મા પણ ચૈતન્ય માનવુ પડશે, કારણ કે મુડદામા પણ ભૂતો ના ગુણ વિદ્યમાન હોય છે, પરતુ એથી સર્વથા વિપરીત, મુડદાના દૃષ્ટાન્તથી પૃથ્વી આદિમા ચૈતન્યની બીનમોજૂદગીનો જ નિશ્ચય થાય છે જો મુડદામા ચૈતન્ય હોય તો અવશ્ય

[धर्मकथामूलम्]

धम्ममाइक्खइ–इणमेव निग्गथे पावयणे सच्चे अणुत्तरे केवलिए ससुद्धे पडिपुण्णे णेयाउए सल्लकत्तणे सिद्धिमग्गे मुत्तिमग्गे णिव्वाणमग्गे णिज्जाणमग्गे अवितह-

[धर्मकथाछाया]

धर्ममाख्याति–इदमेव नैर्ग्रन्थ्य प्रवचन, सत्यमनुत्तर, कैवलिक, सशुद्ध, प्रतिपूर्ण, नैयायिक, शल्यकर्त्तन, सिद्धिमार्गो, मुक्तिमार्गो, निर्वाणमार्गो, निर्याणमार्गः,

धर्ममाख्याति–अस्यादौ 'पुनर्विशेषतः' इति शेषः। इदमेव=लोकप्रसिद्धमेव, यद्वा युष्माभिर्यदिदानी मन्मुखादनुश्रूयते तदेव नैर्ग्रन्थ्य=बाह्याभ्यन्तरग्रन्थाभिष्क्रान्ता., यद्वा निर्गतो ग्रन्थो बाह्याभ्यन्तरस्वरूपो येभ्यस्ते निर्ग्रन्थास्तेषामिद, प्रवचन=प्रगत प्रशस्त वा वचनम्। सत्य=सद्भ्यः=प्राणिभ्यः पदार्थेभ्यो मुनिभ्यश्च हित[1], यद्वा यथावस्थितजीवादितत्त्वस्वरूपचिन्तनेन सत्सु=मुनिप्रभृतिषु साधु[2], किंवा सन्त=जीवादिलक्षणमर्थमाययति=प्रत्याययति–स्वस्वद्रव्यगुणपर्यायरूपतया

१–'तस्मै हित'–मिति यत्। २–'तत्र साधु' रिति यत्।

जन्मके पुण्य–पाप उस जन्मान्तरमें भी शुभ अशुभ फल देते हैं, अत' वे निष्फल नहीं, सफल ही है।

पुन विस्तारपूर्वक धर्मकी व्याख्या करते हैं—

लोकप्रसिद्ध अथवा अभी जो तुमने मेरे मुखसे सुना है यह बाह्याभ्यन्तर परिग्रहसे रहित निर्ग्रन्थोंका प्रवचन (श्रेष्ठ वचन) सत्य है—अर्थात् प्राणियोंको पदार्थोंको और मुनियोंको हितकारक है, अथवा जीव आदि पदार्थोंका यथार्थ स्वरूप चिन्तन करनेसे मुनि आदिके लिए साधु (कल्याणकारी) है। अथवा सत् अर्थात् जीवादिके स्वरूपको द्रव्य गुण और पर्यायरूपसे यथार्थ प्रतिपादन करने वाला है। यह निर्ग्रन्थ

જન્માન્તરને ધારણ કરે છે અને પૂર્વ જન્મના પુણ્ય–પાપ એ જન્માતમા પણ શુભ અશુભ ફળ આપે છે તેથી તે નિષ્ફળ નથી, સફળ જ છે

પુન વિસ્તારપૂર્વક ધર્મની વ્યખ્યા કરીએ છીએ —

લોકપ્રસિદ્ધ અથવા હમણા તમે મારા મુખથી જે સાભળ્યુ છે તે બાહ્યાભ્યન્તર પરિગ્રહથી રહિત નિર્ગ્રન્થોનુ પ્રવચન (શ્રેષ્ઠ વચન) સત્ય છે–અર્થાત પ્રાણીઓને પદાર્થોને અને મુનિઓને હિતકારક છે, અથવા જીવ આદિ પદાર્થોનુ યથાર્થ સ્વરૂપ ચિંતન કરવાથી મુનિ આદિને માટે સાધુ (કલ્યાણકારી) છે। અથવા સત્ અર્થાત જીવાદિના સ્વરૂપને દ્રવ્યગુણ અને પર્યાયરૂપે યથાર્થ પ્રતિપાદન કરનારૂ છે એ નિર્ગ્રન્થ૰ પ્રવચન

दिकार्याणि प्रत्यपि कर्त्तारं शरीरव्यतिरिक्तमात्मानमन्तरेण तथैव निष्प्रयोजनत्वनु मानात्, तिलतैलदृष्टान्तस्त्वश्रुतादृष्टाध्यात्मतत्त्वविवेकस्य देवानांप्रियस्य तवैव शोभते प्रत्येकं जडत्वेन पृथिव्यादौ चैतन्यानुपलम्भस्य सर्वजनीनत्वादिति कृतम सारग्रन्थसमीक्षाविस्तरेण।

प्रकृतमनुसरामः–इत्थमुक्तरीत्या जीवस्योत्पत्तौ सिद्धायां, सफले कल्याण पापके=पुण्यपापजन्यशुभाशुभफलयोर्जीवे सत्त्वात्तस्य चोत्पत्तिमत्त्वेन जन्मान्तरीय पुण्य पापयोर्जन्मान्तरेऽपि सौभाग्य तदितरफलजनकतया तत्फलभोक्तुस्तादृशपुण्य पापकर्त्तुरात्मनः सत्वेन तत्कृते पुण्य पापे अपि सफले, फलस्य कर्तृनिष्ठत्वादिति परमार्थः।

करण काष्ठको छेदन करनेमें अकिञ्चित्कर है, वैसे ही शरीरसे भिन्न आत्मारूप कर्त्ताके विना, इन्द्रियरूप करण–शयन, आसन (बैठना), भोजन आदि कार्योंके करने मे सर्वथा असमर्थ है। इस अनुमानसे भी आत्माकी सिद्धि होती है। और तिल–तैल का दृष्टान्त तो तुम सरीखेको ही शोभा देता है, जिन्होंने अध्यात्मतत्त्व का विवेक न कभी सुना है न कभी देखा है। सब लोग यह भली भात जानते ह कि पृथ्वी आदि महाभूत जड है, इसलिए उनमेसे किसीमे भी चैतन्य नही है। अस्तु। इन निस्सार बातोको हम अधिक नही बढाना चाहते।

अब प्रस्तुत प्रकरण पर आते है। जब उक्त प्रकारसे यह सिद्ध हो चुका कि जीव नयी नयी पर्यायोमें उत्पन्न होता है तो पुण्य और पाप भी सफल सिद्ध हो गये। तात्पर्य यह है कि पुण्य पापका शुभ-अशुभ फल जीव भोगता हे। जीव जन्मान्तरको धारण करता है और पूर्व-

---

કરવત આદિ કરણુ (સાધન) કાષ્ઠને છેદવામા અકિંચિત્કર છે, તેમ શરીરથી ભિન્ન આત્મારૂપ કર્તા ઇન્દ્રિયોરૂપી કરણુ-શયન, આસન (બેસવુ), ભોજન આદિ કાર્યો કરવામા સવથા અસમર્થ છે એ અનુમાનથી પણ આત્માની સિદ્ધિ થાય છે અને તલ–તેલનુ દૃષ્ટાન તો તમારા જેવાને જ શોભે છે, કે જેમણે અધ્યાત્મતત્ત્વનો વિવેક કદી સાભ ળ્યો કે જોયો નથી બધા માણસો સારી પેઠે જાણે છે કે પૃથ્વી આદિ મહાભૂત જડ છે, તેથી તેમાના એકકેમા પણ ચૈતન્ય નથી અસ્તુ એ નિસ્સાર વાતોને અમે વધારે લબાવવા ઇચ્છતા નથી

હવે પ્રસ્તુત પ્રકરણ પર આવીએ છીએ જ્યારે ઉકત પ્રકારે એ સિદ્ધ થઈ ચૂકયુ કે જીવ નવા નવા પર્યાયોમા ઉત્પન્ન થાય છે, તો પુણ્ય અને પાપ પણ સફળ સિદ્ધ થયા તાત્પર્ય એ છે કે પુણ્ય–પાપના શુભ–અશુભ ફળ જીવ ભોગવે છે જીવ

विराजितवक्षसः=हारैः=मौक्तिकादिमालाभिर्विराजित=शोभित वक्षः = उरःस्थल येषा ते । 'याव'दिति अत्रत्येन 'जाव' शब्देन-"कडगतुडियथभियभुया, अगय-कुडलमट्ठगडयालकण्णपीढधरा, विचित्तहत्थाभरणा, दिव्वेण सघाएण, दिव्वेण सठाणेण, दिव्वाए इड्ढीए, दिव्वाए पभाए, दिव्वाए छायाए' दिव्वाए अच्चीए, दिव्वेण तेएण, दिव्वाए लेसाए दस दिसाओ उज्जोवेमाणा" इत्येषा सग्रहः, तच्छाया च-" कटकत्रुटितस्तम्भितभुजा अङ्गदकुण्डलार्द्धगण्डपालकर्णनिपीडधरा विचित्रहस्ताभरणा दिव्येन सङ्घातेन, दिव्येन सस्थानेन, दिव्यया ऋद्ध्या, दिव्येन तेजसा, दिव्यया लेश्यया दश दिश उद्द्योतयन्तः" इति, तत्र 'कटके' ति कटका =वलयाः, त्रुटितानि=बाहुरक्षिकास्तैः स्तम्भिताः=स्तब्धीकृताः भुजा येषा ते। 'अगदे'-ति अङ्गदानि=केयूराणि, कुण्डलानि=कर्णभूषणतया प्रसिद्धानि, अर्द्धगण्ड-पालानि=कुण्डलाकाराणि विस्तृतानि गोकुलाख्यान्याभरणानि, कर्णनिपीडानि= कुण्डलादिभिन्नानि कर्णासक्तान्याभरणानि, तेषा धरा'=धारकाः। 'विचित्रे'-ति-विचित्राणि=नानारूपाणि हस्ताभरणानि=अङ्गुलीयकादीनि येषा ते। दिव्येन= अलौकिकेन। सघातेन=शरीररचनया । सस्थानेन=अवयवसन्निवेशविशेषेण ।

महाद्युतिवाले, महाबलवाले, महायशवाले, महानुभाग और दूरगतिक (अनुत्तर देव) होते हैं । उनके वक्षस्थलमें मोतियों आदि की मालाएँ शोभायमान होती हैं, उनकी भुजाएँ कडे और त्रुटित (बाहुओंका एक गहना) से स्तंभित सी हो जाती हैं, वे अगद (भुजबन्ध), कुण्डल, अर्द्धगण्डपाल (गोकुल नामक आभूषण-विशेष) कर्णनिपीड (कानका आभूषण-कर्णफूल) को धारण करते हैं, हाथोंमे चित्र-विचित्र प्रकारके गहने पहनते हैं, दिव्य सघात (शरीरकी रचना), दिव्य सस्थान (शरीरकी आकृति), दिव्य ऋद्धि, दिव्य कान्ति, दिव्य छाया, दिव्य दीप्ति, दिव्य तेज और दिव्य लेश्यासे दशों दिशाओंको-

---

ऋद्धिवाળા, મહાદ્યુતિવાળા, મહાબળવાળા, મહાયશવાળા મહાનુભાગ, અને દૂરગતિક (અનુત્તરદેવ) થાય છે એમના વક્ષસ્થળમા મોતી આદિની માળાઓ શોભે છે, એમના ભુજાઓ કડા અને બાહુબધ (બાહુ પર બાધવાના ઘરેણા)થી સ્તભિત સરખી થઇ છે. તેઓ અગદ (ભુજબધ), કુડલ, અર્ધગડપાલ (ગોકૂળ નામક આભૂષણવિશેષ), કર્ણ-નિપીડ (કાનનું ઘરેણુ-કર્ણફૂલ)ને ધારણ કરે છે, હાથમા ચિત્ર-વિચિત્ર પ્રકારના ઘરેણા પહેરે છે, દિવ્ય સઘાત (શરીરની રચના), દિવ્ય સસ્થાન (શરીરની આકૃતિ), દિવ્ય ઋદ્ધિ, દિવ્ય કાન્તિ, દિવ્ય છાયા, દિવ્ય દીપ્તિ દિવ્ય લેશ્યાથી દશે દિશાઓને

[धर्मकथामूलम्]

गइएसु चिरट्ठिइएसु। ते ण तत्थ देवा भवंति महिड्ढिया जाव चिरट्ठिइया हार

२ 'जाव' शब्दात्–'महज्जुइया, महाबला, महाजसा, महाणुभागा, दूरगइया' इति दृश्यम् ।

[धर्मकथाछाया]

महासौख्येषु दूरगतिकेषु चिरस्थितिकेषु। ते खलु तत्र देवा भवन्ति महर्द्धिका यावत्

=पूर्वार्जितानां कर्मणां परिशेषेण, अन्यतरेषु=अन्यतमेषु देवलोकेषु=देवभवनेषु, देवत्वेन=देवभावेन उपपत्तारः=उपपन्ना भवन्ति। कीदृशेषु देवलोकेषु? इत्याह महर्द्धिकेषु=महती=विमानपरिवारादिसपन्नतया विशाला ऋद्धिः=दिव्या सुखसम्पत् येषु तादृशेषु। 'याव'-दिति अत्रत्येन 'जाव' शब्देन 'महाद्युतिकेषु, महाबलेषु, महायशस्सु, महानुभागेषु, इति शब्दा ग्राह्या.। व्याख्या स्पष्टा। महासौख्येषु=महत् सौख्यं येषु तादृशेषु उपशान्तकषायतया मनःसमाधिरूपविपुलसुखसपन्नेषु। दूरगतिकेषु = अनुत्तरविमानादिषु, चिरस्थितिकेषु = चिरा बहुसागरोपमा स्थितिर्येषु तेषु। ते=पूर्वोक्ता पुण्यप्रकृतयो भदन्ता खलु=निश्चयेन तत्र, कीदृशा भवन्ती? त्याह-'महर्द्धिका' इत्यादि। हार

१ महर्द्धिकाः 'महाद्युतिका, महाबला', महायशस., महानुभागा., दूरगतिकाः' इति ज्ञेयम् ।

अर्थात् निर्ग्रन्थ प्रवचनके आराधक महापुरुष, पूर्व भवके उपार्जित कुछ कर्मोंके अवशेष रह जानेसे उसी भवमें मुक्त नही होते वरन् देवलोकमें जाकर तथाविध वैमानिक देव होते हैं और फिर एकबार मनुष्य जन्म धारण करके मुक्त हो जाते हैं। इसीको स्पष्ट करते हैं कि—वे विमान परिवार आदिसे महान् ऋद्धि वाले ('जाव'शब्दसे) महान् द्युति वाले, महान् बल वाले, महान् यश वाले, और महान् अनुभाग वाले, तथा जहाँ कषायोंके उपशान्त हो जाने के कारण मनकी समाधिरूप विपुल सुखवाले, और बहुत सागरोंकी स्थिति वाले, अनुत्तर विमान आदिमें उत्पन्न होते हैं। वे, महान् ऋद्धिवाले,

મહાપુરૂષો પૂર્વભવના ઉપાર્જિત કર્મો અવશેષ રહી જવાથી એજ ભવમાં મુકત નથી થતા, પરન્તુ દેવલોકમાં જઇને વૈમાનિક દેવ થાય છે અને પછી એક વાર મનુષ્ય જન્મ ધારણ કરી મુકત થઇ જાય છે આ વાતને હવે વિશેષ સ્પષ્ટ કરે છે કે–તેઓ વિમાન પરિવાર આદિથી મહાન્ ઋદ્ધિવાળા, ('જાવ' શબ્દથી) મહાન્ દ્યુતિવાળા, મહાન્ બળવાળા મહાન્ યશવાળા, અને મહાન્ અનુભાગવાળા, તથા જ્યાં કષાયો ઉપશાન્ત થઇ જવાને કારણે મનની સમાધિરૂપ વિપુલ સુખવાળા અને ઘણા સાગ-રોની સ્થિતિવાળા અનુત્તર વિમાન આદિમાં ઉત્પન્ન થાય છે, એટલે તેઓ મહાન્

[धर्मकथा मूलम्]

णेरइयत्ताए कम्मं पकरेत्ता णेरइएसु उववज्जंति, तंजहा—महारंभयाए, महापरिग्गहयाए, पंचिंदियवहेणं, कुणिमाहारेणं । एवं एएणं अभिलावेणं तिरिक्खजोणिएसु

[धर्मकथाछाया]

नैरयिकतायां कर्म प्रकृत्य नैरयिकेषु उपपद्यन्ते, तद्यथा—महारम्भतया, महापरिग्रहतया, पञ्चेन्द्रियवधेन, कुणपाहारेण। एवमेतेनाभिलापेन तैर्यग्योनिकेषु, मायितया

पुनः प्रकारान्तरेण वक्तुमाह—

'तं'मिति—तं=धर्मम् । एवद्=अग्रे वक्ष्यमाणरीत्या। खलु=निश्चयेन। स्थानैः=प्रकारैः। नैरयिकतायाः=नारकित्वस्य। प्रकुर्वन्ति=बध्नन्ति। प्रकृत्य=बद्ध्वा, नारकनाम गोत्रे कर्मणी बद्ध्वा मृतः सन्नित्यर्थः। एवं मनुष्यादिष्वपि सगमनीयम् । नैरयिकेषु=निरयभवेषु नारकजीवेष्वित्यर्थः। उपपद्यन्ते=उत्पन्ना भवन्ति। तद्यथा तान्येव चत्वारि स्थानानि दर्शयति—महारम्भतया=महान् आरम्भः=पञ्चेन्द्रियादिवधबहुलः सरःशोषणोष्ट्राश्वादिवाहनादिरूपो येषां, तद्भावो महारम्भता, तया (१)। महापरिग्रहतया=महान् परिग्रहः=धनधान्यादिममत्वं येषां तद्भावो महापरिग्रहता तया (२)। पञ्चेन्द्रियवधेन=मनुष्यतिर्यक्प्राणनाशनेन (३)। कुणपाहारेण=मांसभक्षणेन (४)। एवमेतेनाभिलापेन=इत्थमनेनैव क्रमेण—"एवं खलु चतुर्भिः स्थानैः

दूसरी तरहसे धर्मका व्याख्यान करते हैं—

चार स्थानोंसे जीव नरकका आयुकर्म बांधता है और काल करके नारकी में उत्पन्न होता है । वे चार स्थान इस प्रकार हैं—(१) महा आरंभ करनेसे—जिसमें पंचेन्द्रिय आदिका वध होता हो ऐसे तालाव सुखाने आदिसे, (२) महापरिग्रह रखनेसे अर्थात् धन-धान्य आदिमें तीव्रतर लालसा रखनेसे, (३) मनुष्य तिर्यंच आदि पंचेन्द्रिय का वध करनेसे, (४) मांस-भक्षण करनेसे ।

इसी प्रकार चार स्थानोंसे जीव तिर्यंच-आयुकर्म बांधता है

હવે બીજી રીતે ધર્મનું વ્યાખ્યાન કરીએ છીએ —

ચાર સ્થાનોથી જીવ નરકનું આયુકર્મ બાંધે છે અને કાળ કરીને નારકીમાં ઉત્પન્ન થાય છે તે ચાર સ્થાન આ પ્રમાણે —(૧) મહાઆરંભ કરવાથી—જેમાં પંચેન્દ્રિય આદિનો વધ થતો હોય એવા તલાવ સુકાવવા વગેરેથી, (૨) મહાપરિગ્રહ રાખવાથી અર્થાત્ ધન ધાન્ય આદિમાં તીવ્રતર લાલસા રાખવાથી, (૩) મનુષ્ય તિર્યંચ આદિ પંચેન્દ્રિયનો વધ કરવાથી, (૪) માંસ ભક્ષણ કરવાથી.

આ પ્રમાણે ચાર સ્થાનોથી જીવ તિર્યંચ-આયુકર્મ બાંધે છે અને કાળ કરીને

धर्मकथामूलम्]
विराइयवच्छा जाव पभासेमाणा, कप्पोवगा, गतिकल्लाणा, ठिइकल्लाणा, आगमेसिभद्दा जाव पडिरूवा।

तमाइक्खइ-एवं खलु चउहिं ठाणेहिं जीवा णेरइयत्ताए कम्मं पकरेंति,

३ 'जाव' शब्दात्-'पासादीया, दरिसणिज्जा, अभिरूवा' इति दृश्यम्।

[धर्मकथाछाया]
चिरस्थितिकाः, हारविराजितवक्षसः यावत्प्रभासयन्तः, कल्पोपगा गतिकल्याणाः स्थितिकल्याणा आगमिष्यद्भद्रा यावत्प्रतिरूपाः।

तमाख्याति-एवं खलु चतुर्भिः स्थानैर्जीवा नैरयिकतायाः कर्म प्रकुर्वन्ति,

अवशिष्टाः प्रसिद्धार्थकाः। दिव्येन सघातेनेत्यादिषु करणार्थे तृतीया, करणत्व चोद्‌द्योतनादिक्रियापेक्षया। उद्‌द्योतयन्तः=प्रकाशयन्तः, प्रभासयन्तः=प्रकर्षेण शोभयन्तः। कल्पोपगाः=कल्पः=इन्द्रसामानिकत्रायस्त्रिंशादिव्यवहारस्वरूप आचारस्तमुपगताः=प्राप्ताः-सौधर्मादिदेवलोकवासिनो वैमानिका देवाः। गतिकल्याणाः=गतिर्देवगतिः सैव तया वा कल्याण येषा ते। स्थितिकल्याणाः=स्थितिस्त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमलक्षणा सैव कल्याण येषा ते। अत एव आगमिष्यद्भद्राः=आगमिष्यति=भविष्यति काले भद्र=सिद्धिप्राप्तिलक्षण येषा ते। 'याव' दिति, अत्रत्य 'जाव' शब्दवाच्याः प्रासादीयादयः प्राग्व्याख्याताः।

१ 'प्रासादीयाः, दर्शनीयाः, अभिरूपाः, प्रतिरूपाः'। इति ज्ञेयम्।

उद्योतित करते हुए, प्रकाशित करते हुए, प्रभासित (प्रभायुक्त) करते हुए, इद्र सामानिक त्रायस्त्रिंश आदिके व्यवहार के अनुकूल आचरण करनेवाले वैमानिक देव होते हैं। देवगति ही कल्याणरूप है, अथवा देवगतिसे उनका कल्याण होता है, वे अनुत्तर विमानोंमें उत्कृष्ट तेंतीस सागर तक स्थित रह सकते है इसलिए वे स्थिति कल्याण हैं, भविष्य कालमे मुक्तिरूप भद्र (कल्याण) को प्राप्त करते हैं। तथा प्रासादीय, दर्शनीय, अभिरूप और प्रतिरूप होते है।

ઉદ્યોતયુક્ત કરનારા, પ્રકાશિત (પ્રભાયુક્ત) કરનારા, ઇંદ્ર સામાનિક ત્રાયસ્ત્રિંશ આદિના વ્યવહારને અનુકૂળ આચરણ કરનારા વૈમાનિક દેવ થાય છે દેવ ગતિ જ કલ્યાણરૂપ છે, અથવા દેવગતિથી એમનુ કલ્યાણ થાય છે તેઓ અનુત્તર વિમાનોમા ઉત્કૃષ્ટ તેત્રીસ સુધી સ્થિત રહી શકે છે, તેથી તેઓ સ્થિતિકલ્યાણ છે, ભવિષ્ય કાળમા ભદ્ર (કલ્યાણ)ને પ્રાપ્ત કરે છે, તથા પ્રાસાદીય, દર્શનીય અભિરૂપ અને પ્રતિરૂપ છે

[धर्मकथा मूलम्]

णेरइयत्ताए कम्मं पकरेत्ता णेरइएसु उववज्जंति, तंजहा-महारंभयाए, महापरिग्गहयाए, पंचिंदियवहेण, कुणिमाहारेण । एवं एएणं अभिलावेणं तिरिक्खजोणिएसु

[धर्मकथाछाया]

नैरयिकतायाःकर्म प्रकृत्यनैरयिकेषु उपपद्यन्ते, तद्यथा-महारम्भतया, महापरिग्रहतया, पञ्चेन्द्रियवधेन, कुणपाहारेण। एवमेतेनाभिलापेन तैर्यग्योनिकेषु, मायितया

पुनः प्रकारान्तरेण वक्तुमाह-

'तं'मिति-तं=धर्मम् । एवद्=अग्रे वक्ष्यमाणरीत्या। खलु=निश्चयेन । स्थानैः=प्रकारैः। नैरयिकतायाः=नारकित्वस्य । प्रकुर्वन्ति=बध्नन्ति । प्रकृत्य=बद्ध्वा, नारक नाम गोत्रे कर्मणी बद्ध्वा मृतं सन्नित्यर्थः । एवं मनुष्यादिष्वपि सगमनीयम् । नैरयिकेषु=निरयभवेषु नारकजीवेष्वित्यर्थः । उपपद्यन्ते=उत्पन्ना भवन्ति । तद्यथा-तान्येव चत्वारि स्थानानि दर्शयति-महारम्भतया=महान् आरम्भः=पञ्चेन्द्रियादिवधबहुलः सरःशोषणोष्ट्राश्वादिवाहनादिरूपो येषां, तद्भावो महारम्भता, तया (१)। महापरिग्रहतया=महान् परिग्रहः=धनधान्यादिममत्वं येषां तद्भावो महापरिग्रहता तया (२) । पञ्चेन्द्रियवधेन=मनुष्यतिर्यक्प्राणनाशनेन (३)। कुणपाहारेण=मांसभक्षणेन (४)। एवमेतेनाभिलापेन=इत्थमनेनैव क्रमेण-"एवं खलु चतुर्भिःस्थानैः-

दूसरी तरहसे धर्मका व्याख्यान करते हैं—

चार स्थानोंसे जीव नरकका आयुकर्म बांधता है और काल करके नारकी में उत्पन्न होता है । वे चार स्थान इस प्रकार हैं— (१) महा आरंभ करनेसे-जिसमें पचेन्द्रिय आदिका वध होता हो ऐसे तालाब सुखाने आदिसे, (२) महापरिग्रह रखनेसे अर्थात् धन-धान्य आदिमें तीव्रतर लालसा रखनेसे, (३) मनुष्य तिर्यंच आदि पचेन्द्रिय का वध करनेसे, (४) मांस-भक्षण करनेसे ।

इसी प्रकार चार स्थानोंसे जीव तिर्यंच-आयुकर्म बांधता है

હવે બીજી રીતે ધર્મનું વ્યાખ્યાન કરીએ છીએ —

ચાર સ્થાનોથી જીવ નરકનું આયુકર્મ બાંધે છે અને કાળ કરીને નારકીમાં ઉત્પન્ન થાય છે તે ચાર સ્થાન આ પ્રમાણે —(૧) મહાઆરંભ કરવાથી-જેમાં પંચેન્દ્રિય આદિનો વધ થતો હોય એવા તળાવ સુકાવવા વગેરેથી, (૨) મહાપરિગ્રહ રાખવાથી અર્થાત્ ધન ધાન્ય આદિમાં તીવ્રતર લાલસા રાખવાથી, (૩) મનુષ્ય તિર્યંચ આદિ પંચેન્દ્રિયનો વધ કરવાથી, (૪) માંસ ભક્ષણ કરવાથી

આ પ્રમાણે ચાર સ્થાનોથી જીવ તિર્યંચ-આયુકર્મ બાંધે છે અને કાળ કરીને

[धर्मकथामूलम्]

माइल्लयाए, णियडिल्लयाए, अलियवयणेण, उक्कचणयाए, वचणयाए। माणुस्सेसु

[धर्मकथाछाया]

निकृतिमत्तया अलीकवचनेन, उत्कुञ्चनया, वञ्चनया। मनुष्येषु प्रकृतिभद्रतया,

जीवास्तैर्यग्योनिकतायाः कर्म प्रकुर्वन्ति, तैर्यग्योनिकतायाः कर्म प्रकृत्य'' इत्येव रूपया वाक्यपद्धत्येत्यर्थः। एवमग्रेऽपि यथोचितशब्दपरिवर्त्तनया वाक्यपद्धतिः स्वयं प्रकल्पनीया। तैर्यग्योनिकेषु=तिर्यग्योनिभवजीवेषु ''उपपद्यन्ते, तद्यथा'' इतिपदद्वयं सर्वत्रयोज्यम्। मायितया=माया=परवञ्चनबुद्धिःसैषामस्तीति मायिन स्तद्भावो मायिता तया, तद्युक्तयेत्यभिप्राय, अस्य निकृतिमत्तयेत्यनेन सम्बन्धः। 'मायावितया' 'मायिकतया' इतिच्छायाद्वयपक्षेऽप्ययमेवार्थो ज्ञेय.। निकृतिमत्तया= निकृतिः=मायासवरणार्थं मायान्तरकरण सैषामस्तीति निकृतिमन्तस्तद्भावो निकृतिमत्ता तया (१)। अलीकवचनेन=असत्यभाषणेन (२)। उत्कुञ्चनया=उत्कुञ्चन= उत्कोच. (रिश्वत, घूँस) इतिभाषाप्रसिद्धेति यावत्, तया (३)। वञ्चनया= साक्षात्प्रतारणया (४)। अन्यत्र तु मायिता, गूढमायिता ऽलीकवचन, कूटतोलन- कूटप्रमाणे चेत्येव स्थानचतुष्टयमुपलभ्यते। मनुष्यजीवेषु पुन कैश्चतुर्भि. स्थानै रुत्पद्यन्ते?, तद्दर्शयितुमाह-'मनुष्ये'-ष्वित्यादि, प्रकृतिभद्रतया=प्रकृत्या=स्वभावेन भद्राः=सरलास्तद्भावः प्रकृतिभद्रता तया (१)। प्रकृतिविनीततया=स्वभावतो

और काल करके तिर्यंच होता है। वे चार स्थान इस प्रकार है—(१) मायावी होकर अर्थात् दूसरोंको ठगनेकी बुद्धि रख कर एक मायाको ढाँकनेके लिए पुन मायाचार करनेसे, (२) मृषावाद बोलनेसे, (३) रिश्वत (घूँस) लेनेसे, (४) वञ्चना-साक्षात् ठगाई करनेसे। कहीं-कहीं-'माया, गूढमाया, असत्य बोलना और खोटा नापना-तोलना' इस प्रकार भी चार स्थान पाये जाते हैं।

इसी प्रकार चार स्थानोंसे जीव मनुष्य-आयुकर्म बाँधता है

તિર્યંચ થાય છે તે ચાર સ્થાન આ પ્રમાણે છે-(૧) માયાવી થઇને અર્થાત બીજા ઓને ઠગવાની બુદ્ધિ રાખીને માયાને છુપાવવાને પુન માયાચાર કરવાથી, (૨) મૃષાવાદ બોલવાથી, (૩) લાંચ લેવાથી, (૪) વચના-છેતરપીંડી કરવાથી કોઇ કોઇ સ્થળે 'માયા, ગૂઢ માયા, અસત્ય બોલવુ અને ખોટા તોલ-માપ કરવા'' એ પ્રમાણે પણ ચાર સ્થાન માલુમ પડે છે

એ પ્રમાણે ચાર સ્થાનોથી જીવ મનુષ્ય-આયુકર્મ બાંધે છે અને કાળ કરીને

[धर्मकथामूलम्]

पगइभद्दयाए, पगइविणीययाए, साणुक्कोसयाए, अमच्छरियाए। देवेसु सरागसंजमेण संजमासंजमेण, अकामणिज्जराए, बालतवोकम्मेण।

[धर्मकथाछाया]

प्रकृतिविनीततया, सानुक्रोशतया, अमत्सरितया। देवेषु सरागसंयमेन, संयमासंयमेन, अकामनिर्जरया, बालतपःकर्मणा।

विनयवत्तयेत्यर्थः (२)। सानुक्रोशतया=अनुक्रोशः=कृपा भूतानुकम्पेत्यर्थस्तत्सहिताः सानुक्रोशास्तद्भावः सानुक्रोशता तया (३) अमत्सरितया=मत्सरो ऽन्यशुभद्वेषस्तदभावोऽमत्सरः-परगुणग्राहित्वं सोऽस्त्येषामित्यमत्सरिणस्तद्भावोऽमत्सरिता तया (४)। देवेषु=देवलोकेषु। देवत्वप्राप्तिहेतुभूतानि चत्वारि स्थानानि दर्शयति-'सरागे'-त्यादि=सरागसंयमेन=रागेण=आसक्त्या सहितः सरागः, स चासौ संयमश्च सरागसंयमस्तेन-कषाय संपृक्तचारित्रेणेत्यर्थः (१)। संयमासंयमेन=संयमयुक्तोऽसंयमस्तेन(२)। अकामनिर्जरया=अकामेन=अभिलाषमन्तरेणेत्यर्थः, निर्जरा=क्षुदादिसहनं तया (३)। बालतपःकर्मणा=बालसादृश्याद्बालाः मिथ्यादृशस्तेषां तपःकर्म-बालतपःकर्म तेन (४)॥

और काल करके मनुष्य होता है। वे चार स्थान बताते हैं- (१) स्वभावसे भद्र (सरल) होनेसे, (२) स्वभावसे ही विनीत होनेसे, (३) प्राणियों पर अनुकम्पायुक्त होनेसे, (४) अन्यकी भलाईमें द्वेष न करने वाले होनेसे और दूसरेके गुणोंका ग्राही होनेसे।

इसी प्रकार चार स्थानोंसे जीव देव-आयुकर्म बांधता है और काल करके देव-पर्याय में उत्पन्न होता है। वे चार स्थान इस प्रकार हैं— (१) सराग संयमसे अर्थात् आसक्ति (कषाय) युक्त चारित्रसे, (२) देशविरति (श्रावकपने) से, (३) अकामनिर्जरासे-विना इच्छाके (जबर्दस्ती) क्षुधा आदिको सहन करनेसे, (४) बाल तपस्यासे-मिथ्यात्व युक्त होकर तपस्या करनेसे॥

મનુષ્ય થાય છે તે ચાર સ્થાન આ પ્રમાણે -સ્વભાવે ભદ્ર (સરલ) રહેવાથી, (૨) સ્વભાવથી વિનીત રહેવાથી, (૩) પ્રાણીઓ ઉપર અનુકંપાયુક્ત રહેવાથી, (૪) બીજાના ભલામાં દ્વેષ ન કરવાથી તથા બીજાના ગુણોના ગ્રાહી થવાથી.

એ પ્રમાણે ચાર સ્થાનોથી જીવ-આયુકર્મ બાંધે છે અને કાળ કરીને દેવપર્યાયમાં ઉત્પન્ન થાય છે એ ચાર સ્થાન આ પ્રમાણે છે -(૧) સરાગ સંયમથી અર્થાત્ આસક્તિ (કષાય) યુક્ત ચારિત્રથી, (૨) દેશ-વિરતિ (શ્રાવકપણા)થી,

[धर्मकथामूलम्]

तमाइक्खइ-जह णरगा गम्मंति, जे णरगा जातवेदणा णरए। सारीरमाणसाइं, दुक्खाइं तिरिक्खजोणीए ॥१॥ माणुस्सं च अणिच्चं वाहिजरामरणवेयणापउरं।

[धर्मकथाछाया]

तमाख्याति-यथा नरका गम्यन्ते ये नारका जातवेदना नरके। शारीरमानसानि दुःखानि तिर्यग्योन्याम् ॥१॥ मानुष्यं चानित्यं, व्याधिजरामरणवेदनाप्रचुरम्।

तमाख्याति=पुनः प्रकारान्तरेण धर्ममादिशतीत्यर्थः, कथमादिशती ? त्याह-'यथे-'त्यादि, यथा=येन प्रकारेण नरका=नरकस्थानानि, गम्यन्ते=प्राप्यन्ते प्राणिभिरिति शेषः, यथा च-ये नारका'=नरकनिवासिनः, यातवेदना'=याताः= प्राप्ता वेदनाः=शीतोष्णादिदशविधक्षेत्रयातना यैस्ते, कुत्र यातवेदना ? इत्याह-'नरके' इति। यथा च तिर्यग्योन्यां शारीरमानसानि=शरीरसम्बन्धीनि मनःसम्बन्धीनि च दुःखानि भवन्ति प्राणिनामिति शेषस्तथा भगवान् परिकथयति=सदेव-मनुष्यपरिषत्सूपदिशति। एवं व्याधयो=ज्वरादयः, जरा=वार्द्धकं, मरणं=प्रसिद्धं, वेदनाःप्रागुक्तस्वरूपा', प्रचुराः=विशदा यस्मिँस्तादृशम्, अतएव अनित्यं-क्षणभङ्गुरं, मानुष्यं=मनुष्यभवं परिकथयति,-तथा देवान्, च=पुनः देवलोकान्, देव

पुनः धर्मका कथन करते हैं—

नारकी जीव नरकमें जिस प्रकार सर्दी गर्मी आदिकी दस प्रकार की क्षेत्रवेदना भोगते है, तिर्यंच गतिमें तिर्यंच जिस प्रकारके शारीरिक और मानसिक कष्ट पाते है, उन सबका कथन भगवान् देव और मनुष्योंकी परिषद्में करते है। भगवान् यह भी प्ररूपणा करते हैं कि इस मनुष्य पर्यायमे भी जो ज्वर आदि व्याधियां, बुढापा, मृत्यु, आदि वेदनाये होती है वे स्पष्ट ही हैं। यह मनुष्य पर्याय क्षणविनाशी है।

(३) અકામ નિર્જરાથી-ઇચ્છા વિના (જબરદસ્તીથી) ભૂખ આદિને સહન કરવાથી,

(૪) બાળ તપસ્યાથી-મિથ્યાત્વયુક્ત થઇને તપસ્યા કરવાથી

પુન ધર્મનુ કથન કરે છે —

નારકી જીવ નરકમા જે પ્રમાણે શરદી-ગરમી આદિના દસ પ્રકારની ક્ષેત્રવેદના ભોગવે છે, તિર્યંચ ગતિમા તિર્યંચ જે પ્રકારના શારીરિક અને માનસિક કષ્ટો પામે છે, એ બધાનુ કથન ભગવાન્, દેવ અને મનુષ્યોની પરિષદ્‌મા કરે છે ભગવાન્ એવી પણ પ્રરૂપણા કરે છે કે આ મનુષ્યપર્યાયમા પણ જે જવર આદિ વ્યાધિઓ, વૃદ્ધાવસ્થા, મૃત્યુ, આદિ વેદના થાય છે તે સ્પષ્ટ જ છે એ મનુષ્યપર્યાય ક્ષણવિનાશી છે ભગવાન્

[धर्मकथामूलम्]

देवे य देवलोए, देवड्ढिं देवसक्खाइ ॥२॥ णरग तिरिक्खजोणिं, माणुसभाव च देवलोग च। सिद्धे य सिद्धवसहिं, छज्जीवणिय परिकहेइ ॥३॥ जह जीवा बज्झति, मुच्चति जह य परिकिलिस्सति। जह दुक्खाण अत, करेंति केइ य अपडिबद्धा ॥४॥

[धर्मकथाछाया]

देवाश्च देवलोकान्, देवर्द्धिं देवसौख्यानि ॥२॥ नरक तिर्यग्योनिं, मानुषभाव च देवलोक च। सिद्धाश्च सिद्धवसतिं, षडजीवनिका परिकथयति ॥३॥ यथा जीवा बध्यन्ते मुच्यन्ते यथा च परिक्लिश्यन्ते। यथा दु'खानामन्त कुर्वन्ति, केऽपि चाऽप्रतिबद्धा ॥४॥

र्द्धिं=देवसमृद्धिं देवसौख्यानि=देवसम्बधीनि सुखानि। एतान्येव नरकादीनि सगृह्य ब्रूते-नरक=नरकवास, तिर्यग्योनिं, मानुषभाव=मनुष्यत्व च देवलोक च। च=किञ्च सिद्धान्, सिद्धवसतिं=सिद्धक्षेत्रम्, अपि च षड्जीवनिका परिकथयति। एव यथा जीवा बध्यन्ते=बन्ध माप्नुवन्ति, मुच्यन्ते=मुक्ता भवन्ति, यथा च परि=सर्वथा क्लिश्यन्ति=विशिष्ट क्लेशमनुभवन्ति। च=किञ्च केऽपि=कतिचित् जीवा इत्येव, अप्रतिबद्धा=प्रतिबन्धरहिता सन्त' दु खाना=शारीरादीनाम् अन्त=नाश कुर्वन्ति। यथा च जीवा आर्त्तदुर्घटितचित्ताः=आर्त्ता=पीडिताः अत एव दुर्घटितम्

भगवान् देव, देवलोक, देवोंकी ऋद्धि, देवोंके सुख, इसी प्रकार नरक-नरकावास, मनुष्यभव, देवलोक, सिद्ध सिद्धक्षेत्र और षट्कायके जीवों का भी कथन करते हैं। जीव जिस प्रकार कर्मोंसे बधते है, जिस प्रकार कर्मोसे मुक्त होते है, जिस प्रकार अत्यन्त क्लेश पाते हैं, इसका कथन करते हैं। समस्त जीव कितने है, कितने जीव प्रतिबन्धरहित होकर शारीरिक आदि दुःखोंका अन्त करते है, यह भी निरूपण करते है। जिस प्रकार जीव दु खी होकर चचल होते है अथवा आर्त्तध्यानसे खिन्न मन या पीडाओंके कारण दु.खी और विचलितचित्त

દેવ દેવલોક, દેવોની ઋદ્ધિ, દેવોના સુખ એજ પ્રમાણે નરક-નરકાવાસ, મનુષ્યભવ, દેવલોક, સિદ્ધ, સિદ્ધક્ષેત્ર અને ષટ્કાયના જીવોનુ પણ કથન કરે છે, જે પ્રકારે જીવ કર્મોથી બધાય છે જે પ્રકારે જીવ કર્મોથી મુક્ત થાય છે, જે પ્રકારે અત્યન્ત ક્લેશ પામે છે, એનુ કથન કરે છે બધા જીવો કેટલા છે, કેટલા જીવ પ્રતિબધરહિત થઈને શારીરિક આદિ દુ ખોનો અત કરે છે જે પ્રકારે જીવ દુ ખી થઈને ચચળ થાય છે અથવા આર્તધ્યાનથી ખિન્ન-મન, યા પીડાઓને કારણે દુ ખી અને વિચલિતચિત્ત થાય છે, જે પ્રકારે જીવ દુ ખોના સમુદ્રમા ડૂબે છે, જે પ્રકારે જીવ વૈરાગ્ય પ્રાપ્ત કરીને કર્મોના

[धर्मकथामूलम्]

अट्टदुहट्टियचित्ता जह जीवा दुक्खसागरमुवेंति। जह वेरग्गमुवगया, कम्मसमुग्गं विहाडेंति ॥ ५ ॥ जह रागेण कडाण, कम्माण पावओ फलविवागो। जह य परिहीणकम्मा, सिद्धा सिद्धालयमुविंति ॥६॥

तमेव धम्मं दुविहं आइक्खइ, तंजहा–अगारधम्मं, अणगारधम्मं च। अनगार-

[धर्मकथाछाया]

"आर्त्तदुर्घटितचित्ता यथा जीवा दुःखसागरमुपयन्ति। यथा वैराग्यमुपगताः कर्मसमुद्गं विघाटयन्ति ॥ ५ ॥ यथा रागेण कृतानां कर्मणां पापकः फलविपाकः। यथा च परिहीणकर्माणः सिद्धाः सिद्धालयमुपयन्ति ॥६॥

तमेव धर्मं द्विविधमाख्याति, तद्यथा–अगारधर्मं, अनगारधर्मञ्च। अनगार

=अनवस्थित चित्तं येषां तादृशाः, 'अट्टा अट्टियचित्ता' इति पाठान्तरपक्षे तु 'आर्त्ता दार्त्तितचित्ताः' इतिच्छाया, तत्र–आर्त्तात्=आर्त्तध्यानाद् आर्त्तितं=पीडितं चित्तं येषां ते, 'अट्टनियट्टियचित्ता' इति पाठान्तरपक्षे 'आर्त्तन्यर्दितचित्ताः' इतिच्छाया, तत्र आर्त्तीनां=पीडानां समूह आर्त्तं तेन नितरामर्दितं=दुःखितं, यद्वा विचलितं चित्तं येषां ते, यथा च जीवाः दुःखसागरं=दुःखरूपं समुद्रम् उपयन्ति=प्राप्नुवन्ति यथा च वैराग्यम् उपगताः=प्राप्ताः कर्मसमुद्गं=कर्मणां समुद्गं=मञ्जूषां कर्मराशिमिति यावत् विघाटयन्ति=त्रोटयन्ति नाशयन्तीति यावत्। यथा च रागेण=आसक्त्या कृतानां=संपादितानां कर्मणां फलविपाकः=फलपरिणामः पापकः=पापमयः।

१–आर्त्तिः सञ्जाताऽस्येति–'आर्त्तित'–तारकादित्वादितच्।

होते हैं, जिस प्रकार जीव दुःखोंके समुद्रमें डूबते हैं, जिस प्रकार वैराग्य प्राप्त करके कर्मोंके समूहको नष्ट कर डालते हैं, जिस प्रकार रागसे उपार्जित किये हुए कर्म पापरूप फल देते हैं, जिस प्रकार समस्त कर्मोंसे रहित सिद्ध भगवान् सिद्धगतिको प्राप्त होते हैं, भगवान इन सबका वर्णन करते हैं।

भगवान पूर्वोक्त धर्मको दो प्रकारसे निरूपण करते हैं—एक अगारधर्म दूसरा अनगारधर्म।

समूहनो नाश करी नाखे छे, जे प्रकारे रागथी उपार्जित कर्म पापरूप फळ आपे छे जे प्रकारे बधा कर्मोथी रहित सिद्ध भगवान् सिद्धगतिने प्राप्त थाय छे, भगवान् ए बधानु वर्णन करे छे

भगवान् पूर्वोक्त धर्मने बे प्रकारनो निरूपे छे–एक अगार-धर्म, बीजो अनगार-धर्म

[धर्मकथामूलम्]

धम्मो ताव–इह खलु सव्वओ सव्वत्ताए मुंडे भवित्ता अगाराओ अणगारियं पव्वयइ

[धर्मकथाछाया]

धर्मस्तावत्–इह खलु सर्वत सर्वात्मना मुण्डो भूत्वा अगारतोऽनगारिता प्रव्रजति,

यथाच=येन प्रकारेण च, परिहीणकर्माण.=परिहीणानि=विनष्टानि कर्माणि येषा ते, सिद्धाः=प्राग्व्याख्यातस्वरूपाः, सिद्धालय=लोकान्तक्षेत्रलक्षण स्थानम्, उपयन्ति=प्राप्नुवन्ति तथा भगवान् परिकथयतीति पूर्वेणान्वयः ॥ ६ ॥

'तमेवे'ति–तमेव=पूर्वोक्तमेव धर्म द्विविध=द्विप्रकारम् आख्याति=उपदिशति। तद्यथा=तत्=धर्मद्वैविध्य यथा=यथाऽऽख्याति तथोच्यते,–इत्यर्थः । अगारधर्मः, =न गच्छन्तीत्यगा.=वृक्षास्तानर्थात्पुष्पितफलितत्वादिसाम्यात्तुलनामृच्छति=प्राप्नोतीति, यद्वा न गीर्यन्ते=निवासस्थानप्राप्त्या न निवासादिक्लेशग्रस्ता भवन्ति मनुष्या यस्मिन्नित्यगार=गृह तात्स्थ्यादगारा गृहस्था.–आधाराधेययोरभेदोपचारात् 'गृहा दारा' इत्यादिवत्, यद्वा–अगारमस्त्येषामित्यर्थे 'अर्श आदिभ्योऽच्' इति मत्वर्थीयाच्प्रत्ययान्तत्वात् तेषा धर्म =पूर्वोक्तस्वरूप. । च=किञ्च–अनगारधर्मः=

जो गमन न करे उसे अग (वृक्ष) कहते हैं। अग (वृक्ष) में पुष्पितपना फलितपना आदि होते हैं, इस सदृशताको लेकर ही घरको अगार कहते हैं, अथवा जिसमें रह कर मनुष्य निवास आदिके कष्टोंको नहीं पाता उसे अगार (घर) कहते हैं। घर आगार है और उसमें निवास करने वाला है। यहा आधार और आधेयका उपचारसे अभेद है, इसलिए अगार (घर) में रहने वालेको भी अगार कहा गया है। जैसे कहीं–कहीं स्त्रीको ही 'गृह' कह दिया जाता है। अथवा 'अगार (घर) हैं जिनके' ऐसी भी व्युत्पत्ति हो सकती हैं। अस्तु। गृहस्थोंके धर्मको अगारधर्म कहते हैं।

જે ગમન ન કરે તેને અગ (વૃક્ષ) કહે છે વૃક્ષમા પુષ્પિતપણુ, ફલિતપણુ, વગેરે હોય છે, એ સરખાપણાને કારણે જ ઘરને પણ અગાર કહે છે, અથવા જમા રહીને મનુષ્ય નિવાસ આદિના કષ્ટોને પામતો નથી, તેને અગાર (ઘર) કહે છે ઘર આધાર છે, અને તેમા નિવાસ કરનાર આધેય છે અહીં આધાર અને આધેયનો ઉપચારથી અભેદ છે, તેથી અગાર (ઘર)મા રહેનારાને પણ અગાર કહેવામા આવ્યા છે જેમ ક્યાય–ક્યાય સ્ત્રીને જ 'ગૃહ' કહેવામા આવે છે અથવા 'અગાર (ઘર) છે જેને' એવી વ્યુત્પત્તિ થઈ શકે છે અસ્તુ ગૃહસ્થોના ધર્મને અગાર–ધર્મ કહે છે

[धर्मकथामूलम्]

सव्वाओ पाणाइयाओ वेरमणं, सव्वाओ मुसावायाओ वेरमणं, सव्वाओ अदि

[धर्मकथाछाया]

सर्वस्मात् प्राणातिपाताद्विरमणं, सर्वस्मान्मृषावादाद्विरमणं, सर्वस्माददत्तादानाद्वि

न विद्यतेऽगारं=गृहं येषां तेऽनगाराः=साधवस्तेषां धर्मः। एनयोरगारधर्मानगार धर्मयोरल्पत्वात्सूचीकटाहन्यायेन प्रथममनगारधर्ममेव व्याचष्टे—

(अनगारधर्मस्वरूपम्)

'अनगारे' ति, इह=जिनशासन इत्यर्थः, खलु=निश्चयेन, सर्वतः=सर्वथा, सर्वथात्वं च केवलं द्रव्यतोऽपि केवलं वा भावतोऽपि भवितुमर्हतीत्यतस्तद्वारणार्थमाह —'सर्वात्मने' ति द्रव्यतो भावतश्चेत्यर्थः, यद्वा सर्वतः=द्रव्यतः,सर्वात्मना=भावतः,

जिनके अगार नहीं है उन्हे अनगार कहते हैं, अर्थात् साधु। साधुओंके धर्मको अनगारधर्म कहते हैं।

'सूची-कटाह' न्यायसे पहले अनगार धर्मका कथन करतेहैं— क्योंकि उसका वर्णन अल्प है।

अनगारधर्मका स्वरूप

मूलमें 'सव्वओ' और 'सव्वत्ताओ' दो पद हैं।

'सव्वओ' का अर्थ है सर्वथा। यदि केवल 'सव्वओ' कहते तो उसका अर्थ—'सिर्फ द्रव्यसे या सिर्फ भावसे सर्वथा' लिया जा सकता था किन्तु यह इष्ट नहीं, इसलिए इस अनिष्ट अर्थको रोकनेके लिए दूसरा पद 'सव्वत्ताओ' दिया गया है। 'सव्वत्ताओ' का अर्थ है— सब रूपसे अर्थात् द्रव्यसे भी और भावसे भी। अर्थात् 'सव्वओ'

જેને અગાર નથી એને અનગાર કહે છે, અર્થાત્ સાધુ સાધુઓના ધર્મને અનગાર-ધર્મ કહે છે

'સૂચી-કટાહ' ન્યાયે કરીને પહેલા અનગાર-ધર્મનુ કથન કરીએ છીએ કારણકે એનુ વર્ણન થોડુ છે

અનગાર-ધર્મનુ સ્વરૂપ

મૂળમા સવ્વઓ અને સવ્વત્તાઓ એવા બે પદ છે સવ્વઓનો અર્થ છે સર્વથા જો કેવળ સવ્વઓ કહેત તો અર્થ 'માત્ર દ્રવ્યથી યા માત્ર ભાવથી સર્વથા' એમ કરી શકાત, પરતુ એ ઇષ્ટ નથી તેથી એ અનિષ્ટ અર્થને રોકવાને માટે બીજુ પદ સવ્વત્તાઓ આપવામા આવ્યુ છે સવ્વત્તાઓ નો અર્થ છે—સર્વ રૂપથી—અર્થાત દ્રવ્યથી

[धर्मकथामूलम्]

भादाणाओ वेरमण, सव्वाओ मेहुणाओ वेरमण, सव्वाओ परिग्गहाओ वेरमण,

[धर्मकथाछाया]

रमण,सर्वस्मान्मैथुनाद्विरमण, सर्वस्मात्परिग्रहाद्विरमण, सर्वस्माद्रात्रिभोजनाद्विरमणम्

आत्मपरिणामेनेत्यर्थः। मुण्डः[1]=मुण्डनंसोऽस्यास्तीति[2] मुण्डधर्मयोगान्मुण्डित इत्यर्थः, तत्र द्रव्यतो मुण्डितो मस्तककेशापनयनयुक्तो भावतश्च रागद्वेषापनयनयुक्तो भूत्वा अगारात्[3]=गृहात् गृहं परित्यज्येत्यर्थः, अनगारिता=साधुत्वं प्रव्रजति=प्रकर्षेण समस्तममत्वपरित्यागपूर्वकं स्वीकरोति। प्रव्रज्योत्तरं च यः साधुधर्मस्तं समासेनाह 'सर्व' इत्यादि-सर्वस्मात्=करणत्रिक योगत्रिकस्वरूपात् प्राणातिपातात्=प्राणाः= स्पर्शनेन्द्रियादयः सन्त्येषामितिप्राणाः[1] =एकेन्द्रियादयो जीवास्तेषामतिपातः=वियोजनं हिंसनमित्यर्थस्तस्माद्विरमणं=निवर्त्तनम् ।१। सर्वस्मात्=प्रागुक्तरूपात् (एवमग्रेऽपि) मृषावादात्=मिथ्याभाषणाद् विरमणमिति प्राग्वत्, एवमग्रेऽपि-। २।

१ 'मुडि खण्डने' अस्माद्भावे घञ्। २ 'अर्श आदिभ्योऽच्' इत्यच्।
३ 'ल्यब्लोपे कर्मण्यधिकरणे च' इति पञ्चमी।
१ इहापि-अर्श आदित्वादेवाच्।

का अर्थ 'द्रव्यसे' ऐसा लेना चाहिए और 'मव्वात्ताओ का अर्थ 'भावसे ऐसा लेना चाहिए।

द्रव्यसे मस्तकके केशोंको अलग कर देना भावसे रागद्वेषको दूर करना मुंडन कहलाता है। इस प्रकार मुण्डित होकर गृहका त्याग कर जो साधुपना स्वीकार करता है—प्रव्रज्या धारण करता है, और प्रव्रज्याके पश्चात् जिस धर्मका पालन करता है उस साधु-धर्मका संक्षिप्त स्वरूप सूत्रकार प्रतिपादन करते है—

हे आयुष्मन्! तीन करण, तीन योगसे एकेन्द्रिय आदि समस्त प्राणियोंकी हिंसासे निवृत्त हो जाना (१), तीन करण तीन योगसे

પણ અને ભાવથી પણ અથવા સવ્વઓનો અર્થ 'દ્રવ્યથી' એમ કરવો જોઈએ અને સવ્વત્તાઓનો અર્થ 'ભાવથી' એમ કરવો જોઈએ

દ્રવ્યથી મસ્તકના કેશોને દૂર કરવા અને ભાવથી રાગદ્વેષને દૂર કરવા, એ મુંડન કહેવાય છે એ પ્રમાણે મુંડિત થઈને ઘરનો ત્યાગ કરી જે સાધુપણું સ્વીકારે છે-પ્રવ્રજ્યા ધારણ કરે છે અને પ્રવ્રજ્યા પછી જે ધર્મનું પાલન કરે છે તે સાધુધર્મનું સંક્ષિપ્ત સ્વરૂપ સૂત્રકાર પ્રતિપાદન કરે છે

હે આયુષ્મન્! ત્રણ કરણ, ત્રણ યોગથી એકેન્દ્રિય આદિ બધા પ્રાણીઓની હિંસાથી નિવૃત્ત થઈ જવું (૧), ત્રણ કરણ ત્રણ યોગે મૃષાવાદથી નિવૃત્ત થવું (૨), ત્રણ કરણ

[धर्मकथामूलम्]

सव्वाओ राइभोयणाओ वेरमणं। अयमाउसो! अणगारसामइए धम्मे पण्णत्ते, एयस्स धम्मस्स सिक्खाए उवट्ठिए निग्गंथे वा निग्गंथी वा विहरमाणे आणाए आराहए भवति ॥

[धर्मकथाछाया]

अयमायुष्मन्! अनगारसामयिको धर्मः प्रज्ञप्तः, एतस्य धर्मस्य शिक्षाया-मुपस्थितो निर्ग्रन्थो वा निर्ग्रन्थी वा विहरमाण आज्ञाया आराधको भवति।

अदत्तादानात्=न दत्तमदत्तं देवगुरु भूप गाथापति साधर्मिकैरननुज्ञातं तस्याऽऽदा-नम्=ग्रहणं तस्मात् ।३। मैथुनात्=मिथुनेन=स्त्रीपुंसाभ्यां निर्वृत्तं कर्म मैथुनम्=काम क्रीडालक्षणं तस्मात् । ४ । परिग्रहात्=परि=सर्वतोभावेन गृह्यते=जन्मजरा मरणादिजनितैर्दुःखैर्वेष्ट्यत आत्मानेनेति, परिगृह्यते=समूर्च्छं स्वीक्रियत इति वा परिग्रहः=धर्मोपकरणभिन्नं सर्वमित्यर्थस्तस्मात्।५। रात्रिभोजनात्=रात्रौ भोजनं -रात्रिभोजनं तस्मात्। ६ ॥ अयम्=उपर्युक्तः सर्वविधप्राणातिपातविरमणादिलक्षणः, आयुष्मन् !=हे चिरजीविन्! अनगारसामयिकः=अनगाराणां=साधूनां समये= सिद्धान्ते, यद्वा आचारे भवः, धर्मः प्रज्ञप्तः=प्रणीतः । एतस्य उक्तलक्षणस्य धर्मस्य

मृषावादसे निवृत्त हो जाना (२), तीन करण तीन योगसे देव, गुरु राजा, गाथापति और साधर्मीके द्वारा न दिये हुए पदार्थको ग्रहण करनेरूप अदत्तादानसे विरत हो जाना (३), तीन करण तीन योगसे मैथुनसे निवृत्त हो जाना (४), जिसके निमित्तसे आत्मा जन्म जरा मरणादि दुखोंसे व्याप्त होता है, अथवा जिसको जीव ममत्व परिणाम के द्वारा ग्रहण करता है उसे परिग्रह कहते है। धर्मके उपकरणोंके अतिरिक्त सब पदार्थ परिग्रह है। उस परिग्रहसे तीन करण तीन योगसे निवृत्त हो जाना (५), तीन करण तीन योगसे रात्रि भोजनसे विरत हो जाना (६), यह सब अनगारधर्म भगवान्ने प्रतिपादन किया है।

ત્રણ યોગે દેવ, ગુરૂ, રાજા ગાથાપતિ અને સાધર્મી દ્વારા ન અપાયેલા પદાર્થનું ગ્રહણ કરવું એવા અદત્તાદાનથી વિરત થવું (૩) ત્રણ કરણ ત્રણ યોગે મૈથુનથી નિવૃત્ત થવું (૪), જેના નિમિત્તથી આત્મા જન્મ જરા મરણાદિ દુઃખોથી વ્યાપ્ત થાય છે, અથવા જેને જીવ મમત્વ-પરિણામે કરીને ગ્રહણ કરે છે, તેને પરિગ્રહ કહે છે ધર્મના ઉપ કરણો સિવાયના બધા પદાર્થો પરિગ્રહ છે એ પરિગ્રહથી ત્રણ કરણ ત્રણ યોગે નિવૃત્ત થઈ જવું (૫), ત્રણ કરણ ત્રણ રાત્રિભોજનથી વિરત થવું (૬) એ બધો અનગાર ધર્મ ભગવાને પ્રતિપાદિત કર્યો છે જે સાધુ યા સાધ્વી એ ભગવત્પ્રણીત ધર્મનું પાલન કર-

[धर्मकथामूलम्]

अगारधम्मं दुवालसविहं आइक्खइ, तंजहा–पंच अणुव्वयाइं, तिण्णि गुण-व्वयाइं, चत्तारि सिक्खावयाइं ॥ पंच अणुव्वयाइं, तंजहा–थूलाओ पाणाइवायाओ वेरमणं, थूलाओ मुसावायाओ वेरमणं, थूलाओ अदिन्नादाणाओ वेरमणं, सदार-संतोसे, इच्छापरिमाणे। तिण्णि गुणव्वयाइं, तंजहा अणत्थदंडवेरमणं, दिसिव्वयं, उवभोगपरिभोगपरिमाणं । चत्तारि सिक्खावयाइं, तंजहा सामाइयं, देसावगासियं, पोसहोववासे, अतिहिसंविभागे, अपच्छिमा मारणंतिया-संलेहणा-झूसणा-राहणा, अयमाउसो! अगारसामइए धम्मे पण्णत्ते, एयस्स धम्मस्स सिक्खाए उवट्ठिए समणोवासए वा समणोवासिया वा विहरमाणे आणाए आराहए भवइ ॥"

[धर्मकथाच्छाया]

अगारधर्मं द्वादशविधमाख्याति, तद्यथा पञ्चाणुव्रतानि, त्रीणि गुणव्रतानि, चत्वारि शिक्षाव्रतानि। पञ्चाणुव्रतानि, तद्यथा स्थूलात्प्राणातिपाताद्विरमणं, स्थूलान्मृषावादाद्विरमणं, स्थूलाददत्तादानाद्विरमणं, स्वदारसन्तोषः, इच्छापरिमाणः। त्रीणि गुणव्रतानि, तद्यथा अनर्थदण्डविरमणं, दिग्व्रतम्, उपभोग परिभोगपरिमाणम्। चत्वारि शिक्षाव्रतानि, तद्यथा–सामायिकं, देशावकाशिकं, पोषधोपवासः, अतिथि-संविभागः, अपश्चिमा मारणान्तिकी संलेखना–जोषणा राधना, अयमायुष्मन्! अगारसामयिको धर्मः प्रज्ञप्तः, एतस्य धर्मस्य शिक्षायामुपस्थितः, श्रमणोपासको वा श्रमणोपासिका वा विहरमाण आज्ञाया आराधको भवति।" इतिच्छाया।

शिक्षायाम्=आसेवने उपस्थितः=उद्युक्तः, निर्ग्रन्थः=साधुः, निर्ग्रन्थी=साध्वी, "साध्वीपक्षे च उपस्थितपदार्थो लिङ्गव्यत्ययेन सम्बन्धनीयः" विहरमाणः=विचरन् आज्ञाया=सर्वज्ञोपदेशस्य आराधकः=पालको भवतीति।

इत्थमनगारधर्ममभिधाय सम्प्रत्यगारधर्मं दर्शयति—

जो साधु या साध्वी इस भगवत्प्रणीत धर्मके पालन करनेमें सदा उद्योगशील रहता हुआ विचरता है वही (साधु–साध्वी) सर्वज्ञ भगवान्की आज्ञाका आराधक होता है।

इस प्रकार अनगारधर्मका निरूपण करके अब अगारधर्म (श्रावक धर्म) दिखलाते हैं—

વામાં સદા ઉદ્યોગશીલ રહીને વિચરે છે તે (સાધુ–સાધ્વી) સર્વજ્ઞ ભગવાનની આજ્ઞાના આરાધક છે

એ પ્રમાણે અનગાર ધર્મનું નિરૂપણ કરીને હવે અગાર ધર્મ (શ્રાવક ધર્મ) બતાવે છે —

सामान्याऽगार-(गृहस्थ)-धर्मस्वरूपम्

"मुहूर्त्ते सर्वार्थसिद्धे, नमस्कारसमन्वित. ।
नित्य प्रातः समुत्थाय, धर्मजागरणा चरेत् ॥१॥ सा च-
"अइणिस्सारे विसए, विसोवमे मम कह मणो जाइ ।
माणुसजम्म णिचा, मए कड किं च किं च ओसिट्ठ ॥ १ ॥

'अगारे'-ति अगारधर्मो द्विविधः-सामान्यरूपो विशेषरूपश्च, तत्र सामान्य रूप. स च' सर्वसाधारणजनानुष्ठानोचित , स यथा-

भावार्थ-सर्वार्थसिद्धे मुहूर्त्ते नित्यमुत्थाय नमस्कारमन्त्रोच्चारणपूर्वक धर्म जागरणा कुर्यात् , सा च-

" अतिनिस्सारे विषये, विषोपमे मम कथ मनो याति ।
मानुषजन्म नीत्वा मया कृत किञ्च, किञ्चावशिष्टम् ॥ १ ॥

अगारधर्म दो प्रकारका है—(१) सामान्यरूप (२) विशेषरूप। सर्वसाधारण लोगोंके अनुष्टान करने योग्य धर्मको सामान्य धर्म कहते हैं । वह इस प्रकार है—

सामान्य अगार (गृहस्थ) धर्मका स्वरूप

सर्वार्थसिद्ध[1] मुहूर्त्त मे उठकर नमस्कार मन्त्रोच्चारण पूर्वक धर्म जागरणा करे वह इस प्रकार—

"अहा ! ये इन्द्रियोंके विषय सर्वथा निस्सार हैं, विषके समान हैं। मेरा मन इनकी ओर क्यों आकर्षित होता है ? यह मनुष्य जन्म पाकर मैंने इसे अकारथ खो दिया । जितना यह शेष रहा है इसमें क्या करना चाहिए ? ॥१॥

१ सूर्योदयके पूर्व चार घडीमेंसे पहली दो घडी 'सर्वार्थसिद्ध' मुहूर्त्त है ।

અગાર ધર્મ બે પ્રકારનો છે - (૧) સામાન્ય રૂપ અને (૨) વિશેષરૂપ સર્વ સાધારણ લોકોને અનુષ્ઠાન કરવા યોગ્ય ધર્મને સામાન્ય ધર્મ કહે છે તે આ પ્રમાણે -

સામાન્ય અગાર (ગૃહસ્થ) ધર્મનુ સ્વરૂપ

×સર્વાર્થસિદ્ધ મુહૂર્તમા ઉઠીને નમસ્કાર-મન્ત્રોચ્ચારણ-પૂર્વક ધર્મજાગરણા કરે તે આ પ્રમાણે—

" અહા ! આ ઇંદ્રિયોના વિષયો સર્વથા નિસ્સાર છે, વિષ સરખા છે મારૂ મન તેની તરફ કેમ આકર્ષાય છે ? આ મનુષ્ય-જન્મ પામીને મે તેને વ્યર્થ ગુમાવી દીધો જેટલો એ બાકી રહ્યો છે તેમા શુ કરવું જોઇએ !

× સૂર્યોદય પહેલા ચાર ઘડીમાંથી પહેલી બે ઘડીને સર્વાર્થસિધ્ધ મુહૂર્ત કહે છે

अहुणा किमणुट्ठेय, एसो वस्सोचिओ तहा कालो ॥
णिच्च मच्चू सहओ अणुधावइ पुट्ठलग्गो मे ॥ २ ॥
णहि सह गच्छइ बधू , धण धन्न कलत्त-पुत्त मित्ताई ।
णियकयकम्मदुमफलरसस्स ससायओ वला जीवो ॥ ३ ॥
तम्हा एगो अप्पा, सच्चो णिच्चो य सव्वसुहरासी ।
चिच्चा बाहिरभावे, दट्ठव्वो नाणदसणाहारो ॥ ४ ॥" इति ।
प्रातःकृत्य समास्थाय, मातापित्रभिवन्दन ।
गुरोश्च दर्शन कुर्याद्भक्तिश्रद्धादिसयुतः ॥ २ ॥
धर्मोपदेश शृणुयात्त त्रा श्रद्धानवान् भवेत् ।
देवे गुरौ च धर्मे च, सर्वदाऽऽलस्यवर्जितः ॥ ३ ॥

अधुना किमनुष्ठेयम् , एष कस्योचितस्तथा काल. ।
नित्य मृत्यु सहजोऽनुधावति पृष्ठलग्नो मे ॥ २ ॥
नहि सह गच्छति बन्धुर्धन धान्य कलत्र पुत्र-मित्रादि ।
निजकृतकर्मद्रु मफलरसस्य सस्वादको बलाज्जीव ॥ ३ ॥
तस्मादेक आत्मा सत्यो नित्यश्च सर्वसुखराशि ।
त्यक्त्वा बाह्यभावान् , द्रष्टव्यो ज्ञानदर्शनाधारः ॥ ४ ॥" इति ।

यह समय किस कर्त्तव्यमें लगाना चाहिए ? मृत्यु अनिवार्य है और वह सदैव परछाईकी नाई मेरे पीछे पीछे लगी रहती है ॥२॥ बन्धु बान्धव, धन धान्य, कलत्र-पुत्र और मित्र, कोई भी साथ जानेवाला नहीं है । जिसने जैसा कर्मरूपी वृक्ष लगाया है, उसे वैसेही वृक्षके फलका रस (अनुभाग) भोगना पडता है ॥३॥ इसलिए समस्त बाह्य वस्तुओंका परित्याग कर, सत्य, नित्य, सर्व सुखोंके समूह, अनन्त ज्ञान दर्शनके धारक केवल आत्माको साक्षात् करो ॥४॥"

---

(१) એ સમય ક્યા કર્તવ્યમા ગાળવે। જોઇએ ! મૃત્યુ અનિવાર્ય છે અને તે સદા પડછાયાની પેઠે મારી પાછળ પાછળ લાગી રહ્યુ છે (૨) બધુ-બાધવ, ધન-ધાન્ય, કલત્ર-પુત્ર અને મિત્ર કોઈ પણ સાથે આવનારૂ નથી જેણે જેવુ કર્મરૂપી વૃક્ષ વાવ્યુ છે, તેને તેવા જ વૃક્ષના ફળને। રસ ભોગવવે। પડે છે (૩) માટે બધી બાહ્ય વસ્તુઓને। પરિત્યાગ કરીને સત્ય, નિત્ય, સર્વ સુખોને। સમૂહ, અનત જ્ઞાન-દર્શનના ધારક કેવળ આત્માને। સાક્ષાત્કાર કરો (૪) "

दानशीलो भवेत्तद्वत्सङ्गतां सङ्ग न हापयेत् ।
सेवेत व्रतिनः किञ्च, वृद्धान् दीनांस्तु रक्षयेत् ॥४॥
भृत्यान् सद्भावयेन्नित्य, सुपात्रादिप्रदानवान् ।
आश्रितानात्मवत्पश्येत्समाश्रितमतिस्तथा ॥५॥
द्रव्यादिभावानालोच्य प्रवर्त्तेत यथोचितम् ।
धर्मशास्त्रं तथा नीतिग्रन्थांश्च परिलोकयेत् ॥६॥
महता पुरतस्तद्वद्विनयेन समाचरेत ।
विपत्तौ धैर्यशाली स्यात्सम्पद्यनभिमानवान् ॥७॥
सुकार्ये परसाहाय्य, विदध्याद्विजितेन्द्रियः ।
यदन्नाद्युपलभ्येत, तदद्यात्तुष्टमानसः ॥८॥

इत्येव धर्मजागरणा समाचरेत्, प्रात कृत्यानन्तर मातापितृवन्दन, गुरुदर्शनं च कुर्यात्, धर्मोपदेश च शृणुयात्, देवगुरुधर्माणामुपरि श्रीदधीत, सर्वदा यथाशक्ति दानशीलो भवेत्, सत्सङ्गतिं कुर्यात्, व्रतधारिणो वृद्धांश्च सेवेत, दीनान् प्राणिनो रक्षेत्, भृत्यान् सद्भावेन पश्येत्, अभयदान सुपात्रदान करुणादानानि कुर्यात्, आश्रितानात्मवत्परिपालयेत्, द्रव्य क्षेत्र काल-भावान् समीक्ष्य प्रवृत्ति कुर्यात्, धर्मशास्त्र नीतिग्रन्थांश्च समवलोकेत, महता पुरतो विनयेन व्यवहरेत्, विपदि धैर्य

इस प्रकारकी धर्मजागरणा करे, माता-पिताके चरणोंमें मस्तक नमाए, गुरुओ-मुनियो का दर्शन करे, धर्मका उपदेश सुने, देव गुरु और धर्म पर परम प्रतीति रखे, शक्तिके अनुसार सदा दानशील रहे, सत्सगित करे व्रतधारियों और वृद्ध जनोंकी सेवा शुश्रूषा करें, दीन-हीन प्राणियों की रक्षा करें, नौकर-चाकरोंसे प्रेममय व्यवहार करे, अभयदान सुपात्रदान और करुणादान दे, आश्रित जनोंका निजकी नाई पालन पोषण करे, द्रव्य क्षेत्र काल भावको देखकर प्रवृत्ति करे, धर्म शास्त्रोंका स्वाध्याय करे, नीति शास्त्रोंका अवलोकन करे, गुरु-

એ પ્રકારની ધર્મજાગરણા કરે, માતાપિતાના ચરણોમા મસ્તક નમાવે, ગુરૂઓ-મુનિઓનુ દર્શન કરે ધર્મનો ઉપદેશ સાભળે, દેવ, ગુરૂ અને ધર્મ પર પરમ પ્રતીતિ રાખે શકિત પ્રમાણે સદા દાનશીલ રહે, સત્સગતિ કરે, વ્રતધારીઓ અને વૃધ્ધ જનોની સેવા-શુશ્રૂષા કરે, દીન-હીન પ્રાણીઓની રક્ષા કરે, નોકર-ચાકરો સાથે પ્રેમમય વ્યવહાર કરે, અભયદાન સુપાત્રદાન અને કરૂણાદાન દે, આશ્રિત જનોનુ પોતાની પેઠે પાલનપોષણ કરે, દ્રવ્યક્ષેત્રકાળભાવને જોઈને પ્રવૃત્તિ કરે, ધર્મશાસ્ત્રનો સ્વાધ્યાય કરે, નીતિશાસ્ત્રનું અવલોકન કરે, ગુરૂજનોની સન્મુખ વિનય

पुरादौ साधवो विज्ञ,–श्रावका यत्र संस्थिताः ।
तत्रैव निवसेन्मार्गे, समालोक्य विलङ्घयेत् ॥९॥
विहायाऽऽडम्बरं वेषं, समनस्कश्चरेत्कृतिम् ।
सर्वैः सह सदा मैत्रीं, विदधीत विशेषतः ॥१०॥
दुःखी स्यात्परदुःखेन, सुखेन च सुखी भवेत् ।
किं भक्ष्यं किमभक्ष्यं च, तद्विशिष्य विचारयेत् ॥११॥
देशस्य धर्मं जात्योश्च, पारम्पर्यक्रमागतौ ।
वेषाऽऽचारौ सदा रक्षेत्सत्कुर्याच्च गृहागतम् ॥१२॥

१—'श्रावकाश्च' इति चकारघटितो व्याख्येयः–'ग्रामश्च पुरुषः पशुः' रित्यादौ तथाश्रुतेः ।

सम्पदि च निरभिमानतां कुर्यात्, प्रशस्तकार्येषु परेभ्यः साहाय्यं दद्यात्, जितेन्द्रियो भवेत्, यादृशमन्नादिकमुपलभ्येत तदेव प्रसन्नमना भुञ्जीत, यत्र पुरादौ साधवो विशेषज्ञश्रावकाश्च निवसेयुस्तत्र निवसेत्, दृष्ट्वाऽध्वानं गच्छेत्, आडम्बरवेषं परिवर्जयेत्, मनोयोगेन कर्त्तव्यमाचरेत्, सर्वैः सह मैत्रीं विदधीत, परस्य दुःखेन दुःखी सुखेन च सुखी भवेत्, भक्ष्याभक्ष्ये विचारयेत्, देशस्य धर्मस्य जातेश्च पारम्पर्यक्र-

जनोंके सन्मुख विनय पूर्वक बर्ताव करे, विपत्ति आने पर धैर्य धरे, सपत्ति होने पर अभिमान न करे, शुभकार्योंमे दूसरोंको सहायता दे, इन्द्रियोंको वशमे रखे, जैसा भोजन पान प्राप्त हो जाय उसीको प्रसन्नचित्त होकर खावे, जिस नगर आदिमे साधु या विशेषज्ञ–विद्वान् श्रावक निवास करते हो उसी नगर आदिमे निवास करे, रास्ता देख कर चले, आडम्बरका वेष (शोकीनोंका ठाट बाट) न रखे, कर्त्तव्यका पालन मनसे करे, सबके साथ मित्रता रखे, दूसरे के दुःखमें दुःखी और सुखमे सुखी हो, भक्ष्य–अभक्ष्य का विचार रखे, अपने देशका

પૂર્વક વર્તન કરે, વિપત્તિ આવતા ધૈર્ય ધારણ કરે, સંપત્તિ પ્રાપ્ત થતા અભિમાન ન કરે, શુભ કાર્યોમા બીજાઓને સહાયતા આપે, ઇંદ્રિયોને વશ રાખે, જેવું ભોજન–પાન પ્રાપ્ત થઇ જાય તેને પ્રસન્નચિત્ત થઇને ખાય, જે નગર આદિમા સાધુ યા વિશેષજ્ઞ–વિદ્વાન્ શ્રાવકો નિવાસ કરતા હોય તે નગર આદિમા નિવાસ કરે, રસ્તો જોઇને ચાલે, આડમ્બરનો વેશ (શોખીનોનો ઠાઠમાઠ) ન રાખે, કર્તવ્યનું પાલન મનથી કરે, સૌની સાથે મિત્રતા રાખે, બીજાના દુઃખે દુઃખી અને સુખે સુખી થાય ભક્ષ્ય–અભક્ષ્યનો વિચાર રાખે, પોતાના દેશનો ધર્મનો અને જાતિનો

अनुव्रजेत्सत्यधर्मं, दध्याज्जीवदयां तथा ।
पवित्रो मृदु भाषेत, कार्पण्यं च परित्यजेत् ॥१३॥
निशायां नैव भोक्तव्यं, प्रमादपि कदाचन ।
न केनापि कथां कुर्याद्, गर्हितां च तथा वृथा ॥१४॥
नाम्भः पिबेत्पटापूतं, मृषाभाषां च वर्जयेत् ।
आसज्जेत न च क्वापि, शयानं न प्रबोधयेत्[1] ॥१५॥
न दूयेत परोन्नत्या, निन्द्यकार्याणि नाऽऽचरेत् ।
अकाले चाबुभुक्षायां न भुञ्जीत प्रमादतः ॥१६॥
वीयान्नायाधिकं धर्म,-विरुद्धं नाऽऽचरेत्तथा ।
मलमूत्रे नावरुन्ध्या,-त्तत्र[2] ते[3] न समुत्सृजेत् ॥१७॥

१–विशिष्टकारणं विनेति शेषः । २–तत्र=मलमूत्रोपरि । ३–ते=मलमूत्रे ।

मागतं वेषमाददीत, गृहाऽऽगतं सत्कुर्यात्, सत्यं धर्ममनुयायात्, सर्वेषां जीवानां दयेत, पवित्रतया वर्तेत, सर्वदा मृदु भाषेत, कार्पण्यं त्यजेत्, रात्रिभोजनं तथा विगर्हितां वृथा च कथां न कुर्यात्, वस्त्रापूतं जलं न पिबेत्, मिथ्या न भाषेत, कस्मिन्नपि वस्तुनि विशिष्टामासक्तिं न कुर्यात्, विशिष्टकारणमन्तरेण शयानं न प्रबोधयेत्, परोन्नतिमालोक्य न दूयेत, निन्द्यानि कार्याणि दूरतः परिहरेत्, अकाले बुभुक्षां विना च भुञ्जीत, आयादधिकं न वीयात्, धर्मविरुद्धं नाऽऽचरेत्, मलमूत्रे नात्र

धर्मका और जातिका प्राचीन वेष धारण करे, जो घर पर आवे उसका सत्कार करे, सत्य धर्मका पालन करे, प्राणी मात्र पर अनुकम्पा रखे, पवित्रता पूर्वक प्रवृत्ति करे, सदा कोमल वाणी बोले, कृपण (कजूस) न हो, रात्रि भोजन न करे, वृथा बकवाद न करे, विना छना पानी न पिए, मिथ्या भाषण न करे, किसी वस्तुमें अत्यन्त आसक्त न हो, विशेष कारण विना सोतेको न जगावे, परका अभ्युदय देख दुःखी न हो, निन्दनीय कार्योंसे दूर रहे, असमयमें और विना भूख के भोजन न करे, आयसे अधिक व्यय न करे, धर्म विरुद्ध आचरण न

પ્રાચીન વેશ ધારણ કરે, જે ઘેર આવે તેનો સત્કાર કરે સત્ય ધર્મનું પાલન કરે પ્રાણીમાત્ર પર અનુકંપા રાખે, પવિત્રતાપૂર્વક પ્રવૃત્તિ કરે, સદા કોમળ વાણી બોલે કંજુસ ન બને, રાત્રિભોજન ન કરે, વૃથા બકવાદ ન કરે, અણગળ પાણી ન પીએ મિથ્યા ભાષણ ન કરે, કોઈ વસ્તુમાં આસકત ન થાય, સૂતેલાને ન જગાડે, પરનો અભ્યુદય જોઈ દુઃખી ન થાય, નિંદનીય કાર્યોથી દૂર રહે, અસમયે અને વિનાભૂખે ભોજન ન કરે, આવકથી વધારે ખર્ચ ન કરે, ધર્મ વિરૂધ્ધ આચરણ ન કરે,

मित्रेण सह कापट्य, न कुर्याच्चाविचारितम् ।
क्रोधाभिमानरूक्षत्वाकर्त्तव्यानि विवर्जयेत् ॥१८॥
सदा निरस्येदालस्य, स्वकर्त्तव्येषु यत्नवान् ।
बन्धुभिश्च महद्भिश्च, विरुन्ध्याज्जातु न क्वचित् ॥१९॥
त्यजेदयोग्यमुद्वाह,-मभियोगं मनागपि ।
प्रजाहितेच्छुना तद्वद्विद्रोहं च महीक्षिता ॥२०॥
द्यूत मास सुरा चौर्यं, वेश्याऽऽखेट परस्त्रियः ।
रसलोलुपतामह्नि, स्वाप निन्दा परस्य च ॥२१॥
तृष्णामपरिचितेना तद्वत्सम्बन्ध कुलरोगिणा* ।

*'त्यजेत्' इति विंशतितमश्लोकोक्तया क्रियया सम्बन्ध' ।

रुन्ध्यात्, मलमूत्रोपरि मलमूत्रे नोत्सृजेत्, मित्रेण सह कपट नाचरेत्, विशिष्ट विचारमन्तरेण किमपि कार्यं न कुर्यात्, क्रोधाभिमानरूक्षता अकर्त्तव्य च दूरत परिहरेत्, कर्त्तव्येष्वालस्य निरस्येत्, बन्धुवर्गेण महता च सह न जातु विरुन्ध्यात्, अयोग्यविवाहमभियोग राजद्रोह, द्यूत मास-सुरा चौर्यं वेश्या पापर्द्धि परस्त्रीसेवन-रूपाणि सप्त व्यसनानि, रसलोलुपता, दिवास्वाप, कस्यचिन्निन्दा परधनतृष्णामपरिचितेन कौलिकरोगिणा च सह विवाहादिसम्बन्ध च परिवर्जयेत्, सत्यमपि सप्रियमेव

करे, मल मूत्रको न रोके, मलमूत्र पर मल मूत्रत्याग नही करे, मित्रके साथ कपट न करे, विशेष विचार किये बिना कोई भी कार्य न करे क्रोध, मान, रूखाई और अकर्त्तव्यसे दूर रहे, करने योग्य कार्यमें प्रमाद न करे, बन्धु वर्ग तथा महान् जनोंसे विरोध न बाधे, अयोग्य विवाह, अपराध, राजद्रोह, जुआ-मास भक्षण-मदिरापान-चोरी-वेश्यागमन-पापर्द्धि (शिकार खेलना)-परस्त्रीसेवन-रूप सात व्यसन, चटोरापन, दिनमे नींद लेना, पराई निन्दा, परधनकी तृष्णा, अपरिचित और कौलिक (कुलपरम्परासे आये हुए छूतके) रोगीके साथ विवाहादि सम्बन्धका परित्याग करे । प्रिय ही सत्य बोले, बिना

મળમૂત્રને ન રોકે, મળમૂત્ર પર મળમૂત્રનો ત્યાગ ન કરે, મિત્રની સાથે કપટ ન કરે, વિશેષ વિચાર કર્યા વિના કોઇ પણ કાર્ય ન કરે, ક્રોધ, માન, રૂક્ષતા અને અકર્તવ્યથી દૂર રહે, કરવા યોગ્ય કાર્યમા પ્રમાદ ન કરે, બધુવર્ગ તથા મહાન્ જનો સાથે વેર-વિરોધ ન બાધે, અયોગ્ય વિવાહ, અપરાધ, રાજદ્રોહ જુગાર-માસભક્ષણ-મદિરાપાન-ચોરી-વેશ્યાગમન-પાપર્દ્ધિ (શિકાર)-પરસ્ત્રીસેવન-રૂપ સાત વ્યસન, સ્વાદીલાપણુ, દિવસે ઉઘ, પરનિંદા, પરધનની તૃષ્ણા, અપરિચિત અને કૌલિક (કુલપરપરાથી ઉતરેલા

प्रियमेव वदेत्सत्य,-मपृष्टो नोत्तर स्पृशेत् ॥२२॥
मध्ये कस्यापि वार्त्तायां, विच्छेद न समाचरेत् ।
न ब्रूयात्स्वगृहच्छिद्र, पुरतो यस्य कस्यचित् ॥२३॥
नैव वस्तु व्यवहारे-दज्ञातमपरीक्षितम् ।
न कुर्यात्कस्यचित्कीर्त्ति,-खण्ड विश्वासघातनम् ॥२४॥
योगक्षेमच्छेद-भेदौ, ग्रामादीना न साधयेत् ।
न भुञ्जीतावण्टयित्वा, वस्तु किञ्चिदपि क्वचित् ॥२५॥
अनीत्या नार्जयेद्द्रव्य, निजमूलधनापहम् ।
तन्नाऽऽचरेज्जातु यत्स्यादिहाऽमुत्र च गर्हितम् ॥२६॥
परस्त्रिया सहैकाकी, न गच्छेन्न च सवदेत् ।
न वा तया सहैकान्तवासमासादयेदपि ॥२७॥

१ 'सत्य चे' त्यर्थ ।

वदेत्, अपृष्टो नोत्तर दद्यात्, मध्ये कस्यापि वार्त्तायाश्छेद न कुर्यात्, गृहच्छिद्र कस्मैचिदपि न कथयेत्, किमपि वस्त्वपरीक्ष्यापरिज्ञाय च न व्यवहरेत्, कस्यापि प्रतिपत्तौ हस्तक्षेप, विश्वासघात, ग्रामादेर्योग क्षेमयोश्छेदभेदौ च न कुर्यात्, अवण्ट यित्वा किञ्चिदपि न जातु भुञ्जीत, अनीतिवृत्त्या द्रव्य नार्जयेत्, उभयलोकविरुद्ध

पूछे उत्तर न दे, कोई बात चीत करता हो तो बीचमें न बोले, घरकी बुराई किसीसे न कहे, विना जाने और परीक्षा किये किसी वस्तुका व्यवहार न करे, किसीकी प्रतिपत्तिमे हस्तक्षेप न करे, विश्वासघात न करे, ग्राम नगर आदिके योग-क्षेम (अलब्ध वस्तुके लाभ करने और लब्धकी रक्षा करने) मे विघ्न न डाले। विना बाटे (पासमें बैठे हुओंको विना दिये) कभी किसी वस्तुको न खावे, अन्यायसे धनोपा-र्जन न करे, इसलोक परलोकसे प्रतिकूल न करे, परस्त्री के साथ

ચેપના) રોગોની સાથે વિવાહાદિ—સબધનો પરિત્યાગ કરે, પ્રિય સત્ય જ બોલે, વિના પૂછયે ઉત્તર ન દે કોઇ વાતચીત કરતા હોય તેના વચ્ચે ન બોલે, ઘરના છિદ્રની વાત કોઇને ન કહે, ઓળખ્યા વિના અને પરીક્ષા કર્યા વિના કોઇ વસ્તુનો વ્યવહાર ન કરે, કોઇની પ્રતિપત્તિમા હાથ ન ઘાલે વિશ્વાસઘાત ન કરે, ગ્રામ નગર આદિના યોગક્ષેમમા (અલબ્ધ વસ્તુનો લાભ કરવામા અને લબ્ધ વસ્તુની રક્ષા કરવામા) વિઘ્ન ન નાખે, વહેચ્યા વિના (પાસે રહેલાઓને ભાગ આપ્યા વિના) કદાપિ કોઇ વસ્તુ ન ખાય, અન્યાયથી ધનોપાર્જન ન કરે, ઇહલોક પરલોકથી પ્રતિકૂળ કાર્ય ન કરે, પરસ્ત્રીની સાથે એકલો ન જાય, ન બોલે

न गृह्णीयात्तथोत्कोच, गृहादीनि प्रमार्जयेत् ।
न व्याप्रियेत प्रमादा,-दल्पमूलधनेन च ॥२८॥
नान्यायमवलम्बेत, जातुचित्सङ्कटेऽपि सन् ।
महापरिग्रह किञ्च, महारम्भ विवर्जयेत् ॥२९॥
अन्यायिनो न पक्षी स्या, न्नाहेत्वन्यस्य वेश्मगः ।
न व्रजेदुर्गम मार्ग,-मेकलो मुग्धमानस ॥३०॥
न नदी नापि कासार,-प्रभृतिं बाहुलम्तरेत् ।
बालक-प्रवयो-ग्लान, गर्भिणी-चेटका-श्रितान् ॥३१॥
असन्तोष्य न भुञ्जीत, न च कञ्चित्कलङ्कयेत् ।
न द्रुह्येद् गुरु देवाय, धर्माय च कथञ्चन ॥३२॥
विटी-तमाल-भङ्गादि,-व्यसनानि विवर्जयेत् ।
इत्येवमुक्तः सामान्यो,-ऽगारधर्मो जिनेश्वरै. ॥३३॥" इति ।

नाऽऽचरेत्, परवनितया सहैकाकी न गच्छेन्न सभापेत न चैकान्तवास कुर्यात्, उत्कोच न गृह्णीयात्, गृहादीनि द्विसन्ध्य परिमार्जयेत्, अल्पेन मूलधनेन नाधिक व्याप्रियेत, सङ्कटापन्नप्राणोऽपि नानातिमवलम्बेत, महारम्भ महापरिग्रहयो कर्त्तव्य नाचरेत्, अन्यायिनः पक्ष नाश्रयेत्, निष्प्रयोजन कस्यापि गृह न प्रविशेत्, विकट मार्गमेको न गच्छेत्, बाहुभ्या नदीकासारादिं न तरेत्, बाल वृद्ध ग्लान गर्भवती-भृत्याऽऽश्रितादीनपरितोष्य न भुञ्जीत, कमपि कलङ्कित न कुर्यात्, गुरवे धर्माय

अकेला न जावे, नबोले और न एकान्तमे निवास करे, घूँस (रिश्वत) न ले, सुबह साम घरकी सफाई करे, थोडी पूंजीसे बडा व्यापार न करे, प्राणों पर सकट आने पर भी अनीतिका आश्रय न ले, महा आरम्भ महापरिग्रह वाला काम न करे, अन्यायीका पक्ष न ले, विना प्रयोजन किसी के घरमें प्रवेश न करें, विकट मार्गमें अकेला न जावे, भुजाओसे नदी तालाव आदिमें न तैरे, बालक वृद्ध रोगी गर्भवती भृत्य और आश्रितको सन्तुष्ट किये विना भोजन न

અને ન એકાતમા નિવાસ કરે, લાચ ન લે સવાર-સાજ ઘર સાફ કરે, થોડી પૂછથી મોટો વેપાર ન ખેડે, પ્રાણુ પર સકટ આવતા પણુ અનીતિનો આશ્રય ન લે, મહાઆરભ મહાપરિગ્રહવાળુ કામ ન કરે, અન્યાયીનો પક્ષ ન લે, પ્રયોજન વિના કોઇના ઘરમા પ્રવેશ ન કરે, વિકટ માર્ગમા એકલો ન જાય, ભુજાઓથી નદી-તળાવ આદિમા ન તરે, બાલક વૃદ્ધ રોગી ગભર્વતી ચાકર અને આશ્રિતને સતુષ્ટ કર્યા વિના ભોજન ન કરે, કાઇને કલકિત ન કરે, ગુરૂ અને ધર્મની સાથે દ્રોહ કરવાની ઇચ્છા પણ ન કરે, બીડી તમાકુ અને ભાગ આદિ વ્યસનનો સર્વથા ત્યાગ કરે-ઇત્યાદિ

च मनसाऽपि न द्रुह्येत्, बीडिका तमाल विजयादिव्यसनानि च सर्वथा परित्यजेत् " इत्यादि ॥

विशेषागार-(श्रावक)-धर्मस्वरूपम्

विशेषरूपस्तु-सम्यग्दर्शनाणुव्रतादिलक्षणस्तत्र सम्यग्दर्शन प्रशम-संवेगादि लक्षण आत्मपरिणामस्तत्वार्थश्रद्धानं वा नवानां जीवादितत्वानां देवगुरुधर्माणां च यथार्थस्वरूपेषु बुद्धिपूर्वकं श्रद्धानमित्यर्थः, तत्र-जीवः=प्राग्व्याख्यातस्वरूपः। पुण्यादयो मोक्षान्ता अपि प्रागेव व्याख्याताः । अजीवश्च जीवव्यतिरिक्तः=धर्मास्तिकाया-ऽधर्मास्तिकायाऽऽकाशास्तिकाय-काल पुद्गलास्तिकायलक्षणस्तत्र धर्मा

१-'अगारधर्मः' इति भूतपूर्वेण (१६१ पृष्ठ गतेन) सम्बन्धः।

करे, किसी को कलङ्कित न करे, गुरु और धर्मके साथ द्रोह करनेकी इच्छा तक न करे, बीडी, तमाखु और भाग आदि व्यसनों का सर्वथा त्याग करे, इत्यादि।

सामान्यरूप अगारधर्मका भगवान्ने इस प्रकार वर्णन किया है। अब विशेषरूप आगार-धर्मका वर्णन करते हैं--

विशेषरूप-अगार (श्रावक) धर्म

सम्यग्दर्शन और अणुव्रत आदिको विशेष आगार-धर्म कहते हैं। प्रशम संवेग-निर्वेद-अनुकम्पा आस्तिक्यरूप आत्म परिणामको, अथवा तत्त्वार्थके अर्थात् जीव आदि नौ तत्त्वोंके तथा सच्चे देव गुरु और धर्म के यथार्थबुद्धिपूर्वक श्रद्धानको सम्यग्दर्शन (समकित) कहते हैं।

जीवनतत्त्वका व्याख्यान पहले कर चुके हैं, और पुण्यसे लेकर मोक्ष पर्यन्त तत्त्वोंका स्वरूप भी पहले लिखा जा चुका है। रहा अजीव तत्त्व, सो, जीव न हो वह अजीव है। अजीव पाच हैं—(१)

સામાન્યરૂપ અગારધર્મનું ભગવાને એ પ્રમાણે વર્ણન કર્યું છે હવે વિશે-ષરૂપ અગારધર્મ વર્ણન કરે છે —

વિશેષરૂપ-અગાર (શ્રાવક) ધર્મ

સમ્યગ્દર્શન અને અણુવ્રત આદિને વિશેષ અગારધર્મ કહે છે પ્રશમ-સંવેગ-નિર્વેદ-અનુકંપા-આસ્તિક્યરૂપ આત્મપરિણામને અથવા તત્ત્વાર્થના અર્થાત્ જીવ આદિ નવ તત્ત્વોના તથા સાચા દેવ ગુરૂ અને ધર્મના યથાર્થબુદ્ધિપૂર્વક શ્રદ્ધાને સમ્યગ્દર્શન (સમકિત) કહે છે જીવતત્ત્વનું વ્યાખ્યાન પહેલા કરી ગયા છીએ, અને પુણ્યથી મોક્ષ સુધીના તત્ત્વોનું સ્વરૂપ પણ પહેલા લખી ગયા છીએ, બાકી રહ્યું અજીવ તત્ત્વ,

स्तिकायः=धर्मद्रव्य-विचरतो मत्स्यादेर्जलमिव गतिमता जीवाना पुद्गलाना च साहाय्यदानेनाऽऽधारभूत इत्यर्थः, एष ह्यमौत्तिक. सर्वलोकव्यापी जीवपुद्गलगतेर्निमित्तकारणम् । अधर्मास्तिकायः=अधर्मद्रव्य-पथिकादीना वृक्षादिच्छायेव स्थितिमता जीवाना पुद्गलाना च साहाय्यदानेनाऽऽधारभूत इत्यर्थः, एष हि निजशक्त्याऽवतिष्ठमानाना जीवाना पुद्गलाना च प्रेरणामन्तरेणैवावस्थितिनिमित्तम् । धर्म-

धर्मास्तिकाय, (२) अधर्मास्तिकाय, (३) आकाशास्तिकाय, (४) काल और (५) पुद्गलास्तिकाय ।

(१) धर्मास्तिकाय—चलनेवाले जीवों और पुद्गलोंको जो चलनेमें सहायता पहुँचाता है उसे धर्मास्तिकाय या धर्मद्रव्य कहते हैं, जैसे जलमें चलनेवाली मछलीके चलने-फिरने में जल सहायक होता है। धर्मास्तिकाय-अरूपी (अमूर्तिक) और समस्त लोकाकाशमें व्यापक है, और जीव पुद्गलोंकी गतिमें निमित्त-कारण है।

(२) अधर्मास्तिकाय—जैसे चलता हुआ मुसाफिर यदि ठहरना चाहे तो वृक्षकी छाया उसके ठहरने में उदासीन कारण होती है उसी प्रकार स्थितिमान् जीवों और पुद्गलोंकी स्थितिमें जो सहायक होता है उसे अधर्मास्तिकाय या अधर्मद्रव्य कहते हैं। अधर्मद्रव्य ठहरते हुए को ठहरनेमें सहायक मात्र होता है, प्रेरणा करके ठहराता नहीं है। यह भी धर्मास्तिकायकी ही तरह अरूपी और समस्त लोकाकाशव्यापी

જેમા જીવ ન હોય તે અજીવ છે અજીવ પાચ પ્રકારના છે (૧) ધર્માસ્તિકાય, (૨) અધર્માસ્તિકાય, (૩) આકાશાસ્તિકાય, (૪) કાલ અને (૫) પુદ્ગલાસ્તિકાય

(૧) **ધર્માસ્તિકાય**—ચાલનારા જીવો અને પુદ્ગલોને જે ચાલવામા સહાયતા કરે છે તેને ધર્માસ્તિકાય અથવા ધર્મદ્રવ્ય કહે છે, જેમકે જળમા ચાલનારી માછલીને ચાલવા-ફરવામા જળ સહાયક થાય છે ધર્માસ્તિકાય-અરૂપી (અમૂર્તિક) અને સમસ્ત લોકાકાશમા વ્યાપક છે અને જીવ-પુદ્ગલોની ગતિમા નિમિત્ત-કારણ છે

અધર્માસ્તિકાય—જેમ ચાલતા મુસાફર જો થોભવા ઇચ્છે તો વૃક્ષની છાયા તેના થોભવામા ઉદાસીન કારણ બને છે, તેમ સ્થિતિમાન જીવો અને પુદ્ગલોની સ્થિતિમા જે સહાયક બને છે તેને અધર્માસ્તિકાય અથવા અધર્મ દ્રવ્ય કહે છે અધર્મ દ્રવ્ય થોભનારને થોભવામા સહાયકમાત્ર બને છે પ્રેરણા કરીને થોભાવતુ નથી એ પણ ધર્માસ્તિકાયની પેઠે અરૂપી અને સમસ્ત લોકાકાશવ્યાપીછે ધર્મદ્રવ્ય

द्रव्याऽधर्मद्रव्ये च लोकालोकमर्यादयोरसाधारणे कारणे स्तः, एतद्द्रव्याभावे चालोकसत्तेति यथाक्रममन्वयव्यतिरेकावत्र बोद्धव्यौ। आकाशास्तिकायः=आकाशद्रव्य-जीवादिसर्वपदार्थस्यावकाशदानेन निमित्तमनन्तोऽमौर्त्तिको लोकालोकव्यापी चेत्यर्थः। कालः-अमौर्त्तिकः सन् द्रव्यावस्थापरिवृत्तिनिदानम्-एकस्मिन्नेव मनुष्यादौ बाल यौवन वार्द्धकावस्थापरिणामहेतुर्नव्यानि जीर्णयन् जीर्णानि च नव्यय न्नमौर्त्तिकोऽप्रदेशी द्रव्यविशेष इत्यर्थः। पुद्गलास्तिकायः=पुद्गलद्रव्यम्-परमाणुमारभ्य यावद्घटपटादिपदार्थसार्थ इत्यर्थः, एतल्लक्षण च वर्णस्पर्शरसगन्धवत्त्वम्,

है। धर्मद्रव्य और अधर्मद्रव्य, लोकाकाश और अलोकाकाश की मर्यादाके कारण हैं। जहा ये द्रव्य हैं वह लोकाकाश और जहा इनका सद्भाव नहीं है वह अलोकाकाश कहलाता है।

(३) आकाशास्तिकाय---जीव आदि द्रव्योंको जो अवकाश देता है वह आकाशास्तिकाय या आकाशद्रव्य, है। आकाशद्रव्य अनन्त प्रदेशी है, अमूर्त्तिक है और लोक तथा अलोक मे व्याप्त है।

(४) काल- -कालद्रव्य अमूर्त्तिक है और द्रव्यकी पर्यायोंकी परिवर्त्तन का कारण है। मनुष्य आदिमें बालक, युवा और वृद्ध अवस्था कालही के प्रभावसे होती है। यह पुरानेको नया और नये को पुराना करता है, और अप्रदेशी द्रव्य है--इसके प्रदेश नहीं होते।

(५) पुद्गलास्तिकाय —परमाणुसे लेकर घट पट आदि सभी दिखाई-देने वाला पदार्थ पुद्गलास्तिकाय या पुद्गलद्रव्य ही है। जिसमें रूप,

અને અધર્મદ્રવ્ય, લોકાકાશ અને અલોકાકાશની મર્યાદાના કારણ છે જ્યા એ દ્રવ્ય છે, તે લોકકાશ અને જ્યા એને। સદ્ભાવ નથી તે અલોકકાશ કહેવાય છે

(૩) આકાશાસ્તિકાય—જીવ આદિ દ્રવ્યોને જે અવકાશ આપે છે તે આકાશાસ્તિકાય અથવા આકાશ દ્રવ્ય છે આકાશદ્રવ્ય અનતપ્રદેશી છે, અમૂર્તિક છે અને લોક તથા અલોકમા વ્યાપ્ત છે

(૪) કાલ—કાલદ્રવ્ય અમૂર્તિક છે અને દ્રવ્યની પર્યાયોના પરિવર્તનનું કારણ છે મનુષ્ય આદિમા બાળક, યુવા અને વૃદ્ધ અવસ્થા કાલના જ પ્રભાવથી થાય છે એ જૂનાને નવુ અને નવાને જૂનુ કરે છે, અને અપ્રદેશી દ્રવ્ય છે એના પ્રદેશો થતા નથી

(૫) પુદ્ગલાસ્તિકાય—પરમાણુથી લઇને ઘટ પટ આદિ બધા દેખતા પદાર્થો પુદ્ગલાસ્તિકાય અથવા　　　　જ છે જેમા રૂપ, સ્પર્શ રસ ગધ,

एकस्मात्स्थानान्निर्गत्य (विघटय्य) स्थानान्तरपूरण पुद्गलपदार्थः, पुद्गलस्य निरशो भागः परमाणुः, यावदेकः परमाणुरपरेण परमाणुना सह सम्मिलितो वर्त्तते तावत्स 'प्रदेश' इति व्यवह्रियते, द्वित्रादिभिः परमाणुप्रदेशैश्च स्कन्धो भवतीति । धर्माऽधर्माऽऽकाशजीवाना प्रदेशाः प्रदेशान्तरविलक्षणा घनीभूततया स्वेभ्यः सर्वथैवाऽपृथग्भूता न तु पटात्पटप्रदेशवद्भिन्नाः । आह—ननु किमिद धर्मादीनामस्तिकायत्व ? कथ च कालस्तच्छून्यो व्यवह्रियते ? इति, उच्यते—अस्तयः=प्रदेशाः, कायः=समुदायस्ततश्चाऽस्तीना=प्रदेशाना काय =समुदायोऽस्तिकायः, एव च धर्मरूपोऽ-

---

स्पर्श, रस, गध पाये जाएँ वही पुद्गल है । एक पदार्थसे विभक्त होकर दूसरे पदार्थकी पूर्ति करनेसे इसे पुद्गल कहते हैं।

जिसका दूसरा अश न हो सके ऐसे, पुद्गलके सबसे सूक्ष्म अश को परमाणु कहते हैं। एक परमाणु जब तक दूसरे परमाणुके साथ मिला रहता है, तब तक उसे प्रदेश कहते हैं। जब वह दो, तीन, चार आदि अधिक परमाणुओं या प्रदेशोंके साथ मिल जाता है तब स्कन्ध कहलाता हैं ।

जैसे पटके प्रदेश पट (वस्त्र) से पृथक् होते हैं वैसे धर्मद्रव्य अधर्मद्रव्य आकाशद्रव्य और जीवद्रव्यके प्रदेश पृथक् नहीं किये जा सकते। वे अत्यन्त घनीभूत—अखण्डपिण्डरूप—होकर रहते हैं।

प्रश्न—धर्म आदिके साथ जो 'अस्तिकाय' लगाया है, उसका अभिप्राय क्या है ? और कालके साथ 'अस्तिकाय' क्यों नहीं लगाया गया है ?

उत्तर—'अस्ति'का अर्थ है प्रदेश और 'काय' का अर्थ है समूह,

માલુમ પડે તે પુદ્ગલ છે, એક પદાર્થથી વિભકત થઈને બીજા પદાર્થની પૂર્તિ કરતા હોવાથી એને પુદ્ગલ કહે છે

જેનો બીજો અ શ ન થઈ શકે એવા, પુદ્ગલના સૌથી સૂક્ષ્મ અ શને પરમાણુ કહે છે એક પરમાણુ જ્યા સુધી બીજા પરમાણુની સાથે મળી રહે છે, ત્યા સુધી તેને પ્રદેશ કહે છે જ્યારે તે બે, ત્રણ, ચાર આદિ અધિક પરમાણુઓ યા પ્રદેશોની સાથે મળી જાય છે, ત્યારે સ્કન્ધ કહેવાય છે

જેમ પટના પ્રદેશો પટ (વસ્ત્ર)થી પૃથક્ હોય છે, તેમ ધર્મદ્રવ્ય અધર્મદ્રવ્ય આકાશદ્રવ્ય અને જીવદ્રવ્યના પ્રદેશો પૃથક્ કરી શકાતા નથી તે અત્યત ઘનીભૂત—અખડપિંડરૂપ થઈને રહે છે

પ્રશ્ન—ધર્મ આદિની સાથે જે અસ્તિકાય' લગાડયો છે તેનો અભિપ્રાય શો છે? અને કાલની સાથે 'અસ્તિકાય કેમ નથી લગાડયો ?

ઉત્તર—'અસ્તિ'નો અર્થ છે પ્રદેશ, અને 'કાય'નો અર્થ છે સમૂહ,

स्तिकायो धर्मद्रव्यमिति फलति, एवमधर्मास्तिकायादिष्वपि बोध्यम्, कालस्य तु भूतस्य नष्टत्वाद् भविष्यतश्चेदानीमसत्त्वाद्वर्त्तमानतामात्रमवशिष्यत इति नास्त्यस्ति कायत्वव्यपदेशः। एषु धर्माधर्मजीवा असङ्ख्यातप्रदेशात्मकाः, आकाशश्चानन्त-प्रदेशात्मकः, इयांस्तु विशेषः-यल्लोकाकाशोऽसङ्ख्यातप्रदेशात्मकोऽलोकाकाशश्चा नन्तप्रदेशात्मक इति।

देवस्वरूपम्।

देवः स यो दोषवर्जितो ज्ञानाद्यनन्तचतुष्टयवान्, लोकालोकयथावस्थितस्व रूपोपदेशकः, प्रमाण नय स्याद्वाद प्ररूपको वीतरागस्त्यागी च,

---

इसलिए अस्तिकाय का अर्थ 'प्रदेशोंका समूह' ऐसा हुआ। धर्मास्ति कायका अर्थ निकला-धर्मरूप प्रदेशोंका समूह। इसी प्रकार अधर्मा स्तिकाय आदिके विषयमें भी समझना चाहिए। किन्तु कालके प्रदेश नहीं हैं, क्योंकि अतीत (बीता हुआ) काल नष्ट हो चुका है और भविष्य काल इस समय विद्यमान नहीं है। सिर्फ वर्त्तमान काल समयमात्र शेष रह जाता है इसलिए उसे अस्तिकाय नहीं कहते। इनमेंसे धर्म अधर्म और जीवद्रव्य ये असख्यात प्रदेशवाले हैं, और आकाश अनन्तप्रदेशी हैं। विशेषता यह है कि आकाशमें भी लोकाकाश तो असख्यातप्रदेशी है पर अलोकाकाश अनन्तप्रदेशी है।

देवका स्वरूप।

देव—जो दोषोंसे सर्वथा मुक्त हो, अनन्त चतुष्टयसे युक्त हो लोक अलोकके यथार्थ स्वरूपका उपदेशक हो, प्रमाण नय स्याद्वादकी

તેથી અસ્તિકાયનો અર્થ 'પ્રદેશોનો સમૂહ એવો થયો ધર્માસ્તિકાયનો અર્થ નીકળ્યો ધર્મરૂપ પ્રદેશોનો સમૂહ' એ પ્રમાણે અધર્માસ્તિકાય આદિના વિષયમા પણ સમજી લેવુ પરન્તુ કાલના પ્રદેશો નથી, કારણ કે અતીત (વીતી ગએલો) કાલ નષ્ટ થઇ ચૂકયો છે અને ભવિષ્યકાળ અત્યારે વિદ્યમાન નથી માત્ર વર્તમાનકાળ સમયમાત્ર શેષ રહી જાય છે, તેથી તેને અસ્તિકાય નથી કહેતા, એમાથી ધર્મ, અધર્મ અને એક જીવદ્રવ્ય એ અસખ્યાત પ્રદેશવાળા છે, અને આકાશ અનતપ્રદેશી છે વિશેષતા એ છે કે આકાશમા પણ લોકાકાશ તો અસખ્યાતપ્રદેશી છે, પરન્તુ અલોકાકાશ અનતપ્રદેશી છે

દેવનુ સ્વરૂપ

દેવ—જે દોષોથી સર્વથા મુક્ત હોય, અનત ચતુષ્ટયથી યુક્ત હોય, લોક અલોકના યથાર્થ સ્વરૂપનો ઉપદેશક હોય, પ્રમાણ નય સ્યાદ્વાદની પ્રરૂપણા કરનારો હોય

तदुक्तम्—

"णिद्दोसो सजुत्तो, चउहिं णाणाइहिं अणतेहिं ।
लोयालोयजहट्ठिय,-सरूवणिदेसगो य जो होई ॥ १ ॥
एव पमाण-णय सियवाय प्पन्नावगो विगयराओ ।
अवि जो परमच्चाई सो देवो जेणसासणे वुत्तो ॥२॥" इति ।

एतच्छाया च—

" निर्दोषः सयुक्तश्चतुर्भिर्ज्ञानादिभिरनन्तैः ।
लोकालोकयथास्थित,-स्वरूपनिर्देशकश्च यो भवति ॥ १ ॥
एव प्रमाण नय स्याद्वाद-प्रज्ञापको विगतरागः ।
अपि यः परमत्यागी, स देवो जैनशासने उक्तः ॥ २ ॥" इति ।

तत्र-दोषाः=दानान्तरायादयोऽष्टादश मत्कृत-तत्त्वप्रदीपा दवसेयाः। ज्ञाना द्यनन्तचतुष्टय चानन्तज्ञानानन्तदर्शनानन्तसुखानन्तवीर्यरूपम् । लोकालोकौ च प्रा-

१-अन्तराया दानलाभ, वीर्यभोगोपभोगगा । हास्यं रत्यरती भीति, र्जुगुप्सा शोक एव च ॥१॥ कामो मिथ्यात्वमज्ञान, निद्रा चाविरतिस्तथा । रागद्वेषौ प्रभु-मोक्ता,-दोषा अष्टादश स्वमी ॥२॥" इति ।

प्ररूपणा करने वाला हो, वीतराग और त्यागी हो वही सच्चा देव है। कहा भी है—

"जो निर्दोष, अनन्त चतुष्टयसे युक्त, लोकालोकके यथार्थ स्वरूप का प्ररूपक, प्रमाण नय स्याद्वादका उपदेशक, वीतराग और परम त्यागी हो, वही जैन शासनमे देव माना गया है ॥२॥"

यहा दोषसे दानान्तराय आदि अठारह दोषोंका ग्रहण है। उनका कथन मेरे द्वारा निर्मित 'तत्वप्रदीप' नामक ग्रन्थमे देखना चाहिए। अनन्तचतुष्टयका अर्थ अनन्त ज्ञान, अनन्त दर्शन, अनन्त सुख और अनन्त वीर्य है। लोक और अलोकका स्वरूप पहले बता चुके हैं।

વીતરાગ અને ત્યાગી હોય તે સાચો દેવ છે કહ્યુ છે કે—

"જે નિર્દોષ, અનત ચતુષ્ટથી યુક્ત, લોકાલોકના યથાર્થ સ્વરૂપનો પ્રરૂપક, પ્રમાણ નય સ્યાદ્વાદનો ઉપદેશક, વીતરાગ અને પરમત્યાગી તેને જૈનશાસનમા દેવ માનેલો છે (૧)

અહી દોષથી દાનાન્તરાય આદિ અઢાર દોષોનુ ગ્રહણ છે એનુ કથન મારા રચેલા 'તત્વ પ્રદીપ' નામના ગ્રથમા જોવુ અનત ચતુષ્ટયનો અર્થ અનત જ્ઞાન, અનતદર્શન, અનત સુખ અને અનત શક્તિ છે લોક અને અલોકનુ

व्याख्यातस्वरूपौ। प्रमाण च तद् येन पदार्थाः प्रमीयन्ते, सशय विपर्ययानध्यवसायभिन्न, सम्यग्ज्ञानमिति यावत् , एतच्च मति श्रुता ऽवधि मनः पर्यव केवलज्ञान भेदात्पञ्चविधम् , मत्यादिस्वरूप च मत्कृते तत्त्वप्रदीपे प्रपञ्चितम् ।

[नयप्ररूपणम्]

नयति=नानांशात्मक पदार्थमेकांशावलम्बनेन प्रतीतिविषय प्रापयतीति, यद्वा नीयते=परिच्छिद्यते पदार्थो येन यस्माद्वेति नयः=नानाधर्मात्मकस्य वस्तुन एकांशपरिच्छेद इत्यर्थः, यद्वा सर्वे घट-पट कट-करट वरटादयः पदार्था निज निज

२ प्रमा-(ज्ञान)-विषयीक्रियन्ते-बोध्यन्त इत्यर्थः।

जिससे पदर्थोका यथार्थ ज्ञान हो उसे प्रमाण कहते हैं, अर्थात् सशय विपर्यय और अनध्यवसायसे भिन्न ज्ञान अथवा सम्यग्ज्ञान ही प्रमाण है। सम्यग्यज्ञान (प्रमाण) मति, श्रुत, अवधि, मनःपर्यव और केवलज्ञानके भेदसे पाच प्रकारका है। इसका विस्तृत वर्णन 'तत्त्वप्रदीप' मे किया गया है।

(७) नयोका प्ररूपण।

पदार्थमे अनन्त धर्म पाये जाते हैं उन सब धर्मोंका समुदाय वह पदार्थ है। उन अनन्त धर्मोंमे से किसी एक विवक्षित धर्मको मुख्य करके और शेष धर्मोंको गौण करके अर्थात् उस मुख्य धर्मका आलम्बन लेकर जो पदार्थका ज्ञान करावे उसे नय कहते हैं। अथवा जिसके द्वारा अनन्तधर्मात्मक पदार्थका एक धर्म जाना जाय उसे नय कहते हैं अथवा घट पट आदि समस्त पदार्थ अपने-अपने मूल द्रव्य

સ્વરૂપ પહેલા બતાવી ગયા છીએ જેથી કરીને પદાર્થોનુ યથાર્થ જ્ઞાન થાય તેને પ્રમાણ કહે છે, અર્થાત સશય વિપર્યય અને અનધ્યવસાયથી ભિન્ન જ્ઞાન અથવા સમ્યગ્જ્ઞાન જ પ્રમાણ છે સમ્યગ્જ્ઞાન (પ્રમાણ) મતિ, શ્રુત, અવધિ, મનપર્યવ અને કેવળજ્ઞાનના ભેદે કરીને પાચ પ્રકારનુ છે એનુ વિસ્તૃતવર્ણન 'તત્ત્વપ્રદીપ'મા કરેલુ છે

(૭) નયોનુ પ્રરૂપણ

પદાર્થમા અનતધર્મ માલુમ પડે છે, એ સર્વ ધર્મોના સમુદાય એ પદાથ છે એ અનત ધર્મોમાથી કોઈ એક વિવક્ષિત ધર્મને મુખ્યત્વે કરીને અને શેષ ધર્મોને ગૌણત્વે કરીને અર્થાત એ મુખ્ય ધર્મનુ આલબન લઈને જે પદાર્થનુ જ્ઞાન કરાવે તેને 'નય' કહે છે અથવા જેની દ્વારા અનતધર્માત્મક પદાર્થનો એક ધર્મ જાણવામા આવે તેને નય કહે છે અથવા ઘટ પટ આદિ બધા પદાર્થો પોતપોતાના

मूलद्रव्याण्यपेक्ष्य नित्याः सन्तोऽपि तत्तद्घटपटाद्याकारपरिणतिमपेक्ष्यानित्या इति पदार्थमात्रमशतो नित्यमशतश्चानित्य यन्मन्यते सोऽय नय उच्यते ।

अय च तावद्द्विविधः द्रव्यार्थिक पर्यायार्थिकत्वाभ्याम् । तत्र तत्तत्पर्यायानदुद्रुवद्द्रवति द्रोष्यति वेति द्रव्य, स एवार्थो द्रव्यार्थः, सोऽस्त्यस्मिन्निति द्रव्यार्थिकः १।

की अपेक्षासे नित्य है किन्तु घट पट आदि पर्यायोंकी अपेक्षा अनित्य भी हैं। अर्थात् घट (घड़ा) पुद्गलरूप है। जब घटके पुद्गल, घट बनने से पहले मिट्टीके रूपमें थे, तब भी पुद्गल थे, जब घटकी आकृति (शकल) मे आये तब भी पुद्गल ही है, अगर कोई घटको पटक कर टुकडे-टुकडे कर डाले तब भी वे टुकडे पुद्गल ही रहेगे, यदि कोई उन टुकड़ोको पिसकर मिट्टीमें मिला कर फिर उनसे घट बनाए तब भी वे पुद्गल ही रहेंगे। इस प्रकार उन उन पुद्गलोंका पुद्गलपन कदापि नष्ट नही होता, इसी कारण वे द्रव्य-दृष्टिसे नित्य है। परन्तु वे सदा एक ही अवस्थामें नही रहते-कभी मिट्टीके रूपमे, कभी घटके रूपमें, कभी टुकडेके रूपमे और कभी सूक्ष्म रजके रूपमे आते है। ये सब रूप द्रव्यके पर्याय-दृष्टिसे पदार्थ अनित्य है। जो किसी अपेक्षा नित्य और किसी अपेक्षा अनित्य मानता है उसको नय कहते है।

नय दो प्रकारका है—(१) द्रव्यार्थिक और (२) पर्यायार्थिक।

जो भूत कालमें था। वर्त्तमानमें है और भविष्यमे भी रहेगा

મૂલદ્રવ્યની અપેક્ષાએ નિત્ય છે, પરન્તુ ઘટપટ આદિ પર્યાયોની અપેક્ષાએ અનિત્ય પણ છે અર્થાત્ ઘટ (ઘડો) પુદ્ગલરૂપ છે જ્યારે ઘટના પુદ્ગલો, ઘટ બન્યા પહેલા માટીના રૂપમા હતા, ત્યારે પણ એ પુદ્ગલો હતા જ્યારે તે ઘટની આકૃતિમા આવ્યા ત્યારે પણ પુદ્ગલ જ છે, અગર જો કોઇ ઘટને પછાડીને ટુકડે-ટુકડા કરી નાખે ત્યારે પણ તે ટુકડ પુદ્ગલ જ રહેશે, જો કોઇ એ ટુકડાને ખાંડી-દળીને માટીમા મેળવી દઇ ફરી એમાથી ઘટ બનાવે ત્યારે પણ એ પુદ્ગલ જ રહેશે, એ પ્રમાણે એ પુદ્ગલોનુ પુદ્ગલપણુ કદાપિ નષ્ટ થતુ નથી, તે કારણથી તે દ્રવ્યદષ્ટિએ કરીને નિત્ય છે પરન્તુ તે સદા એક જ અવસ્થામા રહેતા નથી-કોઇવાર માટીના રૂપમા, કોઇવાર ઘટના રૂપમા કોઇવાર ટુકડાના રૂપમા અને કોઇવાર સૂક્ષ્મ રજના રૂપમા આવે છે એ બધા રૂપ દ્રવ્યના પર્યાય-દ્રષ્ટિએ કરીને પદાર્થ અનિત્ય છે જે કોઈ અપેક્ષાએ નિત્ય અને કોઈ અપેક્ષાએ અનિત્ય માને છે, તેને નય કહે છે નય બે પ્રકારનો છે (૧) દ્રવ્યાર્થિક અને (૨) પર્યાયાર્થિક

જે ભૂતકાળમા હતુ, વર્તમાનમા છે અને ભવિષ્યમા હશે, તેને દ્રવ્ય કહે

पर्येति=प्राप्नोत्युत्पत्तिनाशाविति पर्यायः, स एवार्थः पर्यायार्थः, सोऽस्त्यस्मिन्निति पर्यायार्थिकः (२)।

तयोर्द्रव्यार्थिकस्य नयस्य नैगम-सङ्ग्रह-व्यवहाररूपास्त्रयो भेदास्तत्र—

नैके=बहुविधाः गमाः=बोधमार्गा यस्य, यद्वा नि=नितरां सर्वं वेत्यर्थः, गमाः=बोधा यस्य स निगमस्तत्र भवः कुशलो वा नैगमः—सार्वकालिकवार्त्तावगमोपायभूत इत्यर्थः, यथा कश्चिद्भूतकाल लक्ष्यीकृत्योच्यते लोके—'अद्यार्हतस्य जन्मोत्सवः' इत्यादि (१)।

१—इत्यादि=एवं वर्त्तमान—भविष्यतोरपि बोध्यम्।

उसे द्रव्य कहते हैं। जो नय द्रव्यको अर्थ (विषय) करे उसे द्रव्यार्थिक नय कहते हैं।

जो उत्पत्ति और विनाशको प्राप्त होता है उसे पर्याय कहते हैं। जो नय पर्यायको विषय करता है उसे पर्यायार्थिक नय कहते हैं।

द्रव्यार्थिक नयके तीन भेद हैं-(१) नैगम, (२) सग्रह, (३) व्यवहार। जो अनेक प्रकारोंसे ज्ञान कराता है, अथवा जो सर्वदा (त्रिकालसम्बन्धी) बातको जाननेमे कुशल हो उसे नैगम नय कहते हैं। जैसे-यद्यपि भगवान् महावीरस्वामी निर्वाणको प्राप्त हो चुके हैं तथापि यह नय भूतकी विवक्षासे प्रत्येक वर्षकी चैत्र शुक्ला त्रयोदशी को महावीर स्वामीके जन्मकी तिथि मानता है, और इसीको प्रधान करके लोग कहते हैं कि—'आज भगवानकी जयन्ती है।' इसी प्रकार वर्त्तमान और भविष्य कालके उदाहरण स्वय समझ लेने चाहिए।

છે જે નય દ્રવ્યને અર્થ (વિષય) કરે તેને દ્રવ્યાર્થિક નય કહે છે

જે ઉત્પત્તિ અને વિનાશને પ્રાપ્ત થાય છે તેને પર્યાય કહે છે જે નય પર્યાયને વિષય કરે છે તેને પર્યાયાર્થિક નય કહે છે

દ્રવ્યાર્થિક નયના ત્રણ ભેદો છે-(૧) નૈગમ, (૨) સગ્રહ, (૩) વ્યવહાર જે અનેક પ્રકારે જ્ઞાન કરાવે છે, અથવા જે સર્વદા (ત્રિકાળસબધી) વાતને જાણવામા કુશળ હોય તેને નૈગમનય કહે છ જેમકે-જો કે ભગવાન્ મહાવીર સ્વામી નિર્વાણ પામી ચુકયા છે તથાપિ એ નય ભૂતની વિવક્ષાએ કરીને પ્રત્યેક વર્ષની ચૈત્ર સુદ તેરશે મહાવી સ્વામીના જન્મની તિથિ માને છે અને તેના પ્રધાનત્વે કરીને લોકો કહે છે કે 'આજે ભગવાન્‌ની જયતી છે' એજ રીતે વર્તમાન અને ભવિષ્યકાળના ઉદાહરણો પણ સમજી લેવા

विशेपनैरपेक्ष्येण सत्त्व-द्रव्यत्वादिरूप सामान्यमात्र सगृह्णाति=एकरूपतया क्रोडीकरोतीति सङ्ग्रहः—सामान्योक्त्या तद्धर्मावच्छिन्नाना विशिष्टाना सर्वेपा सम्यग्ग्राहक इत्यर्थः,-यथा-'जीवश्चेतनालक्षणः' इत्युक्ते सर्वेपा जीवाना प्रतीतिर्भवतीति(२)।

सत्त्व द्रव्यत्वादीन् पदार्थानुक्तस्वरूपेण सङ्ग्रहनयेन गृहीत्वा यद्वान्तर धर्माव च्छिन्नतया विभज्य व्यवहरण स व्यवहारः, यथा—'जीवो द्विविधः—ससारी मुक्तश्चे-त्यादि (३)।

जो नय विशेष की अपेक्षा न कर सामान्यको ग्रहण करता है वह सग्रह नय है, अर्थात् सामान्यके कथनसे उस सामान्य धर्म वाले समस्त पदार्थोंका सम्यक् प्रकारसे ग्रहण करने वाला सग्रह नय है। जैसे—'जीवका लक्षण चेतना है' ऐसा कहनेसे समस्त जीवोंका ग्रहण होता है।

सत्त्व, द्रव्यत्व आदि सामान्य धर्मोंके कारण सग्रह नयके द्वारा सग्रहरूपसे ग्रहण किये हुए पदार्थोंमें विशेष धर्मोंके द्वारा विभाग करके जो ग्रहण करता है वह व्यवहार नय है।

तात्पर्य यह है कि—पदार्थोंमें सामान्य धर्म भी है और विशेष धर्म भी हैं। दूध और जल दोनों में द्रवत्व (पतलापन) समान है किन्तु उनके अन्य गुणोंमें भेद है। 'सत्व' गुण समस्त पदार्थोंमें है, अतः सग्रह नय इस गुणकी अपेक्षा समस्त पदार्थोंको एक मानता है। किन्तु व्यवहार नय कहता है—सब पदार्थ एक नही हो सकते, क्योकी किसी-किसी मे जीवत्व गुण है, किसी किसी में जीवत्व गुण

જે નય વિશેષની અપેક્ષા ન કરતા સામાન્યને ગ્રહણ કરે છે તે સગ્રહનય છે, અર્થાત્ સામાન્યના કથન કરીને એ સામાન્ય ધર્મવાળા બધા પદાર્થોનુ સમ્યક્ પ્રકારે ગ્રહણ કરનારો સગ્રહનય છે જેમકે—'જીવનુ લક્ષણ ચેતના છે, એમ કહેવાથી બધા જીવોનુ ગ્રહણ થાય છે

સત્ત્વ, દ્રવ્યત્વ આદિ સામાન્ય ધર્મોને કારણે સગ્રહ નયની દ્વારા સગ્રહરૂપે ગ્રહણ કરેલા પદાર્થોમા વિશેષ ધર્મોદ્વારા વિભાગ કરીને જે ગ્રહણ કરે છે તે વ્યવહારનય છે

તાત્પર્ય એ છે કે—પદાર્થોમા સામાન્ય ધર્મ પણ છે, અને વિશેષ ધર્મ પણ છે દૂધ અને જલ બેઉમા દ્રવત્વ (પ્રવાહિત્વ) સમાન છે, પરન્તુ તેના બીજા ગુણોમા ભેદ છે 'સત્ત્વ' ગુણ બધા પદાર્થોમા છે, તેથી સગ્રહ નય એ ગુણની અપેક્ષાએ બધા પદાર્થોને એક માને છે પરતુ વ્યવહાર નય કહે છે કે બધા પદાર્થો એક નથી હોઇ શકતા કારણ કે કોઇ-કોઇમા જીવત્વ ગુણ છે, કોઇ-કોઇમા જીવત્વ

नहीं है, अतः दोनों एक कैसे हो सकते हैं ? संग्रह कहता है-जीवत्व गुण एक है और वह गुण जिन-जिनमें पाया जाता है वे सब एक द्रव्य हैं। व्यवहार नय कहता है -कोइ जीव संसारी है, कोइ मुक्त है, अतः दोनों भिन्न-भिन्न हैं। संग्रह कहता है—जिन-जिनमें संसारीपन पाया जाय वे सब एक हैं। व्यवहार कहता है--कोई त्रस है कोई स्थावर, दोनों एक नहीं है। संग्रह कहता है—जिन-जिनमें त्रसपन हो वे सब एक है। व्यवहार कहता है--कोई द्विन्द्रिय, कोई त्रीन्द्रिय, कोई चतुरिन्द्रिय और कोई पंचेन्द्रिय होते हैं, अतः भिन्न-भिन्न हैं। तात्पर्य यह है कि संग्रह नय सामान्य धर्म पर दृष्टि रखता है और व्यवहार विशेष (भिन्न, धर्मों पर ॥

एक नय दूसरे का विरोध नहीं करता है। नय, तब तक ही सुनय है जब तक वे दूसरे नयका विरोध न करके-दूसरे नयको उदासीनतापूर्वक देखते हुए अपने विषयको जानते है। जब कोई नय अन्य नयकी अपेक्षा न रख स्वतन्त्र बन जाता हैं तब वह अनेकान्तवादसे विपरीत एकान्त वादको आश्रय देनेके कारण मिथ्या नय हो जाता हैं। सौगतोका अनीत्यतावाद ऋजुसूत्र नयसे संगत

ગુણ નથી, તો બેઉ એક કેવી રીતે હોઈ શકે ? સંગ્રહ કહે છે કે જીવત્વ ગુણ એક છે અને એ ગુણ જેમાં જેમાં માલૂમ પડે તે બધા એક દ્રવ્ય છે. વ્યવહાર નય કહે છે કે કોઈ જીવ સંસારી છે, કોઈ મુક્ત છે, માટે બેઉ ભિન્ન ભિન્ન છે. સંગ્રહ કહે છે કે જેમાં જેમાં સંસારીપણું માલૂમ પડે તે બધા એક છે. વ્યવહાર કહે છે કે કોઈ ત્રસ છે કોઈ સ્થાવર છે, માટે બેઉ એક નથી. સંગ્રહ કહે છે કે-જેમાં જેમાં ત્રસપણું હોય તે બધા એક છે. વ્યવહાર કહે છે કે-કોઇ બેઇંદ્રિય, કોઇ ત્રીન્દ્રિય, કોઈ ચતુરિન્દ્રિય અને કોઈ પંચેન્દ્રિય હોય છે, માટે તેઓ ભિન્ન છે. તાત્પર્ય એ છે કે સંગ્રહનય સામાન્ય ધર્મપર દ્રષ્ટિ રાખે છે અને વ્યવહાર નય વિશેષ (ભિન્ન) ધર્મો પર દ્રષ્ટિ રાખે છે.

એક નય બીજાનો વિરોધ નથી કરતો. નય એ ત્યાં સુધી જ સુનય છે કે જ્યાં સુધી તે બીજા નયનો વિરોધ ન કરતાં બીજા નયને ઉદાસીનતા પૂર્વક જોઇ રહી પોતાના વિષયને જાણે છે. જ્યારે કોઇ નય અન્ય નયની અપેક્ષા ન રાખતાં સ્વતંત્ર બની જાય છે ત્યારે તે અનેકાંતવાદથી વિપરીત એકાન્તાવાદને આશ્રય આપવાને કારણે મિથ્યાનય બની જાય છે. સૌગતોનો અનિત્યતાવાદ ઋજુસૂત્ર નયે કરીને સંગત છે,

पर्यायार्थिकस्य च नयस्य ऋजुसूत्र शब्द समभिरूढै-वम्भूतरूपाश्चत्वारो भेदास्तत्र-सदपि द्रव्य गुणीभावादपरिबोधयन् ऋजु=वर्त्तमानक्षणस्थायिपर्यायमात्र प्रधानतया सूत्रयन्नभिप्रायविशेष ऋजुसूत्रनयः, यथा-'सम्प्रति सुखमस्ती'-त्यादि,

है किन्तु वह बौद्धसिद्धान्तमे अन्य नयोंसे निरपेक्ष होनेके कारण मिथ्याऋजुसूत्र हो गया है। यही बात अन्य नयोके विषयमे भी जान लेनी चाहिए। सग्रह और व्यवहारकी जो विषय विभिन्नता ऊपर दिखलाई गई हैं वह भी इसोके अनुसार समझनी चाहिए, अर्थात् सग्रह नय सामान्यका प्रतिपादन करता है और विशेषको गौण करके उसकी विवक्षा नही करता, किन्तु विरोध भी नही करता। इसी प्रकार व्यवहार नय अपने विषयका प्रतिपादन ही करता है सग्रहके विषयका विरोध नही करता। सक्षेपमे यह कह सकते है कि नय, सहेलियों की तरह रहते है, ईर्ष्यालु सौतों (सपत्नियो) की तरह नही।

पर्यायार्थिक नयके चार भेद है—(१) ऋजुसूत्र, (२) शब्द, (३) समभिरूढ, (४) एवभूत।

(१) द्रव्य यद्यपि विद्यमान है तो भी उसे गौण (अप्रधान) करके उसकी विवक्षा न करता हुआ जो नय वर्त्तमान क्षणमें विद्यमान पर्याय को ही प्रधानतासे बोध करता है, वह ऋजु-सूत्र नय है। जैसे-'इस समय सुख है'। इस प्रकार यह नय विद्यमान द्रव्यको

परन्तु એ બૌદ્ધ સિદ્ધાન્તમા અન્ય નયોએ કરીને નિરપેક્ષ હોવાને કારણે મિથ્યા ઋજુસૂત્ર થઈ ગયો છે એજ વાત અન્ય નયોની બાબતમા પણ જાણી લેવી સગ્રહ અને વ્યવહારની જે વિષય-વિભિન્નતા ઉપર બતાવવામા આવી છે તે પણ એ પ્રમાણે જ સમજવી, અર્થાત્ સગ્રહ નય સામાન્યનું પ્રતિવાદન કરે છે અને વિશેષને ગૌણ કરીને એની વિવક્ષા કરતો નથી, પરન્તુ વિરોધ પણ કરતો નથી, એજ પ્રમાણે વ્યવહાર નય પોતાના વિષયનુ પ્રતિવાદન કરે છે, સગ્રહના વિષયનો વિરોધ કરતો નથી સક્ષેપમા કહી શકાય કે નય સાહેલીઓની પેઠે રહે છે, ઇર્ષ્યાળુ શોકયની પેઠે નહિ

પર્યાયાર્થિક નયના ચાર ભેદ છે-(૧) ઋજુસૂત્ર, (૨) શબ્દ, (૩) સમભિરૂઢ, (૪) એવભૂત

(૧) દ્રવ્ય જો કે વિદ્યમાન છે, તો પણ તેને ગૌણ (અપ્રધાન) કરીને એની વિવક્ષા ન કરતા જે નય વર્તમાન ક્ષણમા વિદ્યમાન પર્યાયનો જ પ્રધાનતાએ કરીને બોધ કરાવે છે, ઋજુસૂત્ર નય છે જેમકે-'આ સમયે સુખ છે' આ પ્રમાણે આ નય

एवमादिभिर्हि वाक्यैरात्मादीनि द्रव्याणि गुणीभूतत्वेनापरिबोध्य क्षणावस्थायि-सुखात्मक पर्यायमात्र प्रधानतया सूचित भवतीति (१)।

शब्द्यते=उच्चार्यत इति शब्दः-लिङ्ग सख्या कारक काल पुरुषो पसर्गभेदेनार्थाऽभेदस्तत्प्रधानो नयः-शब्दनयः-पर्यायनानात्वेऽप्यर्थभेदक इत्यर्थः, यथा-सुनासीर वासवे न्द्र पुरुहूत पुरन्दरादिभिः पर्यायै रेकस्यैव सुरपतिरूपस्यार्थस्य प्रतिपत्तिरिति (२)।

प्रतिवाचकशब्दमर्थभेद इति यः समभिरोहति=समाश्रयति स समभिरूढः, अयमभिप्रायः-यदा पुरन्दरादिरूपा सञ्ज्ञा वक्ता विवक्षति, तदा तदितरवासवादि

गौण कर देता है--उसका बोध नहीं कराता किन्तु क्षणस्थायि वर्त्तमान कालीन सुख पर्यायको ही प्रधान करके उसका सूचन करता है।

(२) जो बोला जाता है उसे शब्द कहते हैं। अर्थात् लिंग, कारक काल, पुरुष और उपसर्ग (प्र, वि, आदि) आदिका भेद होने पर भी जो पदार्थ में भेद नहीं मानता वह शब्द नय है। जैसे-शुनासीर, वासव, इन्द्र, पुरहूत, पुरन्दर-इत्यादि पर्यायवाची शब्दोंसे एक इन्द्र अर्थका बोध होता है। तात्पर्य यह है कि -चाहे शुनासीर कहिए चाहे वासव या इन्द्र कह लीजिए चाहे पुरुहूत बोलिए या पुरन्दर बोलिए, शब्द नय की दृष्टिमें इनका भिन्न भिन्न अर्थ नहीं है, क्योंकि इन सबसे इन्द्र अर्थ ही प्रतीत होता है।

(३) जो नय प्रत्येक शब्दका अर्थ भिन्न-भिन्न मानता है वह समभिरूढ नय है। तात्पर्य यह कि शब्द धातुसे बनते हैं और

વિદ્યમાન દ્રવ્યને ગૌણ કરી દે છે-તેનો બોધ નથી કરાવતો, પરન્તુ ક્ષણસ્થાયી વર્તમાનકાલીન સુખ-પર્યાયને જ પ્રધાન કરીને એનું સૂચન કરે છે

(૨) જે બોલાવવામા આવે છે એને શબ્દ કહે છે અર્થાત્ લિંગ, કારક, કાલ, પુરૂષ અને ઉપસર્ગ (પ્ર, વિ, આદિ) આદિનો ભેદ હોવા છતા પણ જે પદાર્થમા ભેદ નથી માનતો તે શબ્દ નય છે જેમકે, શુનાસીર, વાસવ, ઇદ્ર, પુરૂહુત, પુરદર, ઇત્યાદિ પર્યાયવાચક શબ્દોએ કરીને એક જ ઇદ્ર અર્થનો બોધ થાય છે તાત્પર્ય એ છે કે ચાહે શુનાસીર કહો ચાહે વાસન યા ઇંદ્ર કહો ચાહે પુરૂહુત બોલો કે પુરદર બોલો, શબ્દનયની દ્રષ્ટિમા એના ભિન્ન ભિન્ન અર્થો નથી, કારણ કે એ બધા શબ્દોથી ઇદ્ર અર્થ જ પ્રતીત થાય છે

(૩) જે નય પ્રત્યેક શબ્દનો અર્થ ભિન્ન ભિન્ન માને છે તે સમભિરૂઢ નય છે

सञ्ज्ञानिरपेक्षत्वेन कादाचित्क-पुरदारणादिक्रियायोगेन तामेव पुरन्दरादिरूपां सञ्ज्ञामर्थबोधस्तया विषयीकारयति यः स तत्तदर्थसमभिरोहणक्रियाभिसम्बन्धात्सः-मभिरूढः, एतस्मिन्नये हि पुरन्दरादिशब्दवाच्यस्तत्पर्याय-वासवादिशब्दवाच्येभ्यो-ऽपि कादाचित्कतत्तद्गुणक्रियाभिसम्बन्धाद्भिन्न एवात एव घटपटादीनामर्थाना पर स्पर भेदः, तथाच पुरन्दरत्वादिप्रवृत्तिनिमित्तभेदाद्भिन्नार्थकत्वकल्पनया स स शब्द-

एक धातुमे एक ही गुणके बोध करानेकी शक्ति होती है अतः उससे बना हुआ शब्द भी एक ही गुणका प्रतिपादन करता है इसलिए शब्दो का अर्थ एक नहीं हो सकता। जैसे पुरन्दरका अर्थ है-पुरको दारण करने वाला, और इन्द्रका अर्थ है-परम ऐश्वर्यसे दीपने वाला। जब कोइ वक्ता पुरन्दररूप सज्ञाकी विवक्षा करता है तब इन्द्र आदि सञ्ज्ञाकी अपेक्षा न रख कर, कभी-कभी होनेवाली पुरदारणरूप क्रियाके योगसे पुरन्दररूप सञ्ज्ञाका बोध कराता है, यही समभिरूढ नय है। इसी नयकी अपेक्षासे 'शब्दभेदादर्थभेदोऽर्थभेदाच्छब्दभेदः' अर्थात् शब्दके भेदसे अर्थका भेद और अर्थके भेदसे शब्दका भेद होता है, यह नियम सगत बैठता है। इस नयकी अपेक्षा 'पुरन्दर' शब्दका वाच्य पुरन्दरके पर्यायवाची 'इन्द्र' शब्दके वाच्यसे भिन्न है। क्योंकि शब्दोंका सम्बन्ध कभी-कभी होनेवाले गुण और क्रियासे है। जैसे पुरको दारण करनेके निमित्तसे पुरन्दर कहलाता है। इसी कारण घट और पट आदि पदार्थों मे परस्पर भेद होता है। यदि गुण

તાત્પર્ય એ છે કે-શબ્દ ધાતુમાથી બને છે અને એક ધાતુમા એક જ ગુણનો બોધ કરાવવાની શક્તિ હોય છે, તેથી તેમાથી બનેલો શબ્દ પણ એક જ ગુણનું પ્રતિપાદન કરે છે, તેથી કરીને શબ્દોનો અર્થ એક નથી થઇ શકતો, જેમકે પુરદરનો અર્થ છે પુરનુ દારણ કરનારો, અને ઇદ્રનો અર્થ છે પરમ એશ્વર્યથી દીપાયમાન થનારો, જ્યારે કોઇ વકતા પુરદરરૂપ સજ્ઞાની વિવક્ષા કરે છે, ત્યારે ઇદ્ર આદિ સજ્ઞાની અપેક્ષા ન રાખતા કોઇ-કોઇવાર થનારી પુરદારણરૂપી ક્રિયાના યોગથી પુરદરરૂપ સજ્ઞાનો બોધ કરાવે છે એ સમભિરૂઢ નય છે નયની અપેક્ષાએ કરીને शब्दभेदादर्थदोऽर्थभेदा च्छब्दभेद" અર્થાત્ શબ્દના ભેદથી અર્થનો ભેદ અને અર્થના ભેદથી શબ્દનો ભેદ થાય છે, એ નિયમ સગત બને છે આ નયની અપેક્ષાએ 'પુરદર' શબ્દનો વાચ્ય પુરદરના પર્યાયવાચક 'ઇંદ્ર' શબ્દના વાચ્યથી ભિન્ન છે, કારણકે શબ્દોનો સબધ કોઇ-કોઇવાર થનારા ગુણ ક્રિયાની સાથે હોય છે, જેમકે પુરનુ દારણ કરવાના નિમિત્તે કરીને પુરદર કહેવાય છે, તેજ કારણે ઘટ અને પટ આદિ પદાર્થોમા પરસ્પર ભેદ

स्त तमेवार्थमभिधत्ते नेतरमितरमिति न मिथो घट पटादिषु संशयो, न वा विपर्ययो-नापि संक्रमो, नापि चैकत्वमिति । प्रवृत्तिनिमित्तत्व तु–'वाच्यत्वे सति वाच्यप्रवृत्तित्वे च सति वाच्योपस्थितीयप्रकारताऽऽश्रयत्वम्' भवति च पुरन्दरत्वादिविशिष्ट

और क्रियासे पदार्थोंके भेदकी कल्पना न की जाय तो पदार्थोंमें परस्पर भेद न रहे। तात्पर्य यह है कि जल धारण करने आदिकी शक्ति जिसमे होती है उसे घट कहते हैं, और शीत-निवारण आदिकी शक्ति जिसमे होती है उसे पट कहते हैं। यदि इन दोनो की इस भिन्न शक्ति (गुण) का ख्याल न किया जाय तो दोनों (घट पट)में भेद ही क्या रहेगा ?, इसीसे गुण और क्रियासे भेदसे वाच्य पदार्थों में भी भेद किया जाता है। बस, इसी नियमके अनुसार पुरन्दर शब्द मे जो शक्ति है और उससे जिस क्रियाका भान होता है, वह शक्ति (गुण) और क्रिया जिसमें पाई जाती है उसे पुरन्दर शब्दका वाच्य कहते हैं। तथा इन्द्र शब्द में जो शक्ति पाई जाती है और उससे जिस क्रियाका भान होता है वह शक्ति और क्रिया जिसमें पाई जाती है उसे इन्द्र शब्दका वाच्य कहते हैं। इससे यह मालूम हुआ कि 'पुरन्दर' शब्दका वाच्य और इन्द्र शब्दका वाच्य एक नही है—अलग-अलग है, क्योंकि दोनों शब्दोंकी शक्ती और उससे भासित होनेवाली क्रिया अलग-अलग है, प्रवृत्तिनिमित्त का भेद है। इसी प्रकार अन्य

હોય છે જો ગુણ અને ક્રિયાએ કરીને પદાર્થોના ભેદની કલ્પના ન કરવામા આવે તો પદાર્થોમા પરસ્પર ભેદ ન રહે તાત્પર્ય એ છે કે જળ ધારણ કરવુ આદિની શકિત જેમા હોય છે તેને ઘટ કહે છે, અને ટાઢ નિવારવા વગેરેની શકિત જેમા હોય છે તેને પટ કહે છે જો એ બેઉની આ ભિન્ન શકિત (ગુણ) નો ખ્યાલ ન કરવામા આવે તો ઘટ અને પટ એ બેઉમા ભેદ જ શો રહે ? તેથી ગુણ અને ક્રિયાના ભેદે કરીને વાચ્ય પદાર્થોમા પણ ભેદ કરવાના આવે છે બસ, એજ નિયમાનુસાર પુર દર શબ્દમા જે શકિત છે અને તેથી જે ક્રિયાનુ ભાન થાય છે, તે શકિત (ગુણ) અને ક્રિયા જેમા માલુમ પડે છે તેને પુરદર શબ્દનો વાચ્ય કહે છે, તેમજ, ઇદ્ર શબ્દમા જે શકિત માલુમ પડે છે અને તેથી જે ક્રિયાનુ ભાન થાય છે, તે શકિત અને ક્રિયા જેમા માલુમ પડે છે તેને ઇદ્ર શબ્દનો વાચ્ય કહે છે એથી એમ માલુમ પડે છે કે 'પુરદર' શબ્દનો વાચ્ય (અર્થ)અને 'ઇદ્ર' શબ્દનો વાચ્ય એક નથી—જૂદા જૂદા છે, કારણકે બેઉ શબ્દોની શકિત અને તેથી ભાસિત થનારી ક્રિયા જૂદી જૂદી છે, પ્રવૃત્તિનિમિત્તનો

पुरन्दरादिशब्दवाच्ये पुरदारणकर्तृरूपेऽर्थे पुरन्दरत्वादेर्वाच्यत्व पुरदारणकर्तृरूपो यो वाच्यस्तद्वृत्तित्व, तथा पुरन्दरत्वविशिष्टे पुरदारणरूपे वाच्ये योपस्थितीया प्रकारता पुरदारणकर्तृनिष्ठविशेष्यतानिरूपिता तदाश्रयत्वम्। एव वासवत्वेन्द्रत्व घटत्व-पटत्वादीनामपि प्रवृत्तिनिमित्तत्व सगमनीयमिति सर्वमवदातम् , एतदुदाहरण च निरूढतयोपन्यस्तम् , तुरग विहग भुजग पङ्कज-गवादिक स्वयमूहनीयम् । ३ ।

शब्दों की शक्ति और क्रियामें भी भेद होता है, इसलिए वे सब वास्तव मे भिन्न अर्थके बोधक हे । इस नियम को स्वीकार कर लेनेसे न घट-पट आदि मे सशय होता है, न विपर्यय होता है, न सक्रम होता है और न दोनो एक होते हैं। शब्दो की प्रवृत्ति का निमित्त वह है जो वाच्य (शब्दार्थ) हो और उसमें रहनेवाला हो, तथा प्रत्येक शब्द के अपने-अपने जितने अर्थ होते हैं उनमे विशेषण होके रहे। उक्त स्थलमे पुरन्दर शब्दका अर्थ है 'पुरन्दरत्व धर्म वाला' उसमे पुरन्दरत्व प्रवृत्तिनिमित्त है अर्थात् जिसमे पुरन्दरत्व धर्म देखा जायगा उसको कथन करनेके लिये पुरन्दर शब्दकी प्रवृत्ति होगी, क्योकि 'पुरन्दरत्व' पुरन्दर शब्दका वाच्य (अर्थ) भी है और 'पुरन्दरत्व धर्म वाला' इतना जो वाच्य (अर्थ) उसमे रहनेवाला भी है, तथा उक्त शब्दार्थ मे विशेषणरूपसे भी है। इसी प्रकार से वासव शब्द में वासवत्व, इन्द्र शब्द मे इन्द्रत्व, घटमे घटत्व, पटमे पटत्व, आदिको प्रवृत्तिनिमित्त समझना चाहिए। उक्त उदाहरण, अधिक प्रसिद्ध होनेके कारण

ભેદ છે એ પ્રમાણે બીજા શબ્દોની શકિત અને ક્રિયાઓમા પણ ભેદ હોય છે, તેથી એ બધા વસ્તુત ભિન્ન અર્થના બોધક છે આ નિયમનો સ્વીકાર કરવાથી ઘટ-પટ આદિમા સશય થતો નથી, વિપર્યય થતો નથી, સક્રમ થતો નથી અને બેઉ એક થતા નથી શબ્દોની પ્રવૃત્તિનુ નિમિત્ત એ છે કે જે વાચ્ય (શબ્દાર્થ) હોય અને એમા રહેનારો હોય તથા પ્રત્યેક શબ્દના પોતપોતાના જેટલા અર્થો થતા હોય તેમા વિશેષણ થઇને રહે ઉકત સ્થળે પુરદર શબ્દનો અર્થ છે 'પુરદરત્વ ધર્મવાળો', તેમા પુરદરત્વ પ્રવૃત્તિનિમિત્ત છે, અર્થાત્ જેમા પુરદરત્વ ધર્મ જોવામા આવશે તેને કથન કરવાને માટે પુરદર શબ્દની પ્રવૃત્તિ થશે, કારણકે 'પુરદરત્વ' પુરદર શબ્દનો વાચ્ય (અર્થ) પણ છે, અને 'પુરદરત્વ ધર્મવાળો' એટલો જે વાચ્ય (અર્થ) એમા રહેનારો પણ છે, તથા ઉકત શબ્દાર્થમા વિશેષણ રૂપે કરીને પણ છે આ પ્રમાણે વાસવ શબ્દમા વાસવત્વ ઇદ્ર શબ્દમા ઇન્દ્રત્વ, ઘટમા ઘટત્વ, પટમા પટત્વ, આદિને પ્રવૃત્તિનિમિત્ત સમજવા

दिया गया है और तुरग, विहग, भुजग, पकज, गो आदि स्वयं जान लेना चाहिए।

समभिरूढ नय को ठीक-ठीक समझने के लिए एक और उदाहरण लीजिए—

महीरुह और पादप इन दोनों शब्दोंका अर्थ वृक्ष समझा जाता है, पर समभिरूढ नय कहता है—महीरुह का असली अर्थ है मही (पृथ्वी) पर उगने वाला और पादप का अर्थ है पाद (पैरों अर्थात् जड़ों) से पानी आदि अपना खुराक चूसने वाला। कहा पृथ्वी पर उगने वाला और कहा अपनी जडों से खुराक ग्रहण करने वाला? यदि इन दोनों शब्दोंका वाच्य (अर्थ) एक मान लिया जाय तो बडा भारी वैषम्य (घोटाला) हो जायगा। भिन्न भिन्न भाषाओंमे जितने भी शब्द उपलब्ध होते है उन सबका अर्थ एक ही मानना पड़ेगा। ऐसी हालत मे अगर कोई दीपक मागेगा तो दूसरा तुरन्त उसके आगे लेखनी (कलम) रख देगा। और कोई लेखनी मागेगा तो दूसरा उसके सामने दीपक रख देगा। जब पृथ्वी पर उगना और जडसे खुराक लेना एक ही हो गया तो दीपक और लेखनी का एक हो जाना क्यों अनुचित है?

यदि आशका उठाई जाय कि लेखनी और दीपक मे तो आकाश-

જોઈએ ઉક્ત ઉદાહરણ ખૂબ પ્રસિદ્ધ હોવાને કારણે આપવામા આવ્યુ છે, અને તુરગ વિહગ, ભુજગ, પકજ, ગો આદિ પોતાની મેળે જાણી લેવા

સમભિરૂઢ નયને બરાબર સમજવા માટે એક વધુ ઉદાહરણ લઈએ —

મહીરૂહ અને પાદપ એ બેઉ શબ્દોનો અર્થ વૃક્ષ સમજવામા આવે છે પરતુ સમભિરૂઢ નય કહે છે કે–મહીરૂહનો ખરો અર્થ છે મહી (પૃથ્વી) પર ઉગરનારૂ અને પાદપનો અર્થ છે પાદ (પગ અર્થાત્ મૂળ) થી પાણી આદિ પોતાનો ખોરાક ચૂસનારૂ કયા પૃથ્વીપર ઉગનારૂ અને કયા પોતાના મૂળદ્વારા ખોરાક ગ્રહણ કરનારૂ! જો આ બેઉ શબ્દોનો વાચ્ય (અર્થ) એક જ માની લેવામા આવે તો મોટો ગોટાળો (વૈષમ્ય) થઇ જાય જૂદી જૂદી ભાષાઓમા જેટલા શબ્દો ઉપલબ્ધ થાય છે તે બધાનો અર્થ એક જ માનવો પડશે એવી સ્થિતિમા જો કોઇ દીપક માગશે તો બીજો તુરત તેની પાસે કલમ લાવી મૂકશે, અને કોઇ કલમ માગશે તો બીજો તેની સામે દીવો લાવીને મૂકશે જો પૃથ્વી પર ઊગવુ અને મૂળદ્વારા ખોરાક લેવો એ બેઉ એક થઈ જાય તો દીપક અને કલમનુ એક થઈ જવુ શુ અનુચિત છે?

જો એવી શકા ઉઠાવવામા આવે કે કલમ અને દીપકમા તો આકાશ પાતાળ

पातालका सा अन्तर है। लेखनी लिखने के काममे आती है और दीपक प्रकाशके लिए उपयोग मे आता है। अतः दोनो एक नही हैं।

समभिरूढ नय कहता है—बिल्कुल ठीक। यही तो हम कहते हैं—महीरुह पृथ्वी पर उगता है और पादप जडोसे खुराक लेता है। दोनो में आकाश पातालका सा अन्तर है, फिर इन दोनो शब्दों का अर्थ एक कैसे हो सकता है?, आखिर गुण और क्रियासे पदार्थो (वाच्यो) में भेद मानना ही पडेगा, और जब ऐसा माने विना छुटकारा नही तो गुण और क्रियाके भेदको पर्यायवाची शब्दोके अर्थमे भी लागू करना चाहिए। लेखनी और दीपक मे जब गडबडी पडती है तब तो गुण और क्रियाके आगे ले जाते हो, और जब पर्यायवाची शब्दों की बारी आती है तो गुण और क्रियाको छुपा लेते हो, यह कहां का न्याय है? जब गुण-क्रियाके भेदसे शब्दके वाच्य में भेद माना तो पर्यायवाची शब्दोंमे भी गुण क्रियाके भेदसे भेद मानिए।

यही समभिरूढ का मत है। वह नही चाहता कि—भूपति (धरती के मालिक) और नरपति (मनुष्यों के मालिक) का एक ही अर्थ माना जाय। वह कहता है—यदि भूपति और नरपति एक है तो भूपति,

---

જેટલુ અ તર છે કલમ લખવાના કામમા આવે છે અને દીપક પ્રકાશને માટે ઉપયોગમા આવે છે, માટે તે બેઉ એક નથી

સમભિરૂઢ નય કહે છે કે—ઠીક કહો છો અમે પણ એજ કહીએ છીએ—મહીરૂહ પૃથ્વીપર ઉગે છે અને પાદપ મૂળ વડે ખોરાક લે છે, બેઉમા આકાશ—પાતાલ જેટલુ અ તર છે, તો પછી એ બેઉ શબ્દનો અર્થ એક જ કેવી રીતે થઇ શકે? છેવટે ગુણુ અને ક્રિયાએ કરીને પદાર્થો (વાચ્યો)મા ભેદ માનવો જ પડશે, અને જો એમ માન્યા વિના છૂટકો નથી, તો ગુણ અને ક્રિયાના ભેદને પર્યાયવાચક શબ્દોના અર્થોમા પણુ લાગુ કરવા જોઇશે કલમ અને દીપકમા જ્યારે ગરબડ થાય છે, ત્યારે તો ગુણુ અને ક્રિયાને આગળ લઇ આવો છો, અને જ્યારે પર્યાયવાચક શબ્દોનો વારો આવે છે ત્યારે ગુણુ અને ક્રિયાને છુપાવી દો છો, એ કયાનો ન્યાય? જો ગુણુ—ક્રિયાના ભેદે કરીને શબ્દના વાચ્યમા ભેદ માન્યો, તો પર્યાયવાચક શબ્દોમા પણુ ગુણુ—ક્રિયાના ભેદે કરીને ભેદ માને.

એવો સમભિરૂઢનો મત છે તે નથી ઇચ્છતો કે—ભૂપતિ (ધરતીનો માલિક) અને નરપતિ (મનુષ્યોનો માલિક)નો એકજ અર્થ મનાય તે કહે છે કે—જો ભૂપતિ

एवम्=शकन-पुरदारणाऽऽखण्डनादि क्रिया वासवत्वादि गुण च प्रकारमात्र मिति यावत्, यद्वा एवम्=तत्कालोपलभ्यमानगुणक्रियान्यतरप्रकारवद्वस्तुभूतः=प्राप्तः-एवम्भूतः। एतन्नयस्यायमाशयः-शब्दार्थयोर्मिथोऽन्वयव्यतिरेकसद्भावाद् यत्रैव शकनादिक्रियाभिसम्बन्धः प्रयोगकाल उपलभ्यमानो दृश्यते तत्रैव शक्रादि शब्दप्रयोगो नेतरत्र। एवं प्रयोगकाले जलाहरण वनिताशिरोऽवस्थित्यादिरूप घटन (चेष्टन) क्रियाया उपलभ्यमानत्वे सत्येव घटादिशब्दप्रयोग इति। एतदुदाहरण चैतेनैवोपलक्षितमित्य यत्र प्रपञ्चितम् ॥४॥

खगपति (गरुड), सुरपति (इन्द्र), पशुपति (महादेव), लखपति, करोडपति, सबके सब एक ही होने चाहिए। यदि ये सब एक नहीं तो भूपति और नरपति भी एक नहीं।

(४) एवम्भूत—शकन, पुरदारण और आखण्डन आदि क्रियाओं तथा वासवत्व आदि गुणोंको अथवा वर्त्तमान क्षणमें पाई जानेवाली क्रिया और गुणको जो प्राप्त हो वह एवभूत नय है। इस नयका आशय इस प्रकार है—शब्द का और अर्थका परस्पर अन्वय व्यतिरेक है, अत 'शक्र' आदि सब्द बोलनेके कारण जिस क्षण जिस पदार्थ में शकन क्रिया पाई जाय उसी क्षण उसको शक्र शब्द का वाच्य मानना चाहिए, दूसरे समय नहीं। अतएव इस नयकी अपेक्षासे घट जब जलको धारण कर रहा हो, पनिहारीके सिर पर रखा हो—इस प्रकार की घटना (चेष्टा) से युक्त हो तब ही वह घट कहा जा सकता है। इसका उदाहरण भी यही है।

અને નરપતિ એક છે તો ભૂપતિ, ખગપતિ (ગરૂડ), સુરપતિ (ઇન્દ્ર) પશુપતિ (મહાદેવ), લખપતિ, કરોડપતિ, એ બધા એક જ હોવા જોઇએ જો એ બધા એક નથી, તો ભૂપતિ અને નરપતિ પણ એક નથી

(૪) **એવમ્ભૂત**—શકન, પુરદારણ અને આખણ્ડન આ ક્રિયાઓ તથા વાસવત્વ આદિ ગુણોને, અથવા વર્તમાન ક્ષણમા માલુમ પડતી ક્રિયા અને ગુણને જે પ્રાપ્ત થાય, તે એવમ્ભૂત નય છે એ નયનો આશય આ પ્રમાણે છે-શબ્દનો અને અર્થનો પરસ્પર અન્વય-વ્યતિરેક છે, માટે 'શક્ર' આદિ શબ્દ બોલવાની ક્ષણે જે પદાર્થમા શકન ક્રિયા માલુમ પડે, એ ક્ષણે એને શક્ર શબ્દનો વાચ્ય માનવો જોઇએ, બીજે સમયે નહીં માટે આ નયની અપેક્ષાએ કરીને ઘટ જ્યારે જળને ધારણ કરી રહ્યો હોય, પણીહારીના માથા પર રહયો હોય એ પ્રકારની ઘટના (ચેષ્ટા)થી યુક્ત હોય, ત્યારે જ એને ઘટ કહી શકાય છે એનુ ઉદાહરણ પણ એજ છે

[स्याद्वदप्ररूपणम् ।]

स्याद्वादो=ऽनेकान्तवादः-स्यादिति ह्यनेकान्तार्थद्योतकमव्यय तेन स्यात्=अनेकान्तस्य-अनेकान्तपक्षस्येति यावत्, वाद'=अभ्युपगमः-स्याद्वादः,-प्रत्येक घटपटादिरूप वस्तु नित्यत्वानित्यत्वोभयधर्मसमन्वित न त्वेकान्ततो

तात्पर्य यह है—समभिरूढ नय के मत से शकन क्रियासे युक्त पदार्थ को शक्र कह सकते ह, चाहे वह उस क्रिया से किसी समय युक्त हो या किसी समय रहित हो, दोनों अवस्थाओ में वह शक्र शब्द का वाच्य है, परन्तु एवम्भूत नय इससे भी अधिक सूक्ष्म है। उसके मतसे शकन शक्ति मौजूद होनेसे ही किसीको शक्र नहीं कह सकते बल्कि जिस समय शकन क्रियाका उपयोग कर रहा हो उसी समय वह शक्र शब्द का वाच्य है—अन्य क्षणोमे नही। अतएव अध्यापक जिस समय अध्यापन कर रहा हो तभी अध्यापक कहा जा सकता है। कृपकको कृपक तब ही कह सकते है जब वह खेती कर रहा हो, जिस क्षणमे वह खेती नहीं कर रहा हो उस क्षणमे उसे कृपक नही कह सकते।

[स्याद्वादका निरूपण]

'स्याद्वाद' शब्दके दो भाग हैं--एक स्यात् दूसरा वाद। 'स्यात्' अव्यय है और अनेकान्त (कथञ्चित्) अर्थका द्योतन करता है। 'वाद' का अर्थ स्वीकार करना या कहना। अर्थात् घट-पट आदि समस्त

તાત્પર્ય એ છે કે સમભિરૂઢ નયને મતે શકન ક્રિયાથી યુકત પદાર્થને શક્ર કહી શકાય છે, ચાહે તે એ ક્રિયાથી કોઇ સમયે યુકત હોય યા કોઇ સમયે રહિત હોય, બેઉ અવસ્થાઓમા એક શક્ર શબ્દનો વાચ્ય છે, પરતુ એવમ્ભૂત નય તેથી પણ વધારે સૂક્ષ્મ છે એને મતે શકન શકિત મૌજૂદ હોવાથી જ કોઈને પણ શક્ર ન કહી શકાય, બલ્કે જે સમયે શકન ક્રિયાનો ઉપયોગ કરી રહયો હોય, ત સમયે એ શક્ર શબ્દનો વાચ્ય છે અન્ય ક્ષણે નહી માટે અધ્યાપક જે સમયે અધ્યાપન કરાવી રહયો હોય, ત્યારે જ તેને અધ્યાપક કહી શકાય છે ખેડૂતને ખેડૂત ત્યારે જ કહી શકાય છે કે જ્યારે તે ખેતી કરી રહયો હોય, જે ક્ષણે તે ખેતી ન કરતો હોય તે ક્ષણે તેને ખેડુત ન કહી શકાય

[સ્યાદ્વાદનુ નિરૂપણ]

'સ્યદ્વાદ' શબ્દના બે ભાગ છે એક 'સ્યાત્' અને બીજો 'વાદ' 'સ્યાત્' અવ્યય છે અને અનેકાન્ત (કથચિત્) અર્થનો દ્યોતક છે 'વાદ' નો અર્થ સ્વીકાર કરવો યા કહેવુ અર્થાત ઘટ-પટ આદિ બધા પદાર્થ દ્રવ્ય-પર્યાયરૂપ હોવાથી કથચિત્ નિત્ય

नित्यमेवाऽनित्यमेवेत्येवमनेकान्तपक्षाऽऽश्रयणमित्यर्थः । इत्थमत्राकूतम्-सर्वमेव वस्तुजातं द्रव्य-पर्यायात्मकतया, द्रव्यार्थिकनयापेक्षया नित्यरूपं, पर्यायार्थिकनयापेक्षया चानित्यरूपमिति नित्यानित्योभयात्मकं, तथाहि- सुवर्णरूपमेकं वस्तु पुद्गलद्रव्यरूपत्वेन नित्यं, कटककुण्डलादिरूपपर्यायात्मकत्वेन चानित्यमिति न 'सर्वथा नित्यमेवेदं सुवर्ण-' मिति, न वा 'सर्वथाऽनित्यमेवेदं सुवर्ण-' मित्येकान्ततो नित्यत्वमनित्यत्वं वा सुवर्णे, उत्पाद व्यय-ध्रौव्यात्मकं सत् ' इति सिद्धान्ताद्वस्तुमात्रस्य पर्यायार्थिकनयमपेक्ष्योत्पादव्ययशीलत्वेन द्रव्यार्थिकनयमपेक्ष्य ध्रौव्यशीलत्वेन च प्राक् प्रदर्शितत्वात् , अन्यथा वस्तुस्वरूपानुपलब्ध्यापत्तेः । उक्तञ्चान्यत्र-'सुवर्णं कादाचित्काकृत्या युक्तं पिण्डो भवति, पिण्डाकृतिमुपमर्द्य रुचकाः क्रियन्ते, रुचकाकृतिमुपमर्द्य स्वस्तिकाः क्रियन्ते, स्वस्तिकाऽऽकृ

पदार्थ, द्रव्य पर्याय रूप होने से कथञ्चित् नित्य है, कथञ्चित् अनित्य है, कथञ्चित् नित्यानित्य है, इस प्रकारके सिद्धान्तको स्याद्वाद कहते हैं।

तात्पर्य यह है कि--प्रत्येक पदार्थ द्रव्यरूप भी है और पर्यायरूप भी है । द्रव्यरूप होनेसे प्रत्येक पदार्थ नित्य है, पर्यायरूप होनेसे अनित्य है, और उभयरूप होनेसे नित्यानित्य है। पदार्थ की नित्यता और अनित्यता को नयके प्रकरणमें उदाहरण देकर स्पष्ट कर चुके हैं तथापि ठीक ठीक समझानेके लिए दूसरा उदाहरण इस प्रकार है—

सोना पुद्गलद्रव्य है, वह द्रव्य रूपसे सदा पुद्गल ही बना रहता है और बना रहेगा, इसलिए नित्य है परन्तु वह सोना सदा समान अवस्था में नहीं रहता, कभी वह कडारूप पर्याय धारण करता है, कभी कुण्डलरूप पर्याय धारण करता है इसलिए पर्याय की अपेक्षा

છે કથચિત્ અનિત્ય છે કથચિત્ નિત્યાનિત્ય છે, એ પ્રકારના સિદ્ધાન્તને સ્યાદ્વાદ કહે છે

તાત્પર્ય એ છે કે-પ્રત્યેક પદાર્થ દ્રવ્યરૂપ પણ છે અને પર્યાયરૂપ પણ છે દ્રવ્યરૂપ હોવાથી પ્રત્યેક પદાર્થ નિત્ય છે, પર્યાયરૂપ હોવાથી અનિત્ય છે અને ઉભયરૂપ હોવાથી નિત્યાનિત્ય તે પદાર્થની નિત્યતા અને અનિત્યતાને નયના પ્રકરણમા ઉદાહરણ આપીને સ્પષ્ટ કરી ચૂક્યા છીએ, તો પણ બરાબર સમજાવવા માટે બીજુ ઉદાહરણ આ પ્રમાણે છે —

સોનું પુદ્ગલ દ્રવ્ય છે, એ દ્રવ્યરૂપે સદા પુદ્ગલ જ બની રહે છે, અને બની રહેશે, માટે નિત્ય છે પરતુ એ સોનુ સદા સમાન અવસ્થામા રહેતુ નથી, કોઈવાર તે કડારૂપ પર્યાય ધારણ કરે છે, કોઈવાર કુડલરૂપ પર્યાય ધારણ કરે તે, માટે પર્યાયની અપેક્ષાએ તે અનિત્ય પણ છે તેથી એમ નથી કહી

तिमुपमर्द्य कर्णिकाः क्रियन्ते, पुनरपरयाऽऽकृत्या युक्तः सुवर्णपिण्ड. खदिराङ्गार-सवर्णे कुण्डले भवतो द्रव्य पुनस्तदेव, आकृतिरन्या चान्या च भवति, आकृत्युपमर्देन द्रव्यमेवावशिष्यते' इति । आह च—

वह अनित्य भी है । अतः यह नहीं कह सकते कि यह सुवर्ण-द्रव्य सर्वथा नित्य है, और न यही कहना युक्त है कि वह सर्वथा अनित्य है । सिद्धान्त यह है कि जो सत् (अस्तित्ववान्) है वह उत्पाद व्यय और ध्रौव्य स्वरूप अवश्य होता है । और उत्पाद तथा व्यय पर्यायदृष्टिसे होते है, अत. उस दृष्टिसे पदार्थ अनित्य है, तथा ध्रौव्य द्रव्यदृष्टिसे होता है, अत. उस दृष्टिसे पदार्थ नित्य है । यह बात पहले बता चुके है । अन्यत्र भी कहा है कि-सुवर्ण पहले डलीके आकारमे रहता है, फिर डलीके रूपसे परिवर्त्तिन (व्यय) होकर रुचक (कठका गहना) के रूपमे उत्पन्न होता है, फिर रुचकसे परिवर्त्तित होकर स्वस्तिकरूपमें उत्पन्न होता है, स्वस्तिकरूपसे बदल कर कर्णिका (कर्णफूल) के रूपमें उत्पन्न होता है, फिर वही सुवर्ण अनेकानेक आकारों को धारण करते करते चम कीले कुण्डलोंके रूपमे आ जाता है, किन्तु इन सब अवस्थाओमें सुवर्ण वही रहता है जो पहले डलीके रूपमे था । सिर्फ आकार ही आकार बदलते रहते हैं । यदि वह सुवर्ण किसी भी आकृतिके रूपमे न देख-कर शुद्धरूपसे देखा जाय तो वह सिर्फ द्रव्य ही है । और भी कहा है—

શકાતુ કે એ સુવર્ણ દ્રવ્ય સર્વથા નિત્ય છે, અને એમ કહેવુ પણ યુકત નથી કે એ સર્વથા અનિત્ય છે, સિદ્ધાન્ત એ છે કે સત્ (અસ્તિત્વવાન્) છે તે ઉત્પાદ, વ્યય અને ધ્રૌવ્ય સ્વરૂપ અવશ્ય થાય છે અને ઉત્પાદ તથા વ્યય પર્યાયદૃષ્ટિએ કરીને થાય છે, માટે એ દૃષ્ટિએ પદાર્થ અનિત્ય તથા ધ્રૌવ્ય દ્રવ્યદૃષ્ટિએ કરીને થાય છે, માટે એ દૃષ્ટિએ પદાર્થ નિત્ય છે એ વાત પહેલા બતાવી ચૂકયા છીએ અન્યત્ર પણ કહ્યુ છે કે સુવર્ણ પહેલા લગડીના આકારમા રહે છે, પછી લગડીના રૂપમાથી પરિવર્તિત (વ્યય) થઈને હાર (કઠના ઘરેણા)ના રૂપમા ઉત્પન્ન થાય છે, પછી હારમાથી પરિવર્તિત થઈને સ્વસ્તિકના રૂપમા ઉત્પન્ન થાય છે, સ્વસ્તિક રૂપમાથી બદલાઈને તે કર્ણફૂલના રૂપમા ઉત્પન્ન થાય છે, પછી એજ સુવર્ણ અનેકાનેક આકારેને ધારણ કરતા કરતા ચમકતા કુડલોના રૂપમા આવી જાય છે, પરતુ એ બધી અવસ્થાએમા સુવર્ણ એજ રહે છે કે જે પહેલા લગડીના રૂપમા હતુ માત્ર આકાર જ બદલાતો રહે છે જો એ સુવર્ણને કોઇપણ આકૃતિના રૂપમા ન જોતા શુદ્ધ રૂપથી જોવામા આવે, તો એ માત્ર દ્રવ્ય જ છે વળી કહ્યુ છે કે—

" णियपुत्तीकीडणगं, कणगघडं भंजिऊण नरवालो ।
णियपुत्तगस्स तेणं, तयत्थिओ गेंदुयं कुणावेइ ॥१॥
पुत्ती सोयइ, पुत्तो गेंदुयलाहेण हरिसिओ जाओ ।
कणगत्तणं जहट्ठिय,-मत्थि त्ति ण हरिस विम्हया रन्नो',॥२॥इति।
एतच्छाया च—
" निजपुत्रीक्रीडनकं, कनकघटं भङ्क्त्वा नरपालः ।
निजपुत्रकाय तेन तदर्थितो गेन्दुकं कारयति ॥१॥
पुत्री शोचति, पुत्रो गेन्दुकलाभेन हर्षितो जातः
कनकत्वं यथास्थितमस्तीति न हर्ष-विस्मयौ राज्ञः " ॥ २ ॥ इति।
एवं घटपटाकाशादिद्रव्यान्तरेष्वपि योज्यम्। ननु केवलध्रौव्यधर्मकत्वेनो

"एक राजा अपनी पुत्रीके खेलनेके सुवर्ण घटको तुडवा कर पुत्रके खेलनेके लिए गेंद बनवा देता है ।। यह देख कर पुत्री शोक करती है और पुत्र गेंद मिलनेसे हर्ष मनाता है। सोनेका घडा मिटा, गेंद बन गई, पर सोना ज्यों का त्यों बना हुआ है, यह देखकर राजा को न हर्ष होता है न विषाद ॥ २ ॥"

यही बात घटाकाश पटाकाश आदि में समझनी चाहिए। अर्थात् कल तक किसी स्थान पर घट रखा था, आज घट हटा लिया और उस स्थान पर पट (वस्त्र) रख दिया। जब तक घट रखा था तब तक वहाँ का आकाश घटाकाश था, अब पट रख देने पर पटाकाश हो गया। इस प्रकार घटकाशका नाश हो गया, पटाकाशका उत्पाद हो गया पर आकाश ध्रुव हैं (ज्यों का त्यों हैं।)

"એક રાજા પોતાની પુત્રીને રમવાનો સુવર્ણનો ઘડો તોડાવીને પુત્રને માટે રમવાનો દડો બનાવરાવી આપે છે એ જોઇને પુત્રી શોક કરે છે અને પુત્ર દડો મલવાથી હર્ષ પામે છે સોનાનો ઘડો નાશ પામ્યો અને દડો બન્યો, પણ સોનું તો જેમનું તેમ રહ્યુ છે, તે જોઇને રાજાને નથી હર્ષ થતો કે નથી વિષાદ થતો (૨)"

એજ વાત ઘટાકાશ-પટાકાશ આદિમા સમજવાની છે અર્થાત્ કાલ સુધી કોઇ સ્થાને ઘટ રાખ્યો હતો, આજે તે સ્થળેથી ઘટ ઉઠાવી લીધો અને એ સ્થાને પટ (વસ્ત્ર) મૂકી દીધુ જ્યા સુધી ઘટ રાખ્યો હતો ત્યા સુધી ત્યાનુ આકાશ ઘટાકાશ હતુ, હવે પટ રાખવાથી પટાકાશ બની ગયુ એ પ્રમાણે ઘટાકાશનો નાશ થઇ ગયો, પટાકાશનો ઉત્પાદ થઇ ગયો, પણ આકાશ તો ધ્રુવ છે (જેમનુ તેમજ છે)

पलभ्यमान आकाशादिरूपे वस्तुन्युत्पादव्ययाभावान्नित्यत्वानित्यत्वे कथ सगच्छेताम् ? इति चेदुच्यते-आकाशमवगाहमाना जीवपुद्गला यदैतस्मादाकाशस्य प्रदेशात्प्रदेशान्तरमुपसक्रामन्ति तदानी प्राक्प्रदेशप्रविभागपूर्वकमग्रिमप्रदेशसयोगोत्पत्या तस्मिन्नेकस्मिन्नप्याकाशे विभागसयोगरूपस्य मिथो विरुद्धस्य धर्मद्वयस्योपलब्धेः प्राक्प्रदेशादपरः प्रदेशो भिन्न इति मन्तव्य, 'भेदहेतुर्विरुद्धधर्माध्यासः' इति भवताऽपि स्वीकृतत्वात्, ततश्च प्राक्सयोगविनाशाद्विनष्टमिति, उत्तरसयोगो-

प्रश्न—आकाश आदि पदार्थो मे ध्रौव्य ही उपलब्ध होता है—न तो उत्पाद मालूम होता है न व्यय ही। फिर आप प्रत्येक पदार्थको नित्य और अनित्य कैसे कहते है ?

उत्तर—सुनिये। जीव या पुद्गल आकाश मे रहते है। जब कोई जीव या पुद्गल एक आकाशप्रदेशमे चलकर दूसरे आकाशप्रदेश मे चला गया तो पहले आकाशप्रदेशसे उसका विभाग हुआ, और दूसरे आकाशप्रदेश से उसका सयोग हुआ, अर्थात् अब तक जिस प्रदेश मे सयोग था उसमें विभाग होगया, और जिसमे विभाग था उसमे सयोग हो गया, इस प्रकार दोनो प्रदेश में सयोग-विभाग हुए। सयोग और विभाग आपसमे विरोधी धर्म हैं। तात्पर्य यह हुआ कि-सयोग विशिष्ट आकाश नष्ट हो गया और विभाग विशिष्ट आकाश उत्पन्न हुआ। इसी प्रकार दूसरा विभाग विशिष्ट आकाश नष्ट हुआ और सयोग-विशिष्ट आकाश उत्पन्न हुआ। आपने स्वय माना है कि विरोधी धर्मका पाया जाना ही भेद का कारण है। हाँ, आकाशरूपसे

પ્રશ્ન—આકાશ આદિ પદાર્થોમા ધ્રૌવ્ય જ ઉપલબ્ધ થાય છે—નથી ઉત્પાદ માલુમ પડતો કે નથી વ્યય પણ માલુમ પડતો તો પછી આપ પ્રત્યેક પદાર્થ ને નિત્ય અને અનિત્ય કેમ કહો છો !

ઉત્તર—સાભળો જીવ યા પુદ્ગલ આકાશમા રહે છે, જ્યારે કોઈ જીવ યા પુદ્ગલ એક આકાશ-પ્રદેશથી નીકળીને બીજા આકાશ પ્રદેશમા ચાલ્યો ગયો, ત્યારે પહેલા આકાશ પ્રદેશથી તેનો વિભાગ થયો, અને બીજા આકાશ પ્રદેશ સાથે તેનો સયોગ થયો, અર્થાત્ અત્યાર સુધી જે પ્રદેશમા સયોગ હતો તેમા વિભાગ થઈ ગયો અને જેમા વિભાગ હતો તેમા સયોગ થઇ ગયો એ પ્રમાણે બેઉ પ્રદેશોમા સયોગ—વિભાગ થયા સયોગ અને વિભાગ આપસ-આપસમા વિરોધી ધર્મ છે તાત્પર્ય એ છે કે-સયોગ-વિશિષ્ટ આકાશ નષ્ટ થયુ અને વિભાગ-વિશિષ્ટ આકાશ ઉત્પન્ન થયુ એ પ્રમાણે બીજુ વિભાગ-વિશિષ્ટ આકાશ નષ્ટ થયુ અને સયોગ-વિશિષ્ટ આકાશ ઉત્પન્ન થયુ આપે પોતે માન્યુ છે કે વિરોધી ધર્મને પ્રાપ્ત થયુ એ જ ભેદનુ

त्पत्त्या चोत्पन्नमित्याकाशादिष्वप्युत्पादव्ययधर्मवदिति नित्यत्वानित्यत्वे इहाप्यक्षते, अतएवानित्यत्वाभिप्रायेणोच्यतेऽपि लोके—'घटाकाश पटाकाश' मित्यादि, आकाशद्रव्यत्वेन तु नित्यत्वमक्षतमेव, 'उत्पत्ति विनाशसत्त्वेऽप्यन्वयिताव्च्छेदकसम्बन्धेनावस्थितत्व नित्यत्व'-मिति तल्लक्षणात्। न चैकस्मिन् धर्मिणि मिथो विरुद्धधर्मद्वयसमावेशो न क्वचिद्दृष्ट इति वाच्यम्, नरसिंहादौ तथादृष्टत्वात्।

ध्रुव रहा-न नष्ट हुआ न उत्पन्न हुआ, अत' सिद्ध हुआ कि आकाश आदि पदार्थ, उत्पाद, व्यय रूप भी है, इसलिए वे कथञ्चित् अनित्य भी है। अनित्यताके अभिप्रायसे ही पटाकाश घटाकाश आदि लोक व्यवहार होता है, और आकाशकी द्रव्यकी अपेक्षा नित्यता मानना निर्दोष ही है, क्योंकी उत्पत्ति विनाश (अवस्थाओं में) होते रहने पर भी अन्वितरूपसे पदार्थका स्थित रहना नित्यताका लक्षण है, वह आकाश-द्रव्य में घटता है।

प्रश्न—एक पदार्थमें परस्परविरोधी धर्मोंका होना कहीं नही देखा गया, फिर आप नित्यता और अनित्यता जैसे विरोधी धर्मों (गुणों) को एक ही पदार्थ में कैसे घटाते हैं ?

उत्तर—ऐसा न कहिए। शेरका आकार और नरका आकार दोनों परस्पर विरोधी है, तथापि वे एक ही नरसिंहमें देखे जाते हैं। जब एक जगह विरोधी धर्म पाये जा सकते है तो दूसरी जगह क्यों न पाये जाएँगे ? यदि कहो कि—विरोधी धर्म वे होते है जो एक

કારણ છે હા, આકાશ રૂપે કરીને ધ્રુવ રહ્યુ, ન નષ્ટ થયુ કે ન ઉત્પન્ન થયુ, તેથી સિદ્ધ થયુ કે આકાશ આદિ પદાર્થ, ઉત્પાદ, વ્યય રૂપ પણ છે તેથી કરીને તે કથચિત અનિત્ય પણ છે અનિત્યતાના અભિપ્રાયે કરીને જ પટાકાશ ઘટાકાશ આદિ લોકવ્યવહાર થાય છે અને દ્રવ્યની અપેક્ષાએ આકાશની નિત્યતા માનવી નિર્દોષજ છે, કારણ કે ઉત્પત્તિ વિનાશ (અવસ્થાઓમા) થતા રહેવા છતા પણ અન્વિત રૂપે પદાર્થનુ સ્થિત રહેવુ એ નિત્યતાનુ લક્ષણ છે, તે આકાશ દ્રવ્યમા ઘટે છે

પ્રશ્ન—એક પદાર્થમા પરસ્પર-વિરોધી ધર્મોનુ હોવુ ક્યાય જોવામા આવ્યુ નથી, તો પછી આપ નિત્યતા અને અનિત્યતા જેવા વિરોધી ધર્મો (ગુણો)ને એકજ પદાર્થમા કેવી રીતે ઘટાવો છો ?

ઉત્તર—એમ ન કહો સિહનો આકાર અને નરનો આકાર બેઉ પરસ્પર વિરોધી છે, તો પણ તે એક જ નરસિહમા જોવામા આવે છે જો એક જગ્યાએ વિરોધી ધર્મ માલુમ પડી શકે છે તો બીજી જગ્યાએ કેમ ન માલુમ પડે ?

ननु यन्नित्य तत्परमाणुरूप द्रव्य, यच्चानित्य तत्कार्यरूप द्रव्यमिति परमाणुद्रव्यत्व कार्यद्रव्यत्वभेदाभ्या धर्मिभेदादेकस्मिन् धर्मिणि नित्यत्वानित्यत्वे वस्तुतो न स्त' ? इति चेत्तन्मन्दम्, प्राक्प्रतिपादितदिशा सुवर्णत्वाकाशत्वादिना धर्मिणस्तत्र तत्रैकत्वेन स्फुट प्रतिभासात् पूर्वपूर्वपर्यायनाशपूर्वकोत्तरोत्तरपर्याया-

वस्तु में न पाए जाएँ। 'अनुपलम्भसाध्यो हि विरोध.' अर्थात् जिनकी एकत्र उपलब्धि न हो वे ही विरोधी समझे जाते है। नर और सिंहके आकार की एक स्थान पर उपलब्धि है अत. उनमे विरोध नही है, तो इसका समाधान यह है कि विरोधके इसी लक्षणसे नित्यता-अनित्यता आदि वस्तुगत धर्मों मे परस्पर विरोध नही घटता, क्योंकि ये धर्म अपेक्षासे एक ही वस्तु में पाये जाते है। यदि इनमे विरोध होता तो ये एकत्र उपलब्ध ही न होते।

प्रश्न—जो द्रव्य नित्य होता है वह परमाणुरूप है और जो अनित्य होता है वह कार्यरूप द्रव्य (स्कन्ध) है। अर्थात् परमाणुद्रव्यमें नित्यता और कार्य द्रव्यमें अनित्यता पाई जाती है। दोनों गुणोंके आधारभूत द्रव्य भिन्न भिन्न हैं, फिर आप एक ही द्रव्य (धर्मी) में नित्यता और अनित्यता क्यों कहते हैं ?

उत्तर—पहले हम आकाश और सुवर्ण का उदाहरण देकर बता चुके हैं कि—भिन्न-भिन्न पर्यायोमें एक ही द्रव्य रहता है। यह बात स्पष्ट प्रतीत होती है। यदि पूर्व२ पर्यायके नाश और उत्तर-उत्तर

જો એમ કહો કે-વિરોધી ધર્મ એ હોય છે કે જે એક વસ્તુમા ન હોય 'अनुपलम्भसाध्यो हि विरोध ' અર્થાત જેની એકત્ર ઉપલબ્ધિ ન થાય તે જ વિરોધી ગણાય છે નર અને સિંહના આકારની એક સ્થાને ઉપલબ્ધિ છે માટે તેમા વિરોધ નથી તો એનુ સમાધાન એ છે કે-વિરોધના એ લક્ષણે કરીને નિત્યતા-અનિત્યતા આદિ વસ્તુગત ધર્મોમા પરસ્પર વિરોધ ઘટતો નથી, કારણકે એ ધર્મો અપેક્ષાએ કરીને એકજ વસ્તુમા માલૂમ પડે છે જો એમા વિરોધ હોત તો એ એકત્ર ઉપલબ્ધ જ ન થાત

પ્રશ્ન—જે દ્રવ્ય નિત્ય હોય છે તે પરમાણુરૂપ છે અને જે અનિત્ય હોય છે તે કાર્યરૂપ દ્રવ્ય (સ્કધ) છે અર્થાત્-પરમાણુદ્રવ્યમા નિત્યતા અને કાર્ય દ્રવ્યમા અનિત્યતા માલુમ પડે છે બેઉ ગુણોના આધારભૂત દ્રવ્ય ભિન્ન-ભિન્ન છે તો પછી આપ એકજ દ્રવ્ય (ધર્મી)મા નિત્ય અને અનિત્યતા કેમ બતાવો છો ?

ઉત્તર—પહેલા અમે આકાશ અને સુવર્ણનુ ઉદાહરણ આપીને બતાવી ગયા છીએ કે-ભિન્ન ભિન્ન પર્યાયોમા એક જ દ્રવ્ય રહે છે એ વાત સ્પષ્ટ પ્રતીત થાય છે જો પૂર્વ પૂર્વ પર્યાયના નાશ અને ઉત્તર ઉત્તર પર્યાયના ઉત્પાદને કારણે જ

त्वरया चोत्पन्नमित्याकाशादिकमप्यस्त्येवोत्पादव्ययधर्मवदिति नित्यत्वानित्यत्वे इहाप्यक्षते, अतएवानित्यत्वाभिप्रायेणोच्यतेऽपि लोके-'घटाकाश पटाकाश' मित्यादि, आकाशद्रव्यत्वेन तु नित्यत्वमक्षतमेव, 'उत्पत्ति विनाशसत्वेऽप्यन्वयिता यच्छेदकमन्वयेनावस्थितत्व नित्यत्व'-मिति तल्लक्षणात्। न चैकस्मिन् धर्मिणि मिथो विरुद्धधर्मद्वयसमावेशो न क्वचिद्दृष्ट इति वाच्यम्, नरसिंहादौ तथादृष्टत्वात्।

ध्रुव रहा-न नष्ट हुआ न उत्पन्न हुआ, अत: सिद्ध हुआ कि आकाश आदि पदार्थ, उत्पाद, व्यय रूप भी हैं, इसलिए वे कथञ्चित् अनित्य भी है। अनित्यताके अभिप्रायसे ही पटाकाश घटाकाश आदि लोक व्यवहार होता है, और आकाशकी द्रव्यकी अपेक्षा नित्यता मानना निर्दोष ही है, क्योंकी उत्पत्ति विनाश (अवस्थाओं में) होते रहने पर भी अन्वितरूपसे पदार्थका स्थित रहना नित्यताका लक्षण है, वह आकाश-द्रव्य में घटता है।

प्रश्न—एक पदार्थमें परस्परविरोधी धर्मोंका होना कहीं नहीं देखा गया, फिर आप नित्यता और अनित्यता जैसे विरोधी धर्मों (गुणों) को एक ही पदार्थ मे कैसे घटाते हैं ?

उत्तर—ऐसा न कहिए। शेरका आकार और नरका आकार दोनों परस्पर विरोधी है, तथापि वे एक ही नरसिंहमें देखे जाते हैं। जब एक जगह विरोधी धर्म पाये जा सकते है तो दूसरी जगह क्यों न पाये जाएँगे? यदि कहो कि—विरोधी धर्म वे होते है जो एक

કારણ છે હા, આકાશ રૂપે કરીને ધ્રુવ રહ્યુ, ન નષ્ટ થયુ કે ન ઉત્પન્ન થયુ, તેથી સિદ્ધ થયુ કે આકાશ આદિ પદાર્થ, ઉત્પાદ, વ્યય રૂપ પણ છે તેથી કરીને તે કથચિત્ અનિત્ય પણ છે અનિત્યતાના અભિપ્રાયે કરીને જ પટાકાશ ઘટાકાશ આદિ લોકવ્યવહાર થાય છે અને દ્રવ્યની અપેક્ષાએ આકાશની નિત્યતા માનવી નિર્દોષજ છે, કારણ કે ઉત્પત્તિ વિનાશ (અવસ્થાઓમા) થતા રહેવા છતા પણ અન્વિત રૂપે પદાર્થનુ સ્થિત રહેવુ એ નિત્યતાનુ લક્ષણ છે, તે આકાશ દ્રવ્યમા ઘટે છે

પ્રશ્ન—એક પદાર્થમા પરસ્પર-વિરોધી ધર્મોનુ હોવુ ક્યાય જોવામા આવ્યુ નથી, તો પછી આપ નિત્યતા અને અનિત્યતા જેવા વિરોધી ધર્મો (ગુણો)ને એકજ પદાર્થમા કેવી રીતે ઘટાવો છો ?

ઉત્તર—એમ ન કહો સિંહનો આકાર અને નરનો આકાર બેઉ પરસ્પર વિરોધી છે, તો પણ તે એક જ નરસિંહમા જોવામા આવે છે જો એક જગ્યાએ વિરોધી ધર્મ માલુમ પડી શકે છે તો બીજી જગ્યાએ કેમ ન માલુમ પડે?

[सप्तभङ्गी]

भज्यन्ते=विभिद्यन्तेऽर्था यैस्ते भङ्गा =वाक्प्रकाराः, सप्तानां भङ्गानां समाहारः सप्तभङ्गी–प्रत्यक्षादिबाधापरिहारपूर्वकमेकस्मिन्नेव पदार्थे एकैकधर्मविषयक-प्रश्नवलेन पृथग्भूतयोरपृथग्भूतयोश्च विधिनिषेधयो' कल्पनया स्याच्छब्दसहितः सप्तभि' प्रकारैर्वाक्प्रयोग इत्यर्थस्तद्यथा–

ऋण लेने वाला मै नही हूँ। जिसने ऋण लिया हो उसीसे वसूल करो। तात्पर्य यह है कि अवस्था (पर्याय) के परिवर्त्त मात्रसे यदि अवस्थावान् (द्रव्य) में परिवर्त्तन होना स्वीकार किया जाय तो समस्त व्यवहार नष्ट हो जाएँगे। अत पर्यायोके परिवर्त्तन होने पर भी द्रव्यमे परिवर्त्तन मानना अयुक्त तो है ही, साथ ही व्यवहारका लोपक भी है।

[सप्तभंगी]

वस्तुमें जो अनन्त धर्म पाये जाते हैं, उन सब धर्मोंकी अनन्त सप्त भंगियाँ बनती हैं। अर्थात् अनेकांत सिद्धान्तके अनुसार वस्तुके धर्मोंका विश्लेषण करनेसे प्रत्येक धर्मके सात भंग होते है। उन धर्मों में प्रत्यक्ष आदि किसी प्रमाणसे बाधा नही आती। कही केवल विधि होती है, कहीं केवल निषेध होता है, और कहीं दोनों क्रमशः सम्मिलित होते हैं, कही युगपत्–एक साथ सम्मिलित होते हैं। उन सातों भंगोंके पहले स्पष्टताके लिए 'स्यात्' अव्यय लगाया जाता है। अस्तित्व धर्मके सात भंग इस प्रकार हैं—

હોય તેની પાસેથી વસૂલ કરો તાત્પર્ય એ છે કે અવસ્થા (પર્યાય)ના પરિવર્તનથી જો અવસ્થાવાન્ (દ્રવ્ય)મા પરિવર્તન થવાનું સ્વીકારવામા આવે તો બધો વ્યવહાર નષ્ટ થઇ જાય માટે પર્યાયોનુ પરિવર્તન થવા છતા પણ દ્રવ્યમા પરિવર્તન માનવુ અયુક્ત તો છે જ, તે સાથે વ્યવહારનુ લોપક પણ છે)

[સપ્તભંગી]

વસ્તુમા જે અનન્ત ધર્મો માલુમ પડે છે, એ બધા ધર્મોની અનન્ત સપ્તભંગીઓ બને છે અર્થાત્ અનેકાન્ત સિદ્ધાન્તને અનુસરી વસ્તુના ધર્મોનુ વિશ્લેષણ કરવાથી પ્રત્યેક ધર્મના સાત ભંગ (ભાગા) થાય છે એ ધર્મોમા પ્રત્યક્ષ આદિ કોઈ પ્રમાણથી બાધા આવતી નથી ક્યાંક કેવળ વિધિ થાય છે, ક્યાય કેવળ નિષેધ થાય છે, અને ક્યાય બેઉ ક્રમશ સમ્મિલિત થાય છે, ક્યાક યુગપત (એકી સાથે) સમ્મિલિત થાય છે એ સાતે ભાગાની પહેલા, સ્પષ્ટતાને માટે પ્રાય 'સ્યાત્' અવ્યય લગાડવામા આવે છે અસ્તિત્વ ધર્મના સાત ભાગા આ પ્રમાણે છે —

(૧) स्यादस्त्येव सर्वम्—અર્થાત પ્રત્યેક પદાર્થ, સ્વદ્રવ્ય, સ્વક્ષેત્ર, સ્વકાલ અને સ્વભાવની અપેક્ષાએ છે આ ભાગામા કેવળ વિધિની કલ્પના કરવામા આવી છે

पत्तिमात्रेण धर्मिभेदाङ्गीकारे बाल्य यौवन वार्द्धकभेदादेकस्मिन् पुरुषादावपि व्यक्तिभेदाऽऽपत्तेर्दुर्निवारत्वादित्यास्तां विस्तरः। एतस्य सप्तभङ्गी भवति--

पर्यायके उत्पादके कारण ही द्रव्यमें भेद मानोगे तो एक मनुष्य जब बाल्यावस्थाको त्याग कर युवावस्था में आएगा तब उसे भी दूसरा मनुष्य मानना पडेगा, और जब युवावस्थाका परित्याग कर वृद्धावस्था मेंआएगा तो उसे तीसरा ही मनुष्य मानना पडेगा। ऐसा माननेसे समस्त लोकव्यवहार नष्ट हो जायगा। (यज्ञदत्तका पुत्र देवदत्त बालक अवस्थाको लाँघ कर जब जवान होगा तो वह उसका पुत्र नही रहेगा—दूसरा ही हो जायगा और न यज्ञदत्त, देवदत्त का पिता रहेगा। जवानी भर नौकरी करनेके बाद बुढापे मे जब पेंशन पानेका अवसर आएगा तो गवर्नमेंट कहेगी—नौकरी करने वाला दूसरा था, तुम्हारी अवस्था बदल गई है, अत. तुम नौकरी करनेवाले नहीं रहे, अब तुम्हें पेंशन किस बात की दें ? बेचारे यज्ञदत्त की कैसी दुर्दशा होगी ? इधर तो उसका पितापन नष्ट हो गया और उधर पेंशन पर रुक पड़ गया।

एक आदमी युवावस्थामे लाखो का ऋण लेगा और जब बुढापेमें उस पर कोई नालिश करेगा तो न्यायालयमें जाकर कह देगा—ऋण लेने वाला दूसरा था, मैं दूसरा हूँ। मेरी अवस्था बदल गई है, इसलिए

દ્રવ્યમા ભેદ માનશો તો એક મનુષ્ય જ્યારે બાલ્યાવસ્થાને ત્યજીને યુવાવસ્થામા આવશે, ત્યારે તેને પણ બીજો મનુષ્ય માનવો પડશે, અને જ્યારે યુવાવસ્થાનો પરિત્યાગ કરીને વૃદ્ધવસ્થામા આવશે, ત્યારે તેને જ ત્રીજો મનુષ્ય માનવો પડશે એમ માનવાથી બધો લોકવ્યવહાર નષ્ટ થઇ જશે (યજ્ઞદત્તનો પુત્ર દેવદત્ત બાલ્યાવસ્થાને ઉલ્લઘીને જ્યારે જુવાન થશે ત્યારે તે તેનો પુત્ર નહિ રહે, બીજો જ થઇ જશે અને યજ્ઞદત્ત દેવદત્તનો પિતા પણ રહેશે નહિ જુવાનીમા નોકરી કર્યા બાદ ઘડપણમા જ્યારે પેન્શન લેવાનો વખત આવશે ત્યારે સરકાર કહેશે કે નોકરી કરનાર બીજો હતો, તમારી અવસ્થા બદલાઇ ગઇ છે, માટે તમે નોકરી કરનાર રહ્યા નથી, તો તમને પેન્શન શા માટે આપીએ ? બિચારા યજ્ઞદત્તની કેવી દુર્દશા થશે ? આ બાજુએ તેનુ પિતાપણુ નષ્ટ થઈ ગયુ અને પેલી બાજુએ પેન્શન પર ધાડ આવી !

એક માણુસ જુવાનીમા લાખોનુ કરજ કરશે અને જ્યારે ઘડપણમા તેની ઉપર કોઇ દાવો કરશે ત્યારે ન્યાયાલયમા જઇને કહી દેશે કે કરજ લેનાર બીજો હતો, હુ બીજો છુ મારી અવસ્થા બદલાઇ ગઇ છે માટે કરજ લેનાર હુ નથી જેણે કરજ લીધુ

'स्यादवक्तव्यमेवे'-ति विधि निषेधौ च प्रकल्प्य पञ्चमः (५)। 'स्यान्नास्त्येवे'-ति केवल निषेध 'स्यादवक्तव्यमेवे'- ति यौगपद्येन विधिनिषेधौ च प्रकल्प्य षष्ठः (६)। 'स्यादस्त्येवे'-ति केवल विधि 'स्यान्नास्त्येवे'-ति केवल निषेध 'स्यादवक्तव्यमेवे'-ति यौगपद्येन विधिनिषेधौ च प्रकल्प्य सप्तमः (७)।

[भङ्गाना स्पष्टीकरणम्]

तत्र-स्यात्=कथञ्चित् परकीयद्रव्य क्षेत्र काल-भावानपेक्षतया केवल स्वकीय-

(५) 'स्यादस्त्यवक्तव्यमेव सर्वम्,--अर्थात् प्रत्येक पदार्थ अस्तित्व वान् होता हुआ अवक्तव्य है। यह भग, पहले और चौथे भगके सम्मेलनसे बना है, इसमे केवल विधि और युगपद् विधि-निषेध की विवक्षा है।

(६) 'स्यान्नास्त्यवक्तव्यमेव सर्वम्'-अर्थात् प्रत्येक पदार्थ नास्तित्व-वान् होता हुआ अवक्तव्य है। यह भग, दूसरे और चौथे भगके मिश्रणसे बना है। इसमें केवल निषेध और युगपद् विधि-निषेध की विवाक्षा है।

(७) 'स्यादस्ति नास्ति-अवक्तव्यमेव सर्वम्'-प्रत्येक पदार्थ अस्तित्ववान् तथा नास्तित्ववान् होता हुआ अवक्तव्य है। यह भग तीसरे और चौथे भगको मिलानेसे बना है। इसमे क्रमशः विधि-निषेध और युगपद् विधि-निषेधकी विवक्षा है।

(सातो भगो का स्पष्टीकरण)

(१) जब हम कहते हैं—'घडा है' तो घटविषयक द्रव्यादिचतुष्टय

(५) स्यादस्त्यवक्तव्यमेव सर्वम्—અર્થાત્ પ્રત્યેક પદાર્થ અસ્તિત્વવાન્ હોવા સાથે અવકતવ્ય છે આ ભાગો પહેલા અને ચોથા ભાગાના સમેલનથી બન્યો છે, એમા કેવળ વિધિ અને યુગપદ્ વિધિ-નિષેધની વિવક્ષા છે

(६) स्यान्नास्त्यवक्तव्यमेव सर्वम्—અર્થાત્ પ્રત્યેક પદાર્થ નાસ્તિત્વવાન્ હોવા સાથે અવકતવ્ય છે આ ભાગો બીજા અને ચોથા ભાગાના મિશ્રણુથી બન્યો છે એમા કેવળ નિષેધ અને યુગપદ્ વિધિ-નિષેધની વિવાક્ષા છે

(७) स्यादस्ति नास्ति-अवक्तव्यमेवसर्वम्—અર્થાત્ પ્રત્યેક પદાર્થ અસ્તિત્વવાન્ તથા નાસ્તિત્વવાન્ હોવા સાથે અવકતવ્ય છે આ ભાગો ત્રીજા અને ચોથા ભાગાના મિશ્રણુથી બન્યો છે એમા ક્રમશ વિધિ-નિષેધ અને યુગપદ્ વિધિ-નિષેધની વિવાક્ષા છે

[સાતે ભાગાનુ સ્પષ્ટીકરણ]

(૧) જ્યારે આપણે કહીએ છીએ કે 'ઘડો છે", ત્યારે ઘટવિષયક

'स्यादस्त्येव सर्व'-मिति केवल विधि मकल्प्य प्रथमः (१)। 'स्यान्नास्त्येव सर्व'-मिति केवल निपेध मकल्प्य द्वितीयः (२) ।'स्यादस्त्येव स्यान्नास्त्येवे' ति क्रमिकौ विधिनिपेधौ मकल्प्य तृतीयः (३)। 'स्यादवक्तव्यमेवे'-ति यौ-गपद्येन विधि-निपेधौ मकल्प्य चतुर्थः (४)। स्यादस्त्येवे '-ति केवल विधि

(१) 'स्यादस्त्येव सर्वम्'—अर्थात् प्रत्येक पदार्थ, स्वद्रव्य, स्वक्षेत्र, स्वकाल और स्वभाव की अपेक्षासे है। इस भगमें सिर्फ विधिकी कल्पना की गई है।

(२) 'स्यान्नास्त्येव सर्वम्'—अर्थात् प्रत्येक पदार्थ, पर द्रव्य, पर क्षेत्र, पर काल और पर भाव की अपेक्षा नहीं है। इस भगमें सिर्फ निपेधकी कल्पना है ।

(३) 'स्यादस्त्येव स्यान्नास्त्येव सर्वम्'—अर्थात् प्रत्येक पदार्थ, स्व द्रव्यादिचतुष्टयकी अपेक्षा है, परद्रव्यादिचतुष्टयकी अपेक्षा नहीं है। इस भगमें विधि और निपेध दोनोंकी क्रमशः कल्पना की गई है।

(४) 'स्यादवक्तव्यमेव सर्वम्'—अर्थात् प्रत्येक पदार्थ किसी अपेक्षा अवक्तव्य (वचन के अगोचर) है। यहां विधि और निषेधकी युगपत् (एकही साथ) कल्पना है। एक समयमें एक ही धर्मका कथन हो सकता है, अनेक धर्मों का नही हो सकता । यहा एक ही साथ दो धर्मों की विवक्षा है, और दोनों का युगपत् कथन नहीं हो सकता, अत इस अपेक्षा से पदार्थ अवक्तव्य है ।

(२) स्यान्नास्त्येव सर्वम्—અર્થાત્ પ્રત્યેક પદાર્થ પરદ્રવ્ય, પરક્ષેત્ર, પરકાલ અને પરભાવની અપેક્ષાએ નથી આ ભાગામા માત્ર નિષેધની કલ્પના છે

(३) स्यादस्त्येव स्यान्नास्त्येव सर्वम्—અર્થાત પ્રત્યેક પદાર્થ, સ્વદ્રવ્યાદિ—ચતુષ્ટયની અપેક્ષાએ છે, પરદ્રવ્યાદિ-ચતુષ્ટયની અપેક્ષાએ નથી આ ભાગામા વિધિ અને નિષેધ એ બેઉની ક્રમશ કલ્પના કરી છે

(४) स्यादवक्तव्यमेव सर्वम्—અર્થાત્ પ્રત્યેક પદાર્થ કોઈ અપેક્ષાએ અવકતવ્ય (વચનને અગોચર) છે અહી વિધિ અને નિષેધની એકી સાથે કલ્પના કરી છે, એક સમયે એક જ ધર્મનુ કથન થઈ શકે છે, અનેક ધર્મોનુ નથી થઈ શકતુ અહીં એકી સાથે બે ધર્મોની વિવક્ષા છે, અને બેઉનુ એકી સાથે કથન નથી થઈ શકતુ, માટે એ અપેક્ષાએ પદાર્થ અવકતવ્ય છે

'स्यादवक्तव्यमेवे'-ति विधि-निषेधौ च प्रकल्प्य पञ्चमः (५)। 'स्यान्नास्त्येवे'-ति केवल निषेध 'स्यादवक्तव्यमेवे'- ति यौगपद्येन विधिनिषेधौ च प्रकल्प्य षष्ठः (६)। 'स्यादस्त्येवे'-ति केवल विधि 'स्यान्नास्त्येवे'-ति केवल निषेध 'स्यादवक्तव्यमेवे'-ति यौगपद्येन विधिनिषेधौ च प्रकल्प्य सप्तमः (७)।

[भङ्गाना स्पष्टीकरणम्]

तत्र-स्यात्=कथञ्चित् परकीयद्रव्य क्षेत्र काल-भावानपेक्षतया केवल स्वकीय-

(५) 'स्यादस्त्यवक्तव्यमेव सर्वम्,'—अर्थात् प्रत्येक पदार्थ अस्तित्ववान् होता हुआ अवक्तव्य है। यह भग, पहले और चौथे भगके सम्मेलनसे बना है, इसमे केवल विधि और युगपद् विधि-निषेध की विवक्षा है।

(६) 'स्यान्नास्त्यवक्तव्यमेव सर्वम्'-अर्थात् प्रत्येक पदार्थ नास्तित्ववान् होता हुआ अवक्तव्य है। यह भग, दूसरे और चौथे भगके मिश्रणसे बना है। इसमे केवल निषेध और युगपद् विधि निषेध की विवाक्षा है।

(७) 'स्यादस्ति नास्ति-अवक्तव्यमेव सर्वम्'-प्रत्येक पदार्थ अस्तित्ववान् तथा नास्तित्ववान् होता हुआ अवक्तव्य है। यह भग तीसरे और चौथे भगको मिलानेसे बना है। इसमे क्रमशः विधि-निषेध और युगपद् विधि-निषेधकी विवक्षा है।

(सातो भगों का स्पष्टीकरण)

(१) जब हम कहते हैं—'घडा है' तो घटविषयक द्रव्यादिचतुष्टय

(५) स्यादस्त्यवक्तव्यमेव सर्वम्—અર્થાત્ પ્રત્યેક પદાર્થ અસ્તિત્વવાન્ હોવા સાથે અવક્તવ્ય છે આ ભાગો પહેલા અને ચોથા ભાગાના સમેલનથી બન્યો છે, એમા કેવળ વિધિ અને યુગપદ્ વિધિ-નિષેધની વિવક્ષા છે

(६) स्यान्नास्त्यवक्तव्यमेव सर्वम्—અર્થાત્ પ્રત્યેક પદાર્થ નાસ્તિત્વવાન્ હોવા સાથે અવક્તવ્ય છે આ ભાગો બીજા અને ચોથા ભાગાના મિશ્રણથી બન્યો છે એમા કેવળ નિષેધ અને યુગપદ્ વિધિ-નિષેધની વિવાક્ષા છે

(७) स्यादस्ति नास्ति—अवक्तव्यमेवसर्वम्—અર્થાત્ પ્રત્યેક પદાર્થ અસ્તિત્વવાન્ તથા નાસ્તિત્વવાન્ હોવા સાથે અવક્તવ્ય છે આ ભાગો ત્રીજા અને ચોથા ભાગાના મિશ્રણથી બન્યો છે એમા ક્રમશ વિધિ-નિષેધ અને યુગપદ્ વિધિ-નિષેધની વિવાક્ષા છે

[સાતે ભાગાનુ સ્પષ્ટીકરણ]

(૧) જ્યારે આપણે કહીએ છીએ કે 'ઘડા છે", ત્યારે ઘટવિષયક

'स्यादस्त्येव सर्व'-मिति केवल विधिं प्रकल्प्य प्रथमः (१)। 'स्यान्नास्त्येव सर्व'-मिति केवल निषेध प्रकल्प्य द्वितीयः (२)। 'स्यादस्त्येव स्यान्नास्त्येवे' ति क्रमिकौ विधिनिषेधौ प्रकल्प्य तृतीयः (३)। 'स्यादवक्तव्यमेवे'-ति यौ-गपद्येन विधि-निषेधौ प्रकल्प्य चतुर्थ' (४)। स्यादस्त्येवे '-ति केवल विधिं

(१) 'स्यादस्येव सर्वम्'—अर्थात् प्रत्येक पदार्थ, स्वद्रव्य, स्वक्षेत्र, स्वकाल और स्वभाव की अपेक्षासे है। इस भगमें सिर्फ विधिकी कल्पना की गई है।

(२) 'स्यान्नास्त्येव सर्वम्'—अर्थात् प्रत्येक पदार्थ, पर द्रव्य, पर क्षेत्र, पर काल और पर भाव की अपेक्षा नहीं है। इस भगमें सिर्फ निषेधकी कल्पना है।

(३) 'स्यादस्त्येव स्यान्नास्त्येव सर्वम्'—अर्थात् प्रत्येक पदार्थ, स्व द्रव्यादिचतुष्टयकी अपेक्षा है, परद्रव्यादिचतुष्टयकी अपेक्षा नहीं है। इस भगमें विधि और निषेध दोनोंकी क्रमशः कल्पना की गई है।

(४) 'स्यादवक्तव्यमेव सर्वम्'—अर्थात् प्रत्येक पदार्थ किसी अपेक्षा अवक्तव्य (वचन के अगोचर) है। यहा विधि और निषेधकी युगपत् (एकही साथ) कल्पना है। एक समयमें एक ही धर्मका कथन हो सकता है, अनेक धर्मों का नही हो सकता। यहा एक ही साथ दो धर्मों की विवक्षा है, और दोनों का युगपत् कथन नहीं हो सकता, अत इस अपेक्षा से पदार्थ अवक्तव्य है।

(२) स्यान्नास्त्येव सर्वम्—અર્થાત્ પ્રત્યેક પદાર્થ પરદ્રવ્ય, પરક્ષેત્ર, પરકાલ અને પરભાવની અપેક્ષાએ નથી આ ભાગામા માત્ર નિષેધની કલ્પના છે

(३) स्यादस्त्येव स्यान्नास्त्येव सर्वम्—અર્થાત પ્રત્યેક પદાર્થ, સ્વદ્રવ્યાદિ—ચતુષ્ટયની અપેક્ષાએ છે, પરદ્રવ્યાદિ-ચતુષ્ટયની અપેક્ષાએ નથી આ ભાગામા વિધિ અને નિષેધ એ બેઉની ક્રમશ કલ્પના કરી છે

(४) स्यादवक्तव्यमेव सर्वम्—અર્થાત્ પ્રત્યેક પદાર્થ કોઇ અપેક્ષાએ અવકતવ્ય (વચનને અગોચર) છે અહી વિધિ અને નિષેધની એકી સાથે કલ્પના કરી છે, એક સમયે એક જ ધર્મનુ કથન થઇ શકે છે, અનેક ધર્મોનુ નથી થઇ શકતુ અહી એકી સાથે બે ધર્મોની વિવક્ષા છે, અને બેઉનુ એકી સાથે કથન નથી થઇ શકતુ, માટે એ અપેક્ષાએ પદાર્થ અવકતવ્ય છે

घट' स्वद्रव्यक्षेत्राद्यपेक्षयाऽस्ति, परद्रव्यक्षेत्राद्यपेक्षया च नास्तीत्यस्त्वेवाऽऽपेक्षिक घटेऽस्तित्व नास्तित्व चेति धर्मद्वदमित्येव य क्रमिको वचनप्रकारः स तृतीयो भङ्ग' (३)।

आपेक्षिक घटेऽस्तित्व नास्तित्व च तृतीये भङ्गे यदुक्त तत्क्रमिकरूपतया वक्तु सुशक, क्रममपहाय तु यौगपद्येनैतस्मिन् घटादावस्तित्व नास्तित्व चापेक्षाकृत

नही है, ग्रीष्म आदि जिस कालमे है उससे भिन्न कालमे नही है, रक्तता आदि गुण यदि उसमे पाये जाते है तो नीलता आदि भावोंकी अपेक्षा नही है। यदि दूसरे द्रव्य आदिकी भी अपेक्षा घटका अस्तित्व माना जाय तो घटका नियत स्वरूपादि नही बन सकता। अर्थात् घटमें यदि अन्य स्वरूपादिसे नास्तित्व न माना जाय तो घट-पट आदि भेद ही पदार्थोंमे न रहे। अतः घटमे परचतुष्टयसे नास्तित्व रहता है यह दूसरे भगका आशय है।

(३) जब हम कहते है-घट है भी और नही भी है, तो उल्लिखित प्रथम और द्वितीय भगमे बताये हुए स्वद्रव्य क्षेत्र आदि, तथा पर द्रव्य आदि दोनों की क्रमशः विवक्षासे कहते है। यह क्रमवार वचनप्रकार तीसरा भग है।

(४) जैसा कि पहले कह चुके है, कि घट मे आपेक्षिक अस्तित्व नास्तित्वका कथन क्रमिक कर सकते हैं, परतु एक ही साथ अस्तित्व नास्तित्व,

---

કરીને નથી ગ્રીષ્મ આદિ જે કાળમા છે તો તેથી ભિન્ન કાળમા નથી, લાલાશ આદિ ગુણ જો એમા માલૂમ પડે છે તો લીલાશ આદિ ભાવોની અપેક્ષાએ નથી જો બીજા દ્રવ્ય આદિની પણ અપેક્ષાએ ઘટનુ અસ્તિત્વ માનવામા આવે તો ઘટનુ નિયત સ્વરૂપ નથી બની શકતુ અર્થાત્ ઘટમા જો અન્ય સ્વરૂપાદિએ કરીને નાસ્તિત્વ ન માનવામા આવે તો ઘટ-પટ આદિ ભેદ જ પદાર્થોમા ન રહે માટે ઘટમા પરચતુષ્ટયે કરીને નાસ્તિત્વ રહેલુ છે આ બીજા ભાગાનો આશય છે

(૩) જ્યારે આપણે કહીએ છીએ કે ઘટ છે પણ ખરો અને નથી પણ ખરો, ત્યારે ઉપર કહેલા પહેલા અને બીજા ભાગામા બનાવેલા સ્વદ્રવ્યક્ષેત્ર આદિ તથા પરદ્રવ્ય આદિ બેઉની ક્રમશ વિવાક્ષાએ કરીને કહીએ છીએ એ ક્રમવાર વચનપ્રકાર ત્રીજો ભાગો છે

(૪) જેમકે પહેલા કહી ગયા છીએ કે, ઘટમા આપેક્ષિક અસ્તિત્વ નાસ્તિત્વનુ કથન ક્રમિક થઇ શકે છે પરતુ એકી સાથે અસ્તિત્વ નાસ્તિત્વ બેઉ ધર્મો વચનદ્વારા

द्रव्यक्षेत्रकालभावापेक्षयाऽस्त्येव=वर्त्तत एव सर्वं घट पटादि तथाहि-घटः-पार्थिवत्वावच्छेदेन द्रव्यतः, वाराणसेयत्वावच्छेदेन क्षेत्रतः, ग्रैष्मत्वावच्छेदेन कालतः, रक्तत्वावच्छेदेन च भावतो वर्त्तते। तदेतद् घटस्य वर्त्तनं जलीयत्व पाटलिपुत्रत्व-शारदत्व-नीलत्वादिरूपा परकीयद्रव्यक्षेत्रकालभावापेक्षामन्तरेणैवास्ति। इतरथा रूपान्तरापादनेन स्वस्वरूपमन्यप्रसक्तेः। अस्त्येवेत्येवकारश्च नास्तीत्यन्ययोग व्यवच्छेदार्थः। इति प्रथमभङ्गाशयः (१)।

स्यात्=कथञ्चित्-परकीयद्रव्यक्षेत्रकालभावानपेक्ष्य नास्त्येव घट इत्यापेक्षिको घटसत्त्वाभावः, एवं पटादिष्वपि योज्यमिति द्वीतीयभङ्गाऽऽशयः (२)।

की अपेक्षा ही कहते है। अर्थात् घड़ा यदि मृत्तिकाद्रव्य का बना है तो वह मृत्तिकाद्रव्यकी अपेक्षासे ही है। यदि बनारसका है तो बनारस क्षेत्रकी अपेक्षा है। ग्रीष्म आदि जिस कालमें है उसी काल की अपेक्षा है। ललाई आदि जो-जो गुण उसमें पाये जाते हैं, उन्हीं गुणो (भावों)की अपेक्षा है। तात्पर्य (मतलब) यह है कि 'घडा है' इस कथन का आशय यही है कि घडा अपने नियत द्रव्य आदि की अपेक्षा है। यदि अपने द्रव्य आदि चतुष्टयसे घडेका अस्तित्व न माना जाय तो वह गधेके सीगकी नाई असत् हो जायगा, अतः स्वचतुष्टयसे प्रत्येक पदार्थमे अस्तित्व अवश्य मानना चाहिए।

(२) जब हम कहते है—'घडा नही है तो घटसे भिन्न द्रव्य आदि की अपेक्षासे कहते हैं। अर्थात्। घडा यदि मिट्टी का बना है तो वह जल द्रव्यकी अपेक्षा नही है, बनारसमें है तो पटना क्षेत्रकी अपेक्षा

દ્રવ્યાદિ-ચતુષ્ટયની અપેક્ષાએ જ કહીએ છીએ અર્થાત્-જો ઘડો માટીરૂપ દ્રવ્યનો બન્યો છે તો એ માટીરૂપ દ્રવ્યની અપેક્ષાએ કરીને જ છે, જો બનારસનો છે તો બનારસ ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ કરીને છે, ગ્રીષ્મ આદિ જે કાળમા છે એ કાળની અપેક્ષાએ કરીને છે, લાલાશ આદિ જે જે ગુણ એમા માલૂમ પડે છે, એ ગુણો (ભાવો)ની અપેક્ષાએ કરીને છે તાત્પર્ય (મતલબ) એ છે કે 'ઘડો છે' એ કથનનો આશય એ છે કે ઘડો પોતાના નિયત દ્રવ્ય આદિની અપેક્ષાએ કરીને છે જો પોતાના દ્રવ્યાદિ-ચતુષ્ટયે કરીને ઘડાનુ અસ્તિત્વ ન માનવામા આવે તો તે ગધેડાના શીંગડાની પેઠે અસત્ થઈ જશે, માટે સ્વચતુષ્ટયે કરીને પ્રત્યેક પદાર્થમા અસ્તિત્વ અવશ્ય માનવું જોઈએ

(૨) જ્યારે આપણે કહીએ છીએ કે "ઘડો નથી', ત્યારે ઘટથી ભિન્ન દ્રવ્ય આદિની અપેક્ષાએ કરીને કહીએ છીએ અર્થાત્ ઘડો જો માટીનો બન્યો છે તો તે જલદ્રવ્યની અપેક્ષાએ કરીને નથી, બનારસમા છે તો તે પટણાક્ષેત્રની અપેક્ષાએ

द्वितीयभङ्गोक्त परकीयद्रव्यादपेक्षयाऽसद्रूप सर्वं (घटपटादिरूप) वस्तु यौगपद्येन विधिनिषेधा परिकल्प्य, 'अवक्तव्यमपी'-त्येव यो वाक्प्रकारः स षष्ठो भङ्ग. (६) ।

स्वद्रव्याद्यपेक्षया सद्रूप परकीयद्रव्याद्यपेक्षया चासद्रूप सर्वं (घटपटादिरूप) वस्तु यौगपद्येनाऽस्तित्व नास्तित्वाभ्यामवक्तव्यमपीत्येवविधो वाक्प्रयोग. सप्तमो भङ्ग इति दिक् (७) एतत्प्ररूपकः। पुनश्च--

वीत.=विनष्ट , राग =आसक्तिर्यस्य स वीतरागः, रागपदेन द्वेषस्याप्युपलक्षणात्सर्वथा रागद्वेषरहित इत्यर्थ', देवो भवति। ननु यदि देवो रागद्वेषरहितस्तदा

(६) द्वितीय भगमें परद्रव्यादि-चतुष्टयकी अपेक्षा पदार्थमें नास्तित्व कहा गया है, उसके साथ ही युगपत विधि-निषेध को कल्पना करनेसे अवक्तव्यता भी पाइ जाती है। यही 'नास्ति-अवक्तव्य' रूप छठा भग है ।

(७) स्व-द्रव्य आदि की अपेक्षा सत् और परद्रव्यादिकी अपेक्षा असत् वस्तु युगपत् विधि निषेधकी कल्पना करनेसे अवक्तव्य भी है। यही 'अस्ति-नास्ति-अवक्तव्य' रूप सातवें भग का आशय है।

यहां दिशासूचन के लिए केवल 'अस्तित्व' धर्मको उदाहरण बना कर सात भग घटाये है। इसी प्रकार नित्यत्व आदि प्रत्येक धर्म पर सात-सात भग स्वय घटा लेने चाहिए। इन सबकी प्ररूपणा करने वालेको, तथा—जिसका राग नष्ट हो गया हो अर्थात् वीतराग हो उसे देव कहते है। 'राग' पद 'द्वेष' का उपलक्षण है, इससे 'द्वेष' का नाश भी समझना चाहिए ।

(૬) બીજા ભાગામા પર દ્રવ્યાદિ-ચતુષ્ટયની અપેક્ષાએ પદાર્થમા નાસ્તિત્વ બતાવ્યુ છે, એની સાથે જ યુગપત્ વિધિ-નિષેધની કલ્પના કરવાથી અવક્તવ્યતા પણ મેળવી શકાય છે એ 'નાસ્તિ-અવક્તવ્ય' રૂપ છઠ્ઠો ભાગો છે

(૭) સ્વ-દ્રવ્ય આદિની અપેક્ષાએ સત અને પર-દ્રવ્યાદિની અપેક્ષાએ અસત્ વસ્તુ, યુગપત્ વિધિનિષેધની કલ્પના કરવાથી અવક્તવ્ય પણ છે એ 'અસ્તિ-નાસ્તિ-અવક્તવ્ય' રૂપ સાતમા ભાગોનો આશય છે

અહીં દિશાસૂચનને માટે કેવળ 'અસ્તિત્વ' ધમને જ ઉદાહરણ બનાવી સાત ભાગા ઘટાવ્યા છે એ પ્રમાણે નિત્યત્વ આદિ પ્રત્યેક ધર્મ પર સાત-સાત ભાગા પોતાની મેળે ઘટાવી લેવા આ બધાની પ્રરૂપણા કરવાવાળો, અને-જેનો રાગ નષ્ટ થઇ ગયો હોય એટલે વીતરાગ હોય તે દેવ કહેવાય છે 'રાગ' પદ દ્વેષનુ ઉપલક્ષણ છે, માટે તે વડે દ્વેષનો નાશ પણ સમજવો

सद्रूपमपि सर्वथा वक्तुमशक्य, विधिमुखेन प्रतिपादने निषेधस्य निषेधमुखेन प्रति पादने च विधेरवगमाभावप्रसङ्गात्तस्मादेवंविधस्थले 'अवक्तव्य'-शब्दप्रयोग एव वृद्धसिद्धान्त इत्यतः 'कथञ्चिदवक्तव्य एवाय घट'' इत्यादिरूपो यो वचनप्रकार' स चतुर्थो भङ्गः (४) ।

एषु चतुर्षु भङ्गेषु मूलभूतौ केवलविधिगर्भकेवलनिषेधगर्भौ प्रथम द्वितीयौ, शेषौ तु द्वौ तदुभयभङ्गसम्बन्धादेव स्तः, इयाँस्तु विशेषः-यत्तृतीयो भङ्गः-प्रथम द्वितीयभङ्गोक्तौ विधि-निषेधौ क्रमेणाऽऽश्रित्य प्रवर्त्तते, चतुर्थस्तु यौगपद्येनैवेति॥

स्वद्रव्यक्षेत्रकालभावानपेक्ष्य सद्रूप (घटपटादिरूप) सर्वं वस्तु यौगपद्येन विधि निषेधौ परिकल्प्यावक्तव्यमपीत्येव वाक्प्रयोग' पञ्चमो भङ्ग' (५) ।

दोनों धर्मोंको वचन द्वारा नही कह सकते। 'है' कहें तो उससे 'नहीं' का कथन नहीं होता, और 'नहीं' कहें तो उससे 'है' का कथन नहीं होता। इसके अतिरिक्त ऐसा कोई भी शब्द नही है जिससे अनेक धर्मोंका एक साथ प्रतिपादन किया जा सके, इस अपेक्षासे घटको अवक्तव्य कहा है। यहा अस्तित्व और नास्तित्व दोनो धर्मोंकी युगपत विवक्षा है । यही चौथे भगका आशय है ।

इन चार भगोंमेसे केवल विधि-प्रतिपादक पहला, और केवल निषेध-प्रतिपादक दूसरा भग ही मूल भग है। तीसरा और चौथा भग इन्हीं को क्रमशः और युगपत मिलाने से बना है।

(५) स्व-द्रव्य क्षेत्र काल भावसे वस्तु (घट) सत् और युगपत् विधि-निषेध के साथ विवक्षित होने पर अवक्तव्य रूप होती है। यह पाचवाँ भग है ।

નથી કહી શકાતા 'છે' કહીએ તો તેથી 'નથી' નુ કથન નથી થતુ અને 'નથી' કહીએ તો તેથી 'છે' નુ કથન નથી થતુ તે સિવાયનો એવો કોઈ પણ શબ્દ નથી કે જેનાથી અનેક ધર્મોનુ એકી સાથે પ્રતિપાદન કરી શકાય, એ અપેક્ષાએ ઘટને અવકતવ્ય કહ્યો છે અહીં અસ્તિત્વ અને નાસ્તિત્વ એ બેઉ ધર્મની યુગપત વિવક્ષા છે એ ચોથા ભાગનો આશય છે

આ ચાર ભાગામાથી કેવળ વિધિ-પ્રતિપાદક પહેલો અને કેવળ નિષેધ-પ્રતિ પાદક બીજો ભાગો જ મૂળ ભાગા છે ત્રીજો અને ચોથો ભાગો એ બેઉને ક્રમશ અને યુગપત મેળવવાથી બન્યા છે

(૫) સ્વ-દ્રવ્યક્ષેત્રકાલભાવથા વસ્તુ (ઘટ) સત છે અને યુગપત્ વિધિ-નિષેધની સાથે વિવક્ષિત થવાથી અવકતવ્ય રૂપ થાય છે આ પાચમો ભાગો છે

रागद्वेषवानात्माऽपि स्फटिकोपम निज नैर्मल्यगुण परित्यज्य तत्तदुपरञ्जकविषय-सपर्कवशादुत्तरोत्तर मलिनीभवत्यन्ततश्च दुर्गतिमात्रफलक भवति तस्मात्सर्वदुर्गति-मूलभूतौ राग द्वेषौ भव्येन प्रयत्नतोऽपनेयौ, तदपनयनार्थमेवामौ रागद्वेषविनिर्मुयो देव उपासितव्यः। तथाहि दृश्यते लोके-यो रोगाक्रान्तः स नीरोगमगदङ्कार, यो वैरकृतपराभवापन्नो दुर्बलः स प्रबल राजादि, योऽल्पद्धिकानवान् स महाद्धिका-निन श्रेष्ठिप्रभृतिं, यश्च शीतार्त्त स तेजोमय सूर्यादि समुपास्य कृतकृत्यो भवतीति। एव चानन्तशान्तिनिधानस्य सर्वथा निष्कलङ्कस्य भगवतो निरवद्योपासनया चित्ते-

इतनी बढ जाती है कि वह सिर्फ मेंढकोके कामका रह जाता है।

इसी प्रकार राग-द्वेष वाली आत्मा, अपनी स्फटिक के समान निर्मलताको त्याग कर मलिन बनाने वाले विषयोंके ससर्ग से क्रमशः अधिकाधिक मलिन होती हुइ, अन्तमे दुर्गतिका पात्र बनती है। इसलिए समस्त दुर्गति के मूल कारण राग-द्वेष हैं। भव्य जीवको प्रयत्न करके इन्हे दूर कर देना चाहिए। इन्हे दूर करने (नष्ट करने) के ही लिए राग-द्वेष रहित देवकी उपासना करनी चाहिए। यही बात लोकमें देखी जाती है। रोगी नीरोग करने वाले वैद्यकी उपासना करता है, वैरियों के द्वारा तिरस्कार पाया हुआ निर्बल व्यक्ति सबल राजा आदिकी उपासना करता है, छोटी दिकान (दुकान) वाला बडी दुकान वाले सेठ आदिका आश्रय लेता हैं, और शीतसे ठिठुरा हुआ मनुष्य सूर्य आदि गर्म वस्तुओंकी शरण लेता है और सफल होता है। इस प्रकार अनन्त शक्तिके आगर, सर्वथा निष्कलङ्क भगवान् की निर्दोष उपासनासे चित्तमें एकाग्रता उत्पन्न होती हैं, और उस

પોતાની સ્ફટિક સરખી નિર્મળતાને ત્યજીને મલીન બનાવનારા વિષયોના સસર્ગથી ક્રમશ અધિકાધિક મલીન થતા છેવટે દુર્ગતિનુ પાત્ર બની જાય છે માટે સમસ્ત દુર્ગતિના મૂળ કારણ રાગ-દ્વેષ છે ભવ્ય જીવોએ પ્રયત્ન કરીને તેમને દૂર કરવા જોઇએ એને દૂર (નષ્ટ) કરવાને માટે રાગદ્વેષ રહિત દેવની ઉપાસના કરવી જોઇએ એ વાત લોકમા જોવામા આવે છે રોગી નીરોગ કરનાર વૈદ્યની ઉપાસના કરે છે શત્રુઓથી તિરસ્કાર પામનારી નિર્બળ વ્યકિત સબળ રાજા આદિની ઉપાસના કરે છે, નાની દુકાનવાળો મોટી દુકાનવાળા શેઠ આદિનો આશ્રય લે છે, અને ટાઢથી થરથરતો માણસ સૂર્ય આદિ ગરમ વસ્તુઓનુ શરણુ લે છે અને સફળ થાય છે એ પ્રમાણે અનત શકિતના આગર, સર્વથા નિષ્કલક ભગવાનની નિર્દોષ ઉપાસનાથી ચિત્તમા એકાગ્રતા ઉત્પન્ન થાય છે, અને એ એકાગ્રતાથી આત્માનુ

तदुपासनमकिञ्चित्करं, यतो भवदुक्तरीत्या तस्योपासनारहिते मति न द्वेषो न वा उपासीने मति राग इत्युपासनायां कृतायामपि भगवत्प्रसादासम्भवाद् व्यर्थैव सा? इति चेद् भ्रान्तोऽसि नहि वयं प्रसादयितुं भगवन्तमुपास्महेऽपितु स्वस्वात्मानं परिशोध्य निष्कलङ्कीकर्तुमेव। आत्मकलङ्कश्च मोहादिजनितं विषयभोगलोलुपत्वं, तच्च रागद्वेषप्रहाणमन्तरेणोपशमितुं न प्रभवति, प्रत्युत यथा नीलपीत-रक्तादिसम्बन्धात्पङ्कादिसम्बन्धाद्वा सलिलं, निजं स्वच्छत्वगुणमपहाय तत्तद्गुणान्तरं धृत्वोत्तरोत्तरं मालिन्यबाहुल्यमुपयाति भेकोपभोगयोग्यं च पर्यवस्यति-तथा

शङ्का-यदि देव, राग और द्वेषसे रहित हैं तो उनकी उपासना करना वृथा है—उनकी उपासना करनेसे कोई प्रयोजन नहीं सिद्ध हो सकता। क्योंकि आपके कथनानुसार वे (देव) अपनी उपासना करनेवाले पर राग नही करेगे और उपासना न करनेवाले पर द्वेष नहीं करेंगे। ऐसी अवस्था में उपासना करने पर भी उनकी प्रसन्नता प्राप्त नहीं की जा सकती, अत एव ऐसे देवकी उपासना करना व्यर्थ है।

समाधान-यह तुम्हारी भूल है। हमारी उपासना भगवान् को प्रसन्न (खुश) करनेके लीए नही किन्तु अपनी अपनी आत्माको शुद्ध करके सर्वथा निर्विकार बनाने के लिए है। मोह आदिसे उत्पन्न होनेवाली विषय-भोगकी लोलुपता ही आत्माका विकार (कलक) है। उसका नाश राग-द्वेषके नाश हुए विना नही हो सकता। जल-नील, पीत और रक्त आदि वर्ण के सयोगसे अपने स्वच्छतागुणको त्याग कर, नीला पीला या लाल हो जाता है। धीरे-धीरे उसकी मलिनता

શંકા—જો દેવ, રાગ અને દ્વેષથી રહિત છે, તો તેની ઉપાસના કરવી વૃથા છે તેની ઉપાસના કરવાથી કોઇ પ્રયોજન સિદ્ધ થઇ શકતુ નથી, કારણકે આપના કથનાનુસાર એ (દેવ) પોતાની ઉપાસના કરનારાઓ પર રાગ નહી કરે અને ઉપાસના ન કરનાર પર દ્વેષ નહિ કરે એવી સ્થિતિમા ઉપાસના કરવાથી પણ તેની પ્રસન્નતા પ્રાપ્ત કરી શકાતી નથી, માટે તેની ઉપાસના કરવી વ્યર્થ છે

સમાધાન—એ તમારી ભૂલ છે અમારી ઉપાસના ભગવાન્‌ને પ્રસન્ન (ખુશ) કરવાને માટે નથી પરન્તુ પોતપોતાના આત્માને શુદ્ધ કરીને સર્વથા નિર્વિકાર બનાવવા માટે છે મોહ આદિથી ઉત્પન્ન થનારી વિષયભોગની લોલુપતા જ આત્માનો વિકાર (કલક) છે તેનો નાશ રાગદ્વેષનો નાશ થયા વિના થઇ શકતો નથી જળ લીલા, પીળા અને રાતા વર્ણ આદિના સયોગથી પોતાની સ્વચ્છતાનો ગુણ ત્યજીને લીલુ પીળુ કે લાલ થઇ જાય છે ધીરે ધીરે એની મલિનતા એટલી વધી જાય છે કે તે માત્ર દેડકાઓના કામનું જ રહે છે, એ પ્રમાણે રાગ-દ્વેષવાળો આત્મા,

रागद्वेषवानात्माऽपि स्फटिकोपम निज नैर्मल्यगुण परित्यज्य तत्तदुपरञ्जकविषय-सपर्कवशादुत्तरोत्तर मलिनीभवत्यन्ततश्च दुर्गतिमानफलक भवति तस्मात्सर्वदुर्गति-मूलभूतौ राग द्वेषौ भव्येन प्रयत्नतोऽपनेयौ, तदपनयनार्थमेवामौ रागद्वेषविनिर्मुयो देव उपासितव्यः। तथाहि दृश्यते लोके-यो रोगाक्रान्तः स नीरोगमगदङ्कार, यो वैरकृतपराभवापन्नो दुर्बलः स प्रबल राजादि, योऽल्पद्धिकानवान् स महाद्धिका-निन श्रेष्ठिप्रभृतिं, यश्च शीतार्त' स तेजोमय सूर्यादि समुपास्य कृतकृत्यो भवतीति। एव चानन्तशान्तिनिधानस्य सर्वथा निष्कलङ्कस्य भगवतो निरवद्योपासनया चित्ते-

इतनी बढ जाती है कि वह सिर्फ मेढकोके कामका रह जाता है।

इसी प्रकार राग-द्वेष वाली आत्मा, अपनी स्फटिक के समान निर्मलताको त्याग कर मलिन बनाने वाले विषयोके ससर्ग से क्रमशः अधिकाधिक मलिन होती हुइ, अन्तमे दुर्गतिका पात्र बनती है। इसलिए समस्त दुर्गति के मूल कारण राग-द्वेष हैं। भव्य जीवको प्रयत्न करके इन्हे दूर कर देना चाहिए। इन्हे दूर करने (नष्ट करने) के ही लिए राग-द्वेष रहित देवकी उपासना करनी चाहिए। यही बात लोकमे देखी जाती है। रोगी नीरोग करने वाले वैद्यकी उपासना करता है, वैरियों के द्वारा तिरस्कार पाया हुआ निर्बल व्यक्ति सबल राजा आदिकी उपासना करता है, छोटी द्धिकान (दुकान) वाला बडी दुकान वाले सेठ आदिका आश्रय लेता है, और शीतसे ठिठुरा हुआ मनुष्य सूर्य आदि गर्म वस्तुओंकी शरण लेता है और सफल होता है। इस प्रकार अनन्त शक्तिके आगर, सर्वथा निष्कलक भगवान् की निर्दोष उपासनासे चित्तमें एकाग्रता उत्पन्न होती है, और उस

પોતાની સ્ફટિક સરખી નિર્મળતાને ત્યજીને મલીન બનાવનારા વિષયોના સસર્ગથી ક્રમશ આધિકાધિક મલીન થતા છેવટે દુર્ગતિનુ પાત્ર બની જાય છે માટે સમસ્ત દુર્ગતિના મૂળ કારણ રાગ-દ્વેષ છે ભવ્ય જીવોએ પ્રયત્ન કરીને તેમને દૂર કરવા જોઈએ એને દૂર (નષ્ટ) કરવાને માટે રાગદ્વેષ રહિત દેવની ઉપાસના કરવી જોઇએ એ વાત લોકમા જોવામા આવે છે રોગી નીરોગ કરનાર વૈદ્યની ઉપાસના કરે છે શત્રુઓથી તિરસ્કાર પામનારી નિર્બળ વ્યકિત સબળ રાજા આદિની ઉપાસના કરે છે, નાની દુકાનવાળો મોટી દુકાનવાળા શેઠ આદિનો આશ્રય લે છે, અને ટાઢથી થરથરતો માણસ સૂર્ય આદિ ગરમ વસ્તુઓનુ શરણુ લે છે અને સફળ થાય છે એ પ્રમાણે અનત શકિતના આગર, સર્વથા નિષ્કલક ભગવાનની નિર્દોષ ઉપાસનાથી ચિત્તમા એકાગ્રતા ઉત્પન્ન થાય છે, અને એ એકાગ્રતાથી આત્માનુ

काग्रतोत्पद्यते, तया वीतरागतायामात्मपरिणति तेन रागद्वेषप्रहाण, ततश्च परिशुद्धिः, तया चास्य स्वरूपेऽवस्थानम् । नह्यात्मनः स्वरूपावस्थानात्पर किमप्यक्षय्य सुखमस्तीति रागद्वेषप्रहाणमेव नित्यनिरतिशयसुखनिदानम् । तदर्थे च वीतरागदेवोपासनमतीवाऽऽवश्यक, किन्तु नात्र देवस्य रागो नवा द्वेषोऽपितु यो रागद्वेषौ प्रजिहासति स एनमुपास्य फलिताभिलाषो भवति,—यथाऽन्धकारमपनिनीषुः स्वयमेव प्रकाश शरणीकृत्य पूर्णकामो भवन् दृश्यते लोके नतु तत्र प्रकाश उपसरतीति । एतेन सावद्योपासना प्रत्युक्ता यत एतया जीवहिंसायामारम्भस्तेन कर्मबन्धस्तस्माच्च ससारपरिभ्रमणमिति, यथोक्तम्—

एकाग्रतासे आत्माका वीतराग अवस्थामें परिणमन होता है। जब आत्मा वीतराग अवस्था मे आता है तो राग द्वेषका विनाश हो जाता है । राग-द्वेषका विनाश होनेसे शुद्धि होती है। आत्म शुद्धि होने से वह अपने शुद्ध सहज स्वभावमें स्थिर हो जाता है । आत्माका शुद्ध स्वभावमें स्थिर हो जाना ही सर्वोत्कृष्ट सुख है । वही सुख अविनाशी है । अत. राग द्वेषका विनाश ही सर्वश्रेष्ठ शाश्वत सुखका साधन है, और इसी सुखकी प्राप्तिके लिए वीतराग देवकी उपासना करना नितान्त आवश्यक है। यहाँ (इस उपासने में) देवका न तो राग है और न द्वेष, किन्तु जो राग द्वेषका त्याग करना चाहता है वह इसकी उपासना करके सफल मनोरथ होता है । जैसे लोकमें जो अन्धकारको दूर करना चाहता है वह स्वय प्रकाशकी शरण लेनेसे ही सफल होता है, न कि प्रकाश स्वय ही उसके पास दौडा जाता है।

વીતરાગ અવસ્થામા પરિણમન થાય છે જ્યારે આત્મા વીતરાગ અવસ્થામા આવે છે, ત્યારે રાગદ્વેષનો વિનાશ થઇ જાય છે રાગદ્વેષનો વિનાશ થવાથી શુદ્ધિ થાય છે આત્મશુદ્ધિ થવાથી તે પોતના શુદ્ધ સહજ સ્વભાવમા સ્થિર થઈ જાય છે આત્માનુ શુદ્ધ સ્વભાવમા સ્થિર થઇ જવુ એજ સર્વોત્કૃષ્ટ સુખ છે એજ સુખ અવિનાશી છે માટે રાગદ્વેષનો વિનાશજ સર્વશ્રેષ્ટ શાશ્વત સુખનુ સાધન છે, અને એ સુખની પ્રાપ્તિને માટે વીતરાગ દેવની ઉપાસના કરવી નિતાન્ત આવશ્યક છે અહીં (આ ઉપાસનામા) દેવનો રાગ નથી કે દ્વેષ નથી પરતુ જે રાગદ્વેષનો ત્યાગ કરવા ઇચ્છે તે એની ઉપાસના કરીને સફળ-મનોરથ થાય છે જેમકે-લોકમા જે અધકારને દૂર કરવા ઇચ્છે છે તે પોતે પ્રકાશનુ શરણુ લેવાથી જ સફળ થાય છે, નહિ કે પ્રકાશ પોતે તેની પાસે દોડી જાય છે એથી સાવદ્ય ઉપાસનાનુ ખડન થઇ

" सावज्जसपज्जाए, समुब्भवइ जीवहिंसणारभो ।
तम्हा वज्झइ कम्म, तेण य ससारचक्कसपाओ ॥ १ ॥" इति ।

एतच्छाया—

" सावद्यसपर्यया समुद्भवति जीवहिंसनाऽऽरभः ।
तस्माद्बध्यते कर्म, तेन च ससारचक्रसम्पात ॥ १ ॥" इति ।

दोषान्तराणि च प्राक्प्रतिपादितान्येवेत्यलमाम्रेडितेन ॥

गुरुस्वरूपम् ।

गृणात्युपदिशति मोक्षमार्गमिति गुरु , स चाहिंसा सत्याऽस्तेय ब्रह्मचर्याऽपरिग्रहरूपमहाव्रतपञ्चकधारी, रात्रिभोजनपरिहारी, पञ्चानामास्रवाणा निवारकः, सवरपञ्चकाराधक , पञ्चेन्द्रियनिग्राहकः, पञ्चाना समितीना तिसृणा गुप्तीना च

इससे सावद्य उपासनाका खण्डन हो गया, क्योंकि सावद्य उपासना से जीवहिंसामें आरभ होता है, आरभसे कर्मबन्ध होता है और कर्मबन्धसे ससारमे परिभ्रमण करना पडता है। कहा भी है—

"सावद्य उपासनासे जीवहिंसारूप आरभ होता है, उससे कर्मबन्ध होता है ओर कर्मबन्धसे ससाररूपी चक्रमें घूमना पडता है ॥१॥"

अन्यान्य दोषोंका पहले प्रतिपादन किया जा चुका है अतः यहा इतना कहना ही बस (पर्याप्त) है ।

गुरुका स्वरूप

जो मोक्षमार्ग का उपदेश देते है वे गुरु है। वे अहिंसा, सत्य, अस्तेय, ब्रह्मचर्य और अपरिग्रह रूप पाच महाव्रतोंके धारी, रात्रिभोजनके त्यागी, पाच आस्रवोंके निवारक, पाच सवरोंके आराधक,

ગયુ, કારણકે સાવદ્ય ઉપાસનાથી જીવહિંસારૂપ આરભ થાય છે, આરભથી કર્મબધ થાય છે અને કર્મબધથી સસારમા પરિભ્રમણ કરવુ પડે છે કહ્યુ છે કે—

"સાવદ્ય ઉપાસનાથી જીવહિંસારૂપ આરભ થાય છે, તેથી કર્મબધ થાય છે અને કર્મબધથી સસારરૂપી ચક્રમા ઘૂમવુ પડે છે" (૧)

બીજા દોષોનુ પ્રતિપાદન પહેલા કરવામા આવ્યુ છે, એટલે અહીં આટલુ કથન જ પૂરતુ છે

ગુરૂનુ સ્વરૂપ

જે મોક્ષમાર્ગનો ઉપદેશ આપે છે તે ગુરૂ છે એ અહિંસા, સત્ય, અસ્તેય, બ્રહ્મચર્ય અને અપરિગ્રહરૂપ પાચ મહાવ્રતોના ધારણ કરનારા, રાત્રિભોજનના ત્યાગી, પાચ આસ્રવોના નિવારક, પાચ સવરોના આરાધક, પાચે ઇદ્રિયોનો નિગ્રહ કરનારા

धारकः, षट्कायरक्षकः, व्यसनसप्तकस्य मदाष्टकस्य च परिहारवान्, गुप्तब्रह्मचारी, दशाना यतिधर्माणा धारक, तपः संयमादिविविधगुणवान्, गज हय गाडी पोल्यङ्की वह्नियान पादयान-मुष्टिल (यान) वायुयान विद्युद्यान ताम्रयान शिविकादिवाहन मात्राऽनारोही, पादविहारी, परित्यक्त च्छत्र पादुकोपानत्पादत्राणश्च भवति, निर्दोषा ष्णादिग्राहकः, सचित्तजलत्यागी स्वार्थं संपादिते सेवार्थं सार्थं गच्छतो गृहस्थस्य चान्नपाने न गृह्णाति, न वा ते[2] स्वार्थं निर्मापयते, शिर केशान्निर्लुञ्चयति, वायुकायादिरक्षणार्थं मुखोपरि सदा सदोरकमुखवस्त्रिका निबध्नाति, जीवरक्षणार्थं च रजोहरण प्रमार्जिके धारयति, स्त्रियो न स्पृशति, न वा तत्स्पृष्टे स्थाने रात्रिषु,

१ पालखी रेल साइकिल मोटर हवाईजहाज ट्रामवे तामजान-खड़खड़िया (ताँगा घोड़ागाडी) इति भाषा ।

२ ते=अन्नपाने ।

पाचो इन्द्रियोंके निग्रह करने वाले, पाच समिति तीन गुप्तिके पालक, षट्काय के रक्षक, सप्त व्यसन और आठ मदोंके त्यागी, गुप्तब्रह्मचारी, दस यति-धर्मोके धारी, तप संयम आदि विविध गुणोंसे युक्त, हाथी घोडा, गाडी, पालकी, रेल, साइकिल, मोटर, हवाइजहाज, ट्राम्वे, तामजान आदि किसी भी सवारी पर सवार न होने वाले, पैदल विहार करने वाले, छत्र, पादुका, जूता, मोजा आदि के त्यागी, निर्दोष आहार के ग्राहक, सचित्त जलके त्यागी, भक्ति-भाव से साथ चलने वाले गृहस्थ का तथा अपने लिए बनाया हुआ-आहार न लेनेवाले होते हैं । वे अपने लिए भोजन नही बनवाते, सिरके केशोंका लोंच करते हैं, वायुकाय आदि की रक्षा के लिए मुख पर सदैव डोरा सहित मुखवस्त्रिका बाधे रहते हैं, जीवों की रक्षा के लीए रजोहरण और

પાચ સમિતિ ત્રણ ગુપ્તિના પાલક, ષટ્કાયના રક્ષક, સપ્ત વ્યસન અને આઠ મદોના ત્યાગી ગુપ્તબ્રહ્મચારી, દસ યતિધર્મોના ધારક, તપ સંયમ આદિ વિવિધ ગુણોથી યુક્ત હાથી, ઘોડા, ગાડી, પાલખી, રેલ, સાયકલ, મોટર, હવાઈ વિમાન, ટ્રામ્વે આદિ કોઈ પણ વાહનપર સવાર ન થનારા, પગપાળા વિહાર કરનારા, છત્ર, પાદુકા, જોડા, મોજા વગેરેના ત્યાગી, નિર્દોષ આહારના ગ્રાહક, સચિત્ત જળના ત્યાગી, ભક્તિભાવે સાથે ચાલનારા ગૃહસ્થોનો અને પોતાને માટે બનાવવામા આવેલો આહાર ન લેનારા હોય છે તેઓ પોતાને માટે ભોજન બનાવરાવતા નથી, માથા પરના કેશનો લોચ કરે છે, વાયુકાય આદિની રક્ષાને માટે મુખપર સદૈવ દોરા સાથેની

नापि वा स्त्री पशु पण्डकाऽकुलाया वसतावतिष्ठते, नापि च स्त्रीसभे समुपदिशति, बुद्धस्तत्त्वज्ञश्च सन्नहिंसा धर्ममुपदिशति ॥

एतद्विषयसङ्ग्राहिका गाथाश्चेमाः--

जो गरइ मोक्खमग्गं, होइ समिइगुत्तिधारओ सतो ।
सतो दतो चाई, सरणं मे सो गुरू होउ ॥ १ ॥

अट्ठमयविप्पमुक्को,-ऽणारंभो गुत्तबंभयारी जो ।
सावज्जजोगविरओ, सरणं मे सो गुरू होउ ॥ २ ॥

जइधम्मधारओ जो, तवसंजमव परीसह जिण्णू ।
सत्ताविसँगुणव सरणं मे सो गुरू होउ ॥ ३ ॥

जयणट्ठ मुहपत्तिं, सदोरगं वधए मुहे निच्च ।
जो मुक्करागदोसो, सरणं मे सो गुरू होउ ॥ ४ ॥

रयहरणगोच्छ परिमिय वत्थापत्ताइधारओ जो य ।
छत्तोपाणहचज्जी, सरणं मे सो गुरू होउ ॥ ५ ॥

जिणवयणामियसिंधू, पवणविहारी थिरो य मेरुव्व ।
भवियणकुमुयससी जो, सरणं मे सो गुरू होउ ॥ ६ ॥

पंचमहव्वयधारी, जो उण छक्कायरक्खओ होइ ।
जो य विसुद्धाहारी, सरणं मे सो गुरू होउ ॥ ७ ॥

पज्जुसिय-तक्कमीसिय-चणाइअन्नं य मोयगं जो उ ।
समभावेण भुंजइ, सरणं मे सो गुरू होउ ॥ ८ ॥

मियमाणजीवरक्खो,-वएसगो धम्मकज्जमत्तंडो ।
हवइ य पायविहारी, सरणं मे सो गुरू होउ ॥ ९ ॥

१ 'अशाला च' इति नपुंसकमत्र ।

पूंजनी रखते हैं, स्त्रीयोंका स्पर्श नहीं करते, स्त्रीयोंके संपर्क वाले स्थानमें रात्रिके समय निवास नहीं करते, स्त्री पशु पण्डक वाली वसतिमें नहीं ठहरते, स्त्रियोंकी सभामें उपदेश नहीं देते, बोधवान् और तत्त्वज्ञाता होते हुए अहिंसा धर्मका उपदेश देते हैं। इस विषय की संग्रह गाथाएँ इस प्रकार है—

મુખવસ્ત્રિકા બાંધી રાખે છે જીવોની રક્ષાને માટે રજોહરણ અને પૂંજણી રાખે છે, સ્ત્રીઓનો સ્પર્શ કરતા નથી, સ્ત્રીઓના સંપર્કવાળા સ્થાનમાં રાત્રીને સમય નિવાસ કરતા નથી, સ્ત્રી-પશુ-પંડકવાળી વસ્તીમાં રહેતા નથી, સ્ત્રીઓની સભામાં ઉપદેશ આપતા નથી, બોધવાન્ અને તત્ત્વજ્ઞાતા થઈને અહિંસા ધર્મનો ઉપદેશ આપે છે આ વિષયને સંગ્રહ કરવાવાળી ગાથાઓ આ પ્રમાણે છે—

झाणग्गिअप्पकत्त, स्सरमलससोहणेगणिण्हाओ ।
सव्वप्पभावपुण्णो, सरण मे सो गुरू होउ ॥ १० ॥
जो विसयजालवेढिय, -भवियणहत्थावलबण निच्च ।
करुणानिही सरणओ, सरण मे सो गुरू होउ ॥ ११ ॥
वाइत्तमुत्तमपि ण, जह सोहइ वायग विणा जाउ ।
तह ज विणा सुभव्वो, सरण मे सो गुरू होउ ॥ १२ ॥

छाया-" यो गृणाति मोक्षमार्ग, भवति समितिगुप्तिधारकः शान्तः ।
क्षान्तो दान्तस्त्यागी, शरण मे स गुरुर्भवतु ॥ १ ॥
अष्टमदविप्रमुक्तोऽनारम्भी गुप्तब्रह्मचारी यः ।
सावद्ययोगविरतः, शरण मे स गुरुर्भवतु ॥ २ ॥
यतिधर्मधारको यस्तपःसयमवान् परीषहजिष्णुः ।
सप्तविंशतिगुणवान, शरण मे स गुरुर्भवतु ॥ ३ ॥
यतनार्थं मुखपत्री, सदोरका बध्नाति मुखे नित्यम् ।
यो मुक्तरागद्वेष , शरण मे स गुरुर्भवतु ॥ ४ ॥
रजोहरण गोच्छक परिमित वस्त्र पात्र-धारको यश्च ।
छत्रोपानहवर्जी, शरण मे स गुरुर्भवतु ॥ ५ ॥
जिनवचनामृतसिन्धुः, पवनविहारी स्थिरश्च मेरुवत् ।
भविजनकुमुदशशी य शरण मे स गुरुर्भवतु ॥ ६ ॥
पञ्चमहाव्रतधारी, य' पुनः षट्कायरक्षको भवति ।
यश्च विशुद्धाहारी, शरण मे स गुरुर्भवतु ॥ ७ ॥
पर्युषित तक्रमिश्रित,—चणकाद्यन्न च मोदक यस्तु ।
समभावेन भुङ्क्ते शरण मे स गुरुर्भवतु ॥ ८ ॥
म्रियमाणजीवरक्षोपदेशको धर्मकञ्जमार्त्तण्ड ।
भवति च पादविहारी, शरण मे स गुरुर्भवतु ॥९॥
ध्यानाग्न्यात्म स्वर्णस्वर मलसशोधनैकनिष्णात. ।
सर्वात्मभावपूर्ण., शरण मे स गुरुर्भवतु ॥ १० ॥
यो विषयजालवेष्टित,–भविजनहस्तावलम्बन नित्यम् ।
करुणानिधि. शरणद , शरण मे स गुरुर्भवतु ॥ ११ ॥
वादित्रमुत्तममपि न यथा शोभते वादक विना जातु ।
तथा य विना सुभव्य , शरण मे स गुरुर्भवतु ॥ १२ ॥ " इति ।

एतद्व्याख्या च प्राक्प्रतिपादितस्वरूपैव ।

इनका अर्थ पूर्वोक्त प्रकार ही है।

આનો અર્થ પૂર્વોક્ત પ્રમાણેજ છે

धर्मस्वरूपम् ।

धर्मः प्राग्-व्याख्यातस्वरूप. पूर्णदयामयप्रवृत्तिरूपत्वादहिंसा मूलस्तीर्थंकरोपदिष्टः ॥

द्वादशव्रतानि

(१-अणुव्रतम्-स्थूलप्राणातिपातविरमणम्)

हवइ थूलप्पाणाइवायओ विरमण वय पढम ।
दुविहा थूला हिंसा, सकप्पाऽऽरभयाभेया ॥ १ ॥

एतच्छाया च—

" भवति स्थूलप्राणातिपाततो विरमण व्रत प्रथमम् ।
द्विविधा स्थूला हिंसा, सङ्कल्पाऽऽरम्भजाभेदात् ॥ १ ॥

' द्वादशे '-ति,-द्वादश विधा'=प्रकारा यस्य तम् , तदेव दर्शयति-'तद्यथे' -त्यादिना-व्रियते=प्राप्यते सद्गतिरनेनेति व्रत नियम इत्यर्थः, पञ्चत्वादत्र व्रतानीति बहुवचनम् । अणूनि=लघूनि च तानि व्रतान्यणुव्रतानि, अणुत्व च महाव्रता-

---

धर्मका स्वरूप

धर्मका पहले व्याख्यान कर चुके हैं । जो पूर्ण दयामय प्रवृत्तिरूप होनेसे अहिंसा मूलक और तीर्थंकर भगवान् द्वारा उपदिष्ट हो, वही धर्म है ।

वह धर्म बारह प्रकार का है । जिससे सद्गतिकी प्राप्ति हो वह व्रत कहलाता है । जो महाव्रतो से छोटा व्रत हो उसे अणुव्रत कहते हैं । अणुव्रत पाच हैं, वे इस प्रकार है—

धर्मनुं स्वरूप

પહેલા ધર્મનુ વ્યાખ્યાન કરી ગયા છીએ જે પૂર્ણ દયામય પ્રવૃત્તિરૂપ હોઇને અહિંસામૂલક અને તીર્થંકર ભગવાન્ દ્વારા ઉપદિષ્ટ છે, તેજ ધર્મ છે

એ ધર્મ બાર પ્રકારનો છે જેથી સદ્ગતિની પ્રાપ્તિ થાય તે વ્રત કહેવાય છે જે મહાવ્રતોથી નાનું વ્રત હોય તેને અણુવ્રત કહે છે અણુવ્રતો પાચ છે, તે આ પ્રમાણે —

पढमा मंसाइकए, इच्छाए णिरवराहिणो हिंसा।
बीया तसजीवाणं, पुढवीखणणाइएहिं अणिच्छाए ॥ १ ॥

प्रथमा मांसादिकृते, इच्छया निरपराधिनो हिंसा।
द्वितीया त्रसजीवानां, पृथिवीखननादिभिरनिच्छया ॥ १ ॥

पेक्षया। तेषु प्रथममाह-' स्थूला '-दिति-प्राणातिपातात्=प्राणिप्राणनाशनाद् विरमणं=निवृत्तिः इत्थमत्राशयः-स्थूल सूक्ष्मभेदाद्द्विविधा जीवाः सन्ति, तत्र स्थूला =द्वीन्द्रिय त्रीन्द्रिय चतुरिन्द्रिय पञ्चेन्द्रियरूपाः, सूक्ष्माः=एकेन्द्रियाः केवल तत्त्वदर्शिभिः शास्त्रमर्मज्ञैश्च सुज्ञानाः अत एव गृहस्थैः परिहर्तुं दुःशकत्वात्साधुभिरेव परिहरणीयास्तेषां हिंसा। स्थूलः प्राणातिपातो द्वीन्द्रियादीनां हिंसनं सूक्ष्मश्चैकेन्द्रियाणाम्। स्थूलहिंसा च सङ्कल्पजाऽऽरम्भजाभेदाद्द्विधा, तत्र मांस नख दन्त

(१) अणुव्रत

(१) स्थूलप्राणातिपातविरमण--स्थूल हिंसासे निवृत्त होना। तात्पर्य यह कि--जीव दो प्रकार के हैं--(१) स्थूल (२) सूक्ष्म। द्वीन्द्रिय, त्रीन्द्रिय, चतुरिन्द्रिय और पचेन्द्रिय जीव स्थूल हैं, तथा एकेन्द्रिय जीव सूक्ष्म हैं। सूक्ष्म जीवोंको तत्त्वदर्शी और शास्त्रमर्मज्ञ ही जान सकते हैं, अतः गृहस्थ उनकी हिंसाका त्याग नहीं कर सकते। सूक्ष्म जीवों (एकेन्द्रियजीवों) की हिंसाका त्याग साधु ही करते हैं। तात्पर्य यह हुआ कि द्वीन्द्रिय आदि जीवोकी हिंसा स्थूल हिंसा है और एकेन्द्रिय जीवों की हिंसा सूक्ष्म हिंसा है। स्थूल हिंसा दो प्रकारकी है--(१) सकल्पजा और (२) आरभजा। मांस, नाखून, बाल, चमडा,

(१) અણુવ્રત

(૧) સ્થૂલપ્રાણાતિપાતવિરમણ-સ્થૂલ હિંસાથી નિવૃત્ત થવુ તે તાત્પર્ય એ છે કે-જીવ બે પ્રકારના છે (૧) સ્થૂલ અને (૨) સૂક્ષ્મ બેઇંદ્રિય ત્રીંદ્રિય, ચતુરિન્દ્રિય અને પચેન્દ્રિય જીવ સ્થૂલ છે તથા એકેન્દ્રિય જીવ સૂક્ષ્મ છે સૂક્ષ્મ જીવોને તત્ત્વદર્શી તથા શાસ્ત્રમર્મજ્ઞ જ જાણી શકે છે, તેથી ગૃહસ્થો એ જીવોની હિંસાનો ત્યાગ કરી શકતા નથી સૂક્ષ્મ જીવો (એકેન્દ્રિય જીવો) ની હિંસાનો ત્યાગ સાધુ જ કરે છે તાત્પર્ય એ છે કે બેઇંદ્રિય આદિ જીવોની હિંસા સ્થૂલ હિંસા છે અને એકેન્દ્રિય જીવોની હિંસા સૂક્ષ્મ હિંસા છે સ્થૂલ હિંસા બે પ્રકારની છે -(૧) સંકલ્પજા અને (૨) આરભજા માસ, નખ, વાળ, ચામડું અને હાડકાં

छड्डुंति तत्थ पढम, सड्ढा बीया उ दूसगा चइउं।
इच्छाए किसियाइ, कज्जइ जेण गिहत्थेहिं ॥ ३ ॥ " इति।

त्यजन्ति तत्र प्रथम श्राद्धाः, द्वितीया तु दुःशका त्यक्तुम्।
इच्छया कृष्यादि क्रियते येन गृहस्थैः ॥ ३ ॥ " इति।

रोम-चर्म-स्थ्यादिकृते निरपराधस्य प्राणिन इच्छया हनन सकल्पजा हिंसा, रथचक्रा दिभ्रमणेन हल-कुदारादिकरणभूखननादिना च क्रिमि-मत्कोटकादेरनिच्छा-पूर्वकमगत्या हनन चाऽऽरम्भजा। एनयो सङ्कल्पजा हिंसामाजीवन श्रमणोपासकाः परित्यजन्ति, करणयोगमर्यादा चेह यथेच्छमस्ति। आरम्भजा हिंसा तु गृहस्थैः परिहर्त्तु दुःशका, गृहनिर्माण-कृषिकर्मादि सम्पादनमन्तरेण गार्हस्थ्यस्यासम्भवात्तेषु च तस्या अवश्यम्भावात्।

१ 'कुदाला' इति भाषा।

और हड्डी आदिके लिए निरपराध प्राणियोंका इच्छापूर्वक हनन करना सकल्पजा हिंसा है। रथके पहिए अथवा रथ और चाक आदिके चलनेसे, और हल तथा कुदाल आदि द्वारा जमीन खोदनेसे, कीडी मकोडी आदिका विन इच्छा के घात हो जाना आरभजा हिंसा है। श्रावक दोनों प्रकारकी हिंसामेंसे आजीवनके लिए सकल्पी हिंसा का त्याग करते है ? हाँ, करण और योग की मर्यादा उनकी इच्छा पर निर्भर है, अर्थात् कोई श्रावक एक करण एक योगसे, कोई दो करण दो योग से या इच्छाके अनुसार अन्य प्रकारकी मर्यादासे त्याग करते हैं, किन्तु श्रावक आरभजा हिंसाका त्याग नहीं कर सकते। घर बनाये और खेती बाडी आदि कार्य किये बिना गृहस्थ जीवनका

આદિને માટે નિરપરાધી પ્રાણીઓને ઇચ્છાપૂર્વક ઘાત કરવો એ સકલ્પજા હિંસા છે -રથના પૈડા અથવા રથ અને ચાક આદિ ચાલવાથી, અને હળ તથા કોદાળી આદિ વડે જમીન ખોદવાથી, કીડી-મકોડી આદિનો ઇચ્છાવિના ઘાત થઇ જાય એ આરભજ હિંસા છે, શ્રાવકો બેઉ પ્રકારની હિંસામાંથી આજીવનને માટે સકલ્પજા હિંસાનો ત્યાગ કરે છે ? હા, કરણ અને યોગની મર્યાદા એની ઇચ્છા પર નિર્ભર છે, અર્થાત્ કોઇ શ્રાવક એક કરણ એક યોગથી, કોઇ બે કરણ બે યોગથી અથવા ઇચ્છાને અનુસરી અન્ય પ્રકારની મર્યાદાએ કરીને ત્યાગ કરે છે, પરન્તુ શ્રાવક આરભજા હિંસાનો ત્યાગ કરી શકતો નથી ઘર બનાવ્યા વિના અને ખેતી-વાડી આદી કાર્ય કર્યા વિના ગૃહસ્થ જીવનનો નિર્વાહ થવો અસભવિત છે અને એ કાર્યોમા હિંસા અનિવાર્ય છે- અવશ્ય થાય છે

(२-अणुव्रतम्-स्थूलमृषावादविरमणम्)

थूलमुसावायाओ, वेरमण वुच्चए वय बीय ।
एयपि सुहुम थूल प्पभेयओ दुप्पगार च ॥ १ ॥
पयलाइओवी पुट्ठो, वयइ-'ण पयलाइओमि' इय ज त ।
सुहुम थूल थूले, वत्थुम्मि असच्चभासण णेय ॥ २ ॥

एतच्छाया च—
" स्थूलमृषावादाद्विरमणमुच्यते व्रत द्वितीयम् ।
एतदपि सूक्ष्म स्थूल प्रभेदतो द्विप्रकार च ॥ १ ॥

नन्वेव सङ्कल्पजहिंसामात्रपरित्यागेनाऽहिंसकश्चेत्सभवति तदा कथमसौ स्थूलानामेव प्राणिनामहिंसक, न ह्यसाविच्छया सूक्ष्मानपि प्राणिनो हिनस्ति तस्मादनेन सर्वप्राण्यहिंसकेन भाव्यमितीह प्रथमे व्रते स्थूलपद किमर्थम्? इति चेच्छृणु गृहस्थो हीच्छयैव पृथिव्यादीन्युपभुङ्क्ते तस्मात्सङ्कल्पजायाः सूक्ष्महिंसाया निस्तर्तुं न जातु शक्नोतीति प्रागुक्तमेवेति प्रथममणुव्रतम् ॥ १ ॥

निर्वाह होना असम्भव है और इन कार्योंमें हिंसा अनिवार्य है—अवश्य होती है।

शका—यदि सकल्पी हिंसाका त्याग करनेसे ही हिंसाके त्यागी हो सकते है, तो श्रावकको स्थूल प्राणियोकी हिंसाका त्यागी क्यों कहते है? वह इच्छापूर्वक तो सूक्ष्म प्राणियोंकी भी हिंसा नहीं करता, इसलिए स्थूल-सूक्ष्म सभी प्राणियोंकी हिंसाका त्यागी मानना चाहिए। फिर पहले व्रतमे 'स्थूल' पदकी क्या आवश्यकता थी?

समाधान—सुनो। गृहस्थ पृथ्वीकाय, हरितकाय आदिको इच्छा पूर्वक ही भोगता है, इसलिए वह सूक्ष्म सकल्पी हिंसासे नही बच सकता। यह बात पहले कह चुके है ॥१॥

શકા—જો સકલ્પજ હિંસાનો ત્યાગ કરવાથી જ હિંસાના ત્યાગી થઈ શકાય છે, તો શ્રાવકને સ્થૂલ પ્રાણીઓની હિંસાનો ત્યાગી કેમ કહો છો? તે ઈચ્છાપૂર્વક સૂક્ષ્મ પ્રાણીઓની પણ હિંસા નથી કરતો, માટે સ્થૂલ સૂક્ષ્મ બધા પ્રાણીઓની હિંસાનો ત્યાગી માનવો જોઈએ તો પછી પહેલા વ્રતમા 'સ્થૂલ' પદની શી જરૂર હતી?

સમાધાન—સાભળો ગૃહસ્થ-પૃથ્વીકાય, હરિતકાય આદિને ઇચ્છાપૂર્વક જ ભોગવે છે, માટે તે સૂક્ષ્મ સકલ્પજ હિંસાથી બચી શકતો નથી એ વાત પહેલા કહી ગયા છીએ ॥ ૧ ॥

थूलाइँ पच कन्ना पुढवी-गो नास-कूडसक्खाइ ।
तत्थ य कन्नालीय, कन्नाए दूसण वुत्त ॥ ३ ॥
पुढवी अलीयमेय, पुढवीए ज वयणहाकहण ।
गोगयहत्थाइविसए, विवरीय खावण गवालीय ॥ ४ ॥

प्रचलायितोऽपि पृष्टो, वदति न प्रचलायितोऽस्मीति यत्तत् ।
सूक्ष्म, स्थूल स्थूले वस्तुन्यसत्यभाषण ज्ञेयम् ॥२ ॥
स्थूलानि पञ्च कन्या पृथिवी गो न्यास कूटसाक्ष्याणि ।
तत्र च कन्यालीक, कन्याया दूपणमुक्तम् ॥ ३ ॥
पृथिव्यलीकमेतत्पृथिव्या यत्तदन्यथाकथनम् ।
गोगजहयादिविषये, विपरीत स्थापन गवालीकम् ॥ ४ ॥

द्वितीय व्रत ब्रूते–'स्थूलामृपावादा'दिति=मृपा मिथ्या वादः=भापण मृपावादस्तस्मात्-अनृतभापणादित्यर्थः, विरमण=निवृत्तिः । अनृतभापणमपि द्विविध-सूक्ष्म स्थूल च, तत्र सूक्ष्म=मित्रादिना सह सलापादौ विनोदाद्यर्थ, यद्वा दिवा निद्रालु, कश्चित्सावधानीकर्त्तु पृष्टः-किं भो ! अनवसरेऽपि प्रचलायसे ?" इति, तदा तदुत्तरे–'नाह प्रचलायितोऽस्मी'–त्यादिरूपमसत्यभापण प्रथमम् । स्थूले वस्तुनि दुरध्यवसायेन असत्यभापण द्वितीयम् । एतच्च कन्या-भूमि गो न्यास कूट-

(२) द्वितीय व्रतका वर्णन ।

स्थूल मृपावादसे विरमण होना द्वितीय अणुव्रत है । मृपावाद भी दो प्रकारका है-(१) सूक्ष्म और (२) स्थूल । मित्र आदिके साथ मनोरजनके लिए असत्य भापण करना, अथवा कोई दिनमें बैठा २ नीद ले रहा हो और दूसरा उसे सावधान करनेके लिए कहता-" क्यो जी ? बेमौके भी नीद लेते (ऊँघते) हो ?" तो वह उत्तर देता है-"नही, ऊँघ नहीं रहा हूँ" इस प्रकारका भापण सूक्ष्म मृपावाद है । स्थूल वस्तु में खोटे परिणामोसे असत्य बोलना स्थूल मृपावाद है । यह पाच प्रकारका है–

(२) બીજા વ્રતનુ વર્ણન

સ્થૂલ મૃષાવાદથી વિરમણ થવુ એ બીજુ અણુવ્રત છે મૃષાવાદ પણ બે પ્રકારનો છે (૧) સૂક્ષ્મ અને (૨) સ્થૂલ મિત્ર આદિની સાથે મનોરજનને માટે અસત્ય ભાષણ કરવુ અથવા કોઈ માણુસ દિવસે બેઠો બેઠો ઉઘ લઇ રહ્યો હોય અને બીજો તેને સાવધાન કરવાને માટે કહે કે "કેમ ભાઇ ! કવેળાએ પણ ઉઘો છો કે ?" તો એ ઉત્તર આપે છે "ના, ઉઘતો નથી', એ પ્રકારનુ ભાષણુ સૂક્ષ્મ મૃષાવાદ છે, સ્થૂલ વસ્તુમા ખોટા પરિણામોથી અસત્ય બોલવુ એ સ્થૂલ

हेमाईण निभियट्ठवण वीसासपुव्वग नासो ।
तस्सिं ज अवलवण, त नासालीयमागमे भणिय ॥५॥

हेमादीना निभृतस्थापन विश्वासपूर्वक न्यासः ।
तस्मिन् यदपलपन, तन्न्यासालीकमागमे भणितम् ॥ ५ ॥

साक्ष्याणा विषयाणा भेदात्पञ्चविधम्, कुलशीलरूपादिसपन्नायामदूषिताया कन्याया दोषारोपण, कुलादिविकलत्वेन च दूषिताया तस्या दोषाभावख्यापन कन्यालीकम्, कन्याशब्दोऽत्र मनुष्यमात्रोपलक्षण. । भूमावुर्वरायामनुर्वरात्वस्यानुर्वराया चोर्वरात्वस्य, तथा बहुमूल्यायामल्पमूल्यात्वस्याल्पमूल्याया च बहुमूल्यात्वस्य ख्यापन भूम्यलीकम्, भूमिपदेनाप्युपलक्षणत्वात्सचित्ताना फलादीनामचित्ताना सुवर्णादीना च ग्रहण बोध्यम् ।[1]गवाश्वमहिषीभृतिषु चतुष्पदेषु प्रशस्तेष्व

१ गोपदस्याप्युलक्षणत्वात् ।

(१) कन्यासबन्धी, (२) भूमिसबन्धी, (३) गोसबन्धी, (४) न्यास (धरोहर) सबन्धी, (५) झूठी साक्षी देना।

(१) कुल, शील, रूप आदिसे युक्त निर्दोष कन्याको दूषित ठहराना, और कुल आदिसे रहित दूषित कन्याको निर्दोष कहना कन्यालीक है। यहा 'कन्या' शब्दसे मनुष्य मात्रका, उपलक्षणसे ग्रहण होता है।

(२) उपजाऊ जमीनको अनुपजाऊ कहना और अनुपजाऊको उपजाऊ कहना, कम-मूल्यवालीको बहुमूल्य कहना और बहुमूल्यको कम मूल्यवाली कहना भूमि अलीक है। यहा भूमि शब्द भी उपलक्षण है, इसलिए भूमि शब्दसे सचित्त फल आदिका और अचित्त सुवर्ण आदिका ग्रहण करना चाहिए।

મૃષાવાદ છે એ પાચ પ્રકારનો છે (૧) કન્યા-સબધી, (૨) ભૂમિ-સબધી, (૩) ગાય વગેરે સબધી, (૪) થાપણ-સબધી, (૫) જૂઠી સાક્ષી આપવી

(૧) કુલ, શીલ, રૂપ, આદીથી યુકત નિર્દોષ કન્યાને દૂષિત ઠરાવવી, અને કુલ આદિથી રહિત દૂષિત કન્યાને નિર્દોષ કહેવી તે કન્યાલીક છે અહીં કન્યા શબ્દથી મનુષ્ય માત્રનુ, ઉપલક્ષણે કરીને ગ્રહણ થાય છે

(૨) કસદાર (સારો પાક ઉગી શકે તેવી) જમીનને કસ વિનાની કહેવી અને બીનકસદાર જમીનને કસદાર કહેવી, ઓછા મૂલ્યવાળીને મોઘા મૂલ્યવાળી કહેવી અને મોઘા મૂલ્યવાળીને ઓછા મૂલ્યવાળી કહેવી, એ ભૂમિ-અલીક છે અહી ભૂમિશબ્દ પણ ઉપલક્ષણ છે, માટે ભૂમિ શબ્દથી સચિત્ત ફળ આદિનુ અને અચિત્ત સુવર્ણ આદિનુ ગ્રહણ કરવુ

जं जम्हा कम्हाइय घेत्तूणुक्कोयमण्णहा भणइ ।
तं हवइ कूडसक्खा,-लीयं जिणसासणे समुवइट्ठं ॥ ६ ॥

यद्यस्मात्कस्माच्चिच्च, गृहीत्वोत्कोचमन्यथा भणति ।
तद्भवति कूटसाक्ष्यालीकं जिनशासने समुपदिष्टम् ॥ ६ ॥

प्रशस्तत्वस्याप्रशस्तेषु च प्रशस्तत्वस्य, तथा प्राग्वद्बहुमूल्येष्वल्पमूल्यत्वस्याल्पमूल्येषु च बहुमूल्यत्वस्य, यद्वा बहुक्षीरास्वल्पक्षीरात्वस्याल्पक्षीरासु च बहुक्षीरात्वस्य स्थापनं गवालीकम् । निष्क-रूप्यक हिरण्य रजत वस्त्र धान्यादीनां कस्यचिद्विश्वस्तस्य पुरुषस्य सन्निधे निभृतं स्थापनं न्यासस्तद्विषये यन्मिथ्याभाषणं 'नाहं जानामि तव वस्तु कदा त्वं मह्यमदाः ? कः साक्षी ?' इत्यादिरूपं तन्न्यासालीकम् । कस्यचिदपकारबुद्ध्या च यस्मात्कस्माच्चिदुपदामादाय-'अहमत्रोप

(३) गाय, घोडा, भैंस आदि चौपायों में जो प्रशस्त हो उन्हें अप्रशस्त कहना और जो अप्रशस्त हो उन्हें प्रशस्त कहना, तथा पहले की तरह अल्पमूल्यवालोंको बहुमूल्य और बहुमूल्योंको अल्पमूल्य वाला कहना, अथवा अधिक दूध देनेवाली गोको कम दूध देनेवाली कहना, और कम दूध देनेवालीको अधिक दूध देनेवाली कहना गो-अलीक है।

(४) किसी विश्वासपात्र पुरुषके पास मुहर, रुपया, सोना, चाँदी, वस्त्र, धान्य आदि रख देनेको न्यास या धरोहर कहते हैं। उसके विषयमें मिथ्याभाषण करना न्यास-अलीक है । जैसे-"मैं तुम्हारी वस्तु नहीं जानता, तुमने मुझे कब दी थी ? बताओ कौन साक्षी-(गवाह) है ?" इत्यादि ।

(૩) ગાય, ઘોડા, ભેંશ આદિ ચોપગામા જે પ્રશસ્ત (સારા) હોય તેમને અપ્રશસ્ત (નઠારા) કહેવા અને જે અપ્રશસ્ત હોય તેમને પ્રશસ્ત કહેવા, તથા પહેલા મુજબ ઓછા મૂલ્યવાળાને મોઘા મૂલ્યવાળા અને મોઘા મૂલ્યવાળાને ઓછા મૂલ્યવાળા કહેવા, અથવા વધારે દૂધ દેનારી ગાયને ઓછુ દૂધ દેનારી કહેવી અને ઓછુ દૂધ દેનારીને વધુ દૂધ દેનારી કહેવી એ ગો-અલીક છે

(૪) કોઇ વિશ્વાસપાત્ર પુરૂષની પાસે મ્હોરો, રૂપિયા, સોનુ, રૂપુ, વસ્ત્ર, ધાન્ય આદિ અનામત મૂકવા એ થાપણ કહેવાય છે તેના સબધમા મિથ્યાભાષણ કરવુ એ ન્યાય-અલીક (થાપણ મોસો) છે જેમકે-"મને તારી વસ્તુની ખબર નથી, તે મને ક્યારે આપી હતી ? કહે, કોણ તેનો સાક્ષી છે ?" ઇત્યાદિ

एव पचविहस्स य, थूलमुसाभासणस्स सचाओ ।
जो दोहिं करणेहिं जोएहिं तीहिं त वय बीय ॥७॥ इति ।

(३–अणुव्रतम्–स्थूलादत्तादानविरमणम्)

दुविहमदिन्नादाणा, वेरचण पीह हवइ पुव्व व ।
सुहुम दुब्भावेण, हरण तण सक्कराइयाण ज ॥ १ ॥

एव पञ्चविधस्य च, स्थूलमृषाभाषणस्य सत्यागः ।
यो द्वाभ्या करणाभ्या, योगैस्त्रिभिस्तद् व्रत द्वितीयम् ॥७॥" इति ।

एतच्छाया च—

" द्विविधमदत्तादानाद्विरमणपीह भवति पूर्ववत् ।
सूक्ष्म दुर्भावेन हरण तृणशर्करादीना यत् ॥ १ ॥

स्थित आस ममाग्रे सर्वमिद जात युक्तमय वक्ती'–त्यादिरूपेण, यद्वा कस्मिँश्चिन्निरपराधेऽपि–'अयमीदृशोऽपराधी सर्वमेतस्य चरितमह जानामि, एनेन तदाचरित यत्सर्वथैवानाचरणीयम् ' इत्यादिरूपेण मिथ्याभाषण कूटसाक्ष्यालीकम् । अस्य पञ्चविधस्य स्थूलमृषावादस्य द्वाभ्या करणाभ्या त्रिभिर्योगैश्च परित्यागः स्थूलमृषावादविरमण–मिति तु पिण्डितोऽर्थः ॥२॥

(५) "मैं उस वक्त वहाँ मौजूद था, यह सब बातें सच्ची–सच्ची कह रहा है, मेरे सामने ये सब बातें हुईं थी ।" इस प्रकार किसीका अपकार करनेके अभिप्रायसे या घूँस लेकर झूठी गवाही देना कूटसाक्षी है । अथवा " यह ऐसाही अपराधी है, मैं इसकी सब करतूतें जानता हूँ, इसने ऐसा काम किया जो किसीभी तरह नही करना चाहिए ।" इस प्रकार झूठ बोलना कूट–साक्षी है ।

इस स्थूल–मृषावादका दो करण तीन योगसे त्याग करना स्थूल–मृषावादविरमण व्रत कहलाता है ॥२॥

(५) "हु ए वखते त्या हाजर हतो, ए बधी वातो साची कहे छे, मारी सामे ए बधी वातो थई हती" ए प्रमाणे कोईनो अपकार करवाना हेतुथी, अथवा लाच लईने जूठी जुबानी आपवी ते जूठी साक्षी छे अथवा "ए एवो ज अपराधी छे, हु एना बधा करतूत जाणु छु, एणे एवु काम कर्यु छे के जे कोई पण रीते न करवु जोईए" ए प्रमाणे जूठु बोलवु ए कूट–साक्षी (कुडी शाख) छे

आ स्थूल मृषावादनो बे करण अने त्रण योगे करीने त्याग करवो ए स्थूलमृषावादविरमण व्रत कहेवाय छे ॥ २ ॥

थूल तेयाहरण, हेमाईण परेसिं ज ।
थूल पि दुप्पगार, वुत्तमचित्त सचित्त च ॥ २ ॥
पढम वत्थाईण, सुन्नत्थाईणमवहरण ।
बीय गवाइयाण, सुन्नात्थईणमवहरण ॥ ३ ॥
एव दुविहस्सम्सा,-ऽदिन्नादाणस्स सपरिच्चाओ ।
जो दोहिं करणेहिं, जोएहि तीहि त वय तीय ॥ ४ ॥ इति ।

स्थूल स्तेयाहरण हेमादीना परेषा यत ।
स्थूलमपि द्विप्रकारमुक्तमचित्त सचित्त च ॥ २ ॥
प्रथम वस्त्रादीना सुन्यस्तादीनामपहरणम् ।
द्वितीय गवादीना सुन्यस्तादीनामपहरणम् ॥ ३ ॥
एव द्विविधस्यास्याऽदत्तादानस्य सपरित्यागः ।
यो द्वाभ्या करणाभ्यां, योगैस्त्रिभिस्तद् व्रत तृतीयम् ॥४॥" इति ।

अथ तृतीय व्रतमाह–'स्थूलाददत्तादाना'–दिति, न दत्तमदत्तमर्थाद्वस्तुस्वामिनाऽदत्त, तस्याऽऽदान ग्रहणमदत्ताऽऽदान तस्माद् विरमणमिति पूर्ववत्, एतदपि प्राग्वद्द्विधा,–तत्रास्वामिकाना तृणशर्करादीनामदुर व्यवसायपूर्वक ग्रहण सूक्ष्मम्, यद्ग्रहणेन चौर्यापराधो लगितु शक्नोति तादृशस्य कस्यचित्परकीयस्य सुवर्णादेर्वस्तुन आत्मसात्कर्तु ग्रहण स्थूलम् । एतच्च सचित्ताचित्तभेदाद्द्विविध, तयो॰ सचित्ता-

(३) तृतीय व्रतका वर्णन

जिस वस्तुका जो स्वामी है उसके द्वारा दिये विनाही उसे ग्रहण कर लेना अदत्तादान है, उससे निवृत्त होना अदत्तादानविरमण व्रत है। अदत्तादान भी सूक्ष्म और स्थूल के भेदसे दो प्रकारका है। जिनका कोई स्वामी नही है ऐसे तृण शर्करा (ककर) आदिका बुरे अभिप्रायके विना ग्रहण करना सूक्ष्म अदत्तादान है, और जिसके ग्रहण करनेसे चोरीका अपराध लग सकता है, ऐसे दूसरेसे सुवर्ण आदि पदार्थोंका ग्रहण करना स्थूल अदत्तादान है। यह दो प्रकारका है–(१) सँभाले हुए

त्रीજા વ્રતનુ વર્ણન

જે વસ્તુનો જે માલીક છે, તેણે આપ્યા વિના તે વસ્તુ ગ્રહણ કરી લેવી એ અદત્તાદાન છે, તેનાથી નિવૃત્ત થવુ એ અદત્તાદાનવિરમણ વ્રત છે અદત્તાદાન પણ સૂક્ષ્મ અને સ્થૂલના ભેદે કરીને બે પ્રકારનું છે જેનો કોઈ માલીક નથી એવું ઘાસ, કાંકરા, વગેરેને ખરાબ હેતુ વિના ગ્રહણુ કરવા એ સૂક્ષ્મ અદત્તાદાન છે, અને જે ગ્રહણુ કરવાથી ચોરીનો અપરાધ લાગે, એવુ બીજા કોઈનુ સોનુ વગેરે પદાર્થોનુ ગ્રહણુ કરવુ, એ સ્થૂલ અદત્તાદાન છે એ બે પ્રકારનું છે (૧) સભાળતા,

(४-अणुव्रतम्-स्वदारसन्तोषः)

पिउपभिइ पइजोगा, सहसा दार ति जे खु ते दारा ।
तेहिं जो परितोसो, वुच्चइ एसो सदारसतोसो ॥ १ ॥

एतच्छाया च—
पितृप्रभृति पतियोगात्सहसा दारयन्ति ये खलु ते दाराः ।
तैर्यः परितोष उच्यते एष स्वदारसन्तोषः ॥ १ ॥

दत्तादान-परकीयाणा सुन्यस्त दुर्न्यस्त विस्तृत सघातागतादिगोमहिष्यादीना सचित्तानामपहरणम् । अचित्तादत्तादान च-परकीयाणा सुन्यस्त दुर्न्यस्त विस्मृताना वासोरथसुवर्णादीनामचित्तानामपहरणम् । एनयोः सचित्ताचित्तयोर्द्वाभ्या करणाभ्या त्रिभिर्योगैश्च परित्यागः-स्थूलादत्ताऽऽदानविरमणम् ॥ ३ ॥

अथ चतुर्थं व्रतमाह-'स्वदारसन्तोष' इति, दारयन्ति=पतिसबन्धेन पितृभ्रात्रादिस्नेह भिन्दन्तीति दारा, स्वस्य=आत्मन दारा'=यथाविधिपरिणीताः

या न सँभाले हुए, विस्मृत, या समूहमे आये हुए गाय, भैस आदि सचित्त पदार्थोंका अपहरण करना सचित्त अदत्तादान है। (२) सभाल कर रखे हुए, विना सँभालके रखे हुए या विस्मृत वस्त्र रथ सुवर्ण आदि अचित्त पदार्थोंका अपहरण करना अचित्त अदत्तादान है। इन सचित्त और अचित अदत्तादानका दो करण तीन योगसे त्याग करना स्थूल अदत्तादान विरमण व्रत है ॥ ॥

(४) चतुर्थव्रतका वर्णन

पतिके साथ सबध जोडकर, पिता, भाई आदिके सबन्धको जो दारण कर देति है-उन्हे दार कहते है। विधिपूर्वक विवाहित स्त्रीको

યા ન સભાળતા, ભૂલાઇ (ખોવાઇ) ગએલા યા ટોળામા આવેના ગાય-ભેંશ આદિ સચિત્ત પદાર્થોનુ અપહરણ કરવુ સચિત્ત અદત્તાદાન છે (૨) સભાળીને રાખેલા કે સભાળ્યા વિના રાખેલા, ખોવાઇ ગએલા, વસ્ત્ર, રથ, સુવર્ણ આદિ અચિત્ત પદાર્થોનુ અપહરણ કરવુ એ અચિત્ત અદત્તાદાન છે એ સચિત્ત અને અચિત્ત અદત્તાદાનનો બે કરણ ત્રણ યોગે કરીને ત્યાગ કરવો એ સ્થૂલ-અદત્તાદાન-વિરમણવ્રત છે ॥ ૩ ॥

(૪) ચોથા વ્રતનુ વર્ણન

પતિની સાથે સબધ જોડીને, પિતા ભાઇ આદિના સબધને જે દારણ કરી નાખે છે, તેને દાર કહે છે વિધિપૂર્વક વિવાહિત સ્ત્રીને સ્વદાર કહે છે સ્વદારમાં જ

तम्हा कन्ना-वेस्सा,-परइत्थीणं सयेव सचाओ।
फलिओ परिसखाए, परपडिसेहा सदारसद्देणं ॥ २ ॥
परिणीया विहिपुव्व, जा सेच हि दारसद्दओ घचा।
तत्थ य 'स'-पया चाओ, कन्ना वेस्सा परत्थीणं ॥ ३ ॥
तेण कयकीयाण, सुक्कुक्कोयाइहिं णीयाणं।
सव्वेसिं पडिसेहो, वियक्खणेहिं सय विवित्तव्वो ॥ ४ ॥

तस्मात्कन्या-वेश्या परस्त्रीणा सदैव सत्यागः।
फलितः परिसख्यया परप्रतिषेधात्स्वदारशब्देन ॥ २ ॥
परिणीता विधिपूर्वं या सैव हि दारशब्दतो वाच्या।
तत्र च 'स्व'-पदात्त्यागः कन्या वेश्या परस्त्रीणाम् ॥ ३ ॥
तेन क्रयक्रीताना, शुल्कोत्कोचादिभिश्च नीतानाम्।
सर्वासा प्रतिषेधो, विचक्षणैः स्वय विवेक्तव्य. ॥ ४ ॥

स्वदारास्तैरर्थान्निजपत्नीमात्रेण सन्तोष.=स्वदारसन्तोषः-परस्त्रीवेश्यादितः सर्वथा विरमणमिति तु फलितोऽर्थः।

ननु क्रयक्रीता वेश्या कन्यकादयोऽपि स्वदारा एव स्वाधीनीकृतत्वेन पत्नीत्वाविशेषादिति चेद्धन्त विभ्रान्तोऽसि, गजनिमीलिकया शृङ्गपुच्छयोरेकी करण-

स्वदार कहते है। स्वदारमें ही सन्तोष होना स्वदार सन्तोष कहलाता है। अर्थात् परस्त्री-वेश्या आदिसे सर्वथा निवृत्त होना और धर्मपत्नीमें ही सन्तोष रखना स्वदार सतोष व्रत है।

शका—कीमत देकर खरीदी हुई वेश्या कन्या आदिभी स्वदार है क्योकि उन्हे अपने अधीन कर लिया है, इसलिये उन्हे भी पत्नी मानना चाहिए।

समाधान— खेद है, तुम्हे भ्रम हो गया। तुम आँखे मीचकर सींग और पूँछको एक कर रहे हो, भगवानके अभिप्रायका विचार नहीं

સતોષ રાખવો એ સ્વદાર-સતોષ કહેવાય છે અર્થાત્ પરસ્ત્રી-વેશ્યા થવુ અને ધર્મપત્નીમા જ સતોષ રાખવો, એ સ્વદારસતોષ વ્રત છે

શકા—કીમત આપીને ખરીદેલી વેશ્યા કન્યા આદી પણ સ્વદાર છે કારણકે તેન પોતાને અધીન કરી લેવામા આવી હોય છે, માટે એને પણ પત્ની માનવી જોઈએ

સમાધાન—દિલગીરીની વાત છે કે તમને ભ્રમ થઇ ગયો છે તમે આખો મીચીને શીગડા-પૂછડાને એક કરી રહ્યા છો અને ભગવાનના અભિપ્રાયનો

प्रवृत्तत्वेन भगवत्तात्पर्यपर्यालोचनवैधुर्यात्, दारशब्दो हि प्रागुक्तव्युत्पत्त्या यथा विधिपरिणीतायामेव स्त्रियां वर्त्तते, सकलकाव्यकोषाभिधानादिषु तथैवोपलम्भात्, तथा चाऽमरे—

"पत्नी पाणिगृहीती च, द्वितीया सहधर्मिणी ।
भार्या जायाऽथ पु-भूम्नि दाराः" इति,

"दारेषु च गृहाः" इति च "त्रिभुवनजयलक्ष्मीर्मैथिली तस्य दाराः" इति रामायणे, "स्वदारनिरतश्चैव" इति मनुस्मृति याज्ञवल्क्ययोश्च, एवं शब्द-कल्पद्रुमादावपि, तस्माद्दारपदेन यथाविधिपरिणीताया ग्रहणाद्वेश्याकन्यकादीनां, स्वपदेन च यथाविधिपरिणीताया अपि स्वधर्मपत्न्या एव ग्रहणात्परस्त्र्यादीनां प्रतिषेधोऽवगन्तव्यः । इयमेव परिसङ्ख्येत्याहुस्तथा चोक्तम्—

"विधिरत्यन्तमप्राप्तौ, नियमः पाक्षिके सति ।
तत्र चान्यत्र च प्राप्तौ, परिसङ्ख्या निगद्यते ॥" इति ।

करते । पहले 'दार' शब्दकी जो व्युत्पत्ति की है, उससे सिद्ध है कि 'दार' शब्दका प्रयोग विवाहिता स्त्रीके लिए ही होता है । सब काव्यों तथा कोषों आदिमें भी ऐसाही प्रयोग पाया जाता है । इसलिए 'दार' शब्दसे विध-पूर्वक विवाहित पत्नीका ग्रहण होता है, अत. वेश्या और कन्याका निषेध समझना चाहिए । तथा 'स्व' पदसे अपनी पत्नीका ही ग्रहण होता है इसलिये यथाविधविवाहित होने परभी परस्त्रीका निषेध सिद्ध होता है । इसीको परिसख्या कहते है । कहा भी है—

"जो अर्थ किसी वाक्यसे प्राप्त न हो—अर्थात् जिसका कहीं पहले विधान न किया गया हो तब विधि होती है । जब पक्षमें (विकल्प

१ काव्य कोष आदिके नाम सस्कृत टीकामें देखलेवे

વિચાર કરતા નથી પહેલા દાર શબ્દની જે વ્યુત્પત્તિ કરી છે, તેથી સિદ્ધ થાય છે કે દાર શબ્દનો પ્રયોગ વિધિપૂર્વક વિવાહિતા સ્ત્રીને માટે જ થાય છે બધા કાવ્યો+ તથા કોષો આદિમા પણ એવો જ પ્રયોગ માલૂમ પડે છે માટે 'દાર' શબ્દે કરીને વિધિપૂર્વક વિવાહિત પત્નીનુ ગ્રહણ થાય છે, તેથી વેશ્યા અને કન્યાનો નિષેધ સમજવો જોઇએ વળી 'સ્વ' શબ્દથી પોતાની પત્નીનું જ ગ્રહણ થાય છે, માટે યથાવિધિ વિવાહિત થયા છતા પણ પરસ્ત્રીનો નિષેધ સિદ્ધ થાય છે એને પરિસખ્યા કહે છે કહ્યુ છે કે—

"જે અર્થ કોઇ વાકયમાથી પ્રાપ્ત ન થતો હોય અર્થાત્ જેનુ કયાય પહેલા વિધાન ન કરવામા આવ્યુ હોય ત્યારે વિધિ થાય છે જો પક્ષમા (વિક ૧ રૂપે કરીને)

+ કાવ્ય કોષ આદિનાં નામ સસ્કૃત ટીકામાં જોઇ લેવાં

"एकस्यानेकत्र प्रसक्तस्यान्यतो निवृत्त्यर्थमेकत्र पुनर्विधानं परिसंख्ये" ति हि तल्लक्षणमित्येवं चैकस्य=विषयभोगस्यानेकत्र=स्वस्त्री-परस्त्र्यादौ रागतः प्रसक्तस्य=प्राप्तस्यान्यतः=परस्त्र्यादितो निवृत्त्यर्थम्, एकत्र=यथाविधिपरिणीतायाः स्वपत्न्या पुनर्विधानं='स्वदार'पदेन प्रतिपादनमस्तीति प्रस्फुटं घटते। परिसंख्या, यथा-

"सेवनीयो वीतरागो, दर्शनीयं च तत्पदम् ।
सपादनीयं ज्ञानादि, श्रवणीयं च तद्वचः ॥" इति ।

एतयोक्त्या हि वीतरागव्यतिरिक्तस्य सेवनादेर्निषेधः पर्यवसीयत इत्यलमतिप्रसङ्गेन, प्रकृतमनुसराम —

रूपसे) प्राप्त हो तब नियम होता है। जो एक स्थान पर प्राप्त हो और साथही अन्यत्र भी प्राप्त हो तब परिसंख्या होती है ॥"

"जब एक अर्थ अनेक स्थलों पर प्राप्त हो तो अनेक स्थलोंसे निवृत्त करके फिर एक स्थल परही उसका विधान करना परिसंख्या है, यह इसका लक्षण है। प्रकरणमें इस प्रकार समझना–एक विषय-भोग, स्वस्त्री –परस्त्री आदि अनेक स्थलोंमें प्राप्त था, अतः दूसरे-परस्त्री आदि स्थलोंसे निवृत्त करनेके लिए एक स्थान अर्थात् विधिपूर्वक विवाहित स्वधर्मपत्नीमें 'स्वदार'पदसे विधान करना, यहीपरिसंख्या है। जैसे—

"वीतराग भगवानकी भक्ति करने चाहिए, उनका दर्शन करना चाहिए। ज्ञान आदि प्राप्त करना चाहिए और उनके वचन सुनने चाहिए ॥"

इस वाक्यमें वीतरागकि भक्ति आदिका विधान है इसलिए उनसे-

પ્રાપ્ત થાય તો નિયમ થાય છે જો એક સ્થાનપર પ્રાપ્ત થાય અને તે સાથે અન્યત્ર પ્રાપ્ત થાય તો પરિસખ્યા થાય છે"

'જો એક અર્થ અનેક સ્થળોએ પ્રાપ્ત થાય તો અનેક સ્થળોથી નિવૃત્ત કરીને પછી એક સ્થળે જ એનુ વિધાન કરવુ એ પરિસખ્યા છે' એ એનું લક્ષણ છે પ્રકરણમા આ પ્રમાણે સમજવુ –એક વિષય-ભોગ, સ્વસ્ત્રી–પરસ્ત્રી આદિ અનેક સ્થળોમા પ્રાપ્ત હોય, માટે બીજા પરસ્ત્રી આદિ સ્થળોથી નિવૃત્ત કરવાને માટે એક સ્થાન અર્થાત્ વિધિપૂર્વક વિવાહિત સ્વધર્મપત્નીમા 'સ્વદાર' પદે કરીને વિધાન કરવું, એ પરિસખ્યા છે જેમકે—

"વીતરાગ ભગવાનની ભકિત કરવી જોઇએ એમનુ દર્શન કરવુ જોઇએ, જ્ઞાન આદિ પ્રાપ્ત કરવા જોઇએ અને એમના વચનો સાભળવા જોઇએ"

આ વાકયમા વીતરાગની ભકિત આદિનું વિધાન છે, માટે તેનાથી ભિન્ન સરાગીની ભકિતના નિષેધનુ તાત્પર્ય પ્રકટ થાય છે હવે મૂળ વાત એ છે કે—

ओरालियस्सरूवा, एवमणोरालियस्सरूवा य।
इय दुविहा परइत्थी, आगमसिद्धत्थि तत्थ पढमा उ ॥ ५॥
माणुस तिरियसरीरा, देवसरीरा उ वुच्चए बीया।
वित्थरओ एएसिं, वुत्तो अन्नत्थ पविवेगो ॥ ६ ॥" इति।

(५-अणुव्रतम्-इच्छापरिमाणः।)

धणधन्नाइमणोरह,-विसए ज पुव्वणिच्छियाए वि।
मज्जायाए चाओ, त वुच्चइ पचम वय सत्थे ॥ १ ॥
जहसत्ति च जहिच्छ, परिग्गहस्सोइयेह मज्जाया।
जह तिण्हप्पीभावो, हवइ तहा किं तु करणिज्ज ॥ २ ॥ इति

औदारिकस्वरूपा एवमनौदारिकस्वरूपाच।
इति द्विविधा परस्त्री, आगमसिद्धाऽस्ति तत्र प्रथमा तु ॥ ५ ॥
मानुषतिर्यक्छरीरा, देवशरीरा तूच्यते द्वितीया।
विस्तरत एनयोरुक्तोऽन्यत्र प्रविवेकः ॥ ६ ॥" इति।

एतच्छाया च-
"धनधान्यादिमनोरथविषये यत्पूर्वनिश्चिताया अपि।
मर्यादायास्त्यागः, तदुच्यते पञ्चम व्रत शास्त्रे ॥ १ ॥

परस्त्री द्विविधा-औदारिकानौदारिकशरीरविशिष्टत्वभेदात्, तत्र मनुष्यतिर्यक्शरीरधारिण्य औदारिकशरीरिण्य' देवशरीरधारिण्यश्च वैक्रियिकशरीरिण्य', आसा सर्वासामपि परिवर्जनेन केवल यथाविधिपाणिगृहीतीमात्रेण सन्तोष इति भावः।

भिन्न सरागीकी भक्तिके निषेधका तात्पर्य प्रगट होता है। अस्तु। मूल बात यह है—

परस्त्री दो प्रकारकी है-(१) औदारिक शरीरवाली और (२) औदारिकशरीरवालीसे भिन्न। मनुष्य और तिर्यंचोंके शरीरको धारण करनेवाली औदारिक शरीरधारिणी हैं और देव शरीरको धारण करनेवाली वैक्रियिकशरीरधारणी हैं। भावार्थ यह है कि इन सबका परित्याग करके केवल स्वपत्नीमें सन्तोष करना स्वदारसन्तोष परदारविरमण-व्रत है॥

પરસ્ત્રી બે પ્રકારની છે (૧) ઔદારિક શરીરવાળી અને (૨) ઔદારિક શરીરવાળીથી ભિન્ન મનુષ્ય અને તિર્યંચોના શરીરને ધારણ કરનારી ઔદારિકશરીરધારિણી છે અને દેવશરીરને ધારણ કરનારી વૈક્રિયશરીરધારિણી છે ભાવાર્થ એ છે કે-એ બધાનો પરિત્યાગ કરીને કેવળ સ્વપત્નીમા સતોષ રાખવો એ સ્વદારસન્તોષ-પરદારવિરમણ-વ્રત છે

यथाशक्ति च यथेच्छ, परिग्रहस्योचितेह मर्यादा ।
यथा तृष्णाल्पीभावो भवति तथा किन्तु करणीयम् ॥ २ ॥ " इति।

अथ पञ्चम व्रतमाह'इच्छापरिमाणे' ति, इच्छा=धनधान्यादिनवविध परिग्रहविषयकमियत्तानियमनमित्यर्थः, मनुष्यगजाश्वगोमहिष्यादिन् सचेतनान्, वासोरत्नहिरण्यादींश्चाचेतनाश्च पदार्थान् ममत्वभावपूर्वक निजायत्तं रक्षितुम्– "एतावन्त एव मनुष्यगजाश्वादय., एतावन्त्येव च वासो रत्नहिरण्यादीनि मया सग्रहीतव्यानि नातोऽधिकानी"–त्येव मर्यादाविधानमिति भावः। अत्र च मर्यादा करण श्रावकाणामिच्छाधीनमिति सर्वैर्यथाशक्ति यथेच्छ च निजनिजग्रहमर्यादा कर्तु शक्यते, किन्तु तृष्णाल्पीकरणार्थमेव मर्यादावलम्बनमिति यथा तृष्णाल्पत्व भवेत्तथा यतनीय, तत्रैवास्य व्रतस्य तात्पर्यात्। उक्तश्च–

(५) पाचवें व्रतका वर्णन

धन धान्य आदि नौ प्रकारके परिग्रहकी मर्यादा कर लेना इच्छा-परिमाण व्रत है। मनुष्य, हाथी, गाय, घोडा, भैंस आदि सचेतन, और वस्त्र, रत्न, सोना–चादी आदि अचेतन पदार्थों को ममत्वभाव-पूर्वक ग्रहण करने पर उनकी रक्षा के लिए इस प्रकार की मर्यादा कर लेना इच्छापरिमाण हैं, जैसे––"मैं इतने मनुष्य गज अश्व आदि रखूँगा, इनसे अधिक नहीं, इतने वस्त्र रत्न हिरण्य आदि रखूँगा, इनसे ज्यादा नहीं।" कितनी मर्यादा करना यह श्रावकोंकी इच्छा पर निर्भर है, इसलिए सब, शक्ति और रुचि के अनुसार मर्यादा कर सकते हैं, किन्तु यह ध्यान में रखना चाहिए कि मर्यादा का प्रयोजन तृष्णा को कम करना है, इसलिए ऐसी मर्यादा करनी चाहिए जिससे तृष्णा कम हो। यही इस व्रत का तात्पर्य है, कहा भी है––

(५) પાચમા વ્રતનુ વર્ણન

ધનધાન્ય આદિ નવ પ્રકારના પરિગ્રહોની મર્યાદા કરવી એ ઇચ્છાપરિમાણુ વ્રત છે મનુષ્ય, હાથી, ગાય, ઘોડા, ભેંશ આદિ સચેતન, અને વસ્ત્ર, રત્ન, સોનુ, રૂપુ વગેરે અચેત પદાર્થોને મમત્વભાવપૂર્વક ગ્રહણ કરીને તેના રક્ષણને માટે એ પ્રકારની મર્યાદા કરવી એ ઇચ્છા–પરિમાણુ છે, જેમકે– "હુ આટલા મનુષ્ય ગજ અશ્વ આદિ રાખીશ, તેથી વધારે નહિ, આટલા વસ્ત્ર રત્ન હિરણ્ય આદિ રાખીશ, એથી વધારે નહી " કેટલી મર્યાદા કરવી એ શ્રાવકોની ઇચ્છા પર આધાર રાખે છે, એટલે સૌ કોઇ પોતાની શકિત અને રૂચિને અનુસરીને મર્યાદા કરી શકે છે, પરન્તુ એટલુ ધ્યાનમા રાખવાનુ છે કે મર્યાદાનુ પ્રયોજન તૃષ્ણાને ઓછી કરવાનુ છે, માટે એવી મર્યાદા કરવી જોઇએ કે જેથી તૃષ્ણા ઓછી થાય એવુ આ વ્રતનુ તાત્પર્ય છે કહ્યુ છે કે—

"जह जह लोहो अप्पो, जह जहऽप्पो परिग्गहारम्भो।
तह तह सुहस्स लाहो, णिज्जरणं चावि कम्माणं ॥ १ ॥
अणट्ठमूल सव्व, चइऊणं णं परिग्गह भावा।
ललिए धम्मारामे, रमति जे ते जणा धन्ना ॥२॥ इति

गुणव्रतानि (३)

(६ अनर्थदण्डविरमणव्रतम्)

" णीहेउ जीवपीडायरण ज सो अणट्टदण्डो य।
चत्तारि अस्स भेया, अवज्झाणायरियणामगो पढमोः ॥ १ ॥

एतच्छाया च-

"यथा यथा लोभोऽल्पो यथा यथाऽल्पः परिग्रहारम्भः।
तथा तथा सुखस्य लाभो निर्जरण चापि कर्मणाम् ॥ १ ॥
अनर्थमूल सर्व, त्यक्त्वेम परिग्रह भावात्।
ललिते धर्मारामे, रमन्ते ये ते जना धन्याः ॥ २ ॥" इति।
"निर्हेतु जीवपीडाचरण यत्सोऽनर्थदण्डश्च।
चत्वारोऽस्य भेदा अपध्यानाचरितनामकः प्रथमः ॥ १ ॥

"लोभ ज्यों-ज्यो अल्प होता जाता है, त्यो-त्यों परिग्रह और आरम्भ कम होते जाते हैं, सुख बढता जाता है और कर्मोंकी निर्जरा होती हैं सब अनर्थोंका मूल परिग्रह है। जो इसे भावोंके साथ त्याग कर धर्मरूपी सुन्दर उद्यान में रमण करते है वे महापुरुष धन्य हैं॥२॥"

गुण व्रत (३)

(६) (छठे व्रतका वर्णन)

अन्य व्रतोंके पालन करनेमे जो सहायता पहुँचाते है, उन्हें गुणव्रत

"લોભ જેમ જેમ ઓછો થતો જાય છે, તેમ તેમ પરિગ્રહ અને આરંભ ઓછા થતા જાય છે, સુખ વધતુ જાય છે અને કર્મોની નિર્જરા થાય છે (૧) બધા અનર્થોનુ મૂળ પરિગ્રહ છે જે એનો ભાવપૂર્વક ત્યાગ કરીને ધર્મરૂપી સુદર ઉદ્યાનમા રમણ કરે છે, તે મહાપુરુષને ધન્ય છે" (૨)

ગુણવ્રત (૩)

(૬) છઠ્ઠા વ્રતનુ વર્ણન- (પહેલુ ગુણવ્રત)

અન્ય વ્રતોનુ પાલન કરવામા જે સહાય કરે છે, તેન ગુણવ્રત કહે છે ગુણવ્રત

अवि य पमायायरिओ, बीओ हिंसापयाणमह तीओ ।
चोत्थो तहेव वुत्तो, जिणसत्थे पावकम्म-उवएसो ॥ २ ॥
अत्ताइज्झाणेहिं, परखेयविही निरत्थय पढमो ।
बीओ पमायओ अव,-भासा तेल्लाइभायणुग्घाडो ॥ ३ ॥

छाया–अपि च प्रमादाचरितो द्वितीयो हिंसाप्रदानमथ तृतीयः ।
चतुर्थस्तथैवोक्त:, जिनशास्त्रे पापकर्मोपदेशः ॥ २ ॥
आर्त्तादिध्यानैः परखेदविधिर्निरर्थक प्रथमः ।
द्वितीयः प्रमादतोऽपभाषा तैलादिभाजनोद्घाट' ॥ ३ ॥

अथ गुणव्रतान्याह–'त्रीणी'–त्यादि, व्रतान्तरपरिपालनेन साधकतमानि व्रतानि गुणव्रतान्युच्यन्ते, तानि त्रीण्यौपपातिकक्रमेण वक्तुमाह–'तद्यथे,–ति–
उपासकदशाङ्गे तु प्रथम दिग्व्रत, तत उपभोगपरिभोगपरिमाण, ततोऽनर्थदण्डविरमणमित्येव क्रमः ।
'अनर्थे'ति अर्थ'=प्रयोजन तदर्थमर्थात् क्षेत्र धन-गृह शरीर-कुल-दासी दास-दाराद्यर्थं यो दण्ड सोऽर्थदण्डस्तद्भिन्नोऽनर्थदण्डः-निष्प्रयोजन कस्यचित्प्राणिन.सक्लेशनव्यापार इत्यर्थः । एषोऽपध्यानाऽऽचरित प्रमादाऽऽचरित हिंसाप्रदान पापकर्मोपदेश भेदाच-

करते हैं । गुणव्रत तीन हैं । 'औपपातिकसूत्रके क्रमके अनुसार उनका वर्णन करते हैं—

(१) अनर्थदण्डविरमणव्रत— क्षेत्र, धन, गृह, शरीर, कुल, दासी दास, दारा (स्त्री) आदिके लिए अर्थात् प्रयोजन के लिए जो दड किया जाता है वह अर्थ-दण्ड है और निष्प्रयोजन दण्डको अनर्थदण्ड कहते हैं, अर्थात् विना प्रयोजन ही किसी जीवको सक्लेश पहुँचाना अनर्थ-दण्ड है । यह अनर्थदण्ड चार प्रकारका है—(१) अपध्यानाचरित,

ત્રણ છે ×ઔપપાતિક સૂત્રના ક્રમાનુસાર તેનુ વર્ણન કરીએ છીએ —

(૧) અનર્થદડવિરમણ-વ્રત—ક્ષેત્ર, ધન, ગૃહ, શરીર, કુળ, દાસી, દાસ, દારા, (સ્ત્રી) આદિને માટે અર્થાત્ પ્રયોજનને માટે જે દડ દેવામા આવે છે તે છે તે અર્થદડ છે અને નિષ્પ્રયોજન દડને અનર્થદડ કહે છે, અર્થાત્ પ્રયોજન વિના જ કોઇ જીવને સકલેશ પહોચાડવો એ અનર્થદડ છે એ અનર્થદડ ચાર પ્રકારનો

१ उपासकदशागमें पहला दिग्व्रत, दूसरा । उपभोगपरिभोग परिमाण, और तीसरा अनर्थदण्डविरमण है ।

× ઉપાસકદશાગમાં પહેલુ દિગ્વ્રત, બીજુ ઉપભોગપરિભોગપરિમાણ, અને ત્રીજુ અનર્થદડવિરમણ છે

कस्सवि णियेवि हत्थे, विहल खग्गाइधारण तीओ ।
घोत्थो सो सावज्जो,-वएसदाण भणिज्जए जमिह ॥ ४
एएसिं सव्वेसिं, पुव्वुत्ताण चउण्हमिह सत्थे ।
विहिपुव्व सचाओ, अक्खायमणत्थदडवेरमण ॥ ५ ॥" इति ।

तुर्धा, तत्रापध्यानेनाऽऽचरितमपध्यानाऽऽचरितमार्त्तरौद्रध्यानवशतया निष्प्रयोजन प्राणिसक्लेशनमित्यर्थः । प्रमादेनाऽऽचरित=प्रमादाऽऽचरित प्रमादतो निष्प्रयोजन मपभाषणादिकरण, घृततैलादिभाजनान्युद्घाटय रक्षण चेत्यर्थः । हिंसासाधनत्वाहिंसा=तरवारि-शूल भल्ल गणाशादिशस्त्र तस्य प्रदान-हिंसाप्रदान-निष्प्रयोजन कस्यचिद्धस्ते शस्त्रादीना समर्पणमित्यर्थः । उपलक्षमेतन्निष्प्रयोजन स्वहस्ते धारणस्यापि । पापप्रधान यद्वा पापजनक कर्म=पापकर्म तस्योपदेशः=पापकर्मोपदेश'-निष्प्रयोजन सावद्योपदेशदानमित्यर्थः । एभ्यश्चतुर्भ्योऽनर्थदण्डेभ्यो विरमणमनर्थदण्डविरमणम् ।

(२) प्रमादाचरित, (३) हिंसाप्रदान, और (४) पापकर्मोपदेश । आर्त्तध्यान और रौद्रध्यानके वश होकर प्राणीको सक्लेश पहुँचाना अपध्यानाचरित है (१), प्रमादके वश होकर व्यर्थ बुरे (कृष्टप्रद) वचन बोलना आदि, अथवा प्रमाद वश घी तेल आदिके वर्त्तनोंको उघाडा (खुला) रखना प्रमादाचरित है (२), विना प्रयोजन, तलवार, शूल, भाला, गडाशा आदि हिंसाके साधनभूत शस्त्रोंको किसीके हाथमें देना उपलक्षणसे अपने हाथमें रखना भी हिंसा प्रदान अनर्थ दण्ड है (३), पापकी प्रधानता वाला अथवा पापको पैदा करने वाला अर्थात् सावद्य उपदेश देना पापकर्मोपदेश अनर्थ दण्ड है (४)। इन चारों प्रकारके अनर्थदण्डों से विरत हो जाना अनर्थ-दण्ड विरमण व्रत है ।

છે (૧) અપધ્યાનાચરિત, (૨) પ્રમાદાચરિત (૩) હિંસાપ્રદાન, (૪) પાપકર્મોપદેશ. આર્તધ્યાન અને રૌદ્રધ્યાનને વશ થઈને પ્રાણીને નિષ્પ્રયોજન સંકલેશ પહોંચાડવો એ અપધ્યાનાચરિત છે (૧) પ્રમાદને વશ થઈને વ્યર્થ ખરાબ (કષ્ટપ્રદ) વચનો બોલવા વગેરે, અથવા પ્રમાદવશ ઘી તેલ આદિના વાસણોને ઉઘાડા રાખવા એ પ્રમાદાચરિત છે (૨) પ્રયોજન વિના તલવાર શૂળી, ભાલા, આદિ હિંસાના સાધનભૂત શસ્ત્રોને કોઈના હાથમા આપવા, ઉપલક્ષણે કરીને પોતાના હાથમા રાખવા એ પણ હિંસાપ્રદાન અનર્થદંડ છે (૩) પાપની પ્રધાનતાવાળો અથવા પાપને પેદા કરનારો અર્થાત્ સાવદ્ય-ઉપદેશ આપવો એ પાપકર્મોપદેશ અનર્થદંડ છે (૪) એ ચારે પ્રકારના અનર્થદંડથી વિરત થઈ જવુ તે અનર્થદંડવિરમણ વ્રત છે

(७-दिग्व्रतम्)

मज्जाया गमणे होइ, पुव्वाइसु दिसासु जा।
एयं सिया दिसिवयं, तिविहं तं च कित्तियं ॥ १ ॥
अद्धाऽहोतिरियवाणं, भेया तत्थाइमं तु तं।
पव्वयाइसमारोहे, जो मज्जायाविणिच्छओ ॥ २ ॥

कस्यापि निजेऽपि हस्ते, विफलं खड्गादिधारणं तृतीयः।
चतुर्थः स सावद्योपदेशदानं भण्यते यदिह ॥ ४ ॥
एतेषां सर्वेषां पूर्वोक्तानां चतुर्णामिह शास्त्रे।
विधिपूर्वं सत्यागं आख्यातमनर्थदण्डविरमणम् ॥ ५ ॥" इति।

"मर्यादा गमने भवति, पूर्वादिषु दिक्षु या।
एतत्स्याद्दिग्व्रतं, त्रिविधं तच्च कीर्तितम् ॥ १ ॥
ऊर्ध्वाधस्तिरश्चां भेदात्, तत्राऽऽदिमं तु तत्।
पर्वतादिसमारोहे, यो मर्यादाविनिश्चयः ॥ २ ॥

अथ गुणव्रतेषु द्वितीयमाह-'दिगि'-त्ति-दिशा दिक्षु वा व्रतं दिग्व्रतम्, पूर्वादिषु दिक्षु विषये यद्-'अस्यां दिश्येतावत्येव दूरे मया गन्तव्यं नातोऽधिकं-तरं'-इत्येवं दिक्सम्बन्धिव्रतं तदित्यर्थः', एतच्चोर्ध्वाधस्तिर्यग्भेदात्त्रिविधम्, तत्रो ध्वाया दिशि-पर्वताद्यारोहणविषये यत्-'एतावत्येव पर्वतादिभागे मयाऽऽरोढव्य-

(७) सातवें व्रतका वर्णन

(दूसरा गुणव्रत,)

(२) दिग्व्रत—" पूर्व पश्चिम आदि दिशाओंमें, मैं इतना दूर तकही जाऊँगा, इससे आगे नहीं जाऊँगा।" इस प्रकार दिशाओंकी या दिशाओंमें मर्यादा कर लेना दिग्व्रत है। यह व्रत तीन प्रकारका है-(१) ऊर्ध्व (२) अध और (३) तिर्यक्‌दिशासंबन्धी।

ऊर्ध्व दिशामें इस प्रकारकी मर्यादा कर लेना कि 'पर्वतके इस भाग तकही मैं चढ़ूँगा, इससे ऊपर नहीं' यह ऊर्ध्वदिग्व्रत है। बावडी,

સાતમા વ્રતનુ વર્ણન-(બીજુ ગુણવ્રત)

(૨) દિગ્વ્રત—"પૂર્વ પશ્ચિમ આદિ દિશાઓમા, હુ આટલે દૂર સુધી જ જઈશ, એથી આગળ નહિ જઉ' એ પ્રમાણે દિશાઓની યા દિશાઓમા મર્યાદા કરી લેવી એ દિગ્વ્રત છે એ વ્રત ત્રણ પ્રકારનુ છે (૧) ઊર્ધ્વ, (૨) અધ, અને (૩) તિર્યક્‌દિશાસબધી

ઊર્ધ્વ દિશામા આ પ્રકારની મર્યાદા કરી લેવી કે 'પર્વતના અમુક ભાગ સુધી જ હુ ચઢીશ, એથી વધારે ઉપર નહી' એ ઊર્ધ્વ-દિગ્વ્રત છે વાવ, કુવા,

बीयं वावी-कूव-भूमि,-घराइविसए तहा ।
वायव्वाइसु कोणेसु, पुव्वाइसु दिसासु य ॥ ३ ॥
मज्जायाए णियमणं, वक्खायं तिरियव्वयं ।'' इति ।
(८-उपभोग-परिभोग परिमाणव्रतम्)
उवभोगाइसु होइ, मज्जाया णियमो उ जो ।
गुणव्वयेसु तं तीयं, वयमेत्थ जिणागमे ॥ १ ॥
भोयणा कम्मओ चेव, तमेयं दुविहं मयं ।
तत्थ भोयणओ माव, बेमि एगेगसो कमा ॥ २ ॥
तजहा-ल्लणिया दंत,-वणं चेव फलं तहा ।
अब्भंगणुव्वट्टणाई, मज्जणं वत्थमेव य ॥ ३ ॥

द्वितीयं वापी कूप भूमि गृहादिविषये तथा ।
वायव्यादिषु कोणेषु, पूर्वादिषु दिक्षु च ॥ ३ ॥
मर्यादाया नियमनं, व्याख्यातं तिर्यग्व्रतम् । '' इति ।
"उपभोगादिषु भवति मर्यादा नियमस्तु यः ।
गुणव्रतेषु तत्तृतीयं, व्रतमत्र जिनागमे ॥ १ ॥
भोजनात्कर्मतश्चैव, तदेतद्द्विविधं मतम् ।
तत्र भोजनतस्तावद्ब्रवीम्येकैकशः क्रमात् ॥२ ॥
तद्यथा-ऽऽर्द्रनयनिका दन्तधावनं चैव फलं तथा ।
अभ्यञ्जनोद्वर्तने, मज्जनं वस्त्रमेव च ॥ ३ ॥

रोहौ विधातव्यौ' इत्येवं मर्यादाकरणं तदूर्ध्वदिग्व्रतम् । वापी कूप तडाग भूमि ग्रहाद्यारोहणावरोहणविषये यन्मर्यादाया नियमनं तदधोदिग्व्रतम् । पूर्वपश्चिमादिदिक्षु वायव्यादिविदिक्षु च विषये यन्मर्यादानियमनं तत्तिर्यग्दिग्व्रतम् । दिग्व्रतधारणेन मर्यादितदिग्व्यतिरिक्तदिगाश्रितानां जीवानां हिंसादिदण्डो न भवतीति हि व्रतस्यास्य फलमवगन्तव्यम् ।

कुआ, तालाब, भूमिगृह (भौंहरा) आदिमें प्रवेश करनेकी मर्यादाका नियम करना अधोदिग्व्रत है । पूर्व, पश्चिम, उत्तर, दक्षिण, दिशाओंमें तथा वायव्य, नैर्ऋत्य, ईशान और आग्नेय कोणोंमें मर्यादाका नियम करना कि-'अमुक दिशामें इससे आगे नहीं जाऊँगा' यह तिर्यग्दिग्व्रत है।

तળાવ, ભોયરા આદિમાં પ્રવેશ કરવાની મર્યાદાનો નિયમ કરવો એ અધોદિગ્વ્રત છે, પૂર્વ, પશ્ચિમ, ઉત્તર, દક્ષિણ દિશાઓમાં તથા વાયવ્ય, નૈર્ઋત્ય, ઈશાન, અને આગ્નેય ખુણાઓમાં મર્યાદાનો નિયમ કરવો કે 'અમુક દિશામાં એથી આગળ હું નહિં જઉં', એ તિર્યગ દિગ્વ્રત છે

विलेवण तहा पुप्फा-ऽऽभरण चेव धूवणं ।
एव ज लोयविक्खाय, पेय भक्खणमोयणो ॥ ४ ॥
सूवो विगइ-सागा य, माहुर जेमण तहा ।
पाणीय मुहवासो य, वाहणो- पाहणा पुणो ॥ ५ ॥

विलेपन तथा पुष्पाऽऽ भरण चैव धूपनम् ।
एव लोकविख्यात, पेय भक्षणमोदनः ॥ ४ ॥
सूपो विकृति-शाकौ च, माधुर जेमन तथा ।
पानीय मुखवासश्च, वाहनो पानहौ पुनः ॥ ५ ॥

"अथात्र गुणव्रतेषु तृतीय व्रते-'उपे' ति उपभोग परिभोगौ प्राग्व्याख्यात स्वरूपौ, तयो परिमाण=मर्यादानियमनमुपभोग-परिमाणम् । एतद् द्विः विधम्-भोजनतः कर्मतश्च, तत्र-आर्द्रनयनिका-दन्तधावन-फला-ऽभ्यञ्जनो-द्वर्तन-मज्जन-वस्त्र विलेपन पुष्पा ऽऽभरण धूप पेय-भक्षणौ-दन-सूप-विकृति-शाक-माधुकर-जेमन-पानीय-मुखवास वाहनो-पान-च्छयन-सचित्त द्रव्येषू-पभोगपरिभोगयोग्येषु पदार्थेषु परिमाण (मर्यादा) करण भोजनतस्तथाहि-

आठवें व्रतका वर्णन

(तीसरा गुणव्रत)

(३) उपभोग-परिभोग परिमाण व्रत-उपभोग और परिभोगकी व्याख्या पहले कर चुके है। उनकी मर्यादा करना उपभोग परिभोग-परिमाण व्रत है। यह व्रत दो प्रकारका है-(१) भोजनसे और (२) कर्मसे। आर्द्रनयनिका, दन्तधावन, फल, अभ्यञ्जन, उद्वर्तन मज्जन, वस्त्र, विलेपन, पुष्प, आभरण, धूप, पेय, भक्षण, ओदन, सूप, विकृति, शाक, माधुरक, जेमन, पानीय, मुखवास, वाहन, उपानत्, शयन, सचित्त, और द्रव्य, इन उपभोग-परिभोग योग्य पदार्थोंमें मर्यादा करना, भोजनसे-उपभोग-परिभोग-परिमाण व्रत है। यह इस प्रकार-

આઠમા વ્રતનુ વર્ણન-(ત્રીજુ ગુણવ્રત)

(૩) ઉપભોગ-પરિભોગ-પરિમાણુ વ્રત-ઉપભોગ અને પરિભોગની વ્યાખ્યા પહેલા કરી ગયા છીએ એની મર્યાદા કરવી એ ઉપભોગ-પરિભોગ પરિમાણુ વ્રત છે, એ વ્રત પ્રકારનુ છે,(૧) ભોજનથી અને (૨) કર્મથી ૧ આર્દ્રનયનિક, ૨ દતધાવન, ૩ ફળ, ૪ અભ્યજન, ૫ ઉદ્વર્તન ૬ મજ્જન, ૭ વસ્ત્ર, ૮ વિલેપન, ૯ પુષ્પ, ૧૦ આભરણ, ૧૧ ધૂપ, ૧૨ પેય, ૧૩ ભક્ષણ, ૧૪ ઓદન, ૧૫ સૂપ, ૧૬ વિકૃતિ, ૧૭ શાક, ૧૮ મધુરક, ૧૯ જમણુ, ૨૦ પાની, ૨૧ મુખવાસ, ૨૨ વાહન, ૨૩ ઉપાનત્ ૨૪ શયન, ૨૫ સચિત્ત, ૨૬ દ્રવ્ય, એ ઉપભોગ-પરિભોગ યોગ્ય પદાર્થોમા મર્યાદા કરવી, તે ભોજનથી-ઉપભોગ-પરિભોગ-પરિમાણુ વ્રત છે તે આ પ્રમાણે —

[भोजनत उपभोगपरिभोगपरिमाण व्रतम्]

स्नानाऽऽर्द्रं शरीर मोञ्छितु यद्वस्त्रमर्यादाकारणं तदार्द्रनयनिकाविधिपरिमाणकरणम् (१) दन्तमलापनोदनाय दन्तकाष्ठादेर्मर्यादाकरणं-दन्तधावनविधिपरिमाणकरणम् (२) स्नानात्पूर्वं शिरआदिविलेपनार्थमामलक्यादिफलाना विषये मर्यादानियमन-फलविधिपरिमाणकरणम् (३)। स्नानात्पूर्वं शरीरमर्दनार्थं शतपाकसहस्रपाकादीना तैलाना विषये मर्यादानियमनमभ्यञ्जनविधिपरिमाणकरणम् (४)। स्नानात्पूर्वं शरीरमलापनोदनार्थं पिष्टकादिमर्यादाकरणमुद्वर्त्तनविधिपरिमाणकरणम् (५)। स्नानार्थं जलविषये मर्यादानियमो मज्जनविधिपरिमाणकरणम् (६)। परिधानाद्यर्थं वस्त्रविषये मर्यादानियमो वस्त्रविधिपरिमाणकरणम् (७)। चन्दनकुङ्कमकेशरादिविषये मर्यादानियमो -शाक-माधुकर-जेमन-पानीय-मुखवास-वाहनो-पान-च्छयन-सचित-द्रव्येषूपभोगपरिभोगयोग्येषु पदार्थेषु परिमाण-(मर्यादा)-करण भोजनतस्तथाहि-

(१) स्नान करनेसे भीगे हुए शरीर पोंछनेके लिए वस्त्रो (अँगोछे) की मर्यादा करना आर्द्रनयनिकाविधिपरिमाण है। (२) दाँतोंका मैल दूर करने केलिए दातौन आदिका मर्यादा करना दन्तधावनविधिपरिमाण है। (३) स्नान करनेसे पहेले मस्तक आदि पर लेप करनेके लिए आँवले आदि फलोंकी मर्यादा करनेको फलविधिपरिमाण कहते हैं। (४) स्नानसे पूर्व शरीर पर मालिस करनेके लिए शतपाक सहस्रपाक आदि तैलोंकी मर्यादा करना अभ्यञ्जनविधिपरिमाण है। (५) स्नानसे पहले शरीरका मैल हटानेके लिए पीठी आदिकी मर्यादा करना उद्वर्त्तनविधि परिमाण है। (६) स्नानके लिए जलकी मर्यादा करना मज्जनविधि परिमाण है। (७) पहनने ओढ़ने आदिके लिए वस्त्रोंकी मर्यादा करना वस्त्रविधिपरिमाण है। (८) चन्दन, कुकुम, केशर आदिकी मर्यादा

(१) સ્નાન કરવાથી ભીજાયલુ શરીર લૂછવાને માટે વસ્ત્રો (અગૂછા) ની મર્યાદા કરવી તે આર્દ્રનયનિકાવિધિપરિમાણુ છે (૨) દાતનો મેલ દૂર કરવાને દાતણુ આદિની મર્યાદા કરવી એ દતધાવનવિધિપરિમાણુ છે (૩) સ્નાન કર્યાં પહેલા મસ્તક આદિ પર લેપ કરવાને આમળા આદિ ફળોની મર્યાદા કરવી તે ફલવિધિપરિમાણુ છે (૪) સ્નાન પહેલા શરીર પર માલીસ કરવાને શતપાક સહસ્રપાક આદિ તેલોની મર્યાદા કરવી એ અભ્યજનવિધિપરિમાણુ છે (૫) સ્નાન પહેલા શરીરનો મેલ દૂર કરવાને પીઠી આદિની મર્યાદા કરવી એ ઉદ્વર્ત્તનવિધિપરિમાણુ છે (૬) સ્નાનને માટે જળની મર્યાદા કરવી એ મજ્જનવિધિપરિમાણુ છે. (૭) પહેરવા ઓઢવા વગેરેને માટે વસ્ત્રોની મર્યાદા કરવી એ વસ્ત્રવિધિપરિમાણુ છે (૮) ચદન, કુકુમ, કેસર આદિની મર્યાદા કરવી એ

विलेपनविधिपरिमाणकरणम् (८)। शरीरादिषु धारणार्थं पुष्पविषये मर्यादा-नियमः पुष्पविधिपरिमाणकरणम् [९]। शरीरशोभार्थं कटक कुण्डल केयूरा-द्याभूषणविषये मर्यादानियमनमाभरणविधिपरिमाणकरणम् [१०]। वस्त्रशरीरादिकं सुवासयितुं धूपनयोग्यानां पदार्थानां मर्यादानियमो धूपविधि-परिमाणकरणम् (११)। पानयोग्यानां क्वाथौषधप्रपान(ण)कादीनां विषये मर्यादानियमनं पेयविधिपरिमाणकरणम् (१२)। पक्वान्नानां विषये मर्यादा-नियमनं भक्षणविधिपरिमाणकरणम् (१३)। कलमादिरूपे शालौ मर्यादा-करणमोदनविधिपरिमाणकरणम् (१४)। ओदनादौ सम्मेल्य खाद्यानां दालानां विषये मर्यादानियमः सूपविधिपरिमाणकरणम्। (१५) घृतदुग्धादिविषये

करना विलेपनविधिपरिमाण है। (९) शरीर पर धारण करनेके लिए पुष्पोंकी मर्यादा करना पुष्पविधि परिमाण है। (१०) शरीरकी शोभा बढ़ानेके लिए कडा, कुंडल, केयूर आदि आभूषणोंकी मर्यादा करना आभरणविधिपरिमाण है। (११) वस्त्र और शरीरको सुगन्धित करनेके लिए धूप दिये जाने योग्य पदार्थोंकी मर्यादा करना धूपविधिपरिमाण है। (१२) पीने योग्य क्वाथ (काढ़ा) औषध तथा प्रपाणक (शर्बत) आदि वस्तुओंकी मर्यादा करना पेयविधिपरिमाण है। (१३) पक्वानोंकी मर्यादा करना भक्षणविधि परिमाण है। (१४) कलम आदि जातिके शालि (चावल)की मर्यादा करना ओदनविधिपरिमाण है। (१५) चा-वल आदिमे मिलाकर खाने योग्य दाल आदिकी मर्यादा करना सूपविधिपरिमाण है। (१६) घी दूध आदिकी मर्यादा करना विकृतिविधि-

---

વિલેપનવિધિપરિમાણુ છે (૯) શરીર પર ધારણુ કરવાને પુષ્પોની મર્યાદા કરવી એ પુષ્પવિધિપરિમાણુ છે (૧૦) શરીરની શોભા વધારવાને કડા, કુંડલ, કેયૂર આદિ આભૂષણોની મર્યાદા કરવી એ આભરણુવિધિપરિમાણુ છે (૧૧) વસ્ત્ર અને શરીરને સુગંધિત કરવાને ધૂપ દેવાના પદાર્થોની મર્યાદા કરવી એ ધૂપવિધિપરિમાણુ છે (૧૨) પીવા યોગ્ય ક્વાથ, (કાઢા) ઔષધ તથા શરબત આદિ વસ્તુઓની મર્યાદા કરવી એ પેયવિધિપરિમાણુ છે (૧૩) પકવાનોની મર્યાદા કરવી એ ભક્ષણુવિધિપરિમાણુ છે (૧૪) કમોદ આદિ જાતિના ચોખાની મર્યાદા કરવી એ ઓદનવિધિપરિમાણુ છે (૧૫) ચોખા આદિમા મેળવીને ખાવા માટેની દાળોની મર્યાદા કરવી એ સૂપવિધિ પરિમાણુ છે (૧૬) ઘી દૂધ આદિની મર્યાદા કરવી એ વિકૃતિવિધિપરિમાણુ છે

सयण सचित्त दव्व, इच्चेव सव्ववत्थुसु ।
मज्जायाए णियमण, मय, भोयणओ वय ॥ ६ ॥ इति ।

शयन[24] सचित्त[25] द्रव्यम्, इत्येव, सर्ववस्तुषु ।
मर्यादाया नियमन, मत भोजनतो व्रतम् ॥ ६ ॥" इति ।

मर्यादानियमो विकृतिविधिपरिमाणकरणम् (१६)। वास्तूकादीना शाकाना विषये मर्यादानियमः शाकविधिपरिमाणकरणम् (१७)। खाद्याना पक्व स्वाद्य मिष्ट कदली रसाल पनसादीना फलाना विषये मर्यादानियमो माधुकविधि परिणामकरणम् (१८) । सेव पूप पक्वटी प्रभृतीना विषये मर्यादानियमो जेमनविधिपरिमाणकरणम् (१९)। जलविषये मर्यादानियमः पानीयविधि परिमाणकरणम् (२०)। मुख वासयितु लवङ्ग कर्पूरादीना विषये मर्यादानियमो मुखवासवीधिपरिमाणकरणम् (२१)। वहनार्थे हस्त्यश्वमन्त्रहणादिविषये मर्यादानियमन-वाहनविधिपरिमाणकरणम् (२२) । पादरक्षार्थमुपानन्मो

परिमाण है। (१७) बथुआ आदि शाकोंकी मर्यादा करना शाकविधि परिमाण है। (१८) पके हुए, केला, आम, पनस आदि फलोंकी मर्यादा करना माधुरकविधिपरिमाण है। (१९) सेव, पूआ, बडा, पकौडी आदिकी मर्यादा करना जेमनविधिपरिमाण है। (२०) पीनेके जलकी मर्यादा करना पानीयविधिपरिमाण है। (२१) मुखको सुवासित करनेके लिए लौंग कपूर आदि वस्तुओंकी मर्यादा करना मुखवास विधिपरिमाण है। (२२) वाहन चार प्रकारके होते है-(१) चलनेवाले-घोडा, ऊँट, हाथी, बलद आदि, (२) फिरनेवाले-गाडी, मोटर, ट्राम, साईकल, रथ आदि, (३) तैरनेवाले-स्टीमर, डोगी आदि, (४) उडनेवाले-हवाईविमान, बलुन आदि, इन चार प्रकारके वाहनोंकी

(૧૭) ભાજી આદિ શાકોની મર્યાદા કરવી એ શાકવિધિપરિમાણ છે (૧૮) પાકા, સ્વાદિષ્ટ, મીઠા કેળા, કેરી, ફણુસ આદિ ફળોની મર્યાદા કરવી એ માધુરકવિધિ-કરવી એ માધુરકવિધિપરિમાણુ છે (૧૯) સેવ, પૂડા, ભજીયા, પકોડી આદિની મર્યાદા કરવી એ જમણુવિધિપરિમાણુ છે મુખને સુવાસિત કરવાને લવ ગ, કપૂર મર્યાદ વસ્તુઓની મર્યાદા કરવી એ મુખવાસવિધિપરિમાણુ છે (૨૨) વાહન ચાર પ્રકારના બતાવ્યા છે— (૧) ચાલવાવાળા-ઘોડા, ઊ ટ, હાથી, બળદ વિગેરે. (૨) ફરવાવાળા-ગાડી, મોટર, બગી ટ્રામ, સાઇકલ, રથ વિગેરે. (૩) તરવાવાળા-સ્ટીમર, વહાણુ, હોડી વિગેરે (૪) ઉડવાવાળા-હવાઈ જહાજ, બલુન વિગેરે આ ચાર પ્રકારના વાહનોની જવા - આવવા કે ફરવા માટે મર્યાદા કરવી એ

चक्रादिषु मर्यादानियम उपानद्विधिपरिमाणकरणम् (२३)। शयनार्थं मञ्च कादिविषये मर्यादानियमन शयनविधिपरिमाणकरणम् (२४)। सचित्ते-एलादिसचित्तवस्तुविषये मर्यादानियमः सचित्तविधिपरिमाणकरणम् (२५)। द्रव्याणां खाद्यास्वाद्यादीनामेकद्वयादिसंख्याविषये मर्यादानियमन द्रव्यविधि-परिमाणकरण(२६) मिति। अत्रेदमवधेयम्--

यस्तूत्कृष्टव्रतधारी तेन चतुर्विधआहार प्रासुक एव ग्रहीतव्यः तदभावेऽप्रासुकोऽपि सचित्तवर्जः, तदभावे चानन्तकायबहुबीजवर्जं ॥

सर्वाऽसामर्थ्ये तु-" सचित्त[1] दव्व[2]-विगइ[3]-वाणह[4] तंबोल[5] वत्थ[6] कुसुमेसु[7]। वाहण[8] सयण[9] विलेवण[10] बंभ[11]-दिसि[12] ण्हाण[13]-भत्तेसु[14] ॥ १ ॥" इत्युक्त-प्रकाराणां चतुर्दशानां सचित्त द्रव्य विकृत्युपानत्ताम्बूल वस्त्र कुसुम-वाहन-शयन-

घूमने फिरने आदिके लिए मर्यादा करना वाहनविधिपरिमाण है। (२३) पैरोंकी रक्षाके लिए जूते (पगरखी), मौजे आदिकी मर्यादा करना उपानद्विधिपरिमाण है। (२४) सोनेके लिए खाट पलग आदिकी मर्यादा करना शयनविधिपरिमाण है। (२५) इलायची ताम्बूल आदि सचित्त वस्तुओंकी मर्यादा करना सचित्तविधिपरिमाण है। (२६) खादिम स्वादिम आदि द्रव्योंके विषयमें एक दो आदि संख्याकी मर्यादा करना द्रव्य विधिपरिमाण है।

तात्पर्य यह है कि—जो उत्कृष्ट व्रतधारी है उसे चारों प्रकारका प्रासुक ही आहार ग्रहण करना चाहिए, यदि प्रासुक न ग्रहण करे तो सचित्तका त्याग करना चाहिए, यदि सचित्तका भी त्याग न करे तो अनन्तकाय और बहुबीजका त्याग तो करना ही चाहिए। उपरोक्त सब न कर सके तो कमसे कम-सचित्त १, द्रव्य (खाद्यपदार्थोंकी संख्या) २, विकृति (विगई-दूध आदि) ३, उपानत् (पगरखी मौजे आदि) ४,

વાહનવિધિપરિમાણ છે (૨૩) પગની રક્ષાને માટે પગરખા મોજા વગેરેની મર્યાદા કરવી એ ઉપાનદ્‌વિધિપરિમાણ છે (૨૪) સૂવાને માટે ખાટ ખાટલા આદિની મર્યાદા કરવી એ શયનવિધિપરિમાણ છે (૫) ઇલાયચી, તાબૂલ, આદિ સચિત્ત વસ્તુઓની મર્યાદા કરવી એ સચિત્તવિધિપરિમાણ છે (૨૬) ખાદિમ સ્વાદિમ આદિ દ્રવ્યોની બાબતમા એક બે આદિ સખ્યાની મર્યાદા કરવી એ દ્રવ્યવિધિપરિમાણ છે

તાત્પર્ય એ છે કે–જે ઉત્કૃષ્ટ વ્રતધારી છે તેણે ચારે પ્રકારના પ્રાસુક આહાર જ ગ્રહણ કરવા જોઈએ, જો પ્રાસુક ન ગ્રહણ કરે તો સચિત્તનો ત્યાગ કરવો જોઈએ, જો સચિત્તનો પણ ત્યાગ ન કરે તો અનતકાય અને બહુબીજનો ત્યાગ તો કરવો જ જોઈએ એ બધુ ન કરી શકે તો ૧ સચિત્ત, ૨ દ્રવ્ય (ખાદ્ય પદાર્થોની સખ્યા), ૩ વિકૃતિ (વિગઇ–દૂધ વિગેરે) ૪ ઉપાનત્

॥ कर्मत उपभोगपरिभोग परिमाणव्रतम् ॥

उवभोगाइसु साहण,-दव्वाणमुवज्जणाय वावारो ।

तस्सि ज परिमाण, चइऊणऽच्चतमावज्ज ॥ १ ॥

इणमुवभोगाईण, कम्मा वयमागमे समक्खाय । इति ।

एतच्छाया च--

" उपभोगादिषु साधन द्रव्याणामुपार्जनाय व्यापार ।

तस्मिन् यत्परिमाण, त्यक्त्वाऽत्यन्तसावद्यम् ॥ १ ॥

इदमुपभोगादीना कर्मतो व्रतमागमे समाख्यातम् । " इति ।

विलेपन ब्रह्मचर्य दिशा स्नान भक्ताना विषये प्रतिदिन यथाशक्ति नियमोऽवश्य कर्त्तव्य ॥

अथ कर्मत उपभोग परिभोग परिमाणव्रत व्याख्यास्याम —

उपभोगपरिभोगसाधनीभूतद्रव्योपार्जनार्थ यो व्यापार सोऽप्युपचारादुपभोगपरिभोगशब्देनोच्यते, इत्येव च कर्मत=व्यापारत इत्यर्थस्तस्मादुपभोगपरिभोगयो प्राप्त्यर्थमत्यन्तसावद्यव्यापारपरित्यागपूर्वक यन्मर्यादाकरण तत्कर्मत उपभोगपरिभोगपरिमाणव्रतमिति भाव ॥

ताम्बूल ५, वस्त्र ६, पुष्प ७, वाहन ८, शयन (खाट-पलग आदि) ९, विलेपन (चन्दनादि) १०, ब्रह्मचर्य ११, दिशा १२, स्नान १३ और भक्त (भोजन) १४, इनके विषयमे मर्यादा करने रूप चौदह नियम तो श्रावकको यथाशक्ति प्रतिदिन अवश्य चितारने (करने) चाहिए।

अब कर्मसे उपभोग-परिभोग परिमाणव्रतका व्याख्यान करते हैं-

उपभोग परिभोगके योग्य पदार्थोंकी प्राप्तिका साधन द्रव्य है। अत उस द्रव्यको उपार्जन करनेके लिए किया जाने वाला व्यापार भी उपभोग परिभोग शब्दसे कहा जाता है, इसलिए इसका अर्थ यह हुआ कि उपभोग परिभोगको प्राप्तिके लिए अत्यन्त सावद्य व्यपारका

(પગરખા મોજા), ૫ તાબૂલ, ૬ વસ્ત્ર, ૭ પુષ્પ, ૮ વાહન, ૯ શયન (પાટ-પલગ વગેરે), ૧૦ વિલેપન (ચદનાદિ), ૧૧ બ્રહ્મચર્ય, ૧૨ દિશા, ૧૩ સ્નાન અને ૧૪ ભ ભોજન), એટલી બાબતોમા મર્યાદા કરવા રૂપ ચૌદ નિયમો તો શ્રાવકે યથાશકિત પ્રતિદિન અવશ્ય કરવા જોઇએ

હવે કર્મથી ઉપભોગ-પરિભોગ-પરિમાણ-વ્રતનુ વ્યાખ્યાન કરીએ છીએ -

ઉપભોગ-પરિભોગને યોગ્ય પદાર્થોની પ્રાપ્તિનુ સાધન દ્રવ્ય છે એટલે એ દ્રવ્યને ઉપાર્જન કરવાને માટે કરવામા આવતો વ્યાપાર પણ ઉપભોગ - પરિભોગ શબ્દથી જ કહેવામા આવે છે, તેથી એનો અર્થ એ થયો કે ઉપભોગ-પરિભોગની

शिक्षाव्रतानि (४)

इह सवुत्ता सिक्खा, परमपयप्पत्तिसाहिया किरिया ।
तव्बहुलाइँ वयाइ, जाइ सिक्खावयाइँ एयाइँ ॥ १ ॥
सामाइ॰ च देसावगासिय पोसहोववासो य ।
अइहीण सविभागो, इच्चेव ताणि चत्तारि ॥ २ ॥

एतच्छाया च—
"इह समुक्ता शिक्षा, परमपदप्राप्तिसाधिका क्रिया ।
तद्बहुलानि व्रतानि, यानि शिक्षाव्रतान्येतानि ॥ १ ॥
सामायिक च देशावकाशिक पोषधोपवासश्च ।
अतिथीना सविभागः, इत्येव तानि चत्वारि ॥ २ ॥

अथ शिक्षाव्रतान्याह—

'चत्वारि शिक्षे-'ति—शिक्षण शिक्षा=परमपदप्राप्तिसाधनीभूता क्रिया तस्यै, यद्वा तत्प्रधानानि व्रतानि-शिक्षाव्रतानि पुन पुनरासेवनार्हाणीत्यर्थः। एतानि चत्वारि यथा-सामायिक, देशावकाशिक, पोषधोपवासोऽतिथिसविभागश्चेति। तत्र-

परित्याग करके (व्यापारकी) मर्यादा कर लेना क्रमसे उपभोग परिभोग परिमाण व्रत है ।

शिक्षाव्रत (४)

परम पदको प्राप्त करनेकी कारणभूत क्रियाको शिक्षा कहते हैं। शिक्षाके लिए व्रत या शिक्षा प्रधान व्रत शिक्षाव्रत कहलाते है, अर्थात् शिक्षाव्रत वे है जिन्हे बारम्बार सेवन करना पडता है। शिक्षाव्रत चार हैं—(१) सामायिक, (२) देशावकाशिक, (३) पोपधोपवास और (४) अतिथिसविभाग ।

પ્રાપ્તિને માટે અત્યત સાવદ્ય વ્યાપારનો પરિત્યાગ કરીને (વ્યાપારની) મર્યાદા કરી લેવી એ ક્રમથી-ઉપભોગ-પરિભોગ-પરિમાણ વ્રત છે

શિક્ષાવ્રત (૪)

પરમ પદને પ્રાપ્ત કરવાની કારણભૂત ક્રિયાને શિક્ષા કહે છે શિક્ષાને માટે વ્રત યા શિક્ષાપ્રધાન વ્રત એ શિક્ષાવ્રત કહેવાય છે અર્થાત્ શિક્ષાવ્રત એ છે કે જેને વારવાર સેવન કરવુ પડે છે શિક્ષાવ્રત ચાર છે (૧) સામાયિક, (૨) દેશાવકાશિક, (૩) પોષધોપવાસ, અને (૪) અતિથિસવિભાગ

(९. सामायिकव्रतम्)-

जो सव्वजीवेसु समाणभावो, अरागदोसेण समो इहेसो।
एयस्स आयो कहिओ समायो, सामाइयं होइ वयं तयत्थं ॥ ३॥
चाओ सावज्जजोगाण, णिरवज्जाण सेवणं।
आवस्सगं वये अस्सिं,-मुभयं किंति वुच्चइ ॥ ४ ॥

यः सर्वजीवेषु समानभावः, अरागदोषेण सम इहैष।
एतस्याऽऽयः कथितः समायः, सामायिकं भवति व्रतं तदर्थम् ॥ ३ ॥
त्यागः सावद्ययोगानां निरवद्यानां सेवनम्।
आवश्यकं व्रतेऽस्मिन्नुभयं किमित्युच्यते ॥ ४ ॥

सामायिकम्-सम'-समत्व=रागद्वेषरहितत्वेन सर्वेषु जीवेषु स्वात्मसाम्यवत्त्वं, समशब्दस्यात्र भावप्रधाननिर्दिष्टत्वात्, तस्याऽऽयः=प्राप्तिः समायः प्रवर्द्धमानशारदचन्द्रकलावत्प्रतिक्षणविलक्षणज्ञानादिलाभः, स प्रयोजनमस्य सामायिकं, यद्वा समस्याऽऽयो यस्मात्तत्समायं तदेव सामायिकं, तच्च तद्व्रतं च सामायिकव्रतम्। एतद्धि सर्वसुखनिदानभूतायाः सर्वेषु जीवेषु स्वात्मतुल्यदर्शनरूपायाः समतायाः प्राप्तयेऽनुष्ठीयते। अत्र च सावद्ययोगपरिवर्जनं निरवद्ययोगप्रतिसेवनं चाऽऽवश्यकं, तत्र पापोत्पादकानां कायिक-वाचिक-मानसिकानां व्यापा

(९वें व्रतका वर्णन)

(१) सामायिक—सम भावका आय (प्राप्ति) होना समाय है, और समायके लिए की जानेवाली क्रियाको सामायिक कहते हैं। समस्त सुखोंके साधन और प्राणीमात्रको अपने समान देखनेवाले ऐसे समता भावकी प्राप्तिके लिए सामायिक व्रतका अनुष्ठान किया जाता है। इसमें सावद्य योगका त्याग और निरवद्ययोगका सेवन करना आवश्यक है। मन वचन और कायाके पाप-जनक व्यपारोंका कालकी मर्यादा करके त्याग कर देना

(૯-નવમા વ્રતનું વર્ણન)

(૧) સામાયિક—સમભાવની આય (પ્રાપ્તિ) થવી એ સમાય છે, અને સમાયને માટે કરવામાં આવતી ક્રિયાને સામાયિક કહે છે બધા સુખોના સાધનભૂત અને પ્રાણીમાત્રને પોતાની સમાન જોનારા એવા સમતાભાવની પ્રાપ્તિ માટે સામાયિક વ્રતનું અનુષ્ઠાન કરવામાં આવે છે એમાં સાવદ્ય-યોગનો ત્યાગ અને નિરવદ્ય-યોગનું સેવન કરવું આવશ્યક છે મન, વચન અને કાયાના પાપજનક

१—'तदस्य प्रयोजनम्' इति ठक्।
२—विनयादित्वात्स्वार्थे ठक्।

कम्माण पावहेऊण, कालओ परिवज्जण ।
सावज्जजोगसचाओ, णेओ एत्थ जिणागमे ॥ ५ ॥
सुद्धाण किरियाण ज, सव्वहा परिपालणं ।
तमेय णिरवज्जक्ख,-जोगसेवणमीरिय ॥ ६ ॥
समत्तापत्तये चऽस्सो,-भयस्सावस्सगत्तण ।
तम्हा एय दुग तुल्ल, जयणेण समायरे ॥ ७ ॥
वोच्छ सामाइयस्सास्स, वयस्मायरणे विहिं ।
समणस्सतिए गच्चा, कुज्जा सामाइयव्वय ॥ ८ ॥
ज वा पोसहसालाए, उज्जाणे वा गिहेवि वा ।
सुविवित्ते थले ठिच्चा, अणुचिट्ठे जहिं-कहिं ॥ ९ ॥

कर्मणा पापहेतूना, कालतः परिवर्जनम् ।
सावद्ययोगसत्यागो ज्ञेयोऽत्र जिनागमे ॥ ५ ॥
शुद्धाना क्रियाणा यत्सर्वथा परिपालनम्
तदेतन्निरवद्याख्य योगसेवनमीरितम् ॥ ६ ॥
समत्वापत्तये चास्योभयस्यावश्यकत्वम् ।
तस्मादेतद्द्विक तुल्य, यतनेन समाचरेत् ॥ ७ ॥
वक्ष्ये सामायिकस्यास्य, व्रतस्याचरणे विधिम् ।
श्रमणस्यान्तिके गत्वा, कुर्यात्सामायिकव्रतम् ॥ ८ ॥
यद्वा पोषधशालायामुद्याने वा गृहेऽपि वा ।
सुविविक्ते स्थले स्थित्वा,-ऽनुतिष्ठेद् यत्र कुत्र ॥ ९ ॥

राणा (दोषाणा) कालमर्यादया परित्यागः-सावद्ययोगपरिवर्जनम् ॥ ५ ॥ शुद्धाना क्रियाणामाचरण निरवद्ययोगप्रतिसेवनम्, साम्यभावप्राप्तये चैनयोस्तुल्य प्रयोजनमस्ति तस्मात् सावद्ययोगपरिवर्जनवन्निरवद्ययोगपरिसेवनेऽपि सप्रयत्नेन भाव्यम्।

सावद्ययोग परित्याग है और शुद्ध क्रियाओंमे प्रवृत्ति करना निरवद्य योगका प्रतिसेवन है। समताभावकी प्राप्ति करनेके लिए ये दोनों समान रूपसे उपयोगी हैं, अत सावद्य योगके त्याग करनेकी तरह निरवद्य योगमें प्रवृत्ति करनेका भी प्रयत्न करना चाहिए ।

વ્યાપારોની કાળની મર્યાદા કરીને ત્યાગ કરવો એ સાવદ્યયોગ-પરિત્યાગ છે અને શુદ્ધ ક્રિયાઓમા પ્રવૃત્તિ કરવી એ નિરવદ્ય-યોગનુ પ્રતિસેવન છે સમતાભાવની પ્રાપ્તિ કરવાને એ બેઉ સરખી રીતે ઉપયોગી છે, માટે સાવદ્યયોગનો ત્યાગ કરવાની પેઠે નિરવદ્ય-યોગમા પ્રવૃત્તિ કરવાનો પણ પ્રયત્ન કરવો જોઈએ

धओत्तरीओ परिहाणवत्थ, तहेव मुक्केगदस वसाणो ।
बद्धु सदोर मुहवत्तिमासे, पमट्ठभूसत्थरियासणट्ठो ॥ १० ॥
सणमुक्करणो रमा तयाणि, समण वा जिणमेव वंदिऊण ।
इरियावहियाविहाणजुत्तो, समणाणाअ चरे य काउसग्ग ॥११॥

धृतोत्तरीयः परिधानवस्त्र, तथैव मुक्तैकदश वसान ।
बद्ध्वा सदोरा मुखवस्त्रीमास्ये, प्रमृष्टभूसंस्तृतासनस्थः ॥ १० ॥
सनमस्करणो रसात्तदानी श्रमण वा जिनमेव वन्दित्वा ।
ऐर्यापथिकीविधानयुक्तः श्रमणाज्ञया चरेच्च कायोत्सर्गम् ॥ ११ ॥

एतद्व्रताचरणविधिर्यथा—

श्रमणोपाश्रये[1], पोषधशालायामुद्याने स्वपरगृहे वा, अर्थाद् यत्र निर्व्यापारता चित्तस्थिरता च सर्वथा स्यादेतादृशे विविक्त स्थले यत्र क्वापि–उत्तरीय मुक्तैकदश परिधानवासश्च वसान, प्रमार्जन्या प्रमृष्टाया भूमावास्तृतआसने समुपविष्ट सप्रतिलेखन सदोरकमुखवस्त्रिका मुखे बद्ध्वा नमस्कारमन्त्रमुच्चार्य श्रमणसत्त्वे त, तदसत्वे श्री वर्द्धमानस्वामिन वन्दित्वा सामायिकार्थ तत्सकाशादाज्ञामादाय श्रावक

१ श्रमणोपाश्रये– "समणोवस्सए" इति भगवती ८ उ ५।

इस व्रतके आचारणकी विधि इस प्रकार है—

मुनिके समीप, पौषधशालामे, उद्यानमे या स्व परके गृहमें अर्थात् जहाँ मनमें सकल्प विकल्प न उठें और चित्त स्थिर रहे, ऐसे किसी भी एकान्त स्थानमे मुक्तैकदश होकर अर्थात् धोतीकी एक लॉग खुली रख कर उत्तरासण (दुपट्टा) ओढकर पूँजणीसे पूँजी हुई भूमिमें बिछे हुए आसन पर बैठ कर, पडिलेहण करके डोरासहित मुखवस्त्रिका मुख पर बाँध कर, 'णमोकार' मन्त्र बोल कर यदि साधुजी हो तो उन्हे वन्दना करके, और यदि न हो तो श्री वर्धमान स्वामीको वन्दना करके उनसे सामायिकको आज्ञा लेकर श्रावक, क्रमसे ऐर्यापथिक कायोत्सर्ग

व्रतना आचरणुनी विधि आ प्रमाणे छे —

मुनिनी समीपे, पौषधशाळामा, उद्यानमा या पारका के पोताना घरमा अर्थात् ज्या मनमा सकल्प-विकल्प न ऊठे अने चित्त स्थिर रहे एवा कोई पण एकान्त स्थानमा मुक्तैकदश थईने अर्थात् धोतीयानी पाटली छूटी करीने उत्तरासण (खेस) ओढीने पूजणीथी पूजेली भूमिमा बिछावेला आसन पर बेसीने, पडिलेहण करीने, दोरासहित मुखवस्त्रिका मुख पर बाधीने, 'णमोक्कार' मत्र बोलीने जो साधुजी होय तो तेमने वदना करीने अने न होय तो श्री वर्धमान स्वामीने वदना करीने अने तेमनी पासेथी सामायिकनी आज्ञा लईने श्रावक,

तओ पढिय 'लोगस्स,' पाढ सड्ढो समाहिओ।
समणस्स मुहा विन्न सावगस्स मुहावि वा ॥ १२ ॥
तयभावे सय वावि, पसन्नप्पा वियक्खणो।
'करेमि भंते' इच्चस्स, पाढ किच्चा जिइंदिओ ॥ १३ ॥
दोहिं करणओ तीहिं जोएहिं च जहिच्छिय।
गिण्हिज्जा समणोवासी, वय सामाइय सया ॥ १४ ॥
'निमोत्थु णं'-त्ति तप्पच्छा, दुवार पपढे सुही।
समण वद्धमाण वा, वदिऊण तहा पुणो ॥ १५ ॥

तत पठित्वा 'लोकस्य'-पाठ-श्राद्धः समाहित.।
श्रमणस्य मुखाद्विज्ञश्रावकस्य मुखादपि वा ॥ १२ ॥
तदभावे स्वय वाऽपि, प्रसन्नात्मा विचक्षणः।
'करेमि' भते' इत्यस्य, पाठ कृत्वा जितेन्द्रिय ॥ १३ ॥
द्वाभ्या करणाभ्यां त्रिभिर्योगैश्च यथेच्छितम्।
गृह्णीयाच्छ्रमणोपासी, व्रत सामायिक सदा ॥ १४ ॥
'नमोत्थु ण'-इति तत्पश्चाद्‌द्विवार प्रपठेत्सुधी.।
श्रमण वर्द्धमान वा, वन्दित्वा तथा पुन. ॥ १५ ॥

क्रमेणैर्यापथिक्याः कायोत्सर्गं पालयेत्ततो 'लोगस्स' इति पठित्वा श्रमणमुखाद् विज्ञस्य श्रमणोपासकस्य मुखात्स्वयमपि वा 'करेमि भते' पाठेन द्वाभ्या करणाभ्या त्रिभिर्योगैश्च यथेच्छमेकद्वयादिक्रमेण सामायिक गृह्णीयात्, तदनु द्विः 'नमोत्थु ण' पठेत्, पुनः श्रमण श्रीवर्द्धमानस्वामिन वा वन्दित्वाऽधस्तनोक्तविधिना पञ्च

पालन करे। इसके पश्चात् 'लोगस्स' का पाठ करे। फिर साधुजीसे या विद्वान् श्रावकसे अथवा अपने ही मुखसे 'करेमि भते, के पाठ द्वारा दो करण तीन योगोसे इच्छानुसार एक दो तीन आदि सामायिक ले लेवे। इसके पश्चात् ' नमोत्थु ण ' का दो बार पाठ करे। फिर श्रमण (साधु) या श्री महावीर स्वामीको वन्दना करके, नीचे लिखी हुई विधिके

क्रमे करीने ऐर्यापथिक कायोत्सर्ग पालन करे, पछी 'लोगस्स' नो पाठ करे, पछी साधुजी पासेथी या विद्वान् श्रावक पासेथी अथवा पोताना ज मुखवडे 'करेमि भते' ना पाठ द्वारा बे करण त्रण योगे करीने ईच्छानुसार एक बे त्रण आदि सामायिक लई ले त्यारपछी 'नमोत्थु ण' नो बे वार पाठ करे पछी श्रमण (साधु) या श्री महावीर स्वामीने वदना करीने, नीचे लखेली विधि प्रमाणे

समिइपचग-गुत्तितिगासिओ, ववहरे य मुणीव समाहिओ।
पवयणामियसायवसगओ, णियसरूवविचिंतणतप्परो ॥ १६ ॥
सज्झाय ज्झाणओ धम्म चच्चाए य मुहू मुहू ।
अणुचिट्ठे वय सामा, इय दोसविवज्जियं ॥ १७ ॥" इति।

समितिपञ्चकगुप्तित्रिकाश्रितो व्यवहरेच्च मुनिरिव समाहित. ।
प्रवचनामृतस्वादवशगतो निजस्वरूपविचिन्तनतत्परः ॥ १६ ॥
स्वाध्याय ध्यानतो धर्मचर्चया च मुहुर्मुहुः ।
अनुतिष्ठेद् व्रत सामायिक दोषविवर्जितम् ॥ १७ ॥" इति।

समितीस्तिस्रो गुप्तीश्चाऽऽराधयन् मुनिवदप्रमत्तो व्यवहरेत्, स्वाध्याय ध्यान धर्मचर्चाभिर्दोषरहित-दोषै=र्मनोवाकायसम्बन्धिभिर्द्वात्रिंशद्भी रहित=वर्जित मुहुर्मुहुः सामायिकमनुतिष्ठेत्, तत्र मनसो दश, वचसो दश, कायस्य द्वादशेत्येव सर्वे द्वात्रिंशद्दोषा भवन्ति, तत्र—

मनसो दश दोषा यथा—

" अविवेगं जसो-कित्ती लाभत्थी गव्व-भय-नियाणत्थी ।
ससंसयरोस अविणओ अबहुमाणए य भणियव्वा " ॥१॥

अनुसार पाँच समिति तीन गुप्तिकी आराधना करता हुआ मुनिकी तरह अप्रमादी होकर विचरे। अर्थात्-स्वाध्याय, ध्यान, धर्मचर्चा आदि करता हुआ वारम्बार निर्दोष सामायिकमे रहे ।

सामायिकमे मन वचन काया सम्बन्धी बत्तीस दोष होते हैं वे इस प्रकार—

सामायिकमे मनके दस दोप—

(१) विवेक विना सामायिक करे तो 'अविवेक' दोष ।

(२) यशकीर्त्तिके लिये सामायिक करे तो 'यशोवाछा' दोष ।

પાચસમિતિ ત્રણ ગુપ્તિની આરાધના કરતા મુનિની પેઠે અપ્રમાદી થઇને વિચરે અર્થાત્-સ્વાધ્યાય, ધ્યાન, ધર્મચર્ચા આદિ કરતા વારવાર નિર્દોષ સામાયિકમા રહે

સામાયિકમા મન-વચન-કાયા-સબધી બત્રીસ દોષ હોય છે તે આ પ્રમાણે—

સામાયિકમા મનના દસ દોષ—

(૧) વિવેક વિના સામાયિક કરે તો 'અવિવેક' દોષ

(૨) યશકીર્તિને માટે સામાયિક કરે તો 'યશોવાછા' દોષ

वचसो दश दोष यथा—

" कुवयणं[1] सहसाकारे[2] सच्छंद[3]सखेव[4] कलहं[5] च ।
विगहा[6] विहासोऽसुद्धं[7], [8] निरवेक्खो[9] मुणमुणा[10] दोसा (दस) ॥२॥

(३) धनादिकके लाभकी इच्छासे सामायिक करे तो 'लाभवांछा' दोष।

(४) गर्व-अहंकार (घमन्ड) सहित सामायिक करे तो 'गर्व' दोष।

(५) राजादिकके भयसे सामायिक करे तो 'भय' दोष।

(६) सामायिकमें नियाणो (निदान) करे तो 'निदान' दोष।

(७) फलमें सन्देह रखकर सामायिक करे तो 'सशय' दोष।

(८) सामायिकमें क्रोध, मान, माया, लोभ करे तो 'रोष' दोष।

(९) विनयपूर्वक सामायिक न करे, तथा सामायिकमें देव, गुरु, धर्मकी अविनय आशातना करे तो 'अविनय' दोष।

(१०) बहुमान-भक्तिभावपूर्वक सामायिक न करके बेगार (वेठ) समझ कर सामायिक करे तो 'अबहुमान' दोष।

वचनके दश दोष—

(१) कुत्सित वचन बोले तो 'कुवचन' दोष।

(२) विना विचारे बोले तो 'सहसाकार' दोष।

(३) सामायिकमें राग उत्पन्न करनेवाले ससारसबन्धी गीत ख्याल आदि गाने गावे तो 'स्वच्छन्द' दोष।

(૩) ધનાદિકના લાભની ઇચ્છાથી સામાયિક કરે તો 'લાભવાછા' દોષ

(૪) ગર્વ—અહંકાર સહિત સામાયિક કરે તો 'ગર્વ' દોષ

(૫) રાજાદિકના ભયથી સામાયિક કરે તો 'ભય' દોષ

(૬) સામાયિકમા નિયાણુ (નિદાન) કરે તો 'નિદાન' દોષ

(૭) ફળમા સદેહ રાખીને સામાયિક કરે તો 'સશય' દોષ

(૮) સામાયિકમા ક્રોધ, માન, માયા, લોભ કરે તો 'રોષ' દોષ

(૯) વિનયપૂર્વક સામાયિક ન કરે, તથા સામાયકમા દેવ ગુરુ ધર્મનો અવિનય—અશાતના કરે તો 'અવિનય' દોષ

(૧૦) બહુમાન—ભક્તિ ભાવપૂર્વક સામાયિક ન કરતા વેઠ સમજી સામાયિક કરે તો 'અબહુમાન' દોષ

વચનના દસ દોષ—

(૧) કુત્સિત વચન બોલે તો 'કુવચન' દોષ

(૨) વિના વિચાર્યે બોલે તો 'સહસાકાર' દોષ

(૩) સામાયિકમા રાગ ઉત્પન્ન કરનારા સસારસબધી ગીત ખ્યાલ આદિ ગાણા ગાય તો 'સ્વચ્છદ' દોષ

कायस्य द्वादश दोषा यथा—
" कुआसणं[1] चलासणं[2] चलदिट्ठी[3],
सावज्जकिरिया[4]-लंबणाकुंचण[5]-पसारणं[6] ।

(४) सामायिकमें पाठ और वाक्यको टूका करके बोले तो 'सक्षेप' दोष।
(५) सामायिकमें क्लेशकारी वचन बोले तो 'कलह' दोष।
(६) 'राजकथा, देशकथा, स्त्रीकथा, भोजनकथा' इन चार कथाओंमेंसे कोई कथा करे तो 'विकथा' दोष।
(७) सामायिकमें हँसी, मसखरी, ठट्ठा, रोल करे तो 'हास्य' दोष।
(८) सामायिकमें गडबड़ करके उतावला२ बोले, और अशुद्ध पाठ बोले तो 'अशुद्ध' दोष।
(९) सामायिकमे उपयोग विना बोले तो 'निरपेक्ष' दोष।
(१०) सामायिकमें स्पष्ट उच्चारण न करके गुण २ बोले तो 'मुणमुण' दोष।

कायाके बारह दोष—

(१) सामायिकमे अयोग्य आसनसे बैठे, जैसेकि-ठासणी मारके बैठे, पाव पर पाव रख कर बैठे, ऊंचा आसन पलाठी मार कर बैठे, इत्यादि अभिमानके आसनसे बैठे तो 'कुआसण' दोष।

(४) સામાયિકમા પાઠ અને વાકયને ટુકા કરીને બોલે તો 'સક્ષેપ' દોષ
(૫) સામાયિકમા કલેશનુ વચન બોલે તો 'કલહ' દોષ
(૬) 'રાજકથા દેશકથા, સ્રીકથા, ભોજન કથા' એ ચાર કથાઓમાથી કોઇ કથા કરે તો વિકથા' દોષ
(૭) સામાયિકમા હાસી, મશ્કરી, ઠઠ્ઠો, ચાળા કરે તો 'હાસ્ય' દોષ
(૮) સામાયિકમા ગરબડ કરીને ઉતાવળે-ઉતાવળે બોલે અને અશુદ્ધ બોલે તો 'અશુદ્ધ' દોષ
(૯) સામાયિકમા ઉપયોગ વિના બોલે તો 'નિરપેક્ષા' દોષ
(૧૦) સામાયિકમા સ્પષ્ટ ઉચ્ચારણ ન કરતા ગુણ-ગુણ બોલે તો 'મુણમુણ' દોષ

કાયાના —બારદોષ

(૧) સામાયિકમા અયોગ્ય આસને બેસે જેમકે પગ બાધીને બેસે, પગ પર પગ ચડાવીને બેસે, ઉંચા આસને પલાઠી મારીને બેસે, ઈત્યાદિ અભિમાનના આસને બેસે તો 'કુઆસણ' દોષ

आलस मोडण मल विमासणं,
निद्दा वेयावच्चत्ति बारस कायदोसा ॥ ३ ॥" इति ।

(२) सामायिकमे स्थिर आसन न रखे (एक और एकही जगह आसन न रखे, आसन बदले, चपलाई करे) तो 'चलासन' दोष।
(३) सामायिकमे दृष्टि स्थिर न रखे इधर उधर दृष्टि करे तो 'चलदृष्टि' दोष ।
(४) सामायिकमें शरीरसे कुछभी सावद्य क्रिया करे, घरकी रखवाली करे, शरीरसे इशारा करे तो 'सावद्यक्रिया' दोष, किन्तु कोई जीव जलता हो गिरता हो इत्यादि कष्टमे पडा हो उस पर दया करके उसे बचानेमे दोष नही है क्योंकि यहां सावद्य क्रियाका निषेध है निरवद्यका नही ।
(५) सामायिकमे भीत आदिका आधार लेवे तो 'आलबन' दोष।
(६) सामायिकमे विना प्रयोजन हाथ पगको सकोचे पसारे तो 'आकुचन-पसारण' दोष।
(७) सामायिकमे अग मोडे तो 'आलस' दोष ।
(८) सामायिकमे हाथ पैरको मोडे-कडका काढे तो 'मोटन' दोष।

(२) સામાયિકમા સ્થિર આસન ન રાખે (એકને એક જગ્યાએ આસન ન રાખે, આસન બદલે, ચપલતા કરે) તો 'ચલાસન' દોષ
(૩) સામાયિકમા દૃષ્ટિ સ્થિર ન રાખે, આમ તેમ દૃષ્ટિ ફેરવે તો 'ચલદૃષ્ટિ' દોષ
(૪) સામાયિકમા શરીરે કાંઈપણ સાવદ્ય ક્રિયા કરે, ઘરનું રખવાળુ કરે, શરીરથી ઈશારા કરે તો 'સાવદ્ય ક્રિયા' દોષ પણ કોઈ જીવ બળતો હોય, પડતે હોય, ઇત્યાદિ કષ્ટમા પડયો હોય તેની પર દયા કરીને તેને બચાવવામા દોષ નથી, કારણ કે તેમા સાવદ્યક્રિયાનો નિષેધ છે, નિરવદ્યનો નહિ
(૫) સામાયિકમા ભીંત આદિનો આધાર લે તો 'આલબન' દોષ
(૬) સામયિકમા પ્રયોજન વિના હાથ-પગને સકોચે પસારે તો 'આકુચન પસારણ' દોષ
(૭) સામાયિકમા અગ મરડે તો 'આલસ' દોષ
(૮) સામયિકમા હાથપગના ટાચકા ફોડે તો 'મોટન દોષ

(१०—देशावकाशिकव्रतम्)

परिमाण दिसिवए, गहिय जारिस पुरा ।
देशावगासो तस्सेगदेसावट्ठाणमीरिओ ॥ १ ॥

एतच्छाया च—

" परिमाण दिग्व्रते, गृहीत यादृश पुरा ।
देशावकाशस्तस्यैक-देशवस्थानमीरितः ॥ १ ॥

अत्रेदमवधेयम्-गार्हस्थ्यकार्यनिर्वाहकैः श्रावकैरनुमोदनया सर्वेषा सावद्यकर्मणा परित्यागो दुःशकः कर्त्तुमिति सामायिकानुष्ठानवेलाया मुनितुल्यत्वेऽपि केवल द्वाभ्या करणाभ्या त्रिभिर्योगैश्चैव सावद्ययोगपरित्यागः क्रियत इति । एकस्य सामा

---

(९) सामायिकमें मैल उतारे तो ' मल ' दोष ।
(१०) गलेमें तथा गाल पर हाथ लगाकर शोकासनसे बैठे तो 'विमासण ' दोष ।
(११) सामायिकमें नींद लेवे तो ' निद्रा ' दोष ।
(१२) सामायिकमें विना खास कारण दूसरेके पास वैयावच्च करावे तो ' वैयावृत्त्य ' दोष ।

ये ३२ दोष सामायिकके हैं इन बत्तीस दोषोंको टालकर शुद्ध-निर्दोष सामायिक करना चाहिये । इति ।

यहाँ यह तात्पर्य समझना चाहिए– गृहस्थीके काम करनेवाले श्रावकोंसे अनुमोदना द्वारा समस्त सावद्य कार्योंका परित्याग होना कठिन हैं, इसलिए सामायिकके समय साधुओंके समान होने पर भी वे दो

---

(૯) સામાયિકમા મેલ ઉતારે તો 'મલ' દોષ
(૧૦) ગળામા તથા ગાલ પર હાથ લગાડીને શોકાસને બેસે તો 'વિમાસણુ' દોષ
(૧૧) સામાયિકમા ઉઘ લે તો 'નિદ્રા' દોષ
(૧૨) સામાયિકમા ખાસ કારણુ વિના બીજા પાસે વૈયાવચ્ચ કરાવે તો 'વૈયાવૃત્ય' દોષ

એ બત્રીસ દોષ સામાયિકના છે, તે ટાળીને શુદ્ધ નિર્દોષ સામાયિક કરવી જોઈએ

અહીં એ તાત્પર્ય સમજવાનુ છે કે–ગૃહસ્થાશ્રમનુ કામ કરનારા શ્રાવકોથી અનુમોદનદ્વારા બધા સાવદ્ય-કર્મોનો પરિત્યાગ કરવાનું કઠણુ છે, એટલે સામયિકને સમયે સાધુઓની સમાન રહેવા છતા પણુ તે બે કરણુ ત્રણુ યોગે કરીને સાવદ્ય

निव्वुत्त ज वय तेणमेय देसावगासिय ।
आजीवणट्ठमद्दट्ठ, चोमासट्ठमहावि वा ॥ २ ॥
दिसासु कियमज्जाओ, कुज्जा एगे दिणे पुणो ।
ज मज्जायाविहिं देसावगासियमिणं मय ॥ ३ ॥

निर्वृत्त यद्व्रत तेनैतद्देशावकाशिकम् ।
आजीवनार्थमब्दार्थं चातुर्मास्यार्थमथापिवा ॥ २ ॥
दिक्षु कृतमर्याद , कुर्यादेकस्मिन् दिने पुनः ।
यन्मर्यादाविधिं, देशावकाशिकमिद मतम् ॥ ३ ॥

यिकस्य कालस्तु मुहूर्त्त[1] यावत् ॥

गत सामायिक व्रतम् । अथ तदुत्तरस्थमाह–'देसे'–त्ति–दिग्व्रते गृहीत यद्दिक्परिमाण तस्यैकदेशो देशस्तत्रावकाशः=गमनाद्यवस्थान–देशावकाशस्तेन निर्वृत्त देशावकाशिकम्–दिग्व्रतगृहीतस्य दिक्परिमाणस्य प्रतिदिन सक्षेपकरण-मित्यर्थः । केचित्तु प्रागुक्तसर्वव्रतसक्षेपलक्षण देशावकाशिकमित्याहुः । कश्चि-दाजीवनार्थं वत्सरार्थं चातुर्मास्यार्थं वा गमनागमनयो "एतावत्येव प्रदेशे मया

१ मुहूर्त्त (घटीद्वय) विंशत्युत्तरशतपलपरिमितः 'अड़तालीस (४८) मिन्ट' इति भाषाप्रसिद्धः काल इति ।

करण तीन योगसे सावद्य योगका त्याग करते है । एक सामायिकका काल एक मुहूर्त्त दो घडी–अर्थात् अडतालीस मिन्टका होता है ।

(१०) दसवें व्रतका वर्णन)

(२) देशावकाशिक व्रत—दिग्व्रतमें जो दिशाओंकी मर्यादा की है उस मर्यादाको भी प्रतिदिन कम कर लेना–देशावकाशिक व्रत है। किसी–किसीका मत यह है कि पहेले के समस्त व्रतोंमें की हुई मर्यादाका सकोच करना देशावकाशिक व्रत है। तात्पर्य यह कि जिसने आजीवन, वर्ष या चौमासेमें यह मर्यादा कर ली है कि–' मैं इतनी दूर

યોગનો ત્યાગ કરે છે એક સામાયિકનો કાલ એક મુહૂર્ત–બે ઘડી–અથવા અડતાળીસ મિનિટનો છે

(૧૦) દસમા વ્રતનુ વર્ણન

(૨) દેશાવકાશિક વ્રત—દિગવ્રતમા જે દિશાઓની મર્યાદા કરી છે, એ મર્યાદાને પણ પ્રતિદિન ઓછી કરી લેવી એ દેશાવકાશિક વ્રત છે કોઇ કોઇનો એવો મત છે કે–પહેલાના બધા વ્રતોમા કરેલી મર્યાદાનો સકોચ કરવો એ દેશાવકાશિક વ્રત છે તાત્પર્ય એ છે કે–જેણે આજીવન, વર્ષ યા ચોમાસામા એવી મર્યાદા કરી

एय वयाण सव्वेसिं, वुत्ताणमुवलक्खणं ।
तम्हा सखेवण कज्ज, सव्वत्थेवं सुवुद्धिणा ॥ ४ ॥ ” इति ।

एवं व्रताना सर्वेपामुक्तानामुपलक्षणम् ।
तस्मात्सक्षेपण कार्यं, सर्वथैव सुवुद्धिना ॥ ४ ॥ ” इति ।

गन्तव्य नातोऽधिके ” इत्येव सर्वदिग्विपये कृतमर्यादस्तेनैकस्मिन् दिने पञ्चमह राद्यर्थं तयोस्तथाविध मत्यह मर्यादाकरणमिति भाव । उपलक्षणमिद प्रागुक्ताना सर्वेपामेव व्रताना सक्षेपकरणस्य, तेन दिग्व्रतभिन्नेपु स्थूलप्राणातिपातविरमणादि ष्वप्येवमेव सक्षेपः स्वयमूहनीयः, यथा—कस्यचिदपराधिनोऽताडनार्थमप्रतिज्ञातव्रता केनचित् महराद्यर्थं प्रतिज्ञातमित्यादि ।

एतद्व्रताङ्गीकारस्याऽयमाशयः—यन्मर्यादिताद्वहिःस्थले गमनागमनप्रतिरोधेन प्राण्युपमर्दाभावेऽपि परद्वारा वाह्यकार्यसम्पादने सम्यग्व्रतरक्षण भवितु नार्हति

तक ही जाऊँगा, इससे आगे नहीं' इस दिशाकी मर्यादामें एक दिन या पाँच पहर आदिके लिए और भी कम कर लेना देशावकाशिक व्रत है। पूर्वोक्त समस्त व्रतोका यह उपलक्षण है, इसलिए दिग्व्रतके सिवाय स्थूल प्राणातिपातविरमण आदि व्रतोमें सक्षेप करना भी देशावकाशिक व्रत है, यह वात स्वय विचार लेनी चाहिए। जैसे कि पहले जिसने अपराधीको ताडन न करनेकी प्रतिज्ञा नहीं ली है और वह एक दीन या पहरके लिये अपराधीको भी ताडन न करनेकी प्रतिज्ञा लेले तो वह भी देशावकाशिक व्रत है। इत्यादि।

इस व्रतका आशय यह है—मर्यादा किये हुए स्थानसे वाहर गमनागमनकी निवृत्ति हो जाती है, अतः वहाँ प्राणियोंका उपमर्दन नहीं होता, तथापि दूसरेके द्वारा बाहरके काम करानेसे व्रतकी भली भाँति

લીધી હોય કે– “હુ આટલે દૂર સુધી જ જઈશ, તેથી આગળ નહિ જઉં” તેણે એ દિશાની મર્યાદામા એક દિન યા પાચ પહોર આદિને માટે વધારો ઘટાડો કરી લેવો એ દેશાવકાશિક વ્રત છે પૂર્વોકત બધા વ્રતોનુ એ ઉપલક્ષણ છે, એટલે દિગ્વ્રત ઉપરાત સ્થૂલ પ્રાણાતિપાત વિરમણ આદિ વ્રતોમા સક્ષેપ કરવો એ પણ દેશાવકાશિક વ્રત છે, એ વાત પોતે ધારી લેવી જોઈએ, જેમકે જેણે અપરાધીને ન મારવાની પ્રતિજ્ઞા લીધી ન હોય અને તે એક દિન કે પહોરને માટે અપરાધીને પણ તાડન ન કરવાની પ્રતિજ્ઞા લે, તો તે પણ દેશાવકાશિક વ્રત છે, ઈત્યાદિ

આ વ્રતનો આશય એ છે કે–મર્યાદા કરેલા સ્થાનથી બહાર ગમનાગમનની નિવૃત્તિ થઈ જાય છે, એટલે ત્યા પ્રાણીઓનુ ઉપમર્દન થતુ નથી, તથાપિ બીજા

(११-पौपधोपवासव्रतम्)

पुट्ठी पोसो त जो, धाइ हवइ पोसहो एसो ।
सो एव वा तहि जो, याओ पोसहोववासो सो ॥१॥
पव्वक्खा चउरो जे ते, अट्ठमी-पमुहा तिही ।
विग्गहे एत्थ बीए उ, गेज्झा पोसहसद्दओः ॥२॥

एतच्छाया च-

"पुष्टिः पोपस्त यो दधाति पोपध एपः ।
स एव वा तत्र च त्यागस्तुः पोपधोपवासः सः ॥१॥
पर्वाख्याश्चत्वारो ये तेऽष्टमीप्रमुखास्तिथयः ।
विग्रहेऽत्र द्वितीये तु, ग्राह्याः पोपधशब्दत' ॥२॥

तत्र तादृशस्याऽऽकारस्यासम्भवात् । दिग्व्रतसक्षेपणे प्रेष्यप्रयोगादयो,-व्रतान्तराणा प्राणातिपातादीना सक्षेपणे च वधवन्धादय एव भवन्त्यतीचारा इति दिग्व्रतसक्षेपकरणमेव साक्षादुक्त देशावकाशिक नेतरदित्यवधेयम् ।

गत देशावकाशिकम् । अथैकादश व्रतमाह-'पोपधे'-ति पोपण पोप पुष्टिरित्यर्थस्त धत्ते=गृह्णातीति पोपध', स चासावुपवासश्चेति, यद्वोक्तयैव व्युत्पत्त्या पोपधमष्टम्यादिरूपाणि पर्वदिनानि, तत्र आहारादित्यागरूप गुणमुपेत्य वासः=

रक्षा नहीं हो सकती, क्योंकि वहाँ ऐसे आगारका अभाव है । दिग्व्रतको सकुचित करने पर प्रेष्यप्रयोग आदि, तथा प्राणातिपातविरमण आदिको सकोचनेसे वध बन्ध आदि अतिचार ही होते हैं । इस प्रकार दिग्व्रतका सक्षेप करना ही साक्षात् देशावकाशिक व्रत है, भिन्न नहीं ।

(११ ग्यारहवें व्रतका वर्णन.)

(३) पोपधोपवास व्रत-जो पोपणको धारण करे-अर्थात् पोषण करे उसे पोपध कहते है, और पोपध × उपवासको पोपधोपवास कहते

માણુસ દ્વારા બહારના કામ કરાવવાથી વ્રતની રક્ષા સારી રીતે થતી નથી કારણ કે ત્યા એવા આગારનો અભાવ છે દિગ્વ્રતને સકુચિત કરીને પ્રેષ્ય-પ્રયોગ આદિ, તથા પ્રાણાતિપતવિરમણ આદિને સકુચિત કરીને વધબન્ધ આદિ અતિચાર જ થાય છે એ પ્રમાણે દિગ્વ્રતનો સક્ષેપ કરવો એ સાક્ષાત્ દેશાવકાશિક વ્રત છે, તેથી ભિન્ન નથી

(૧૧) અગીઆરમુ વ્રત

(૩) પોપધોપવાસ વ્રત—જે પોપણને ધારણ કરે, અર્થાત પોષણ કરે તેને પોષધ વ્રત કહે છે, અને પોષધ-ઉપવાસને પોષધોપવાસ કહે છે અથવા એ

आहारो गत्तसक्कारो, बम्भचेरं तहा पुणो ।
अव्वावारोत्ति तब्भेया चउरो परिकित्तिया ॥ ३ ॥
एएवि दुविहा वुत्ता, देसओ सव्वओ तहा ।
कहेमि लक्खण एसिं, सव्वेसिं च पिहं पिहं ॥ ४ ॥

आहारो गात्रसत्कारो ब्रह्मचर्यं तथा पुनः ।
अव्यापार इति तद्भेदाश्चत्वारः परिकीर्त्तिताः ॥३॥
एतेऽपि द्विविधा उक्ता देशतः सर्वतस्तथा ।
कथयामि लक्षणमेषां सर्वेषां च पृथक् पृथक् ॥४॥

निवसनमुपवास इति पोषधोपवासः। एतत्तु व्युत्पत्तिमात्रमस्य प्रवृत्तिनिमित्तन्त्वाहारादिचतुष्टयपरित्याग एवेति ध्येयम् । अष्टमीचतुर्दश्यमावास्यापूर्णिमासु पर्वतिथिषु व्रताऽऽचरणाद्वैशद्येन धर्मपुष्टिः सपद्यते इत्यासु तिथिषु यदुपवसन तदित्यर्थः । अय च–आहार शरीरसत्कारत्याग ब्रह्मचर्याऽव्यापारभेदाचतुर्द्धा, एते चत्वारो द्विधा–देशतः सर्वतश्च, तत्र–आचामाम्लादिकरण देशत आहार, चतुर्वि-

हैं। अथवा इसी व्युत्पत्तिके अनुसार अष्टमी आदि पर्वतिथियोंको भी पोषध कहते हैं। उनमें आहार आदिका त्यागरूप गुणको धारण करके निवास करना पोषधोपवास है। यह अर्थ तो व्युत्पत्तिजन्य है, इसका प्रवृत्ति–अर्थ है आहार-आदि-चतुष्टयका परित्याग करना। तात्पर्य यह कि अष्टमी, चतुर्दशी, अमावास्या और पूर्णमासी, इन पर्व-दिनोंमें इस व्रतका आचरण करनेसे धर्मकी अधिक पुष्टि होती है, इसलिए इन दिनोंमें उपवास करना पोषधोपवास है। यह चार प्रकारका है—(१) आहार त्याग,(२)शरीर सत्कार त्याग,(३) ब्रह्मचर्य और (४) अव्यापार। इन चारोंके दो दो भेद हैं–एकदेशसे और सर्वदेशसे। (१) आंबिल

વ્યુત્પત્તિને અનુસરીને આઠમ આદિ પર્વતિથિને પણ પોષધ કહે છે એ તિથિઓમા આહાર આદિના ત્યાગરૂપ ગુણને ધારણ કરીને નિવાસ કરવો એ પોષધોપવાસ છે એ અર્થ તો વ્યુત્પત્તિજન્ય છે, એનો પ્રવૃત્તિ–અર્થ છે આહાર–આદિ–ચતુષ્ટયનો પરિત્યાગ કરવો તે તાત્પર્ય એ છે કે આઠમ, ચૌદશ, અમાસ અને પૂનમ, એ પર્વદિનોમા એ વ્રતનુ આચરણ કરવાથી ધર્મની અધિક પુષ્ટિ થાય છે, માટે એ દિવસોમા ઉપવાસ કરવો એ પોષધોપવાસ છે એ ચાર પ્રકારનો છે - (૧) આહાર–ત્યાગ, (૨) શરીર–સત્કાર–ત્યાગ, (૩) બ્રહ્મચર્ય અને (૪) અવ્યાપાર એ ચારેના પુન બબ્બે ભેદ છે,–એકદેશે કરીને અને સર્વદેશે કરીને (૧) આયંબિલ આદિ

आयंबिलाइकरणमाहारो देसओ मओ ।
अहोरत्तट्ठमाहारपरिच्चाओ य सव्वओ ॥ ५ ॥
एवमुव्वट्टणाईण, चाओ कस्सवि देसओ ।
णेओ सरीरसक्कारो, सव्वेसिं सव्वओ तहा ॥ ६ ॥
रत्तीए दिवसे वावि, कुसीलस्स विवज्जणं ।
देसओ सव्वओ बंभ'चेरं सव्वत्थ वज्जणं ॥ ७ ॥

आचामाम्लादिकरणमाहारो देशतो मतः ।
अहोरात्रार्थमाहारपरित्यागश्च सर्वतः ॥ ५ ॥
एवमुद्वर्त्तनादीनां त्यागः कस्यापि देशतः ।
ज्ञेयः शरीरसत्कारः सर्वेषां सर्वतस्तथा ॥ ६ ॥
रात्रौ दिवसे वाऽपि, कुशीलस्य विवर्जनम् ।
देशतः सर्वतो ब्रह्मचर्यं सर्वत्र वर्जनम् ॥ ७ ॥

धस्याप्याहारस्याहोरात्रार्थं सर्वथा परित्यागस्तु सर्वत (१), उद्वर्त्तनाभ्यङ्गस्नानानुलेपगन्धताम्बूलादीनां पदार्थानामन्यतमस्य परित्यागो देशतः शरीरसत्कारत्यागः, सर्वेषां चैषामहोरात्रार्थं सर्वथा परित्यागश्च सर्वत' (२), एवं केवलं रात्रिं दिवा वा यावत्कुशीलपरित्यागो देशतो ब्रह्मचर्यम् । अहोरात्रं सर्वथा परित्यागस्तु

१ सव्वत्थ—अहोरात्रमित्यर्थः ।

आदि करना देश आहार त्याग पोषधोपवास है, और एक दिन रातके लिए चारो प्रकारके आहारका सर्वथा त्याग करना सर्व-आहार-त्याग पोषधोपवास है । (२) उद्वर्त्तन, अभ्यंगन, स्नान, अनुलेपन, गन्ध, ताम्बूल आदि पदार्थोंमेंसे किसी एकका या अधिकका त्याग करना देशतः शरीरसत्कारत्यागपोषधोपवास है, और अहोरात्रके लिए इन सबका सर्वथा त्याग करना सर्वत'-शरीरसत्कारत्यागपोषधोपवास है । (३) इसी प्रकार केवल रात्रिमें या केवल दिनमें कुशीलका त्याग करना

કરવુ એ દેશ–આહાર–ત્યાગ–પોષધોપવાસ છે, અને એક દિવસ–રાતને માટે ચાર પ્રકારના આહારનો સર્વથા ત્યાગ કરવો એ સર્વ–આહાર–ત્યાગ–પોષધોપવાસ છે (૨) ઉદ્વર્ત્તન, અભ્યંગન, સ્નાન, અનુલેપન ગન્ધ, તામ્બૂલ, આદિ પદાર્થોમાંથી એકનો યા અધિકનો ત્યાગ કરવો એ દેશત શરીર–સત્કાર–ત્યાગ–પોષધોપવાસ છે, અને અહોરાત્રને માટે એ બધાનો સર્વથા ત્યાગ કરવો એ સર્વત–શરીર–સત્કાર–ત્યાગ પોષધોપવાસ છે (૩) એ પ્રમાણે કેવળ રાત્રિમા યા કેવળ દિવસના કુશીલનો ત્યાગ

एवमेयाअ रीईए, जिणसत्थाणुसारओ ।
अव्वावारोऽवि विन्नेओ, देसओ सव्वओ सय ॥ ८ ॥ इति ।

एवमेतया रीत्या, जिनशास्त्रानुसारतः ।
अव्यापारोऽपि विज्ञेयो, देशतः सर्वतः स्वयम् ॥८॥" इति ।

सर्वतः (३), तथाऽमुक व्यापार करिष्यामि नामुकमित्येव व्यापाराणामन्यन्तमस्य त्यागो देशतोऽव्यापारः, अहोरात्रार्थ मर्वेषा तेषा सर्वथा त्यागस्तु सर्वतः (४)। उपलक्षणमिद पोषधव्रतस्यापि, तच सधर्मबन्धुमित्रादीभिः सह विपुलाशनादि कुर्वतोऽष्टम्यादितिथिष्वेककरणैकयोगादिना सावद्यव्यापारत्यागपूर्वकमहोरात्रयापन 'दया' अथवा 'छकाया' इति भाषाप्रसिद्धम् । एतद्व्रतस्य ग्रहणविधिः सामायिक व्रतोक्त एव, नत्वतिरिच्यते ।

देशत.ब्रह्मचर्यपोषधोपवास है । और दिन रातके लिए सर्वथा कुशीलका त्याग करना सर्वत. ब्रह्मचर्यपोषधोपवास है। (४) तथा 'अमुक व्यापार करूँगा, अमुक नही करूँगा' इस प्रकार व्यापारोमेसे किसी किसीका त्याग करना देशत' अव्यापार पोषधोपवास है, और समस्त व्यापारोंका अहोरात्रके लिए सर्वथा त्याग करना सर्वत.अव्यापार पोषधोपवास है।

उपलक्षणसे—साधर्मी, बन्धु, मित्र आदिके साथ विपुल अशनादि करके अष्टमी आदि तिथियोंमे एक करण एक योग आदिसे सावद्य व्यापारका त्याग करके अहोरात्र व्यतीत करना भी पोषधव्रत कहलाता है, जो कि 'दया' या 'छकाया' के नामसे प्रसिद्ध है ।

इसके ग्रहण करनेकी विधि वही है जो सामायिककी विधि है-कुछ विशेषता नही है ।

કરવો એ દેશત બ્રહ્મચર્ય—પોષધોપવાસ છે, અને દિવસ—રાતને માટે સર્વથા કુશીલનો ત્યાગ કરવો એ સર્વત બ્રહ્મચર્ય—પોષધોપવાસ છે (૪) અમુક વ્યાપાર કરીશ અમુક નહિ કરૂ ' એ પ્રમાણે વ્યાપારોમાથી કોઈ કોઈનો ત્યાગ કરવો એ દેશત અવ્યાપાર—પોષધોપવાસ છે, અને બધા વ્યાપારોનો અહોરાત્રને માટે સર્વથા ત્યાગ કરવો એ સર્વત અવ્યાપાર—પોષધોપવાસ વ્રત છે

ઉપલક્ષણથી—સાધર્મી, બન્ધુ, મિત્ર આદિની સાથે ખૂબ અશનાદિ કરીને આઠમ આદિ તિથિઓમા એક કરણ એક યોગ આદિએ કરીને સાવદ્ય વ્યાપારનો ત્યાગ કરી અહોરાત્ર વ્યતીત કરવી એ પણ પોષધવ્રત કહેવાય છે, જો કે 'દયા' યા 'છકાયા'ના નામથી તે પ્રસિદ્ધ છે

એ ગ્રહણ કરવાની વિધિ એવી જ છે કે—જેવી સામાયિકની વિધિ છે, કાંઈ વિશેષતા નથી

(१०-अतिथिसंविभागव्रतम्)

अतिही समणो तस्स, अन्नपाणाइसमप्पण ।
सक्कारज्जेहि-मइहि,-संविभागो पकित्तिओ ॥ १ ॥ इति ।

एतच्छाया च-
" अतिथिः श्रमणस्तस्यान्नपानादिसमर्पणम् ।
सत्काराद्यैरतिथिसंविभागः प्रकीर्त्तितः ॥१॥" इति ।

गत पोषधोपवासव्रतम् । अथ द्वादशमाह-'अतिथी'-ति अविद्यमानस्तिथिर्यस्यासावतिथिः-साधुः प्राकृतजनवत्तिथ्याद्यपेक्षाराहित्येन भोजनवेलायां गृहस्थगृहे समुपस्थानात्तस्मै, सम्=सङ्गतोऽर्थान्नीत्युपार्जितानां कल्पनीयानां चान्नपानादीनां देशकालश्रद्धासत्कारक्रमैर्विशिष्टो भागः=स्वात्मकल्याणभावनया समर्पणम्-अतिथिसंविभागः ।

। इति द्वादश व्रतानि समाप्तानि ।

[संलेखना]

संपाइऊण बारस, वयाइ एव पच्छुत्तरीईए ।
णिक्खमणिज्ज कज्जो, तयसत्तीए य संथारो ॥ १ ॥

(१२ बारहवें व्रतका वर्णन)

(४) अतिथिसंविभाग व्रत—जिसकी तिथि निश्चित न हो उसे अतिथि अर्थात् साधु कहते हे । प्राकृत जनके समान तिथि आदिकी अपेक्षा न रख कर, भोजनके समय गृहस्थके घर पहुँचनेवाले साधुको न्यायसे उपार्जित कल्पनीय अन्न पान आदि, देश, काल, श्रद्धा और सत्कार आदिके साथ आत्मकल्याणकी भावनासे समर्पण करना अतिथिसंविभाग व्रत है ।

। इति श्रावकके बारह व्रत समाप्त ॥ १२ ॥

(१२) બારમુ વ્રત

(४) અતિથિ સંવિભાગ વ્રત—જેની તિથિ નિશ્ચિત ન હોય તેને અતિથિ અર્થાત્ સાધુ કહે છે પ્રાકૃત જનની પેઠે તિથિ આદિની અપેક્ષા ન રાખતા ભોજનને સમયે ગૃહસ્થને ઘેર પહોચનારા સાધુને ન્યાયથી ઉપાર્જિત કલ્પનીય અન્ન-પાન આદિ, દેશ, કાલ, શ્રદ્ધા અને સત્કાર આદિએ કરીને આત્મકલ્યાણની ભાવનાથી સમર્પણ કરવા એ અતિથિસંવિભાગવ્રત છે

ઇતિ શ્રાવકના બાર વ્રત સમાપ્ત

——

छम्मासे वारसहं वा, कसाए गत्तमेव य।
सावगो दुव्वलीकुज्जा, तप्पच्छा य समाहिओ ॥ २ ॥

एतच्छाया च—
"सम्पाद्य द्वादशव्रतानि एवं मौक्तिरीत्या।
निष्क्रमणीयं, कार्यस्तदशक्तौ च संस्तारः ॥१॥
षण्मासान् द्वादशाब्दान् वा कषायान् गात्रमेव च।
श्रावको दुर्बलीकुर्यात्, तत्पश्चाच्च समाहितः ॥ २ ॥

इत्थमुक्तानि द्वादश व्रतानि यथाविधि सम्पाद्य श्रावकेण निष्क्रमितव्यं तदशक्तौ मरणासत्तिवेलायां संस्तारश्रमणत्वमवलम्बितव्यं तदाह—

'अपश्चिमे'—त्यादि, न विद्यते पश्चिमः (कालो) यस्याः साऽपश्चिमा, मरणमन्त=अवधिर्यस्य स मरणान्तः (कालः) तत्र भवा मारणान्तिकी, संलिख्यते कृशीक्रियते शरीरं कषायादिकमनयेति संलेखना, अपश्चिमा चासौ मारणान्तिकी च संलेखनेत्यपश्चिममारणान्तिकसंलेखना=तपोविशेषस्वरूपा तस्या जोषणा=सेवा—अपश्चिममारणान्तिकसंलेखनाजोषणा तस्या आराधना=निरवच्छिन्नतया सम्पादनमपश्चिममारणान्तिकसंलेखनाजोषणाऽऽराधना कर्त्तव्येति शेषः। अयमाशयः—श्रावको हि प्रथमतः स्वशरीरं कषायांश्च जघन्यतया षण्मासानुत्कृष्टतया च द्वादश वर्षाणि संलेखनाद्वारा दुर्बलीकुर्वीत, तदनु पोषधशालायामुद्याने गृहे वा

इस प्रकार पूर्वोक्त बारह व्रतोंको विधिपूर्वक धारण करके श्रावकको दीक्षित हो जाना चाहिए। यदि इतनी सामर्थ्य न हो तो मृत्यु कालमें 'संस्तार श्रमणत्व' का अवलम्बन करना चाहिए। उसीको बताते हैं—

सलेखना-विधि

जिसका कोई नियत समय नहीं हो, जो मृत्युकालमें की जाती हो ऐसी सलेखनाको 'अपश्चिममारणान्तिकी सलेखना' कहते हैं। उसके सेवन करनेको जोषणा कहते हैं। तात्पर्य यह है कि—पहले पहल श्रावक अपने शरीरको और कषायोंको जघन्य छह मास और उत्कृष्ट बारह वर्ष

એ પ્રમાણે પૂર્વોક્ત બાર વ્રતોને વિધિપૂર્વક ધારણ કરીને શ્રાવકે દીક્ષિત થઈ જવું જોઈએ જો એટલું સામર્થ્ય ન હોય તો મૃત્યુકાળે 'સંસ્તાર-શ્રમણત્વ'નું અવલંબન કરવું જોઈએ એ હવે દર્શાવીએ છીએ —

સંલેખના વિધિ

જેનો કોઈ નિયત સમય ન હોય, જે મૃત્યુકાળે કરવામાં આવતી હોય એવી સંલેખનને 'અપશ્ચિમ-મારણાન્તિકી સંલેખના' કહે છે એનું સેવન કરવું તે જોષણા કહેવાય છે તાત્પર્ય એ છે કે-સૌથી પહેલાં શ્રાવક પોતાના શરીરને અને કષાયોને જઘન્ય ૭ માસ અને ઉત્કૃષ્ટ બાર વર્ષ દુર્બળ કરે, પછી

गच्चा पोसहसालाए, उज्जाणे वा गिहेवि वा।
पमज्जिऊणं विहिणा, भूमिं सप्पडिलेहण ॥ ३ ॥
दब्भाइआसणासीणो तओ पुव्वुत्तरामुहो ।
बंधिऊण मुहे सड्ढो, सदोर मुहवत्थिय ॥ ४ ॥
नमिऊण जिण सिद्धं, धम्मायरियमेव य ।
करणेहि य जोगेहिं, तीहिं चत्तारि सव्वहा ॥ ५ ॥
आहारे पडियाइक्खे, पावट्ठारहग तहा ।
समाहिपुव्वग सेस, काल च खवए सुही ॥ ६ ॥
उवसग्गे उ सथारो, सागरो पसमावही ।
अप्पसते उ एयम्मि, धरिज्जो जीवणावही ॥ ७ ॥ इति । -

गत्वा पोषधशालाया,-मुद्याने वा गृहेऽपि वा ।
प्रमृज्य विधिना भूमिं सप्रतिलेखनम् ॥ ३ ॥
दर्भाद्यासनासीनस्ततः पूर्वोत्तरामुख ।
बद्ध्वा मुखे श्राद्ध , सदोरा मुखवस्त्रिकाम् ॥ ४ ॥
नत्वा जिन सिद्ध, धर्माचार्यमेव च ।
करणैश्च योगैस्त्रिभिश्चतुर. सर्वथा ॥ ५ ॥
आहारान् प्रत्याचक्षीत, पापाष्टादशक तथा ।
समाधिपूर्वक शेप, काल च क्षपयेत् सुधीः ॥ ६ ॥
उपसर्गे तु सस्तार', साकार. प्रशमावधिः
अप्रशान्ते त्वेतस्मिन् धरणीयो जीवितावधि ॥७॥" इति ।

यत्र काप्येकान्ते स्थले गत्वा तत्स्थान सविधि प्रतिलेख्य प्रमार्ज्य च दर्भासनादिषु पूर्वाभिमुख उत्तराभिमुखो वा मुखबद्धसदोरकमुखवस्त्रिक. पद्मासनादिनोपविश्य भगवन्त सिद्धमर्हन्त धर्माचार्य च सविधि नमस्कृत्य त्रिभि करणैस्त्रिभिर्योगैश्च

दुर्बल करे, इसके पश्चात् पोषधशाला, उद्यान, गृह या अन्य किसी एकान्त स्थानमें जाकर, उस स्थानको विधिपूर्वक पडिलेहे कर तथा पूज कर, कुश आदिके आसन पर पूर्वदिशा या उत्तरदिशाकी ओर मुँह करके, डोरा सहित मुखवस्त्रिका मुँह पर बाँध कर, पद्मासन आदिसे

પોષધશાળા, ઉદ્યાન ગૃહ, યા અન્ય કોઈ એકાન્ત સ્થળે જઈને એ સ્થાનને વિધિપૂર્વક પડિલેહણ કરે તથા પૂજે, કુશ આદિના આસન પર પૂર્વ દિશા યા ઉત્તર દિશાની તરફ મ્હો કરી દોરાસહિત મુખવસ્ત્રિકા મ્હો પર બાંધીને પદ્માસન આદિ

चतुर्विधमाहारमष्टादश पापानि च प्रत्याचक्षीत, तदूर्ध्वशेषकालञ्च समाधिपूर्वकं यापयेत्

उपसर्गोपस्थितौ संस्तारधारणार्थमयं विधिः—

प्रमृष्टायां भूमौ पद्मासनेन पूर्वाभिमुख उत्तराभिमुखो वा समुपविश्य भगवन्तमर्हन्तं सिद्धं धर्माचार्यं च नमस्कृत्याऽऽहारचतुष्टयं, पापाष्टादशकं शरीरादिममत्वं च साकारं परित्यजेत्। एष परित्याग उपसर्गोपशमनपर्यन्त एव। उपसर्गानुपशमे तु यावज्जीवनार्थं एवेत्यवधेयम्।

इत्थं गृहस्थधर्मं यथावदभिधाय शिष्यमवधानयन्नुपसंहरति—'अयं एव'—मिति,

१ साकार—सविकल्प, सविशेष, सभेद, सापवादमित्येकार्थाः। अर्जुनमालाकारकृतोपसर्गे सुदर्शनोदाहरणं ज्ञेयम्, अन्तकृत्सूत्रे ६—वर्गे।

बैठ कर, भगवान् सिद्ध, अर्हन्त, और धर्माचार्यको नमस्कार करके, तीन करण तीन योगसे चार प्रकारके आहारका तथा अठारह पापोंका परित्याग करे। शेष समय ध्यानमें व्यतीत करे। यदि बीचमें कोई उपसर्ग आ जाए तो सागार संथारा कर लेना चाहिए। उसकी विधि यह है—

पूजी हुई भूमिमें पद्मासन आदि किसी सुखासनसे बैठ कर, पूर्व या उत्तरदिशाकी ओर मुह करके, भगवान्, सिद्ध अर्हन्त और धर्माचार्यको नमस्कार करके, चार प्रकारका आहार, अठारह पाप, और शरीर-आदि विषयक ममत्वका, सागार (आगार सहित) त्याग करे। जब तक उपसर्ग बना रहता है तभी तक यह त्याग रहता है। यदि उपसर्गकी शान्ति नहीं होवे तो आजीवन त्याग हो जाता है।

गृहस्थ धर्मका यथार्थ व्याख्यान करके शिष्यको सावधान करते

આસને બેસે, ભગવાન્ સિદ્ધ, અર્હન્ત, અને ધર્માચાર્યને નમસ્કાર કરી, ત્રણ કરણ ત્રણ યોગે ચાર પ્રકારના આહારનો તથા અઢાર પાપોનો પરિત્યાગ કરે બાકીનો સમય ધ્યાનમા વ્યતીત કરે જો વચ્ચે કાંઇ ઉપસર્ગ આવે તો સાગાર સંથારો કરી લેવો જોઇએ એની વિધિ આ પ્રમાણે છે—

પૂજેલી ભૂમિમા પદ્માસન આદિ કોઈ સુખાસને બેસી, પૂર્વ યા ઉત્તર દિશાની તરફ મ્હોં કરી, ભગવાન્ અર્હંત, સિદ્ધ અને ધર્માચાર્યને નમસ્કાર કરી ચાર પ્રકારનો આહાર, અઢાર, પાપ, અને શરીર આદિ વિષયક મમત્વનો આગાર રાખી ત્યાગ કરે જ્યાંસુધી ઉપસર્ગ રહે, ત્યાંસુધી એ ત્યાગ રહે છે જો ઉપસર્ગની શાન્તિ નહિ થાય તો આજીવન ત્યાગ થઇ જાય છે

ગૃહસ્થ ધર્મનું યથાર્થ વ્યાખ્યાન કરીને શિષ્યને સાવધાન કરતા કહે છે—

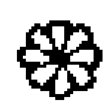
मूलम्– तए णं से आणंदे गाहावई समणस्स भगवओ महावीरस्स अंतिए धम्मं सोच्चा निसम्म हट्ठतुट्ठ जाव एव वयासी–सद्दहामि ण भंते! निग्गथं पावयणं, पत्तियामि णं भंते! निग्गथ पावयण, रोएमि ण भंते! निग्गंथं पावयण, एवमेयं भंते! तहमेय भंते! अवितहमेय भंते! इच्छियमेयं भंते! पडिच्छियमेय भंते! इच्छियपडिच्छियमेय भंते! से जहेयं तुब्भे वयहत्ति कट्टु, जहा ण देवाणुप्पियाणं अंतिए वहवे राई-सर-तलवर-माडंबिय-कोडुंबिय-सेट्ठि-सेणावइ-सत्थवाह-प्पभिइया मुंडा भवित्ता अगाराओ अणगारियं पव्वइया, नो खलु अहं तहा सचाएमि मुंडे जाव पव्वइत्तए। अहण्णं देवाणुप्पियाणं अंतिए पचा-

अगारधर्म:=गृहस्थधर्म'। श्रमणोपासक:=श्रावक, श्रमणोपासिका=श्राविका। शिष्टा अनगारधर्मनिरूपणप्रकरणे व्याख्याता: ॥ इति सूत्रार्थ ॥ ११ ॥

। इति सलेखना।

। इति सामान्यविशेषात्मकोऽगारधर्म'।

। इति धर्मकथा।

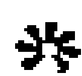

हुए कहते हैं–बस, यही गृहस्थ धर्म है, इसमें उद्यमवान् श्रावक या श्राविका भगवानकी आज्ञाका आराधक होता है। सू० ॥ ११ ॥

। इति सलेखना।

। इति सामान्य विशेषात्मक अगारधर्म समाप्त।

इति धर्मकथा

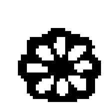

બસ, એજ ગૃહસ્થનો ધર્મ છે એમાં ઉદ્યમવાન્ શ્રાવક યા શ્રાવિકા ભગવાનની આજ્ઞાના આરાધક થાય છે (સૂ० ११)

ઇતિ સંલેખના

ઇતિ સામાન્ય-વિશેષાત્મક અગારધર્મ સમાપ્ત

ઇતિ ધર્મકથા

णुव्वइयं सत्तसिक्खावइयं दुवालसविहं गिहिधम्मं पडिवज्जिस्सामि। अहासुहं देवाणुप्पिया! मा पडिबंधं करेह ॥१२॥

छाया-ततः खलु स आनन्दो गाथापतिः श्रमणस्य भगवतो महावीरस्यान्तिके धर्मं श्रुत्वा निशम्य हृष्ट-तुष्ट-यावदेवमवादीत्-श्रद्दधामि खलु भदन्त! नैर्ग्रन्थ्य प्रवचनं, प्रत्येमि खलु भदन्त! नैर्ग्रन्थ्य प्रवचनं, रोचयामि खलु भदन्त! नैर्ग्रन्थ्य प्रवचनम्। एवमेतद् भदन्त!, तथ्यमेतद् भदन्त! अवितथमेतद् भदन्त!, इष्टमेतद् भदन्त! प्रतीष्टमेतद् भदन्त! इष्टप्रतीष्टमेतद् भदन्त! तद् यथैतद् यूयं वद थेति कृत्वा, यथा खलु देवानुप्रियाणामन्तिके बहवो राजेश्वर तलवर माडम्बिक कौटुम्बिक श्रेष्ठि-सेनापति-सार्थवाह प्रभृतयो मुण्डा भूत्वा अगारादनगारितां प्रव्रजिताः, नो खल्वहं तथा शक्नोमि मुण्डो यावत्प्रव्रजितुम् अहं खलु देवानुप्रियाणामन्तिके पञ्चाणुव्रतिकं सप्तशिक्षाव्रतिकं द्वादशविधं गृहिधर्मं प्रतिपत्स्ये। यथासुखं देवानुप्रिय! मा प्रतिबन्धं कुरु ॥ १२ ॥

टीका 'तए णं'-इति। प्रत्येमि=विश्वसिमि-विश्वासविषयं करोमीत्यर्थः। रोचयामि=रुचिविषयं करोमि। समर्थयितुमाह-'एवं'-मिति यथोक्तं भवता तथेत्यर्थः। अवितथमिति-यद्यपि तथ्याऽवितथशब्दावेकार्थकौ तथापि देशनाश्रवणसुखसंजातहर्षोत्कर्षवशाद्‌द्विरुक्तिः। इष्टम्=ईप्सितम्। प्रतीष्टम्=अत्यन्तमीप्सितम्।

'तए णं से आणंदे' इत्यादि तत्पश्चात् गाथापति आनन्द, श्रमण भगवान् महावीरके समीप धर्म (का व्याख्यान) सुन कर हृष्ट तुष्ट हो कर इस प्रकार बोला-"हे भदन्त! निर्ग्रन्थ प्रवचन पर मैं श्रद्धा करता हूँ। हे भदन्त! मैं निर्ग्रन्थ प्रवचन पर प्रत्यय (विश्वास) करता हूँ। हे भदन्त! मैं निर्ग्रन्थ प्रवचन पर रुचि करता हूँ। हे भदन्त! यह प्रवचन वैसा ही जैसा आपने कहा है। हे भदन्त! यह तथ्य है, अवितथ है। हे भदन्त! यह इष्ट है और अत्यन्त

'तेणं से आणंदे' ઈત્યાદિ તે પછી ગાથાપતિ આનંદ, શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીરની સમીપે ધર્મનું (વ્યાખ્યાન) સાંભળીને હૃષ્ટ-તુષ્ટ થઈ આ પ્રમાણે બોલ્યો "હે ભદન્ત! નિર્ગ્રન્થ પ્રવચન પર હું શ્રદ્ધા કરૂં છું હે ભદન્ત! હું નિર્ગ્રન્થ પ્રવચન પર પ્રત્યય (વિશ્વાસ) કરૂં છું હે ભદન્ત! હું નિર્ગ્રન્થ પ્રવચન પર રૂચિ કરૂં છું હે ભદન્ત! એ પ્રવચન જેવું આપે કહ્યું તેવું જ છે હે ભદન્ત! એ તથ્ય છે, અવિતથ છે હે ભદન્ત!

मूलम्-तए णं से आणदे गाहावई समणस्स भगवओ महावीरस्स अतिए तप्पढमयाए थूलगं पाणाइवाय पच्चक्खाइ, जावज्जीवाए दुविह तिविहेण न करेमि न कारवेमि मणसा वयसा कायसा ॥ १३ ॥ तयाणंतर च णं थूलग मुसावाय पच्चक्खाइ, जावज्जीवाए दुविह तिविहेण न करेमि न कारवेमि मणसा वयसा कायसा ॥ १४ ॥ तयाणतर च णं थूलग अदिण्णादाणं पच्चक्खाइ, जावज्जीवाए दुविह तिविहेणं न करेमि न कारवेमि मणसा वयसा

इच्छितमिति पाठे तु-इच्छासजाताऽस्येति व्युत्पत्तिरर्थस्तु प्रागुक्त एव। इष्टप्रतीष्टम् ईप्सितेप्सिततमोभयस्वरूपम्। प्रतिपत्स्ये=स्वीकरिष्यामि। इत्थमानन्दगाथापतेरभ्यर्थना श्रुत्वा भगवानाह-यथेति सुखमनतिक्रम्य-यथासुख यथेच्छसि तथेत्यर्थ। प्रतिबन्ध=विलम्बम्। शिष्टा स्पष्टा ॥ १२ ॥

१-"तदस्य सञ्जात तारकादिभ्य इतच्" इतीतच्।

इष्ट है। हे भदन्त! यह इष्ट अति इष्ट है। यह आपके कथनानुसार ही है। आप देवानुप्रियके समीप बहुतसे राजा, ईश्वर, तलवार, माडनिक, कौटुविक, श्रेष्ठी, सेनापति, सार्थवाह आदि मुडित हो कर गृहस्थसे साधु बने है, किन्तु मुझमे ऐसी शक्ति नही है कि मैं मुडित हो कर साधु दीक्षा धारण करूँ। मैं आप देवानुप्रियके समीप पाँच अणुव्रत और सात शिक्षाव्रत इस प्रकार बारह तरह के गृहस्थ-धर्मको स्वीकार करूँगा" इस प्रकार आनन्दकी प्रार्थना सुन कर भगवान् बोले-" हे देवानुप्रिय? तुम्हें जिससे सुख प्राप्त हो, ऐसा ही करो, विलम्ब न करो " ॥ १२ ॥

એ ઇષ્ટ છે અને અત્યત ઇષ્ટ છે હે ભદન્ત! એ ઇષ્ટ-અતિ-ઇષ્ટ છે એ આપના કથાનાનુસાર જ છે આપ દેવાનુપ્રિયની સમીપે ઘણા રાજાઓ ઈશ્વર, તલવર, માડબિક, કૌટુબિક, શ્રેષ્ઠી સેનાપતિ, સાર્થવાહ આદિ મુડિત થઈને ગૃહસ્થમાથી સાધુ બન્યા છે, પરતુ મારામા એવી શકિત નથી કે જેથી હુ મુડિત થઈ સાધુ-દીક્ષા ધારણ કરૂ હુ આપ દેવાનુપ્રિયની સમીપે પાચ અણુવ્રત અને સાત શિક્ષાવ્રત એ પ્રમાણે બાર પ્રકારના ગૃહસ્થ-ધર્મનો સ્વીકાર કરીશ" એ પ્રમાણે આનદની પ્રાર્થના સાભળી ભગવાન્ બોલ્યા 'હે દેવાનુપ્રિય! તમને જેથી સુખ પ્રાપ્ત થાય, તેમજ કરો, વિલબ ન કરો' (૧૨)

कायसा ॥१५॥ तयाणंतरं च णं सदारसंतोसिए परिमाणं करेइ। नन्नत्थ एक्काए सिवानंदाए भारियाए, अवसेसं सव्वं मेहुणविहिं पच्चक्खामि ॥ १६ ॥

छाया-ततः खलु स आनन्दो गाथापतिः श्रमणस्य भगवतो महावीरस्यान्तिके तत्प्रथमतया स्थूलकं प्राणातिपातं प्रत्याख्याति । यावज्जीवं द्विविधं त्रिविधेन न करोमि न कारयामि मनसा वचसा कायेन ॥ १३ ॥ तदनन्तरं च खलु स्थूलकं मृषावादं प्रत्याख्याति यावज्जीवं द्विविधं त्रिविधेन न करोमि न कारयामि मनसा वचसा कायेन ॥ १४ ॥ तदनन्तरं च खलु स्थूलकमदत्तादानं प्रत्याख्याति यावज्जीवं द्विविधं त्रिविधेन न करोमि न कारयामि मनसा वचसा कायेन ॥ १५ ॥ तदनन्तरं च खलु स्वदारसन्तोषिके परिमाणं करोति । नान्यत्रैकस्याः शिवानन्दायाः भार्यायाः, अवशेषं सर्वं मैथुनविधिं प्रत्याख्यामि ॥ १६ ॥

टीका तत्प्रथमेति-तेषु=अणुव्रतादिषु प्रथमः=मुख्यस्तत्प्रथमस्तद्भावस्तत्प्रथमता तया सर्वेषामणुव्रतादीनामादिभूतत्वादित्यर्थः । स्वदारसन्तोष एव

टीकार्थ-'तए णं से आणंदे' इत्यादि इसके बाद आनन्द गाथापतिने श्रमण भगवान् महावीरके समीप, सब व्रतोंमें प्रधान होनेके कारण प्रथम स्थूल प्राणातिपातका दो करण तीन योगसे प्रत्याख्यान किया कि यावज्जीवन (जावज्जीव) मन वचन कायासे (स्थूल प्राणातिपात) न करूंगा, न कराऊँगा ॥ १३ ॥ इसके बाद उसने दो करण तीन योगसे स्थूल मृषावादका प्रत्याख्यान किया कि मन वचन कायसे स्थूल मृषावाद न करूँगा न कराऊँगा ॥ १४ ॥ इसके बाद उसने दो करण तीन योगसे स्थूल अदत्तादानका प्रत्याख्यान किया कि-दो करण तीन योगसे स्थूल अदत्तादान न करूँगा, न कराऊँगा ॥ १५ ॥ इसके

टीकार्थ-'तए णं से आणंदे' ઇત્યાદિ ત્યારબાદ આનંદ ગાથાપતિએ શ્રમણ ભગવાન મહાવીરની સમીપે, બધા વ્રતોમાં પ્રધાન હોવાને કારણે પહેલા એવા સ્થૂલ-પ્રાણાતિપાતનું બે કરણ ત્રણ યોગે કરીને પ્રત્યાખ્યાન કર્યું કે-યાવજ્જીવન (જાવજ્જીવ) મન વચન કાયાએ કરીને સ્થૂલ પ્રાણાતિપાત કરીશ નહીં, કરાવીશ નહીં (૧૩) ત્યારબાદ તેણે બે કરણ ત્રણ યોગે કરીને સ્થૂલ મૃષાવાદનું પ્રત્યાખ્યાન કર્યું કે-મન વચન કાયાએ કરીને સ્થૂલ મૃષાવાદ કરીશ નહીં, કરાવીશ નહીં (૧૪) ત્યારપછી તેણે બે કરણ ત્રણ યોગે કરીને સ્થૂલ અદત્તાદાનનું પ્રત્યાખ્યાન કર્યું કે-બે કરણ ત્રણ યોગે કરીને સ્થૂલ અદત્તાદાન કરીશ

मूलम्-तयाणंतरं च णं इच्छाविहिपरिमाणं करेमाणे हिरण्ण-सुवण्णविहिपरिमाणं करेइ। नन्नत्थ चउहिं हिरण्णकोडीहिं निहाणपउत्ताहिं, चउहिं वुड्डिपउत्ताहिं, चउहिं पवित्थरपउत्ताहिं अवसेसं सव्वं हिरण्णसुवण्णविहिं पच्चक्खामि ॥१७॥ तयाणंतरं च णं चउप्पयविहिपरिमाणं करेइ, नन्नत्थ चउहिं वएहिं दसगोसाहस्सिएणं वएणं, अवसेसं सव्वं चउप्पयविहिं पच्चक्खामि ॥१८॥ तयाणंतरं च णं खेत्तवत्थुविहिपरिमाणं करेइ। नन्नत्थ पंचहिं हलसएहिं नियत्तणसइएणं हलेणं, अवसेसं सव्वं खेत्तवत्थुविहिं पच्चक्खामि॥१९॥ तयाणंतरं च णं सगडविहिपरिमाणं करेइ। नन्नत्थ पंचहिं सगडसएहिं दिसायत्तिएहिं, पंचहिं सगडसएहिं संवाहणिएहिं, अवसेसं सव्वं सगडविहिं पच्चक्खामि ॥२०॥ तयाणंतरं च णं वाहणविहिपरिमाणं करेइ। नन्नत्थ चउहिं वाहणेहिं

स्वदारसन्तोषिको व्रतविशेषस्तस्मिन्, परिमाणं=मर्यादाम्। कीदृशी-? मित्याह नेति अन्यत्र=अन्यस्याम्, अन्यस्यां मैथुनं नाऽऽचरिष्यामीत्यभिमन्धिः, किमपेक्षयाऽन्यस्याम्? इत्याह-'एकस्याः शिवानन्दायाः' इति, नन्वेतन्नामिकायाः किं परस्त्रियाः? नेत्याह-'भार्यायाः' इति, यथाविधिपरिणीतायाः इत्यर्थः। एतदेवस्फोरयितुमाह अवशेषमित्यादि अवशिष्यत इत्यवशेषं शिवानन्दातिरिक्त-स्वदारविषयकमपीत्यर्थः। शेषा निगदव्याख्याता ॥ १३-१६ ॥

बाद उसने स्वदारसन्तोष व्रतकी मर्यादा की कि-विधिपूर्वक विवाहित शिवानन्दा भार्याके सिवाय, अन्यत्र [विवाहिता भी दूसरी स्त्री सम्बन्धी आदि] समस्त मैथुनविधिका प्रत्याख्यान करता हूँ ॥ १३-१६ ॥

નહીં કરાવીશ નહીં (૧૫) ત્યારપછી તેણે સ્વદારસંતોષ વ્રતની મર્યાદા કરી કે-વિધિપૂર્વક વિવાહિત શિવાનંદા ભાર્યા સિવાય, અન્યત્ર (વિવાહિત પણ બીજી સ્ત્રી સંબંધી આદિ) સમસ્ત મૈથુનવિધિનું પ્રત્યાખ્યાન કરૂં છું (૧૬)

दिसायत्तिएहिं, चउहिं वाहणेहिं संवाहणिएहिं, अवसेसं सव्वं वाहणविहिं पच्चक्खामि ॥ २१ ॥

छाया–तदनन्तरं च खलु इच्छाविधिपरिमाणं कुर्वन् हिरण्यसुवर्णविधिपरिमाणं करोति। नान्यत्र चतसृभ्यो हिरण्यकोटिभ्यो निधानप्रयुक्ताभ्यः, चतसृभ्यो वृद्धिप्रयुक्ताभ्यः, चतसृभ्यः प्रविस्तरप्रयुक्ताभ्यः, अवशेषं सर्वं हिरण्यसुवर्णविधिं प्रत्याख्यामि ॥ १७ ॥ तदनन्तरं च खलु चतुष्पदविधिपरिमाणं करोति। नान्यत्र चतुर्भ्यो व्रजेभ्यो दशगोसाहस्रिकेण, व्रजेण, अवशेषं सर्वं चतुष्पदविधिं प्रत्याख्यामि ॥ १८ ॥ तदनन्तरं च खलु चतुष्पदविधिपरिमाणं करोति। नान्यत्र पञ्चभ्यो हलशतेभ्यो निवर्त्तनशतिकेन हलेन, अवशेषं सर्वं क्षेत्रवस्तुविधिं प्रत्याख्यामि ॥१९॥ तदनन्तरं च खलु शकटविधिपरिमाणं करोति। नान्यत्र पञ्चभ्यः शकटशतेभ्यो दिग्यात्रिकेभ्यः, पञ्चभ्यः शकटशतेभ्यः, सांवाहनिकेभ्यः, अवशेषं सर्वं शकटविधिं प्रत्याख्यामि ॥ २० ॥ तदनन्तरं च खलु वाहनविधिपरिमाणं करोति। नान्यत्र चतुर्भ्यो वाहनेभ्यो दिग्यात्रिकेभ्यः, चतुर्भ्यो वाहनेभ्यः सांवाहनिकेभ्यः, अवशेषं सर्वं वाहनविधिं प्रत्याख्यामि ॥ २१ ॥

टीका–क्षेत्रेति अन्यत्र=अन्यत् भूम्यन्तरमिति शेषः। निवर्त्तनेति दशहस्तमितेन

टीकार्थ 'तयाणतरं च'त्यादि इसके अनन्तर[आनन्द गाथापतिने]इच्छाविधिका परिमाण करते हुए हिरण्य सुवर्णका परिमाण किया कि–कोष [खजाने]में रखी हुई चार करोड हिरण्यों मुहरों के, और व्यापारमें लगी हुई चार करोड हिरण्यों [मुहरों]के, घरसंबंधी उपकरणोंमे लगी हुई चार करोड हिरण्यों (मुहरों)के, सिवाय अन्य सबका प्रत्याख्यान करता हूँ ॥१७॥ इसके बाद उसने चौपायोका परिमाण किया कि दश हजार गायोंके एक एक गोकुलके हिसाबसे चार गोकुलों [४०००० गोवर्ग] के सिवाय अन्य चौपायोंका प्रत्याख्यान करता हूँ ॥ १८ ॥ इसके बाद

ટીકાર્થ 'तयाणतरं च' ઈત્યાદિ ત્યારપછી (આનંદ ગાથાપતિએ) ઇચ્છાવિધિનું પરિમાણુ કરતાં હિરણ્યસુવર્ણનું પરિમાણુ કર્યું કે ખજાનામાં રાખેલી ચાર કરોડ હિરણ્યો (મહોરો), વ્યાપારમાં રોકેલી ચાર કરોડ મહોરો, ઘર સંબંધી ઉપકરણોમાં રોકાયલી ચાર કરોડ મહોરો, સિવાય (ના કરતાં વધારે) બીજા બધા (સુવર્ણ)નું પ્રત્યાખ્યાન કરૂં છું (૧૭) પછી તેણે ચોપગા જાનવરોનું પરિમાણુ કર્યું કે– દસ હજાર ગાયોના એક એક ગોકુળને હિસાબે ચાર ગોકુળો (૪૦૦૦૦ ગોવર્ગી જાનવરો) સિવાય અન્ય ચોપગાનું પ્રત્યાખ્યાન કરૂં છું (૧૮)

मूलम्-तयाणंतर च णं उवभोगपरिभोगविहिं पच्चक्खाएमाणे, उल्लणियाविहिपरिमाणं करेइ । नन्नत्थ एगाए गंधकासाईए,अवसेसं सव्व उल्लणियाविहिं पच्चक्खामि३ ॥२२॥ तयाणंतरं च णं दंतवणविहिपरिमाण करेइ । नन्नत्थ एगेणं अल्ललट्ठीमहुएणं, अवसेस

वशदण्डेन चतुरस्रविंशतिवशदण्डपरिमिता भूमिर्निवर्त्तन, लोके 'बीघा' इति प्रसिद्ध, निवर्त्तनाना शत निवर्त्तनशत, तदस्यास्तीति निवर्त्तनशतिक तेन-तादृशहलसख्यये-त्यर्थस्ततश्च निवर्त्तन (बीघा)शतिकहलसख्यया पञ्चशतेभ्यो हलेभ्योऽन्यद्भूम्यन्तर प्रत्याख्यामीति निर्गलितोऽर्थः । यात्रा=प्रस्थान सा प्रयोजन येषा तानि यात्रिकाणि दिक्षु यात्रिकाणि-दिग्यात्रिकाणि तेभ्यः, । सवाहन=तृणधान्यादीनामुद्धौकन तत्प्रयोजनमेषामिति सावाहनिकानि तेभ्यः । फलितमाह अवशेषमिति । एवमग्रेऽपि । शिष्टाः स्पष्टाः ॥ १७-२१ ॥

उसने क्षेत्र-वास्तुका परिमाण किया कि एक हलसे सौ बीघा दशहाथ बासके दडसे चोरस बीसवास परिमाणभूमिको बीघा कहते है । भूमिके हिसाबसे पाँचसो हलोंकी अर्थात् पाँच हजार बीघा भूमिके सिवाय, अन्य समस्त भूमिका प्रत्याख्यात करता हूँ ॥ १९ ॥ इसके बाद उसने शकटका परिमाण किया कि पाचसौ यात्रासबन्धी और पाचसौ गृहोपकरणादि [माल आसबाव] ढोनेके शकटोके सिवाय अन्य समस्त शकटों [गाडियो] का प्रत्याख्यान करता हूँ ॥२०॥ इसके बाद उसने वाहनका परिमाण किया कि चार यात्राके वाहन [सवारी] और चार माल ढोनेवाले वाहनोंके सिवाय अन्य समस्त वाहनोंका मैं प्रत्याख्यान करता हूँ ॥ २१ ॥

પછી તેણે ક્ષેત્ર-વાસ્તુનું પરિમાણ કર્યું કે એક હળથી સો વીઘા (દસ હાથ વાસના દડથી ચોરસ વીસ વાસ માપવાળી ભૂમીને વીઘુ કહે છે) ભૂમિને હિસાબે પાચસો હળની અર્થાત પાચ હજાર વીઘા જમીન સિવાય બીજી બધી ભૂમિનુ પ્રત્યાખ્યાન કરૂ છુ (૧૯) પછી તેણે શકટનુ ગાડા વગેરેનુ) પરિમાણ કર્યું કે- યાત્રા સબધી અને પાચસો ગ્રહોપકરણાદિ (માલ-સામગ્રી) વહેવા (લાવવા લઈ જવા)ના શકટો સિવાય બીજા બધા શકટોનુ પ્રત્યાખ્યાન કરૂ છુ (૨૦) ત્યારપછી તેણે વાહનનું પરિમાણ કર્યું કે-ચાર યાત્રાના વાહન અને ચાર માલ લઈ જવાના વાહન સિવાય બીજા બધા વાહનોનુ હુ પ્રત્યાખ્યાન કરૂ છુ (૨૧)

दंतवणविहिं पच्चक्खामि३॥२३॥तयाणतरं च ण फलविहिपरिमाणं करेइ। नन्नत्थ एगेणं खीरामलएण,अवसेसं फलविहिं पच्चक्खामि३ ॥ २४ ॥ तयाणतरं च णं अब्भगणविहिपरिमाण करेइ । नन्नत्थ सयपाग-सहस्सपागेहिं तेल्लेहिं,अवसेसं अब्भगणविहिं पच्चक्खामि३ ॥२५॥ तयाणंतर च णं उव्वट्टणविहिपरिमाण करेइ । नन्नत्थ एगेण सुरहिणा गंधट्टएण, अवसेसं उव्वट्टणविहिं पच्चक्खामि३ ॥२६॥ तयाणंतर च णं मज्जणविहिंपरिमाण करेइ । नन्नत्थ अट्ठहिं उट्टिएहिं उदगस्स घडएहिं, अवसेस मज्जणविहिं पच्चक्खामि३ ॥२७॥ तयाणंतर च णं वत्थविहिपरिमाणं करेइ । नन्नत्थ एगेण खोमजुयलेण, अवसेस वत्थविहि पच्चक्खामि ॥२८॥ तयाणतर च ण विलेवणविहिपरिमाण करेइ । नन्नत्थ अगुरुकुकुमचादणमाइएहिं,

---

छाया–तदनन्तर च खलु उपभोगपरिभोगविधि प्रत्याख्यन् आर्द्रनयनिका विधिपरिमाण करोति । नान्यत्र एकस्या गन्धकापाग्या,, अवशेष सर्वमार्द्रनयनिकाविधि प्रत्याख्यामि३ ॥ २२ ॥ तदनन्तर च खलु दन्तधावनविधिपरिमाण करोति । नान्यत्रैकस्माद् आर्द्रयष्टिमधो., अवशेष दन्तधावनविधि प्रत्याख्यामि ३ ॥२३॥ तदनन्तर च खलु फलविधिपरिमाण करोति । नान्यत्रैकस्मात्क्षीरामलकाद, अवशेष फलविधिं प्रत्याख्यामि३ ॥२४॥ तदन्तर च खलु अभ्यञ्जनविधिपरिमाण करोति । नान्यत्र शतपाक सहस्रपाकेभ्यस्तैलेभ्य. अवशेषमभ्यञ्जनविधिं प्रत्याख्यामि३ ॥२५॥ तदन्तर च खलु उद्वर्त्तनविधिपरिमाण करोति । नान्यत्रैकस्मात्सुरभेर्गन्धाट्टकाद्, अवशेषमुद्वर्त्तनविधि प्रत्याख्यामि३ ॥२६॥ तदनन्तर च खलु मज्जनविधिपरिमाण करोति। नान्यत्राष्टाभ्य उष्ट्रिकेभ्य उदकस्य घटेभ्य, अवशेष मज्जनविधिं प्रत्याख्यामि३ ॥२७॥ तदनन्तर च खलु वस्त्रविधिपरिमाण करोति । नान्यत्रैकस्मात् क्षौमयुगलाद्, अवशेष वस्त्रविधिं प्रत्याख्यामि३ ॥२८॥ तदनन्तर च खलु विलेपनविधिपरिमाण करोति। नान्यत्रागुरु कुङ्कुमचन्दनादिभ्य,

अवसेसं विलेवणविहिं पच्चक्खामि३ ॥२९॥ तयाणंतरं च णं पुप्फविहिपरिमाणं करेइ । नन्नत्थ एगेणं सुद्धपउमेणं मालइकुसुमदामेणं वा, अवसेसं पुप्फविहिं पच्चक्खामि३ ॥३०॥ तयाणंतरं च णं आभरणविहिमाणं करेइ । नन्नत्थ मट्ठकण्णेज्जएहिं नाममुद्दाए य, अवसेसं आभरणविहिं पच्चक्खामि३ ॥३१॥ तयाणंतरं च णं धूवणविहिपरिमाणं करेइ । नन्नत्थ अगुरुतुरुक्कधूवमाइएहिं, अवसेसं धूवणविहिं पच्चक्खामि३ ॥३२॥ तयाणंतरं च णं भोयणविहिपरिमाणं करेमाणे पेज्जविहिपरिमाणं करेइ नन्नत्थ एगाए कट्ठपेज्जाए, अवसेसं पेज्जविहिं पच्चक्खामि ॥३३॥ तयाणंतरं च णं भक्खविहिपरिमाणं करेइ । नन्नत्थ एगेहिं घयपुण्णेहिं खंडखज्जएहिं वा अवसेसं भक्खविहिं पच्चक्खामि३ ॥३४॥ तयाणंतरं च णं ओयणविहिपरिमाणं करेइ । नन्नत्थ कलमसालिओयणेणं, अवसेसं ओ-

---

अवशेषं विलेपनविधिं प्रत्याख्यामि३ ॥२९॥ तदनन्तरं च खलु पुष्पविधिपरिमाणं करोति । नान्यत्रैकस्माच्छुद्धपद्मात् मालतीकुसुमदाम्नो वा, अवशेषं पुष्पविधिं प्रत्याख्यामि३ ॥३०॥ तदनन्तरं च खलु आभरणविधिपरिमाणं करोति । नान्यत्र मृष्टकार्णेयकेभ्यो नाममुद्रायाश्च अवशेषमाभरणविधिं प्रत्याख्यामि३ ॥३१॥ तदनन्तरं च खलु धूपनविधिपरिमाणं करोति । नान्यत्रागुरुतुरुष्कधूपादिकेभ्यः, अवशेषं धूपनविधिं प्रत्याख्यामि३ ॥३२॥ तदनन्तरं च खलु भोजनविधिपरिमाणं कुर्वन् पेयविधिपरिमाणं करोति। नान्यत्रैकस्याः, काष्ठपेयायाः, अवशेषं पेयविधिं प्रत्याख्यामि३ ॥३३॥ तदनन्तरं च खलु भक्ष्यविधिपरिमाणं करोति । नान्यत्रैकेभ्यः घृतपूर्णेभ्यः खण्डखाद्येभ्यो वा, अवशेषं भक्ष्यविधिं प्रत्याख्यामि३ ॥३४॥ तदनन्तरं च खलु ओदनविधिपरिमाणं करोति । नान्यत्र कलमशाल्योदनात्, अवशेषमोदनविधिं प्रत्याख्यामि३ ॥३५॥ तदनन्तरं च खलु सूपविधिपरिमाणं करोति । नान्यत्र

दंतवणविहिं पच्चक्खामि३ ॥२३॥ तयाणंतर च णं फलविहिपरिमाणं करेइ। नन्नत्थ एगेणं खीरामलएणं, अवसेसं फलविहिं पच्चक्खामि३ ॥ २४ ॥ तयाणंतरं च णं अब्भंगणविहिपरिमाणं करेइ । नन्नत्थ सयपाग-सहस्सपागेहिं तेल्लेहिं, अवसेसं अब्भंगणविहिं पच्चक्खामि३ ॥२५॥ तयाणंतर च णं उव्वट्टणविहिपरिमाण करेइ । नन्नत्थ एगेणं सुरहिणा गंधट्टएणं, अवसेसं उव्वट्टणविहिं पच्चक्खामि३ ॥२६॥ तयाणंतर च णं मज्जणविहिंपरिमाण करेइ । नन्नत्थ अट्ठहिं उट्टिएहिं उदगस्स घडएहिं, अवसेस मज्जणविहिं पच्चक्खामि३ ॥२७॥ तयाणंतर च णं वत्थविहिपरिमाण करेइ । नन्नत्थ एगेण खोमजुयलेणं, अवसेस वत्थविहि पच्चक्खामि ॥२८॥ तयाणतर च ण विलेवणविहिपरिमाण करेइ । नन्नत्थ अगुरुकुंकुमचंदणमाइएहिं,

छाया—तदनन्तर च खलु उपभोगपरिभोगविधिं प्रत्याख्यन् आर्द्रनयनिका विधिपरिमाण करोति । नान्यत्र एकस्या गन्धकाषाय्या,, अवशेष सर्वमार्द्रनयनिकाविधि प्रत्याख्यामि३ ॥ २२ ॥ तदनन्तर च खलु दन्तधावनविधिपरिमाण करोति । नान्यत्रैकस्माद् आर्द्रयष्टिमधो', अवशेष दन्तधावनविधि प्रत्याख्यामि ३ ॥२३॥ तदनन्तर च खलु फलविधिपरिमाण करोति । नान्यत्रैकस्मात्क्षीरामलकाद, अवशेष फलविधिं प्रत्याख्यामि३ ॥२४॥ तदनन्तर च खलु अभ्यञ्जनविधिपरिमाण करोति । नान्यत्र शतपाक सहस्रपाकेभ्यस्तैलेभ्य अवशेषमभ्यञ्जनविधिं प्रत्याख्यामि३ ॥२५॥ तदन्तर च खलु उद्वर्तनविधिपरिमाण करोति । नान्यत्रैकस्मात्सुरभेर्गन्धाट्टकाद्, अवशेषमुद्वर्तनविधि प्रत्याख्यामि३ ॥२६॥ तदनन्तर च खलु मज्जनविधिपरिमाण करोति । नान्यत्राष्टाभ्य उष्ट्रिकेभ्य उदकस्य घटेभ्य, अवशेष मज्जनविधि प्रत्याख्यामि३ ॥२७॥ तदनन्तर च खलु वस्त्रविधिपरिमाण करोति । नान्यत्रैकस्मात् क्षौमयुगलाद्, अवशेष वस्त्रविधिं प्रत्याख्यामि३ ॥२८॥ तदनन्तर च खलु विलेपनविधिपरिमाण करोति । नान्यत्रागुरु कुङ्कुमचन्दनादिभ्य,,

टीका-'गन्धे'-ति कषायेण रक्ता शाटीकाषायी, गन्धप्रधाना गन्धयुक्ता वा शाटी गन्धकाषायी तस्या, साद्रं शरीरं प्रोञ्छितु सुरवासितायाः कषायराग-रक्ताया आर्द्रनयनिकाया इत्यर्थः, अन्यत्र=अन्यत्, न 'व्यवहरिष्यामी'ति शेषः, फलितमाह अवशेषमित्यादि, एवमग्रेऽपि। 'आर्द्रयष्टी'-ति-आर्द्रो=हरितो यो यष्टि-मधुरेतन्नाम्ना प्रसिद्धो वनस्पतिविशेषस्तस्मात्। 'क्षीरे' ति-क्षीरं च तदामलक-क्षीरामलकम्-अनम्लं धात्रीफलं तस्मादेकस्मादन्यत्फलान्तरं न व्यवहरिष्यामि। 'सुरभे' रिति-सुरभेः=रमणीयात्, गन्धाट्टकात्=गन्धयुक्तोऽट्टो=गोधूमादिचूर्णं स एव गन्धाट्टकस्तस्मात्। 'उष्ट्रिके'-ति-उष्ट्र इव प्रतिकृतिरुष्ट्रिका-बृहदाकारं तैला-दिमृद्भाण्डं, तत्पूरणं प्रयोजनं येषां ते घटा अप्युपचारादुष्ट्रिकास्ततश्चोष्ट्रिका-

१-'तेन रक्तं रागात्' इत्यण्, टिड्ढेति ङीप्।

२-'इवे प्रतिकृतौ' इति कन्, स्त्रीत्वं तु लोकात् प्राकृतगतेर्वैचित्र्याद्वा।

'तयाणंतरं च णं उवभोगे०' -त्यादि ॥ २२-४२ ॥

टीकार्थ-इसके अनन्तर आनन्द गाथापतिने उपभोग परिभोग विधिका प्रत्याख्यान करते हुए आर्द्रनयनिका (शरीर पोंछनेके कपडे-अगौछे)का प्रत्याख्यान किया कि-भीगे हुए शरीरको पोंछनेके लिए एक सुगन्धित और काषाय आर्द्रनयनिका (अगौछे)के सिवाय अन्य सबका प्रत्याख्यान करता हूँ ॥ २२ ॥ इसके बाद दातौनका परिमाण किया कि-हरी यष्टिमधु (जेठीमध मुलैठी)के अतिरिक्त और सब दातौनोंका प्रत्याख्यान करता हूँ ॥ २३ ॥ इसके बाद फलविधिका परिमाण किया कि एक क्षीर आमलक (मीठे आमले)के सिवाय अन्यफलोंका परित्याग करता हूँ ॥ २४ ॥ इसके बाद अभ्यञ्जनविधिका परिमाण किया कि-शतपाक-सहस्रपाक तैलाके सिवाय और सब अभ्यञ्जनका प्रत्याख्यान करता हूँ ॥ २५ ॥

टीकार्थ- "तयाणंतरं च णं उपभोगे - त्यादि" त्यारपछी आनंद गाथापतिએ ઉપભોગ - પરિભોગ વિધિનું પ્રત્યાખ્યાન કરતાં આર્દ્રનયનિકા (શરીર લૂછવાનો અગૂછો) નું પ્રત્યાખ્યાન કર્યું કે- ભીંજાયલા શરીરને લૂછવા માટે એક સુગંધિત અને કાષાય આર્દ્રનયનિકા સિવાય બીજા બધાનું પ્રત્યાખ્યાન કરૂં છું (૨૨) પછી દાતણનું પરિમાણ કર્યું કે-લીલી યષ્ટિમધુ (જેઠીમધની સાઠી) સિવાય બીજા બધા દાતણનું પ્રત્યાખ્યાન કરૂં છું (૨૩) પછી ફળવિધિનું પરિમાણ કર્યું કે એક મીઠા આમળા સિવાય બીજા ફળોનો પરિત્યાગ કરૂં છું (૨૪) પછી અભ્યંજન વિધિનું પરિમાણ કર્યું કે-શતપાક તથા સહસ્ર પાક તેલ સિવાય બીજા બધા અભ્યંજનનું પ્રત્યાખ્યાન કરૂં છું (૨૫) પછી ઉદ્વર્તન વિધિનું પરિમાણ કર્યું કે-રમણીય ઘઉં આદિના એક આટા સિવાય બીજા

यणविहिं पच्चक्खामि३ ॥३५॥ तयाणंतर च णं सूवविहिपरिमाण करेइ। नन्नत्थ कलायसूवेण वा मुग्गमाससूवेण वा, अवसेस सूवविहिं पच्चक्खामि३ ॥३६॥ तयाणतर च णं घयविहिपरिमाण करेइ। नन्नत्थ सारइएण गोघयमंडेणं, अवसेस घयविहिं पच्चक्खामि३ ॥३७ तयाणतर च ण सागविहिपरिमाणं करेइ। नन्नत्थ वत्थुसाएण वा चूच्चुसाएण वा तुंबसाएण वा सुत्थियसाएण वा मुडुकियसाएण वा, अवसेस सागविहिं पच्चक्खामि३ ॥३८॥तयाणंतर च णं माहुरयविहिपरिमाण करेइ। नन्नत्थ एगेण पालगामाहुरएण, अवसेसं माहुरयविहिं पच्चक्खामि३ ॥३९॥ तयाणतर च णं जेमणविहिपरिमाण करेइ। नन्नत्थ सेहवदालियवेहि, अवसेसं जेमणविहिं पच्चक्खामि३ ॥४०॥ तयाणतर च ण पाणियविहिपरिमाण करेइ। नन्नत्थ ऐगेणं अतलिक्खोदएणं,अवसेस पाणियविहिं पच्चक्खामि३ ॥४१॥ तयाणंतरं च ण मुहवासविहिपरिमाण करेइ। नन्नत्थ पंचसोगंधिएण तंबोलेण, अवसेस मुहवासविहिं पच्चक्खामि३ ॥४२॥

कलायसूपाद्वा मुद्गमाषसूपाद्वा, अवशेष सूपविधिं प्रत्याख्यामि३ ॥३६॥ तदनन्तर च खलु घृतविधिपरिमाण करोति। नान्यत्र शारदिकाद् गोघृतमण्डात्, अवशेष घृतविधिं प्रत्याख्यामि३ ॥३७॥ तदनन्तर च खलु शाकविधिपरिमाण करोति। नान्यत्र वास्तुशाकाद्वा चूचुशाकाद्वा तुम्बशाकाद्वा सौवस्तिकशाकाद्वा मण्डुकिकाशाकाद्वा, अवशेष शाकविधिं प्रत्याख्यामि३ ॥३८॥ तदनन्तर च खलु माधुरकविधिपरिमाण करोति, नान्यत्रैकस्मात् पालङ्गमाधुरकात्, अवशेष माधुरकविधिं प्रत्याख्यामि३ ॥३९॥ तदनन्तर च खलु जेमनविधिपरिमाण करोति। नान्यत्र सेधाम्ल–दालिकाम्लेभ्य, अवशेष जेमनविधिं प्रत्याख्यामि३ ॥४०॥ तदनन्तर च खलु पानीयविधिपरिमाण करोति। नान्यत्रैकस्मादन्तरिक्षोदकात्, अवशेष पानीयविधिं प्रत्याख्यामि३ ॥४१॥ तदनन्तर च खलु मुखवासविधिपरिमाण करोति। नान्यत्र पञ्चसोगन्धिकात्ताम्बूलात्, अवशेष मुखवासविधिं प्रत्याख्यामि३ ॥४२॥

प्रतीत'। कुर्वन्=चिकीर्षन्। 'कट्ठ'ति -कान्ठपेयायाः=मुद्गादेयूपात्, घृततलितस्य तण्डुलस्य काञ्जिकाद्वा, देशीयोऽय 'कट्ठपेया' शब्दः। एकेभ्यः=एकप्रकारेभ्यः, घृतपू(राः)र्णाः='घेवर'-इति प्रसिद्धास्तेभ्यः, 'खण्डे'-ति-खण्ड=शर्कराभेदः, खाद्य बहुमण्डसपादितत्वात्रेषा, यद्वा खण्डेन (खण्डयोगेन) खाद्यानि=खण्ड-खाद्यानि तेभ्य'-'खाजा' इति लोकप्रसिद्धेभ्यः। 'कलमे'-ति-ओदनेषु, 'कलम' नामको य. शालिस्तद्रूपो य ओदनस्तस्मात्। शरदिकात्=शरदि भवात्, गोघृतमण्डात् =घृतसहित मण्ड=दधितक्र-घृतमण्ड, यद्वा मण्ड=सारभूत स्फीतमित्यर्थ., घृत-घृतमण्ड, गोघृतमण्ड=गोघृतमण्ड तस्मात्। 'शाका'-दिति-चूच्चादयो मण्डूकि-

१-आहिताग्न्यादेराकृतिगणत्वान्मण्डशब्दस्य परनिपातः, पूर्वनिपातप्रकरण-स्यानित्यत्वाद्वा ।

करता हूँ ॥३०॥ इसके बाद आभरणविधिका परिमाण किया कि-उज्ज्वल कुण्डलो और अपने नामकी मुद्रिका (अगूठी)के सिवाय अन्य सब आभरणोंका प्रत्याख्यान करता हूँ ॥३१॥ इसके पश्चत् धूपनविधिका परिमाण किया कि-अगर, लोबान और धूप आदिके सिवाय और सब धूपनविधिका प्रत्याख्यान करता हूँ ॥३२॥ इसके बाद भोजन विधिका परिमाण करते हुए पेयविधिका परिमाण किया कि-एक मूँग आदिके यूप (ओसामण-कट) अथवा घीमे भुने हुए चावलोंकी काँजीके अतिरिक्त और सब पेय पदार्थों का प्रत्याख्यान करता हूँ ॥३३॥ पश्चात् भक्ष्यविधिका परिमाण किया कि-एक घेवर अथवा खाजेके सिवाय अन्य भक्ष्यविधिका प्रत्याख्यान करता हूँ ॥३४॥ फिर ओदनविधिका परिमाण किया कि-कलम नामक चावलके ओदनके सिवाय और सब

પ્રત્યાખ્યાન કરૂ છુ (૩૦) પછી આભરણુવિધિનુ પરિમાણુ કર્યું કે- ઉજ્જવળ કુંડળો અને પોતાના નામની વીંટી સિવાય બીજા બધા આભરણોનુ પ્રત્યાખ્યાન કરૂ છુ (૩૧) પછી ધૂપન વિધિનુ પરિમાણુ કર્યું કે અગર લોબાન અને ધૂપ આદિ સિવાયના બાકી બધા ધૂપન વિધિનુ પ્રત્યાખ્યાન કરૂ છુ (૩૨) પછી ભોજનવિધિનુ પરિમાણુ કરતા પેય વિધિનુ પરિમાણુ કર્યું કે- એક મગ આદિનુ ઓસામણુ અથવા ઘીમા ભુજેલા (સેકેલા) ચોખાની કાંજી સિવાય બાકીના બધા પેય પદાર્થોનુ પ્રત્યાખ્યાન કરૂ છુ (૩૩) પછી ભક્ષ્ય વિધિનુ પરિમાણુ કર્યું કે એક ઘેવર અથવા ખાજા સિવાય બાકીના ભક્ષ્યવિધિનુ પ્રત્યાખ્યાત કરૂ છુ (૩૪) પછી ઓદન-વિધિનુ પરિમાણુ કર્યું કે-કલમ નામના ચોખાનો ભાત સિવાય બીજા

(माटा) भरणयोग्येभ्योऽष्टाभ्यो घटेभ्य इत्यर्थः। 'क्षौमेति-क्षुमा=अतसी तया निर्मिते वस्त्रे क्षौमे, तैलादिशब्दवदुपचारात्कार्पासिके अपि, तयोर्युगलं=परिधानोत्तरीयरूपं तस्मात्। 'मृष्टे'ति-मृष्टानि=समुज्ज्वलानि यानि कार्णयकानि=(कर्णिका)[1] कुण्डलाभिधानानि कर्णाभरणानि तेभ्यः, नामाङ्किता मुद्रा=नाममुद्रा, तस्याः-नामाङ्कितादङ्गुलीयकादित्यर्थः। आगुरुः=प्रसिद्धः, तुरुष्कः=सिह्ल 'लोबान' इति लोक

1-प्राकृतपाठानुरूपत्वाच्छायामात्रमिदं, शब्दस्तु 'कर्णिका' इत्येव तस्यैव कर्णाभरणपर्यायत्वेनोपलभ्यमानत्वात्साधुत्वाच्च ।

इसके बाद उद्वर्त्तनविधिका परिमाण किया कि-रमणीय गेहूँ आदिके एक आटेके सिवाय अन्य सब उद्वर्त्तनों (उबटनों) का प्रत्याख्यान करता हूँ ॥२६॥ इसके पश्चात् उसने मज्जनविधिका परिमाण किया कि-ऊँटके आकारकी अर्थात् अरहटकी घड़ीके आकारकी लंबी यानी जिससे बडा घडा भरा जाय ऐसी बडे लोटेके आकारवाली छोटी आठ कलशियाँ भर जलके सिवाय और सबका प्रत्याख्यान करता हूँ ॥२७॥ तदनन्तर वस्त्रविधिका परिमाण किया कि-पहनने ओढनेके लिए एक जोडा क्षौम (अलसीके) वस्त्रके सिवाय, और उपचारसे कपास आदि वस्त्रके जोडेके सिवाय अन्य सब वस्त्रोंका प्रत्याख्यान करता हूँ ॥२८॥ इसके बाद विलेपनविधिका परिमाण किया कि-अगर कुंकुम और चन्दन आदिके अतिरिक्त सब विलेपनविधिका प्रत्याख्यान करता हूँ ॥२९॥ इसके बाद पुष्पविधिका परिमाण किया कि-एक शुद्ध कमलको और मालतीके पुष्पोंकी मालाको छोडकर और सब पुष्पोंका प्रत्याख्यान

બધા ઉદ્વર્ત્તનનો (ઉવટણા-પીઠી)નું પ્રત્યાખ્યાન કરૂં છું (૨૬) પછી તેણે મજ્જન વિધિનું પરિમાણ કર્યું કે ઉંટના આકારની અર્થાત્ રહેંટની ઘડીના આકારની લાંબી ઘડી કે જેમાંના પાણીથી મોટો ઘડો ભરાઈ જાય, એવા મોટા લોટાના આકારના નાના આઠ કળશીયા ભરાય તેટલા પાણી સિવાય બાકી બધાનું પ્રત્યાખ્યાન કરૂં છું (૨૭) પછી વસ્ત્ર વિધિનું પરિમાણ કર્યું કે પહેરવા-ઓઢવા માટે એક જોડી ક્ષૌમ વસ્ત્ર સિવાય અને ઉપચારે કરીને કપાસ આદિ વસ્ત્રના જોટા સિવાય બીજા બધા વસ્ત્રોનું પ્રત્યાખ્યાન કરૂં છું' (૨૮) પછી વિલેપન વિધિનું પ્રત્યાખ્યાન કર્યું કે-અગર, કુંકમ અને ચંદન આદિ સિવાય બીજા બધા વિલેપન વિધિનું પ્રત્યાખ્યાન કરૂં છું (૨૯) પછી પુષ્પવિધિનું પરિમાણ કર્યું કે એક શુદ્ધ કમળ અને માલતીના પુષ્પોની માળા સિવાય બીજા બધા પુષ્પોનું

मूलम्-तयाणंतर च णं चउव्विह अणट्ठादंड पच्चक्खामि, तंजहा-अवज्झाणायरिय, पमायायरिय, हिंसप्पयाण, पावकम्मोवएस ॥४३॥

मूलम्-इह खलु आणंदाइ समणे भगवं महावीरे आणंद समणोवासग एवं वयासी एव खलु आणंदा! समणोवासएणं अभिगयजीवाजीवेणं जाव अणइक्कमणिज्जेण सम्मत्तस्स पंच अइयारा पेयाला जाणियव्वा, न समायरियव्वा, तंजहा-संका, कंखा, विइगिच्छा, परपासंडपसंसा, परपासंडसंथवे ॥ ४४ ॥

छाया—तदनन्तर च खलु चतुर्विधमनर्थदण्ड प्रत्याख्यामि, तद्यथा—अपध्यानाचरित, प्रमादाचरित, हिंसाप्रदान, पापकर्मोपदेशम् ॥ ४३ ॥

टीका—'तदनन्तर'मित्यादि – प्राग्व्याख्यातानी सर्वाणि पदानि ॥ ४३॥

पानीयविधि परिमाण किया कि–आकाशसे वर्त्तन आदिमें गिरे हुए जलके सिवाय और सब पानीका प्रत्याख्यान करता हूँ ॥४१॥ इसके पश्चात् मुखवास विधिका परिमण किया कि–पाँच सुगन्धियुक्त ताम्बूलों के सिवाय सब मुखवास विधिका प्रत्याख्यान करता हूँ ॥४२॥

टीकार्थ-'तयाणतर' इत्यादि पश्चत् आनन्द गाथापतिने कहा भदन्त! मैं अपध्यानचरित, प्रमादाचरित, हिंसाप्रदान, और पापकर्मोपदेश, इन चारों प्रकारके अनर्थ दडका प्रत्याख्यान करता है। अनर्थ दडोंके स्वरूपका पहले व्याख्यान किया जा चुका है ॥ ४३ ॥

કરૂ છુ (૪૦) પછી પાનીય-વિધિનુ પરિમાણ કર્યું કે– આકાશમાથી વાસણ વગેરેમા પડેના પાણી સિવાય બાકી બધા પાણીનુ પ્રત્યાખ્યાન કરૂ છુ (૪૧) પછી મુખવાસ-વિધિનુ પરિમાણ કર્યું કે–પાચ સુગધિયુક્ત તામ્બુલે સિવાયના બધા મુખવાસવિધિનુ પ્રત્યાખ્યાન કરૂ છુ (૪૨)

ટીકાર્થ-'तयाणतर' ઇત્યાદિ પછી આનદ ગાથાપતિએ કહ્યુ– ભદન્ત! હુ અપધ્યાનાચરિત, પ્રમાદા- ચરિત, હિંસાપ્રદાન અને પાપકર્મોપદેશ, એ ચારે પ્રકારના અનર્થદડનુ પ્રત્યાખ્યાન કરૂ છુ અનર્થદડના સ્વરૂપનુ વ્યાખ્યાન પહેલા કરવામા આવી ગયુ છે (૪૩)

कान्ता लोकप्रतीतः। 'पालङ्ग' त्ति-पालङ्ग=पूर्वदेशप्रसिद्धो लताफलविशेष आम्र वा तच तन्माधुरक च पालङ्गमाधुरक तस्मात्। 'सेधे' त्ति सेधन सेधः=सिद्धिस्त स्मिन् सति, अम्लप्रचुरवेसवारसस्कृतत्वादम्लानि, सेधाम्लानि, दालिकया =मुद्गादिरूपया सम्पादितानि तथैवाम्लानि दालिकाम्लानि, सेधाम्लानि च दालिकाम्लानि च सेधाम्ल दालिकाम्लानि,-तेभ्य'-तल्लिता तक्रदधिकाञ्जिकादिष्वम्ल पदार्थेषु क्लिन्नाना, यद्वा अम्लवेसवारसस्कृताना मुद्ग चणकादीना वटकादिभ्य इत्यर्थ। 'अन्तरिक्षे' त्ति कास्यादिभाजनोपर्याकाशात्पतित जलमन्तरिक्षोदक तस्मात्। 'पञ्च' त्तिकक्कोलैलालवङ्गजातीफलकर्पूररूपैः पञ्चभिः सुगन्धि द्रव्यै सस्कृत=पञ्चसौगन्धिक तस्मात् ॥ २२-४२ ॥

ओदनोका प्रत्याख्यान करता हूँ ॥३५॥ फिर सूपविधिका परिमाण कीया की-कलाय (मटर), मूँग और माष (उड़द)को दालके सिवाय और सब दालोंका प्रत्याख्यान करता हूँ ॥३६॥ फिर घृतविधिका परिमाण किया कि-शरद् ऋतुमे होने वाले गोघृतमण्ड (गाय के घी सहित दही छाछ अथवा घी) के अतिरिक्त सब घृत विधिका प्रत्याख्यान करता हूँ ॥३७॥ फिर शाकविधिका परिमाण कीया की-वास्तूक (बथुआ) चूच्चु, तूँबा, सौवस्तिक शाकविशेष और मण्डूकिक शाकके सिवाय सब शाकोंका प्रत्याख्यान करता हूँ ॥३८॥ इसके बाद माधुरकविधिका परिमाण किया कि-पालङ्ग (पूर्वदेशमे प्रसिद्ध, वेलमे लगने वाला फल अथवा आम) माधुरकके सिवाय और सब माधुरकविधिका प्रत्याख्यान करता हूँ ॥३९॥ फिर जेमनविधिका परिमाण किया कि दालके बने हुए और अधिक खटाईमे डाले हुए पदार्थ (जैसे दही वडा)के अतिरिक्त और सब जेमनविधिका प्रत्याख्यान करता हूँ ॥४०॥ फिर

બધા ભાતનુ પ્રત્યાખ્યાન કરૂ છુ (૩૫) પછી સૂપ-વિધિનુ પરિમાણ કર્યું કે વટાણા, મગ અને અડદની દાળ સિવાય બાકી બધી દાળોનુ પ્રત્યાખ્યાન કરૂ છુ (૩૬) પછી ઘૃત-વિધિનુ પરિમાણ કર્યું કે શરદ ઋતુમા થતા ગોઘૃતમડ (ગાયના ઘી સાથે દહીં-છાશ અથવા તાવેલા ઘી) સિવાય બીજી ઘૃત-વિધિનુ પ્રત્યાખ્યાન કરૂ છુ (૩૭) પછી શાક-વિધિનુ પરિમાણ કર્યું કે વાસ્તુક (વથુઆ), ચૂચ્ચુ, દૂધિ, સૌવસ્તિક અને મડૂકિક શાક સિવાયના બાકીના બધા શાકોનુ પ્રત્યાખ્યાન કરૂ છુ (૩૮) પછી માધુરક-વિધિનુ પરિમાણ કર્યું કે-પાલગ (પૂર્વદેશમા જાણીતા, વેલે થતા ફળ અથવા કેરી) માધુરક સિવાય બાકી બધા માધુરક-વિધિનુ પ્રત્યાખ્યાન કરૂ છુ (૩૯) પછી જમણ-વિધિનુ પરિમાણ કર્યું કે દાળના બનાવેલા અને ખૂબ ખટાશમા નાખેલા (જેવા કે દહીંવડા) પદાર્થ સિવાય બીજા બધા જમણ-વિધિનુ પ્રત્યાખ્યાન

वे' त्यादिरूप संशयकरणम् । परपाषण्डप्रशंसा=सर्वज्ञानुपदिष्टस्य धर्मस्य प्रशंसनम्। परपाषण्डसंस्तवः=सर्वज्ञानुपदिष्टस्य धर्मस्य परिचयः। उक्तानि च शङ्कादीनां स्वरूपाणि यथा–

" जिणोवइट्टतत्तेसु, सव्वओ अंसओवि वा ।
असच्चत्तणसंसीई, सत्थे संका णिरूविया ॥१॥
सव्वओ देसओ एव, मिच्छादंसणकंखणं ।
सम्मत्तस्साइयारेसु, बीओ कंखत्ति कित्तिओ ॥२॥
तवोदाणाइयाणं मे, पयासेण फलं सिय ।
ण वत्ति संसओ जो सा, वितिगिच्छा पकित्तिया ॥३॥
सव्वन्नाणुवइट्ठस्स, धम्मस्स य पसंसणं ।
विण्णेया परपासंड, प्पसंसा जिणसासणे ॥४॥
तहेव जो परिचओ, सव्वन्नाणुत्तधम्मगो ।
पंचमो अइयारो सो, परपासंडसंथवो ॥५॥ इति ।

एतच्छाया च—

" जिनोपदिष्टतत्त्वेषु, सर्वतोऽशतोऽपि वा ।
असत्यत्वसंशीति, शास्त्रे शङ्का निरूपिता ॥१॥
सर्वतो देशत एव, मिथ्यादर्शनकाङ्क्षणम् ।
सम्यक्त्वस्यातिचारेषु द्वितीयः काङ्क्षेति कीर्तितः ॥२॥
तपोदानादिकानां मे प्रयासेन फलं स्यात् ।
न वेति संशयो यः सा विचिकित्सा प्रकीर्तिता ॥३॥
सर्वज्ञानुपदिष्टस्य, धर्मस्य च प्रशंसनम् ।
विज्ञेया परपाषण्डप्रशंसा जिनशासने ॥४॥
तथैव य परिचयः, सर्वज्ञानुक्तधर्मगः ।
पञ्चमोऽतीचारः स, परपाषण्डसंस्तवः ॥५॥ " इति ।

इति सूत्रार्थः ॥४४॥

शंका आदिका स्वरूप और भी कहा है–[गा०१–५]। इन गाथाओंका अर्थ ऊपर आचुका है ॥ ४४ ॥

શંકા આદિનું સ્વરૂપ બીજી રીતે પણ કહેલું છે–(ગા૦ ૧–૫)। એ ગાથાઓનો અર્થ ઉપર આવી ગયો છે (૪૪)

छाया—इह खलु हे आनन्द ! श्रमणो भगवान् महावीर आनन्द श्रमणोपासकमेवमवादीत्-एवं खलु आनन्द ! श्रमणोपासकेनाभिगतजीवाजीवेन यावदनतिक्रमणीयेन सम्यक्त्वस्य पञ्चातीचाराः प्रधाना ज्ञातव्या न समाचरितव्याः तद्यथा शङ्का, काङ्क्षा, विचिकित्सा, परपाषण्डप्रशंसा, परपाषण्डसंस्तवः ॥ ४४ ॥

टीका—सम्यक्त्वस्य=प्राङ्निर्दिष्टस्वरूपस्य। 'पेयाल' इति प्रधानवाचको देशी शब्दः। तद्यथा=तानेव पञ्चातीचारान् दर्शयति शङ्का=अर्हदुपदिष्टेषु तत्त्वेषु सर्वतोऽशतो वा असत्यतया संशयकरणम्। काङ्क्षा=सर्वतो देशतश्च मिथ्यादर्शनस्याभिलाषः। विचिकित्सा='एतस्य महतस्तपोदानादिप्रयासस्य फलं भविष्यति न

टीकार्थ-'इह खलु' इत्यादि श्रमण भगवान् महावीर, आनन्द श्रावकसे इस प्रकार बोले-" हे आनन्द ! जीव अजीवके स्वरूपको जाननेवाले यावत् अनतिक्रमणीय श्रावकको पूर्वोक्त सम्यक्त्वके पाँच प्रधान अतिचार जानने चाहिए, किन्तु उनका आचरण न करना चाहिए। वे अतिचार इस प्रकार हैं— (१) शङ्का, [२] काङ्क्षा, [३] विचिकित्सा, [४] परपाषण्डप्रशंसा, [५] परपाषण्डसंस्तव। सर्वज्ञ भगवान् द्वारा कथित तत्त्वोंमें थोड़ी या पूरी असत्यताकी शंका करना शंका-अतिचार है १। एक देशसे या सर्व देशसे मिथ्यादर्शनकी अभिलाषा करना कांक्षा अतिचार है २। 'इस महान् दान या तपका फल मिलेगा या नहीं' इत्यादि संशय करना विचिकित्सा अतिचार है ३। सर्वज्ञ द्वारा न कहे हुए धर्मकी प्रशंसा करना परपाषण्डप्रशंसा'अतिचार है ४। सर्वज्ञद्वारा न कहे हुए धर्मका परिचय करना परपाषण्ड संस्तव अतिचार है ५।

टीकार्थ-"इह खलु" ઇત્યાદિ શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીરે આનંદ શ્રાવકને આ પ્રમાણે કહ્યુ "હે આનંદ જીવ-અજીવના સ્વરૂપોને જાણનારા યાવત્ અનતિક્રમણીય શ્રાવકે પૂર્વોક્ત સમ્યક્ત્વના પાંચ પ્રધાન અતિચારો જાણવા જોઈએ, પણ આચરવા ન જોઈએ તે અતિચાર આ પ્રમાણે છે— (૧) શંકા, (૨) કાંક્ષા, (૩) વિચિકિત્સા, (૪) પરપાખંડપ્રશંસા, (૫) પરપાખંડસંસ્તવ સર્વજ્ઞ ભગવાને કહેલા તત્ત્વોમાં થોડી કે વધુ અસત્યતાની શંકા કરવી એ શંકા – અતિચાર છે (૧) એક દેશે કરીને અથવા સર્વ દેશે કરીને મિથ્યાદર્શનની અભિલાષા કરવી એ કાંક્ષા અતિચાર છે (૨) 'આ મહાન્ દાન અથવા તપનું ફળ મળશે કે નહિ' એ પ્રમાણે સંશય કરવો એ વિચિકિત્સા-અતિચાર છે (૩) સર્વજ્ઞે ન કહેલા ધર્મની પ્રશંસા કરવી એ પરપાખંડપ્રશંસા-અતિચાર છે (૪) સર્વજ્ઞે ન કહેલા ધર્મનો પરિચય કરવો એ પરપાખંડસંસ્તવ-અતિચાર છે (૫)

चे' त्यादिरूप संशयकरणम् । परपाषण्डप्रशंसा=सर्वज्ञानुपदिष्टस्य धर्मस्य प्रशंसनम् । परपाषण्डसंस्तवः=सर्वज्ञानुपदिष्टस्य धर्मस्य परिचयः । उक्तानि च शङ्कादीनां स्वरूपाणि यथा—

" जिणोवइट्टतत्तेसु, सव्वओ अंसओवि वा ।
असच्चत्तणसंसीई, सत्थे संका णिरूविया ॥१॥
सव्वओ देसओ एव, मिच्छादंसणकंखणं ।
सम्मत्तस्साइयारेसु, बीओ कंखत्ति कित्तिओ ॥२॥
तवोदाणाइयाण मे, पयासेण फलं सिय ।
ण वत्ति संसओ जो सा, वितिगिच्छा पकित्तिया ॥३॥
सव्वन्नाणुवइट्ठस्स, धम्मस्स य पसंसणं ।
विण्णेया परपाखंड, प्पसंसा जिणसासणे ॥४॥
तहेव जो परिचओ, सव्वन्नाणुत्तधम्मगो ।
पंचमो अइयारो सो, परपाखंडसंथवो ॥५॥ इति ।

एतच्छाया च—

" जिनोपदिष्टतत्त्वेषु, सर्वतोंऽशतोऽपि वा ।
असत्यत्वसंशीतिः, शास्त्रे शङ्का निरूपिता ॥१॥
सर्वतो देशत एव, मिथ्यादर्शनकाङ्क्षणम् ।
सम्यक्त्वस्यातिचारेषु द्वितीयः काङ्क्षेति कीर्त्तितः ॥२॥
तपोदानादिकानां मे प्रयासेन फलं स्यात् ।
न वेति संशयो यः सा विचिकित्सा प्रकीर्त्तिता ॥३॥
सर्वज्ञानुपदिष्टस्य, धर्मस्य च प्रशंसनम् ।
विज्ञेया परपाषण्डप्रशंसा जिनशासने ॥४॥
तथैव यः परिचयः, सर्वज्ञानुक्तधर्मग ।
पञ्चमोऽतीचारः स, परपाषण्डसंस्तवः ॥५॥ " इति ।

इति सूत्रार्थः ॥४४॥

शंका आदिका स्वरूप और भी कहा है-[गा०१-५]। इन गाथाओंका अर्थ ऊपर आचुका है ॥ ४४ ॥

શંકા આદિનું સ્વરૂપ બીજી રીતે પણ કહેલું છે-(ગા૦ ૧-૫)। એ ગાથાઓનો અર્થ ઉપર આવી ગયો છે (૪૪)

मूलम्—तयाणतरं च णं थूलगस्स पाणाइवायवेरमणस्स समणोवासएणं पंच अइयारा पेयाला जाणियव्वा न समायरियव्वा, तंजहा—बंधे, वहे, छविच्छेए, अतिभारे, भत्तपाणवोच्छेए १ ॥४५॥

छाया—तदनन्तरं च खलु स्थूलकस्य प्राणातिपातविरमणस्य श्रमणोपासकेन पञ्चातीचाराः प्रधाना ज्ञातव्या न समाचरितव्याः, तद्यथा—बन्धः, वधः, छविच्छेदः, अतिभारः, भक्तपानव्यवच्छेदः १ ॥ ४५ ॥

टीका—'बन्धे'-ति-बन्धनं=प्राणिनो रज्ज्वादिना संयोजनं, वधः=कशादिना परिपीडनं, छविच्छेदः=शस्त्रादिनाऽवयवकर्तनम्, अतिभारः=प्राणिस्कन्धपृष्ठाद्युपरि परिमाणाधिकभारार्पणं, भक्तपानव्यवच्छेदः=अन्नपानाद्यदानं तद्दानोद्यतस्य वाऽन्तरायकरणम् ।

अत्राहुः प्राञ्च आचार्याः—बन्धो द्विविधः—द्विपदबन्धश्चतुष्पदबन्धश्चेति,

टीकार्थ—तयाणतरं चेत्यादि। इसके अनन्तर श्रावकको स्थूल प्राणातिपात विरमण व्रतके पांच प्रधान अतिचार जानना चाहिए पर आचरण न करना चाहिए। वे इस प्रकार है—[१] बन्ध, [२] वध, [३] छविच्छेद, [४] अतिभार और [५] भक्तपानव्यवच्छेद ।

किसी जीवको रस्सी आदिसे बाँधना बन्ध है। कोडा आदिसे मारना वध है। शस्त्र आदिसे उसके अवयवों (अंगों)को काटना छविच्छेद है। कन्धे या पीठ पर परिमाणसे अधिक भार लादना अतिभार है, और अन्नपानी न देना, अथवा दूसरा देता हो तो अन्तराय करना भक्त पानव्यवच्छेद अतिचार है।

प्राचीन आचार्योंके मतसे बन्ध दो प्रकारका है—द्विपदबन्ध और

टीकार्थ—तयाणतरं चेत्यादि त्यारपछी श्रावके स्थूलप्राणातिपातविरमण व्रतना पांच प्रधान अतिचार जाणवा जोइए पण आचरवा न जोइए, ते आ प्रमाणे छे (१) बंध, (२) वध, (3) छविच्छेद, (४) अतिभार अने (५) भकतपानव्यवच्छेद

कोई जीवने दोरडा वगेरेथी बांधवो ते बंध छे कोरडा वगेरेथी मारवो ए वध छे शस्त्र आदिथी तेना अवयवोने कापवा ते छविच्छेद छे खांध अथवा पीठ पर परिमाणथी वधु भार लादवो ए अतिभार छे, अने अन्न पाणी न आपवा अथवा बीजो देतो होय तेमां अन्तराय करवो ए भकत-पान व्यवच्छेद अतिचार छे

प्राचीन आचार्योने मते बंध बे प्रकारनो छे द्विपदबंध अने चतुष्पदबंध

तत्र द्विपदबन्धो मनुष्यादिबन्धश्चतुष्पदबन्धश्च पशुबन्धः। प्रकारान्तरेण पुनरयं द्विविधः-अर्थबन्धोऽनर्थबन्धश्चेति=प्रयोजनवशाद्बन्धनम्, अनर्थबन्धो= निष्प्रयोजनबन्धनम्। अर्थबन्धोऽपि द्विविधः-सापेक्षनिरपेक्षभेदात्, तत्र सापेक्षो=रज्ज्वादिभिर्मञ्जुलपदार्थैः सम्पादितो, यो हि वह्न्यादिभये समुपस्थिते सुखच्छेद्यो भवितुं शक्नोति, नायमतीचारः किन्तु यः प्राणी बन्धनमन्तरेण यथोचितं नावतिष्ठते तन्मात्रार्थः। अध्ययनादिविषयिकामाज्ञामपालयतां शिशुप्रभृतीनामन्यापराधिनां दासीदासचोरादीनां चाग्न्यादिभयसंरक्षणगर्भः शिक्षार्थं यो बन्धः स सापेक्ष इति यावत्। यत्तु निर्दयतया मनुष्यपश्वादीनां बन्धनं स निरपेक्षो बन्धः

चतुष्पदबन्ध। मनुष्य आदिको बाधना द्विपद बन्ध है और पशुओंको बाधना चतुष्पद बन्ध है। दूसरी तरहसे भी बधके दो भेद हैं—[१] अर्थबन्ध और (२) अनर्थबन्ध। प्रयोजनसे बाधना अर्थबन्ध है और बिना प्रयोजनही बाध देना अनर्थबन्ध है। अर्थ बन्ध भी दो प्रकारका है-[१] सापेक्षबन्ध और [२] निरपेक्षबन्ध। कोमल रस्सी आदिसे ऐसा बाधना कि-अग्नि लगने आदिका भय होने पर शीघ्र ही सरलतासे छोडा जा सके उसे सापेक्ष बन्ध कहते हैं यह अतिचार नही है, केवल बिना बाधे ठीक न रहनेवाले प्राणियोंके लिए है। तात्पर्य यह है कि पढाई आदि सबन्धी आज्ञा न मानने वाले बालकोंको, अन्य अपराधियोंको तथा दासी दास चोर आदिको, अग्नि आदिके भयसे उनकी रक्षाका लक्ष रखते हुए केवल शिक्षा देनेके लिए बाधना सापेक्ष बन्ध है। मनुष्य

મનુષ્ય આદિને બાધવા તે દ્વિપદબંધ છે અને પશુઓને બાધવા તે ચતુષ્પદબંધ છે બીજી રીતે પણ બંધના બે ભેદ છે (૧) અર્થબંધ (૨) અનર્થબંધ પ્રયોજન માટે બાધવા તે અર્થબંધ છે અને વિનાપ્રયોજને બાધવા તે અનર્થબંધ છે અર્થબંધ પણ બે પ્રકારના છે (૧) સાપેક્ષબંધ અને (૨) બીજો નિરપેક્ષબંધ કોમળ દોરડા વગેરેથી એવી રીતે બાધવા કે આગ લાગવા વગેરેનો ભય ઉપસ્થિત થતા તેમને ઝડપથી અને સહેલાઇથી છોડી દઇ શકાય તે સાપેક્ષબંધ છે એ અતિચાર નથી, કેવળ બાધ્યા વિના બરાબર ન રહે તેવા પ્રાણીઓને માટે તે છે તાત્પર્ય એ છે કે ભણતર આદિ સમ્બન્ધી આજ્ઞા ન માનતા હોય તેવા બાળકોને, અન્ય અપરાધીઓને તથા દાસ-દાસી ચોર આદિને અગ્નિ આદિના ભયથી તેમની રક્ષાનુ લક્ષ રાખીને કેવળ શિક્ષા કરવા માટે બાધવા એ સાપેક્ષબંધ છે મનુષ્ય પશુ આદિને નિર્દયતાપૂર્વક

अयमतीचाररूपत्वाच्छ्रावकैः सर्वथा परित्याज्यः । १ । वधादीनां स्वरूपं विधिं बन्धनवदेव । इहापि निरपेक्षतया सनिर्दयं कस्यचित्ताडनमतीचारः। सत्यवसरे प्राणिनः प्राणरक्षणमपेक्ष्य मर्मस्थानत्यागपूर्वकं सापेक्षं ताडनमनतीचारः ।२। एवं छविच्छेदेऽपि कर्णनासाहस्तपादादीनां निर्दयतया छेदनमतीचारः। प्राणिनस्त्राणार्थं व्रण विस्फोटकादिच्छेदनमनतीचारः ।३। अतिभारे च वाहकानां शक्तिमनपेक्ष्य परिमाणाधिकभारार्पणं चिरकालपर्यन्तं हल शकटादिषु योजनं चातीचारस्तद्भिन्नोऽनतीचारः, किन्तु सम्भवति गत्यन्तरे भारोद्वहनेन जीविकाग्रहणं गर्हितमे-

पशु आदिको निर्दयता के साथ बांधना निरपेक्ष बन्ध है। यह बन्ध अतिचार रूप है, श्रावकोंको इसका सर्वथा त्याग अवश्य करना चाहिए।

वध आदिका स्वरूप और विधि बन्धनके ही समान हैं। यहाँ भी निर्दयतापूर्वक किसीको ताडन करना अतिचार है और अवसर होने पर प्राणोंकी रक्षाका ध्यान रखते हुए मर्मस्थानोंमें चोट न पहुँचा कर सापेक्ष ताडन करना अतिचार नहीं है २। इसी प्रकार कान नाक हाथ पैर आदि अंगोंको निर्दयतासे छेदना (काटना) छविच्छेद अतिचार है, और प्राणीकी रक्षाके लिए घाव या फोडे आदिको चीरना-काटना अतिचार नहीं है ३। अतिभारमें, जुतने वाले बैल आदिकी शक्तिकी परवाह न करके परिमाणसे अधिक बोझ लाद देना, अथवा गाडी आदिमें लगातार बहुत समय तक जोते रखना अतिचार है। शक्तिके अनुसार या थोडे समय तक जोतना अतिचार नहीं है। हाँ, यह स्मारक

બાંધવા એ નિરપેક્ષબંધ છે એ બંધ અતિચારરૂપ છે, શ્રાવકોએ તેનો સર્વથા ત્યાગ કરવો જોઇએ

વધ આદિનું સ્વરૂપ અને વિધિ બંધનની પેઠે જ છે. એમાં પણ નિર્દયતાપૂર્વક કોઈને તાડન કરવું એ અતિચાર છે અને અવસર આવ્યે પ્રાણોની રક્ષાનું ધ્યાન રાખીને મર્મસ્થાનો પર ચોટ ન લાગે એવી રીતે સાપેક્ષ તાડન કરવું એ અતિચાર નથી (૨) એજ પ્રકારે કાન નાક હાથ પગ આદિ અંગોને નિર્દયતાપૂર્વક કાપવા એ છવિચ્છેદ અતિચાર છે પ્રાણીની રક્ષાને માટે ઘા અથવા ફોલ્લા વગેરેને ચીરવા-કાપવા એ અતિચાર નથી (૩) અતિભારમાં, ગાડે જોડાનારા બળદ આદિની શકિતની દરકાર રાખ્યા વિના પરિમાણથી વધારે બોજો લાદવો, અથવા ગાડા સાથે સળંગ વધુ વખત સુધી તેમને જોડી રાખવા એ અતિચાર છે શકિત પ્રમાણે અથવા થોડો વખત જોડવા એ અતિચાર નથી હા, એ ધ્યાનમાં

वेति तु स्मरणीयम्(४)भक्तपानव्यवच्छेदेऽपि निष्कारण कस्यचिद्बुभुक्षा पिपासाऽऽतुरस्योपवासनमतीचारः,रोगादेःस्यचिद्वोपद्रवस्य प्रशमार्थं तूपवासनमनतीचारः ।५। एषु बन्धनादिषु केचित्तु क्रोधाऽऽविष्टेन कस्यापि बन्धादीनि न कर्तव्यानी-त्याहुरिति अत्रेमा सङ्ग्रहगाथा.—

" बधण वह छविछेया ऽइभारमह भत्तपाणवुच्छेओ ।
एए पचऽइयारा, हवंति एयस्स तत्थ पढम तु ॥ १ ॥
पग्गहजोगो जीवे, कसाइहिँ पीडण वहो णेओ ।
तीओ अवयवकत्तण,-मइभारो बहुलभारसठवण ॥ २ ॥
अन्नाईणमदाण, पडिसेहो भत्त पाणवुच्छेओ ।
केसिंचि मए बधो, दुविहो दुपयाण चोपयाण च ॥ ३ ॥

छाया–" बन्धन वध-च्छविच्छेदा ऽतिभारमथ भक्तपानव्यवच्छेदः ।
एते पञ्चातीचारा भवन्ति एतस्य, तत्र प्रथम तु ॥१॥
प्रग्रहयोगो जीवे कशादिभिः पीडन वधो ज्ञेयः ।
तृतीयोऽवयवकर्त्तन,-मतिभारो बहुलभारसस्थापनम् ॥२॥
अन्नादीनामदान, प्रतिषेधो भक्तपानव्यवच्छेदः ।
केषाञ्चिन्मते बन्धो, द्विविधो द्विपदाना चतुष्पदाना च ॥३॥

रखना चाहिए कि आजीविकाका दूसरा उपाय होने पर श्रावकको बोझ लादनेकी आजीविका करना निन्दनीय है ४ । भक्तपानव्यवच्छेदमें किसी भूखे प्यासेको विना कारण ही भक्त-पान (अन्न जल) न देना अतिचार है, किन्तु रोग आदि कारणसे या अन्य किसी उपद्रवसे भक्त पान न देना अतिचार नहीं है ६ । बन्धन आदि अतिचारोंके विषयमें कोई कोई आचार्य ऐसा कहते हैं कि क्रोधित होकर बन्धन आदि न करने चाहिए । सग्रह गाथाओंका अर्थ भी यही है ॥ ४५ ॥

રાખવુ જોઇએ કે– આજીવિકાનુ બીજુ સાધન હોવા છતા શ્રાવકે બોજો લાદવાનો ધધો કરી આજીવિકા ચલાવવી એ નીદનીય છે (૪) ભકતપાનવ્યવચ્છેદમા કોઈ ભૂખ્યા–તરસ્યાને વિના કારણે અન્નપાણી ન આપવા તે અતિચાર છે, પરતુ રોગ આદિ કારણે અથવા બીજા કોઇ ઉપદ્રવને લીધે અન્ન–પાણી ન આપવા એ અતિચાર નથી (૫) બધન આદિ અતિચારોના વિષયમા કોઇ કોઇ આચાર્ય એમ કહે છે કે ક્રોધિત થઇને બધન આદિ ન કરવા જોઈએ સગ્રહ ગાથાઓનો અર્થ પણ એજ છે (૪૫)

[संग्रहगाथाः]

पढमो दासाईण, बीओ णेओ तहा पसूण, च ।
एसो पुणोवि दुविहो, अट्ठाणट्ठप्पभेएण ॥ ४ ॥
अट्ठोवि दुप्पगारो, सावेक्खो हवइ किंच णिरवेक्खो ।
सावेक्खो मिउलेहिं, बंधो रस्सिप्पभिइहिं भणिओ ॥ ५ ॥
अग्गिप्पभिईओ जो, भएवि सजायए सुहच्छेज्जो ।
पडिकूलायरियाण, सिसुदासीदासचोरगाईणं ॥ ६ ॥
णिद्दयताए माणुस, पसुबंधो एत्थ होइ णिरवेक्खो ।
अइयाररूवताए, एसो सड्ढेहिं चयणिज्जो ॥ ७ ॥
जहबंधण वहाइससरूवविहिणो सय मुणेयव्वा ।
णीदीसइ जह भेओ, तहा उ अग्गे विसेसरूवेण ॥ ८ ॥
णिरवेक्खाए तालण, मइयारो णिद्दयत्तणेण वहे ।
एयव्विवरीओ पुण, सत्थे वुत्तो अणइयारो ॥ ९ ॥
णिद्दयताए कण्णा,-ईण छेओ तहत्थि अइयारो ।
छविछेएवि वणाइ,-प्फोडणमेव अणइयारो ॥ १० ॥

छाया

प्रथमो दासादीना, द्वितीयो ज्ञेयस्तथा पशूना च ।
एष पुनरपि द्विविध., अर्थानर्थप्रभेदेन ॥४॥
अर्थोऽपि द्विविध , सापेक्षो भवति किञ्च निरपेक्ष ।
सापेक्षो मृदुलैर्बन्धो रश्मिप्रभृतिभिर्भणितः ॥५॥
अग्निप्रभृतितो यो भयेऽपि सजायते सुखच्छेद्यः ।
प्रतिकूलाचरिताना, शिशुदासीदासचोरकादीनाम् ॥६॥
निर्दयतया मानुषपशुबन्धोऽत्र भवति निरपेक्ष. ।
अतिचाररूपतया, एष श्राद्धैस्त्याज्य ॥७॥
यथाबन्धन वधादिस्वरूपविधय. स्वय ज्ञातव्या. ।
निर्दिश्यते यथा भेदस्तथा त्वग्रे विशेषरूपेण ॥८॥
निरपेक्षतया ताडन-मतिचारो निर्दयत्वेन वधे ।
एतद्विपरीत पुन. शास्त्रे उक्तोऽनतिचार, ॥९॥
निर्दयतया कर्णादीना छेदस्तथाऽस्त्यतीचारः ।
छविच्छेदेऽपि व्रणादिस्फोटनमेवमनतिचार ॥१०॥

[संग्रहगाथाः]

अइभारेवि य वाहग,-सत्तिं अणवेक्ख भारसठवणं ।
अइयारो, तब्भिन्नो णिरुवाए अणइयारो य ॥ ११ ॥
एव पचमभेए, छुहापिवासाउलस्स णीहेउ ।
उववासणमइयारो, हवए रोगाइसु अणइयारो ॥ १२ ॥
कोहाऽऽवेसा कस्सवि, वधाइ जाउ णेव करणिज्ज ।
वधाईणं विसए, केसिंचि मय तु एमेव ॥ १३ ॥

छाया–अतिभारेऽपि च वाहकशक्तिमनपेक्ष्य भारसस्थापनम् ॥
अतिचारः, तद्भिन्नो निरुपायेऽनतिचारश्च ॥११॥
एव पञ्चमभेए क्षुधा-पिपासाकुलस्य निर्हेतु ।
उपवासनमतिचारो भवति रोगादिष्वनतिचार. ॥१२॥
क्रोधाऽऽवेशात्कस्यापि बन्धादि जातु नैव करणीयम् ।
बन्धादिना विषये, केषाञ्चिन्मत तु एवमेव ॥१३॥ " इति ।
इति सूत्रार्थः ॥४५॥

मूलम्–तयाणंतर च णं थूलगस्स मुसावायवेरमणस्स पंच अइयारा जाणियव्वा न समायरियव्वा,तजहा-सहसा अब्भक्खाणे, रहसा अब्भक्खाणे, सदारमतभेए, मोसोवएसे कूडलेहकरणे॥४६॥

छाया–तदनन्तर च खलु स्थूलकस्य मृपावादविरमणस्य पञ्चातीचारा ज्ञातव्या न समाचरितव्या , तद्यथा–सहसाऽभ्याख्यान, रहोऽभ्याख्यान, स्वदारमन्त्रभेदः, मृपोपदेशः, कूटलेखकरणम् ॥ ४६ ॥

टीका—'सहसे' ति–सहसा=विचारमकृत्वैवाऽऽवेशवशाज्झटिति, अभ्याख्यान=कस्यचिदुपरि मिथ्यादोषाऽऽरोपण सहसाभ्याख्यानम् 'त्व चौरोऽसि,

---

टीकार्थ–तयाणतर चेत्यादि इसके अनन्तर स्थूलमृपावादविरमण व्रतके पांच अतिचार जानना चाहिए किन्तु आचरण नही करना चाहिए। वे इस प्रकार हैं–(१) सहसाऽभ्याख्यान, (२) रहोऽभ्याख्यान, (३) स्वदारमन्त्रभेद, (४) मृपोपदेश, (५) कूटलेखकरण ।

विचार किये विना ही आवेशमें आकर झट किसी पर मिथ्या आरोप

ટીકાર્થ–तयाणतर चेत्यादि ત્યારપછી સ્થૂલમૃષાવાદવિરમણ વ્રતના પાંચ અતિચાર જાણવા જોઇએ, પણ આચરવા જોઇએ નહિ, તે આ પ્રમાણે – (૧) સહસાભ્યાખ્યાન, (૨) રહોભ્યાખ્યાન, સ્વદાર–મન્ત્રભેદ,–(૪) મૃષોપદેશ, (૫) કૂટલેખકરણ

વિચાર કર્યા વિનાજ આવેશમાં આવી જઇને ઝટપટ કોઇની ઉપર મિથ્યા

त्वं जारजन्माऽसि, इय च डाकिनीव प्रतिभाती'-त्यादिरूपम् । १ । रहसि=एकान्ते भवं-रहस्यं तस्मिन्नभ्याख्यान=मिथ्याभियोगो रहस्याभ्याख्यानम् एकान्ते समुपविश्य कस्मिँश्चिद्विचारे गुह्य मन्त्रयतो जनानवलोक्य-'एते राजादिविरुद्ध मिथ आमन्त्रयन्ती'-त्यादिरूपम् । एते सहसाभ्याख्यानरहस्याभ्याख्याने व्रतमगणयित्वा बुद्धिपूर्वकं क्रियमाणे अनाचारता भजतः, असावधानतया क्रियमाणे चातीचाररूपताम् । २ । स्वस्य दाराः=पत्नी स्वदारास्तेषां मन्त्रो=विस्रम्भभाषणं तस्य भेदः=परस्मै कथन-निजया पत्न्या सहैकान्ते कृतस्य कामविलासादिविषयकस्य गोपनीयस्य सलपनादेरन्य प्रति समुद्घाटनमित्यर्थ , स्वदारपदमत्र स्वमित्रादीनामप्युपलक्षणम् । ननु स्वदारमन्त्रभेदको यथास्थितवस्तुप्रतिपादकत्वान्न मिथ्या

लगा देना सहसाऽभ्याख्यान है। जैसे-"तू चोर है, जारपुत्र है-गोला है, यह तो डाकिनसी मालूम होती है।" इत्यादि ॥ १ ॥ लोग एकान्तमें बैठ कर कुछ गुप्त परामर्श कर रहे हों तो उन पर मिथ्या दोष लगा देना रहोऽभ्याख्यान है। जैसे "ये लोग आपसमें राजाके विरुद्ध सलाह कर रहे थे" इत्यादि ॥

ये सहसाभ्याख्यान और रहोभ्याख्यान, यदि व्रतकी परवाह न करके जान बूझ कर सेवन किये जावें तो अनाचार हो जाते हैं, और यदि असावधानीसे इनका सेवन हो जाय तो अतिचार होते हैं ॥ २ ॥

अपनी पत्नी के साथ एकान्तमें किये हुए कामविलास आदि तथा गुप्त वार्त्तालाप आदि दूसरेसे कह देना स्वदारमन्त्रभेद है। 'स्वदार' पद यहा पर उपलक्षण है, उससे अपने मित्र आदिका भी ग्रहण होता

આરોપ લગાડી દેવો એ સહસાભ્યાખ્યાન છે જેમકે-"તુ ચોર છે, જારપુત્ર-ગોલો છે, એ તો ડાકણુ જેવી જણાય છે" ઈત્યાદિ (૧) લોકો એકાતમા બેસીને કાંઇ ગુપ્ત પરામર્શ કરી રહ્યા હોય તો તેમની ઉપર મિથ્યાદોષ લગાડવો એ રહોભ્યાખ્યાન છે જેમકે "એ લોકો માહોમાહે રાજાની વિરુદ્ધ સલાહ કરી રહ્યા હતા' ઈત્યાદિ

જો વ્રતની દરકાર રાખ્યા વિના એ સહસાભ્યાખ્યાન અને રહોભ્યાખ્યાન જાણી બૂજીને સેવવામા આવે તો અનાચાર (વ્રતભગ) થાય છે અને જો અસાવધાનતાથી એ દોષોનુ સેવન થઈ જાય તો તે અતિચાર થાય છે (૨)

પોતાની પત્નીની સાથે એકાન્તમા કરેલા કામવિલાસ આદિ તથા ગુપ્ત વાર્તાલાપ આદિ બીજાને કહી દેવા એ સ્વદાર-મ ત્રભેદ છે 'સ્વદાર' શબ્દ અહીં ઉપલક્ષણ છે, તેથી પોતાના મિત્ર આદિનુ પણ ગ્રહણ થાય છે, અર્થાત્ મિત્ર આદિએ

भाषीति कथमिदमतीचारेषु परिगणितमिति चेत्सत्यमुक्त, किन्तु गुप्तवार्त्ताया प्रक्टिताया लज्जादिपारवश्याद्रोषाऽऽवेशाद्वा स्त्र्यादि' स्वपरप्राणाघाताद्यनर्थं कर्तुं शक्नोति तस्मादयमप्यतीचार इति । ३ । मृषा=मिथ्या तस्य, स चासौ चोपदेश॰- ऐहिकामुष्मिकाभ्युदयनि'श्रेयसविषये सन्दिहानजनपृष्टेन तत्वार्थमजानता हिंसा- दिसम्पृक्त तद्विपरीतोपदेशदान-मृषोपदेशः । अयमप्याभोगतश्चेदनाचारोऽना- भोगतश्चातिचार इति स्वय विवेक्तव्यम् ।४। कूटम्=असद्भूत वस्तु तस्य लेखः=

है, अर्थात् मित्र आदिने जो गुप्त बात एकान्तमें कही हो उसे प्रकट कर- देना भी अतिचार हैं ॥

शका—अपनी पत्नीकी गुप्त बात कहनेवाला यथार्थ (सच्चा) बोलता है, फिर वह मृषावादी कैसे हुआ ? और ऐसी बात कहना अतिचारोंमें क्यों शामिल किया गया है ?।

समाधान—ठीक है। पर गुप्त बात प्रगट हो जानेसे, लज्जा आदिके कारण क्रोध और आवेश आ जाता है। इससे स्त्री आदि, स्व परके प्राणोंका घात आदि अनर्थ कर बैठती है, इसलिए इसे अतिचार कहा है ॥३॥

मिथ्यात्वका या मिथ्या उपदेश देना मृषोपदेश है, इह-परके लोक- सम्बन्धी उन्नति के विषयमें किसीको सन्देह हो और वह दूसरेसे पूछे, किन्तु वह वास्तविकताको न जानता हुआ हिंसा आदिसे युक्त उलटा उपदेश देवे तो वह उपदेश मृषोपदेश है। अगर जान बूझकर झूठा उपदेश दे तो अनाचार है और विना जाने दे तो अतिचार है, इसमें इतना भेद स्वय कर लेना चाहिए ॥ ४ ॥ झूठ लेख लिखना अर्थात्

જે ગુપ્ત વાત એકાન્તમા કહી હોય તે પ્રકટ કરી દેવી એ પણ અતિચાર છે

શકા—પોતાની પત્નીની ગુપ્ત વાત કહેનાર યથાર્થ (સાચુ) બોલે છે, તો પછી મૃષાવાદી કયી રીતે થયો ? અને એવી વાત કહેવી એ અતિચારોમા કેમ દાખલ કરી ?

સમાધાન—ઠીક છે, પરન્તુ ગુપ્ત વાત પ્રકટ થઈ જવાથી લજ્જા આદિને કારણે ક્રોધ અને આવેશ આવી જાય છે તેથી સ્ત્રી આદિ, સ્વ-પરના પ્રાણોનો ઘાત આદિ અનર્થ કરી બેસે છે, તેથી તેને અતિચાર કહ્યો છે (૩)

મિથ્યાત્વનો યા મિથ્યા ઉપદેશ દેવો એ મૃષોપદેશ છે ઇહ-પરલોક- સબધી ઉન્નતિના વિષયમા કોઇને સદેહ હોય અને બીજાને પૂછે, પરન્તુ તે વાસ્તવિકતા ન જાણતો હોવાથી હિંસા આદિથી યુક્ત ઉલટો ઉપદેશ આપે તો તે ઉપદેશ મૃષોપદેશ છે અગર જાણી-બૂઝીને જૂઠો ઉપદેશ આપે તો તે અનાચાર છે અને અજાણતા આપે તો અતિચાર છે એમા એટલો ભેદ પોતાની મેળે કરી લેવો(૪)

लेखन, तद्रूपा क्रिया कूटलेखक्रिया—अन्यदीया मुद्राद्यङ्कितां लिपिं हस्तादिकौशलवशा दक्षरशोऽनुकृत्य परवञ्चनार्थं सर्वथा तदाकारतया लेखनमित्यर्थः, अनाचारातीचारौ तु प्राग्वदेवाऽऽभोगानाभोगाभ्यामवगन्तव्या । ५ । इत्थमत्र सङ्ग्रहगाथाः—

" एत्थ य पचइयारा, वुचंते लक्ख लक्खणोवेया ।
सहसब्भक्खाण तह, अब्भक्खाण रहस्सस्स ॥ १ ॥
णियदारमंतभेओ, मुसोवएसो य कूडलेहो य ।
एएसिं पचण्ह, कमसो रूव भणिज्जए अग्गे ॥ २ ॥
अवियार जो मिच्छा,-दोसाऽऽरोवो परत्थ ' तु चोरो ।
तु णीओ ' इच्चेव, सहसब्भक्खाणमागमे वुत्त ॥ ३ ॥
एगते मित्तेहिं, गुज्झ ज किंपि मतयतेसु ।
मिच्छादोसाऽऽरोवो, अब्भक्खाण रहस्समक्खाय ॥ ४ ॥
णिय थी मित्ताईण, सभेओ गुज्झमतपभिइस्स ।
णियदारमतभेओ, णायव्वो अह मुसोवएसो सो ॥ ५ ॥

एतच्छाया च—

" अत्र च पञ्चातीचारा उच्यन्ते लक्ष्यलक्षणोपेताः ।
सहसाभ्याख्यान तथा, अभ्याख्यान रहस्यस्य ॥ १ ॥
निजदारमन्त्रभेदो मृषोपदेशश्च कूटलेखश्च ।
एतेषा पञ्चाना क्रमशो रूप भण्यतेऽग्रे ॥ २ ॥
अविचार यो मिथ्या दोषारोप परत्र 'त्व चौरः ।
त्व नीच'' इत्येव, सहसाभ्याख्यानमागमे उक्तम् ॥ ३ ॥
एकान्ते मित्रैर्गुह्य, यत्किमपि मन्त्रयत्सु ।
मिथ्यादोषारोपोऽभ्याख्यान रहस्यमाख्यातम् ॥ ४ ॥
निजस्त्रीमित्रादीना, सभेदो गुह्यमन्त्रप्रभृतेः ।
निजदारमन्त्रभेदो, ज्ञातव्योऽथ मृषोपदेश' स ॥ ५ ॥

दूसरेकी मुहर आदि लगाकर, हाथकी सफाईसे दूसरेके अक्षरोंकी हूबहू नकल करके उसीके ढँगसे लिख देना कूटलेख क्रिया है। यह भी पहलेकी तरह ही यदि बुद्धिपूर्वक हो तो अनाचार है और बुद्धिपूर्वक न हो तो अतिचार है। सग्रह गाथाओंका अर्थ भी यही है ॥ ४६ ॥

જૂઠો લેખ લખવો અર્થાત્ બીજાનો સહી-સીક્કો કરવો, હાથની સફાઇથી બીજાના અક્ષરોની હુબહુ નકલ કરવી અને એની ઢબે લખાણ કરવુ, એ કૂટ-લેખક્રિયા છે એ પણ પહેલાની પેઠે બુદ્ધિપૂર્વક થાય તો અનાચાર છે અને બુદ્ધિપૂર્વક ન થઈ હોય તો અતિચાર છે (૫) સગ્રહ ગાથાઓનો અર્થ પણ એજ છે (૪૬)

जं अब्भुयए णीसेयसे य संदेहघत्थचित्तेण ।
पुट्ठो मिच्छोवइसइ, तत्तत्थस्सापरिण्णाणा ॥ ६ ॥
यदभ्युदये निःश्रेयसे च सन्देहग्रस्तचित्तेन ।
पृष्टो मिथ्योपदिशति, तत्त्वार्थस्याऽपरिज्ञानात् ॥ ६ ॥

[संग्रहगाथा]

हत्थाइकोसल्लेण, अणुगरणं जं परक्खराईणं ।
परवंचबुद्धीए, विण्णेया कूडलेहकिरिया सा ॥ ७ ॥" इति ।
छाया–हस्तादिकौशल्येनानुकरणं यत्पराक्षरादीनाम् ।
परवञ्चनबुद्ध्या, विज्ञेयो कूटलेखक्रिया सा ॥ ७ ॥" इति ।

इति सूत्रार्थ ॥ ४६ ॥

मूलम्–तयाणंतरं च णं थूलगस्स अदिण्णादाणवेरमणस्स पंच अइयारा जाणियव्वा न समायरिव्वा। तंजहा-तेणाहडे, तक्करप्पओगे, विरुद्धरज्जाइक्कमे, कूडतुल्ल (ला) कूडमाणे, तप्पडिरूवगववहारे ३ ॥४७॥

छाया–तदनन्तरं च खलु स्थूलकस्याऽदत्तादानविरमणस्य पञ्चातीचाराः ज्ञातव्या न समाचरितव्याः, तद्यथा–स्तेनाहृत, तस्करप्रयोग', विरुद्धराज्यातिक्रमः कूटतुल्य (ला) कूटमान, तत्प्रतिरूपकव्यवहारः ३ ॥४७॥

टीका–'स्तेने'–ति स्तेनाः=चौरास्तैश्चौर्यवृत्त्या समानीत हिरण्यधान्यादि स्तेनाऽऽहृतम् चोरितस्य वस्तुनो लोभपारवश्यादल्पमूल्यव्ययेन ग्रहणमित्यर्थः ।१।

टीकार्थ–तयाणतर चेत्यादि इसके अनन्तर स्थूल अदत्तादानविरमण व्रतके पाच अतिचार जानना चाहिए पर आचरण न करना चाहिए। वे अतिचार ये हैं— (१) स्तेनाहृत, (२) तस्कर प्रयोग, (३) विरुद्ध-राज्यातिक्रम, (४) कूटतुला कूटमान, (५) तत्प्रतिरूपक व्यवहार।
स्तेन अर्थात् चोरद्वारा आहृत अर्थात् चोरी करके लाई हुई सोना

ટીકાર્થ–'तयाणतर चेत्यादि' ત્યારપછી સ્થૂલ–અદત્તાદાન–વિરમણ વ્રતના પાચ અતિચાર જાણવા જોઈએ, પણ આચરવા ન જોઈએ એ અતિચાર આ પ્રમાણે છે– (૧) સ્તેનાહૃત, (૨) તસ્કરપ્રયોગ, (૩) વિરૂદ્ધ રાજ્યાતિક્રમ, (૪) કૂટ–તુલા–કૂટ માન, (૫) તત્પ્રતિરૂપક વ્યવહાર
સ્તેન અર્થાત્ ચોરદ્વારા આહૃત અર્થાત ચોરી કરીને લાવેલા સોના–ચાંદી

तस्कराणा=चौराणां प्रयोगः='हरत परधनानि यूय'-मित्यादिवाक्यैः प्रेरण-तस्करप्रयोगः-चौर्यार्थं चौरायोत्साहप्रदानमित्यर्थः ।२। विरुद्धस्य यद्वा विरुद्ध यद्राज्य तद्विरुद्धराज्य, तस्य तस्मिन् वा अतिक्रम =भिन्नराज्यत्यागपूर्वक सम्प्राप्तिः विरुद्धराज्यातिक्रम.-यस्य राज्ये निवासः स्यात्तदीयाज्ञामन्तरेण तद्विरोधिनो राज्ये प्रवेशादिकरण राजदेयभागस्यापहरण वेत्यर्थ. । ३ । कूटतुलाकूटमान करणम् तुला=तुलाप्रत्वेन प्रसिद्धा, मान=वितस्ति कुडवादि, कूटत्व न्यूनाधिक भावस्तत्र कूटया.=न्यूनाधिकरूपायाम्तुलायाः, कूटस्य=न्यूनाधिकरूपस्य मानस्य च कारण=सम्पादनमित्यर्थ, कापट्येन तुलाङ्गुलीवितस्तिमस्थादिद्वारा न्यूनस्य वस्तुनो दानमधिकस्य च ग्रहणमिति यावत् । ४ ।

तस्य प्रतिरूपक,=सदृश तत्प्रतिरूपक, तस्य व्यवहारः-व्यवहरण प्रक्षेप इत्यर्थस्तत्प्रतिरूपकव्यवहार -बहुमूल्य यस्मिन्नपि वस्तु स्वरूपादितो यादृश तस्मिस्ता

चांदी आदि वस्तुको लोभवश अल्प मूल्य में ग्रहण कर लेना स्तेनाहृत अतिचार है ॥ १ ॥ चोरोंको चोरी करनेकी प्रेरणा करना या उत्साह देना तस्करप्रयोग अतिचार है। जैसे-'हाँ तुम परधनको चुराओं' आदि ॥ २ ॥ जिस राजाके राज्यमे निवास करते हैं उसकी आज्ञाके विना उसके विरोधी राज्यमे प्रवेश आदि करना, अर्थात् शत्रु राज्यमें घुसना, राज्यकर (डाण) आदिकी चोरी करना आदि विरुद्धराज्यातिक्रम है ॥ ३ ॥ खोटा तोलना खोटा मापना अर्थात् कपट करके तराजू, अगुली या हथेली बाँट आदि द्वारा थोडी वस्तु देना और अधिक लेना कूटतुला कूटमान अतिचार है ॥ ४ ॥ किसी वस्तुमे उसीके समान दूसरी वस्तु मिलाकर असली वस्तुके रूपमें व्यवहार करना अर्थात्

આદિ પદાર્થોને લોભ વશ થઈ અલ્પમૂલ્યમા લેવા એ સ્તેનાહૃત અતિચાર (૧) ચોરાને ચોરી કરવાની પ્રેરણા કરવી યા ઉત્સાહ આપવો તે તસ્કરપ્રયોગ અતિચાર છે, જેમકે "હા તમે પરધન ચોરી જાઓ" ઇત્યાદિ (૨) જે રાજાના રાજ્યમા નિવાસ કરતા હોઇએ તેની આજ્ઞા વિના તેના વિરોધી રાજ્યમા પ્રવેશ આદિ કરવો, અર્થાત શત્રુ રાજ્યમા પેસી જવુ રાજ્યકર અર્થાત દાણની ચોરી કરવી, એ વિરૂદ્ધરાજ્યાતિક્રમ છે (૩) ખોટુ તોલવુ અને ખોટુ માપવુ અર્થાત્ કપટ કરીને ત્રાજવુ નુમાવવુ અથવા આગળી કે હથેળી વડે છૂપી રીતે ચાલાકી કરી ઓછુ આપવુ અને વધારે લેવુ, એ કૂટતુલા-કૂટમાન અતિચાર છે-(૪) કોઇ વસ્તુમા એના જેવી બીજી વસ્તુ મેળવવી અને અસલ વસ્તુના રૂપમા તેનો વ્યવહાર કરવો

दृशस्यैवाल्पमूल्यस्य वस्तुन, सम्मिश्रणेन व्यवहरणमिति भावः। एतद्द्विविधम्-स्वल्पमूल्यकसदृशाऽसदृशवस्त्वन्तरसम्मिश्रणभेदात्, तत्र वर्ण-स्नेहनादिना घृतादितुल्यरूप मेद आलूकादि घृतागौ सम्मेलय घृतादिमूल्येन तद्व्यवहरण प्रथमम् (१) वर्णादित. किञ्चिद्भेदेऽपि बहुमूल्यके सजातीये शाल्यादावल्पमूल्यक शाल्यन्तरादिक सम्मेल्य तद्व्यवहरण द्वितीयम् (२) ॥५॥ अत्रेत्थ सग्रहगाथाः—

"एत्थवि पचइयारा, तेणाहड तक्करप्पओगा य।
विरुद्धरज्जाइक्कमे, कूडतुलाकूडमाणे य ॥ १ ॥
एव तप्पडिरूवग,-ववहारो आगमा णेओ।
अग्गे कमसो वुचइ, लक्खणमेगेगसेएसिं ॥२॥

एतच्छाया च—

"अत्रापि पञ्चातिचाराः स्तेनाहृत–तस्करप्रयोगौ च।
विरुद्धराज्यातिक्रमः, कूटतुला–कूटमान च ॥१॥
एव तत्प्रतिरूपक–व्यहार आगमाद् ज्ञेय
अग्रे क्रमश उच्यते, लक्षणमेकैकमेतेषाम् ॥२॥

बहुमूल्यवाली वस्तुके समान अल्पमूल्यकी वस्तु इसमे मिलाकर बहुमूल्य वस्तुके भावमें उसे वेचना आदि तत्प्रतिरूपक व्यवहार है। यह अतिचार दो प्रकारका है-(१) अल्पमूल्यकी समान वस्तु मिलाना और (२) अल्पमूल्यकी असमान वस्तु मिलाना। रग रूप और चिकनाईमें घीके समान मेद और आलू आदि मिलाकर घीकी कीमतमें उसे व्यवहार करना (वेचना) पहला भेद है, और रूप रग आदिमे कुछ भिन्नता होने परभी बहुमूल्य शालि (चावल) आदिमे कम कीमती शालि आदि मिला कर बहुमूल्यकी कीमत लेना दूसरा भेद है। सग्रह गाथाओंका अर्थ यही है ॥ ४७ ॥

અર્થાત્ બહુમૂલ્યવાળી વસ્તુના જેવી અલ્પ મૂલ્યવાળી વસ્તુ તેમા મેળવીને બહુ-મૂલ્યવાળી વસ્તુને ભાવે તેને વેચવી તે તત્પ્રતિરૂપક વ્યવહાર છે (૫) એ અતિચાર બે પ્રકારનો છે (૧) અલ્પમૂલ્યની એકસરખી વસ્તુ મેળવવી અને (૨) અલ્પ-મૂલ્યની બીજી જાતની વસ્તુ મેળવવી રગરૂપ અને ચીકાશમા ઘીના જેવી ચરબી, બટાટા આદિ મેળવવા અને ઘીની કીમતે તે વેચવા એ પહેલો ભેદ છે અને રગ-રૂપમા કાઈ ફેરફાર હોય પણ ઉચી કીંમતના ચોખા આદિમા ઓછી કીંમતના ચોખા મેળવી ઉચી કીંમત લેવી એ બીજો ભેદ છે (૫) સગ્રહ ગાથાઓનો પણ એજ અર્થ છે (૪૭)

[संग्रहगाथाः]

"पढमो लोहवसा जं, चोरिय पारक्क वत्थुणो गहणं ।
सो तक्करप्पओगो, चोरस्सुसाहदाणं जं ॥ ३ ॥
णियरायप्पडिकूले, रज्जे समतिक्कमो भवे तीओ ।
कवडायारो तोलण माणेसु जो चउत्थो सो ॥ ४ ॥
घयतंदुलाइए जं, सरिसासरिसप्पमुल्लवत्थूणं ।
समेलो छलभावा, अइयारो पंचमो एसो ॥ ५ ॥" इति ।

छाया-प्रथमो लोभवशाद् यच्चोरित-परकीयवस्तुनो ग्रहणम् ।
स तस्करप्रयोगश्चौरस्योत्साहदानं यत् । ॥३॥
निजराजप्रतिकूले, राज्ये समतिक्रमो भवेत्तृतीयः ।
कपटाचारस्तोलन-मानयोर्यश्चतुर्थः सः ॥४॥
घृततन्दुलादिके यत्, सदृशाऽसदृशाल्पमूल्यवस्तुनाम् ।
समेलश्छलभावादतिचारः पञ्चम एषः ॥५॥ इति ।

इति सूत्रार्थः ॥४७॥

मूलम्-तयाणंतरं च णं सदारसंतोसीए पंच अइयारा जाणियव्वा न समायरियव्वा, तंजहा-इत्तरियपरिग्गहियागमणे, अपरिग्गहियागमणे, अणंगकीडा, परविवाहकरणे, कामभोगतिव्वाभिलासे ४ ॥४८॥

छाया-तदनन्तरं च खलु स्वदारसन्तोषिकस्य (स्वदारसन्तुष्टेः) पञ्चातीचारा ज्ञातव्या न समाचरितव्याः, तद्यथा-इत्वरिकपरिगृहीतागमनम्, अपरिगृहीतागमनम्, अनङ्गक्रीडा, परविवाहकरणं, कामभोगतीव्राभिलाषः ४ ॥४८॥

टीका-इत्वरिके'ति-एति=परपुरुषं प्राप्नोतीतीत्वरी=कुलटा, सा चासौ

टीकार्थ 'तयाणंतरं चे'-त्यादि इसके अनन्तर स्वदारसन्तोष व्रतके पांच अतिचार जानना चाहिए किन्तु आचरण नहीं करना चाहिए। वे इस प्रकार हैं-(१) इत्वरिक परिगृहीतागमन, (२) अपरिगृहीतागमन, (३) अनङ्गक्रीडा, (४) परविवाहकरण, (५) कामभोगतीव्राभिलाष ।

ટીકાર્થ-'तयाणंतरं चे'-त्याहि પછી સ્વદારસંતોષ વ્રતના પાંચ અતિચાર જાણવા જોઈએ પણ આચરવા ન જોઈએ તે આ પ્રમાણે છે-(૧) ઇત્વરિકપરિગૃહીતાગમન, (૨) (૩) અનંગક્રીડા, (૪) પરવિવાહકરણ, (૫) કામભોગતીવ્રાભિલાષ

परिगृहीता चेति, यद्वा इत्वरशब्दोऽल्पार्थकोऽपि, तथा च–इत्वरम्=इत्वरकालम-ल्पकालार्थमिति यावत्, परिगृहीता=स्वीकृताऽर्थाद्‌भाटकोत्कोचदानादिद्वारा तदन्यथा वा, तस्यां गमनं=परस्त्रिया सह मैथुनसेवनम्, वस्तुतस्तु इत्वरशब्दोऽल्पकालार्थकोऽल्पकालिकार्थकश्च, ततश्च-इत्वरम्=स्वल्पकालं यावत्, यद्वा इत्वरी=स्वल्पकालिकी चासौ परिगृहीता चेतीत्वरपरिगृहीता वाग्दत्तेत्यर्थस्तस्या गमनमित्वरपरिगृहीता-गमनम्, अत एवापरिगृहीतेत्यस्य न वैयर्थ्यमिति सूक्ष्मेक्षिकयाऽवेक्षणीयम् । अथ चाऽतिक्रम व्यतिक्रमाऽतीचारपर्यन्तरस्थोऽतीचारस्तदुपरिगतश्चानाचार उच्यते, तत्र

(१) परपुरुषगामिनी स्त्रीको इत्वरिका कहते हैं, अथवा 'इत्वर 'का अर्थ है थोड़ा समय, अतः थोड़े समयके लिए स्वीकार की हुई स्त्री इत्वरिकपरिगृहीता कहलाती है। तात्पर्य यह है कि–भाड़ा या घूस देकर परस्त्रीका सेवन करना–इत्वरिकपरिगृहीतागमन है। किन्तु वास्तवमें 'इत्वर' शब्द अल्प और अल्पकालीन अर्थका वाचक है, अतएव इत्वरिकपरिगृहीताका अर्थ यह हुआ कि–अल्प काल तक अथवा अल्प-कालवाला स्वीकार की हुई अर्थात् वाग्दत्ता (जिसके साथ वाग्दान–सगाई–होगया हो), उस वाग्दत्ता के साथ गमन करना इत्वरिकपरि-गृहीतागमन अतिचार है। इससे 'अपरिगृहीता' विशेषण भी सार्थक सिद्ध हो जाता है। यह इत्वरिकपरिगृहीतागमन जब अतिक्रम, व्यति-क्रम और अतिचार की सीमा तक रहता है तब तक वह अतिचार है, इसके ऊपर अनाचार हो जाता है।

किसी दूषित कार्य को करनेका संकल्प होना अतिक्रम है। संकल्प

(१) परपुरुषगामिनी स्त्रीने ईत्वरिका कहे छे, अथवा 'ईत्वर'नो अर्थ छे थोडो समय, एटले थोडा समयने माटे स्वीकार करेली स्त्री ईत्वरिकपरिगृहीता कहेवाय छे तात्पर्य ए छे के–भाडु या बक्षीस आपीने परस्त्रीनुं सेवन करवुं ए ईत्वरिकपरिगृहितागमन छे परन्तु वस्तुत 'ईत्वर' शब्द अल्प अने अल्पकालीन अर्थनो वाचक छे, एटले ईत्वरिकपरिगृहीतानो अर्थ ए थयो के– अल्पकाळ सुधी अथवा अल्पकाळवाळी स्वीकार करेली अर्थात् वाग्दत्ता (जेनी साथे वाग्दान–सगाई थई होय), ए वाग्दत्तानी साथे गमन करवु ए ईत्वरिकपरिगृहीतागमन अतिचार छे एथी 'अपरिगृहीता' विशेषण पण सार्थक सिद्ध थायछे ए ईत्वरिकपरिगृहीता-गमन ज्यारे अतिक्रम, व्यतिक्रम अने अतिचारनी सीमा सुधी रहे छे त्या सुधी ते अतिचार छे, तेथी उपर जता ते अनाचार थई जाय छे

कोई दूषित कार्य करवानो संकल्प थाय ते अतिक्रम छे संकल्प करेलो

कस्यचिद्दूषितस्य कार्यस्य सङ्कल्पमात्रमतिक्रमः,सकल्पितस्य चास्य कार्यस्य सिद्ध्यर्थं तत्साधनसङ्ग्रहो व्यतिक्रमः,साधनसङ्ग्रहे जाते तस्य सङ्कल्पितस्य दूषितकार्यस्याऽऽरम्भोऽतीचारोऽन्ततो निर्वहणं चाऽनाचारः । १ । अपरिगृहीता=पाणिगृहीतीभिन्ना विधवा च, तत्र पाणिगृहीतीभिन्ना वेश्या कन्यके, तथा चापरिगृहीतासु=वेश्या कन्यका विधवासु गमनमपरिगृहीतागमनम् । केचित्तु अपरिगृहीतेत्यनेनैव वाग्दत्ताया ग्रहणमित्याहुः । अत्राप्यतिक्रमादयः पूर्ववदेव ।२। न अङ्गमनङ्ग तस्मिन्नर्थाद्विषयभोगाय प्राकृत यदङ्ग योनिरिति, तद्भिन्ने दारुचर्मादिनिर्मितकृत्रिमयोन्यादौ मुखादौ वा क्रीडा=कामान्धतया विषयभोगोऽनङ्गक्रीडा ।३। परेषा=निजापत्यभिन्नाना

किए हुए कार्यकी सिद्धिके लिए साधन जुटाना व्यतिक्रम है। साधन जुट जाने पर उस दूषित कार्य को आरम्भ करना अतिचार है, और उस कार्य को पूरा करदेना अनाचार है।

(२) पाणिग्रहण की हुई पत्नी से भिन्न वेश्या, कन्या, विधवा आदि के साथ गमन करना अपरिगृहीतागमन है। कोई-कोई अपरिगृहीता का अर्थ वाग्दत्ता मानते हैं। यहा पर भी अतिक्रम, व्यतिक्रम, और अतिचार पर्यन्त अतिचार है, और इससे आगे अनाचार हो जाता है।

[३] विषयभोग के लिए जो स्वाभाविक अग है, उनसे भिन्न लकडी, चमड़ा या रबर आदिकी बनी हुई कृत्रिम योनि आदि अथवा मुख आदिमे कामान्ध होकर विषय-भोग करना अनङ्गक्रीडा अतिचार है।

[४] अपनी सन्तानसे भिन्न का, स्नेह आदिके वश होकर

કાર્યની સિદ્ધને માટે સાધન યોજવું એ વ્યતિક્રમ છે સાધન યોજ્યા પછી એ દૂષિત કાર્યનો આરભ કરવો એ અતિચાર છે અને એ કાર્યને પૂરૂ કરવું એ અનાચાર છે

(૨) પાણિગ્રહણ કરેલી પત્નીથી જૂદી વેશ્યા, કન્યા, વિધવા આદિની સાથે ગમન કરવું એ અપરિતાગૃહીતાગમન છે. કોઈ કોઈ અપરિગૃહીતાનો અર્થ વાગ્દત્તા માને છે એમા પણ અતિક્રમ, વ્યતિક્રમ અને અતિચાર સુધી અતિચાર છે, અને તેથી આગળ જતા અનાચાર થઇ જાય છે

(૩) વિષયભોગને માટે જે સ્વાભાવિક અગ છે તેથી ભિન્ન કાષ્ઠ, ચામડું યા રબ્બરની બનાવેલી કૃત્રિમ યોનિ આદિ અથવા મુખ આદિમા કામાન્ધ બનીને વિષયભોગ કરવો એ અનગક્રીડા અતિચાર છે

(૪) પોતાના સતાનો સિવાય અન્યનો, સ્નેહ આદિથી વશ થઇને, વિવાહ

स्नेहादिना यद्वा स्वापेक्षया परस्या जातौ विवाहकरण =परिणयनसम्पादन परविवाहकरणम् ।४। कामः=शब्दो रूप च, भोगः=गन्धो रसः स्पर्शश्च, तयोः-शब्दरूपगन्धरसस्पर्शानामित्यर्थः, तीव्रः=अत्युत्कटः, अभिलापः =इच्छा कामभोगतीव्राभिलापः, अय हि स्वदारेष्वपि निरन्तरसुखभोगेच्छारूपः, स च कामोद्वेजकवाजीकरणादिपरिषेवणेन क्षतस्य क्षारमिव भृश कामस्योपजननेनाऽऽत्मनो मालिन्यसम्पादकत्वादतीचारः । ५ । इत्थमत्र सग्रहगाथाः-

[सग्रहगाथा]

" अस्सवि पंचऽइयारा, वयस्स इत्तरपरिग्गहिया ।
अपरिग्गहियेयासु, गमण पढमो तहा बीओ ॥ १ ॥
तीओ अणगकीडा, अवि तुजो परविवाहकरण च ।
एव कामे भोए, तिव्वहिलासो य पचमो णेओ ॥ २ ॥
सुक्कुकोयाइवसा, जा णीया होइ किंचि कालट्ठ ।
अहवा वयदिन्ना जा, सा वुत्तेत्तरपरिग्गहिया ॥ ३ ॥
तीए गमण पढमो, अपरिग्गहिया उ कन्नगा वेस्सा ।
परइत्थी य इमासु, गमण बीओ इहऽत्थि अइयारो ॥ ४ ॥
केसिंचि मए अपरिग्गहियेव विणिच्छिएह वयदिन्ना ।
एत्थ य सुईदोसगणाया गमण अणायारो ॥ ५ ॥
जोणिविभिन्नगे जा, कीला विसयस्स सिद्धिविवरीया ।
कामधवुद्धिवसओ, विन्नेयाऽणगकीला सा ॥ ६ ॥

विवाह कराना परविवाहकरण अतिचार है ।

[५] शब्द रूप गन्ध रस स्पर्श आदि विषयों की अत्यन्त तीव्र लालसा रखना, काम भोग तीव्राभिलाष अतिचार है । स्वपत्नी के साथ भी सदैव सुख भोगकी इच्छा रखना इसी अतिचारमे शामिल है । यह कामके वेगको बढ़ाने वाले वाजीकरण आदिके सेवनसे, घावपर नमक छिडकनेके समान कामवर्द्धक होनेके कारण आत्माकी मलिनता का कारण है ॥ ४८ ॥

કરાવવો એ પરવિવાહકરણ અતિચાર છે

(૫) શબ્દ રૂપ ગધ રસ સ્પર્શ આદિ વિષયોની અત્યત તીવ્ર લાલસા રાખવી, એ કામભોગ તીવ્રભિલાષ અતિચાર છે સ્વપત્નિની સાથે પણ સદૈવ સુખ-ભોગની ઇચ્છા રાખવી એ આ અતિચારમા ગણાય છે કામના વેગને વધારનારા વાજીકરણ આદિના સેવનથી ઘા ઉપર મીઠુ છાટવાની પેઠે કામવર્ધક થવાનુ કારણ હોવાથી આત્માની મલીનતાનુ કારણ છે (૪૮)

सिणेहइच्छाए जो य, परस्स ज वा सभिन्नजाइम्मि ।
उव्वहणं अ सहसा, णायव्व परविवाहकरणं त ॥ ७ ॥
कामासद्दो रूव, गेज्झा भोएण गध-रस-फासा ।
तेसिं तिव्वा वंछा, अइयारो पचमो वुत्तो ॥ ८ ॥
कामुव्वेयग वाईकरणाइणिसेवणा हि कामस्स ।
अइवुड्ढी खारा विव, खयस्स तेणप्पमलिणत्त ॥ ९ ॥
तम्हा तिव्वहिलासो, कामे भोए य जो हवइ सोवि ।
अइयारो मतव्वो, जिणसासणतत्तविन्नेहिं ॥ १० ॥" इति ।

एतच्छाया च–

"अस्यापि पञ्चातीचारा व्रतस्य, इत्वरपरिग्रहीता ।
अपरिगृहीता, एतयोर्गमन प्रथमस्तथा द्वितीयः ॥ १ ॥
तृतीयोऽनङ्गक्रीडा, अपि तुर्यः परविवाहकरण च ।
एव कामे भोगे तीव्राभिलाषश्च पञ्चमो ज्ञेयः ॥ २ ॥
शुल्कोत्कोचादिवशाद् या नीता भवति किञ्चित्कालार्थम् ।
अथवा वाग्दत्ता या, सा उक्तेत्वरपरिगृहीता ॥ ३ ॥
तस्या गमन प्रथम, अपरिगृहीता तु कन्यका वेश्या ।
परस्त्री च इमासु गमन द्वितीय इहास्त्यतीचार ॥४॥
केषाञ्चिन्मते–अपरिगृहीतैव विनिश्चितेह वाग्दत्ता ।
अत्र च सूचिद्वरकन्यायादृगमनमनाचारः ॥५॥
योनिविभिन्नाङ्गे या, विषयस्य स्पृष्टिविपरीता ।
कामान्धबुद्धिवशतो, विज्ञेयाऽनङ्गक्रीडा सा ॥ ६ ॥
स्नेहेच्छया यश्च परस्य, यद्वा स्वभिन्नजातौ ।
उद्वहन यत्सहसा, ज्ञातव्य परविवाहकरण तत् ॥७॥
कामात्–शब्दो रूप ग्राह्या भोगेन गन्ध-रस स्पर्शाः ।
तेषा तीव्रा वाञ्छा, अतिचार पञ्चम उक्तः ॥८॥
कामोद्वेजक–वाजीकरणादिनिषेवणाद्धि कामस्य ।
अतिवृद्धि क्षारादिव क्षतस्य तेनाऽऽत्ममलिनत्वम् ॥९॥
तस्मात्तीव्राभिलाष कामे भोगे च यो भवति सोऽपि ।
अतिचारो मन्तव्यो जिनशासनतत्वविज्ञै ॥१०॥" इति ।

इति सूत्रार्थः ॥४८॥

मूलम्–तयाणंतरं च णं इच्छापरिमाणस्स समणोवासएणं पंच अइयारा जाणियव्वा न समायरियव्वा, तंजहा खेत्तवत्थुपमाणाइक्कमे, हिरण्णसुवण्णपमाणाइक्कमे, धणधन्नपमाणाइक्कमे, दुपयचउप्पयपमाणाइक्कमे, कुवियधातुपमाणाइक्कमे ५ ॥ ४९ ॥

छाया– तदनन्तरं च खलु इच्छापरिमाणस्य श्रमणोपासकेन पञ्चातीचारा ज्ञातव्या न समचरितव्याः तद्यथा–क्षेत्रवास्तुप्रमाणातिक्रमः, हिरण्यसुवर्णप्रमाणातिक्रमः, धनधान्यप्रमाणातिक्रमः, द्विपदचतुष्पदप्रमाणातिक्रमः, कुप्यधातुप्रमाणातिक्रमः ॥५॥ ४९ ॥

टीका 'क्षेत्रे'-ति–वृष्टिनद्यादिजलसेकेन सस्योत्पादनसमर्था भूमिः क्षेत्रं, भूमिगृहोपरिगृहतदुभयगृहस्वरूपं च वास्तु, एतयोर्यत्प्रमाणं=मर्यादा तदतिक्रमः= तदुल्लङ्घनं प्रथमः (१)। दीनारालङ्करणादिरूपे घटितस्याघटितस्य वा रजतस्य

टीकार्थ–'तयाणंतरं चे'-त्यादि इसके अनन्तर श्रमणोपासकको इच्छा परिमाण व्रत के पांच अतिचार जानना चाहिए, किन्तु सेवन न करना चाहिए। वे इस प्रकार हैं–(१) क्षेत्रवास्तुप्रमाणातिक्रम, (३) धनधान्य-प्रमाणातिक्रम, (४) द्विपदचतुष्पदप्रमाणातिक्रम, (५) कुप्यधातुप्रमाणातिक्रम।

(१) वर्षा या नदी आदिके जलसे सींचे जाने पर धान्यको उत्पन्न करनेवाली भूमिको क्षेत्र कहते हैं। एक मंजिल वाले और अनेक मंजिल वाले–दोनों प्रकार के गृहों को वास्तु कहते हैं। इनकी जितनी मर्यादा की हो उसका उल्लंघन करना क्षेत्रवास्तुप्रमाणातिक्रम है।

(२) दीनार (मुहर-सिक्का) तथा आभूषण रूप अर्थात् घडी हुई या

टीकार्थ–'तयाणंतरं चे'–त्यादि પછી શ્રમણોપાસકે ઇચ્છાપરિમાણ વ્રતના પાંચ અતિચાર જાણવા જોઈએ, પણ સેવવા ન જોઈએ તે આ પ્રમાણે છે–(૧) ક્ષેત્રવાસ્તુપ્રમાણાતિક્રમ, (૨) હિરણ્યસુવર્ણપ્રમાણાતિક્રમ, (૩) ધનધાન્યપ્રમાણાતિક્રમ, (૪) દ્વિપદચતુષ્પદપ્રમાણાતિક્રમ, (૫) કુપ્યપ્રમાણાતિક્રમ

વરસાદ કે નદી આદિનું પાણી સીંચીને ધાન્યને ઉત્પન્ન કરનારી ભૂમિને ક્ષેત્ર કહે છે એક મજલાવાળા અને અનેક મજલાવાળા–બેઉ પ્રકારના ગૃહોને વાસ્તુ કહે છે એની જેટલી મર્યાદા કરી હોય તેનું ઉલ્લંઘન કરવું એ ક્ષેત્ર–વાસ્તુપ્રમાણાતિક્રમ છે

(૨) સોના મહોરો તથા આભૂષણરૂપ અર્થાત્ ઘડેલા કે નહીં ઘડેલા સોન–

सम्बन्धे या स्वनिश्चिता मर्यादा, तदुल्लङ्घन द्वितीयः (२) घृत दुग्ध दधि-गुड शर्करादिक धन, शालि गोधूम मुद्ग माप यव मक्कादिक च धान्यम्, एतदुभयविषये या स्वानिश्चिता मर्यादा तदुल्लङ्घन तृतीय (३)। दासीदासादयो मनुष्या हस मयूरादयः पक्षिणश्च द्विपदाः, तथा गज गवा श्व महिष्यादयश्चतुष्पदा., एतद्विषये या स्वनिश्चिता मर्यादा, तदुल्लङ्घन चतुर्थः (४)। शय्यासनवस्त्रभाजनादि कुप्य, तद्विये या स्वनिश्चिता मर्यादा, तदुल्लङ्घन पञ्चमः (५)। आसा सर्वासा प्रागुक्ताना मर्यादानामनाभोगत उल्लङ्घनमतीचार आभोगतस्त्वनाचारः। अत्रेत्थ सङ्ग्रहगाथाः--

"एत्थवि पचऽइयारा, खेत्ताइपमाणलघण पढमो।
बीओ हिरण्णपभिइ, प्पमाणपरिलघण चेव ॥ १ ॥

छाया-" अत्रापि पञ्चातीचारा, क्षेत्रादिप्रमाणलङ्घन प्रथमः।
द्वितीयो हिरण्यप्रभृति, प्रमाणपरिलङ्घन चैव ॥ १ ॥

विना घडी हुई रजत (चांदि--सोने) की निश्चित मर्यादा का उल्लघन करना दूसरा अतिचार है।

(३) घी, दूध, दही, गुड, शक्कर आदि धन, और चावल, गेहूँ, मूँग, उडद, जौ, मक्का, आदि धा य कहे जाते हैं। इन दोनों के विषय में जो मर्यादा की हो उसका उल्लघन करना तीसरा अतिचार है।

(४) दासी, दास आदि मनुष्य और हस मोर आदी पक्षी द्विपद, तथा हाथी, घोडा, गाय, बैल, भैस आदि चतुष्पद कहलाते हैं। इनके सम्बन्धमें की हुई मर्यादाको उल्लघन करना चौथा अतिचार है।

(५) शय्या, आसन, वस्त्र, बर्त्तन आदि कुप्यधातु हैं। उनका सबन्ध में की हुई मर्यादाको उल्लघन करना पाँचवाँ अतिचार है। सग्रह गाथाओंका अर्थ भी यही है ॥ ४९ ॥

चांदीनी निश्चित मर्यादानु- उल्लघन करवु ए बीजो अतिचार छे

(३) घी, दूध, दही गोळ, साकर आदि धन अने चोखा, घउं, मग, अडद, जव, मकाई आदि धान्य कहेवाय छे ए बेउनी जेटली मर्यादा करी होय तेनु उल्लघन करवु ए त्रीजो अतिचार छे

(४) दासी, दास, आदि मनुष्य तथा हस, मोर आदि पक्षी द्विपद, अने हाथी, घोडा, गाय, बळद भेस आदि चतुष्पद कहेवाय छे ए सबधे करेली मर्यादानु उल्लघन करवु ए चोथो अतिचार छे

(५) शय्या, आसन, वस्त्र, वासण आदि कुप्य कहेवाय छे ए सबधी करेली मर्यादानु उल्लघन करवु ए पाचमो अतिचार छे सग्रह गाथाओनो पण एज अर्थ छे (४९)

तीओ धणाइविसय,-प्पमाणलघो अह चउत्थो उ ।
दुपयाइणो पमाणु,-ल्लघो कुप्पस्स पचमो णेओ ॥ २ ॥
खेत्त सस्सुप्पायण, सत्ता भूमीगिहाइँ तह वत्थु ।
एसिं जा मज्जाया, ताए उल्लघण हवइ पढमो ॥ ३ ॥
दीणाराइसु घडिया,ऽघडियाण ज सुवण्णाण ।
रुप्पाइसु रययाण, तह मज्जायावइक्कमो बीओ ॥ ४ ॥
गुड घय दुग्धाईण, तह जव गोहुम सालिपभिईण ।
जो दढमज्जायाए, अइक्कमो हवइ सो तीओ ॥ ५ ॥
दासीदासाइसु तह, हसाइसु किंच गाय हयाइसु ज ।
तारिसमज्जायाए, समइक्कमण चउत्थो सो ॥ ६ ॥
एव मज्जायाए सेज्जाऽऽसणवत्थ भायणाइसु ज ।
उल्लघणमिह वुत्तो, अइयारो पचमो एसो ॥ ७ ॥" इति ।

एतच्छाया च—

तृतीयो धनादिविषयप्रमाणलङ्घ , अथ चतुर्थस्तु ।
द्विपदादे. प्रमाणोल्लङ्घः कुप्यस्य पञ्चमो ज्ञेय ॥ २ ॥
क्षेत्र शस्योत्पादनसत्ता भूमिगृहादि तथा वास्तु ।
एषा या मर्यादा, तस्या उल्लङ्घन भवति प्रथमः ॥ ३ ॥
दीनारादिषु घटिताऽघटिताना यत्सुवर्णानाम् ।
रूप्यादिषु रजताना, तथा मर्यादाव्यतिक्रमो द्वितीय ॥४॥
गुड घृत दुग्धादीना तथा यव-गोधूम शालिप्रभृतीनाम् ।
यो दृढमर्यादाया अतिक्रमो भवति स तृतीय ॥५॥
दासीदासादिषु तथा, हसादिषु किञ्च गज हयादिषु यत् ।
तादृशमर्यादाया. समतिक्रमण चतुर्थ स ॥६॥
एव मर्यादाया शय्याऽऽसनवस्त्रभाजनादिषु यत् ।
उल्लङ्घनमिहोक्त, अतिचार. पञ्चम एषः ॥७॥' इति ॥

इति सूत्रार्थ ॥४९॥

मूलम्–तयाणंतर च णं दिसिवयस्स पच अइयारा जाणियव्वा न समायरियव्वा, तजहा-उड्ढदिसिपमाणाइक्कमे, अहोदिसिपमाणाइक्कमे, तिरियदिसिपमाणाइक्कमे, खेत्तवुड्ढी, सइअतरद्धा६ ॥५०॥

सम्बन्धे या स्वनिश्चिता मर्यादा, तदुल्लङ्घन द्वितीयः (२) घृत दुग्ध दधि गुड शर्करादिकं धन, शालि गोधूम मुद्ग माष यव मक्कादिक च धान्यम्, एतदुभयविषये या स्वानिश्चिता मर्यादा तदुल्लङ्घन तृतीय (३)। दासीदासादयो मनुष्या हस मयूरादयः पक्षिणश्च द्विपदाः, तथा गज गवा श्व महिष्यादयश्चतुष्पदाः, एतद्विषये या स्वनिश्चिता मर्यादा, तदुल्लङ्घन चतुर्थः (४) । शय्यासनवस्त्रभाजनादि कुप्य, तद्विये या स्वनिश्चिता मर्यादा, तदुल्लङ्घन पञ्चमः (५)। आसा सर्वासा मागुक्ताना मर्यादानामनाभोगत उल्लङ्घनमतीचार आभोगतस्त्वनाचारः । अत्रेत्थ सङ्ग्रहगाथाः--

"एत्थवि पचऽइयारा, खेत्ताइपमाणलघण पढमो ।
बीओ हिरण्णपभिइ, प्पमाणपरिलघण चेव ॥ १ ॥

छाया-" अत्रापि पञ्चातीचारा, क्षेत्रादिप्रमाणलङ्घन प्रथमः ।
द्वितीयो हिरण्यप्रभृति, प्रमाणपरिलङ्घन चैव ॥ १ ॥

बिना घडी हुई रजत (चादि-सोने) की निश्चित मर्यादा का उल्लघन करना दूसरा अतिचार है।

(३) घी, दूध, दही, गुड, शक्कर आदि धन, और चावल, गेहूँ, मूँग, उडद, जौ, मक्का,-आदि धा य कहे जाते हैं। इन दोनों के विषय में जो मर्यादा की हो उसका उल्लघन करना तीसरा अतिचार है।

(४) दासी, दास आदि मनुष्य और हस मोर आदी पक्षी द्विपद, तथा हाथी, घोडा, गाय, बैल, भैस आदि चतुष्पद कहलाते हैं। इनके सम्बन्धमे की हुई मर्यादाको उल्लघन करना चौथा अतिचार है।

(५) शय्या, आसन, वस्त्र, वर्त्तन आदि कुप्यधातु हैं। उनका सबन्ध में की हुई मर्यादाको उल्लघन करना पाँचवाँ अतिचार है। सग्रह गाथाओका अर्थ भी यही है ॥ ४९ ॥

ચાદીની નિશ્ચિત મર્યાદાનું- ઉલ્લઘન કરવુ એ બીજો અતિચાર છે

(૩) ઘી દૂધ, દહીં ગોળ, સાકર આદિ ધન અને ચોખા, ઘઉ, મગ, અડદ, જવ, મકાઇ આદિ ધાન્ય કહેવાય છે એ બેઉની જેટલી મર્યાદા કરી હોય તેનું ઉલ્લઘન કરવુ એ ત્રીજો અતિચાર છે

(૪) દાસી, દાસ, આદિ મનુષ્ય તથા હસ, મોર આદિ પક્ષી દ્વિપદ, અને હાથી, ઘોડા, ગાય, બળદ, ભેસ આદિ ચતુષ્પદ કહેવાય છે એ સબધે કરેલી મર્યાદાનુ ઉલ્લઘન કરવુ એ ચોથો અતિચાર છે

(૫) શય્યા, આસન, વસ્ત્ર, વાસણ આદિ કુપ્ય કહેવાય છે એ સબધી કરેલી મર્યાદાનુ ઉલ્લઘન કરવુ એ પાચમો અતિચાર છે સગ્રહ ગાથાઓનો પણ એજ અર્થ છે (૪૯)

तीओ धणाइविसय,-प्पमाणलघो अह चउत्थो उ ।
दुपयाइणो पमाणु,-ल्लघो कुप्पस्स पचमो णेओ ॥ २ ॥
खेत्त सस्सुप्पायण, सत्ता भूमीगिहाइँ तह वत्थु ।
एसिं जा मज्जाया, ताए उल्लघण हवइ पढमो ॥ ३ ॥
दीणाराइसु घडिया,ऽघडियाण ज सुवण्णाण ।
रुप्पाइसु रययाण, तह मज्जायावइक्कमो बीओ ॥ ४ ॥
गुड घय दुग्धाईण, तह जव गोहुम सालिपभिईण ।
जो दढमज्जायाए, अइक्कमो हवइ सो तीओ ॥ ५ ॥
दासीदासाइसु तह, हसाइसु किंच गाय हयाइसु ज ।
तारिसमज्जायाए, समइक्कमण चउत्थो सो ॥ ६ ॥
एव मज्जायाए सेज्जाऽऽसणवत्थ-भायणाइसु ज ।
उल्लघणमिह वुत्तो, अइयारो पचमो एसो ॥ ७ ॥" इति ।

एतच्छाया च—

तृतीयो धनादिविषयप्रमाणलङ्घ , अथ चतुर्थस्तु ।
द्विपदादेः प्रमाणोल्लङ्घ• कुप्यस्य पञ्चमो ज्ञेयः॥ २ ॥
क्षेत्र शस्योत्पादनसत्ता भूमिगृहादि तथा वास्तु ।
एषा या मर्यादा, तस्या उल्लङ्घन भवति प्रथमः ॥ ३ ॥
दीनारादिषु घटिताऽघटिताना यत्सुवर्णानाम् ।
रूप्यादिषु रजताना, तथा मर्यादाव्यतिक्रमो द्वितीय ॥४॥
गुड घृत दुग्धादीना तथा यव-गोधूम शालिप्रभृतीनाम् ।
यो दृढमर्यादाया अतिक्रमो भवति स तृतीय• ॥५॥
दासीदासादिषु तथा, हंसादिषु किञ्च गज हयादिषु यत् ।
तादृशमर्यादायाः समतिक्रमण चतुर्थ स ॥६॥
एव मर्यादायाः शय्याऽऽसनवस्त्रभाजनादिषु यत् ।
उल्लङ्घनमिहोक्त, अतिचार• पञ्चम एष ॥७॥' इति ॥

इति सूत्रार्थ ॥४९॥

मूलम्-तयाणतर च णं दिसिव्वयस्स पच अइयारा जाणियव्वा न समायरियव्वा, तंजहा-उड्ढदिसिपमाणाइक्कमे, अहोदिसिपमाणाइक्कमे, तिरियदिसिपमाणाइक्कमे, खेत्तवुड्ढी, सइअंतरद्धा६ ॥५०॥

छाया—तदनन्तर च खलु दिग्व्रतस्य पञ्चातीचारा ज्ञातव्या न समाचरितव्या तद्यथा ऊर्ध्वदिक्प्रमाणातिक्रमः, अधोदिक्प्रमाणातिक्रम, तिर्यग्दिक्प्रमाणातिक्रम क्षेत्रवृद्धिः स्मृत्यन्तर्धानम् ६ ॥ ५० ॥

टीका—'ऊर्ध्वे'ति-यथाक्रममूर्ध्वादिदिङ्मर्यादाया अतिक्रम प्रथमो द्वितीय स्तृतीयश्च । एते त्रयोऽनाभोगतोऽतीचाराः।३।पूर्वादिदिक्षु गमनाऽऽगमनार्थं नियतस्य क्षेत्रस्य कार्यावश्यकत्ववशादेकस्या दिशः सकाशात्कश्चिदशमपहृत्याऽऽवश्यकतानु सार दिगन्तरे सयोज्य परिवर्द्धन-क्षेत्रवृद्धिः । अय च व्रतमपेक्ष्य समाचरितत्वादती चारः।४। स्मृतेः=स्मरणस्य अन्तर्धा=व्यवधान स्मृत्यन्तर्धा स्मरणापभ्रंश इत्यर्थः, यस्या दिशि यादृशी नियता मर्यादा तस्या विस्मरणमिति भाव.।५।अत्रेमाःसङ्ग्रहगाथाः

[सग्रहगाथा]

" वयस्सस्सवि पचेव, अइयारा पकित्तिया ।
उड्ढे हेट्ठ तिरिक्खम्मि, मज्जायाए अइक्कमा ॥ १ ॥
पुव्वाइसु नहा मज्जाइयवखेत्तविवड्ढण ।
मज्जाया णियमो जेसिं, दिसाए जारिसो कओ ॥ २ ॥
एयव्विम्मरण चेव, कमेणेह णिदसिया । " इति ।

टीकार्थ—'तयाणतर चे'-त्यादि इसके अनन्तर दिग्व्रत के पांच अतिचार जानना चाहिए किन्तु सेवन नही करना चाहिए। वे ये हैं-(१) ऊर्ध्वदिक्प्रमाणातिक्रम-ऊची दिशाके प्रमाणको उल्लघन करना, (२) अधोदिक्प्रमाणातिक्रम-नीची दिशाकी सीमाको भग करना (३) तिर्यग्दिक्प्रमाणातिक्रम-तिरछीपूर्व आदि दिशाओंकी मर्यादाका उल्लघन करना, (४) क्षेत्रवृद्धि-पूर्वादि दिशाओमें गमन-आगमन के लिए नियत किये हुए क्षेत्रको आवश्यकता होने पर दूसरी दिशाके कुछ अशको मिला कर बढा लेना, (५) स्मृत्यन्तर्धान-नियतमर्यादाको भूल जाना। इनमेसे पहेलेके तीन अतिचार बुद्धिपूर्वक न हों तब अतिचार कहलाते हैं,

---

टीकार्थ—'तयाणतर' चे-त्याहि त्यारपछी हिग्व्रतना पाच अतिचार જાણવા જોઈએ પણ સેવવા ન જોઈએ તે આ પ્રમાણે - (૧) ઊર્ધ્વદિક્પ્રમાણાતિક્રમ-ઉચી દિશાના પ્રમાણનું ઉલ્લઘન કરવુ, (૨) અધોદિક્પ્રમાણાતિક્રમ-નીચી દિશાની સીમાનો ભગ કરવો, (૩) તિર્યગ્દિક્પ્રમાણાતિક્રમ-તિર્છી પૂર્વ આદિ દિશાઓની મર્યાદાનુ ઉલ્લઘન કરવું, (૪) ક્ષેત્રવૃદ્ધિ-પૂર્વાદિ દિશાઓમા જવા-આવવાને માટે નક્કી કરેલા ક્ષેત્રમાંનો કોઈક ભાગ જરૂર પડતા બીજી દિશામા મેળવીને વધારો કરી લેવો, (૫) સ્મૃત્યન્તર્ધાન-નિયત મર્યાદાને ભૂલી જવી તે એમાના પહેલા ત્રણ અતિચાર બુદ્ધિપૂર્વક ન હોય

एतच्छाया च—

“ व्रतस्यास्यापि पञ्चैवातीचाराः प्रकीर्त्तिताः ।
उर्ध्वेऽधस्तिरश्चि मर्यादाया अतिक्रमाः ॥ १ ॥
पूर्वादिषु तथा मर्यादितक्षेत्रविवर्द्धनम् ।
मर्यादानियमो येषा दिशो यादृशः कृतः ॥ २ ॥
एतद्विस्मरण चैव, क्रमेणेह निदर्शिता. ॥” इति ।

॥ इति सूत्रार्थः ॥ ५० ॥

मूलम्—तयाणंतर च णं उवभोगपरिभोगे दुविहे पण्णत्ते, त जहा—भोयणओ कम्मओ य । तत्थ ण भोयणओ समणोवासएणं पच अइयारा जाणियव्वा न समायरियव्वा, तजहा सचित्ताहारे, सचित्तपडिबद्धाहारे, अप्पउलिओसहिभक्खणया, दुप्पउलिओसहिभक्खणया, तुच्छोसहिभक्खणया ।

कम्मओ णं समणोवासएण पणरस कम्मादाणाइ जाणियव्वाइ, न समायरियव्वाइं, त जहा—

(१) इगालकम्मे, (२) वणकम्मे, (३) साडीकम्मे, (४) भाडीकम्मे, (५) फोडीकम्मे, (६) दतवाणिज्जे, (७) लक्खवाणिज्जे, (८) रसवाणिज्जे, (९) विसवाणिज्जे (१०) केसवाणिज्जे, (११) जंत-

---

जान–बूझकर कोई ऊर्ध्व आदि किसी दिशाके प्रमाणका उल्लघन करे तो अनाचार होगा। चौथा अतिचार भी तब तक ही रहता है, जब तक कि व्रतकी अपेक्षा रखता हो, आगे वह भी अनाचार हो जाता है। सग्रह गाथाएँ गतार्थ हैं ॥ ५० ॥

તો અતિચાર કહેવાય છે, જાણી–બૂઝીને કોઈ ઊર્ધ્વ આદિ દિશાનું ઉલ્લઘન કર્યું હોય તો તે અનાચાર થાય છે ચોથો અતિચાર પણ જ્યા સુધી વ્રતની અપેક્ષા રાખતો હોય ત્યા સુધીજ તે અતિચાર રહે છે, આગળ જતા તે પણ અનાચાર થઈ જાય છે સગ્રહ ગાથાઓ ગતાર્થ છે (૫૦)

पीलणकम्मे, (१२) निल्लछणकम्मे, (१३) दवग्गिदावणया, (१४) सरदहतलायसोसणया,(१५)असईजणपोसणया ७॥सू ५१॥

छाया—तदनन्तर च खलु उपभोगपरिभोगो द्विविध' प्रज्ञप्तः, तद्यथा-भोजनत' कर्मतश्च । तत्र खलु भोजनत' श्रमणोपासकेन पञ्चातीचारा ज्ञातव्या न समाचरितव्याः, तद्यथा—सचित्ताहारः, सचित्तप्रतिबद्धाहारः, अपक्वौषधिभक्षणता, दुष्पक्वौषधिभक्षणता, तुच्छौषधिभक्षणता ।

कर्मतः खलु श्रमणोपासकेन पञ्चदश कर्मादानानि ज्ञातव्यानि न समाचरितव्यानि, तद्यथा-(१) इङ्गालकर्म, (२) वनकर्म, (३) शाकटिककर्म, (४) भाटीकर्म, (५) स्फोटीकर्म (६) दन्तवाणिज्य, (७) लाक्षावाणिज्य, (८) रसवाणिज्य, (९) विषवाणिज्य, (१०) केशवाणिज्य, (११) यन्त्रपीडनकर्म, (१२) निर्लाञ्छनकर्म, (१३) दवाग्निदापन,(१४) सरोह्रदतडागशोषण,(१५) असतीजनपोषणम् ७ ॥५१॥

टीकार्थ—'तयाणतर चे'—त्यादि इसके अनन्तर उपभोगपरिभोगपरिमाण व्रत है, वह दो प्रकार का है—(१) भोजनसे और (२) कर्मसे। पहले भोजनसे श्रमणोपासकको पाच अतिचार जानना चाहिए, सेवन नहीं करना चाहिए। वे इस प्रकार हैं—(१) सचित्ताहार, (२) सचित्तप्रतिबद्धाहार, (३) अपक्व ओषधि (वनस्पति) का खाना, (४) अधकची (मुश्किलसे पकनेवाली) ओषधि खाना, (५) तुच्छ ओषधिका खाना।

कर्मसे श्रावकको पन्द्रह कर्मादान जानना चाहिए परन्तु उनका सेवन नहीं करना चाहिए। वे ये हैं—(१) इगालकर्म, (२) वनकर्म, (३) शाकटिककर्म, (४) भाटीकर्म, (५) स्फोटीकर्म, (६) दन्तवाणिज्य, (७) लाक्षावाणिज्य, (८) रसवाणिज्य, (९) विषवाणिज्य, (१०) केश

ટીકાર્થ—'तयाणतर' चे—ત્યાદિ ત્યારપછી ઉપભોગપરિભોગપરિમાણ વ્રત છે, જે બે પ્રકારનુ છે— (૧) ભોજનથી અને (૨) કર્મથી પહેલા ભોજનથી શ્રમણોપાસકે પાચ અતિચાર જાણવા જોઇએ, સેવવા ન જોઇએ, તે આ પ્રમાણે છે –(૧) સચિત્તાહાર, (૨) સચિત્તપ્રતિબદ્ધાહાર, (૩) અપકવ ઔષધિ (વનસ્પતિ) ખાવી તે, (૪) અધકાચી (મુશ્કેલીથી પાકનાર) ઔષધી ખાવી તે (૫) તુચ્છ ઔષધી ખાવી તે

કર્મથી શ્રાવકે ૫દર કર્માદાન જાણવા જોઇએ પણ સેવવા ન જોઇએ, તે આ પ્રમાણે –(૧) ઇગાલકર્મ, (૨) વનકર્મ, (૩) શાકટિકકર્મ, (૪) ભાટીકર્મ (૫) સ્ફોટી કર્મ, (૬) દન્તવાણિજ્ય, (૭) લાક્ષાવાણિજ્ય (૮) રસવાણિજ્ય, (૯) વિષવાણિજ્ય,

टीका—अथ प्रथम भोजनत उपभोगपरिभोगपरिमाणव्रतस्यातीचारानाह—

'सचित्ते'ति—सचित्तपदार्थपरिहारिणा सचित्तस्य तद्विषये परिमाणवता वा तदधिकस्य सचित्तस्य स्वादन प्रथमः । १ । सचित्ते सचेतने वृक्षादावित्यर्थः, प्रतिबद्ध=सम्बद्ध यद् गुन्द्रादि पक्वफलादि वा तस्याऽऽहारो, यद्वा 'सचित्तत्व-दष्ठिं निस्सार्य क्षेप्स्यामि केवल रसादिमात्र चूषिष्यामी'ति बुद्ध्याऽऽम्रादिफ-लानामाहारो द्वितीय. । २ । ईषत्पका.=अपकाः, अल्पार्थकोऽत्र नञ् 'अनुदरा कन्ये'—त्यादिवत्, तदुक्तम्—

" तत्सादृश्यमभावश्च, तदन्यत्व तदल्पता ।
अप्राशस्त्य विरोधश्च, नञर्थाः षट् प्रकीर्त्तिता. ॥१॥" इति ।

वाणिज्य, (११) यन्त्रपीडनकर्म, (१२) निर्लाञ्छनकर्म, (१३) दवाग्नि-दापन, (१४) सरोहृदतडागशोषण, (१५) असतीजनपोषण ।

पहले भोजनसे उपभोगपरिभोगपरिमाण व्रतके अतिचार कहते हैं—

(१) सचित्ताहार -सचित्त पदार्थों के त्यागी, अथवा मर्यादा करलेने वाले द्वारा परिमाणसे अधिक सचित आहारका खाया जाना ।

(२) सचित्तप्रतिबद्धाहार—सचित्त वृक्ष आदिके साथ मिले हुए गोंद, पके फल आदिका भोजन करना, अथवा " गुठली सचित्त है उसे फेंक दूगा और रस-रस चूस लूँगा " ऐसा विचार कर आम आदिका खाना दूसरा अतिचार है ।

(३) अपक्वौषधिभक्षणता—अपक्व अर्थात् अल्प (थोडी) पकी हुई वनस्पतिका भक्षण करना तीसरा अतीचार है । दोनो रूप मिले रहनेके

(१०) કેશવાણિજ્ય, (૧૧) યન્ત્રપીડનકર્મ, (૧૨) નિર્લાછનકર્મ, (૧૩) દવાગ્નિદાપન, (૧૪) સરોહૃદતડાગશોષણ, (૧૫) અસતીજનપોષણ

પ્રથમ ભોજનથી ઉપભોગપરિભોગપરિમાણવ્રતના અતિચાર કહે છે—

(૧) સચિત્તાહાર—સચિત્ત પદાર્થોના ત્યાગી અથવા મર્યાદા કરનારા દ્વારા પરિમાણથી વધારે સચિત્ત આહાર ખવાઇ જવો તે

(૨) સચિત્તપ્રતિબદ્ધાહાર—સચિત વૃક્ષ આદિની સાથે મળેલો ગુંદર, પાકાં ફળ, આદિનુ ભોજન કરવુ તે, અથવા "ગોટલી સચિત્ત છે તે ફેંકી દઇશ અને રસ-રસ ચૂસી લઇશ' એમ વિચારીને કેરી આદિ ખાવી તે બીજો અતિચાર છે

(૩) અપક્વૌષધિભક્ષણતા—અપક્વ અર્થાત થોડી પાકેલી વનસ્પતિનુ ભક્ષણ કરવુ તે ત્રીજો અતિચાર છે બેઉ (કાચા-પાકા) રૂપ મળેલા હોવાથી પાકેલાનો સદેહ થતા

तथा चापक्वायाः=ईषत्पक्वाया ओषधेर्भक्षणमित्यर्थः,मिश्ररूपत्वेन पक्वत्वसन्देहात्सम्भवति भक्षणमित्यस्यातीचारत्वम्, एष तृतीयः । ३ । दुष्पक्वौषधिः=चिराग्नितापपरिपाकसाधितोऽलाबू-चपलफलीप्रभृतिस्तस्या भक्षणं चतुर्थः, अस्याऽऽरम्भबाहुल्यान्मिश्रत्वसन्देहाच्चातीचारत्वम् । ४ । तुच्छा=विराधनाबहुलाऽल्पतृप्तिकारिका यौषधिः सा तुच्छौषधिः-यथावत्परिपक्वोऽपि भूशिम्बीसीताफलादिस्तस्या भक्षणं पञ्चमः । ५ । एतेऽप्यनाभोगतोऽतिक्रमादिनाऽतीचारा आभोगतस्त्वनाचारा एवेति बोध्यम् ॥ इत्यमत्र सङ्ग्राहकाः श्लोकाः—

[सग्रहगाथा]

" अइयारा उ पचेव, एयस्सवि णिरूविया ।
सचित्ताचायसकप्पे, कये ज तस्स भक्खण ॥ १ ॥
मज्जाइयसचित्तेणाहियस्सऽहवाऽऽइमो ।
गुद पक्क-फलाईण ज वाऽणट्ठिफलस्स जो ॥ २ ॥

कारण पके हुएका सन्देह होनेसे ईषत्पकका भी भक्षण हो सकता है, इसलिए इस अतिचारकी सभावना है।

(४) दुष्पक्वौषधिभक्षणता–चिरकालसे अग्निकी आँच द्वारा सिझने वाली तूंबी, चवलेकी फली आदिका भक्षण करना। इसमे आरभ अधिक है और मिश्र होनेका सन्देह रहता है, अत यह अतिचार है।

(५) तुच्छौषधिभक्षणता–जिसमे विराधना अधिक और तृप्ति कम हो ऐसी वनस्पतिको तुच्छ वनस्पति कहते हैं। जैसे–मुगफली सीताफल आदि। उसका भक्षण करना तुच्छौषधिभक्षण है।

ये भी अबुद्धिपूर्वक हों तो अतिचार है, और यदि बुद्धिपूर्वक हों तो अनाचार है। सग्रह गाथाओका अर्थ भी यही है।

ઇષત્પક્વનુ પણ ભક્ષણ થઇ શકે છે, તે માટે આ અતિચારની સભાવના છે

(૪) દુષ્પકવૌષધિભક્ષણતા—લાબે વખતે અગ્નિની આચથી રધાતી દૂધી (તુબી), ચોળાની શીંગ આદિનુ ભક્ષણ કરવુ તે એમા આરભ અધિક છે અને મિશ્ર હોવાનો સદેહ રહે છે, તેથી તે અતિચાર છે

(૫) તુચ્છૌષધિભક્ષણતા—જેમા વિરાધના વધારે અને તૃપ્તિ ઓછી હોય તેવી વનસ્પતિને તુચ્છ વનસ્પતિ કહે છે, જેમકે મગફળી, સીતાફળ વગેરે, તેનુ ભક્ષણ કરવુ એ તુચ્છૌષધિભક્ષણ છે

એ પણ જો અબુદ્ધિપૂર્વક થાય તો અતિચાર છે, અને જો બુદ્ધિપૂર્વક થાય તો અનાચાર છે સગ્રહ ગાથાઓનો અર્થ એજ છે

आहारो सो मओ बीओ, अइयारो वये इह ।
ओसहीएसिपक्काए भक्खण चेव तीयगो ॥ ३ ॥
दुप्पक्कोसहि आहारो, अइयारो चउत्थगो ।
भूसिंबिप्पभिईआ य, तुच्छाए ओसहीअ ओ ॥ ४ ॥
आहारो अइयारो सो, वए एत्थत्थि पचमो ।" इति

एतच्छाया च-" अतीचारास्तु पञ्चैवैतस्यापि निरूपिताः ।
अचित्तत्यागसकल्पे कृते यत्तस्य भक्षणम् ॥ १ ॥
मर्यादितसचित्तेनाधिकस्यास्याथवाऽऽदिमः ।
गुन्द्रपक्कफलादीना, यद्वाऽनष्ठिफलस्य य. ॥ २ ॥
आहारः स मतो द्वितीयोऽतीचारो व्रत इह ।
ओषधेरीषत्पकाया भक्षण चैव तृतीयकः ॥ ३ ॥
दुष्पक्वौषध्याहारोऽतीचारश्चतुर्थक' ।
भूशिम्बीप्रभृतेश्च तुच्छाया ओषधेर्यः ॥ ४ ॥
आहारोऽतीचार स व्रत इहास्ति पञ्चम. ॥ " इति ॥

अथ कर्मत उपभोगपरिभोगपरिमाणव्रतस्याऽतीचारान (पञ्चदश कर्मादानानि) प्रदर्शयन्नाह-'इगाले' ति-इङ्गाले (कोयलापराभिधे) वाणिज्याचरणमिङ्गालकर्म, एतेन हि प्रभूताना षट्कायानामुपमर्दन भवतीत्यस्यातीचारत्वम्, एवमग्रेऽप्यनुक्तस्थले पूहनीयम्(१) । वन छित्वा काष्ठविक्रयण वनकर्म(२) । शकटनिर्माणव्यापा

१ 'ओसहीअ,' ईसिपक्काए, इति पदच्छेदः ।

अब कर्मसे उपभोगपरिभोगपरिमाणव्रतके अतिचार (पन्द्रह कर्मादान) कहते हैं-

(१) इगालकर्म-लकडियाँ जलाकर उनके कोयलोंका व्यापार करना। इससे षट्कायकी बहुत हिंसा होती है इसलिए यह अतिचार है। आगे भी इसी कारण अतिचार समझना चाहिए।

(२) वनकर्म-जगल काट कर लकडियाँ बेचना।

હવે કર્મથી ઉપભોગપરિભોગપરિમાણવ્રતના અતિચાર (પદર કર્મદાન) કહે છે-

(૧) ઇગાલકર્મ—લાકડા બાળીને તેના બનાવેલા કોયલાનો વેપાર કરવો તેમા ષટ્કાયની બહુ હિંસા થાય છે, તેથી તે અતિચાર છે, આગળ પણ એજ અતિચાર સમજવા

(૨) વનકર્મ—જગલ કાપીને લાકડા વેચવા

तथा चापक्वाया:=ईषत्पक्वाया ओषधेर्भक्षणमित्यर्थः, मिश्ररूपत्वेन पक्वत्वसन्देहात्सम्भवति भक्षणमित्यस्यातीचारत्वम्, एष तृतीयः। ३। दुष्पक्वौषधिः=चिराग्नितापपरिपाकसाधितोऽलाबू-चपलफलीप्रभृतिस्तस्या भक्षणं चतुर्थः, अस्याऽऽरम्भबाहुल्यान्मिश्रत्वसन्देहाच्चातीचारत्वम्। ४। तुच्छा=विराधनाबहुलाऽल्पतृप्तिकारिका यौषधिः सा तुच्छौषधिः-यथावत्परिपक्वोऽपि भूशिम्बीसीताफलादिस्तस्या भक्षणं पञ्चमः। ५। एतेऽप्यनाभोगतोऽतिक्रमादिनाऽतीचारा आभोगतस्त्वनाचारा एवेति बोध्यम्॥ इत्थमत्र सङ्ग्राहकाः श्लोकाः—

[सङ्ग्रहगाथा]

" अइयारा उ पचेव, एयस्सवि णिरूविया ।
सच्चित्तचायसकप्पे, कये ज तस्स भक्खणं ॥ १ ॥
मज्जाइयसचित्तेणाहियस्सऽहवाऽऽइमो ।
गुद पक्क-फलाईण ज वाऽणट्ठिफलस्स जो ॥ २ ॥

कारण पके हुएका सन्देह होनेसे ईषत्पकका भी भक्षण हो सकता है, इसलिए इस अतिचारकी संभावना है।

(४) दुष्पक्वौषधिभक्षणता-चिरकालसे अग्निकी आँच द्वारा सिझने वाली तूंबी, चवलेकी फली आदिका भक्षण करना। इसमें आरंभ अधिक है और मिश्र होनेका सन्देह रहता है, अत' यह अतिचार है।

(५) तुच्छौषधिभक्षणता-जिसमें विराधना अधिक और तृप्ति कम हो ऐसी वनस्पतिको तुच्छ वनस्पति कहते हैं। जैसे-मुगफली सीताफल आदि। उसका भक्षण करना तुच्छौषधिभक्षण है।

ये भी अबुद्धिपूर्वक हो तो अतिचार है, और यदि बुद्धिपूर्वक हों तो अनाचार है। संग्रह गाथाओंका अर्थ भी यही है।

ઈષત્પક્વનુ પણ ભક્ષણ થઇ શકે છે, તે માટે આ અતિચારની સભાવના છે

(૪) દુષ્પક્વૌષધિભક્ષણતા—લાબે વખતે અગ્નિની આચથી રધાતી દૂધી (તુબી), ચોળાની શીંગ આદિનુ ભક્ષણ કરવુ તે એમા આરભ અધિક છે અને મિશ્ર હોવાનો સદેહ રહે છે, તેથી તે અતિચાર છે

(૫) તુચ્છૌષધિભક્ષણતા—જેમા વિરાધના વધારે અને તૃપ્તિ ઓછી હોય તેવી વનસ્પતિને તુચ્છ વનસ્પતિ કહે છે, જેમકે મગફળી, સીતાફળ વગેરે, તેનુ ભક્ષણ કરવુ એ તુચ્છૌષધિભક્ષણ છે

એ પણ જો અબુદ્ધિપૂર્વક થાય તો અતિચાર છે, અને જો બુદ્ધિપૂર્વક થાય તો અનાચાર છે સગ્રહ ગાથાઓનો અર્થ એજ છે

क्रयविक्रयव्यापारेण जीविकानिर्वहण रसवाणिज्यम्, अस्य वधबन्धादि जनकत्वादतीचारत्वम् (८)। विषाणा=शृङ्गकसोमलादीना क्रयविक्रयव्यापारेण जीविकानिर्वहण-विषवाणिज्यम्, अस्य प्रत्यक्षतः प्राणव्यपरोपणहेतुत्वादतीचार त्वम् (९)। केशपदेन तद्वति लक्षणया दासीदासादीना द्विपदाना ग्रहणात्तेषा क्रय-विक्रयव्यापारः केशवाणिज्यम्, अस्य दास्यादिपारवश्यबन्धहिंसादिहेतुत्वादती-चारत्वम् (१०)। यन्त्रद्वारा तिलसर्षपादिनिष्पीडनव्यापारो यन्त्रपीडनकर्म(११)

१ अनेन गोमहिष्यादय. पशवो,मयूरादि पक्षिणश्च ग्राह्याः। (भगवतीसूत्र श ८उ ५)

(८) रसवाणिज्य-मदिरा आदि रसोंका व्यापार करके जीविका कमाना रसवाणिज्य है। यह वध बन्ध आदि अनर्थोंको उत्पन्न करता है, अत' अतिचार है।

(९) विषवाणिज्य-शृगल सोमल आदि विषोंका व्यापार करके जीविका निर्वाह करना। यह साक्षात् ही प्राण नाशका कारण है, अत एव इसे अतिचार कहा है।

(१०) केशवाणिज्य-केशका अर्थ है केशवाला। लक्षणासे दास दासी आदि द्विपदोका ग्रहण होता है, उनका व्यापार करना केश-वाणिज्य है। इनमें चमरी गाय आदि पशुओंके वालोंके तथा मोर आदि पक्षीयोंकी पीछोंके व्यापारका समावेश होता है, दासी आदिकी पराधी-नता बन्ध और हिंसा आदिका हेतु होनेसे इसे अतिचार कहा है।

(११) यन्त्रपीड़नकर्म-यत्र (कोल्हू आदि) द्वारा तिल सरसों आदि पैरनेका व्यापार करना।

(૮) રસવાણિજ્ય—દારૂ આદિ રસોના વેપાર કરીને આજીવિકા ચલાવવી તે રસવાણિજ્ય છે એ વધ બધ આદિ અનર્થોને ઉત્પન્ન કરે છે, તેથી અતિચાર છે

(૯) વિષવાણિજ્ય—શૃગક સોમલ આદિ વિષોનો વેપાર કરીને આજીવિકા ચલાવવી તે, એ સાક્ષાત્ પ્રાણનાશનુ કારણ છે, તેથી તેને અતિચાર કહ્યો છે

(૧૦) કેશવાણિજ્ય—કેશનો અર્થ છે કેશવાળા લક્ષણાએ કરીને દાસ-દાસી આદિ બે પગાનો તેમા સમાવેશ થાય છે, તેનો વેપાર કરવો એ કેશવાણિજ્ય છે આમા ચમરીગાય આદિ પશુઓના વાળ, મોર આદિ પક્ષિઓના પીંછા વિગેરેના વ્યાપારનો પણ સમાવેશ થાયછે દાસી આદિની પરાધીનતા બધ અને હિંસા આદિનો હેતુ હોવાથી તેને અતિચાર કહે છે

(૧૧) યત્રપીડનકર્મ—યત્ર (કોલૂ ઘાણી વગેરે) દ્વારા તલ, સરસવ આદિ પીલવાનો વેપાર કરવો

रतो जीविकानिर्वहणं शाकटिककर्म (३)। भाटकाऽऽदानेन पश्वादिद्वारा जीविकानिर्वहणं भाटीकर्म (४) भूखनन प्रस्तरादिविदारणव्यापारेण जीविकानिर्वहणं स्फोटीकर्म (५)। दन्तक्रयविक्रयव्यापारेण जीविकानिर्वहणं दन्तवाणिज्यम्, एवं सति लोभाकुलाः किराता हस्त्यादिजीववधमाचरितुमुत्सहन्ते इत्यस्यातीचारत्वम् (६) जतुक्रयविक्रयव्यापारेण जीविकानिर्वहणं-लाक्षावाणिज्यम्, लाक्षापदेनोपलक्षणत्वान्मनःशिला साबू-क्षार टङ्कणादयोऽपि ग्राह्याः, एतेन हि लाक्षादिसदृशवर्णादिमतां कुन्थुप्रभृतीनां जीवानामुपमर्दनसम्भवादतीचारत्वमस्य (७) रसानां=मद्यादीनां

(३) शाकटिक कर्म-शकट (गाड़ी) बना बनाकर जीविका चलाना।

(४) भाटीकर्म-भाडा लेकर पशुओं आदिके द्वारा जीविका निर्वाह करना।

(५) स्फोटीकर्म-जमीन खोदकर और पत्थर आदि फोडकर जीविका चलाना।

(६) दन्तवाणिज्य-दाँतों का लेन-देन (व्यापार) करके जीविका करना। ऐसा करनेसे लोभी किरात आदि हाथी आदिको मारनेके लिए उत्साहित होते है, इसलिए इसे अतिचार कहा है।

(७) लाक्षावाणिज्य-लाखका व्यापार करके जीविकानिर्वाह करना। लाख उपलक्षण है, इसलिए मेनसिल, साबू, क्षार (सज्जीआदि), टङ्कण खार आदिका भी ग्रहण करना चाहिए। इसमें लाख आदिके वर्णवाले कुंथुवा आदि जीवोंकी हिंसा होती है इस कारण इसे अतिचार कहा है।

(૩) શાકટિકકર્મ—ગાડીઓ બનાવી-બનાવીને તે પર આજીવિકા ચલાવવી

(૪) ભાટીકર્મ—ભાડું લઈને પશુઓ આદિ દ્વારા આજીવિકાનો નિર્વાહ કરવો

(૫) સ્ફોટીકર્મ—જમીન ખોદીને અને પત્થર આદિ ફોડીને આજીવિકા ચલાવવી

(૬) દંતવાણિજ્ય—દાંતનો વેપાર કરીને આજીવિકા ચલાવવી એમ કરવાથી લોભી ભીલવગેરે હાથી આદિને મારવામાં ઉત્સાહિત થાય છે, તેથી તેને અતિચાર કહ્યો છે

(૭) લાક્ષાવાણિજ્ય—લાખનો વેપાર કરીને આજીવિકા ચલાવવી લાખ ઉપલક્ષણ છે, તેથી મનસીલ, સાબુ સાજીખાર, ટંકણખાર, વગેરે પણ તેમાંજ ગણવા લાખ વગેરેના વર્ણવાળા કંથવા આદિ જીવોની હિંસા થાય છે, તેથી તેને અતિચાર કહ્યો છે

कठोराणां कर्मणामादान=ग्रहणं यैरिति व्युत्पत्तेः। एतानि पञ्चदश कर्मादानानि श्रमणोपासका न स्वयं कुर्वन्ति, नान्यद्वारा कारयन्ति, कुर्वन्तं वाऽन्यं नानुजानन्ति-तथा चोक्तं भगवत्याम्—

"जे इमे समणोवासगा भवंति तेसिं नो कप्पति इमाइं पण्णरस कम्मादाणाइं सयं करेत्तए वा करेंतं वा अन्नं समणुजाणेत्तए।" इति।

अत्रेत्थं सङ्ग्रहगाथाः—

" अस्सऽइयारा पणरस, हवंति अग्गे कमेण दट्ठव्वा।
दहिऊण कट्ठजायं, तम्सिंगालेहिं जीवियायरणं ॥ १ ॥
इंगालकम्मणामा, पढमो अस्सऽत्थि अइयारो।
वणकम्मक्खो बीओ, छित्ता जं कट्ठविक्कयायरणं ॥ २ ॥
सगडविणिम्मिइकज्जं, साडीकम्माभिहो तीओ।
पसुपाभइहिं च भाडगगहणा जं जीवियासमायरणं ॥ ३ ॥
सो अइयारो चोत्थो, भाडीकम्माभिहो णेओ।
पत्थरदारणपुढवी,-खणणव्वावारजीवियायरणं ॥ ४ ॥
फोडीकम्मक्खो इह, अइयारो पंचमो वुत्तो।
छट्ठो गयाइदंत,-व्वावारो हवइ दंतवाणिज्जं ॥ ५ ॥
तयणु य जउक्कयविक्कय वावारो लक्खवाणिज्जं।
मज्जाइक्कयविक्कय,-वावरा जीवियाअ णिव्वाहो ॥ ६ ॥

एतच्छाया च—

" अस्यातिचाराः पञ्चदश भवन्ति, अग्रे क्रमेण द्रष्टव्याः।
दग्ध्वा काष्ठजातं, तस्येङ्गालैर्जीविकाऽऽचरणम् ॥ १ ॥
इङ्गालकर्मनामा, प्रथमोऽस्यास्त्यतिचारः।
वनकर्माख्यो द्वितीयश्छित्त्वा यत्काष्ठविक्रयाचरणम् ॥ २ ॥
शकटविनिर्मितिकार्यं, शाकटिककर्माभिधस्तृतीयः।
पशुप्रभृतिभिश्च भाटकग्रहणाद्यज्जीविकासमाचरणम् ॥ ३ ॥
सोऽतिचारश्चतुर्थो भाटीकर्माभिधो ज्ञेयः।
प्रस्तरदारण पृथिवीखनन व्यापारजीविकाचरणम् ॥ ४ ॥
स्फोटीकर्माख्य इहातीचारः पञ्चम उक्तः।
षष्ठो गजादिदन्तव्यापारो भवति दन्तवाणिज्यम् ॥ ५ ॥
तदनु च जतुक्रयविक्रय-व्यापारो लाक्षावाणिज्यम्।
मद्यादिक्रयविक्रयव्यापाराज्जीविकाया निर्वाहः ॥ ६ ॥

वृषमहिषाजादिना षण्ढकरणव्यापारो निर्लाञ्छनकर्म, वृषादीनां प्रचुरसंक्लेशहेतु-त्वादस्यातीचारत्वम् (२)। भूमेरुर्वरात्वशक्त्युत्पादनाय दवाग्निप्रज्वलनविधिर्दवाग्नि दापनम्, त्रसस्थावराणामुपमर्दजनकत्वादयमतीचारः (१३)। धान्यावपनार्थमुप्ता-नां वा धान्यादीनां परिपोषणार्थं यः सरो-ह्रद तडागादीनामुदराज्जलं निस्सार्य तेषां शोषणविधिस्तत्सरोहृदतडागशोषणम्, अस्य प्रत्यक्षतस्त्रसस्थावरोपमर्दकत्वा दतीचारत्वं मस्फुटमेव (१४)। असतीनां=कुलटावेश्याप्रभृतीनां जनः=गणोऽस-तीजनस्तस्य पोषणं=भाटकग्रहणेन तद्द्वारा जीविकानिर्वहणार्थं परिरक्षणमसती जनपोषणम्-सर्वानर्थमूलस्य ब्रह्मचर्यनाशस्य निदानत्वादयमतीचारः (१५)।

एतानि पञ्चदश कर्मादानपदवाच्यानि, कठोराणि कर्माण्यादीयन्ते=गृह्यन्ते, यद्वा

(१२) निर्लाञ्छनकर्म-बैल, भैंस, बकरा आदिको नपुसक बनाना (बधिया बनाना)। इससे बैल आदिको अत्यन्त पीड़ा होती है इस-लिए यह अतिचार है।

(१३) दवाग्निदापन-भूमिको उर्वरा (उपजाऊ) बनानेके लिए दवाग्नि प्रज्वलित करना। त्रस स्थावर जीवोंकी हिंसाका कारण होनेसे इसे अतिचार कहा है।

(१४) सरोहृदतडागशोषण-धान्य आदि बोनेके लिए, या बोये हुए धान्योंको पुष्ट करनेके लिए सर हृद तडाग आदिमेंसे जल निकाल कर उन्हें सुखा देना। यह साक्षात् ही त्रस-स्थावर जीवोंकी हिंसाका कारण है इससे इसे अतिचार कहा है।

(१५) असतीजनपोषण-जीविकानिर्वाह करनेके लिए कुलटा स्त्रियोंको भाड़ा देकर रखना। यह सब अनर्थोंका मूल और ब्रह्मचर्यका नाशक है, इसलिए इसे अतिचार कहा है।

(૧૨) નિર્લાંછનકર્મ—બળદ, પાડા, બકરા આદિને નપુસક બનાવવા (ખસી કરવા) તે તેથી બળદ વગેરેને અત્યત પીડા થાય છે તેથી તે અતિચાર છે

(૧૩) દવાગ્નિદાપન—જમીનને કસવાળી બનાવવા માટે દવાગ્નિ સળગાવવો ત્રસ-સ્થાવર જીવોની હિંસાનુ કારણ હોવાથી તેને અતિચાર કહ્યો છે

(૧૪) સરોહૃદતડાગશોષણ— ધાન્ય આદિ વાવવાને માટે, યા વાવેલા ધાન્યોને પુષ્ટ કરવાન માટે સરોવર, ધરા, તળાવ વગેરેમાથી જળ કાઢી ને તેને સુકવી દેવા તે એ સાક્ષાત્ ત્રસ-સ્થાવર જીવોની હિંસાનુ કારણ છે, તેથી તેને અતિચાર કહ્યો છે

(૧૫) અસતીજનપોષણ—આજીવિકાનો નિર્વાહ કરવાને કુલટા સ્ત્રીઓને ભાડુ આપીને રાખવી એ બધા અનર્થોનુ મૂળ અને બ્રહ્મચર્યનુ નાશક છે, તેથી તેને અતિચાર કહ્યો છે

छाया–रसवाणिज्यपदाख्योऽतिचारोऽष्टमो विनिर्दिष्टः ।
व्यापारश्च विषाणा, यः श्रृङ्गकसोमलादीनाम् ॥ ७ ॥
स एषोऽतिचारो विषवाणिज्याभिधो नवम' ।
अथ दशमोऽतिचार इहोच्यते केशवाणिज्यम् ॥ ८ ॥
क्रयविक्रयव्यापारो, दासीदासादीना यः ।
तिलसर्षपादिपीडन,–व्यापारो यन्त्रपीडन कर्म ॥ ९ ॥
अत्र व्रतेऽतिचारः, कथित एकादश एवम् ।
अज-वृष महिषादीना यः षण्ढीकरणरूपव्यापारः ॥१०॥
निर्लाञ्छनकर्माख्योऽतिचारो द्वादश एषः ।
यच्च दवानलदान, भूम्या उर्वरात्व कर्तुम् ॥११॥
स त्रयोदशातिचारो, दवाग्निदापनपदाख्यात ।
धान्यादिवपनपोषणकृते च सरोह्रदतडागानाम् ॥१२॥
य शोष स सरोह्रदतडागशोषणमतीचार ।
कुलटावेश्यादीना पोषो भाटेन जीविकार्थं य ॥१३॥
सोऽसतीजनपोषणमतिचार पञ्चदशो ज्ञेय " इति ।
इति सूत्रार्थः ॥५१॥

मूलम्–तयाणतर च णं अणट्ठदंडवेरमणस्स समणोवासएणं पंच अइयारा जाणियव्वा,न समायरियव्वा तं जहा–कंदप्पे, कुक्कुइए मोहरिए, संजुत्ताहिगरणे, उवभोगपरिभोगाइरित्ते ८ ॥५२॥

छाया––तदनन्तर च खलु अनर्थदण्डविरमणस्य श्रमणोपासकेन पञ्चातीचारा ज्ञातव्या न समाचरितव्याः, तद्यथा–कन्दर्प , कौकुच्य, मौखर्य, सयुक्ताधिकरणम्, उपभोगपरिभोगातिरिक्तम् ८ ॥५२॥

टीका–'कन्दर्प' ति–क=सुख, तेन दृप्यतीति, यद्वा कुत्सितो दर्पोऽस्यास्तीति कन्दर्प =कामस्तदुद्दीपनो वाकप्रयोगोऽप्युपचारात् कन्दर्प कामोद्रेगपरवशतया

टीकार्थ 'तयाणतर च'–त्यादि इसके पश्चात् श्रमणोपासकको अनर्थदण्डविरमण व्रतके पाच अतीचार जानने चाहिए परन्तु सेवन नहीं करने चाहिए। वे इस प्रकार हैं–(१) कन्दर्प, (२) कौकुच्य, (३) मौखर्य, (४) सयुक्ताधिकरण, (५) उपभोगपरिभोगातिरेक ।

ટીકાર્થ–'તયાણતર' ચે–ત્યાદિ પછી શ્રમણોપાસકે અનર્થદંડવિરમણ વ્રતના પાચ અતિચાર જાણવા જોઈએ પણ સેવવા ન જોઈએ, તે આ પ્રમાણે છે– (૧) કન્દર્પ, (૨) કૌકુચ્ય, (૩) મૌખર્ય, (૪) સંયુકતાધિકરણ, (૫) ઉપભોગપરિભોગાતિરેક

[संग्रहगाथा]

रसवाणिज्जयरूवो, अइयारो अट्ठमो विणिद्दिट्ठो ।
वावारो य विसाण, जो सिंगयसोमलाईण ॥ ७ ॥
सो एसो अइयारो, विसवाणिज्जाभिहो णवमो ।
अह दसमो अइयारो, इह वुचइ केसवाणिज्ज ॥ ८ ॥
कयविक्कयवावारो, दासीदासाइयाण जो ।
तिलसरिसवाइपीलण,-वावारो जतपालण कम्म ॥ ९ ॥
एत्थ वए अइयारो, कहिओ एगारसो एव ।
अज वस महिसाईण, जो सढीकरणरूववावारो ॥ १० ॥
निल्छणकम्मरूवो, अइयारो बारसो एसो ।
ज च दवाणलदाण भूमीए उव्वरत्तण करिउ ॥ ११ ॥
सो तेरसाइयारो, दवग्गिदावणपयरूवाओ ।
धन्नाइववणपोसण, कए य सरदहतलायाण ॥ १२ ॥
जो सोसो सो सरदह, तलायसोसणईयारो ।
कुलडा वेसाईणं, पोसो भाडेण जीवियट्ठ जो ॥ १३ ॥
सो असईजणपोसण,-मइयारो पणरसो णेओ ॥ ” इति ।

ये पन्द्रह कर्मादान कहलाते हैं । जिनके द्वारा कठिन कर्मोंका बन्ध होता है, या कठोर कर्मोंका जिनके द्वारा आदान=ग्रहण होता हो उन्हें कर्मादान कहते है। इन कर्मादानोंको श्रावक न स्वय करते हैं, न दूसरेसे कराते हैं, न करते हुए की अनुमोदना करते हैं। भगवती सूत्रमे कहा है—

“जो श्रावक है उन्हें पन्द्रह कर्मादान स्वय करना, कराना, या दूसरे करते हुए को भला जानना नहीं कल्पता है ॥ ” गाथाएँ गतार्थ हैं ॥५१॥

આ પંદર કર્મદાન કહેવાય છે, જેણે કરીને કઠીન કર્મોનો બંધ થાય છે, યા કઠોર કર્મોનું આદાન–ગ્રહણ થાય છે, તેને કર્મદાન કહે છે એ કર્મદાનો શ્રાવક પોતે કરતા નથી, બીજા પાસે કરાવતા નથી અને કરનારની અનુમોદન કરતા નથી ભગવતી સૂત્રમા કહ્યુ છે કે–

“ જે શ્રાવક છે તેને પંદર કર્માદાન પોતે કરવા, કરાવવા, કે બીજો કરતો હોય તેને ભલા જાણવા કલ્પતા નથી” ગાથાઓનો અર્થ એજ છે (૫૧)

रणम्=उदूखल मुसल-घरट्ट-वासी[1] कुठारादि, संयुक्तं च तदधिकरणं संयुक्ताधिकरणम्-उदूखलादिकं हि नैकलं किञ्चिदपि कार्यं कर्त्तुं क्षममपितु मुसलादिना मिथः संयोगेनैव,एवं वास्याद्यपि दण्डादिसंयोगेनैव छिदादिकार्यं सम्पादयितुमलं न त्वेकलमिति भवति संयुक्तं भूत्वाऽधिकरणमिति निर्गलितोऽर्थः । संयुक्तस्याधिकरणस्य हिंसाहेतुत्वेनोपचारादतीचारत्वमवगन्तव्यम् । अयं च हिंसाप्रदानस्यातीचारः४। उपभुज्यन्त इत्युपभोगाः=खान-पानादयः पदार्थास्तेषां परि=समन्ताद्भोगस्तस्य तस्माद्वाऽतिरेकः,यद्वा उपभोगः=सकृद्भोगयोग्यमन्नपानस्रक्चन्दनादि, परिभोगः= पुनः पुनर्भोगयोग्यं भवनाऽऽसनादि, तयोस्ताभ्यां वाऽतिरेकः=आधिक्यम्-उप-

१-'वासी'-'वसुला' इति भाषा ।

२-'शाम्भवी शक्तिरेकला'-इत्यमरपीयूषव्याख्या ।

आदि, इनको संयुक्त (मिला) करके रखना । अकेला ऊखल आदि कुछभी कार्य करनेमें समर्थ नहीं है किन्तु मूसल आदिके संयोगसे ही कार्य कर सकता है । इसी प्रकार अकेला वसूला, कुल्हाडीभी कार्य नहीं कर सकते, ये भी डंडा आदिके संयोगसे कार्य करते हैं, इसलिए यह संयुक्ताधिकरण है । इसी प्रकार गोली आदि भरकर बन्दूक आदिका रखना भी संयुक्ताधिकरण है । यह संयुक्त अधिकरण हिंसाका कारण है, अतः उपचारसे अतिचार है । यह हिंसाप्रदानका अतिचार है ।

(५) उपभोगपरिभोगातिरेक-खान पान आदि पदार्थोंके भोगनेकी अधिकताको, अथवा एक बार भोगमें आनेवाले अन्न पान माला चन्दन आदि पदार्थ उपभोग कहलाते हैं, और बारम्बार भोगमे आने योग्य मकान आसन आदि परिभोग कहलाते हैं, इन दोनोंकी अधिकताको

રાખવા એકલા ઉખલ આદિ કાંઇ પણ કામ કરી શકતા નથી પરન્તુ મૂશળ આદિના સંયોગથી જ કરી શકે છે, એજ રીતે એકલો વાસલો કે કુહાડી પણ કામ કરી શકતા નથી, તે પણ દાંડા-હાથા આદિના સંયોગથી કામ કરી શકે છે, તેથી તે સંયુકતાધિકરણ છે એજ રીતે ગોળી આદિ ભરીને બંદૂક વગેરે રાખવા એ પણ સંયુકતાધિકરણ છે એ સંયુકત અધિકરણ હિંસાનું કારણ છે, તેથી ઉપચારે કરીને અતિચાર છે એ હિંસાપ્રદાનનો અતિચાર છે

(૫) ઉપભોગપરિભોગાતિરેક— ખાન - પાન આદિ પદાર્થોને ભોગવવાની અધિકતાને, અથવા એકવાર ભોગવવામાં ઉપયોગી થાય તેવા અન્ન-પાન માળા ચંદન આદિ પદાર્થો ઉપભોગ કહેવાય છે, અને વારવાર ભોગવવામાં ઉપયોગી થાય તેવા મકાન આસન વગેરે પરિભોગ કહેવાય છે, એ બેઉની અધિકતાને ઉપભોગ

तत्मवर्द्धकवचनोदिरणेत्यर्थः । एप प्रमादाचरितस्यानर्थदण्डस्यातीचारः १। कुत्सितः कुचः कुकुचस्तस्य भावः कर्म वा कौकुच्य भाणचेष्टितवन्मुख नासा भ्रूनेत्रादीना वैरूप्यकरणेन हास्योपादनमित्यर्थः । अय मपि द्वितीयभेदस्यैव, यद्वा अपध्यानाऽऽचरितस्यातीचारः २। मुखरः=बहुविधाऽ सम्बद्धभाषी, तस्य भाव कर्म वा मौखर्यम्—अमासङ्गिकमसम्बद्ध कुत्सित च यद्वा भाषमाणेसु वहुपु निजचापलेन सत्वरमविचारित वहुभाषणमित्यर्थ । एप च पाप कर्मोपदेशस्यातीचारः ३। अधिक्रियते=सम्बध्यते दुर्गतिष्वात्माऽनेनेति—अधिक

(१) कन्दर्प-कन्दर्प कामको कहते है। कामका उद्दीपक वचन भी उपचारसे कन्दर्प कहलाता है। तात्पर्य यह की-कामके वेगसे परवश होकर कामवर्द्धक वचन बोलना कन्दर्प अतिचार है। यह प्रमादाचरित अनर्थदडविरमणका अतिचार है।

(२) कौकुच्य-भाणोकी चेष्टाके समान मुँह, नाक, भौंह, आँख आदि अगोंको बिगाड़-बिगाड कर हसना कौकुच्य है। यह भी दूसरे भेद (प्रमादाचरित)का, अथवा अपध्यानाचरितका अतिचार है।

(३) मौखर्य-ऊटपटाग, कुत्सित, अथवा चपलता के कारण शीघ्र विना विचारे बोलनेवाला मुखर, और ऐसा बोलना मौखर्य कहलाता है। यह पापकर्मोपदेशका अतिचार है।

(४) सयुक्ताधिकरण-जिससे आत्मा दुर्गतिका अधिकारी बने उसे अधिकरण कहते है, अर्थात् ऊखल, मूसल, घरट्ट, वसूला, कुल्हाड़ी

(१) કન્દર્પ—કન્દર્પ કામને કહે છે કામનુ ઉદ્દીપક વચન પણ ઉપચારે કરીને કદર્પ કહેવાય છે તાત્પર્ય એ છે કે-કામના વેગથી પરવશ થઇને કામ વર્ધક વચન બોલવુ એ કન્દર્પ અતિચાર છે એ પ્રમાદાચરિત અનર્થદડવિરમણનો અતિચાર છે

(૨) કૌકુચ્ય—ભાડાની ચેષ્ટાની પેઠે મ્હો, નાક, ભમ્મર, આખ આદિ-અગોને બગાડી (વાકા-ચૂકા કરી) હસાવવુ એ કૌકુચ્ય છે એ પણ બીજા ભેદ (પ્રમાદાચરિત)નો અથવા અપધ્યાનાચરિતનો અતિચાર છે

(૩) મૌખર્ય—ઉટપટાગ, કુત્સિત, અથવા ચપળતાને કારણે ઉતાવળે-વિના વિચારે બોલનાર મુખર અને એવું બોલવુ તે મૌખર્ય કહેવાય છે એ પાપ-કર્મોપદેશનો અતિચાર છે

(૪) સયુક્તાધિકરણ—જેથી આત્મા દુર્ગતિનો અધિકારી બને તેને અધિકરણ કહે છે, અર્થાત ઉખલ (ખાડણી) મૂશળ, વાસલો, કુહાડી વગેરેને મેળવી

मूलम्–तयाणंतर च णं सामाइयस्स समणोवासएण पंच अइयारा जाणियव्वा न समायरियव्वा, तंजहा–मणदुप्पडिहाणे, वयदुप्पडिहाणे, कायदुप्पडिहाणे, सामाइयस्स सइअकरणया, सामाइयस्स अणवट्ठियस्स करणया ९ ॥५३॥

छाया–तदनन्तर च खलु सामायिकस्य श्रमणोपासकेन पञ्चातीचारा ज्ञातव्या न समाचरितव्याः, तद्यथा–मनोदुष्प्रणिधान, वचोदुष्प्रणिधान कायदुष्प्रणिधान, सामायिकस्य स्मृत्यकरण, सामायिकस्यानवस्थितस्य करणम् । ९ ॥ ५३ ॥

टीका––'मनो'–इति–मनसः=चित्तस्य दुष्ट=सावद्य प्रणिधान=प्रवर्त्तन–मनोदुष्प्रणिधान – सामायिकानुष्ठानसमये गृहसम्बन्धिसुकृतदुष्कृतपरिचिन्तन–मित्यर्थः।१। वचसो दुष्प्रणिधान वचोदुष्प्रणिधान=सामायिकसमये निष्ठुरसावद्य-भाषोदीरणमित्यर्थः । २ । कायस्य=शरीरस्य दुष्प्रणिधान=कायदुष्प्रणिधानम्–अप्रमार्जितानिरीक्षितभूमौ हस्तपादादिप्रसारणमित्यर्थः । ३ । सामायिकसम्ब-

---

टीकार्थ–'तयाणतर चे'–त्यादि इसके अनन्तर श्रावकको सामायिकके पाँच अतिचार जानने चाहिए, किन्तु सेवन नही करने चाहिए। वे ये हैं–(१) मनोदुष्प्रणिधान, (२) वचोदुष्प्रणिधान, (३) कायदुष्प्रणिधान, (४) सामायिकका स्मृत्यकरण, (५) अनवस्थित सामायिककरण।

(१) मनोदुष्प्रणिधान–मनकी खोटी प्रवृत्ति करना, अर्थात् सामायिकके समय गृहस्थी सबन्धी भला बुरा विचारना। (२) वचोदुष्प्रणि-धान–सामायिकके समय कठोर और सावद्य भाषा बोलना। (३) काय-दुष्प्रणिधान–कायकी खोटी प्रवृत्ति करना, अर्थात् विना पूँजी विना देखी जगहमें हाथ पैर पसारना। (४) सामायिकका स्मृत्यकरण–' अमुक

टीकार्थ– 'तयाणतर चे'त्यादि त्यारपछी श्रावके सामायिकना पाच अतिचार जाणुवा जोईए पण सेववा न जोईए ते आ प्रमाणे छे —(१) मनोदुष्प्रणिधान, (२) वचोदुष्प्रणिधान (३) कायदुष्प्रणिधान, (४) सामायिकनु स्मृत्यकरण, (५) अनवस्थितसामायिककरण

(१) मनोदुष्प्रणिधान—मननी खोटी प्रवृत्ति करवी अर्थात् सामायिकने समये गृहस्थी सबधी सारू–माठु विचारवु (२) वचोदुष्प्रणिधान–सामायिकने समये कठोर अने सावद्य भाषा बोलवी (३) कायदुष्प्रणिधान–कायानी खोटी प्रवृत्ति करवी अर्थात पूज्या विनानी के जोया विनानी जग्यामा हाथ–पग पसारवा (४)

भोग-परिभोगातिरेकः-स्वस्य स्वसम्बन्धिना चाऽऽवश्यकताऽधिकवस्तूना-मुपयोजनमित्यर्थः ।५। अत्रेत्थं सङ्ग्रहगाथाः-

[सङ्ग्रहगाथा]

" अस्सवि पंचऽइयारा, कंदप्पो कुक्कुयं च मोहरियं ।
तह संजुत्तहिगरणं, उवभोगाइप्पमाणवइरेगो ॥ १ ॥
कामुव्वेयगवयणो-दीरणमेएसु वुच्चए पढमो ।
मुहभमुयाइविगारा, हासविहाणं तहा बीओ ॥ २ ॥
कुच्छियमप्पासंगिय,-मवियारियमवगयट्ठसंबंधं ।
बहुभासिणमिह तीओ, अइयारो जेणसासणे भणिओ ॥ ३ ॥
वासिकुढारघरट्टो, वखलमुसलप्पभिइसंजुयं तुज्जो ।
हिंसाहेउत्तणओ, अस्सइयारत्तणं मुणेयव्वं ॥ ४ ॥
चंदणमाला भवणासणाइयाणं तहोवओगो जो ।
अहिओ सो अइयारो, एत्थ वए पंचमो वुत्तो ॥ ५ ॥" इति ।

एतच्छाया च-

" अस्यापि पञ्चातीचाराः, कन्दर्पं कौकुच्यं च मौखर्यम् ।
तथा संयुक्ताधिकरणम् , उपभोगादिप्रमाणव्यतिरेकः ॥ १ ॥
कामोद्वेजकवचनोदीरणमेतेषु उच्यते प्रथमः ।
मुखभ्रूवादिविकाराद् हास्यविधानं तथा द्वितीयः ॥ २ ॥
कुत्सितमप्रासङ्गिक,-मविचारितमपगतार्थसम्बन्धम् ।
बहुभाषणमिह तृतीयः, अतीचारो जैनशासने भणितः ॥ ३ ॥
वासी कुठार घरट्टो दूखल मुसल प्रभृतिसंयुत तृतीयः ।
हिंसाहेतुत्वताऽस्याऽतीचारत्वं ज्ञातव्यम् ॥ ४ ॥
चन्दन माला भवनाऽऽसनादिकाना तथोपयोगो यः ।
अधिकः सोऽतीचारोऽत्र व्रते पञ्चम उक्तः ॥ ५ ॥" इति ।

इति सूत्रार्थः ॥ ५२ ॥

उपभोगपरिभोगातिरेक कहते हैं। तात्पर्य यह कि अपनी और अपने सम्बन्धियोंकी वस्तुओंको आवश्यकतासे अधिक भोगना उपभोगपरिभोगातिरेक है ॥ सग्रहगाथाएँ सुगम हैं ॥ ५२ ॥

પરિભોગાતિરેક કહે છે તાત્પર્ય એ છે કે પોતાના અને પોતાના સબંધીઓની વસ્તુઓને જરૂરીયાત કરતા વધારે ભોગવવી એ ઉપભોગ-પરિભોગાતિરેક છે સગ્રહ ગાથાઓ સુગમ છે (૫૨)

मूलम्-तयाणंतरं च ण देसावगासिस्स समणोवासएणं पच अइ-यारा जाणियव्वा न समायरिव्वा, तजहा-आणवणप्पओगे, पेस-वणप्पओगे, सद्दाणुवाए, रूवाणुवाए, वहियापोग्गलपक्खेवे ॥१०॥५४॥

छाया-तदनन्तर च खलु देशावकाशिकस्य श्रमणोपासकेन पञ्चातीचारा ज्ञातव्या न समाचरितव्या, तद्यथा-आनयनप्रयोगः, प्रेष्यप्रयोगः, शब्दानुपात., रूपानुपातः, वहिःपुद्गलप्रक्षेपः । १० ॥ ५४ ॥

टीका-"आनयने'ति-स्वगमनागमनार्थं नियतात्क्षेत्राद्वाह्याना पदार्थाना मन्यद्वारा स्वसमीपे प्रापण प्रथमः ।१। नियतात्क्षेत्राद्वाह्याना कार्याणा सम्पाद-नार्थं भृत्यादिप्रेषण द्वितीयः ।२। नियतात्क्षेत्राद्वहिः कार्योपस्थितौ छिक्कोत्कासी-प्रभृतिभिः शब्दैः प्रातिवेशिकादिं प्रतिवोध्य तत्कार्यं सम्पादनचेष्टन तृतीयः ।३।

अनवस्थितसामायिककरण-सामायिकसबन्धी व्यवस्था न रखना, अर्थात् कभी करना, कभी न करना, और कभी समय पूरा होनेसे पहले ही सामायिक पार लेना॥ सग्रहगाथाएँ गतार्थ हैं ॥ ५३ ॥

टीकार्थ-तयाणतर चेत्यादि इसके अनन्तर श्रावकको देशावकाशिक व्रतके पाच अतिचार जानने चाहिए किन्तु सेवन न करने चाहिए। पाँच अतिचार इस प्रकार हैं-(१) आनयनप्रयोग, (२) प्रेष्यप्रयोग, (३) शब्दानुपात, (४) रूपानुपात, (५) वहि पुद्गलप्रक्षेप।

[१] आनयनप्रयोग-अपने गमनागमनके लिए मर्यादा किये हुए क्षेत्रसे बाहरके पदार्थोंको दूसरेसे अपने पास मगाना। [२] प्रेष्यप्रयोग-मर्यादा किए हुए क्षेत्रसे बाहरके कार्योंको सपादन करनेके लिए नौकर

જવો (૫) અનવસ્થિત સામાયિકકરણ- સામાયિક સંબંધી વ્યવસ્થા ન રાખવી, અર્થાત કોઈવાર કરવી, કોઈવાર ન કરવી, અને કોઈવાર સમય પૂરો થયા પહેલા સામાયિક પારી લેવી સગ્રહ ગાથાઓનો એજ અર્થ છે (૫૩)

ટીકાર્થ- 'तयाणतर चे'-त्यादि પછી શ્રાવકે દેશાવકાશિક વ્રતના પાચ અતિચાર જાણવા જોઈએ પણ સેવવા ન જોઈએ, તે પાચ અતિચાર આ પ્રમાણેછે - (૧) આનયનપ્રયોગ, (૨) પ્રેષ્યપ્રયોગ, (૩) શબ્દાનુપાત, (૪) રૂપાનુપાત, (૫) બહિ પુદ્ગલપ્રક્ષેપ

(૧) આનયનપ્રયોગ-પોતાના ગમનાગમન માટે મર્યાદિત કરેલા ક્ષેત્રની બહારના પદાર્થો બીજાની મારફતે પોતા પાસે મગાવવા (૨) પ્રેષ્યપ્રયોગ-મર્યાદિત ક્ષેત્રની બહારના કાર્યોને સપાદન કરવા માટે નોકર-ચાકર મોકલવા, (૩) શબ્દાનુપાત

न्धिनी या स्मृतिः=स्मरण तस्या अकरणम्=अनाश्रयण=स्मृत्यकरणम्-"अमुक समये मया सामायिक कृत, कर्त्तव्य, करिष्यमाण वे" इत्येव निश्चित-सामायिक समयस्य विस्मरणमित्यर्थः । ४ । अनवस्थितिः=अनवस्था-व्यवस्थाया अभाव इत्यर्थस्तस्याः करण-मनवस्थितिकरणम्-सामायिकस्य कदाचिदाचरण कदाचिदनाचरण, कदाचिच्च समयमसमाप्यैवोत्थानमित्यर्थः ।५। अत्रेमाः सङ्ग्रहगाथाः-

[सग्रहगाथा]

" मणवायाकायाणं, दुप्पडिहाणाणि तिन्नि एयस्स ।
सइअकरण चउत्थो, अणवट्ठाऽऽपायण च पचमगो ॥ १ ॥
अइयारा इमे पच, सरूव दक्खवामि सिं ।
पयमो तत्थ सावज्ज, माणसस्स पवट्टणं ॥ २ ॥
बीओ णिट्ठुरसावज्ज,-भासोदीरणमीरिय ।
तीओ थले अप्पमट्ठे, हत्थाईण पसारण ॥ ३ ॥
" सामाइय वय कज्ज,- ममुए समए मए ' ।
इच्चाइणो विसरणं, चउत्थो परिकित्तिओ ॥ ४ ॥
वयस्सायरणं जाउ, जाउ नायरण तहा ।
असमप्पेव वा जाउ, उट्ठाणं होइ पचमो ॥ ५ ॥ इति ।

छाया-" मनोवाक्कायाना दुष्पणिधानानि त्रय एतस्य ।
स्मृत्यकरण चतुर्थोऽनवस्थाऽऽपादन च पञ्चमकः ॥ १ ॥
अतिचारा इमे पञ्च, स्वरूप दर्शयाम्येषाम् ।
प्रथमस्तत्र सावद्य, मानसस्य प्रवर्त्तनम् ॥ २ ॥
द्वितीयो निष्ठुरसावद्यभाषोदीरणमीरितम् ।
तृतीय स्थले अप्रमृष्टे, हस्तादीना प्रसारणम् ॥ ३ ॥
सामायिक व्रत धार्य, ममुके समये मया ।
इत्यादेर्विस्मरण चतुर्थं परिकीर्तित ॥ ४ ॥
व्रतस्याऽचरण जातु, जातु नाऽऽचरण तथा ।
असमाप्यैव वा जातु, उत्थान भवति पञ्चमः ॥ ५ ॥" इति ।

इति सूत्रार्थ ॥५३॥

समय मैंने सामायिक की थी, अमुक समय करना चाहिए, अमुक समय करूँगा ' इस प्रकार सामायिकके निश्चित समयको भूल जाना। (५)

સામાયકનું સ્મૃત્યકરણ- અમુક સમયે મે સામાયિક કરી હતી, અમુક સમયે કરવી જોઇએ, અમુક સમયે કરીશ' એ પ્રમાણે સામાયિકનો નિશ્ચિત સમય ભૂલી

मूलम्—तयाणंतरं च ण पोसहोववासस्स समणोवासएणं पच अइयारा जाणियव्वा न समायरियव्वा, तंजहा—अप्पडिलेहिय-दुप्पडिलेहियसिज्जासंथारे, अप्पमज्जिय-दुप्पमज्जियसिज्जासंथारे, अप्पडिलेहिय दुप्पडिलेहियउच्चारपासवणभूमी, अप्पमज्जिय-दुप्पमज्जियउच्चारपासवणभूमि, पोसहोववासस्स सम्मं अणणुपालणया ११।५५।

छाया—तदनन्तर च खलु पोषधोपवासस्य श्रमणोपासकेन पञ्चातीचारा ज्ञातव्या न समाचरितव्याः, तद्यथा अप्रतिलेखित दुष्प्रतिलेखितशय्यासंस्तारः, अप्रमार्जित-दुष्प्रमार्जितशय्यासंस्तारः, अप्रतिलेखितदुष्प्रतिलेखितोच्चारप्रस्रवणभूमिः, अप्रमार्जितदुष्प्रमार्जितोच्चारप्रस्रवणभूमि', पोषधोपवासस्य सम्यगननुपालनम् ११॥५५

टीका—'अप्रतिलेखिते' -ति—शय्या—संस्तारकाणा सर्वथा न प्रतिलेखन मन्यमनस्कतया प्रतिलेखन च प्रथमः ।१। तेषामेव सर्वथा प्रमार्जनाभावोऽन्य-

---

तार आदिभी समझना चाहिए। [४] रूपानुपात—नियत क्षेत्रसे बाहरका काम करनेके लिए दूसरेको हाथ आदि दिखाकर उस कामको सिद्ध करनेकी चेष्टा करना। उपलक्षणसे टेलीफोनद्वारा स्वरूप प्रेषणको भी समझना चाहिये, क्योंकि आजकल टेलीफोनद्वारा बातचीत करनेवालेका फोटू भी सामने खींच जाता है। [५] बहिःपुद्गलप्रक्षेप—नियतक्षेत्रसे बाहरका प्रयोजन होने पर उसे सिद्ध करनेके लिए ककर पत्थर आदि फेंककर दूसरेको सकेत (इशारा) करना। गाथाओंका अर्थ यही है ॥५४॥

टीकार्थ—'तयाणतर चे'—त्यादि तत्पश्चात् श्रमणोपासकको पोषधोपवास व्रतके पाँच अतिचार जानने चाहिए किन्तु सेवन न करने

तार-टेलीफोन वगेरे पण समजी लेवा (४) रूपानुपात—नियत क्षेत्रनी બહારનુ કામ કરવાને બીજાને હાથ વગેરે બતાવીને તે કામ સિદ્ધ કરવાની ચેષ્ટા કરવી ઉપ લક્ષણો કરીને ટેલીફોન દ્વારા સ્વરૂપ પ્રેષણને પણ સમજી લેવુ કારણ કે આજકાલ ટેલીફોન દ્વારા વાતચીત કરનારનો ફોટો પણ સામેથી ખેચી શકાય છે (૫) બહિ-પુદ્ગલપ્રક્ષેપ—નિયતક્ષેત્રથી બહારનુ પ્રયોજન ઉપસ્થિત થતા તેને સિદ્ધ કરવા માટે કાકરા, પત્થર, વગેરે ફેકીને બીજાને સકેત(ઇશારો)કરવો સ ગ્રહ ગાથાઓનો અર્થ એજ છે (૫૪)

ટીકાર્થ—'तयाणतर चे'त्यादि તે પછી શ્રમણોપાસકે પોષધોપવાસ વ્રતના પાચ અતિચાર જાણવા પરન્તુ સેવવા નહિ તે આ પ્રમાણે —(૧) અપ્રતિલેખિત—

नियतात्क्षेत्राद्बहि स्थितकार्यसम्पादनार्थं परस्मै स्वहस्तादि दर्शयित्वा चेष्टनम्, आग्लभाषाप्रसिद्ध 'टेलीफोन, टेलीग्राफ' प्रभृतेरुपलक्षण च चतुर्थः ।४। नियतात्क्षेत्राद्बाह्ये प्रयोजनसद्भावे तत्सपादनार्थं पुद्गलानां=लोष्टशिलापुत्रकादीना प्रक्षेपेण तटस्थ प्रति सकेतीकरण, यद्वा टेलीफोनयन्त्रद्वारा स्वप्रतिकृतिप्रेपणस्याप्युपलक्षणम् । तद्यन्त्रेण सभाषणकर्तुराकृतिरपि निर्दिष्टे स्थले प्रकटी भवतीत्यर्थः। इति पञ्चम । ५ ॥ अत्रेत्थ सङ्ग्रहगाथाः-

" दसमस्सऽइयारपचग से, पउगो आणवणस्स पेसणस्स ।
अवि सद्दग रूवगाणुवाओ, बहिया पुग्गलखेवण तहेव ॥१॥
परेण बज्झवत्थूण, पावण ज णियतिगे ।
पढमो मो एवमेव, बीओ भिच्चाइपेसण ॥ २ ॥
तीओ छिक्काइचेट्ठाहिं, तहेवायरण मओ ।
तहा चउत्थो हत्थाइ, चेट्ठण परिकित्तिओ ॥ ३ ॥
सक्कराइविणिक्खेवा, चेट्ठण होइ पचमो ।
परेण बज्झकज्जाण, सपाए णेव तारिस ॥ ४ ॥
वयस्स रक्खण तम्हा, सत्थ देसावगासिय ।" इति ॥

एतच्छाया च—

" दशमस्यातिचारपञ्चकमस्य, प्रयोग आनयनस्य प्रेषणस्य ।
अपि शब्दक रूपकानुपातो बहि. पुद्गलक्षेपण तथैव ॥ १ ॥
परेण बाह्यवस्तूना, प्रापण यन्निजान्तिके ।
प्रथमः स एवमेव, द्वितीयो भृत्यादिप्रेषणम् ॥ २ ॥
तृतीयश्छिकादिचेष्टाभिस्तथैवाऽऽचरण मत ।
तथा चतुर्थो हस्तादिचेष्टन परिकीर्त्तित' ॥ ३ ॥
शर्करादिविनिक्षेपाच्चेष्टन भवति पञ्चम. ।
परेण बाह्यकार्याणा सम्पादे नैव तादृशम् ॥ ४ ॥
व्रतस्य रक्षण तस्मात्सार्थं देशावकाशिकम् ॥" इति ।

इति सूत्रार्थ ॥ ५४ ॥

चाकरीको भेजना । [३] शब्दानुपात–नियतक्षेत्रसे बाहारका कार्य आ पाडने पर छींक कर, खास कर या अन्य कोई शब्द करके, पड़ौसी आदिको इशारा करके कार्य करानेका प्रयत्न करना । उपलक्षणसे टेलीफोन

–નિયત ક્ષેત્રથી બહારનું કાર્ય આવી પડતા છીંકીને, ખોખારીને યા બીજા કોઈ શબ્દ કરીને પાડોશી આદિને ઇશારો કરી કાર્ય કરાવવા પ્રયત્ન કરવો, ઉપલક્ષણે કરીને

उच्चारप्रस्रवणभूविषये क्रमश इदम् ।
चेत्प्रकारद्विक, तृतीयश्चतुर्थः समतस्तदा ॥३॥
पञ्चमः पालनाभावः, पोषधस्य यथाविधि ।
व्रतस्यैतस्य ग्रहणे, विधि. सामायिके यथा ॥४॥" इति ।
इति सूत्रार्थः ॥५५॥

मूलम्—तयाणंतर च ण अतिहिसंविभागस्स समणोवासएणं पंच अइयारा जाणियव्वा न समायरियव्वा, तंजहा सचित्तनिक्खेवणया, सचित्तपेहणया, कालाइक्कमे, परववएसे, मच्छरिया ।१२॥५६॥

छाया—तदनन्तरं च खलु अतिथिसंविभागस्य श्रमणोपासकेन पञ्चातीचारा ज्ञातव्या न समाचरितव्याः, तद्यथा-सचित्तनिक्षेपण, सचित्तपिधान, कालातिक्रमः परव्यपदेशः, मत्सरिता । १२ ॥ ५६ ॥

टीका-'सचित्ते'-ति-सचित्तेषु धान्यादिष्वदानबुद्ध्या निक्षेपण=सम्मेलन, यद्वा सचित्ताना निक्षेपणमर्थात्कल्पनीयेष्वचित्तेष्विति सचितनिक्षेपण सचित्तेषु

---

(३) उच्चार प्रस्रवण (मल-मूत्र)की भूमिकी पडिलेहना न करना या दुचित्ता होकर पडिलेहना करना तीसरा अतिचार है।

(४) उच्चारप्रस्रवणकी भूमिको न पूजना या असावधानी से पूजना चौथा अतिचार है।

(५) शास्त्रोक्त विधिसे पोषधोपवासका सम्यक्रूपसे पालन न करना और पोसेमें रहकर आहार, शरीरसत्कार, मैथुन आदि अनेक प्रकारके व्यापारोंका विचारना पांचवाँ अतिचार है। गाथाएँ गतार्थ हैं ॥५५॥

टीकार्थ-'तयाणतर चे'-त्यादि तदनन्तर श्रावकको अतिथिसंविभाग व्रतके पाच अतिचार जानने चाहिए किन्तु सेवन न करने चाहिए।

ભૂમિની પડિલેહણા ન કરવી એ ત્રીજો અતિચાર છે (૪) ઉચ્ચાર-પ્રસ્રવણની ભૂમિને ન પૂજવી યા અસાવધાનીથી પૂજવી એ ચોથો અતિચાર છે (૫) શાસ્ત્રોકત-વિધિથી પોષધોપવાસનુ સમ્યક્રૂપે પાલન ન કરવુ અને પોસામા રહીને, આહાર, શરીરસત્કાર, મૈથુન આદિ અનેક પ્રકારના વ્યાપારોનો વિચાર કરવો એ પાચમો અતિચાર છે ગાથાઓનો અર્થ સ્પષ્ટ છે (૫૫)

ટીકાર્થ- 'तयाणतर चे'-त्यादि પછી શ્રાવકે અતિથિસંવિભાગ વ્રતના પાચ અતિચાર જાણવા જોઈએ પરન્તુ સેવવા ન જોઈએ તે આ પ્રમાણે-(૧) સચિત્ત-

मनस्कतया प्रमार्जनं च द्वितीयः ।२। एवमेवोच्चारप्रस्रवणभूमौ क्रमेण प्रकारद्वये तृतीय-चतुर्थौ।३।४। प्रवचनोक्तविध्यनुसारेण पोषधव्रतस्य सम्यगनुपालनाभावो, व्रतसमय आहार-शरीरसत्काराऽब्रह्मादिविविधव्यापाराणामनुचिन्तनं च पञ्चमः।५। अत्रेत्थं सङ्ग्रहगाथाः—

"सिज्जासंथारगाणं जं, सव्वहाऽपडिलेहणं ।
पमायप्पडिलेहो वा, अइयारो इहाइमो ॥ १ ॥
अप्पमज्जणमेएसिं,-मण्णहा वा पमज्जणं ।
वुत्तो एत्थ वए बीओ, अइयारो जहागमं ॥ २ ॥
उच्चार पासवणभू,-विसए कमसो इणं ।
वे पगारदुगं तीओ चउत्थो समओ तया ॥ ३ ॥
पंचमो पालणाभावो, पोसहस्स जहाविहिं ।
वयस्सेयस्स गहणे, विही सामाइए जहा ॥ ४ ॥" इति ।

एतच्छाया च—

"शय्यासंस्तारकाणां यत्सर्वथाऽप्रतिलेखनम् ।
प्रमादप्रतिलेखो वा, अतिचार इहाऽऽदिमः ॥१॥
अप्रमार्जनमेतेषा,-मन्यथा वा प्रमार्जनम् ।
उक्तोऽत्र व्रते द्वितीयोऽतिचारो यथाऽऽगमम् ॥२॥

चाहिए। वे ये हैं-(१) अप्रति लेखित दुष्प्रतिलेखितशय्यासंस्तार, (२) अप्रमार्जितदुष्प्रमार्जितशय्यासंस्तार, (३) अप्रतिलेखितदुष्प्रतिलेखित-उच्चारप्रस्रवणभूमि, (४) अप्रमार्जितदुष्प्रमार्जित उच्चाप्रस्रवणभूमि, पोषधोपवासका सम्यक् अननुपालन।

(१) शय्यासंथारे आदिकी पडिलेहना न करना या असावधानीसे पडिलेहणा करना प्रथम अतिचार है।

(२) शय्या संथारे आदिको न पूजना या असावधानीसे पूजना दूसरा अतिचार है।

દુષ્પ્રતિલેખિત શય્યાસંસ્તાર (૨) અપ્રમાર્જિત-દુષ્પ્રમાર્જિત-શય્યાસંસ્તાર, (૩) અપ્રતિલેખિત - દુષ્પ્રતિલેખિત - ઉચ્ચાર - પ્રસ્રવણ - ભૂમિ, (૪) અપ્રમાર્જિત-દુષ્પ્રમાર્જિતઉચ્ચાર-પ્રસ્રવણ-ભૂમિ, (૫) પોષધોપવાસનું સમ્યક્ અનનુપાલન

૧ શય્યા સંથારા આદિની પડિલેહણા ન કરવી, યા અસાવધાનીથી પડિલેહણા કરવી એ પ્રથમ અતિચાર છે (૨) શય્યા સંથારા આદિને ન પૂજવા યા અસાવધાનીથી પૂજવા એ બીજો અતિચાર છે ૩ ઉચ્ચાર પ્રસ્રવણ (મલમૂત્ર)ની

परव्यपदेशः=अदानबुद्धया–'परकीयमिदमन्नादिकं न ममे'–त्यादेर्वाक्यस्य साधुसमीपे भाषणमित्यर्थः, स्वयं सुस्थितोऽपि दातुं परस्य कथनं वा, एष चतुर्थः ।४। मत्सर'=परशुभद्वेष, अत्रतूपचारादीर्ष्या, यद्वा' मत्सरः=कृपणस्तस्य भावो मात्सर्यं, ततश्च–'अनेन साधवे इदं दत्तं किमहमस्माद्दीनो यन्न दास्ये' इत्येवमीर्ष्यावत्वं, दाने कार्पण्याचरणं वेत्यर्थः। केचित्तु'–मत्सरः=कोप. स एव मात्सर्यं–कोपपुरस्सरं साधवे भिक्षादानमित्यर्थः' इति वदन्ति, एष पञ्चमः ।५।

एतेषु पञ्चसु यथाकथञ्चिदपि दानस्य सद्भावादतीचारत्वमेव न तु भङ्गत्वम्,

समयको टालकर भिक्षा देनेको तैयार होना कालातिक्रम अतिचार है।

[४] परव्यपदेश–अर्थात् दूसरेका कह देना। भिक्षा न देनेके अभिप्रायसे 'यह आहार आदि दूसरेका है मेरा नहीं' ऐसा कहना अथवा आप [स्वयं] सूझता [शुद्ध–आहारादि देने योग्य] होने परभी आहारादि देनेके लिए दूसरेको कहना परव्यपदेश अतिचार है।

[५] मत्सरिता–दूसरेके भलेमें द्वेष करना मत्सर है। यहाँ उपचारसे मत्सरका अर्थ ईर्ष्या है। 'इसने साधुको यह दिया है, मैं क्या इससे कम हूँ कि मै यह पदार्थ न दूं' इस प्रकार ईर्ष्या करना मात्सर्य है। अथवा दान देनेमें कजूसी करना मात्सर्य अतिचार है। कोई कोई 'मत्सरका अर्थ क्रोध है' ऐसा कहते हैं, उनके मतसे क्रोधपूर्वक साधुको भिक्षा देना मात्सर्य अतिचार है।

ये पाचों अतिचार ही हैं, क्योंकि सभीमें किसी न किसी रूपमें

અને આહાર પણ ન દેવો પડે' એવી ભાવનાથી સાધુના ભોજનના સમયને ટાળીને ભિક્ષા દેવાને તૈયાર થવુ એ કાલાતિક્રમ છે

(૪) પરવ્યપદેશ—અર્થાત્ બીજાનો કહી દેવુ ભિક્ષા ન આપવાના હેતુથી 'આ આહાર આદિ બીજાનો છે–મારો નથી' એમ કહેવુ, અથવા પોતે સૂઝતો (આહારાદિ વોરાવી શકે તેવો) હોવા છતા પણ આહાર દેવા માટે બીજાને કહેવુ, એ પરવ્યપદેશ અતિચાર છે

(૫) મત્સરિતા—બીજાના ભલામા દ્વેષ કરવો એ મત્સર છે અહીં ઉપચારે કરીને મત્સરનો અર્થ ઈર્ષ્યા છે 'એણે સાધુને આ આપ્યુ છે, હુ શુ તેનાથી કમ છુ કે એ પદાર્થ ન આપુ ?' એ પ્રમાણે ઈર્ષ્યા કરવી એ માત્સર્ય છે અથવા દાન આપવામા કજૂસાઈ કરવી એ માત્સર્ય અતિચાર છે કોઈ કોઈ કહે છે કે 'મત્સરનો અર્થ ક્રોધ છે' તેમને મતે ક્રોધપૂર્વક સાધુને ભિક્ષા આપવી એ માત્સર્ય અતિચાર છે

એ પાચે અતિચાર જ છે, કેમકે એ બધામા કોઈ ને કોઈ રૂપમા દાન દેવાનો

शाल्यादिषु सम्मिलितमचित्तमन्नादिक, यद्वा-अचित्तव्यन्नादिषु निक्षिप्त सचित्तं शाल्यादि चेत्तदा 'अकल्पितत्वात्साधुर्न ग्रहीष्यतीति भावनया सचित्तेष्वचित्तस्याऽचित्तेषु वा सचित्तस्य सम्मेलनमित्यर्थः', एष प्रथमः ।१। एवं सचित्तेनाऽचित्तस्याऽचित्तेन वा सचित्तस्य पिधान-सचित्तपिधानं नाम द्वितीयः ।२। कालः=साधोर्भोजनसमयस्तस्यातिक्रमः=उल्लङ्घन-कालातिक्रमः 'साधुःसत्कृतोऽपि भवेद्भोजनीयमपि न दीया' दिति बुद्धया साधुभोजनसमयमतिक्रम्य भिक्षा दानार्थं प्रस्तुतीभवनमित्यर्थः', एष तृतीयः ।३। परस्य व्यपदेश'=व्याहार-

---

वे इस प्रकार हैं-(१) सचित्त-निक्षेपण, (२) सचित्तपिधान, [३] कालातिक्रम, [४] परव्यपदेश, [५] मत्सरिता।

(१) सचित्तनिक्षेपण-दान न देनेके अभिप्रायसे अचित्त वस्तुओंको सचित्तधान्य आदिमें मिला देना, अथवा कल्पनीय वस्तुओंमें सचित्त वस्तु मिला देना सचित्तनिक्षेपण है। तात्पर्य यह है कि-"सचित्त शालि आदिमे, अगर अचित्त मिला देंगे, या अचित्त अन्न आदिमें सचित्त शालि आदि मिला देंगे तो साधु ग्रहण नहीं करेंगे"-ऐसी भावना करके सचित्तमे अचित्त और अचित्तमें सचित्त मिला देना सचित्तनिक्षेपण अतिचार है।

[२] सचित्तपिधान-इसी प्रकार पूर्वोक्त भावनासे सचित्त वस्तुसे अचित्तको और अचित्तसे सचित्तको ढाँक देना सचित्तपिधान अतिचार है।

[३] कालातिक्रम-अर्थात् समयका उल्लघन करना। 'साधुका सत्कार भी हो जाय और आहार भी न देना पडे' ऐसी भावनासे साधुके भोजन

निक्षेपणु, (२) सचित्तपिधान, (३) कालातिक्रम, (४) परव्यपदेश (५) मत्सरिता

(१) सचित्तनिक्षेपणु-दान न देवाना हेतुथी अचित्त वस्तुओने सचित्त धान्य आदिमा भेळवी देवी, अथवा अकल्पनीय वस्तुओमा-सचित्त वस्तुओ मेळवी देवी ए सचित्तनिक्षेपणु छे तात्पर्य ए छे के "सचित्त शालि आदिमा जो अचित्त मेळवी दईशु, या अचित्त अन्नादिमा सचित्त शालि आदि मेळवी दईशु, तो साधु ते ग्रहणु नहि करे" एवी भावनाओ करीने सचित्तमा अचित्त अने अचित्तमा सचित्त पदार्थो मेळवी देवा, ए सचित्तनिक्षेपणु अतिचार छे

(२) सचित्तपिधान-एज प्रमाणे पूर्वोक्त भावनाथी सचित्त वस्तुथी अचित्तने अने अचित्तथी सचित्तने ढांकी देवी ए सचित्तपिधान अतिचार छे

(३) कालातिक्रम-अर्थात् समयनु उल्लघ करवु "साधुनो सत्कार पणु थई जाय

[सग्रहगाथाः]

'ण भोयणीयपि मए पयेय, ह्वे जहेसो समणोवि तुट्ठो' ।
इईव कालप्पडिजावण ज, सो एत्थ कालाइक्कमो पगीओ ॥४॥
अन्नाइय सव्वमिण परस्स, न मामईणं ति अदाणभावा ।
सक्कारसद्धाइविहाणपुव्व, ज भासण सो कहिओ चउत्थो ॥५॥
इमेण दिन्न किमह न तारिसो, इच्चेवमीसायरणं तहेव ।
पयाणकावण्णविही य ज वा, कोवेण दाण च मओ तइत्तो ॥६॥"इति ।

छाया.

न भोजनीयमपि मया प्रदेय भवेद् यथैव श्रमणोऽपि तुष्टः ।
इतीव कालमतियापन यत्, सोऽत्र कालातिक्रमः प्रगीतः ॥ ४ ॥
अन्नादिक सर्वमिद परस्य, न मामकीनमित्यदानभावात् ॥
सत्कारश्रद्धादिविधानपूर्वं, यद् भाषण स कथितश्चतुर्थ. ॥५॥
अनेन दत्त किमह न तादृश. ?, इत्येवमीर्ष्याचरण तथैव ।
प्रदानकार्पण्यविधिश्च यद्वा, कोपेन दान च मतस्तथाऽन्त. ६"इति ।

इति सूत्रार्थ· ॥५६॥

मूलम्-तयाणतर च णं अपच्छिममारणतियसंलेहणाझूसणाराहणाए पंचअहियारा जाणियव्वा न समायरियव्वा, तंजहा-इहलोगाससप्पओगे, परलोगाससप्पओगे, जीवियासंसप्पओगे, मरणाससप्पओगे, कामभोगाससप्पओगे । १३ ॥ ५७ ॥

छाया-तदनन्तर च खलु अपश्चिममारणान्तिकसलेखनाजोषणाऽऽराधनायाः पञ्चातीचारा ज्ञातव्या न समाचरितव्याः, तद्यथा-इहलोकाशसाप्रयोगः, परलोकाशसाप्रयोग., जीवीताशसाप्रयोगः, मरणाशसाप्रयोगः, कामभोगाशसाप्रयोग ॥१३॥५७॥

टीका— 'इहे'-ति-सस्तारग्रहणोत्तरम्-इहलोके=मनुष्यलोके आशसाप्रयोग'='मृत्वा चक्रवर्त्ती वा राजा वा तन्मन्त्री वा भूयास '-मित्यादिरूपाभिला-

---

यहाँ 'यथा' पद अभ्यागत हीन दीन आदिका भी उपलक्षण है। शास्त्रोंमें सर्वत्र ऐसाही देखा जाता है। गाथाओंका अर्थ यही है ॥५६॥

टीकार्थ-' तयाणतर चे '-इत्यादि इसके अनन्तर अपश्चिममारणा-

અહીં 'યથા, પદ અભ્યાગત દીન હીન આદિનુ પણ ઉપલક્ષણ છે. શાસ્ત્રોમા સર્વત્ર એમજ જોવામા આવે છે (૫૬)

ટીકાર્થ-'તયાણર ચે'-ઇત્યાદિ ત્યાર પછી અપશ્ચિમ-મારણાંતિક-સ ખેલના

यदि सर्वथा न दद्याद्ददत प्रतिषेधेद्दत्त्वा वा परितप्येत तदा तु भङ्गस्त्व, यदुक्तम्–
" ण देइ वारेइ य दिज्जमाणं, तहेव दिन्ने परितप्पए य ।
इयेरिसो जो किवणस्स भावो, भगो वये बारसगे इहेसो ॥ १ ॥" इति
छाया–"न ददाति वारयति च दीयमानम् , तथैव दत्ते परितप्यते च ।
इत्येतादृशो यः कृपणस्य भावः, भङ्गः व्रते द्वादशके एषः ॥ १ ॥" इति।
'यथा'-पद चात्राभ्यागतादीनामप्युपलक्षण, तथैव शास्त्रादिषु सर्वत्रोपलम्भात् । अत्रेत्थ सङ्ग्रहगाथाः—
" अस्सवि पचइयारा, सचित्तनिक्खेवणाविहाणाइ ।
एव कालाइक्कम परववएसा य मच्छरिय ॥ १ ॥
धन्नाइसु सचित्तेसु, मचित्तपरिमेलण ।
एयस्स विवरीय वा, पढमो परिकित्तिओ ॥ २ ॥
अचित्तस्स सचित्तेण, पिहाण वुक्कमोवि वा ।
भोयणाइपयत्थेसु, जो सो बीओ उदाहिओ ॥ ३ ॥
एतच्छाया च—
" अस्यापि पञ्चातीचारा', सचित्तनिक्षेपणापिधानादि ।
एव कालातिक्रम,-परव्यपदेशौ च मात्सर्यम् ॥ १ ॥
धान्यादिषु सचित्तेषु,-अचित्तपरिमेलनम् ।
एतस्य विपरीत वा, प्रथम परिकीर्त्तित ॥ २ ॥
अचित्तस्य सचित्तेन, पिधान व्युत्क्रमोऽपिवा ।
भोजनादिपदार्थेषु, य' स द्वितीय उदाहृत ॥ ३ ॥

दान देनेका सद्भाव पाया जाता है। अत. इनके होने पर भी व्रत भग नहीं होता। यदि आहारादि देवे ही नही, या देते हुए को रोके, अथवा देकर पश्चात्ताप करे तो व्रतभग समझना चाहिए। कहा भी है–

" स्वय न देवे, देते हुए दूसरेको निषेध करे, अथवा देकर पश्चात्ताप करे, ऐसा जो कृपणका भाव होता है उससे यह बारहवाँ व्रत खण्डित होता है ॥ "

सद्भाव माલુમ પડે છે તેથી એ હોવા છતા વ્રતભગ થતો નથી જો દાન આપે નહિ અને આપનારને રોકે, અથવા આપીને પશ્ચાત્તાપ કરે તો વ્રતભગ સમજવો કહ્યુ છે કે

"પોતે ન દે, બીજો આપે તેને નિષેધ કરે, અથવા આપીને પશ્ચાત્તાપ કરે, એવો જે કૃપણનો ભાવ થાય છે તેથી આ બારમા વ્રતનો ભગ થાય છે"

[संग्रहगाथाः]

'ण भोयणीयपि मए पयेय, ग्वे जहेसो समणोवि तुट्ठो' ।
इईव कालप्पडिजावण ज, सो एत्थ कालाइक्कमो पगीओ ॥४॥
अन्नाइय सव्वमिण परस्स, न मामईणं ति अदाणभावा ।
सक्कारसद्धाइविहाणपुव्व, ज भासण सो कहिओ चउत्थो ॥५॥
इमेण दिन्न किमह न तारिसो, इच्चेवमीसायरणं तहेव ।
पयाणकावण्णविही य ज वा, कोवेण दाण च मओ तइत्तो ॥६॥''इति ।

छाया.

न भोजनीयमपि मया प्रदेय भवेद् यथैव श्रमणोऽपि तुष्टः ।
इतीव कालमतियापन यत्, सोऽत्र कालातिक्रमः प्रगीतः ॥ ४ ॥
अन्नादिक सर्वमिद परस्य, न मामकीनमित्यदानभावात् ॥
सत्कारश्रद्धादिविधानपूर्व, यद् भाषण स कथितश्चतुर्थः ॥५॥
अनेन दत्त किमह न तादृशः ?, इत्येवमीर्ष्याचरण तथैव ।
प्रदानकार्पण्यविधिश्च यद्वा, कोपेन दान च मतस्तथाऽन्तः ६''इति ।

इति सूत्रार्थः ॥५६॥

मूलम्-तयाणतर च ण अपच्छिममारणतियसंलेहणाझूसणाराहणाए पंचअहियारा जाणियव्वा न समायरियव्वा, तजहा-इहलोगाससप्पओगे, परलोगाससप्पओगे, जीवियाससप्पओगे, मरणाससप्पओगे, कामभोगाससप्पओगे । १३ ॥ ५७ ॥

छाया-तदनन्तर च खलु अपश्चिममारणान्तिकसलेखनाजोषणाऽऽराधनायाः पञ्चातीचारा ज्ञातव्या न समाचरितव्याः, तद्यथा-इहलोकाशसाप्रयोगः, परलोकाशसाप्रयोगः, जीवीताशसाप्रयोगः, मरणाशसाप्रयोगः, कामभोगाशसाप्रयोग ॥१३॥५७॥

टीका— 'इहे'-ति-सस्तारग्रहणोत्तरम्-इहलोके=मनुष्यलोके आशसाप्रयोगः='मृत्वा चक्रवर्त्ती वा राजा वा तन्मन्त्री वा भूयास '-मित्यादिरूपाभिला-

यहाँ 'यथा' पद अभ्यागत हीन दीन आदिका भी उपलक्षण है । शास्त्रोंमे सर्वत्र ऐसाही देखा जाता है । गाथाओंका अर्थ यही है ॥५६॥

टीकार्थ-' तयाणतर चे '-त्यादि इसके अनन्तर अपश्चिममारणा-

અહીં 'યથા, પદ અભ્યાગત દીન હીન આદિનુ પણ ઉપલક્ષણ છે. શાસ્ત્રોમા સર્વત્ર એમજ જોવામા આવે છે (૫૬)

ટીકાર્થ-'तयाणर चे'-ત્યાદિ ત્યાર પછી અપશ્ચિમ-મારણાંતિક-સ ખેલના

पकरणम् । १ । एव परलोकाऽऽशसाप्रयोगः=' देवो भूयास '-मित्यादिरूपा भिलापकरणम् ।२। सम्मानादिलोभेन जीवितस्य=प्राणधारणस्याऽऽशसाप्रयोगः= अभिलापकरण=जीविताऽऽशसाप्रयोगः । ३ । कर्कशक्षेत्रादिनित्रासप्रयुक्तक्षुदा द्युपहततया सम्मानाद्यभावेन 'कदाऽह म्रियेय' इत्यादिरूप मरणस्याभिलापकरण मरणाऽऽशसाप्रयोगः । ४ । कामौ=शब्दरूपे भोगा=गन्धरसस्पर्शास्तत्राऽऽश साप्रयोगः=अभिलापकरण कामभोगाऽऽशसाप्रयोगः=रुचिरविषयस्पृहयालुते त्यर्थः ।५। अत्रेत्थ सङ्ग्रहगाथाः—

" पचऽइयारा अस्सावि, ते विसेसेण वज्जए ।
तेसिं सरूवमेगेग,-मग्गे एत्थ निषज्झइ ॥ १ ॥
' रायाई होमु मचाह ' मिच्चासंसणमाइमो ।
एव देवाइविसया,ऽऽससा बीओ पकित्तिओ ॥ २ ॥
तीओ सम्माणाइलोहा, जीवधारणकखण ।
' कया मरिस्स ' मिच्चाई, अहिलासो चउत्थओ ॥ ३ ॥
सद्दरूवाइविसया,-ऽऽससा जा वयधारिणो ।
पचमो अइयारो सो, णेओ एत्थ जहागम ॥ ४ ॥" इति।

न्तिकसलेखना जोषणा आराधनाके पाँच अतिचार जानने चाहिए किन्तु उनका आचरण न करना चाहिए। वे ये हैं-[१] इहलोकाश साप्रयोग, (२) परलोकाशसाप्रयोग, (३) जीविताशसाप्रयोग, (४) मरणाशसाप्रयोग, (५) कामभोगाशसाप्रयोग ।

(१) इहलोकाशसाप्रयोग-सथारा (अनशन) ग्रहण करनेके पश्चात् ' मरकर मै मनुष्यलोकमे चक्रवर्त्ती होऊँ, राजा होऊँ, राजमत्री होऊँ' इत्यादि अभिलाषा करना ।

(२) परलोकाशसाप्रयोग-' मृत्युके बाद इन्द्र होऊँ, देवता होऊँ ' इत्यादि परलोक सबन्धी अभिलाषा करना।

જોષણા-આરાધનના પાચ અતિચાર જાણવા જોઈએ તે આ પ્રમાણે -
(૧) ઇહલોકાશ સા-પ્રયોગ, (૨) પરલોકાશ સા-પ્રયોગ, (૩) જીવિતાશ સા-પ્રયોગ, (૪) મરણાશ સા-પ્રયોગ, (૫) કામભોગાશ સા-પ્રયોગ

(૧) ઈહલોકાશ સા-પ્રયોગ—સથારો (અનશન) ગ્રહણ કર્યા પછી ' મરીને હુ મનુષ્યલોકમા ચક્રવર્તી થઉ, રાજા થઉ, રાજમત્રી થઉ ' ઇત્યાદિ અભિલાષા કરવી

(૨) પરલોકાશ સા-પ્રયોગ—' મૃત્યુ પછી ઇન્દ્ર થઉ, દેવતા થઉ ' ઇત્યાદિ પરલોક સબધી અભિલાષા કરવી

एतच्छाया च—

"पञ्चातीचारा अस्यापि, तान् विशेषेण वर्जयेत्।
तेषां स्वरूपमेकैकमग्रेऽत्र निरूप्यते ॥ १ ॥
'राजादिर्भवेय मृत्वाऽहम्' इत्याशसनमादिमः ।
एवं देवादिविषयाऽऽशसा द्वितीयः प्रकीर्त्तित ॥ २ ॥
तृतीयः सम्मानादिलोभाज्जीवधारणकाङ्क्षणम् ।
'कदा मरिष्यामी'-त्याद्यभिलापश्चतुर्थकः ॥ ३ ॥
शब्द-रूपादिविषयाऽऽशसा या व्रतधारिणः ।
पञ्चमोऽतिचारः स ज्ञेयोऽत्र यथाऽऽगमम् ॥ ४ ॥" इति ।

इति सूत्रार्थः ॥ ५७ ॥

मूलम्-तए णं से आणंदे गाहावई समणस्स भगवओ महावीरस्स अंतिए पंचाणुव्वइयं सत्तसिक्खावइयं दुवालसविहं सावयधम्मं पडिवज्जइ, पडिवज्जित्ता समणं भगवं महावीरं वंदइ नमंसइ, वंदित्ता नमंसित्ता एवं वयासी—

---

(३) जीविताशंसाप्रयोग-'मैं जीता रह जाऊँ मेरी प्रशंसा होगी' इस प्रकार इच्छा करना ।

(४) मरणाशंसाप्रयोग-कर्कश क्षेत्र आदिमें निवास द्वारा होनेवाले कष्टसे, भूख आदिकी पीडासे पीडित होकर और सम्मान न होनेसे 'मैं कब मर जाऊँ' इत्यादि मरनेकी इच्छा करना ।

(५) कामभोगाशंसाप्रयोग-काम [शब्द और रूप] तथा भोग [गन्ध, रस, स्पर्श] में अभिलाषा करना, अर्थात् मनगमते विषयोंकी लालसा रखना। गाथाएँ गतार्थ हैं । संग्रह गाथाओंका अर्थ यही है ॥५७॥

---

(૩) જીવિતાશંસા-પ્રયોગ—'હું જીવતો રહી જઉં,' 'મારી પ્રશંસા થશે' એવી ઇચ્છા કરવી

(૪) મરણાશંસા-પ્રયોગ—કર્કશ ક્ષેત્ર આદિમાં નિવાસ દ્વારા થનારા કષ્ટથી, ભૂખ આદિની પીડાથી પીડિત થવાથી અને સન્માન ન થવાથી 'હું હવે ક્યારે મરી જઉં' એ પ્રમાણે મરવાની ઇચ્છા કરવી

(૫) કામભોગાશંસા-પ્રયોગ—કામ (શબ્દ અને રૂપ) તથા ભોગ (ગંધ, રસ, સ્પર્શ)ની અભિલાષા કરવી, અર્થાત્ મનગમતા વિષયોની લાલસા રાખવી સંગ્રહ ગાથાઓનો અર્થ એજ છે (૫૭)

पकरणम् । १ । एव परलोकाऽऽशसाप्रयोगः=' देवो भूयास '-मित्यादिरूपा भिलापकरणम् ।२। सम्मानादिलोभेन जीवितस्य=प्राणधारणस्याऽऽशसाप्रयोगः= अभिलापकरण=जीविताऽऽशसाप्रयोगः । ३ । कर्कशक्षेत्रादिनिवासप्रयुक्तक्षुदा द्युपहततया सम्मानाद्यभावेन 'कदाऽह म्रियेय' इत्यादिरूप मरणस्याभिलापकरण मरणाऽऽशसाप्रयोगः । ४ । कामौ=शब्दरूपे भोगा=गन्धरसस्पर्शास्तत्राऽऽश साप्रयोगः=अभिलापकरण कामभोगाऽऽशसाप्रयोगः=रुचिरविषयस्पृहयालुते त्यर्थः ।५। अत्रेत्थ सङ्ग्रहगाथाः—

" पचऽइयारा अस्सावि, ते विसेसेण वज्जए ।
तेसिं सरूवमेगेग,-मग्गे एत्थ निरुज्झइ ॥ १ ॥
' रायाई होमु मचाए ' मिच्चासंसणमाइमो ।
एव देवाइविसया,ऽऽसंसा वीओ पकित्तिओ ॥ २ ॥
तीओ सम्माणाइलोहा, जीवधारणकखण ।
' कया मरिस्स ' मिच्चाई, अहिलासो चउत्थओ ॥ ३ ॥
सद्दरूवाइविसया,ऽऽससा जा वयधारिणो ।
पचमो अइयारो सो, णेओ एत्थ जहागम ॥ ४ ॥" इति ।

न्तिकसलेखना जोषणा आराधनाके पाँच अतिचार जानने चाहिए किन्तु उनका आचरण न करना चाहिए । वे ये है-[१] इहलोकाश साप्रयोग, (२) परलोकाशसाप्रयोग, (३) जीविताशसाप्रयोग, (४) मरणाशसाप्रयोग, (५) कामभोगाशसाप्रयोग ।

(१) इहलोकाशसाप्रयोग–सथारा (अनशन) ग्रहण करनेके पश्चात् 'मरकर मै मनुष्यलोकमे चक्रवर्ती होऊँ, राजा होऊँ, राजमत्री होऊँ' इत्यादि अभिलाषा करना ।

(२) परलोकाशसाप्रयोग–' मृत्युके बाद इन्द्र होऊँ, देवता होऊँ ' इत्यादि परलोक सबन्धी अभिलाषा करना ।

જોષણા–આરાધનના પાચ અતિચાર જાણવા જોઈએ તે આ પ્રમાણે – (૧) ઇહલોકાશસા–પ્રયોગ, (૨) પરલોકાશસા–પ્રયોગ, (૩) જીવિતાશસા–પ્રયોગ, (૪) મરણાશસા–પ્રયોગ, (૫) કામભોગાશસા–પ્રયોગ

(૧) ઇહલોકાશસા–પ્રયોગ—સથારો (અનશન) ગ્રહણ કર્યા પછી ' મરીને હું મનુષ્યલોકમા ચક્રવર્તી થઉં, રાજા થઉં, રાજમત્રી થઉં ' ઇત્યાદિ અભિલાષા કરવી

(૨) પરલોકાશસા–પ્રયોગ—' મૃત્યુ પછી ઇન્દ્ર થઉં, દેવતા થઉં ' ઇત્યાદિ પરલોક સબધી અભિલાષા કરવી

छाया—ततः स आनन्दो गाथापतिः श्रमणस्य भगवतो महावीरस्यान्तिके पञ्चाणुव्रतिकं सप्तशिक्षाव्रतिकं द्वादशविधं श्रावकधर्मं प्रतिपद्यते, प्रतिपद्य श्रमणं भगवन्तं महावीरं वदन्ते नमस्यति, वन्दित्वा नमस्यित्वा एवमवादीत्—

"नो खलु मे भदन्त! कल्पते अद्यप्रभृति अन्ययूथिकान् वा, अन्ययूथिकदैवतानि वा, अन्ययूथिकपरिगृहीतान् अर्हच्चैत्यानि वा वन्दितुं वा नमस्यितुं वा, पूर्वमनालापकैरालपितुं वा संलपितुं वा, तेषामशनं वा पानं वा खाद्यं वा स्वाद्यं वा दातुं वा अनुप्रदातुं वा, नान्यत्र राजाभियोगात्, गणाभियोगात्, बलाभियोगात्, देवताभियोगात्, गुरुनिग्रहाद्, वृत्तिकान्तारात्। कल्पते मे श्रमणान् निर्ग्रन्थान् प्रासुकेनैषणीयेनाऽशन-पान खाद्य स्वाद्येन वस्त्रकम्बलपतद्ग्रह (प्रतिग्रह)पादप्रोञ्छनेन, पीठफलकशय्यासंस्तारकेण, औषधभैषज्येन च प्रतिलाभयतो विहर्तुम्"—

इति कृत्वा, इममेतद्रूपमभिगृह्णाति, अभिगृह्य प्रश्नान् पृच्छति, पृष्ट्वाऽर्थानाददाति, आदाय श्रमणं भगवन्तं महावीरं त्रिकृत्वो वन्दते, वन्दित्वा श्रमणस्य भगवतो महावीरस्यान्तिकाद् दूतिपलाशाच्चैत्यात्प्रतिनिष्क्रामति, प्रतिनिष्क्रम्य यत्रैव वणिग्ग्रामं नगरं, यत्रैव स्वकं गृहं तत्रैवोपागच्छति, उपागत्य शिवानन्दां भार्यामेवमवादीत्—"एवं खलु देवानुप्रिये! मया श्रमणस्य भगवतो महावीरस्यान्तिके धर्मो निशान्तः सोऽपि च धर्मो ममेष्टः प्रतीष्टोऽभिरुचितः, तद् गच्छ खलु त्वं देवानुप्रिये! श्रमणं भगवन्तं महावीरं वन्दस्व यावत् पर्युपास्स्व, श्रमणस्य भगवतो महावीरस्यान्तिके पञ्चाणुव्रतिकं सप्तशिक्षाव्रतिकं—द्वादशविधं गृहिधर्मं प्रतिपद्यस्व ॥ ५८ ॥

टीका—'अन्ये'ति-अन्यत्=तीर्थंकरसंघापेक्षया भिन्नं यद् यूथं=संघस्तदन्ययूथं तदस्त्येषामित्यन्ययूथिकाः=शाक्यादिभिक्षवस्तान्, अन्ययूथिकानां दैवतानि

टीकार्थ—'तए णं से' इत्यादि—इसके अनन्तर आनन्द गाथापति श्रमण भगवान् महावीरके समीप पाँच अणुव्रत, सात शिक्षाव्रत, इस प्रकार बारह तरहके श्रावक धर्मको स्वीकार करता है, श्रमण भगवान् महावीरको वन्दना नमस्कार करता है, वन्दना नमस्कार करके इस प्रकार कहता है—

टीकार्थ—'तए णं से' ઇત્યાદિ ત્યારપછી આનંદ ગાથાપતિ શ્રમણ ભગવાન મહાવીરની સમીપે પાંચ અણુવ્રત, સાત શિક્ષાવ્રત એ પ્રમાણે બાર પ્રકારનો શ્રાવક ધર્મ સ્વીકારે છે, શ્રમણ ભગવાન મહાવીરને વંદના—નમસ્કાર કરે છે, વંદના નમસ્કાર કરીને આ પ્રમાણે કહે છે—

"नो खलु मे भंते! कप्पइ अज्जप्पभिइं अन्नउत्थिए वा अन्नउत्थियदेवयाणि वा अन्नउत्थियपरिग्गहियाणिअरिहंतचेइयाइं वा वंदित्तए वा नमंसित्तए वा पुव्वि अणालत्तेणं आलवित्तए वा संलवित्तए वा, तेसिं असणं वा पाणं वा खाइमं वा साइमं वा दाउं वा अणुप्पदाउं वा, नन्नत्थ रायाभिओगेणं गणाभिओगेणं बलाभिओगेणं देवयाभिओगेणं गुरुनिग्गहेणं वित्तिकंतारेणं। कप्पइ मे समणे निग्गंथे फासुएणं एसणिज्जेणं असणपाणखाइमसाइमेणं वत्थकंबलपडिग्गहपायपुछणेणं पीढफलगसिज्जासंथारएणं ओसहभेसज्जेणं य पडिलाभेमाणस्स विहरित्तए"—

—त्ति कट्टु इमं एयारूवं अभिग्गहं अभिगिण्हइ, अभिगिण्हित्ता पसिणाइं पुच्छइ, पुच्छित्ता अट्ठाइं आदियइ, आदिइत्ता समणं भगवं महावीरं तिक्खुत्तो वंदइ, वंदित्ता समणस्स भगवओ महावीरस्स अंतियाओ दूइपलासाओ चेइयाओ पडिणिक्खमइ, पडिणिक्खमित्ता जेणेव वाणियग्गामे नयरे, जेणेव सए गिहे तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छित्ता सिवानंदं भारियं एवं वयासी—"एवं खलु देवाणुप्पिया! मए समणस्स भगवओ महावीरस्स अंतिए धम्मे निसंते, सेवि य धम्मे मे इच्छिए पडिच्छिए अभिरुइए, तं गच्छणं तुमं देवाणुप्पिया! समणं भगवं महावीरं वंदाहि जाव पज्जुवासाहि, समणस्स भगवओ महावीरस्स अंतिए पंचाणुव्वइयं सत्तसिक्खावइयं दुवालसविहं गिहिधम्मं पडिवज्जाहि" ॥५८॥

निर्ग्रन्थ श्रमणोंको प्रासुक एषणीय अशन, पान, खाद्य, स्वाद्य, वस्त्र, कम्बल, प्रतिग्रह [पात्र] पादप्रोंछन, पीठ, फलक, शय्या, संस्तार, औषध, भैषज प्रतिलाभ कराते हुए विचारना मुझे कल्पता है।"

इस प्रकार कहकर उसने उसका अभिग्रह लिया, फिर प्रश्न पूछे, प्रश्न पूछ कर अर्थको ग्रहण किया, फिर श्रमण भगवान् महावीरको तीन वार वन्दना की। वन्दना करनेके बाद श्रमण भगवान् महावीरके समीपसे, दूतिपलाश चैत्यके बाहर निकला, निकल कर जहाँ वाणिज-ग्राम नगर और जहाँ उसका घर था वहाँ आया। आकर अपनी पत्नी शिवानन्दासे इसप्रकार कहने लगा-"हे देवानुप्रिये मैंने श्रमण भगवान् महावीरके समीप धर्म सुना और वह धर्म मुझे इष्ट है, बहुत ही इष्ट है, मुझे रुचा है। हे देवानुप्रिये! इसलिए तुम भी जाओ, श्रमण भगवान् महावीरको वन्दना करो यावत् पर्युपासना करो और श्रमण भगवान महावीरसे पाँच अणुव्रत और सात शिक्षाव्रत, इस प्रकार बारह तरहका गृहस्थ धर्म स्वीकार करो।"

'अन्नउत्थियपरिग्गहियाणि अरिहन्तचेइयाइ' इस मूल वाक्यमें नपुंसक लिंग है सो प्राकृत होनेके कारण ऐसा हुआ है। कहा भी है-

---

નિર્ગ્રન્થ શ્રમણોને પ્રાસુક એષણીય અશન, પાન, ખાદ્ય, સ્વાદ્ય, વસ્ત્ર, કંબળ, પ્રતિગ્રહ (પાત્ર), પાદપ્રોછન, પીઠ, ફલક, શય્યા, સંસ્તાર, ઔષધ, ભૈષજ, પ્રતિલાભ કરાવતા વિચરવું મને કલ્પે છે"

એ પ્રમાણે કરીને તેણે તેનો અભિગ્રહ લીધો, ફરીથી પ્રશ્નો પૂછયા, પ્રશ્ન પૂછીને અર્થ ગ્રહણ કર્યો, પછી શ્રમણ ભગવાન મહાવીરને ત્રણવાર વંદના કરી વંદના કર્યા પછી શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીરની સમીપેથી દૂતિપલાશ ચૈત્યની બહાર નીકળ્યો નીકળીને જ્યાં વાણિજગ્રામ નગર અને જ્યાં તેનું ઘર હતું ત્યાં તે આવ્યો આવીને પોતાની પત્ની શિવાનંદાને કહેવા લાગ્યો "હે દેવાનુપ્રિયે! મેં શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીરની સમીપે ધર્મ સાંભળ્યો અને એ ધર્મ મને ઇષ્ટ છે, બહુજ ઇષ્ટ છે, મને રુચ્યો છે હે દેવાનુપ્રિયે! તેથી તમે પણ જાઓ, શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીરને વંદના કરો યાવત્ પર્યુપાસના કરો અને શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીર પાસેથી પાંચ અણુવ્રત અને સાત શિક્ષાવ્રત, એ પ્રમાણે બાર પ્રકારના ગૃહસ્થધર્મનો સ્વીકાર કરો"

'अन्नउत्थियपरिग्गहियाणि अरिहंतचेइयाइं' એ મૂળ વાક્યમાં નપુંસક લિંગ છે, તે પ્રાકૃત હોવાને કારણે એમ થયું છે કહ્યું છે કે-'લિંગ સ્વતંત્ર હોય

अन्ययूथिकदैवतानि=अर्हद्विम्बानि, अन्ययूथिकैः परिगृहीताः=स्वीकृताः-अन्ययूथिकपरिगृहीताः=यथाकथञ्चित्तैर्थिकान्तरसम्मिलिता इत्यर्थः,उपलक्षणमेतदवसन्न-पार्श्वस्थादीनामपि,अर्हतः=वीतरागस्य चैत्याः=चित्य=ज्ञान तदस्त्येषामित्यर्हच्चैत्याः-जिनसाधवस्तान् तैर्थिकान्तरसाधून् वा तैर्थिकान्तरदेवान् वा यथाकथञ्चित्तैर्थिकान्तरसम्मिलितान् जिनसाधून् वेति पिण्डितोऽर्थः, वन्दितु वा नमस्यितु वा 'मे न कल्पते' इति सम्बन्धः। 'अन्नउत्थियपरिग्गहियाणि अरिहतचेइयाइ' इति मूले नपुसकनिर्देशस्तु प्राकृतत्वात्, तथाचोक्तम् "लिङ्गमतन्त्रम्" (४४५) इति, अपि च—

"सुप्तिङुपग्रहलिङ्गनराणा, कालहलचूस्वरकर्तृयडा च।
व्यत्ययमिच्छति शास्त्रकृदेषा,सोऽपि च सिध्यति बाहुलकेन॥"इति।
"लिङ्गमतन्त्र, लोकाश्रयत्वाल्लिङ्गस्य" इति च।

"भगवान्! आजसे मुझे, वीतराग-सघसे भिन्न सघवालेको, वीतराग-सघसे भिन्न देवको, अन्ययूथिकों द्वारा स्वीकृत अर्थात् अन्यतीर्थिक साधुओंमें मिले हुए अरिहतचैत्य [जिनसाधुओं] को, तथा उपलक्षणसे अवसन्न पार्श्वस्थ आदिको भी वन्दना नमस्कार करना नहीं कल्पता है। पहले उनके विना बोले उनके साथ बोलना या पुन. पुन. वार्त्तालाप करना, उन्हें गुरुबुद्धिसे अशन पान खाद्य स्वाद्य आदि एक वार देना या वार वार देना नहीं कल्पता है इन आगारोंके सिवाय राजाके अभियोग [आग्रह]से, गण [सघ]के अभियोगसे, बलवान्के अभियोगसे, देवताके अभियोगसे, गुरु अर्थात् मातापिता आदिके निग्रह [परवशता]से और वृत्तिकान्तार [आजीविका निर्वाहके अभाव]से अर्थात् इन कारणोंके होने पर देना कल्पता है।

"ભગવન્ આજથી, વીતરાગ સઘથી ભિન્ન સઘવાળાઓને, વીતરાગ સઘથી ભિન્ન દેવને, અન્ય યૂથિકોએ સ્વીકારેલા અર્થાત્ અન્યતીર્થિક સાધુઓમા મળેલા અરિહત ચૈત્ય (જિન સાધુઓ)ને તથા ઉપલક્ષણે કરીને અવસન્ન પાર્શ્વસ્થ આદિને પણ વદના-નમસ્કાર કરવ નુ મને કલ્પતુ નથી પહેલા તેઓ બોલ્યા વિના તેમની સાથે બોલવાનુ યા પુન પુન વાતચીત કરવાનુ, તેમને ગુરૂબુદ્ધિથી અશન પાન ખાદ્ય સ્વાદ્ય આદિ એકવાર યા વારવાર દેવાનુ કલ્પતુ નથી પરન્તુ તેમા એ આગાર છે કે-રાજાના અભિયોગ (આગ્રહ)થી ગણ (સઘ)ના અભિયોગથી, બળવાન્‌ના અભિયોગથી, દેવતાના અભિયોગથી, ગુરૂ અર્થાત્ માતાપિતા આદિના નિગ્રહ (પરવશતા)થી અને વૃત્તિકાન્તાર (આજીવિક નિર્વાહના અભાવ)થી અર્થાત્ એ કારણો હોય તો દેવાનુ કલ્પે છે

निर्ग्रन्थ श्रमणोंको प्रासुक एषणीय अशन, पान, खाद्य, स्वाद्य, वस्त्र, कम्बल, प्रतिग्रह [पात्र] पादप्रोंछन, पीठ, फलक, शय्या, संस्तार, औषध, भेषज प्रतिलाभ कराते हुए विचारना मुझे कल्पता है।"

इस प्रकार कहकर उसने उसका अभिग्रह लिया, फिर प्रश्न पूछे, प्रश्न पूछ कर अर्थको ग्रहण किया, फिर श्रमण भगवान् महावीरको तीन-वार वन्दना की। वन्दना करनेके बाद श्रमण भगवान् महावीरके समीपसे, दूतिपलाश चैत्यके बाहर निकला, निकल कर जहाँ वाणिज-ग्राम नगर और जहाँ उसका घर था वहीं आया। आकर अपनी पत्नी शिवानन्दासे इसप्रकार कहने लगा-" हे देवानुप्रिये मैंने श्रमण भगवान् महावीरके समीप धर्म सुना और वह धर्म मुझे इष्ट है, बहुत ही इष्ट है, मुझे रुचा है। हे देवानुप्रिये! इसलिए तुम भी जाओ, श्रमण भगवान् महावीरको वन्दना करो यावत् पर्युपासना करो और श्रमण भगवान महावीरसे पाँच अणुव्रत और सात शिक्षाव्रत, इस प्रकार बारह तरहका गृहस्थ धर्म स्वीकार करो।"

'अन्नउत्थियपरिग्गहियाणि अरिहंतचेइयाइ' इस मूल वाक्यमें नपुंसक लिंग है सो प्राकृत होनेके कारण ऐसा हुआ है। कहा भी है-

નિર્ગ્રન્થ શ્રમણોને પ્રાસુક એષણીય અશન, પાન, ખાદ્ય, સ્વાદ્ય, વસ્ત્ર, કંબળ, પ્રતિગ્રહ (પાત્ર), પાદપ્રોંછન, પીઠ, ફલક, શય્યા, સંસ્તાર, ઔષધ, ભૈષજ, પ્રતિલાભ કરાવતા વિચરવું મને કલ્પે છે"

એ પ્રમાણે કરીને તેણે તેનો અભિગ્રહ લીધો, ફરીથી પ્રશ્નો પૂછયા, પ્રશ્ન પૂછીને અર્થ ગ્રહણ કર્યો, પછી શ્રમણ ભગવાન મહાવીરને ત્રણવાર વંદના કરી વંદના કર્યા પછી શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીરની સમીપેથી દૂતિપલાશ ચૈત્યની બહાર નીકળ્યો નીકળીને જ્યાં વાણિજગ્રામ નગર અને જ્યાં તેનું ઘર હતું ત્યાં તે આવ્યો આવીને પોતાની પત્ની શિવાનંદાને કહેવા લાગ્યો "હે દેવાનુપ્રિયે! મેં શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીરની સમીપે ધર્મ સાંભળ્યો અને એ ધર્મ મને ઇષ્ટ છે, બહુજ ઇષ્ટ છે, મને રુચ્યો છે હે દેવાનુપ્રિયે! તેથી તમે પણ જાઓ, શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીરને વંદના કરો યાવત્ પર્યુપાસના કરો અને શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીર પાસેથી પાંચ અણુવ્રત અને સાત શિક્ષાવ્રત, એ પ્રમાણે બાર પ્રકારના ગૃહસ્થધર્મનો સ્વીકાર કરો"

'अन्नउत्थियपरिग्गहियाणि अरिहंतचेइयाइं' એ મૂળ વાક્યમાં નપુંસક લિંગ છે, તે પ્રાકૃત હોવાને કારણે એમ થયું છે કહ્યું છે કે-'લિંગ સ્વતંત્ર હોય

'चत्य=साधु'-रित्युक्तं बृहत्कल्पभाष्ये षष्ठोद्देशे, तथाहि तत्र-

"आहा आधयकम्मे, आयाहम्मे य अत्तकम्मे य ।
तं पुण आहाकम्मं, कप्पइ ण व कप्पइ तम्मं ॥"

इति गाथाव्याख्यायां क्षेमकीर्त्तिसूरिणोक्तम् 'चैत्योद्देशिकस्य=साधूनुद्दिश्य कृतस्य' इति ।

'अरिहंतचेइय'-शब्दस्यार्थः

यत्तु 'अरिहंतचेइयाइं' इत्यस्यार्हत्प्रतिमेत्यर्थस्तदप्यव्याख्यानं प्रकरणभङ्गप्रसङ्गात्, तथाहि-आनन्दगाथापतिकर्तृकं प्रथमं धर्मस्वीकारमभिधाय सम्यक्त्वसर

"लिंग स्वतन्त्र होता है, वह लोक व्यवहार पर निर्भर है।"

अर्थात् प्रत्येक भाषाके धुरन्धर विद्वान् जिस२ शब्दको जिस२ जगह जिस२ लिंगमें व्यवहार करते आये हैं उस२ शब्दमें उस२ जगह उसी२ लिंगका व्यवहार करना चाहिए, अतः यहांपर उस समयके प्राकृत व्यवहारके मुताबिक नपुंसक लिंग है ॥

'चैत्य' शब्दका अर्थ साधु होता है, बृहत्कल्प भाष्यके छठे उद्देशके अन्दर-'आहा आधयकम्मे०'-गाथाकी व्याख्यामें क्षेमकीर्त्तिसूरिने 'चैत्योद्देशिकस्य'का "साधुओंको उद्देश करके बनाया हुआ अशनादि" यह अर्थ किया है। इससे सिद्ध होता है कि चैत्यका अर्थ साधु है।

'अरिहंतचेइय' शब्दका अर्थ

'अरिहंतचेइयाइं'का 'अर्हन्तकी प्रतिमा' अर्थ करना असंगत है, क्योंकि प्रकरण ठीक नहीं बैठता। उसका स्पष्टीकरण इस प्रकार है—

"િંગ તે લોક વ્યવહાર પર નિર્ભર છે" અર્થાત્ પ્રત્યેક ભાષાના ધુરંધર વિદ્વાનો જે જે શબ્દનો જે જે જગ્યાએ જે જે લિંગમાં વ્યવહાર કરતા આવ્યા છે, તે તે શબ્દમાં તે તે જગ્યાએ તે તે લિંગનો વ્યવહાર કરવો જોઈએ, એટલે અહીં તે સમયના પ્રાકૃત વ્યવહાર મુજબ નપુંસક લિંગ છે 'ચૈત્ય' શબ્દનો અર્થ 'સાધુ' થાય છે બૃહત્કલ્પ ભાષ્યના છઠ્ઠા ઉદ્દેશામાં 'आहा आधयकम्मे०' ગાથાની વ્યાખ્યામાં ક્ષેમકીર્તિ સૂરિએ 'चैत्योद्देशिकस्य'નો "સાધુઓને ઉદ્દેશીને બનાવેલા અશનાદિ" એ પ્રમાણે અર્થ કર્યો છે તેથી સિદ્ધ થાય છે કે 'ચૈત્ય'નો અર્થ 'સાધુ' છે

'અરિહંત ચેઇય' શબ્દનો અર્થ

'अरिहंतचेइयाइं' નો અર્થ 'અર્હન્તની પ્રતિમા' એમ કરવો તે અસંગત છે, કારણ કે પ્રકરણ બરાબર બંધ બેસતું નથી એનું સ્પષ્ટીકરણ આ પ્રમાણે છે—

प्राप्त देवगुर्वोरेव प्रतिज्ञानमिति, तयोश्च वन्दन नमस्करणविषये क्रमेणान्ययूथिकत्वा न्ययूथिकपरिगृहीतत्वे बाधकत्वेनोपदर्शिते इत्यर्थादापतति यत्स्वयूथिकानि दैवतानि स्वयूथिकपरिगृहीतानशिथिलाचारादीन् वाऽर्हत्साधूंश्च वन्दितु वा नमस्यितु वा मह्य कल्पत इति भवत्यानन्दस्य गाथापतेःसकल्पपूर्त्तिः, यदित्वत्र चैत्यपदेन प्रतिमाऽभिप्रैष्यत तदा 'अन्ययूथिकदैवतानि' इत्यनेन सह पौनरुक्त्य वज्रलेपायितमभविष्यत्,प्रतिमाया हि वन्दन नमस्कारौ देवत्वभावनयैव भवता कर्त्तुं शक्येते नेतरथेति

पहले यह बात बताई गई है कि आनन्द गाथापतिने श्रावकधर्मको स्वीकार किया। अब अवसर प्राप्त देव और गुरू सम्बन्धी प्रतिज्ञा बताई है। इन्ही दोनोंको वन्दना नमस्कार करनेके विषयमे क्रमसे अन्ययूथिक और अन्ययूथिक परिगृहीत, ये दोनों निषिद्ध कहे हैं, इससे स्वय सिद्ध हो गया कि स्वयूथिक देव तथा स्वयूथिकपरिगृहीत शास्त्रोक्ताचारी अर्हन्तके साधुओंको वन्दना नमस्कार करना मुझे कल्पता है। इसीसे आनन्द गाथापतिकी प्रतिज्ञा पूरी होती है। यदि यहाँ 'चैत्य' पदका प्रतिमा अर्थ माना जाय तो 'अन्ययूथिकदैवतानि' इस पदसे पुनरुक्ति दोष अनिवार्य होगा। क्योंकि प्रतिमाको वन्दना और नमस्कार आप देवकी

१ समकित देते समय– 'देव अरिहत, गुरु निर्ग्रन्थ, धर्म केवलिभाषित दयामय का श्रद्धान करना' इत्यादि समझाया जाता है अत आनन्द श्रावकने प्रथम धर्मको समझकर स्वीकार किया यह बात बतलाई, अब 'देव गुरु किस प्रकारके मानने चाहिये' सो यहा शास्त्रकारने बताया है।

– પહેલા એ વાત બતાવી છે કે આનદ ગાથાપતિએ શ્રાવકધર્મનો સ્વીકાર કર્યો હવે અવસરથી પ્રાપ્ત થતા દેવ અને ગુરૂ સબધી પ્રતિજ્ઞા બતાવી છે એ બેઉને વદના નમસ્કાર કરવાની બાબતમા ક્રમે કરીને 'અન્યયૂથિક અને અન્યયૂથિક પરિગૃહીત' એ બેઉને નિષિદ્ધ બતાવ્યા છે, તેથી સ્વયસિદ્ધ થાય છે કે સ્વયૂથિક દેવ તથા સ્વયૂથિકપરિગૃહીત શાસ્ત્રોક્તાચારી અર્હન્તના સાધુઓને વદના-નમસ્કાર કરવા મને કલ્પે છે તેથી આનદ ગાથાપતિની પ્રતિજ્ઞા પૂરી થાય છે જો અહી 'ચૈત્ય' શબ્દનો અર્થ પ્રતિમા માનવામા આવે તો 'अन्ययूथिकदैवतानि' એ પદે કરીને પુનરૂક્તિદોષ અનિવાર્ય થશે, કારણ કે પ્રતિમાને

+ સમકિત આપતી વખતે દેવ અરિહત, ગુરુ નિર્ગ્રથ, ધર્મ કેવલિભાષિત દયામય, એનુ શ્રદ્ધાન કરવુ ઇત્યાદિ સમજાવવામા આવે છે, એટલે આનદ શ્રાવકે પહેલાં ધર્મને સમજીને સ્વીકાર્યો એ વાત બતાવી હવે દેવ ગુરૂ કેવા પ્રકારના માનવા જોઇએ તે અહી શાસ્ત્રકારે બતાવ્યુ છે

चैत्यस्यापि भवन्मतेऽत्र देवमात्रार्थकत्वादिति भक्षितेऽपि लशुने न शान्तो व्याधिः।
अपि च चैत्यस्य प्रतिमार्थकत्वस्वीकारे-"पुव्विं अणालत्तेण आलवित्तए वा सलवित्तए वा तेसिं असणं वा ४ दाउं वा अणुप्पदाउं वा" इति वाक्यशेषेण सह सम्बन्धोऽपि सर्वथा दुःसम्पादः स्यात्, न हि प्रतिमाभिः सहाऽऽलापसलापाऽशनपानादयो जातु घटितुमर्हन्ति, आलापादेश्चेतनधर्मत्वेन प्रतिमास्वसम्भवात्। अव्यवहितपूर्वपरामर्शकेन 'तेसिं' इति तच्छब्देन च 'अरिहंत-

भावनासे ही कर सकते हैं, अन्यथा नहीं, इसलिए 'चैत्य' का अर्थ भी आपके मतसे देव ही हुआ। तात्पर्य यह है कि 'अन्ययूथिक देवोंको वन्दना आदि करना नहीं कल्पता' इस कथनसे ही यह बात सिद्ध हो चुकी थी कि स्वयूथिक देवको वन्दना करना कल्पता है फिर 'अन्ययूथिक चैत्यको वन्दना करना नहीं कल्पता' इस कथनमें आप चैत्यका अर्थ प्रतिमा करके अन्ययूथिक देवताका ही निषेध करते हैं, क्योंकि प्रतिमाको वन्दना आदि देव-बुद्धिसे ही आप करते हैं। ऐसी हालतमें दोनों पदोका एक ही अर्थ होता हैं, अतः पुनरुक्ति दोष आता है।

दूसरी बात यह है कि यदि चैत्यका अर्थ प्रतिमा करें तो "पुव्विं अणालत्तेण-०" इत्यादि आगेके वाक्यांशसे सम्बन्ध नहीं जुडता, क्योकि प्रतिमाके साथ न तो आलाप सलाप किया जाता है, न उसे कभी अशन पान आदि दिये जाते हैं। आलाप आदि चेतनके धर्म हैं और वे प्रतिमाओंमें सभव नही है। अगर कहोगे कि-"पुव्विं अणा

વદન અને નમસ્કાર પોતે દેવની ભાવનાથી જ કરી શકે છે, અન્યથા નહિ તેથી 'ચૈત્ય'નો અર્થ પણ પોતાને મતે કરીને દેવજ થયો. તાત્પર્ય એ છે કે અન્યયૂથિક દેવોને વદના આદિ કરવાનુ કલ્પતુ નથી, એ કથનથી જ એ વાત સિદ્ધ થઈ ચૂકી હતી કે સ્વયૂથિક દેવને વદના કરવી કલ્પે છે પછી અન્યયૂથિક ચૈત્યને વદના કરવી કલ્પતી નથી, એ કથનમા તે ચૈત્યનો અર્થ પ્રતિમા કરીને અન્યયૂથિક દેવતાનો પણ નિષેધ કરે છે, કારણકે પ્રતિમાને વદના આદિ દેવબુદ્ધિથી જ પોતે કરે છે એવી સ્થિતિમા બેઉ શબ્દોનો એક જ અર્થ થાય છે, તેથી પુનરૂક્તિ દોષ આવે છે

બીજી વાત એ છે કે જો ચૈત્યનો અર્થ પ્રતિમા કરીએ તો 'पुव्विं अणालत्तेण-०' ઇત્યાદિ આગળના વાકયાશ સાથે બરાબર સબધ બેસતો નથી, કારણ કે પ્રતિમાની સાથે આલાપ-સલાપ કરી શકતો નથી કે તેને કદાપિ અશન-પાન આદિ આપવામા આવતા નથી આલાપ આદિ ચેતનનો ધર્મ છે અને પ્રતિમાઓમા એવો સભવ નથી જો એમ કહો કે "पुव्विं अणालत्तेण-०" ઇત્યાદિનો સબધ માત્ર

चेइयाइ' इत्यस्यैव ग्रहणात्, अन्यतैर्थिकैः सहालापादिनिषेधस्त्वार्थिकार्थ इति सूक्ष्मेक्षिकयाऽवधारणीयम् ।

किञ्चात्र चैत्यशब्देन साधोरग्रहणे तैर्थिकान्तरपरीगृहीतानामवसन्नपार्श्वस्थादीनां च साधूनां वन्दन-नमस्करणे अतिप्रसज्जेतां, तच्चानिष्टमित्युभयतः पाशारज्जुस्तस्मात् 'अर्हच्चैत्यानि' इत्यस्य 'अर्हत्प्रतिमालक्षणानि' इत्यर्थकल्पनं पूर्वापरप्रकरणस्याननुसन्धानपूर्वकत्वेन प्रामादिकमेव प्रकरणस्याभिधा-

---

लत्तेण-०" इत्यादिका सम्बन्ध सिर्फ "अन्नउत्थिए" के साथ ही है औरोंके साथ नहीं, तो ऐसा कहना भी ठीक नहीं है, क्योंकि समुदित वाक्यके शेष (अवसान)मे रहनेके कारण "पुव्विं अणालत्तेण-०" आदिका 'अरिहतचेइयाइ'के साथ सम्बन्ध होना निनान्त आवश्यक है और सूत्रकारका आशय भी यही है, अन्यथा 'अरिहतचेइयाइ'का प्रयोग अन्तमें न करके सूत्रकार उस जगह पर 'अन्नउत्थिए' का ही प्रयोग करते। तब रहा अन्यतैर्थिकोंका निषेध, सो तो अन्यतैर्थिकपरिगृहीत अर्हत्साधुओंके साथ पहिले आलापादिका निषेध किया है तो खास अन्यतैर्थिकोंका तो कहना ही क्या है, इस प्रकार उनका तो अर्थापत्तिसे ही निषेध हो जायगा। अतएव आगे पड़े हुए 'तेसिं' पदके साथभी विरोध नहीं पडता क्योंकि 'तत्' शब्द अव्यवहित पूर्वको ही पकडनेवाला है, व्यवहितको नहीं, सो अव्यवहित जो है 'अरिहतचेइयाइ' उसका अर्थ आप मूर्त्ति लोगे तो उनका अशन पान आदिके साथ सम्बन्ध असंभव हो जायगा।

"अन्नउत्थिए"नी साथे ज छे, बीजाओनी साथे नथी तो एम कहेवु ए पण बराबर नथी, कारणके समुदित वाक्यना शेष (अंत)मा रहेवाने कारणे "पुव्विं अणालत्तेण-०" आदिनो "अरिहतचेइयाइ" नी साथे संबंध थवो ए नितान्त आवश्यक छे अने सूत्रकारनो आशय पण एज छे, अन्याथा "अरिहतचेइयाइ" नो प्रयोग अंतमा न करता सूत्रकार ए जग्याए "अन्नउत्थिए" नो प्रयोग ज करत हवे रह्यो अन्यतैर्थिकोनो निषेध, ते तो जो अन्यतैर्थिक परिगृहीत अर्हत्साधुओनी साथे पहेला आलापादिनो निषेध कर्यो छे, तो पछी खास अन्यतैर्थिकोनु तो कहेवु ज शु ? ए रीते तेमनो तो अर्थापत्तिथी ज निषेध थई जशे एटले आगळ आवेला 'तेसिं' पदनी साथे पण विरोध आवतो नथी कारण के 'तत्' शब्द अव्यवहित पूर्वने ज पकडनारो छे व्यवहितने नहि ते अव्यवहित जे 'अरिहतचेइयाइ' छे, तेनो अर्थ आप मूर्ति करशो तो तेनो अशन पान आदिनी साथे संबंध असंभवित बनी जशे

नियामकत्वेन न्यायव्याकरणादिषु विस्तरेणोपपादितत्वात्, तथा चोक्तम्—
"शक्तिग्रहं व्याकरणोपमान कोषाऽऽप्तवाक्याद्व्यवहारतश्च ।
वाक्यस्य शेषाद्विवृतेर्वदन्ति, सान्निध्यतः सिद्धपदस्य वृद्धाः ॥ १ ॥"
'अर्थः प्रकरणं लिङ्गम्' इत्यादि ।

अत एव सविस्तरश्रावकधर्मकथोपदेशप्रसङ्गे भगवताऽऽनन्दाय प्रतिमापूजाविषये न किमप्युपदिष्टं न वा सम्यक्त्वव्रतातीचारवत्प्रतिमापूजाविषयकाऽतिचारो दर्शितः।

तीसरी बात यह है कि यहाँ यदि 'चैत्य' शब्दका साधु अर्थ न लिया जाय तो अन्ययूथिकों (अन्यमत के साधुओं)में सम्मिलित हुए जैन साधु तथा पासत्था आदिको वन्दना नमस्कार करनेका निषेध नहीं सिद्ध होगा, अतः उन्हें भी वन्दना आदि करनेका प्रसंग होगा, और ऐसा करना इष्ट नहीं है। इस प्रकार 'इधर कुँआ इधर खाई' वाली कहावत चरितार्थ होती है। अत एव अर्हच्चैत्यानि, का 'अर्हन्तप्रतिमा' अर्थ करना आगे-पीछेका सबन्ध नहीं बैठनेके कारण ठीक नहीं है।

शब्दार्थका नियम करनेवाला प्रकरण होता है। यह विषय न्याय व्याकरण आदिमें विस्तारसे कहा गया है। कहा भी है—

"शक्तिग्रह व्याकरणो०" इत्यादि, तथा—

"अर्थः प्रकरणं लिङ्गम्" इत्यादि ।

इसीसे भगवानने विस्तारपूर्वक श्रावक धर्मके कथनमें न प्रतिमा पूजनका उपदेश दिया है और न सम्यक्त्व या व्रतोंके अतीचारोंकी तरह प्रतिमा पूजनके अतिचार ही बताए है।

ત્રીજી વાત એ છે કે અહીં જો 'ચૈત્ય' શબ્દનો અર્થ સાધુ ન લેવામાં આવે તો અન્યયૂથિકો (અન્ય મતના સાધુઓ)મા સમ્મિલિત થએલા જૈન સાધુ તથા પાસત્થા આદિને વંદના-નમસ્કાર કરવાનો નિષેધ સિદ્ધ નહિ થાય,-એટલે તેમને પણ વંદના કરવાનો પ્રસંગ આવશે, અને એમ કરવું ઇષ્ટ નથી તે રીતે 'આ બાજુએ કુવો અને બે બાજુએ ખાઇ'વાળી કહેવત ચરિતાર્થ થાય છે એટલે 'अर्हच्चैत्यानि' નો 'अर्हन्त-प्रतिमा' એવો અર્થ કરવો તે આગળ-પાછળનો સંબંધ નહિ બેસતો હોવાને કારણે બરાબર નથી

શબ્દાર્થનો નિયમ કરનારૂં પ્રકરણ હોય છે એ વિષય ન્યાય વ્યાકરણ આદિમાં વિસ્તારથી આપ્યું છે કહ્યું છે કે—"शक्तिग्रह व्याकरणो—" ઇત્યાદિ, તથા—

"अर्थ प्रकरण लिङ्गम्" ઇત્યાદિ

એ રીતે ભગવાને વિસ્તારપૂર્વક શ્રાવકધર્મના કથનમાં પ્રતિમાપૂજનનો ઉપદેશ

किञ्च चैत्यशब्देन प्रतिमार्थस्य क्वचिदपि शास्त्रा-ऽभिधान-कोष काव्यादिष्वनुपलम्भ एव, तथाहि प्रमाणानि—

'चैत्योद्देशिकस्य=साधूनुद्दिश्य कृतस्य' इति प्रागुक्तबृहत्कल्पभाष्यव्याख्याया क्षेमकीर्त्तिरभिधानराजेन्द्रश्च, 'चैत्य' व्यन्तरायतन'मिति सूत्रकृताङ्ग स्थानाङ्ग-समवायाङ्ग भगवती ज्ञाताधर्मकथो पाशकदशा ऽन्तकृद्दशा ऽनुत्तरोपपातिकदशा प्रश्नव्याकरण विपाकेषु, 'चैत्यमुद्यान' मिति, 'पुण्णभद्दे चेइए' 'गुणसिलए चेइए' 'छत्तपलासए चेइए' 'पुप्फचेइए' 'दूइपलासए चेइए' 'वहुसालए चेइए' 'कोट्ठए चेइए' इत्यादिनौपपातिकादिशास्त्रेषु, 'चैत्य=साक्षाज्जिन सुप्रशस्तमनोहेतुत्वा'-दिति राजप्रश्नीयव्याख्याया मलयगिरि ।

इसके अतिरिक्त 'चैत्य' शब्दका प्रतिमा अर्थ किसीभी शास्त्र, व्याकरण, कोश, काव्य आदिमे नही पाया जाता। प्रमाण इस प्रकार हैं—

पूर्वोक्त बृहत्कल्प भाष्यकी टीकामे क्षेमकीर्त्तिने कहा है—"चैत्योद्देशिकस्य" अर्थात् साधुके लिए किये हुए अशन आदिका। यही अभिधान राजेन्द्र कोपमे भी कहा है। सूत्रकृतांग, स्थानांग, समवायांग, भगवती, ज्ञाताधर्मकथा, उपासकदशा, अन्तकृद्दशा, अनुत्तरोपपातिकदशा, प्रश्नव्याकरण और विपाकसूत्रमें चैत्यका अर्थ व्यन्तरायतन किया है। 'पुण्णभद्दे चेइए, गुणसिलए चेइए, छत्तपलासए चेइए, पुप्फचेइए, दूइपलासए चेइए, वहुसालए चेइए, कोट्ठए चेइए' इत्यादि पदोंमें चैत्यका अर्थ उद्यान किया हैं। राजप्रश्नीय सूत्रकी व्याख्यामें

આપ્યો નથી, તેમજ સમ્યકત્વ યા વ્રતોના અતિચારોની પેઠે પ્રતિમાપૂજનના અતિચારો પણ બતાવ્યા નથી

એ ઉપરાત "ચૈત્ય" શબ્દનો અર્થ "પ્રતિમા" કોઈ પણ શાસ્ત્ર વ્યાકરણ, કોશ, કાવ્ય આદિમા જોવામા આવતો નથી પ્રમાણ આ રહ્યા -

પૂર્વોકત બૃહત્કલ્પ ભાષ્યની ટીકામા ક્ષેમકીર્તિએ કહ્યુ છે કે चैत्योद्देशिकस्य' અર્થાત્ સાધુને માટે તૈયાર કરેલા અશનાદિનો એમજ અભિધાન રાજેન્દ્ર કોષમા પણ કહેલુ છે સૂત્રકૃતાગ, સ્થાનાગ, સમવાયાગ, ભગવતી, જ્ઞાતાધર્મકથા ઉપાસક-દશા, અતકૃદશા, અનુત્તરોપપાતિક દશા, પ્રશ્ન-વ્યાકરણ, અને વિપાક-સૂત્રમા ચૈત્યનો અર્થ વ્યન્તરાયતન કરેલો છે "पुण्यभद्दे चेइए, गुणसिलए चेइए, छत्तपलासए चेइए, पुप्फचेइए, दूइपलासए चेइए, वहुसालए चेइए, कोट्ठए चेइए" ઇત્યાદિ પદાર્થોમા ચૈત્યનો અર્થ ઉદ્યાન કર્યો છે, રાજપ્રશ્નીય સૂત્રની વ્યાખ્યામા મલયગિરિએ ચૈત્યનો અર્થ સાક્ષાત જિન ભગવાન કહ્યો છે, અને કારણ એવુ

अन्यमतप्रमाणानि यथा—

'चीयते सञ्चीयत इतिचित्यः=अग्निस्तस्येद चैत्य-यज्ञस्थान, यज्ञाऽऽयतन, बुद्धः, बिम्बः, बिल्ववृक्ष.' इति भरतः। 'शेपः, देवतरुः, करभः, कुञ्जरः' इति त्रिकाण्डशेषः। 'गृह, यज्ञशाला, नगर-ग्रामादिसमीपस्थमुद्यानम्, अश्वत्थवृक्षः, बिल्ववृक्षः, भिक्षु, बौद्धसन्न्यासिना मठविहार', आदिबुद्धमुद्दिश्य निर्मित गृह, चिता सम्बन्धि स्तूपवृक्षादिः, ग्रामादिषु प्रसिद्धो वृक्षः' इति हिन्दुविश्वकोषः। चित्याया इदम्-'आयतने' अमरः, 'द्वाररहिते सचित्ये (साग्निके) अचित्ये (निरग्निके) वा यज्ञाऽऽयतने, भरतः। बिम्बे, उद्देश्यवृक्षे, ग्रामादिषु प्रसिद्धे महा वृक्षे, जिनतरौ-यस्याधस्तात्स्थितस्य भगवत' केवलज्ञानलाभ, यज्ञ भेदे, इति

मलयगिरिने चैत्यका अर्थ साक्षात् जिन भगवान् किया है, और कारण यह कहा है कि-वे (भगवान्) सुप्रशस्त मन (भावना) के कारण हैं इसलिए भगवान् चैत्य हैं।

फिर अन्यमतके ग्रन्थोका प्रमाण भी लीजिए—

चैत्य=यज्ञस्थान, आयतन, बुद्ध, बिम्ब, बिल्ववृक्ष, [भरत], शेष, देववृक्ष, करभ, कुञ्जर, [त्रिकाण्डशेष], गृह, यज्ञ शाला, नगर ग्राम आदिके निकटका बाग, पीपलका वृक्ष, भिक्षु, बौद्ध सन्नासियोका मठ-विहार आदि बुद्धके निमित्त बना हुआ घर, चिता सम्बन्धी स्तूपवृक्षादि छत्री आदि, ग्रामके प्रसिद्ध वृक्ष, [हीन्दी-विश्वकोष] (हीन्दीशब्द-सागर), आयतन, विना दरवाजेकी यज्ञशाला, बिम्ब, उद्देश्य वृक्ष, गामका प्रसिद्ध वृक्ष, जिन वृक्ष-जिसके नीचे भगवान्को केवल ज्ञान प्राप्त हुआ [वाचस्पत्य बृहदभिधान तथा शब्दकल्पद्रुम],

બતાવ્યુ છે કે તે (ભગવાન) સુપ્રશસ્ત મન (ભાવના) નુ કારણ છે તેથી ભગવાન ચૈત્ય છે

હવે અન્યમતના ગ્રથોનુ પ્રમાણ પણ લઇએ —

ચૈત્ય-યજ્ઞસ્થાન, આયતન, બુદ્ધ, બિમ્બ, બિલ્વ વૃક્ષ, [ભરત], શેષ દેવવૃક્ષ, કરભ, કુજર, [ત્રિકાડશેષ], ગૃહ, યજ્ઞશાલા, નગર ગ્રામ આદિની નિકટનો બાગ, પીપળાનુ વૃક્ષ, ભિક્ષુ, બૌદ્ધ સન્યાસીઓનો મઠ-વિહાર આદિ, બુદ્ધને નિમિત્તે બનાવેલુ ગૃહ, ચિતા સબધી છત્રી આદિ, ગ્રામનુ પ્રસિદ્ધ વૃક્ષ, [હિંદી વિશ્વકોષ- (હિંદી શબ્દસાગર)], આયતન દરવાજા વિનાની યજ્ઞશાલા, બિમ્બ, ઉદ્દેશ્ય વૃક્ષ, ગામનુ પ્રસિદ્ધ વૃક્ષ, જિન-વૃક્ષ જેની નીચે ભગવાનને કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત થયુ, [વાચસ્પત્ય બૃહદભિધાન તથા શબ્દકલ્પદ્રુમ], ગામનુ પ્રસિદ્ધ વૃક્ષ, વ્યતરદેવના

वाचस्पत्यबृहदभिधान शब्दकल्पद्रुमश्च। 'चित्याया इदमित्यर्थेऽण, ग्रामादिषु प्रसिद्धो वृक्षः, देवावासवृक्षः चिताचिह्न, जनसभा, यज्ञस्थान, जनविश्रामगृह बिम्बश्च इति लवपुरीय(लाहोरके)पद्मचन्द्रकोषे। चिता स्तूपे यथा-'यत्र यूधा मणिमयाश्चै त्याश्चापि हिरण्मया, इति(२।३।१२), 'वृक्षाः पतन्ति चैत्याश्च ग्रामेषु नगरेषु च' इति (६।३।४०) च महाभारते। अश्वत्थवृक्षे यथा 'अनेकशाखश्चैत्यश्च निपपात महीतले' इति बाणोत्पातप्रकरणे हरिवंशे। चतुष्पथस्थे वृक्षे यथा०वेदिकाश्चै-त्यसंश्रयाः' इति, आयतने यथा-'चैत्यप्रासादो न विनाशित' इति च वाल्मीकीये सुन्दरकाण्डे, 'बभञ्ज 'चैत्यप्रासादम्' इत्यध्यात्मरामायणेऽपि। परमात्मनि यथा-"अथास्य हृदय भिन्न, हृदयान्मनउत्थितम्। मनसश्चन्द्रमा जातो बुद्धि र्बुद्धेर्गिराम्पतिः ॥१॥ अहङ्कारस्ततो रुद्रश्चित्त चैत्यस्ततोऽभवत्" इति भागवते (३।२६)। इह प्रकरणे मतान्तरग्रन्थाना प्रमाणत्वेनोपन्यासस्यायमाशयः-यदि 'चैत्य' शब्दस्य प्रतिमार्थः सस्कृतग्रन्थेष्वभविष्यत्तदा तेषा धर्मग्रन्थेष्वप्युपालप्स्यत न चोपलभ्यते नापि च प्रवचनेषु कुहचनेति सर्वथा काल्पनिकोऽयमर्थो यच्चैत्य =प्रतिमेतीति।

गामका प्रसिद्ध वृक्ष, व्यन्तर देवके निवासका वृक्ष, चिताका चिह्न, जन सभा, यज्ञ-स्थान, मनुष्योंके ठहरनेका स्थान (धर्मशाला सराय आदि), बिम्ब [लाहौरका पद्मचन्द्र कोश]. चितास्तूप [महाभारत २।३।१२ तथा ६।३।४०] पीपलका वृक्ष [हरिवंश बाणोत्पात], आयतन तथा चौराहेका वृक्ष [वाल्मीकीय तथा अध्यात्म रामायण सुन्दर काण्ड], परमात्मा [भागवत ३।२६।]।

यहाँ पर अन्य मतके ग्रन्थोंका प्रमाण देनेका तात्पर्य यह है कि-अगर 'चैत्य' शब्दका 'प्रतिमा' अर्थ सस्कृत ग्रन्थोंमें होता तो उनके धर्मग्रन्थोंमें अवश्य मिलता किन्तु ऐसा उनमें कहीं नही मिलता और

નિવાસનુ વૃક્ષ, ચિતાનું ચિન્હ, જન-સભા, યજ્ઞસ્થાન, મનુષ્યોએ થોભવાનું સ્થાન (ધર્મશાળા સરાઈ આદિ), બિમ્બ [લાહોરનો પદ્મચન્દ્ર કોશ], ચિતા સ્તૂપ [મહાભારત ૨-૩-૧૨ તથા ૬-૩-૪૦], પીપળાનું વૃક્ષ [હરિવંશ બાણોત્પાત], આયતન તથા ચોકમાનું વૃક્ષ [વાલ્મીકીય તથા અધ્યાત્મ રામાયણ-સુન્દર કાંડ], પરમાત્મા [ભાગવત ૩-૨૬]

અહીં અન્ય મતના ગ્રંથોનુ પ્રમાણ આપવાનું તાત્પર્ય એ છે કે જો 'ચૈત્ય' શબ્દનો 'પ્રતિમા' અર્થ સસ્કૃત ગ્રંથોમા હોત તો તેના ધર્મગ્રંથોમાથી અવશ્ય

ननु कोषादिषु चैत्यस्य बिम्बोऽर्थो लभ्यते, बिम्बश्च प्रतिमैवेति चेदहो व्यामोहः, 'बिम्बोऽस्त्री मण्डलम्' इत्यादिकोषादिषु बिम्बशब्देन साक्षात्स्वरूपरूपस्य मण्डलस्यैव गृहीततया प्रतिमार्थग्रहणासम्भवात्, प्रतिमार्थे हि 'प्रतिबिम्ब' शब्दो न तु बिम्बस्तथा चामरः–'प्रतिमान प्रतिबिम्ब प्रतिमा प्रतियातना प्रतिच्छाया प्रतिकृतिः' इति, तस्माद् ध्वनि प्रतिध्वन्योरिव, मानप्रतिमानयोरिव, मा प्रतिमयोरिव, यातना प्रतियातनयोरिव, छाया प्रतिच्छाययोरिव, कृति प्रतिकृत्योरिव च बिम्ब प्रतिबिम्बयोरपि मिथो भिन्नार्थकत्वमेव, उपलभ्यतेऽपि च बिम्बशब्दः सर्वत्र वस्तुयथार्थस्वरूप एव, तथाहि–

न कहीं शास्त्रोंमे ही मिलता है, अत एव 'चैत्य' का 'प्रतिमा' अर्थ करना ठीक नहीं।

शंका–कोष आदिमें बिम्ब अर्थ तो मिलता है और बिम्ब ही प्रतिमा है, इसलिए चैत्यका अर्थ प्रतिमा हुआ।

समाधान–यह ठीक नहीं है, क्योंकी कोष आदिमे 'बिम्ब' वस्तुके यथार्थ स्वरूपको कहते हैं, न कि प्रतिमाको। प्रतिमा अर्थमे तो प्रतिबिम्ब शब्दका प्रयोग होता है, बिम्ब शब्दका नहीं। अमरकोश शूद्र वर्ग श्लोक ३६ मे कहा है–" प्रतिमान, प्रतिबिम्ब, प्रतिमा, प्रतियातना, प्रतिच्छाया, प्रतिकृति " ये प्रतिकृतिके नाम हैं, अत जैसे ध्वनि और प्रतिध्वनि, मान और प्रतिमान, मा और प्रतिमा, यातना और प्रतियातना छाया और प्रतिच्छाया, कृति और प्रतिकृतिके अर्थमे भेद है, उसी प्रकार बिम्ब और प्रतिबिम्बके अर्थमें भी अन्तर है। वस्तुके यथार्थ

મળત, પરંતુ એવો અર્થ તેમાં ક્યાયથી મળતો નથી અને શાસ્ત્રોમાંથી પણ મળતો નથી, એટલે 'ચૈત્ય"નો અર્થ "પ્રતિમા" કરવો એ બરાબર નથી

શંકા—કોષ આદિમાં બિમ્બ અર્થ તો મળે છે, અને બિમ્બ જ પ્રતિમા છે, તેથી ચૈત્યનો અર્થ પ્રતિમા થયો

સમાધાન—એ બરાબર નથી, કારણ કે કોષ આદિમાં 'બિમ્બ' વસ્તુના યથાર્થ સ્વરૂપને કહે છે, પ્રતિમાને નહિ પ્રતિમા અર્થમાં તો પ્રતિબિમ્બ શબ્દનો પ્રયોગ થાય છે, બિમ્બ શબ્દનો નહિ અમરકોશ શૂદ્ર વર્ગ શ્લોક ૩૬માં કહ્યું છે કે–"પ્રતિમાન, પ્રતિબિમ્બ, પ્રતિમા, પ્રતિયાતના, પ્રતિચ્છાયા, પ્રતિકૃતિ" એ બધા પ્રતિકૃતિના નામ છે એટલે જેમ ધ્વનિ અને પ્રતિધ્વનિ, માન અને પ્રતિમાન, મા અને પ્રતિમા, યાતના અને પ્રતિયાતના, છાયા અને પ્રતિછાયા, કૃતિ અને પ્રતિકૃતિના અર્થમાં ભેદ છે, તેમ બિમ્બ અને પ્રતિબિમ્બના અર્થમાં પણ અંતર છે. વસ્તુના

(१) 'बिम्ब वभासे बिशो'' इति पण्डितराजो जगन्नाथः ।

(२) 'एतद्विभाति चरमाचलचूडचुम्बि, (डि) हिण्डीरपिण्डरुचिशीतमरीचि बिम्बम्' इति विश्वनाथः ।

(३) 'रविबिम्बमिवाम्बरात्' इति च मार्कण्डेयपुराणम्, एवमन्यत्रापि ।

अतएवालङ्कारिकाणां दृष्टान्तालङ्कारः सङ्गच्छते, स हि निरपेक्षवाक्यान्तरोपात्तेन प्रकृतेन वस्तुना सह निरपेक्षवाक्यान्तरोपात्तस्य तत्तुल्यधर्मवतोऽप्रकृतस्य वस्तुनो बिम्ब-प्रतिबिम्बभावः, यथा–

स्वरूपमें ही बिम्ब शब्दका प्रयोग सर्वत्र देखा जाता है। वह इस प्रकार–

'चन्द्रका बिम्ब प्रकाशित हुआ' [पण्डितराज-जगन्नाथ]। 'समुद्र के फेनकी छटासे युक्त, अस्ताचलकी चोटी पर यह चन्द्र-बिम्ब विरा जता है' [विश्वनाथ कवि]। '(वह शूल) सूर्यके बिम्बकी तरह चमकता हुआ आकाशसे गिरा' [मार्कण्डेय पुराण]। इसी प्रकार और और ग्रन्थोंमें भी समझ लेना। असली सूर्य चन्द्रमाको ही 'सूर्य बिम्ब' और 'चन्द्रबिम्ब' कहा है ।

ऐसा माननेसे ही अलङ्कारशास्त्रियोंका माना हुआ दृष्टान्ताऽलङ्कार बन सकता है। निरपेक्ष वाक्यान्तरसे गृहीत प्रकृत वस्तुके साथ, निरपेक्ष वाक्यान्तरसे गृहीत उसके समान धर्म (गुण)वाली वस्तुका, बिम्ब प्रतिबिम्ब भाव होना (दृष्टान्तरूपसे जोडना) दृष्टान्तालङ्कार है। जैसे—

યથાર્થ સ્વરૂપમા જ બિમ્બ શબ્દનો પ્રયોગ સર્વત્ર જોવામા પણ આવે છે તે આ પ્રમાણે –

"ચદ્રનુ બિમ્બ પ્રકાશિત થયુ" [પડિતરાજ જગન્નાથ], "સમુદ્રના ફીણની છટાથી યુકત, અસ્તાચલના શિખર પર એ ચદ્રબિંબ વિરાજે છે" [વિશ્વનાથ કવિ] '(એ શૂલ) સૂર્યના બિંબની પેઠે ચમકતો આકાશમાંથી પડયો' [માર્કડેય પુરાણ]. એ પ્રમાણે બીજા ગ્રથોમા પણ સમજી લેવુ યથાર્થ સૂર્ય ચદ્રને જ 'સૂર્યબિંબ' અને 'ચદ્રબિંબ' કહેવામા આવે છે

એમ માનવાથી જ અલકારશાસ્ત્રીઓએ માનેલો દૃષ્ટાતાલકાર બની શકે છે । નિરપેક્ષ વાકયાતરે કરીને ગૃહીત પ્રકૃત વસ્તુની સાથે, નિરપેક્ષ વાકયાતરે કરીને ગૃહીત તેના સમાન ધર્મ (ગુણવાળી વસ્તુનો, બિંબ–પ્રતિબિંબભાવ હોવો (દૃષ્ટાન્તરૂપે જોડવો) એ દૃષ્ટાન્તાલકાર છે જેમકે—

ननु कोषादिषु चैत्यस्य बिम्बोऽर्थो लभ्यते, बिम्बश्च प्रतिमैवेति चेदहो व्यामोहः, 'बिम्बोऽस्त्री मण्डलम्' इत्यादिकोषादिषु बिम्बशब्देन साक्षात्स्वरूपरूपस्य मण्डलस्यैव गृहीततया प्रतिमार्थग्रहणासम्भवात्, प्रतिमार्थे हि 'प्रतिबिम्ब' शब्दो न तु बिम्बस्तथा चामरः-'प्रतिमान प्रतिबिम्ब प्रतिमा प्रतियातना प्रतिच्छाया प्रतिकृतिः इति, तस्माद् ध्वनि प्रतिध्वन्योरिव, मानप्रतिमानयोरिव, मा प्रतिमयोरिव, यातना प्रतियातनयोरिव, छाया प्रतिच्छाययोरिव, कृति प्रतिकृत्योरिव च बिम्ब प्रतिबिम्बयोरपि मिथो भिन्नार्थकत्वमेव, उपलभ्यतेऽपि च बिम्बशब्दः सर्वत्र वस्तुयथार्थस्वरूप एव, तथाहि-

न कहीं शास्त्रोमे ही मिलता है, अत एव 'चैत्य' का 'प्रतिमा' अर्थ करना ठीक नही।

शका-कोष आदिमें बिम्ब अर्थ तो मिलता है और बिम्ब ही प्रतिमा है, इसलिए चैत्यका अर्थ प्रतिमा हुआ।

समाधान-यह ठीक नही है, क्योकी कोष आदिमे 'बिम्ब' वस्तुके यथार्थ स्वरूपको कहते है, न कि प्रतिमाको। प्रतिमा अर्थमें तो प्रतिबिम्ब शब्दका प्रयोग होता है, बिम्ब शब्दका नही। अमरकोश शूद्र वर्ग श्लोक ३६ मे कहा है-" प्रतिमान, प्रतिबिम्ब, प्रतिमा, प्रतियातना, प्रतिच्छाया, प्रतिकृति " ये प्रतिकृतिके नाम हे, अत. जैसे ध्वनि और प्रतिध्वनि, मान और प्रतिमान, मा और प्रतिमा, यातना और प्रतियातना छाया और प्रतिच्छाया, कृति और प्रतिकृतिके अर्थमे भेद है, उसी प्रकार बिम्ब और प्रतिबिम्बके अर्थमे भी अन्तर है। वस्तुके यथार्थ

મળત, પરતુ એવો અર્થ તેમા ક્યાયથી મળતો નથી અને શાસ્ત્રોમાથી પણ મળતો નથી, એટલે 'ચૈત્ય"નો અર્થ "પ્રતિમા" કરવો એ બરાબર નથી

શકા—કોષ આદિમા બિમ્બ અર્થ તો મળે છે, અને બિમ્બ જ પ્રતિમા છે, તેથી ચૈત્યનો અર્થ પ્રતિમા થયો

સમાધાન—એ બરાબર નથી, કારણ કે કોષ આદિમા 'બિમ્બ' વસ્તુના યથાર્થ સ્વરૂપને કહે છે, પ્રતિમાને નહિ પ્રતિમા અર્થમા તો પ્રતિબિમ્બ શબ્દનો પ્રયોગ થાય છે, બિમ્બ શબ્દનો નહિ અમરકોશ શૂદ્ર વર્ગ શ્લોક ૩૬મા કહ્યુ છે કે-"પ્રતિમાન, પ્રતિબિમ્બ, પ્રતિમા, પ્રતિયાતના, પ્રતિચ્છાયા, પ્રતિકૃતિ" એ બધા પ્રતિકૃતિના નામ છે એટલે જેમ ધ્વનિ અને પ્રતિધ્વનિ, માન અને પ્રતિમાન, મા અને પ્રતિમા, યાતના અને પ્રતિયાતના, છાયા અને પ્રતિછાયા, કૃતિ અને પ્રતિકૃતિના અર્થમા ભેદ છે, તેમ બિમ્બ અને પ્રતિબિમ્બના અર્થમા પણ અતર છે વસ્તુના

प्रतिबिम्बभावस्वरूप कुवलयानन्दकृन्मतेनोपदर्शित–" वस्तुतो भिन्नयोरप्युपमानोपमेयधर्मयो' परस्परसादृश्यादभिन्नयोः पृथगुपादान–बिम्बप्रतिबिम्बभावः' इत्यप्पयदीक्षिताः" इति, अत्रैव च काव्यप्रकाशोक्त 'प्रतिबिम्बन'–मिति प्रतीकमुपादायोक्त वामनाचार्येण प्रतिबिम्बन=बिम्बप्रतिबिम्बभावो न त्वेकत्वमिति 'बिम्बं=शरीर प्रतिबिम्ब=तत्मच्छाया तयोर्भावः' इति च। तस्मादलमतिदूरधावनेन यत्सिद्ध बिम्बो वस्तुयथार्थस्वरूप प्रतिबिम्बश्च तदाकारानुकरणमिति। अत एव 'त गच्छामि ण समण भगव महावीर वदामि णमसामि सक्कारेमि सम्माणेमि कल्लाण मगल देवय चेइय०' इति राजप्रश्नीयव्याख्याया

टीकाओंमें 'बिम्ब प्रतिबिम्ब भाव' शब्दकी व्याख्या, प्रमाणरूपसे कुवलयानन्दकार अप्पय दीक्षितके सिद्धान्तको लेकर की है कि–"वास्तव में भिन्न भिन्न उपमानत्व और उपमेयत्वका, परस्परकी तुलनाके कारण अभिन्न मानकर अलग अलग कथन करना बिम्ब-प्रतिबिम्ब भाव है॥"

इसके अतिरिक्त काव्यप्रकाशकी उपर्युक्त कारिकामे जो 'प्रतिबिम्बन' शब्द आया है उस प्रतीक (अश)को लेकर वामनाचार्यने कहा है–'प्रतिबिम्बनका अर्थ बिम्ब प्रतिबिम्ब भाव है, दोनोंकी एकता नहीं। बिम्ब शरीर है और प्रतिबिम्ब शरीरकी प्रच्छाया है, वही दोनों बिम्ब प्रतिबिम्ब होते हैं। अस्तु। बहुत दूर जानेसे क्या लाभ? यह सिद्ध तो हो ही चुका कि वस्तुका यथार्थ स्वरूप बिम्ब है और वस्तुके आकारकी नकल प्रतिबिम्ब है। इसीलिए आचार्य मलयगिरिने रायपसेणी सूत्रकी टीकामें "त गच्छामि ण" इत्यादि पदोंकी व्याख्या करते

પ્રતિબિંબભાવ" શબ્દની વ્યાખ્યા, પ્રમાણરૂપે કુવલયાનન્દકાર અપ્પયદીક્ષિતના સિદ્ધાન્તને લઈને કરી છે કે "વસ્તુત ભિન્ન ભિન્ન ઉપમાનત્વ અને ઉપમેયત્વનું, પરસ્પરની તુલનાને કારણે અભિન્ન માનીને અલગ–અલગ કથન કરવું–એ બિંબ–પ્રતિબિંબભાવ છે"

એ ઉપરાત કાવ્યપ્રકાશની ઉપર કહેલી કારિકામા જે 'પ્રતિબિમ્બન' શબ્દ આવ્યો છે એ પ્રતિક (અશ)ને લઈને વામનાચાર્યે કહ્યુ છે કે–પ્રતિબિંબનનો અર્થ બિંબ–પ્રતિબિંબ ભાવ , એ બેઉની એકતા નહિ બિંબ શરીર છે અને પ્રતિબિંબ શરીરની પ્રતિછાયા છે, એ બેઉ બિંબ–પ્રતિબિંબ બને છે અસ્તુ બહુ દૂર જવાથી શો લાભ? એ તો સિદ્ધ થઇ ચૂકયુ જ છે કે વસ્તુનું યથાર્થ સ્વરૂપ બિંબ છે અને વસ્તુના આકારની નકલ એ પ્રતિબિંબ છે એથી આચાર્ય મલયગિરિએ રાયપસેણી સૂત્રની ટીકામા "त गच्छामि ण–०" ઇત્યાદિ પદોની

" अविदितगुणाऽपि सत्कवि-
भणितिः कर्णेषु वमति मधुधाराम्।
अनधिगतपरिमलाऽपि हि,
हरति दृशं मालतीमाला ॥ १ ॥ "

इति साहित्यदर्पणे । यथा वा—

" तवाहवे साहसकर्मशर्मण.,
करं कृपाणान्तिकमानिनीषतः ।
भटा. परेषां विशरारुतामगु,-
र्दधत्यवाते स्थिरतां हि पांसव. ॥ १ ॥ "

इति काव्यप्रकाशादौ । अत्र काव्यप्रकाशोक्ता "दृष्टान्त पुनरेतेषां सर्वेषां प्रतिबिम्बनम्" इति कारिका प्रकृत्य तट्टीकयो. सारबोधिनी सुधासागरयोर्बिम्ब

" उत्तम कवियोकी वाणीके गुणको कोइ भलेही न जाने पर वह कानोंमें तो मधुकी धारा उड़ेल ही देती है। जैसे कोई मालती-माला की सुगन्ध को न जाने, पर नेत्रों को तो हरण करही लेती है॥"
[साहित्य दर्पण]

अथवा जैसे (कोई कवि किसी राजासे कहता है कि) " हे राजन्! आप साहस बाँध कर ज्यों ही हाथसे तलवार उठाना चाहता हैं इतनेही में आपके सब शत्रु तितर बितर हो जाते हैं, ठीक है, क्योंकि हवाके वहने पर भला धूल ठहर सकती है? कदापि नहीं॥" [काव्य प्रकाश]

यहा काव्यप्रकाशकी "दृष्टान्त पुनरेतेषां सर्वेषां प्रतिबिम्बनम्" इस कारिकाको आश्रित करके, उसकी सारबोधिनी और सुधासागर

"ઉત્તમ કવિઓની વાણીના ગુણોને કોઇ ભલે ન જાણે, પરંતુ તે કાનમાં તો મધુની ધારા વહાવે છે જ જેમ કોઈ માલતીમાલાની સુગંધને ન જાણે, પણ નેત્રોને તે તે હરી લે છે જ"
[સાહિત્યદર્પણ]

અથવા જેમ (કોઇ કવિ કોઇ રાજાને કહે છે કે) "હે રાજન્! આપ સાહસ કરીને જ્યાં હાથે તલવાર પકડવા જાઓ છો, ત્યાં તો આપના બધા શત્રુઓ વીખરાઇ જાય છે, બરાબર છે, કારણ કે પવન વહેવા લાગે છે ત્યારે ધૂળ કોઇ સ્થિર રહી શકે છે ભલા? કદાપિ નહિ" [કાવ્યપ્રકાશ]

અહીં કાવ્યપ્રકાશની "दृष्टान्त. पुनरेतेषां सर्वेषां प्रतिबिम्बनम्" એ કારિકાને અનુસરીને, તેની સારબોધિની અને સુધાસાગર ટીકાઓમાં "બિંબ-

लुप्' इत्यर्थस्ततश्च यत्र प्रतिमया जीविकानिर्वाहो न तु मूर्त्तिविक्रयस्तत्रैव कन् प्रत्ययस्य लुप् नान्यत्र,तदुक्तमत्रैव सूत्रे सिद्धान्तकौमुद्याम्-"देवलकाना जीविकार्थासु देवप्रतिकृतिष्विद''मिति, तत्किं जीविकानिर्वाहहेतुः कल्पते मूर्त्तिर्भवते ?।

ननु येषु येषु साक्षात् परम्परया वा चयनक्रियायोगस्तेषामेव यज्ञस्थानादीनां चैत्यशब्देन ग्रहण सभवति न तु भवदुक्तरीत्या साधोरिति चेत्प्रतिमायाः कथमिति विभावयतु भवान्,प्राग्दर्शितानि च प्रमाणानि क्रोडीकृत्य व्याकरणमनुसधत्ता यतो

न हो, उस अर्थमें कन् प्रत्ययका लोप होता है। अन्य किसी भी अर्थमें लोप नही होगा। इस बातको इसी सूत्रकी टीकामे सिद्धान्तकौमुदीकारने स्पष्ट कर दी है कि-"देवलकाना जीविकार्थासु देवप्रतिकृतिष्विदम्" अर्थात् यह सूत्र देवलकों (देवलके पूजारियो)की जीविकाके लिए बनाई गई देवप्रतिमाओंके सबन्धमे है, अन्यथा ('चैत्यकी प्रतिमा' इस अर्थमें) 'चैत्यक' होगा किन्तु 'चैत्य' नहीं। इस अवस्थामें क्या यह प्रतिमा जीविकानिर्वाहके लिए मानी जाती है, जिससे 'कन्' प्रत्ययका लोप करते हो ?।

शका-जिन जिनमें साक्षात् या परम्परासे चयन क्रियाका योग है उन सब यज्ञस्थान आदिका 'चैत्य' शब्दसे ग्रहण होता है, किन्तु आपके कथनानुसार साधुका ग्रहण नही हो सकता।

समाधान-तो प्रतिमाका ग्रहण कैसे होता है ? यह आप विचारिये और पहले दिए हुए प्रमाणोंको लक्ष्यमे लेकर व्याकरणकी तर्फ ध्यान

कन् प्रत्ययनो लोप थाय छे बीजा कोई पण अर्थमा लोप नहि थाय ए वात ए सूत्रनी टीकामा सिद्धान्तकौमुदीकारे स्पष्ट करी छे के-"देवलकाना जीविकार्थासु देवप्रतिकृतिष्विदम्" अर्थात्- देवलको (देवळना पूजारियो)नी जीविकाने माटे बनावेली देवप्रतिमाओना सबधमा छे अन्यथा ('चैत्यनी प्रतिमा' ए अर्थमा) "चैत्यक" थशे, परन्तु "चैत्य" नहि ए स्थितिमा शु ए प्रतिमा जीविकानिर्वाहने माटे मानवामा आवे छे, के जेथी कन प्रत्ययनो लोप करो छो ?

शका—जेमा जेमा साक्षात् या परपराथी चयन क्रियानो योग छे, ए सर्व यज्ञ-स्थान आदिनु चैत्य शब्दथी ग्रहण थाय छे, परतु आपना कथनानुसार "साधु" शब्दनु ग्रहण नथी थई शकतु

समाधान—तो प्रतिमानु ग्रहण केवी रीते थाय छे ते आप विचारी जुओ, अने पहेला आपेला प्रमाणोने लक्ष्यमा लईने व्याकरणनी तरफ ध्यान

'कल्याण कल्याणकारित्वात्, मङ्गल दुरितोपशमकारित्वात्, दैवत=देव त्रैलोक्याधिपतित्वात्, चैत्यं सुप्रशस्तमनोहेतुत्वा,-दित्युक्त्या 'चैत्यः साक्षाज्जिनभगवान् तु तत्प्रतिते'-ति स्पष्टमभिहितमाचार्यमलयगिरिणापि ।

ननु चैत्यो जिनः स इव प्रतिकृतिश्चैत्यो मूर्त्तिः 'इवे प्रतिकृतौ' (५।३।९६) इति विहितस्य कनः 'जीविकार्थे चापण्ये' (५।३।९९) इत्यनेन लुप्तत्वात्, यथा वासुदेवस्य प्रतिकृतिर्वासुदेव ' इत्यादीति चेद्धन्त प्रस्खलितो भवानभिप्रायात्, जीविकार्थे चापण्ये' इत्यस्य हि' जीविकार्थं यदविक्रीयमाण तस्मिन् वाच्ये कनो

हुए कहा है-" कल्याणकारी होनेसे कल्याण, पापोंके नाशक होनेसे मगल, तीन लोकके स्वामी होनेसे देव और सुप्रशस्त मनके कारण होनेसे भगवान चैत्य है।" इस कथनसे स्पष्ट सिद्ध होता है कि-मलयगिरि आचार्यने भी साक्षात् भगवान्‌को ही चैत्य कहा है-उनकी प्रतिमाको नहीं कहा।

शका-बस, चैत्यका अर्थ हुआ जिनेन्द्र, और जिनेन्द्रके समान उनकी प्रतिकृतिको भी चैत्य कह सकते हैं। क्योंकि व्याकरणके नियमसे 'इवे प्रतिकृतौ' (५।३।९६), इस सूत्रसे विधान किये हुए 'कन्' प्रत्ययका 'जीविकार्थे चापण्ये' (५।३।९९) सूत्रसे लोप होकर 'चैत्य' बन जायगा। जैसे वासुदेवकी प्रतिकृतिको वासुदेव कहते हैं।

समाधान—आप असली अभिप्रायको भूल गये हैं। 'जीविकार्थे चापण्ये' इस सूत्रसे जो प्रतिमा जीविकाके लिए हो, परन्तु बेचनेकी

વ્યાખ્યા કરતા કહ્યુ છે કે "કલ્યાણકારી હોવાથી કલ્યાણ, પાપોના નાશક હોવાથી મગલ, ત્રણ લોકના સ્વામી હોવાથી દેવ અને સુપ્રશસ્ત મનના કારણ હોવાથી ભગવાન ચૈત્ય છે" આ કથનથી સ્પષ્ટ સિદ્ધ થાય છે કે-મલયગિરિ આચાર્યે પણ સાક્ષાત્ ભગવાનને જ ચૈત્ય કહ્યા છે, એમની પ્રતિમાને નથી કહ્યા

શકા—બસ, ચૈત્યનો અર્થ થયો જિનેન્દ્ર, અને જિનેન્દ્રની સમાન તેમની પ્રતિકૃતિને પણ ચૈત્ય કહી શકાય છે, કારણ કે વ્યાકરણના નિયમાનુસાર 'इवे प्रतिकृतौ' (૫-૩-૯૬), એ સૂત્રથી વિધાન કરેલા 'कन्' પ્રત્યયનો 'जीविकार्थे चापण्ये' (૫-૩-૯૯), સૂત્રથી લોપ થઇને ચૈત્ય બની જશે જેમકે-વાસુદેવની પ્રતિકૃતિને વાસુદેવ કહે છે

સમાધાન—આપ ખરા અભિપ્રાયને ભૂલી ગયા છો. 'जीविकार्थे चापण्ये' એ સૂત્રથી જે પ્રતિમા જીવિકાને માટે હોય, પરન્તુ વેચવાની ન એ અર્થમાં

शास्त्राभिधानादिप्रसिद्धिरेव प्रवृत्तिनिमित्तमितरथा गो गवय कुशल शङ्ख शण्ढादिशब्दे ष्वर्थव्यभिचारो भवता कालत्रयेऽपि दुर्निवार• प्रसज्जेत,न ह्येतेषु व्युत्पत्त्योपलक्ष्यमाणा गमन गोप्राप्ति कुशग्रहण शमनादय• क्रिया: प्रवृत्तिनिमित्ततया घटन्ते शयनादिकालेऽपि सास्नादिमत्त्वमात्रमर्थमभिप्रेत्य गवादिशब्दाना प्रवृत्तेर्दर्शनात्,किञ्चैव सति चैत्योद्देशिकस्य–साधूनुद्दिश्य कृतस्य" इति प्रागुक्त बृहत्कल्पभाष्यमप्यसामञ्जस्य मापद्येतेत्यास्ता विस्तर• ॥

वही प्रसिद्धि उनका प्रवृत्ति–निमित्त है। यदि ऐसा न माना जाय तो 'गो, गवय, कुशल, शङ्ख, शढ, आदि' शब्दोंमें अर्थ उलट-पलट होगा और उसे आप तीन कालमे रोक नही सकेंगे। 'गो'का अर्थ हैं जो गमन करे, 'गवय' का अर्थ है 'गो'की प्राप्ति, 'कुशल'का अर्थ है कुश (डाभ)को लानेवाला, 'शख' और 'शढ'का अर्थ है शमन करनेवाला। इनमें प्रवृत्तिनिमित्त नही घटता है। यदि प्रवृत्तिनिमित्तसे ही व्यवहार माना जाय तो गाय जिस समय गमन न कर रही हो सोती हो उस समय उसे गो नही कहना चाहिए। परन्तु सास्नादिमत्त्व (गलेमे लटकती हुई कम्बल आदि)के कारण उसे उस समय भी गो कहते है, इस लिए शास्त्र, कोष आदिमें जो अर्थ प्रसिद्ध हो गया है वही रूढ शब्दोंका प्रवृत्ति निमित्त मानना चाहिए। एक बात और है– ऐसा माननेसे ही पूर्वोक्त बृहत्कल्प भाष्य भी ठीक बैठता है, जिसमें लिखा है कि 'चैत्यको उद्देश करके' अर्थात्–साधुओंके लिए किये गये अशन आदिका। यदि चैत्यका अर्थ साधु नही मानोगे तो यह भाष्य

માનવામા આવે તો "ગો, ગવય, કુશલ, શખ, શઢ" આદિ શબ્દોમાં અર્થ ઉલટ પાલટ થઇ જશે અને આપ તેને ત્રણ કાળમા રોકી નહિ શકો 'ગો'નો અર્થ જે ગમન કરે તે, ગવયનો અર્થ છે ગોની પ્રાપ્તિ, 'કુશલ'નો અર્થ છે કુશ (ડાભ)ને લાવનાર, શખ' અને 'શઢ'નો અર્થ છે શમન કરનાર, એમા પ્રવૃત્તિ–નિમિત્ત ઘટવુ–બધ બેસતુ નથી જો પ્રવૃતિ–નિમિત્તથી જ વ્યવહાર માનવામા આવે તો ગાય જે સમયે ગમન ન કરતી હોય–સૂતી હોય, તે સમયે તેને 'ગો' ન કહેવી જોઇએ, પરતુ સાસ્નાદિમત્વ (ગળામા લટકતી કમ્બલ આદિ)ને કારણે તેને તે સમયે પણ ગો કહેછે, તેથી શાસ્ત્ર, કોષ આદિમા જે અર્થ પ્રસિદ્ધ થઇ ગયો છે તેજ રૂઢ શબ્દોનુ પ્રવૃત્તિ–નિમિત્ત માનવુ જોઇએ એક બીજી વાત પણ એ છે કે–એમ માનવાથી પૂર્વોક્ત બૃહત્કલ્પ ભાષ્ય પણ બરાબર બધ બેસે છે, જેમા લખ્યુ છે કે–"ચૈત્યને ઉદ્દેશ કરીને" અર્થાત–સાધુઓને માટે તૈયાર કરવામા આવેલા અશનાદિનુ જો ચૈત્યનો અર્થ સાધુ

न केवल 'चिञ् चयने' इत्यस्मादेव धातोश्चैत्यशब्दसिद्धिरपितु 'चिती सज्ञाने' इत्यस्मादपि, ततश्च 'यथार्थं शब्दव्युत्पत्तिः' इत्यभियुक्तोक्त्यर्थमनुरुध्यैव व्युत्पत्ति रनुसरणीयेतीह 'चिती सज्ञाने' इत्यस्मादेव धातोर्निर्वचनमकारो नतु 'चिञ् चयने' इत्यस्मात्, सज्ञान च सम्यग्ज्ञान चैतन्य वा, अस्तु वा 'चिञ् चयने' इत्येतन्मूलिकैव निरुक्तिश्चीयन्ते ज्ञानादयो गुणा अनेनेत्यर्थात्, व्युत्पत्तिर्हि शब्दाना यथाकल्पन भिद्यते, नानार्थकाना तु प्रवृत्तिनिमित्तमपि, तथा चात्र ज्ञानवत्त्व प्रवृत्तिनिमित्तमादाय साधौ चैत्यशब्दप्रवृत्तिः, यद्वा निरूढशब्दानामर्थप्रत्यायने

दीजिए कि 'चैत्य' शब्द न केवल 'चिञ् चयने' धातुसे ही बनता है, किन्तु 'चिती सञ्ज्ञाने' धातुसे भी बनता है। "शब्दोकी व्युत्पत्ति, अर्थके अनुसार होनी चाहिए" इस मान्यताके अनुसार अर्थको ध्यानमें रख कर व्युत्पत्ति करनी चाहिए, अतः यहां 'चिती सज्ञाने' इस धातुसे ही 'चैत्य' शब्द बनाना चाहिए 'चिञ् चयने' धातुसे नहीं क्योंकि सज्ञानका अर्थ सम्यग्ज्ञान या चैतन्य होता है। अथवा 'चिञ् चयने' धातुसे भी बना सकते है, वहा इसका अर्थ यह होगा कि 'जिसके द्वारा ज्ञानादि गुणोंका चयन होता है उसे चैत्य कहते हैं। कल्पनाके अनुसार व्युत्पत्तिमे भेद हो जाया करता है, और अनेकार्थकोंका प्रवृत्ति-निमित्त भी भिन्न भिन्न होता है। अत एव यहाँ 'ज्ञानवत्त्व' इस प्रवृत्तिनिमित्तको लेकर 'साधु' अर्थमें 'चैत्य' शब्दकी प्रवृत्ति होती है। अथवा जो रूढ शब्दोंकी शास्त्र आदिमे जिस अर्थमे प्रसिद्धि है

આપો કે 'ચૈત્ય" શબ્દ કેવળ "चिञ् चयने" ધાતુથી જ બનતો નથી, પરંતુ "चिती सञ्ज्ञाने" ધાતુથી પણ બને છે "શબ્દોની વ્યુત્પત્તિ અર્થને અનુસરીને થવી જોઇએ" એ માન્યતાનુસાર અર્થને ધ્યાનમા રાખીને વ્યુત્પત્તિ કરવી જોઇએ, એટલે અહીં "चिती सञ्ज्ञाने" એ ધાતુમાથી જ એ "ચૈત્ય" શબ્દ બનાવવો જોઇએ, "चिञ् चयने" ધાતુમાથી નહિ, કારણ કે સજ્ઞાનનો અર્થ સમ્યગ્જ્ઞાન યા ચૈતન્ય થાય છે અથવા चिञ् चयने" ધાતુમાથી પણ બનાવીએ, તો તેનો અર્થ એવો થશે કે "જેની દ્વારા જ્ઞાનાદિ ગુણોનુ ચયન થાય છે તેને ચૈત્ય કહે છે" કલ્પનાને અનુસરીને વ્યુત્પત્તિમા ભેદ થયા કરે છે, અને અનેકાર્થકોનું પ્રવૃત્તિ-નિમિત્ત પણ જૂદું જૂદું હોય છે એટલે અહીં 'જ્ઞાનવત્ત્વ એ પ્રવૃત્તિ-નિમિત્તને લઇને 'સાધુ' અર્થમા ચૈત્ય શબ્દની પ્રવૃત્તિ થાય છે, અથવા જે રૂઢ શબ્દોની સાસ્ત્રાદિમા જે અર્થમા પ્રસિદ્ધિ છે તે પ્રસિદ્ધિ એનુ પ્રવૃત્તિ-નિમિત્ત છે જો એમ ન

राजाभिभव गणाभिभव बलवदभिभव देवताभिभव गुरुनिग्रह वृत्तिकान्तारेषु तु तैः सहापि वन्दनादिः कल्पत एवेति समुदितोऽर्थः। एषु प्राकृते तृतीया तु पञ्चम्यर्थे ॥ ५८ ॥

मूलम्–तए ण सा सिवानदा भारिया आणंदेण समणोवासएण एववुत्ता समाणा हट्ठतुट्ठ कोडुबियपुरिसे सद्दावेइ, सद्दावित्ता एवं वयासी खिप्पामेव लहुकरण जाव पज्जुवासइ ॥ ५९ ॥

तए ण समणे भगव महावीरे सिवानदाए तीसे य महइ जाव धम्मं कहेइ ॥ ६० ॥ तए णं सा सिवानंदा समणस्स भगवओ महावीरस्स अतिए धम्म सोच्चा निसम्म हट्ठ जाव गिहि-धम्म पडिवज्जइ, पडिवज्जित्ता तमेव धम्मिय जाणप्पवरं दुरुहइ, दुरुहित्ता जामेव दिस पाउब्भूया तामेव दिस पडिगया ॥ ६१ ॥

छाया–तत. सा शिवानन्दा भार्या आनन्देन श्रमणोपासकेन एवमुक्ता सती हृष्टतुष्टा कौटुम्बिकपुरुषान् शब्दयति, शब्दयित्वैवमवादीत्–क्षिप्रमेव लघुकरण यावत् पर्युपास्ते ॥ ५९ ॥

तत. खलु श्रमणो भगवान् महावीरः शिवानन्दायै तस्या च महति–यावद् धर्मं कथयति॥६०॥तत' खलु सा शिवानन्दा श्रमणस्य भगवतो महावीरस्यान्तिके धर्मं श्रुत्वा निशम्य हृष्ट यावद् गृहिधर्मं प्रतिपद्यते, प्रतिपद्य तदेव धार्मिक यान प्रवरमारोहति, आरुह्य यस्या एव दिश. प्रादुर्भूता तामेव दिश प्रतिगता ॥६१॥

"अनुकम्पा दानको जिनेन्द्र भगवान्ने कहीं कभी निषिद्ध नहीं बताया है ॥ १ ॥"

बाकी सब सूत्रका अर्थ पहले आ चुका है ॥ ५८ ॥

टीकार्थ–'तए ण सा' इत्यादि आनन्द श्रावकका कथन सुनकर भार्या शिवानन्दा हृष्ट-तुष्ट हुई और कौटुम्बिक पुरुषोंको बुलाया और

"અનુકંપાદાનને જિનેન્દ્ર ભગવાને ક્યાંય ક્યારે પણ નિષિદ્ધ નથી બતાવ્યુ" (૧)
બાકી બધા સૂત્રોનો અર્થ પહેલા આવી ગયો છે (૫૮),

ટીકાર્થ–'तए ण सा' ઇત્યાદિ આનંદ શ્રાવકનુ કથન સાભળીને ભાર્યા શિવાનંદા હૃષ્ટપુષ્ટ થઈ અને કૌટુંબિક પુરૂષોને બોલાવીને કહ્યુ – લઘુકરણ – હલકા

पूर्वं=प्रथमम् अनालापकैः=मया सह भाषणमकुर्वद्भिः, 'सहार्थे तृतीया' आलपितु=मकृद्भाषितु, संलपितु=पुनः पुनर्भाषितुम्, 'अणालत्तेण' इत्यत्र क्तप्रत्ययैकवचने रवार्पितत्वात्। 'तेषां' मिति तच्छब्दोऽत्रान्यत्रहितपूर्वनिर्दिष्टत्वावच्छेदकत्वोपलक्षितधर्मावच्छिन्नार्थवाचकः, सम्बन्धसामान्यं च षष्ठी, ततश्च तेषामित्यस्य अन्ययूथिकपरिगृहीतेभ्योऽवसन्नपार्श्वस्थादिभ्यश्च साधुभ्य इत्यर्थः। अशन वा पान वा खाद्य वा स्वाद्य वा दातु=सकृद्वितरीतुम्, अनुप्रदातुम्=असकृद्वितरीतु 'मे न कल्पते' इति पूर्वोक्तेनैव सम्बन्धः, तीर्थिकान्तरपरिगृहीतत्वादिकारणेन जिनसाधुभ्यो दातु कल्पत इत्यस्य तु कथैव केत्यर्थापत्त्याऽन्यूथिकाना व्यावृत्तिः। गुरुबुद्ध्या दानस्यैवैष निषेधस्तेन करुणाभावेन तु यथेष्ट तेभ्यापि दद्यादेव, करुणादानस्य पात्रापात्रसाधारणप्राणिविषयत्वात्, यदुक्तम्—

" परउत्थियाइदाण, गुरुबुद्धीए णिसेहिय होई।
अणुकम्पादाण पुण जिणेहिँ कत्थवि णो णिसिद्ध ॥ १ ॥

छाया—परयूथिकादिदान, गुरुबुद्ध्या निषेधित भवति।
अनुकम्पादान पुनर्जिनैः कुत्रापि नो निषिद्धम् ॥ १ ॥

किं सर्वत्र न कल्पते? नेत्याह—'नान्यत्रे' ति राजकृतोऽभियोगः=अभिभवः=(पारवश्य) राजाभियोगस्तस्मादन्यत्र न कल्पते इत्यर्थः। गणाभियोगात्=सङ्घाभिभवात्, बलाभियोगात्=बलवदभिभवात्, देवताभियोगात्=देवताभिभवात्, 'गुर्वि' ति गुरवः=मातापितृप्रभृतयस्तेषां निग्रह=पारवश्य गुरुनिग्रहस्तस्मात्, 'वृत्ती' ति वृत्ति आजीविका तस्याः कान्तार=दुर्गमार्ग —जीवननिर्वाहाभावस्तस्मात्।

असगत हो जायगा। बस अब अधिक विस्तार नहीं करते।

यहा मूल पाठमे अन्ययूथिकोको अन्न पानका दान निषिद्ध कहा है, इसका कारण यह है कि यहाँ लोकोत्तर धर्मका व्याख्यान है, अतः गुरुबुद्धिके अभिप्रायसे ही यहा निषेध हैं, करुणा भावसे दानका निषेध नहीं है। करुणा दानमे पात्र अपात्रका विचार नहीं होता, वह सब प्राणियोंको देने योग्य है। कहा भी है—

नहि माने तो ओ भाष्य असगत थई जशे बस, हवे वधु विस्तार करता नथी

अहीं मूळ पाठमा अन्ययूथिकोने अन्न-पानना दानने निषिद्ध बतावेलु छे, तेनु कारणु ओ छे के अहीं लोकोत्तर धर्मनु व्याख्यान छे ओटले गुरुबुद्धिना अभिप्रायें करीने ज अही निषेध छे करुणाभावथी दानने निषेध नथी करुणादानमा पात्र-अपात्रने विचार नथी थतो, ते बधा प्राणीओने आपवा योग्य छे कह्यु छे के-

छाया-हे भदन्त ! इति भगवान् गौतमः श्रमणं भगवन्तं महावीरं वन्दते नमस्यति, वन्दित्वा नमस्यित्वैवमवादीत्-"प्रभुः खलु भदन्त ! आनन्दः श्रमणोपासको देवानुप्रियाणामन्तिके मुण्डो यावत्प्रव्रजितुम् ?" "नायमर्थः समर्थः, गौतम ! आनन्दः खलु श्रमणोपासको बहूनि वर्षाणि श्रमणोपासकपर्यायं पालयिष्यति, पालयित्वा यावत्सौधर्मे कल्पेऽरुणाभे विमाने देवतयोत्पत्स्यते । तत्र खलु अस्त्येकेषां देवानां चत्वारि पल्योपमानि स्थितिः प्रज्ञप्ता, तत्र चाऽऽनन्दस्यापि श्रमणोपासकस्य चत्वारि पल्योपमानि स्थितिः प्रज्ञप्ता" ॥ ६२ ॥

टीका—'अय'-मिति त्वयोक्तः । समर्थः=युक्तः । श्रमणोपासकपर्याय=श्रमणोपासकत्वम् ॥ ६२ ॥

धर्मको स्वीकार किया। गृहस्थ धर्म स्वीकार करके उसी धार्मिक उत्तम रथ पर सवार हुई। सवार होकर जिस ओर से आई थी उसी ओर चली गई ॥ ६१ ॥

टीकार्थ-'भंते त्ति' इत्यादि 'भगवन्!' इस प्रकार भगवान् गौतमने श्रमण भगवान् महावीरको वन्दना की नमस्कार किया, और वन्दना नमस्कार करके इस प्रकार कहने लगे-

"हे भगवान्? क्या आनन्द श्रावक देवानुप्रियके समीप प्रव्रजित होनेको समर्थ है?" (भगवान्ने कहा)-"हे गौतम? ऐसा नहीं है, आनन्द श्रावक बहुत वर्षों पर्यन्त श्रावकपन पालन करेगा, और पालन करके सौधर्मकल्पके अरुणाभ विमानमें देवतारूपसे उत्पन्न होगा। वहाँ कितनेक देवताओंकी स्थिति चार पल्योपमकी कही गई है, तदनुसार आनन्द श्रावककी भी चार पल्योपमकी स्थिति कही गई है (होगी)।"॥६२॥

धार्मिक उत्तम रथमां बेठी बेसीने जे बाजुएथी आवी हती ते बाजुए चाली गई (६१)

टीकार्थ-'भंते त्ति' ઇત્યાદિ 'ભગવન્!' એ પ્રમાણે ભગવાન્ ગૌતમે શ્રમણ ભગવાન મહાવીરને વંદના કરી, નમસ્કાર કર્યા અને વંદના-નમસ્કાર કરીને આ પ્રમાણે કહેવા લાગ્યા - 'હે ભગવન્! આનંદ શ્રાવક દેવાનુપ્રિયની સમીપે પ્રવ્રજિત થવાને શું સમર્થ છે?" (ભગવાને કહ્યુ -) "હે ગૌતમ! એમ નથી, આનંદ શ્રાવક ઘણાં વર્ષો સુધી શ્રાવકપણું પાળશે અને પાળીને સૌધર્મકલ્પના અરૂણાભ વિમાનમાં દેવતારૂપે ઉત્પન્ન થશે ત્યાં કેટલાએક દેવતાઓની સ્થિતિ ચાર પલ્યોપમની કહી છે, તદનુસાર આનંદ શ્રાવકની પણ ચાર પલ્યોપમની સ્થિતિ કહી છે (થશે)" (૬૨)

टीका–शब्दयति=आह्वयति । 'याव' दिति अत्रस्थ यावच्छब्दग्राह्याश्च सप्तमाध्ययने स्फुटीभविष्यन्ति ॥ ५९ ॥

टीका–'तस्या'–मिति व्याख्यातोऽस्य पाठः प्रागानन्दोद्देश्यकधर्मकथोपदेशप्रकरणे । निशम्य=हृदि निधाय । धार्मिकं=धर्मः प्रयोजनमस्य तद् । यानप्रवरम्=उत्तम रथम् । प्रादुर्भूता=आगता । स्पष्टाः शिष्टाः ॥ ६० ॥ ६१ ॥

मूलम्–भंते-त्ति भगव गोयमे समणं भगव महावीरं वदइ नमंसइ, वदित्ता नमसित्ता एव वयासी–"पहू ण भंते! आणदे समणोवासए देवाणुप्पियाण अंतिए मुडे जाव पव्वइत्तए?"। "नो इणट्ठे समट्ठे, गोयमा! आणदे णं समणोवासए बहूइं वासाइं समणोवासगपरियाय पाउणिहिइ, पाउणित्ता जाव सोहम्मे कप्पे अरुणाभे विमाणे देवत्ताए उववज्जिहिइ।" तत्थ ण अत्थेगइयाणं देवाण चत्तारि पलिओवमाइ ठिई पण्णत्ता, तत्थ णं आणदस्सवि समणोवासगस्स चत्तारि पलिओवमाइ ठिई पण्णत्ता ॥ ६२ ॥

बुलाकर कहा–लघुकरण–हलके उपकरणोंवाला (रथ) यावत् पर्युपासना की। यहाँ 'जाव' (यावत्) शब्दसे जितना अर्थ सगृहीत किया है वह सातवें अध्ययनमें स्पष्ट किया जायगा ॥ ५९ ॥

टीकार्थ-'तए ण समणे' इत्यादि इसके बाद श्रमण भगवान् महावीरने शिवानन्दाके लिए बडी परिषदमें यावत् धर्मका कथन किया ॥ ६० ॥ तब शिवानन्दा श्रमण भगवान् महावीरके समीप धर्म श्रवण करके और हृदयमें धारण करके हृष्ट तुष्ट हुई यावत् उसने गृहस्थ

ઉપકરણોવાળો (રથ) યાવત્ પર્યુપાસના કરી 'જાવ' (યાવત્) શબ્દથી જેટલો અર્થ સંગૃહીત કર્યો છે તે સાતમા અધ્યયનમાં સ્પષ્ટ કરવામાં આવશે (૫૯)

ટીકાર્થ– 'तए ण समणे' ઇત્યાદિ ત્યારપછી શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીરે શિવાનંદાને માટે મોટી પરિષદમાં યાવત્ ધર્મનું કથન કર્યું (૬૦) એટલે શિવાનંદા શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીરની સમીપે ધર્મને શ્રવણ કરીને અને હૃદયમાં ધારણ કરીને હૃષ્ટતુષ્ટ થઇ યાવત્ એણે ગૃહસ્થધર્મનો સ્વીકાર કર્યો ગૃહસ્થધર્મ સ્વીકારીને તે

"एवं खलु पुत्ता ! अहं वाणियगामे वहूणं राईसर जहाचिंतियं जाव विहरित्तए। त सेयं खलु मम इदाणिं तुमं सयस्स कुडुंवस्स आलंवणं४ ठवेत्ता जाव विहरित्तए" ॥६६॥ तए णं जेट्ठपुत्ते आणंदस्स समणोवासगस्स तहत्ति एयमट्ठं विणएणं पडिसुणेइ॥६७॥ तए णं से आणंदे समणोवासए तस्सेव मित्त जाव पुरओ जेट्ठपुत्तं कुडुंवे ठवेइ ठवित्ता एवं वयासी-"मा णं देवाणुप्पिया ! तुब्भे अज्जप्पभिइं केइ मम वहूसु कज्जेसु जाव पुच्छउ वा पडिपुच्छउ वा, मम अट्ठाए असणं वा४ उवक्खडेउ वा उवकरेउ वा ॥ ६८ ॥

छाया-ततः खलु श्रमणो भगवान महावीरोऽन्यदा कदापि वहिर्यावद् विहरति ॥६३॥ ततः खलु स आनन्दः श्रमणोपासको जातोऽभिगतजीवाजीवो यावत्मतिलम्भयन् विहरति॥६४॥ ततःखलु सा शिवानन्दा भार्या श्रमणोपासिका जाता यावत्प्रतिलम्भयन्ती विहरति ॥६५॥ तत' खलु तस्याऽऽनन्दस्य श्रमणोपासकस्योच्चावचैः शीलव्रतगुणविरमणप्रत्याख्यानपोषधोपवासैरात्मान भावयतश्चतुर्दश सवत्सरा व्युत्क्रान्ता.। पञ्चदशसवत्सरमन्तरा वर्तमानस्यान्यदा कदापि पूर्वरात्रापरत्रकालसमये धर्मजागरिका जाग्रतोऽयमेतद्रूप आ यात्मिकश्चिन्तितः कल्पितः प्रार्थितो मनोगतः सकल्पः समुदपद्यत-"एव खल्वह वाणिजग्रामे नगरे वहूना राजेश्वर-यावत्स्वकस्यापि च खलु कुटुम्वस्य यावदाधार', तदेतेन व्याक्षेपेणाह नो शक्नोमि श्रमणस्य भगवतो महावीरस्याऽऽन्तिकीं धर्मप्रज्ञप्तिमुपसपद्य विहर्तुम्, तच्छ्रेय खलु मम कल्य यावज्ज्वलति (सति)विपुलमशन४ यथा पूरणो यावज्ज्येष्ठपुत्र कुटुम्वे स्थापयित्वा त मित्र-यावज्ज्येष्ठपुत्र चाऽऽपृच्छ्य कोल्लाके सन्निवेशे ज्ञातकुले पोपधशाला प्रतिलिख्य श्रमणस्य भगवतो महावीरस्याऽऽन्तिकीं धर्मप्रज्ञप्तिमुपसम्पद्य विहर्तुम्।"एव सम्प्रेक्षते, सम्प्रेक्ष्य कल्य विपुल तथैव जिमितभुक्तोत्तरागतस्त मित्र यावद् विपुलेन पुष्प वस्त्र गन्ध माल्या-ऽलङ्कारेण च सत्करोति सम्मानयति, सत्कृत्य सम्मान्य तस्यैव मित्र यावत्पुरतो ज्येष्ठपुत्र शब्दायते, शब्दायित्वा एवमवादीत्-"एव खलु पुत्र ! अह वाणिजग्रामे वहूना राजेश्वर यथाचिन्तितं यावद्विहर्तुम्,तच्छ्रेय खलु ममेदानीं त्वा स्वकस्य कुटुम्वस्याऽऽलम्वन४ स्थापयित्वा यावद्विहर्तुम्" ॥६६॥ तत. खलु ज्येष्ठपुत्र आनन्दस्य श्रमणोपासकस्य 'तथेति'

मूलम्—तए णं समणे भगवं महावीरे अन्नया कयाइ बहिया जाव विहरइ ॥ ६३ ॥ तए ण से आणदे समणोवासए जाए अभिगयजीवाजीवे जाव पडिलाभेमाणे विहरइ ॥ ६४ ॥ तए णं सा सिवानंदा भारिया समणोवासिया जाया जाव पडिलाभेमाणी विहरइ ॥ ६५ ॥ तए ण तस्स आणंदस्स समणोवासगस्स उच्चावएहिं सील०व्वय-गुण वेरमण पच्चक्खाणपोसहोववासेहि अप्पाणं भावेमाणस्स चोद्दस सवच्छराइ वइक्कताइं । पण्णरसमस्स संवच्छरस्स अंतरा वट्टमाणस्स अन्नया कयाइ पुव्वरत्तावरत्त कालसमयसि धम्मजागरियं जागरमाणस्स इमेयारूवे अज्झत्थिए चिंतिए कप्पिए पत्थिए मणोगए सकप्पे समुप्पज्जित्था-"एव खलु अहं वाणियगामे नयरे बहूणं राईसर जाव सयस्सवि य णं कुडुबस्स जाव आधारे। त एएण वक्खेवेण अहं नो सचाएमि समणस्स भगवओ महावीरस्स अंतियं धम्मपण्णत्ति उवसंपज्जित्ताण विहरित्तए। त सेय खलु मम कल्लं जाव जलते विउलं असण४ जहा पूरणो जाव जेट्ठपुत्त कुडुबे ठवेत्ता त मित्त जाव जेट्ठपुत्त च आपुच्छित्ता, कोल्लाए सन्निवेसे नायकुलसि पोसहसाल पडिलेहित्ता समणस्स भगवओ महावीरस्स अतिय धम्मपण्णत्ति उवसपज्जित्ताण विहरित्तए'। एव सपेहेइ, सपेहित्ता कल्ल विउल तहेव जिमियभुत्तुत्तरागए त मित्त जाव विउलेण पुप्फ०५ सक्कारेइ सम्माणेइ, सक्कारित्ता सम्माणित्ता तस्सेव मित्त जाव पुरओ जेट्ठपुत्त सद्दावेइ, सद्दावित्ता एव वयासी—

विपयीकृतः, कल्पितः=कल्पनारूपेण व्यवस्थितः, प्रार्थितः=प्रार्थनाविपयीकृतः, मनोगतः=मनस्येवावस्थितो न तु वचनेन प्रकाशित, समुदपद्यत=अभवत् । व्याक्षेपेण=व्यग्रतया । आन्तिकीम्=अन्तिके=निकटे भवा-आन्तिकी ताम्-भगवतः पार्श्वस्थामित्यर्थ उपस्कुरुत=रन्धयत, उपकुरुत=मम समीपे समानयत । अवशिष्ट सुस्पष्ट ॥ ६३-६८ ॥

राजा, ईश्वर यावत् आत्मीय जनोंका भी आधार हूँ, इस व्यग्रताके कारण मैं श्रमण भगवान् महावीरके समीपकी धर्मप्रज्ञप्तिको स्वीकार कर विचरनेमें समर्थ नहीं हूँ । इसलिए यह अच्छा होगा कि सूर्योदय होने पर विपुल अशन, पान, खाद्य, स्वाद्य (सगा सम्बन्धी आदिको जिमा कर) पूरण श्रावककी तरह यावत् ज्येष्ठ पुत्रको कुटुम्बमें स्थापित करके मित्रों यावत् ज्येष्ठ पुत्रसे पूछकर कोल्लाक सन्निवेशमें ज्ञातकुलकी पोपधशालाका प्रतिलेखन कर श्रमण भगवान् महावीरके समीपकी धर्मप्रज्ञप्ति स्वीकार कर विचरूँ ।" उसने ऐसा विचार किया, विचार कर दूसरे दिन मित्र आदिको विपुल अशन पान खाद्य स्वाद्य जिमानेके बाद पुष्प, वस्त्र, गन्ध, माला और अलकारोंसे उनका सत्कार किया, सन्मान किया । सत्कार-समान करके उन मित्रों आदिके समक्ष अपने ज्येष्ठ पुत्रको बुलवाया, बुलवाकर कहा-"बेटे ! मैं वाणिजग्राम नगरमें बहुतसे राजा ईश्वर आदिका आधार हूँ यावत् मैं ऐसा विचार कर रहना चाहता हूँ । अतः मेरे लिए यही अच्छा है कि मैं अब तुम्हें

ઈશ્વર યાવત આત્મીય જનોનો પણ આધાર છુ, એ વ્યગ્રતાને કારણે હુ શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીર સમીપેની ધર્મપ્રજ્ઞપ્તિને સ્વીકારીને વિચરવામા સમર્થ નથી તેથી એજ સારૂ છે કે-સૂર્યોદય થતા ખૂબ અશન, પાન, ખાદ્ય, સ્વાદ્ય (સ બધી વગેરેને જમાડીને) પૂરણ શ્રાવકની પેઠે યાવત્ જ્યેષ્ઠ પુત્રને કુટુબમા સ્થાપિત કરી મિત્રો યાવત્ જ્યેષ્ઠ પુત્રને પૂછી કોલ્લાક સનિવેશમા જ્ઞાતકુલની પોષધશાળાનુ પ્રતિલેખન કરી શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીરની સમીપની ધર્મપ્રજ્ઞપ્તિ સ્વીકારી હુ વિચરૂ" તેણે એવો વિચાર કર્યો વિચારીને બીજે દિવસે મિત્ર આદિને ખૂબ અશન પાન ખાદ્ય સ્વાદ્ય જમાડી પુષ્પ, વસ્ત્ર, ગ ધ, માલા અને અલ કારોથી એમનો સત્કાર કર્યો, સમ્માન કર્યું સત્કાર-સમ્માન કરીને એ મિત્રો આદિની સમક્ષ પોતાના જ્યેષ્ઠ પુત્રને બોલાવ્યો અને કહ્યુ "પુત્ર! હુ વાણિજગ્રામ નગરમા ઘણા રાજા ઈશ્વર આદિનો આધાર છુ, યાવત્ હુ આવો વિચાર કરી રહેવા ચાહુ છુ માટે મારે માટે એજ સારૂ છે કે હુ હવે તમને આપણા કુટુબનો ભાર સોપીને વિચરૂ" (૬૬)

एतमर्थं विनयेन प्रतिशृणोति ॥६७॥ ततः खलु स आनन्दः श्रमणोपासकस्तस्यैव मित्रयावत्पुरतो ज्येष्ठपुत्र कुटुम्बे स्थापयति,स्थापयित्वैवमवादीत्–मा खलु देवानुप्रियाः ! यूयमद्यप्रभृति केऽपि मम बहुषु कार्येषु यावत्पृच्छत वा प्रतिपृच्छत वा, ममार्थायाऽशनं वा पानं वा खाद्यं वा स्वाद्यं वा उपस्कुरुत वा उपकुरुत वा ॥६८॥

टीका–उच्चावचैः=अनेकप्रकारैः । शीलव्रतानि=अणुव्रतानि, गुणाः=गुणव्रतानि,विरमण=रागादिविनिवृत्तिः,प्रत्याख्यानानि=पौरुष्यादीनि,पोषधोपवासः=प्राग्व्याख्यातस्वरूपस्तैः–शीलव्रतादिद्वारेत्यर्थः । अन्तरा=मध्ये। 'पूर्वे'–ति रात्रेः पूर्वं–पूर्वरात्रःरात्रेः पूर्वो भागः, तस्मादपरः=अपरो भाग –पूर्वरात्रापरस्तस्मिन् पूर्वरात्रापरत्र = जाग्रतः=धातूनामनेकार्थत्वादनुतिष्ठत इत्यर्थ, अत एव 'धर्मजागरिकाम्' इत्यत्र द्वितीया। आध्यात्मिकः=आत्मनि समुत्थितः, चिन्तितः=चिन्ता

१ अन्तराशब्दयोगे नित्यद्वितीयाप्राप्तावपि 'संवच्छरस्स' इति मूले षष्ठी त्वार्षप्रयोगात् ।

टीकार्थ–'तए णं समणे' इत्यादि तदनन्तर किसी समय श्रमण भगवान् महावीर बहि (बाहिर) यावत् विहार कर रहे थे ॥ ६३ ॥ वह आनन्द, श्रावक हो गया था, जीव अजीवको जाननेवाला यावत् प्रतिलाभ (दान) करता हुआ रहता था ॥ ६४ ॥ उसकी भार्या शिवानन्दा भी श्राविका हो गई थी जीव अजीवको जाननेवाली यावत् प्रतिलाभ (दान) करती हुई रहती थी ॥ ६५ ॥ आनन्द श्रावकको अनेक प्रकार-शीलव्रत, गुणव्रत, विरमण (वैराग्य), प्रत्याख्यान, पोषधोपवाससे आत्माको संस्कार युक्त करते हुए चौदह वर्ष व्यतीत हो गये । पन्द्रहवाँ वर्ष जब चल रहा था तो एक समय पूर्वरात्रिके अपर (उत्तरार्ध) समयमें धर्मका अनुष्ठान करते करते इस प्रकारका मानसिक संकल्प आत्माके विषयमें उत्पन्न हुआ–"मैं वाणिजग्राम नगरमें बहुतसे

ટીકાર્થ– 'तए णं समणे'–ઇત્યાદિ પછી કોઈ સમયે શ્રમણ ભગવાન મહાવીર બહિ (બહાર) યાવત્ વિહાર કરી રહ્યા હતા (૬૩) તે આનંદ શ્રાવક થઈ ગયો હતો જીવ અજીવને જાણનારો યાવત પ્રતિલાભ (દાન) કરી રહ્યો હતો (૬૪) તેની ભાર્યા શિવાનંદ પણ શ્રાવિકા થઈ ગઈ હતી જીવ–અજીવને જાણનારી યાવત પ્રતિલાભ (દાન) કરતી રહેતી હતી (૬૫) આનંદ શ્રાવકને અનેક પ્રકારે શીલવ્રત, ગુણવ્રત, વિરમણ (વૈરાગ્ય), પ્રત્યાખ્યાન પોષધોપવાસથી આત્માને સંસ્કારયુક્ત કરતાં ચૌદ વર્ષ વ્યતીત થઈ ગયાં જ્યારે પંદરમું વર્ષ ચાલતું હતું ત્યારે એક સમયે પૂર્વ રાત્રિના ઉત્તરાર્ધ સમયમાં ધર્મનું અનુષ્ઠાન કરતાં કરતાં આત્માના વિષયમાં એ પ્રકારનો માનસિક સંકલ્પ ઉત્પન્ન થયો કે "હું વાણિજગ્રામ નગરમાં ઘણા રાજા,

आणंदे समणोवासए दोच्चं उवासगपडिमं, एवं तच्चं, चउत्थं,पंचमं छट्ठं, सत्तम, अट्ठम, नवमं, दसमं एक्कारसम जाव आराहेइ॥७१॥

छाया-ततः खलु स आनन्दः श्रमणोपासको ज्येष्ठपुत्र मित्रज्ञातिमापृच्छति, आपृच्छ्य स्वकाद् गृहात् प्रतिनिष्क्रामति, प्रतिनिष्क्रम्य वाणिग्राम नगर मध्यमध्येन निर्गच्छति, निर्गत्य येनैव कोल्लाकः सन्निवेशः, येनैव ज्ञातकुल, येनैव पौषधशाला तेनैवोपागच्छति, उपागत्य पोषधशाला प्रमार्जयति,प्रमार्ज्योच्चारप्रस्रवणभूमिं प्रतिलेखयति, प्रतिलेख्य दर्भसंस्तारक संस्तृणाति, संस्तीर्य दर्भसंस्तारक दूरोहति, दूरुह्य पोषधशालाया पौषधिको दर्भसंस्तारोपगत श्रमणस्य भगवतो महावीरस्याऽऽन्तिकीं धर्मप्रज्ञप्तिमुपसपद्य विहरति ॥ ६९ ॥ तत खलु स आनन्दः श्रमणोपासक उपासकप्रतिमा उपसपद्य विहरति, प्रथमामुपासकप्रतिमा यथासूत्र यथाकल्प यथामार्ग यथातत्व सम्यक् कायेन स्पृशति, पालयति, शोधयति, तीरयति, कीर्त्तयति, आराधयति ॥ ७० ॥ ततः खलु स आनन्दः श्रमणोपासको द्वितीयामुपासकप्रतिमाम्, एव तृतीया, चतुर्थी, पञ्चमीं, सप्तमीं, अष्टमी, नवमी, दशमीम्, एकादशीम्, यावदाराधयति ॥ ७१ ॥

टीका-'उपासके'-ति-उपासका =श्रावकास्तेषा प्रतिमाः=प्रतिज्ञाः-अभिग्रहविशेपलक्षणास्ताः। आसामेकादशाना व्याख्याविस्तरो मत्कृताया श्रमणसूत्रस्य

टीकार्थ-'तए ण से आणदे' इत्यादि इसके अनन्तर आनन्द श्रावकने ज्येष्ठपुत्रसे, मित्रोंसे और ज्ञातिसे आज्ञा ली आज्ञा लेकर अपने घरसे निकला। निकलकर वाणिजग्राम नगरके बीचो बीच होकर निकला। निकल कर जिस ओर कोल्लाक सन्निवेश, जिस ओर ज्ञातकुल और जिस ओर पोषधशाला थी उसी ओर पहुँचा। पहुँच कर पोषधशालाको पूजा, पूजकर उच्चार प्रस्रवण भूमि (टट्टी-पेशाबकी जगह)की पडिलेहणा की। पडिलेहणा करके दर्भ (डाभ)के सथारे (आसन)को बिछाया।

टीकार्थ-'तए ण से आणदे' ઇત્યાદિ ત્યારપછી આનદ શ્રાવકે વડા પુત્ર પાસેથી, મિત્રો પાસેથી અને જ્ઞાતિ પાસેથી આજ્ઞા લીધી અને પોતાના ઘેરથી નીકળ્યો. ઘેરથી નીકળીને વાણિજગ્રામ નગરની વચ્ચોવચ્ચ થઈ નીકળ્યો. નીકળીને જે બાજુએ કોલ્લાક સનિવેશ, જે બાજુએ જ્ઞાતકુલ અને જે બાજુએ પોષધશાળા હતી તે બાજુએ ગયો. ત્યા પહોચીને પોષધશાળાને પુજી, પૂજીને ઉચ્ચાર-પ્રસ્રવણ ભૂમિ (મળ-મૂત્ર કરવાનું સ્થાન)ની પડિલેહણા કરી પછી (દર્ભ) ડાભનો સથારો (આસન) બીછાવ્યો, અને સથારાપર બેઠો. બેસીને પોષધશાળામા પોષધ

मूलम्—तए णं से आणंदे समणोवासए जेट्ठपुत्तं मित्तणाई आपुच्छइ, आपुच्छित्ता सयाओ गिहाओ पडिणिक्खमइ, पडिणिक्खमित्ता वाणियगामं नयरं मज्झं-मज्झेणं निग्गच्छइ, निग्गच्छित्ता जेणेव कोल्लाए सन्निवेसे,जेणेव नायकुले जेणेव पोसहसाला तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छित्ता पोसहसालं पमज्जइ, पमज्जित्ता उच्चारपासवणभूमिं पडिलेहेइ, पडिलेहित्ता दब्भसंथारयं संथरइ, संथरित्ता दब्भसंथारयं दुरूहइ, दुरुहित्ता पोसहसालाए पोसहिए दब्भसंथारोवगए समणस्स भगवओ महावीरस्स अंतियं धम्मपण्णत्तिं उवसंपज्जित्ताणं विहरइ ॥६९॥ तए णं से आणंदे समणोवासए उवासगपडिमाओ उवसंपज्जित्ताणं विहरइ। पढमं उवासगपडिमं अहासुत्तं अहाकप्पं अहामग्गं अहातच्चं सम्मं काएणं फासेइ पालेइ सोहेइ तीरेइ किट्टेइ आराहेइ ॥७०॥ तए णं से

अपने कुटुम्बका भार देकर विचरूँ ॥ ६६ ॥" तब आनन्द श्रमणोपासकके इस कथनको बड़े बेटेने 'तथेति' (जैसी आपकी इच्छा) कह कर विनयके साथ स्वीकार किया ॥ ६७ ॥ तदनन्तर आनन्द श्रावकने उन मित्र आदिके समक्ष ही अपने बड़े लड़केको कुटुम्बमें स्थापित किया और स्थापित करके सबसे इस प्रकार कहा—हे देवानुप्रियों ! आजसे तुम लोग किसीभी कार्यमें मुझसे एक वार या वार वार मत पूछना, और न मेरे लिए अशन, पान, खाद्य, स्वाद्य बनाना, न उन्हें मेरे वास्ते मेरे पास लाना ॥ ६८ ॥

ત્યારે આનંદ શ્રમણોપાસકના એ કથનને વડા પુત્રે 'તથેતિ' (જેવી આપની ઇચ્છા) એમ કહીને વિનયપૂર્વક સ્વીકારી લીધુ (૬૭) પછી આનંદ શ્રાવકે એ મિત્ર આદિની સમક્ષ જ પોતાના વડા પુત્રને કુટુબમા સ્થાપિત કર્યો અને બધાને એ પ્રમાણે કહ્યુ કે—હે દેવાનુપ્રિય! આજથી તમે બધા કોઈ પણ કાર્યમા મને એક વાર કે વારવાર ન પૂછશો, અને મારે માટે અશન, પાન, ખાદ્ય, સ્વાદ્ય પણ ન બનાવશો કે ન તેને મારે માટે મારી પાસે લાવશો, (૬૮)

कीर्त्तयति='इद यत्कर्त्तव्य तन्मयाऽनुक्रमश' सम्पादित'-मित्याद्युदीरयति । आराधयति=समन्तात् सेवते ॥ ६९-७१ ॥

मूलम्-तए णं से आणंदे समणोवासए इमेण एयारूवेणं उरालेण विउलेण पयत्तेण पग्गहिएण तवोकम्मेणं सुक्के जाव किसे धमणिसतए जाण ॥७२॥ तए ण तस्स आणदस्स समणोवासगस्स अन्नया कयाइ पुव्वरत्ता जाव धम्मजागरियं जागरमाणस्स अयं अज्झत्थिए ५-" एव खलु अह इमेण जाव धमणिसतए जाए, त अत्थि ता मे उट्ठाणे कम्मे वले वीरिए पुरिसक्कार-परक्कमे सद्धाधिइसवेगे। त जाव ता मे अत्थि उट्ठाणे६ सद्धाधिइसंवेगे, जाव य मे धम्मायरिए धम्मोवएसए समणे भगव महावीरे जिणे सुहत्थी विहरइ ताव ता मे सेय कल्लं जाव जलते अपच्छिममारणंतियसंलेहणाझूसणाझूसियस्स भत्तपाणपडियाइक्खियस्स कालं अणवकखमाणस्स विहरित्तए"। एव सपेहिइ, संपेहित्ता कल्ल पाउ जाव अपच्छिममारणतिय जाव काल अणवकंखमाणे विहरइ॥७३॥

छाया-तत. खलु स आनन्द. श्रमणोपासकोऽनेनैतद्रूपेणोदारेण विपुलेन प्रयत्नेन प्रगृहीतेन तप कर्मणा शुष्को यावत्कृशो धमनिसन्ततो जात ॥७२॥ ततः खलु तस्याऽऽनन्दस्य श्रमणोपासकस्यान्यदा कदाचित पूर्वरात्रा यावद्धर्मजागरिका जाग्रतोऽयमाध्यात्मिक'५ "एव खल्वहमनेन यावद्धमनिसन्ततो जात, तदस्ति तावन्मे उत्थान कर्म बल वीर्यं पुरुषकारपराक्रम श्रद्धाधृतिसवेगम् । तद् यावत्तावन्मेऽस्ति उत्थान६ श्रद्धाधृतिसवेगं, यावच्च मे धर्माचार्यो धर्मोपदेशकः श्रमणो भगवान् महावीरो जिनः सुहस्ती विहरति, तावत्तावन्मे श्रेय. कल्य यावज्ज्वलति

श्रावककी ग्यारह पडिमाओंकी विस्तारपूर्वक व्याख्या मेरी बनाईहुई श्रमणसूत्रकी मुनितोषिणी टीकासे जानना चाहिए ॥ ७१ ॥

શ્રાવકની અગીઆર પડિમાઓની વિસ્તારપૂર્વક વ્યાખ્યા મારી બનાવેલી શ્રમણસૂત્રની મુનિતોષિણી ટીકામાથી જાણી લેવી (૭૧)

मुनीतोपणीटीकायाः सकाशादवगन्तव्यः । यथासूत्रम्=सूत्राण्यनतिक्रम्य सूत्राण्य-नुसृत्येत्यर्थः । यथाकल्प=श्रावकप्रतिमाचारमनुल्लङ्घ्य । 'यथामार्ग-मिति मार्गः= क्षायोपशमिको भावस्तमनुल्लङ्घ्य । 'यथातत्त्व' मिति तत्त्व=दर्शनप्रतिमाशब्दस्यानुगतोऽर्थस्तमनुल्लङ्घ्य । स्पृशति=गृह्णाति, धातूनामनेकार्थत्वात् । पालयति=उपयोग भावनया सावधानो रक्षति । शोधयति=अतीचारपरित्यागेन निर्मलीकरोति । तीरयति=प्रत्याख्यानकालावधौ पूर्णेऽपि किञ्चिदधिककालावस्थानेन तीरं नयति ।

बिछाकर दर्भके संथारे पर बैठा। बैठकर पोषधशालामें पोषधयुक्त होकर दर्भके संथारे पर बैठा हुआ ही श्रमण भगवान् महावीरके पासकी धर्मप्रज्ञप्तिको स्वीकार कर विचरने (रहने) लगा ॥ ६९ ॥

तदनन्तर आनन्द श्रावकने श्रावककी ग्यारह प्रतिमाओं (पडिमाओं)को स्वीकार किया, उनमेंसे पहली पडिमाको सूत्रके अनुसार, पडिमासंबन्धी कल्पके अनुसार, मार्ग (क्षायोपशमिक भाव)के अनुसार, तत्त्व (दर्शनप्रतिमा शब्दके अर्थ)के अनुसार-सम्यक् रूपसे कायद्वारा ग्रहण किया। उपयोगपूर्वक रक्षण किया। अतिचारोंका त्याग करके विशुद्ध किया। प्रत्याख्यानका समय समाप्त होने पर भी कुछ अधिक समय स्थित रहकर पूरा किया। 'जो करने योग्य था उसे मैंने क्रमशः किया है' ऐसा विचार किया और खूब अच्छी तरह आराधित किया ॥ ७० ॥ इसके बाद आनन्द श्रमणोपासकने दूसरी, तीसरी, चौथी, पाँचवीं, छठी, सातवीं, आठवीं, नौवीं, दशवीं और ग्यारहवीं पडिमाको यावत् आराधित किया ॥

યુક્ત થઇ ડાભના સંથારા પર બેઠાબેઠા જ શ્રમણ ભગવાન મહાવીરની ધર્મપ્રજ્ઞપ્તિને સ્વીકારી વિચરવા (રહેવા) લાગ્યો. (૬૯)

પછી આનંદ શ્રાવકે શ્રાવકની અગીઆર પ્રતિમાઓ (પડિમાઓ) નો સ્વીકાર કર્યો એમાંની પહેલી પડિમાને સૂત્રાનુસાર, પડિમા સંબંધી કલ્પને અનુસાર, માર્ગ (ક્ષાયોપશમિક ભાવ) અનુસાર, તત્ત્વ (દર્શન પ્રતિમા શબ્દના અર્થ)ને અનુસાર-સમ્યક્રૂપે કાયદ્વારા ગ્રહણ કરી, ઉપયોગપૂર્વક રક્ષણ કરી, અતિચારોનો ત્યાગ કરીને વિશુદ્ધ કરી, પ્રત્યાખ્યાનનો સમય સમાપ્ત થતા પણ થોડો વધુ સમય સ્થિત રહીને પૂરી કરી "જે કરવા યોગ્ય હતુ તે મે ક્રમશ કર્યું છે" એવો તેણે વિચાર કર્યો અને સારી રીતે આરાધિત કર્યો (૭૦) ત્યારબાદ આનંદ શ્રમણોપાસકે બીજી, ત્રીજી, ચોથી, પાચમી, છઠ્ઠી, સાતમી, આઠમી, નવમી, દશમી અને અગીઆરમી પડિમાને યાવત્ આરાધિત કરી

मूलम्–तए ण तस्स आणंदस्स समणोवासगस्स अन्नया कयाइ सुभेण अज्झवसाणेणं, सुभेणं परिणामेण, लेसाहिं विसुज्झमाणीहिं तदावरणिज्जाणं कम्माण खओवसमेणं ओहिनाणे समुप्पन्ने। पुरत्थिमे ण लवणसमुद्दे पच जोयणसयाइ खेत्त जाणइ पासइ, एव दक्खिणेणं पच्चत्थिमेण य। उत्तरे ण जाव चुल्लहिमवंत वासधरपव्वयं जाणइ पासइ। उड्ढं जाव सोहम्म कप्प जाणइ पासइ। अहे जाव इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए लोलुयच्चुय नरय चउरासीइवाससहस्सट्ठिइय जाणइ पासइ ॥ ७४ ॥

छाया–तत• खलु तस्याऽऽनन्दस्य श्रमणोपासकस्यान्यदा कदाचित शुभेनाध्यवसायेन, शुभेन परिणामेन, लेश्याभिर्विशुद्धयन्तीभिस्तदावरणीयाना कर्मणा

धृति (धैर्य) और संवेग (विषयोंकी उदासीनता) है, अतः जब तक कि ये उत्थान आदि मेरेमें हैं, और जबतक मेरे धर्माचार्य धर्मोपदेशक श्रमण भगवान् महावीर जिन सुहस्ती विचरते हे, तब तक (उत्थान आदिकी तथा भगवान्की मौजूदगी में ही) कल सूर्योदय होने पर अपश्चिममारणान्तिक संलेखनाकी जोषणा (सेवना)से जोषित (युक्त) होकर भक्तपानका प्रत्याख्यान करके मृत्युकी आकांक्षा न करते हुए विचरना (रहना) ही मेरे लिए श्रेयस्कर है ॥ ७३ ॥

(વિષયોની ઉદાસિનતા) છે, એટલે જ્યાસુધી એ ઉત્થાન આદિ મારામા છે અને જ્યાસુધી મારા ધર્માચાર્ય ધર્મોપદેશક શ્રમણ ભગવાન મહાવીર જિન સુહસ્તી વિચરે છે, ત્યાસુધી (ઉત્થાન આદિની તથા ભગવાનની ઉપસ્થિતિમા જ) કાલ સૂર્યોદય થતા અપશ્ચિમ મારણાન્તિક સંલેખના જોષણા (સેવના)થી જોષિત (યુક્ત) થઈને ભક્તપાનનુ પ્રત્યાખ્યાન કરીને મૃત્યુની આકાંક્ષા ન કરતા વિચરવુ (રહેવુ) એજ મારે માટે શ્રેયસ્કર છે (૭૩)

अपश्चिममारणान्तिकसंलेखनाजोषणाजोषितस्य भक्तपानप्रत्याख्यातस्य कालमन-वकाङ्क्षतो विहर्तुम्। एवं संप्रेक्षते, संप्रेक्ष्य कल्यं प्रादुर्यावदपश्चिममारणान्तिक यावत्कालमनवकाङ्क्षन् विहरति ॥७३॥

टीका-'धमनी'-ति-धमनिभिः=नाडीभिः सन्ततः=व्याप्तः-प्रक्षीणमांसतया लक्ष्यमाणनाडीक इत्यर्थः। उत्थानं=शरीरचेष्टन, कर्म=गमनादि क्रिया, बल=शरीर सामर्थ्यं, वीर्यम्=आत्मतेजः, पुरुषकारपराक्रम-तत्र पुरुषकारः=उत्साहः, पराक्रमः =इष्टसाधनशक्तिः, उभयो समाहारद्वन्द्वः, 'श्रद्धे' ति श्रद्धा=विशुद्धचित्तपरिणतिः, धृतिः=शोकभयादिजनितक्षोभनिवारकचित्तवृत्तिविशेषः, संवेगः=विषयविरतिः, श्रद्धा च धृतिश्च संवेगश्चेतिद्वन्द्वः, मूले पुंसत्वमेकवचनत्वं च प्राकृतत्वात् ॥७२-७३॥

१ मूले पुंस्त्वं प्राकृतत्वात्, यद्वा पुरुषकारेण सहितः पराक्रम इति मध्यमपदलोपी समासोऽत्र।

टीकार्थ-'तए णं से आणंदे'-इत्यादि तदनन्तर आनन्द श्रावक इस उदार और विपुल प्रयत्न (कर्त्तव्य) का पालन करनेसे, तथा तपस्या करनेके कारण सूख गया यावत् उसकी नस-नस दिखाई देने लगी ॥ ७२ ॥ पश्चात् आनन्द श्रावकको किसी समय पूर्वरात्रिके अपर समयमें यावत् धर्मजागरणा करते हुए यह आध्यात्मिक आदि (विचार) उत्पन्न हुआ "मै इस कर्त्तव्यमे हड्डियोंका पिंजरा मात्र रह गया हूँ, तो भी हाल मुझमें उत्थान (शरीरकी चेष्टा करना), कर्म (गमनादि क्रिया), बल (शारीरिक शक्ति), वीर्य (आत्मतेज), पुरुषकार (उत्साह), पराक्रम (इच्छित कार्य करनेकी शक्ति), श्रद्धा (चित्तका शुद्ध परिणाम),

---

टीकार्थ-'तए णं से आणंदे' ઈત્યાદિ પછી આનંદ શ્રાવક એ ઉદાર અને વિપુલ પ્રયત્ન (કર્તવ્યને પાલન કરવાથી, તથા તપસ્યા કરવાને કારણે સુકાઇ ગયો યાવત્ એના શરીરની નસેનસ દેખાવા લાગી (૭૨) પછી આનંદ શ્રાવકને કોઈ સમયે પૂર્વરાત્રિના ઉત્તરાર્ધ ભાગમા યાવત ધર્મજાગરણ કરતા આ આધ્યાત્મિક આદિ (વિચાર) ઉત્પન્ન થયા – "હું આ કર્તવ્યથી હાડકાનું પાંજરૂ માત્ર રહ્યો છુ, તોપણ અત્યારે મારામા ઉત્થાન (શરીરની ચેષ્ટા કરવી) કર્મ (ગમનાદિ ક્રિયા), બળ (શારીરિક શક્તિ), વીર્ય (આત્મતેજ), પુરૂષકાર (ઉત્સાહ), પરાક્રમ (ઈચ્છિત કાર્ય કરવાની શક્તિ), શ્રદ્ધા (ચિત્તનો શુભ પરિણામ), ધૃતિ (ધૈર્ય) અને સંવેગ

मूलम्–तए ण तस्स आणदस्स समणोवासगस्स अन्नया कयाइ सुभेणं अज्झवसाणेणं, सुभेणं परिणामेण, लेसाहिं विसुज्झमाणीहिं तदावरणिज्जाण कम्माण खओवसमेणं ओहिनाणे समुप्पन्ने। पुरत्थिमे ण लवणसमुद्दे पच जोयणसयाइ खेत्तं जाणइ पासइ, एव दक्खिणेणं पच्चत्थिमेण य। उत्तरे ण जाव चुल्लहिमवत वासधरपव्वय जाणइ पासइ। उड्ढ जाव सोहम्म कप्पं जाणइ पासइ। अहे जाव इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए लोलुयच्चुयं नरय चउरासीइवाससहस्सट्ठिइय जाणइ पासइ ॥ ७४ ॥

छाया–तत खलु तस्याऽऽनन्दस्य श्रमणोपासकस्यान्यदा कदाचित शुभेना ध्यवसायेन, शुभेन परिणामेन, लेश्याभिर्विशुद्ध्यन्तीभिस्तदावरणीयाना कर्म्मणा

धृति (धैर्य) और संवेग (विषयोंकी उदासीनता) है, अत: जब तक कि ये उत्थान आदि मेरेमें हैं, और जबतक मेरे धर्माचार्य धर्मोपदेशक श्रमण भगवान् महावीर जिन सुहस्ती विचरते हैं, तब तक (उत्थान आदिकी तथा भगवान्‌की मौजूदगी में ही) कल सूर्योदय होने पर अपश्चिममारणान्तिक सलेखनाकी जोषणा (सेवना)से जोषित (युक्त) होकर भक्तपानका प्रत्याख्यान करके मृत्युकी आकाक्षा न करते हुए विचरना (रहना) ही मेरे लिए श्रेयस्कर है ॥ ७३ ॥

(વિષયોની ઉદાસિનતા) છે, એટલે જ્યાસુધી એ ઉત્થાન આદિ મારામા છે અને જ્યાસુધી મારા ધર્માચાર્ય ધર્મોપદેશક શ્રમણ ભગવાન મહાવીર જિન સુહસ્તી વિચરે છે, ત્યાસુધી (ઉત્થાન આદિની તથા ભગવાનની ઉપસ્થિતિમા જ) કાલ સૂર્યોદય થતા અપશ્ચિમ મારણાતિક સલેખના જોષણા (સેવના)થી જોષિત (યુકત) થઈને ભકતપાનનુ પ્રત્યાખ્યાન કરીને મૃત્યુની આકાક્ષા ન કરતા વિચરવુ (રહેવુ) એજ મારે માટે શ્રેયસ્કર છે (૭૩)

मूलम्-तेण कालेणं तेण समएणं समणे भगवं महावीरे समोसरिए। परिसा निग्गया जाव पडिगया ॥७५॥ तेणं कालेण तेणं समएण समणस्स भगवओ महावीरस्स जेट्ठे अंतेवासी इंदभूई

क्षयोपशमेनावधिज्ञान समुत्पन्नम्। पौरस्त्ये खलु लवणसमुद्रे पञ्चयोजनशतानि क्षेत्र जानाति पश्यति, एव दक्षिणात्ये पाश्चात्ये च। औत्तरे खलु यावत् क्षुल्लहिमवन्त वर्षधरपर्वत जानाति पश्यति, ऊर्ध्वं यावत्सौधर्मं कल्प जानाति पश्यति। अधो यावद् अस्या रत्नप्रभायाः पृथिव्या लोलुपाच्युतनामक नरकावास चतुरशीतिवर्ष सहस्रस्थितिक जानाति पश्यति ॥ ७४ ॥

टीका-शुभेन=प्रशस्तेन, अध्यवसायेन=प्राथमिकेन मनोभावविशेषेण, परिणामेन= तदुत्तरकालिकेन मनोभावविशेषेण, लेश्याभिः=चरममनोभावस्वरूपाभिः ॥७४॥

टीकार्थ-'तए ण तस्स'-इत्यादि पश्चात् आनन्द श्रावकको किसी समय शुभ अध्यवसाय (पहलेका मानसिक विचार)से, शुभ परिणाम (बाद के मानसिक विचार)से और विशुद्ध होती हुई लेश्याओं (अन्तिम मनोभावों)से अवधिज्ञानको आवरण-करने (ढकने)वाले कर्मोंका क्षयोपशम हो जानेसे अवधिज्ञान उत्पन्न हुआ, (उससे वह आनन्द) पूर्व दिशामें लवणसमुद्रके अन्दर पाचसौ योजन क्षेत्र जानने और देखने लगा, इसी प्रकार दक्षिण पश्चिममे। उत्तर दिशामें क्षुल्लहिमवन्त वर्षधर पर्वतको जानने और देखने लगा, ऊर्ध्व दिशामें सौधर्मकल्प तक जानने और देखने लगा। अधोदिशामे चौरासी हजार स्थितिवाले लोलुपाच्युत नरकावास तक जानने और देखने लगा ॥७४॥

टीकार्थ-'तए ण तस्स' પછી આનદ શ્રાવકને કોઇ સમયે શુભ અધ્યવસાય (પહેલાનો માનસિક વિચા)થી શુભ પરિણામ (પછીનો માનસિક વિચાર)થી અને વિશુદ્ધ થતી લેશ્યાઓ (અતિમ મનોભાવો)થી, અવધિજ્ઞાનને આવરણ કરનાર (ઢાકનાર) કર્મોનો ક્ષયોપશમ થવાથી અવધિજ્ઞાન ઉત્પન્ન થયુ (તેથી તે-આનદ) પૂર્વ દિશામા લવણસમુદ્રની અદર પાચસો યોજન ક્ષેત્ર જાણવા અને જોવ લાગ્યો, એજ પ્રમાણે દક્ષિણ પશ્ચિમમા પણ જોવા લાગ્યો ઉત્તર દિશામા ક્ષુલ્લ હિમવત વર્ષધર પર્વતને જાણવા અને જોવા લાગ્યો ઊર્ધ્વ દિશામા સૌધર્મકલ્પ સુધી જાણવા અને જોવા લાગ્યો અધોદિશામા ચોરાસી હજાર સ્થિતિવાળા લોલુપાચ્યુત નરક સુધી જાણવા અને જોવા લાગ્યો (૭૪)

नामं अणगारे गोयमगोत्ते णं सत्तुस्सेहे, समचउरंससंठाणसंठिए, वज्जरिसहनारायसंघयणे, कणगपुलगनिघसपम्हगोरे, उग्गतवे, दित्ततवे, घोरतवे, महातवे, उराले, घोरगुणे, घोरतवस्सी, घोरबंभचेरवासी उच्छूढसरीरे, संखित्तविउलतेउलेस्से छट्ठ-छट्ठेणं अणिक्खित्तेणं तवोकम्मेणं संजमेणं तवसा अप्पाणं भावेमाणे विहरइ ॥ ७६ ॥ तए णं से भगवं गोयमे छट्ठक्खमणपारणगंसि पढमाए पोरिसीए सज्झायं करेइ, बिइयाए पोरिसीए झाणं झियाइ, तइयाए पोरिसीए अतुरियं अचवलं असंभंते मुहपत्तिं पडिलेहेइ, पडिलेहित्ता भायणवत्थाइं पडिलेहेइ पडिलेहित्ता भायणवत्थाइं पमज्जइ, पमज्जित्ता भायणाइं उग्गाहेइ, उग्गाहित्ता जेणेव समणे भगवं महावीरे तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छित्ता समणं भगवं महावीरं वंदइ नमंसइ, वंदित्ता नमंसित्ता एवं वयासी-"इच्छामि णं भंते ! तुब्भेहिं अब्भणुण्णाए समाणे छट्ठक्खमणपारणगंसि वाणियगामे नयरे

छाया-तस्मिन् काले तस्मिन् समये श्रमणो भगवान् महावीरः समवसृतः । परिषन्निर्गता यावत्प्रतिगता ॥७५॥ तस्मिन् काले तस्मिन् समये श्रमणस्य भगवतो महावीरस्य ज्येष्ठोऽन्तेवासी इन्द्रभूतिर्नामाऽनगारो गौतमगोत्रः खलु सप्तोत्सेधः, समचतुरस्रसंस्थानसंस्थितः, वज्रर्षभनाराचसंहननः, कनकपुलकनिकषपक्ष्मगौरः, उग्रतपाः, दीप्ततपाः, घोरतपाः, महातपाः, उदारः, घोरगुणः, घोरतपस्वी, घोरब्रह्मचर्यवासी, उत्क्षिप्तशरीरः संक्षिप्तविपुलतेजोलेश्यः, षष्ठषष्ठेनाऽनिक्षिप्तेन तपःकर्मणा संयमेन तपसाऽऽत्मानं भावयन् विहरति ॥ ७६ ॥ ततः खलु स भगवान् गौतमः षष्ठक्षपणपारणके प्रथमायां पौरुष्यां स्वाध्यायं करोति, द्वितीयायां पौरुष्यां ध्यानं ध्यायति, तृतीयायां पौरुष्यामत्वरितमचपलमसम्भ्रान्तो मुखवस्त्रीं प्रतिलेखयति, प्रतिलेख्य भाजनवस्त्राणि प्रतिलेखयति, प्रतिलेख्य भाजनवस्त्राणि प्रमार्जयति, प्रमार्ज्य भाजनान्युद्गृह्णाति, उद्गृह्य यत्रैव श्रमणो भगवान् महावीरस्तत्रैवोपागच्छति, उपागत्य श्रमणं भगवन्तं महावीरं वन्दते नमस्यति, वन्दित्वा नमस्यित्वा एवमवादीत्-"इच्छामि खलु भदन्त ! युष्माभिरभ्यनुज्ञातः

उच्चनीयमज्झिमाइं कुलाइं घरसमुदाणस्स भिक्खायरियाए अडित्तए।" अहासुहं देवाणुप्पिया! मा पडिबंध करेह॥ ७७॥ तए णं भगवं गोयमे समणेण भगवया महावीरेणं अब्भणुण्णाए समाणे समणस्स भगवओ महावीरस्स अंतियाओ दूइपलासाओ चेइयाओ पडिणिक्खमइ, पडिणिक्खमित्ता अतुरियमचवलमसंभंते जुगतरपरिलोयणाए दिट्ठीए पुरओ इरियं सोहेमाणे जेणेव वाणियगामे नयरे तेणेव उवागच्छइ उवागच्छित्ता वाणियगामे नयरे उच्चनीयमज्झिमाइ कुलाइ घरसमुदाणस्स भिक्खायरियाए अडइ॥७८॥ तए णं से भगवं गोयमे वाणियगामे नयरे, जहा पण्णत्तीए तहा जाव भिक्खायरियाए अडमाणे अहापज्जत्तं भत्तपाणं सम्मं पडिग्गाहेइ, पडिग्गाहित्ता वाणियगामाओ पडिणिग्गच्छइ, पडिणिग्गच्छित्ता कोल्लायस्स सन्निवेसस्स अदूरसामंतेण वीईवयमाणे बहुजणसद्दं निसामेइ। बहुजणो अन्नमन्नस्स एवमाइक्खइ४—"एवं खलु देवाणुप्पिया! समणस्स भगवओ महावीरस्स अंतेवासी

षष्ठक्षपणपारणके वाणिजग्रामे नगरे उच्च नीच मध्यमानि कुलानि गृहसमुदानस्य भिक्षाचर्यायै अटितुम्"। (म०) "यथासुखं देवानुप्रिय! मा प्रतिबन्धं कुरु ॥७७॥ ततः खलु भगवान् गौतमः श्रमणेन भगवता महावीरेणाभ्यनुज्ञातः सन् श्रमणस्य भगवतो महावीरस्यान्तिकाद् दूतिपलाशाच्चैत्यात्प्रतिनिष्क्रामति, प्रतिनिष्क्रम्यात्वरितमचपलमसम्भ्रान्तो युगान्तरपरिलोकनया दृष्ट्या पुरत ईर्यां शोधयन् येनैव वाणिजग्रामं नगरं तेनैवोपागच्छति, उपागत्य वाणिजग्रामे नगरे उच्च निच मध्यमानि कुलानि गृहसमुदानस्य भिक्षाचर्यायै अटति ॥७८॥ ततः खलु स भगवान् गौतमो वाणिजग्रामे नगरे यथाप्रज्ञप्त्या तथा यावद्भिक्षाचर्यायै अटन् यथापर्याप्तं भक्तपानं सम्यक् प्रतिगृह्णाति, प्रतिगृह्य वाणिजग्रामात्प्रतिनिर्गच्छति, प्रतिनिर्गत्य कोल्लाकस्य सन्निवेशस्याऽदूरसामन्ते व्यतिव्रजन् बहुजनशब्दं निशाम्यति। बहुजनोऽन्योन्यस्मै एवमाख्याति४—"एवं खलु देवानुप्रिय! श्रमणस्य भगवतो महा

आणंदे नामं समणोवासए पोसहसालाए अपच्छिम-जाव-अणव-कखमाणे विहरइ" ॥७९॥ तए णं तस्स गोयमस्स बहुजणस्स अंतिए एय सोच्चा निसम्म अयमेयारूवे अज्झत्थिए ५ 'त गच्छामि ण आणंद समणोवासय पासामि"। एवं संपेहेइ, संपेहित्ता जेणेव कोल्लाए सन्निवेसे जेणेव आणंदे समणोवासए, जेणेव पोसहसाला तेणेव उवागच्छइ ॥८०॥ तए ण से आणंदे समणोवासए भगवं गोयमं एज्जमाणं पासइ पासित्ता हट्ठ जाव हियए भगवं गोयमं वंदइ नमंसइ, वंदित्ता नमंसित्ता एवं वयासी-"एवं खलु भंते ! अहं इमेणं उरालेणं जाव धमणिसंतए जाए, नो संचाएमि देवाणु-प्पियस्स अंतियं पाउब्भवित्ताणं तिक्खुत्तो मुद्धाणेणं पाए अभिवं-दित्तए। तुब्भे णं भंते ! इच्छाकारेणं अणभिओगेणं इओ चेव एह, जा णं देवाणुप्पियाणं तिक्खुत्तो मुद्धाणेणं पाएसु वंदामि नमंसामि"८१

तए णं से भगवं गोयमे जेणेव आणंदे समणोवासए

वीरस्यान्तेवासी आनन्दो नाम श्रमणोपासकः पौषधशालायामपश्चिमयावत्-अनव-काङ्क्षन् विहरति"॥७९॥ ततः खलु तस्य गौतमस्य बहुजनस्यान्तिके एतच्छ्रुत्वा निशम्यायमेतद्रूप आध्यात्मिकः ५-तद् गच्छामि खलु आनन्दं श्रमणोपासकं पश्यामि"। एवं संप्रेक्षते, संप्रेक्ष्य येनैव कोल्लाकः सन्निवेशो येनैवाऽऽनन्दः श्रमणोपासकः, येनैव पौषधशाला तेनैवोपागच्छति ॥८०॥ ततः खलु स आनन्दः श्रमणोपासको भगवन्तं गौतममेजमानं पश्यति, दृष्ट्वा हृष्ट यावद्धृदयो भगवन्तं गौतमं वन्दते नमस्यति, वन्दित्वा नमस्यित्वैवमवादीत्- 'एवं खलु भदन्त ! अहमनेनोदारेण यावत् धमनिसन्ततो जातो नो शक्नोमि देवानुप्रियस्यान्तिकं प्रादु-र्भूय त्रिकृत्वो मूर्ध्ना पादावभिवन्दितुम्। यूयं खलु भदन्त! इच्छाकारेणाऽनभियोगेने-तश्चैव एत, यस्मात्खलु देवानुप्रियाणां त्रिकृत्वो मूर्ध्ना पादयोर्वन्दे नमस्यामि" ८१

ततः खलु स भगवान् गौतमो येनैवाऽऽनन्दः श्रमणोपासकस्तेनैवोपाग-

तेणेव उवागच्छइ ॥ ८२ ॥ तए णं से आणंदे भगवओ गोयमस्स तिक्खुत्तो मुद्धाणेणं पाएसु वदइ नमसइ, वंदित्ता नमसित्ता एवं वयासी–"अत्थि णं भंते ! गिहिणो गिहमज्झावसंतस्स ओहिनाणं समुप्पज्जइ ?"। "हंता अत्थि"। जइ णं भंते ! गिहिणो जाव समुप्पज्जइ, एवं खलु भंते ! मम वि गिहिणो गिहमज्झावसंतस्स ओहिनाणे समुप्पन्ने–पुरत्थिमे णं लवणसमुद्दे पंचजोयणसयाइं जाव लोलुयच्चुयं नरयं जाणामि पासामि" ॥ ८३ ॥ तए णं से भगवं गोयमे आणंदं समणोवासयं एवं वयासी -"अत्थि णं आणंदा ! गिहिणो जाव समुप्पज्जइ, नो चेव णं अयमहालए। तं णं तुमं आणंदा! एयस्स ठाणस्स आलोएहि जाव तवोकम्मं पडिवज्जाहि ॥८४॥ तए णं से आणंदे भगवं गोयमं एवं वयासी "अत्थि णं भंते ! जिणवयणे संताणं तच्चाणं तहियाणं सब्भूयाणं भावाणं आलोइज्जइ जाव पडिवज्जिज्जइ ?" (गो०) "नो इणट्ठे समट्ठे"।

च्छति ॥८२॥ ततः खलु स आनन्दो भगवतो गौतमस्य त्रिकृत्वो मूर्ध्ना पादयोर्वन्दते नमस्यति, वन्दित्वा नमस्यित्वैवमवादीत्–"अस्ति खलु भदन्त ! गृहिणो गृहमध्यावसतोऽवधिज्ञानं समुत्पद्यते ?" (गौ०) "हन्त ! अस्ति" ! (आ०) "यदि खलु भदन्त ! गृहिणो यावत्समुत्पद्यते, एवं खलु भदन्त ! ममापि गृहिणो गृहमध्यावसतोऽवधिज्ञानं समुत्पन्नम्–पौरस्त्ये खलु लवणसमुद्रे पञ्चयोजनशतानि यावत्–लोलुपाच्युतं नरकं जानामि पश्यामि" ॥८३॥ ततः खलु स भगवान् गौतम आनन्दं श्रमणोपासकमेवमवादीत्–"अस्ति खलु आनन्द ! गृहिणो यावत्समुत्पद्यते, नो चैव खलु एतन्महालयं, तत्खलु त्वमानन्द ! एतस्य स्थानस्य (विषये) आलोचय यावत्तपःकर्म प्रतिपद्यस्व" ॥ ८४ ॥ ततः खलु स आनन्दो भगवन्तं गौतममेवमवादीत्–"अस्ति खलु भदन्त ! जिनवचने सतां तत्त्वानां तथ्यानां सद्भूतानां भावानां (विषये) आलोच्यते यावत्प्रतिपद्यते"?

(आनन्द.) "जइ णं भंते ! जिणवयणे सताणं जाव भावाणं नो आलोइज्जइ जाव तवोकम्मं नो पडिवज्जिजइ,त णं भते ! तुब्भं चेव एयस्स ठाणस्स आलोएह जाव पडिवज्जह" ॥८६॥ तए ण से भगव गोयमे आणंदेणं समणोवासएण एव वुत्ते समाणे संकिए कंखिए विइगिच्छासमावन्ने आणंदस्स अंतियाओ पडिणिक्खमइ, पडिणिक्खमित्ता जेणेव दूइपलासे चेइए जेणेव समणे भगवं महावीरे तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छित्ता समणस्स भगवओ महावीरस्स अदूरसामते गमणागमणाए पडिक्कमइ, पडिक्कमित्ता एसणमणेसणे आलोएइ आलोइत्ता भत्त-पाणं पडिदंसेइ, पडिदंसित्ता समणं भगवं महावीर वदइ नमंसइ, वदित्ता नमंसित्ता एव वयासी "एव खलु भते ! अहं तुब्भेहि अब्भणुण्णाए त चेव सव्व कहेइ जाव तए ण अहं संकिए ३ आणंदस्स समणोवासगस्स अंतियाओ पडिणिक्खमामि, पडिणिक्खमित्ता

(गौ०) "नायमर्थः समर्थः"। (आ०) "यदि खलु भदन्त ! जिनवचने सता यावद्भावाना (विषये) नो आलोच्यते यावत्तपःकर्म नो प्रतिपद्यते, तत्खलु भदन्त! यूयमेवैतस्य स्थानस्य (विषये) आलोच्यते यावत्प्रतिपद्यध्वम्" ॥८५॥ ततः खलु स भगवान् गौतम आनन्देन श्रमणोपासकेनैवमुक्त.सन् शङ्कित काङ्क्षितो विचिकित्सासमापन्न आनन्दस्यान्तिकात्प्रतिनिष्क्रामति, प्रतिनिष्क्रम्य येनैव दूतिपलाशश्चैत्यो येनैव श्रमणो भगवान् महावीरस्तेनैवोपागच्छति, उपागत्य श्रमणस्य भगवतो महावीरस्यादूरसामन्ते गमनागमनस्य प्रतिक्रामति, प्रतिक्रम्य एषण मनेषणमालोचयति, आलोच्य भक्त पान प्रतिदर्शयति, प्रतिदर्श्य श्रमण भगवन्त महावीर वन्दते नमस्यति, वन्दित्वा नमस्यित्वैवमवादीत्—एव खलु भदन्त ! अह युष्माभिरभ्यनुज्ञातः, तदेव सर्वं कथयति यावत् ततः खल्वह शङ्कित.३ आनन्दस्य श्रमणोपासकस्यान्तिकात्प्रतिनिष्क्रामामि, प्रतिनिष्क्रम्य

जेणेव इह तेणेव हव्वमागए, त णं भंते ! किं आणंदेणं समणो-
वासएणं तस्स ठाणस्स आलोएयव्व जाव पडिवज्जेयव्व उदाहु मए?"
गोयमाइ समणे भगवं महावीरे भगव गोयम एव वयासी गोयमा !
तुम चेव ण तस्स ठाणस्स आलोएहि जाव पडिवज्जाहि, आणदं
च समणोवासय एयमट्ठं खामेहि " ॥८६॥ तए ण से भगवं गोयमे
समणस्स भगवओ महावीरस्स " तहत्ति " एयमट्ठ विणएणं पडि-
सुणेइ, पडिसुणित्ता तस्स ठाणस्स आलोएइ जाव पडिवज्जइ,आणद
च समणोवासय एयमट्ठ खामेइ॥८७॥ तए णं समणं भगव महावीरे
अन्नया कयाइ वहिया जणवयविहार विहरइ ॥८८॥ तए णं से
आणंदे समणोवासए बहूहिं सीलव्वएहि जाव अप्पाण भावेत्ता वीसं
वासाइं समणोवासगपरियाग पाउणित्ता मासियाए सलेहणाए
अत्ताण झूसित्ता सट्ठि भत्ताइं अणसणाए छेदेत्ता आलोइयपडिक्कंते
समाहिपत्त कालमासे कालं किच्चा सोहम्मे कप्पे सोहम्मवडिसगस्स

येनैवेह तेनैव हव्यमागतः, तत्खलु भदन्त ! किमानन्देन श्रमणोपासकेन तस्य
स्थानस्याऽऽलोचितव्य यावत्प्रतिपत्तव्यमुताहो ! मया ?" गौतम ! इति श्रमणो
भगवान महावीरो भगवन्त गौतममेवमवादित्—"गौतम ! त्वमेव खलु तस्य
स्थानस्याऽऽलोचय यावत्प्रतिपद्यस्व, आनन्द च श्रमणोपासकमेतमर्थं क्षामय"
॥८६॥ तत खलु स भगवान गौतम• श्रमणस्य भगवतो महावीरस्य "तथेति"
एतमर्थं विनयेन प्रतिशृणोति, प्रतिश्रुत्य तस्य स्थानस्याऽऽलोचयति यावत्प्रतिपद्यते,
आनन्द च श्रमणोपासकमेतमर्थं क्षामयति ॥८७॥ तत• खलु श्रमणो भगवान्
महावीरोऽन्यदा कदाचिद् बहिर्जनपदविहार विहरति ॥८८॥ तत• खलु स आनन्द•
श्रमणोपासको बहुभि शीलव्रतैर्यावदात्मान भावयित्वा विंशतिं वर्षाणि श्रमणोपा
सकपर्याय पालयित्वा, एकादश चोपासकप्रतिमा सम्यक् कायेन स्पृष्ट्वा मासिक्या
सलेखनयाऽऽत्मान जोषयित्वा षष्टिं भक्तान्यनशनेन छित्त्वा, आलोचितप्रतिक्रान्त•

महाविमाणस्स उत्तरपुरत्थिमे णं अरुणे विमाणे देवत्ताए उववन्ने । तत्थ णं अत्थेगइयाणं देवाण चत्तारि पलिओवमाइं ठिई पण्णत्ता, तत्थ णं आणंदस्स वि देवस्स चत्तारि पलिओवमाइं ठिई पण्णत्ता ॥८९॥ "आणंदे णं भंते ! देवे ताओ देवलोगाओ आउक्खएणं भवक्खएणं ठिइक्खएण अणंतर चयं चइत्ता कहिं गच्छिहिइ ? कहिं उववज्जिहिइ ?" (भ०) "गोयमा ! महाविदेहे वासे सिज्झिहिइ" ॥ निक्खेवो ॥ ९० ॥

समाधिप्राप्तः कालमासे कालं कृत्वा सौधर्मावतंसकस्य महाविमानस्योत्तरपौरस्त्ये खलु अरुणे विमाने देवत्वेनोपपन्नः, तत्र खलु अस्त्येकेषां देवानां चत्वारि पल्योपमानि स्थितिः प्रज्ञप्ता । तत्र खलु आनन्दस्यापि देवस्य चत्वारि पल्योपमानि स्थितिः प्रज्ञप्ता ॥८९॥ आनन्दः खलु भदन्त ! देवस्तस्माद्देवलोकादायुःक्षयेण भवक्षयेण स्थितिक्षयेणाऽऽनन्तरं चयं च्युत्वा कुत्र गमिष्यति ? कुत्रोत्पत्स्यते ?। गौतम ! महाविदेहे वर्षे सेत्स्यति ॥ निक्षेपः ९० ॥

॥ सप्तमस्याङ्गस्योपासकदशानां प्रथममध्ययनं समाप्तम् ॥१॥

टीका:-'निक्षेप'=इति-निगमनं यथा-"एवं खलु जंबू ! समणेणं जाव उवासगदसाणं पढमस्स अज्झयणस्स अयमट्ठे पण्णत्तेत्ति बेमि" इति, "एवं खलु जम्बूः ! श्रमणेन यावत्-उपासकदशानां प्रथमस्याऽध्ययनस्यायमर्थः प्रज्ञप्तः, इति ब्रवीमि" इतिच्छाया । अन्यत्स्पष्टम् ॥ ७५-९०

इतिश्री-विश्वविख्यात-जगद्वल्लभ-प्रसिद्धवाचक-पञ्चदशभाषाकलितललितकलापा-
लापक-प्रविशुद्धगद्यपद्यनैकग्रन्थनिर्मापक-वादिमानमर्दक-श्रीशाहुछत्रपति
कोल्हापुरराजप्रदत्त-"जैनशास्त्राचार्य"-पदभूषित-कोल्हापुरराजगुरु
बालब्रह्मचारी जैनशास्त्राचार्य जैनधर्मदिवाकर पूज्य श्री घासीलाल
व्रति-विरचितायामुपासकदशाङ्गसूत्रस्याऽगारधर्मसञ्जी-
वन्याख्यायां व्याख्यायां प्रथमं मानन्दाख्यमध्ययनं
समाप्तम् ॥ १ ॥

टीकार्थ-'तेण कालेण' इत्यादि उस कालमें और उस समयमें श्रमण भगवान् महावीर समोसरे, परिषद् निकली यावत् वापस चली गई ॥ ७५ ॥ उस काल, उस समय श्रमण भगवान् महावीरके गौतम गोत्रीय ज्येष्ठ शिष्य इन्द्रभूति सात हाथकी अवगाहनावाले, समचतुरस्र संस्थानवाले, वज्रर्षभनाराच संघयणवाले, सुवर्ण, पुलक, निकष और पद्मके समान गोरे, उग्रतपस्वी, दीप्त तपवाले, घोर तपवाले, महातपस्वी, उदार, बहुत गुणवान, घोर तपस्वी, घोर ब्रह्मचारी, उत्सृष्ट शरीरवाले अर्थात् शरीरसंस्कार न करनेवाले, संक्षिप्त विपुल तेजोलेश्याधारी, षष्ठ २ भक्त (वेला आदि) के निरन्तर तपः कर्मसे, संयमसे और अनशनादि बारह प्रकारकी तपस्यासे आत्माको भावित करते हुए विचरते थे ॥ ७६ ॥ तब भगवान् गौतमने छट्ठ खमणके पारणे के दिन पहली पोरसीमें स्वाध्याय किया, दूसरी पोरसीमें ध्यान किया और तीसरी पोरसीमे धीरे धीरे चपलता न करते हुए असम्भ्रान्त होकर (एकाग्रतासे) सदोरकमुखवस्त्रिकाकी पडिलेहणा की, पात्रों और वस्त्रोंकी पडिलेहणा की, पडिलेहणा करके वस्त्र पात्रोंकी प्रमार्जना की, प्रमार्जना करके पात्रोंका ग्रहण किया, ग्रहण करके जिस ओर श्रमण भगवान् महावीर

टीकार्थ- 'तेण कालेण' ઇત્યાદિ એ કાળે અને એ સમયે શ્રમણ ભગવાન મહાવીર સમોસર્યા પરિષદ્ નીકળી યાવત્ પછી ચાલી ગઈ(૭૫) એ કાળે એ સમયે શ્રમણ ભગવાન મહાવીરના ગૌતમ-ગોત્રીય જ્યેષ્ઠ શિષ્ય ઇંદ્રભૂતિ સાત હાથની અવગાહના વાળા, સમચતુરસ્ર સંસ્થાનવાળા, વજ્રર્ષભનારાચસંઘયણવાળા, સુવર્ણ, પુલક, નિકષ અને પદ્મની સમાન ગોરા, ઉગ્ર તપસ્વી, દીપ્ત તપવાળા, ઘોર તપવાળા, મહા તપસ્વી, ઘોર બ્રહ્મચારી, ઉત્સૃષ્ટ શરીરવાળા અર્થાત્ શરીરસંસ્કાર ન કરનારા, સંક્ષિપ્ત વિપુલ તેજોલેશ્યાધારી, છઠ-છઠ ભક્ત (બેલુ) આદિના નિરંતર તપકર્મથી, સંયમથી અને અનશનાદિ બાર પ્રકારની તપસ્યાથી આત્માને ભાવિત કરતા વિચરતા હતા (૭૬) ત્યારે ભગવાન ગૌતમે છઠ્ઠ ખમણુના પારણાને દિને પહેલી પોરસીમા સ્વાધ્યાય કર્યો, બીજી પોરસીમા ધ્યાન કર્યું અને ત્રીજી પોરસીમા ધીરે ધીરે, ચપળતા ન કરતા અસંભ્રાન્ત થઇને (એકાગ્રતાથી) મુખવસ્ત્રિકાની પડિલેહણા કરી, પાત્રો અને વસ્રોની પડિલેહણા કરી, વસ્ર પાત્રોની પ્રમાર્જના કરી, પાત્રોની પ્રમાર્જના કરી, પાત્રોને ગ્રહણ કર્યા, અને જે સ્થળે શ્રમણ ભગવાન મહાવીર હતા તે સ્થળે પહોંચ્યા પછી શ્રમણ ભગવાન મહાવીરને વંદના-નમસ્કાર કર્યા, અને આ પ્રમાણે કહેવા

थे उसी ओर पहुँचे। पहुँचकर श्रमण भगवान् महावीरको वन्दना नमस्कार करके इस प्रकार कहने लगे-" भगवान्! आपकी आज्ञा मिलने पर षष्ठ खमणके पारणेके लिए वाणिजग्राम नगरमें धनवान् गरीब और साधारण-सब घरोंमें समुदानी (क्रमसे जाते हुए किसी घरको न छोड कर की जानेवाली) भिक्षाचर्याके लिए जाना चाहता हूँ।" भगवान्ने कहा-" जिसमें सुख हो वैसा करो, विलम्ब न करो" ॥७७॥ तब भगवान् गौतम श्रमण भगवान् महावीरसे आज्ञालेकर श्रमण भगवान् महावीरके समीपसे और दूतिपलाश चैत्यसे बाहर निकले। निकलकर धीरे धीरे चपलता न करते हुए सावधानीसे, झूसरप्रमाण पृथ्वीको देखते हुए सामने ईर्या सोधते हुए जहाँ वाणि-जग्राम नगर था वहां गए। जाकर वाणिजग्राम नगरमें उचनीच और मध्यम कुलोंमें यथाक्रम भिक्षाचर्याके लिए भ्रमण करने लगे ॥७८॥ तब भगवान् गौतमने वाणिजग्राम नगरमें कल्प के अनुसार भिक्षा चर्याके लिए भ्रमण करते हुए यथा प्राप्त हो भक्त पान ग्रहण किया। ग्रहण करके वाणिजग्राम नगरसे निकले, निकल कर कोल्लाक सन्निवेशके समीप जब आ रहे थे तो बहुतसे मनुष्योंका शब्द सुना। बहुतसे मनुष्य आपसमें यों कह रहे थे-" देवानुप्रियो! श्रमण

લાગ્યા "ભગવન! આપની આજ્ઞા મળે તો છઠ ખમણના પારણાને માટે વાણિજગ્રામ નગરમા ધનવાન, ગરીબ અને સાધારણ બધા ઘરોમા સમુદાની (ક્રમે આવતા કોઇ ઘરને ન છોડતા કરવામા આવતી) ભિક્ષાચર્યાને માટે જવા ઇચ્છુ છુ" ભગવાને કહ્યુ "જેમ સુખ થાય તેમ કરો" (૭૭) એટલે ભગવાન ગૌતમ શ્રમણ ભગવાન મહાવીરની આજ્ઞા લઇને શ્રમણ ભગવાન મહાવીરની સમીપેથી દૂતિપલાશ ચૈત્યમાથી બહાર નીકળ્યા અને ધીરે ધીરે ચપળતા ન કરતા સાવધાનીથી ધૂસરા પ્રમાણ પૃથ્વીને જોતા જોતા, સામે ઈર્યા શોધતા શોધતા જ્યા વાણિજગ્રામ નગર હતુ ત્યા ગયા, જઈને વાણિજગ્રામ નગરમા પ્રતિષ્ઠિત, અપ્રતિષ્ઠિત અને મધ્યમ કુળોમા યથાક્રમ ભિક્ષાચર્યાને માટે ભ્રમણ કરવા લાગ્યા (૭૮) ભગવાન ગૌતમે વાણિજગ્રામ નગરમા કલ્પને અનુસરીને ભિક્ષાચર્યાને માટે ભ્રમણ કરતા જેટલુ પર્યાપ્ત થાય તેટલુ ભક્ત-પાન ગ્રહણ કર્યુ પછી વાણિજગ્રામ નગરમાથી નીકળીને કોલ્લાક સન્નિવેશની સમીપે જ્યારે તે જઈ રહ્યા હતા, ત્યારે ઘણા માણસોનો શબ્દ તેમણે સાભળ્યો ઘણા માણસો માહોમાહે એક બીજાને કહી રહ્યા હતા કે-

भगवान् महावीरके शिष्य आनन्द श्रावक पोपधशालामें अपश्चिम यावत् मृत्युकी आकाक्षा न करते हुए विचरते है " ॥७९॥ बहुत जनोंसे ऐसा सुनकर और मनमें सोचकर गौतमको इस प्रकारका आध्यात्मिक आदि (विचार) उत्पन्न हुआ "जाऊँ और आनन्द श्रावकको देख आउ। " ऐसा विचार कर कोल्लाक सान्निवेश, आनन्द श्रावक और पोपधशाला जहा थी वहाँ पहुँचे ॥८०॥ तब आनन्द श्रावकने भगवान् गौतमको आते देख कर हृष्ट-तुष्ट (जाव) हृदय होकर भगवान् गौतमको वन्दना की, नमस्कार किया और वन्दना नमस्कार कर इस तरह कहा-" भगवन् ? मै इस विशाल प्रयत्नसे यावत् नस नस ही रह गया हूँ, अतः देवानुप्रिय के समीप आकर तीन वार मस्तक नमाकर चरणोमे वन्दना करनेमें असमर्थ हूँ, हे भगवन् ! आपही इच्छाकार और अनभियोगसे यहा पधारिये, जिससे मैं देवानुप्रियको तीन वार मस्तक नमाकर चरणोमें वन्दना-नमस्कार करूँ " ॥ ८१ ॥ तब भगवान् गौतम आनन्द श्रावकके समीप गये ॥ ८२ ॥ आनन्दने भगवान् गौतमको तीन वार मस्तक झुका कर चरणोंमे वन्दना-नमस्कार किया, वन्दना नमस्कार कर बोला -" भगवन् ! घरमे रहते हुए गृहस्थको क्या अवधिज्ञान उत्पन्न हो सकता है ? " गौतम-" हाँ, हो सकता है । " आनन्द-" भगवन् ! यदि

" દેવાનુપ્રિયો ! શ્રમણ ભગવાન મહાવીરના શિષ્ય આનદ શ્રાવક પોષશાળામા અપશ્ચિમ યાવત મૃત્યુની આકાક્ષા ન કરતા વિચરે છે (૭૯) ઘણા માણસોનુ એવુ બોલવુ સાભળીને અને મનમા વિચારીને ગૌતમને આ પ્રકારનો આધ્યાત્મિક આદિ (વિચાર) ઉત્પન્ન થયો " જઉ અને આનદ શ્રાવકને જોઈ આવુ ' એમ વિચારીને કોલ્લાક સનિવેશ, આનદ શ્રાવક અને પોષધશાળા જે બાજુએ હતા એ બાજુએ તે પહોચ્યા (૮૦) આનદ શ્રાવકે ભગવાન ગૌતમને આવતા જોઇ (જાવ) હૃષ્ટ-તુષ્ટ હૃદય થઈને ભગવાન ગૌતમને વદના કરી, નમસ્કાર કર્યા અને આ પ્રમાણે કહ્યુ " ભગવન્ ! હુ આ વિશાળ પ્રયત્ને કરીને યાવત નસે-નસ રહી ગયો છુ, એટલે દેવાનુપ્રિયની સમીપે આવીને ત્રણ વાર મસ્તક નમાવી ચરણોમા વદના કરવા અસમર્થ છુ હે ભગવાન ! આપજ ઈચ્છાકાર અને અને અનભિયોગે અહીં પધારો, જેથી હુ દેવાનુપ્રિયને ત્રણ વાર મસ્તક નમાવી ચરણોમા વદના નમસ્કાર કરૂ "૮૧ એટલે ભગવાન ગૌતમ આનદ શ્રાવકની સમીપે ગયા (૮૨) આનદે ભગવાન ગૌતમને ત્રણ વાર મસ્તક નમાવી ચરણોમા વદન-નમસ્કાર કર્યા અને કહ્યુ

गृहस्थको हो सकता है तो हे भगवन ! मुझ-घरमे रहनेवाले गृहस्थको भीअवधि ज्ञान उत्पन्न हुआ है, उससे पूर्व दिशाकी तरफ लवणसमुद्रमें पांचसौ योजन तक यावत् लोलुपान्युत नरक तक मैं जानता और देखता हूँ " ॥८३॥ तब भगवन् गौतम आनन्द श्रावकसे कहने लगे-"गृहस्थको घरमे रहते हुए अवधिज्ञान हो सकता है परन्तु इतने अधिक क्षेत्रमें नही, इसलिए हे आनन्द ! तुम इस स्थानकी आलोचना निंदना करके यावत् तपस्या स्वीकार करो " ॥८४॥ तब वह आनन्द भगवान् गौतमसे बोला-" भगवन् ! क्या जिन प्रवचनमे सत्य, तात्त्विक, तथ्य और सद्भूत भावोके विषयमे भी आलोचना की जाती है यावत् तपःकर्म स्वीकार किया जाता है ? "। गौतम-" नही, ऐसा नही है। " आनन्द- " भगवन् ! यदि जिन वचनमे सत्य यावत् भावोके विषयमे आलोचना नही की जाती, और यावत् तपःकर्म नही स्वीकार किया जाता तो हे भगवन् ! आपही इस स्थानकी आलोचना कीजिए यावत् तपःकर्म स्वीकार कीजिए " ॥८५॥ तदनन्तर भगवान् गौतम, आनन्द श्रावकके इतना कहने पर शका, काक्षा, और विचिकित्साको प्राप्त होकर आनन्द के पाससे निकले। निकल कर जहा दूतिपलाश चैत्य और श्रमण

"ભગવાન્ ! ઘરમા રહેતા ગૃહસ્થને શુ અવધિજ્ઞાન ઉત્પન્ન થઈ શકે ?" ગૌતમે કહ્યુ "હા, થઈ શકે " આનદે કહ્યુ ' ભગવન ! જો ગૃહસ્થને થઈ શકે તો મને-ઘરમા રહેનારા ગૃહસ્થને પણ અવધિજ્ઞાન ઉત્પન્ન થયુ છે, તેથી પૂર્વ દિશાની બાજુએ લવણસમુદ્રમા પાચમો યોજન સુધી યાવત્ લોલુપાચ્યુત નરક સુધી હુ જાણુ-દેખુ છુ " (૮૩) એટલે ભગવાન ગૌતમ આનદ શ્રાવકને કહેવા લાગ્યા "ગૃહસ્થને ઘરમા રહેતા અવધિજ્ઞાન થઈ શકે છે, પરતુ આટલા મોટા ક્ષેત્રમા નહિ, તેથી હે આનદ ! તમે આ સ્થાનની આલોચના કરો અને યાવત્ તપસ્યા સ્વીકારો " ત્યારે આનદે ભગવાન ગૌતમને કહ્યુ " ભગવન ! શુ જિન-પ્રવચનમા સત્ય, તાત્ત્વિક, તથ્ય અને સદ્ભૂત ભાવોના વિષયમા પણ આલોચના કરવામા આવે છે યાવત તપકર્મ સ્વીકારમા આવે છે ?" ગૌતમે કહ્યુ " ના, એમ નથી " આનદે કહ્યુ - " ભગવન ! જો જિન વચનમા સત્ય યાવત્ ભાવોના વિષયમા આલોચના નથી કરવામા આવતી અને યાવત્ તપકર્મ નથી સ્વીકારવામા આવતુ, તો હે ભગવન ! આપ જ આ સ્થાનની આલોચના કરો યાવત તપ કર્મનો સ્વીકાર કરો "૮૫ પછી ભગવાન ગૌતમ, આનદ શ્રાવકના આટલા કથનથી શકા, કાક્ષા, અને વિચિકિત્સાને પ્રાપ્ત થઈ આનદની પાસેથી નીકળ્યા, અને જે બાજુએ

भगवान् महावीर थे वहाँ गये। जाकर श्रमण भगवान् महावीरके समीप बैठ कर गमनागमनका प्रतिक्रमण किया, प्रतिक्रमण करके एषणीय और अनेषणीयकी अलोचना की। आलोचना करके भक्त पान दिखलाया और दिखला कर श्रमण भगवान् महावीरको वन्दना की, नमस्कार किया, वन्दना नमस्कार करके कहने लगे-" भगवान्! मैं आपकी आज्ञा प्राप्त करके-(इत्यादि गौतमने सारा वृत्तान्त कहा शकित, कांक्षित और विचिकित्सायुक्त होने तक) मैं आनन्द श्रावकके यहाँसे निकला। निकल कर यहाँ शीघ्र आया हूँ। "भगवन्! उस स्थानकी आलोचना आनन्दको करनी चाहिए या मुझे?" "गौतम!" इस आमन्त्रणसे श्रमण भगवान् महावीरने गौतमसे कहा-"हे गौतम! तुम्ही उस स्थानके विषयमे आलोचना करो यावत तप कर्म स्वीकार करो, और इसके लिए आनन्द श्रावकको खमाओ" ॥८६॥ गौतमने "तहत्ति" कहकर श्रमण भगवान् महावीरका कथन विनयके साथ स्वीकार किया, स्वीकार करके उस स्थानकी आलोचना की यावत् तप कर्म स्वीकार किया और इस बातके लिए आनन्द श्रावकको खमाया ॥८७॥

इसके बाद श्रमण भगवान् महावीर किसी दूसरे समय देशों-देशो में विचर रहे थे ॥ ८८ ॥ तब आनन्द श्रावक बहुतसे शील व्रत आदिसे आत्माको भावित (सस्कारयुक्त) करके, बीस वर्ष पर्यन्त श्रावकपना

દૂતિપલાશ ચૈત્ય તથા શ્રમણ ભગવાન મહાવીર હતા તે બાજુએ ગયા પછી ગૌતમે શ્રમણ ભગવાન મહાવીરની સમીપે બેસીને ગમનાગમનનુ પ્રતિક્રમણ કર્યું, અને એષણીય તથા અનએષણીયની આલોચના કરી આલોચના કરીને ભકતપાન બતાવ્યા અને શ્રમણ ભગવાન મહાવીરને વદના-નમસ્કાર કરી કહેવા લાગ્યા "ભગવન! હું આપની આજ્ઞા લઇને (ઇત્યાદિ ગૌતમે બધો વૃત્તાન્ત કહ્યો-શકિત, કાક્ષિત અને વિચિકિત્સાયુકત થવા સુધીનો) હુ આનદ શ્રાવકની પાસેથી નીકળીને શીઘ્ર અહીં આવ્યો છુ ભગવન! એ સ્થાનની આલોચના આનદે કરવી જોઇએ કે મારે?" "ગૌતમ" એવા આમત્રણે કરીને શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીરે ગૌતમને કહ્યુ "હે ગૌતમ! તમે એ સ્થાનની આલોચના કરો યાવત તપકર્મ સ્વીકારો, અને તેને માટે આનદ શ્રાવકને ખમાવો" (૮૬) ગૌતમે "તહત્તિ" કહીને શ્રમણ ભગવાન મહાવીરનુ કથન વિનયપૂર્વક સ્વીકાર્યું અને એ સ્થાનની આલોચના કરી યાવત તપકર્મ સ્વીકાર્યું અને એ વાતને માટે આનદ શ્રાવકને ખમાવ્યો (૮૭)

ત્યારબાદ શ્રમણ ભગવાન મહાવીર કોઇ બીજે સમયે દેશોદેશ વિચરી રહ્યા હતા (૮૮) તે વખતે આનદ શ્રાવક શીલવ્રત આદિથી આત્માને ભાવિત (સસ્કારયુકત) કરીને, વીસ વર્ષ સુધી શ્રાવકપણુ પાળીને, શ્રાવકની અગીઆર

पाल कर, श्रावककी ग्यारह पडिमाओंका भली भाँति कायसे पालन कर, एक मासकी सलेखनासे आत्माको जूषित (सेवित युक्त) कर, अनशन द्वारा साठ भक्तों (साठ दिनों दो महीनेके भोजन) का त्याग कर, आलोचना प्रतिक्रमण करके समाधिको प्राप्त होकर काल मासमें काल करके सौधर्म कल्पमे सौधर्मावतसक महाविमानके ईशानकोणमें स्थित अरुण विमानमें देव पर्यायसे उत्पन्न हुआ। वहा किसी-किसी देवकी चार चार पल्योपमकी स्थिति कही गई है, अतः वहा आनन्द देवकी भी चार पल्योपमकी स्थिति कही है ॥ ८९ ॥ (गौतम बोले) "भगवन्! आनन्द देव उस देवलोकसे, आयु, भव, और स्थितिका क्षय होने पर तदनन्तर चव कर कहां जायगा? कहा उत्पन्न होगा?" भगवानने कहा-"गौतम! महाविदेह क्षेत्रमें सिद्ध होगा।"

निक्षेप-"सुधर्मा स्वामी बोले हे जम्बू! श्रमण भगवान् महावीरने यावत् उपासकदशागके प्रथम अध्ययनका यही अर्थ कहा है, वैसा ही में तुझसे कहता हूँ।" ॥ ९० ॥

इति श्री उपासकदशाङ्गसूत्रके प्रथम अध्ययनकी अगारसजीवनी नाम व्याख्याका हिन्दी-भाषानुवाद समाप्त ॥१॥

પડિમાઓને સારી રીતે કાયાથી પાળીને, એક માસની સલેખનાથી આત્માને જૂષિત (સેવિત-યુક્ત) કરીને, અનશનદ્વારા સાઠ ભક્તો (સાઠ દિવસો-બે મહિનાના ભોજન) નો ત્યાગ કરીને, આલોચના-પ્રતિક્રમણ કરીને, સમાધિને પ્રાપ્ત થઈ કાળમાસમા કાળ કરી સૌધર્મ-કલ્પમા સૌધર્માવતસક મહાવિમાનના ઇશાનકોણમા સ્થિત અરૂણ વિમાનમા દેવપર્યાયે ઉત્પન્ન થયો ત્યા કોઇ-કોઇ દેવની ચાર-ચાર પલ્યોપમની સ્થિતિ કહેવામા આવી છે, એટલે ત્યા આનદદેવની પણ ચાર પલ્યોપમની સ્થિતિ કહી છે (૮૯) ગૌતમે કહ્યુ 'ભગવન! આનદદેવ એ દેવલોકથી, આયુ, ભવ અનેસ્થિતિનો ક્ષય થાય પછી ચ્યવીને કયા જશે? કયા ઉત્પન્ન થશે?" ભગવાને કહ્યુ "ગૌતમ મહાવિદેહ ક્ષેત્રમા સિદ્ધ થશે"

નિક્ષેપ—"સુધર્મા સ્વામી બોલ્યા હે જબૂ! શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીરે યાવત ઉપાસકદશાગના પ્રથમ અધ્યયનનો એજ અર્થ કહ્યો છે, અને તેવો જ તને કહુ છુ" (૯૦)

ઇતિ શ્રી ઉપાસકદશાગ સૂત્રના પ્રથમ અધ્યયનની
અગારસજીવની નામક વ્યાખ્યાનો
ગુજરાતી અનુવાદ સમાપ્ત. (૧)

❀

॥ द्वितीयाध्ययनम् ॥

अथ द्वितीय कामदेवाख्यमध्ययनमारभ्यते 'जइ ण भंते' इति।

मूलम्-जइ ण भंते! समणेण भगवया महावीरेणं जाव सपत्तेणं सत्तमस्स अंगस्स उवासगदसाण पढमस्स अज्झयणस्स अयमट्ठे पण्णत्ते। दोच्चस्स णं भंते! अज्झयणस्स के अट्ठे पण्णत्ते? ॥९१॥ एवं खलु जंबू! तेणं कालेण तेण समएण चंपा नाम नयरी होत्था। पुण्णभद्दे चेइए। जियसत्तू राया। कामदेवे गाहावई। भद्दा भारिया। छ हिरण्णकोडीओ निहाणपउत्ताओ, छ वुड्ढिपउत्ताओ, छ पवित्थरपउत्ताओ, छ वया दस गोसाहस्सिएणं वएणं। समोसरणं। जहा आणंदे तहा निग्गए। तहेव सावयधम्मं पडिवज्जइ। सा चेव वत्तव्वया जाव जेट्ठपुत्त मित्तनाइ आपुच्छित्ता जेणेव पोसहसाला तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छित्ता जहा आणंदे जाव समणस्स भगवओ महावीरस्स अंतियं धम्मपण्णत्तिं उवसंपज्जित्ताणं विहरइ ॥९२॥ तए ण तस्स कामदेवस्स समणोवासगस्स पुव्वरत्तावरत्तकालसमयंसि एगे देवे मायी मिच्छद्दिट्ठी अंतियं पाउब्भूए ॥ ९३ ॥

छाया—यदि खलु भदन्त! श्रमणेन भगवता महावीरेण यावत् सम्प्राप्तेन सप्तमस्याङ्गस्योपासकदशाना प्रथमाध्ययनस्यायमर्थः प्रज्ञप्तः, द्वितीयस्य खलु भदन्त! अध्ययनस्य कोऽर्थः प्रज्ञप्तः? ॥९१॥ एवं खलु जम्बूः! तस्मिन् काले तस्मिन् समये चम्पा नाम नगर्यासीत्। पूर्णभद्रश्चैत्यः। जितशत्रू राजा। कामदेवो गाथापति। भद्रा भार्या। षड् हिरण्यकोट्यो निधानप्रयुक्ताः, षड् वृद्धिप्रयुक्ताः, षट् प्रविस्तरप्रयुक्ताः, षड् व्रजा दशगोसाहस्रिकेण व्रजेन। समवसरणम्। यथाऽऽनन्दस्तथा निर्गतः। तथैव श्रावकधर्मं प्रतिपद्यते। सा चैव वक्तव्यता यावज्ज्येष्ठपुत्र मित्र ज्ञातिमापृच्छ्य येनैव पोषधशाला तेनैवोपागच्छति, उपागत्य यथाऽऽनन्दो यावत् श्रमणस्य भगवतो महावीरस्याऽऽन्तिकी धर्मप्रज्ञप्तिमुपसम्पद्य विहरति ॥९२॥ तत खलु तस्य कामदेवस्य श्रमणोपासकस्य पूर्वरात्रापरत्रकालसमये एको देवो मायी मिथ्यादृष्टिरन्तिकं प्रादुर्भूत ॥ ९३ ॥

टीका—इत्थं भगवतोपदर्शिततत्त्वतया सञ्जातानुरागो जम्बूर्द्वितीयाध्ययनविषयमवबोद्धुं मुहुर्भगवन्तमापृच्छति-'यदि खलु'-त्यादि । भगवा-(सुधर्मास्वामी) नादिशति-'एवं खलु'-ति । मायी=मायावी । शेषाश्छायाव्याख्याताः ॥ ९१-९३ ॥

अब दूसरा कामदेव अध्ययन प्रारम्भ किया जाता है—

टीकार्थ-'एवं खलु' इत्यादि (जम्बू स्वामीने पूछा) भगवन्? यदि श्रमण भगवान् महावीर यावत् मुक्तिको प्राप्तने सातवें अंग उपासक दशाके प्रथम अध्ययनका यह अर्थ प्ररूपित किया है, तो भगवन्! दूसरे अध्ययनका क्या अर्थ बताया है? ॥ ९१ ॥

(सुधर्मा स्वामीने उत्तर दिया) हे जम्बू! उस काल उस समयमें चम्पा नामकी नगरी थी। पूर्णभद्र चैत्य था। जितशत्रु राजा था। कामदेव गाथापति था। भद्रा नामकी उसकी भार्या थी। छह करोड सोनैये उसके खजानेमें थे, छह करोड़ व्यापारमें लगे थे, छह करोड़ प्रविस्तर (लेन देन)में थे, और दस हजार गायोंके एक व्रजके हिसाबसे छह व्रज थे अर्थात् साठ हजार गोवर्ग था। वह आनन्दकी तरह निकला श्रमण भगवान् महावीरके समीप आया, उसी प्रकार श्रावक धर्मको स्वीकार किया। यहां सब वृत्तान्त पूर्वोक्त ही समझना चाहिए कि

હવે બીજા કામદેવ અધ્યયનનો પ્રારંભ કરવામાં આવે છે,

ટીકાર્થ-'एवं खलु' ઇત્યાદિ (જંબુ સ્વામીએ પૂછ્યું -) ભગવન્! જો શ્રમણ ભગવાન મહાવીરે યાવત્ મુક્તિને પામેલાએ સાતમા અંગ ઉપાસક દશાના પહેલા અધ્યનમાં એ અર્થ પ્રરૂપિત કર્યો છે, તો ભગવન્! બીજા અધ્યયનમાં શો અર્થ બતાવ્યો છે (૯૧)

(સુધર્મા સ્વામીએ ઉત્તર આપ્યો -) હે જંબૂ! એ કાળે એ સમયે ચંપા નામની નગરી હતી પૂર્ણભદ્ર ચૈત્ય હતું જિતશત્રુ રાજા હતો કામદેવ ગાથાપતિ હતો ભદ્રા નામની તેમની સ્ત્રી હતી છ કરોડ સોનૈયા એના ખજાનામાં હતા, છ કરોડ વેપારમાં રોકયા હતા, છ કરોડ પ્રવિસ્તર (લેણ-દેણ)માં ગુંથાયા હતા, અને દસ હજાર ગાયોના એક વ્રજને હિસાબે છ વ્રજ હતા, અર્થાત સાઠ હજાર ગોવર્ગના પશુઓ તેની પાસે હતા તે આનંદની પેઠે નીકળ્યો શ્રમણ ભગવાન મહાવીરની સમીપે આવ્યો એજ પ્રકારે તેણે શ્રાવક ધર્મનો સ્વીકાર કર્યો અહીં બધો વૃત્તાંત પૂર્વોક્ત પ્રકારનો જ સમજી લેવો કે- કામદેવ યાવત્ વડા પુત્રને,

मूलम्—तए णं से देवे एगं महं पिसायरूवं विउव्वइ। तस्स णं देवस्स पिसायरूवस्स इमे एयारूवे वण्णावासे पण्णत्ते सीसं सेगोकलिंजसंठाणसंठियं, सालिभसेल्लसरिसा से केसा कविलतेएण दिप्पमाणा, महल्लउट्टियाकभल्लसंठाणसंठियं निडालं, मुगुंसपुंछं व तस्स भुमगाओ फुग्गफुग्गाओ विगयबीभच्छदंसणाओ, सीसघडिविणिग्गयाइं अच्छीणि विगयबीभच्छदंसणाइं, कण्णा जह सुप्पकत्तरं चेव विगयबीभच्छदंसणिज्जा, उरब्भपुडसन्निभा से नासाझुसिरा, जमलचुल्लीसंठाणसंठिया दोवि तस्स नासापुडया, घोडयपुंछं व तस्स मसूइं किवलकविलाइं विगयबीभच्छदंसणाइं, उट्ठा उट्टस्स चेव लंबा, फालसरिसा से दंता, जिब्भा जह सुप्पकत्तरं

छाया—ततः खलु स देव एकं महान्तं पिशाचरूपं विकुरुते, तस्य खलु देवस्य पिशाचरूपस्यायमेतद्रूपो वर्णकव्यासः प्रज्ञप्तः—शीर्षं तस्य गोकलिञ्जसंस्थानसंस्थितं, शालिभसेल्लसदृशास्तस्य केशाः कपिलतेजसा दीप्यमानाः, महोष्ट्रिकाकभल्लसंस्थानसंस्थितं ललाटं, मुगुंसपुच्छवत्तस्य भ्रुवौ फुग्गफुग्गौ विकृतबीभत्सदर्शनौ, शीर्षघटीविनिर्गते अक्षिणी विकृतबीभत्सदर्शने, कर्णौ यथा शूर्पकर्तरे एव विकृतबीभत्सदर्शनीयौ, उरभ्रपुटसन्निभा तस्य नासाशुषिरा, यमलचुल्लीसंस्थानसंस्थिते द्वे अपि तस्य नासापुटे, घोटकपुच्छवत्तस्य श्मश्रूणि कपिलकपिलानि विकृतबीभत्सदर्शनानि, ओष्ठौ उष्ट्रस्येव लम्बौ,

कामदेव यावत् ज्येष्ठ पुत्रसे मित्रोंसे और ज्ञातिसे पूछकर जहाँ पोषधशाला थी वहा गया। वहाँ जाकर आनन्दकी तरह श्रमण भगवान् महावीरके समीपकी धर्मप्रज्ञप्तिको स्वीकार कर विचरने लगा ॥ ९२ ॥ इसके बाद उस कामदेव श्रावकके पास पूर्वरात्रिके दूसरे समय (पिछली रात्रि) में एक कपटी मिथ्यादृष्टि देव आया ॥ ९३ ॥

મિત્રોને અને જ્ઞાતિને પૂછીને જ્યા પોષધશાળા હતી ત્યા ગયો ત્યા જઇને આનંદની પેઠે શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીરની સમીપની ધર્મપ્રજ્ઞપ્તિનો સ્વીકાર કરી વિચરવા લાગ્યો (૯૨) ત્યારબાદ એ કામદેવ શ્રાવકની પાસે પૂર્વ રાત્રિને બીજે સમયે (મધરાત્રે) એક કપટી મિથ્યાદૃષ્ટિ દેવ આવ્યો (૯૩)

च्चेव विगयवीभच्छदसणिज्जा, हलकुद्दालसठिया से हणुया, गल्ल-कडिल्ल च तस्स खड्डुं फुट्ट कविलं फरुस महल्लं, मुइंगाकारोवमे से खधे, पुरवरकवाडोवमे से वच्छे, कोट्ठियासठाणसठिया दोवि तस्स वाबा निसापाहाणसंठाणसठिया दोवि तस्स अग्गहत्था, निसालोढसठाणसठियाओ हत्थेसु अंगुलीओ, सिप्पिपुडगसठिया से नक्खा, ण्हावियपसेवओ व्व उरंसि लवंति दोवि तस्स थणया, पोट्टं अयकोट्ठओव्व वट्टं, पाणकलदसरिता से नाही, सिक्कगसंठाण-संठिए से नेत्ते, किण्णपुडसंठाणसठिया दोवि तस्स वणसा, जम-लकोट्टियासंठाणसंठिया दोवि तस्स ऊरू, अज्जुणगुच्छं व तस्स जाणूइ कुडिलकुडलिइं विगयवीभच्छदंसणाइ, जंघाओ करकडीओ लोमेहि उवचियाओ, अहरीसठाणसंठिया दोवि तस्स पाया, अहरो-लोढसंठाणसठियाओ पाएसु अगुलीओ सिप्पिपुडसठिया से नक्खा ॥ ९४ ॥

फालसदृशास्तस्य दन्ताः, जिह्वा यथा शूर्पकर्त्तरमेव विकृतवीभत्सदर्शनीया, हलकुद्दालसस्थिता तस्य हनुका, गल्लकडिल्लं च तस्य गर्त्त स्फुट कपिल परुष महत्, मृदङ्गाकारोपमौ तस्य स्कन्धौ, पुरवरकपाटोपम तस्य वक्षः, कोष्ठिकासस्थानसस्थितौ द्वावपि बाहू,निशापाषाण सस्थानसस्थितौ द्वावपि तस्याग्रहस्तौ, निशालोष्टसस्थान-सस्थिता हस्तयोरङ्गुल्य , शुक्तिपुटकसस्थितास्तस्य नखा , नापितप्रसेवकाविवो रसि लम्बेते द्वावपि स्तनकौ, उदरमय कोष्ठकवद्वृत्त, पानकलन्दसदृशी तस्य नाभिः, शिक्यकसस्थानसस्थिते तस्य नेत्रे, किण्वपुत्रसस्थानसस्थितौ द्वावपि तस्य वृषणौ, यमलकोष्ठिकासस्थानसस्थितौ द्वावपि तस्योरू, अर्जुनगुच्छमिव तस्य जानुनी कुटिलकुटिले विकृतवीभत्सदर्शने, जङ्घे करकटी रोमभिरुपचिते, अधरीसस्थान-सस्थितौ द्वावपि तस्य पादौ, अधरीलोष्टसस्थानसस्थिताः पादेष्वङ्गुल्यः, शुक्तिपुटसस्थितास्तस्य नखा ॥ ९४ ॥

टीका—वर्णक-व्यासः=स्वरूपप्रकारः । शीर्षं=शिरः । 'गोकलिञ्ज'-ति गवादेर्भक्षणसौकर्याय निर्मितं वंशमयं भाजनं-गोकलिञ्जं तस्य यत्संस्थानं=स्वरूपमर्थादधोमुखीकृतस्यैतस्येति तद्वत्संस्थितमत्रस्थितम् । 'शाली'-ति-'भसेल्ल' इत्ययं शब्दो देशीयः कणिश शूकार्थे, ततश्च शालिभसेल्लसदृशा इत्यस्य शालीनां ये भसेल्लाः=कणिश-शूकाः=मञ्जरीकिंशारवस्तत्सदृशा इत्यर्थः । कपिलतेजसा=पिङ्गवर्णकान्त्या । 'महे'-ति-महती चासावुष्ट्रिका च महोष्ट्रिका=विपुलमृद्भाजनं 'माटा' इति प्रसिद्धा, तस्याः कभल्ल=कपाल तस्य संस्थानमाकारस्तद्वत्संस्थितम् । 'मुगुसे' ति मुगुसः=नकुलस्तस्य पुच्छवत्, फुग्ग फुग्गौ=विकीर्णरोमाणौ, विकृतमत एव बीभत्स, यद्वा विकृत बीभत्स च दर्शन ययोस्ते । 'शीर्षे' ति शीर्ष=मस्तक तदेव घटीवद्गोलाऽऽकृतित्वात्, तस्या विनिर्गते=विनिष्क्रान्ते शीर्षघटीविनिर्गते घट्याकारमस्तकमतिक्रम्याऽवस्थिते इत्यर्थः, अक्षिणी=नेत्रे, विकृतेत्यादि प्राग्वत् । शूर्पकर्त्तरे=शूर्पखण्डे, विकृतेति विकृत बीभत्स च यथा स्यात्तथा

टीकार्थ-'तए ण से देवे' इत्यादि उस देवने एक महान् पिशाचके रूपकी विक्रिया की। उस पिशाचका ऐसा स्वरूप था-"गाय आदि पशुओंके घास सरलतासे खाये जानेके लिए जो गोकलिंज नामक एक बास आदिका पात्र (बोइयाटोपला) बनाया जाता है, उसके समान उसका मस्तक था। शालिभसेल्ल अर्थात् चावल आदिकी मजरीके शूकके समान रूखे और मोटे भूरे रंगकी कांतिसे देदीप्यमान उसके केश थे। उसका ललाट बड़े मिट्टीके माटेके कपाल जैसा लम्बा चौडा था। उसकी भौंहे नौलेकी पूछके समान बिखरे हुए बालोंसे विकृत और बीभत्स (भयानक) दीख पडती थीं। उसकी आँखें शीर्षघटी-मस्तकरूप गोल मटोल घटी (छोटा घडा) से बाहर निकली हुई (उंची

टीकार्थ-'तए णं से देवे' ઇત્યાદિ એ દેવે એક મહાન પિશાચના રૂપની વિક્રિયા કરી એ પિશાચનું આવું સ્વરૂપ હતું "ગાય આદિ પશુઓ સહેલાઇથી ઘાસ ખાઇ શકે તે માટે જે ગોકલિંજ નામનો એક વાસનો ટોપલો બનાવવામાં આવે છે, તેના જેવડું તેનું મસ્તક હતું શાલિભસેલ્લ એટલે ચોખા આદિની મંજરીના શૂકના જેવા સૂકા અને મોટા ભૂરા રંગની કાન્તિથી દેદીપ્યમાન તેના કેશ હતા મોટા માટીના માટલાના કપાળ જેવું લાંબુ-પહોળું તેનું લલાટ હતું તેની ભમ્મરો નોળીયાની પૂછડીની પેઠે વીખરાયલા વાળથી વિકૃત અને ભયાનક જોવામાં આવતી હતી તેની આંખો શીર્ષઘટી-મસ્તકરૂપ ગોળ મટોળ ઘડી (નાનો ઘડો)માંથી બહાર નીકળેલી (ઉંચી ઉઠી આવેલી) હોવાથી વિકૃત અને અત્યંત ખરાબ દેખાતી

दर्शनीयौ। उरभ्रपुटसन्निभा=मेषनासापुटतुल्या, शुषिरा=शुषिर विवर तद्युक्ता गह्वराकाररन्ध्रवतीत्यर्थः। 'यमले' ति यमले=सयुते ये चुल्ल्यौ तयो सस्थानम् आकारस्तद्वत्सस्थिते। कपिलकपिलानि=अतिपिङ्गलानि। 'हलकुदाले' ति हल-कुदाल=हलस्य मुख येन भूमिर्दार्यते तद्वत्सस्थानयुक्ता, हनुका=हनुः कपोलाधो-भागः। 'गल्ले' ति गल्ल'=कपोल कडिल्लमिव=भाजनविशेष इव, एतदेव विशिनष्टि 'गर्त्त'-मित्यादि गर्त=श्वभ्रवन्निम्नमध्य, स्फुट=विदीर्णस्वरूपम्, इदमेवाभिप्रेत्य गडिल्लमित्युक्तम्, कपिल=पिङ्गल, परुष=कठोरस्पर्शम्। मृदङ्गे-ति मृदङ्गः=स्वनाम-प्रसिद्धो वाद्यविशेषस्तस्य य आकार.=स्वरूप तेनोपमा=सादृश्य ययोस्तौ, स्कन्धौ =भुजमूलभागौ। पुरेति पुरेषु वर-पुरवर=प्रधाननगर तस्य यत्कपाटमर्थाद् द्वार-स्थितमतिविशाल तेनोपमा=सादृश्य यस्य तत् अतिविशालमित्यर्थः,वक्षः=उरःस्य

उठी हुई) होनेसे विकृत और अत्यन्त बुरी दीखती थीं। कान उसके टूटे हुए सूपडेके समान बडा ही विचित्र और देखनेमे भयकर थे। नाक उसकी मेढ़ेकी नाक जैसी थी, गड्ढे सरीखे छेद उसमें बने हुए थे। नाकके दोनों छेद ऐसे थे मानों जुडे हुए दो चूल्हे हों। उसकी मुछें घोडेकी पूँछ जैसी और अत्यन्त भूरी होनेसे विकृत दुर्दर्शनीय थीं। दोनों होठ ऊँटके होठोंके समान लवे थे। फाल (लोहेकी हलवाणी) के समान उसके तीखे तीखे दाँत थे। जीभ सूपडे के टुकडे के समान विकृत और देखनेमे बीभत्स थी। उसकी हडुवची हलके अग्रभागके समान बाहार निकली हुई थी। उसके गाल कडिल्ल वर्त्तन (ऊँडे पात्र) के समान गहरे तथा फटे हुए दीखते थे, और भूरे रगके अत्यन्त कर्कश(कठोर)थे। उसके कधे मृदगोके समान थे। किसी प्रधान नगरके फाटकके समान चौडी उसकी छाती थी। उसकी दोनों भुजाएँ कोष्ठिका

હતી તેના કાન તૂટેલા સુપડાના જેવા અત્યત વિચિત્ર અને જોવામા ભયકર લાગતા હતા તેનુ નાક ઘેટાના નાક જેવું હતુ તેમા ખાડા જેવા છેદ હતા નાકના બેઉ છેદ એવા હતા કે જાણે એક બીજાથી જોડાયેલા બે ચૂલા હોય તેની મૂછો ઘોડાના પૂછ જેવી અને અત્યત ભૂરી હોવાથી વિકૃત દુર્દર્શનીય હતી બેઉ હોઠ ઊટના હોઠના જેવા લાબા હતા હળના લોઢાના ફળા (જે વડે જમીન ખોદાય છે હળની અદર ખોએલી લોઢાની કોશ) જેવા તેના અણીદાર દાત હતા જીભ સૂપડાના ટુકડા જેવી વિકૃત અને જોવામા ભયાનક હતી તેની હડપચી હળના અગ્રભાગની પેઠે બહાર નીકળેલી હતી, તેના ગાલ કડિલ્લ (ઉડુ વાસણ) જેવા ઉડા અને ફાટેલા દેખાતા હતા અને ભૂરા રગના અત્યત કઠોર હતા તેની ખાધો મૃદગો જેવી હતી કોઈ મોટા નગરના દરવાજા જેવી પહોળી તેની છાતી હતી તેની બેઉ ભુજાઓ

लम् । कोष्ठिकेति कोष्ठिका=पवनसंवरणार्थं भस्त्राया मुखाग्रे स्थापिता मृन्मयी कुसूलिका तस्या यत्संस्थानमाकारस्तद्वत्संस्थितौ परुषौ विपुलौ चेत्यर्थः, बाहू=भुजौ । निशेति निशापाषाणः=घरट्टस्तत्संस्थानवत्पृथुलतया संस्थितौ, अग्रहस्तौ=हस्ताग्रभागौ करतले इत्यर्थः । निशालोष्टेति निशालोष्ट=शिलापुत्रकस्तत्तुल्याः-शिलाखण्डवच्चिपिटा इत्यर्थः । शुक्तिपुटसंस्थिताः-शुक्तिपुटतुल्याः । नापितेति-नापितस्य प्रसेवकौ=क्षुरनखल्वादिनिधानपात्रे (रछधानी रछानी) ताविव उरसि=वक्षःस्थले । अय कोष्ठकवत्,=लोहकुसूलवत्, वृत्त=वर्तुलम् । पानेति पानं तन्तुवायैर्वस्त्रेषु दीयमानं धान्यरससम्पादितं जलं तस्य कलन्द=कुण्डं तत्सदृशी गम्भीरेत्यर्थः । शिक्यकेति शिक्यक=शिक्यं दध्यादिसंरक्षार्थं रज्जुनिर्मितं लोके प्रसिद्धं तत्तुल्याकारे । किण्वेति किण्वमत्रोपचारात्तण्डुलादिनिधानी गोणी 'बोरी' इति प्रसिद्धं तस्य यत्पुट=भागद्वयमर्थात्तण्डुलादिसंभृततया विपुलाकृति तत्तुल्याकारौ

(हवा रोकने इकट्ठी करनेके लिए भस्त्रा फूकनी के मुहके सामने बनी हुई मिट्टीकी कोठी)के समान थीं । उसकी हथेलियाँ घट्टी (चक्की)के पाटके समान मोटी थी । उसके दोनों हाथोंकी अंगुलियाँ शिलापुत्रक (पत्थरकी लोढ़ी) के समान चपटी थीं । उसके नाखून सीपके संपुटोंके समान थे । उसके दोनो स्तन छाती पर खूब लम्बे लटक रहे थे, जैसे नाईकी रछनियाँ-(ऊस्तरे आदि रखनेकी चमडेकी थेलियाँ) हों । उसका पेट लोहेके कुसूल (कोठे)के समान गोल था । नाभि ऐसी गहरी थी जैसे जुलाहों द्वारा वस्त्रमे लगायें जानेवाले आटेके जल (माड) का कुण्ड हो । नेत्र छींके के समान थे । दोनों अण्डकोष भरे हुए पास पास पडे दो थेलों (बोरियों)के समान लम्बे चौडे थे । उसकी जघाएँ समान आकारवाली दो कोठियों के समान थी । दोनों घुटने अर्जुन

કોઠી (હવા રોકવા માટે ધમણુના મ્હોની સામે બનાવવામા આવતી માટીની કોઠી)ના જેવી હતી તેની હથેળીઓ ઘંટીના પત્થર જેમ જાડી હતી તેના બેઉ હાથની આગળીઓ શિલાપુત્રક (દાળ વાટવાના લાબા પત્થર) જેવી હતી તેના નખ સીપના સંપુટ જેવા હતા તેના બેઉ સ્તન છાતી પર ખૂબ લાબા લટકી રહ્યા હતા, જાણે હજામના હથીયારો રાખવાની કોથળીઓ હોય તેનુ પેટ લોઢાના કોઠ જેવુ ગોળ હતુ નાભિ એવી ઉંડી હતી કે જાણે વણુકરોનો કપડાને લગાવવાની ખેળ-કાજીનો-કુડ હોય નેત્રો સીંકા જેવા હતા બેઉ અંડકોષ ભરેલા અને પાસે પાસે પડેલા બે થેલા (બોરીઓ) જેવા લાબા-પહોળા હતા તેની જાંઘો સમાન આકારવાળી બે કોઠીઓના જેવી હતી બેઉ ઘુટણો અર્જુન વૃક્ષના ગુચ્છા જેવા

मूलम्—लडहमडहजाणुए, विगयभग्गभुग्गभुमए, अवदालिय वयणविवरनिल्लालियग्गजीहे, सरडकयमालियाए, उंदुरमालापरिणद्धसुकयचिंधे, नउलकयजण्णपूरे, सप्पकयवेगच्छे, अप्फोडंते, अभिगज्जते,भीममुक्कट्टहासे,नाणाविहपंचवण्णहिं लोमेहिं उवचिए एग महं नीलुप्पलगवलगुलियअयसिकुसुमप्पगासं असिं खुरधारं गहाय जेणेव पोसहसाला जेणेव कामदेवे समणोवासए तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छित्ता आसुरत्ते रुट्ठे कुविए चडिक्किए मिसमिसीमाणे कामदेवं समणोवासयं एवं वयासी—"हंभो कामदेवा! समणोवासया! अप्पत्थियपत्थया! दुरंतपंतलक्खणा! हीणपुण्णचाउद्दसिया! सिरिहिरिधिइकित्तिपरिवज्जिया! धम्मकामया! पुण्ण-

---

वृषणौ=अण्डकोषौ। यमलेति यमले=समानाकारयुग्मरूपे ये कोष्ठिके कुसूलीद्वय तदाकारेण संस्थितौ उरू=सक्थिनी। 'अर्जुने'ति-अर्जुनः=इन्द्रवृक्षस्तस्य गुच्छ'= स्तबक, यद्वा अर्जुनः=तृण धान्यादिरूप तस्य गुच्छः=स्तम्बस्तद्वत् जानुनी=उरु पर्वद्वयम्, तदेव विशिनष्टि कुटिलेति-कुटिल कुटिले=अतिकुटिले, विकृतेति प्राग्वत्। जङ्घे=जान्वधोभागौ, करकटी कठिने, उपचिते=व्याप्ते। अधरिति अधरी=पेपणी शिला तत्संस्थानसंस्थितौ=तत्तुल्यौ। अधरीलोष्ट=शिलाखण्डम्। शुक्तिपुटेति-प्राग्व्याख्यातम् ॥९४॥

वृक्षके गुच्छेके समान बिलकुल टेढ़े विकृत और बीभत्स दर्शनवाले थे। पिण्डलियाँ कठोर और बालोंसे भरी हुई थीं। दोनों पैर दाल पीसनेकी शिलाकी तरह थे। पैरोंकी अंगुलियाँ शिला पर पीसनेके पत्थरकी आकृतिवाली थीं। पैरोंके नख भी सिप्पीसंपुटके समान थे। ॥ ९४ ॥

તદ્દન વાકા, વિકૃત અને બીભત્સ દર્શનવાળા હતા પીંડીઓ કઠોર અને વાળથી ભરેલી હતી બેઉ પગ દાળ વાટવાના પત્થર (ઓરસીયા) જેવા હતા પગની આંગળીઓ દાળ વાટવાની સિલા ઉપરના લાબ પત્થરની આકૃતિવાળી હતી, પગના નખ પણ સીપના સંપુટ જેવા હતા (૯૪)

कामया ! सग्गकामया ? मोक्खकामया ! धम्मकंखिया४ ! धम्म पिवासिया४ ! नो खलु कप्पइ तव देवाणुप्पिया ! जं सीलाइ वयाइ वेरमणाइ पच्चक्खाणाइ पोसहोववासाइं चालित्तए वा खोभित्तए वा खण्डित्तए वा भंजित्तए वा उज्झित्तए वा परिचइत्तए वा, तं जइ णं तुमं अज्ज सीलाइ जाव पोसहोववासाइ न छडसि न भंजेसि तो ते अह अज्ज इमेणं नीलुप्पल जाव असिणा खडाखंडिं करेमि, जहा ण तुम देवाणुप्पिया ! अट्ट दुहट्टवसटे अकाले णेव जीवियाओ ववरोविज्जसि" ॥९५॥

छाया—लडहमडहजानुकः, विकृतभग्नभुग्नभ्रू', अवदारितवदनविवरनिर्लोलिताग्रजिह्व ,सरटकृतमालिकः, उन्दुरुमालापरिणद्धसुकृतचिह्नः, नकुलकृतकर्णपूरः,सर्पकृतवैकक्षः,आस्फोटयन्,अभिगर्जन ,भीममुक्ताट्टाट्टहास ,नानाविधपञ्चवर्णैरोमभिरुपचित एक महान्त नीलोत्पलगवलगुलिकाऽतसीकुसुमप्रकाशमसि क्षुरधार गृहीत्वा येनैव पोपधशाला येनैव कामदेवः श्रमणोपासकस्तेनैवोपागच्छति, उपागत्य, आशुरक्तो रुष्टः कुपितश्चाण्डिक्यितो मिसमिसायमान' कामदेव श्रमणोपासकमेवमवादीत्—"ह भो' कामदेव ! श्रमणोपासक !, अप्रार्थितप्रार्थक !, दुरन्तप्रान्तलक्षण !, हीनपुण्यचातुर्दशिक', श्रीह्रीधृतिकीर्तिपरिवर्जित !, धर्मकाम!, पुण्यकाम!, स्वर्गकाम!, मोक्षकाम!, धर्मकाङ्क्षित![1] ४, धर्मपिपासित!४नो खलु कल्पते तव देवानुप्रिय! यत् शिलानि व्रतानि विरमणानि प्रत्याख्यानानि पोपधोपवासान् चालयितु वा, क्षोभयितु वा, खण्डयितु वा, भङ्क्तु वा, उज्झितु, परित्यक्तु वा, तद्यदि खलु त्वमद्य शीलानि यावत्पोषधोपवासान् न त्यक्ष्यसि न भङ्क्ष्यसि तर्हि तेऽहमद्यानेन नीलोत्पल यावदसिना खण्डाखण्डि करोमि, यथा खलु त्व देवानुप्रिय ! आर्त्तदु खार्तवशार्तोऽकाल एव जीविताद् व्यपरोप्यसे" ॥९५॥

टीका—लडहेति—लडहे=लम्बाने, मडहे=कम्पमाने च जानुनी यस्य सः । विकृतेति विकृते=वैरूप्य प्राप्ते भग्ने=खण्डिते, भुग्ने=कुटिले च भ्रुवौ यस्य स. ।

---

१ धर्मकाङ्क्षा सजाताऽस्येत्यर्थे तारकादित्वादितच्, एव धर्मपिपासितेत्यत्रापि ।

अवदारितेति-अवदारित=व्यात्त वदनमेव विवर येन स', तथा निर्लालिता=मुखाभिस्सारिता अग्रजिह्वा=जिह्वाग्रभागो येन सः, अवदारितवदनविवरश्चासौ निर्लालिताग्रजिह्वश्चेति,यद्वा अवदारित व्यात्त यद्वदनरूप विवरतस्मान्निर्लालिता बहिर्निस्सारिता अग्रजिह्वा=जिह्वया अग्रो भागो येन स,। सरटेति-सरटाः=कृकलासास्तैः कृता=सपादिता मालिका'=लघुस्रजो (मस्तकादिषु) येन सः। उन्दुर्विति-उन्दुरवो मूषिकास्तेषा माल्या=स्रजा परिणद्ध=वेष्टितमत एव सुकृत=सम्यक्तया रचित चिह्न स्वकीय लक्षण येन, यद्वा उन्दुरूणा मालया परिणद्धः अतएव सुकृत सम्यग्रचित चिन्ह येनेत्युभया. कर्मधारयः। नकुलेति नकुलाभ्या='नेवला' इति लोकप्रसिद्धाभ्यां भुजपरिसर्पजन्तुविशेषाभ्या कृतः=सम्पादितः कर्णपूरः=कर्णाभरण येन स सर्पेति-सर्पै. कृत=सम्पादित वैकक्षम्=उर स्थलोपरितिर्यक्क्षिप्तमाला विशेषो येन स, 'वैकक्षमुत्तरासङ्ग' इति व्याख्यान तु गजनिमीलिकयैव कोपाघनवलोकनात्। आस्फोटयन्=बाहुकरस्फोट कुर्वन्। अभिगर्जन्=घोर निनदन् भीमेति भीम=भयङ्कर यथा स्यात्तथेति क्रियाविशेषणमिद, मुक्त'=कृत अट्टाट्टहासः=महाहासो येन स। नानेति-एकैकस्मिन्नपि वर्णे नानारूपत्वान्नानाविधत्वम्

टीकार्थ-' लडह-मडहे '-त्यादि उसके जानुएँ (घुटने) लम्बे थे और काप रहे थे। खडित टेढ़ी भौंहें विकृत हो गई थी। उसने मुह फाड़ रखा था और जिह्वाका अगला भाग बाहार निकाल रखा था। वह सरटों (गिरधोनां किरकाटिया) की माला मस्तक आदि पर पहने हुए था। चूहोंकी मालाओंसे वह सजा था। कानोंके गहनेकी जगह वह नेवले पहने हुए था। सर्पोंसे उसने वक्षस्थल सजाया था। उस पिशाचने भुजाओं पर हाथ ठोक कर घन घोर भयकर गर्जना करते हुए अट्टहास किया (खिल खिलाया)। एक होते हुए भी अनेकरूप पाच वर्णवाले रोमोंसे युक्त, बड़ी भारी नील कमल, भैंस

ટીકાર્થ-'લડહમડહે'-ત્યાદિ તેના જાનુઓ (ઘુટણો) લાબા હતા અને કપી રહ્યા હતા ખડિત વાકી ભ્રમરો વિકૃત થઇ ગઇ હતી તેણે મ્હો ફાડી રાખ્યુ હતું અને જીહ્વાનો આગલો ભાગ બહાર કાઢી રાખ્યો હતો તેણે સરડા (કાચીંડા)ની માળા મસ્તક આદિ પર પહેરી હતી, ઉદરોની માળાઓ ધારણ કરી હતી કાનના ઘરેણાની જગ્યાએ તેણે નોળીયા પહેર્યા હતા સાપોથી તેણે પોતાના વક્ષસ્થળને શણગાર્યું હતુ તે પિશાચે ભુજાઓ પર હાથ લગાવી લગાવીને ઘોર ભયકર ગર્જના કરતા અટ્ટહાસ્ય કર્યું (ખડખડાટ હસ્યો) એક હોવા છતા અનેકરૂપ પાચ

उपचित.=व्याप्त, नीलोत्पलेति नीलोत्पल प्रसिद्ध, गवल=महिषशृङ्ग, गुलिका= नीली, अतसी='तिस्सो'इति'अलसी'इति च प्रसिद्धो धान्यविशेषस्तस्याः कुसुम= पुष्पमित्येषा द्वन्द्वे नीलोत्पल गवल गुलिकाऽतसीकुसुमानी, तेषा प्रकाश इव वर्णो इव प्रकाशो यस्य तमतिश्याममित्यर्थ, असि=तरवारि, क्षुरेति क्षुरस्य धारेव (तीक्ष्णा) धारा यस्य तम्। आशुरक्तः=शीघ्र क्रोधावेश गत, आशुरक्त कुपित चण्डिक्यित मिसमिसायमान शब्दा एकार्था अपि पिशाचस्यातिमात्रोद्धत क्रोधप्रमि व्यक्तुमुपात्ताः। अप्रेति अप्रार्थितस्य=केनाप्यमनोरथीकृतस्य (मृत्योः) प्रार्थक != कामुक!। दुरन्तेति-दुष्ट. अन्त'=अवसान यस्य तादृश, प्रान्तम्=असम्यक्, लक्षण= चिन्ह यस्य तथाभूत ? हीनेति हीन पुण्य यस्यासौ हीनपुण्यः, चतुर्दश्या जातश्चातुर्दशिक, हीनपुण्यश्चासौ चातुर्दशिकश्चेति – हीनपुण्यचातुर्दशिक – पापात्मेत्यर्थ., तत्सम्बोधने। धर्मेति- धर्म कामयत इति धर्मकामस्तत्सम्बोधने,

के सींग, नील और अलसीके फूलके समान श्याम रगकी, क्षुराकी धारके समान तीखी तलवार लेकर जिधर पोषधशाला थी, और जिधर काम देव श्रावक था उधर ही आया। आकर लाल,पीला होकर कुपित और भयकर क्रोधाविष्ट होकर दात किडकिडाता हुआ, तात्पर्य यह कि चरम सीमा पर क्रुद्ध (आग बबूला) होकर कामदेव श्रावकसे इस प्रकार कहने लगा–"अरे कामदेव श्रावक! तू मौतकी इच्छा कर रहा है, तेरे आखिरी बुरे होनेके लक्षण हैं। तू अभागी चतुर्दशीमे पैदा हुआ है। तू श्री (कान्ति) ह्री (लज्जा) धृति (धीरज) और कीर्तिसे कोरा है! अहाहाहा!!! तू धर्मकी कामना करता है? पुण्यकी कामना करता है? स्वर्गकी कामना करता है? मोक्षकी कामना करता है? धर्म पुण्य स्वर्ग और मोक्षकी

વર્ણવાળા રોમોથી યુકત, બહુજ ભારે, નીલકમલ, ભેંશના શીંગડા, નીલ અને અળસીના ફૂલના જેવી શ્યામ રગની તીખી તલવાર લઇને, જ્યા પોષધશાળા હતી અને જ્યા કામદેવ શ્રાવક હતો ત્યા તે આવ્યો આવીને લાલ-પીળો થઇ, કુપિત અને ભયકર ક્રોધાવિષ્ટ થઇ, દાત કચકચાવતો, તાત્પર્ય એ કે છેલ્લી હદ સુધી ક્રોધાધ થઇને તે કામદેવ શ્રાવકને આ પ્રમાણે કહેવા લાગ્યો "અરે કામદેવ શ્રાવક! તુ મોતની ઇચ્છા કરી રહ્યો છે છેવટનુ ભુડુ થવાના તારા લક્ષણ છે તુ અભાગી ચૌદશે પેદા થયો છે શ્રી (કાન્તિ), હ્રી (લજ્જા), ધૃતિ (ધીરજ) અને કીર્તિથી હીન છે અહાહાહા!!! તુ ધર્મની કામના કરે છે? પુણ્યની કામના કરે છે? સ્વર્ગની કામના કરે છે? ધર્મ પુણ્ય સ્વર્ગ અને મોક્ષની કાક્ષા કરે છે!

मूलम्—तए णं से कामदेवे समणोवासए तेणं देवेण पिसाय रूवेण एवं वुत्ते समाणे अभीए, अत्तत्थे, अणुव्विग्गे, अक्खुभिए, अचलिए, असंभंते, तुसिणीए धम्मज्झाणोवगए विहरइ ॥९६॥ तए णं से देवे पिसायरूवे कामदेवं समणोवासयं अभीयं जाव धम्मज्झाणोवगयं विहरमाणं पासइ, पासित्ता दोच्चंपि तच्चंपि

एव पुण्यकामाद्यपि, परिहासद्योतकानीमानि सम्बोधनानि । नो खल्विति- इत आरभ्य 'परित्यक्तुं वा' इत्यन्तोक्त्या वस्तुस्थितिः प्रदर्शिता । खण्डाखण्डि- खण्ड खण्डमित्यर्थः । व्यपरोप्यसे=पृथक् क्रियसे ॥ ९५ ॥

१ अव्ययमिदमिच्प्रत्ययान्तम् । 'तत्र तेनेदमिति सरूपे' बहुव्रीहिः' 'इच् कर्मव्यतीहारे' इती च्, तिष्ठद्गुप्रभृतिषु इचः पाठादव्ययीभावत्वादव्ययत्वम्, 'तत्र तेनेद' मिति सूत्रे प्रहरणविषयता च विवक्षिता, तेन 'प्रहृत्येद युद्ध प्रवृत्त'-मित्य- र्थाभावेऽपीह प्रवृत्ति, यथा 'कर्णाकर्णि' इत्यादावित्युक्त विस्तरेण प्रयोगदर्पणादौ ॥

आकाक्षा करता है ? तू धर्म पुण्य स्वर्ग और मोक्षका पिपासु है ? देवोंके दुलारे ! अपने शील, व्रत, विरमण, प्रत्याख्यान और पोषधोपवाससे डिगना, क्षुब्ध होना, उनको खण्डित करना, भग करना, त्याग या परित्याग करना तुझे नही कल्पता है ! सो तू आज अगर शील आदि यावत् पोषधोपवासोंको न छोडेगा—न भॉगेगा, तो देख, इस नीलकमल आदिके समान श्याम रगकी तीखी तलवारसे इस प्रकार तेरे टुकड़े २ कर डालूगा जिससे तू हे भले मानुष ! अतिविकट दु ख भोगता हुआ अकाल (असमय)मे ही इस जिन्दगी (जीवन)से हाथ धो बैठेगा ॥९५॥

तु धर्म पुण्य स्वर्ग अने मेक्षने पिपासु छे ? देवोना प्रिय ! पोताना शील, व्रत विरमण, प्रत्याख्यान अने पोषधवासथी डगवुं, क्षुब्ध थवु तेने खडित करवा भगन करवा, त्याग या परित्याग करवा, ए कई तने नथी कल्पतु ? पण तु आजे शील आदि यावत पौषधोपवासने नहि छोडे, नहि भागे, तो जो, आ नील कमळ आदिना जेवी श्याम रगनी तीखी तलवारथी आ प्रमाणे तारा टुकडे टुकडा करी नाखीश, तेथी तु हे भला माणस ! अति विकट दु ख भोगवतो अकाळे (असमये) ज आ जीदगीथी हाथ धोई बेसीश" (९५)

कामदेवं एवं वयासी–"हं भो कामदेवा ! समणोवासया ! अप्पत्थियपत्थया ! जइ ण तुमं अज्ज जाव ववरोविज्जसि" ॥९७॥ तए णं से कामदेवे समणोवासए तेण देवेण दोच्चंपि तच्चंपि एवं वुत्ते समाणे अभीए जाव धम्मज्झाणोवगए विहरइ ॥९८॥

छाया–ततः खलु स कामदेवः श्रमणोपासकस्तेन देवेन पिशाचरूपेणैवमुक्तः सन्–अभीतोऽत्रस्तोऽनुद्विग्नोऽक्षुब्धोऽचलितोऽसम्भ्रान्तस्तूष्णीको धर्मध्यानोपगतो विहरति ॥ ९६ ॥ ततः खलु स देवः पिशाचरूप कामदेव श्रमणोपासकमभीत यावद्धर्मध्यानोपगत विहरमाण पश्यति दृष्ट्वा द्वितीयमपि तृतीयमपि कामदेवमेवमवादीत्–'हभो ! कामदेव ! श्रमणोपासक ! अप्रार्थितप्रार्थक ! यदि खलु त्वमद्य यावद् व्यपराप्यसे" ॥ ९७ ॥ तत खलु स कामदेव श्रमणोपासकस्तेन देवेन द्वितीयमपि तृतीयमप्येवमुक्तःसन्–अभीतो यावद्धर्मध्यानोपगतोविहरति॥९८॥

टीका–द्वितीय=द्वितीयवारमेव तृतीयम्। 'हभो !' इति सम्बोधनम्॥९६-९८॥

टीकार्थ–'तए ण से'–इत्यादि पिशाचरूपधारी देवताके ऐसा कहने पर भी श्रावक कामदेवको न भय हुआ, न त्रास हुआ, न उद्वेग हुआ, न क्षोभ हुआ, न चचलता हुई, और न सम्भ्रम हुआ। वह चुप–चाप धर्मध्यानमे स्थिर रहा ॥९६॥ पिशाचरूपधारी देवने श्रावक कामदेवको निर्भय यावत् धर्मध्यानमे स्थित देखा तो दूसरी बार और तीसरी बार भी बोला–" अरे मृत्युकामी श्रावक कामदेव ! यदि आज तू शील आदिका परित्याग नही करेगा तो यावत् तू मारा जायगा" ॥ ९७ ॥ श्रावक कामदेव दूसरी और तीसरी बार कहने पर भी निर्भय यावत् धर्मध्यानमे स्थित ही रहता है ॥ ९८ ॥

ટીકાર્થ–'तए ण से'–ઇત્યાદિ પિશાચરૂપધારી દેવતાના એવા કથનથી પણ શ્રાવક કામદેવને ન ભય લાગ્યો, ન ત્રાસ થયો, ન ઉદ્વેગ થયો, ન ક્ષોભ થયો, ન ચચળતા થઇ, અને ન સભ્રમ થયો તે ચૂપચાપ ધર્મધ્યાનમા સ્થિર રહ્યો (૯૬) પિશાચરૂપધારી દેવે શ્રાવક કામદેવને નિર્ભય યાવત્ ધર્મધ્યાનમા સ્થિત જોયો, એટલે બીજીવાર અને ત્રીજીવાર પણ તે બોલ્યો "અરે મૃત્યુકામી શ્રાવક કામદેવ! જો તુ આજ શીલ આદિનો પરિત્યાગ નહિ કરે, તો યાવત તુ માર્યો જશે" (૯૭) બીજી અને ત્રીજી વાર કહ્યા છતા શ્રાવક કામદેવ યાવત્ ધર્મધ્યાનમા સ્થિત જ રહે છે (૯૮)

मूलम्-तए णं से देवे पिसायरूवे कामदेवं समणोवासयं अभीयं जाव विहरमाणं पासइ,पासित्ता आसुरुत्ते४ तिवलियं भिउडिं निडाले साहट्टु कामदेवं समणोवासयं नीलुप्पल जाव असिणा खंडाखंडिं करेइ ॥९९॥ तए णं से कामदेवे समणोवासए तं उज्जलं जाव दुरहियासं वेयणं सम्मं सहइ जाव अहियासेइ ॥१००॥ तए णं से देवे पिसायरूवे कामदेवं समणोवासयं अभीयं जाव विहरमाणं पासइ पासित्ता जाहे नो संचाएइ कामदेवं समणोवासयं निग्गंथाओ पावयणाओ चालित्तए वा खोभित्तए वा विपरिणामित्तए वा ताहे संते तंते परितंते सणियं२ पच्चोसक्कइ, पच्चोसक्कित्ता पोसहसालाओ पडिणिक्खमइ, पडिणिक्खमित्ता दिव्वं पिसायरूवं विप्पजहइ, विप्पजहित्ता एगं महं दिव्वं हत्थिरूवं विउव्वइ ॥१०१॥ सत्तंगपइट्ठियं सम्मं संठियं सुजायं, पुरओ उदग्गं, पिट्ठओ वराहं,अयाकुच्छिं,अलंबकुच्छिं,पलंबलंबोदराधरकरं, अब्भु-

---

छाया तत.खलु स देवःपिशाचरूप.कामदेव श्रमणोपासकमभीत यावद्विहरमाण पश्यति, दृष्ट्वा, आशुरक्त ४ त्रिवलिका भ्रुकुटिं संहृत्य कामदेव श्रमणोपासक नीलोत्पल-यावदसिका खण्डाखण्डिं करोति ॥ ९९ ॥ तत. खलु स कामदेव' श्रमणोपासकस्तामुज्ज्वला दुरध्यासा वेदना सम्यक् सहते यावदध्यास्ते ॥१००॥

छाया-ततः खलु स देव. पिशाचरूपः कामदेव श्रमणोपासकमभीत यावद्विहरमाण पश्यति, दृष्ट्वा यदा नो शक्नोति कामदेव श्रमणोपासक नैर्ग्रन्थ्यात्मवचनाच्चालयितु वा क्षोभयितु वा विपरिणमयितु वा तदा शान्तस्तान्त परितान्तः शनैः शनै प्रत्यवष्वष्कते, प्रत्यवष्वष्क्य पोषधशालातः प्रतिनिष्क्रामति, प्रतिनिष्क्रम्य दिव्य पिशाचरूप विप्रजहाति, विप्रहायैक महद् दिव्य हस्तिरूप विकुरुते ॥ १०१ ॥ सप्ताङ्गप्रतिष्ठित सम्यक्संस्थित सुजात पुरत उदग्र, पृष्ठतो वराहम्, अजाकुक्षि,

ग्गयमउलमल्लियाविमलधवलदंतं, कंचणकोसीपविट्ठदंतं, आणामियचावललियसवेल्लियग्गसोंडं, कुम्मपडिपुण्णचलणं, वीसइनक्खं, अल्लीणपमाणजुत्तपुच्छं, मत्तं मेहमिव गुलगुलेंतं, मणपवणजइणवेगं, दिव्वं हत्थिरूवं विउव्वइ, विउव्वित्ता जेणेव पोसहसाला जेणेव कामदेवे समणोवासए तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छित्ता कामदेवं समणोवासयं एवं वयासी–हंभो कामदेवा! तहेव भणइ जाव न भंजेसि तो ते अज्ज अहं सोंडाए गिण्हामि, गिण्हित्ता पोसहसालाओ नीणेमि, नीणित्ता उड्ढं वेहासं उव्विहामि, उव्विहित्ता, तिक्खेहिं दंतमुसलेहिं पडिच्छामि, पडिच्छित्ता अहे धरणितलंसि तिक्खुत्तो पाएसु लोलेमि, जहा णं तुमं अट्टदुहट्टवसट्टे अकाले चेव जीवियाओ ववरोविज्जसि ॥ १०२ ॥

अवलम्बकुक्षि, प्रलम्बलम्बोदराधरकरम्, अभ्युद्गतमुकुलमल्लिकाविमलधवलदन्तं, काञ्चनकोशीप्रविष्टदन्तम्, आनामितचापललितसवेल्लिताग्रशुण्डं, कूर्मप्रतिपूर्णचरणं, विंशतिनखम्, आलीनप्रमाणयुक्तपुच्छं, मत्तं मेघमिव गुडगुडायमानं, मनःपवनजयिवेगं, दिव्यं हस्तिरूपं विकुरुते, विकृत्य येनैव पोषधशाला येनैव कामदेवः श्रमणोपासकस्तेनैवोपागच्छति, उपागत्य कामदेवं श्रमणोपासकमेवमवादीत्-हंभोः! कामदेव! श्रमणोपासक! तथैव भणति यावन्न भनक्षि तर्हि तेऽद्याहं शुण्डया गृह्णामि, गृहीत्वा पोषधशालातो नयामि, नीत्वाऽर्ध्वं विहाय समुद्वहामि, उदुह्य तीक्ष्णैर्दन्तमुसलैः प्रतीच्छामि, प्रतीष्याधो धरणितले त्रिकृत्वः पादयोर्लोलयामि, यथा खलु त्वमार्तदुःखार्तवशार्तोऽकाल एव जीविताद्व्यपरोप्यसे ॥ १०२ ॥

टीका–उज्ज्वला=तीव्राम्, दुरध्यासा=सोढुमशक्याम्। क्षोभयितुं=विक्षिप्तचित्तं कर्तुम्, विपरिणमयितुं=परिवर्त्तयितुम्। शान्तः=पूर्वोक्तात् क्रोधाऽऽवेगान्निवृत्तः, न केवलं शान्त एवापितु तान्तः=ग्लानिमाप्तः, परितान्तः=नितान्तं ग्लानः कीदृशेन गर्वेण समागतोऽऽगत्य च कीदृशो हतगर्वो जात इति। प्रत्यवष्वष्कते=

टीकार्थ–'तए णं से'–इत्यादि पिशाच रूपधारी देवने श्रावक कामदेवको निर्भय यावत् धर्मध्यान निष्ठ विचरते देखा। देख कर क्रुद्ध ४

टीकार्थ–'तए णं से' ઇત્યાદિ પિશાચરૂપધારી દેવે શ્રાવક કામદેવને નિર્ભય યાવત્ ધર્મધ્યાનનિષ્ઠ વિચરતો જોયો, તેથી ક્રુદ્ધ થઇને લલાટ પર ત્રણ વાંકી ભ્રુકુટિ

परावर्त्तते। प्रत्यवष्वष्क्य पोपधशालातः प्रतिनिष्क्रामति=निस्सरति, प्रतिनिष्क्रम्य दिव्य पिशाचरूप विप्रजहाति=परित्यजति, विप्रहाय एक महद्=विशाल दिव्य हस्तिरूप विकुरुते। कथ विकुरुते? इत्याह—सप्तेति-चरणचतुष्टय-शुण्डादण्ड शिश्न-लाङ्गूलरूपैः सप्तभिरङ्गैः प्रतिष्ठितम्=उपेतम् यद्वा एतानि सप्तान्यङ्गानि प्रतिष्ठितानि= अतिस्थूलानि यस्य, अथवा सप्ताङ्गप्रतिष्ठा=सप्ताङ्गविशालता सञ्जाता यस्य तत्। पुरतः=

होकर ललाट पर तीन टेढ़ी भ्रुकुटिया चढ़ाकर नील कमलके समान यावत् तलवारसे कामदेव श्रावकके टुकड़े-टुकडे करने लगा ॥ ९९ ॥ कामदेव श्रावक उस तीव्र और असह्य वेदनाको सम्यक् प्रकार सहन करने लगा और धर्मध्यानमे स्थिर बना रहा ॥ १०० ॥ पिशाचरूपी देवने तब भी श्रावक कामदेवको निडर एव ध्याननिष्ठ देखा, और जब श्रावक कामदेवको निर्ग्रन्थ प्रवचनसे चलायमान, विक्षिप्त चित्तवाला करनेमे तथा उसके मनोभावोंको पलटानेमे समर्थ न हुआ तो शान्त (ठडा) हो गया, और न केवल शान्त हुवा बल्कि ग्लानि और अत्यन्त ग्लानिको प्राप्त हुआ कि देखो मैं कैसा घमण्ड करके आया था पर यहा सारा घमण्ड चकनाचूर हो गया। वह धीरे धीरे पिछले पैरोसे ही लौटा, लौट कर पोपधशालासे बाहर निकला और दिव्य पिशाचके रूपको त्याग दिया। यह रूप त्याग कर उसने दिव्य हाथीके रूपकी विक्रिया की ॥ १०१ ॥ चार पैर, सूड, लिंग और पूछ, इन सातों अत्यन्त स्थूल अगोंसे युक्त, सम्यक् प्रकारसे सस्थित, सुजात, आगेसे

ચડાવીને તે નીલ કમળના જેવી યાવત્ તલવારથી કામદેવ શ્રાવકના ટુકડે ટુકડા કરવા લાગ્યો (૯૯) કામદેવ શ્રાવક એ તીવ્ર અને અસહ્ય વેદનાને સમ્યક્ પ્રકારે સહન કરવા લાગ્યો અને ધર્મધ્યાનમા સ્થિર રહ્યો (૧૦૦) પિશાચરૂપી દેવે ત્યારે પણ શ્રાવક કામદેવને નિડર અને ધ્યાનનિષ્ઠ જોયો, અને જ્યારે શ્રાવક કામદેવને નિર્ગ્રન્થ પ્રવચનથી ચલાયમાન, વિક્ષિપ્ત ચિત્તવાળો કરવામા તથા તેના મનોભાવોને પલટાવવામા સમર્થ ન થયો ત્યારે શાન્ત (ઠડા) થઇ ગયો, એટલુજ નહિ પણ ગ્લાનિ અને અત્યત ગ્લાનિને પ્રાપ્ત થયો કે-જુઓ, હુ કેવો ઘમડ કરીને આવ્યો હતો, પણ અહીં મારા ઘમડના ચૂરા થઇ ગયા તે ધીરે ધીરે પાછે પગે પાછો ફર્યો, પોષધશાળામાથી બહાર નીકળ્યો અને દિવ્ય પિશાચના રૂપનો તેણે ત્યાગ કર્યો એ રૂપ ત્યજીને તેણે દિવ્ય હાથીના રૂપની વિક્રિયા કરી (૧૦૧) ચાર પગ, સૂઢ, લિગ અને પૂછડુ, એ સાતે અત્યત સ્થૂલ અગોથી યુક્ત, સમ્યક્ પ્રકારે

शिरोभागतः, उदग्रम्=उच्छ्रितम्, पृष्ठतःपश्चाद्भागतः वराह शूकराऽऽकारम् । अजेति-अजा=छागी तस्याः कुक्षिः=जठर तद्वत्कुक्षिर्यस्य तत्, आयामतायामुपमानमिदम् । अवलम्बकुक्षि=अधोलम्बमानोदरम् । प्रलम्बेति प्रलम्बः=दीर्घःलम्बोदरस्येव=गणेशस्येव अधरः=अधरोष्ठः, करः=शुण्डा च यस्य तत् । अभ्युद्गतेति-अभ्युद्गतौ=मुखान्निर्गतौ मुकुलभूतमल्लिकापुष्पवद्विमलौ धवलौ च दन्तौ यस्य, यद्वा अभ्युद्गतः=निस्सृतः मुकुलः=कुड्मलो यस्यास्तादृशी या मल्लिका=पुष्पविशेषः, तद्वद्विमलौ=मनोहरौ धवलौ=स्वच्छौ च दन्तौ यस्य, अथवा मल्लिकामुकुलवदभ्युद्गतौ विमलौ धवलौ च दन्तौ यस्य तम्, अत्र पक्षे समासस्तु प्राकृतगतेर्वैचित्र्यादवगन्तव्यः। काञ्चनेति-काञ्चनस्य=सुवर्णस्य कोश्यौ=खड्गादिपिधानीवद्दन्तप्रमाणेन निर्मितौ नातिपृथू दीर्घौ च सम्पुटौ तयोः प्रविष्टौ-तदाच्छन्नावित्यर्थः, दन्तौ यस्य तत् । आनामितेति-आ=ईषत् नामितः=प्रव्हीकृतो यश्चापः=धनुस्तद्वल्ललिता=सुन्दरी सवेल्लिता=तिर्यक्सञ्चालिता च अग्रशुण्डा=शुण्डाग्रभागो यस्य तत् । कूर्मेति कूर्म=कमठस्तद्वत् प्रतिपूर्णाः=स्थूलचिपिटाश्चरणा यस्य तत् । विंशतीति विंशति

१ व्याख्यास्वरूपमात्रमिदम्, समासस्तु-अधरश्च करश्चाधरकर-(प्राण्यङ्गत्वादेकवद्भावः-) लम्बोदरस्येवाधरकर-लम्बोदराधरकरम् प्रलम्ब लम्बोदराधरकर यस्य तदिति ।

ऊँचा और पीछेसे सुअरके आकारका रूप बनाया । उसका पेट बकरीके पेटके समान लम्बा और नीचे लटकता हुआ था । उसकी सूंड और होठ खूब मोटे और गणेशजीकी सूंड तथा होठके समान थे । उसके दाँत मुखके बाहर निकले हुए मुकुलित मल्लिका पुष्पकी भाँति निर्मल और सफेद थे, और मानो सोनेकी म्यानमें रखे हुए हों, उसी प्रकार दाँतोंके ठीक बराबर सुवर्णके वेष्टनसे युक्त थे । उसकी सूंडका अग्र भाग कुछ कुछ मुडे हुए धनुषके समान मुडा हुआ था । उसके पैर कछुए के समान स्थूल और चपटे थे । उसके वीस नख थे । उसकी

સુસ્થિત, સુજાત, આગળથી ઉંચુ અને પાછળથી સુઅરના આકારનુ રૂપ બનાવ્યુ એનુ પેટ બકરીના પેટની પેઠે લાબુ અને નીચે લટકતુ હતુ તેની સૂંઢ અને હોઠ ખૂબ મોટા અને ગણેશની સૂંઢ તથ, હોઠના જેવા હતા, તેના દાત મ્હોની બહાર નીકળેલા અને ખીલેલા મલ્લિકાપુષ્પના જેવા નિર્મળ તથા સફેદ હતા, અને જાણે સોનાના મ્યાનમા રાખેલા હોય એ પ્રમાણે દાત સારી રીતે સોનાના વેષ્ટનથી યુક્ત હતા તેની સૂંઢનો અગ્રભાગ જરા-તરા મરડાએલા ધનુષ્યની પેઠે મરડાયલો હતો

नखा यस्य तत् । आलीनेति-आ किञ्चित् लीनं=लग्नं प्रमाणयुक्तं=प्रमाणोपेतं पुच्छं=लाङ्गूलं यस्य तत् । मत्तं=मदोन्मत्तं,मेघमिव गुडगुडायमानं=गुड-गुड'-ध्वनिं कुर्वत् । मन इति मनश्च पवनश्च मनः-पवनौ तौ जेतुं शीलमस्य मनःपवनजयी तादृशो वेगो यस्य तत् मनःपवनाधिकवेगवदित्यर्थः । प्रागुक्तमेव स्मारयन्नुपसंहरतिदिव्यमित्यादि । तं=त्वाम्, 'मूले द्वितीयार्थे षष्ठी प्राकृतत्वात्' । विहायसम्=आकाशे, द्वितीया तु वहधातोर्द्विकर्मकत्वात्, उद्वहामि=उत्क्षिपामि । दन्त-मुसलैः=दन्तरूपैर्मुसलैः, प्रतीच्छामि=आकाशात्पतन्तं गृह्णामि भविष्यत्त्वेऽपि कालासत्तिबोधनाय वर्तमानप्रयोग -अयमागच्छामी'त्यादिवत्, एवमग्रेऽपि । पादयोः=चरणाभ्याम् 'तृतीयार्थे सप्तमी' लोलयामि=मर्दयामि ॥९९-१०२॥

१ तथा चोक्तं-तथा स्यान्नीहृकृष्वहाम्' इति स्पष्टं सिद्धान्तकौमुद्याम् ।
२ उक्तञ्च-वर्तमानसामीप्ये वर्तमानवद्वा' (पा ३ । ३ । १३१) इति ।

पूछ कुछ चिपकी हुईसी और प्रमाणोपेत-जितनी होनी चाहिए उतनी थी। वह मदोन्मत्त था। मेघके समान 'गुड-गुड' ध्वनि कर रहा था। उसका वेग मन और पवनसे भी तीव्र था। देवताने ऐसे दिव्य हाथीके रूपकी विक्रया की। विक्रिया करके जिधर पोषधशाला और कामदेव श्रावक था, उधर पहुँचा। पहुँच कर कामदेव श्रावकसे इस प्रकार बोला-"अबे ओ कामदेव श्रावक! जैसा कहता हूँ वैसा तू न करेगा तो मै तुझे अपनी सूंडमें पकडूंगा, और पकड कर पोषधशालासे ले जाऊँगा। ले जाकर ऊपर आकाशमे उछाल दूंगा, और उछाल कर अपने पैने (तीखे) दाँतरूपी मूसलोंपर झेल लूंगा (ग्रहण कर लूंगा) झेलकर तीन वार नीचे पृथ्वीतल पर रख कर पैरोंसे मसल दूंगा, जिससे तू अत्यन्त दुःखसे आर्त होकर असमयमें ही जीवनसे हाथ धो बैठेगा"॥१०२॥

તેને વીસ નખ હતા તેનુ પૂછડુ જરા ચોટી ગએલુ અને પ્રમાણોપેત જેટલુ લાબુ હોવુ જોઈએ તેટલુ લાબુ હતુ તે મદોન્મત્ત હતો મેઘની પેઠે 'ગુડ ગુડ' ધ્વનિ કરી રહ્યો હતો તેનો વેગ મન અને પવન કરતા પણ તીવ્ર હતો દેવતાએ એવા દિવ્ય હાથીના રૂપની વિક્રિયા કરી પછી જ્યા પોષધશાળા અને કામદેવ શ્રાવક હતો, ત્યા તે પહોચ્યો પહોચીને કામદેવ શ્રાવકને આ પ્રમાણે કહેવા લાગ્યો. 'અરે ઓ કામદેવ શ્રાવક! હુ જેમ કહુ છુ તેમ તુ નહિ કરે, તો હુ તને મારી સૂઢમા પકડીશ, અને પકડીને પોષધશાળામાથી લઈ જઈશ, ઉછાળીને મારા તીખા દાતરૂપી મૂશળો પર ઝીલી લઈશ, ઝીલીને ત્રણવાર નીચે-પૃથ્વી પર મૂકી પગથી કચડી નાખીશ, એથી તુ અત્યત દુ,ખથી આર્ત્ત થઈને અસમયેજ જીવનથી હાથ ધોઈ બેસીશ' (૧૦૨)

शिरोभागतः, उदग्रम्=उच्छ्रितम्, पृष्ठतःपश्चाद्भागतः वराह सूकराऽऽकारम्। अजेति–अजा=छागी तस्याः कुक्षिः=जठर तद्वत्कुक्षिर्यस्य तत्, आयामतायामुप-मानमिदम्। अवलम्बकुक्षि=अधोलम्बमानोदरम्। प्रलम्बेति प्रलम्बः=दीर्घ.लम्बो-दरस्येव=गणेशस्येव अधरः=अधरोष्ठः, करः=शुण्डा च यस्य तत्। अभ्युद्गतेति-अभ्युद्गतौ=मुखान्निर्गतौ मुकुलभुतमल्लिकापुष्पवद्विमलौ धवलौ च दन्तौ यस्य, यद्वा अभ्युद्गतः=निस्सृतः मुकुल.=कुड्मलो यस्यास्तादृशी या मल्लिका=पुष्पविशेषः, तद्व द्विमलौ=मनोहरौ धवलौ=स्वच्छौ च दन्तौ यस्य, अथवा मल्लिकामुकुलवदभ्युद्गतौ विमलौ धवलौ च दन्तौ यस्य तम्, अत्र पक्षे समासस्तु प्राकृतगतेर्वैचित्र्यादव गन्तव्यः। काञ्चनेति–काञ्चनस्य=सुवर्णस्य कोश्यौ=खड्गादिपिधानीवद्दन्तप्रमाणेन निर्मितौ नातिपृथू दीर्घौ च सम्पुटौ तयोः प्रविष्टौ–तदाच्छन्नावित्यर्थः, दन्तौ यस्य तत्। आनामितेति–आ=ईषत् नामितः=मन्नीकृता यश्चाप =धनुस्तद्वल्ललिता= सुन्दरी सवेल्लिना=तिर्यक्सञ्चालिता च अग्रशुण्डा=शुण्डाग्रभागो यस्य तत्। कूर्मेति कूर्म =कमठस्तद्वत् प्रतिपूर्णाः=स्थूलचिपिटाश्चरणा यस्य तत्। विंशतीति विंशति

१ व्याख्यास्वरूपमात्रमिदम्, समासस्तु–अधरश्च करश्चाधरकर–(प्राण्यङ्ग-त्वादेकवद्भावः–) लम्बोदरस्येवाधरकर–लम्बोदराधरकरम् प्रलम्ब लम्बोदराधर-कर यस्य तदिति।

ऊँचा और पीछेसे सुअरके आकारका रूप बनाया। उसका पेट बकरीके पेटके समान लम्बा और नीचे लटकता हुआ था। उसकी सूड और होठ खूब मोटे और गणेशजीकी सूड तथा होठके समान थे। उसके दाँत मूहके बाहर निकले हुए मुकुलित मल्लिका पुष्पकी भाँति निर्मल और सफेद थे, और मानो सोनेकी म्यानमें रखे हुए हों, उसी प्रकार दाँतोंके ठीक बराबर सुवर्णके वेष्टनसे युक्त थे। उसकी सूडका अग्र भाग कुछ कुछ झुके हुए धनुषके समान मुडा हुआ था। उसके पैर कछुए के समान स्थूल और चपटे थे। उसके बीस नख थे। उसकी

સસ્થિત, સુજાત, આગળથી ઉંચુ અને પાછળથી સુઅરના આકારનુ રૂપ બનાવ્યુ એનુ પેટ બકરીના પેટની પેઠે લાબુ અને નીચે લટકતુ હતુ તેની સૂઢ અને હોઠ ખૂબ મોટા અને ગણેશની સૂઢ તથા, હોઠના જેવા હતા, તેના દાત મ્હોની બહાર નીકળેલા અને ખીલેલા મલ્લિકાપુષ્પના જેવા નિર્મળ તથા સફેદ હતા, અને જાણે સોનાના મ્યાનમા રાખેલા હોય એ પ્રમાણે દાત સારી રીતે સોનાના વેષ્ટનથી યુક્ત હતા તેની સૂઢનો અગ્રભાગ જરા-તરા મરડાએલા ધનુષ્યની પેઠે મરડાયલો હતો

घोरविसं महाकायं मसीमूसाकालगं नयणविसरोसपुण्णं अंजणपुंज-निगरप्पगासं रत्तच्छं लोहियलोयणं जमलजुयलचचलजीहं धरणी-यलवेणिभूयं उक्कुडफुडकुडिलजडिलकक्कसवियडफुडाडोवकरणदच्छं लोहागरधम्ममाणधमधमंतघोसं अणागलियतिव्वचंडरोसं सप्परूवं विउव्वइ, विउव्वित्ता जेणेव पोसहसाला जेणेव कामदेवे समणोवासए तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छित्ता कामदेवं समणोवासयं एवं वयासी-हंभो कामदेवा! समणोवासया! जाव न भंजेसि तो ते अज्जेव अहं सरसरस्स कायं दुरुहामि, दुरुहित्ता पच्छि-मेणं भाएणं तिक्खुत्तो गीवं वेढेमि, वेढित्ता तिक्खाहिं विस-परिगयाहिं दाढाहिं उरंसि चेव निकुट्टेमि, जहा णं तुमं अट्ट-दुहट्टवसट्टे अकाले चेव जीवियाओ ववरोविज्जसि ॥१०७॥

महाकायं मषीमूषाकालकं नयनविषरोषपूर्णम् अञ्जनपुञ्जनिकरप्रकाशं रक्ताक्षं लोहित-लोचनं यमलयुगलचञ्चलजिह्वं धरणीतलवेणिभूतम् उत्कटस्फुटकुटिलजटिलकर्कश-विकटस्फटाटोपकरणदक्षं, लोहाकरध्मायमानधमधमद्घोषम् अनाकलिततीव्रचण्डरोषं सर्परूपं विकुरुते, विकृत्य येनैव पौषधशाला येनैव कामदेवः श्रमणोपासकस्तेनै-वोपागच्छति, उपागत्य कामदेवं श्रमणोपासकमेवमवादीत्-"हंभोः कामदेव! श्रमणोपासक! यावत् न भनक्षि तर्हि तेऽद्यैवाहं सरसरेति कायं दूरोहामि, दूरुह्य पश्चिमेन भागेन त्रिकृत्वो ग्रीवां वेष्टयामि, वेष्टयित्वा तीक्ष्णाभिर्विषपरिगताभि-र्दंष्ट्राभिरुरस्येव निकुट्टामि यथा खलु त्वमार्त्तदुःखार्त्तवशार्त्तोऽकाल एव जीवि-ताद् व्यपरोप्यसे ॥ १०७ ॥

टीका-उग्रेति-उग्रविषादयः शब्दा एकार्था अपि विषाऽऽतिशय्यद्योतनायोक्ताः, व्याख्यान्तरं तु कष्टकल्पनासिद्धत्वाद्धेयमेव। मषी="मसी कज्जलादि" मूषा=मूषिकी

टीकार्थ-'तए णं से' इत्यादि। हाथीरूपधारी देवताके ऐसा कहने पर भी श्रावक कामदेव भयभीत न हुआ यावत् ध्याननिष्ठ

टीकार्थ-'तए णं से' ઇત્યાદિ હાથીરૂપધારી દેવતાના એવા કથનથી પણ શ્રાવક કામદેવ ભયભીત ન થયો, યાવત્ ધ્યાનનિષ્ઠ વિચરી રહ્યો (૧૦૩) હાથીરૂપધારી દેવતાએ

मूलम्–तए ण से कामदेवे समणोवासए तेण देवेणं हत्थि-रूवेण एव वुत्ते समाणे अभीए जाव विहरइ ॥१०३॥ तए ण से देवे हत्थिरूवे कामदेवे समणोवासय अभीय जाव विहरमाणं पासइ,पासित्ता दोच्चंपि तच्चंपि कामदेव समणोवासय एव वयासी हंभो कामदेवा ! तहेव जाव सो विहरइ ॥१०४॥ तए ण से देवे हत्थिरूवे कामदेव समणोवासयं अभीय जाव विहरमाणं पासइ, पासित्ता आसुरुत्ते४ कामदेव समणोवासयं सोंडाए गिण्हेइ, गिण्हित्ता उड्ढ वेहास उव्विहइ, उव्विहित्ता तिक्खेहि दंतमुसलेहि पडिच्छइ, पडिच्छित्ता अहे धरणितलंसि तिक्खुत्तो पाएसु लोलेइ ॥१०५॥ तए ण से कामदेवे समणोवासए त उज्जलं जाव अहियासेइ ॥१०६॥ तए ण से देवे हत्थिरूवे कामदेव समणोवासय जाहे नो सचाएइ जाव सणियं२ पच्चोसक्कइ, पच्चोसक्कित्ता पोसहसालाओ पडिणिक्खमइ,पडिणिक्खमित्ता दिव्व हत्थिरूवं विप्पजहइ, विप्पजहित्ता एग मह दिव्व सप्परूव विउव्वइ–उग्गविस चडविस

छाया—तत खलु स कामदेव' श्रमणोपासकस्तेन देवेन हस्तिरूपेणैवमुक्तः सन्नभीतो यावद्विहरति ॥१०३॥ तत. खलु स देवो हस्तिरूप. कामदेव श्रमणोपासकमभीत यावद्विहरमाण पश्यति, दृष्ट्वा द्वितीयमपि तृतीयमपि कामदेव श्रमणोपासकमेवमवादीत्–"हंभो कामदेव !" तथैव यावत्स विहरति ॥१०४॥ ततः खलु स देवो हस्तिरूप' कामदेव श्रमणोपासकमभीत यावद्विहरमाण पश्यति, दृष्ट्वा आशुरक्त ४ कामदेव श्रमणोपासक शुण्डया गृह्णाति, गृहीत्वा ऊर्ध्व विहायसमुद्वहति, उदुह्य तीक्ष्णैर्दन्तमुसलैः प्रतीच्छति, प्रतीष्याधो धरणितले त्रिकृत्व पादयोर्लोलयति ॥ १०५ ॥ तत खलु स कामदेव श्रमणोपासकस्तामुज्ज्वला यावदध्यास्ते ॥१०६॥ तत' खलु स देवो हस्तिरूप कामदेव श्रमणोपासक यदा नो शक्नोति यावत्–शनै २ प्रत्यवष्वष्कते, प्रत्यवष्वष्क्य पोषधशालात प्रतिनिष्क्रामति, प्रतिनिष्क्रम्य दिव्य हस्तिरूप विप्रजहाति, विप्रहायैक महद् दिव्य सर्परूप विकुरुते–उग्रविष चण्डविष घोरविष

लोचनमित्याभ्यां विशेषणाभ्यामतिरक्तनेत्रत्वमभिव्यज्यते। यमलेति यमला=ससक्ता युगलरूपा चञ्चला=चपला (ललन्ती) च जिह्वा यस्य तत्, यतश्च मषीमूषाकालकमञ्जनपुञ्जनिकरप्रकाश चात एव धरणितलवेणिभूत=भूतलस्य केशबन्धवत्प्रतीयमानम्। उत्कटेति उत्कट=अनभिभवनीयतया तीव्रतर., स्फुट:=प्रकाशमानतया व्यक्त:, कुटिल=अर्द्धचन्द्राकारतया भुग्न', जटिल:=पृथुल, कर्कश'=मार्दवाभावेन कठोर:,विकट:=अतिविशालतया भयङ्कर', इत्थम्भूतो य' स्फटाटोप:=फणामण्डल, तस्य करणे=विधाने दक्ष=समर्थम्। लोहेति-ध्मायमान:=शब्दायमानो यो लोहाकर=लोहतापनस्थान (भस्त्रामुखमिति तु प्रतिभाति) तस्येव धमधमन्='धम धम' इत्याकारक' (उपलक्षणमेतत् 'फूफू' इत्याकारकस्यापि) घोष:=शब्दो यस्य तत्। अनाकलितेति-अनाकलित'=अपरिमितत्वेन निरोद्धुमशक्त:,अतएवतीव्र.=नितान्त: प्रचण्ड.=दारुण राप.=क्रोधो यस्य तत्। सरसरेति-सरसर' इति कृत्वा झटि-

१. पूर्वनिपातप्रकरणस्यानित्यत्वात्प्राकृतत्वाद्वा 'लोहायर' इत्यस्य पूर्वनिपात:।

प्रकाश (वर्ण) था। 'रक्त' और 'लोहित' इन दो विशेषणोंसे यह प्रकट होता है कि उसके नेत्र अत्यन्त लाल थे। उसकी जुडी हुई दोनों जीभें लपलपा रही थी। चूंकि वह अत्यन्त काला था इससे ऐसा प्रतीत होता था जैसे वसुन्धरा सुन्दरीका केशपाश (केशबन्ध जूडा) हो। वह उत्कट (तीव्र), प्रगटरूप, कुटिल (टेढे), जटिल (मोटे), कठोर तथा भयकर फण फैलानेमें समर्थ था। लोहेको तपानेके स्थान (सम्भवतः भस्त्रा के मुख)के समान 'धमधम' उपलक्षणसे 'फू-फू' शब्द करता था। असीम होनेके कारण रोका न जा सकने योग्य तीव्रतर भयकर उसका क्रोध था। उस देवताने ऐसा सापका रूप बनाया। बना कर जिधर पोषधशाला और कामदेव था उधर पहुँचा। पहुँच कर कामदेव

વર્ણ હતા 'રક્ત' અને 'લોહિત' એ બે વિશેષણોથી એમ પ્રકટ થાય છે કે તેના નેત્રો અત્યત લાલ હતા તેની જોડાયલી બે જીભો લપલપ કરી રહી હતી તે અત્યત કાળો હતો તેથી એમ પ્રતીત થતુ હતુ જાણે વસુધરા સુદરીનો કેશપાશ (વાળનો ગુચ્છો) હોય તે ઉત્કટ (તીવ્ર), પ્રકટરૂપ, કુટિલ (વાંકી), જટિલ (જાડી), કઠોર તથા ભયકર ફણા ફેલાવવા સમર્થ હતો લોઢાને તપાવવાના સ્થાન (જેમકે ભઠ્ઠીનુ મ્હો) ની પેઠે 'ધમ ધમ' ઉપલક્ષણે કરીને 'ફૂ ફૂ' શબ્દ તે કરતો હતો અસીમ હોવાને કારણે રોકી ન શકાય તેવો તીવ્રતર ભયકર તેનો ક્રોધ હતો એ દેવતાએ એવુ સાપનુ રૂપ ધારણ કર્યું, અને જ્યા પોષધશાળા અને કામદેવ

तद्वत्कालक=श्यामम् । नयनेति-नयनयो=नेत्रयोर्विष नयनविष रोषोऽमर्षस्ताभ्यां पूर्णम् । अञ्जनेति-अञ्जनाना=कज्जलाना पुञ्जाः अञ्जनपुञ्जास्तेषा निकरः=राशिः कज्जलमहापुञ्ज इत्यर्थः, स इव प्रकाशते, यद्वा तद्वत्प्रकाशो यस्य तत्, रक्ताक्ष लोहित

विचरता रहा ॥१०३॥ हाथीरूपधारी देवताने कामदेव श्रावकको निर्भय यावत् विचरते देखा । देखकर दूसरी बार और तोसरी बार उसने कामदेव श्रावकसे वही कहा परन्तु वह जैसा का तैसा यावत् विचरता रहा ॥१०४॥ फिर भी हाथीरूपधारी देवने कामदेव श्रावक को निर्भय यावत् विचरते देखा । देखकर लाल पीला आदि ४ होकर कामदेव श्रावकको सूडसे पकडा । पकडकर ऊपर आकाशमे उछाल दिया और उछाल कर तीखे दातो पर झेल लिया । झेलकर नीचे जमीन पर रखकर तीनवार पैरोसे मसला ॥१०५॥ तब भी कामदेव श्रावकने उस असह्य यावत् वेदनाको सहा ॥१०६॥ जब हाथीरूप धारी देवता कामदेव श्रावकको डिगा न सका तो यावत धीरेधीरे लौट गया । लौट कर पोपधशालासे बाहर निकला, और निकल कर दिव्य हाथीके रूपको त्याग दिया । त्याग कर अबकी बार उसने एक दिव्य महान सर्पका रूप धारण किया । वह सर्प उग्रविषवाला, चडविषवाला, घोरविपवाला महाकाय (बहुत लम्बा-चौडा)था । मपी (स्याही) और मूषी (चूही)के समान काला था । उसके नेत्र विष और रोषसे परिपूर्ण थे । काजलके महापुज (ढेर)के समान उसका

કામદેવ શ્રાવકને નિર્ભય યાવત્ વિચરતો જોઈને બીજી વાર અને ત્રીજી વાર તેણે કામદેવ શ્રાવકને એજ પ્રમાણે કહ્યુ પરન્તુ તે તો જેમનો તેમજ વિચરી રહ્યો (૧૦૪) ફરીથી પણ હાથીરૂપધારી દેવતાએ કામદેવ શ્રાવકને નિર્ભય યાવત્ વિચરતો જોયો, એટલે તેણે લાલ પીળો વગેરે થઈને કામદેવ શ્રાવકને સૂઢથી પકડયો, ઉપર આકાશમા ઉછાળ્યો, ઉછાળીને તીખા દાતો પર ઝીલી લીધો પછી નીચે જમીન પર મૂકીને ત્રણ વાર પગથી કચડયો (૧૦૫). ત્યારે પણ કામદેવ શ્રાવકે એ અસહ્ય વેદનાને સહન કરી (૧૦૬) જ્યારે હાથીરૂપધારી દેવતા કામદેવ શ્રાવકને ડગાવી ન શકયો ત્યારે યાવત્ ધીરે ધીરે તે પાછો ફર્યો પાછા ફરીને પોષધશાળામાથી નીકળ્યો અને દિવ્ય હાથીના રૂપનો તેણે ત્યાગ કર્યો પછી તેણે એક દિવ્ય મહાન્ સર્પનુ રૂપ ધારણ કર્યું એ સર્પ ઉગ્ર વિષવાળો, ચડવિષવાળો, ઘોર વિષવાળો, મહાકાય (ખૂબ લાંબો પહોળો) હતો શાહી અને કાળી ઉંદરડી જેવો તે કાળો હતો તેના નેત્રો વિષ અને રોષથી પરિપૂર્ણ હતા કાજળના ઢગલા જેવો તેનો

रुत्ते ४ कामदेवस्स सरसरस्स काय दुरुहइ, दुरुहित्ता पच्छिमभाएणं तिक्खुत्तो गीव वेढेइ, वेढित्ता तिक्खाहिं विसपरिगयाहिं दाढाहिं उरंसि चेव निकुट्टेइ ॥ १०९ ॥ तए ण से कामदेवे समणोवासए तं उज्जलं जाव अहियासेइ ॥ ११० ॥ तए ण से देवे सप्परूवे कामदेवं समणोवासयं अभीय जाव पासइ, पासित्ता जाहे नो संचाएइ कामदेव समणोवासय निग्गथाओ पावयणाओ चालित्तए वा खोभित्तए वा विपरिणामित्तए वा ताहे सते तते परितते सणियंर पच्चोसक्कइ, पच्चोसक्कित्ता पोसहसालाओ पडिणिक्खमइ, पडिणिक्खमित्ता दिव्व सप्परूव विप्पजहइ,विप्पजहित्ता एग महं दिव्व देवरूवं विउव्वइ॥१११॥

त्पश्यति, दृष्ट्वा आशुरक्त.४ कामदेवस्य सरसरेति काय दूरोहति, दूरुह्य पश्चिम भागेन त्रिकृत्वो ग्रीवा वेष्टयति, वेष्टयित्वा तीक्ष्णाभिर्विषपरिगताभिर्दंष्ट्राभिरुरस्येव निकुट्टति ॥१०९॥ तत खलु स कामदेव श्रमणोपासकस्तामुज्ज्वला यावद भ्यास्ते ॥ ११० ॥ तत. खलु स देवः सर्परूप कामदेव श्रमणोपासकमभीत यावत्पश्यति, दृष्ट्वा यदा नो शक्नोति कामदेव श्रमणोपासक नैर्ग्रन्थ्यात्प्रवचना च्चालयितु वा क्षोभयितु वा विपरिणमयितु वा तदा शान्त., तान्तः, परितान्तः

और देखकर यावत लाल पीला आदि ४ होकर सरसराता हुआ शरीर पर सवार हो गया। पीछेकी ओरसे तीन वार गर्दनकों लपेट ली और विषैली तीक्ष्ण दाढ़ोसे उसके वक्षस्थलमें डसने लगा ॥ १०९ ॥ तब भी कामदेव श्रावकने उस असह्य वेदनाको सहन किया ॥ ११० ॥ तब सर्परूप देवताने कामदेव श्रावकको निर्भय (यावत) देखा। देखकर जब कामदेव श्रमणोपासकको निर्ग्रन्थ प्रवचनसे चलायमान

નિર્ભય યાવત્ જોયો, અને જોઇને યાવત લાલ-પીળો આદિ થઇને સડસડાટ કરતો શરીર પર સવાર થઇ ગયો, પાછળની બાજુએથી ત્રણ વાર ગર્દનને લપેટા લીધા અને ઝેરીલી તીક્ષ્ણ દાઢોથી તેની છાતીમા ડંખ માર્યા (૧૦૯) તો પણ કામદેવ શ્રાવકે એ અસહ્ય વેદનાને સહન કરી (૧૧૦) સર્પરૂપ દેવતાએ કામદેવ શ્રાવકને નિર્ભય (યાવત્) જોયો અને જ્યારે કામદેવ શ્રમણોપાસકને નિર્ગ્રન્થ પ્રવચનથી

मूलम्-तए णं से कामदेवे समणोवासए तेणं देवेण सप्परूवेणं एवं वुत्ते समाणे अभीए जाव विहरइ। सोवि दोच्चंपि तच्चंपि भणइ, कामदेवो वि जाव विहरइ ॥१०८॥ तए णं से देवे सप्परूवे कामदेवं समणोवासयं अभीयं जाव पासई पासित्ता आसु

तीत्यर्थः, दूरोहामि=आरोहामि-आरोक्ष्यामीति यावत्-लकारः प्राग्वत्। विषपरिगताभिः=विषपूर्णाभिः निकुट्टामि=सातिशयं दशामि ॥१०३-१०७॥

छाया-ततः खलु स कामदेवः श्रमणोपासकस्तेन देवेन सर्परूपेणैवमुक्तः सन् अभीतो यावद्विहरति। सोऽपि द्विवारमपि त्रिवारमपि भणति, कामदेवोऽपि यावद्विहरति ॥१०८॥ ततः खलु स देवः सर्परूपः कामदेवं श्रमणोपासकमभीतं याव

श्रावकसे इस प्रकार बोला-"अरे कामदेव श्रावक! तू शील आदिको भग नहीं करता तो मैं शीघ्र ही तेरे शरीर पर 'सर-सर' करता हुआ चढ़ता हूँ। चढ़कर पीछेसे तीन चार गलेको लपेट लूगा, जिससे तू अत्यन्त दु:खसे बेहोस होकर असमय मे ही जीवनसे हाथ धो लेगा।"

यहाँ 'उग्रविष, चण्डविष' आदि पदोंका प्रायः एकसा अर्थ है किन्तु अत्यन्त ही विषैला बतानेके लिए अनेक पदोंका प्रयोग किया है ॥ १०७ ॥

टीकार्थ-'तए णं से' इत्यादि सर्परूप धारी देवता के ऐसा कहने पर भी कामदेव श्रावक निर्भय यावत् विचरता रहा। उसने दूसरी बार कहा, तीसरी बार कहा, मगर कामदेव जैसा का तैसा विचरता रहा ॥१०८॥ तब सर्परूप देवने कामदेव श्रावकको निर्भय यावत् देखा,

હતા ત્યા તે પડકાર્યો પછી કામદેવ શ્રાવકને આ પ્રમાણે કહેવા લાગ્યો "અરે કામદેવ શ્રાવક! તુ શીલ આદિનો ભગ નહીં કરે તો હુ શીઘ્ર તારા શરીર પર સડસડાટ કરતો ચઢીશ, પછી ત્રણવાર ગળાને લપેટા લઇશ, અને તીવ્ર ઝેરીલી દાઢોથી તારી છાતીમા ડખ દઇશ, જેથી તુ અત્યત દુખથી બેહોશ થઇને અસમયેજ જીવન ગુમાવી બેસીશ'

અહીં 'ઉગ્રવિષ' 'ચડવિષ' આદિ પદોનો પ્રાય, એકસરખો અર્થ છે, પરતુ અત્યત ઝેરીલો બતાવવાને માટે અનેક પદોનો પ્રયોગ કરવ મા આવ્યોછે ૧૦૭

ટીકાર્થ-'तए णं से' ઇત્યાદિ સર્પરૂપધારી દેવતાએ એમ કહ્યા છતા કામદેવ શ્રાવક નિર્ભય યાવત્ વિચરી રહ્યો તેણે બીજી વાર કહ્યુ, ત્રીજી વાર કહ્યુ, પરતુ કામદેવ જેમનો તેમ વિચરી રહ્યો (૧૦૮) ત્યારે સર્પરૂપ દેવતાએ કામદેવ શ્રાવકને

अभिसमन्नागया। एवं खलु देवाणुप्पिया ! सक्के देविंदे देवराया जाव सक्कंसि सीहासणंसि चउरासीईए सामाणियसाहस्सीणं जाव अन्नेसिं च बहूणं देवाण य देवीण य मज्झगए एवमाइक्खइ ४– "एवं खलु देवाणुप्पिया ! जंबुद्दीवे दीवे भारहे वासे चंपाए नयरीए

प्रतिपत्तिर्लब्धा, प्राप्ता, अभिसमन्वागता। एवं खलु देवानुप्रिय ! शक्रो देवेन्द्रो देवराजो यावत् शाक्रे सिंहासने चतुरशीतेःसामानिकसाहस्रीणां यावदन्येषां च बहूनां देवानां च देवीनां च मध्यगत एवमाख्याति४–'एवं खलु देवानुप्रियाः ! जम्बूद्वीपे

टीकार्थ–'हारविराइये'–त्यादि उसका वक्षस्थल हारसे विभूषित था। यावत् अपनी कान्तिसे दसों दिशाओंको प्रकाशमय करते हुए उसने प्रासादीय, दर्शनीय, अभिरूप, प्रतिरूपदिव्य देवरूपकी विक्रिया की। विक्रिया करके कामदेव श्रमणोपासककी पोषधशालामें प्रवेश किया। प्रवेश करके आकाशमें स्थित बड़ी छोटी घंटियों वाले उत्तम पांच वर्ण के वस्त्रोंको धारण कर कामदेव श्रावकसे इस प्रकार कहने लगा– "हे कामदेव श्रमणोपासक ! तुम धन्य हो, देवानुप्रिय ! तुम कृतार्थ हो, कृतलक्षण हो। देवानुप्रिय ! मनुष्य जन्मका फल तुम्हारे लिए सुलभ है, क्योंकि तुम्हें निर्ग्रन्थ प्रवचनमें इस प्रकारकी यह प्रतिपत्ति (जानकारी) लब्ध हुई, प्राप्त हुई और सामने आई है। देवानुप्रिय ! देवेन्द्र देवराज शक्र महाराजने अपने शक्र सिंहासन परसे चौरासी हजार सामानिक तथा अन्य बहुतसे देवों तथा देवियोंके बीच ऐसा

ટીકાર્થ–'હારવિરાઇયે'–ત્યાદિ તેનું વક્ષઃસ્થલ હારથી વિભૂષિત હતું તે યાવત્ પોતાની કાન્તિથી દશે દિશાઓને પ્રકાશમય કરતો હતો તેને પ્રાસાદીય, દર્શનીય, અભિરૂપ, પ્રતિરૂપ દિવ્ય દેવરૂપની વિક્રિયા કરી પછી તેણે કામદેવ શ્રમણોપાસકની પૌષધશાળામા પ્રવેશ કર્યો આકાશમા રહીને અને નાની નાની ઘટડીઓવાળા ઉત્તમ પાચ વર્ણના વસ્ત્રોને ધારણ કરીને તે કામદેવ શ્રાવકને આ પ્રમાણે કહેવા લાગ્યો "હે કામદેવ શ્રમણોપાસક ! તુ ધન્ય છે, દેવાનુપ્રિય ! તુ કૃતાર્થ છે, કૃતલક્ષણ છે, દેવાનુપ્રિય ! મનુષ્યજન્મનુ ફળ તારે માટે સુલભ છે, કારણકે તને નિર્ગ્રન્થ પ્રવચનમા આ પ્રકારની પ્રતિપત્તિ (જાણવાપણુ) લબ્ધ થઇ છે, પ્રાપ્ત થઇ તે અને સામે આવી છે દેવાનુપ્રિય ! દેવેન્દ્ર દેવરાજ શક્રમહારાજે પોતાના શક્ર સિંહાસન પરથી ચોરાશી હજાર સામાનિક તથા બીજા ઘણા દેવો તથા દેવીઓની વચ્ચે એવું કહ્યુ "દેવાનુપ્રિયો ! જમ્બૂદ્વીપના

मूलम्—हारविराइयवच्छं जाव दस दिसाओ उज्जोवेमाणं पासाईयं दरिसणिज्जं अभिरूवं पडिरूवं दिव्वं देवरूवं विउव्वइ, विउव्वित्ता कामदेवस्स समणोवासयस्स पोसहसालं अणुप्पविसइ, अणुप्पविसित्ता अंतलिक्खपडिवन्ने सखिंखिणियाइं पंचवण्णाइं वत्थाइं पवरपरिहिए कामदेवं समणोवासयं एवं वयासी हंभो कामदेवा! समणोवासया! धन्नेसि णं तुमं देवाणुप्पिया! सपुण्णे कयत्थे कयलक्खणे, सुलद्धे णं तव देवाणुप्पिया! माणुस्सए जम्मजीवियफले, जस्स णं तव निग्गंथे पावयणे इमेयारूवा पडिवत्ती लद्धा पत्ता

शनैः२ प्रत्यवष्वष्कते, प्रत्यवष्वष्क्य पोषधशालात प्रतिनिष्क्रमति, प्रतिनिष्क्रम्य दिव्यं सर्परूपं विप्रजहाति, विप्रहायैकं महद्दिव्यं देवरूपं विकुरुते ॥ १११ ॥

टीका—व्याख्या छायया गतार्था ॥ १०८–१११ ॥

छाया—हारविराजितवक्षो यावत् दश दिशा उद्योतयत् प्रासादीयं दर्शनीयमभिरूपं प्रतिरूपं दिव्यं देवरूपं विकुरुते, विकृत्य कामदेवस्य श्रमणोपासकस्य पोषधशालामनुप्रविशति, अनुप्रविश्यान्तरिक्षप्रतिपन्नः सकिङ्किणीकानि पञ्चवर्णानि वस्त्राणि प्रवरपरिहितः कामदेवं श्रमणोपासकमेवमवादीत्—"हंभो कामदेव! श्रमणोपासक! धन्योऽसि खलु त्वं देवानुप्रिय! सम्पूर्णः कृतार्थः, कृतलक्षणः सुलब्धं खलु तव देवानुप्रिय! मानुष्यकं जन्मजीवितफलं, यस्य खलु तव नैर्ग्रन्थ्ये प्रवचने इयमेतद्रूपा

१ 'किङ्किण्यः=क्षुद्रघण्टिकास्ताभिः सहितानि' इति व्याख्या।

न कर सका, उसका चित्त चंचल न कर सका, एवं उसके परिणामोंको बदल न सका तो शान्त, ग्लानियुक्त और अत्यन्त ग्लानियुक्त लज्जित होकर धीरे धीरे लौट गया। लौट कर पोषधशालासे निकला। निकल कर दिव्य सर्प रूपको त्यागा। त्याग कर देवताके दिव्य रूपको धारण किया ॥ १११ ॥

ચલાયમાન ન કરી શક્યો, તેના ચિત્તને ચંચળ ન કરી શક્યો, તેમજ તેના પરિણામોને ન બદલાવી શક્યો, ત્યારે તે શાન્ત, ગ્લાનિયુક્ત અને અત્યંત ગ્લાનિયુક્ત-લજ્જિત થઇને ધીરે-ધીરે પાછો ચાલ્યો ગયો પાછો ફરીને તે પોષધશાળામાંથી બહાર નીકળ્યો, દિવ્ય સર્પરૂપનો તેણે ત્યાગ કર્યો અને દેવતાના દિવ્ય રૂપને ધારણ કર્યું (૧૧૧)

अभिसमन्नागया। एवं खलु देवाणुप्पिया ! सक्के देविंदे देवराया जाव सक्कंसि सीहासणंसि चउरासीईए सामाणियसाहस्सीणं जाव अन्नेसिं च बहूणं देवाणं य देवीणं य मज्झगए एवमाइक्खइ ४— "एवं खलु देवाणुप्पिया ! जंबुद्दीवे दीवे भारहे वासे चंपाए नयरीए

प्रतिपत्तिर्लब्धा, प्राप्ता, अभिसमन्वागता। एवं खलु देवानुप्रिय ! शक्रो देवेन्द्रो देवराजो यावत् शक्रे सिंहासने चतुरशीतेःसामानिकसाहस्रीणां यावदन्येषां च बहूनां देवानां च देवीनां च मध्यगत एवमाख्याति४—'एवं खलु देवानुप्रियाः ! जम्बूद्वीपे

टीकार्थ—'हारविराइये'—इत्यादि उसका वक्षस्थल हारसे विभूषित था। यावत् अपनी कान्तिसे दसों दिशाओंको प्रकाशमय करते हुए उसने प्रासादीय, दर्शनीय, अभिरूप, प्रतिरूप दिव्य देवरूपकी विक्रिया की। विक्रिया करके कामदेव श्रमणोपासककी पोषधशालामें प्रवेश किया। प्रवेश करके आकाशमें स्थित वह छोटी छोटी घंटियों वाले उत्तम पांच वर्ण के वस्त्रोंको धारण कर कामदेव श्रावकसे इस प्रकार कहने लगा— "हे कामदेव श्रमणोपासक ! तुम धन्य हो, देवानुप्रिय ! तुम कृतार्थ हो, कृतलक्षण हो। देवानुप्रिय ! मनुष्य जन्मका फल तुम्हारे लिए सुलभ है, क्योंकि तुम्हें निर्ग्रन्थ प्रवचनमें इस प्रकारकी यह प्रतिपत्ति (जानकारी) लब्ध हुई, प्राप्त हुई और सामने आई है। देवानुप्रिय ! देवेन्द्र देवराज शक्र महाराजने अपने शक्र सिंहासन परसे चौरासी हजार सामानिक तथा अन्य बहुतसे देवों तथा देवियोंके बीच ऐसा

टीकार्थ—'हारविराइये'—ઇત્યાદિ તેનું વક્ષઃસ્થલ હારથી વિભૂષિત હતું તે યાવત્ પોતાની કાન્તિથી દશે દિશાઓને પ્રકાશમય કરતો હતો તેને પ્રાસાદીય, દર્શનીય, અભિરૂપ, પ્રતિરૂપ દિવ્ય દેવરૂપની વિક્રિયા કરી પછી તેણે કામદેવ શ્રમણોપાસકની પોષધશાળામાં પ્રવેશ કર્યો આકાશમાં રહીને અને નાની નાની ઘંટડીઓવાળાં ઉત્તમ પાંચ વર્ણના વસ્ત્રોને ધારણ કરીને તે કામદેવ શ્રાવકને આ પ્રમાણે કહેવા લાગ્યો "હે કામદેવ શ્રમણોપાસક ! તું ધન્ય છે, દેવાનુપ્રિય ! તું કૃતાર્થ છે, કૃતલક્ષણ છે, દેવાનુપ્રિય ! મનુષ્યજન્મનું ફળ તારે માટે સુલભ છે, કારણકે તને નિર્ગ્રન્થ પ્રવચનમાં આ પ્રકારની પ્રતિપત્તિ (જાણવાપણું) લબ્ધ થઈ છે, પ્રાપ્ત થઈ તે અને સામે આવી છે દેવાનુપ્રિય ! દેવેન્દ્ર દેવરાજ શક્રમહારાજે પોતાના શક્ર સિંહાસન પરથી ચોરાશી હજાર સામાનિક તથા બીજા ઘણા દેવો તથા દેવીઓની વચ્ચે એવું કહ્યું "દેવાનુપ્રિયો ! જંબૂદ્વીપનાં

कामदेवे समणोवासए पोसहसालाए पोसहिए दब्भसंथारोवगए समणस्स भगवओ महावीरस्स अंतिय धम्मपण्णत्तिं उवसंपज्जित्ताणं विहरइ। नो खलु से सक्का केणइ देवेण वा जाव गंधव्वेण वा निग्गंथाओ पावयणाओ चालित्तए वा खोभित्तए वा विपरिणामित्तए वा। तए णं अहं सक्कस्स देविंदस्स देवरण्णो एयमट्ठं असद्दहमाणे२ इह हव्वमागए। तं अहो णं देवाणुप्पिया! इड्ढी ६ लद्धा३, तं दिट्ठा णं देवाणुप्पिया! इड्ढी जाव अभिसमन्नागया, तं खामेमि णं देवाणुप्पिया! खमंतु मज्झ देवाणुप्पिया! खंतुमरिहंति णं देवाणुप्पिया! नाइं भुज्जो करणयाए" त्ति कट्टु पायवडिए पंजलिउडे एयमट्ठं भुज्जो भुज्जो खामेइ, खामित्ता जामेव दिसं पाउब्भूए तामेव दिसं पडिगए ॥ ११२ ॥

द्वीपे भारते वर्षे चम्पायां नगर्यां कामदेवः श्रमणोपासकः पोषधशालायां पोषधिको दर्भसंस्तारोपगतः श्रमणस्य भगवतो महावीरस्याऽऽन्तिकीं धर्मप्रज्ञप्तिमुपसंपद्य विहरति। नो खलु स शक्यः केनापि देवेन वा यावद् गन्धर्वेण वा नैर्ग्रन्थ्यात्प्रवचनाच्चालयितुं वा क्षोभयितुं वा विपरिणामयितुं वा तत खलु अहं शक्रस्य देवेन्द्रस्य देवराजस्यैतमर्थमश्रद्दधत्३ इह हव्यमागतस्तदहो ! खलु देवानुप्रिय ! ऋद्धिः ६

कहा ४–"देवानुप्रियो ! जम्बूद्वीपके भरतक्षेत्रकी चम्पानगरीमें कामदेव श्रावक पोषधशालामें पोषध लेकर डाभ के संथारे पर बैठा हुआ श्रमण भगवान् महावीरके समीपकी धर्मप्रज्ञप्तिको स्वीकार कर विचरता है। किसी देव अथवा यावत् गंधर्वमें ऐसा सामर्थ्य नहीं है कि वह उस कामदेव श्रावकको निर्ग्रन्थ प्रवचनसे डिगा सके, उसका चित्त चंचल कर सके या परिणाम पलटा सके।" देवेन्द्र देवराज शक्रकी

ભરતક્ષેત્રની ચંપાનગરીમાં કામદેવ શ્રાવક પોષધશાળામાં પોષધ લઈને ડાભડાના સંથારા પર બેસી શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીરની સમીપની ધર્મપ્રજ્ઞપ્તિનો સ્વીકાર કરી વિચરે છે કોઈ દેવ અથવા યાવત્ ગંધર્વમાં એવું સામર્થ્ય નથી કે જે એ કામદેવ શ્રાવકને નિર્ગ્રંથ પ્રવચનથી ડગાવી શકે, એનું ચિત્ત ચંચળ કરી શકે, યા પરિણામ પલટાવી શકે" દેવેન્દ્ર દેવરાજ શક્રની આ વાત પર મને વિશ્વાસ ન આવ્યો. હું તુરતજ

मूलम्-तए णं से कामदेवे समणोवासए 'निरुवसग्ग' इइ कट्टु पडिमं पारेइ ॥११३॥ तेण कालेणं तेण समएणं समणे भगवं महावीरे जाव विहरइ ॥११४॥ तए ण से कामदेवे समणोवासए इमीसे कहाए लद्धट्ठे समाणे-'एव खलु समणे भगव महावीरे जाव विहरइ, त सेयं खलु मम समण भगवं महावीरं वदित्ता नमंसित्ता तओ पडिणियत्तस्स पोसह पारित्तए" त्ति कट्टु एव सपेहेइ, सपेहित्ता पोसहसालाओ पडिणिक्खमइ, पडिणिक्खमित्ता य चंपं नगरिं मज्झ-मज्झेणं निग्गच्छइ, निग्गच्छित्ता जेणेव पुण्णभद्दे चेइए जहा सखो जाव पज्जुवासइ ॥११५॥

लब्धा ३, तद् दृष्टा खलु देवानुप्रियाः ! ऋद्धिर्यावदभिसमन्वागता, तत् क्षामयामि खलु देवानुप्रिया' !, क्षमन्ता मम देवानुप्रियाः ! क्षन्तुमर्हन्ति खलु देवानुप्रियाः ! न भूय करणतया " इति कृत्वा पादपतितः प्राञ्जलिपुट एतमर्थं भूयो भूय. क्षाम यति, क्षामयित्वा यामेव दिश (अधिकृत्य) प्रादुर्भूतस्तामेव दिश प्रतिगतः ॥११२॥

टीका छायागम्या ॥ ११२ ॥

इस बात पर मुझे विश्वास न हुआ ३ । मैं फौरनही यहा आया ! अहो देवानुप्रिय ' ऐसी ऋद्धि ६ तूने पाई वह ऋद्धि हे देवानुप्रिय ! देखी यावत सामने आई । अत. देवानुप्रिय ! मै क्षमाकी प्रार्थना करता हूँ, मुझे क्षमा कीजिए, देवानुप्रिय ' आप क्षमा करनेके योग्य हैं, अब फिर कभी ऐसा काम नही किया जायगा । " इतना कहकर दोनों हाथ जोड पैरों पर गिर पड़ा और बारम्बार इस बातको खमाया ! खमाकर-क्षमा कराकर-जिस दिशासे आया था उसी दिशामें चला गया ॥ ११२ ॥

અહીં આવ્યો. અહો દેવાનુપ્રિય ! આવી ઋદ્ધિ તમે પ્રાપ્ત કરી, એ ઋદ્ધિ, હે દેવાનુપ્રિય ! મે જોઇ યાવત્ સામે આવી તેથી દેવાનુપ્રિય ! હુ ક્ષમાની પ્રાર્થના કરૂ છુ, મને ક્ષમા કરો, દેવાનુપ્રિય ! તમે ક્ષમા કરવા યોગ્ય છો હવે ફરીથી હુ કદી આવું કામ નહિ કરૂ " આટલુ કહીને બેઉ હાથ જોડી તે પગે પડયો અને વારવાર એ માટે ખમાવવા લાગ્યો. ખમાવીને-ક્ષમા કરાવીને, જે દિશામાથી તે આવ્યો હતો તે દિશામા ચાલ્યો ગયો (૧૧૨)

छाया—ततः खलु स कामदेवः श्रमणोपासकः 'निरुपसर्गम्' इति कृत्वा प्रतिमां पारयति ॥ ११३ ॥ तस्मिन् काले तस्मिन् समये श्रमणो भगवान् महावीरो यावत्-विहरति ॥ ११४ ॥ ततः खलु स कामदेवः श्रमणोपासकोऽस्यां कथायां लब्धार्थः सन्-"एवं खलु श्रमणो भगवान् महावीरो यावद् विहरति, तच्छ्रेयः खलु मम श्रमणं भगवन्तं महावीरं वन्दित्वा नमस्यित्वा ततः प्रतिनिवृत्तस्य पोषधं पारयितु" मिति कृत्वा एवं सम्प्रेक्षते, सम्प्रेक्ष्य पौषधशालातः प्रतिनिष्क्रामति, प्रतिनिष्क्रम्य च चम्पा नगरी मध्यमध्येन निर्गच्छति, निर्गत्य यत्रैव पूर्णभद्रश्चैत्यो यथा शङ्खो यावत्पर्युपास्ते ॥ ११५ ॥

१-उपसर्गस्य=उपद्रवस्याऽभावो निरुपसर्गम्-'अव्यय' मिति सूत्रेणाव्ययीभावत्वान्नपुसकत्वं, जातमिति शेषः ।

२-तृतीयार्थे सप्तमी, तेन 'अनया कथये' त्यर्थः ॥

टीका—पोषधमित्याहारपोषधमित्यर्थः शङ्खः=शङ्खनामा श्रावकः भ. श. १२ उ. १ स. यथा पौषधिकस्तथैवेत्यर्थः = ११३-११५ ॥

टीकार्थ-'तए णं से' इत्यादि तदनन्तर उस कामदेव श्रावकने उपसर्गरहित हो कर पडिमा पारी ॥ ११३ ॥ उस काल उस समयमें श्रमण भगवान् महावीर (यावत्) विचरते हैं ॥ ११४ ॥ कामदेव श्रावकने यह बात सुनकर सोचा "अच्छा होगा श्रमण भगवान् महावीर जब विचरते हैं तो श्रमण भगवान् महावीरको वन्दना नमस्कार करके वहासे वापस लौट कर आहार पोषधको पारूँ" ऐसा विचार कर वह पौषधशालासे निकला । निकलकर चम्पा नगरीके बीचों बीच होकर पूर्णभद्र चैत्यमें जाकर शख श्रावककी तरह यावत् पर्युपासना की ॥११५॥

टीकार्थ-'तए णं से'-ઇત્યાદિ પછી તે કામદેવ શ્રાવકે ઉપસર્ગરહિત થઈને પડિમા પારી (૧૧૩).

એ કાળે એ સમયે શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીર (યાવત્) વિચરી રહ્યા છે (૧૧૪) કામદેવ શ્રાવકે એ વાત સાભળીને વિચાર્યું "શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીર જ્યારે વિચરી રહ્યા છે, તો શ્રમણ-ભગવાન્ મહાવીરને વદના-નમસ્કાર કરીને ત્યાંથી પાછો ફરી આહારપોષધને પારૂ તો બહુ સારૂ," એમ વિચારીને તે પોષધશાળાથી નીકળ્યો અને ચ પાનગરીની વચ્ચોવચ્ચ થઇને પૂર્ણભદ્ર ચૈત્યમા જઈ શ ખ શ્રાવકની પેઠે તેણે યાવત પર્યુપાસના કરી (૧૧૫)

मूलम्-तए ण समणे भगव महावीरे कामदेवस्स समणोवासयस्स तीसे य जाव धम्मकहा सम्मत्ता ॥११६॥ कामदेवा इ समणे भगव महावीरे कामदेवं समणोवासय एवं वयासी-से नूणं कामदेवा! तुमं पुव्वरत्तावरत्त कालसमयंसि एगे देवे अंतिए पाउब्भूए। तए णं से देवे एग महं दिव्व पिसायरूव विउव्वइ,विउव्वित्ता आसुरत्ते४ एग मह नीलुप्पल जाव असि गहाय तुम एव वयासी-हंभो कामदेवा! जाव जीवियाओ ववरोविज्जसि। त तुम तेण देवेणं

छाया-तत खलु श्रमणो भगवान् महावीरः कामदेवस्य श्रमणोपासकस्य तस्या च यावद्धर्मकथा समस्ता ॥ ११६ ॥ कामदेव! इति श्रमणो भगवान महावीरः कामदेव श्रमणोपासकमेवमवादीत्-अथ नून कामदेव! तव पूर्वरात्रापरत्रकालसमये एको देवोऽन्तिके प्रादुर्भूतः। ततः खलु स देव एक महद्दिव्य पिशाचरूप विकुरुते, विकृत्य आशुरक्त. ४ एक महान्त नीलोत्पल-यावदसिं गृहीत्वा त्वामेवमवादीत्-

१-इति=इति सम्बोध्येत्यर्थः।

टीकार्थ-'तए ण समणे' इत्यादि। श्रमण भगवान् महावीरने कामदेवको उस बडी परिषदमें यावत् धर्मकथा सपूर्ण कही ॥ ११६ ॥
'हे कामदेव!' इस प्रकार सम्बोधन करके श्रमण भगवान् महावीर कामदेव श्रावकको कहने लगे "हे कामदेव? पूर्वरात्रिके अपर (दूसरे) समयमें एक देवता तुम्हारे सामने प्रगट हुआ था। उस देवताने एक विशाल महान् दिव्य पिशाच के रूपकी विक्रिया की थी। विक्रिया करके क्रोधित होता हुआ एक बडी नील कमलके समान श्याम वर्णकी यावत् तलवार लेकर तुझे यों कहने लगा-"अरे कामदेव!

टीकार्थ-'तए ण समणे' ઇત્યાદિ શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીરે કામદેવને એ મોટી પરિષદમા યાવત્ ધર્મકથા સંપૂર્ણ કહી (૧૧૬) 'હે કામદેવ" એ પ્રમાણે સંબોધન કરીને શ્રમણ ભગવાન મહાવીર કામદેવ શ્રાવકને કહેવા લાગ્યા-"કામદેવ! પૂર્વરાત્રિના બીજા સમયમા એક દેવતા તમારી સામે પ્રકટ થયો હતો. એ દેવતાએ એક વિશાળ મહાન દિવ્ય પિશાચના રૂપની વિક્રિયા કરી હતી વિક્રિયા કરીને ક્રોધિત થતા એક મોટી નીલ કમળ જેવી શ્યામવર્ણની યાવત્ તલવાર લઈને તમને એમ

एव वुत्ते समाणे अभीए जाव विहरसि । एव वण्णगरहिया तिण्णि वि उवसग्गा तहेव पडिउच्चारेयव्वा जाव देवो पडिगओ । से नूण कामदेवा ! अट्ठे समट्ठे ? हता अत्थि ॥११७॥ अज्जो इ समणे भगवं महावीरे वहवे समणे निग्गंथे य निग्गंथीओ य आमंतेत्ता एव वयासी-जइ ताव अज्जो ! समणोवासगा गिहिणो गिहमज्झा-वसंता दिव्वमाणुसतिरिक्खजोणिए उवसग्गे सम्म सहति जाव अहियासेंति, सक्का पुणाइ अज्जो ! समणेहिं निग्गंथेहिं दुवालसंगं

हभो कामदेव ! यावत् जीविताद् व्यपरोप्यसे । ततस्त्व तेन देवेनैवमुक्तः सन् अभीतो यावद् विहरसि । एव वर्णकरहितास्त्रयोऽप्युपसर्गास्तथैवोच्चारयितव्या यावत्-देवः प्रतिगत । स नून कामदेव ! अर्थः समर्थः ? हन्त अस्ति ॥११७॥ हे आर्याः ! इति श्रमणो भगवान् महावीरो वहून् श्रमणान् निर्ग्रन्थाँश्च निर्ग्रन्थी श्चाऽऽमन्त्र्यैवमवादीत्-यदि तावदार्याः ! श्रमणोपासका गृहिणो गृहमध्याऽऽवसन्तो दिव्यमानुष्यतैर्यग्योनिकानुपसर्गान् सम्यक् सहन्ते यावदध्यासते, शक्याःपुनरार्याः !

यावत् जीवनसे नष्ट हो जायगा।" तब तुम देवके यों कहने पर भी निडर होकर यावत् विचरते रहे। इसी प्रकार तीनों उपसर्ग वर्णन रहित समझ लेने चाहिए, यावत् देव लौट गया। क्यों कामदेव ! यह बात ठीक है न ?।" कामदेव-हाँ भगवान् ! ठीक है ॥ ११७ ॥

'आर्यो !' इस प्रकार बहुतसे श्रमण निर्ग्रन्थ और निर्ग्रन्थियोंको सबोधन करके भगवान् महावीर कहने लगे-"आर्यो ! घरमें रहने वाले गृहस्थ श्रावक दिव्य, मानुष और तिर्यंच सबन्धी उपसर्गोंको सम्यक् प्रकार सहन करते है यावत् ध्याननिष्ठ विचरते है। हे आर्य द्वादशाग

કહેવા લાગ્યો -"અરે કામદેવ ! યાવત્ જીવનને નષ્ટ કરી નાખીશ" ત્યારે તમે દેવના એવા કથન છતા પણ નિડર થઇ યાવત્ વિચરી રહ્યા એ પ્રમાણે ત્રણે ઉપસર્ગ વર્ણન રહિત સમજી લેવું પછી દેવ પાછો ચાલ્યો ગયો કેમ કામદેવ ! એ વાત બરાબર છેને ?" કામદેવે કહ્યુ, "હા, ભગવાન ! તે બરાબર છે " (૧૧૭)

"આર્યો !" એ પ્રમાણે ઘણા શ્રમણ નિર્ગ્રંથ અને નિર્ગ્રંથીઓને સંબોધન કરીને ભગવાન મહાવીર કહેવા લાગ્યા, "આર્ય ! ઘરમા રહેનારા ગૃહસ્થ શ્રાવક દિવ્ય, માનુષ અને તિર્યંચ સબધી ઉપસર્ગોને સમ્યક્ પ્રકારે સહન કરે છે, યાવત્

गणिपिडग अहिज्जमाणेहिं दिव्वमाणुसतिरिक्खजोणिया(उवसग्गा) सहित्तए जाव अहियासित्तए ॥ ११८ ॥ तओ ते समणस्स भगवओ महावीरस्स तहत्ति एयमट्ठं विणएणं पडिसुणंति ॥११९॥ तए णं से कामदेवे समणोवासए हट्ठ जाव समणं भगवं महावीरं पसिणाइ पुच्छइ, पुच्छित्ता अट्ठमादियइ अट्ठमादिइत्ता जामेव दिसं पाउब्भूए तामेव दिसं पडिगए ॥ १२० ॥ तए णं समणे भगवं महावीरे अन्नया कयाइ चंपाओ पडिणि-

श्रमणैर्निर्ग्रन्थैर्द्वादशाङ्गं गणिपिटकं अधीयानैः, दिव्यमानुषतैर्यग्योनिकाः (उपसर्गाः) सोढुं यावदध्यासितुम् ॥११८॥ ततस्ते श्रमणस्य भगवतो महावीरस्य 'तथेति' एतमर्थं विनयेन प्रतिशृण्वन्ति ॥११९॥ ततः खलु स कामदेवः श्रमणोपासको हृष्ट-यावत्-श्रमणं भगवन्तं महावीरं प्रश्नान् पृच्छति, पृष्ट्वा-अर्थमाददाति, अर्थमादाय यामेवदिशं प्रादुर्भूतस्तामेव दिशं प्रतिगतः ॥ १२० ॥ततः खलु श्रमणो भगवान्

गणिपिटक (बारह अंगरूपी आचार्यकी पेटी)के धारक श्रमण निर्ग्रन्थोंको तो ऐसे उपसर्ग सहन करनेमें हमेशा समर्थ(मजबूत)रहना ही चाहिए ॥

श्रमण भगवान् महावीरकी यह बात उन्होंने विनयके साथ 'तहत्ति (तथेति) कह कर स्वीकार की ॥११९॥ इसके बाद कामदेव श्रावकने हर्षित होकर यावत् श्रमण भगवान् महावीर से प्रश्न पूछे, और प्रश्न पूछकर उनका अर्थ ग्रहण किया, अर्थ ग्रहण करके जिधरसे आया था उधर ही चला गया ॥१२०॥ इसके बाद किसी समय श्रमण भगवान्

ध्याननिष्ठ विचरे छे हे आर्यो! द्वादशांग गणिपिटक બાર અંગરૂપી આચાર્યની પેટી) ના ધારક શ્રમણ નિર્ગ્રન્થોએ તો એવા ઉપસર્ગ સહન કરવામાં હમેશાં સમર્થ (મજબૂત) રહેવું જ જોઈએ" (૧૧૮)

શ્રમણ ભગવાન મહાવીરની એ વાત તેઓએ વિનયપૂર્વક 'तहत्ति' (तथेति) કહીને સ્વીકારી (૧૧૯) પછી કામદેવ શ્રાવકે હર્ષિત થઈને યાવત શ્રમણ ભગવાન મહાવીરને પ્રશ્નો પૂછયા અને પ્રશ્નો પૂછીને એનો અર્થ ગ્રહણ કર્યો અર્થ ગ્રહણ કરીને જ્યાંથી આવ્યો હતો ત્યાં ચાલ્યો ગયો (૧૨૦) પછી કોઈ સમયે શ્રમણ

क्खमइ, पडिणिक्खमित्ता बहिया जणवयविहारं विहरइ ॥१२१॥ तए णं से कामदेवे समणोवासए पढमं उवासगपडिमं उवसंपज्जित्ताणं विहरइ ॥१२२॥ तए णं से कामदेवे समणोवासए बहूहिं जाव भावेत्ता वीसं वासाइं समणोवासगपरियागं पाउणित्ता, एक्कारस उवासगपडिमाओ सम्मं काएणं फासेत्ता मासियाए सलेहणाए अप्पाणं झूसित्ता, सट्ठिं भत्ताइं अणसणाए छेदेत्ता आलोइयपडिक्कंते समाहिपत्तेकालमासे कालं किच्चा सोहम्मे

महावीरोऽन्यदा कदाचिच्चम्पातः प्रतिनिष्क्रामति, प्रतिनिष्क्रम्य बहिर्जनपदविहारं विहरति ॥ १२१ ॥ ततः खलु स कामदेवः श्रमणोपासकः प्रथमामुपासकप्रतिमामुपसम्पद्य विहरति ॥ १२२ ॥ ततः खलु स कामदेवः श्रमणोपासको बहुभिर्यावद् भावयित्वा विंशतिं वर्षाणि श्रमणोपासकपर्यायं पालयित्वा, एकादशोपासकप्रतिमाः सम्यक् कायेन स्पृष्ट्वा मासिक्या सलेखनयाऽऽत्मानं जोषयित्वा, षष्टिं भक्तानि अनशनेन छित्त्वा, आलोचितप्रतिक्रान्तः समाधिप्राप्तः कालमासे कालं कृत्वा सौधर्मे

महावीर चम्पासे बाहर पधारे। पधार कर देश देशमें विहार करने लगे ॥१२१॥ कामदेव श्रावक, श्रावककी पहली पडिमा अंगीकार करके विचरने लगा ॥१२२॥ फिर कामदेव श्रावक बहुतसे शील, व्रत आदिसे आत्माको भावित (संस्कार युक्त) करके बीस वर्ष तक श्रावक पर्याय पालकर, ग्यारहों प्रतिमाओंको भली भाँति कायसे स्पर्श करके मासिकी (एक मासकी) सलेखनासे आत्माको जूषित (सेवित) करके, साठ भक्त (भोजन) अनशन द्वारा त्याग कर, आलोचना प्रतिक्रमण करके, समाधिको प्राप्त होता हुआ काल समयमें काल करके सौधर्म कल्पमें,

ભગવાન મહાવીર ચંપાથી બહાર પધાર્યા અને દેશેદેશ વિહાર કરવા લાગ્યા (૧૨૧) કામદેવ શ્રાવક પહેલી પડિમા અંગીકાર કરીને વિચરવા લાગ્યો (૧૨૨) પછી કામદેવ શ્રાવક ઘણા શીલ, વ્રત આદિથી આત્માને ભાવિત (સંસ્કારયુક્ત) કરીને વીસ વર્ષ સુધી શ્રાવક પર્યાય પાળી, અગીઆરે પડિમાઓને સારી રીતે કાયાથી સ્પર્શ કરી, માસિકી (એક માસની) સલેખનાથી આત્માને જૂષિત (સેવિત) કરી, સાઠ ભકત (ભોજન) અનશન દ્વારા ત્યાગ કરી, આલોચના પ્રતિક્રમણ કરી,

कप्पे सोहम्मवडिसयस्स महाविमाणस्स उत्तरपुरत्थिमेणं अरुणाभे विमाणे देवत्ताए उववन्ने। तत्थ ण अत्थेगइयाणं देवाणं चत्तारि पलिओवमाइ ठिई पण्णत्ता ॥१२३॥ "से णं भंते! कामदेवे देवे ताओ देवलोगाओ अउक्खएणं भवक्खएणं ठिइक्खएणं अणतर चय चइत्ता कहि गमिहिइ? कहिं उववज्जिहिइ? गोयमा! महाविदेहे वासे सिज्झिहिइ" ॥ निक्खेवो ॥१२४॥

सत्तमस्स अगस्स उवासगदसाण बीय
अज्झयण समत्त ॥ २ ॥

कल्पे सौधर्मावतसकस्य महाविमानस्योत्तरपौरस्त्येऽरुणाभे विमाने देवतयोपपन्न'। तत्र खलु अस्त्येककेषा देवाना चत्वारि पल्योपमानि स्थितिः प्रज्ञप्ता ॥ १२३ ॥ स खलु भदन्त! कामदेवो देवस्तस्माद्देवलोकादायु'क्षयेण भवक्षयेण स्थितिक्षयेणानन्तर चय च्युत्वा कुत्र गमिष्यति? कुत्रोत्पत्स्यते? गौतम! महाविदेहे वर्षे सेत्स्यति! निक्षेपः ॥ १२४ ॥

सप्तमस्याङ्गस्योपासकदशाना द्वितीय-
मध्ययन समाप्तम् ॥ २ ॥

टीका—चय=देवशरीरम् । च्युत्वा=धातूनामनेकार्थत्वात् त्यक्त्वेत्यर्थः ॥ ॥ ११६-१२४ ॥

इतिश्री-विश्वविख्यात-जगद्वल्लभ-प्रसिद्धवाचक-पञ्चदशभाषाकलितललितकलापा-
लापक-प्रविशुद्धगद्यपद्यनैकग्रन्थनिर्मापक-वादिमानमर्दक-श्रीशाहुछत्रपति
कोल्हापुरराजप्रदत्त-"जैनशास्त्राचार्य"-पदभूषित-कोल्हापुरराजगुरु
बालब्रह्मचारी जैनशास्त्राचार्य-जैनधर्मदिवाकर पूज्य-श्री घासीलाल-
व्रति-विरचितायामुपासकदशाङ्गसूत्रस्याऽगारधर्मसञ्जीवन्या
ख्याया व्याख्याया द्वितीय-कामदेवाख्यमध्ययन
समाप्तम् ॥ २ ॥

सौधर्मावतसक महाविमानके उत्तर पूर्वभाग (ईशान कोण)के अरुणाभ नामक विमानमें देवरूपसे उत्पन्न हुआ। वहा किसी किसी देवकी चार पल्योपमकी स्थिति कही गई है, सो कामदेव देव की भी चार

સમાધિને પ્રાપ્ત થતો કાળ સમયે કાળ કરી સૌધર્મ કલ્પમા, સૌધર્માવતંસક મહા વિમાનના ઉત્તર-પૂર્વ ભાગ (ઈશાન કોણ)ના અરૂણાભ નામક વિમાનમા દેવરૂપે ઉત્પન્ન થયો ત્યા કોઈ કોઈ દેવની ચાર પાલ્યોપમની સ્થિતિ બતાવી છે કામદેવ

॥ तृतीयमध्ययनम् ॥

अथ तृतीयम ध्ययनमारभ्यते-'उवखेवो तइयस्स' इत्यादि ।

मूलम्-उक्खेवो तइयस्स अज्झयणस्स । एवं खलु जंबू ! तेणं कालेणं तेणं समएणं वाणारसी नामं नयरी । कोट्ठए चेइए । जियसत्तू राया ॥१२५॥ तत्थ णं वाणारसीए नयरीए चुलणीपिया नाम गाहावई परिवसइ अड्ढे जाव अपरिभूए । सामा भारिया । अट्ठ हिरण्णकोडीओ निहाणपउत्ताओ, अट्ठ वुड्ढिपउत्ताओ, अट्ठ पवित्थरपउत्ताओ, अट्ठ वया दसगोसाहस्सिएणं वएणं । जहा आणंदो राईसर जाव सव्वकज्जवड्ढावए यावि होत्था । सामी समोसढे । परिसा निग्गया, चुलणीपिया वि जहा आणंदो तहा निग्गओ ।

छाया—उत्क्षेपस्तृतीयस्याध्ययनस्य । एवं खलु जम्बू ? तस्मिन् काले तस्मिन् समये वाराणसी नाम नगरी । कोष्ठकं चैत्यम् । जितशत्रू राजा ॥११५॥ तत्र खलु वाराणस्यां नगर्यां चुलनीपिता नाम गाथापतिः परिवसति, आढ्यो यावदपरिभूतः । श्यामा भार्या । अष्ट हिरण्यकोट्यो निधानप्रयुक्ताः, अष्ट वृद्धिप्रयुक्ता, अष्ट प्रविस्तर-प्रयुक्ता', अष्ट व्रजा दशगोसाहस्रिकेण व्रजेन । यथा आनन्दो राजेश्वर-यावत्सर्व-कार्यवर्द्धापकश्चासीत् । स्वामी समवसृत' । परिपन्निर्गता, चुलनीपिताऽपि यथाऽऽन-

---

पल्योपमकी स्थिति है ॥ १२३ ॥ गौतम स्वामी- "भगवन् ! कामदेव देवता उस देवलोकसे आयु, भव और स्थितिका क्षय करके अनन्तर देव-पर्याय छोडकर कहाँ जायगा ? कहाँ उत्पन्न होगा ?" । भगवान्- ' गौतम ! महाविदेह क्षेत्रमे सिद्ध होगा ॥ १२४ ॥

सातवें अग उपासकदशागसूत्रके दूसरे कामदेव अध्ययनका
हिन्दी भाषानुवाद समाप्त ॥ २ ॥

દેવની પાચ ત્યા ચાર પલ્યોપમની સ્થિતિ છે (૧૨૩)
ગૌતમ સ્વામી બોલ્યા "ભગવન્ ! કામદેવ દેવતા એ દેવલોકથી આયુ, ભવ અને સ્થિતિના ક્ષય કરીને પછી દેવ પર્યાય છોડી ક્યા જશે ? ક્યા ઉત્પન્ન થશે ?"
ભગવાન્ બોલ્યા ' ગૌતમ મહાવિદેહ ક્ષેત્રમા સિદ્ધ થશે" (૧૨૪)

સાતમા ઉપાસકદશાગસૂત્રના બીજા કામદેવ અધ્યયનનો
ગુજરાતી ભાષાનુવાદ સમાપ્ત (૨)

तहेव गिहिधम्मं पडिवज्जइ। गोयमपुच्छा तहेव सेसं जहा कामदेवस्स जाव पोसहसालाए पोसहिए बंभयारी समणस्स भगवओ महावीरस्स अंतियं धम्मपण्णत्तिं उवसंपज्जित्ताणं विहरइ ॥१२६॥ तए णं तस्स चुलणीपियस्स समणोवासयस्स पुव्वरत्तावरत्त कालसमयंसि एगे देवे अंतियं पाउब्भूए ॥ १२७ ॥

न्दस्तथा निर्गतः। तथैव गृहिधर्मं प्रतिपद्यते। गौतमपृच्छा तथैव शेषं यथा कामदेवस्य यावत् पोषधशालायां पौषधिको ब्रह्मचारी श्रमणस्य भगवतो महावीरस्याऽऽन्तिकीं धर्मप्रज्ञप्तिमुपसम्पद्य विहरति ॥१२६॥ ततः खलु तस्य चुलनीपितुः श्रमणोपासकस्य पूर्वरात्रापरत्र कालसमये एको देवोऽन्तिकं प्रादुर्भूतः ॥ १२७॥

टीका—उत्क्षेप =प्रारम्भवाक्यमर्थाद् यथा प्रथम द्वितीययोरध्ययनयोः सुधर्मस्वामिनं प्रति जम्बूस्वामिना प्रश्नः कृतस्तादृश एवास्याप्यध्ययनस्यारम्भे स्वयमूहनीय इति। शेषं सर्वं स्पष्टम् ॥ १२५-१२७ ॥

अब तीसरा अध्ययन कहते हैं—

टीकार्थ-'उक्खेवो तइयस्स' इत्यादि प्रथम द्वितीय अध्ययनकी नाईं तीसरेका भी प्रारम्भ सुधर्मा स्वामीके प्रति जम्बू स्वामीके प्रश्न करनेसे हुआ है। हे जम्बू! उस काल उस समयमें वाराणसी (बनारस) नगरी, कोष्ठक चैत्य और जितशत्रु राजा था ॥ १२५ ॥ उस बनारस नगरीमें चुलनीपिता नामक गाथापति रहता था। वह सब प्रकार सम्पन्न यावत् अपरिभूत (अजेय) था। श्यामा उसकी भार्या थी। आठ करोड सोनैया निधान (खजाने)मे रखे थे, आठ करोड व्यापारमें

त्रीजुं अध्ययन

હવે ત્રીજું અધ્યયન કહીએ છીએ—

ટીકાર્થ—"उक्खेवो तइयस्स"-ઇત્યાદિ પ્રથમ-દ્વિતીય અધ્યયનની પેઠે ત્રીજા અધ્યયનનો પણ પ્રારંભ સુધર્માસ્વામી પ્રત્યે જમ્બૂસ્વામીના પ્રશ્નથી થયો છે હે જમ્બૂ! એ કાળે, એ સમયે વારાણસી (બનારસ) નગરી, કોષ્ઠક ચૈત્ય અને જિતશત્રૂ રાજા હતો (૧૨૫) એ બનારસ નગરીમાં ચુલનીપિતા નામક ગાથાપતિ રહેતો હતો એ સર્વે પ્રકારે સંપન્ન યાવત્ અપરિભૂત (અજેય) હતો શ્યામા તેની ભાર્યા હતી આઠ કરોડ સોનૈયા નિધાન (ખજાનામાં) રાખ્યા હતા, આઠ કરોડ

भरियंसि कडाहयंसि अद्दहेइ, अद्दहिता चुलणीपियस्स समणो-वासयस्स गायं मसेण य सोणिएण य आइञ्चइ ॥१३१॥ तए ण से चुलणीपिया समणोवासए त उज्जलं जाव अहियासेइ ॥१३२॥ तए णं से देवे चुलणीपिय समणोवासय अभीय जाव पासइ,पासित्ता दोच्चपि तच्चपि चुलणीपिय समणोवासय एवं वयासी हभो चुलणी पिया ! समणोवासया ! अपत्थियपत्थया ! जाव न भजेसि तो ते अह अज्ज मज्झिम पुत्त साओ गिहाओ नीणेमि, नीणित्ता तव अग्गओ घाएमि जहा जेट्ठ पुत्त तहेव भणइ,तहेव करेइ ! एव तच्चपि कणीयस जाव अहियासेइ ॥१३३॥ तए ण से देवे चुलणी पियं समणोवासय अभीयं जाव पासइ, पासित्ता चउत्थपि चुलणी पियं समणोवासयं एवं वयासी-हभो चुलणीपिया ! समणोवासया ! अपत्थियपत्थया ! जइ णं तुम जाव न भजेसि तओ अह अज्ज जा इमा तव माया भद्दा सत्थवाही देवयगुरुजणणी दुक्करदुक्करकारिया

मासशूल्यकानि करोति, कृत्वा आदहनभृते कटाहे आदहति, आदह्य चुलनीपितु श्रमणोपासकस्य गात्र मासेन च शोणितेन चाऽऽसिञ्चति ॥ १३१ ॥ तत खलु स चुलनीपिता श्रमणोपासकस्तामुज्ज्वला यावद्ध्यास्ते ॥ १३२ ॥ तत खलु स देवचुलनीपितर श्रमणोपासकमभीत यावत् पश्यति, दृष्ट्वा द्वितीयमपि तृतीयमपि चुल नीपितर श्रमणोपासकमेवमवादीत–" हभो चुलनीपित श्रमणोपासक ! अप्रार्थि-तप्रार्थक ! यावन्न भनक्षि तर्हि तेऽहमद्य मध्यम पुत्र स्वस्माद् गृहान्नयामि, नीत्वा तवाऽग्रतो घातयामि " यथा ज्येष्ठ पुत्र तथैव भणति, तथैव करोति । एव तृतीय मपि कनीयास यावदध्यास्ते ॥१३३॥ तत खलु स देवचुलनीपितर श्रमणोपासक-मभीत यावत्पश्यति, दृष्ट्वा चतुर्थमपि चुलनीपितर श्रमणोपासकमेवमवादीत्–"हभो चुलनीपित· ? श्रमणोपासक ? अप्रार्थितप्रार्थक ? यदि खलु त्व यावन्न भनक्षि ततोऽहमद्य येय तव माता भद्रा सार्थवाही दैवतगुरुजननी दुष्करदुष्करकारिका

त ते साओ गिहाओ नीणेमि, नीणित्ता तव अग्गओ घाएमि, घाइत्ता तओ मंससोल्लए करेमि करित्ता आदाणभरियंसि कडाहयंसि अद्दहेमि, अद्दहित्ता तव गाय मसेण य सोणिएण य आइञ्चामि, जहा णं तुम अट्टदुहट्टवसट्टे अकाले चेव जीवियाओ ववरोविज्जसि ॥१३४॥ तए ण से चुलणीपिया समणोवासए तेण देवेणं एव वुत्ते समाणे अभीए जाव विहरइ ॥११५॥ तए णं से देवे चुलणी पियं समणोवासयं अभीय जाव विहरमाण पासइ, पासित्ता चुलणी पियं समणोवासय दोच्चपि तच्चपि एव वयासी हंभो चुलणीपिया! समणोवासया! तहेव जाव ववरोविज्जसि ॥१३६॥ तए ण तस्स चुलणीपियस्स समणोवासयस्स तेण देवेण दोच्चपि तच्चपि एव वुत्तस्स समाणस्स इमेयारूवे अज्झत्थिए०-"अहो णं इमे पुरिसे अणारिए अणारियबुद्धी अणारियाइ पावाइ कम्माइ समायरइ, जे ण मम जेट्ठ पुत्त साओ गिहाओ नीणेइ,नीणित्ता मम अग्गओ घाएइ, घाइत्ता जहा कयं तहा चिंतेइ जाव गाय आइञ्चइ, जे ण

ता ते स्वस्माद् गृहान्नयामि, नीत्वा तवाग्रतो घातयामि, घातयित्वा त्रीणि मांस-शूल्यकानि करोमि, कृत्वाऽऽदहनभृते कटाहे आदहामि, आदह्य तव गात्र मांसेन च शोणितेन चाऽऽसिञ्चामि यथा खलु त्वमार्त्तदुःखार्त्तवशार्त्तोऽकाल एव जीविता द्व्यपरोप्यसे" ॥ १३४ ॥ तत खलु स चुल्नीपिता श्रमणोपासकस्तेन देवे-नैवमुक्त सन्नभीतो यावद्विहरति ॥ १३५ ॥ तत खलु स देवचुल्नीपितर श्रमणो पासकमभीत यावद विहरमाण पश्यति, दृष्ट्वा चुल्नीपितर श्रमणोपासक द्वितीयमपि तृतीयमप्येवमवादीत्-"हंभो चुल्नीपित! श्रमणोपासक यावद् व्यपरोप्य-से" ॥ १३६ ॥ तत खलु तस्य चुल्नीपितु श्रमणोपासकस्य तेन देवेन द्वितीयमपि तृतीयमप्येवमुक्तस्य सतोऽयमेतद्रूप आध्यात्मिक ०-"अहो! खलु अय पुरुषोऽनार्यः अनार्यबुद्धिरनार्याणि पापानि कर्माणि समाचरति, य खलु मम ज्येष्ठ पुत्र स्वस्माद् गृहान्नयति, नीत्वा ममाग्रतो घातयति, घातयित्वा 'यथा कृत

मम मज्झिमं पुत्त साओ गिहाओ जाव सोणिएण य आइचइ, जे णं मम कणीयस पुत्तं साओ गिहाओ तहेव जाव आइचइ, जावि य णं इमा मम माया भद्दा सत्थवाही देवगुरुजणणी दुक्कर-दुक्कर कारिया तपि य णं इच्छइ साओ गिहाओ नीणेत्ता मम अग्गओ घाइत्तए,त सेयं खलु मम एय पुरिसं गिण्हित्तए"-त्ति कट्टु उद्धाइए, सेवि य आगासे उप्पइए, तेणं च खंभे आसाइए, महया महया सद्देणं कोलाहले कए ॥१३७॥ तए णं सा भद्दा सत्थवाही त कोलाहलसदं सोच्चा निसम्म जेणेव चुलणीपिया समणोवासए तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छित्ता चुलणीपियं समणोवासय एव वयासी-"किण्ण पुत्ता! तुम महया२ सद्देण कोलाहले कए?" ॥१३८॥ तए ण से चुलणीपिया समणोवासए अम्मयं भद्द सत्थ वाहिं एव वयासी-"एव खलु अम्मो! न जाणामि केवि पुरिसे आसुरत्ते ५ एग मह नीलुप्पल० असिं गहाय मम एव वयासी-

---

तथा चिन्तयति यावद्गात्रमासिञ्चति, य. खलु मम मध्यम पुत्र स्वस्माद् गृहाद् यावत् शोणितेन चाऽऽसिञ्चति, येन मम कनीयास पुत्र स्वस्माद् गृहात्तथैव यावद्-आसिञ्चति, याऽपि च खलु-इय मम माता भद्रा सार्थवाही दैवतगुरुजननी दुष्करदुष्करकारिका तामपि च खलु इच्छति स्वस्माद् गृहान्नीत्वा ममाग्रतो घातयितुम्, तच्छ्रेय' खलु ममैत पुरुष ग्रहीतुम्,, इति कृत्वोत्थित., सोऽपि चाकाशे उत्पतित', तेन च स्तम्भ आसादित., महता महता शब्देन कोलाहल कृत' ॥ १३७ ॥ तत खलु सा भद्रा सार्थवाही त कोलाहलशब्द श्रुत्वा निशम्य येनैव चुलनीपिता श्रमणोपासकस्तेनैवोपागच्छति, उपागत्य चुलनीपितर श्रमणोपासकमेवमवादीत्-"कि खलु पुत्र! त्वया महता महता शब्देन कोलाहल कृत?" ॥१३८॥ तत खलु स चुलनीपिता श्रमणोपासकोऽम्बिका भद्रा सार्थवाहीमेवमवादीत्-"एव खलु अम्ब! न जानामि कोऽपि पुरुष आशुरक्त ५ एक महान्त

हंभो चुलणीपिया ! समणोवासया ! अपत्थियपत्थया ! जाव वज्जिया ! जइ णं तुम जवा ववरोविज्जसि ॥१३९॥ तए णं अहं तेण पुरिसेणं एव वुत्ते समाणे अभीए जाव विहरामि॥१४०॥ तए ण से पुरिसे ममं अभीय जाव विहरमाणं पासइ, पासित्ता मम दोच्चंपि तच्चंपि एव वयासी—हंभो चुलणीपिया ! समणोवासया ! तहेव जाव गाय आइचइ ॥१४१॥ तए ण अह त उज्जल जाव—अहियासेमि। एवं तहेव उच्चारेयव्व सव्व जाव कणीयसं जाव आइचइ। अह तं उज्जलं जाव अहियासेमि ॥१४२॥ तए णं से पुरिसे ममं अभीय जाव पासइ, पासित्ता मम चउत्थंपि एवं वयासी—हंभो चुलणीपिया ! समणोवासया ! अपत्थियपत्थया ! जाव न भजेसि तो ते अज्ज जा इमा माया देवयगुरु जाव ववरोविज्जसि ॥१४३॥ तए णं अह तेणं पुरिसेण एवं वुत्ते समाणे अभीए जाव विहरामि ॥१४४॥ तए णं से पुरिसे दोच्चपि तच्चपि मम एव वयासी—हभो चुलणीपिया !

नीलोत्पल० असिं गृहीत्वा ममैवमवादीत्—"हभोः चुलनीपितः ! श्रमणोपासक ! अप्रार्थितप्रार्थक ! यावद् वर्जित ! यदि खलु त्व यावद्व्यपरोप्यसे" ॥१३९॥ तत खल्वह तेन पुरुषेणैवमुक्त सन्नभीतो यावद्विहरामि ॥१४०॥ ततः खलु स पुरुषो माम् अभीत यावद् विहरमाण पश्यति, दृष्ट्वा मम द्वितीयमपि तृतीयमप्येवमवादीत्—"हभो चुलनीपित ! श्रमणोपासक !" तथैव यावद् गात्रमासिञ्चति ॥१४१॥ ततः खल्वह तामुज्ज्वला यावद् अध्यासे । एव तथैवोच्चारयितव्य सर्व यावत्कनीयास यावद् आसिञ्चति । अह तामुज्ज्वला यावद् अध्यासे ॥१४२॥ ततः खलु स पुरुषो मामभीत यावत्पश्यति, दृष्ट्वा मम चतुर्थमप्येवमवादीत्—हभोः चुलनीपित ! श्रमणोपासक ! अप्रार्थितप्रार्थक ! यावन्न भनक्षि तर्हि तेऽद्य या इय माता दैवत गुरु यावद् व्यपरोप्यसे ॥१४३॥ ततः खल्वह तेन पुरुषेणैवमुक्तः सन्नभीतो, यावद् विहरामि ॥१४४॥ तत. खलु स पुरुषो द्वितीयमपि तृतीयमपि

मम मज्झिमं पुत्त साओ गिहाओ जाव सोणिएण य आइचइ, जे णं मम कणीयस पुत्तं साओ गिहाओ तहेव जाव आइचइ, जावि य णं इमा मम माया भद्दा सत्थवाही देवगुरुजणणी दुक्कर-दुक्कर कारिया तपि य णं इच्छइ साओ गिहाओ नीणेत्ता मम अग्गओ घाइत्तए,त सेयं खलु मम एय पुरिसं गिण्हित्तए"-त्ति कट्टु उट्ठाइए, सेवि य आगासे उप्पइए, तेणं च खभे आसाइए, महया महया सद्देणं कोलाहले कए ॥१३७॥ तए णं सा भद्दा सत्थवाही त कोलाहलसद्दं सोच्चा निसम्म जेणेव चुलणीपिया समणोवासए तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छित्ता चुलणीपिय समणोवासय एव वयासी—"किण्ण पुत्ता ! तुमं महया२ सद्देण कोलाहले कए ?" ॥१३८॥ तए ण से चुलणीपिया समणोवासए अम्मयं भद्द सत्थ-वाहिं एव वयासी—"एव खलु अम्मो ! न जाणामि केवि पुरिसे आसुरत्ते ५ एग मह नीलुप्पल० असिं गहाय मम एव वयासी-

---

तथा चिन्तयति यावद्गात्रमासिञ्चति, यः खलु मम म यम पुत्र स्वस्माद गृहाद् यावत् शोणितेन चाऽऽसिञ्चति, येन मम कनीयास पुत्र स्वस्माद् गृहात्तथैव यावद्—आसिञ्चति, याऽपि च खलु-इय मम माता भद्रा सार्थवाही दैवतगुरुजननी दुष्करदुष्कर कारिका तामपि च खलु इच्छति स्वस्माद् गृहान्नीत्वा ममाग्रतो घातयितुम् , तच्छ्रेय· खलु ममैत पुरुष ग्रहीतुम् ,, इति कृत्वोत्थित , सोऽपि चाकाशे उत्पतित', तेन च स्तम्भ आसादित', महता महता शब्देन कोलाहल कृत ॥ १३७ ॥ तत खलु सा भद्रा सार्थवाही त कोलाहलशब्द श्रुत्वा निशम्य यत्रैव चुलनीपिता श्रमणोपासकस्तत्रैवोपागच्छति, उपागत्य चुलनीपितर श्रमणोपासकमेवमवादीत्– "कि खलु पुत्र ! त्वया महता महता शब्देन कोलाहल कृत ?" ॥१३८॥ तत खलु स चुलनीपिता श्रमणोपासकोऽम्बिका भद्रा सार्थवाहीमेव मवादीत्–" एव खलु अम्ब ! न जानामि कोऽपि पुरुष आशुरक्त ५ एक महान्त

टीका-'मासे'-त्ति शूले ग्रथित्वा पचनीयानि शूल्यानि तान्येव शूल्यकानि, मांसशूल्यकानि=मांसखण्डानि। आदहनेति आदहनमतिपक्व तैलादि 'अदहन' इति लोकप्रसिद्ध तेन भृते=पूर्णे, आदहामि=उत्कालयामि। कनीयांस=कनिष्ठम्। भद्रा=

टीकार्थ-'तए णं से' इत्यादि वह देव नील कमलके समान यावत् तलवार लेकर चुलनीपिता श्रावकसे बोला-"हे चुलनीपिता श्रावक! 'कामदेवकी तरह कहना' यावत् शील आदिको भग नही करेगा तो तुम्हारे बडे लडकेको घरसे लाता हूँ और लाकर तुम्हारे सामने उसका घात करूँगा। उसे घात कर मैं शूल (सूया) में पिरो कर पचानेके योग्य तीन, मासके खण्ड करडालूगा, और खण्ड करके अदहन (आधन) भरी हुई कडाई में उकालूगा। उकाल कर मास और रक्तसे तुम्हारा शरीर इस प्रकार सींचूगा कि जिससे तू अत्यन्त दुःखकी पीडित होकर अकालमें ही जीवितसे अलग हो जायगा अर्थात् मर जायगा ॥ १२८ ॥ चुलनीपिता श्रमणोपासक देवता के ऐसा कहने पर निर्भय यावत् विचरता रहा ॥ १२९ ॥ तब देवने चुलनीपिता श्रावकको निर्भय यावत् देखा और देखकर दूसरी बार और तीसरी बार चुलनीपितासे इसी प्रकार कहने लगा-" हे श्रावक चुलनीपिता!" इत्यादि सब पूर्वोक्त प्रकार धमकी दी, मगर चुलनी पिता निर्भय ही बना रहा। देवने देखा अब भी चुलनीपिता श्रावक

ટીકાર્થ-'तए णं से'-ઈત્યાદિ એ દેવ નીલકમલ જેવી યાવત તલવાર લઈને ચુલનીપિતા શ્રાવક પ્રતિ બોલ્યો "હે ચુલનીપિતા શ્રાવક! (કામદેવની પેઠે સમજી લેવું) યાવત્ શીલ આદિનો ભંગ નહિ કરે, તો તારા મોટા પુત્રને ઘેરથી લાવીશ અને તારી સામે તેનો ઘાત કરીશ તેનો ઘાત કરીને હું શૂળીમાં પરોવી પચાવવાને યોગ્ય માંસના ત્રણ ખંડ કરીશ, અને ખંડ કરી આધણભરી કઢાઈમાં ઉકાળીશ પછી માંસ અને લોહી તારા શરીર પર એ પ્રમાણે સીંચીશ કે જેથી તું અત્યંત દુઃખની પીડાથી પીડિત થઈને અકાળે જ મરણ પામીશ" (૧૨૮) ચુલનીપિતા શ્રમણોપાસક દેવતાનું આવું કથન સાંભળીને પણ નિર્ભય યાવત્ વિચરી રહ્યો (૧૨૯) પછી દેવે ચુલનીપિતા શ્રાવકને નિર્ભય યાવત જોયો અને બીજીવાર તથા ત્રીજીવાર તેને આ પ્રમાણે કહેવા લાગ્યો 'હે શ્રાવક ચુલનીપિતા!" ઈત્યાદિ પૂર્વોક્ત પ્રકારે ધમકી આપી, પણ ચુલનીપિતા શ્રાવક ભયભીત થયો નહિ, યાવત્ એમ ને એમજ વિચરી રહ્યો (૧૩૦) એટલે દેવ ક્રોધિત થઈને ચુલનીપિતા

समणोवासया ! अज्ज जाव ववरोविज्जसि ॥१४५॥ तए णं तेणं पुरिसेणं दोच्चंपि तच्चंपि मम एवं वुत्तस्स समाणस्स इमेयारूवे अज्झत्थिए० अहो णं इमे पुरिसे अणारिए जाव समायरइ, जे णं मम जेट्ठं पुत्तं साओ गिहाओ तहेव जाव कणीयसं जाव आइंचइ, तुब्भेवि य णं इच्छइ साओ गिहाओ नीणेत्ता मम अग्गओ घाइत्तए, तं सेयं खलु मम एयं पुरिसं गिण्हित्तएत्ति कट्टु उट्ठाइए, सेवि य आगासे उप्पइए, मएवि य खंभे आसाइए, महया महया सद्देणं कोलाहले कए ॥१४६॥ तए णं सा भद्दा सत्थवाही चुलणीपियं समणोवासयं एवं वयासी–नो खलु केइ पुरिसे तव जाव कणीयसं पुत्तं साओ गिहाओ नीणेइ, नीणित्ता तव अग्गओ घाएइ। एस णं केइ पुरिसे तव उवसग्गं करेइ। एस णं तुमे विदरिसणे दिट्ठे ! तं णं तुमं इयाणिं भग्गनियमे भग्गपोसहे विहरसि। तं णं तुमं पुत्ता ! एयस्स ठाणस्स आलोएहि जाव पडिवज्जाहि॥१४७॥

ममैवमवादीत्–हंभो. चुलनीपित' ! श्रमणोपासक ! अद्य यावद् व्यपरोप्यसे ॥१४५॥ततः खलु तेन पुरुषेण द्वितीयमपि तृतीयमपि ममैवमुक्तस्य सतोऽयमेतद्रूप आध्यात्मिक ०–अहो ! खल्वय पुरुषोऽनार्यो यावत्समाचरति यः खलु मम ज्येष्ठ पुत्र स्वस्माद् गृहात्तथैव यावत्कनीयांस यावदासिञ्चति,युष्मानपि च खल्विच्छति स्वस्माद् गृहान्नीत्वा ममाग्रतो घातयितु, तच्छ्रेयः खलु ममैत पुरुष ग्रहीतुमिति कृत्वोत्थित., सोऽपि चाऽऽकाशे उत्पतित मयाऽपि च स्तम्भ आसादित', महता२ शब्देन कोलाहलः कृत ॥१४६॥ तत खलु सा भद्रा सार्थवाही चुलनीपितर श्रमणोपासकमेवमवादीत्–नो खलु कोऽपि पुरुषस्तव यावत्कनीयांस पुत्र स्वस्माद् गृहान्नयति, नीत्वा तवाग्रतो घातयति, एष खलु कोऽपि पुरुषस्तवोपसर्गं करोति, एत त्खलु त्वया विदर्शन दृष्ट, तत्खलु त्वमिदानीं भग्ननियमो भग्नपोषधो विहरसि । तत्खलु त्व पुत्र ! एतस्य स्थानस्य आलोचय यावत्प्रतिपद्यस्व ॥१४७॥

=अतिगर्हितानि। आसादितः=गृहीतः। विदर्शन=विपरीत यद्वा विरूपाकार दर्शनम्। भग्नेति–भग्नः=विनष्टः नियम=स्थूलप्राणातिपातविरमणरूप व्रत यस्य सः, कषायोदयेन विचलितचित्तत्वात्। ननु सापराधार्थं तथाऽऽचरण युक्तमेव व्रतस्य

भग नही करता तो यह जो तेरी पूज्य होनेसे देवतास्वरूप, सदुपदेश देनेवाली और हितचिन्तक होनेके कारण गुरु और जन्म देनेवाली होनेसे जननी, गर्भधारण लालन पालन आदि दुष्करसे दुष्कर कार्य करनेवाली माता भद्रा सार्थवाही है उसे घरसे लाता हूँ और लाकर तेरे सामने ही उसके प्राण लेता हूँ। प्राण लेकर उसके मांसके तीन टुकडे करके अदहन भरे कढ़ाहेमे उकालता हूँ। उकाल कर तेरे शरीरको उसके मांस और लोहूसे सीचता हूँ, जिससे तू अत्यन्त दुःखी होकर अकाल ही कालके गालमें चला जायगा अर्थात् मरजायगा॥१३४॥ चुलनीपिता श्रावक देवके ऐसा कहने पर भी निर्भय यावत् विचरता रहा॥१३५॥ देवताने उसे निर्भय विचरता देखा तो उससे दूसरी बार और तीसरी बार भी ऐसा ही कहा–"अहो चुलनीपिता श्रावक! उसी प्रकार यावत् मारा जायगा" ॥ १३६ ॥ देवके दूसरी तीसरी बार ऐसा कहने पर चुलनीपिता श्रावक इस प्रकार विचारने लगा–"अहो यह पुरुष अनार्य है, इसकी बुद्धि अनार्य है, यह अनार्य पाप कर्मोंका आचरण करता है, इसने मेरे बडे पुत्रको घरसे उठा लाया और मेरे सामने उसे मार डाला 'इस प्रकार

આજે તારી પૂજ્ય હોઇને દેવતાસ્વરૂપ, સદ્દુપદેશ આપનારી અને હિતચિંતક હોઇને ગુરૂ તથા જન્મ દેનારી હોઈને જનની, ગર્ભ ધારણ લાલન-પાલન આદિ દુષ્કરમા દુષ્કર કાર્ય કરનારી માતા ભદ્રા સાર્થવાહી છે, તેને તારા ઘેરથી લાવુ છુ અને તારી સામેજ તેના પ્રાણ લઉ છુ પ્રાણ લઈને તેના માસના ત્રણ ટુકડા કરી આધણભરી કઢાઇમા ઉકાળીશ અને તારા શરીર પર તે માસ અને લોહી છાંટીશ જેથી તુ અત્યત દુખી થઇને અકાળે જ મૃત્યુને પામીશ (૧૩૪) દેવે એમ કહ્યા છતા ચુલનીપિતા શ્રાવક નિર્ભય યાવત વિચરી રહ્યો (૧૩૫) દેવતાએ તેને નિર્ભય રહેલો જોઇને બીજીવાર અને ત્રીજીવાર પણ એમજ કહ્યુ કે "અહો ચુલનીપિતા શ્રાવક! એ પ્રમાણે યાવત તુ માર્યો જશે" (૧૩૬) દેવે બીજીવાર અને ત્રીજીવાર પણ કહ્યુ એટલે ચુલનીપિતા શ્રાવક એ પ્રમાણે વિચારવા લાગ્યો કે "અહો! આ પુરૂષ અનાર્ય છે, તેની બુદ્ધિ અનાર્ય છે, એ અનાર્ય-પાપ-કર્મોનુ આચરણ કરે છે તેણે મારા મોટા પુત્રને ઘેરથી ઉપાડી લાવી મારી સામે તેને મારી નાખ્યો (એ

भद्रानाम्नी, दैवतगुरुजननी=पूज्यत्वाद्दैवतस्वरूपा, हितचिन्तकत्व सदुपदेशदात्रीत्वा भ्या गुरुस्वरूपा, जन्मदात्रीत्वाच्च जननी। दुष्करेति-दुष्कर दुष्कराणाम्=अति दुष्कराणा गर्भस्थापन जन्मदान पालनादीना कर्मणा कारिका=सम्पादिका। अनार्याणि

भयभीत नहीं हुआ यावत् वैसाही विचरता रहा ॥ १३० ॥ तो वह क्रोधित होकर चुलनीपिता श्रावकके बडे लडकेको घरसे ले आया। लाकर उसके सामने घात करने लगा। घात कर तीन मासके टुकडे किये। टुकडे करके अदहन चढे हुए कडाहेमें उकाला, उकाल कर चुलनीपिता श्रावकका शरीर मास और खूनसे सींचने लगा ॥१३१॥ चुलनीपिता श्रावकने उस असह्य वेदनाको सहन किया ॥१३२॥ तब भी देवने चुलनीपिता श्रावकको निर्भय यावत् देखा तो दूसरी बार और तीसरी बार भी चुलनीपिता श्रावकसे कहा—हभो चुलनीपिता श्रावक! अरे अनिष्टके कामी! यावत् तू शील आदिको भग नही करता तो मै आज तुम्हारे मँझले लडकेको घरसे लाता हूँ और तेरे सामने घात करता हूँ। ज्येष्ठ पुत्रके लिए जैसा कहा था वैसा ही कहा और किया। इसी प्रकार तीसरे छोटे लडके के लिए भी कहा और वैसा ही किया। तब भी चुलनीपिता श्रावकने यावत् असह्य वेदनाको सहन किया ॥ १३३ ॥ तब उसने चौथी बार चुलनीपिता श्रावकसे कहा– " ओ चुलनीपिता श्रमणोपासक। अनिष्टके कामी! यदि तू यावत्

શ્રાવકના મોટા પુત્રને ઘેરથી લઇ આવ્યો, અને તેની સમીપે જ તેના પુત્રનો ઘાત કરવા લાગ્યો ઘાત કરીને માસના ત્રણ ટુકડા કર્યા, આધણ ચડાવેલી કડાઈમા ઉકાળ્યા અને પછી ચુલનીપિતા શ્રાવકના શરીર પર માસ અને લોહી સીંચવા (છાટવા) લાગ્યો (૧૩૧) ચુલનીપિતાએ એ અસહ્ય વેદના સહન કરી (૧૩૨) ત્યારે પણ દેવે ચુલનીપિતાને નિર્ભય યાવત જોયો, એટલે બીજી અને ત્રીજીવાર પણ ચુલનીપિતા શ્રાવકને કહ્યુ હે ચુલનીપિતા શ્રાવક! અરે અનિષ્ટના કામી! યાવત્ તુ શીલ આદિનો ભગ નહિ કરે તો હુ આજ તારા મધ્યમ (વચેટ) પુત્રને ઘેરથી લઇ આવીશ અને તારી સામે તેનો ઘાત કરીશ મોટા પુત્રના સબધમા જેવુ કહ્યુ હતુ તેવુજ કહ્યુ અને કર્યુ એ જ પ્રમાણે ત્રીજા નાના છોકરાના સબધમા પણ કહ્યુ અને કર્યુ, તો પણ ચુલનીપિતા શ્રાવકે યાવત અસહ્ય વેદના સહન કરી (૧૩૩) એટલે દેવે ચોથી વાર ચુલનીપિતાને કહ્યુ "હે ચુલનીપિતા શ્રમણોપાસક! અનિષ્ટના કામી! જો તુ યાવત ભગ નહિ કરે તો

कहने पर मैं भय भीत न होता हुआ विचरता हूँ ॥ १४० ॥ तब उसने मुझे निर्भय विचरते देख, दूसरी तीसरी बार फिर ऐसा ही कहा-"हे चुलनीपिता श्रमणोपासक!" 'पहलेकी तरह' यावत् शरीरको सींचा ॥ १४१ ॥ मैंने उस असह्य वेदनाको सह लिया। इसी प्रकार सब कहना चाहिए यावत् छोटे लडकेको मार डाला और मेरे शरीरको मांस ओर खूनसे सींचा। मैंने उस असह्य वेदनाको भी सह लिया ॥ १४२ ॥ उसने मुझे निर्भय देखा तो चौथी वार फिर बोला-"हे चुलनीपिता श्रावक! अनिष्टके कामी! यावद् तू व्रतभंग नहीं करता तो जो यह तेरी माता देव-गुरु स्वरूप है यावत् तू मर जायगा"॥१४३॥ तब उसके ऐसा कहने पर भी मैं निर्भय विचरता रहा ॥ १४४ ॥ तब वह दूसरी तीसरी वार भी मुझे ऐसा ही बोला कि-"चुलनीपिता श्रावक! आज यावत् मारा जायगा" ॥ १४५ ॥ उसके दूसरी तीसरी वार ऐसा कहने पर मुझे ऐसा विचार आया-"यह अनार्य पुरुष है, इसकी बुद्धि भी अनार्य है अतः अनार्य आचरण करता है, इसने मेरे बडे मझले और छोटे लडकेको मार डाला आर मेरा शरीर खूनसे सींचा, अब यह माँको (तुम्हें) भी मेरे सामने लाकर मार डालनेकी इच्छा करता है, अतः इसे पकड लेना ही अच्छा है"। ऐसा विचार कर ज्यों ही मैं उठा कि वह आकाशमें उड़ गया, मैंनें खभा पकड लिया और जोर जोरसे चिल्लाया" ॥ १४६॥

વિચરી રહ્યો છુ (૧૪૦) એમ મને નિર્ભય વિચરતો જોઇ, તેણે બીજી-ત્રીજીવાર ફરીથી એમ કહ્યુ કે "હે ચુલનીપિતા શ્રમણોપાસક! (પહેલાની પેઠે) યાવત શરીર પર માસ-લોહી છાટયા (૧૪૧) મે એ અસહ્ય વેદનાને સહી લીધી એ પ્રમાણે બધુ કહ્યુ, યાવત નાના પુત્રને મારી નાખ્યો અને મારા શરીર પર લોહી અને માસ છાટયુ મે એ અસહ્ય વેદનાને સહી લીધી (૧૪૨) તેણે મને નિર્ભય જોયો એટલે ચોથીવાર બોલ્યો "હે ચુલનીપિતા શ્રાવક! અનિષ્ટના કામી। યાવત તુ શિલાદિનો ભગ નથી કરતો તો જે આ તારી માતા દેવ-ગુરૂ સ્વરૂપ છે યાવત તુ મરી જઇશ (૧૪૩) તેણે એમ કહ્યુ છતા પણ હુ નિર્ભય રહ્યો (૧૪૪) પછી તેણે બીજી-ત્રીજીવાર પણ મને એમજ કહ્યુ કે "ચુલનીપિતા શ્રાવક! આજ યાવત માર્યો જઇશ" (૧૪૫) એણે બીજી-ત્રીજીવાર એવુ કહેતા મને એવો વિચાર આવ્યો કે "આ અનાર્ય પુરૂષ છે, તેની બુદ્ધિ પણ અનાર્ય છે, તેથી તે અનાર્ય આચરણ કરે છે, એણે મારા મોટા, વચેટ અને નાના પુત્રને મારી નાખ્યા, તેમના માસ-લોહી મારા શરીરે છાટયા, હવે તે માતાને (તમને) પણ મારી સામે લાવી મારી નાખવાની ઇચ્છા કરે છે, માટે એને પકડી લેવો એજ ઠીક છે, એમ વિચારીને હુ ઉઠયો, ત્યા તે આકાશમા ઉડી ગયો, મે થાભલો પકડી લીધો અને જોરથી ચીસ પાડી. (૧૪૬) પછી ભદ્રા સાર્થવાહી ચુલનીપિતાને કહેવા લાગી

निरपराधमात्रविषयकत्वादीति चेन्न, अनेन चुलनीपित्रा सापराधनिरपराधोभयविषयकव्रतस्याङ्गीकरणात्। भग्नपोषधः=विचलितचित्तत्वादेन। एतस्येति अत्र 'विषये' इत्यस्य शेष ,यद्वा 'प्राकृतत्वाद् द्वितीयार्थे षष्ठी-'एतत्स्यान'-मित्यर्थः,आलोचयन्=

देवने जो जो किया सो सब सोचने लगा ' फिर मेरे शरीरको मांस लोहूसे सींचा, बाद मेरे मँझले लडकेको लाया यावत् मेरे शरीरको मांस और लोहूसे सींचा, फिर मेरे छोटे लडकेको घरसे ले आया यावत् खूनसे मेरे शरीरको सींचा। इतने पर भी इसे सन्तोष नहीं हुआ, अब यह जो मेरी देवता और गुरु स्वरूप जननी, मेरे लिए कठोरसे कठोर कष्ट सहने वाली माता भद्रा सार्थवाही है उसे भी घरसे लाकर मेरे सामने मार डालना चाहता है, अब इस पुरुषको पकड लेनाही अच्छा है।"
ऐसा विचार कर वह उठा किन्तु वह देवता आकाशमें उछल गया, चुलनीपिताने एक खंभा पकड़ लिया और जोर जोर से चिल्लाया ॥ १३७ ॥ भद्रा सार्थवाहीने उस चिल्लाहटको सुन कर समझ कर जिस ओर चुलनीपिता श्रावक था उसी ओर आई और आकर चुलनीपिता श्रावकसे बोली-"बेटा ! तुम ऐसे जोर जोरसे क्यों चिल्लाए ?" ॥१३८॥ चुलनीपिता श्रावक अपनी माता भद्रा सार्थवाहीसे कहने लगा-"हे माँ ! न जाने कौन पुरुष क्रोधित होकर एक बडी नीली तलवार लेकर मुझसे बोला-" हे चुलनीपिता श्रावक ! अनिष्टके कामी ! यदि शीलादिका त्याग न करेगा तो यावत् मार डालूँगा " १३९ ॥ उसके ऐसा

પ્રમાણે દેવે જે જે કર્યું તે બધું તે વિચારવા લાગ્યો) પછી મારા શરીર પર માંસ-લોહી છાટયા, તે પછી મારા વચ્ચેટ પુત્રને તે લાવ્યો યાવત્ મારા શરીર પર માંસ અને લોહી છાટયા, તે પછી મારા નાના પુત્રને ઘેરથી લાવી યાવત લોહી મારા શરીરે છાટયુ એટલાથી પણ તેને સંતોષ ન થયો હવે તે મારી દેવતાસ્વરૂપ અને ગુરુસ્વરૂપ જનની, મારે માટે કઠોરમા કઠોર કષ્ટ સહન કરનારી માતા ભદ્રા સાર્થવાહી છે તેને પણ ઘેરથી લાવી મારી સમીપે મારી નાખવા ઇચ્છે છે, હવે મારે એ પુરૂષને પકડી લેવો એજ ઠીક છે"

એમ વિચાર કરીને તે ઉઠયો, પરન્તુ તે દેવતા આકાશમા ઉડી ગયો, ચુલની પિતાએ એક થાભલાને પકડી લીધો અને જોરથી ચીસ નાખી (૧૩૭) ભદ્રા સાર્થવાહી એ ચીસ સાભળી સમજીને જે બાજુએ ચુલનીપિતા શ્રાવક હતો તે બાજુએ આવી અને ચુલનીપિતા શ્રાવકને કહેવા લાગી "બેટા! તે એમ જોરથી કેમ ચીસ પાડી ?" (૧૩૮) ચુલનીપિતા શ્રાવક પોતાની માતા ભદ્રા સાર્થવાહીને કહેવા લાગ્યો "હે મા! શી ખબર, કોઈ પુરૂષ ક્રોધિત થઈને એક મોટી નીલી તલવાર લઈને મને કહેવા લાગ્યો "હે ચુલનીપિતા શ્રાવક! અનિષ્ટના કામી! જો તુ શીલાદિનો ત્યાગ નહિ કરે તો યાવત મારી નાખીશ." (૧૩૯) તેના એવા કથનથી હું ભયભીત ન થતા

करने पर मैं भयभीत न होता हुआ विचरता हूँ ॥ १४० ॥ तब उसने मुझे निर्भय विचरते देख, दूसरी तीसरी बार फिर ऐसा ही कहा-" हे चुलनीपिता श्रमणोपासक ! " 'पहलेकी तरह' यावत् शरीरको सींचा ॥ १४१ ॥ मैंने उस असह्य वेदनाको सह लिया। इसी प्रकार सब कहना चाहिए यावत् छोटे लडकेको मार डाला और मेरे शरीरको मांस ओर खूनसे सींचा। मैंने उस असह्य वेदनाको भी सह लिया ॥ १४२ ॥ उसने मुझे निर्भय देखा तो चौथी बार फिर बोला-" हे चुलनीपिता श्रावक ! अनिष्टके कामी ! यावद् तू व्रतभग नहीं करता तो जो यह तेरी माता देव-गुरु स्वरूप है यावत् तू मर जायगा"॥१४३॥ तब उसके ऐसा कहने पर भी मैं निर्भय विचरता रहा ॥ १४४ ॥ तब वह दूसरी तीसरी बार भी मुझे ऐसा ही बोला कि-" चुलनीपिता श्रावक ! आज यावत् मारा जायगा" ॥ १४५ ॥ उसके दूसरी तीसरी बार ऐसा कहने पर मुझे ऐसा विचार आया-" यह अनार्य पुरुष है, इसकी बुद्धि भी अनार्य है अतः अनार्य आचरण करता है, इसने मेरे बडे मझले और छोटे लडकेको मार डाला आर मेरा शरीर खूनसे सींचा, अब यह माँको (तुम्हें) भी मेरे सामने लाकर मार डालनेकी इच्छा करता है, अतः इसे पकड लेना ही अच्छा है" । ऐसा विचार कर ज्यों ही मैं उठा कि वह आकाशमें उड गया, मैनें खभा पकड लिया और जोर जोरसे चिल्लाया" ॥ १४६॥

વિચરી રહ્યો છુ (૧૪૦) એમ મને નિર્ભય વિચરતો જોઈ, તેણે બીજી-ત્રીજીવાર ફરીથી એમ કહ્યુ કે 'હે ચુલનીપિતા શ્રમણોપાસક! (પહેલાની પેઠે) યાવત શરીર પર માસ-લોહી છાટયા (૧૪૧) મે એ અસહ્ય વેદનાને સહી લીધી એ પ્રમાણે બધુ કહ્યુ, યાવત નાના પુત્રને મારી નાખ્યો અને મારા શરીર પર લોહી અને માસ છાટયુ મે એ અસહ્ય વેદનાને સહી લીધી (૧૪૨) તેણે મને નિર્ભય જોયો એટલે ચોથીવાર બોલ્યો "હે ચુલનીપિતા શ્રાવક! અનિષ્ટના કામી। યાવત તુ શિલાદિનો ભગ નથી કરતો તો જે આ તારી માતા દેવ-ગુરૂ સ્વરૂપ છે યાવત તુ મરી જઈશ (૧૪૩) તેણે એમ કહ્યુ છતા પણ હુ નિર્ભય રહ્યો (૧૪૪) પછી તેણે બીજી-ત્રીજીવાર પણ મને એમજ કહ્યુ કે "ચુલનીપિતા શ્રાવક! આજ યાવત માર્યો જઈશ" (૧૪૫) એણે બીજી-ત્રીજીવાર એવુ કહેતા મને એવો વિચાર આવ્યો કે "આ અનાર્ય પુરૂષ છે, તેની બુદ્ધિ પણ અનાર્ય છે, તેથી તે અનાર્ય આચરણ કરે છે, એણે મારા મોટા, વચેટ અને નાના પુત્રને મારી નાખ્યા, તેમના માસ-લોહી મારા શરીરે છાટયા, હવે તે માતાને (તમને) પણ મારી સામે લાવી મારી નાખવાની ઇચ્છા કરે છે, માટે એને પકડી લેવો એ જ ઠીક છે, એમ વિચારીને હુ ઉઠયો, ત્યા તે આકાશમા ઉડી ગયો, મે થાભલો પકડી લીધો અને જોરથી ચીસ પાડી. (૧૪૬) પછી ભદ્રા સાર્થવાહી ચુલનીપિતાને કહેવા લાગી

गुरुसमक्ष प्रकटय। यावदिति-अत्र यावच्छब्देन पडिक्कमाहि निंदाहि गरिहाहि विउट्टाहि विसोहेहि अब्भुट्ठेहि अहारिहं तवोकम्मं पायच्छित्तं पडिवज्जाहि' इत्येषां ग्रहणम्, तच्छाया च 'प्रतिक्राम, निन्द, गर्हस्व, वित्रोटय, विशोधय, अभ्युत्तिष्ठस्व, यथार्हं तपःकर्म प्रायश्चित्तं प्रतिपद्यस्व' इति, तत्र प्रतिक्राम=निवर्त्तस्वास्मादकरणात्, निन्द=स्वसाक्षिकां कुत्सां कुरु, गर्हस्व=गुरुसमक्षं कुत्सां कुरु, वित्रोटय=तद्भावानुबन्धं छिन्धि, विशोधय=अतिचारमलमपनोदयेत्यर्थः, स्पष्टमन्यत्। अत्र 'यथार्हं तपःकर्म प्रायश्चित्तं प्रतिपद्यस्व' इत्यभिधानाज्जीतव्यवहारेण श्रावकप्रायश्चित्तस्यापि निशीथादौ गम्यमानत्वं प्रतीयते ॥ १२८-१४७ ॥

तब भद्रा सार्थवाही चुलनीपिता श्रवकसे बोली-कोई भी पुरुष किसी भी पुत्रको घरसे नहीं लाया, न तेरे सामने मारा है। किसी पुरुषने तुझे यह उपसर्ग किया है। तुने यह भयङ्कर घटना देखी है। अब कषायके उदयसे चलितचित्त होकर उस पुरुषको मारनेकी प्रवृत्ति तेरी हुई, उस घातकी प्रवृत्तिसे स्थूल प्राणातिपातविरमाणव्रत और पोषधव्रतका भग हुआ। अगर कहें कि श्रावकको तो निरपराध प्राणीकी हिंसाका त्याग होता है और वह तो सापराधी था, सो यह कहना ठीक नही, क्योंकि श्रावकको पोषधव्रतमें सापराध और निरपराध दोनोंके मारनेका त्याग होता है, इसलिए बेटा! इस स्थान (विषय)की तुम आलोचना करो, प्रतिक्रमण करो, अपनी और गुरुकी साक्षीसे निन्दा गर्हा करो, तद्विषयक परिणामोंके अनुबन्धों काटों, अतिचार के मलको दूर करके आत्माको शुद्ध करो, सन्मुख ऊठो और यथायोग्य तप'कर्म रूप प्रायश्चित्तको स्वीकार करो ॥ १४७ ॥

'કોઈપણ પુરુષ એકકે પુત્રને ઘેરથી લાવ્યો નથી, તારી સમીપે એકકેને માર્યો નથી, કોઈ પુરૂષે તને આ ઉપસર્ગ કર્યો છે તે એક ભયંકર ઘટના જોઈ છે હવે કષાયના ઉદયથી ચલિતચિત્ત થઈને એ પુરૂષને મારવાની પ્રવૃત્તિ થઈ એ ઘાતની પ્રવૃત્તિથી સ્થૂલ-પ્રાણાતિપાત-વિરમણ વ્રત અને પોષધવ્રતનો ભંગ થયો અગર, જો કોઈ એમ કહે કે શ્રાવકને તો નિરપરાધી પ્રાણીની હિંસાનો ત્યાગ હોય છે, અને તે તો સાપરાધી હતો, તો એ કહેવુ બરાબર નથી, કારણકે શ્રાવકને તો પોષધવ્રતમા સાપરાધી અને નિરપરાધી બેઉને મારવાનો ત્યાગ હોય છે, એટલા માટે, હે પુત્ર! આ સ્થાન (વિષય) ની તુ આલોચના કર, પ્રતિક્રમણ કર પોતાની અને ગુરૂની સાક્ષીથી નિન્દા-ગર્હા કર, તદ્વિષયક પરિણામોના અનુબંધોને કાપ, અતિચારના મેલને દૂર કરીને, આત્માને શુદ્ધ કર, સન્મુખ ઉઠ અને યથાયોગ્ય તપ કર્મરૂપ પ્રાયશ્ચિત્તનો સ્વીકાર કર" (૧૪૭)।

मूलम्–तए णं से चुलणीपिया समणोवासए अम्मगाए तहत्ति एयमट्ठ विणएणं पडिसुणेइ, पडिसुणित्ता तस्स ठाणस्स आलोएइ, जाव पडिवज्जइ ॥१४८॥ तए णं से चुलणीपिया समणोवासए पढम उवासगपडिमं उवसपज्जित्ताणं विहरइ। पढमं उवासगपडिम अहासुत्त जहा आणदो जाव एक्कारसमंपि ॥१४९॥ तए णं से चुलणीपिया समणोवासए सेण उरालेणं जहा कामदेवो जाव सोहम्मे कप्पे सोहम्मवडिसगस्स उत्तरपुरत्थिमेण अरुणाभे विमाणे देवत्ताए उववन्ने। चत्तारि पलिओवमाइं ठिई पण्णत्ता। महाविदेहे वासे सिज्झिहिइ ॥१५०॥ निक्खेवो ॥

सत्तमस्स अगस्स उवासगदसाण तइय अज्झयण
समत्त ॥ ३ ॥

छाया–तत खलु स चुलनीपिता श्रमणोपासकोऽम्बिकाया 'तथेति एतमर्थ विनयेन प्रतिश्रृणोति, प्रतिश्रुत्य तस्य स्थानस्य (विषये) आलोचयति यावत्प्रति पद्यते ॥१४८॥ तत खलु स चुलनीपिता श्रमणोपासक' प्रथमामुपासकप्रतिमा मुपसम्पद्य विहरति। प्रथमामुपासकप्रतिमा यथासूत्र यथाऽऽनन्दश्रावको यावदेका दशीमपि ॥ १४९ ॥

टीकार्थ–'तए ण से चुलणी'–त्यादि तब चुलनीपिता श्रावकने माताकी बात 'तहत्ति' (ठीक है) कह कर विनयपूर्वक स्वीकार की, फिर उस विषयकी आलोचना की यावत् तप.कर्म स्वीकार किया ॥ १४८ ॥ फिर चुलनीपिता श्रावक, श्रावककी पहली पडिमाको स्वीकार कर विचरने लगा। पहली उपासक पडिमाको यथासूत्र (सूत्रोक्त विधिसे) आनन्दकी तरह यावत् ग्यारहों प्रतिमाओंका पालन किया ॥ १४९ ॥

ટીકાર્થ–'तए ण से चुलणी' ત્યાદિ પછી ચુલનીપિતા શ્રાવકે માતાની વાત 'तहत्ति' (બરાબર છે) એમ કહીને વિનયપૂર્વક સ્વીકાર્યા પછી એ વિષયની આલોચના કરી યાવત તપ કર્મનો સ્વીકાર કર્યો (૧૪૮) પછી ચુલનીપિતા શ્રાવક, શ્રાવકની પહેલી પડિમાનો સ્વીકાર કરીને વિચરવા લાગ્યો પહેલી ઉપાસકપડિમાને યથાસૂત્ર (સૂત્રોકત-વિધિપૂર્વક) આનંદની પેઠે યાવત અગીઆરે પ્રતિમાઓનુ પાલન

ततः खलु स चुलनीपिता श्रमणोपासकस्तेनोदारेण यथा कामदेवो यावत्सौधर्मे कल्पे सौधर्मावतंसकस्योत्तरपौरस्त्येऽरुणाभे विमाने देवतयोपपन्नः। चत्वारि पल्योपमानि स्थितिः प्रज्ञप्ता। महाविदेहे वर्षे सेत्स्यति ॥१५०॥ निक्षेपः॥

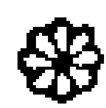
सप्तमस्याङ्गस्योपासकदशानां तृतीयमध्ययनं

समाप्तम् ॥ ३ ॥

टीका—व्याख्या तु छाययैव गतार्था ॥ १४८-१५० ॥

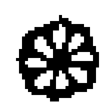
इतिश्री-विश्वविख्यात-जगद्वल्लभ-प्रसिद्धवाचक-पञ्चदशभाषाकलितललितकलापा-लापक-प्रविशुद्धगद्यपद्यनैकग्रन्थनिर्मापक-वादिमानमर्दक-श्रीशाहूछत्रपति-कोल्हापुरराजप्रदत्त-"जैनशास्त्राचार्य"-पदभूषित-कोल्हापुरराजगुरु बालब्रह्मचारि-जैनाचार्य-जैनधर्मदिवाकर-पूज्य-श्री घासीलाल-व्रति-विरचितायामुपासकदशाङ्गसूत्रस्याऽगारधर्मसञ्जीवन्या ख्याया व्याख्यायां तृतीयं चुलनीपित्राख्यमध्ययनं

समाप्तम् ॥ ३ ॥

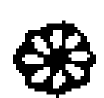
इस उदार कृत्यसे चुलनीपिता कामदेवकी भाँति सौधर्मकल्पमें सौधर्मावतसकके उत्तरपूर्व (ईशानकोण)के अरुणाभ विमानमे देवरूपसे उत्पन्न हुआ। वहा उसकी चार पल्योपमकीस्थिति कही गई है। वह (चुलनीपिता देव) महाविदेह क्षेत्रमे सिद्ध होगा निक्षेप-उपसहार पूर्ववत् ॥ १४८-१५० ॥

सातवाँ अग उपासकदशाके तीसरे अध्ययनकी अगारसञ्जीवनी टीकाका हिन्दी-भाषानुवाद समाप्त ॥ ३ ॥

કર્યું (૧૪૯) એ ઉદાર કૃત્યથી ચુલનીપિતા કામદેવની પેઠે સૌધર્મ કલ્પમા સૌધર્માવતસકના ઉત્તરપૂર્વ (ઇશાન કોણ)ના અરૂણાભ વિમાનમા દેવરૂપે ઉત્પન્ન થયા ત્યા ચાર પલ્યોપમની તેની સ્થિતિ કહી છે એ (ચુલનીપિતાદેવ) મહાવિદેહ ક્ષેત્રમા સિદ્ધ થશે નિક્ષેપ-ઉપસહાર પૂર્વવત (૧૫૦)

ઇતિ શ્રી ઉપાસકદશાગસૂત્રના ત્રીજા અધ્યયનની અગારસજીવની વ્યાખ્યાનો ગુજરાતી-ભાષાનુવાદ સમાપ્ત (૩)

॥ चतुर्थाध्ययनम् ॥

सम्प्रति चतुर्थाध्ययनमारभ्यते—'उक्खेवओ चउत्थसे'त्यादि ।

मूलम्—उक्खेवओ चउत्थस्स अज्झयणस्स । एवं खलु जंबू ! तेणं कालेणं तेणं समएणं वाणारसी नामं नयरी, कोट्ठए चेइए, जियसत्तू राया, सुरादेवे गाहावई अड्ढे० । छ हिरण्णकोडीओ जाव छव्वया दसगोसाहस्सिएणं वएणं, धन्ना भारिया, सामी समोसढे, जहा आणंदो तहेव पडिवज्जइ गिहिधम्मं, जहा कामदेवो जाव समणस्स भगवओ महावीरस्स अंतियं धम्मपण्णत्तिं उवसंपज्जित्ताणं विहरइ ॥ १५१ ॥ तए णं तस्स सुरादेवस्स समणोवासयस्स पुव्वरत्तावरत्त कालसमयंसि एगे देवे अंतियं पाउब्भवित्था । से देवे एगं महं नीलुप्पल जाव असिं गहाय सुरादेवं समणोवासयं एवं वयासी—"हंभो सुरादेवा समणोवासया ! अपत्थियपत्थया ! जइ णं तुमं सीलाइं जाव न भंजसि तो ते जेट्ठं पुत्तं साओ गिहाओ नीणेमि, नीणित्ता तव अग्गओ घाएमि, घाइत्ता पंच सोल्लए करेमि, करित्ता आदाणभरियंसि कडाहयंसि अद्दहेमि, अद्दहित्ता तव गाय

छाया—उत्क्षेपकश्चतुर्थस्याध्ययनस्य । एवं खलु जम्बू ! तस्मिन् काले तस्मिन् समये वाराणसी नाम नगरी, कोष्ठकं चैत्यं, जितशत्रू राजा, सुरादेवो गाथापतिः, आढ्य० । षट् हिरण्यकोटयो यावत् षड् व्रजा दशगोसाहस्रिकेण व्रजेन, धन्या भार्या, स्वामी समवसृतः, यथाऽऽनन्दस्तथैव प्रतिपद्यते गृहिधर्मं, यथा कामदेवो यावत् श्रमणस्य भगवतो महावीरस्याऽऽन्तिकीं धर्मप्रज्ञप्तिमुपसम्पद्य विहरति॥१५१॥ ततः खलु तस्य सुरादेवस्य श्रमणोपासकस्य पूर्वरात्रापरत्रकालसमये एको देवोऽन्तिकं प्रादुरासीत्, स देव एकं महान्तं नीलोत्पल-यावद् असिं गृहीत्वा सुरादेवं श्रमणोपासकमेवमवादीत्—हम्भो• सुरादेव श्रमणोपासक ! अप्रार्थितप्रार्थक ! यदि खलु त्वं शीलानि यावन्न भनक्षि तर्हि ते ज्येष्ठं पुत्रं स्वस्माद्गृहान्नयामि, नीत्वा तवाग्रतो घातयामि, घातयित्वा पञ्च शूल्यकानि करोमि, कृत्वा आदहनभृते कटाहे

मसेण य सोणिएण य आइंचामि, जहा णं तुम अकाले चेव जीवियाओ ववरोविज्जसि। एवं मज्झमयं, कणीयस, एक्केक्के पंच सोल्लया तहेव करेइ जहा चुलणीपियस्स, नवर एक्केक्के पंच सोल्लया ॥ १५२ ॥ तए णं से देवे सुरादेव समणोवासय चउत्थपि एव वयासी—हंभो सुरादेवा! समणोवासया! अपत्थियपत्थया! जाव न परिच्चयसि तो ते अज्ज सरीरसि*जमगसमगमेव सोलस रोगायंके पक्खिवामि, तंजहा-सासे कासे जाव कोढे, जहा ण तुमं अट्टदुहट्ट—जाव ववरोविज्जसि ॥१५३॥ तए ण से सुरादेवे समणोवासए जाव विहरइ। एव देवो दोच्चपि तच्चपि भणइ जाव ववरोविज्जसि ॥१५४॥ तए णं तस्स सुरादेवस्स समणोवासयस्स तेण देवेणं दोच्चपि तच्चपि एववुत्तस्स समाणस्स इमेयारूवे अज्झत्थिए०-

---

छाया—आदहामि, आदह्य तव गात्र मासेन च शोणितेन चाऽऽसिञ्चामि, यथा खलु त्वमकाल एव जीविताद्व्यपरोप्यसे। एव मध्यमक, कनीयासम्, एकैकस्मिन् पञ्च शूल्यकानि तथव करोति यथा चुलनीपितु:, नवरमेकैकस्मिन् पञ्च शूल्यकानि ॥ १५२ ॥ तत: खलु स देवः सुरादेव श्रमणोपासक चतुर्थमप्येवमवादीत्—हंभोः सुरादेव! श्रमणोपासक! अप्रार्थितप्रार्थक! यावन्न परित्यजसि तर्हि तेऽद्य शरीरे यमकसमकमेव*षोडश रोगातङ्कान् प्रक्षिपामि, तद्यथा—श्वासः कासः-यावत्कुष्ठम्, यथा खलु त्वमार्त्तदुःखार्त्त यावद्व्यपरोप्यसे ॥ १५३ ॥ ततः खलु स सुरादेव: श्रमणोपासको यावद्विहरति। एव देवो द्वितीयमपि तृतीयमपि भणति यावद् व्यपरोप्यसे ॥१५४॥ तत: खलु तस्य सुरादेवस्य श्रमणोपासकस्य तेन देवेन द्वितीयमपि तृतीयमप्येवमुक्त सतोऽयमेतद्रूप आध्या

---

*टीका—यमकसमकम्=युगपत्। रोगातङ्कान्=रोगाश्चाऽऽतङ्काश्चेति द्वन्द्वस्तान्-तत्र रोगाः=ज्वरदाहादयः, आतङ्का=शूलादय। 'श्वास'-इति-श्वास॰ कासो ज्वरो दाह॰ कुक्षिशूल भगन्दरोऽर्शोऽजीर्ण दृष्टिरोगो मस्तकशूलमरोचकोऽक्षिवेदना कर्णवेदना कण्डूरुदररोग कुष्ठं चेति षोडश। (१५३) ॥

अहो ण इमे पुरिसे अणारिए जाव समायरइ, जे णं ममं जेट्ठं पुत्तं जाव कणीयसं जाव आइंचइ, जेवि य इमे सोलस रोगायका तेवि य इच्छइ मम सरीरगंसि पक्खिवित्तए, त सेयं खलु मम एयं पुरिस गिण्हितएत्ति कट्टु उट्ठाइए, सेवि य आगासे उप्पइए, तेण य खंभे आसाइए, महया महया सद्देणं कोलाहले कए ॥ १५५ ॥ तए णं सा धन्ना भारिया कोलाहलं सोच्चा निसम्म जेणेव सुरादेवे समणोवासए तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छित्ता एव वयासी-किण्णं देवाणुप्पिया! तुब्भेहिं महया महया सद्देणं कोलाहले कए ? ॥१५६॥ तए ण से सुरादेवे समणोवासए धन्न भारिय एवं वयासी-एव खलु देवाणुप्पिए! केवि पुरिसे तहेव कहेइ जहा चुलणीपिया! धन्नावि पडिभणइ जाव कणीयसं, नो खलु देवाणुप्पिया! तुब्भे केवि पुरिसे सरीरंसि जमगसमगं सोलस रोगायके पक्खिवइ, एस ण केवि पुरिसे तुब्भं उवसग्ग करेइ। सेस जहा चुलणीपि-

---

छाया-तिमकः ०-अहो! खल्वय पुरुषोऽनार्यो यावत्समाचरति, यः खलु मम ज्येष्ठ पुत्र यावत्कनीयास यावदासिञ्चति, येऽपि चेमे पोडश रोगातङ्कास्तानपिचेच्छति मम शरीरे प्रक्षेप्तु, तच्छ्रेयः खलु ममैत पुरुष ग्रहीतुम्-इति कृत्वोत्थितः, सोऽपि चाऽऽकाशे उत्पतित, तेन च स्तम्भ आसादित., महता महता शब्देन कोलाहलःकृतः ॥१५५॥ ततः खलु सा धन्या भार्या कोलाहल श्रुत्वा निशम्य येनैव सुरादेव श्रमणोपासकस्तेनैवोपागच्छति, उपागत्यैवमवादीत् किं खलु देवानुप्रिया! युष्माभिर्महता महता शब्देन कोलाहल कृत.? ॥ १५६ ॥ तत खलु स सुरादेव श्रमणोपासको धन्यां भार्यामेवमवादीत्-एव खलु देवानुप्रिये! कोऽपि पुरुषस्तथैव कथयति यथा चुलनीपिता। अन्यापि प्रतिभणति यावत्कनीयास, नो खलु देवानुप्रिया.! युष्माक कोऽपि पुरुष शरीरे यमकसमक पोडश रोगातङ्कान् प्रक्षिपति, एप खलु कोऽपि पुरुषो युष्माकमुपसर्गं करोति, शेप यथा चुलनीपित्रे भद्रा भणति।, एव

यस्स भद्दा भणइ एवं निरवसेसं जाव सोहम्मे कप्पे अरुणकंते विमाणे उववन्ने । चत्तारि पलिओवमाइं ठिई महाविदेहे वासे सिज्झिहिइ ॥ १५७ ॥ निक्खेवो ॥

सत्तमस्स अंगस्स-उवासगदसाणं चउत्थं अज्झयणं समत्तं ॥ ४ ॥

निरवशेषं यावत्सौधर्मे कल्पेऽरुणकान्ते विमाने उपपन्नः । चत्वारि पल्योपमानि स्थितिः । महाविदेहे वर्षे सेत्स्यति ॥ १५७ ॥ निक्षेपः ॥

सप्तमस्याङ्गस्योपासकदशानां चतुर्थमध्ययनं समाप्तम् ॥ ४ ॥

टीका सुगमैव ॥ १५१-१५७ ॥

इतिश्री-विश्वविख्यात-जगद्वल्लभ-प्रसिद्धवाचक-पञ्चदशभाषाकलितललितकलापालापक-प्रविशुद्धगद्यपद्यनैकग्रन्थनिर्मापक-वादिमानमर्दक-श्रीशाहूछत्रपति-कोल्हापुरराजप्रदत्त-"जैनशास्त्राचार्य"-पदभूषित-कोल्हापुरराजगुरु-बालब्रह्मचारि-जैनाचार्य-जैनधर्मदिवाकर-पूज्य-श्री घासीलाल-व्रति विरचितायामुपासकदशाङ्गसूत्रस्याऽगारधर्मसञ्जीवन्याख्याया व्याख्यायां चतुर्थं सुरादेवाख्यमध्ययनं समाप्तम् ॥ ४ ॥

चौथा अध्ययन ।

अब चौथे अध्ययनका प्रारम्भ करते हैं—

टीकार्थ -'उक्खेवो चउत्थस्स' इत्यादि उत्क्षेप-जम्बूस्वामीने कहा-"भगवन्! श्रमण भगवान् महावीरने चौथे अध्ययनका क्या अर्थ कहा है?"

सुधर्मा स्वामीने उत्तर दिया-जम्बू! उस काल उस समय बनारस नामकी नगरी थी। कोष्ठक चैत्य था। जितशत्रु राजा था। सुरादेव

ચોથું અધ્યયન

હવે ચોથા અધ્યયનનો પ્રારંભ કરીએ છીએ —

ટીકાર્થ- 'उक्खेवओ चउत्थस्स' ઇત્યાદિ (૧૫૧ થી ૧૫૭)

ઉત્ક્ષેપ—જંબૂ સ્વામીએ કહ્યું 'ભગવન્! શ્રમણ ભગવાન મહાવીર સ્વામીએ ચોથા અધ્યયનનો શો અર્થ કહ્યો છે?"

સુધર્મા સ્વામીએ ઉત્તર આપ્યો - જંબૂ! એ કાળે, એ સમયે બનારસ નામની નગરી હતી કોષ્ઠક ચૈત્ય હતું જિતશત્રૂ રાજા હતો સુરાદેવ ગાથાપતિ

गाथापति था। वह सब प्रकार पन्न यावत् अजेय था। छह करोड़ सोनैया उसके खजानेमे थे, छह करोड़ व्यापारमें लगे थे, और छह करोड प्रविस्तर (लेन देन)मे लगे हुए थे। उसके छह गोकुल अर्थात् साठ हजारका गोवर्ग था। धन्या नामकी भार्या थी। श्रमण भगवान् महावीर स्वामी समोसरे। सुरादेव आनन्दकी तरह गया और गृहस्थ धर्मको स्वीकार किया। वह कामदेवके समान यावत् श्रमण भगवान् महावीरके निकटकी धर्मप्रज्ञप्तिको स्वीकार कर विचरने लगा ॥ १५१ ॥
इसके अनन्तर सुरादेव श्रावकके सामने पूर्वरात्रिके अपर समयमे एक देवता प्रगट हुआ। वह देवता नीलकमलके समान यावत् तलवार लेकर सुरादेव श्रमणोपासकसे बोला-"अरे सुरादेव श्रावक! ओ मृत्यु के कामी! यदि तू शील आदिको यावत् भग नही करता तों तेरे बडे लड़-केको घरसे लाता हूँ, और लाकर तेरेही सामने उसका घात करता हूँ। उसे मार डालनेके वाद उसीके मासके पाच टुकडे करूँगा औरअदहनसे भरे हुए कढाहमे उकालुगा। अकाल कर तेरे शरीरको मांससे और लोहुसे सीचूगा, जिसमे तू अकाल ही जीवनसे हाथ धो बैठेगा"। इसी प्रकार मँझले और सबसे छोटे लडकेके लिये कहा। जब सुरादेव निर्भय बना रहा तो क्रमशः उसके पुत्रोंको लाया और मार डाला। प्रत्येकके मासके

હતો તે સર્વ પ્રકારે સપન્ન યાવત્ અજેય હતો છ કરોડ સોનૈયા તેના ખજાનામા હતા, છ કરોડ વ્યાપારમા રોકયા હતા અને છ કરોડ પ્રાવસ્તર (લેણદેણ) મા લગાડયા હતા, તેની પાસે છ ગોકુળ અર્થાત ૬૦ સાઇઠ હજાર ગોવર્ગના પશુઓ હતા ધન્યા નામની ભાર્યા હતી શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીર સ્વામી સમોસર્યા સુરાદેવ આનદની પેઠે ગયો અને તેણે ગ્રહસ્થધર્મનો સ્વીકાર કર્યો તે કામદેવની પેઠે યાવત શ્રમણ ભગવાન મહાવીરની સમીપની ધર્મપ્રજ્ઞપ્તિ સ્વીકારી વિચરવા લાગ્યો (૧૫૧)
ત્યારપછી સુરાદેવ શ્રાવકની સામે પૂર્વરાત્રિના અપર સમયમા એક દેવતા પ્રકટ થયો એ દેવતા નીલકમલના જેવી યાવત તલવાર લઈને સુરાદેવ શ્રમણોપાસકને કહેવા લાગ્યો "અરે સુરાદેવ શ્રાવક! હે મૃત્યુના કામી! જો તુ શીલ આદિનો યાવત ભગ નહિ કરે તો તારા મોટા પુત્રને ઘેરથી લાવુ છુ અને તારી સમીપે જ તેનો ઘાત કરૂ છુ તેને મારીને તેના માસના પાચ ટુકડા કરીશ અને આધણથી ભરેલી કઢાઇમા ઉકાળીશ, પછી તારા શરીર પર એ માસ અને લોહી છાટીશ, જેથી તુ અકાળે જ જીવન ગુમાવી બેસીશ" એ પ્રમાણે વચેટ અને સૌથી નાના પુત્રને માટે પણ કહ્યુ સુરાદેવ નિર્ભયજ રહ્યો એટલે ક્રમશ તે દેવ તેના પુત્રોને લાવ્યો, તેમને

पाँच-पाँच टुकड़े कर प्रत्येकसे सुरादेवके शरीरको सींचा ॥ १५२ ॥ देवताने जब देखा कि सुरादेव अब भी भय-भीत नहीं हुआ तो चौथी बार बोला-"अरे सुरादेव श्रावक! मृत्यु के कामी! यदि तू यावत् शील आदिका परित्याग नहीं करता तो तेरे शरीरमें एक साथ ही-श्वास[1] कास[2], ज्वर[3], दाह[4], कुक्षिशूल[5], भगन्दर[6], अर्श[7] (बवासीर), अजीर्ण[8], दृष्टि रोग[9], मस्तकशूल[10], अरुचि[11], अक्षिवेदना[12], कर्णवेदना[13], खुजली[14] पेटका रोग[15] और कोढ[16], ये सोलह रोग (ज्वरादि) और आतक (शूल आदि) डालता हूँ, जिससे तू तडप तडप कर प्राण छोडेगा" ॥१५३॥ सुरादेव फिरभी भय भीत न हो विचरता रहा। देवताने इसी तरह दूसरी और तीसरी बार भी कहा ॥१५४॥ इस प्रकार देवताके दो तीन बार कहने पर सुरादेव श्रावकके मनमें यह विचार आया-"यह अनार्य पुरुष है, अनार्य बुद्धिवाला है अतः आचरण भी अनार्य करता है, इसने मेरे बडे मझले और छोटे लडकेको मार डाला, उनके मास लोहूसे मेरे शरीरको सींचा, अब मेरे शरीरमें सोलह रोगातक डालना चाहता है, इसे पकड लेना ही ठीक है।" ऐसा विचार कर सुरादेव उठा, और देवता

મારી નાખ્યા અને પ્રત્યેકના માસના પાચ ટુકડા કરી પ્રત્યેકના લોહી-માસને સુરાદેવના શરીર પર છાટયા (૧૫૨) દેવતાએ જ્યારે જોયુ કે સુરાદેવ હજી પણ ભયભીત નથી થયો, ત્યારે ચોથીવાર તે બોલ્યો- "અરે સુરાદેવ શ્રાવક! મૃત્યુના કામી! જો તુ યાવત શીલ આદિનો પરિત્યાગ નહિં કરે તો તારા શરીરમા એક સાથે (૧) શ્વાસ, (૨) કાસ, (૩) જ્વર, (૪) દાહ, (૫) કુક્ષિશૂલ (૬) ભગદર (૭) અર્શ (હરસ-મસા), (૮) અજીર્ણ, (૯) દષ્ટિરોગ, (૧૦) મસ્તકશૂલ, (૧૧) અરૂચિ, (૧૨) અક્ષિવેદના, (૧૩) કર્ણવેદના, (૧૪) ખસ-ખુજલી, (૧૫) ઉદરરોગ, અને (૧૬) કોઢ, એ સોળ રોગ (જ્વરાદિ) અને આતક (શૂલ-આદિ) નાખીશ, જેથી તુ તરફડીને પ્રાણ છોડીશ (૧૫૩) તેથી પણ સુરાદેવ ભયભીત ન થતા વિચરી રહ્યો દેવતાએ એ પ્રમાણે બીજી અને ત્રીજીવાર પણ કહ્યુ (૧૫૪) એ પ્રમાણે દેવતાએ બે ત્રણ વાર કહેતા સુરાદેવ શ્રાવકના મનમા એવો વિચાર આવ્યો કે 'આ અનાર્ય પુરૂષ છે, અનાર્ય બુદ્ધિવાળો છે, એટલે તે આચરણ પણ અનાર્ય જ કરે છે, તેણે મારા મોટા, વચ્ચેટ અને નાના પુત્રોને મારી નાખ્યા, તેના માસ-લોહી મારા શરીરે છાટયા, હવે મારા શરીરમા સોળ રોગ તે નાખવા ઇચ્છે છે, માટે તેને પકડી લેવો એજ ઠીક છે" એમ વિચારી સુરાદેવ ઉઠયો, અને દેવતા આકાશમા વિલીન

आकाशमें विलीन हो गया। सुरादेवके हाथ एक खंभा आ गया। वह उसे पकड कर बडे जोरसे कोलाहल मचाने लगा ॥१५५॥ उसकी पत्नी धन्याने कोलाहल सुना तो वह दौड़ कर सुरादेव श्रावकके समीप आई, वहाँ आकर बोली "देवानुप्रिय! आपने इतने जोरसे कोलाहल क्यों किया? ॥१५६॥ सुरादेव श्रावक धन्यासे कहने लगा-"देवानुप्रिये! कोई अनार्य पुरुष" इत्यादि वही सब बात कही जैसे चुलनीपिताने अपनी मातासे कही थी। धन्या बोली-देवानुप्रिय! कुछ भी नहीं हुआ, न बड़ा लड़का मारा गया, न मँझला और न छोटा, न कोई आपके शरीरमें रोगातङ्क ही डालता है, किन्तु कोई पुरुष आपको उपसर्ग कर रहा है।" इसके बाद वही सब बात कही जो भद्राने चुलनीपितासे कही थी। बाकी सब पूर्वकी नाई यावत् अन्तमे सुरादेव सौधर्म कल्पमें अरुणकान्त विमानमें उत्पन्न हुआ। वहाँ उसकी चार पल्योपमकी स्थिति है। वह महाविदेह क्षेत्रसे सिद्ध होगा॥ १५७॥

निक्षेप-अन्तमें श्री सुधर्मास्वामी कहने लगे-"हे जम्बू! मैंने श्री महावीरस्वामीसे जैसा सुना है वैसा ही तुम्हें कहा है" ॥

श्री उपासकदशांग सूत्रके चौथे अध्ययनकी अगारसञ्जीवनी टीकाका हिन्दीभाषानुवाद समाप्त हुआ ॥४॥

થઈ ગયો. સુરાદેવના હાથમા એક થાભલો આવી ગયો. તે એને પકડીને મોટા જોરથી બૂમ પાડવા લાગ્યો. (૧૫૫) તેની પત્ની ધન્યા તે સાભળીને સુરાદેવ શ્રાવકની સમીપે દોડી આવી અને બોલી "દેવાનુપ્રિય તમે આટલા જોરથી બૂમ કેમ પાડી?" (૧૫૬) સુરાદેવ શ્રાવક ધન્યાને કહેવા લાગ્યો "દેવાનુપ્રિયે! કોઈ અનાર્ય પુરૂષ ઈત્યાદિ" બધી વાત કહી કે જે પ્રમાણે ચુલનીપિતાએ પોતાની માતાને કહી હતી, ધન્યા બોલી- "દેવાનુપ્રિય! કશુય થયુ નથી, મોટા વચ્ચેટ કે નાના પુત્રને કોઈએ મારી નાખ્યા નથી, તેમજ આપના શરીરમા કોઈ રોગાતક પણ નાખતુ નથી, પરન્તુ કોઈ પુરૂષ આપને ઉપસર્ગ કરી રહ્યો છે" પછી તેણે તેને બધી વાત કહી કે જે ભદ્રાએ ચુલનીપિતાને કહી હતી બાકી બધુ પૂર્વવત્, યાવત્ છેવટે સુરાદેવ સૌધર્મ કલ્પમા અરૂણકાન્ત વિમાનમા ઉત્પન્ન થયો. ત્યા તેની ચાર પલ્યોપમની સ્થિતિ છે તે મહાવિદેહ ક્ષેત્રમા સિદ્ધ થશે (૧૫૭)

નિક્ષેપ—છેવટે શ્રી સુધર્માસ્વામીએ કહ્યુ "હે જમ્બૂ! મે શ્રી મહાવીર સ્વામી પાસેથી જે પ્રમાણે સાભળ્યુ છે તે પ્રમાણે મે તને કહ્યુ છે"

ઈતિ શ્રી ઉપાસકદશાગ સૂત્રના ચોથા અધ્યયનની અગાર સઞ્જીવની ટીકાનો ગુજરાતી-ભાષાનુવાદ સમાપ્ત. (૪)

॥ पञ्चममध्ययनम् ॥

अथ पञ्चमम यनमारभ्यते-'उक्खेवो पचमस्स' इत्यादि ।

मूलम्-उक्खेवो पचमस्स । एवं खलु जवू ! तेणं कालेण तेणं समएण आलभिया नाम नयरी, संखवणे उज्जाणे, जियसत्तू राया, चुल्लसयए गाहावई अड्ढे जाव छ हिरण्णकोडीओ जाव छ वया दस गोसाहस्सिएणं वएण । वहुला भारिया, सामी समोसढे, जहा आणंदो तहा गिहिधम्म पडिवज्जइ । सेसं जहा कामदेवो जाव

छाया-उत्क्षेपः पञ्चमस्य । एव खलु जम्बूः । तस्मिन् काले तस्मिन् समये आलभिका नाम नगरी, शङ्खवनमुद्यान, जितशत्रू राजा क्षुद्रशतको गाथापतिराढ्यो यावत् षड् हिरण्यकोटयो यावत् षड् व्रजा दसगोसाहस्रिकेण व्रजेन । बहुला भार्या । स्वामी समवसृतो यथाऽऽनन्दस्तथा गृहिधर्म प्रतिपद्यते। शेष यथा

पांचवाँ अध्ययन ।

अथ पांचवें अध्ययनका प्रारभ करते हैं-

'उक्खेवो पचमस्स' इत्यादि ॥१५८-१६५॥

उत्क्षेप-जम्बूस्वामी कहते है-भगवान् ! पाचवें अध्ययनका अर्थ क्या है ? । सुधर्मास्वामी कहते हैं-

उस काल उस समय आलभिका नाम नगरी थी । शखवन उद्यान, जितशत्रु राजा और क्षुद्रशतक गाथापति था। वह आढय यावत् छह छह करोड़ सोनैये खजाने आदिमे रखे हुए थे। उसके छह गोकुल अर्थात् साठ हजार गोवर्ग था बहुला उसकी भार्या थी। श्रमण भगवान् महा वीर समोसरे। क्षुद्रशतकने आनन्दकी तरह गृहस्थ धर्मको स्वीकार

પાચમુ અધ્યયન.

હવે પાચમા અધ્યયનનો પ્રારભ કરીએ છીએ -

ટીકાર્થ-"उक्खेवो पचमस्स" ઇત્યાદિ (૧૫૮ થી ૧૬૫)

ઉત્ક્ષેપ—જમ્બૂ સ્વામી કહે છે - ભગવન્! પાચમા અધ્યયનનો અર્થ શો છે? સુધર્માસ્વામી કહે છે એ કાળે એ સમયે આલભિકા નામની નગરી હતી શખવન, ઉદ્યાન જિતશત્રુ રાજા અને ક્ષુદ્રશતક ગાથાપતિ હતો તે આઢ્ય યાવત્ છ-છ કરોડ સોનૈયા ખજાના આદિમા રાખતો હતો તેને છ ગોકુળ અર્થાત ૬૦ હજાર ગોવર્ગના પશુએ હતા બહુલા નામની ભાર્યા હતી શ્રમણ ભગવાન મહાવીર સમોસર્યા ક્ષુદ્રશતકે

धम्मपण्णत्ति उवसंपज्जित्ताणं विहरइ ॥१५८॥ तए णं तस्स चुल्लसयगस्स समणोवासयस्स पुव्वरत्तावरत्तकालसमयंसि एगे देवे अतियं जाव असिं गहाय एव वयासी–"हंभो चुल्लसयगा! समणोवासगा! जाव न भजेसि तो ते अज्ज जेट्ठं पुत्तं साओ गिहाओ नीणेमि, एवं जहा चुलणीपिय, नवर एक्केके सत्त मंससोल्लया जाव कणीयसं जाव आइचामि' ॥१५९॥ तए ण से चुल्लसयए समणोवासए जाव विहरइ ॥१६०॥ तए ण से देवे चुल्लसयग समणो-

कामदेवो यावद्धर्मप्रज्ञप्तिमुपसम्पद्य विहरति ॥ १५८ ॥ तत. खलु तस्य क्षुद्रशतकस्य श्रमणोपासकस्य पूर्वरात्रापरत्रकालसमये एको देवोऽन्तिक यावदसिं गृहीत्वैवमवादीत् हभो. क्षुद्रशतक! श्रमणोपासक! यावन्न भनक्षि तर्हि तेऽद्य ज्येष्ठ पुत्र स्वस्माद्गृहान्नयामि, एव यथा चुलनीपितर, नवरमेकैकस्मिन् सप्त मासशूल्यकानि यावत्कनीयास यावदासिञ्चामि ॥ १५९ ॥ तत. खलु क्षुद्रशतक' श्रमणोपासको यावद्विहरति ॥ १६० ॥ तत. खलु. सदेव क्षुद्रशतक श्रमणोपासक

किया। शेष कथा कामदेवके समान है, यावत् धर्मप्रज्ञप्तिको स्वीकार कर विचरने लगा ॥१५८॥ तब क्षुद्रशतक श्रावकके सामने, पूर्वरात्रिके प्रथम प्रहरमें अपर रात्र याने रात्रिके पिछले समयमे एक देवता यावत् तलवार लेकर प्रगट हुआ और बोला– "हे क्षुद्रशतक श्रावक! यदि तू शील आदिको भग नहीं करता तो तेरे बडे लडकेको आज घरसे लाता हूँ। इसके अतिरिक्त और सब नही बात कही जो चुलनीपितासे कही थी। हाँ विशेषता इतनीसी है कि प्रत्येक लड़केके मासके सात सात खण्ड करके शरीरको सींचनेका कहा ॥१५९॥ वह क्षुद्रशतक

આનદની પઠે ગૃહસ્થધર્મનો સ્વીકાર કર્યો શેષ કથા કામદેવની સમાન છે, યાવત્ ધર્મપ્રજ્ઞપ્તિનો સ્વીકાર કરી વિચરવા લાગ્યો (૧૫૮) પછી ક્ષુદ્રશતક શ્રાવકની સામે, પૂર્વરાત્રિના પ્રથમ પ્રહરમા અને અપરરાત્રીના પાછલા પ્રહરમા અપર સમયમા એક દેવતા યાવત્ તલવાર લઈ પ્રકટ થયો અને બોલ્યો "હે ક્ષુદ્રશતક શ્રાવક! જો તુ શીલ આદિનો ભગ નહિ કરે, તો તારા મોટા પુત્રને આજ ઘેરથી લાવુ છુ, એ ઉપરાત જે વાત ચુલનીપિતાને કહી હતી તે બધી વાત દેવે ક્ષુદ્રશતકને કહી વિશેષતા એટલી છે કે પ્રત્યેક પુત્રના માસના સાત-સાત ખડ કરીને તેને શરીરે તેમના લોહી-માસ

वासय चउत्थपि एवं वयासी–"हंभो चुल्लसयगा! समणोवासया! जाव न भजसि तो ते अज्ज जाओ इमाओ छ हिरण्णकोडीओ निहाणपउत्ताओ,छ वुड्ढिपउत्ताओ,छ पवित्थरपउत्ताओ ताओ साओ गिहाओ नीणेमि, नीणित्ता आलभियाए नयरीए सिघाडग जाव पहेसु सव्वओ समता विप्पइरामि जहा णं तुम अट्टदुहट्टवसट्टे अकाले चेव जीवियाओ ववरोविज्जसि ॥१६१॥ तए णं से चुल्लसयए समणोवासए तेणं देवेण एव वुत्ते समाणे अभीए जाव विहरइ

चतुर्थमप्येवमवादीत्–हभो क्षुद्रशतक! श्रमणोपासक! यावन्न भनक्षि तर्हि तेऽद्य या इमाः षड् हिरण्यकोटयो निधानप्रयुक्ता षड् वृद्धिप्रयुक्ताः षट् प्रविस्तर प्रयुक्तास्ता• स्वस्माद् गृहान्नयामि, नीत्वाऽऽलभिकाया नगर्या सङ्घाटकयावत्पदेषु सर्वत्रः समन्ताद् विप्रकिरामि यथा खलु त्वमार्त्तदु खार्त्तवशार्त्तोऽकाल एव जीविता द्व्यपरोप्यसे ॥ १६१ ॥ तत• खलु स क्षुद्रशतक• श्रमणोपासकस्तेन देवेनै वमुक्त• सन्नभीतो यावद्विहरति ॥ १६२ ॥ तत• खलु स देव क्षुद्रशतक श्रमणोपास

श्रावक यावत् जैसेका तैसा विचरता रहा ॥१६०॥ तब देव क्षुद्रशतक श्रावकसे चौथी बार यों कहने लगा–"हे क्षुद्रशतक श्रावक! यदि तू शील व्रत आदिको भग नहीं करता तो यह जो तेरे छह करोड सोनैया खजानेमें रखे हुए है, छह करोड व्यापारमें लगे हुए हैं, छह करोड लेन देनमें लगे हुए है, उन सबको घरसे लाऊँगा और आलभिका नगरीके सघाटक तथा चतुष्पथ (चौराहा) पर सब जगह बिखेर दूगा, जिससे तू अत्यन्त दुखित होकर अकालमें ही कालके गालमें चला जायगा–मर जायगा" ॥१६१॥ देवता के इतना कहने पर भी क्षुद्रशतक निर्भय यावत् विचरता रहा ॥१६२॥ देवताने क्षुद्रशतक

છાટવાનું કહ્યુ (૧૫૯) એ ક્ષુદ્રશતક શ્રાવક યાવત જેમ ને તેમ વિચરી રહ્યા (૧૬૦) પછી દેવ ક્ષુદ્રશતક શ્રાવકને ચોથી વાર કહેવા લાગ્યે –'હે ક્ષુદ્રશતક શ્રાવક! જો તુ શીલ વ્રતઆદિનો ભગ નહિ કરે, તો જે તારા છ કરોડ સોનેયા ખજાનામા રાખેલા છે, છ કરોડ વેપારમા રાખ્યા છે અને છ કરોડ લેણુ–દેણુમા રોકયા છે, તે બધા ઘરમાથી લઇશ અને આલભિકા નગરીના સઘાટક તથા ચતુષ્પથ (ચોક) પર બધી જગ્યાએ વેરી નાખીશ, જેથી તુ અત્યત દુખિત થઇને અકાળે જ મૃત્યુ પામીશ." (૧૬૧) દેવતાએ એટલુ કહ્યુ તોપણુ ક્ષુદ્રશતક નિર્ભય યાવત વિચરી રહ્યો (૧૬૨)

॥१६२॥ तए ण से देवे चुल्लसयग समणोवासय अभीयं जाव पासित्ता दोच्चपि तच्चपि तहेव भणइ जाव ववरोविज्जसि ॥ १६३ ॥ तए ण तस्स चुल्लसयगस्स समणोवासयस्स तेणं देवेणं दोच्चपि तच्चपि एव वुत्तस्स समाणस्स अयमेयारूवे अज्झत्थिए०-"अहो ण इमे पुरिसे अणारिए जहा चुलणीपिया तहा चिंतेइ जाव कणीयस जाव आइचइ, जाओवि य णं इमाओ मम छ हिरण्णकोडीओ निहाणपउत्ताओ छ वुड्ढिपउत्ताओ छ पवित्थरपउत्ताओ, ताओवि य ण इच्छइ मम साओ गिहाओ नीणेत्ता आलभियाए नयरीए

कमभीत यावद् दृष्ट्वा द्वितीयमपि तृतीयमपि तथैव भणति यावद्व्यपरोप्यसे ॥ १६३॥ तत खलु तस्य क्षुद्रशतकस्य श्रमणोपासकस्य तेन देवेन द्वितीयमपि तृतीयमप्येवमुक्तस्य सतोऽयमेतद्रूप आध्यात्मिक० ०-"अहो! खल्वय पुरुषोऽनार्यो यथा चुलनीपिता तथा चिन्तयति यावत्कनीयास यावदासिञ्चति, या अपि च खलु इमा मम षड् हिरण्यकोटयो निधानप्रयुक्ताः, षट् वृद्धिप्रयुक्ताः प्रविस्तरप्रयुक्ता०, ता अपि च खलु इच्छति मम स्वस्माद्गृहान्नीत्वाऽऽलभिकाया नगर्या सङ्घाटक यावद्-

श्रावकको निर्भय यावत् देखकर दूसरी और तीसरी बार ऐसाही कहा यावत् मर जायगा ॥१६३॥ दो तीनवार कहने पर क्षुद्रशतक श्रावकके मनमे इस प्रकारका विचार आया-"अहो! यह अनार्य पुरुष है-इत्यादि चुलनीपिताकी तरह विचार करने लगा,-यावत् इसने छोटे लडके तकको मार डाला, मेरा शरीर मास लोहूसे सींचा, और इससे भी इसे शान्ति न हुई तो अब छह करोड खजानेमे रखे हुए, छह करोड व्यापारमे और छह करोडलेन देनमे लगे हुए सोनैयोंको

દેવતાએ ક્ષુદ્રશતકને નિર્ભય યાવત્ જોઇને બીજી અને ત્રીજીવાર એવુ કહ્યુ, યાવત્ મરી જઇશ (૧૬૩) બે ત્રણ વાર કહેતા ક્ષુદ્રશતક શ્રાવકના મનમા આ પ્રમાણે વિચાર આવ્યો "અહો! આ અનાર્ય પુરૂષ છે" ઇત્યાદિ ચુલનીપિતાની પેઠે વિચાર કરવા લાગ્યો,- યાવત "તેણે નાના પુત્ર સુદ્ધાતને મારી નાખ્યો, મારા શરીરે માસ-લોહી છાટયુ, અને તેથી પણ તેને શાન્તિ ન થઇ એટલે હવે છ કરોડ ખજાનામા રાખેલા, છ કરોડ વેપારમા લગાડેલા અને છ કરોડ લેણ-દેણમા રોકેલા

सिंघाडग जाव विप्पइरित्तए, त सेयं खलु ममं एय पुरिसं गिण्हि-त्तए"-त्ति कट्टु उट्ठाइए जहा सुरादेवो। तहेव भारिया पुच्छइ, तहेव कहेइ ॥ १६४ ॥ सेसं जहा चुलणीपियस्स जाव सोहम्मे कप्पे अरुणसिद्धे विमाणे उववन्ने। चत्तारि पलिओवमाइ ठिई। सेसं तहेव जाव विदेहे वासे सिज्झिहिइ ॥१६५॥ निक्खेवो ॥

सत्तमस्स अगस्स उवासगदसाण पचम अज्झयण
समत्त ॥ ५ ॥

विप्रकिरितु, तच्छ्रेयः खलु ममैत पुरुष गृहीतु" मिति कृत्वोत्थितो सुरादेव। तथैव भार्या पृच्छति तथैव कथयति ॥१६४॥ शेष यथा चुलनीपितुर्यावत्सौधर्मे कल्पेऽरुणसिद्धे विमाने उपपन्न.। चत्वारि पल्योपमानि स्थिति। शेष तथैव यावन्महाविदेहे वर्षे सेत्स्यति ॥ १६५ ॥ निक्षेप. ॥

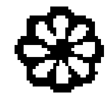
सप्तमस्याङ्गस्योपासकदशानां पञ्चममध्ययन
समाप्तम् ॥ ५ ॥

घरसे लाकर आलभिका नगरीके सघाटक यावत् चतुष्पथ (चौराहे) आदिमें विखेर देना चाहता है, अत इस पुरुषको पकड लेना ही अच्छा है ॥" ऐसा सोच कर वह सुरादेवकी तरह उठा। उसी प्रकार उसकी भार्याने चिल्लानेका कारण पूछा। उसी प्रकार क्षुद्रशतकने सब वृत्तान्त कहा ॥१६४॥ शेष सब चुलनीपिताके समान यावत् वह सौधर्म कल्पमें अरुणसिद्ध विमानमें उत्पन्न हुआ। वहा उसकी चार पल्योपमकी स्थिति है। शेष पूर्ववत् यावत् महाविदेह क्षेत्रमे सिद्ध होगा ॥१६५॥

સોનૈયા ઘરમાથી લઈ જઈને આલભિકા નગરીના સઘાટક યાવત્ ચોક આદિમા વેરી નાખવા ઇચ્છે છે, માટે આ પુરૂષને પકડી લેવો એજ ઠીક છે" એમ વિચારીને તે સુરાદેવની પેઠે ઉઠયો પૂર્વોક્ત રીતે તેની સ્ત્રીએ તેને બૂમ પાડવાનુ કારણ પૂછયુ અને એ પ્રમાણે ક્ષુદ્રશતકે બધો વૃત્તાત કહ્યો (૧૬૪) શેષ બધુ ચુલનીપિતાની પેઠે જાણવુ, યાવત્ એ સોધર્મ કલ્પમા અરૂણસિદ્ધ વિમાનમા ઉત્પન્ન થયો ત્યા તેની ચાર પલ્યોપમની સ્થિતિછે શેષ પૂર્વવત, યાવત મહાવિદેહ ક્ષેત્રમા સિદ્ધથશે (૧૬૫)

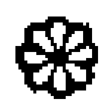
टीका-अस्य सर्वस्यापि पञ्चमाध्ययनस्य टीका छायागम्यैव ॥१५८॥-१६५॥

इतिश्री-विश्वविख्यात-जगद्वल्लभ-प्रसिद्धवाचक-पञ्चदशभाषाकलितललितकलापा-
लापक-प्रविशुद्धगद्यपद्यनैकग्रन्थनिर्मापक-वादिमानमर्दक-श्रीशाहूछत्रपति-
कोल्हापुरराजप्रदत्त-"जैनशास्त्राचार्य"-पदभूषित-कोल्हापुरराजगुरु
बालब्रह्मचारि-जैनाचार्य-जैनधर्मदिवाकर-पूज्य-श्री घासीलाल-
व्रति-विरचितायामुपासकदशाङ्गसूत्रस्याऽगारधर्मसञ्जीवन्या-
ख्याया व्याख्यायां पञ्चमं चुलनीपित्राख्यमध्ययनं
समाप्तम् ॥ ५ ॥

निक्षेप-अन्तमें श्री सुधर्मास्वामी बोले हे जम्बू ! मैंने श्रमण भगवान् महावीरसे जैसा सुना वैसे तुम्हें सुनाया है ॥

सातवें अंग श्री उपासकदशाके पांचवें अध्ययनका हिन्दी-
भाषानुवाद समाप्त हुआ ॥५॥

નિક્ષેપ—અંતમાં શ્રી સુધર્મા સ્વામી બોલ્યા—હે જંબૂ! મેં શ્રમણ ભગવાન મહાવીર પાસેથી જેવું સાંભળ્યું તેવું તને સંભળાવ્યું છે

સાતમા અંગ શ્રી ઉપાસક દશાના પાંચમા અધ્યયનનો
ગુજરાતી-ભાષાનુવાદ સમાપ્ત (૫)

*

॥ षष्ठमध्ययनम् ॥

अथ षष्ठमध्ययनमारभ्यते-'छट्ठस्स' इत्यादि ॥

मूलम्-छट्ठस्स उक्खेवो। एवं खलु जंबू ! तेणं कालेणं तेणं समएणं कंपिल्लपुरे नयरे, सहस्संबवणे उज्जाणे, जियसत्तू राया, कुडकोलिए गाहावई, पूसा भारिया, छ हिरण्णकोडीओ निहाण पउत्ताओ०, छ वया दस गोसाहस्सिएणं वएणं, सामी समोसढे। जहा कामदेवो तहा सावयधम्मं पडिवज्जइ। सच्चेव वत्तव्वया जाव पडिलाभेमाणे विहरइ ॥१६६॥ तए णं से कुडकोलिए समणोवासए अन्नया कयाइ*पुव्वावरण्हकालसमयंसि जेणेव असोगवणिया

छाया—षष्ठस्योत्क्षेपकः। एवं खलु जम्बूः! तस्मिन् काले तस्मिन् समये काम्पिल्यपुरं नगरं, सहस्राम्रवणमुद्यानं, जितशत्रू राजा, कुण्डकौलिको गाथापतिः, पूषा भार्या, षड् हिरण्यकोट्यो निधानप्रयुक्ताः०, षड् व्रजा दशगोसाहस्रिकेण व्रजेन। स्वामी समवसृतः। यथा कामदेवस्तथा श्रावकधर्मं प्रतिपद्यते। सा चैव वक्तव्यता यावत् प्रतिलाभयन् विहरति ॥ १६६ ॥ ततः खलु स कुण्डकौलिकः श्रमणोपासकोऽन्यदा कदाचित्पूर्वापराह्णकालसमये येनैवाऽशोकवनिका

*टीका-पूर्वेति-पूर्वापराह्णकालसमये=मध्याह्नकाले ।

छठा अध्ययन

अब छठा अध्ययन कहते हैं—

टीकार्थ-' छट्ठस्से '-त्यादि उत्क्षेप पूर्ववत्। हे जम्बू! उस काल उस समय काम्पिल्यपुर नगर, सहस्राम्रवन उद्यान, जितशत्रु राजा, कुण्डकौलिक गाथापति, पूषा भार्या थी। कुण्डकौलिक गाथापतिके छह करोड़ सोनैया खजानेमे थे। छह करोड व्यापारमें और छह

છઠ્ઠુ અધ્યયન

હવે છઠ્ઠુ અધ્યયન કહીએ છીએ

ટીકાર્થ-'छट्ठस्से' ત્યાદિ (૧૬૬ થી ૧૬૯)

ઉત્ક્ષેપ—પૂર્વવત્-હે જંબૂ! એ કાળે એ સમયે કાંપિલ્યપુર નગર, સહસ્રઆમ્રવન ઉદ્યાન, જિતશત્રુ રાજા, કુંડકૌલિક ગાથાપતિ, પૂષા ભાર્યા હતી કુંડકૌલિક ગાથાપતિ

जेणेव पुढविसिलापट्टए तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छित्ता नाममुद्दग च उत्तरिज्जग च पुढविसिलापट्टए ठवेइ, ठवित्ता समणस्स भगवओ महावीरस्स अंतिय धम्मपण्णत्तिं उवसंपज्जित्ताणं विहरइ ॥१६७॥ तए णं तस्स कुडकोलियस्स समणोवासयस्स एगे देवे अतिय पाउब्भवित्था ॥१६८॥ तए णं से देवे नाममुद्दं च उत्तरिज्ज च पुढविसिलापट्टयाओ गेण्हइ, गिण्हित्ता सखिखिणिं० अतलिक्खपडिवन्ने कुंडकोलिय समणोवासयं एवं वयासी-हंभो कुडकोलिया ! समणोवासया ! सुंदरी णं देवाणुप्पिया ! गोसालस्स मखलिपुतस्स धम्मपण्णत्ती, नत्थि उट्ठाणे इ वा कम्मे इ वा वले इ वा वीरिए इ वा पुरिसक्कारपरक्कमे इ वा, नियया सव्वभावा। मगुली ण समणस्स भगवओ महावीरस्स धम्मपण्णत्ती, अत्थि उट्ठाणे इ वा जाव परक्कमे इ वा, अणियया सव्वभावा ॥१६९॥

येनैव पृथिवीशिलापट्टकस्तेनैवोपागच्छति, उपागत्य नाममुद्रिका चोत्तरीयक च पृथिवीशिलापट्टके स्थापयति, स्थापयित्वा श्रमणस्य भगवतो महावीरस्याऽऽन्तिकी धर्मप्रज्ञप्तिमुपसम्पद्य विहरति ॥ १६७ ॥ तत खलु तस्य कुण्डकौलिकस्य श्रमणोपासकस्यैको देवोऽन्तिके प्रादुरासीत् ॥१६८॥ तत॰ खलु स देवो नाममुद्रा चोत्तरीय च पृथिवीशिलापट्टकाद् गृह्णाति, गृहीत्वा सकिङ्किणि० अन्तरिक्षप्रतिपन्न' कुण्डकौलिक श्रमणोपासकमेवमवादीत्-हभो कुण्डकौलिक ! श्रमणोपासक ! सुन्दरी खलु देवानुप्रिय ! गोशालस्य मङ्खलिपुत्रस्य धर्मप्रज्ञप्ति॰, नास्ति*उत्थानमिति वा, कर्मेति वा, वलमिति वा, वीर्यमिति वा, पुरुषकारपराक्रम इति वा, नियता॰ सर्वभावा॰। मङ्गुली खलु श्रमणस्य भगवतो महावीरस्य धर्मप्रज्ञप्ति, अस्ति उत्थानमिति वा यावत्पराक्रम इति वा, अनियता॰ सर्वभावा ॥१६९॥

---

*टीका-उत्थानमित्यादि उत्थानम्=उपविष्टस्योर्ध्वीभवन, कर्म=गमनादि, वल शरीरजन्या शक्ति वीर्यम्=आत्मतेज॰, पुरुषकार॰=पौरुषम्, पराक्रम॰=पौरुषाति

शयः पुरुषशक्तिविशेषरूपः । अत्र सर्वत्र वा शब्दो विकल्पार्थः, इति शब्दश्च पूर्वोक्तानामुत्थानादीनां सङ्ग्रहार्थस्ततश्चायमर्थः-जीवानामुत्थानादीनि न पुरुषार्थप्रसाधकानि अन्वयव्यतिरेकाननुविधायित्वात्, तस्मात् नियताः=नियतिकृताः सर्वभावाः=सर्वे सुखदुःखादिरूपाः भावाः=पदार्थाः ।

करोड देन लेनमें लगा रखे थे । उसके छह गोकुल थे । महावीर स्वामी पधारे । आनन्दकी तरह कुण्डकौलिकने गृहस्थ धर्मको स्वीकार किया यावत् श्रमण निर्ग्रन्थोंको भक्तपानका प्रतिलाभ कराता हुआ विचरता था ॥ १६६ ॥ एक समयकी बात है कि पूर्वापराह्न (दोपहर)के समय अशोकवनीमें पृथिवीशिलापट्टककी ओर कुण्डकोलिक श्रावक आया, आकर उसने अपने नामकी मुहर (अगूठी) और उत्तरासण वस्त्र (दुपट्टा) उतार शिला पर रखा । रख कर श्रमण भगवान् महावीरके समीपकी धर्मप्रज्ञप्ति स्वीकार कर विचरने लगा ॥ १६७ ॥ तब उसके समीप एक देव प्रगट हुआ ॥ १६८ ॥ उसने नामकी मुद्रिका उत्तरीय वस्त्रको शिला परसे उठा लिया और छोटी छोटी घण्टियोंवाले उत्तम वस्त्र धारण करके आकाशमें रहा हुआ कुण्डकौलिक श्रावकसे बोला-" अरे कुण्डकौलिक श्रावक ! हे देवानुप्रिय ! मंखलिपुत्र गोशालकी धर्मप्रज्ञप्ति सुन्दर हितकर है । वहाँ उत्थान (उठना), कर्म (गमनादि क्रियाएँ), बल (शारीरिक शक्ति), वीर्य (आत्माका तेज), पुरुषकार (पौरुष),

---

પાસે છ કરોડ સોનૈયા ખજાનામા હતા છ કરોડ વેપારમા અને છ કરોડ લેણુ-દેણુમા રોકયા હતા તેની પાસે છ ગોકુળ હતા મહાવીર સ્વામી પધાર્યા આનંદની પેઠે કુંડકૌલિકે ગૃહસ્થ ધર્મનો સ્વીકાર કર્યો, યાવત્ શ્રમણ નિગ્રંથોને ભકતપાનનો પ્રતિલાભ કરાવતો વિચરતો હતો (૧૬૬) એક સમયની વાત છે કે જ્યારે પૂર્વાપરાહ્ન (બપોર)ને સમયે અશોકવનરાજિમા પૃથિવીશિલાપટ્ટકની તરફ કુંડકૌલિક શ્રાવક આવ્યો અને તેણે પોતાના નામવાળી વીંટી તથા ઉત્તરાસણ વસ્ત્ર (ખેસ ઉતારી શિલાપર મૂકયા પછી શ્રમણ ભગવાન મહાવીરની સમીપની ધર્મપ્રજ્ઞપ્તિ સ્વીકારીને વિચરવા લાગ્યો (૧૬૭) પછી તેની સમીપે એક દેવ પ્રકટ થયો (૧૬૮) તેણે નામવાળી વીંટી અને ખેસ શિલા પરથી ઉઠાવી લીધા અને નાની નાની ઘંટડીઓવાળી ઉત્તમ વસ્ત્ર ધારણ કરીને આકાશમા રહી કુંડકૌલિક શ્રાવક પ્રતિ બોલ્યો "અરે કુંડકૌલિક શ્રાવક ! હે દેવાનુપ્રિય ! મંખલિપુત્ર ગોશાળની ધર્મપ્રજ્ઞપ્તિ સુંદર હિતકર છે તેમા ઉત્થાન (ઉઠવુ) કર્મ (ગમનાગમનાદિ ક્રિયાઓ), બલ (શારીરિક શકિત) વીર્ય (આત્માનુ તેજ), પુરૂષકાર (પૌરૂષ), પરાક્રમ (પ્રચંડ પુરૂષાર્થ), એમાની કોઈ પણ

अयमाशयः-जीवाना सुखदुःखादि सर्वं नियतिकृत नतु पुरुपकारकृत व्यभिचारात्, तथाहि-दृश्यते लोके कस्यचित्पुरुपव्यापाराभावेऽपि तत्तत्फलमाप्तिः, कस्यचिच्च पुरुपव्यापारसत्त्वेऽपि तत्तत्फलानुपलम्भ इति । किञ्च यदि पुरुपकारकृत सुखदुःखादिकमभस्यत तदा आगोपालबालहालिक सर्वेपा सुख वा दु ख वा समानमेवोपापत्स्यत, सुखदुःखकारणतया भवदभिमतस्य पुरुपकारस्य सर्वत्राविशेपाद्, नचै-

पराक्रम (प्रचण्ड पुरुषार्थ), इनमेसे कोई भी नही है, सर्व पदार्थ नियत (भाग्यके भरोसे) हैं। और श्रमण भगवान् महावीरकी धर्मप्रज्ञप्ति अच्छी (सची) नही है, क्योंकि उसमे उत्थान यावत पराक्रण है, और सब (कोईभी) पदार्थ भाग्यकृत नहीं हैं ॥

मूल पाठमें उत्थान आदि प्रत्येकके साथ 'वा' शब्द है वह विकल्पार्थ है, और 'इति' शब्द पूर्वोक्त उत्थानादिके सग्रहके लिए है, अर्थात् इन सभीका अस्तित्व नही है । तात्पर्य यह कि उत्थान आदि जीवके कार्यके साधक नही हैं, क्योंकि उत्थान आदिके होने पर भी कभी-कभी कार्य सिद्ध नही होता और कभी कभी इनके न होने परभी कार्य सिद्ध हो जाता है। इसलिए क्या सुख, क्या दु ख, सभी पदार्थ भाग्यके अधीन हैं। इसलिए सुख दु ख आदिका कारण उत्थान आदि न मानकर होनहार ही मानना चाहिए। यदि उत्थान आदिसे कार्य सिद्ध होते तो सभी पुरुपार्थ करनेवालोंको सफलता प्राप्त होती, किन्तु

વસ્તુ નથી, સર્વ પદાર્થ નિયત (ભાગ્યને ભરોસે) છે. અને શ્રમણ ભગવાન મહાવીરની ધર્મપ્રજ્ઞપ્તિ સાચી નથી, કારણ કે તેમા ઉત્થાન યાવત પરાક્રમ છે અને બધા (કોઇપણ) પદાર્થ ભાગ્યકૃત નથી

મૂળ પાઠમા ઉત્થાન આદિ પ્રત્યેકની સાથે "वा" શબ્દ છે તે વિકલ્પાર્થે છે, અને 'इति' શબ્દ પૂર્વોકત ઉત્થાનાદિના સગ્રહને માટે છે, અર્થાત્ એ બધાનુ અસ્તિત્વ નથી તાત્પર્ય એ છે કે ઉત્થાન આદિ જીવને કાર્યના સાધક નથી હોતા, કારણ કે ઉત્થાન આદિ હોવા છતા પણ કોઇ કોઇ કાર્ય સિદ્ધ નથી થતા અને કોઇ કોઇ વાર એ ન હોવા છતા પણ કાર્ય સિદ્ધ થઇ જાય છે તેટલા માટે સુખ દુ ખ બધા પદાર્થો ભાગ્યને અધીન છે માટે સુખ-દુ ખનુ કારણ ઉત્થાન આદિ ન માનતા નિયતિ (થવા કાળ હતુ માટે થયુ એમ)જ માનવી જોઇએ જો ઉત્થાન આદિથી કાર્યો સિદ્ધ થતા હોત તો બધાય પુરૂષાર્થ કરનારાઓને સફળતા પ્રાપ્ત થતી હોત, પરન્તુ એમ

तदुपपद्यते, राजसेवादिव्यापृतस्यापि कस्यचित्तत्फलभूतधनादिमाप्त्यदर्शनात्, कस्यचिच्च तत्सेवाद्यभावेऽपि प्रचुरधनादिप्राप्तिदर्शनात्; यतश्चैव व्यभिचारो वैसादृश्य च ततो न पुरुषव्यापारजन्य सुखदु:खादि सभवति ।

नन्वस्तु तर्हि काल एव सुखादिकारण नतु नियतिरिति चेन्न, कालस्य कारणताङ्गीकारे तस्यैकरूपतया प्रत्यक्षदृश्यमानस्य जगत्फलवैचित्र्यस्यासाङ्गत्यापत्तेः,कारण-

ऐसा नहीं देखा जाता। किसीको प्रवृत्ति न करने पर भी फल मिल जाता है और किसीको प्रवृत्ति करने पर भी फल नहीं मिलता।

दूसरी बात और सुनिये। आप कहते हैं कि पुरुषार्थसे फल मिलता है। अगर यह बात सच है तो ग्वाले हलवाले बालक आदि प्रत्येकको एक समान सुख या दु:खकी प्राप्ति होनी चाहिए, क्योंकि सबमें समान रूपसे पुरुषार्थ विद्यमान है, मगर ऐसा नहीं होता-सबको समान फल नहीं प्राप्त होता। राजाकी सेवा आदिमें लगे हुए भी किसी पुरुषको धनादिकी प्राप्ति नहीं देखी जाती, और कोई कोई सेवा आदि कुछ भी नही करते तो भी खूब धन पा लेते हैं। इस प्रकार इस पक्षमें विसदृशता (वैषम्य) होनेसे यही सिद्धान्त समीचीन है कि सुख दुःख आदिपुरुषार्थसे पैदा नहीं होते।

शका-अच्छा, अगर सुख दु:खका कारण पुरुषार्थ नहीं तो कालको ही क्यों नही मान लेते ? नियति (होनहार)का क्यों मानते हो ?।

જોવામા આવતુ નથી કોઇ કોઇને પ્રવૃત્તિ ન કરવા છતા પણ ફળ મળી જાય છે અને કોઇ ને પ્રવૃત્તિ કરવા છતા પણ ફળ નથી મળતુ

હવે બીજી વાત સાભળો આપ કહો છોકે પુરુષાર્થથી ફળ મળે છે જો એ વાત સાચી હોય તો ગોવાળ, હળવાળા, બાળક આદિ પ્રત્યેકને સમાન સુખ યા દુ ખની પ્રાપ્તિ થવી જોઇએ, કારણકે બધામા સમાનરૂપે પુરૂષાર્થ વિદ્યમાન છે, પરંતુ એમ નથી થતુ, બધાને સરખુ ફળ નથી પ્રાપ્ત થતુ રાજાની સેવા વગેરેમા લાગેલા એવા કોઇ પુરૂષને ધનાદિની પ્રાપ્તિ થતી નથી જોવામા આવતી, તો કોઇ કોઇ સેવા આદિ કશુ ન કરતા હોવા છતા પણ ખૂબ ધન પ્રાપ્ત કરે છે એ પ્રમાણે આ પક્ષમા વિસદૃશતા વિષમતા) હોવાથી, એજ સિદ્ધાન્ત સમીચીન છે કે-સુખ દુ ખ આદિ પુરૂષાર્થથી પેદા થતા નથી

શકા—વારૂ, જો સુખ-દુ ખનુ કારણ પુરૂષાર્થ નથી, તો કાળને કેમ નથી માની લેતા ? નિયતિને કેમ માનો છો ?

भेदाभावे कार्यभेदस्याप्यभावात्, यदुक्तमाकरे-'अयमेव भेदो भेदहेतुर्वा यद्विरुद्ध-धर्मा यासः कारणभेदश्च' इति। न चेश्वरः सुखादिकर्त्ता, तस्य मूर्त्तत्वे प्राकृत-पुरुषस्येव समग्रजगत्फलकर्तृत्वासम्भवात्, अमूर्त्तत्वे चाकाशस्येव निष्क्रियतया कर्तृत्वासङ्गते., एव स्वभावोऽपि न कारण, स हि पुरुषाद्भिन्नः सन् पुरुषगत सुखादि

१ आकरे-भाष्ये, इत्यर्थः। २ अध्यासः=आरोपो ज्ञान वा।

समाधान-नही, काल भी कारण नहीं हो सकता। काल एक है। अगर इसे कारण मान लें तो उससे एक ही कार्य-सुख या दु.ख उत्पन्न होगा, किन्तु ससारमें भिन्न भिन्न तरहके कार्य प्रत्यक्षसे देखे जाते है। जब कारण एक ही होता है उसमें भेद नही होता-तो कार्यमें भी भेद नही होता। आकर (भाष्य)मे कहा है-"विरुद्ध धर्मोंका पाया जाना और कारण मे भेद होना ही भेद और भेदका कारण है" अर्थात् विरुद्ध धर्मोंके होनेको ही भेद कहते हैं और उसके कारणोंमें भेद होना उस पदार्थके भेदका कारण है। अस्तु। काल एक है, अगर वह कारण होता हो तो कार्यमें भेद नही होता। कार्योमे भेद पाया जाता है, अत काल कारण नहीं है।

ईश्वर भी सुख दुःख आदिके कर्त्ता नही है। अगर कर्त्ता मानते हो तो ईश्वरको मूर्त्त मानोगे या अमूर्त्त ?। अगर मूर्त्त मानो तो साधारण पुरुषोंके समान वह भी समस्त ससार के कार्योंका कर्त्ता नहीं हो

સમાધાન—નહિ, કાળ પણ કારણ નથી થઇ શકતુ કાળ એક છે જો તેને કારણ માની લઇએ, તો તેથી એકજ કાર્ય-સુખ યા દુ ખ ઉત્પન્ન થશે, પરતુ જગતમા જૂદી જૂદી જાતના કાર્યો પ્રત્યક્ષ જોવામા આવે છે જો કારણ એકજ હોય છે-તેમા ભેદ નથી હોતો-તો કાર્યમા ભેદ નથી હોતો આકર (ભાષ્યમા) કહ્યુ છે કે "વિરૂદ્ધ ધર્મોનુ પ્રાપ્ત થવુ અને કારણમા ભેદ હોવો એજ ભેદ અને ભેદનુ કારણ છે" અર્થાત્ વિરૂદ્ધ ધર્મો હોવા એજ ભેદ કહેવાય છે અને તેના કારણોમા ભેદ હોવો એજ એ પદાર્થના ભેદને કારણ છે અસ્તુ કાળ એક છે, જો તે કારણ હોત તો કાર્યમા ભેદ ન હોત કાર્યોમા ભેદ છે, એટલે કાળ એ કારણ નથી

ઇશ્વર પણ સુખ-દુ ખ આદિનો કર્તા નથી અગર જો તેને કર્તા માનતા હો તો ઇશ્વરને મૂર્ત્ત માનશો કે અમૂર્ત્ત ? જો મૂર્ત્ત માનો તો સાધારણ પુરૂષોની પેઠે એ પણ સમસ્ત જગતના કાર્યોનો કર્તા નથી હોઇ શકતો જો ઇશ્વરને અમૂર્ત્ત માનો તો તે આકાશની પેઠે નિષ્ક્રિય હોવાથી કોઇ પણ કાર્ય કરી શકે જ નહિ

साधयितुं न प्रभवति, पुरुषरूपश्चेत्समग्रजगत्फलकर्त्ता स्वत एव न सम्भवति, एव-मन्यदपि तस्मान्नियतिरेव सुखदुःखादिकारणं नान्यत्, उक्तञ्च—

"नाभाव्यं क्वचिदपि जायते जनानां,
भाव्यं वा न विगलति प्रयत्नतोऽपि ।
लभ्यन्ते नियतिबलात्फलानि सर्वे,-
र्व्यापारो भवतु न वा शुभाशुभानि ॥ १ ॥
भाव्यं प्रयत्नरहितोऽप्युपयात्यवश्यं,
नाभाव्यमेति शतशः कृतचारुयत्नः ।
तस्मादिदं नियतिरेव सुखादि सर्वं,
सूते जनस्य सहसा हतपौरुषस्य" ॥ २ ॥

इत्यादि । इति । मङ्गुली=असमीचीना ॥ १६६-१६९ ॥

सकता । अगर ईश्वरको अमूर्त्त स्वीकार करो तो वह आकाशकी तरह निष्क्रिय होनेसे कोई कार्य कर ही नहीं सकता ।

इसी प्रकार स्वभाव भी कारण नहीं । क्योंकि स्वभावको यदि पुरुषसे भिन्न मानोगे तो वह पुरुषके अन्तर्गत सुख दुःख पैदा नहीं कर सकेगा । अगर स्वभावको पुरुषरूप ही मानोगे तो पुरुष समस्त संसारके कार्योंका कर्त्ता नहीं हो सकता । इसी प्रकार औरोंका भी विचार कर लेना । इसलिए यही मान्यता ठीक है कि भाग्य ही सुख दुःखका कारण है, अन्य नहीं । कहा भी है—

"कितना ही प्रयत्न करो, जो नहीं होनेवाला है, वह कदापि नहीं होगा, और जो होनेवाला है वह कदापि नहीं टलेगा । कोई प्रवृत्ति करे या न करे, नियतिकी शक्तिसे सबको शुभ अशुभ फल प्राप्त हो जाता है" ॥१॥

એજ પ્રમાણે સ્વભાવ પણ કારણ નથી, કેમકે સ્વભાવને જો પુરૂષથી ભિન્ન માનશો તો તે પુરૂષના અંતર્ગત સુખદુઃખને પેદા નહિ કરી શકે જો સ્વભાવને પુરૂષરૂપ જ માનશો તો પુરૂષ સમસ્ત જગતના કર્મોનો કર્તા નહિ થઇ શકે એ પ્રમાણે બીજાઓનો પણ વિચાર કરી લેવો એટલા માટે એ માન્યતા બરાબર છે કે ભાગ્યજ સુખ-દુઃખનું કારણ છે, બીજુ કોઇ નહિ કહ્યું છે કે—

"ગમે તેટલો પ્રયત્ન કરો, જે નથી થવાનું તે કદાપિ નહિ થાય, અને જે થવાનું છે તે કદાપિ નહિ ટળે. કોઇ પ્રવૃત્તિ કરે યા ન કરે, નિયતિની શકિતથી સૌને શુભ અશુભ ફળ પ્રાપ્ત થાય છે (૧)

मूलम्—तए णं से कुंडकोलिए समणोवासए तं देव एवं वयासी जइ ण देवा! सुदरी गोसालस्स मखलिपुत्तस्स धम्मपण्णत्ती-नत्थि उट्ठाणे इ वा जाव नियया सव्वभावा, मंगुली णं समणस्स भगवओ महावीरस्स धम्मपण्णत्ती अत्थि उट्ठाणे इ वा जाव अणियया सव्व-भावा। तुमे ण देवा! इमा एयारूवा दिव्वा देविड्ढी, दिव्वा देव-ज्जुई, दिव्वे देवाणुभावे किणा लद्धे? किणा पत्ते? किणा अभि-समन्नागए? कि उट्ठाणेणं जाव पुरिसक्कारपरक्कमेणं? उदाहु! अणुट्ठाणेणं अकम्मेणं जाव अपुरिसक्कारपरक्कमेणं ॥१७०॥

छाया—ततः खलु स कुण्डकौलिकः श्रमणोपासकस्तं देवमेवमवादीत् यदि खलु देव! सुन्दरी गोशालस्य मङ्खलिपुत्रस्य धर्मप्रज्ञप्तिः—नास्त्युत्थानमिति वा यावन्नियता सर्वभावाः, मङ्गुली खलु श्रमणस्य भगवतो महावीरस्य धर्मप्रज्ञप्तिः अस्त्युत्थानमिति वा यावदनियता सर्वभावाः। त्वया खलु देवानुप्रिय! इयमेतद्रूपा दिव्या देवर्द्धिः, दिव्या देवद्युतिः, दिव्यो देवानुभावः केन लब्धः? केन प्राप्तः? केनाभिसमन्वागतः?, किमुत्थानेन यावत्पुरुषकारपराक्रमेण? उताहो! अनुत्थानेनाऽकर्मणा यावदपुरुषकारपराक्रमेण? ॥ १७० ॥

टीका—तत इति ततः=इत्थं गगनगतेन देवेनोपन्यस्तस्य गोशालकमतस्य

जो होनहार है वह विना प्रयत्न ही हो जाता है। जो होनहार नहीं, उसके लिए चाहे जितनी चतुराईसे प्रयत्न करो, वह नहीं होगा। इसलिए यह भाग्य ही पौरुषहीन भी मनुष्योंके सुखादि फलोंको उत्पन्न करता है ॥ २ ॥" इत्यादि ॥ १६९ ॥

टीकार्थ—'तए णं से'—इत्यादि तब कुंडकौलिक श्रावक ने देवसे कहा देव! यदि मखलिपुत्र गोशाल की धर्मप्रज्ञप्ति समीचीन है कि—

"જે કાંઈ થવાનું છે તે વિનાપ્રયત્ને જ થઈ જાય છે જે થવાનું (નિયત) નથી, તેને માટે ગમે તેટલી ચતુરાઈથી પ્રયત્ન કરો, તોપણ તે નહિ થાય એટલા માટે એ ભાગ્યે જ પૌરૂષહીન મનુષ્યોને પણ સુખાદિ ફળો પ્રાપ્ત કરાવે છે (૨)" ઈત્યાદિ (૧૬૯)

ટીકાર્થ—'तए णं से' ઇત્યાદિ પછી કુંડકૌલિક શ્રાવકે દેવને કહ્યું—દેવ! જો મખલિપુત્ર ગોશાલની ધર્મપ્રજ્ઞપ્તિ સમીચીન છે કે- ઉત્થાન નથી યાવત્ સર્વ

मूलम्-तए णं से देवे कुंडकोलिय समणोवासयं एव वयासी-एव खलु देवाणुप्पिया ! मए इमेयारूवा दिव्वा देविड्ढी अणुट्ठाणेण जाव, अपुरिसक्कारपरक्कमेणं लद्धा पत्ता अभिसमन्नागया ॥१७१॥

तए ण से कुंडकोलिए समणोवासए त देव एव वयासी-जइ णं देवा ! तुमे इमा एयारूवा दिव्वा देविड्ढी अणुट्ठाणेण जाव अपुरिसक्कारपरक्कमेणं लद्धा पत्ता अभिसमन्नागया, जेसि णं जीवाण

श्रवणोत्तरम् । केनेति-हेतावेषा तृतीया-'केन हेतुने'-त्यर्थः, एवमग्रेऽपि । उताहो=अथवेत्यर्थः ॥ १७० ॥

छाया—ततः खलु स देवः कुण्डकौलिक श्रमणोपासकमेवमवादीत् एव खलु देवानुप्रिय ! मयेयमेतद्रूपा दिव्या देवर्द्धिरनुत्थानेन यावद् अपुरुषकारपराक्रमेण लब्धा प्राप्ता अभिसमन्वागता ॥१७१॥ ततः खलु स कुण्डकौलिकः श्रमणोपासकस्त देवमेवमवादीत्-यदि खलु देव ! त्वयेयमेतद्रूपा दिव्या देवर्द्धिरनुत्थानेन यावद् अपुरुषकारपराक्रमेण लब्धा प्राप्ता अभिसमन्वागता, (तदा) येषा खलु

उत्थान नहीं है यावत् सब पदार्थ भाग्यकृत हैं, और श्रमण भगवान् महावीर की धर्मप्रज्ञप्ति समीचीन नहीं है कि उत्थान है यावत समस्त पदार्थ भाग्यकृत नहीं है, तो हे देव ! तुम्हारी यह दिव्य देव ऋद्धि, दिव्य देव द्युति, दिव्य देवानुभाव (अलौकिक प्रभाव) कहासे आया है ? कैसे तुम्हें प्राप्त हुआ है ? किस प्रकार सामने उपस्थित हुआ है ? उत्थान यावत् पुरुषकार पराक्रमसे यह सब प्राप्त हुआ है या अनुत्थानसे अकर्मसे यावत् अपुरुषकारपराक्रम से प्राप्त हुआ है ? ॥१७०॥

(પદાર્થો ભાગ્યકૃત છે, અને શ્રમણ ભગવાન મહાવીરની ધર્મપ્રજ્ઞપ્તિ સમીચીન નથી કે ઉત્થાન છે યાવત બધા પદાર્થો ભાગ્યકૃત નથી, તો હે દેવ ! તમારી એ દિવ્ય દેવ-ઋદ્ધિ, દિવ્ય દેવ-દ્યુતિ, દિવ્ય દેવાનુભાવ (અલૌકિક પ્રભાવ) ક્યાથી આવ્યા ? તમને કેમ પ્રાપ્ત થયા ? કેવી રીતે સામે ઉપસ્થિત થયા ? ઉત્થાન યાવત પુરૂષકાર પરાક્રમથી એ બધુ પ્રાપ્ત થયુ છે યા અનુત્થાનથી અકર્મથી યાવત અપુરૂષકાર પરાક્રમથી પ્રાપ્ત થયુ છે ? (૧૭૦)

नत्थि उट्ठाणे इ वा जाव परक्कमे इ वा ते किं न देवा ?। अह ण देवा! तुमे इमा एयारूवा दिव्वा देविड्ढी उट्ठाणेण जाव परक्कमेणं लद्धा पत्ता अभिसमन्नागया, तो ज वदसि सुंदरी ण गोसालस्स मखलिपुत्तस्स धम्मपण्णत्ती-नत्थि उट्ठाणे इ वा जाव नियया सव्वभावा, मगुली ण समणस्स भगवओ महावीरस्स धम्मपण्णत्ती अत्थि उट्ठाणे इ वा जाव अणियया सव्वभावा त ते मिच्छा ॥१७२॥

जीवाना नास्त्युत्थानमिति वा यावत् पराक्रम इति वा ते किं न देवा' ?। अथ खलु देव ! त्वयेयमेतद्रूपादिव्या देवर्द्धिरुत्थानेन यावत्पराक्रमेण लब्धा प्राप्ता अभिसमन्वागता, ततो यद्वदसि सुन्दरी खलु गोशालस्य मङ्खलिपुत्रस्य धर्मप्रज्ञप्ति -नास्त्युत्थानमिति वा यावन्नियता. सर्वभावा., मङ्गुला खलु श्रमणस्य भगवतो महावीरस्य धर्मप्रज्ञप्तिः-अस्त्युत्थानमिति वा यावदनियता. सर्वभावास्तत्ते मिथ्या ॥१७२॥

टीका—येषामिति-अत्र 'तदा' इत्यस्य शेष । ते=तरुपाषाणादय' । देवा इति-अत्र 'जायन्ते' इति क्रियापदमध्याहार्यम् । अथ=यदि । तदिति तत् सर्वम्,

टीकार्थ-'तए ण से' इत्यादि देव बोला-हे देवानुप्रिय ! मैंने यह इस प्रकार की दिव्य देव ऋद्धि, अनुत्थान से यावत् अपुरुषकारपराक्रम से पाई है यावत् सामने आई है ॥ १७१ ॥ कुण्डकौलिक कहता है हे देव ! अच्छा, अगर तुमने यह देव-ऋद्धि आदि विना पुरुषार्थ पराक्रम के पाई है तो जिन जीवोंमें "उत्थान आदि नहीं पाये जाते, ऐसे वृक्ष पाषाण आदि देव क्यों नही हो जाते ? अर्थात् जब देव-ऋद्धि प्राप्त करनेके लिए पुरुषार्थकी आवश्यकता नही है तो एकेन्द्रिय आदि समस्त जीवों को देव ऋद्धि प्राप्त हो जानी चाहिए। यदि यह

टीकार्थ-'तए ण से' ઇત્યાદિ દેવ બોલ્યો- હે દેવાનુપ્રિય! મે આ પ્રકારની દિવ્ય દેવઋદ્ધિ, અનુત્થાનથી યાવત્ અપુરુષકારપરાક્રમથી પ્રાપ્ત કરી છે યાવત્ સામે ઉપસ્થિત થઇ છે (૧૭૧) કુંડકૌલિક કહે છે-હે દેવ! બહુ સારૂ જો તે એ દિવ્ય દેવ-ઋદ્ધિ આદિ પુરુષાર્થ પરાક્રમ વિના પ્રાપ્ત કરી છે, તો જે જીવોમા ઉત્થાન આદિ નથી જોવામા આવતા, એવા વૃક્ષ પાષાણ આદિ દેવ કેમ નથી બની જતા ? અર્થાત્ જો દેવ-ઋદ્ધિ પ્રાપ્ત કરવા માટે પુરુષાર્થની જરૂર નથી તે એકેન્દ્રિય આદિ બધા જીવોને દેવ-ઋદ્ધિ પ્રાપ્ત થઇ જવી જોઇએ જો એ ઋદ્ધિ

मूलम्-तए णं से देवे कुंडकोलियं समणोवासयं एवं वयासी-एवं खलु देवाणुप्पिया ! मए इमेयारूवा दिव्वा देविड्ढी अणुट्ठाणेण जाव अपुरिसक्कारपरक्कमेण लद्धा पत्ता अभिसमन्नागया ॥१७१॥ तए णं से कुंडकोलिए समणोवासए तं देवं एवं वयासी-जइ णं देवा ! तुमे इमा एयारूवा दिव्वा देविड्ढी अणुट्ठाणेण जाव अपुरिसक्कारपरक्कमेणं लद्धा पत्ता अभिसमन्नागया, जेसिं णं जीवाणं

श्रवणोत्तरम् । केनेति-हेतावेषा तृतीया-'केन हेतुने'-त्यर्थः, एवमग्रेऽपि । उताहो=अथवेत्यर्थ ॥ १७० ॥

छाया—ततः खलु स देवः कुण्डकौलिकं श्रमणोपासकमेवमवादीत् एवं खलु देवानुप्रिय ! मयेयमेतद्रूपा दिव्या देवर्द्धिरनुत्थानेन यावद् अपुरुषकारपराक्रमेण लब्धा प्राप्ता अभिसमन्वागता ॥१७१॥ ततः खलु स कुण्डकौलिकः श्रमणोपासकस्तं देवमेवमवादीत्-यदि खलु देव ! त्वयेयमेतद्रूपा दिव्या देवर्द्धिरनुत्थानेन यावद् अपुरुषकारपराक्रमेण लब्धा प्राप्ता अभिसमन्वागता, (तदा) येषां खलु

उत्थान नहीं है यावत् सब पदार्थ भाग्यकृत हैं, और श्रमण भगवान् महावीर की धर्मप्रज्ञप्ति समीचीन नहीं है कि उत्थान है यावत् समस्त पदार्थ भाग्यकृत नहीं है, तो हे देव ! तुम्हारी यह दिव्य देव ऋद्धि, दिव्य देव द्युति, दिव्य देवानुभाव (अलौकिक प्रभाव) कहासे आया है ? कैसे तुम्हें प्राप्त हुआ है ? किस प्रकार सामने उपस्थित हुआ है ? उत्थान यावत् पुरुषकार पराक्रमसे यह सब प्राप्त हुआ है या अनुत्थानसे अकर्मसे यावत् अपुरुषकारपराक्रम से प्राप्त हुआ है ? ॥१७०॥

(પદાર્થો ભાગ્યકૃત છે, અને શ્રમણ ભગવાન મહાવીરની ધર્મપ્રજ્ઞપ્તિ સમીચીન નથી કે ઉત્થાન છે યાવત બધા પદાર્થો ભાગ્યકૃત નથી, તો હે દેવ ! તમારી એ દિવ્ય દેવ-ઋદ્ધિ, દિવ્ય દેવ-દ્યુતિ, દિવ્ય દેવાનુભાવ (અલૌકિક પ્રભાવ) ક્યાથી આવ્યાં ? તમને કેમ પ્રાપ્ત થયા ? કેવી રીતે સામે ઉપસ્થિત થયા ? ઉત્થાન યાવત પુરૂષકાર પરાક્રમથી એ બધુ પ્રાપ્ત થયુ છે યા અનુત્થાનથી અકર્મથી યાવત અપુરૂષકાર પરાક્રમથી પ્રાપ્ત થયુ છે ? (૧૭૦)

"काकतालीयवत्प्राप्त, दृष्ट्वाऽपि निधिमग्रतः ।
न स्वय दैवमादत्ते, पुरुषार्थमपेक्षते ॥" इति च ।

क्रिया च प्रतिकर्तृभेदेनावश्य भिन्नेति फलवैचित्र्यमपि युक्तमेव, कारणभेदे सति कार्यभेदस्य क्लृप्तत्वात् ।

यत्तु क्वचित्कर्तृव्यापारे जातेऽपि फलानुपलम्भस्तत्रापि यथोचित कर्तृप्रयत्नाभावोऽवगन्तव्य, यद्वा कर्तृव्यापारसहकृता नियतिरप्यस्माक कारणत्वेनाभिमता, तस्याश्च तत्राभावान्न फलोद्गमः ।

"काकतालीय न्याय से (सयोगवश-अचानक ही) सामने रखे हुए खजानेको भी दैव अपने-आप नही ले सकता है। उसे ग्रहण करने में भी पुरुषार्थ की आवश्यकता होती है ॥ २ ॥

क्रिया प्रत्येक मनुष्यको जूदी जूदी होती है, इसलिए फलकी विचित्रता ठीक तरह सगत हो जाती है। क्योंकि कारणके भेद से कार्य में अवश्य भेद हो जाता है।

कही कही मनुष्य प्रवृत्ति तो करता है परन्तु फल नही प्राप्त कर पाता। इसका कारण यह नही कि प्रवृत्ति फल में कारण नहीं, बल्कि इसका कारण यह है कि उस कार्य को सिद्ध करने के लिए जैसे और जितने प्रयत्न की आवश्यकता है उतना और वैसा प्रयत्न नही किया गया।

अथवा कर्ता के व्यापारसे सहकृत (युक्त) नियतिको भी हम कारण मानते हैं, अतः उसका अभाव होनेसे फलकी प्राप्ति नही होती।

"કાકતાલીય ન્યાયથી (સયોગ વશ-અચાનક જ) સામે રાખેલા ખજાનાને પણ દૈવ પોતાની મેળે નથી લઇ શકતો તેને ગ્રહણ કરવામા પણ પુરુષાર્થની જરૂર પડે છે (૨)"

ક્રિયા પ્રત્યેક મનુષ્યની જૂદી જૂદી હોય છે, એટલે ફળની વિચિત્રતા બરાબર રીતે સગત થઇ જાય છે, કારણ કે કારણના ભેદથી કાર્યમા જરૂર ભેદ પડી

ક્યાક ક્યાક માણસ પ્રવૃત્તિ તો કરે છે, પરતુ ફળ પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી, તેનું કારણ એ નથી કે પ્રવૃત્તિ ફળમા કારણ નથી, બલકે એનુ કારણ એ છે કે-એ કાયને સિદ્ધ કરવાને માટે જેવા અને જેટલા પ્રયત્નની જરૂર હોય છે તેવો અને તેટલો પ્રયત્ન કરવામા આવ્યો હોતો નથી

અથવા કર્તાના વ્યાપારથી યુકત નિયતિને પણ અમે કારણ માનીએ છીએ, એટલે તેનો અભાવ હોવાથી ફળની પ્રાપ્તિ થતી નથી

मिथ्येति प्रागुक्तरीत्या फल प्रत्युत्थानादीना कारणत्वात्, अय भावः-फलमात्र प्रतिक्रियाया निमित्तत्वात्क्रियायाश्चोत्थानादिरूपत्वात्सैव सुखादिनिमित्त न तु नियतिस्तथा चोक्तम्-" अनुद्योगेन तैलानि तिलेभ्यो नाप्तुमर्हति" इति। यत्रापि च दैवजात सुखाद्युपलभ्यमान दृश्यते तत्राप्यन्तत उत्थानादयः कारणम्, तदप्युक्तम्—

" यथा ह्येकेन चक्रेण न रथस्य गतिर्भवेत् ।
तथा पुरुषकारेण विना दैव न सिध्यति ॥" इति,

ऋद्धि तुम्हें पुरुषार्थ आदि से प्राप्त हुई है तो फिर गोशालक मखलिपुत्र की " उत्थान आदि नहीं हैं, समस्त पदार्थ भाग्यकृत हैं" यह धर्मप्रज्ञप्ति अच्छी है, और " उत्थान आदि हैं यावत् पदार्थ भाग्यकृत नहीं हैं" यह श्रमण भगवान् महावीर की धर्म प्ररूपणा ठीक नहीं है, तुम्हारा ऐसा कथन मिथ्या है। क्यों कि उत्थान आदि फलकी प्राप्तिमे कारण हैं, यह बताचुके है। तात्पर्य यह है-प्रत्येक फल की प्राप्ति के लिए क्रिया की आवश्यकता है, और वही क्रिया उत्थान आदि हैं, अत उत्थान आदि ही सुखादिके प्रति निमित्त हैं, भाग्य नहीं। कहा भी है—

"विना उद्योग किये (पिले विना) तिलोंसे तेल नही निकल सकता।"

जहा कही सुख आदि भाग्यसे मिले मालूम होते हैं वहां भी अन्त मे उत्थान आदि ही कारण हैं। कहा भी है—

"जैसे एक चक्के से रथ नहीं चल सकता। इसी प्रकार पुरुषार्थ के विना दैव (भाग्य) सिद्ध नही होता ॥ १ ॥"

તને પુરુષાર્થ આદિથી પ્રાપ્ત થઈ છે, તો પછી ગોશાલક મખલિપુત્રની "ઉત્થાન આદિ નથી, બધા પદાર્થ ભાગ્યકૃત છે" એ ધર્મપ્રજ્ઞપ્તિ સાચી છે, અને "ઉત્થાન આદિ છે યાવત્ પદાર્થ ભાગ્યકૃત નથી" એ શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીરની ધર્મપ્રરૂપણા બરાબર નથી, એવુ તારૂ કથન મિથ્યા છે, કારણકે ઉત્થાન આદિ ફળની પ્રાપ્તિમા કારણ છે એ હુ બતાવી ચૂક્યો છુ તાત્પર્ય એ છે કે પ્રત્યેક ફળની પ્રાપ્તિને માટે ક્રિયાની આવશ્યકતા છે, અને એ ક્રિયા ઉત્થાન આદિ છે, એટલે ઉત્થાન આદિ જ સુખાદિના પ્રતિ નિમિત્ત છે, ભાગ્ય નથી કહ્યુ છે કે- "ઉદ્યોગ કર્યા વિના તલમાથી તેલ નીકળી શકતુ નથી' જ્યા કાઈ સુખ આદિ ભાગ્યથી મળેલા માલૂમ પડે છે, ત્યા પણ છેવટે ઉત્થાન આદિજ કારણ હોય છે કહ્યુ છે કે-

"જેમ એક પૈડાથી રથ નથી ચાલી શકતો, તેમ પુરુષાર્થ વિના દૈવ (ભાગ્ય) સિદ્ધ થતુ નથી (૧)"

" काकतालीयवत्प्राप्त, दृष्ट्वाऽपि निधिमग्रतः ।
न स्वय दैवमादत्ते, पुरुषार्थमपेक्षते ॥" इति च ।

क्रिया च प्रतिकर्त्तृभेदेनावश्य भिन्नेति फलवैचित्र्यमपि युक्तमेव, कारणभेदे सति कार्यभेदस्य क्लृप्तत्वात् ।

यत्तु क्वचित्कर्त्तृव्यापारे जातेऽपि फलानुपलम्भस्तत्रापि यथोचित कर्त्तृप्रयत्नाभावोऽवगन्तव्य, यद्वा कर्त्तृव्यापारसहकृता नियतिरप्यस्माक कारणत्वेनाभिमता, तस्याश्च तत्राभावान्न फलोद्गमः ।

"काकतालीय न्याय से (सयोगवश-अचानक ही) सामने रखे हुए खजानेको भी दैव अपने-आप नही ले सकता है। उसे ग्रहण करने में भी पुरुषार्थ की आवश्यकता होती है ॥ २ ॥

क्रिया प्रत्येक मनुष्यकी जूदी जूदी होती है, इसलिए फलकी विचित्रता ठीक तरह सगत हो जाती है। क्योंकि कारणके भेद से कार्य में अवश्य भेद हो जाता है।

कही कही मनुष्य प्रवृत्ति तो करता है परन्तु फल नहीं प्राप्त कर पाता। इसका कारण यह नही कि प्रवृत्ति फल में कारण नहीं, बल्कि इसका कारण यह है कि उस कार्य को सिद्ध करने के लिए जैसे और जितने प्रयत्न की आवश्यकता है उतना और वैसा प्रयत्न नही किया गया।

अथवा कर्ता के व्यापारसे सहकृत (युक्त) नियतिको भी हम कारण मानते हैं, अत. उसका अभाव होनेसे फलकी प्राप्ति नही होती।

"કાકતાલીય ન્યાયથી (સયોગ વશ-અચાનક જ) સામે રાખેલા ખજાનાને પણ દૈવ પોતાની મેળે નથી લઇ શકતો તેને ગ્રહણ કરવામા પણ પુરુષાર્થની જરૂર પડે છે (૨)"

ક્રિયા પ્રત્યેક મનુષ્યની જૂની જૂદી હોય છે, એટલે ફળની વિચિત્રતા બરાબર રીતે સગત થઇ જાય છે, કારણ કે કારણના ભેદથી કાર્યમા જરૂર ભેદ પડી

ક્યાક ક્યાક માણસ પ્રવૃત્તિ તો કરે છે, પરતુ ફળ પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી, તેનું કારણ એ નથી કે પ્રવૃત્તિ ફળમા કારણ નથી, બલકે એનુ કારણ એ છે કે- એ કાયને સિદ્ધ કરવાને માટે જેવા અને જેટલા પ્રયત્નની જરૂર હોય છે તેવો અને તેટલો પ્રયત્ન કરવામા આવ્યે હોતો નથી

અથવા કર્તાના વ્યાપારથી યુકત નિયતિને પણ અમે કારણ માનીએ છીએ, એટલે તેનો અભાવ હોવાથી ફળની પ્રાપ્તિ થતી નથી

एव काल एकान्ततोऽकारण सन्नपि सहकारितयाऽवश्यमस्ति कारणमितरथा चम्पक बकुल पाटलादीना पुष्पाणा पनसाऽऽम्रसेवादीना फलाना च तस्मिंस्तस्मि न्नियतकाल एवोद्गमानुपपत्तेः। सहकारीमात्रत्वादेव च जगद्वैचित्र्य नासङ्गतम्। तथेश्वरस्यापि कर्तृत्वमस्त्येव यत ईश्वरो न कश्चिदपूर्वोआत्माऽतिरिक्त' अपि तु आत्मैव तत्र तत्रोत्पद्यमानतया समस्तजगद्व्यापनेन "आप्नोति=व्याप्नोति सर्वं जग"-दिति व्युत्पत्तेः सुघटत्वात, तस्य च सुखादिकर्तृत्वमविसवादमेव, अमूर्त्त त्वादिक त्वेव सति स्वत एव दूरापेतम्।

एव स्वभावोऽपि यथाकथञ्चित्सहकारितया कर्त्ता सभवत्येव यत आत्मन उपयोगलक्षणमसङ्ख्येयप्रदेशत्व, पुद्गलाना मूर्त्तत्व, धर्मास्तिकायादीनाममूर्तत्वा दिक च स्वभावाक्रान्तमेवेति कृतमतिविस्तरेण ॥१७१-१७२॥

इसी प्रकार काल एकान्तसे कारण न होने पर भी सहकारी रूपसे कारण है ही। चम्पा, बकुल, पाटल (गुलाब) आदि पुष्प, तथा पनस, आम, सेव आदि फल, नियत नियत कालमें होते हैं। यदि कालको कारण न माना जाय तो यह व्यवस्था नहीं बन सकती। सहकारी मात्र माननेसे ससारकी विचित्रता भी युक्ति युक्त बनती है।

ईश्वर भी कर्त्ता है, क्योंकि आत्मा के अतिरिक्त और कोई विचित्र ईश्वर नही है। आत्मा ससारमें सर्वत्र उत्पन्न हुआ हो रहा है, इसलिए वह व्यापक है, इस प्रकार व्युत्पत्ति भी असगत नही है। उस आत्माको सुख आदिका कर्त्ता माननेमें कुछ विवाद नहीं है। हाँ। ऐसा माननेसे अमूर्त्तत्व आदि गुण तो दूर ही रहते हैं।

स्वभाव भी कथञ्चित् कर्त्ता है। क्योंकि आत्माका उपयोग (ज्ञान दर्शन) तथा असख्यातप्रदेशिता-स्वभाव, पुद्गलोंका मूर्त्तत्व-स्वभाव

એ રીતે કાળ એકાન્ત કરણ ન હોવા છતા પણ સહકારી રૂપે કારણજ છે ચપો, બકુલ, ગુલાબ આદિ પુષ્પ તથા ફણસ, કેરી, આદિ ફળ નિયત-નિયત કાળમા થાય છે જો કાળને કારણ ન માનવામા આવે તો એ વ્યવસ્થા ન બની શકે સહકારી માત્ર માનવાથી જગતની વિચિત્રતા પણ યુકિતયુકત બને છે

ઈશ્વર પણ કર્તા છે, કારણ કે આત્મા સિવાય બીજો કોઇ વિચિત્ર ઈશ્વર નથી આત્મા જગતમા સર્વત્ર ઉત્પન્ન થયો-થઇ રહ્યો છે, તેથી તે વ્યાપક છે, એ પ્રકારની વ્યુત્પત્તિ પણ અસગત નથી એ આત્માને સુખ આદિનો કર્તા માનવામા કશો વિવાદ નથી હા, એવો માનવાથી અમૂર્ત્તત્વ આદિ ગુણ તો દૂરજ રહે છે

સ્વભાવ પણ કથચિત કર્તા છે, કારણ કે આત્માનો ઉપયોગ (જ્ઞાનદર્શન

मूलम्–तए णं देवे कुंडकोलिएणं एवं वुत्ते समाणे संकिए जाव कलुससमावन्ने नो संचाएइ कुंडकोलियस्स समणोवासयस्स किंचि पामोक्खमाइक्खित्तए, नाममुद्दयं च उत्तरिज्जयं च पुढविसिलापट्टए ठवेइ, ठवित्ता जामेव दिसं पाउब्भूए तामेव दिसं पडिगए ॥१७३॥

छाया–ततः खलु स देवः कुण्डकौलिकेनैवमुक्तः सन् शङ्कितो यावत्कलुषसमापन्नो नो शक्नोति कुण्डकौलिकस्य श्रमणोपासकस्य किञ्चित्प्रमोक्षमाख्यातुम्। नाममुद्रिकां चोत्तरीयकं च पृथिवीशिलापट्टके स्थापयति, स्थापयित्वा यामेव दिशं प्रादुर्भूतस्तामेव दिशं प्रतिगतः।

टीका–शङ्कित इति–'महावीरस्यापि मतमेतेन युक्तितः समर्थितमिति किं गोशालकस्य मतं सत्यमुत महावीरस्ये'ति शङ्काऽऽक्रान्तो जात इत्यर्थः। कलुषेति–'अहो गोशालकमतमविचारेणोपन्यस्याहमनेन पराजितः' इति ग्लानिमापन्न इत्यर्थः। प्रमोक्षम्=उत्तरम् ॥ १७३ ॥

धर्मास्तिकाय आदिका अमूर्त्तत्व-स्वभाव, उन-उनमे स्वभावसे ही रहता है। किसी अन्य कारणसे वह उत्पन्न नही हुआ। बस अधिक विस्तार अन्यत्र देखलेवे ॥ १७२ ॥

टीकार्थ–' तए णं से ' इत्यादि इसके अनन्तर कुण्डकौलिकका कथन सुनकर देवताको शंका हुई कि महावीर स्वामीका मत युक्त है या गोशालकका?। और अपने पराजित होनेसे ग्लानि भी हुई। वह अब कुंडकौलिकको कुछ भी उत्तर देनेमें समर्थ नहीं हो सका, अतः उसने नाम मुद्रा और उत्तरीय वस्त्र शिलापट्टक पर रख दिये। रखकर जिधरसे आया था उधर ही चला गया ॥ १७३ ॥

તથા અસંખ્યાત–પ્રદેશિતા–સ્વભાવ, પુદ્‌ગલોનો મૂર્ત્તત્વ–સ્વભાવ, ધર્માસ્તિકાય આદિનો અમૂર્ત્તત્વ–સ્વભાવ, તે–તેમાં સ્વભાવથી જ રહેલા છે કોઈ અન્ય કારણથી તે ઉત્પન્ન થયા નથી બસ, હવે વધુ વિસ્તાર કરતા નથી" (૧૭૨)

ટીકાર્થ–'तए णं से'–ઇત્યાદિ ત્યારપછી કુંડકૌલિકનું કથન સાંભળીને દેવતાને શંકા થઈ કે મહાવીર સ્વામીનો મત યુક્ત છે કે ગોશાલકનો? અને પોતે પરાજિત થવાથી તેને ગ્લાનિ પણ ઉત્પન્ન થઈ હવે તે કુંડકૌલિકને કાંઈ પણ ઉત્તર આપવાને સમર્થ ન થઈ શક્યો, એટલે એણે નામમુદ્રા અને ઉત્તરીય વસ્ત્ર શિલાપટ્ટક પર પાછાં મૂકી દીધાં, અને જ્યાંથી આવ્યો હતો ત્યાં ચાલ્યો ગયો (૧૭૩)

मूलम्--तेणं कालेणं तेणं समएणं सामी समोसढे ॥१७४॥ तए णं से कुंडकोलिए समणोवासए इमीसे कहाए लद्धट्ठे० हट्ठे जहा कामदेवो तहा निग्गच्छइ जाव पज्जुवासइ। धम्मकहा ॥१७५॥ *कुंडकोलिया इ समणे भगवं महावीरे कुंडकोलियं समणोवासयं एवं वयासी-से नूणं कुंडकोलिया! कल्लं तुब्भ पुव्वावरण्हकालसमयंसि असोगवणियाए एगे देवे अंतियं पाउब्भवित्था। तए णं से देवे नाममुद्दं च तहेव जाव पडिगए। से नूणं कुंडको-

छाया--तस्मिन् काले तस्मिन् समये स्वामी समवसृतः ॥१७४॥ ततः खलु स कुण्डकौलिकः श्रमणोपासकोऽस्या कथाया लब्धार्थः (सन्) हृष्टो यथा कामदेव स्तथा निर्गच्छति यावत्पर्युपास्ते। धर्मकथा ॥१७५॥ 'कुण्डकौलिक!' इति श्रमणो भगवान् महावीरःकुण्डकौलिकं श्रमणोपासकमेवमवादीत्-अथ नूनं कुण्डकौलिक! कल्ये तव पूर्वापराह्णकालसमये अशोकवनिकायामेको देवोऽन्तिके प्रादुरासीत्।

*टीका--'कुण्डकौलिक'इति' इति-'हेकुण्डकौलिक!' इति कृत्वेत्यर्थः। कल्ये=गतदिवसे।

टीकार्थ--'तेण कालेण' इत्यादि उस काल उस समय श्रमण भगवान् महावीर पधारे ॥ १७४ ॥ कुण्डकौलिक भगवान्के आनेकी बात सुनकर प्रसन्नचित्त होकर कामदेवकी तरह निकला और यावत् वहाँ पहुँच कर पर्युपासना की। धर्मोपदेश हुआ ॥ १७५ ॥ 'कुण्डकौलिक!' इस प्रकार श्रमण भगवान् महावीरने कुण्डकौलिकसे कहा-" हे कुण्ड कौलिक! कल अशोकवनी मे पूर्वापराह्ण (दोपहर)के समय एक देव तुम्हारे सामने प्रगट हुआ था। तब वह देव नामकी मुद्रा यावत्

टीकार्थ--'तेण कालेण' ઇત્યાદિ એ કાળે એ સમયે શ્રમણ ભગવાન મહાવીર પધાર્યા (૧૭૪) કુંડકૌલિક ભગવાન આવ્યાની વાત સાંભળીને પ્રસન્નચિત્ત થઈ કામદેવની પેઠે નીકળ્યો અને યાવત ત્યાં પહોંચીને પર્યુપાસના કરી ધર્મોપદેશ થયો (૧૭૫) શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીરે કુંડકૌલિકને આ પ્રમાણે કહ્યું "હે કુંડકૌલિક! કાલે અશોકવનરાજિમા બપોરને સમયે એક દેવ તમારી સામે પ્રકટ થયો હતો તે દેવે નામવાળી વીંટી લીધી યાવત તે પાછો ચાલ્યો ગયો હે

लिया ! अट्ठ समट्ठे ? हंता अत्थि । तं धन्नेसि णं तुमं कुंडकोलिया ! जहा कामदेवो । अज्जो इ समणे भगवं महावीरे समणे निग्गंथे य निग्गंथीओ य *आमंतित्ता एवं वयासी-जइ ताव अज्जो ! गिहिणो गिहिमज्झावसंता णं अन्नउत्थिए ×अट्ठेहि य हेऊहि य पसिणेहि य कारणेहि य वागरणेहि य निप्पट्ठपसिणवागरणे करेंति, सक्का पुणाइ अज्जो ! समणेहिं निग्गंथेहिं दुवालसंगं गणिपिडगं

ततः खलु स देवो नामसुद्रा च तथैव यावत्प्रतिगतः । स नूनं कुण्डकौलिक अर्थः समर्थः ? । हन्तास्ति । तद्धन्योऽसि खलु त्वं कुण्डकौलिक ? यथा कामदेवः । 'आर्याः !' इति श्रमणो भगवान् महावीरः श्रमणान्निर्ग्रन्थांश्च निर्ग्रन्थीश्चाऽऽमन्त्र्यै वमवादीत् यदि तावदार्या ! गृहिणो गृहमध्यावसन्तः खलु अन्ययूथिकान् अर्थैश्च हेतुभिश्च प्रश्नैश्च कारणैश्च व्याकरणैश्च निःस्पष्ट(निःष्पिष्ट)प्रश्नव्याकरणान् कुर्वन्ति,

*आमन्त्र्य=सम्बोध्य । ×अर्थैः=सूत्राभिप्रेतैर्जीवादिभिर्वा, हेतुभिः=अन्यथानुपपत्तिरूपैः, प्रश्नैः=प्रच्छनैः, कारणैः=युक्तिभिः, व्याकरणैः=पृष्टोत्तरस्वरूपैः । निःस्पष्टेति-निःस्पष्टानि=निःशेषेण व्यक्तानि निस्साराणीत्यर्थः, निष्पिष्टेति च्छायापक्षे-निष्पिष्टानि=निरुत्तरीकृतानि प्रश्नव्याकरणानि येषां तान् ।

लौट गया । हे कुण्डकौलिक ! क्या यह बात ठीक है ?" कुण्डकौलिकने कहा-" हाँ भगवान् ! ठीक है । " महावीरस्वामी-" कुण्डकौलिक ! तुम धन्य हो । " इत्यादि कथन कामदेवकी तरह समझना । " आर्य " इस प्रकार से संबोधन कर श्रमण भगवान् महावीर, श्रमण निर्ग्रन्थों तथा निर्ग्रन्थिओं आर्यिकाओंको बुलाकर कहने लगे " हे आर्यगण ! यदि गृहमें रहनेवाले गृहस्थ भी अन्ययूथिकोंको, अर्थोंसे, हेतुओंसे, प्रश्नोंसे, युक्तियोंसे और उत्तरोंसे निरुत्तर कर सकते हैं, तो हे आर्यगण !

કુંડકૌલિક ? એ વાત શું બરાબર છે ?" કુંડકૌલિકે કહ્યું "હા ભગવાન ! તે બરાબર છે. મહાવીર સ્વામીએ કહ્યું "કુંડકૌલિક તું ધન્ય છે" ઇત્યાદિ કથન કામદેવની પેઠે સમજવું. શ્રમણ ભગવાન મહાવીર શ્રમણ નિર્ગ્રન્થો તથા નિર્ગ્રન્થીઓ-આર્યિકાઓને બોલાવીને કહેવા લાગ્યા "હે આર્યગણ ! જો ગૃહમાં રહેનારા ગૃહસ્થો પણ અન્ય યૂથિકોને, અર્થોથી, હેતુઓથી, પ્રશ્નોથી, યુક્તિઓથી અને ઉત્તરોથી નિરુત્તર

अहिज्जमाणेहिं अन्नउत्थिया अट्ठे हि य जाव निप्पट्ठपसिणा करित्तए ॥१७६॥ तए ण समणा निग्गंथा य निग्गथिओ य समणस्स भगवओ महावीरस्स तहत्ति एयमट्ठं विणएण॰पडिसुणंति ॥१७७॥

मूलम्-तए ण कुंडकोलिए समणोवासए समण भगव महावीर वदइ नमसइ, वदित्ता नमसित्ता पसिणाइ पुच्छइ, पुच्छित्ता अट्ठमादियइ, अट्ठमादिइत्ता जामेव दिसं पाउब्भूए तामेव दिसं पडिगए। सामी बहिया जणवयविहार विहरइ ॥ १७८ ॥ तए ण

शक्या पुनरार्याः ! श्रमणैर्निर्ग्रन्थैर्द्वादशाङ्ग गणिपिटकमधीयानैरन्ययूथिका अर्थैश्च यावन्नि स्पष्टप्रश्नाः कर्तुम् ॥ १७६ ॥ ततः खलु श्रमणा निर्ग्रन्थाश्च निर्ग्रन्थ्यश्च श्रमणस्य भगवतो महावीरस्य 'तथेति' एतमर्थं विनयेन ॰प्रतिशृण्वन्ति ॥१७७॥

छाया—ततः खलु कुण्डकौलिकः श्रमणोपासकः श्रमण भगवन्त महावीर वन्दते नमस्यति, वन्दित्वा नमस्यित्वा प्रश्नान् पृच्छति, पृष्ट्वाऽर्थमाददाति, अर्थमादाय यामेव दिश प्रादुर्भूतस्तामेव दिश प्रतिगतः। स्वामी बहिर्जनपदविहार विहरति

॰प्रतिशृण्वन्ति=स्वीकुर्वन्ति ॥१७४-१७७॥

द्वादशागका अध्ययन करनेवाले निर्गन्थ श्रमणोंको तो, उन्हें (अन्ययूथिकोंको) अर्थोंसे यावत् निरुत्तर अवश्य कर देना चाहिए" ॥१७६॥

श्रमण निर्ग्रन्थोंने श्रमण भगवान् महावीरका यह कथन विनयके साथ 'तहत्ति' (तथेति) कहकर स्वीकार किया ॥ १७७ ॥

टीकार्थ-' तए ण कुडे '-त्यादि कुण्डकौलिक श्रावक ने श्रमण भगवान् महावीर को वन्दना की, नमस्कार किया। वन्दन-नमस्कार करके प्रश्न पूछे और अर्थ को ग्रहण किया। फिर जिस ओर से

કરી શકે છે, તો હે આર્યગણ ! દ્વાદશાગનું અધ્યયન કરનારા નિર્ગ્રન્થ શ્રમણોએ તો તેમને (અ ન્યયૂથિકોને) અર્થોથી યાવત નિરૂત્તર અવશ્ય કરી દેવાજ જોઈએ (૧૭૬)

શ્રમણ નિર્ગ્રન્થોએ શ્રમણ ભગવાન મહાવીરનુ એ કથન વિનયપૂર્વક તહત્તિ' (तथेति) કહીને સ્વીકાર્યું (૧૭૭)

ટીકાર્થ- 'तए ण कुडे'-ત્યાદિ કુડકૌલિક શ્રાવકે શ્રમણ ભગવાન મહાવીરને વદના કરી નમસ્કાર કર્યા, અને પ્રશ્નો પૂછ્યા તથા અર્થને ગ્રહણ કર્યો

तस्स कुंडकोलियस्स समणोवासयस्स वहूहिं सील जाव भावे-माणस्स चोद्दस संवच्छराइ वइक्कताइ, पणरसमस्स संवच्छरस्स अंतरा वट्टमाणस्स अन्नया कयाइ जहा कामदेवो तहा जेट्ठपुत्त ठवेत्ता तहा पोसहसालाए जाव धम्मपण्णत्तिं उवसपज्जित्ताणं विहरइ। एव एक्कारस उवासगपडिमाओ तहेव जाव सोहम्मे कप्पे अरुणज्झए विमाणे जाव अत काहिइ ॥१७९॥ निक्खेवो ॥

सत्तमस्स अगस्स उवासगदसाणं छट्ठ

अज्झयण समत्त ॥ ६ ॥

॥१७८॥ तत, खलु तस्य कुण्डकौलिकस्य श्रमणोपासकस्य बहुभिः शील यावद् भावयतश्चतुर्दश सवत्सरा व्युत्क्रान्ता., पञ्चदश सवत्सरमन्तरा वर्तमानस्यान्यदा कदाचिद् यथा कामदेवस्तथा ज्येष्ठपुत्र स्थापयित्वा तथा पोषधशालाया यावद्धर्मप्रज्ञप्ति मुपसपद्य विहरति। एवमेकादशोपासकप्रतिमास्तथैव यावत्सौधर्मे कल्पेऽरुणध्वजे विमाने यावदन्त करिष्यति ॥१७९॥ निक्षेप' ॥

सप्तमस्याङ्गस्योपासकदशाना षष्ठमध्ययन

समाप्तम् ॥ ६ ॥

टीका—व्याख्या प्रायःप्रैवान्तःकृता ॥ १७८-१७९ ॥

इतिश्री-विश्वविख्यात-जगद्वल्लभ-प्रसिद्धवाचक-पञ्चदशभाषाकलितललितकलापा-लापक-प्रविशुद्धगद्यपद्यनैकग्रन्थनिर्मापक-वादिमानमर्दक-श्रीशाहूछत्रपति-कोल्हापुरराजप्रदत्त-"जैनशास्त्राचार्य"-पदभूषित-कोल्हापुरराजगुरु' बालब्रह्मचारि-जैनाचार्य-जैनधर्मदिवाकर-पूज्य-श्री घासीलाल-व्रति विरचितायामुपासकदशाङ्गसूत्रस्याऽगारधर्मसञ्जीवन्या ख्याया व्याख्यायां षष्ठ कुण्डकौलिकाख्यम ध्ययन

समाप्तम् ॥ ६ ॥

आया था, उसी ओर चला गया। श्रमण भगवान् महावीर स्वामी भी देश देशों में विहार करने लगे ॥ १७८ ॥ कुण्डकौलिक श्रावक

પછી જ્યાથી આવ્યો હતો ત્યા ચાલ્યો ગયો શ્રમણ ભગવાન મહાવીર સ્વામી પણ દેશ-દેશ વિહાર કરવા લાગ્યા (૧૭૮) કુડકૌલિક શ્રાવકને શીલ આદિનુ પાલન

अहिज्जमाणेहिं अन्नउत्थिया अट्ठेहि य जाव निप्पट्ठपसिणा करित्तए ॥१७६॥ तए णं समणा निग्गंथा य निग्गंथिओ य समणस्स भगवओ महावीरस्स तहत्ति एयमट्ठं विणएण॰पडिसुणंति ॥१७७॥

मूलम्-तए ण कुडकोलिए समणोवासए समणं भगवं महावीरं वंदइ नमसइ, वंदित्ता नमसित्ता पसिणाइं पुच्छइ, पुच्छित्ता अट्ठमादियइ, अट्ठमादिइत्ता जामेव दिसं पाउब्भूए तामेव दिसं पडिगए। सामी बहिया जणवयविहारं विहरइ ॥ १७८ ॥ तए ण

शक्या पुनरार्या ! श्रमणैर्निर्ग्रन्थैर्द्वादशाङ्गं गणिपिटकमधीयानैरन्ययूथिका अर्थैश्च यावन्नि'स्पष्टप्रश्ना' कर्तुम् ॥ १७६ ॥ ततः खलु श्रमणा निर्ग्रन्थाश्च निर्ग्रन्थ्यश्च श्रमणस्य भगवतो महावीरस्य 'तथेति' एतमर्थं विनयेन ❀प्रतिशृण्वन्ति ॥१७७॥

छाया—ततः खलु कुण्डकौलिकः श्रमणोपासकः श्रमणं भगवन्तं महावीरं वन्दते नमस्यति, वन्दित्वा नमस्यित्वा प्रश्नान् पृच्छति, पृष्ट्वाऽर्थमाददाति, अर्थमादाय यामेव दिशं प्रादुर्भूतस्तामेव दिशं प्रतिगतः। स्वामी बहिर्जनपदविहारं विहरति

❀ प्रतिशृण्वन्ति=स्वीकुर्वन्ति ॥१७४-१७७॥

द्वादशागका अध्ययन करनेवाले निर्ग्रन्थ श्रमणोंको तो, उन्हें (अन्ययूथिकोंको) अर्थोंसे यावत् निरुत्तर अवश्य कर देना चाहिए" ॥१७६॥

श्रमण निर्ग्रन्थोंने श्रमण भगवान् महावीरका यह कथन विनयके साथ 'तहत्ति' (तथेति) कहकर स्वीकार किया ॥ १७७ ॥

टीकार्थ-'तए ण कुडे'-त्यादि कुण्डकौलिक श्रावक ने श्रमण भगवान् महावीर को वन्दना की, नमस्कार किया। वन्दन-नमस्कार करके प्रश्न पूछे और अर्थ को ग्रहण किया। फिर जिस ओर से

કરી શકે છે, તો હે આર્યગણ! દ્વાદશાગનું અધ્યયન કરનારા નિર્ગ્રન્થ શ્રમણોએ તો તેમને (અ યયૂથિકોને) અર્થોથી યાવત નિરૂત્તર અવશ્ય કરી દેવાજ જોઈએ (૧૭૬)

શ્રમણ નિર્ગ્રન્થોએ શ્રમણ ભગવાન મહાવીરનું એ કથન વિનયપૂર્વક તહત્તિ' (તથેતિ) કહીને સ્વીકાર્યું (૧૭૭)

ટીકાર્થ- 'तए ण कुडे'-યાદિ કુંડકૌલિક શ્રાવકે શ્રમણ ભગવાન મહાવીરને વદના કરી નમસ્કાર કર્યા, અને પ્રશ્નો પૂછયા તથા અર્થને ગ્રહણ કર્યો

॥ अथ सप्तममध्ययनम् ॥

अथ सप्तममारभ्यते 'पोलासपुरे' इत्यादि ॥

मूलम्–पोलासपुरे नामं नयरे । सहस्सववणे उज्जाण । जियसत्त राया ॥१८०॥ तत्थ ण पोलासपुरे नयरे सद्दालपुत्ते नाम कुंभकारे आजीविओवासए परिवसइ । आजीवियसमयसि लद्धट्ठे गहियट्ठे पुच्छियट्ठे विणिच्छियट्ठे अभिगयट्ठे अट्ठिमिजपेमाणुरागरत्ते य "अयमाउसो ! आजीवियसमए अट्ठे, अय परमट्ठे, सेसे अणट्ठे" त्ति आजीवियसमएणं अप्पाणं भावेमाणे विहरइ ॥१८१॥

छाया–पोलासपुर नाम नगरम् । सहस्राम्रवणमुद्यानम् । जितशत्रू राजा ॥१८०॥ तत्र खलु पोलासपुरे नगरे सद्दालपुत्रो नाम कुम्भकार आजीविकोपासकः परिवसति । आजीविकसमये लब्धार्थः, गृहीतार्थः, पृष्टार्थः, विनिश्चितार्थः, अभिगतार्थः, अस्थिमज्जाप्रेमानुरागरक्तश्च–"अयमायुष्मन् ! आजीविकसमयोऽर्थः, अय परमार्थः, शेषोऽनर्थः." इत्याजीविकसमयेनाऽऽत्मान भावयन् विहरति ॥१८१॥

टीका—आजीविकेति–आजीविका=गोशालकशिष्यास्तेषा समय =सिद्धान्तस्तस्मिन । लब्धेत्यादि-अथश्रवणाल्लब्धार्थ ,अर्थावधारणाद् गृहीतार्थः,साशयिकार्थप्रश्नकरणात्पृष्टार्थः, इत्थम्भूतस्यार्थस्योपलम्भाद्विनिश्चितार्थ ,प्रश्नार्थाभिगमना-

---

सातवाँ अध्ययन

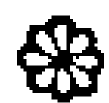
टीकार्थ– 'पोलासपुरे' इत्यादि पोलासपुर नामक नगर, सहस्राम्रवन उद्यान, और जितशत्रु राजा था ॥ १८० ॥ उस पोलासपुर नगरमें सद्दालपुत्र नामक कुंभार रहता था । वह आजीविक (गोशाल) के मतका अनुयायी–श्रावक था । वह गोशालके सिद्धान्तोंमें–अर्थके

સાતમુ અધ્યયન.

टीकार्थ–'पोलासपुरे' ઇત્યાદિ પેલાસપુર નામનું નગર, સહસ્રામ્રવન ઉદ્યાન, અને જિતશત્રુ રાજા હતો (૧૮૦) એ પોલાસપુર નગરમા સદ્દાલપુત્ર નામનો કુભાર રહેતો હતો એ આજીવિક (ગોશાળ) ના મતનો અનુયાયી શ્રાવક હતો એ ગોશાળના સિદ્ધાન્તોમા–અર્થને સાભળવાથી લબ્ધાર્થ,– અર્થને ધારણ

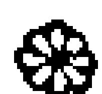
के शील आदि का पालन, और यावत् आत्मा को भावित करते करते चौदह वर्ष व्यतीत हो गये। जब पन्द्रहवां वर्ष बीत रहा था तो किसी समय कुण्डकौलिक, कामदेव की तरह ज्येष्ठ पुत्र को कुटुम्ब का भार देकर पोषधशालामे धर्मप्रज्ञप्ति स्वीकार कर विचरने लगा। उसने श्रावककी ग्यारह प्रतिमाओंका पालन किया, यावत् सौधर्मकल्पके अरुणध्वज विमानमें देवपने उत्पन्न हुआ। यावत् समस्त कर्मोंका अंत करेगा सिद्ध होगा ॥ १७९ ॥

सातवें अंग उपासकदशाके छठे अध्ययनकी अगारसञ्जीवनी नामक व्याख्याका हिन्दीभाषानुवाद समाप्त ॥ २ ॥

અને આત્માને યાવત ભાવિત કરતા કરતા ચૌદ વર્ષ વીતી ગયા જ્યારે પંદરમુ વર્ષ જતુ હતુ, ત્યારે કોઇ સમયે કુંડકૌલિક કામદેવની પેઠે મોટા પુત્રને કુટુંબનો ભાર સોપી પોષધશાળામા ધર્મપ્રજ્ઞપ્તિ સ્વીકારી વિચરવા લાગ્યો એણે શ્રાવકની અગીઆર પ્રતિમાઓનુ પાલન કર્યું, યાવત સૌધર્મકલ્પના અરૂણધ્વજ વિમાનમા દેવપણે ઉત્પન્ન થયો યાવત સમસ્ત કર્મોનો અંત કરશે-સિદ્ધ થશે (૧૭૯)

સાતમા અંગઉપાસકદશાના છઠ્ઠા અધ્યયનની અગારસંજીવની નામક વ્યાખ્યાનો ગુજરાતી-ભાષાનુવાદ સમાપ્ત (૬)

वहवे पुरिसा दिण्णभइभत्तवेयणा कल्लाकल्लिं वहवे करए य वारए य पिहडए य घडए य अद्धघडए य कलसए य अलिंजरए य जंबूलए य उट्टियाओ य करेंति। अन्ने य से वहवे पुरिसा दिण्णभइभत्तवेयणा कल्लाकल्लिं तेहिं वहूहिं करएहि य जाव उट्टियाहि य रायमग्गंसि वित्तिं कप्पेमाणा विहरंति॥१८४॥

भक्तवेतनाः कल्याकल्यि वहून् करकाँश्च, वारकाँश्च, पिठरकाँश्च, घटकाँश्चार्द्धघटकाँश्च, कलशाँश्चालिञ्जराँश्च, जम्बूलकाँश्चोष्ट्रिकाश्च कुर्वन्ति। अन्ये च तस्य वहवः पुरुषा दत्तभृतिभक्तवेतना कल्याकल्यि तैर्वहुभि करकैश्च यावदुष्ट्रिकाभिश्च राजमार्गे वृत्तिं कल्पयन्तो विहरन्ति ॥ १८४ ॥

टीका—दत्तेति-भृतयः=द्रव्यरूपाः, भक्ताः=अन्नपानलक्षणाः, वेतनानि=भरणानि चेत्येतानि दत्तानि येभ्यस्ते। कल्याकल्यि=प्रतिकल्य-प्रतिप्रभातमित्यर्थः। करकान्=जलघटीः, वारकान्=गडुकान, पिठरकान्=स्थालीः, घटकान =घटान, अर्द्धघटकान=लघुघटी, कलशान्=घटानेव महतः, अलिञ्जरान्= मणिकान् 'माटा' इति प्रसिद्धान्, जम्बूलकान्=' सुराही, कूँजा' इत्यादिलोकप्रसिद्धान, उष्ट्रिकाः=महान्ति तैलादिपात्राणि ॥ १८२-१८४ ॥

टीकार्थ-" तस्स णं " इत्यादि आजीविकके उपासक सद्दालपुत्रके एक करोड मोनैया खजानेमे थे, एक करोड व्यापारमें लगे थे, और एक करोड़ लेन देनेमें लगे हुए थे। उसके दस हजार गोपशुओंका एक गोकुल था ॥ १८२ ॥ आजीविकोपासक सद्दालपुत्रके अग्निमित्रा नामक पत्नी थी ॥ १८३ ॥ उस सद्दालपुत्रके पोलासपुरके वाहर पाँचसौ कुमारोंकी दुकानें थीं। उन दुकानोंमें खूब चहल-पहल रहती थी। किसीको भृति (द्रव्यरूप), किसीको भोजन और किसीको वेतन दिया जाता था। वे प्रतिदिन (प्रभात होते ही) जल भरनेके घडे, गडुक

ટીકાર્થ- 'तस्स णं'-ઇત્યાદિ આજીવિકના ઉપાસક સદ્દાલપુત્ર પાસે એક કરોડ સોનૈયા ખજાનામા હતા, એક કરોડ વેપારમા લગાડયા હતા અને એક કરોડ લેણુ-દેણુમા રોકેલા હતા તેની પાસે દશ હજાર ગોવર્ગના પશુઓનું એક ગોકુળ હતુ (૧૮૨) આજીવિકોપાસક સદ્દાલપુત્રને અગ્નિમિત્રા નામની પત્ની હતી (૧૮૩) એ સદ્દાલપુત્રની પોલાસપુરની બહાર પાંચસો કુંભારની દુકાનો હતી એ દુકાનોમા કામકાજની ખૂબ ધમાલ રહેતી હતી કોઈને ભૃતિ (દ્રવ્યરૂપ), કોઈને ભોજન અને

मूलम्-तस्स णं सद्दालपुत्तस्स आजीविओवासगस्स एक्का हिरण्णकोडी निहाणपउत्ता एक्का वुड्डिपउत्ता, एक्का पवित्थरपउत्ता, एक्के वए दसगोसाहस्सिएणं वएणं ॥१८२॥ तस्स णं सद्दालपुत्तस्स आजीविओवासगस्स अग्गिमित्ता नाम भारिया होत्था ॥१८३॥ तस्स णं सद्दालपुत्तस्स आजीविओवासगस्स पोलासपुरस्स नगरस्स बहिया पंच कुंभकारावणसया होत्था। तत्थ णं

दभिगृहीतार्थः, अस्थिमज्जेति-प्रेमानुरागाभ्यां रक्ताः अस्थि-मज्जे यस्येति बहुव्रीहिः-'आहिताग्न्यादिपाठान्निष्ठान्तस्य परनिपातः'। तत्र अस्थि=कीकस, हड्डीति प्रसिद्धः मज्जा चास्थिमध्यगता धातुविशेषः ॥ १८०-१८१ ॥

छाया—तस्य खलु सद्दालपुत्रस्याऽऽजीविकोपासकस्यैका हिरण्यकोटी निधानप्रयुक्ता, एका वृद्धिप्रयुक्ता, एका प्रविस्तरप्रयुक्ता, एको व्रजो दशगोसाहस्रिकेण व्रजेन ॥ १८२ ॥ तस्य खलु सद्दालपुत्रस्याऽऽजीविकोपासकस्याग्निमित्रा नाम भार्याऽऽसीत् ॥ १८३ ॥ तस्य खलु सद्दालपुत्रस्याऽऽजीविकोपासकस्य पोलासपुरा न्नगराद् बहिः पञ्च कुम्भकारापणशतान्यासन्। तत्र खलु बहवः पुरुषा दत्तभृति

सुननेसे लब्धार्थ, अर्थके धारण करनेसे गृहीतार्थ, संशययुक्त विषयोंका प्रश्न करनेसे पृष्टार्थ, इत्थम्भूत अर्थकी प्राप्ति होनेसे विनिश्चितार्थ, और उस अर्थके जान लेनेसे अभिगतार्थ था। उसकी रग रगमें गोशालके सिद्धान्तोंका प्रेम और अनुराग भरा हुआ था। "हे आयुष्मन्! यह आजीविक सिद्धान्त ही अर्थ है, यही परमार्थ है, और दूसरे सब अनर्थ हैं" इस प्रकार आजीविक मतसे अपनी आत्माको भावित करता हुआ विचरता था ॥ १८१ ॥

કરવાથી ગૃહીતાર્થ, સંશયયુક્ત વિષયોનો પ્રશ્ન કરવાથી પૃષ્ટાર્થ, ઇત્થભૂત અર્થની પ્રાપ્તિ થવાથી વિનિશ્ચિતાર્થ અને તે અર્થને જાણી લેવાથી અભિગતાર્થ હતો. એની રગ-રગમાં ગોશાળના સિદ્ધાન્તોનો પ્રેમ અને અનુરાગ ભર્યો હતો "હે આયુષ્મન્! એ આજીવિક સિદ્ધાન્ત જ અર્થ છે, એ જ પરમાર્થ છે, અને બીજા બધા અનર્થ છે" એ પ્રમાણે આજીવિક મતે કરીને પોતાના આત્માને ભાવિત કરતો તે વિચરતો હતો. (૧૮૧)

वहवे पुरिसा दिण्णभइभत्तवेयणा कल्लाकल्लिं वहवे करए य वारए य पिहडए य घडए य अद्धघडए य कलसए य अलिंजरए य जंबूलए य उट्टियाओ य करेंति। अन्ने य से वहवे पुरिसा दिण्णभइभत्तवेयणा कल्लाकल्लिं तेहिं वहूहि करएहि य जाव उट्टियाहि य रायमग्गंसि वित्तिं कप्पेमाणा विहरंति॥१८४॥

भक्तवेतना॰कल्याकल्यि वहून् करकाँश्च, वारकाँश्च, पिठरकाँश्च, घटकाँश्चार्द्धघटकाँश्च, कलशाँश्चालिञ्जराँश्च, जम्बूलकाँश्चोष्ट्रिकाश्च कुर्वन्ति। अन्ये च तस्य वहवः पुरुषा दत्तभृतिभक्तवेतना कल्याकल्यि तैर्वहुभि करकैश्च यावदुष्ट्रिकाभिश्च राजमार्गे वृत्तिं कल्पयन्तो विहरन्ति ॥ १८४ ॥

टीका—दत्तेति-भृतय'=द्रव्यरूपाः, भक्ताः=अन्नपानलक्षणाः, वेतनानि=भरणानि चेत्येतानि दत्तानि येभ्यस्ते। कल्याकल्यि=प्रतिकल्य-प्रतिप्रभातमित्यर्थः। करकान्=जलघटीः, वारकान्=गडुकान, पिठरकान्=स्थालीः, घटकान् =घटान्, अर्द्धघटकान्=लघुघटी, कलशान्=घटानेव महत', अलिञ्जरान्= मणिकान् ' माटा ' इति प्रसिद्धान्, जम्बूलकान्=' सुराही, कूँजा ' इत्यादिलोकप्रसिद्धान, उष्ट्रिकाः=महान्ति तैलादिपात्राणि ॥ १८२-१८४ ॥

टीकार्थ-" तस्स ण " इत्यादि आजीविकके उपासक सद्दालपुत्रके एक करोड सोनैया खजानेमें थे, एक करोड व्यापारमें लगे थे, और एक करोड़ लेन देनेमें लगे हुए थे। उसके दस हजार गोपशुओंका एक गोकुल था ॥ १८२ ॥ आजीविकोपासक सद्दालपुत्रके अग्निमित्रा नामक पत्नी थी ॥ १८३ ॥ उस सद्दालपुत्रके पोलासपुरके वाहर पाँचसौ कुम्भारोंकी दुकानें थीं। उन दुकानोंमें खूब चहल-पहल रहती थी। किसीको भृति (द्रव्यरूप), किसीको भोजन और किसीको वेतन दिया जाता था। वे प्रतिदिन (प्रभात होते ही) जल भरनेके घडे, गडुक

टीकार्थ- 'तस्स ण'-ઇત્યાદિ આજીવિકના ઉપાસક સદ્દાલપુત્ર પાસે એક કરોડ સોનૈયા ખજાનામા હતા, એક કરોડ વેપારમા લગાડયા હતા અને એક કરોડ લેણુ-દેણુમા રોકેલા હતા તેની પાસે દશ હજાર ગોવર્ગના પશુઓનું એક ગોકુળ હતુ (૧૮૨) આજીવિકોપાસક સદ્દાલપુત્રને અગ્નિમિત્રા નામની પત્ની હતી (૧૮૩) એ સદ્દાલપુત્રની પોલાસપુરની બહાર પાંચસો કુંભારની દુકાનો હતી એ દુકાનોમા કામકાજની ખૂબ ધમાલ રહેતી હતી કોઈને ભૃતિ (દ્રવ્યરૂપ), કોઈને ભોજન અને

मूलम्—तए णं से सद्दालपुत्ते आजीविओवासए अन्नया कयाइ पुव्वावरण्हकालसमयंसि जेणेव असोगवणिया तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छित्ता गोसालस्स मंखलिपुत्तस्स अंतियं धम्मपण्णत्तिं उवसंपज्जित्ताणं विहरइ॥१८५॥तए णं तस्स सद्दालपुत्तस्स आजीविओवासगस्स एगे देवे अंतियं पाउब्भवित्था ॥१८६॥ तए णं से देवे अंतलिक्खपडिवन्ने सखिंखिणियाइं जाव परिहिए सद्दालपुत्तं आजीविओवासगं एवं वयासी—"एहिइ णं देवाणुप्पिया! कल्लं इहं महामाहणे उप्पन्नणाणदंसणधरे तीयपडुप्पन्नाणागयजाणए अरहा जिणे केवली सव्वदरिसी तेलोक्कवहियमहियपूइए सदेवमणुयासुरस्स लोगस्स अच्चणिज्जे वंदणिज्जे सक्कारणिज्जे सम्माणणिज्जे

छाया—ततः खलु स सद्दालपुत्र आजीविकोपासकोऽन्यदा कदाचित्पूर्वापराह्नकालसमये येनैवाऽशोकवनिका तेनैवोपागच्छति,उपागत्य गोशालस्य मंखलिपुत्रस्याऽऽन्तिकीं धर्मप्रज्ञप्तिमुपसम्पद्य विहरति ॥ ॥१८५॥ ततः खलु तस्य सद्दालपुत्रस्याऽऽजीविकोपासकस्यैको देवोऽन्तिके प्रादुरासीत् ॥१८६॥ ततः खलु स देवोऽन्तरिक्षप्रतिपन्नः सकिङ्किणीकानि यावत्परिहितः सद्दालपुत्रमाजीविकोपासकमेवमवादीत्—"एष्यति खलु देवानुप्रिय! कल्य इह महामाहनः (महाब्राह्मणः) उत्पन्नज्ञानदर्शनधरोऽतीतप्रत्युत्पन्नानागतज्ञोऽर्हन् जिनः केवली सर्वदर्शी त्रैलोक्य

(गडुआ), थाली, घडे, छोटी घडियाँ, कलसा (बडे घडे) माटा, सुराही, कूजा तथा उष्ट्रिका (तैल आदिके बडे बडे बर्त्तन) बनाते थे। दूसरे बहुतसे भृति, भोजन और वेतन लेनेवाले प्रतिप्रभात घडे वगैरहसे सडकों पर आजोविका कमाते थे ॥ १८४ ॥

કોઈને વેતન આપવામાં આવતું હતું તેઓ રોજ (પ્રભાત થતાજ) જળ ભરવાના ઘડા, ગાડવા, થાળી, ઘડ, નાની ઘડીઓ, કળશ્યા, માટલા, કૂજા, તથા ઉષ્ટ્રિકા (તેલ આદિ ભરવાના મોટા વાસણ) બનાવતા હતા બીજા ઘણા ભૃતિ ભોજન અને વેતન લેનારાઓ રોજ પ્રભાતમાં ઘડા વગેરે દ્વારા સડકો પર બેસી આજીવિકા કમાતા હતા (૧૮૪)

कल्लाणं मंगल देवयं चेइय जाव पज्जुवासणिज्जे तच्चकम्मसंपया संपउत्ते, तं णं तुमं वंदेज्जाहि जाव पज्जुवासेज्जाहि पाडिहारिएणं पीढफलगसिज्जासंथारएणं उवनिमंतेज्जाहि' दोच्चंपि तच्चंपि एवं वयइ, वइत्ता जामेव दिसं पाउब्भूए तामेव दिसं पडिगए ॥१८७॥

वंदित महित पूजितः सदेवमनुजासुरस्य लोकस्याऽर्चनीयो वन्दनीय सत्करणीयः सम्माननीयः कल्याण मङ्गल दैवत चैत्यो यावत्पर्युपासनीय', तथ्यकर्मसम्पदा सम्प्रयुक्त', त खलु त्व वन्दस्व यावत्पर्युपास्व, प्रातिहारिकेण पीठफलकशय्यासंस्तारकेणोपनिमन्त्रय'' द्वितीयमपि तृतीयमप्येव वदति, उदित्वा यामेव दिश प्रादुर्भूतस्तामेव दिश प्रतिगत. ॥ १८७ ॥

टीका-महेति-पर प्रति माहनेत्येव यो ब्रूते स माहनः, महाँश्चासौ माहनश्च महामाहनः सकलप्राणिप्राणत्राणोपदेशक इत्यर्थ.। त्रैलोक्येति-त्रयो लोकास्त्रिलोकी, त्रैलोक्य लोकत्रयवासिजनसमुदायस्तेन 'वहित'=अवहित =अवधानविषयीकृत -तदेकतानतया त्रैलोक्यस्य मनोगत इत्यर्थः, महित.=कदाऽस्माकमस्मादृशा समाराध्यो भवेद्भग-

१-'चतुर्वर्णादीना स्वार्थ उपसंख्यानम्' इति (३०९१) कात्यायनवार्तिकेनात्र स्वार्थे ष्यञ् प्रत्यय.। २-'अवाप्योरुपसर्गयो-रिति वचनादत्रोपसर्गाकारलोपः ।

टीकार्थ-' तए ण ' इत्यादि वह आजीविकोपासक सद्दालपुत्र एक बार दोपहरके समय अशोकवनीमे गया। वहा मखलिपुत्र गोशालकके समीपकी धर्मप्रज्ञप्ति स्वीकार कर विचरने लगा ॥ १८५ ॥ इसके बाद सद्दालपुत्रके सामने एक देव प्रगट हुआ ॥ १८६॥ ॥ आकाशमें ठहरा हुआ छोटी छोटी घटियो सहित उत्तम वस्त्र पहन कर उससे बोला-' हे देवानुप्रिय ! अप्रतिहत ज्ञानदर्शनके धारी, भूत-भविष्यत् वर्तमानके ज्ञाता, अर्हन्त, जिन, केवली, सर्वदर्शी, तीन लोकके द्वारा एकाग्ररूपसे ध्याए हुए, विधिपूर्वक स्तुति किए हुए, मन वचन कायसे

ટીકાર્થ-'तए ण'-ઇત્યાદિ એ આજીવિકોપાસક સદ્દાલપુત્ર એકવાર બપોરને સમયે અશોકવનિકામા ગયો ત્યા મખલિપુત્ર ગોશાળની સમીપની ધર્મપ્રજ્ઞપ્તિ સ્વીકારી વિચરવા લાગ્યો (૧૮૫) ત્યારબાદ સદ્દાલપુત્રની સામે એક દેવ પ્રકટ થયો (૧૮૬) આકાશમા રહીને નાની નાની ઘટડીઓવાળા ઉત્તમ વસ્ત્રો પહેરીને તે તેને કહેવા લાગ્યો "હે દેવાનુપ્રિય ! અપ્રતિહત જ્ઞાન-દર્શનના ધારક, ભૂત-ભવિષ્ય-વર્તમાનના જ્ઞાતા, અર્હન્ત, જિન, કેવલી, સર્વદર્શી, ત્રણે લોક જેનુ એકાગ્રરૂપે

वानित्येवमभिलपितः सविधिसस्तुतो वा, पूजितः=मनोवाक्कायैरादृतः । एतदेव सुस्पष्टं व्याचष्टे-सदेवेति-सदेवमनुजासुरस्येत्यत्र कर्त्तरि षष्ठी, जातिविवक्षया चैकवचनं,ततश्च देवमनुजासुरसहितैस्त्रिभिर्लोकैरित्यर्थः, अर्चनीयः=अष्टादशदोषरा हित्येन प्रमाणनीयः, यद्वा यथोचितवचनप्रतिपत्त्या पूजनीयः, वन्दनीयः=स्तवनी योऽभिवादनीयो वा, सत्करणीयः=भक्त्याऽऽदरणीयः, सम्माननीयः=अभ्युत्था नादिना सम्मानकरणयोग्यः । कल्याणमित्यादि (यतः)कल्याणं=कल्याणस्वरूपः, मङ्गलं=मङ्गलस्वरूप ,दैवतं=देवस्वरूपः, चैत्यं =केवलज्ञानवान् (अतः) पर्युपास नीयः=सर्वतोभावेन सेवनीयः । तथ्येति-तथ्यानाम्=अवश्यम्भाविसत्फलवतां कर्मणां=देशनादिरूपाणां क्रियाणां सम्पदा=समृद्ध्या सम्प्रयुक्तः=सयुक्तः। तमिति तम्=पूर्वोक्तविशेषणविशिष्टं भगवन्तम्, तदिति छायापक्षे तु तत्=तस्मात् । प्रातिहारिकेण=प्रत्यर्पणीयेन ॥१८६-१८७॥

आदर किये हुए, अर्थात् देव मनुष्य और असुरोंके अर्चनीय-'अठारह दोषोंसे रहित हैं' इस प्रकार विश्वसनीय, अथवा यथोचित वाक्यरचना द्वारा पूजनीय, वन्दनीय, सत्कार करने योग्य, सन्मान करने योग्य, कल्याणमय, मंगलमय, देव स्वरूप, केवल ज्ञानवान् यावत् पर्युपासना करने योग्य, अवश्यम्भावी सत्फलवाली देशना आदि क्रियाओंकी समृद्धिसे युक्त महामाहन[1] यहां कल पधारेंगे, सो तुम उनको वन्दना करना यावत् उनकी पर्युपासना करना। पडिहारे (पीछा लिये दिये जानेवाले) पीठ, फलक, शय्या, संस्तारक आदिके लिए उपनिमन्त्रणा (विनति) करना।" देवने दूसरी बार और तीसरी बार भी यही बात कही। कहकर जिधरसे आया था उधर ही लौट गया ॥१८७॥

१ 'मत मारो, ऐसा उपदेश देनेवाले माहन कहलाते है। महान् माहनको महामाहन कहते हैं।

ધ્યાન કરે છે, જેની વિધિપૂર્વક સ્તુતિ કરે છે, મન, વચન કાયાએ કરીને જેનો આદર કરે છે તેવા, અર્થાત દેવ, મનુષ્ય અને અસુરોના અર્ચનીય- 'અઢારે દોષોથી રહિત છે' એ પ્રકારે વિશ્વાસનીય અથવા યથોચિત વાક્યરચનાદ્વારા પૂજનીય, વંદનીય, સત્કાર કરવા યોગ્ય, સન્માન કરવા યોગ્ય, કલ્યાણમય, મંગળમય, દેવ સ્વરૂપ, કેવળ જ્ઞાનવાન્ યાવત પર્યુપાસના કરવા યોગ્ય, અવશ્ય ભાવી સત્ફળવાળી દેશના આદિ ક્રિયાઓની સમૃદ્ધિથી યુક્ત ×મહામાહન અહીં કાલે પધારશે, માટે તું એમને વંદના કરજે યાવત એમની પર્યુપાસના કરજે પડિહારા (પાછા લઈ દઈ શકાય એવા) પીઠ, ફલક, શય્યા, સંસ્તારક આદિને માટે ઉપનિમંત્રણા (વિનંતિ) કરજે" દેવે બીજીવાર અને ત્રીજીવાર પણ એ જ વાત કહી કહીને જ્યાંથી તે આવ્યો હતો ત્યાં તે ચાલ્યો ગયો (૧૮૭)

× 'મા મારો' એવો ઉપદેશ આપનારા માહન કહેવાય છે મહાન માહનને મહામાહન કહે છે

मूलम्—तए णं तस्स सद्दालपुत्तस्स आजीविओवासगस्स तेणं देवेणं एवं वुत्तस्स समाणस्स इमेयारूवे अज्झत्थिए५ समुप्पन्ने-,'एवं खलु ममं धम्मायरिए धम्मोवएसए गोसाले मंखलिपुत्ते, से णं महामाहणे उप्पन्नणाणदंसणधरे जाव तच्चकम्मसंपउत्ते, से णं कल्लं इहं हव्वमागच्छिस्सइ, तए णं तं अहं वंदिस्सामि जाव पज्जुवासिस्सामि, पाडिहारिएणं जाव उवनिमंतिस्सामि" ॥१८८॥ तए णं कल्लं जाव जलंते समणे भगवं महावीरे जाव समोसरिए। परिसा निग्गया जाव पज्जुवासइ ॥ १८९ ॥

छाया—ततः खलु तस्य सद्दालपुत्रस्याऽऽजीविकोपासकस्य तेन देवेनैवमुक्तस्य सतोऽयमेतद्रूप आध्यात्मिकः ५ समुत्पन्नः-एवं खलु मम धर्माचार्यो धर्मोपदेशको गोशालो मङ्खलिपुत्रः, स खलु महामाहनः उत्पन्नज्ञानदर्शनधरो यावत्तथ्यकर्मसम्पदासम्प्रयुक्तः, स खलु कल्ये इह हव्यमागमिष्यति, ततः खलु तमहं वन्दिष्ये यावत्पर्युपासिष्ये, प्रातिहारिकेण यावदुपनिमन्त्रयिष्यामि ॥ १८८ ॥ ततः खलु कल्ये यावज्ज्वलति श्रमणो भगवान् महावीरो यावत्समवसृतः। परिषन्निर्गता यावत्पर्युपास्ते ॥ १८९ ॥

टीकार्थ-'तए णं' इत्यादि देवताके ऐसा कहने पर आजीविकोपासक सद्दालपुत्रने सोचा कि ऐसे महामाहन मेरे धर्माचार्य धर्मोपदेशक मंखलिपुत्र गोशालक ही हैं। वे महामाहन उत्पन्न ज्ञान दर्शनके धारी यावत् अवश्यम्भावी सत्फलवाली देशनादि क्रियाओंसे युक्त हैं। वे कल यहाँ आवेंगे। मैं वन्दना करूँगा यावत् पर्युपासना करूँगा। पडिहारे वापस लिये दिये जाव योग्य पीठ फलक आदि दूंगा" ॥ १८८ ॥

ટીકાર્થ—'તએ ણં'-ઇત્યાદિ દેવતાએ એમ કહેવાથી આજીવિકોપાસક સદ્દાલપુત્રે વિચાર્યું કે-એવા મહામાહન મારા ધર્માચાર્ય ધર્મોપદેશક મંખલિપુત્ર ગોશાલક જ છે તે મહામાહન ઉત્પન્ન જ્ઞાન-દર્શનના ધારક યાવત્ અવશ્યભાવી સત્ફલવાળી દેશનાદિ ક્રિયાઓથી યુક્ત છે તે કાલે અહીં આવશે. હું વંદના કરીશ યાવત પર્યુપાસના કરીશ "પાછા લઈ-દઈ શકાય એવા પડિહારા પીઠ ફલક આદિ

मूलम्—तए णं से सद्दालपुत्ते आजीविओवासए इमीसे कहाए लद्धट्ठे समाणे—"एवं खलु समणे भगवं महावीरे जाव विहरइ, तं गच्छामि णं समणं भगवं महावीरं वंदामि जाव पज्जुवासामि-" एवं संपेहेइ, संपेहित्ता ण्हाए जाव पायच्छित्ते सुद्धप्पावेसाइं जाव अप्पमहग्घाभरणालंकियसरीरे मणुस्सवग्गुरापरिगए साओ गिहाओ पडिणिक्खमइ, पडिणिक्खमित्ता पोलासपुरं नगरं मज्झं-

छाया—ततः खलु स सद्दालपुत्र आजीविकोपासकोऽस्याः कथाया लब्धार्थः सन्—"एवं खलु श्रमणो भगवान् महावीरो यावद्विहरति, तद् गच्छामि खलु श्रमणं भगवन्तं महावीरं वन्दे यावत्पर्युपासे" एवं सम्प्रेक्षते, सम्प्रेक्ष्य स्नातो यावत्प्रायश्चित्तः शुद्धप्रवेश्यानि यावद् अल्पमहार्घाभरणालङ्कृतशरीरो मनुष्यवागुरापरिगतः स्वस्माद् गृहात्प्रतिनिष्क्रामति, प्रतिनिष्क्रम्य पोलासपुरं नगरं मध्य-मध्येन निर्गच्छति,

इसके बाद दूसरे दिन सूर्योदय होने पर श्रमण भगवान् महावीर स्वामी पधारे। परिषद् निकली यावत् वह पर्युपासना करती है ॥ १८९ ॥

टीकार्थ-'तए णं' इत्यादि सद्दालपुत्रने महामाहनके पधारनेका वृत्तान्त सुनकर सोचा कि श्रमण भगवान् महावीर यावत् विचरते हैं तो मैं उनको वन्दना करने यावत् पर्युपासना करनेको जाऊँ। ऐसा विचार कर उसने स्नान किया और यावत् कौतुक (तिलकादि) मंगल (दधि अक्षत आदिका रखना) आदि किया। शुद्ध वस्त्र और बहुमूल्य अल्प भारवाले आभूषणोंसे शरीरको अलङ्कृत करके जनसमूहसे घिरा हुआ अपने घरसे निकला, निकल कर पोलासपुर नगरके बीचो बीच

આપીશ" (૧૮૮) ત્યારબાદ બીજે દિવસે સૂર્યોદય થતાં શ્રમણ ભગવાન મહાવીર સ્વામી પધાર્યા પરિષદ નીકળી યાવત્ તે પર્યુપાસના કરે છે (૧૮૯)

ટીકાર્થ-'तए णं'-ઇત્યાદિ સદ્દાલપુત્રે મહામાહનના પધારવાનો વૃત્તાંત સાંભળીને વિચાર્યું કે- શ્રમણ ભગવાન મહાવીર યાવત વિચરે છે તો હું એમને વંદના કરવા યાવત પર્યુપાસના કરવાને જઉં એમ વિચારી તેણે સ્નાન કર્યું અને યાવત કૌતુક (તિલકાદિ) મંગલ (દધિ અક્ષત આદિ રાખવા) આદિ કર્યાં શુદ્ધ વસ્ત્ર અને બહુમૂલ્ય અલ્પભારવાળાં આભૂષણોથી શરીરને અલંકૃત કરી જનસમૂહથી વીંટળાઈ પોતાને ઘેરથી નીકળ્યો અને પોલાસપુર નગરની વચ્ચોવચ્ચ થઈને ચાલ્યો પછી જ્યાં

मज्झेणं निग्गच्छइ, निग्गच्छित्ता जेणेव सहस्सववणे उज्जाणे जेणेव समणे भगव महावीरे तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छित्ता तिक्खुत्तो आयाहिण-पयाहिणं करेइ, करित्ता वंदइ नमंसइ, वंदित्ता नमसित्ता जाव पज्जुवासइ ॥१९०॥ तए णं समणे भगव महावीरे सद्दालपुत्तस्स आजीविओवासगस्स तीसे य महइ जाव धम्मकहा समत्ता ॥१९१॥ सद्दालपुत्ताइ समणे भगव महावीरे सद्दालपुत्तं आजीविओवासयं एवं वयासी—से नूणं सद्दालपुत्ता । कल्लं तुमं पुव्वावरण्हकालसमयसि जेणेव असोगवणिया जाव विहरसि ! तए ण

निर्गत्य येनैव सहस्राम्रवणमुद्यान यत्रैव श्रमणो भगवान् महावीरस्तत्रैवोपागच्छति, उपागत्य त्रिकृत्व आदक्षिणप्रदक्षिण करोति, कृत्वा वन्दते नमस्यति, वन्दित्वा नमस्यित्वा यावत्पर्युपास्ते ॥ १९० ॥ ततः खलु श्रमणो भगवान् महावीरः सद्दालपुत्रस्याऽऽजीविकोपासकस्य तस्या च महति यावद् धर्मकथा समस्ता॥१९१॥ सद्दालपुत्र ! इति श्रमणो भगवान् महावीर. सद्दालपुत्रमाजीविकोपासकमेवमवादीत्— " स नून सद्दालपुत्र ! कल्ये त्व पूर्वापराह्णकालसमये येनैवाऽशोकवनिका यावद्

होकर चला। फिर जिधर सहस्राम्रवन उद्यान था और जिधर श्रमण भगवान् महावीर थे उधर ही गया। जाकर दाहिने भागसे तीन प्रदक्षिणा करके वन्दना की, नमस्कार किया यावत् पर्युपासना की ॥ १९० ॥ तब श्रमण भगवान महावीरने उस बडे परिषद्में आजीविकोपासक सद्दालपुत्रको धर्मकथा कही ॥ १९१ ॥

'सद्दालपुत्र ! ' इस सम्बोधनसे श्रमण भगवान् महावीरने सद्दालपुत्रसे कहा—हे सद्दालपुत्र ! कल तुम अशोकवनीमें यावत् विचरते थे

સહસ્રામ્રવન ઉદ્યાન હતુ અને જ્યાં શ્રમણ ભગવાન મહાવીર હતા ત્યાંજ તે ગયો. જઈને જમણા ભાગથી ત્રણ પ્રદક્ષિણા કરી વંદના કરી, નમસ્કાર, કર્યા, યાવત્ પર્યુપાસના કરી (૧૯૦) પછી શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીરે એ મોટી પરિષદમાં આજીવિકોપાસક સદ્દાલપુત્રને ધર્મકથા કહી (૧૯૧) 'સદ્દાલપુત્ર !" એવા સંબોધને કરીને શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીરે સદ્દાલપુત્રને કહ્યું "હે સદ્દાલપુત્ર ! કાલે તમે અશોકવનમાં, યાવત્ વિચરતા હતા, ત્યારે એક દેવ તમારી પાસે આવ્યો હતો તે દેવ

तुब्भं एगे देवे अंतियं पाउब्भवित्था। तए णं से देवे अंतलिक्खपडिवन्ने एवं वयासी-"हंभो सद्दालपुत्ता! तं चेव सव्वं जाव पज्जुवासिस्सामि"। से नूणं सद्दालपुत्ता! अट्ठे समट्ठे? हंता अत्थि। नो खलु सद्दालपुत्ता! तेणं देवेणं गोसालं मंखलिपुत्तं ॐपणिहाय एवं वुत्ते॥१९२॥ तए णं तस्स सद्दालपुत्तस्स आजीविओवासयस्स समणेणं भगवया महावीरेणं एवं वुत्तस्स समाणस्स इमे एयारूवे अज्झत्थिए०-"एस णं समणे भगवं महावीरे महामाहणे उप्पन्नणाणदंसणधरे जाव तच्चकम्मसंपया संपउत्ते, तं सेयं खलु मम

विहरसि, ततः खलु तवैको देवोऽन्तिके प्रादुरासीत्। ततः खलु स देवोऽन्तरिक्षप्रतिपन्न एवमवादीत्-"हंभो सद्दालपुत्र! तदेव सर्वं यावत्पर्युपासिष्ये"। स नूनं सद्दालपुत्र! अर्थः समर्थः? हन्ताऽस्ति। नो खलु सद्दालपुत्र! तेन देवेन गोशालं मङ्खलिपुत्रं प्रणिधायैवमुक्तः॥१९२॥ ततः खलु तस्य सद्दालपुत्रस्याऽऽजीविकोपासकस्य श्रमणेन भगवता महावीरेणैवमुक्तस्य सतोऽयमेतद्रूप आध्यात्मिकः४ "एष खलु श्रमणो भगवान् महावीरो महामाहनः उत्पन्नज्ञानदर्शनधरो यावत्तथ्यकर्म

ॐटीका प्रणिधायेति-त्वं गोशालकमतानुयाय्यसीति लक्ष्यीकृत्येति परमार्थः।

तब एक देव तुम्हारे पास आया था। वह देव आकाशमें स्थित होकर यों बोला-"हे सद्दालपुत्र!" इत्यादि 'तू पर्युपासना करना' तक। हे सद्दालपुत्र! क्या यह बात ठीक है?" सद्दालपुत्र-"हाँ ठीक है।" भगवान्-हे सद्दालपुत्र! उस देवने मंखलिपुत्र गोशालकको लक्ष्य करके नहीं कहा था॥ ११२॥ श्रमण भगवान् महावीरकी बात सुनकर आजीविकोपासक सद्दालपुत्रने सोचा-"ये उत्पन्न ज्ञान दर्शनके धारी यावत् तथ्य-कर्मसम्पदासे अर्थात् पूर्वभवमें वीस स्थानकोंकी आराधना करने

આકાશમાં રહીને બોલ્યો "હે સદ્દાલપુત્ર" ઇત્યાદિ યાવત "તુ પર્યુપાસના કરજે" હે સદ્દાલપુત્ર! શું એ વાત બરાબર છે?" સદ્દાલપુત્રે કહ્યું "હા, એ વાત બરાબર છે" ભગવાને કહ્યું "હે સદ્દાલપુત્ર! એ દેવે મંખલિપુત્ર ગોશાળકને લક્ષ્ય કરીને કહ્યું ન હતું" (૧૯૨) શ્રમણ ભગવાન મહાવીરની વાત સાંભળીને આજીવિકોપાસક સદ્દાલપુત્રે વિચાર્યું "આ ઉત્પન્ન જ્ઞાન-દર્શનના ધારક યાવત્ તથ્ય-કર્મસંપદાથી અર્થાત્ પૂર્વભવમાં વીસ

समणं भगवं महावीरं वंदित्ता नमंसित्ता पाडिहारिएणं पीढफलग-जाव उवनिमंतित्तए" एवं संपेहेइ, संपेहित्ता उट्ठाए उट्ठेइ, उट्ठाए उट्ठित्ता समणं भगवं महावीरं वंदइ नमंसइ, वंदित्ता नमंसित्ता एवं वयासी–"एवं खलु भंते! मम पोलासपुरस्स नयरस्स बहिया पंच कुंभकारावणसया, तत्थ णं तुब्भे पाडिहारियं पीढं जाव संथारयं ओगिण्हित्ताणं विहरह ॥१९३॥ तए णं समणे भगवं महावीरे सद्दालपुत्तस्स आजीविओवासगस्स एयमट्ठं पडिसुणेइ, पडिसु-

सम्पदा तथ्यानि सत्य फलानि अभिविचरितानि कर्माणि क्रिया तत्सम्पदा=तत्समृध्या सम्प्रयुक्त, पूर्वभवोपार्जिततीर्थङ्करनामगोत्रकर्मप्रभावेण अशोकादि अष्टम'प्रत्याहारयुक्त' तच्छ्रेयः खलु मम श्रमणं भगवन्तं महावीरं वन्दित्वा नमस्यित्वा प्रातिहारिकेण पीठफलक–यावदुपनिमन्त्रयितुम्" एवं सम्प्रेक्षते, सम्प्रेक्ष्य उत्थयोत्तिष्ठति, उत्थयोत्थाय श्रमणं भगवन्तं महावीरं वन्दते नमस्यति, वन्दित्वा नमस्यित्वा एवमवादीत्–एवं खलु भदन्त! मम पोलासपुरान्नगराद्बहिः पञ्च कुम्भकारापणशतानि, तत्र खलु यूयं प्रातिहारिकं पीठयावत्संस्तारकमवगृह्य विहरत ॥ १९३ ॥

से उपार्जित तीर्थंकर नाम गोत्रके प्रभावसे होनेवाले अशोकवृक्षादि अष्टमहाप्रतिहारसे युक्त श्रमण भगवान् महावीर स्वामी महामाहन हैं, इसलिए इन्हें वन्दना नमस्कार करके पडिहारे पीठ फलक आदिके लिए आमन्त्रित करना ठीक है।" ऐसा विचार कर ऊठा। ऊठकर श्रमण भगवान् महावीरको वन्दना नमस्कार किया फिर बोला–"हे भदन्त! मेरे पोलासपुर नगरके बाहर पाँचसौ कुंभारकी दुकाने हैं, वहां आप पडिहारे पीठ यावत् सस्तारक ग्रहण करके विचरे" ॥ १९३ ॥

સ્થાનકોની આરાધના કરવાથી ઉપાર્જિત તીર્થંકરનામગોત્રના પ્રભાવથી થવાવાળા અશોક વૃક્ષાદિ આઠમહા પ્રતીહારથી યુક્ત શ્રમણ ભગવાન મહાવીર સ્વામી મહામાહન છે, માટે તેમને વંદના-નમસ્કાર કરી પડિહારા પીઠ ફલક આદિને માટે આમંત્રિત કરવા એ ઠીક છે' એમ વિચારીને તે ઉઠયો અને શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીરને વંદના નમસ્કાર કરીને બોલ્યો "હે ભદન્ત! પોલાસપુર નગરની બહાર મારી પાંચસો કુંભારની દુકાનો છે, ત્યાં આપ પડિહારા પીઠ યાવત સંસ્તારક ગ્રહણ કરીને વિચરો" (૧૯૩) શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીરે

णित्ता सद्दालपुत्तस्स आजीविओवासगस्स पंचसु कुंभकारावणसएसु फासुएसणिज्जं पाडिहारियं पीढफलगसिज्जासंथारयं ओगिण्हित्ता विहरइ ॥१९४॥ तए णं से सद्दालपुत्ते आजीविओवासए अन्नया कयाइ ×वायाहययं कोलालभंडं अंतोसालाहिंतो बहिया नीणेइ, नीणित्ता आयवंसि दलयइ ॥ १९५ ॥

तए णं समणे भगवं महावीरे सद्दालपुत्तं आजीविओवासयं एवं वयासी-सद्दालपुत्ता ! एस णं ✽कोलालभंडे कओ ? ॥१९६॥

ततः खलु श्रमणो भगवान् महावीरः सद्दालपुत्रस्याऽऽजीविकोपासकस्यैतमर्थं प्रतिशृणोति, प्रतिश्रुत्य सद्दालपुत्रस्याऽऽजीविकोपासकस्य पञ्चसु कुम्भकारापणशतेषु प्रासुकैषणीयं प्रातिहारिकं पीठफलकशय्यासंस्तारकमवगृह्य विहरति ॥ १९४ ॥ ततः खलु स सद्दालपुत्र आजीविकोपासकोऽन्यदा कदाचिद् वाताहतकं कौलालभाण्डमन्तःशालाभ्यो बहिर्नयति, नीत्वाऽऽतपे ददाति ॥ १९५ ॥

ततः खलु श्रमणो भगवान् महावीरः सद्दालपुत्रमाजीविकोपासकमेवमवादीत्-सद्दालपुत्र ! एष खलु ✽कौलालभाण्डः कुतः ? ॥ १९६ ॥ ततःखलु

× वाताहतकं=वातेन आ=ईषत् हतकं=हतं शोषितम्, आममेव वायुना शोषितरसमित्यर्थः । कौलालेति-कुलालाः=कुम्भकाराणामिदं कौलालं, तच्च तद् भाण्डं कौलालभाण्डं, कुम्भकारसम्बन्धिभाण्डानीत्यर्थः, जातिपक्षमाश्रित्येहाप्येकवचनम्, 'आतपे' इति, अत्र-'शोषयितुं'-मिति क्रियाया अध्याहारः ॥ १९५ ॥

✽'कोलालभंडे' इति मूले पुंस्त्वं तु प्राकृतत्वात् । (१९६)

समण भगवान् महावीरने सद्दालपुत्रकी इस प्रार्थनाको स्वीकार की, और एषणीय और पडिहारे पीठ फलक शय्या संथारा ग्रहण कर विचरने लगे ॥ १९४ ॥ इसके अनन्तर एक बार आजीविकोपासक सद्दालपुत्र, हवासे कुछ-कुछ सूखे हुए कुंभार संबंधी वर्त्तनोंको अन्दरकी शालासे बाहर निकलता था, और निकाल निकाल कर खूब सुखानेके लिए धूपमें रख रहा था ॥ १९५ ॥

સદ્દાલપુત્રની એ પ્રાર્થના સ્વીકારી અને સદ્દાલપુત્રની પાંચસો દુકાનોમાંથી પ્રાસુક, એષણીય અને પડિહારા પીઠ ફલક શય્યા સંથારો ગ્રહણ કરીને વિચરવા લાગ્યા (૧૯૪) ત્યારબાદ એકવાર આજીવિકોપાસક સદ્દાલપુત્ર, હવાથી જરા-તરા સૂકાયલાં, કુંભાર-સબંધી વાસણોને, અંદરની શાળામાંથી બહાર કાઢતો હતો, અને કાઢી કાઢીને ખૂબ સુકાવવા માટે તડકામાં મૂકતો હતો. (૧૯૫)

तए णं से सद्दालपुत्ते आजीविओवासए समणं भगवं महावीरं एवं वयासी-एस णं भंते! पुव्विं मट्टिया आसी, तओ पच्छा उदएणं निमिज्जइ, निमिज्जित्ता छारेण य करिसेण य एगओ मीसिज्जइ, मीसिज्जिता चक्के आरोहिज्जइ, तओ बहवे करगा य जाव उट्टियाओ य कज्जंति ॥१९७॥ तए णं समणे भगवं महावीरे सद्दालपुत्तं आजीविओवासयं एवं वयासी-सद्दालपुत्ता! एस णं कोलालभंडे किं उट्ठाणेणं जाव पुरिसक्कारपरक्कमेणं कज्जंति

स सद्दालपुत्र आजीविकोपासकः श्रमणं भगवन्तं महावीरमेवमवादीत्-एष खलु भदन्त! पूर्वं मृत्तिकाऽऽसीत्, ततः पश्चादुदकेन निमज्ज्यते, निमज्ज्य क्षारेण च करीषेण चैकतो मिश्र्यते, मिश्रयित्वा चक्रे आरोह्यते, ततो बहवः करकाश्च यावदुष्ट्रिकाश्च क्रियन्ते ॥१९७॥ ततः खलु श्रमणो भगवान् महावीरः सद्दालपुत्रमा-

टीकार्थ-'तए णं समणे' इत्यादि तब श्रमण भगवान् महावीर आजीविकोपासक सद्दालपुत्रसे बोले-" हे सद्दालपुत्र! यह कुलालभाण्ड (कुभारके बनाए हुए बर्त्तन) कहाँसे आया? कैसे उत्पन्न हुआ? ॥ १९६ ॥

सद्दालपुत्र-" भदन्त! यह पहले मिट्टी था। फिर इसे पानीमें भिगोया। फिर क्षार (राखोडी) तथा करीष के साथ इसे मिलाया गया। मिलाकर चाक पर चढाया गया तब करक यावत् उष्टिका (वर्त्तन) बनाये गये ॥ १९७ ॥

टीकार्थ-'तए णं समणे' ઇત્યાદિ શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીરે આજીવિકોપાસક સદ્દાલપુત્રને કહ્યુ "હે સદ્દાલપુત્ર! આ કુભારના બનાવેલાં વાસણો ક્યાથી આવ્યા? કેવી રીતે ઉત્પન્ન થયા?" (૧૯૬)

સદ્દાલપુત્રે કહ્યુ "ભદન્ત! એ પહેલા માટીરૂપે હતા પછી તેને પાણીમા ભીંજવી, પછી ક્ષાર (રાખોડી) તથા કરીષની સાથે તેને મેળવી, પછી ચાક ઉપર ચઢાવી, એટલે કરક યાવત ઉષ્ટ્રિકા (વાસણ) બને છે" (૧૯૭)

उदाहु अणुट्ठाणेणं जाव अपुरिसक्कारपरक्कमेणं कज्जति? ॥१९८॥
तएणं से सद्दालपुत्ते आजीविओवासए समणं भगवं महावीरं एवं वयासी–भंते! *अणुट्ठाणेणं जाव अपुरिसक्कारपरक्कमेण, नत्थि उट्ठाणे इ वा जाव परक्कमे इ वा, नियया सव्वभावा ॥१९९॥

जीविकोपासकमेवमवादीत् सद्दालपुत्र! एतत्खलु कौलालभाण्ड किमुत्थानेन यावत्पुरुषकारपरक्रमेण क्रियते उताहो! अनुत्थानेन यावदपुरुषकारपराक्रमेण क्रियते? ॥१९८॥ ततः खलु स सद्दालपुत्र आजीविकोपासकः श्रमणं भगवन्तं महावीरमेवमवादीत्–भदन्त! अनुत्थानेन यावदपुरुषकारपराक्रमेण, नास्त्युत्थानमिति वा यावत्पराक्रम इति वा, नियताः सर्वभावाः ॥१९९॥

*टीका–अनुत्थानेनेत्यादि,–भगवन्निदर्शितोक्तकुलालभाण्डदृष्टान्तेनावगतवस्तुसारोऽपि निजमतखण्डन परमताङ्गीकारयोर्दोषमवगच्छन् पुनरपि गोशालकमत नियतिवादमेवानुमोदयति–अनुत्थानेन यावदपुरुषकारपराक्रमेणेत्यादि ॥१९९॥

भगवान् महावीर–" सद्दालपुत्र! ये वर्त्तन उत्थान यावत् पुरुषकार पराक्रमसे बनते है या विना उत्थान और यावत् विना पुरुषकार पराक्रमसे बन जाते है " ॥ १९८ ॥

सद्दालपुत्र, भगवान्के कथनका रहस्य समझ गया किन्तु अपने मतके खण्डनका और परमतकी स्वीकृतिका दोष जानकर गोशालकके मत (नियतिवाद)की ही अनुमोदना करता हुआ बोला—

" भदन्त! ये विना उत्थान और विना पुरुषकार पराक्रमके ही बन गये हैं। उत्थान यावत् पुरुषकार पराक्रम तो है ही नहीं। सब पदार्थ नियति (होनहार) से होते हैं ॥ १९९ ॥

ભગવાન્ મહાવીરે કહ્યું "સદ્દાલપુત્ર! એ વાસણ યાવત્ પુરૂષકાર પરાક્રમથી બને છે કે ઉત્થાન વિના યાવત્ પુરૂષકાર પરાક્રમ વિના બની જાય છે?' (૧૯૮)

સદ્દાલપુત્ર ભગવાનના કથનનું રહસ્ય સમજી ગયો, પરંતુ પોતાના મતના ખંડનનો અને પરમતના સ્વીકારનો દોષ જાણીને ગોશાલકના મત (નિયતિવાદ)નીજ અનુમોદના કરતો બોલ્યો " ભદન્ત! એ ઉત્થાન વિના અને પુરૂષકાર પરાક્રમ વિના જ બની ગયા છે ઉત્થાન યાવત્ પુરૂષકાર પરાક્રમ તો છે જ નહિ, બધા પદાર્થો નિયતિથી જ થાય છે" (૧૯૯)

तए णं समणे भगवं महावीरे सद्दालपुत्तं आजीविओवासयं एव वयासी–सद्दालपुत्ता! जइ णं तुब्भे केइ पुरिसे × वाया हय वा पक्केल्लयं वा कोलालभंड अवहरेज्जा वा विक्खिरेज्जा वा भिंदेज्जा वा अच्छिंदेज्जा वा परिट्ठवेज्जा वा अग्गिमित्ताए वा भारियाए सद्धिं विउलाइं भोगभोगाइं भुंजमाणे विहरेज्जा, तस्स णं तुम पुरिसस्स किं दंडं वत्तेज्जासि?। (सद्दाल०–)भंते! अहं णं तं पुरिसं आओसेज्जा वा, हणेज्जा वा, बंधेज्जा वा, महेज्जा वा, तज्जेजा वा, तालेज्जा

ततः खलु श्रमणो भगवान् महावीरः सद्दालपुत्रमाजीविकोपासकमेवमवादीत्–सद्दालपुत्र! यदि खलु तव कोऽपि पुरुषो वाताहतं वा पक्वं वा कौलालभाण्डमपहरेद्वा, विकिरेद्वा, भिन्द्याद्वा, आच्छिन्द्याद्वा, परिष्ठापयेद्वा, अग्निमित्रया वा भार्यया सार्द्धं विपुलान् भोगभोगान् भुञ्जानो विहरेत्, तस्य खलु त्वं पुरुषस्य किं दण्डं वर्त्तयेः?। (सद्दालपुत्र'–) भदन्त! अहं खलु तं पुरुषमाक्रोशयेयं वा, हन्यां वा, बध्नीयां वा, मथ्नीयां वा, तर्जयेयं वा, ताडयेयं वा' निश्छोटयेयं वा, निर्भर्त्सयेयं वा, अकाल एव जीविताद्व्यपरोपयेयं वा।

नियतिवादनिरासाय पुनराह–'सद्दालके'–त्यादि।

× वाताहतम्=अपरिपक्वं किन्तु वातेन शोषितजलभागम्। अपहरेत्=चोरयेत, विकिरेत्=विक्षिपेत्, भिन्द्यात्=स्फोटयेत्, आच्छिन्द्यात्=बलपूर्वकं हस्तादगृह्णीयात्, परिष्ठापयेत्=बहिरानीय त्यजेत्। भोगभोगान्=कामभोगान्। वर्त्तयेः=कुर्याः। आक्रोशयेयं=शपेयम्, हन्याम्=दण्डादिभिराहतं कुर्याम्, बध्नीयाम्=रज्ज्वा-

---

टीकार्थ–'तए णं समणे इत्यादि श्रमण भगवान् महावीर बोले –"सद्दालपुत्र! यदि कोई पुरुष हवासे सूखे हुए (कच्चे) बर्त्तनको या पके हुए को–चुराले, फेंक दे, फोड दे, जबर्दस्ती हाथसे छुड़ा ले, बाहर लाकर रखदे, अथवा तुम्हारी अग्निमित्रा भार्याके साथ मन–माने भोग भोगे तो उस पुरुषको तुम क्या दंड दोगे?"

टीकार्थ–'तए णं समणे'–ઇત્યાદિ શ્રમણ ભગવાન મહાવીર બોલ્યા 'સદ્દાલપુત્ર! જો કોઇ પુરૂષ હવાથી સુકાયલા (કાચા) વાસણને યા પાકેલા વાસણને ચોરી લે, ફેંકી દે, ફોડી નાખે, જબરદસ્તીથી હાથમાંથી છોડાવી લે, બહાર લાવીને રાખે, અથવા તમારી અગ્નિમિત્રા ભાર્યાની સાથે મનગમ્યા ભોગ ભોગવે તો એ પુરૂષને તમે કેવો દંડ દેશો?"

वा, निच्छोडेज्जा वा, निब्भच्छेज्जा वा, अकाले चेव जीवियाओ ववरोवेज्जा वा। (भगवान्-) सद्दालपुत्ता! नो खलु तुब्भ केइ पुरिसे वायाहयं वा पक्केल्लयं वा कोलालभंडं अवहरइ वा जाव परिट्ठवेइ वा, अग्गिमित्ताए वा भारियाए सद्धिं विउलाइं भोग-भोगाइं भुंजमाणे विहरइ। नो वा तुमं तं पुरिसं आओसेज्जसि वा हणेज्जसि वा जाव अकाले चेव जीवियाओ ववरोवेज्जसि। जइ

(भगवान्-) सद्दालपुत्र! नो खलु तव कोऽपि पुरुषो वाताहतं वा पक्वं वा कौलालभाण्डमपहरति वा यावत्परिष्ठापयति वा, अग्निमित्रया वा भार्यया सार्द्धं विपुलान् भोगभोगान् भुञ्जानो विहरति। नो वा त्वं तं पुरुषमाक्रोशयसि वा हंसि वा यावदकाल एव जीविताद्व्यपरोपयसि। यदि नास्त्युत्थानमिति वा यावत्पराक्रम

दिना रद्धं कुर्याम्, मथ्नीयाम्=पादाघातादिना मर्दयेयम्, तर्जयेयम्=धिक् त्वां नीच' मित्यादिवाक्यैर्भर्त्सयेयम्, ताडयेयम्=चपेटादिना प्रहरेयम्, निश्छोटयेयम्=त्वचमपकर्षयेय यद्वा धनमपहरेयम्, निर्भर्त्सयेयम्=परुषवाक्यप्रयोगैः सातिशयं धिक्कुर्याम्, जीविताद्व्यपरोपयेयम्=मारयेयम्। इत्थं भगवान् सद्दालपुत्रमुखादेव

सद्दालपुत्र-"भदन्त! मैं उस पुरुषको शाप (गाली) दूं, डंडेसे मारूं रस्सी आदिसे बांध दूं, पैरों तले रौंद डालूं, धिक्कारूं, थप्पड जमाऊँ, चमडा पकडकर खींचूं या धन लूट लूं, बुरे बुरे शब्दोंसे फटकारूँ, यहाँ तककी प्राण लेलूं।"

भगवान् सद्दालपुत्रके मुखसे ही पुरुषकारका समर्थन करा कर उसके पक्षका खण्डन करनेके लिए बोले-" सद्दालपुत्र! तुम्हारी मान्यता के अनुसार न तो कोई पुरुष हवासे सुखे हुए कच्चे या पके बर्त्तनको

સદ્દાલપુત્રે કહ્યું "ભદન્ત! હું એ પુરૂષને શાપ (ગાળ) દઉં, દંડાથી મારૂં, દોરડાં આદિથી બાંધુ, પગતળે ચગદું, ધિક્કારૂં, થપ્પડ લગાવું, ચામડી પકડીને ખેંચું યા ધન લૂંટી લઉં, ખરાબ શબ્દોથી ફીટકારૂં, ત્યાં સુધી કે હું તેનો પ્રાણ પણ લઉં"

ભગવાન સદ્દાલપુત્રના મુખથી જ પુરૂષકારનું સમર્થન કરાવીને તેના પક્ષનું ખંડન કરવાને બોલ્યા "સદ્દાલપુત્ર! તમારી માન્યતા અનુસાર ન કોઈ પુરૂષ

नत्थि उट्ठाणे इ वा जाव परक्कमे इ वा नियया सव्वभावा। अह णं तुब्भ केइ पुरिसे वायाहय जाव परिट्ठवेइ वा, अग्गिमित्ताए वा जाव विहरइ, तुमं वा त पुरिस आओसेसि वा जाव ववरोवेसि, तो जं वदसि—"नत्थि उट्ठाणे इ वा जाव नियया सव्वभावा" तं ते मिच्छा ॥२००॥

इति वा नियताः सर्वभावा., अथ खलु तव कोऽपि पुरुषो वाताहत यावत्परिष्ठापयति वा,अग्निमित्रया वा यावद्विहरति, त्व वा त पुरुषमाक्रोशयसि वा यावद्व्यपरोपयसि, तर्हि यद्वदसि—"नास्त्युत्थानमिति वा यावन्नियताःसर्वभावा" स्तत्तेमिथ्या ॥२००॥

पुरुषकारपक्ष ख्यापयित्वा तन्मत नियतिवाद निरसितुमाह—'सद्दालपुत्र'-त्यादि। अथ=किञ्च। तर्हि=तदा-एवमुक्तरीत्या स्वय पुरुषकार विजिह्णुःसन्नपीत्यर्थः॥२००॥

चुराता है, न यावत् बाहर फेकता है और न अग्निमित्रा भार्या के साथ कोई विषय भोगता है, न तुम उस पुरुषको शाप देते हो, न मारते हो, न यावत् असमयमे ही प्राण लेते हो। क्योकि उत्थान यावत् पुरुषकार तो है ही नही, जो कुछ होता है अपने आप भवितव्यतासे ही हो जाता है। और यदि कोई पुरुष तुम्हारे कच्चे या पके बर्तनको चुराता फोडता यावत् बाहर फेंक देता है, या अग्निमित्रा भार्या के साथ विषय भोगता है, और तुम शाप देते हो यावत् मार डालते हो तो तुम्हारा यह कथन मिथ्या है कि—"उत्थान यावत् पुरुषार्थ कुछ नही है सब भवितव्यतासे हो जाता है" ॥२००॥

હવાથી સુકાએલા કાચાં યા પાકાં વાસણને ચોરે છે, ન યાવત્ બહાર ફેંકે છે, અને ન અગ્નિમિત્રા ભાર્યાની સાથે કોઇ વિષય ભોગવે છે ન તમે તે પુરૂષને શાપ દો-છો, ન મારો છો, ન યાવત અસમયે પ્રાણુ લો છો કારણુ કે ઉત્થાન યાવત પુરૂષકાર તો છેજ નહિ જે કાંઇ થાય છે તે પોતાની મેળે ભવિતવ્યતાથીજ થાય છે અને જો કોઇ પુરૂષ તમારા કાચા યા પાકા વાસણુને ચોરે ફોડે યાવત બહાર ફેંકી દે, યા અગ્નિમિત્રા ભાર્યાની સાથે વિષય ભોગવે, અને તમે તેને શાપ દો, યાવત મારી નાખો, તો તમારૂ એ કથન મિથ્યા છે કે "ઉત્થાન યાવત પુરૂષાર્થ કશુ છેજ નહિ, બધુ ભવિતવ્યતાથી જ થઇ જાય છે.' (૨૦૦)

एत्थ णं से सद्दालपुत्ते आजीविओवासए सबुद्ध ॥ २०१ ॥ तए णं से सद्दालपुत्ते आजीविओवासए समणं भगव महावीर वदइ नमसइ, वदित्ता नमंसित्ता एव वयासी–इच्छामि णं भंते! तुब्भ अतिए धम्मं निसामेत्तए ॥ २०२ ॥ तए ण समणे भगवं महावीरे सद्दालपुत्तस्स आजीविओवासगस्स तीसे य जाव धम्म परिकहेइ ॥२०३॥ तए ण से सद्दालपुत्ते आजीविओवासए समणस्स भगवओ महावीरस्स अंतिए धम्म सोच्चा निसम्म हट्ठ तुट्ठ जाव हियए जहा आणंदो तहा गिहिधम्मं पडिवज्जइ, नवरं एगा

अत्र खलु स सद्दालपुत्र आजीवीकोपासकः सम्बुद्धः ॥ २०१ ॥ ततः खलु स सद्दालपुत्र आजीविकोपासकः श्रमण भगवन्त महावीर वदन्ते नमस्यति, वन्दित्वा नमस्यित्वा एवमवादीत्–इच्छामि खलु भदन्त! युष्माकमन्तिके धर्मं निशामयितुम् ॥२०२॥ तत खलु श्रमणो भगवान् महावीरः सद्दालपुत्रस्याऽऽजीविकोपासकस्य तस्या च यावद्धर्मं परिकथयति ॥२०३॥ तत खलु स सद्दालपुत्र आजीविकोपासकःश्रमणस्य भगवतो महावीरस्यान्तिके धर्मं श्रुत्वा निशम्य हृष्टतुष्ट यावद्हृदयो यथाऽऽनन्दस्तथा गृहिधर्मं प्रतिपद्यते, नवरमेका हिरण्यकोटी निधान

'एत्थ ण' इत्यादि इतना वार्तालाप होने पर आजीविकोपासक सद्दालपुत्रको प्रतिबोध हुआ ॥ २०१ ॥ उसने श्रमण भगवान महावीरको वन्दना नमस्कार किया और बोला–"भदन्त! आपसे धर्मका स्वरूप सुनना चाहता हूँ ॥ २०२ ॥ तब श्रमण भगवान् महावीरने आजीविकोपासक सद्दालपुत्रको धर्मोपदेश दिया ॥२०३॥ धर्मोपदेश सुनकर सद्दालपुत्र मनमें खूब प्रसन्न हुआ और आनन्द श्रावककी तरह उसने गृहस्थ धर्मको स्वीकार किया।

टीकार्थ–'एत्थ ण'–ઇત્યાદિ એટલો વાર્તાલાપ થતા આજીવિકોપાસક સદ્દાલપુત્રને પ્રતિબોધ થયો. (૨૦૧) તેણે શ્રમણ ભગવાન મહાવીરને વંદના નમસ્કાર કર્યા અને કહ્યુ "ભદન્ત! આપની પાસેથી ધર્મનુ સ્વરૂપ સાભળવા ઈચ્છુ છુ" (૨૦૨) એટલે શ્રમણ ભગવાન મહાવીરે આજીવિકોપાસક સદ્દાલપુત્રને ધર્મોપદેશ આપ્યો (૨૦૩). ધર્મોપદેશ સાભળીને સદ્દાલપુત્ર મનમા ખૂબ પ્રસન્ન થયો અને આનંદ શ્રાવકની પેઠે તેણે ગૃહસ્થધર્મનો સ્વીકાર કર્યો આનંદ કરતા સદ્દાલપુત્રમા

हिरण्णकोडी निहाणपउत्ता, एगा हिरण्णकोडी वुड्ढिपउत्ता, एगा हिरण्णकोडी पवित्थरपउत्ता, एगे वए दसगोसाहस्सिएण वएणं जाव समण भगव महावीरं वंदइ नमंसइ, वंदित्ता नमसित्ता जेणेव पोलासपुरे नयरे तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छित्ता पोलासपुरं नयर मज्झ-मज्झेणं जेणेव सए गिहे जेणेव अग्गिमित्ता भारिया तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छित्ता अग्गिमित्तं भारिय एवं वयासी–एव खलु देवाणुप्पिए ! समणे भगव महावीरे जाव समोसढे, त गच्छाहि णं तुमं समण भगव महावीरं वंदाहि जाव

प्रयुक्ता, एका हिरण्यकोटी वृद्धिप्रयुक्ता, एका हिरण्यकोटी प्रविस्तरप्रयुक्ता, एको व्रजो दशगोसाहस्रिकेण व्रजेन यावत् श्रमण भगवन्त महावीर वन्दते नमस्यति, वन्दित्वा नमस्यित्वा येनैव पोलासपुर नगर तेनैवोपागच्छति,उपागत्य पोलासपुर नगर मध्य मध्येन येनैव स्वक गृह येनैवाग्निमित्रा भार्या तेनैवोपागच्छति,उपागत्याग्निमित्रा भार्यामेवमवादीत्–एव खलु देवानुप्रिये ! श्रमणो भगवान् महावीरो

आनन्दसे सद्दालपुत्रमे इतना भेद समझना कि इसके एककरोड सोनैया खजानेमें एक करोड व्यापारमे और एक करोड लेन-देनमे लगे थे। इसके दश हजार गायोका एक गोकुल था। यावत् सद्दालपुत्रने श्रमण भगवान् महावीरको वन्दना नमस्कार किया और पोलासपुर नगरकी ओर चला गया। आकर नगरके बीचों-बीच होता हुआ जहां अपना घर था- जहा अग्निमित्रा भार्या थी वहा आया। आकर अग्निमित्रा भार्यासे कहने लगा–"हे देवानुप्रिये ! श्रमण भगवान महावीर पधारे हैं,

એટલો તફાવત સમજવો કે તેની પાસે એક કરોડ સોનૈયા ખજાનામા હતા, એક કરોડ વેપારમા અને એક કરોડ લેણદેણમા રોકાયલા હતા તેની પાસે દસ હજાર ગોવર્ગીય પશુઓનુ એક ગોકુળ હતુ યાવત સદ્દાલપુત્રે શ્રમણ ભગવાન મહાવીરને વદના-નમસ્કાર કર્યા, અને પોલાસપુર નગરની તરફ તે ચાલ્યો ગયો નગરની વચ્ચોવચ્ચ થઇને જ્યા પોતાનુ ઘર હતુ, જ્યા અગ્નિમિત્રા ભાર્યા હતી, ત્યા તે આવ્યો, અગ્નિમિત્રાને કહેવા લાગ્યો "હે દેવાનુપ્રિયે! શ્રમણ ભગવાન મહાવીર

पज्जुवासाहि, समणस्स भगवओ महावीरस्स अंतिए पंचाणुवइयं सत्तसिक्खावइयं दुवालसविहं गिहिधम्मं पडिवज्जाहि ॥ २०४ ॥ तए णं सा अग्गिमित्ता भारिया सद्दालपुत्तस्स समणोवासगस्स 'तहत्ति' एयमट्ठं विणएणं पडिसुणेइ ॥ २०५ ॥

तए णं से सद्दालपुत्ते समणोवासए कोडुंबियपुरिसे सद्दावेइ, सद्दावित्ता एवं वयासी-खिप्पामेव भो देवाणुप्पिया ! लहुकरणजुत्तजोइयसमखुरवालिहाणसमलिहियसिंगएहिं जम्बूणयामयकलावजोत्तपइविसिट्ठएहिं रययामयघंटसुत्तरज्जुगवरकंचण-

यावत्समवसृतः, तद् गच्छ खलु त्वं श्रमणं भगवन्तं महावीरं वन्दस्व, यावत्पर्युपास्स्व श्रमणस्य भगवतो महावीरस्यान्तिके पञ्चाणुव्रतिकं सप्तशिक्षाव्रतिकं द्वादशविधं गृहिधर्मं प्रतिपद्यस्व ॥२०४॥ ततः खलु साऽग्निमित्रा भार्या सद्दालपुत्रस्य श्रमणोपासकस्य 'तथेति' एतमर्थं विनयेन प्रतिशृणोति ॥२०५॥

ततः खलु स सद्दालपुत्रः श्रमणोपासकः कौटुम्बिकपुरुषान् शब्दयति, शब्दयित्वैवमवादीत्-क्षिप्रमेव भो देवानुप्रियाः ! लघुकरणयुक्तयौगिकसमखुरवालधानसमलिखितशृङ्गकाभ्यां जाम्बूनदमयकलापयोक्त्रप्रतिविशिष्टाभ्यां रजतमयघण्टसूत्ररज्जुकवरकाञ्चनखचितनस्तप्रग्रहावगृहीतकाभ्यां नीलोत्पलकृताऽऽपीडकाभ्यां

टीका निगदसिद्धैव ॥२०१-२०५॥

अतः तुम जाओ, श्रमण भगवान महावीरको वन्दना नमस्कार करो यावत् उनकी पर्युपासना करो, और उनसे पाच अणुव्रत तथा सात शिक्षाव्रत, इस तरह बारह प्रकारका गृहस्थधर्म स्वीकार करो" ॥२०४॥ अग्निमित्राने सद्दालपुत्रके कथनको 'तथेति' (ठीक है) कह कर विनयपूर्वक स्वीकार किया ॥२०५॥

પધાર્યા છે, માટે તમે જાઓ, અને શ્રી શ્રમણ ભગવાન મહાવીરપ્રભુને વંદના નમસ્કાર કરો યાવત્ તેમની પર્યુપાસના કરો, અને તેઓશ્રીની પાસેથી પાંચ અણુવ્રત તથા સાત શિક્ષાવ્રત, એ રીતે બાર પ્રકારનો ગૃહસ્થધર્મ સ્વીકારો." (૨૦૪) અગ્નિમિત્રાએ સદ્દાલપુત્રના કથનને 'તથેતિ' (બરાબર છે) એમ કહીને વિનયપૂર્વક સ્વીકાર્યું (૨૦૫)

खइयनत्थापग्गहोगहियएहिं नीलुप्पलकयामेलएहिं पवरगोण-जुवाणएहिं नाणामणिकणगघंटियाजालपरिगयं, सुजायजुगजुत्त-उज्जुगपसत्थसुविरइयनिम्मियं पवरलक्खणोववेयं जुत्तामेव धम्मियं जाणप्पवरं उवट्ठवेह, उवट्ठवित्ता मम एमाणत्तियं पच्चप्पिणह ॥२०६॥ तए णं ते कोडुंबियपुरिसा जाव पच्चप्पिणंति ॥२०७॥तए णं सा अग्गिमित्ता भारिया ण्हाया जाव पायच्छित्ता सुद्धप्पावेसाइं जाव अप्पमहग्घाभरणालंकियसरीरा चेडियाचक्क-वालपरिकिण्णा धम्मियं जाणप्पवरं दुरुहइ, दुरुहित्ता पोलासपुरं नगरं मज्झं-मज्झेणं निग्गच्छइ, निग्गच्छित्ता जेणेव सहस्सववणे उज्जाणे तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छित्ता धम्मियाओ जाणप्पव-राओ पच्चोरुहइ,पच्चोरुहित्ता चेडियाचक्कवालपरिवुडा जेणेव समणे भगवं महावीरे तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छित्ता तिक्खुत्तो जाव वंदइ नमंसइ, वंदित्ता नमंसित्ता नच्चासन्ने नाइदूरे जाव पंज-लिउडा ठिइया चेव पज्जुवासइ ॥२०८॥

प्रवरगोयुवभ्यां नानामणिकनकघण्टिकाजालपरिगतं सुजातयुगयुक्तर्जुकप्रश-स्तसुविरचितनिर्मितं प्रवरलक्षणोपेतं युक्तमेव धार्मिकं यानप्रवरमुपस्थापयत, उपस्थाप्य ममैतामाज्ञप्तिकां प्रत्यर्पयत ॥२०६॥ ततः खलु ते कौटुम्बिक-पुरुषा यावत्प्रत्यर्पयन्ति ॥ २०७ ॥ ततः खलु साऽग्निमित्रा भार्या स्नाता यावत्प्रायश्चित्ता शुद्धप्रवेश्यानि (शुद्धात्मवेष्याणि) यावदल्पमहार्घाभरणालङ्कृत-शरीरा चेटिकाचक्रवालपरिकीर्णा धार्मिकं यानप्रवरं दूरोहति, दूरुह्य पोलासपुरं नगरं मध्य-मध्येन निर्गच्छति,निर्गत्य येनैव सहस्राम्रवणमुद्यानं तेनैवोपागच्छति उपागत्य धार्मिकाद् यानप्रवरात् प्रत्यवरोहति, प्रत्यवरुह्य चेटिकाचक्रवालपरिवृता येनैव श्रमणो भगवान् महावीरस्तेनैवोपागच्छति, उपागत्य त्रिकृत्वो यावद्वन्दते नमस्यति, वन्दित्वा नमस्यित्वा नात्यासन्ने नातिदूरे यावत्प्राञ्जलिपुटा स्थितैव पर्युपास्ते ॥ २०८॥

पज्जुवासाहि, समणस्स भगवओ महावीरस्स अंतिए पंचाणुवइयं सत्तसिक्खावइयं दुवालसविहं गिहिधम्मं पडिवज्जाहि ॥ २०४ ॥ तए णं सा अग्गिमित्ता भारिया सद्दालपुत्तस्स समणोवासगस्स 'तहत्ति' एयमट्ठं विणएणं पडिसुणेइ ॥ २०५ ॥

तए णं से सद्दालपुत्ते समणोवासए कोडुंबियपुरिसे सद्दावेइ, सद्दावित्ता एवं वयासी–खिप्पामेव भो देवाणुप्पिया! लहुकरणजुत्तजोइयसमखुरवालिहाणसमलिहियसिंगएहिं जंबूणयामयकलावजोत्तपइविसिट्ठएहिं रययामयघंटसुत्तरज्जुगवरकंचण-

यावत्समवसृतः, तद् गच्छ खलु त्वं श्रमणं भगवन्तं महावीरं वन्दस्व, यावत्पर्युपास्स्व श्रमणस्य भगवतो महावीरस्यान्तिके पञ्चाणुव्रतिकं सप्तशिक्षाव्रतिकं द्वादशविधं गृहिधर्मं प्रतिपद्यस्व ॥२०४॥ ततः खलु साऽग्निमित्रा भार्या सद्दालपुत्रस्य श्रमणोपासकस्य 'तथेति' एतमर्थं विनयेन प्रतिश्रृणोति ॥२०५॥

ततः खलु स सद्दालपुत्रः श्रमणोपासकः कौटुम्बिकपुरुषान् शब्दयति, शब्दयित्वैवमवादीत्–क्षिप्रमेव भो देवानुप्रियाः! लघुकरणयुक्तयौगिकसमखुरवालधानसमलिखितश्रृङ्गकाभ्यां जाम्बूनदमयकलापयोक्त्रप्रतिविशिष्टाभ्यां रजतमयघण्टसूत्ररज्जुकवरकाञ्चनखचितनस्तप्रग्रहावगृहीतकाभ्यां नीलोत्पलकृताऽऽपीडकाभ्यां

टीका निगदसिद्धैव ॥२०१-२०५॥

अत तुम जाओ, श्रमण भगवान महावीरको वन्दना नमस्कार करो यावत् उनकी पर्युपासना करो, और उनसे पाच अणुव्रत तथा सात शिक्षाव्रत, इस तरह बारह प्रकारका गृहस्थधर्म स्वीकार करो" ॥२०४॥ अग्निमित्राने सद्दालपुत्रके कथनको 'तथेति' (ठीक है) कह कर विनयपूर्वक स्वीकार किया ॥२०५॥

પધાર્યા છે, માટે તમે જાઓ, અને શ્રી શ્રમણ ભગવાન મહાવીરપ્રભુને વંદના નમસ્કાર કરો યાવત્ તેમની પર્યુપાસના કરો, અને તેઓશ્રીની પાસેથી પાંચ અણુવ્રત તથા સાત શિક્ષાવ્રત, એ રીતે બાર પ્રકારનો ગૃહસ્થધર્મ સ્વીકારો." (૨૦૪) અગ્નિમિત્રાએ સદ્દાલપુત્રના કથનને 'તથેતિ' (બરાબર છે) એમ કહીને વિનયપૂર્વક સ્વીકાર્યું (૨૦૫)

गोयुवानौ ताभ्याम्, युक्तमेव=सम्बद्धमेवेत्यग्रेतनेन सम्बन्धः। नानेति-नाना=बहुविधाना मणीनां, कनकानां=सुवर्णानां च घण्टिकाः किङ्किण्यस्तासां जालेन=समूहेन परिगत=व्याप्तम्। सुजातेति सुजात=सुन्दरदारुसम्भव युग 'जूआ' इति लोकप्रतीत युक्त=समीचीनम्, ऋजुकं=सरल, प्रशस्तम्=उत्तम, सुविरचित=सुघटित, निर्मित=निवेशित यस्मिँस्तत्। प्रवरेति प्रवराणि=श्रेष्ठानि यानि लक्षणानि तैरुपेत=सहितम्। ('युक्तमेवे' त्यस्य तु 'प्रवरगोयुवभ्या' मित्यनेनैव सम्बन्ध इत्युक्त, 'जुत्तामेव' इति पाठः 'पवरगोणजुवाणएहिं' इत्यनन्तरमेवाऽऽसीत्, प्रमादपारम्पर्येण तु 'पवरलक्खणोववेय' इत्यस्यानन्तरमुपलभ्यत इति मे प्रतिभाति)। धार्मिक-धर्मः=प्रयोजन यस्य तत्, यानप्रवर=यानेषु प्रवर=श्रेष्ठम्। स्नाता=कृतस्नाना यावदिति अत्र 'कयबलिकम्मा कयकोउयमंगलपायच्छित्ता' इति पदद्वय 'जाव' शब्दग्राह्य, तद्व्याख्या छायाचैवम् कृत=सम्पादित बलिकर्म=नैत्यिक यथाशक्ति

मणियो तथा सुवर्णकी बहुतसी घंटीयोंसे युक्त हो, जिसका जूआ बढिया लकडीका बना हुआ, एकदम सीधा, उत्तम और अच्छी बनावटवाला हो, जो उत्तमोत्तम लक्षणोंसे सहित हो, ऐसा एक धार्मिक श्रेष्ठ रथ हाजिर करो। हाजिर करके मेरी यह आज्ञा मुझे वापस करो ॥२०६॥ सेवकोंने ऐसा ही किया और आज्ञा वापस की ॥२०७॥ तब अग्निमित्रा भार्याने स्नान किया, (नैत्यिक कर्म) किया अर्थात् पामर प्राणियोको यथाशक्ति अन्न दान किया, तथा कज्जल तिलक आदि कौतुक, और दुःस्वप्नादिका नाशक होनेसे प्रायश्चित्तस्वरूप दधि अक्षत चन्दन कुंकुम आदि मंगल किया, शुद्ध उत्तम वस्त्र धारण किए और थोडे भारवाले बहुमूल्य अलंकारोंसे शरीरको अलंकृत किया, फिर दासियोंके समूहसे घिरी हुइ अग्निमित्रा रथ पर सवार हुई। सवार

બે બળદ જેમાં જોડેલા હોય, અને જે અનેક પ્રકારના મણીઓ તથા સુવર્ણની અનેક ઘંટડીઓથી યુકત હોય, જેનું ધૂસરૂં ઉત્તમ લાકડાનું બનાવેલું હોય, એકદમ સીધો, ઉત્તમ અને સારી બનાવટવાળો હોય, જે ઉત્તમોત્તમ લક્ષણોથી સહિત હોય, એવો એક ધાર્મિક શ્રેષ્ઠ રથ હાજર કરો, અને હાજર કરીને મને ખબર આપો." (૨૦૬) સેવકોએ એ પ્રમાણે કર્યું અને ખબર આપી (૨૦૭) પછી અગ્નિમિત્રા ભાર્યાએ સ્નાન કર્યું, બલિકર્મ (નૈત્યિક કર્મ) કર્યું, અર્થાત્ પામર પ્રાણીઓને યથાશકિત અન્નદાન આપ્યું, તથા કાજલ તિલક આદિ કૌતુક અને દુઃસ્વપ્નાદિના નાશક હોઇને પ્રાયશ્ચિત્તસ્વરૂપ દધિઅક્ષત ચંદનકુંકુમ આદિ મંગલ કર્યું, શુદ્ધ ઉત્તમવસ્ત્રો ધારણ કર્યાં, થોડા ભારવાળા મૂલ્યવાન્ અલંકારોથી શરીરને અલંકૃત કર્યું, પછી દાસીઓના સમૂહથી વીંટળાઇને અગ્નિમિત્રા રથ પર સવાર થઈ, તે એવી રીતે પોલાસપુર

टीका—लध्वितिलघुकरण=क्षिप्रक्रिया-गमनकौशलमिति यावत्, तेन युक्तौ, च तौ यौगिकौ=खुरविषाणादिप्रशस्तयोग(लक्षण)सम्पन्नाविति लघुकरणयुक्तयौगिकौ तथा समाः=सदृशाः खुराः वालधाने=पुच्छौ च ययोस्तौ समखुरवालधानौ, सम= तुल्यरूप यथास्यात्तथा लिखिते=नानावर्णचित्रिते शृङ्गे ययोस्तौ समलिखितशृङ्गकौ, समखुरवालधानौ च तौ समलिखितशृङ्गकाविति समखुरवालधानसमलिखितशृङ्गकौ, लघुकरणे युक्तयौगिकौ च तौ समखुरवालधानसमलिखितशृङ्गकाविति लघुकरण युक्तयौगिकसमखुरवालधानसमलिखितशृङ्गकौ ताभ्याम्। जाम्बूनदेति—जाम्बूनद= सुवर्णं तन्मयौ=तत्प्रचुरौ यौ कलापौ=कण्ठाभरणे, योक्त्रे=युगकण्ठबन्धनरज्जू च, तैः प्रतिविशिष्टौ=संयुक्तौ सुशोभितौ वा ताभ्याम्। रजतेति रजतमय्यौ=रूप्यनि- र्मिते घण्टे ययोस्तौ-रजतमयघण्टौ, सूत्ररज्जुके=कार्पासनिर्मिते त्रिगुणिते सूक्ष्माकारे च ते वरकाञ्चनखचिते=श्रेष्ठसुवर्णसम्मिलिते नस्ते=नासारज्जू इति सूत्ररज्जुक वरकाञ्चनखचितनस्ते तयोः प्रग्रह'=रश्मिस्तेन तद्ग्रहणपूर्वकमित्यर्थः, अवगृहीतकौ =अवगृहीतौ=अवष्टम्भितौ वाहकैरित्यर्थादिति सूत्ररज्जुकवरकाञ्चनखचितनस्त- प्रग्रहावगृहीतकौ, रजतमयघण्टौ च तौ सूत्ररज्जुकवरकाञ्चनखचितनस्तप्रग्रहावगृही तकाविति रजतमयघण्टसूत्ररज्जुकवरकाञ्चनखचितनस्तप्रग्रहावगृहीतकौ ताभ्याम्। नीलेति नीलोत्पलानि=नीलकमलानि तैः कृतः=सम्पादित' आपीड.=शेखर• (मस्तकाभरण) ययोस्ताभ्याम्। प्रवरेति प्रवरौ=श्रेष्ठौ च तौ गोयुवानौ प्रवर

टीकार्थ—'तए णं से इत्यादि। तदनन्तर सद्दालपुत्र श्रावकने अपने कौटुम्बिक पुरुषों (सेवकों)को बुलाया और कहा—"हे देवानु प्रिय! तेज चलनेवाले समान खुर और पूछवाले एक ही रंगके, तरह तरहके रंगोंसे रंगे हुए सींगवाले, कंठके सोनेके (सुनहरी)गहनों और सोनेके जोतोंसे युक्त चाँदीके घंट पहने हुए, जिनकी नाकमें सोना मिली हुई सूतकी पतलीसी रस्सी पड़ी है, वह रस्सी पकड़ कर चलानेवालो सहित, नीलकमलसे बनाए हुए आपीड़ (मस्तकके गहने)से युक्त दो बैल जिसमें जुते हों, और जो अनेक प्रकारकी

टीकार्थ—'तए णं से'— ઈત્યાદિ પછી સદ્દાલપુત્ર શ્રાવકે પોતાના કુટુંબી પુરૂષો (સેવકો)ને બોલાવ્યા અને કહ્યુ 'હે દેવાનુપ્રિય! ઉતાવળે ચાલનારા, સમાન ખરીઓ અને પૂછડાવાળા, એકજ રંગના, ભાતભાતના રંગોથી રંગેલા શીંગડાવાળા, ગળામા સોનાના (સોનેરી) ઘરેણાં તથા સોનાના જોતરથી યુક્ત, ચાંદીની ઘંટીઓ પહેરેલા, જેના નાકમા સોનેરી સૂતરની પાતળી નથ હોય, એ નથ પકડીને ચલાવનારાઓ સહિત, નીલકમળથી બનવેલા આપીડ '(મસ્તકના ઘરેણાં) થી યુક્ત

मूलम्—तए ण समणे भगवं महावीरे अग्गिमित्ताए तीसे य जाव धम्मं कहेइ ॥२०९॥ तए णं सा अग्गिमित्ता भारिया समणस्स भगवओ महावीरस्स अंतिए धम्म सोच्चा निसम्म हट्ठतुट्ठा समणं भगव महावीर वंदइ नमंसइ, वदित्ता नमंसित्ता एव वयासी सद्दहामि णं भंते! निग्गंथं पावयणं जाव से जहेय तुब्भे वयह। जहा णं देवाणुप्पियाणं! अंतिए बहवे उग्गा भोगा जाव पव्वइयो, नो खलु अहं तहा सचाएमि देवाणुप्पियाण अंतिए मुडा भवित्ता जाव अह णं देवाणुप्पियाणं अंतिए पचाणुव्वइय सत्तसिक्खावइय

छाया—ततः खलु श्रमणो भगवान् महावीरोऽग्निमित्रायै तस्या च यावद् धर्मं कथयति ॥२०९॥ ततः खलु सा अग्निमित्रा भार्या श्रमणस्य भगवतो महावीरस्यान्तिके धर्मं श्रुत्वा निशम्य हृष्टतुष्टा श्रमण भगवन्त महावीर वन्दते नमस्यति, वन्दित्वा नमस्यित्वैवमवादीत्—श्रद्दधामि खलु भदन्त! नैर्ग्रन्थ्य प्रवचन यावत् तद् यथैतद् यूय वदथ। यथा खलु देवानुप्रियाणामन्तिके बहव उग्रा भोगा यावत्प्रव्रजिता., नो खल्वह तथा शक्नोमि देवानुप्रियाणामन्तिके मुण्डा भूत्वा यावद् अह

टीकार्थ—'तए ण समणे' इत्यादि श्रमण भगवान् महावीरने उस बडी परिपद्मे अग्निमित्राको धर्मका उपदेश दिया ॥२०९॥ अग्निमित्राने श्रमण भगवान् महावीरसे धर्मोपदेश सुनकर हृष्ट तुष्ट होकर उन्हें वन्दना की, नमस्कार किया, और वन्दना नमस्कार करके कहने लगी "भदन्त! मे निग्रन्थ प्रवचन पर श्रद्धान करती हूँ यावत् आप जो कहेते हैं वह यथार्थ है। जैसे आप देवानुप्रियके पास बहुतसे उग्रवशी, भोगवशी यावत् दीक्षा ग्रहण कर चुके हैं, उस प्रकार

टीकार्थ—'तए ण से'—ઇત્યાદિ શ્રમણ ભગવાન મહાવીરે એ મોટી પરિષદમા અગ્નિમિત્રાને ધર્મનો ઉપદેશ આપ્યો (૨૦૯) અગ્નિમિત્રા શ્રમણ ભગવાન મહાવીર પાસેથી ધર્મોપદેશ સાભળીને હૃષ્ટતુષ્ટ થઇ તે વદન—નમસ્કાર કરીને કહેવા લાગી "ભદન્ત! હુ નિર્ગ્રંથ પ્રવચન પર શ્રદ્ધાન કરૂ છુ યાવત્ આપ જે કહો છો તે યથાર્થ છે આપ દેવાનુપ્રિયની પાસે ઘણા ઉગ્રવશી, ભોગવશી યાવત્ દીક્ષા ગ્રહણ કરી ચૂકયા છે, એ પ્રમાણે આપ દેવાનુપ્રિયની પાસે મુડિત થઇને દીક્ષા લેવાની

प्राणिभ्योऽन्नदानं यया सा कृतबलिकर्म्मा।,"दृश्यते ह्यद्यापि मिथिलावङ्गादिप्रान्तेषु निष्ठावन्तो ब्राह्मण क्षत्रिय-वैश्याः प्रत्यह स्नात्वा,'देवामनुष्याः पशवो वयांसि' इत्यादिवाक्यैर्देवमनुष्यपश्वकाकादीनुद्दिश्याऽऽमतण्डुलादिप्रदान कुर्वन्तो यद् बलि-कर्मनाम्नैव तत्र तत्र सुव्यक्तमित्येव सत्यपि 'बलिकर्म'-स्यस्य 'स्वगृहदेवताना पूजन'-मिति व्याख्यान कीदृगसारमित्यत्र निष्पक्षविचक्षणा एव साक्षिणः, बलिशब्दस्य हि-"भागधेयः करो बलि"-रित्यादिकोषादिभ्योऽपि भाग एवार्थ आयाति न तु पूजेति।" कृतकौतुकमङ्गलप्रायश्चित्ता=कृत=सम्पादित कौतुक=मषी कज्जलतिलकादि मङ्गल=दध्यक्षतचन्दनकुङ्कुमादि, प्रायश्चित्त-दुःस्वप्नादिनाशकत्वा त्प्रायश्चित्तरूपतया यया सा ॥२०६-२०८॥

होकर पोलासपुर नगरके बीचमे होकर निकली और सहस्राम्रवन उद्यानमें पहुँची। वहा पहुँचकर रथसे उतरी और दासियोसे घिरी हुई श्रमण भगवान् महावीरके समीप आई। आकर श्रमण भगवान् महावीरको तीन प्रदक्षिणा करके वन्दना नमस्कार किया, और न बहुत दूर न बहुत पास यथायोग्य स्थानपर हाथ जोडकर खड़ी खडी पर्युपासना करने लगी॥

- मिथिला और बगाल आदि प्रान्तोंमें निष्ठावान् ब्राह्मण, क्षत्रिय, वैश्य, प्रतिदिन स्नान करके "देवा मनुष्या' पशवो वयासि" इत्यादि वाक्य बोलकर, देव मनुष्य पशुपक्षी आदिके लिए कच्चे चावलोका दान करते हुए अब तक देखे जाते हैं। उसे उन प्रान्तोंमें 'बलिकर्म' ही कहते हैं। ऐसा होने पर भी बलिकर्मका अर्थ 'गृहदेवताकी पूजा करना' कहना कितना निस्सार है, इस विषयमें निष्पक्ष विद्वान ही साक्षी हैं। "भागधेयः करो बलि" इत्यादि कोष आदिसे 'बलि'का अर्थ 'भाग' ही सिद्ध होता है, न कि देवपूजा ॥२०८॥

નગરની વચ્ચે થઈને નીકળી અને સહસ્રામ્રવન ઉદ્યાને પહોંચી તે ત્યા રથમાથી નીચે ઉતરી અને દાસીઓથી વીંટળાઈને શ્રમણ ભગવાન મહાવીરની સમીપે આવી, શ્રમણ ભગવાન મહાવીરને ત્રણ પ્રદક્ષિણા કરીને વદના નમસ્કાર કર્યા, અને ન બહુ દૂર તથા ન બહુ નજીક એમ યથાયોગ્ય સ્થાને હાથ જોડીને ઉભી ઉભી પર્યુપસના કરવા લાગી મિથિલા અને બગાળ આદિ પ્રાન્તોમા નિષ્ઠાવાન બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય પ્રતિદિન સ્નાન કરીને "देवा मनुष्या. पशवो वयासि" ઇત્યાદિ વાક્ય બોલી, દેવ મનુષ્ય પશુ પક્ષી આદિને માટે કાચા ચોખાનુ દાન કરતા હજી પણ જોવામા આવે છે તેને એ પ્રાન્તોમા 'બલિકર્મ' જ કહેવામા આવે છે એમ હોવા છતા પણ બલિકર્મનો અર્થ "ગૃહદેવતાની પૂજા કરવી" એમ કહેવો એ કેટલુ નિસ્સાર છે, એ વિષે નિષ્પક્ષ વિદ્વાનજ સાક્ષી છે "भागधेय करो बलि" ઇત્યાદિ કોષ આદિથી 'બલિ'નો અર્થ "ભાગ"જ સિદ્ધ થાય છે, દેવપૂજા નહિ (૨૦૮)

तए णं समणे भगवं महावीरे अन्नया कयाइ पोलासपुराओ सहस्सं-ववणाओ पडिनिक्खमइ, पडिनिक्खमित्ता बहिया जणवयविहारं विहरइ ॥२१२॥ तए णं से सद्दालपुत्ते समणोवासए अभिगय-जीवाजीवे जाव विहरइ ॥२१३॥ तए णं से गोसाले मखलिपुत्ते इमीसे कहाए लद्धट्ठे समाणे—"एवं खलु सद्दालपुत्ते आजीविय-समय वमित्ता समणाण निग्गथाणं दिट्ठिं पडिवन्ने, तं गच्छामि णं सद्दालपुत्त आजीविओवासयं समणाण निग्गंथाण दिट्ठिं वामेत्ता पुणरवि आजीवियदिट्ठिं गेण्हावित्तए'-ति कट्टु एव सपेहेइ,

महावीरोऽन्यदा कदाचित्पोलासपुरात्सहस्राम्रवणात्प्रतिनिष्क्रामति, प्रतिनिष्क्रम्य बहिर्जनपदविहार विहरति॥२१२॥ततः खलु स सद्दालपुत्रःश्रमणोपासकोऽभिगत जीवाजीवो यावद्विहरति ॥२१३॥ ततः खलु स गोशालो मखलिपुत्रोऽस्या कथाया लब्धार्थः सन्-"एव खलु सद्दालपुत्र आजीविकसमय वमित्वा श्रमणाना निर्ग्रन्थानां दृष्टिं प्रतिपन्न', तद् गच्छामि खलु सद्दालपुत्रमाजीविकोपासक श्रमणाना निर्ग्रन्थानां दृष्टिं वामयित्वा पुनरप्याजीविकदृष्टिं ग्राहयितुम्" इति कृत्वा,एव सम्प्रेक्षते,सम्प्रेक्ष्या-

अनन्तर किसी समय, श्रमण भगवान् महावीर पोलासपुरके सहस्राम्रवन उद्यानसे निकले और बाहर देशो देश विहार करने लगे ॥२१२॥ और श्रमणोपासक शकडालपुत्र जीव अजीवका जानकार यावत् विचरता है॥

जब मखलिपुत्र गोशालने यह वृत्तान्त सुना कि शकडालपुत्रने आजीविक मतको त्यागकर निर्ग्रन्थ श्रमणका मत अगीकार कर लिया है, तो उसने सोचा—"मैं जाऊँ और आजीविकोपासक शकडालपुत्रको निर्ग्रन्थ

ત્યારપછી કોઇ સમયે શ્રમણ ભગવાન મહાવીર પોલાસપુરના સહસ્રામ્રવન ઉદ્યાનથી નીકળ્યા અને બહાર દેશેદેશ વિહાર કરવા લાગ્યા (૨૧૨) અને શ્રમણોપાસક શકડાલપુત્ર જીવ અજીવનો જાણકાર યાવત્ વિચરવા લાગ્યો (૨૧૩)

જ્યારે મખલિપુત્ર ગોશાલકે એ વૃત્તાંત સાંભળ્યો કે શકડાલપુત્રે આજીવિક મતનો ત્યાગ કરીને નિર્ગ્રંથ શ્રમણનો મત અંગીકાર કરી લીધો છે, ત્યારે તેણે વિચાર્યું "હું જઉં અને આજીવિકોપાસક શકડાલપુત્રને નિર્ગ્રન્થ શ્રમણનો મત છોડાવીને પાછો આજીવિક મતનો અનુયાયી બનાવું" એમ વિચારીને તે આજીવિક સંઘથી વિંટળાઇ,

दुवालसविहं गिहिधम्मं पडिवज्जिस्सामि । अहासुहं देवाणुप्पिया ! मा पडिबंध करेह॥२१० तए णं सा अग्गिमित्ता भारिया समणस्स भगवओ महावीरस्स अंतिए पंचाणुव्वइयं सत्तसिक्खावइयं दुवालसविहं सावगधम्मं पडिवज्जइ, पडिवज्जित्ता समणं भगवं महावीरं वंदइ नमंसइ, वंदित्ता नमंसित्ता तमेव धम्मियं जाणप्पवरं दुरुहइ, दुरुहित्ता जामेव दिसं पाउब्भूया तामेव दिसं पडिगया ॥२११॥

खलु देवानुप्रियाणामन्तिके पञ्चाणुव्रतिकं सप्तशिक्षाव्रतिकं द्वादशविधं गृहिधर्मं प्रतिपत्स्ये । यथासुखं देवानुप्रिये! मा प्रतिबन्धं कुरुत ॥२१०॥ ततः खलु साऽग्निमित्रा भार्या श्रमणस्य भगवतो महावीरस्यान्तिके पञ्चाणुव्रतिकं सप्तशिक्षाव्रतिकं द्वादशविधं श्रावकधर्मं प्रतिपद्यते, प्रतिपद्य श्रमणं भगवन्तं महावीरं वन्दते नमस्यति, वन्दित्वा नमस्यित्वा तदेव धार्मिकं यानप्रवरं दूरोहति, दूरुह्य यामेव दिशं प्रादुर्भूता तामेव दिशं प्रतिगता ॥२११॥ ततः खलु श्रमणो भगवान्

आप देवानुप्रियके पास मुण्डित होकर दीक्षा लेनेकी मुझमे शक्ति नहीं है, अतः मे आप देवानुप्रियके समीप पाँच अणुव्रत तथा सात शिक्षाव्रत–इस प्रकार बारह प्रकारका गृहस्थ धर्म स्वीकार करती हूँ।" भगवान्–"हे देवानुप्रिये! जैसी इच्छा हो करो उसमे विलम्ब न करो" ॥ २१० ॥ अग्निमित्राने पाँच अणुव्रत और सात शिक्षाव्रत,ऐसे बारह प्रकारका गृहस्थ धर्म स्वीकार किया। श्रमण भगवान् महावीरको वन्दनाकी नमस्कार किया और उसी धार्मिक रथ पर सवार हुई। सवार होकर जहाँसे आई थी वही लौट गई ॥२११॥ इसके

મારામા શકિત નથી, એટલે હુ આપ દેવાનુપ્રિયની સમીપે પાચ અણુવ્રત તથા સાત શિક્ષાવ્રત–એ પ્રમાણે બાર પ્રકારનો ગૃહસ્થ ધર્મ સ્વીકારૂ છુ" ભગવાને કહ્યુ "હે દેવાનુપ્રિયે! જેવી ઈચ્છા હોય તેમ કરો, તેમા વિલબ ન કરો" (૨૧૦) અગ્નિમિત્રાએ પાચ અણુવ્રત અને સાત શિક્ષાવ્રત, એમ બાર પ્રકારનો ગૃહસ્થધર્મ સ્વીકાર્યો શ્રમણ ભગવાન મહાવીરને વદના નમસ્કાર કરીને તે પેલા ધાર્મિક રથમા બેઠી અને જ્યાથી આવી હતી ત્યા પાછી ફરી (૨૧૧)

मंखलिपुत्ते सद्दालपुत्तेण समणोवासएणं अणाढाइज्जमाणे अपरियाणिज्जमाणे पीढफलगसेज्जासंथारट्ठाए समणस्स भगवओ महावीरस्स गुणकित्तणं करेमाणे सद्दालपुत्तं समणोवासयं एवं वयासी आगए णं देवाणुप्पिया! इहं महामाहणे ? ॥२१६॥ तए णं से सद्दालपुत्ते समणोवासए गोसालं मंखलिपुत्तं एवं वयासी—के णं देवाणुप्पिया! महामाहणे ? ॥२१७॥ तए णं से गोसाले मंखलिपुत्ते सद्दालपुत्तं समणोवासयं एवं वयासी समणे भगवं महावीरे महामाहणे। से केणट्ठेणं देवाणुप्पिया! एवं वुच्चइ समणे भगवं

नानाद्रियमाणोऽपरिज्ञायमानः पीठफलकशय्यासंस्तारार्थाय श्रमणस्य भगवतो महावीरस्य गुणकीर्त्तनं कुर्वाणः सद्दालपुत्रं श्रमणोपासकमेवमवादीत्—आगतः खलु देवानुप्रिय! इह महामाहनः? ॥२१६॥ ततः खलु स सद्दालपुत्रः श्रमणोपासको गोशालं मङ्खलिपुत्रमेवमवादीत्—कः खलु देवानुप्रिय! महामाहनः॥२१७॥ ततः खलु स गोशालो मङ्खलिपुत्रः सद्दालपुत्रं श्रमणोपासकमेवमवादीत्—श्रमणो भगवान् महावीरो महामाहनः। तत्केनार्थेन देवानुप्रिय! एवमुच्यते श्रमणो भगवान् महा-

न आदर करता है, न परिज्ञान करता है तो पीठ, फलक, शय्या और संथारे प्राप्त करनेके लिए श्रमण भगवान् महावीरके गुणोंका बखान करता हुआ कहने लगा—

गोशाल—"देवानुप्रिय! यहा क्या महामहान पधारे थे?" ॥२१६॥

शकडालपुत्र—"देवानुप्रिय! आप किस महामाहनके लिए पूछ रहे हो?" ॥ २१७ ॥

गोशाल—"श्रमण भगवान् महावीर महामाहन"।

પણ કરતો નથી, એટલે પીઠ, ફલક, શય્યા અને સંથારો પ્રાપ્ત કરવાને માટે શ્રમણ ભગવાન મહાવીરના ગુણોના વખાણ કરતા તે કહેવા લાગ્યો —

ગોશાલ — "દેવાનુપ્રિય! અહીં શું મહામાહન પધાર્યા હતા?" (૨૧૬)

શકડાલપુત્ર —"દેવાનુપ્રિય! આપ કયા મહામાહનના સંબંધમાં પૂછી રહ્યા છો? (૨૧૭)

ગોશાલ—"શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીર મહામાહન"

संपेहित्ता आजीवियसंघसपरिवुडे जेणेव पोलासपुरे नयरे जेणेव आजीवियसभा तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छित्ता आजीवियसभाए भंडगनिक्खेवं करेइ, करित्ता कइवएहिं आजीविएहिं सद्धिं जेणेव सद्दालपुत्ते समणोवासए तेणेव उवागच्छइ ॥२१४॥

मूलम्-तए णं से सद्दालपुत्ते समणोवासए गोसालं मंखलिपुत्तं एज्जमाणं पासइ, पासित्ता नो आढाइ नो परिजाणइ, अणाढायमाणे अपरियाणमाणे तुसिणीए संचिट्ठइ ॥२१५॥ तए णं से गोसाले

ऽऽजीविकसङ्घ सपरिवृतो येनैवपोलासपुरं नगरं येनैवाऽऽजीविकसभा तेनैवोपागच्छति उपागत्याऽऽजीविकसभायां भाण्डकनिक्षेपं करोति, कृत्वा कतिपयैराजीविकैः सार्द्धं येनैव सद्दालपुत्रः श्रमणोपासकस्तेनैवोपागच्छति ॥२१४॥

टीका छायागम्यैव ॥२०९-२१४॥

छाया-ततः खलु स सद्दालपुत्रः श्रमणोपासको गोशालं मङ्खलिपुत्रमेजमानं पश्यति, दृष्ट्वा नो आद्रियते नो परिजानाति । अनाद्रियमाणोऽपरिजानन् तूष्णीकः संतिष्ठते ॥२१५॥ ततः खलु स गोशालो मङ्खलिपुत्रः सद्दालपुत्रेण श्रमणोपासके-

श्रमणके मतका त्याग कराकर फिर आजीविक मतका अनुयायी बनाऊँ।" ऐसा विचार कर वह आजीविक संघसे घिरा हुआ, पोलासपुरमें जहाँ आजीविक सभा थी वहाँ आया। वहाँ आकर आजीविक सभामें अपने भाण्ड-उपकरण रख दिये और कुछ आजीविकोंके साथ शकडालपुत्र श्रावकके पास आया ॥ २१४ ॥

टीकार्थ—'तए णं से, इत्यादि ॥ शकडालपुत्र श्रावकने मंखलिपुत्र गोशालको आते देखा। देखकर उसने न आदर किया न परिज्ञान ही किया-चुप-चाप बैठा रहा ॥२१५॥ जब गोशालने देखा कि यह

પોલાસપુરમાં જ્યાં આજીવિક સભા હતી ત્યાં આવ્યો. તેણે આજીવિક સભામાં પોતાનાં પાત્ર-ઉપકરણાદિ મૂક્યાં અને કેટલાક આજીવિકોની સાથે તે શકડાલપુત્રની પાસે આવ્યો. (૨૧૪)

ટીકાર્થ-'तए णं से' ઇત્યાદિ શકડાલપુત્ર શ્રાવકે મંખલિપુત્ર ગોશાલને આવતો જોયો. જોઈને તેણે તેનો આદર ન કર્યો કે પરિજ્ઞાન પણ ન કર્યું-ચૂપચાપ બેસી રહ્યો (૨૧૫) જ્યારે ગોશાલે જોયું કે મારો આદર કરતો નથી કે પરિજ્ઞાન

देवाणुप्पिया! समणे भगव महावीरे संसाराडवीए बहवे जीवे नस्समाणे विणस्समाणे खज्जमाणे छिज्जमाणे भिज्जमाणे लुप्पमाणे विलुप्पमाणे धम्ममएण दंडेणं सारक्खमाणे सगोवेमाणे निव्वाण-महावाडं साहित्थिं सपावेइ,से तेणट्ठेणं सद्दालपुत्ता! एवं वुच्चइ–समणे भगवं महावीरे महागोवे। आगए णं देवाणुप्पिया! इहं

प्रिय! इह महासार्थवाहः? कः खलु देवानुप्रिय! महासार्थवाहः? सद्दालपुत्र! श्रमणो भगवान् महावीरो महासार्थवाहः। तत्केनार्थेन? एव खलु देवानुप्रिय! श्रमणो भगवान महावीरः ससाराटव्या बहून् जीवान् नश्यतो विनश्यतो यावद् विलुप्यमानान् धर्ममयेन पथा सरक्षन् निर्वाणमहापतनाभिमुखान् स्वहस्तेन सम्प्रापयति, तत्तेनार्थेन सद्दालपुत्र! एवमुच्यते श्रमणो भगवान महावीरो महासार्थवाहः। आगतः खलु देवानुप्रिय! इह महाधर्मकथी?। कः खलु देवानुप्रिय! महाधर्मकथी?। श्रमणो भगवान महावीरो महाधर्मकथी। तत्केनार्थेन श्रमणो भगवान महावीरो महाधर्मकथी?। एव खलु देवानुप्रिय! श्रमणो भगवान् महावीरो महातिमहालये ससारे

*टीका केनार्थेन=केनाभिप्रायेण महागोप इति, गाःपाति=रक्षतीति गोपायतीति वा गोपः, महाँश्चासौ गोपो महागोप.–इतरेभ्यो गोपालकेभ्योऽविशिष्टत्वात्। एतदेव वैशिष्ट्य रूपकमुखेन बध्नाति–'एव खल्वि'-त्यादि, ससाराटव्या=ससार-रूपा याऽटवी=महावन तस्या,नश्यतः=कषायव्यालग्रस्ततयाप्रवचनमार्गात्प्रच्यवत

गोशाल–"श्रमण भगवान् महावीर-महागोप हैं"।

शकडालपुत्र–"आप श्रमण भगवान् महावीरको किस अभिप्रायसे महागोप कहते हैं?"॥

गोशाल–"देवानुप्रिय! इस ससाररूपी विकट अटवी (वन)में कषाय वश होकर प्रवचन-मार्गसे भ्रष्ट होनेवाले, प्रतिक्षण मरते हुए मृग आदि डरपोक योनियोंमें उत्पन्न होकर हिंसक-व्याघ्र आदिसे खाए

ગોશાલ—"શ્રમણ ભગવાન મહાવીર મહાગોપ છે"

શકડાલપુત્ર—"આપ શ્રમણ ભગવાન મહાવીરને કેવા અભિપ્રાયે કરીને મહાગોપ કહો છો?"

ગોશાલ—"દેવાનુપ્રિય! આ સસારરૂપી વિકટ અટવી (વન)મા કષાય વશ થઇને પ્રવચનમાર્ગથી ભ્રષ્ટ થનારા પ્રતિક્ષણે મરનારા, મૃગ આદિ ડરપોક યોનિઓમા ઉત્પન્ન થઇ હિંસક વ્યાઘ્ર આદિનુ ભક્ષ્ય થનારા, મનુષ્ય આદિ યોનિઓ-

महावीरे महामाहणे?। एव खलु सद्दालपुत्ता! समणे भगवं महावीरे महामाहणे उप्पन्नणाणदंसणधरे जाव महिय-पूइए जाव तच्चकम्मसंपया सपउत्ते,से तेणट्ठेणं देवाणुप्पिया! एवं वुच्चइ समणे भगवं महावीरे महमाहणे। आगए णं देवाणुप्पिया! इह महागोवे?। के णं देवाणुप्पिया! महगोवे?। समणे भगवं महावीरे महागोवे। से *केणट्ठेणं देवाणुप्पिया! जाव महागोवे? एवं खलु

वीरो महामाहनः?। एव खलु सद्दालपुत्र! श्रमणो भगवान महावीरो महामाहन उत्पन्नज्ञानदर्शनधरो यावन्महितपूजितो यावत्तथ्यकर्मसम्पदा सम्प्रयुक्तः, तत्तेनार्थेन देवानुप्रिय! एवमुच्यते श्रमणो भगवान् महावीरो महामाहन। आगतः खलु देवानुप्रिय! इह महागोप.?। क. खलु देवानुप्रिय! महागोपः?। श्रमणो भगवान् महावीरो महागोपः। तत्केनार्थेन देवानुप्रिय! यावन्महागोप.?। एव खलु देवानुप्रिय! श्रमणो भगवान् महवीर' ससाराटव्या बहून् जीवान् नश्यतो विनश्यतः खाद्यमानान् छिद्यमानान् भिद्यमानान् लुप्यमानान् विलुप्यमानान् धर्ममयेन दण्डेन सरक्षन्,सगोपयन् निर्वाणमहावाट स्वहस्तेन सप्रापयति, तत्तेनार्थेन सद्दालपुत्र! एवमुच्यते-श्रमणो भगवान् महावीरो महागोपः। आगत. खलु देवानु

शकडालपुत्र–"देवानुप्रिय! आप श्रमण भगवान् महावीरको किस अभिप्रायसे महामाहन कहते हैं"?।

गोशाल–"शकडालपुत्र! श्रमण भगवान महावीर, महामाहन हैं, केवलज्ञान केवलदर्शनके धारी यावत् महित पूजित यावत् सत्फलप्रदान करनेवाले कर्त्तव्यरूपी सम्पत्तिसे युक्त हैं। इसी अभिप्रायसे मैं कहता हूँ कि श्रमण भगवान् महावीर महामाहन हैं"। देवानुप्रिय! क्या महागोप (गायो अर्थात् प्राणियोंके रक्षकोंमें सबसे बडे)आये थे?"।

शकडालपुत्र–"देवानुप्रिय! महागोप कौन?"।

શકડાલપુત્ર—'દેવાનુપ્રિય! આપ શ્રમણ ભગવાન મહાવીરને કેવા અભિપ્રાયે કરીને મહામાહન કહો છો?"

ગોશાલ—"શકડાલપુત્ર! શ્રમણ ભગવાન મહાવીર મહામાહન છે, કેવલજ્ઞાન કેવલદર્શનના ધારક યાવત્ મહિત – પૂજિત યાવત્ સત્ફલ–પ્રદાન કરનારા કર્તવ્યરૂપી સંપત્તિથી યુક્ત છે એ અભિપ્રાયે કરીને હું કહું છુ કે શ્રમણ ભગવાન મહાવીર મહામાહન છે દેવાનુપ્રિય! શુ મહાગોપ (ગાયો અર્થાત પ્રાણીઓના રક્ષકોમા સૌથી મોટા) આવ્યા હતા?"

શકડાલપુત્ર—"દેવાનુપ્રિય! મહાગોપ કોણ?

देवाणुप्पिया! समणे भगवं महावीरे संसाराडवीए बहवे जीवे नस्समाणे विणस्समाणे खज्जमाणे छिज्जमाणे भिज्जमाणे लुप्पमाणे विलुप्पमाणे धम्ममएण दंडेणं सारक्खमाणे सगोवेमाणे निव्वाण-महावाडं साहित्थिं संपावेइ,से तेणट्ठेणं सद्दालपुत्ता! एवं वुच्चइ–समणे भगवं महावीरे महागोवे। आगए णं देवाणुप्पिया! इहं

प्रिय! इह महासार्थवाहः?। कः खलु देवानुप्रिय! महासार्थवाहः?। सद्दालपुत्र! श्रमणो भगवान् महावीरो महासार्थवाहः। तत्केनार्थेन?। एवं खलु देवानुप्रिय! श्रमणो भगवान महावीरः संसाराटव्या बहून् जीवान् नश्यतो विनश्यतो यावद्विलु-प्यमानान् धर्ममयेन पथा सरक्षन् निर्वाणमहापत्तनाभिमुखान् स्वहस्तेन सम्प्रापयति, तत्तेनार्थेन सद्दालपुत्र! एवमुच्यते श्रमणो भगवान् महावीरो महासार्थवाहः। आगतः खलु देवानुप्रिय! इह महाधर्मकथी?। कः खलु देवानुप्रिय! महाधर्मकथी?। श्रमणो भगवान महावीरो महाधर्मकथी। तत्केनार्थेन श्रमणो भगवान महावीरो महा-धर्मकथी?। एवं खलु देवानुप्रिय! श्रमणो भगवान् महावीरो महातिमहालये संसारे

टीका-केनार्थेन=केनाभिप्रायेण महागोप इति, गाःपाति=रक्षतीति गोपायतीति वा गोपः, महांश्चासौ गोपो महागोपः–इतरेभ्यो गोपालकेभ्योऽविशिष्टत्वात्। एतदेव वैशिष्ट्यं रूपकमुखेन बध्नाति–'एवं खलु'-त्यादि, संसाराटव्या=संसार-रूपा याऽटवी=महावनं तस्या,नश्यतः=कषायव्यालग्रस्ततयाप्रवचनमार्गात्प्रच्यवत

गोशाल–"श्रमण भगवान् महावीर-महागोप हैं"।

शकडालपुत्र–"आप श्रमण भगवान् महावीरको किस अभिप्रायसे महागोप कहते हैं?"॥

गोशाल–"देवानुप्रिय! इस संसाररूपी विकट अटवी (वन)में कषाय वश होकर प्रवचन-मार्गसे भ्रष्ट होनेवाले, प्रतिक्षण मरते हुए मृग आदि डरपोक योनियोंमें उत्पन्न होकर हिंसक-व्याघ्र आदिसे खाए

ગોશાલ—"શ્રમણ ભગવાન મહાવીર મહાગોપ છે"

શકડાલપુત્ર—"આપ શ્રમણ ભગવાન મહાવીરને કેવા અભિપ્રાયે કરીને મહાગોપ કહો છો?"

ગોશાલ—"દેવાનુપ્રિય! આ સંસારરૂપી વિકટ અટવી (વન)મા કષાય-વશ થઈને પ્રવચનમાર્ગથી ભ્રષ્ટ થનારા, પ્રતિક્ષણે મરનારા, મૃગ આદિ ડરપોક યોનિઓમા ઉત્પન્ન થઇ હિંસક વ્યાઘ્ર આદિનું ભક્ષ્ય થનારા, મનુષ્ય આદિ યોનિઓ-

महासत्थवाहे ? । के ण देवाणुप्पिया ! महासत्थवाहे ? । सद्दालपुत्ता ! समणे भगव महावीरे महासत्थवाहे । से केणट्टेणं ? । एव खलु देवाणुप्पिया ! समणे भगव महावीरे ससाराडवीए बहवे जीवे नस्समाणे विणस्समाणे जाव विलुप्पमाणे धम्मएण पथेण सारक्खमाणे निव्वाणमहापट्टणाभिमुहे साहत्थि सपावेइ, से तेणट्ठेण सद्दालपुत्ता ! एवं वुच्चइ समणे भगव महावीरे महासत्थवाहे ।

विनश्यतः=प्रतिक्षण म्रियमाणान्, खाद्यमानान्=मृगादिकातरयोनिषु समुत्पद्य हिंस्रैर्व्याघ्रादिभिर्भक्ष्यमाणान्, छिद्यमानान्=मनुष्यादियोनिषु समुत्पद्यापि क्वचित् सग्रामादौ खड्गादिना खण्डीक्रियमाणान्, भिद्यमानान्=कुन्तशूलादिभिर्भेदविषयीक्रियमाणान्, लुप्यमानान्=क्वचन कलहादौ व्यभिचारचौर्यादौ वा कर्णनासादिकर्त्तनेन विकलाङ्गीक्रियमाणान्, विलुप्यमानान्=विशेषेण विकलाङ्गीक्रियमाणान् यद्वा धनाद्यपहारविषयीक्रियमाणान्, सरक्षन्=देशनादिना पालयन्, सगोपयन्=रत्नत्रयदानेन पोषयन् । 'निर्वाणे'-ति निर्वाणरूपो यो महावाटः=महागोष्ठ 'बाडा' इति प्रतीतस्त, स्वहस्तेनेति-यथा गोपो गाः सर्वतो रक्षन् दिनावसाने निजहस्तेन गोष्ठ प्रवेशयति तथैव साक्षादित्यर्थं । सार्थेति-सार्थं वाहयति=योगक्षेमपरिपालनपुरस्सर नयतीति सार्थवाह.। पथा=मार्गेण, निर्वाणमहापत्तनाभिमुखान्=मोक्ष

जानेवाले, मनुष्य आदि योनियोमें उत्पन्न होकर भी युद्ध आदिमें कटने वाले, भाले आदिसे बेधे जानेवाले, कलह, व्यभिचार या चोरी आदि करने पर नाक कान काटकर अग हीन बनाए जानेवाले, तथा अत्यन्त विकलाग किये जानेवाले, अथवा धनादिसे लुटे हुए बहुतसे जीवोंको, धर्म मय डडेसे सरक्षण करते हुए, गोपन करते हुए निर्वाण (मोक्ष) रूपी बाडेमें अपने हाथसे प्रवेश करानेवाले-जैसे चरवाहा (गोप ग्वाला) गायोंकी रक्षा करता हुआ साझके समय स्वय उन्हें बाडेमें पहुँचा देता है, उसी प्रकार स्वय ससारी जीवोंको निर्वाणरूपी बाड़में पहुँचानेवाले-

મા ઉત્પન્ન થયા છતા પણ યુદ્ધ આદિમા કપાઇ મરનારા, બાણ આદિથી વીંધાઈ જનારા, કલહ વ્યભિચાર અગર ચોરી આદિ કરીને નાક-કાન કપાવી અગહીન બનાવી દેવાનારા તથા અત્યત વિકલાગ કરવામા આવનારા, અથવા ધનાદિથી લુટાઈ ગએલા ઘણા જીવોને, ધર્મમય દડાથી સરક્ષણ કરતા ગોપન કરતા નિર્વાણ (મોક્ષ) રૂપી વાડામા પોતાના હાથથી પ્રવેશ કરાવનારા-જેમ ગોવાળ ગાયોની રક્ષા કરતા સાજને સમયે પોતે તેમને વાડામા પહોંચાડી દે છે તેમ પોતે સસારી જીવોને

आगए णं देवाणुप्पिया ! इहं महाधम्मकही ?। के णं देवाणुप्पिया ! महाधम्मकही?। समणे भगवं महावीरे महाधम्मकही। से केणट्ठेणं समणे भगवं महावीरे महाधम्मकही ?। एव खलु देवाणुप्पिया ! समणे भगव महावीरे महइमहालयसि संसारंसि वहवे जाव नस्समाणे विणस्समाणे उम्मग्गपडिवन्ने सप्पहविप्पणट्ठे मिच्छत्तवलाभिभूए अट्ठविहकम्मतमपडलपडोच्छन्ने वहूहिं अट्ठेहि य जाव वागरणेहि य चाउरताओ संसारकंताराओ साहत्थिं नित्थारेइ, से तेणट्ठेणं देवाणुप्पिया ! एव वुच्चइ समणे भगव महावीरे महाधम्मकही । आगए णं देवाणुप्पिया ! इह महानिज्जामए ?। के णं देवाणुप्पिया ! महानिज्जामए ?समणे भगव महावीरे महानिज्जामए ! से केणट्ठेणं?। एवं खलु देवाणुप्पिया ! समणे भगवं महावीरे ससारमहासमुद्दे वहवे जीवे नस्समाणे विणस्समाणे वुड्डमाणे निव्वुडमाणे उप्पियमाणे धम्समईए नावाए निव्वाणतीराभिमुहे साहत्थिं सपावेइ,से तेणट्ठेणं देवाणुप्पिया ! एव वुच्चइ समणे भगव महावीरे महानिज्जामहे ॥२१८॥

वहून जीवान् नश्यतो विनश्यत उन्मार्गप्रतिपन्नान् सत्पथविप्रनष्टान मिथ्यात्ववलाभिभूतानष्टविधकर्मतमःपटलप्रत्यवच्छन्नान् वहुभिरर्थैश्च यावद् व्याकरणैश्च चातुरन्तात्ससारकान्तारात्स्वहस्तेन निस्तारयति, तत्तेनार्थेन देवानुप्रिय ! एवमुच्यते श्रमणो भगवान महावीरो महाधर्मकथी । आगतः खलु देवानुप्रिय ! इह महानिर्यामकः? । कः खलु देवानुप्रिय! महानिर्यामकः?। श्रमणो भगवान महावीरो महानिर्यामकः । तत्केनार्थेन?। एव खलु देवानुप्रिय ! श्रमणो भगवान् महावीरः ससारमहासमुद्रे वहून् जीवान नश्यतो विनश्यतो व्रुडतो निब्रुडत उत्प्लवमानान् धर्ममय्या नावा निर्वाणतीराभिमुखे स्वहस्तेन सम्प्रापयति, तत्तेनार्थेन देवानुप्रिय! एवमुच्यते-श्रमणो भगवान् महावीरो महानिर्यामकः ॥२१८॥

रूपमहानगरसम्मुखत्वात् । महाधर्मेति-महती चासौ धर्मकथा महाधर्मकथा साऽस्यास्तीति

महाधर्मकथी। नाशविनाशयोर्हेतुमुपदर्शयितुमाह–'उन्मार्गे,–त्यादि, उन्मार्गः=कुशासनं तत्मतिपन्नान्=तदाश्रितान्, सत्पथप्रविनष्टान्=सत्पथः=जिनशासनमार्ग स्तस्मात् प्रविनष्टान्=भ्रष्टान्, अत्र हेतुमाह–'मिथ्यात्वे'–त्यादि,मिथ्यात्वबला-

श्रमण भगवान् महावीर हैं। इसी अभिप्रायसे उन्हें महागोप कहा है।

गोशाल–"क्या यहाँ महासार्थवाह आये थे?।"

शकडालपुत्र–"कौन महासार्थवाह?।"

गोशाल–"शकडालपुत्र! श्रमण भगवान् महावीर महासार्थवाह।"

शकडालपुत्र–"किस अभिप्रायसे आप उन्हें महासार्थवाह कहते हैं?।"

गोशाल–"देवानुप्रिय! श्रमण भगवान् महावीर, संसाररूपी अटवीमें नष्ट भ्रष्ट यावत् विकलांग किए जानेवाले बहुतसे जीवोंको धर्म मार्ग बताकर उनका संरक्षण करते हैं और स्वयं मोक्षरूपी महान् नगरकी ओर सन्मुख करते हैं, इस अभिप्रायसे मैं उन्हें महासार्थवाह कहता हूँ।"

गोशाल–"देवानुप्रिय! क्या यहां महाधर्मकथी आये थे?।"

शकडालपुत्र–"हे देवानुप्रिय! कौन महाधर्मकथी?"

गोशाल–"श्रमण भगवान महावीर महाधर्मकथी"

शकडालपुत्र–"श्रमण भगवान् महावीरको महाधर्मकथी किस अभिप्रायसे कहते हो?।"

નિર્વાણરૂપી વાડામા પહોચાડનારો –શ્રમણ ભગવાન મહાવીર છે, એ અભિપ્રાયે કરીને હુ એમને મહાગોપ કહુ છુ

ગોશાળ—શુ અહીં મહાસાર્થવાહ આવ્યા હતા?"

શકડાલપુત્ર—"મહાસાર્થવાહ કોણ?"

ગોશાળ—શકડાલપુત્ર! શ્રમણ ભગવાન મહાવીર મહાસાર્થવાહ"

શકડાલપુત્ર—"કયા અભિપ્રાયે કરીને આપ એમને મહાસાર્થવાહ કહો છો?"

ગોશાળ—દેવાનુપ્રિય! શ્રમણ ભગવાન મહાવીર સંસારરૂપી અટવીમા નષ્ટ-ભ્રષ્ટ યાવત્-વિકલાગ કરવામા આવનારા ઘણા જીવોને ધર્મમાર્ગ બતાવી એમનુ સંરક્ષણ કરે છે, અને પોતે મોક્ષરૂપી મહાન નગરની તરફ ઉન્મુખ કરે છે એ અભિપ્રાયે કરીને હુ એમને મહાસાર્થવાહ કહુ છુ

ગોશાળ—હે દેવાનુપ્રિય! મહાધર્મકથી આવ્યા હતા?"

શકડાલપુત્ર—હે દેવાનુપ્રિય! મહાધર્મકથી કોણ?"

ગોશાળ—"શ્રમણ ભગવાન મહાવીર મહાધર્મકથી."

भिभूतान्=मिथ्यात्वस्योदयेन विवशानित्यर्थः। अष्टविधेति,-अष्टविधकर्मरूप यत्तमःपटल=ध्वान्तसमूहस्तेन प्रत्यवच्छन्नान्=समावृतान, चातुरन्तात्=चतुर्गतिकात् 'ससारेति'-ससार एव कान्तारः=दुर्गममार्गस्तस्मात् निस्तारयति=पार नयति। ब्रुडतः=निमज्जतः, निब्रुडतः=सातिशय निमज्जतः, उत्प्लवमानान्=प्रवाहवेगेन जन्ममरणादिजलोपरि लुठतः ॥२१५-२१८॥

गोशालक-"हे देवानुप्रिय! श्रमण भगवान् महावीर, इस विशाल ससारमे बहुतसे नष्ट, विनष्ट, कुमार्ग (मिथ्यामत)में गमन करनेवाले, सुमार्ग (जिनमत)से हटे हुए, मिथ्यात्वके प्रबल उदयसे पराधीन, आठ प्रकारके कर्मरूपी अन्धकार-समूहसे ढँके हुए जीवोंको बहुतसे अर्थों यावत् व्याकरणों (प्रश्नोत्तरों)से [प्रतिबोध देकर] चार गतिवाले ससाररूपी दुर्गम मार्गसे पार लगाते हैं। इस अभिप्रायसे उन्हें महा धर्मकथी (धर्मके महान् उपदेशक) कहा है।"

गोशालक-देवानुप्रिय! यहां क्या महानिर्यामक आये थे?।"

शकडालपुत्र-"देवानुप्रिय! कौन महानिर्यामक?।"

गोशालक-"श्रमण भगवान् महावीर महानियामक।"

शकडालपुत्र-"किस अभिप्रायसे आप श्रमण भगवान् महावीरको महानिर्यामक कहते है?"

શકડાલપુત્ર—"શ્રમણ ભગવાનમહાવીરને મહાધર્મકથી ક્યા અભિપ્રાયે કરીને કહો છો?"

ગોશાળ—"હે દેવાનુપ્રિય! શ્રમણ ભગવાન મહાવીર આ વિશાળ સસારમા ઘણા નષ્ટ વિનષ્ટ, (મિથ્યા મત) મા ગમન કરનારા, સુમાર્ગ (જિન મત) થી પાછા હઠેલા, મિથ્યાત્વ ના પ્રબળ ઉદયથી પરાધીન, આઠ પ્રકારના કર્મરૂપી અધકાર સહમૂથી ઢકાયેલા જીવોને ઘણા અર્થો યાવત વ્યાકરણો (પ્રશ્નોત્તરો)થી (પ્રતીબોધ દઈન) ચાર ગતિવાળા સસારરૂપી દુર્ગમ માર્ગથી પાર લગાડે છે એ અભીપ્રાયે કરીને એમને મહાધર્મકથી ધર્મના મહાનઉપદેશક) કહુ છુ

ગોશાળ— દેવાનુપ્રિય! અહી શુ મહાનિયામક આવ્યા હતા?,,

શકડાલપુત્ર—"દેવાનુપ્રિય! કોણ મહાનિયામક?"

ગોશાળ— "શ્રમણ ભગવાન મહાવીર મહાનિયામક"

શકડાલપુત્ર—"ક્યા અભીપ્રાયે કરીને આપ શ્રમણ ભગવાન મહાવીરને મહાનિયામક કહો છો?"

मूलम्-तए णं सद्दालपुत्ते समणोवासए गोसालं मंखलिपुत्तं एवं वयासी-तुब्भे णं देवाणुप्पिया ! इयच्छेया जाव इयनिउणा इयनयवादी इयउवएसलद्धा इयविण्णाणपत्ता । पभू णं तुब्भे मम धम्मायरिएणं धम्मोवएसएणं भगवया महावीरेणं सद्धिं विवादं करेत्तए ? । नो इणट्ठे समट्ठे । से केणट्ठेणं देवाणुप्पिया ! एवं वुच्चइ-नो खलु पभू तुब्भे मम धम्मायरिएणं जाव महावीरेण सद्धिं विवादं करेत्तए ? । सद्दालपुत्ता ! से जहानामए-केइ पुरिसे तरुणे बलवं जुगवं जाव निउणसिप्पोवगए एगं महं अयं वा एलयं वा सूयरं वा कुक्कुडं वा तित्तिरं वा वट्टयं वा लावयं वा कवोयं वा कविंजलं वा वायसं वा सेणयं वा हत्थंसि वा पायंसि वा खुरंसि वा पुच्छंसि वा पिच्छंसि वा सिंगंसि वा विसाणंसि वा रोमंसि वा जहिं जहिं गिण्हइ तहिं तहिं निच्चलं निप्फंदं धरेइ । एवामेव समणे भगवं महावीरे ममं बहूहिं अट्ठेहि य हेऊहि य जाव वागरणेहि य जहिं जहिं गिण्हइ तहिं तहिं निप्पट्ठपसिणवागरणं करेइ, से

गोशाल-"देवानुप्रिय ! श्रमण भगवान् महावीर, ससाररूपी महान् समुद्रमें नष्ट विनष्ट होनेवाले, डूबनेवाले, बारम्बार गोते खानेवाले, तथा बहनेवाले, बहुतसे जीवोंको धर्मरूपी नौकासे निर्वाणरूप किनारेकी ओर ले जाते हैं; इसलिए श्रमण भगवान् महावीरको महा निर्यामक कहा है ॥ २१८ ॥

ગોશાળ—" દેવાનુપ્રિય ! શ્રમણ ભગવાન મહાવીર, સંસારરૂપી મહાન્ સમુદ્રમા નષ્ટ વિનષ્ટ થનારા, ડુબનારા, વારવાર ગોથા ખાનારા, તથા તણાઈ જનારા ઘણા જીવોને ધર્મરૂપી નૌકાએ કરીને નિર્વાણરૂપ કિનારાની તરફ લઈ જાય છે, એટલા માટે શ્રમણ ભગવાન મહાવીરને મહાનિર્યામક કહ્યા છે"(૨૧૮)

तेणट्ठेण सद्दालपुत्ता ! एव वुच्चइ-नो खलु पभू अहं तव धम्मा-यरिएणं जाव महावीरेणं सद्धि विवाद करेत्तए ॥२१९॥

छाया-तत' खलु स सद्दालपुत्रः श्रमणोपासको गोशाल मङ्खलिपुत्रमेवमवादीत्-यूय खलु देवानुप्रियाः! इतिच्छेका यावद् इतिनिपुणाः, इतिनयवादिनः, इत्युपदेशलब्धा', इतिविज्ञानप्राप्ताः। प्रभवो खलु यूय मम धर्माचार्येण धर्मोपदेश केन भगवता महावीरेण सार्द्ध विवाद कर्त्तुम्?। नायमर्थः समर्थः। तत्केनार्थेन देवानुप्रियाः! एवमुच्यते-नो खलु प्रभवो यूय मम धर्माचार्येण यावन्महावीरेण सार्द्ध विवाद कर्त्तुम्?। सद्दालपुत्र' तद्यथानामकः-कोऽपि पुरुपस्तरुणो बलवान् युगवान् यावन्निपुणशिल्पोपगत एक महान्तमज वा,एडक वा, सूकर वा,कुक्कुट वा तित्तिरिं वा, वर्त्तक वा, लावक वा, कपोत वा, कपिञ्जल वा, वायस वा, श्येनक वा, हस्ते वा, पादे वा, खुरे वा, पुच्छे वा, पिच्छे वा, शृङ्गे वा, विपाणे वा, रोम्णि वा, यत्र यत्र गृह्णाति तत्र तत्र निश्चल निस्पन्द धरति। एवमेव श्रमणो भगवान् महावीरो मा वहुभिरर्थैश्च हेतुभिश्च यावद् व्याकरणैश्च यत्र यत्र गृह्णाति तत्र२ निस्पष्टप्रश्नव्याकरण करोति, तत्तेनार्थेन सद्दालपुत्र' एवमुच्यते नो खलु प्रभुरह तव धर्माचार्येण यावन्महावीरेण सार्द्ध विवाद कर्त्तुम् ॥२१९॥

टीका-इलीति-अत्र सर्वत्र 'इति'-शब्द एवमर्थे, ततश्च इति=एव=यथा युष्माभिःप्राक् श्रमणस्य भगवतो महावीरस्य महत्त्वमुक्त तथेत्यर्थः,छेका=विदग्धाः प्रस्तावपण्डिता इति यावत्। यावदिति-'जाव'-शब्दात्-'इयदक्खा इयपट्ठा' इत्यनयोर्ग्रहणम्, 'इति दक्षाः, इति प्रष्ठाः' इतिच तच्छाया, तत्र-दक्षाः=क्षिप्रकार्य कर्त्तारः, प्रष्ठा'=वाग्मिणामग्रेसराः, निपुणाः=सूक्ष्मदर्शिनः। नयेति-नयःनीतिः,

टीकार्थ-'तए ण' इत्यादि फिर शकडालपुत्र श्रमणोपासक मखलि-पुत्र गोशालकसे कहने लगे-"हे देवानुप्रिय ! आप जो कहते हैं सो ठीक है, आप अवसरके जानकार (यावत्-शब्दसे) शीघ्र कार्य कर-डालने वाले, अच्छे वाग्मा (वाणीके चतुर), निपुण (सूक्ष्मदर्शी)

ટીકાર્થ-'तए ण से' ઈત્યાદિ પછી શકડાલપુત્ર શ્રમણોપાસક મખલીપુત્ર ગોશાળકને કહેવા લાગ્યો "હે દેવાનુપ્રિય ! આપ જે કહો છો, તે ખરાબર છે આપ અવસરના જાણકાર (યાવત્-શબ્દથી), શીઘ્ર કાર્ય કરી નાખનારા, સારા વાગ્મી (વાણીના ચતુર), નિપુણ (સૂક્ષ્મદર્શી), નીતી અને ઉપદેશને જાણવાવાળા અને

'उपदेशो'ति-उपदेशः लब्धो यैस्ते । विज्ञानेति-विशिष्ट ज्ञान-विज्ञान सद्बोधस्तं त्माप्ता इति तत्पुरुषाः इत्थमुक्तैर्विशेष्य सम्मति वक्तव्यमाह-प्रभव इत्यादि । प्रभवः=शक्ताः । गोशालो ब्रूते-नायमिति । पुनः शकडालपुत्रः पृच्छति-तत्केने त्यादि । केनार्थेन=केन हेतुना । नोखलिवति-अस्यादौ किमित्यभ्याहार्यं ततश्च 'किं नो खलु प्रभवो यूयं मम धर्माचार्येण यावन्महावीरेण सार्द्धं विवाद कर्तुम् ?" इत्येवं वाक्यस्वरूपमवगन्तव्यम् । गोशालः पुनराह सद्दालेत्यादि, यथेति यथा=अनिर्दिष्ट नाम यस्यः स' यत्किञ्चिन्नामवानित्यर्थः। तरुणः=प्रवर्धमानवयाः, वलवान्=सामर्थ्यवान्, युगवान्=शुभमुहूर्त्तवान्, शुभमुहूर्तस्य बलवृद्धिकरत्वात् । यावदिति-अत्र 'जाव' शब्देन "जुवाणे, अपायके, थिरग्गहत्थे, दढपाणिपाए,

१ उपदेशेति-आहिताग्न्यादिपाठा"लब्ध'-शब्दस्य परनिपातः ।

२ तत्पुरुष इति-'द्वितीया श्रितातीतपतितगतात्यस्तप्राप्ताऽऽपन्नैः' इत्यनेन द्वितीयातत्पुरुष इति भावः ।

नीति और उपदेशको जानने वाले और अच्छा ज्ञान प्राप्त किए हुए है । क्या आप मेरे धर्माचार्य धर्मोपदेशक भगवान् महावीरके साथ विवाद (शास्त्रार्थ) करनेमें समर्थ है ? । "

गोशाल-"नही, ऐसा नहीं है"।

शकडालपुत्र-" देवानुप्रिय ! किस हेतुसे आप ऐसा कहते हैं ? क्या आप मेरे धर्माचार्य यावत् भगवान् महावीरके साथ विवाद करनेमें असमर्थ हैं ? । "

गोशालक-जैसे अज्ञात नामवाला कोई पुरुष-तरुण है, बलवान् है, युगवान् अर्थात् शुभ मुहूर्त्तवाला है, क्योंकि शुभमुहूर्त बलवृद्धि करनेवाला है, यावत् शब्दसे-"युवा (ज्वान), नीरोग है, जिसका

સારી પેઠ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરેલા છે, શુ આપ મારા ધર્માચાર્ય ધર્મોપદેશક ભગવાન મહાવીરની સાથે વિવાદ (ધર્મચર્ચા) કરવા સમર્થ છો?"

ગોશાળ—" ના, એમ નથી"

શકડાલપુત્ર-"દેવાનુપ્રિય ! કયા હેતુથી આપ એમ કહો છો ? શુ આપ મારા ધર્માચાર્ય યાવત્ ભગવાન્ મહાવીરની સાથે વિવાદ કરવામા અસમર્થ છો?"

ગોશાળ—" જેમ અજ્ઞાત નામવાળો કોઇ પુરૂષ તરૂણ છે, બળવાન્ છે, યુગવાન્ અર્થાત્ શુભ મુહૂર્તવાળોછે, કેમકે શુભ મુહૂર્ત બળવૃદ્ધિ કરવાવાળુ છે,' યાવત શબ્દથી-" યુવા (જુવાન) નીરોગી હોય, જેનો પોચો કંપતો ન હોય, સ્થિર

पासपिट्ठतरोरुपरिणए, तलजमलजुयलपरिघनिभबाहु, घणनिचयवट्टपालिखंधे, चम्मेट्ठगदुहणमोट्ठियसमाहयनिचियगायकाए, लघणपवणजवणवायामसमत्थे, उरस्सबलसमागए, छेए, दक्खे, पत्तट्ठे कुसले, मेहावी, निउणे।" इत्येतेषां ग्रहणं, तच्छाया च-"युवा, अपातङ्कः, स्थिराग्रहस्तः, दृढपाणिपादः, पार्श्वपृष्ठान्तरोरुपरिणतः, तलयमलयुगलपरिघनिभबाहुः, घननिचयवृत्तपालिस्कन्धः चर्मेष्टकद्रुघणमौष्टिकसमाहतनिचितगात्रकाय लङ्घनप्लवनजवनव्यायामसमर्थः, औरसबलसमागतः, छेकः, दक्षः, प्राप्तार्थः, कुशलः, मेधावी, निपुणः।" इत्येवम्, तत्र-"युवा=प्राप्तवयाः, अपेति-अपगतः आतङ्कः=रोगो यस्मात्, यद्वा आतङ्कादपगतः-नीरोग इत्यर्थः, स्थिरेति-स्थिरः न तु कम्पित अग्रहस्तः हस्ताग्रभागो यस्य सः दृढेति-पाणी च पादौ च पाणिपाद दृढ=बलवत् पाणिपाद यस्य सः, पार्श्वेति-पार्श्वे च पृष्ठान्तरे च ऊरू च पार्श्वपृष्ठान्तरोरु तत्परिणत दृढतर यस्य सः, तलेति-तलौ=तालवृक्षौ तयोर्यमलयो समकक्षयोर्युगल=युग्म, तथा परिघः=अर्गलेति केचित्, वस्तुतस्तु लोहसम्बद्धहस्तप्रमाणो विपुलाकारो लगुडप्रकारस्तत्सन्निभौ-तत्तुल्यौ बाहू=भुजौ यस्य सः-आयतविशालबाहुरिति यावत्, घनेति-घनःदृढ' निचयः=मांससमुदायो यस्य स तथा, वृत्तः=वर्तुलः पालिवत्=तडागाद्यङ्कवत् स्कन्धः=अंशो यस्यः स' चर्मेति-चर्मेष्टकम् इष्टकाखण्डादिपूर्णचर्मकुतुपः, द्रुघणः-मुद्गरः, मौष्टिक=मुष्टिपरिमित चर्मरज्जुप्रोत पाषाणगोलकादि तैश्चर्मेष्टकद्रुघणमौष्टिकैः समाहतानि=सम्यगाहतानि व्यायामसमये ताडितानि, तथा निचितानि=व्याप्तानि तच्चिह्नस्य

पहुंचा कांपता नहीं स्थिर है, जिसके हाथ पैर मजबूत हैं, जिसके पसवाडे, पीठका निचला भाग तथा जाघें खूब बलवान् है, लोहेके डंडेके समान लम्बी और विशाल भुजाओंवाला, दृढ,मांसल, तालावकी पालीके समान गोल-गोल कंधेवाला, ईंटोंके खण्ड आदिसे भरे हुए चमड़ेके कुतुप (कुप्पे), मुद्गर, मुट्ठी बराबर चमडेकी रस्सीमे पोये हुए पाषाण-गोलक आदिसे व्यायाम करते समय खूब ताडित करनेसे जिसका शरीर उनके चिह्नोंसे व्याप्त हो, लांघने कूदनेमें तथा अत्यन्त वेगवालों

હોય, જેના હાથ-પગ મજબૂત હોય જેના પડખા, પીઠનો વચલો ભાગ તથ જાંઘો ખૂબ બળવાન્ હોય, લોઢાના દંડાના જેવી લાંબી અને વિશાળ ભુજાઓવાળો, દૃઢ, માંસલ, તળાવની પાળ જેવી ગોળ ગોળ ખાંધોવાળો, ઈંટોના ટુકડાથી ભરેલા ચામડાના કુપ્પા, મુદ્ગર, મુઠી જેવો ચામડાના દોરડાથી બાંધેલો પત્થરનો ગોળા વગેરેથી વ્યાયામ કરતી વખતે ખૂબ તાડિત કરવાથી (મારવાથી) જેનું શરીર

सर्वत्राङ्गेषु लक्ष्यमाणत्वात्, गात्राणि=अङ्गानि यस्य तादृशः कायः शरीरं यस्य सः, लङ्घनेति-लङ्घनम्=अतिक्रमण,प्लवनम्,=उच्छलन जवनव्यायामः=जवनानाम्=अतिवेगिना व्यायामस्तेषु समर्थः-पटुः। औरसेति-उरसि=वक्षसि भवमौरसमर्थादान्तर यद्बल=सामर्थ्यातिशयस्तेन समागत=युक्तः, छेक इति-'छेक-दक्ष' शब्दार्थौ प्रागुक्तौ, प्राप्तार्थः=अधिकृतकर्मसमाप्तिकारी,कुशलःसमीक्ष्यकारी, मेधावी=धारणावती बुद्धिर्मेधातद्वान्-झटिति वस्तुतत्त्वानुभवितेत्यर्थ.,निपुणः=उपायारम्भकर्ता"। इति व्याख्या बोध्या। निपुणेति-निपुण=सातिशय यथा स्यात्तथा शिल्प=कलाकौशलम् उपगतः=प्राप्तः। अज=छागम्। एडक=मेषम्। सूकर=वराह 'सूअर' इति प्रतीतम्। कुक्कुट कृकवाकु 'मुर्गा' इतिप्रतीतपक्षिविशेषम्। तित्तिरिं=स्वनामख्यात क्षुद्रपक्षिणम्। वर्त्तक='बटेर' इतिप्रतीतम्। लावक=लावम्। कपोत=पारावत 'परेवा, कबूतर' इत्यादिना प्रसिद्धम्। वायस=काकम्। श्येनक=श्येन 'बाज' इति प्रतीतम्। हस्ते वेत्याद्युक्तिस्तु 'प्रोक्तेष्वजादिषु य यस्मिन्नङ्गे धर्तुमिच्छति त यथासम्भव यथेच्छ तस्मिन्नेवानायासेन धरती' त्यर्थमभिव्यञ्जितुम्। पिच्छे=बर्हे। कुक्कुटस्यैतत्सभवति। विषाण इति विषाणमत्र सूकरदन्तः। 'निश्चल, निःस्पन्द'-मिति पदद्वय क्रियाविशेषणमनायासत्वद्योतनाय ॥२१९॥

के व्यायाममें चतुर और आन्तरिक सामर्थ्यवाला हो, तथा छेक दक्ष, आरम्भ किये हुए कामको पूरा पाडनेवाला, विचारशील, मेधावी अर्थात किसी बातके साराशको शीघ्र समझ लेनेवाला, निपुण (प्रयत्न करनेवाला) और अत्यन्त कला कौशलका जानकर हो। ऐसा बलवान् मनुष्य एक बडे से बकरेको, मेढेको, सुअरको, मुर्गेको, तीतरको, बटेरको, लावकको, कबूतरको, कपिंजल (कुरङ्ग)को, कौआको अथवा बाजको हाथ, पैर, खुर, पूछ, पंख, सींग, दात बाल जहा कहीं पकडता है वहीं निश्चल और नि स्पन्द (निष्कम्प) दबा देता है, उसे जराभी इधर उधर हिलने

तेना चिह्नो थी व्याप्त होय, दोडव कूदवामा तथा अत्यंत वेगवाळाना व्यायाममा चतुर अने आतरिक सामर्थ्यवाळो होय, तथा छेक दक्ष, आरभेला कार्यने पूरुं करनारो, विचारशील, मेधावी अर्थात् कोई वातना साराशने एकदम समजी लेनारो, निपुण (प्रयत्न करनारो) अने अत्यत कलाकौशलनो जाणकार होय, एवो बळवान् मनुष्य एक मोटा बकराने,मेढाने, सुअरने, मुरघाने, तेतरने, वर्तकने, लावकने, कबूतरने, कपिंजलने, कागडाने अथवा बाजने, हाथ, पग, खरी, पूछ पाख, सीग, दात वाळ,-ज्याथी पकडे छे त्याज निश्चल अने नि स्पन्द (निष्कम्प) दबावी दे छे, तेने जराय आमतेम चसकवा देतो नथी ए प्रमाणे श्रमण भगवान्

तए णं से सद्दालपुत्ते समणोवासए गोसालं मंखलिपुत्तं एवं वयासी-जम्हा णं देवाणुप्पिया! तुब्भे मम धम्मायरियस्स जाव महावीरस्स संतेहिं तच्चेहिं तहिएहिं सब्भूएहिं भावेहिं गुण-कित्तणं करेह, तम्हा णं अहं तुब्भे पाडिहारिएणं पीढ जाव संथारएणं उवनिमंतेमि । नो चेव णं धम्मोत्ति वा तवोत्ति वा, तं गच्छह णं तुब्भे मम कुंभारावणेसु पाडिहारियं पीढफलग जाव ओगिण्हित्ताणं विहरेह ॥ २२० ॥ तए णं से गोसाले मंखलिपुत्ते सद्दालपुत्तस्स समणोवासयस्स एयमट्ठं पडिसुणेइ, पडिसुणित्ता कुंभारावणेसु

ततः खलु स सद्दालपुत्रः श्रमणोपासको गोशाल मङ्खलिपुत्रमेवमवा-दित् यस्मात्खलु देवानुप्रियाः? यूय मम धर्माचार्यस्य यावन्महावीरस्य सद्भिस्तत्त्वै स्तथ्यैः सद्भूतैर्भावैर्गुणकीर्त्तन कुरुथ, तस्मात्खलु अहं युष्मान् प्रातिहारिकेण पीठ-यावत्संस्तारकेणोपनिमन्त्रयामि, नो चैव खलु धर्म इति वा तप इति वा, तद्गच्छत खलु यूय मम कुम्भकारापणेषु प्रातिहारिकं पीठफलकं यावद् अवगृह्य विहरत ॥२२०॥

नहीं देता है । इसी प्रकार श्रमण भगवान महावीर, बहुतसे अर्थों और हेतुओं यावत् व्याकरणोंसे-जहां-कहीं कुछ प्रश्न करता हूँ वहीं मुझे निरुत्तर कर देते है । सद्दालपुत्र ! इसीलिए मैं कहता हूँ कि तुम्हारे धर्माचार्य यावत् महावीरके साथ विवाद (शास्त्रार्थ) करनेमे मैं समर्थ नहीं हूँ ॥ २१९ ॥

टीकार्थ-'तए ण से' इत्यादि । तब सद्दालपुत्र श्रमणोपासकने मखलिपुत्र गोसालसे कहा-"देवानुप्रिय ! क्योंकि आप मेरे धर्माचार्य यावत् भगवान् महावीर के यथार्थ तत्त्वोंसे एव वास्तविकतासे गुणोंका कीर्त्तन करते हैं, अतः मैं आपको प्रातिहारिक पीठ (पीढा) यावत् सथारा देता हूँ । इसे धर्म या तप समझ कर नहीं । इस

મહાવીર ઘણા અર્થો અને હેતુઓ યાવત્ વ્યાકરણોથી-જ્યા હુ કાંઇ પ્રશ્ન કરૂ છુ ત્યાજ-મને નિરૂત્તર બનાવી દે છે સદ્દાલપુત્ર! એટલા માટેજ હુ કહુ છુ કે તમારા ધર્માચાર્ય યાવત્ મહાવીરને સાથે વિવાદ (શાસ્ત્રાર્થ) કરવામા હુ સમર્થ નથી

ટીકાર્થઃ—'तए ण से' ઇત્યાદિ પછી શકડાલપુત્ર શ્રમણોપાસકે મખલિપુત્ર ગોશાળને કહ્યુ "દેવાનુપ્રિય! આપ મારા ધર્માચાર્ય યાવત્ ભગવાન્ મહાવીરના યથાર્થ તત્વોથી તેમજ વાસ્તવિકતાથી ગુણોનુ કીર્તન કરો છો, તેથી હુ આપને પ્રતિહારિક પીઠ યાવત્ સથારો આપુ છુ તેને ધર્મ કે તપ સમજીને નથી આપતો

सर्वत्राङ्गेषु लक्ष्यमाणत्वात्, गात्राणि=अङ्गानि यस्य तादृशः कायः शरीरं यस्य सः, लङ्घनेति-लङ्घनम्=अतिक्रमण,प्लवनम्,=उच्छलनं जवनव्यायामः=जवनानाम्=अति वेगिना व्यायामस्तेषु समर्थः-पटुः। औरसेति-उरसि=वक्षसि भवमौरसमर्थादान्तरं यद्बलं=सामर्थ्यातिशयस्तेन समागत =युक्तः, छेक इति-'छेक-दक्ष' शब्दार्थौ प्रागुक्तौ, प्राप्तार्थः=अधिकृतकर्मसमाप्तिकारी,कुशलःसमीक्ष्यकारी, मेधावी=धारणावती बुद्धिर्मेधातद्वान्-झटिति वस्तुतत्त्वानुभवितेत्यर्थः,निपुणः=उपायारम्भकर्ता"। इति व्याख्या बोध्या। निपुणेति-निपुण=सातिशय यथा स्यात्तथा शिल्प=कला-कौशलम् उपगतः=प्राप्त'। अज=छागम्। एडक=मेषम्। सूकर=वराह 'सूअर' इति प्रतीतम्। कुक्कुट कृकवाकु 'मुर्गा' इतिप्रतीतपक्षिविशेषम्। तित्तिरिं=स्वनाम ख्यात क्षुद्रपक्षिणम्। वर्त्तक='बटेर' इतिप्रतीतम्। लावक=लावम्। कपोत=पारावत 'परेवा, कबूतर' इत्यादिना प्रसिद्धम्। वायस=काकम्। श्येनक=श्येन 'बाज' इति प्रतीतम्। हस्ते वेत्याद्युक्तिस्तु 'मोक्षेष्वजादिषु य यस्मिन्नङ्गे धर्तुमिच्छति त यथासम्भव यथेच्छ तस्मिन्नेवानायासेन धरती' त्यर्थमभिव्यञ्जितुम्। पिच्छे=बर्हे। कुक्कुटस्यैतत्सम्भवति। विषाण इति विषाणमत्र सूकरदन्तः। 'निश्चल, निःस्पन्द'-मिति पदद्वय क्रियाविशेषणमनायासत्वद्योतनाय ॥२१९॥

के व्यायाममे चतुर और आन्तरिक सामर्थ्यवाला हो, तथा छेक दक्ष, आरभ किये हुए कामको पूरा पाडनेवाला, विचारशील, मेधावी अर्थात किसी वातके साराशको शीघ्र समझ लेनेवाला,निपुण (प्रयत्न करनेवाला) और अत्यन्त कला कौशलका जानकर हो। ऐसा बलवान् मनुष्य एक बडे से बकरेको, मेढेको, सुअरको, मुर्गेको, तीतरको, बटेरको, लावकको, कबूतरको, कपिंजल (कुरङ्ग)को, कौआको अथवा बाजको हाथ, पैर, खुर, पूछ, पंख, सींग, दात, वाल जहा कही पकडता है वही निश्चल और नि स्पन्द (निष्कम्प) दबा देता है, उसे जराभी इधर उधर हिलने

તેના ચિહ્નો થી વ્યાપ્ત હોય, દોડવ કૂદવામા તથા અત્ય ત વેગવાળાના વ્ય યામમા ચતુર અને આતરિક સામર્થ્યવાળો હોય, તથા છેક દક્ષ, આરભેલા કાર્યને પૂરે કરનારો, વિચારશીલ, મેધાવી અર્થાત્ કોઇ વાતના સારાશને એકદમ સમજી લેનારો, નિપુણ (પ્રયત્ન કરનારો) અને અત્યત કલાકૌશલનો જાણકાર હોય, એવો બળવાન્ મનુષ્ય એક મોટાબકરાને,મેઢાને, સુઅરને, મુરઘાને, તેતરને, વર્તકને, લાવકને, કબૂતરને, કપિંજલને, કાગડાને અથવા બાજને, હાથ, પગ, ખરી, પૂછ પાખ, સીગ, દાત વાળ,-જ્યાથી પકડે છે ત્યાજ નિશ્ચલ અને નિ સ્પન્દ (નિષ્કમ્પ) દબાવી દે છે, તેને જરાય આમતેમ ચસકવા દેતો નથી એ પ્રમાણે શ્રમણ ભગવાન

तए णं तस्स सद्दालपुत्तस्स समणोवासयस्स बहूहिं सील जाव भावेमाणस्स चोद्दस संवच्छरा वइक्कंता। पणरसमस्स संवच्छरस्स अंतरा वट्टमाणस्स पुव्वरत्तावरत्त काले जाव पोसहसालाए समणस्स भगवओ महावीरस्स अंतियं धम्मपण्णत्तिं उवसंपज्जित्ताणं विहरइ ॥२२३॥ तए णं तस्स सद्दालपुत्तस्स समणोवासयस्स पुव्वरत्तावरत्त काले एगे देवे अंतिय पाउब्भवित्था ॥२२४॥ तए णं से देवे एगं महं नीलुप्पल जाव असिं गहाय सद्दालपुत्त

ततः खलु तस्य सद्दालपुत्रस्य श्रमणोपासकस्य बहुभिः शील-यावद्-भावयतश्चतुर्दशसंवत्सरा व्युत्क्रान्ताः। पञ्चदशसंवत्सरमन्तरा वर्तमानस्य पूर्वरात्रापरत्र काले यावत्पोषधशालायां श्रमणस्य भगवतो महावीरस्याऽऽन्तिकीं धर्मप्रज्ञप्तिमुपसम्पद्य विहरति ॥२२३॥ ततः खलु तस्य सद्दालपुत्रस्य श्रमणोपासकस्य पूर्वरात्रापरत्र काले एको देवोऽन्तिके प्रादुरासीत् ॥२२४॥ ततः खलु स देव एकं महान्तं नीलोत्पल-यावद् असिं गृहीत्वा सद्दालपुत्रं श्रमणोपासकमेवमवादीत्-यथा

टीकार्थ-'तए णं से' इत्यादि इस प्रकार सद्दालपुत्र श्रावकको विविध प्रकारके शील आदि पालन करते यावत् आत्माको भावित (संस्कार युक्त) बनाते हुए चौदह वर्ष व्यतीत हो गये। पन्द्रहवाँ वर्ष जब चालू था, पूर्वरात्रिके उत्तरार्द्ध भागमें यावत् पोषधशालामें श्रमण भगवान् महावीरके अतिनिकटकी धर्मप्रज्ञप्ति स्वीकार कर (सद्दालपुत्र) विचरने लगा ॥ २२३ ॥ तब पूर्व रात्रिके उत्तरार्ध कालमें उसके समीप एक देवता आया ॥ २२४ ॥ वह देव नील कमलके समान काली यावत् तलवार लेकर उससे बोला। चुलनीपिता श्रावकके

टीकार्थ-'तए णं' ઇત્યાદિ એ પ્રમાણે શકડાલપુત્ર શ્રાવકને વિવિધ પ્રકારના શીલ આદિ પાલન કરતા યાવત્ આત્માને ભાવિત (સંસ્કારયુક્ત) બનાવતા ચૌદ વર્ષ વ્યતીત થઇ ગયા. પંદરમું વર્ષ જ્યારે ચાલતુ હતુ, ત્યારે પૂર્વ રાત્રિના ઉત્તરાર્ધ ભાગમા યાવત્ પૌષધશાળામા શ્રમણ ભગવાન મહાવીરની અતિનિકટની ધર્મપ્રજ્ઞપ્તિ સ્વીકારીને શકડાલપુત્ર વિચરવા લાગ્યો. (૨૨૩) પછી પૂર્વ રાત્રિના ઉત્તરાર્ધ કાળે તેની સમીપે એક દેવતા આવ્યો (૨૨૪) તે દેવ નીલ કમળના જેવી યાવત્ તલવાર લઈને તેને કહેવા લાગ્યો. ચુલનીપિતા શ્રાવકની પેઠે તે દેવતાએ બધા

पाडिहारियपीढ जाव ओगिण्हित्ता णं विहरइ ॥ २२१ ॥ तए णं से गोसाले मंखलिपुत्ते सद्दालपुत्तं समणोवासयं जाहे नो संचाएइ बहूहिं *आघवणाहि य पण्णवणाहि य सण्णवणाहि य विण्णवणाहि य निग्गंथाओ पावयणाओ चालित्तए वा खोभित्तए वा विपरिणामित्तए वा, ताहे संते तंते परितंते पोलासपुराओ नगराओ पडिणिक्खमइ, पडिणिक्खमित्ता बहिया जणवयविहारं विहरइ ॥२२२॥

ततः खलु स गोशालो मङ्खलिपुत्रः सद्दालपुत्रस्य श्रमणोपासकस्यैतमर्थं प्रतिशृणोति, प्रतिश्रुत्य कुम्भकारापणेषु प्रातिहारिकं पीठं यावद् अवगृह्य विहरति ॥२२१॥ ततः खलु स गोशालो मङ्खलिपुत्रः सद्दालपुत्रं श्रमणोपासकं यदा नो शक्नोति बहुभिराख्यापनाभिश्च प्रज्ञापनाभिश्च सञ्ज्ञापनाभिश्च विज्ञापनाभिश्च नैर्ग्रन्थ्यात्प्रवचनाच्चालयितुं वा क्षोभयितुं वा विपरिणमयितुं वा तदा शान्तस्तान्तः परितान्तः पोलासपुरान्नगरात्प्रतिनिष्क्रामति, प्रतिनिष्क्रम्य बहिर्जनपदविहारं विहरति ॥२२२॥

*टीका—आख्यापनाभिः=आख्यानैः=सामान्यतः कथनैरित्यर्थः, प्रज्ञापनाभिः=विविधवस्तुप्ररूपणाभिः, सञ्ज्ञापनाभिः प्रतिबोधनैः, विज्ञापनाभिः=अनुनयवचनैः।

लिए आप जाइए और मेरी कुम्भकारीकी दुकानोंसे पडिहारे पीठ फलक आदि ले लीजिए ॥२२०॥ मखलिपुत्र गोशाल श्रमणोपासक सद्दालपुत्रकी यह बात सुनकर उसकी दुकानोंसे पडिहारे पीठ यावत् ग्रहण कर विचरने लगा ॥२२१॥ इसके अनन्तर गोशाल मखलिपुत्र जब सामान्य बातोंसे, विविध प्रकारकी प्ररूपणाओंसे, प्रतिबोधक वाक्योंसे और अनुनय-विनय (आरजू-मिन्नत स्वार्थमय-विनय) करके सद्दालपुत्र श्रावकको निर्ग्रन्थ प्रवचनसे डिगाने, क्षुब्ध करने यावत् परिणाम पलटा देनेमें असमर्थ रहा तो शान्त, उदास और ग्लान (निराश) होकर पोलासपुर नगरसे निकला, निकल कर बाहर देशो देश विचरने लगा ॥ २२२ ॥

તેથી આપ જાઓ અને મારી કુંભકારીની દુકાનોમાંથી પ્રાતિહારિક (પડિહારા—પાછા આપી દેવાય તેવા) પીઠ ફલક આદિ લઈલ્યો (૨૨૦) મંખલિપુત્ર ગોશાળ શ્રમણોપાસક શકડાલપુત્રની એ વાત સાંભળીને તેની દુકાનોમાંથી પડીહારા પીઠ યાવત્ ગ્રહણ કરી વિચરવા લાગ્યો. (૨૨૧) ત્યારપછી ગોશાળ મંખલિપુત્ર જ્યારે સામાન્ય વાતોથી, વિવિ પ્રકારની પ્રરૂપણાઓથી પ્રતિબોધક વાકયોથી અને અનુનય-વિનય (સ્વાર્થમય વિનય) કરીને શકડાલપુત્ર-શ્રાવકને નિર્ગ્રન્થ પ્રવચનથી ડગાવવા, ક્ષુબ્ધ કરવા યાવત્ પરિણામે પલટાવવામાં અસમર્થ રહ્યો ત્યારે શાન્ત, ઉદાસ અને ગ્લાન (નિરાશ) થઈને પોલાસપુર નગરથી નીકળ્યો અને બહાર દેશેદેશ વિચરવા લાગ્યો. (૨૨૨)

दुक्खसहाइया, तं ते साओ गिहाओ नीणेमि, नीणित्ता तव अग्गओ घाएमि, घाइत्ता नव मंससोल्लए करेमि, करित्ता आदाणभरियंसि कडाहयंसि अद्दहेमि, अद्दहित्ता तव गायं मंसेण य सोणिएण य आयंचामि, जहा णं तुमं अट्टदुहट्ट जाव ववरोविज्जसि ॥२२७॥ तए णं से सद्दालपुत्ते समणोवासए तेणं देवेणं एवं वुत्ते समाणे अभीए जाव विहरइ ॥२२८॥ तए णं से देवे सद्दालपुत्तं समणोवासयं दोच्चंपि तच्चंपि एवं वयासी–हंभो सद्दालपुत्ता ! समणोवासया ! तं चेव भणइ ॥२२९॥ तए णं तस्स सद्दालपुत्तस्स

सहायिका, ता ते स्वस्माद् गृहान्नयामि, नीत्वा तवाग्रतो घातयामि, घातयित्वा नव मांसशूल्यकानि करोमि, कृत्वाऽऽदानभृते कटाहे आदहामि, आदह्य तव गात्रं मांसेन च शोणितेन चाऽऽसिञ्चामि, यथा खलु त्वमार्त्तदु:खार्त्त यावद् व्यपरोप्यसे ॥" ॥२२७॥ ततः खलु स सद्दालपुत्रः श्रमणोपासकस्तेन देवेनैवमुक्तः सन्नभीतो यावद् विहरति ॥२२८॥ ततः खलु स देवः सद्दालपुत्रं श्रमणोपासकं द्वितीयमपि तृतीयमप्येवमवादीत्–हंभो ! सद्दालपुत्र ! श्रमणोपासक ! तदेव भणति

दुख सुखमें समानरूपसे सहायता करनेवाली जो अग्निमित्रा भार्या है, उसे तेरे घरसे लाता हूँ और तेरे ही सामने उसका घात करता हूँ। उसे मार कर नौ टुकडे करूंगा और अदहनसे भरे हुए कढाहमें उबालूंगा। उबालकर उस मांस और लोहूसे तेरा शरीर सींचूंगा, जिससे तू अत्यन्त दु:खित होकर यावत् मर जायगा।" ॥ २२७ ॥ देवताकी यह अत्यन्त भयंकर बात सुनकर भी शकडालपुत्र भयभीत न हुआ यावत् विचरता रहा ॥ २२८ ॥ तब देवताने दूसरी बार और तीसरी बार भी यही बात

અગ્નિમિત્રા ભાર્યા છે તેને તારે ઘેરથી લાવું છું, અને તારી જ સામે તેનો ઘાત કરૂં છું એને મારીને નવ ટુકડા કરીશ અને આધણથી ભરેલી કઢાઈમાં ઉકાળીશ પછી એ માંસ અને લોહી તારા શરીરે છાંટીશ, જેથી તું અત્યંત દુઃખિત થઈને યાવત્ મરી જઈશ ’’ (૨૨૭) દેવતાની આવી અત્યંત ભયંકર વાત સાંભળીને પણ શકડાલપુત્ર ભયભીત ન થયો યાવત્ વિચરતો રહયો (૨૨૮) ત્યારે દેવતાએ બીજીવાર અને ત્રીજીવાર પણ એજ વાત કહી એ પ્રમાણે એ દેવતાએ બે ત્રણ વાર કહ્યા

समणोवासय एवं वयासी–जहा चुलणीपियस्स तहेव देवो उवसग्ग करेइ, नवर एकेके पुत्ते नव मंससोल्लए करेइ जाव कणीयसं घाएइ, घाइत्ता जाव आयचइ ॥२२५॥ तए णं से सद्दालपुत्ते समणोवासए अभीए जाव विहरइ ॥२२६॥ तए णं से देवे सद्दालपुत्त समणोवासय अभीयं जाव पासित्ता चउत्थंपि सद्दालपुत्तं समणोवासय एव वयासी–हंभो सद्दालपुत्ता ? समणोवासया ! अपत्थियपत्थया ? जाव न भजसि तओ ते जा इमा अग्गिमित्ता भारिया धम्मसहाइया धम्मविइज्जिया धम्माणुरागरत्ता समसुह-

---

चुलनीपितुस्तथैव देव उपसर्गं करोति, नवरमेकैकस्मिन् पुत्रे नव मांसशूल्यकानि करोति, यावत्कनीयासं घातयति, घातयित्वा यावदासिञ्चति ॥ २२५ ॥ ततः खलु स सद्दालपुत्रः श्रमणोपासकोऽभीतो यावद्विहरति ॥२२६॥ ततः खलु स देवः सद्दालपुत्र श्रमणोपासकमभीत यावद् दृष्ट्वा चतुर्थमपि सद्दालपुत्र श्रमणोपासकमेवमवादीत्–"हंभोः सद्दालपुत्र ! श्रमणोपासक ! अप्रार्थितप्रार्थक ! यावन्न भनक्षि ततस्ते येयमग्निमित्रा भार्या धर्मसहायिका धर्मवैद्यिका धर्मानुरागरक्ता समसुखदुःख

समान उस देवताने सब उपसर्ग किए। विशेषता इतनी ही थी कि उसने शकडालपुत्रके प्रत्येक पुत्रके मासके नौ नौ टुकडे किए, यावत् सबसे छोटे लडकेको भी मार डाला और शकडालपुत्रका शरीर मास लोहूसे सींचा ॥२२५॥ तो भी शकडालपुत्र श्रमणोपासक निर्भय यावत् विचरता रहा ॥ २२६ ॥ देवताने उसे निर्भय देखकर चौथी बार भी कहा–" हे शकडालपुत्र श्रावक ! मौतको चाहनेवाला ! यावत् तू शील आदिको भग नही करता तो तेरी यह धर्ममें सहायता देनेवाली, धर्मकी वैद्य अर्थात् धर्मको सुरक्षित रखनेवाली, धर्मके अनुरागमें रगी हुई,

---

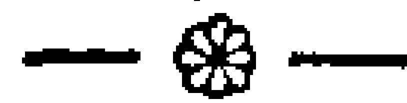
ઉપસર્ગો કર્યા વિશેષતા એટલી જ હતી કે તેણે શકડાલપુત્રના પ્રત્યેક પુત્રના માસના નવ—નવ ટુકડા કર્યા, યાવત્ સૌથી નાના પુત્રને પણ મારી નાખ્યો, અને શકડાલપુત્રના પર માસ–લોહી છાંટ્યા (૨૨૫) તોપણ શકડાલપુત્ર શ્રામણોપાસક નિર્ભય યાવત વિચરતો રહ્યો (૨૨૬) દેવતાએ એને નિર્ભય જોઇને ચોથી વાર પણ કહ્યું "હે શકડાલપુત્ર શ્રાવક ! મોતને ચાહનારા ! યાવત તુ શીલ આદિનો ભગ નહિ કરે, તો તારી આ ધર્મમાં સહાયતા દેનારી, ધર્મની વૈદ્ય અર્થાત્ ધર્મને સુરક્ષિત રાખનારી ધર્મના અનુરાગથી રંગાયેલી, દુઃખ સુખમાં સમાનરૂપે સહાયતા કરનારી જે

अग्गिमित्ता भारिया कोलाहलं सुणित्ता भणइ । सेसं जहा चुलणीपियावत्तव्वया, नवरं अरुणभूए विमाणे उववन्ने जाव महाविदेहे वासे सिज्झिहिइ ५ ॥२३०॥ निक्खेवो ॥

सत्तमस्स अंगस्स उवासगदसाणं सत्तमं
अज्झयणं समत्तं ॥ ७ ॥

अग्निमित्रा भार्या कोलाहलं श्रुत्वा भणति । शेषं यथा चुलनीपितृवक्तव्यता, नवरमरुणभूते विमाने उपपन्नो यावन्महाविदेहे वर्षे सेत्स्यति ५ ॥२३०॥ निक्षेपः॥

सप्तमस्याङ्गस्योपासकदशानां सप्तममध्ययनं
समाप्तम् ॥ ७ ॥

व्याख्या निगदसिद्धा ॥ २२३-२३० ॥

इतिश्री-विश्वविख्यात-जगद्वल्लभ-प्रसिद्धवाचक-पञ्चदशभाषाकलितललितकलापालापक-प्रविशुद्धगद्यपद्यनैकग्रन्थनिर्मापक-वादिमानमर्दक-श्रीशाहूछत्रपति-कोल्हापुरराजप्रदत्त-"जैनशास्त्राचार्य"-पदभूषित-कोल्हापुरराजगुरु-बालब्रह्मचारि-जैनाचार्य-जैनधर्मदिवाकर-पूज्य-श्री घासीलाल-व्रति विरचितायामुपासकदशाङ्गसूत्रस्याऽगारधर्मसञ्जीवन्याख्यायां व्याख्यायां सप्तमं सद्दालपुत्राख्यमध्ययनं
समाप्तम् ॥ ७ ॥

कही । शेष सब बातें चुलनीपिताके समान समझना, हाँ, यह विशेषता है कि शकडालपुत्र अरुणभूत विमानमें उत्पन्न होकर यावत् महाविदेह क्षेत्रमें सिद्ध होगा ॥ २३० ॥ निक्षेप पूर्ववत् ॥

सातवें अंग उपासकदशाके सातवें अध्ययनकी अगारसञ्जीवनी-नामक
टीकाका हिन्दीभाषार्थ समाप्त ॥ ७ ॥

पितानी पेठे ज समजवी विशेषता એટલી છે કે શકડાલપુત્ર અરૂણભૂત વિમાનમા ઉત્પન્ન થઈને યાવત્ મહાવિદેહ ક્ષેત્રે સિદ્ધ થશે (૨૩૦)

નિક્ષેપ પૂર્વવત

સાતમા અંગઉપાસકદશાના સાતમા અધ્યયનની અગારસંજીવની નામક વ્યાખ્યાનો ગુજરાતી-ભાષાનુવાદ સમાપ્ત (૭)

समणोवासयस्स तेणं देवेणं दोच्चंपि तच्चपि एवंवुत्तस्स समाणस्स अयं अज्झत्थिए ५ समुप्पन्ने। एवं जहा चुलणीपिया तहेव चिंतेइ, जे णं मम जेट्ठं पुत्तं, जे ण मम मज्झिमय पुत्तं, जे णं मम कणीयस पुत्तं, जाव आयचइ, जावि य ण ममं इमा अग्गिमित्ता भारिया समसुहदुक्खसहाइया, तपि य इच्छइ साओ गिहाओ नीणेत्ता मम अग्गओ घाएत्तए, तं सेयं खलु मम एयं पुरिसं गिण्हित्तए-त्ति कट्टु उट्ठाइए, जहा चुलणीपिया तहेव सव्व भाणियव्व, नवर-

॥२२९॥ तत॰ खलु तस्य सद्दालपुत्रस्य श्रमणोपासकस्य तेन देवेन द्वितीयमपि तृतीयमप्येवमुक्तस्य सतोऽयमाध्यात्मिकः ५ समुत्पन्नः। एव यथा चुलनीपिता तथैव चिन्तयति यःखलु मम ज्येष्ठ पुत्र, यः खलु मम मध्यमक पुत्र, यः खलु मम कनीयास पुत्र यावद् आसिञ्चति,याऽपि च खलु ममेयमग्निमित्रा भार्या समसुखदुःखसहायिका, तामपि चेच्छति स्वस्माद् गृहान्नीत्वा ममाग्रतो घातयितु, तच्छ्रेय॰ खलु ममैत पुरुष ग्रहीतुमिति कृत्वोत्थित॰, यथा चुलनीपिता तथैव सर्व भणितव्य, नवरम्

दुहराई ॥२२९॥ इस प्रकार उस देवताके दो तीन बार कहने पर शकडाल पुत्र श्रावकने मनमे वही सोचा, जो चुलनीपिताने सोचा था कि-" इसने मेरे बडे, मझले और छोटे लडकेको मार डाला, मेरे शरीरको लोहू-माससे सींचा। अब मेरी अग्निमित्रा भार्याको भी, जो मेरे सुखदुखमें समान रूपसे सहायक है, घरसे लाकर मेरेही सामने मार डालना चाहता है। इस पुरुषको पकड लेना ही अच्छा है।" यह सोच कर वह उठा। आगेकी कथा सब चुलनीपिताके समान है। विशेषता यह है कि-इसका कोल, हल इसकी पत्नी अग्निमित्राने सुना और अग्निमित्राने ही सब बाते

છતા શકડાલપુત્ર શ્રાવકે મનમા વિચાર્યું, કે જે પ્રમાણે ચુલનીપિતાએ વિચાર્યું હતુ કે, "એણે મારા મેટા, વચ્ચેટ અને નાના પુત્રને મારી નાખ્યો મારા શરીરે લોહી માસ છાટ્યા હવે મારી અગ્નિમિત્રા ભાર્યા કે જે મારા સુખદુખમા સમાન રૂપે સહાયક છે તેને પણ ઘેરથી લાવીને મારી જ સામે મારી નાખવા ઇચ્છે છે એ પુરૂષને પકડી લેવો એ જ ઠીક છે એમ વિચારીને તે ઉઠયો. આગળની કથા બધી ચુલનીપિતાની પેઠેજ છે વિશેષતા એ છે કે-એનો કોલાહલ એની પત્ની અગ્નિમિત્રા-એ સાભળ્યો અને અગ્નિમિત્રાએ જ બધી વાતો કહી બાકીની બધી વાતો ચુલની

सकंसाओं पवित्थरपउत्ताओ, अट्ठ वया दसगोसाहस्सिएणं वएणं ॥२३२॥ तस्स णं महासयगस्स रेवईपामोक्खाओ तेरस भारियाओ होत्था, अहीण जाव सुरूवाओ ॥२३३॥ तस्स णं महासयगस्स रेवईए भारियाए *कोलघरियाओ अट्ठ हिरण्णकोडीओ, अट्ठ वया दसगोसाहस्सिएणं वएणं होत्था। अवसेसाणं दुवालसण्हं भारियाणं कोलघरिया एगमेगा हिरण्णकोडी, एगमेगे य वए दस गोसाहस्सिएणं वएणं होत्था २३४॥ तेणं कालेणं तेणं समएणं सामी समोसढे, परिसा निग्गया। जहा आणंदो तहा निग्ग-

अष्ट हिरण्यकोटयः सकांस्याः प्रविस्तरप्रयुक्ताः, अष्ट व्रजा दशगोसाहस्रिकेण व्रजेन ॥२३२॥ तस्य खलु महाशतकस्य रेवतीप्रमुखास्त्रयोदश भार्या आसन् अहीन-यावत्सुरूपाः ॥२३३॥ तस्य खलु महाशतकस्य रेवत्या भार्यायाः कौलगृहिका अष्ट हिरण्यकोटयोऽष्टव्रजा दशगोसाहस्रिकेण व्रजेनाऽऽसन्। अवशेषाणां द्वादशानां भार्याणां कौलगृहिका-एकैका हिरण्यकोटी एकैकश्च व्रजो दशगोसाहस्रिकेण व्रजेनाऽऽसीत् ॥२३४॥ तस्मिन् काले तस्मिन् समये स्वामी समवसृतः परिष-

*कौलेति कुलं=पितृवंशस्तत्सम्बन्धि कौलं, तच्च तद् गृहं च कौलगृहं, तस्मादागता कौलगृहिका। ॥२३४॥

खजानेमें, आठ करोड व्यापारमें एवं आठ करोड लेन देनमें लगी थीं। दस दस हजार गोसख्याके आठ गोकुल थे ॥ २३२ ॥ उसके रेवती आदि तेरह यथायोग्य (पूर्ण) अंगवाली यावत् सुन्दरी स्त्रियाँ थीं ॥२३३॥ रेवतीके आठ करोड सोनैया उसके मायके (पियर)के थे, और आठ ही गोकुल दस दस हजार गायोंके थे। शेष बारह स्त्रियोंके एक एक करोड सोनैया और एक एक गोकुल पियरका था ॥२३४॥

કરોડ લેણુ-દેણુમાં રોકેલા હતા દસ દસ હજાર ગોવર્ગીયપશુઓના આઠ ગોકુળ હતા (૨૩૨) તેને રેવતી આદી તેર યથાયોગ્ય (પૂર્ણ) અંગવાળી યાવત્ સુંદર સ્ત્રિઓ હતી (૨૩૩) રેવતીના આઠ કરોડ સોનૈયા તેના પિયરના હતા, અને આઠ ગોકુળ દસ-દસ હજાર ગોવર્ગીય પશુઓના હતા બાકીની બાર સ્ત્રિઓના એક-એક કરોડ સોનૈયા અને એક-એક ગોકુળ પિયરના હતા (૨૩૪) એ કાળે એ સમયે મહાવીર

॥ अष्टमाध्ययनम् ॥

अथाष्टममध्ययनमारभ्यते-'अट्ठमस्स' इत्यादि ।

मूलम्-अट्ठमस्स उक्खेवो ॥ एवं खलु जंबू ! तेणं कालेणं तेणं समएणं रायगिहे नयरे, गुणसिले चेइए, सेणिए राया ॥२३१॥ तत्थ णं रायगिहे महासयए नामं गाहावई परिवसइ अड्ढे, जहा आणंदो, नवरं अट्ठ हिरण्णकोडीओ *सकंसाओ निहाणपउत्ताओ, अट्ठ हिरण्णकोडीओ सकंसाओ वुड्ढिपउत्ताओ, अट्ठ हिरण्णकोडीओ

छाया—अष्टमस्योत्क्षेपः । एवं खलु जम्बूः ! तस्मिन् काले तस्मिन् समये राजगृहं नगरम्, गुणशिलं चैत्यम्, श्रेणिको राजा ॥२३१॥ तत्र खलु राजगृहे महाशतको नाम गाथापतिः परिवसति आढ्यो यथाऽऽनन्दः, नवरमष्ट हिरण्य-कोटयः सकांस्या निधानप्रयुक्ताः, अष्ट हिरण्यकोटयः सकांस्या वृद्धिप्रयुक्ताः,

*टीका-सकांस्याः=कांस्य पात्रविशेषो येन रूप्यकादीनि द्रव्याणि मीयन्ते, तेन सह वर्तन्त इति सकांस्याः ॥२३२॥

आठवाँ अध्ययन

टीकार्थ-'अट्ठमस्स उक्खेवो' इत्यादि । आठवेंका उत्क्षेप पूर्ववत् जम्बूस्वामीके प्रश्न करने पर सुधर्मा स्वामी कहने लगे-" जंबू ! उसकाल उस समयमें राजगृह नगर, गुणशिल चैत्य और श्रेणिक राजा था ॥ २३१ ॥ उसी राजगृहमें महाशतक नामक गाथापति निवास करता था । वह आढ्य (यावत्) एवं आनन्द श्रावककी तरह सब विशेषणों वाला था। उसके कांसेके वर्त्तनसे नापी हुई आठ करोड सोनैया

આઠમુ અધ્યયન

ટીકાર્થ-'अट्ठमस्स उक्खेवो' ઇત્યાદિ આઠમા અધ્યયનનો ઉત્ક્ષેપ પૂર્વવત્ જમ્બૂ સ્વામીએ પૂછેલા પ્રશ્નના ઉત્તરમા સુધર્માસ્વામી કહેવા લાગ્યા- જમ્બૂ ! એ કાળે એ સમયે રાજગૃહ નગર, ગુણશીલ ચૈત્ય અને શ્રેણિક રાજા હતો (૨૩૧) એ રાજગૃહમા મહાશતક નામક ગાથાપતિ રહેતો હતો એ આઢય (યાવત્) તેમજ આનંદ શ્રાવકની પેઠે બધા વિશેષણોવાળો હતો તેની પાસે કાંસાના એક વાસણથી માપેલ આઠ કરોડ સોનૈયા ખજાનામા, આઠ કરોડ વેપારમા અને આઠ

याए कसपाईए ❀हिरण्णभरियाए संववहरित्तए ॥२३५॥ तए ण से महासयए समणोवासए जाए अभिगयजीवाजीवे जाव विहरइ ॥२३६॥ तए णं समणे भगवं महावीरे वहिया जणवयविहारं विहरइ ॥२३७॥ तए णं तीसे रेवईए गाहावइणीए अन्नया कयाइ पुव्वरत्तावरत्तकालसमयंसि कुडुंब जाव इमेयारूवे अज्झत्थिए ५- "एवं खलु अह इमासिं दुवालसण्ह सवत्तीण विघाएणं नो सचाएमि महासयएण समणोवासएण सद्धिं उरालाइं माणुस्सयाइं भोगभोगाइ भुजमाणी विहरित्तए, तं सेय खलु ममं एयाओ

जातोऽभिगतजीवाजीवो यावद्विहरति ॥२३५॥ तत' खलु श्रमणो भगवान् महावीरो वहिर्जनपदविहार विहरति ॥२३७॥ तत. खलु तस्या रेवत्या गाथापत्न्या अन्यदा कदाचित्पूर्वरात्रापरत्रकालसमये कुटुम्ब-यावद्-अयमेतद्रूप आ या त्मिक ५-" एव खलु अहमासा द्वादशाना सपत्नीना विघातेन नो शक्नोमि महाशतकेन श्रमणोपासकेन सार्द्धमुदारान् मानुष्यकान् भोगभोगान् भुञ्जना विहर्तुम्,

❀हिरण्यभृतया=सुवर्णादिपूर्णया ॥१३५॥

इसके अनन्तर महाशतक जीव अजीवका जानकार श्रावक हो गया यावत् आत्माको व्रतसे भावित करता हुआ विचरने लगा ॥२३६॥ बाद श्रमण भगवान् महावीरभी यत्र-तत्र देशोमे विचरने लगे ॥२३७॥ तदनन्तर गाथापत्नी रेवतीको पूर्वरात्रिके अपर समय (उत्तरार्धभाग) में कुटुम्ब जागरणा जागती हुईको इस प्रकारका विचार आया-"इन बारह सौतों के विघात (विघ्न)के मारे महाशतक गाथापतिके साथ मैं मनमाने भोग नहीं भोग सकती हूँ, अत' अच्छा हो कि इन

જાણકાર શ્રાવક થઇ ગયો યાવત્ આત્માને ભાવિત કરતો વિચરવા લાગ્યો (૨૩૬) પછી શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીર પણ યત્ર-તત્ર દેશોમા વિચરવા લાગ્યા (૨૩૭) ત્યારબાદ ગાથાપત્ની રેવતીને પૂર્વરાત્રીના ઉત્તરાર્ધ ભાગમા કુટુબ જાગરણ જાગતા એ પ્રકારનો વિચાર થયો કે "આ બારે શોકયોના વિઘાત (વિઘ્ન) ને લીધે મહાશતક ગાથાપતિની સાથે હુ મનમાન્યા ભોગ ભોગવી શકતી નથી, માટે એ બારે શોકયોને

च्छइ,तहेव सावयधम्मं पडिवज्जइ,नवरं अट्ठ हिरण्णकोडीओ सकंसाओ निहाणपउत्ताओ*=उच्चारेइ,अट्ठवया,रेवईपामोक्खाहिं तेरसहिं भारियाहिं अवसेसं मेहुणविहिं पच्चक्खाइ, सेसं सव्वं तहेव । इमं च णं एयारूवं अभिग्गहं अभिगिण्हइ—कल्लाकल्लिं कप्पइ मे × वेदोणि-

निर्गता, यथाऽऽनन्दस्तथा निर्गच्छति, तथैव श्रावकधर्मं प्रतिपद्यते, नवरमष्ट हिरण्यकोटयः सकांस्या निधानप्रयुक्ता (इति) उच्चारयति, अष्ट व्रजाः, रेवतीप्रमुखाभिस्त्रयोदशभिर्भार्याभिरवशेषं मैथुनविधिं प्रत्याख्याति, शेषं सर्वं तथैव । इमं च खलु एतद्रूपमभिग्रहमभिगृह्णाति—कल्याकल्यि कल्पते मे द्विद्रौणिकया कांस्यपात्र्या हिरण्यभृतया सव्यवहर्तुम् ॥२३६॥ ततः खलु स महाशतकः श्रमणोपासको

*उच्चारयति=प्रतिजानीते । कल्याकल्यि=प्रतिकल्य प्रतिदिनमित्यर्थः ।

× द्विद्रौणीति द्रोणः=आढकचतुष्टयपरिमितो मानविशेषः, द्वौ द्रोणौ प्रयोजनमस्याः,यद्वा द्वाभ्यां द्रोणाभ्यां पूर्यत इति द्विद्रौणिकी, तया द्विद्रोणपरिमितद्रव्यतोलनक्षमयेत्यर्थः, (२३५)

उस काल उस समय महावीर स्वामी पधारे । परिषद् निकली । महाशतक भी आनन्द श्रावककी भाँति निकला, और उसी प्रकार उसने गृहस्थ धर्म स्वीकार किया । विशेषता यह है कि इसने कांस्य पात्रसे मापी हुई आठ२ करोड सोनैया खजाने आदिमें, तथा आठ गोकुल रखनेकी मर्यादा ली । रेवती आदि तेरह स्त्रियोंके अतिरिक्त अन्य स्त्रियोंसे मैथुन करनेका त्याग किया । और सब आनन्दकी तरह । इसने ऐसा अभिग्रह भी लिया—"प्रतिदिन दो द्रोण (चार आढकका एक द्रोण होता है) वाली, सुवर्णसे पूर्ण कांसेकी पात्री (वर्त्तन)से व्यवहार करूँगा (इससे अधिक नहीं) " ॥२३५॥

સ્વામી પધાર્યા પરિષદ્ નીકળી મહાશતક પણ આનંદ શ્રાવકની પેઠે નીકળ્યો અને એ પ્રમાણે તેણે ગૃહસ્થધર્મ સ્વીકાર્યો વિશેષતા એ છે કે તેણે કાંસાના વાસણથી માપેલા આઠ-આઠ કરોડ સોનૈયા ખજાના આદિમાં તથા આઠ ગોકુળ રાખવાની મર્યાદા કરી રેવતી આદિ તેર સ્ત્રીઓ સિવાયની બીજી સ્ત્રિઓ સાથે મૈથુન કરવાનો ત્યાગ કર્યો બાકી બધું આનંદની પેઠે સમજવું એણે એ પ્રમાણે અભિગ્રહ પણ લીધો કે "પ્રતિદિન બે દ્રોણ (ચાર આઢકનો એક દ્રોણ થાય છે) વાળા, સોનૈયાથી પૂર્ણ કાંસાના પાત્રથી વ્યવહાર કરીશ એથી વધારે નહિ" (૨૩૫) પછી મહાશતક જીવ-અજીવનો

कोलघरियं एगमेगं हिरण्णकोडिं एगमेगं वयं सयमेव पडिवज्जइ, पडिवज्जित्ता महासयएण समणोवासएण सद्धिं उरालाइ भोगभोगाइ भुंजमाणी विहरइ ॥ २३९ ॥

तए ण सा रेवई गाहावइणी मंसलोलुया मंसेसु मुच्छिया गिद्धा गढिया अज्झोववन्ना बहुविहेहिं मंसेहि य सोल्लेहि य तलिएहि य भज्जिएहि य सुरं च महुं च मेरगं च मज्जं च सीधु च पसन्नं च आसाएमाणी४ विहरइ ॥२४०॥ तए ण रायगिहे नयरे

प्रयोगेणोपद्रवति, उपद्रुत्य तासां द्वादशानां सपत्नीनां कौलगृहिकामेकैकां हिरण्यकोटिमेकैकं व्रजं स्वयमेव प्रतिपद्यते, प्रतिपद्य महाशतकेन श्रमणोपासकेन सार्द्धमुदारान् भोगभोगान् भुञ्जाना विहरति ॥२३९॥

तत. खलु सा रेवती गाथापत्नी मांसलोलुपा मांसेषु मूर्च्छिता, गृद्धा, ग्रथिता, अध्युपपन्ना, बहुविधैर्मांसैश्च शूल्यकैश्च तलितैश्च भर्जितैश्च सुरां च, मधु च, मैरेयं च, मद्यं च, सी (शी)धु च, प्रसन्नां चाऽऽस्वादयन्ती ४ विहरति ॥२४०॥

कर उनके मायके (पितृगृह) की एक-एक करोड सोनैया और एक एक गोकुल स्वयं ले लिया। और महाशतक गाथापतिके साथ विपुल काम-भोग भोगती हुई विचरने लगी ॥ २३९ ॥

टीकार्थ-'तए ण सा' इत्यादि। मांसमें लोलुप, मांस भक्षणके दोष न जानकर उसमें मूर्च्छित, कभी मांस-भक्षणसे तृप्त न होनेवाली, अंग-अंगमें मांस भक्षणके अनुरागसे भरी हुई, मांसभक्षणका ही सदा विचार करती रहनेवाली वह गाथापतिनी रेवती, अनेक प्रकारके तले हुए और भूजे हुए मांस एवं मांसके टुकडोंके साथ-

કરોડ સોનૈયા અને એક-એક ગોકુળ પોતે લઇ લીધા અને પછી તે મહાશતક ગાથાપતિની સાથે ખૂબ કામભોગ ભોગવતી વિચરવા લાગી (૨૩૯)

ટીકાર્થ-'तए ण सा'-ઇત્યાદિ માંસમાં લોલુપ, માંસભક્ષણના દોષો ન જાણીને તેમાં મૂર્છિત, કોઇ વાર પણ માંસ ભક્ષણથી તૃપ્ત ન થનારી, અંગેઅંગમાં માંસ ભક્ષણના અનુરાગથી ભરેલી, માંસભક્ષણનો જ સદા વિચાર કરતી રહેનારી એ ગાથાપતિની રેવતી, અનેક પ્રકારના તળેલા અને ભૂંજેલા માંસ તેમજ માંસના ટુકડા સાથે

दुवालसविसवत्तियाओ अग्गिप्पओगेण वा सत्थप्पओगेण वा विसप्पओगेण वा जीवियाओ ववरोवित्ता एयासिं एगमेग हिरण्णकोडि एगमेगं वय सयमेव *उवसंपज्जित्ताणं महासयएणं समणोवासएणं सद्धिं उरालाइ जाव विहरित्तए।" एव संपेहेइ, संपेहित्ता तासिं दुवालसण्हं सवत्तीणं अतराणि य छिद्दाणि य विरहाणि य पडिजागरमाणी२ विहरइ ॥२३८॥ तए ण सा रेवई गाहावइणी अन्नया कयाइ तासिं दुवालसण्ह सवत्तीणं अतर जाणित्ता छ सवत्तीओ सत्थप्पओगेण उद्दवेइ, उद्दवित्ता छ सवत्तीओ विसप्पओगेणं उद्दवेइ, उद्दवित्ता तासिं दुवालसण्ह सवत्तीण

तन्नूनमेव खलु ममैता द्वादशापि सपत्न्योऽग्निप्रयोगेण वा शस्त्रप्रयोगेण वा, विषप्रयोगेण वा जीविताद्व्यपरोप्यैतासामेकैका हिरण्यकोटिमेकैक व्रज स्वयमेवोपसम्पद्य महाशतकेन श्रमणोपासकेन सार्द्धमुदारान् यावद्विहर्तुम्।" एव सम्प्रेक्षते, सम्प्रेक्ष्य तासा द्वादशाना सपत्नीनामन्तराणि च छिद्राणि च विरहाँश्च प्रतिजाग्रती२ विहरति ॥२३८॥ ततः खलु सा रेवती गाथापत्नी अन्यदा कदाचित्तासा द्वादशाना सपत्नीनामन्तर ज्ञात्वा षट् सपत्नी! शस्त्रप्रयोगेणोपद्रवति, उपद्रुत्य षट् सपत्नीर्विष-

*उपसम्पद्य=प्राप्य ॥२३८॥

बारहों सौतोंको अग्नि, शस्त्र या विषके प्रयोगसे मारकर, और इन प्रत्येककी एक एक करोड सोनैया और एक एक गोकुल स्वय लेकर महाशतक गाथापतिके साथ मन चाहे भोग भोगती हुई विचरू।" ऐसा सोचकर उसने बारहो सौतोंके अन्तर छिद्र विरह ढूढने लगी ॥२३८॥ अनन्तर रेवतीने बारहो सौतोंका अ तर (मौका) पाकर उसने छह सौतोको शस्त्रसे और छहको विष देकर मार डाला। मार

અગ્નિ, શસ્ત્ર યા વિષના પ્રયોગથી મારીને અને એ પ્રત્યેકના એક-એક કરોડ સોનૈયા તથા એક-એક ગોકુળ હુ પોતે લઈને મહાશતક ગાથાપતિની સાથે મનમાન્યા ભોગ ભોગવી વિચરૂ તો બહુ સારૂ ' એમ વિચારી તે બારે શોકયોના અતર છિદ્ર વિરહ શોધવા લાગી (૨૩૮) પછી રેવતીએ બારે શોકયોનો લાગ જોઈ અને તેમાની છ ને શસ્ત્રથી તથા છને વિષ દઈને મારી નાખી પછી તેમના પિયરના એક-એક

कोलधरिय एगमेग हिरण्णकोडिं एगमेगं वयं सयमेव पडिवज्जइ, पडिवज्जित्ता महासयएण समणोवासएण सद्धिं उरालाइ भोगभोगाइ भुंजमाणी विहरइ ॥ २३९ ॥

तए ण सा रेवई गाहावइणी मसलोलुया मंसेसु मुच्छिया गिद्धा गढिया अज्झोववन्ना बहुविहेहिं मंसेहि य सोल्लेहि य तलिएहि य भज्जिएहि य सुर च महु च मेरगं च मज्ज च सीधु च पसन्न च आसाएमाणी४ विहरइ ॥२४०॥ तए ण रायगिहे नयरे

प्रयोगेणोपद्रवति, उपद्रुत्य तासा द्वादशाना सपत्नीना कौलगृहिकामेकैका हिरण्यकोटिमेकैक व्रज स्वयमेव प्रतिपद्यते, प्रतिपद्य महाशतकेन श्रमणोपासकेन सार्द्ध मुदारान् भोगभोगान् भुञ्जाना विहरति ॥२३९॥

ततः खलु सा रेवती गाथापत्नी मासलोलुपा मासेपु मूर्च्छिता, गृद्धा, ग्रथिता, अभ्युपपन्ना, बहुविधैर्मासैश्च शूल्यकैश्च तलितैश्च भर्जितैश्च सुरा च, मधु च, मैरेय च, मद्य च, सी (शी)धु च, प्रसन्ना चाऽऽस्वादयन्ती ४ विहरति ॥२४०॥

कर उनके मायके (पितृगृह) की एक-एक करोड सोनैया और एक एक गोकुल स्वय ले लिया। और महाशतक गाथापतिके साथ विपुल काम-भोग भोगती हुई विचरने लगी ॥ २३९ ॥

टीकार्थ-'तए ण सा' इत्यादि। मांसमे लोलुप, मास भक्षणके दोप न जानकर उसमे मूर्च्छित, कभी मास-भक्षणसे तृप्त न होनेवाली, अग-अगमें मांस भक्षणके अनुरागसे भरी हुई, मांसभक्षणका ही सदा विचार करती रहनेवाली वह गाथापतिनी रेवती, अनेक प्रकारके तले हुए और भूजे हुए मास एव मांसके टुकडोंके साथ-

કરોડ સોનૈયા અને એક-એક ગોકુળ પોતે લઇ લીધા અને પછી તે મહાશતક ગાથાપતિની સાથે ખૂબ કામભોગ ભોગવતી વિચરવા લાગી (૨૩૯)

ટીકાર્થ-'तए ण सा'-ઇત્યાદિ માસમા લોલુપ, માસભક્ષણના દોષો ન જાણીને તેમા મૂર્છિત, કોઇ વાર પણ માસ ભક્ષણથી તૃપ્ત ન થનારી, અગેઅગમા માસ ભક્ષણના અનુરાગથી ભરેલી, માસભક્ષણનો જ સદા વિચાર કરતી રહેનારી એ ગાથાપતિની રેવતી, અનેક પ્રકારના તળેલા અને ભૂજેલા માસ તેમજ માસના ટુકડા સાથે

टीका-"गोडी पैष्टी च माध्वी च, विज्ञेया त्रिविधा सुरा।" इति।

तत्र मधुशब्दस्य पृथगुपादानादत्र सुरापदेन गौडी पैष्टयोर्ग्रहणम्। मधु=मधूक पुष्पभव मद्यम्। मैरेयम्=इक्षुशाकादिभवमासवाभिधमपरिपक्व मद्यम्। मद्यम्= ताड खर्जूर-धातक्यादिप्रभवम्। "यद्यपि 'मदिरा कश्यमद्ये' इति कोषान्मद्यस्य सुरापर्यायत्व तथापीह पृथगुपादानान्मदहेतुभूतद्रवद्रव्यमात्रार्थबोधकत्वेन बहुत्र दृष्टत्वाच्च न सुरापर्यायता, तथाचोक्तम्-"मदहेतुर्द्रवद्रव्य मद्यमित्यभिधीयते' इति।" सी(शी)धु=सुराकल्कम्, प्रसन्ना=सुगन्धिद्रव्यसम्मेलिता सुराम्। प्रसन्ना शब्दोऽपि सुरापर्याय एव-"गन्धोत्तमा प्रसन्नेरा" इति कोषात्, पृथगुपादाना च्चिहोक्तरीत्या कथञ्चिद्भेदोऽवगन्तव्यः। आस्वादयन्ती=सम्यक् रसयन्ती ॥२४०॥ आमाघात.=समन्तान्माहननम्=अमारिरित्यर्थः, घुष्टः=घोषणाविषयीकृतः॥२४१॥ कौलगृहिकान्=पितृगृहसम्बन्धिन ।[1]पोतकौ=गोवत्सौ,उपद्रवत=घातयत।उपनयत

१ पोतकाविति-पोत =शावक' स एव पोतकः।

गुड पीठा (आटा) आदिसे बनी हुई, मधूक (महुआ) से बनी हुई, तथा गन्ने आदिसे बने हुए 'आसव' नामक अपरिपक्व मद्य, ताडी, खजूर धातकी (धावडे) आदिसे बने हुए मद्य, सीधु (शराबका कल्क घूछा) तथा सुगन्धयुक्त शराबको खूब आस्वादन करने लगी ४।

कोषोंमे सुरा और मद्यको पर्यायवाची कहा है तथापि मूल पाठमें उन्हें अलग अलग कहनेसे दोनोंको एक नही समझना चाहिए। इसके अतिरिक्त मद्य शब्द मदको उत्पन्न करनेवाले द्रव (पतले) पदार्थका ही बोधक है, इसलिए भी वह सुराका पर्यायवाची नही। 'प्रसन्ना'-शब्द सुराका पर्यायवाची है तो भी मूल पाठमे जुदा जुदा नाम आनेसे उनका अर्थभी जुदा-जुदा समझना चाहिए ॥ २४० ॥ एक समय राजगृह नगरमें अमारि (हिंसाबन्दी) की घोषणा हुई ॥२४१॥

-ગોળ આટો આદિ ભેળવીને બનાવેલી મહુડામાથી બનાવેલી (સુરા), તથા શેરડી આદિમાથી બનેલા 'આસવ' નામના અપરિપકવ મદ્ય, તાડી, ખજૂર ધાતકી (ધાવડી) આદિમાથી બનાવેલા મદ્ય સીધુ (દારૂનો કલ્ક) તથા સુગધયુકત દારૂનુ ખૂબ આસ્વાદન કરવા લાગી ૪

કોષોમા સુરા અને મદ્યને પર્યાયવાચી કહ્યા છે, તો પણ મૂળ પાઠમા તેને અલગ અલગ કહ્યા છે એટલે બેઉને એક ન સમજવા જોઇએ તે ઉપરાત મદ્ય શબ્દ ઉત્પન્ન કરનાર દ્રવ (પાતળા) પદાર્થનો જ બોધક છે માટે પણ એ સુરાનો પર્યાયવાચી નથી 'પ્રસન્ના શબ્દ સુરાનો પર્યાયવાચી છે, તોપણ મૂળ પાઠમા જુદાજુદા નામ આવવાથી એમનો અર્થ જુદોજુદો સમજવો જોઇએ (૨૪૦) એક સમયે રાજગૃહ નગરમા અમારિ (હિસાબધી) ની ઘોષણા થઇ (૨૪૧) એટલે માસલોલુપા (આદિ

अन्नया कयाइ आमाघाए घुट्टे यावि होत्था ॥२४१॥ तए णं सा रेवई गाहावइणी मंसलोलुया मंसेसु मुच्छिया ४ कोलघरिए पुरिसे सद्दावेइ, सद्दावित्ता एवं वयासी—तुब्भे देवाणुप्पिया ! मम कोल-घरिएहिंतो वएहिंतो कल्लाकल्लिं दुवे दुवे गोणपोयए उद्दवेह उद्द-वित्ता मम उवणेह ॥२४२॥ तए णं ते कोलघरिया पुरिसा रेवईए गाहावइणीए तहत्ति एयमट्ठं विणएणं पडिसुणंति,पडिसुणित्ता रेवईए गाहावइणीए कोलघरिएहिंतो वएहिंतो कल्लाकल्लिं दुवे दुवे गोण-पोयए वहेंति, वहित्ता रेवईए गाहावइणीए उवणेंति॥२४३॥तए णं

ततः खलु राजगृहे नगरेऽन्यदा कदाचिद् आमाघातः (अमारिः) घुष्टश्चाप्यासीत् ॥२४१॥ ततः खलु सा रेवती गाथापत्नी मांसलोलुपा मांसेषु मूर्च्छिता४ कौल गृहिकान् पुरुषान् शब्दयति, शब्दयित्वैवमवादीत्—यूयं देवानुप्रियाः ! मम कौल-गृहिकेभ्यो व्रजेभ्यः कल्याकल्यि द्वौ द्वौ गोपोतकावुपद्रवत, उपद्रुत्य ममोपनयत ॥२४२॥ ततः खलु ते कौलगृहिकाः पुरुषा रेवत्या गाथापत्न्या 'तथेति' एतमर्थं विनयेन प्रतिशृण्वन्ति, प्रतिश्रुत्य रेवत्या गाथापत्न्या कौलगृहिकेभ्यो व्रजेभ्यः कल्याकल्यि द्वौ द्वौ गोपोतकौ घ्नन्ति, हत्वा रेवत्यै गाथापत्न्यै उपनयन्ति ॥२४३॥

टीका—मांसलोलुपा=मांसभक्षणलुब्धा, एतदेव विशिनष्टि मांसेषु=मांसविषये मूर्च्छिता=मांसभक्षणदोषानभिज्ञतया मोहमुपगता, गृद्धा=भोगोत्तरमप्यनुपरतकाङ्क्षा वती, ग्रथिता=मत्यङ्गमुत्पन्नमांसभक्षणानुरागतन्तुभिः कृतसन्दर्भा, अध्युपपन्ना= तदेकचित्ता । अतः किं करोति? इत्याह—बहुभिरित्यादि, बहुभिः=सामान्यविशेष-रूपैः, तलितैः=घृततैलादिनाऽग्निसंस्कृतैः, भर्जितैः=केवलाग्निपाचितैः, (सर्वत्र सहार्थे तृतीया) । सुरा=गुड मधु पिष्टसम्भवा, तदुक्तम्—

तब मांसलोलुपा ४ रेवतीने अपने पितृगृहके नोकरोंको बुलाया और उनसे कहा—"देवानुप्रिय ! तुम लोग मेरे मायके के गोकु-लोंसे प्रतिदिन दो बछडे मेरे लिए मार लाया करो ॥२४२॥ मायके के नोकरोंने 'ठीक है' कह कर उसकी बात विनयपूर्वक मान ली। वे लोग दो बछडे मारकर प्रतिदिन रेवतीके पास लाने लगे ॥२४३॥

ઉપર દર્શાવેલા ચાર વિશેષણોથી યુકત) રેવતીએ પોતાના પિયરના નોકરોને બોલાવ્યા અને તેમને કહ્યું "દેવાનુપ્રિય ! તમે લોકો મારા પિયરના ગોકુલોમાંથી રોજ બે વાછડા મારીને મારે માટે લાવ્યા કરો." (૨૪૨) પિયરના નોકરોએ "વારુ" કહીને એની વાત વિનયપૂર્વક માની લીધી તે લોકો બે વાછડા મારીને રોજ રેવતીની પાસે લાવવા લાગ્યા (૨૪૩) માંસલોલુપા ગાથાપતિની રેવતી પહેલાની પેઠે માંસ–મદિરાનું

सा रेवई गाहावइणी तेहिं गोणमसेहिं सोल्लेहि य ४ सुरं च ६ आसाएमाणी ४ विरहइ॥२४४॥ तए णं तस्स महासयगस्स समणोवासगस्स बहूहिं सील जाव भावेमाणस्स चोद्दस संवच्छरा वइक्कता। एवं तहेव जेट्ठपुत्तं ठवेइ जाव पोसहसालाए धम्मपण्णत्तिं उवसंपज्जित्ताणं विहरइ ॥२४५॥ तए णं सा रेवई गाहावइणी मत्ता लुलिया विइण्णकेसी उत्तरिज्जयं विकड्ढमाणी२ जेणेव पोसहसाला

ततः खलु सा रेवती गाथापत्नी तैर्गोमांसैः शूल्यकैश्च४ सुरां च६ आस्वादयन्ती४ विहरति॥२४४॥ ततः खलु तस्य महाशतकस्य श्रमणोपासकस्य बहुभिः शील-यावद् भावयतश्चतुर्दश संवत्सरा व्युत्क्रान्ताः। एवं तथैव ज्येष्ठपुत्रं स्थापयति यावत्पोषधशालायां धर्मप्रज्ञप्तिमुपसम्पद्य विहरति ॥२४५॥ ततः खलु सा रेवती गाथापत्नी मत्ता लुलिता विकीर्णकेशा उत्तरीयकं विकर्षन्ती २ यत्रैव पोषधशाला यत्रैव महा

=आनयत ॥२४२-२४५॥ मत्ता=सुरादिपानजन्यमदाकुला, न केवलं मत्तैवाऽपितु लुलिता=मदावेगवशेन प्रस्खलच्चरणा, विकीर्णकेशा=विक्षिप्तमुक्तकेशा। उत्तरीयकम्

मांसलोलुपा ४ गाथापतिनी रेवती पहलेकी तरह मांस-मदिराका सेवन करती हुई समय बीताने लगी ॥ २४४ ॥ इधर महाशतक गाथापतिको विविध प्रकारके व्रत-नियमोका पालन करते यावत् भावना भाते चौदह वर्ष व्यतीत हो गये। इस प्रकार आनन्दकी भाँति इसने भी जेठे लडकेको कुटुम्बका भार सौंपा और यावत् पोषधशालामें धर्मप्रज्ञप्तिको स्वीकार कर विचरने लगा ॥२४५॥ मांसलोलुपा गाथापतिनी मदिराके नशेसे उन्मत्त होकर, और नशेकी तीव्रतासे पैरोको लडखडाती हुई (इधर उधर डगमगाती हुई), बालोको खोल (बिखेर) कर, ओढनेके वस्त्रको खींचती हुई, अर्थात् शराबकी उन्म

સેવન કરતી સમય વીતાવવા લાગી (૨૪૪) આ બાજુએ મહાશતક ગાથાપતિને વિવિધ પ્રકારના વ્રત-નિયમોનું પાલન કરતાં યાવત્ ભાવના ભાવતાં ચૌદ વર્ષ વ્યતીત થઈ ગયાં. એ પ્રમાણે આનંદની પેઠે એણે પણ મોટા પુત્રને કુટુંબનો ભાર સોંપ્યો અને યાવત્ પોષધશાળામાં ધર્મપ્રજ્ઞપ્તિને સ્વીકારી વિચરવા લાગ્યો, (૨૪૫) માંસલોલુપા ગાથાપતિની મદિરાના નશાથી ઉન્મત્ત થઈને અને નશાની તીવ્રતાથી પગે લડથડતી, વાળ વીખેરી નાખી, ઓઢવાના વસ્ત્રને ખેંચતી, અર્થાત્ મદ્યપાનની ઉન્મત્તતા તથ

जेणेव महासयए समणोवासए तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छित्ता मोहुम्मायजणणाइ सिंगारियाइ इत्थिभावाइ उवदंसेमाणी२ महासयय समणोवासय एव वयासी–हंभो महासयया! समणोवासया धम्मकामया! पुण्णकामया! सग्गकामया! मोक्खकामया!, धम्मकंखिया!४, धम्मपिवासिया!४, किण्ण तुब्भ देवाणुप्पिया! धम्मेण वा पुण्णेण वा सग्गेण वा मोक्खेण वा, जण्णं तुम मए

शतक० श्रमणोपासकस्तत्रैवोपागच्छति, उपागत्य मोहोन्मादजननान् शाङ्गारिकान् स्त्रीभावान् उपदर्शयन्ती २ महाशतक श्रमणोपासकमेवमवादीत्–हंभो० महाशतक! श्रमणोपासक! धर्मकामुक! पुण्यकामुक! स्वर्गकामुक! मोक्षकामुक! धर्माकाङ्क्षित! ४, धर्मपिपासित!४, किं खलु तव देवानुप्रिय! धर्मेण वा? पुण्येन वा? स्वर्गेण

=अङ्गोपरिधारणीयद्विपट्टवस्त्र, विकर्षन्ती=अपकर्षन्ती, मद्यमोहचिह्नमेतत् कामचेष्टित वा। मोहोन्मादजननान्=मोहश्चोन्मादश्च मोहो मादो तयोर्जननान्=उत्पादकान्, शाङ्गारिकान्=शृङ्गारसम्बन्धिन , स्त्रीभावान्=कटाक्षभुजाक्षेपादीन्। 'हंभोः' इत्यारभ्य 'नो विहरसि' इत्यन्तस्य वाक्यसमुदायस्याभिप्रायः–यत् धर्म-पुण्य-स्वर्ग मोक्षादिकामना सुखधियैव क्रियते, तच्च सुख विषयसेवनात्पर न क्वापि सभवतीति सर्व दुष्करधर्माद्यासेवनमपहाय मया सह यथामनोरथ विषयसुखमेवानुभवेदिति ॥ २४६ ॥

त्तता तथा कामुकता के चिह्न प्रगट करती हुई पोपधशालामे महाशतक श्रावकके समीप जा पहुची। वहाँ पहुच कर मोह और उन्मादको उत्पन्न करने वाले शृगार भरे हावभाव कटाक्ष आदि स्त्रीभावों (नखरों)को दिखा दिखाकर महाशतकसे बोली–"रे महाशतक श्रावक! तुम बडे धर्मकामी, पुण्यकामी, स्वर्गकामी,मोक्षकामी, धर्मकी आकाक्षा करनेवाले, धर्मके प्यासे बन बैठे हो! देवानुप्रिय! तुम्हें धर्म, पुण्य, स्वर्ग और मोक्षका क्या करना है? तुम मेरे साथ मन माने भोग क्यों नही भोगते

કામુકતાના ચિહ્ન પ્રકટ કરતી પોષધશાળામા મહાશતક શ્રાવકની સમીપ જઈ પહોચી ત્યા મોહ અને ઉન્માદને ઉત્પન્ન કરનારા શૃ ગારભર્યા હાવભાવ કટાક્ષ આદિ સ્ત્રીભાવો (નખરા)ને બતાવતી મહાશતકને કહેવા લાગી "હે મહાશતક શ્રાવક! તમે મોટા ધર્મકામી, પુણ્યકામી, સ્વર્ગકામી, મોક્ષકામી, ધર્મની આકાક્ષા કરનારા, ધર્મના તરસ્યા બનીને બેઠા છો! દેવાનુપ્રિય! તમારે ધર્મ, પુણ્ય, સ્વર્ગ અને મોક્ષને શુ કરવા છે?

सद्धिं उरालाइं जाव भुंजमाणे नो विहरसि ? ॥२४६॥ तए णं से महासयए समणोवासए रेवईए गाहावइणीए एयमट्ठं नो आढाइ नो परियाणाइ, अणाढायमाणे अपरियाणमाणे तुसिणीए धम्मज्झाणोवगए विहरइ ॥२४७॥ तए णं सा रेवई गाहावइणी महासयय समणोवासय दोच्चंपि तच्चंपि एवं वयासी–हंभो ! तं चेव भणइ । सोवि तहेव जाव अणाढायमाणे अपरियाणमाणे विहरइ

वा ? मोक्षेण वा ? यत्खलु त्वं मया सार्द्धमुदारान् यावद् भुञ्जानो नो विहरसि ? ॥२४६॥ ततः खलु स महाशतकः श्रमणोपासको रेवत्या गाथापत्न्या एतमर्थं नो आद्रियते नो परिजानाति, अनाद्रियमाणोऽपरिजानँस्तूष्णीको धर्मध्यानोपगतो विहरति ॥२४७॥ ततः खलु सा रेवती गाथापत्नी महाशतकं श्रमणोपासकं द्वितीयमपि तृतीयमप्येवमवादीत्–हंभोः ! तदेव भणति । सोऽपि तथैव यावद् अनाद्रियमाणोऽपरिजानन् विहरति ॥२४८॥ ततः खलु सा रेवती गाथापत्नी

हो ? तात्पर्य यह है–धर्म पुण्य आदि सुखके लिए ही किये जाते हैं, और विषयभोगसे बढकर दूसरा कोई सुख नहीं है, इसलिए इन झंझटोंको छोडो और मेरे साथ मनमाने भोग भोगो ॥२४६॥

महाशतक श्रावकने रेवती गाथापतिनीके इस कथनको न आदर दिया न परिज्ञान किया, अर्थात् इस तरफ ध्यान भी नहीं दिया, वह मौन रह कर धर्म ध्यानमे लगा रहा ॥ २४७ ॥ तब गाथापतिनी रेवतीने महाशतक श्रावकसे दूसरी बार और तीसरी बार भी वही बात कही, किन्तु महाशतक तो उसकी बातको उसी प्रकार यावत् स्वीकार, तथा परिज्ञान न करके विचरने लगा ॥ २४८ ॥ तब रेवती गाथापतिनी महा

તમે મારી સાથે મનમાન્યા ભોગ કેમ ભોગવતા નથી ? તાત્પર્ય એ છે કે ધર્મ પુણ્ય આદિ સુખને માટે કરવામા આવે છે, અને વિષય ભોગથી ઉંચુ બીજુ કોઈ સુખ નથી, માટે આ માથાફોડ છોડો અને મારી સાથે મનમાન્યા ભોગ ભોગવો (૨૪૬)

મહાશતક શ્રાવકે રેવતી ગાથાપતિનીના આ કથનને આદર ન આપ્યો, પરિજ્ઞાન ન કર્યું, અર્થાત તે તરફ ધ્યાન પણ આપ્યુ નહિ, તે મૌન રહીને ધર્મ-ધ્યાનમા લાગી રહ્યો (૨૪૭) એટલે ગાથાપતિની રેવતીએ મહાશતક શ્રાવકને બીજીવાર અને ત્રીજીવાર પણ એજ વાત કહી, પરતુ મહાશતક તો એજ પ્રમાણે

॥२४८॥ तए णं सा रेवई गाहावइणी महासयएणं समणोवासएणं अणाढाइज्जमाणी अपरियाणिज्जमाणी जामेव दिसं पाउब्भूया तामेव दिसं पडिगया ॥२४९॥

मूलम्—तए णं से महासयए समणोवासए पढमं उवासगपडिमं उवसंपज्जित्ताणं विहरइ। पढमं अहासुत्तं एक्कारसवि ॥ २५० ॥ तए णं से महासयए समणोवासए तेणं उरालेणं जाव किसे धमणिसंतए जाए ॥२५१॥ तए णं तस्स महासयस्स समणोवासयस्स अन्नया कयाइ पुव्वरत्तावरत्त काले धम्मजागरियं जागरमाणस्स

महाशतकेन श्रमणोपासकेनाऽनाद्रियमाणा अपरिज्ञायमाना यामेव दिशं प्रादुर्भूता तामेव दिशं प्रतिगता ॥२४९॥

छाया—ततः खलु स महाशतकः श्रमणोपासकः प्रथमामुपासकप्रतिमामुपसंपद्य विहरति। प्रथमां यथासूत्रं यावदेकादशापि ॥२५०॥ ततः खलु स महाशतकः श्रमणोपासकस्तेनोदारेण यावत्कृशो धमनिसन्ततो जातः ॥२५१॥ ततः

शतक श्रावक द्वारा अनादृत और अपरिज्ञात (अस्वीकृत) अर्थात् तिरस्कृत होकर जिधरसे आई थी उधर ही चली गई ॥ २४९ ॥

टीकार्थ—' तए णं से ' इत्यादि तदनन्तर महाशतक श्रावक पहली पडिमाको अंगीकार कर विचरने लगा। पहली यावत् ग्यारहो पडिमाओंका शास्त्रानुसार पालन किया॥ २५० ॥ इस उग्र कर्त्तव्यसे वह महाशतक श्रमणोपासक यावत् बहुत ही कृश (दुबला पतला) हो गया, यहा तक कि उसकी नस नस दिखाई देने लगी ॥ २५१ ॥ एक समय

તેની વાતનો સ્વીકાર કે પરિજ્ઞાન કર્યા વિના વિચરવા લાગ્યો (૨૪૮) એટલે પછી રેવતી ગાથાપતિની મહાશતક શ્રાવકથી અનાદૃત અને અપરિજ્ઞાત (અસ્વીકૃત) અર્થાત તિરસ્કૃત થઈને જ્યાથી આવી હતી ત્યા જ ચાલી ગઈ (૨૪૯)

ટીકાર્થ—'तए णं से'—ઇત્યાદિ પછી મહાશતક શ્રાવક પહેલી પડિમાને અંગીકારને વિચરવા લાગ્યો. પહેલી યાવત અગીઆરે પડિમાઓનું શાસ્ત્રાનુસાર પાલન કર્યું (૨૫૦) એ ઉગ્ર કર્તવ્યથી તે મહાશતક શ્રમણોપાસક યાવત્ બહુજ કૃશ (દુબળો) થઇ ગયો, ત્યા સુધી કે તેના શરીરની નસેનસ બહાર દેખાવા લાગી

सद्धिं उरालाइं जाव भुंजमाणे नो विहरसि ? ॥२४६॥ तए णं से महासयए समणोवासए रेवईए गाहावइणीए एयमट्ठं नो आढाइ नो परियाणाइ, अणाढायमाणे अपरियाणमाणे तुसिणीए धम्मज्झाणोवगए विहरइ ॥२४७॥ तए णं सा रेवई गाहावइणी महासयय समणोवासय दोच्चंपि तच्चंपि एवं वयासी–हंभो ! तं चेव भणइ । सोवि तहेव जाव अणाढायमाणे अपरियाणमाणे विहरइ

वा ? मोक्षेण वा ? यत्खलु त्वं मया सार्द्धमुदारान् यावद् भुञ्जानो नो विहरसि ? ॥२४६॥ ततः खलु स महाशतकः श्रमणोपासको रेवत्या गाथापत्न्या एतमर्थं नो आद्रियते नो परिजानाति, अनाद्रियमाणोऽपरिजानँस्तूष्णीको धर्मध्यानोपगतो विहरति ॥२४७॥ ततः खलु सा रेवती गाथापत्नी महाशतकं श्रमणोपासकं द्वितीयमपि तृतीयमप्येवमवादीत्–हंभोः ! तदेव भणति । सोऽपि तथैव यावद् अनाद्रियमाणोऽपरिजानन् विहरति ॥२४८॥ ततः खलु सा रेवती गाथापत्नी

हो ? तात्पर्य यह है–धर्म पुण्य आदि सुखके लिए ही किये जाते हैं, और विषयभोगसे बढकर दूसरा कोई सुख नहीं है, इसलिए इन झंझटोंको छोडो ओर मेरे साथ मनमाने भोग भोगो ॥२४६॥

महाशतक श्रावकने रेवती गाथापतिनीके इस कथनको न आदर दिया न परिज्ञान किया, अर्थात् इस तरफ ध्यान भी नहीं दिया, वह मौन रह कर धर्मध्यानमें लगा रहा ॥ २४७ ॥ तब गाथापतिनी रेवतीने महाशतक श्रावकसे दूसरी बार और तीसरी बार भी वही बात कही, किन्तु महाशतक तो उसकी बातको उसी प्रकार यावत् स्वीकार, तथा परिज्ञान न करके विचरने लगा ॥ २४८ ॥ तब रेवती गाथापतिनी महा

तमे मारी साथे मनमा या भोग केम भोगवता नथी ? तात्पर्य ए छे के धर्म पुण्य आदि सुखने माटे करवामा आवे छे, अने विषय भोगथी उंचु बीजु कोई सुख नथी, माटे आ माथाफोड छोडो अने मारी साथे मनमान्या भोग भोगवो (२४६)

महाशतक श्रावके रेवती गाथापतिनीना आ कथनने आदर न आप्यो, परिज्ञान न कर्युं, अर्थात् ते तरफ ध्यान पण आप्युं नहि, ते मौन रहीने धर्मध्यानमा लागी रह्यो (२४७) એટલે गाथापतिनी रेवतीએ महाशतक श्रावकने बीजीवार अने त्रीजीवार पण એज वात कही, परन्तु महाशतक तो એज प्रमाणे

॥२४८॥ तए णं सा रेवई गाहावइणी महासयएण समणो-वासएण अणाढाइज्जमाणी अपरियाणिज्जमाणी जामेव दिसं पाउ-ब्भूया तामेव दिसं पडिगया ॥२४९॥

मूलम्—तए ण से महासयए समणोवासए पढमं उवासगपडिमं उवसंपज्जित्ताणं विहरइ । पढमं अहासुत्तं एक्कारसवि ॥ २५० ॥ तए ण से महासयए समणोवासए तेणं उरालेणं जाव किसे धम-णिसंतए जाए ॥२५१॥ तए णं तस्स महासयस्स समणोवास-यस्स अन्नया कयाइ पुव्वरत्तावरत्त काले धम्मजागरियं जागरमाणस्स

महाशतकेन श्रमणोपासकेनाऽनाद्रियमाणा अपरिज्ञायमाना यामेव दिशं प्रादुर्भूता तामेव दिशं प्रतिगता ॥२४९॥

छाया—ततः खलु स महाशतकः श्रमणोपासकः प्रथमामुपासकप्रतिमामुप-सपद्य विहरति । प्रथमां यथासूत्रं यावदेकादशापि ॥२५०॥ ततः खलु स महा-शतकः श्रमणोपासकस्तेनोदारेण यावत्कृशो धमनिसन्ततो जातः ॥२५१॥ ततः

शतक श्रावक द्वारा अनादृत और अपरिज्ञात (अस्वीकृत) अर्थात् तिरस्कृत होकर जिधरसे आई थी उधर ही चली गई ॥ २४९ ॥

टीकार्थ—' तए ण से ' इत्यादि तदनन्तर महाशतक श्रावक पहली पडिमाको अंगीकार कर विचरने लगा। पहली यावत् ग्यारहो पडिमाओंका शास्त्रानुसार पालन किया॥ २५० ॥ इस उग्र कर्त्तव्यसे वह महाशतक श्रमणोपासक यावत् बहुत ही कृश (दुबला पतला) हो गया, यहाँ तक कि उसकी नस नस दिखाई देने लगी ॥ २५१ ॥ एक समय

તેની વાતનો સ્વીકાર કે પરિજ્ઞાન કર્યા વિના વિચરવા લાગ્યો (૨૪૮) એટલે પછી રેવતી ગાથાપતિની મહાશતક શ્રાવકથી અનાદૃત અને અપરિજ્ઞાત (અસ્વી-કૃત) અર્થાત્ તિરસ્કૃત થઈને જ્યાથી આવી હતી ત્યા જ ચાલી ગઇ (૨૪૯)

ટીકાર્થ—'तए ण से'—ઇત્યાદિ પછી મહાશતક શ્રાવક પહેલી પડિમાને અંગીકારને વિચરવા લાગ્યો પહેલી યાવત્ અગીઆરે પડિમાઓનું શાસ્ત્રાનુસાર પાલન કર્યું (૨૫૦) એ ઉગ્ર કર્તવ્યથી તે મહાશતક શ્રમણોપાસક યાવત્ બહુજ કૃશ (દુબળો) થઇ ગયો, ત્યા સુધી કે તેના શરીરની નસેનસ બહાર દેખાવા લાગી

अयं अज्झत्थिए ५–एव खलु अहं इमेण उरालेणं जहा आणंदो तहेव अपच्छिममारणंतियसलेहणाए झूसियसरीरे भत्तपाणपडियाइक्खिए कालं अणवकखमाणे विहरइ ॥२५२॥ तए ण तस्स महासयगस्स समणोवासगस्स सुभेणं अज्झवसाणेण जाव खओवसमेण ओहिणाणे समुप्पन्ने । पुरत्थिमे ण लवणसमुद्दे जोयणसाहस्सिय खेत्तं जाणइ पासइ, एवं दक्खिणे ण पच्चत्थिमे ण उत्तरे ण

खलु तस्य महाशतकस्य श्रमणोपासकस्यान्यदा कदाचित्पूर्वरात्रापरत्रकाले धर्मजागरिका जाग्रतोऽयमाध्यात्मिकः ५–एव खलु अहमनेनोदारेण यथाऽऽनन्दस्तथैवापश्चिममारणान्तिकसलेखनया जोषितशरीरो भक्तपानप्रत्याख्यातः कालमनवकाङ्क्षन् विहरति ॥२५२॥ तत खलु तस्य महाशतकस्य श्रमणोपासकस्य शुभेनाऽध्यवसायेन यावत्क्षयोपशमेनावधिज्ञान समुत्पन्नम् । पौरस्त्ये खलु लवणसमुद्रे योजनसाहस्रिक क्षेत्र जानाति पश्यति, एव दाक्षिणात्ये खलु, पाश्चात्ये खलु,

धर्मजागरणा करते करते पूर्वरात्रिके अपर कालमे महाशतक श्रावकको यह विचार आया–" मै इस उग्र कर्त्तव्यसे " इत्यादि आनन्दके समान । वह अन्तिम मारणान्तिक सलेखनासे जोषित शरीर होकर भक्त पानका प्रत्याख्यान (परित्याग) कर मृत्युकी कामना न करता हुआ विचरने लगा ॥ २५२ ॥ उसके बाद शुभ अध्यवसाय (परिणाम)से यावत् अवधिज्ञानावरण कर्मके क्षयोपशमसे उस महाशतक श्रावकको अवधिज्ञान उत्पन्न हुआ। वह पूर्वदिशामे लवणसमुद्रके अन्दर एक हजार योजन क्षेत्र तक जानता देखता था। इसी प्रकार दक्षिण और

(૨૫૧) એક સમયે ધર્મજાગરણા કરતા પૂર્વ રાત્રિના અપરકાળમા મહાશતક શ્રાવકને એવો વિચાર આવ્યો કે ' હુ આ ઉગ્ર કર્તવ્યથી " ઇત્યાદિ આનદ શ્રાવકની પેઠે સમજવુ તે અતિમ મરણાતિક સલેખનાથી જોષિત–શરીર થઇને ભક્ત–પાનનું પ્રત્યાખ્યાન (પરિત્યાગ) કરીને મૃત્યુની કામના ન કરતો વિચરવા લાગ્યો (૨૫૨)। તેના પછી શુભ અધ્યવસાય (પરિણામ)થી યાવત્ અવધિજ્ઞાનાવરણ કર્મના ક્ષયોપશમથી તે મહાશતક શ્રાવકને અવધિજ્ઞાન ઉત્પન્ન થયુ તે પૂર્વ દિશામા લવણ સમુદ્રની અદર એક હજાર યોજન ક્ષેત્ર સુધી જાણતો–દેખતો હતો એ પ્રમાણે

जाव चुल्लहिमवंत वासहरपव्वय जाणइ पासइ, अहे इमीसे रयण-प्पभाए पुढवीए लोलुयच्चुयं नरयं चउरासीइवाससहस्सट्ठिइय जाणइ पासइ ॥२५३॥ तए णं सा रेवई गाहावइणी अन्नया कयाइ मत्ता जाव उत्तरिज्जयं विकड्ढमाणी २ जेणेव महासयए समणो-वासए जेणेव पोसहसाला तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छित्ता महा-सयय तहेव भणइ जाव दोच्चपि तच्चपि एवं वयासी–हंभो ! तहेव ॥२५४॥ तए णं से महासयए समणोवासए रेवईए गाहावइणीए

आत्तरे खलु यावत्क्षुद्रहिमवन्त वर्षधरपर्वत जानाति पश्यति, अधोऽस्या रत्नप्रभाया पृथिव्या लोलुपाच्युत नरकं चतुरशीतिवर्षसहस्रस्थितिक जानाति पश्यति ॥२५३॥ ततः खलु सा रेवती गाथापत्नी अन्यदा कदाचिन्मत्ता यावदुत्तरीयक विकर्षन्ती२ येनैव महाशतकः श्रमणोपासको यत्रैव पोषधशाला तेनैवोपागच्छति, उपागत्य महाशतक तथैवभणति यावद् द्वितीयमपितृतीयमप्येवमवादीत्–हभोः !तथैव॥२५४॥ ततःखलु स महाशतकः श्रमणोपासको रेवत्या गाथापत्न्या द्वितीयमपि तृतीयमप्ये-

पश्चिममे भी लवणसमुद्रके भीतर एक हजार योजन क्षेत्र तक जानता देखता था। उत्तरमे क्षुद्र हिमवन्त पर्वत तक जानता देखता था। अधो (नीची) दिशामे इस रत्नप्रभा पृथ्वीमें चौरासी हजार वर्षकी स्थितिवाले लोलुपाच्युत नरक तक जानता देखता था ॥२५३॥

इसके अनन्तर एक बार गाथापतिनी रेवती फिर उन्मत्त होकर यावत् ओढनेके वस्त्रको खीचती हुई महाशतक श्रावकके पास आई, आकर तीनवार तक वही बात कही, जो पहले कही थी ॥ २५४ ॥ दो

દક્ષિણ અને પશ્ચિમમા પણ લવણસમુદ્રની અદર એક હજાર યોજન ક્ષેત્ર સુધી જાણતો–દેખતો હતો. ઉત્તરમા ક્ષુદ્ર હિમવત પર્વત સુધી જાણતો–દેખતો હતો. અધો (નીચી) દિશામા આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીમા ચોરાસી હજાર વર્ષની સ્થિતિવાળા લોલુપાચ્યુત નરક સુધી જાણતો–દેખાતો હતો (૨૫૩)

પછી એક વાર ગાથાપતિની રેવતી ફરી પાછી ઉન્મત્ત થઇને યાવત્ ઓઢ વાના વસ્ત્રને ખેચતી મહાશતક શ્રાવકની પાસે આવી અને તેણે પહેલાના જેવીજ વાત ત્રણવાર કહી (૨૫૪) એમ વાર વાર બે ત્રણવાર કહેવાથી મહાશતકને ક્રોધ આવી

दोच्चंपि तच्चंपि एव वुत्ते समाणे आसुरत्ते ओहिं पउंजइ, पउंजित्ता ओहिणा आभोएइ, आभोइत्ता रेवइ गाहावइणिं एवं वयासी- हंभो रेवई! अपत्थियपत्थिए ४! दुरतपतलक्खणे हीनपुण्ण-चउद्दसी सिरिहिरिकित्तिवज्जिए एवं खलु तुम अंतो सत्तरत्तस्स

वमुक्तः सन् आशुरक्तः ४ अवधिं प्रयुनक्ति प्रयुज्यावधिना-आभोगयति, आभोग्य रेवती गाथापत्नीमेवमवादीत्-हंभोः रेवति ! अप्रार्थितप्रार्थिके ! दुरन्तप्रान्त लक्षणे हीनपुण्यचतुर्दशि श्री ह्री धी कीर्त्तिवर्जिते एव खलु त्वमन्त

टीका-आभोगेति-आभोग ज्ञान तत्करोति-आभोगयति, ('तत्करोति तदाचष्टे' इति णिच्) तेन आभोगयति=जानाति, आभोग्य=ज्ञात्वेत्यर्थः। अलसः= विसूचिका, अग्निमान्द्यरोग इति केचित, तदुक्तम्-

"ऊर्ध्वाधोगमनाशक्तो येन मन्दतरानलः।
नरोऽलसामाशय स्यात्स व्याधिरलसः स्मृतः ॥" इति।

श्वयथुपर्यायः शोफरोगः-अलस, येन रक्तह्रासादितो हस्तपादादिस्तम्भन शोथश्च समपद्यते, तदप्युक्तम्-

"स्तम्भन हस्तपादादेर्येन रक्तस्य दूषणात्।
शोथमेत विजानीयादलस भिषजां वरा ॥" इति।

'अपत्थियपत्थिए' अप्रार्थिकप्रार्थिके-अप्रार्थित यत्केनापि न प्रार्थ्यते मरण तत्प्रार्थयमि इति अप्रार्थिकप्रार्थिक तत्सम्बुद्धौ अप्रार्थिकप्रार्थिके यावत् करणात् 'दुरतपतलक्खणे, दुरन्तप्रान्तलक्षणे तत्र दुरन्तानि दुष्टपर्यन्तानि प्रान्तानि=अप्रशस्तानि लक्षणानि यस्या तत्सम्बुद्धौ हे दुरन्तप्रान्तलक्षणे तथाच 'हीनपुण्णचउदसी', हीनपुण्यचतुर्दशि तत्र हीना असमग्रा पुण्या=पवित्रा चतुर्दशी तिथिर्यस्याः सा तत्सम्बुद्धौ 'सिरिहिरि कित्तिवज्जिए' श्री ह्री धी कीर्ति

तीन बार कहनेसे महाशतकको क्रोध आ गया। उसने अवधि ज्ञानका प्रयोग करके उपयोग लगाया, उपयोग लगा कर अर्थात् अवधिज्ञान द्वारा जानकर वह बोला-"अपना अनिष्ट चाहनेवाली४ हे हीनपुण्य चतुर्दशी में जन्म लेनेवाली हे कुलक्षणवाली हे लक्ष्मी लज्जा बुद्धि और कीर्ति

ગયો. જેથી એણે અવધિજ્ઞાનનો પ્રયોગ કરીને મનમાં ઉપયોગ લગાવ્યો, અર્થાત્ ઉપયોગ લગાવીને અવધિજ્ઞાનદ્વારા જાણીને તે બોલ્યો "પોતાનું અનિષ્ટ ચાહનારી હે પુણ્ય રહિત, ચાઉદશમાં જન્મ લેનારી કુલક્ષણા લક્ષ્મી, લજ્જા બુદ્ધિ અને કીર્તિવગરની

अलसएण वाहिणा अभिभूया समाणी अट्टदुहट्टवसट्टा असमाहिपत्ता कालमासे कालं किच्चा अहे इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए लोलुयच्चुए नरए चउरासीइवाससहस्सट्ठिइएसु नेरइएसु नेरइयत्ताए उववज्जिहिसि ॥२५५॥ तए णं सा रेवई गाहावइणी महासयएणं

सप्तरात्रस्यालसकेन व्याधिनाऽभिभूता सती आर्त्तदुःखार्त्तवशार्त्ता असमाधिप्राप्ता कालमासे कालं कृत्वाऽधोऽस्या रत्नप्रभाया पृथिव्या लोलुपाच्युते नरके चतुरशीतिवर्षसहस्रस्थितिकेषु नैरयिकेषु नैरयिकतयोत्पत्स्यसे ॥२५५॥ ततः खलु सा

वर्जिते तत्र श्रीः=शोभा=ह्रीः=लज्जा धीः=बुद्धिः कीर्तिः=प्रशस्तसाधुवादरूपा ताभिर्विवर्जिता तत्सम्बुद्धौ हे श्री ह्री धी कीर्तिवर्जिते

नैरयिकतया=नारकिकत्वेन नारकिकी भूत्वेत्यर्थः, उत्पत्स्यसे=उत्पन्ना भविष्यसि। हीमः=प्रीतिरहितः, अपध्याता=दुर्ध्यानविषयता नीता। कुमारेण=कुत्सितेन मारेण।

रहित रेवती! तू सात रात्रिके भीतर-भीतर अलस रोगसे पीडित होकर शोक समुद्रमें गोता लगाती हुई तीव्र दुःखके वश होकर (अशान्त चित्त)से असमाधि यथासमय काल करके इस रत्नप्रभा पृथ्वीके नीचे लोलुपाच्युत नरकमें चौरासी हजार वर्षकी स्थितिवाले नारकियोंमें नारकीरूपसे उत्पन्न होगी" ॥ २५५ ॥

१ अलस विषूचिका। कोइ कोइ इसे मन्दाग्निका रोग कहते हैं। कहा भी है-"ऊपर नीचे गमन न कर सके, अग्नि मन्द हो जाय, आमाशय ठीक-ठीक काम न करे, जिस व्याधिसे मनुष्य इस प्रकार हो जाय उसे अलस रोग कहते हैं॥" शोफ (सूजन) रोगको भी अलस कहते हैं-जिसके होनेसे रक्तके दूषित और कम हो जानेसे हाथ-पैरोंका स्तम्भन हो जाताहै और सूजन चढजाताहै॥

રેવતી! તુ સાત રાત્રિની અંદર અલસ× રોગથી પીડિત થઈને શોકસમુદ્રમા ગોથા ખાતી તીવ્ર દુઃખને વશ થઈ મહાન્ અસમાધિ (અશાંત ચિત્ત)થી યથાસમય કાળ કરીને આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીની નીચે લોલુપાચ્યુત નરકમા ચોરાશી હજાર વર્ષની સ્થિતિવાળા નારકીઓમા નારકી રૂપે ઉત્પન્ન થઈશ" (૨૫૫)

અલસ એટલે વિષૂચિકા (કોલેરા-મરકી ઇત્યાદિ) કોઇ કોઇ તેને મંદાગ્નિનો રોગ કહે છે કહ્યુ છે કે 'ઉપર નીચે ગમન ન કરી શકે, અગ્નિ મંદ થઇ જાય, આમાશય બરાબર કામ ન કરે, જે વ્યાધિથી માણસ આ પ્રકારનો થઇ જાય તેને અસલ રોગ કહે છે" સોજાના રોગને પણ અસલ કહે છે તે રોગથી શરીરનુ લોહી બગડી અને ઓછુ થઇ જવાથી હાથ પગનુ સ્તંભન થઇ જાય છે અને સોજા ચડે છે

समणोवासएण एववुत्ता समाणी एव वयासी–रुट्ठे ण मम महासयए समणोवासए, हीणे णं ममं महासयए, अवज्झाया णं अह महासयएणं समणोवासएण, न नज्जइ णं अहं केणवि कुमारेण मारिज्जिस्सामित्ति कट्टु भीया तत्था *नसिया उव्विग्गा सजायभया सणिय २ पच्चोसक्कइ, पच्चोसक्कित्ता जेणेव सए गिहे तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छित्ता ओहय–जावज्झियाइ ॥२५६॥ तए ण सा रेवई गाहावइणी अतो सत्तरत्तस्स अलसएण वाहिणा अभिभूया अट्ट-

*नट्ठा=अलक्षिता ॥२५०–२५७॥

रेवती गाथापत्नी महाशतकेन श्रमणोपासकेनैवमुक्ता सत्येवमवादीत् "रुष्ट' खलु मम महाशतक श्रमणोपासक., हीन खलु मम महाशतक, अप याता खल्वह महाशतकेन श्रमणोपासकेन, न ज्ञायते खल्वह केनापि कुमारेण मारयिष्ये" इति कृत्वा भीता त्रस्तानष्टा उद्विग्ना सञ्जातभया शनैः शनै प्रत्यवष्वष्कते, प्रत्यवष्वष्क्य येनैव स्वक गृह तेनैवोपागच्छति, उपागत्य, अवहत यावद् ध्यायति ॥२५६॥ ततः खलु सा रेवती गाथापत्नी अन्त सप्तरात्रस्यालसकेन व्याधिनाऽभिभूताऽऽर्त्तदुःखार्त्त-

महाशतककी बात सुनकर रेवती (मनही मन) विचारने लगी– "अब महाशतक मुझसे रूठ गया है, वह मुझ पर प्रेम नही रखता और मेरा बुरा सोचता है, न जाने यह मुझे किस बुरी मौतसे मरवा डालेगा" ऐसा सोच कर वह डरी और धूजती (कापती) हुई छुप कर क्षुब्ध और भयभीत होती हुई वहासे धीरे–धीरे निकली। निकल कर जहा अपना घर था वहा आई और उदास होकर यावत् सोच–विचारमे पड गई ॥२५६॥ तत्पश्चात् गाथापतिनी रेवती सात

મહાશતક શ્રાવકની આ ભયકર વાત સાભળીને રેવતી (મનમા) વિચારવા લાગી "હવે મહાશતક મારાથી રીસાઇ ગયો છે, તે મારા પર પ્રેમ રાખતો નથી અને મારૂ ભૂડુ ચાહે છે, શી ખબર મને તે કેવાય ભૂડે મોતે મરાવી નાખશે" એમ વિચારીને તે ડરી ગઇ અને ધ્રૂજતી ધ્રૂજતી છુપાઇને ક્ષુબ્ધ તથા ભયભીત થતી ત્યાથી ધીરે ધીરે નીકળી અને જ્યા પોતાનુ ઘર હતુ ત્યા આવી પછી ઉદાસ થઇને તે યાવત્ વિચારમા પડી ગઇ (૨૫૬) પછી ગાથાપેતિની રેવતી સાત રાતની

दुहट्टवसट्टा कालमासे कालं किच्चा इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए लोलुयच्चुए नरए चउरासीइवाससहस्सट्ठिइएसु नेरइएसु नेरइयत्ताए उववन्ना ॥२५७॥

मूलम्–तेणं कालेणं तेणं समएणं समणे भगवं महावीरे० । समोसरणं जाव परिसा पडिगया ॥ २५८ ॥ गोयमा इ समणे भगवं महावीरे एवं वयासी–एवं खलु गोयमा ! इहेव रायगिहे नयरे मम अंतेवासी महासयए नामं समणोवासए पोसहसालाए

वशार्त्ता कालमासे कालं कृत्वाऽस्यां रत्नप्रभायां पृथिव्यां लोलुपाच्युते नरके चतुरशीतिवर्षसहस्रस्थितिकेषु नैरयिकेषु नैरयिकतयोपपन्ना ॥२५७॥

छाया–तस्मिन् काले तस्मिन् समये श्रमणो भगवान् महावीरः० । समवसरणं यावत्परिषत् प्रतिगता ॥२५८॥ गौतम ! इति श्रमणो भगवान महावीर एवमवादीत्–एवं खलु गौतम! इहैव राजगृहे नगरे ममान्तेवासी महाशतको नाम श्रमणो-

रातके भीतर अलस रोगसे ग्रसित हो, तीव्र शोक और दुःखके मारे आर्त्तध्यान करती हुई काल अवसर काल करके, इसी रत्नप्रभा पृथिवी के लोलुपाच्युत नरकमें, चौरासी हजार वर्षकी आयुवाले नेरइयोंमें, नारकी रूपसे उत्पन्न हुई ॥ २५७ ॥

'तेण कालेण' इत्यादि । उस काल उस समय श्रमण भगवान् महावीर पधारे। समवसरण रचा गया। परिषद् निकली और धर्मकथा सुनकर यावत् लौट गई ॥२५८॥ "गौतम" इस प्रकार श्रमण भगवान् महावीरने कहा–"गौतम ! इसी राजगृह नगरमें मेरा शिष्य महा-

અંદર-અલસ (મંદાગ્નિરોગ) રોગથી ગ્રસિત થઈ, તીવ્ર શોક અને દુઃખની મારી આર્ત્તધ્યાન કરતી કરતી યથાસમયે કાળ કરીને, આ રત્નપ્રભા પૃથિવીના લોલુપાચ્યુત નરકમાં, ચોરાશી હજાર વર્ષના આયુષ્યવાળા નેરઈઓમાં (નારકીઓમાં) નારકીરૂપે ઉત્પન્ન થઈ (૨૫૭)

ટીકાર્થ–' तेण कालेण '–ઇત્યાદિ તે કાળે તે સમયે શ્રી શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીર પ્રભુ પધાર્યા દેવોદ્વારા સમવસરણ રચાયું પરિષદ નીકળી અને ધર્મકથા સાંભળીને યાવત્ પાછી ચાલી ગઈ (૨૫૮) ' ગૌતમ ' એ પ્રમાણે સંબોધન કરી શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીરે કહ્યું " ગૌતમ !" આ રાજગૃહ નગરમાં મારો શિષ્ય મહાશતક

अपच्छिममारणतियसलेहणाए झूसियसरीरे भत्तपाणपडियाइ-क्खिए काल अणवकंखमाणे विहरइ ॥२५९॥ तए ण तस्स महा-सयगस्स रेवई गाहावइणी मत्ता जाव विकड्ढमाणी २ जेणेव पोस-हसाला जेणेव महासयए तेणेव उवागया, मोहुम्माय जाव एव वयासी–तहेव जाव दोच्चपि तच्चपि एव वयासी ॥२६०॥ तए ण से महासयए समणोवासए रेवईए गाहावइणीए दोच्चंपि तच्चपि एव वुत्ते समाणे आसुरत्ते ४ ओहि पउजइ, पउजित्ता ओहिणा

पासकः पोषधशालायामपश्चिममारणान्तिकसलेखनया जोषितशरीरो भक्तपान-प्रत्याख्यात कालमनवकाङ्क्षन् विहरति ॥२५९॥ तत खलु तस्य महाशतकस्य रेवती गाथापत्नी मत्ता यावद् विकर्षन्ती २ यत्रैव पोषधशाला यत्रैव महाशतकस्त त्रैवोपागता, मोहोन्माद यावद् एवमवादीत्–तथैव यावद् द्वितीयमप्येव तृतीयमप्येव मवादीत् ॥२६०॥ तत खलु स महाशतक श्रमणोपासको रेवत्या गाथापत्न्या द्वितीयमपि तृतीयमप्येवमुक्त सन् आशुरक्त ४ अवधिं प्रयुनक्ति, प्रयुज्यावधिना

शतक श्रावक, पोषधशालामे, अन्तिम समयमें मारणान्तिक सलेख-नासे जोषितशरीर होकर, भक्त–पानका प्रत्याख्यान कर काल (मृत्यु)की कामना न करता हुआ विचरता है (था) ॥२५९॥ तब महाशतककी पत्नी रेवती गाथापतिनी नशेमे उन्मत्त होकर यावत् अपने ओढनेके वस्त्रको खीचती हुई पोषधशालामें महाशतकके पास आई। दो तीन वार वही पूर्वोक्त मोह और उन्मादको उत्पन्न करनेवाली बाते कहीं ॥२६०॥ ऐसे दो तीन बार कहने पर महाशतकने क्रोधित ४ हो

શ્રાવક પોષધશાળામા અ તિમ સમયે મારણાન્તિક સ લેખનાથી જોષિતશરીર થઇને, ભક્ત-પ નનું પ્રત્યાખ્યાન કરી કાળ (મૃત્યુ)ની કામના ન કરતા વિચરી રહ્યો છે (હતો) (૨૫૯) ત્યારે મહાશતકની પની રેવતી ગાથાપતિની નશામા ઉન્મત્ત થઇને યાવત્ પોતાના ઓઢવાના વસ્ત્રને આમતેમ ખેચતી પોષધશાળામા મહાશતકની પાસે આવી બે ત્રણવાર એ પૂર્વોક્ત મોહ અને ઉન્માદને ઉત્પન્ન કરનારી વાતો કહી (૨૬૦) એમ બે ત્રણ વાર કહેતા મહશતકે ક્રોધિત થઇને અવધિજ્ઞાનનો પ્રયોગ કર્યો, તે પ્રયોગ

आभोएइ, आभोइत्ता रेवइ गाहावइणिं एवं वयासी-जाव उववज्जिहिसि। नो खलु कप्पइ गोयमा! समणोवासगस्स अपच्छिम जाव झूसियसरीरस्स भत्तपाणपडियाइक्खियस्स परो सतेहिं तच्चेहि तहिएहि सब्भूएहिं अणिट्ठेहिं अकंतेहि अप्पिएहिं अमणुण्णेहि अमणामेहि वागरणेहिं वागरित्तए, त गच्छ णं देवाणुप्पिया! तुम महासययं समणोवासय एवं वयाहि नो खलु देवाणुप्पिया! कप्पइ

आभोगयति, आभोग्य रेवतीं गाथापत्नीमेवमवादीत् यावदुत्पत्स्यसे। नो खलु कल्पते गौतम! श्रमणोपासकस्याऽपश्चिमयावज्जोषितशरीरस्य भक्तपानप्रत्याख्यातस्य परः सद्भिस्तत्त्वैस्तथ्यैः सद्भूतैरनिष्टैरकान्तैरप्रियैरमनोज्ञैरमन-आपैर्व्याकरणैर्व्याकर्तुं, तद्गच्छ खलु देवानुप्रिय! त्वं महाशतकं श्रमणोपासकमेवं वद नो खलु देवानुप्रिय!

टीका-सद्भिः'=विद्यमानैः, तथ्यैः'=यथोक्तप्रकारैरेव नतु न्यूनाधिकैः, सद्भूतैः =यथार्थस्वरूपैः, अनिष्टैः=अकाङ्क्षितैः, अकान्तैः=असुन्दरैः, अप्रियैः'=अप्रीतिकारकैः, अमनोज्ञैः=मनसाऽप्यनभिलषितैः, अमनआपैः=मनसाऽपि प्राप्तुमयोग्यैः, व्याकरणैः =वाक्यप्रयोगैः, व्याकृता=प्रतिपादिता ॥२५८-२६१॥

अवधिज्ञानका प्रयोग किया, प्रयोग करके उस अवधिज्ञान द्वारा सब हाल जाना, जानकर रेवती गाथापतिनीसे कहा-'वही सब बात यावत् पूर्ववत् तू नरकमें उत्पन्न होगी। हे गौतम! अन्तिम सलेखनासे जूषित शरीर वाले, भक्त-पानका पच्चक्खाण किए हुए श्रावकको जो बात सत्य, तत्त्व (खास), तथ्य हो किन्तु दूसरेको अनिष्ट, अकान्त, अप्रिय, अमनोज्ञ और विचार करनेसे भी दुखदायी हो तो ऐसा वचन बोलना नहीं कल्पता। अतः हे देवानुप्रिय! तुम जाओ और महाशतक श्रावकसे

કરીને તે અવધિજ્ઞાન દ્વારા બધી સ્થિતિ જાણી અને રેવતી ગાથાપતિનીને પૂર્વવત્ કહ્યુ કે 'યાવત્ તુ નરકમા ઉત્પન્ન થશે' હે ગૌતમ! અન્તિમ સલેખનાથી જૂષિત શરીરવાળા, ભક્ત-પાનના પચ્ચક્ખાણ કરેલા શ્રાવકને-જે વાત સત્ય, તત્ત્વ, તથ્ય હોય પરન્તુ બીજાને અનિષ્ટ, અકાન્ત, અપ્રિય, અમનોજ્ઞ અને વિચારવાથી પણ દુખદાયી હોય તો એવુ વચન બોલવુ કલ્પતુ નથી માટે હે દેવાનુપ્રિય! તમે

समणोवासगस्स अपच्छिम जाव भत्तपाणपडियाइक्खियस्स परो सतेहिं जाव वागरित्तए। तुमे य णं देवाणुप्पिया ! रेवई गाहावइणी सतेहि४ अणिट्ठेहिं वागरणेहिं५ वागरिया, त णं तुम एयस्स ठाणस्स आलोएहि जाव जहारिह च पायच्छित्त पडिवज्जाहि ॥२६१॥

मूलम्–तए ण से भगव गोयमे समणस्स भगवओ महावीरस्स तहत्ति एयमट्ठ विणएण पडिसुणेइ, पडिसुणित्ता तओ पडिणिक्खमइ, पडिणिक्खमित्ता रायगिहं नयर मज्झं–मज्झेण अणुप्पविसइ, अणुप्पविसित्ता जेणेव महासयगस्स समणोवासयस्स गिहे जेणेव महासयए समणोवासए तेणेव उवागच्छइ ॥२६२॥

कल्पते श्रमणोपासकस्यापश्चिमयावद् भक्तपानप्रत्याख्यातस्य पर' सद्भिर्यावद् व्याकरणैर्व्याकर्त्तु, तत्खलु त्वमेतस्य स्थानस्य (विषये) आलोचय यावद् यथार्हं च प्रायश्चित्त प्रतिपद्यस्व ॥२६१॥

छाया–तत• खलु स भगवान् गौतम• श्रमणस्य भगवतो महावीरस्य 'तथेति' एतमर्थं विनयेन प्रतिशृणोति, प्रतिश्रुत्य ततः प्रतिनिष्क्रामति, प्रतिनिष्क्रम्य राजगृह नगर मध्य मध्येनानुप्रविशति, अनुप्रविश्य यत्रैव महाशतकस्य श्रमणोपासकस्य गृह

कहो कि–देवानुप्रिय ! इस अन्तिम अवस्थामे ऐसे वचन सत्य होने पर भी बोलना नही कल्पता है। तुमने गाथापतिनी रेवतीसे ऐसे कहा है, अत इस विषयमे आलोचना करो, और यावत् यथायोग्य प्रायश्चित्त स्वीकार करो ॥२६१॥

टीकार्थ–'तए ण से भगव गोयमे' इत्यादि ॥ तदनन्तर भगवान् गौतमने श्रमण भगवान् महावीरके कथनको 'तथेति' (ठीक है) कहकर

જાઓ અને મહાશતક શ્રાવકને કહો કે–દેવાનુપ્રિય ! આ અતિમ અવસ્થામા એવા વચન સત્ય હોવા છતા પણ બોલવા કલ્પતા નથી તમે ગાથાપતિની રેવતીને આવુ કહ્યુ છે, માટે એ વિષયમા આલોચના કરો અને યાવત્ યથાયોગ્ય પ્રાયશ્ચિત્ત સ્વીકારો (૨૬૧)

ટીકાર્થ–'तए ण से भगव गोयमे' ત્યાદિ પછી ભગવાન્ ગૌતમે શ્રી શ્રમણ ભગવાન મહાવીરસ્વામીના કથનને તથેતિ' (બરાબર છે) એમ કહીને

तए णं से महासयए समणोवासए भगवं गोयमं एज्जमाणं पासइ, पासित्ता हट्ठ जाव हियए भगवं गोयमं वंदइ नमंसइ ॥ २६३ ॥ तए णं से भगवं गोयमे महासययं एवं वयासी—एवं खलु देवाणुप्पिया! समणे भगवं महावीरे एवमाइक्खइ भासइ पण्णवेइ परूवेइ—'नो खलु कप्पइ देवाणुप्पिया! समणोवासगस्स अपच्छिम जाव वागरित्तए, तुमे णं देवाणुप्पिया! रेवई गाहावइणी संतेहिं जाव वागरिया, तं णं तुमं देवाणुप्पिया! एयस्स ठाणस्स आलोएहि जाव पडिवज्जाहि ॥२६४॥ तए णं से महासयए समणो-

यत्रैव महाशतकः श्रमणोपासकस्तत्रैवोपागच्छति ॥२६२॥ ततः खलु स महाशतकः श्रमणोपासको भगवन्तं गौतममेजमानं पश्यति, दृष्ट्वा हृष्ट यावत् हृदयो भगवन्तं गौतमं वन्दते नमस्यति ॥२६३॥ ततः खलु स भगवान् गौतमो महाशतकमेवमवादीत्–एवं खलु देवानुप्रिय! श्रमणो भगवान् महावीर एवमाख्याति भाषते प्रज्ञापयति प्ररूपयति–"नो खलु कल्पते देवानुप्रिय! श्रमणोपासकस्यापश्चिम यावद्व्याकर्तुं, त्वया खलु देवानुप्रिय! रेवती गाथापत्नी सद्भिर्यावद् व्याकृता,

विनयपूर्वक स्वीकार किया। वे वहांसे चले, चलकर राजगृह नगरमें प्रविष्ट हुए, और जहां महाशतक श्रमणोपासक था वहां पहुँचे ॥२६२॥ महाशतकने भगवान् गौतमको आते देखा तो बहुत प्रसन्न और सन्तुष्ट हुआ, वन्दना की नमस्कार किया ॥२६३॥ भगवान् गौतमने महाशतकसे कहा–"देवानुप्रिय! श्रमण भगवान महावीर ऐसा कहते, भाषण करते, सूचित करते, एव प्ररूपित करते हैं कि–"देवानुप्रिय! अन्तिम संलेखनाधारी श्रावकको ऐसा कहना नहीं कल्पता है।

વિનયપૂર્વક સ્વીકાર્યું અને તેઓ ત્યાંથી ચાલ્યા અને રાજગૃહનગરમાં પ્રવિષ્ટ થયા, અને જ્યાં મહાશતક શ્રમણોપાસક હતો ત્યાં પહોંચ્યા (૨૬૨) મહાશતકે ભગવાન ગૌતમને આવતા જોયા એટલે તે બહુ પ્રસન્ન અને સંતુષ્ટ થયો, વંદના નમસ્કાર કર્યા (૨૬૩) ભગવાન્ ગૌતમે મહાશતકને કહ્યું–" દેવાનુપ્રિય! શ્રમણ ભગવાન મહાવીર એમ કહે છે, ભાષણ કરે છે, સૂચિત કરે છે અને પ્રરૂપિત કરે છે કે, દેવાનુપ્રિય અંતિમ સંલેખનાધારી શ્રાવકને આવું કહેવું કલ્પતું નથી દેવાનુપ્રિય તમે રેવતી

वासए भगवओ गोयमस्स तहत्ति एयमट्ठं विणएणं पडिसुणेइ, पडिसुणित्ता तस्स ठाणस्स आलोएइ जाव अहारिहं च पायच्छित्तं पडिवज्जइ ॥२६५॥ तए णं से भगवं गोयमे महासयगस्स समणोवासयस्स अंतियाओ पडिणिक्खमइ, पडिणिक्खमित्ता रायगिहं नयरं मज्झं मज्झेणं निग्गच्छइ, निग्गच्छित्ता जेणेव समणे भगवं महावीरे तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छित्ता समणं भगवं महावीरं वंदइ नमंसइ, वंदित्ता नमंसित्ता संजमेणं तवसा अप्पाणं भावे

तत्खलु त्वं देवानुप्रिय ! एतस्य स्थानस्याऽऽलोचय यावत्प्रतिपद्यस्व " ॥२६४॥ ततः खलु स महाशतकः श्रमणोपासको भगवतो गौतमस्य 'तथेति' एतमर्थं विनयेन प्रतिशृणोति, प्रतिश्रुत्य तस्य स्थानस्य (विषये) आलोचयति यावद् यथार्हं च प्रायश्चित्तं प्रतिपद्यते ॥२६५॥ ततः खलु स भगवान् गौतमो महाशतकस्य श्रमणोपासकस्यान्तिकात्प्रतिनिष्क्रामति, प्रतिनिष्क्रम्य राजगृहं नगरमध्यं मध्येन निर्गच्छति, निर्गत्य यत्रैव श्रमणो भगवान् महावीरस्तत्रैवोपागच्छति, उपागत्य श्रमणं भगवन्तं महावीरं वन्दते नमस्यति, वन्दित्वा नमस्यित्वा संयमेन तपसाऽऽत्मानं भावयन्

देवानुप्रिय ! तुमने रेवती गाथापतिनीसे ऐसा कहा है, अतः इस विषयमें आलोचना करो यावत् यथायोग्य प्रायश्चित्त लो" ॥२६४॥ महाशतक श्रावकने भगवान् गौतमकी बात विनयपूर्वक 'तहत्ति' कह कर स्वीकार कीया और उसके विषयमें आलोचना तथा यावत् प्रायश्चित्त किया ॥२६५॥ तब भगवान् गौतम महाशतक श्रावकके पाससे लौटे और राजगृह नगरके बीचमें होकर भगवान् महावीरके पास आये। वहां आकर भगवान्को वन्दना-नमस्कार करके वार्ता निवेदन किया। वन्दना

ગાથાપતિનીને એવુ કહ્યુ છે, માટે એ વિષયમા આલોચના કરે યાવત્ યથાયોગ્ય પ્રાયશ્ચિત્ત લ્યો (૨૬૪) આ પ્રમાણે મહાશતક શ્રાવકે ભગવાન્ ગૌતમસ્વામીની વાત વિનયપૂર્વક 'તહત્તિ' તથેતિ (તથેતિ) કહીને સ્વીકારી અને એ વિષયમા આલોચના તથા યાવત્ પ્રાયશ્ચિત્ત કર્યું (૨૬૫) પછી ભગવાન ગૌતમ મહાશતક શ્રાવકની પાસેથી પાછા ફર્યા અને રાજગૃહનગરની વચ્ચે થઈને ભગવાન મહાવીરની પાસે આવ્યા ત્યા આવીને ભગવાનને વદના-નમસ્કાર કર્યા અને સયમ તથા તપથી

माणे विहरइ॥२६६॥तए ण समणे भगव महावीरे अन्नया कयाइ रायगिहाओ नयराओ पडिणिक्खमइ, पडिणिक्खमित्ता वहिया जणवयविहारं विहरइ ॥२६७॥ तए णं से महासयए समणोवासए वहूहिं सील जाव भावेत्ता वीसं वासाइं समणोवासगपरियाय पाउणित्ता, एक्कारस उवासगपडिमाओ सम्म काएण फासित्ता मासियाए सलेहणाए अप्पाण झूसित्ता सट्ठिं भत्ताइ अणसणाए छेदेत्ता आलोइयपडिक्कते समाहिपत्ते कालमासे काल किच्चा सोहम्मे कप्पे अरुणवडिंसए विमाणे देवत्ताए उववन्ने । चत्तारि पलिओवमाइ ठिई । महाविदेहे वासे सिज्झिहिइ ॥२६८॥ निक्खेवो ॥

सत्तमस्स अगस्स उवासगदसाण अट्ठम
अज्झयण समत्त ॥८॥

विहरति ॥२६६॥ तत' खलु श्रमणो भगवान् महावीरोऽन्यदा कदाचिद् राजगृहान्नगरात्प्रतिनिष्क्रामति, प्रतिनिष्क्रम्य वहिर्जनपदविहार विहरति ॥ २६७ ॥ ततः खलु स महाशतकः श्रमणोपासको वहुभिः शील यावद् भावयित्वा विंशति वर्षाणि श्रमणोपासकपर्याय पालयित्वा, एकादशोपासकप्रतिमा. सम्यक् कायेन स्पृष्ट्वा मासिक्या सलेखनयाऽऽत्मान जोषयित्वा षष्टिं भक्तान्यनशनेन छित्त्वा, आलोचित

नमस्कार करके सयम और तपसे आत्माको भाते हुए विचरने लगे ॥२६६॥ तदनन्तर एक समय श्रमण भगवान् महावीर राजगृह नगरसे निकले और देश देश विचरने लगे ॥ २६७ ॥ तव महाशतक श्रावक बहुतसे शील आदिसे यावत् आत्माको भावित करके वीस वर्ष तक श्रावकपर्याय पालकर ग्यारह प्रतिमाओंका भलीभाँति सेवन कर मासिकी (एक मासकी) सलेखनासे आत्माको जूषित (सेवित) कर, साठ

આત્માને ભાવિત કરતા વિચરવા લાગ્યા (૨૬૬) પછી એક સમયે શ્રમણ ભગવાન્ શ્રી મહાવીર પ્રભુ રાજગૃહ નગરથી નીકળ્યા અને દેશેદેશ વિચરવા લાગ્યા (૨૬૭) પછી મહાશતક શ્રાવક ઘણા શીલ આદિ વ્રતથી યાવત્ આત્માને ભાવિત કરીને વીસ વર્ષ સુધી શ્રાવક પર્યાય પાળીને, અગિઆર પ્રતિમાઓને સારી સેવીને, માસિકી (એક માસની) સલેખનાથી આત્માને જૂષિત (સેવિત) કરીને, સાઠ ભકતનુ અનશન

वासए भगवओ गोयमस्स तहत्ति एयमट्ठ विणएणं पडिसुणेइ, पडिसुणित्ता तस्स ठाणस्स आलोएइ जाव अहारिहं च पायच्छित्त पडिवज्जइ ॥२६५॥ तए ण से भगव गोयमे महासयगस्स समणो-वासयस्स अंतियाओ पडिणिक्खमइ, पडिणिक्खमित्ता रायगिह नयर मज्झं मज्झेणं निग्गच्छइ, निग्गच्छित्ता जेणेव समणे भगव महावीरे तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छित्ता समणं भगव महावीर वदइ नमसइ, वदित्ता नमसित्ता सजमेणं तवसा अप्पाण भावे

तत्खलु त्व देवानुप्रिय ! एतस्य स्थानस्याऽऽलोचय यावत्प्रतिपद्यस्व " ॥२६४॥ तत खलु स महाशतकः श्रमणोपासको भगवतो गौतमस्य 'तथेति' एतमर्थं विनयेन प्रतिशृणोति, प्रतिश्रुत्य तस्य स्थानस्य (विषये) आलोचयति यावद् यथार्हं च प्रायश्चित्त प्रतिपद्यते ॥२६५॥ तत खलु स भगवान् गौतमो महाशतकस्य श्रमणो पासकस्यान्तिकात्प्रतिनिष्क्रामति, प्रतिनिष्क्रम्य राजगृह नगरम य म येन निर्गच्छति, निर्गत्य यत्रैव श्रमणो भगवान् महावीरस्तत्रैवोपागच्छति, उपागत्य श्रमण भगवन्त महावीर वन्दते नमस्यति, वन्दित्वा नमस्यित्वा सयमेन तपसाऽऽत्मान भावयन्

देवानुप्रिय ! तुमने रेवती गाथापतिनीसे ऐमा कहा है, अत इस विषयमे आलोचना करो यावत् यथायोग्य प्रायश्चित्त लो" ॥२६४॥ महाशतक श्रावकने भगवान् गौतमकी बात विनयपूर्वक 'तहत्ति' कह कर स्वीकार कीया और उसके विषयमें आलोचना तथा यावत् प्रायश्चित्त किया ॥२६५॥ तब भगवान् गौतम महाशतक श्रावकके पाससे लौटे और राजगृह नगरके बीचमें होकर भगवान् महावीरके पास आये। वहा आकर भगवानको वन्दना-नमस्कार करके वार्ता निवेदन किया। वन्दना-

---

ગાથાપતિનીને એવુ કહ્યુ છે, માટે એ વિષયમા આલોચના કરો યાવત્ યથાયોગ્ય પ્રાયશ્ચિત્ત લ્યો (૨૬૪) આ પ્રમાણે મહાશતક શ્રાવકે ભગવાન્ ગૌતમસ્વામીની વાત વિનયપૂર્વક 'તહત્તિ' તથેતિ (તથેતિ) કહીને સ્વીકારી અને એ વિષયમા આલોચના તથા યાવત્ પ્રાયશ્ચિત્ત કર્યું (૨૬૫) પછી ભગવાન ગૌતમ મહાશતક શ્રાવકની પાસેથી પાછા ફર્યા અને રાજગૃહનગરની વચ્ચે થઈને ભગવાન મહાવીરની પાસે આવ્યા ત્યા આવીને ભગવાનને વદના-નમસ્કાર કર્યા અને સયમ તથા તપથી

॥ नवमाध्ययनम् ॥

मूलम्–नवमस्स उक्खेओ। एव खलु जबू! तेणं कालेणं तेणं समएणं सावत्थी नयरी, कोट्ठए चेइए, जियसत्त राया। तत्थ णं सावत्थीए नयरीए नंदिणीपिया नाम गाहावई परिवसइ, अड्ढे। चत्तारि हिरण्णकोडीओ निहाणपउत्ताओ चत्तारि हिरण्णकोडीओ वुड्ढिपउत्ताओ, चत्तारि हिरण्णकोडीओ पवित्थरपउत्ताओ, चत्तारि वया दस गोसाहस्सिएण वएण। अस्सिणी भारिया ॥२६९॥ सामी समोसढे जहा आणंदो तहेव गिहिधम्म पडिवज्जइ। सामी वहिया०

छाया–नवमस्योत्क्षेपक.। एव खलु जम्बू! तस्मिन काले तस्मिन् समये श्रावस्ती नगरी, कोष्ठक चैत्यम्, जितशत्रू राजा। तत्र खलु श्रावस्त्या नगर्या नन्दिनीपिता नाम गाथापति परिवसति, आढ्यः। चतस्रो हिरण्यकोटयो निधानप्रयुक्ताः, चतस्रो हिरण्यकोटयो वृद्धिप्रयुक्ता, चतस्रो हिरण्यकोटय. प्रविस्तरप्रयुक्ताः, चत्वारो व्रजा दशगोसाहस्रिकेण व्रजेन। अश्विनी भार्या ॥२६९॥ स्वामी समवसृतः। यथाऽऽनन्दस्तथैव गृहिधर्म प्रतिपद्यते। स्वामी वहिः० विहरति ॥२७०॥ ततः

नौवाँ अध्ययन

टीकार्थ–'नवमस्से' त्यादि नौवाका उत्क्षेप पूर्ववत्। सुधर्मा स्वामीने कहा–हे जम्बू! उस काल उस समय श्रावस्ती नगरी, कोष्ठक चैत्य, जितशत्रु राजा था। श्रावस्ती नगरीमे नन्दिनीपिता नामक गाथापति निवास करता था। उसके चार करोड सोनैया खजानेमे, चार करोड व्यापारमे और चार करोड देन लेनमें लगे थे। दस दस हजार गायोके चार गोकुल थे। अश्विनी नामक पत्नी थी ॥ २६९ ॥ स्वामी (भगवान

નવમુ અધ્યયન.

ટીકાર્થ–'નવમસ્સે' ત્યાદિ નવમા અધ્યયનનો ઉત્ક્ષેપ પૂર્વવત સુધર્માસ્વામીએ કહ્યુ હે જબૂ એ કાળે એ સમયે શ્રાવસ્તી નગરી, કોષ્ઠક ચૈત્ય, જિતશત્રુ રાજા હતો. શ્રાવસ્તી નગરીમા નદિનીપિતા નામનો ગાથાપતિ રહેતો હતો તેની પાસે ચાર કરોડ સોનૈયા ખજાનામા, ચાર કરોડ વેપારમા અને ચાર કરોડ લેણુ–દેણુમા હતા દસ–દસ હજાર ગોવર્ગીય પશુઓના ચાર ગોકુળ હતા અશ્વિની નામની પત્ની

प्रतिक्रान्तःसमाधिप्राप्तः कालमासे कालं कृत्वा सौधर्मे कल्पेऽरुणावतंसके विमाने देवतयोपपन्नः। चत्वारि पल्योपमानि स्थितिः। महाविदेहे वर्षे सेत्स्यति ॥२६८॥ निक्षेपः ॥

सप्तमस्याङ्गस्योपासकदशानामष्टममध्ययनं समाप्तम् ॥८॥

— ❀ —

व्याख्या सुस्पष्टा ॥ २६२-२६८ ॥

इतिश्री-विश्वविख्यात-जगद्वल्लभ-प्रसिद्धवाचक-पञ्चदशभाषाकलितललितकलापालापक-प्रविशुद्धगद्यपद्यनैकग्रन्थनिर्मापक-वादिमानमर्दक-श्रीशाहुछत्रपति कोल्हापुरराजप्रदत्त-"जैनशास्त्राचार्य"-पदभूषित-कोल्हापुरराजगुरु बालब्रह्मचारी जैनशास्त्राचार्य जैनधर्मदिवाकर पूज्य-श्री घासीलाल-व्रति-विरचितायामुपासकदशाङ्गसूत्रस्याऽगारधर्मसञ्जीवन्याख्याया व्याख्यायामष्टम महाशतकाख्यमध्ययनं समाप्तम् ॥ ८ ॥

भक्तका अनशन करके, आलोचना प्रतिक्रमण किया हुआ समाधि-पूर्वक यथासमय काल करके सौधर्मकल्पके अरुणावतंसकविमानमें देवपने उत्पन्न हुआ ॥ उसकी चार पल्योपम स्थिति है। महाविदेह क्षेत्रमे सिद्ध होगा ॥ २६८ ॥ निक्षेप पूर्ववत् ॥

०

सातवें अंग उपासकदशाके आठवें अध्ययनकी अगारसञ्जीवनी-टीकाका हिन्दी भाषानुवाद समाप्त ॥ ८ ॥

કરીને, આલોચના પ્રતિક્રમણ કરી સમાધિપૂર્વક યથાસમય કાળ કરી, સૌધર્મકલ્પના અરૂણાવતંસક વિમાનમા દેવપણે ઉત્પન્ન થયો એની ચાર પલ્યોપમ સ્થિતિ છે મહાવિદેહ ક્ષેત્રમા સિદ્ધ થશે (૨૬૮) નિક્ષેપ પૂર્વવત

ઇતિ શ્રી ઉપાસકદશાંગસૂત્રના આઠમા અધ્યયનની અગારસઞ્જીવની વ્યાખ્યાનો ગુજરાતી-ભાષાનુવાદ સમાપ્ત (૮)

❀

नानात्वमरुणगवे विमाने उपपातः। महाविदेहे वर्षे सेत्स्यति ॥२७२॥ निक्षेपः॥

सप्तमस्याङ्गस्योपासकदशानां नवममध्ययनं

समाप्तम् ॥ ९ ॥

— * —

इतिश्री-विश्वविख्यात-जगद्वल्लभ-प्रसिद्धवाचक-पञ्चदशभाषाकलितललितकलापा-
लापक-प्रविशुद्धगद्यपद्यनैकग्रन्थनिर्मापक-वादिमानमर्दक-श्रीशाहूछत्रपति-
कोल्हापुरराजप्रदत्त-"जैनशास्त्राचार्य"-पदभूषित-कोल्हापुरराजगुरु
बालब्रह्मचारि-जैनाचार्य-जैनधर्मदिवाकर-पूज्य-श्री घासीलाल-
व्रति-विरचितायामुपासकदशाङ्गसूत्रस्याऽगारधर्मसञ्जीवन्या
ख्याया व्याख्यायां नवमं नन्दीनीपित्राख्यमध्ययनं

समाप्तम् ॥ ९ ॥

*

कुटुम्ब का भार सौंपा। अपने धर्मप्रज्ञप्ति स्वीकार की। बीस वर्ष तक श्रावकपनका पालन किया। अरुणगव विमानमें उत्पन्न हुआ। महाविदेह क्षेत्रमें सिद्ध होगा ॥२७२॥ निक्षेप पूर्वकी तरह ॥

सातवाँ अंग उपासकदशाके नौवे अध्ययनकी अगारसञ्जीवनी
टीकाका हिन्दी-भाषानुवाद समाप्त ॥ ९ ॥

❀

धर्मप्रज्ञप्तिनो स्वीकार कर्यो वीस वर्ष सुधी श्रावकपणु पालन कर्युं अरुणगव विमानमां उत्पन्न थयो. महाविदेह क्षेत्रमां सिद्ध थशे (२७२) निक्षेप पूर्ववत्

સાતમા અંગ ઉપાસકદશાના નવમા અધ્યયનની અગાર-
સંજીવની ટીકાનો ગુજરાતી-અનુવાદ સમાપ્ત ૯

❀

विहरइ ॥२७०॥ तए णं से नंदिणीपिया समणोवासए जाए जाव विहरइ ॥२७१॥ तए णं तस्स नंदिणीपियस्स समणोवासयस्स बहूहिं सीलवयगुण जाव भावेमाणस्स चोद्दस संवच्छराइं वइक्कंताइं। तहेव जेट्ठं पुत्तं ठवेइ। धम्मपण्णत्तिं०। वीसं वासाइं परियागं। नाणत्तं अरुणगवे विमाणे उववाओ। महाविदेहे वासे सिज्झिहिइ ॥२७१॥ निक्खेवो ॥

सत्तमस्स अंगस्स उवासगदसाणं नवमं अज्झयणं
॥ समत्तं ९॥

खलु स नन्दिनीपिता श्रमणोपासको जातो यावद्विहरति ॥२७१॥ ततः खलु तस्य नन्दिनीपितुः श्रमणोपासकस्य बहुभिः शीलव्रतगुण-यावद् भावयतश्चतुर्दशसंवत्सरा व्युत्क्रान्ताः। तथैव ज्येष्ठं पुत्रं स्थापयति। धर्मप्रज्ञप्तिम् विंशतिं वर्षाणि पर्यायम्।

महावीर) पधारे। नन्दिनीपिताने आनन्दकी भाँति गृहस्थ धर्म स्वीकार किया। स्वामी बाहर (नाना देशोंमे) विहार करने लगे॥ २७०॥ नन्दिनीपिता जीव अजीवका जानकार श्रावक हो गया यावत् विचरते रहा ॥ २७१ ॥ इस प्रकार विविधशील, व्रत गुणव्रत, आदिका पालन करते हुए चौदह वर्ष बीत गए। तब आनन्दकी तरह ज्येष्ठपुत्रको

હતી (૨૬૯) સ્વામી (ભગવાન મહાવીર) પધાર્યા નન્દિનીપિતાએ આનન્દની પેઠે ગૃહસ્થધર્મ સ્વીકાર્યો સ્વામી બહાર (જુદા જુદા દેશોમા) વિહાર કરવા લાગ્યા (૨૭૦) નન્દિનીપિતા જીવ-અજીવનો જાણકાર શ્રાવક થયો, યાવત્ વિચરતો રહ્યો (૨૭૧) એ પ્રમાણે વિવિધ શીલ, વ્રત ગુણવ્રત, આદિનુ પાલન કરતા ચૌદ વર્ષ વીતી ગયા, ત્યારે આનન્દની પેઠે વડા પુત્રને કુટુંબનો ભાર સોપ્યો, અને પોતે

सामी समोसढे। जहा आणंदो तहेव गिहिधम्मं पडिवज्जइ। जहा कामदेवो तहा जेट्ठं पुत्तं ठवेत्ता पोसहसालाए समणस्स भगवओ महावीरस्स धम्मपण्णत्तिं उवसंपज्जित्ताणं विहरइ। नवरं निरुवसग्गाओ एक्कारस वि उवासगपडिमाओ तहेव भाणियव्वाओ। एवं कामदेवगमेणं नेयव्वं जाव सोहम्मे कप्पे अरुणकीले विमाणे देवत्ताए उववन्ने। चत्तारि पलिओवमाइं ठिई। महाविदेहे वासे सिज्झिहिइ ॥२७४॥

स्वामी समवसृतः। यथाऽऽनन्दस्तथैव गृहिधर्मं प्रतिपद्यते। यथा कामदेवस्तथा ज्येष्ठं पुत्रं स्थापयित्वा पोषधशालायां श्रमणस्य भगवतो महावीरस्य धर्मप्रज्ञप्तिमुपसम्पद्य विहरति, नवरं निरुपसर्गा एकादशाप्युपासकप्रतिमास्तथैव भणितव्याः। एवं कामदेवगमेन नेतव्यं यावत्सौधर्मे कल्पेऽरुणकीले विमाने देवतयोपपन्नः। चत्वारि पल्योपमानि स्थितिः। महाविदेहे वर्षे सेत्स्यति ॥२७४॥

महावीर प्रभु पधारे। शालेयिकापिताने आनन्दकी भाँति गृहस्थधर्म धारण किया, और कामदेवकी तरह बडे लडकेको कुटुम्बका भार सम्भलाकर आप पोषधशालामें श्रमण भगवान् महावीरकी धर्मप्रज्ञप्ति अंगीकार कर विचरने लगा। अन्य श्रावकोंकी अपेक्षा इसके जीवनमें विशेषता यह है कि इसे किसी प्रकारका उपसर्ग न हुआ। विना उपसर्ग ही इसने श्रावककी ग्यारह पडिमाओंका पालन किया। सौधर्मकल्पके अरुणकील विमानमें देवरूपसे उत्पन्न हुआ। वहा चार पल्योपमकी स्थिति है। महाविदेह क्षेत्रमें सिद्ध होगा। शेष सब कथन कामदेवके समान ही है ॥२७४॥

સ્વામી પધાર્યા શાલેયિકાપિતાએ આનંદની પેઠે ગૃહસ્થ ધર્મ ધારણ કર્યો અને કામદેવની પેઠે મોટા પુત્રને કુટુંબનો ભાર ભળાવીને પોતે પોષધશાળામા શ્રમણ ભગવાન મહાવીરની ધર્મપ્રજ્ઞપ્તિ અંગીકાર કરી વિચરવા લાગ્યો. બીજા શ્રાવકોની અપેક્ષાએ તેના જીવનમા વિશેષતા એ છે કે તેને કોઈ પ્રકારનો ઉપસર્ગ ન થયો. ઉપસર્ગ વિના જ તેણે શ્રાવકની અગિઆર પડિમાઓનુ પાલન કર્યું. સૌધર્મકલ્પના અરૂણકીલ વિમાનમા દેવરૂપે ઉત્પન્ન થયો. ત્યા ચાર પલ્યોપમની સ્થિતિ છે. મહાવિદેહ ક્ષેત્રમા સિદ્ધ થશે. બાકી બધુ કથન કામદેવની પેઠે સમજી લેવુ (૨૭૪)

॥ दशमाध्ययनम् ॥

सम्प्रति दशममध्ययनं समारभ्यते 'दसमस्स' इत्यादि ॥

मूलम्–दसमस्स उक्खेवो । एवं खलु जंबू ! तेणं कालेणं तेणं समएणं सावत्थी नयरी, कोट्ठए चेइए, जियसत्तू राया। तत्थ णं सावत्थीए नयरीए सालिहीपिया नाम गाहावई परिवसइ, अड्ढे, दित्ते०। चत्तारि हिरण्णकोडीओ, निहाणपउत्ताओ चत्तारि हिरण्णकोडीओ वुड्ढिपउत्ताओ, चत्तारि हिरण्णकोडीओ पवित्थरउपत्ताओ, चत्तारि वया दसगोसाहस्सिएण वएण, फग्गुणी भारिया ॥२७३॥

छाया–दशमस्योत्क्षेपः। एवं खलु जम्बूः ! तस्मिन् काले तस्मिन् समये श्रावस्ती नगरी, कोष्ठक चैत्यम्, जितशत्रू राजा। तत्र खलु श्रावस्त्यां नगर्यां शालेयिकापिता नाम गाथापतिः परिवसति । आढ्यो दीप्त'० । चतस्रो हिरण्यकोटयो निधानप्रयुक्ताः, चतस्रो हिरण्यकोटयो वृद्धिप्रयुक्ताः, चतस्रो हिरण्यकोटयः प्रविस्तरप्रयुक्ताः, चत्वारो व्रजा दशगोसाहस्रिकेण व्रजेन। फाल्गुनी भार्या ॥२७३॥

॥ दसवाँ अध्ययन ॥

टीकार्थ–'दसमस्से' त्यादि। दसवें अध्ययनका उत्क्षेप पूर्ववत्। सुधर्मा स्वामी बोले–हे जम्बू ! उसकाल उस समय, श्रावस्ती नगरी, कोष्ठक चैत्य, और जितशत्रु राजा था। उस श्रावस्ती नगरीमें शालेयिकापिता नामक गाथापति निवास करता था। उसके चार करोड सोनैया खजानेमे थे, चार करोड व्यापारमें लगे थे और चार करोड लेन देनमे लगे थे। दस दस हजार गायोंके चार गोकुल थे। उसकी पत्नीका नाम फाल्गुनी था ॥२७३॥

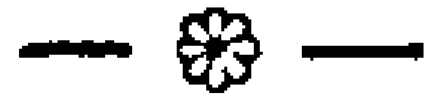
દશમુ અધ્યયન

ટીકાર્થ–'दसमस्से' ઇત્યાદિ દશમા અધ્યયનનો ઉત્ક્ષેપ પૂર્વવત્ સુધર્માસ્વામી બોલ્યા હે જંબૂ ! એ કાળે એ સમયે, શ્રાવસ્તી નગરી, કોષ્ઠક ચૈત્ય અને જિતશત્રુ રાજા હતો એ શ્રાવસ્તી નગરીમા શાલેયિકાપિતા નામક ગાથાપતિ રહેતો હતો તેની પાસે ચાર કરોડ સોનૈયા ખજાનામા હતા, ચાર કરોડ વેપારમા લાગેલા હતા અને ચાર કરોડ લેણ-દેણમા રોકાયેલા હતા દસ-દસ હજાર ગોવર્ગીય પશુઓના ચાર ગોકુળ હતા એની પત્નીનુ નામ ફાલ્ગુની હતુ (૨૭૩)

उपासकदशानां सप्तमस्याङ्गस्यैकः श्रुतस्कन्धो, दशाऽध्ययनानि एकस्वरकाणि, दशस्वेव दिवसेषूद्दिश्यन्ते ॥

सप्तमस्याङ्गस्योपासकदशानां दशममध्ययनं
समाप्तम् ॥ १० ॥

॥ उपासकदशाः समाप्ताः ॥

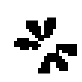
टीका स्पष्टा ॥ २७३–२७६ ॥

इतिश्री–विश्वविख्यात–जगद्वल्लभ–प्रसिद्धवाचक–पञ्चदशभाषाकलितललितकलापा-
लापक–प्रविशुद्धगद्यपद्यनैकग्रन्थनिर्मापक–वादिमानमर्दक–श्रीशाहूछत्रपति–
कोल्हापुरराजप्रदत्त–"जैनशास्त्राचार्य"–पदभूषित–कोल्हापुरराजगुरु'
बालब्रह्मचारि–जैनाचार्य–जैनधर्मदिवाकर–पूज्य–श्री घासीलाल-
व्रति विरचितायामुपासकदशाङ्गसूत्रस्याऽगारधर्मसञ्जीवन्या
ख्यायां व्याख्यायां दशमं शालेयिकापित्राख्यमध्ययनं
समाप्तम् ॥ १० ॥

इस उपासकदशा नामक सातवें अंगमें एक श्रुतस्कन्ध है, और दस अध्ययन हैं। देशविरतिका कथन करनेके कारण ये सब अध्ययन एक स्वर (एक समान) हैं। दस दिनोंमें इन दस अध्ययनोंका उपदेश किया जाता है ॥

सातवें अंग उपासकदशाके दसवें अध्ययनकी अगारसञ्जीवनी
टीकाका हिन्दी–भाषानुवाद समाप्त ॥१०॥

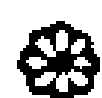
॥ इति श्री उपासकदशाङ्गसूत्रका हिन्दीभाषानुवाद सम्पूर्ण ॥

આ ઉપાસકદશા નામક સાતમા અંગમા એક શ્રુતસ્કંધ છે અને દસ અધ્યયન છે દેશવિરતિનુ કથન કરવાને કારણે એ બધા અધ્યયન એકસ્વર(એક સમાન) છે દસ દિવસમા એ દસ અધ્યયનોનો ઉપદેશ કરવામા આવે છે

સાતમા અંગ શ્રી ઉપાસકદશાના દસમા અધ્યયનની
અગારસંજીવની ટીકાનો ગુજરાતી–
ભાષાનુવાદ સમાપ્ત (૧૦)

ઈતિ શ્રી ઉપાસકદશાંગ સૂત્રનો ગુજરાતી અનુવાદ સમાપ્ત

(उपसहार·)

दसण्ह वि पणरसमे संवच्छरे वट्टमाणाणं चिंता। दसण्ह वि वीसं वासाइ समणोवासयपरियाओ ॥ २७५ ॥ एव खलु जंबू! समणेण जाव सपत्तेण सत्तमस्स अगस्स उवासगदसाणं दसमस्स अज्झयणस्स अयमट्ठे पण्णत्ते ॥ २७६ ॥

उवासगदसाणं सत्तमस्स अंगस्स एगो सुयक्खंधो, दस अज्झयणा एक्कसरगा, दससु चेव दिवसेसु उद्दिस्सति।

सत्तमस्स अगस्स उवासगदसाण दसम अज्झयण समत्त ॥१०॥

॥ उवासगदसाओ समत्तओ ॥

दशानामपि पञ्चदशे सवत्सरे वर्त्तमानाना चिन्ता। दशानामपि विंशतिं वर्षाणि श्रमणोपासकपर्यायः ॥ २७५ ॥ एव खलु जम्बूः? श्रमणेन यावत्समाप्तेन सप्तमस्याङ्गस्योपासकदशाना दशमस्याऽध्ययनस्यायमर्थ प्रज्ञप्तः ॥२७६॥

उपसंहार

दसों श्रावकोंको पन्द्रहवें वर्षमें कुटुम्बका भार परित्याग कर विशिष्ट-धर्म साधनकी चिन्ता (विचार) हुई। दसोंने बीस बीस वर्ष पर्यन्त श्रावकपन पाला ॥ २७५ ॥

आर्यसुधर्मा-स्वामीने जम्बू-स्वामीसे कहा-" हे जम्बू! यावत् सिद्धिगति नामक स्थानको प्राप्त श्रमण भगवान् महावीरने सातवें अग उपासकदशाके दसवें अध्ययनका यही अर्थ प्ररूपित किया है ॥२७६॥

---

१ तीर्थंकर भगवान् अर्थागमका उपदेश करते है, इसी लिए सर्वत्र यही कहा गया है कि-"अमुक अध्ययनका अमुक अर्थ कहा है" ॥

ઉપસંહાર

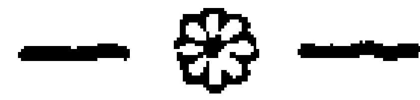
દસેય શ્રાવકોને પંદરમા વર્ષે કુટુંબના ભારનો પરિત્યાગ કરીને વિશિષ્ટ-ધર્મ સાધનનો વિચાર થયો. દસેએ વીસ-વીસ વર્ષ સુધી શ્રાવકપણું પાળ્યું (૨૭૫)

આર્ય સુધર્મા સ્વામીએ જંબૂસ્વામીને કહ્યું " હે જંબૂ? યાવત્ સિદ્ધિ ગતિ નામક સ્થાનને પ્રાપ્ત શ્રમણ ભગવાન મહાવીરે સાતમા અંગ ઉપાશક દશાના દસમા અધ્યયનનો એજ અર્થ પ્રરૂપિત કર્યો છે ,, (૨૭૬)

તીર્થંકર ભગવાન્ અર્થાગમનો ઉપદેશ કરે છે, તેથી સર્વત્ર એમ કહેવામાં આવ્યું છે કે અમુક અધ્યયનનો અમુક અર્થ કહ્યો છે'

उपासकदशाना सप्तमस्याङ्गस्यैकः श्रुतस्कन्धो, दशाऽध्ययनानि एकस्वरकाणि, दशस्वेव दिवसेपूद्दिश्यन्ते ॥

सप्तमस्याङ्गस्योपासकदशाना दशममध्ययन
समाप्तम् ॥ १० ॥
॥ उपासकदशा' समाप्त॰ ॥

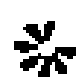

टीका स्पष्टा ॥ २७३-२७६ ॥

इतिश्री-विश्वविख्यात-जगद्वल्लभ-प्रसिद्धवाचक-पञ्चदशभाषाकलितललितकलापा-
लापक-प्रविशुद्धगद्यपद्यनैकग्रन्थनिर्मापक-वादिमानमर्दक-श्रीशाहूछत्रपति-
कोल्हापुरराजप्रदत्त-"जैनशास्त्राचार्य"-पदभूपित-कोल्हापुरराजगुरु'
वालब्रह्मचारि-जैनाचार्य-जैनधर्मदिवाकर-पूज्य-श्री घासीलाल-
व्रति विरचितायामुपासकदशाङ्गसूत्रस्याऽगारधर्मसञ्जीवन्या
ख्यायां व्याख्यायां दशम शालेयिकापित्राध्ययम ध्ययन
समाप्तम् ॥ १० ॥

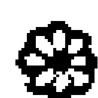
इस उपासकदशा नामक सातवें अगमे एक श्रुतस्कन्ध है, और दस अध्ययन हैं। देशविरतिका कथन करनेके कारण ये सब अध्ययन एक स्वर (एक समान) हैं। दस दिनोंमें इन दस अध्ययनोंका उपदेश किया जाता है ॥

सातवें अग उपासकदशाके दसवें अध्ययनकी अगारसञ्जीवनी
टीकाका हिन्दी-भापानुवाद समाप्त ॥१०॥
॥ इति श्री उपासकदशाङ्गसूत्रका हिन्दीभाषानुवाद सम्पूर्ण ॥

આ ઉપાસકદશા નામક સાતમા અગમા એક શ્રુતસ્કધ છે અને દસ અધ્યયન છે દેશવિરતિનુ કથન કરવાને કારણે એ બધા અધ્યયન એકસ્વર-(એક સમાન) છે દસ દિવસમા એ દસ અધ્યયનોનો ઉપદેશ કરવામા આવે છે

સાતમા અગ શ્રી ઉપાસકદશાના દસમા અધ્યયનની
અગારસજીવની ટીકાનો ગુજરાતી-
ભાષાનુવાદ સમાપ્ત (૧૦)
ઈતિ શ્રી ઉપાસકદશાગ સૂત્રનો ગુજરાતી અનુવાદ સમાપ્ત

उपासकदशाङ्गसूत्रस्येमा पूर्वाचार्यप्रणीता
संग्रहगाथा—

वाणियगामे चंपा दुवे य वाणारसीए नयरीए ।
आलभिया य पुरवरी कंपिल्लपुरं च बोद्धव्वं ॥ १ ॥
पोलासं रायगिहं सावत्थीए पुरीए दोन्नि भवे ।
एए उवासगाणं नयरा खलु होंति बोद्धव्वा ॥ २ ॥
सिवनंद भद्द-सामा धन्न-बहुल-पूस-अग्गिमित्ता य ।
रेवइ अस्सिणि तह फग्गुणी य भज्जाण नामाइं ॥३॥

वाणिज्यग्रामे चम्पा, द्वौ च वाराणस्यां नगर्याम् ।
आलभिका च पुरवरी, काम्पिल्यपुरं च बोद्धव्यम् ॥ १ ॥
पोलासं राजगृहं श्रावस्त्यां पुर्यां द्वावभवताम् ।
एतान्युपासकानां नगराणि खलु भवन्ति बोद्धव्यानि ॥ २ ॥

उपासकदशाङ्ग सूत्रके पूर्वाचार्यप्रणीत
संग्रहगाथाओंका भाषान्तर

श्रावकोंके नाम—दश श्रावकोंके नाम नगर, भार्या, उपसर्ग, व्रतान्तर, ममत्वरूप विभूति परिमाण, अभिग्रहसंख्या, अवधिज्ञान की मर्यादा, प्रतिमाएं और आगामी भवोंका विवरण इसप्रकार है।

नाम—१ पहला श्रावक आनंद २ दूसरा कामदेव ३ तीसरा चूलिनी पिता ४ चौथा सुरादेव ५ पांचवा चुल्लशतक ६ छठा कुंडकौलिक ७ सातवां सकडालपुत्र ८ आठवां महाशतक ९ नौवा नन्दिनी पिता और १० दसवां शालिनी पिता।

नगरो के नाम—१ आनद का नगर वाणियगाव २ कामदेव की चंपानगरी ३ चुलिनी पिता की वाराणसीनगरी ४ सुरादेव की [illegible] यो में श्रेष्ठ आलभिकानगरी [illegible] पोलासपुर ८ महाशतकका [illegible] नगरी और १० शालिनी

ओहिण्णाण पिसाए, माया-वाहि-धण-उत्तरिज्जे य ।
भज्जा य सुव्वया दुव्वया निरुवसग्गया दोन्नि ॥४॥
अरुणे अरुणाभे खलु, अरुणप्पह अरुणकंत-सिट्ठे य ।
अरुणज्झए य छट्ठे, भूय-वडिंसे गवे कीले ॥ ५ ॥

शिवानन्दा-भद्रा-श्यामा, धन्या बहुला पूषा ऽग्निमित्राच ।
रेवती अश्विनी तथा फाल्गुनी च भार्याणा नामानि ॥ ३ ॥
अवधिज्ञान, पिशाचो माता-व्याधि-धनो त्तरीयक च ।
भार्या च सुव्रता दुर्व्रता निरुपसर्गकौ द्वौ ॥ ४ ॥
अरुणेऽरुणाभे खलु, अरुणप्रभा ऽरुणकान्त शिष्टे च ।
अरुणध्वजे च षष्ठि भूता ऽवतसको गव कील. ॥ ५ ॥

भार्याओंके नाम-१ आनद श्रावककी भार्या शिवानदा २ कामदेवकी भार्या भद्रा ३ चुलनी पिताकी भार्या श्यामा ४ सुरादेवकी भार्या धन्या ५ चुल्लशतक की भार्या बहुला ६ कुडकौलिककी भार्या पूषा ७ सद्दालपुत्र की भार्या अग्निमित्रा ८ महाशतक की भार्या रेवती ९ नदिनीपिता की भार्या अश्विनी और १० शालिनी पिताकी भार्या फाल्गुनी ॥३॥

उपसर्ग-१ आनदको देवकृत उपसर्ग हुआ तथा अवधिज्ञान हुवा २ कामदेवको देवकृत पिशाच, गज और सर्पका उपसर्ग हुवा ३ चुलनीपिताको देवकृत उपसर्ग और माताने प्रतिबोधदिया ४ सुरादेवको देवकृत उपसर्ग, में देवने व्याधिकी धमकी दी ५ चुल्लशतकको देवकृत उपसर्ग में देवने धनहरण कियेजानेकी धमकीदी ६ कुडकौलिकको देवकृत उपसर्ग, में देवद्वारा वस्त्र (दुपट्टा) और नाममुद्रिकाका अपहरण हुवा। ७ सद्दालपुत्रको देवकृत उपसर्ग, और उसे अपनी अग्निमित्रा नामकी सुव्रताभार्याने व्रतमे स्थिर किया ८ महाशतकको अपनी रेवती नामकी दुर्व्रता (दुराचारिणी) भार्या द्वारा उपसर्ग और अवधिज्ञान ९-१० नदिनीपिता और शालिनी पिता इन दोनोको कोई उपसर्ग नहीं हुवा ॥४॥

गत्यन्तर-इन्होंही श्रावक सलेखना मरणसे सौधर्म नामके प्रथम देवलोकमें जहा उत्पन्न हुए उन विमानों के नाम-१ आनन्द श्रावक सौधर्म देवलोकमे अरुण नामके विमानमें उत्पन्न हुवा। २ कामदेव अरुणाभ विमानमें ३ चूलनीपिता अरुणप्रभ विमानमें ४ सुरा

चाली सट्ठि असीई, सट्ठी सट्ठी य सट्ठि दससहस्सा ।
असीइ चत्ता चत्ता, वए एयाण य सहस्सा ण ॥ ६ ॥
बारस अट्ठारस चउ,-वीस तिण्हं अट्ठरस नेय ।
धन्नेण तिचउवीस, बारस बारस य कोडीओ ॥७॥

चत्वारिंशत्, षष्टिः, अशीति, षष्टि षष्टिश्च षष्टिर्दशसहस्राणि ।
अशीतिश्चत्वारि चत्वारि व्रज एतेषां च सहस्राणि ॥ ६ ॥
द्वादश अष्टादश, चतुर्विंशतिः, त्रयाणां च, अष्टादश ज्ञेयाः ।
धनेन तिस्रः, चतुर्विंशतिः, द्वादश द्वादश च कोटयः ॥७॥

देव अरुणकान्त विमानमें ५ चुल्लशतक अरुणशिष्ट विमानमे ६ कुण्डकौलिक अरुणध्वज विमानमें ७ सद्दालपुत्र अरुणभूत विमानमे ८ महाशतक अरुणावतंस विमानमे ९ नदिनीपिता अरुणगव विमानमे और १० शालिनीपिता अरुणकील नामके देवविमानमे उत्पन्न हुवा।

व्रजसख्या–गायोंके समुदायको व्रज कहते है। एक व्रजमें दस हजार गाये होती है। १ आनद श्रावक के ४ चार गोकुल (४०००० गायें थी)। २ कामदेव के ६ छ गोकुल(६०००० गायें)। ३ चुलिनी पिताके आठ गोकुल (८०००० गाये)। ४ सुरादेवके ६ छ-गोकुल (६०००० गाये)। ५ पाचवें चुल्लशतक के ६ छ गोकुल (६०००० गायें कुडकौलिकके ६ छ गोकुल (६०००० गाये)। ७ सद्दालपुत्रके १ एक गोकुल (१०००० गाये)। ८ महाशतक के ८ आठ गोकुल (८०००० गायें) ९ नदिनीपिता के ४ चार गोकुल (४०००० गाये)। और १० शालिनीपिता के ४ चार गोकुल (४०००० गाये) थीं॥६॥

वैभव परिमाण–१ आनद श्रावक के बारहकोटि सुवर्णमुद्रा थी (दीनारे) धन थो। २ कामदेव के अठारह कोटि दीनारे ३ चुलिनी पिताके चौवीसकोटि दीनारे ४ सुरादेव के अठारह कोटि दीनारे ५ चुल्लशतकके अठारह कोटि दीनारे ६ कुडकौलिक के अठारह कोटि दीनारे ७ सद्दालपुत्र के तीन कोटि दीनारे ८ महाशतकके चौवीस कोटि दीनारे। ९ नदिनी पिताके बारह कोटि दीनारे और शालिनी पिताके बारह कोटि दीनारेथीं॥७॥

५ बोलोकी मर्यादा इन दश श्रावकोंने की जिनमें से

१ वाहन(पगरखी आदि) २ वाहन ३ शयन ४ सचित्त और ५ द्रव्य इन पाच बोलोकी मर्यादा तो इसी सूत्रमें इच्छापरिमाण विधिप्रकरणसे जानलेना। और गाथामें निर्दिष्ट इक्कीस २१ बोलोकी मर्यादा इस प्रकार है–

उल्लण-दंतवण फले, अभिंगणुव्वट्टणे सिणाणे य ।
वत्थ विलेवण पुप्फे, आभरणे धूव पेज्जाए ॥ ८ ॥
भक्खोयण सूव घए सागे माहुरय जिमण पाणे य ।
तंबोले इगवीस, आणंदाईण अभिग्गहा ॥ ९ ॥

आर्द्रनयनिका-दन्तपवन फले, अभ्यङ्गनोद्वर्त्तनयोः स्नाने च ।
वस्त्र विलेपन पुष्पे, आभरणे धूपपेययो ॥ ८ ॥
भक्ष्यो दन सूप घृते शाके, माधुरकजेमन पाने च ।
ताम्बूले, एकविंशतिरानन्दादीनामभिग्रहाः ॥ ९ ॥

१ उल्लणिया (आर्द्रनयनिका) विधिमें अंगपोंछने का तोलिया के सिवाय सबका त्याग २ दंतवन विधिमें गीली मधुयष्टि जेठीमधु के सिवाय सबका त्याग ३ फल विधिमें मीठा आंवला के सिवाय सबका त्याग ४ अभ्यंग (तैलमर्दन) विधिमे शतपाकसहस्रपाक तैल के सिवाय सबका त्याग ५ उद्वर्तन (उबटना) विधिमें सुगन्धियुक्त गेहूँ आदि के चूर्ण (आटे) के सिवाय सबका त्याग ६ मज्जनविधि (स्नान) मे आठ बडे कलशो के सिवाय सबका त्याग ७ वस्त्र विधिमें दो रूईसे बने वस्त्रों के सिवाय सबका त्याग ८ विलेपन विधिमे अगर चन्दनकुकुमादिके विलेपन के सिवाय सबका त्याग ९ पुष्पविधिमें कमल और चमेली के पुष्पोंकी माला के सिवाय सबका त्याग १० आभरणविधिमे दो कुंडल और एक नाममुद्रा (अंगूठी) के सिवाय सबका त्याग ११ धूप विधिमें अगुरु लोबान के धूपके सिवाय सबका त्याग १२ भोजनपेय विधिमे मूग आदिदालोंका झोल और चावल का मंड के सिवाय सबका त्याग १३ भक्ष्यविधिमे घेवर और खाजा पक्वान्नके सिवाय सबका त्याग १४ ओदनविधिमे कलमशालि (साठी चावलो के भात) के सिवाय सबका त्याग १५ सूपविधिमे मूग उडद और मटर की दाल के सिवाय सबका त्याग १६ घृतविधिमें शरद्-ऋतुके गौघृत के सिवाय सबका त्याग १७ शाक विधि मे बथुवा चूचू तुंब (आलडी लौकी) शाक के सिवाय सबका त्याग १८ माधुरक विधिमें पालक के सिवा सबका त्याग १९ जेमन विधिमे खटाईसे भावित दाल शाक के सिवाय सबका त्याग २० पानीय विधिमें अन्तरिक्षोदक (माहेन्द्रजल जो वृष्टि के जलको पात्रो में संग्रह किया

उड्ढ सोहम्मवरे लोलुए अहो उत्तरे य हिमवंते ।
पचसए तह तिदिसिं, ओहिण्णाणं दसगणस्स
ओही आणदसयगो ॥१०॥
दसण वय सामाइय पोसह'पडिमाओ-अबभ सचित्ते-
आरभ पेस उद्दिट्ठ वज्जए समणभूए य ॥ ११ ॥
इक्कारस पडिमाओ, वीस परियाओ अणसण मासे ।
सोहम्मे चउपलिया, महाविदेहमि सिज्झहिइ ॥१२॥" इति

ऊर्ध्वं सौधर्मवर लोलुपोऽध, उत्तरे हिमवान् ।
पञ्चशत तथा त्रिदिशि, अवधिः आनन्दशतकयो ॥ १० ॥
दर्शन व्रत सामायिक पोषध-प्रतिमा, अब्रह्म-सचित्त-
आरम्भ प्रेष्या दिष्ट वर्जका, श्रमणीभूतश्च ॥ ११ ॥
एकादश प्रतिमाः, विंशति' पर्याया, अनशन मास ।
सौधर्मे चतुष्पल्यका, महाविदेहे सेत्स्यन्ति ॥१२॥" इति ।

जाय) के सिवाय सबका त्याग और २१ मुखवाल विधिमे कर्पूर कक्कोल जातीफल एला लवग इन पच गधद्रव्योंसे वासित ताम्बूल के सिवाय सबका त्याग ॥८-९॥

आनद आदि दश श्रावकों के

इसप्रकार २१ सालों की मर्यादा या अभिग्रह जानना।

श्रावकोके अवधिज्ञान की विषय मर्यादा-

आनद और महाशतक इनदोनों श्रावको का अवधिज्ञान ऊर्ध्व-दिशामे सौधर्म नामके प्रथम देव पर्यन्त अधोदिशामे लोलुप नामके प्रथम नरकावास पर्यन्त उत्तरदिशामें हिमवान पर्वतपर्यन्त त्रिदिशामें (पूर्व पश्चिम दक्षिण दिशामें) ५००-५०० योजन तक (लवणसमुद्रमे) देखनेकी शक्ति जाननी ॥१०॥

११ श्रावकों की प्रतिमाओं के नाम

१ दर्शनप्रतिमा २ व्रतप्रतिमा ३ सामायिक प्रतिमा ४ पौषधप्रतिमा ५ पाच साल प्रतिमा ६ कुशीलत्याग प्रतिमा ७ सचित्त वस्तु त्यागप्रतिमा ८ स्वय आरभ करनेका त्याग ९ दूसरोंसे प्रारभ करवानेका त्याग १० उद्दिष्ट त्याग (अपने निमित्त किये गये भोजनादिमें अनुमोदन का त्याग) और ११ श्रमणीभुद प्रतिमा ॥११॥

॥ ग्रन्थप्रशस्ति ॥

(अनुष्टुप्)

देशस्य मेदपाटस्य राजधानी चिरन्तनी ।
ख्यातोदयपुराऽऽख्यास्ति, तस्या आसन्नवर्त्तिनि ॥१॥
प्रधानमन्त्रिण श्रीमत्कोठारिजिमहाधिय. ।
आडग्रामान्तिके गङ्गोद्भवोद्यानेऽतिमञ्जुले ॥ २ ॥
अश्व-सत्र-भापाऽ-ऽक्षि,-सम्मिते[२४५७] वीरवत्सरे ।
मङ्गलेऽहनि सप्तम्यां, तपस्ये धवले दले ॥ ३ ॥
उपासकदशाङ्गस्य व्याख्या सर्वोपयोगिनी ।
यत्नात्सन्दर्भिता-ऽगार,-धर्मसञ्जीवनी मया ॥ ४ ॥

१-मया=घासिलालेनेत्यर्थ'

दशोंही श्रावकोने इन ग्यारह प्रतिमाओ को पालनकिया और विसवर्ष श्रावकके व्रतोकी पर्यायमे रहकर अन्तसमयमें एकमासका अनशनपूर्वक समाधिमरण अगीकार किया जिससे वे विधर्म नामके प्रथम देवलोकके विभिन्न विमानोमें चारपल्योपम स्थितिवाले देव उत्पन्न हुए। आगे वे देवपर्याय पूर्णकरके महाविदेह क्षेत्रमें मनुष्यपर्याय धारण करके तपस्या (तप सजमकी आराधना) करके सिद्धगति को प्राप्त होवेंगे ॥१२॥

। ग्रन्थप्रशस्ति ।

मेदपाट (मेवाड) देशकी प्राचीन राजधानी उदयपुर है। उसके निकट ॥ १ ॥ आड ग्राममें श्रीमान् धीमान् प्रधानमन्त्री कोठारीजीका 'गगोद्भव' नामक उद्यान है। वह अत्यन्त मनोहर है ॥ २ ॥ उस उद्यानमें, चैत्र शुक्ला सप्तमी मगलवार, वीर सवत् चौवीस सौ सत्तावन (२४५७) के दिन ॥३ मैंने (घासीलाल नामक मुनिने) सर्व साधारणके

ग्रन्थप्रशस्ती

मेवाड (मेदपाट) देशनी प्राचीन राजधानी उदयपुर छे तेनी निकट (१) आड ग्राममा श्रीमान् धीमान् प्रधानमत्री कोठारीजीनु गगोद्भव, नामनु उद्यान छे ए अत्यत मनोहर छे (२) ए उद्यानमा चैत्र सुद सातम ने मगळवार, वीर सवत् २४५७ने दिने (३) मे (घासीलाल मुनि) सर्व साधारणने उपयोगी

टीका-निर्माण-काले यैर्मुनिभिः सुस्थितोऽभवम् ।
साहाय्य-कारिणां तेषां नामानीमान्यनुक्रमात् ॥५॥

(वसन्ततिलका)

शास्त्रानुचिन्तनपटुश्चटुलार्थसार–
व्याख्यानदानकुशलो मृदुलस्वभाव ।
ज्ञानादि-सद्गुण-समर्जन दत्त चित्त,
उत्साहवान्मुनि-मनोहरलालभिक्षु ॥६॥

शास्त्रीय तत्व परिवोधन शान्ति–दान्ति–
क्षान्ति-श्रित सरल-निर्मलचित्तवृत्ति ।
वैराग्य-राज्य कलनेन तपस्विराज,
चारित्रशालि-मुनि–सुन्दरलालभिक्षु ॥७॥

उपयोगी, श्रीउपासकदशाङ्ग सूत्रकी " अगारधर्मसञ्जीवनी " टीकाकी, यत्नसे रचना की समाप्ति की ॥४॥ टीकाकी रचना करते समय मैं जिन जिन मुनियोंके साथ था, उन सहायता प्रदान करनेवाले मुनियोंके नाम अनुक्रमसे ये हैं ॥५॥

शास्त्रके विचारमे चतुर, चटुलार्थसार (परमार्थसाधक) व्याख्यान देनेमे कुशल, कोमलस्वभाववाले, ज्ञानादि सद्गुणोको प्राप्त करनेमें दत्तचित्त, उत्साही मुनि मनोहरलालजी ॥६॥ मार्मिक शास्त्रीय ज्ञान, शान्ति, दान्ति (इन्द्रियनिग्रह) और क्षान्ति (क्षमा)से युक्त, सरल और निर्मल मनोवृत्तिवाले, वैराग्यरूपी राज्यको प्राप्त करनेके कारण तपस्विराज, चारित्रगुणसे सुशोभित मुनि सुन्दरलालजी ॥ ७ ॥ और

શ્રી ઉપાસકદશાંગસૂત્રની " અગારધર્મસંજીવની " ટીકાની, યત્ને કરીને રચના કરી–સમાપ્ત કરી (૪) ટીકાની રચના કરતી વખતે મને જે જે મુનિઓનો સાથ મળ્યો હતો તે તે સહાયતા આપનારા મુનિઓના નામ અનુક્રમે આ પ્રમાણે છે (૫)–

શાસ્ત્રના વિચારમા ચતુર, ચટુલાર્થ સાર (પરમાર્થસાધક) વ્યાખ્યાન આપવામા કુશળ, કોમળ સ્વભાવવાળા જ્ઞાનાદિ સદ્‌ગુણોને પ્રાપ્ત કરવામા દત્ત ચિત્ત, ઉત્સાહી મુનિ મનોહરલાલજી (૬) માર્મિક શાસ્ત્રીય જ્ઞાન, શાન્તિ, દાન્તિ (ઇન્દ્રિયનિગ્રહ) અને ક્ષાન્તિ (ક્ષમા)થી યુક્ત સરલ અને નિર્મલ મનોવૃત્તિ વાળા, વૈરાગ્યરૂપી રાજ્યને પ્રાપ્ત કરવાને કારણે તપસ્વિરાજ, સદ્‌ગુણોથી શોભિત મુનિ સુન્દરલાલજી (૭)

(आर्या)

चरम समीर-मल्लो,-गुरुसेवायां समीर इव मल्लः ।
लघुरपि गुरुर्बुभूषु-र्यो बाल-ब्रह्मचर्यमाचरति ॥८॥
केसरिवर इव वपुषा, वचसा यशसा च तेजसा ललितः ।
केसरिसिंहजिरासी,-त्प्रधानसचिवोऽस्य मेदपाटस्य ॥९॥

(वसन्ततिलका)

सामादिनीति-निपुणो नृपति-प्रियैषी,
तज्ज प्रधानसचिवो जनतोपकारी ।
कोठारिजि प्रवचनी श्रित-पुत्र-पौत्र,
साहाय्यमत्र कृतवान् बलवन्तसिंह ॥१०॥

तीसरे सबसे छोटे मुनि समीरमल्लजी हैं। ये समीरमल्लजी गुरु सेवामें समीर (पवन)के सदृश मल्ल तथा बालब्रह्मचारी हैं। इन्हीं कारणोंसे ये शरीरसंस्थानमें लघु होने पर भी गुरु (बडे) बन जाना चाहते हैं अर्थात् यह मुनि उत्साही-उन्नतिशील हैं ॥८॥

इस मेवाडदेशके प्रधानमन्त्री केशरीसिंहजी थे। वे शरीरसे, वचनसे, यश (कीर्त्ति)से, और तेज (कान्ति)से ललित (सुन्दर) श्रेष्ठ केशरी सिंह के समान थे ॥९॥ साम दाम दण्ड भेद नीतियोंमें निपुण, मेवाड-महीपतिके मगलकी कामना करने वाले, प्रजाके उपकारी, प्रवचनके परिपालक, पुत्र पौत्रोंसे सपन्न कोठारी बलवन्तसिंहजी उनके पुत्ररत्न हैं। इन्होंने इसमें प्रथम सहायता प्रदान की है ॥१०॥ ये बलवन्तसिंहजी

અને ત્રીજા સૌથી નાના મુનિ સમીરમલ્લજી છે એ સમીરમલ્લજી ગુરુસેવામા સમીર (પવન)ના જેવા મલ્લ તથા બાલબ્રહ્મચારી છે એ કારણોથી એ શરીર-સંસ્થાનમા લઘુ હોવા છતા પણ ગુરુ (મોટા) થઈ જવા ઈચ્છે છે અર્થાત્ આ મુનિ ઉત્સાહી અને ઉન્નતિ શીલ છે (૮)

આ મેવાડના પ્રધાનમંત્રી કેશરીસિંહજી હતા તે શરીરે, વચને, યશે (કીર્તિએ), અને તેજે (કાન્તિએ) લલિત (સુંદર) શ્રેષ્ઠ કેશરીસિંહના જેવા હતા (૯) સામ-દાન-દંડ-ભેદની નીતિમા નિપુણ, મેવાડ મહિપતિના મંગળની કામના કરવાવાળા, પ્રજાના ઉપકારી, પ્રવચનના પરિપાલક પુત્ર પૌત્રોએ કરીને સંપન્ન કોઠારી બલવંતસિંહજી એમના પુત્ર રત્ન છે એમણે આમા પ્રથમ સહાયતા પ્રદાન કરી છે (૧૦)

राज्य-प्रजोभय-हिताय सुनीति-धारा,
सञ्चाल्य दीनजन-गोकुलरक्षणेन ।
ख्यातिं गत. प्रथितभारतपूर्वभावो,
यो मेदपाट-नरपालकृपैकपात्रम् ॥ ११ ॥

(आर्या)

पृथ्वीराजजितनयौ, साहवलालश्च मेघराजश्च ।
ज्येष्ठ साहवलालजि,-राजीव धर्मतत्पर सममूत् ॥१२॥

(इन्द्रवज्रा भेदो वाणीछन्दः)

शीलव्रतस्कन्धयुतो निशासु,
चतुर्विधाहारविवर्जकश्च ।
कालद्वयाऽवश्यककृत्प्रभूत,-
सामायिक. साधुनिवद्धभाव ॥ १३ ॥

कोठारि राज्य और प्रजा दोनोंके हितके लिए सुनीतिकी धाराएँ (न्याय का प्रवाह और अच्छे कानूनोंकी दफाएँ) चालू करके प्रसिद्धिको प्राप्त हुए। मेवाड-महाराणाके ये अद्वितीय कृपापात्र है। इन्होंने भारतके प्राचीन रीति-रिवाजोंको प्रसिद्ध कर दिये हैं ॥११॥

पृथ्वीराजजी के साहबलालजी और मेघराजजी ये दो पुत्र हैं। इनमे बडे पुत्र साहबलालजी जीवन- पर्यन्त धर्ममें तत्पर रहे ॥ १२ ॥ शील व्रतके खधसे युक्त, रात्रिमे चारों प्रकारके आहारका परिहार करनेवाले, प्रात -साय दोनों समय आवश्यक (प्रतिक्रमण) और बहुतसी सामायिकें करने वाले, साधुओंके प्रति सतत सद्भावना रखनेवाले ॥ १३ ॥ खेमे-

---

એ બલવતસિહજી કોઠારી રાજ્ય અને પ્રજા-બેઉના હિતને માટે સુનીતિની ધારાઓ (ન્યાયનો પ્રવાહ અને સારા કાયદા કાનૂન) ચાલુ કરીને પ્રસિદ્ધિને પ્રાપ્ત થયા મેવાડ મહારાણાના એ અદ્વિતીય કૃપાપાત્ર છે એમણે ભારતના પ્રાચીન રીત રીવાજોને પ્રસિદ્ધ કર્યા છે (૧૧)

પૃથ્વીરાજજીના સાહગલાલજી અને મેઘરાજજી એ બે પુત્ર છે એમા મોટા પુત્ર સાહબલાલજી જીવન પર્યંત ધર્મમા તત્પર રહ્યા હતા (૧૨) શીલવ્રતના સ્કધથી યુકત રાત્રિમા ચારે પ્રકારના આહારનો પરિહાર કરવા વાળા, પ્રાત - સાય બેઉ સમય આવશ્યક પ્રતિક્રમણ અને ઘણી સામાયિકો કરવાવાળા, સાધુઓના ઉપર સર્વદા સદ્ભાવના રાખવાવાળા (૧૩) ખેમેસરા (ખીવસરા) કુળરૂપી કમળને માટે સૂર્ય

(वसन्ततिलका)

खेमेसराकुलसरोजविकासभानुः,
शुद्धो गुणी प्रवचनानुभवी सहिष्णुः ।
पर्वोत्सवादिषु च पोषधकृद्द्वितीयः,
साहायकं समतनोदिह मेघराजः ॥१४॥

(अनुष्टुप्)

विशालबोर्दियावंश,-ध्वजो जैनाध्वमध्यगः ।
गम्भीरभावनो जज्ञे, विज्ञो गम्भीरमल्लजि ॥१५॥

(आर्या)

तत्तनयौ धृतविनयौ, जज्ञाते फौजमल्लजिः प्रथमः ।
अपरो जुहारमल्लजि,-रुभौ समौदार्यवीर्यगुणयुक्तौ ॥१६॥

(रथोद्धता)

फौजमल्लजिरतिप्रसिद्धिमान्, देव-धर्म-गुरुभक्तिभाववान् ।
मञ्जुलः सुकृतमार्गवर्धकः, शुद्धबुद्धिधृतधर्मधूर्वहः ॥१७॥

सरा (खीवसरा) कुलरूपी कमलके लिए सूर्यके सदृश, शुद्ध, गुणी, शास्त्रके मर्मज्ञ, सहनशील, पर्वों और उत्सवोंके दिन पोषध करने वाले मेघराजजी दूसरे सहायक हैं ॥१४॥

विशाल बोर्दिया (बोरदिया) वंशकी ध्वजाके समान, जैनमार्गके मध्यमे चलने वाले, गंभीर भावनासे युक्त विज्ञ गंभीरमल्लजी थे। ॥१५॥ उनके विनयवान पहले पुत्र फौजमल्लजी और दूसरे जुहारमल्लजी हैं। ये दोनों उदारता और वीरता गुणोंमे समान हैं ॥१६॥ फौजमल्लजी बहुत प्रसिद्ध,

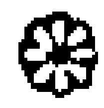

સમાન, શુદ્ધ, ગુણી, શાસ્ત્રના મર્મજ્ઞ સહનશીલ પર્વો અને ઉત્સવોને દિને પૌષધ કરવાવાળા મેઘરાજજી બીજા સહાયક છે (૧૪)

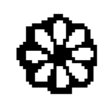
વિશાળ બોર્દિયા (બોરદિયા) વંશની ધ્વજા સમાન જૈન માર્ગની વચમા ચાલવાવાળા, ગંભીર ભાવનાથી યુકત વિજ્ઞ ગંભીરમલ્લજી હતા (૧૫) તેમના વિનયવાન્ પહેલા પુત્ર ફૌજમલ્લજી અને બીજા જુહારમલ્લજી છે એ બેઉ ઉદારતા અને વીરતા ગુણોમા સમાન છે (૧૬) ફૌજમલ્લજી ખૂબ પ્રસિદ્ધ, દેવ-ગુરુ-ધર્મમા ભકિતભાવ રાખવા

(आर्या)

प्रियधर्मा दृढधर्मा, मुनिराजानन्यभक्तिभावयुत ।
सोऽयं जुहारमल्लजि,-रपि साहाय्य व्यधत्तेह ॥१८॥

देव, गुरु और धर्ममे भक्ति-भाव रखनेवाले, मजुल (कोमल) स्वभावी, पुण्यमार्गको बढानेवाले, शुद्ध धर्म और बुद्धिकी धुराको धारण करते हैं ॥१७॥ प्रियधर्मी-धर्मप्रेमी, दृढधर्मी (धर्ममे दृढ), मुनिराजोमे अनन्य भक्तिभाव पूर्ण जुहारमल्लजीने भी इस कार्यमे सहायता प्रदान की है ॥१८॥

વાળા, મંજુલ (કોમળ) સ્વભાવી પુણ્યમાર્ગને વધારનારા, શુદ્ધ ધર્મ અને બુદ્ધિની ધુરાને ધારણ કરે છે (૧૭) પ્રિયધર્મી-ધર્મપ્રેમી, દૃઢધર્મી (ધર્મમા દૃઢ), મુનિરાજોના અનન્ય ભક્તિરસથી પૂર્ણ જુહારમલ્લજીએ પણ આ કાર્યમા સહાયતા આપી છે (૧૮)